

İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

SBD

EKİM 2025, SAYI 40

E-ISSN:2147-6152
P-ISSN: 2147-5717

15.10.2025

IĞDIR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

BİLİMSEL HAKEMLİ DERGİ

IGDIR UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

SCHOLARLY REFEREED JOURNAL

E-ISSN: 2147-6152

Yıl 14, Sayı 40

EKİM 2025

Year 14, Issue 40

October 2025

Yönetim / Management

Baş Editör / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Ercan İNCE

İletişim Bilgileri / Contact Information

Adres / Address: Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Şehit Bülent Yurtseven Kampüsü, Suveren, 76000, Iğdır

Telefon / Phone: 90 476 2230010

Faks / Fax: 90 476 2230017

Web Sayfası / Web Page:

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder>

E-Posta / E-Mail: sosbilder@igdir.edu.tr

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi üç aylık **bilimsel hakemli bir dergidir** ve Ocak, Mayıs, Ekim aylarında, yılda üç kez yayınlanmaktadır. Dergimiz; Sosyal Bilimler kapsamında değerlendirilen alanlara ait makalelere yer vermektedir.

Yayınlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden kesinlikle editörler sorumlu tutulamazlar. Makalelerde belirtilen görüşler, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'nin görüşlerini yansıtmazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*'ne aittir. Makalelerde, Araştırma ve Yayın Etiğine uyulmaktadır.

Dergimiz Academic Journals Database, ACAR İndeks, ASOS İndeks, CiteFactor, EBSCO Academic Search Complete, EBSCO Academic Search Ultimate, Genamics Journal Seek, Index Copernicus, ISAM İlahiyat Makaleler Veritabanı, J-Gate, Journal Index, Scientific Journal Services (SIS), Türk Eğitim İndeksi ve **Ulakbim TR Dizin** tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

Yayın Kurulu / Editorial Board

Baş Editör / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Ercan İNCE (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Editör Yardımcısı / Second Editor

Öğr. Gör. Dr. Hakan ÇAYALAN (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Yabancı Dil Editörü

Doç. Dr. Y. Kemal ÖZEKİCİ (Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman, TÜRKİYE)

Türkçe Dil Editörü

Doç. Dr. Oğuz DOĞAN (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Alan Editörleri

Dil, Edebiyat ve Sanat: Prof. Dr. Yakup ÇELİK (Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)

Turizm İşletmeciliği: Doç. Dr. Metin SÜRME (Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, TÜRKİYE)

Eğitim Bilimleri: Doç. Dr. Rasim TÖSTEN (Siirt Üniversitesi, Siirt, TÜRKİYE)

İktisadi ve İdari Bilimler: Doç. Dr. Ahmet İLHAN (Bayburt Üniversitesi, Bayburt, TÜRKİYE)

Sosyal ve Beşeri Bilimler: Doç. Dr. Murat YILDIZ (Aksaray Üniversitesi, Aksaray, TÜRKİYE)

Güzel Sanatlar: Doç. Dr. Abdül TEKİN (İğdır Üniversitesi, İğdır, TÜRKİYE)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Hatip YILDIZ (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Gökhan TUNÇ (Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ferhat KORKMAZ (Batman Üniversitesi, Batman, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Atınc OLCAZ (Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Veysi GÜNAL (Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Yüksel GÖĞEBAKAN (İnönü Üniversitesi, Malatya, TÜRKİYE)

Doç. Dr. Elgiz YILMAZ ALTUNTAŞ (Galatasaray Üniversitesi, İstanbul, TÜRKİYE)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim Yıldırım (Bitlis Eren Üniversitesi)

Prof. Dr. Kenan Ziya Taş (Balıkesir Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa Yıldız (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Reha Saydan (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Şadi Eren (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

(Araştırma Makaleleri/Research Articles)

Tuba GÖNÜL

Bankacılıkta Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Anlam İnşası: Garanti Bankası'nun "Doğa'nın Sesi" Reklamına Göstergebilimsel Bir Bakış / Corporate Social Responsibility and Meaning Construction in Banking: A Semiotic Perspective on Garanti Bank's "The Voice of Nature" Commercial.....1-14

Ceylan SÜLÜ AKGÜL

"Okul Sosyal Hizmeti": Uygulayıcı Görüşlerinden Betimsel Bir Analiz / "School Social Work": A Descriptive Analysis from Practitioners Views 15-32

Mehmet Nuri AYYILDIZ

Türk Medeni Kanunu ve İslam Hukukunda Boşanma Sebepleri: Evlilik Birliğinin Sona Erdirilme Koşullarının Karşılaştırılması / Reasons for Divorce in Turkish Civil Code and Islamic Law: Comparison of the Conditions for Termination of Marital Union33-52

Dilber Nilay KÜTAHYALI-Bülent YILDIZ-Ertuğrul ÇAVDAR

Hizmet Robotlarının Tasarımı ve Antropomorfik Özellikleri Üzerine Nitel Bir Araştırma / A Qualitative Study on the Design and Anthropomorphic Features of Service Robots53-76

Memet ŞAHAN-Pelin METE

İlkokulda Fen Eğitimi Araştırmalarına Yönelik Web of Science Veri Tabanına Dayalı Bibliyometrik Bir Değerlendirme / A Bibliometric Assessment of Primary School Science Education Research Based on Web of Science Database77-94

Kenan ÇİFTÇİ-Yunus TUNÇ

Mesleki Staj Uygulamalarının Çocuk Gelişimi Bölümü Öğrencilerinin Mesleki Yeterlik Alguları Üzerindeki Etkisi / The Impact of Vocational Internship Practices on The Professional Competence Perceptions Of Child Development Students95-107

Nurullah SELÇUK

Demografik Yaşlanmanın Toplumsal İnşasını Anlamaya Yönelik Nitel Bir Çalışma / A Qualitative Study to Understand the Social Construction of Demographic Ageing108-126

İbrahim Yılmaz

*Osmanlı'da Taşra Rüşdiye Mektepleri: Silifke Örneği (1875-1913) / Provincial Rusdiye Schools (Junior High Schools) in the Ottoman Empire: The Case of Silifke (1875-1913).....***127-144**

Ali KOÇ

*Türk Sözlükçülük Geleneğinde Dijital Dönüşüm / Digital Transformation in the Turkish Lexicographical Tradition.....***145-159**

Barış ARMUTÇU

*The Relationship Between Service Quality, Customer Satisfaction and Repurchase: Evidence from A PLS-SEM Approach / Hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti ve yeniden satın alma ilişkisi: PLS-SEM yaklaşımı ile kanıtlar.....***160-174**

Dursun YILMAZ-Mehmet Akif GÜNAY

*Suriye Devriminin Türk Yazılı Basınında Temsili / Syrian Revolution in the Turkish Print Media.....***175-204**

Şükrü ÜNAR

*Some Violent Crimes In The Hittite Law Articles And Their Legal Applications / Hitit Hukukundaki Bazı Şiddet Suçları ve Bunların Hukuki Uygulamaları***205-221**

Naime Filiz KARADAŞ

*Ağrı İlinde Organik Ürünlerin Kullanımı Konusunda Tüketici Tercihlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma / A Study on Determining Consumer Preferences Regarding The Use of Organic Products in Ağrı Province.....***222-233**

Nilgün TUZCU

*An Examination of Impulsive Buying, Utilitarian Consumption, Hedonic Consumption, and Conspicuous Consumption Habits in Consumers' Mobile Shopping Behavior: The Case of Temu / Tüketicilerin Mobil Alışveriş Davranışlarında Plansız Satın Alma, Faydacı Tüketim, Hedonik Tüketim ve Gösterişçi Tüketim Alışkanlıklarının İncelenmesi: Temu Örneği***234-252**

Selim KARTAL

*Evaluation of the Architectural Features of Historical Erzurum Mosques / Tarihi Erzurum Camilerinin Mimari Özelliklerinin Değerlendirilmesi.....***253-274**

Taner EKEN

*Maliyet Planlamasında Optimizasyon Modelinin Geliştirilmesi: Otel İşletmeleri Elektrik Giderleri Üzerine Vaka Çalışması / Development of an Optimization Model in Cost Planning: A Case Study on Electricity Costs in Hotel Operations***275-286**

Görkem ÇERİKCİOĞLU ÇELİK

*Mali Tablolar Analizi: Bir Deri İşletmesi Üzerine İnceleme / Financial Statements Analysis: A study of a Leather Enterprise***287-311**

Emre ÇOLAKOĞLU

The Mediating Role of Brand Satisfaction in The Effect of Shopping Mall Brand Personality on Brand Loyalty: A Study in Turkey / Alışveriş Merkezi Marka Kişiliğinin Marka Sadakatine Etkisinde Marka Memnuniyetinin Aracılık Rolü: Türkiye'de Bir Araştırma**312-327**

H. Yusuf GÜNGÖR

Analysis of the Financial Performance of Logistics Companies in ASEAN Countries Based on Revenue Ratios / ASEAN Ülkelerindeki Lojistik Firmalarının Finansal Performanslarının Gelir Oranları Üzerinden İncelenmesi**328-340**

Kübra Nur SEVİM

Nostaljiden Kültür Turizmine: Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi Ziyaretçilerinin Çevrimiçi Yorumlarının Değerlendirilmesi / From Nostalgia To Cultural Tourism: Evaluation Of Online Comments By Visitors To The Malatya Photographic Camera Museum **341-354**

Kübra Bozma

Destek, Bağlılık ve Çalışma Koşulları: İş ve Meslek Danışmanlarının Deneyimlerinden Nitel Kanıtlar / Support, Commitment, and Working Conditions: Qualitative Evidence from the Experiences of Job and Career Counselors**355-373**

Okan ÖZBAKIR

Determinants of Self-Efficacy Perception in the Field of Occupational Health and Safety: An Assessment on Public Employees / İş Sağlığı ve Güvenliği Alanında Öz Yeterlik Algısının Belirleyicileri: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Değerlendirme**374-384**

Sait ÇİL

Caesar Şifrelemesinin Tarihsel ve Kriptografik Analizi / Historical and Cryptographic Analysis of the Caesar Cipher**385-395**

Çetin İZGİ-Vildan YAVUZ AKINCI-Uğur PARLAK

Turizm, Ekonomik Büyüme ve Sürdürülebilir Kalkınma Arasındaki Dengenin Karbon Emisyonları Bağlamında İncelenmesi: Türkiye'de ARDL Uygulaması / An Examination of the Balance Between Tourism, Economic Growth, and Sustainable Development in the Context of Carbon Emissions: An ARDL Application in Turkey**396-419**

Ramazan Furkan ÖZKUL-Nesrin KAPLAN-Muhammed Yusuf ERTEK-Seyhan ÖZDEMİR

İşyerinde Nöroçeşitlilik: Farklı Zihinlerin Gücü / Neurodiversity in The Workplace: The Power of Different Minds**420-439**

Gönül ÇİFTÇİ

Triangle of Cryptocurrency, Stock, and Gold Markets / Kripto Para, Pay ve Altın Piyasaları Üçgeni**440-458**

Yazar/Author

Tuba GÖNÜL*

Makale Adı/Article Name

Bankacılıkta Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Anlam İnşası: Garanti Bankası'nın "Doğa'nın Sesi" Reklamına Göstergebilimsel Bir Bakış

Corporate Social Responsibility and Meaning Construction in Banking: A Semiotic Perspective on Garanti Bank's "The Voice of Nature" Commercial

ÖZ

Günümüzün rekabetçi iş dünyasında kurumlar, sadece ekonomik başarılarına göre değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel sorumluluklarına göre de değerlendirilmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kavramı, bir kuruluşun topluma katkısını artırmak, çevresel sürdürülebilirliği desteklemek ve toplumsal farkındalığı teşvik etmek için geliştirdiği stratejileri yansıtır. Bu kapsamda, reklam filmleri KSS mesajlarının etkili bir şekilde hedef kitleye ulaştırılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Geleneksel medya araçlarının yanı sıra dijital platformlar üzerinden geniş kitlelere ulaşan bu içerikler, kurumların itibarını güçlendirme ve toplumsal farkındalık oluşturma amacına hizmet etmektedir. Bu çalışma, KSS, reklamcılık ve kurumsal itibar arasındaki ilişkiyi inceleyerek bu konuların kesişim noktasına odaklanan literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir. Çalışma, Garanti BBVA'nın çevresel duyarlılığı ve toplumsal kapsayıcılığı vurgulayan "Doğanın Sesi" adlı reklam filmi göstergebilimsel analiz yöntemiyle ele alınmıştır. Reklam, bankanın çevresel girişimlerini sergilemekle kalmayıp, görme engelli bir çocuğu merkezine alarak sosyal eşitlik temalarını da içermektedir. Bu bağlamda çalışmanın sonuçları, KSS projelerinin yalnızca bir pazarlama aracı olarak değil, aynı zamanda bir itibar yönetimi stratejisi olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Garanti BBVA'nın "Doğanın Sesi" reklam filmi, ticari kaygılardan bağımsız bir şekilde, çevresel ve toplumsal sorumluluklarını ön plana çıkararak bir duruş sergileyerek, kurumun etik değerlerini ve topluma olan bağlılığını vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Kurumsal İtibar, Reklam, Göstergebilim, Marka İmajı.

ABSTRACT

In today's competitive business world, institutions are evaluated not only based on their economic success but also on their social and environmental responsibilities. The concept of Corporate Social Responsibility (CSR) reflects the strategies developed by an organization to enhance its contribution to society, support environmental sustainability, and foster social awareness. In this context, advertising films play a crucial role in effectively conveying CSR messages to the target audience. These contents, which reach large audiences not only through traditional media but also via digital platforms, serve the purpose of strengthening corporate reputation and raising social awareness. This study aims to contribute to the literature examining the intersection of CSR, advertising, and corporate reputation. Specifically, Garanti BBVA's advertisement titled "The Voice of Nature", which emphasizes environmental sensitivity and social inclusivity, is analyzed using the semiotic analysis method. The advertisement not only showcases the bank's environmental initiatives but also incorporates themes of social equality by featuring a visually impaired child at its center. In this regard, the findings of the study indicate that CSR projects are not merely marketing tools but also serve as corporate reputation management strategies. Garanti BBVA's "The Voice of Nature" advertisement presents a stance that prioritizes environmental and social responsibilities beyond commercial concerns, highlighting the institution's ethical values and commitment to society.

Keywords: Corporate Social Responsibility, Corporate Reputation, Advertising, Semiotics, Brand Image.

Extended Abstract

The intense global competition in today's business world has made it nearly impossible for companies to sustain their existence independently of the environment in which they operate. This situation has led businesses to become more environmentally conscious and engage in various initiatives within the framework of corporate social responsibility (CSR). To effectively communicate these social responsibility efforts to their target audiences, companies often opt for advertisements containing social messages. In this context, corporate social responsibility advertisements, which are created with a striking and simple message, have the opportunity to reach wider audiences not only through traditional media but also on social media platforms.

The main objective of this study is to examine Garanti BBVA's advertisement titled "The Voice of Nature" from a semiotic perspective, and to explore the relationship between corporate reputation and social responsibility. Semiotic analysis offers a robust method for investigating the symbolic and cultural meanings used in CSR advertisements. Grounded in the works of Ferdinand de Saussure and Charles Peirce, semiotics explores the relationship between signs and symbols in communication (Chandler, 2007). This method allows for the analysis of not only the aesthetic elements of advertisements but also their social context and impact on the target audience (Barthes, 1972). Therefore, the semiotic method used in this study aims to decode the meanings of symbols, colors, sounds, and visuals present in the advertisement. It is a valuable tool for assessing the impact of the advertisement on its audience and analyzing the institution's strategies for enhancing its reputation.

In this framework, the advertisements' dialogues, visuals, chosen individuals, and the relationships between them were analyzed using semiotic methods. The "Voice of Nature" advertisement brings together the climate crisis and social awareness, emphasizing the impact of environmental sensitivity and CSR-focused advertisements. The study aims to offer valuable insights into the effective use of CSR campaigns by analyzing how the advertisement conveys its messages through linguistic and visual signs.

As part of the research, general information about the advertisement was reviewed, and its profile was evaluated before proceeding to the semiotic analysis. The advertisement, released by Garanti BBVA on December 9, 2021, and aired on television and YouTube, has a duration of 1 minute and 23 seconds. In the advertisement, the bank's goals and steps to combat the climate crisis are voiced by a male actor, accompanied by a young girl. The overall theme of the advertisement and the data supporting the bank's corporate reputation are highlighted as follows:

"7-year-old İpek heard the call of nature and became the voice of our fight against the climate crisis. We continue our efforts with the goal of protecting the living spaces of future generations and leaving them a sustainable world. With all the projects we launch, we care for the world and look to the future. Since 2014, we have supported only renewable energy in new energy production projects. We introduced Turkey's first green loan for eco-friendly projects. We finance one in every four wind farms in Turkey. We do not provide loans for new coal projects. We use renewable energy in branches and buildings that are technically suitable. We are the first bank in Turkey to promise zero carbon emissions."

Companies use advertisements not only to market products and increase sales but also to communicate their purposes and values, raise awareness about corporate social responsibility, and strengthen their reputation. In this regard, the "Voice of Nature Garanti BBVA" advertisement presents CSR messages without commercial concerns, offering content that positively influences corporate reputation.

While drawing attention to the climate crisis and environmental issues, the advertisement highlights that protecting nature is more valuable than financial profit. The emotional scenes are enhanced by İpek, a visually impaired girl, expressing her anger at the destruction of nature through a piano composition. The advertisement uses visual representations of environmental change to emphasize Garanti BBVA's environmental sensitivity, conveying that the bank operates with a sense of social responsibility. The advertisement, ending with the slogan "We take care of the world, we take care of the future," gained widespread appreciation by raising awareness of both environmental and issues related to the visually impaired.

Overall, the research reveals that, like any profit-driven business, banks must adapt to current conditions by adopting social responsibility awareness. A business cannot sustain its existence if it remains indifferent to societal problems and environmental sensitivities. To ensure economic survival, being sensitive to the issues of the society in which it operates is essential. Commercial activities and a business's economic power alone are not enough to establish a reputable corporate identity. Therefore, it is crucial to engage in activities that promote the public good.

Giriş

Günümüzde kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) anlayışı, işletmelerin sadece ekonomik amaçlarını gerçekleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal ve çevresel yükümlülüklerini de dikkate almasını gerektiren kapsamlı bir yönetim yaklaşımı olarak kabul edilmektedir (Carroll, 1999). Bu yaklaşım, günümüzde özellikle bankacılık sektörü olmak üzere pek çok alanda kurumsal kimlik ve itibarın yeniden şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Kurumlar, iklim değişikliği, sürdürülebilirlik ve toplumsal eşitlik gibi küresel sorunlara yönelik geliştirdikleri duyarlılıkla, hedef kitleleriyle duygusal bağlar kurmak ve güven ilişkisi oluşturmak amacıyla bu sorumlulukları stratejik iletişim faaliyetlerine dâhil etmektedir (Kotler ve Lee, 2005). Kurumların sosyal ve çevresel sorumluluklarını iletişim stratejilerine dâhil etmeleri, toplumsal beklentilere yanıt vermenin ötesinde rekabet avantajı sağlamada etkili olmaktadır. Özellikle bankacılık sektöründe şeffaflık ve toplumsal duyarlılık, müşteri bağlılığı ve kurumsal itibarın güçlenmesinde belirleyici unsurlardır. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik odaklı iletişim, kurumların uzun vadeli başarı ve saygınlık kazanmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Reklamlar, kurumların yalnızca ticari amaçlarını değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk yaklaşımlarını da kamuoyuna iletebildikleri önemli iletişim mecralarından biridir. Satış odaklı reklamlardan ayrılan kurumsal reklamlar, salt ürün ya da hizmet tanıtımının ötesine geçerek, kurumların kamuoyu nezdinde güven, itibar ve aidiyet gibi değerleri pekiştirmeyi hedefledikleri stratejik iletişim araçlarıdır. Bu tür reklamlar, özellikle kurumsal kimliğin güçlendirilmesi, mevcut imajın korunması ve hedef kitle ile duygusal bir bağ kurulması gibi uzun vadeli amaçlara hizmet etmektedir (Şaki ve Canöz, 2024). Bu doğrultuda, kurumsal sosyal sorumluluk temelli reklamlar, kurumların toplumsal algısını şekillendirme sürecine katkı sunmaktadır. Bu tür içerikler, izleyiciyle hem duygusal hem de düşünsel düzeyde bağ kurmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, kullanılan göstergelerin niteliği, iletilen mesajların nasıl algılandığını ve ne ölçüde etkili olduğunu belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Bu tür reklamlarda iletilmek istenen mesajların hangi göstergeler aracılığıyla kurgulandığı, reklamın izleyici üzerindeki etkisini ve nasıl algılandığını belirleyen temel unsurlardan biridir. Tam da bu noktada göstergebilim, reklam içeriklerinin yalnızca yüzeyde sunduklarıyla sınırlı kalmayıp, altında yatan simgesel yapıları ve çok katmanlı anlamları çözümlenmeye imkân tanır (Barthes, 1977). Böylece kurumsal sosyal sorumluluk temelli reklamların, izleyiciyle kurduğu iletişimde hangi araçlarla anlam ürettiği daha derinlemesine anlaşılabilir.

Bu çalışmanın odak noktası, Garanti BBVA tarafından 2021 yılında yayımlanan “Doğanın Sesi” adlı kurumsal sosyal sorumluluk reklam filmidir. Reklamda, görme engelli bir kız çocuğunun piyano performansı aracılığıyla çevresel tahribata yönelik bir itiraz dile getirilmekte ve bankanın iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik politikaları ön plana çıkarılmaktadır. Reklamda, doğaya verilen zarar kirli su ve fabrika bacası gibi simgelerle temsil edilirken, yeşeren bitkiler, güneş ışığı ve müzik aracılığıyla dönüşüm ve umut temaları vurgulanmaktadır. Bu çalışmaya konu olan reklam filmi yerli alan yazında Taran ve Akbayır (2022)’ın kurumsal sosyal sorumluluğu inceledikleri çalışmalarında birçok reklam filmiyle birlikte içerik analizi yöntemiyle ele alınmıştır. Söz konusu çalışmada, Garanti BBVA’nın Doğanın Sesi reklam filmi özelinde ayrıntılı bir analiz yer almamakla birlikte, genel olarak kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) reklamlarında duygusal öğeler, çocuk karakterler ve marka kimliğine uygun görsel unsurların kullanıldığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Doğanın Sesi reklam filminde de benzer stratejilerle iklim krizine dikkat çekilerek sosyal sorumluluk mesajının etkili bir şekilde iletiildiği söylenebilir. Ancak, bu reklam filmi üzerine yapılmış kapsamlı bir değerlendirme çalışması henüz bulunmamaktadır. Bulut ve Yamaçlı (2024) ‘nın sürdürülebilirliği irdeledikleri çalışmalarında ise Garanti Bankası’na ait “Denizlerimize İyi Bakacağız, Memleket Sevdasıyla” adlı reklam filmiyle birlikte, göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. “Doğanın Sesi” reklam filminin göstergebilim çözümlenme yöntemiyle ilk kez bu çalışmada kurumsal sosyal sorumluluk bağlamında irdelenmesi ve görme engelli küçük bir kızın içinden kopan çığlığın bir bankanın dünyaya verdiği değeri aktarıyor oluşu söz konusu çalışmayı diğerlerinden farklılaştırmakta ve özgün kılmaktadır. Diğer banka reklamlarında ürün ve hizmet tanıtımı yapılırken “Doğanın Sesi”

sadece çevresel duyarlılığa dikkat çekmektedir ve bu yönüyle de çalışmanın örneklemini olarak tercih edilmiştir.

1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Reklamlarda KSS: Kavramsal Çerçeve

Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS), günümüz iş dünyasında işletmelerin toplum ve çevre ile olan etkileşimlerini yeniden tanımlayan kritik bir paradigma olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda KSS, işletmelerin ekonomik kalkınmalarını desteklerken toplumun yaşam kalitesini artırma sorumluluğunu da ifade etmektedir (Hasırcı vd., 2024). Dolayısıyla işletmeler, yalnızca kâr elde etmenin dışında topluma katkı sağlamanın da önemini kavramıştır. KSS, işletmelerin itibarını, marka değerini ve kurumsal imajını şekillendiren ve aynı zamanda bu unsurlardan etkilenen bir olgu olarak görülmektedir (Sığındı, 2024). Bu doğrultuda, küresel rekabet ortamında, işletmelerin yalnızca ekonomik hedeflere yönelmesi yeterli bulunmamakta; aynı zamanda toplumsal ve çevresel sorumluluklarını da yerine getirmeleri gereklilik arz etmektedir. İşletmeler, sürdürülebilir bir gelişim ve uzun vadeli başarı sağlamak için sosyal sorumluluk projelerine yatırım yaparak toplumsal güveni pekiştirmekte ve bu sayede marka değerlerini artırmaktadır (Carroll & Shabana, 2010). Bu tür yatırımlar, işletmelerin yalnızca kar sağlamakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal yarar sağlamayı hedeflediği bir strateji olarak kabul edilmektedir. KSS uygulamaları, günümüzde işletmelerin rekabet avantajı elde etmesine, itibarlarını güçlendirmelerine ve müşteri bağlılıklarını artırmalarına yardımcı olmaktadır (Bhattacharya & Sen, 2004). Başka bir deyişle, KSS uygulamaları, işletmelere rekabet avantajı sağlarken sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarına ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmelerine katkıda bulunur. Etik değerleri benimseyen şirketler, paydaş güvenini artırarak uzun vadede finansal ve sosyal fayda sağlar. Yapılan araştırmalar, işletmelerin KSS'ye yatırım yapmasının, tüketici davranışlarını olumlu yönde etkilediğini ve bu tür yatırımların marka bağlılığını artırdığını göstermektedir (Luo & Bhattacharya, 2006).

Günümüz işletmelerinin uzun vadede sürdürülebilir bir başarıya ulaşmaları, yalnızca ekonomik kazanç sağlamalarıyla sınırlı değildir; aynı zamanda topluma ve çevreye karşı sorumluluklarını da yerine getirmeleri gerekmektedir. Son yıllarda iş dünyasında, rekabet avantajını korumanın ve toplumsal güven inşa etmenin en önemli yollarından biri, sosyal ve çevresel etkileri gözetilen bir yaklaşımla hareket etmektir. Bu anlayış, KSS kavramını ön plana çıkarmakta ve işletmelerin faaliyetlerini yalnızca finansal boyutuyla değil, daha geniş bir perspektifle ele almalarını zorunlu kılmaktadır (Porter & Kramer, 2006). Bu bağlamda KSS, ekonomik sorumluluklar, yasal sorumluluklar, etik sorumluluk ve hayırseverlik (sosyal sorumluluk) olmak üzere dört temel unsura dayandırılmaktadır (Ahmad vd., 2021). Ekonomik sorumluluk, işletmelerin kârlılıklarını sürdürülebilir kılmalarını; yasal sorumluluk, yürürlükteki kanun ve düzenlemelere uygun hareket etmelerini; etik sorumluluk, adil ve dürüst iş uygulamalarını benimsemelerini; hayırseverlik ise topluma katkı sağlayan gönüllü faaliyetlerde bulunmalarını ifade etmektedir (Carroll, 1999; Gedik, 2020a). Tüm bu unsurlar, işletmelerin sadece kendi çıkarlarını değil, aynı zamanda toplumsal faydayı da gözetilen bütüncül bir anlayışla hareket etmelerine olanak tanımaktadır. Ancak KSS, artık yalnızca hayırseverlik olarak algılanmaktan ziyade, kurumsal hedefleri daha geniş toplumsal hedeflerle uyumlu hâle getiren stratejik bir zorunluluk olarak görülmektedir (Carroll, 1999). İşletmelerin sosyal sorumluluk faaliyetlerine daha fazla odaklanmaları, hem toplumsal fayda sağlamalarını hem de uzun vadeli başarılarını güvence altına almalarını sağlamaktadır (Porter & Kramer, 2006). Bu durum, işletmelerin KSS'yi yalnızca bir zorunluluk olarak değil, stratejik bir araç olarak benimsemeleri gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla tüketicilerin etik değerlere ve çevresel sorumluluğa sahip markalara yönelik artan talebi, KSS'nin pazarlama ve marka stratejilerine uyumlanmasını hızlandırmıştır. Bu bağlamda reklamcılık ise KSS girişimlerini duyurmanın en etkili yollarından biri olarak bu süreçte kilit bir rol oynamaktadır.

Fombrun ve Shanley (1990), KSS girişimlerinin yalnızca kamu algısını iyileştirmekle kalmayıp, aynı zamanda paydaşlar arasında güven ve sadakat oluşturduğunu belirtmektedir. Bu durum, özellikle hizmetlerin soyutluğundan dolayı itibar ve etik davranışa güçlü bir şekilde dayanan bankacılık sektörü için önemlidir (Pérez & Rodríguez del Bosque, 2015). Bu bağlamda, KSS

reklamları, kurumsal eylemler ile toplumsal beklentiler arasında bir köprü kurmaktadır. KSS içerikli reklamlar, geleneksel tanıtım kampanyalarından önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Geleneksel reklamlar ürün özelliklerine ve tüketici faydalarına odaklanırken, KSS reklamları sosyal ve çevresel sorunlara dikkat çekerek izleyiciyle duygusal bir bağ kurmayı hedefler (Kotler & Lee, 2005). Bu tür reklamlarda kullanılan görsel ve dilsel unsurlar, izleyici algısının şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Yapılan çalışmalar, özellikle hassas grupları veya toplumsal sorunları ele alan duygusal mesajların, KSS kampanyalarının ikna edici gücünü artırabileceğini göstermektedir (Parguel, Benoît-Moreau, & Larceneux, 2011). Dolayısıyla, çevresel sürdürülebilirlik, KSS söylemlerinin temel temalarından biri hâline gelmiştir ve iklim değişikliği ile ekolojik bozulmanın önlenmesine yönelik aciliyeti yansıtmaktadır (Gedik, 2020b). Farklı sektörlerdeki işletmeler, çevresel sorumluluklarını iletmek için "yeşil pazarlama" stratejileri benimsemektedir (Leonidou, Katsikeas, & Morgan, 2013). İşletmeler bu sayede, çevre dostu ürün ve hizmetlerini tanıtarak tüketici farkındalığını da artırmaktadırlar. Bu stratejiler, firmaların sürdürülebilirlik hedeflerini ön plana çıkarırken, aynı zamanda marka değerlerini güçlendirerek sektördeki rekabetçi konumlarını pekiştirmelerine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, yenilenebilir enerji projeleri veya çevre koruma çabalarını vurgulayan KSS reklamları, kurumsal meşruiyeti artıran güçlü araçlar olarak işlev görmektedir (Banerjee, Gulas, & Iyer, 1995). Bu tür reklamlar, işletmelerin çevresel sorumluluklarını etkin bir biçimde ileterek paydaşlar nezdinde güven oluşturmada ve marka imajını güçlendirmektedir. Ayrıca, sürdürülebilirlik odaklı iletişim stratejileri, işletmelerin yalnızca toplumsal sorumluluklarını yerine getirmelerine olanak tanımakla kalmaz, aynı zamanda çevreye duyarlı tüketici kitlesine ulaşmalarını sağlayarak uzun vadeli başarıya katkı sunmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Kurum ve kuruluşların kendilerini buldukları çevreden soyutlayarak varlıklarını sürdürülebilmelerinin imkânsız olduğu gerçeği kurumları daha fazla çevreci hareketlerde bulunmaya ve bu doğrultuda kurumsal sosyal sorumluluk çalışmaları yapmaya yönlendirmektedir. Dolayısıyla kurumlar, sosyal sorumluluk çabalarını hedef kitlelerine duyurabilmek için sosyal mesaj içerikli reklam filmlerini tercih etmektedirler. Bu kapsamda hedef kitlenin dikkatini çekecek şekilde en doğru ve en yalın mesaj içeriği üretilmiş kurumsal sosyal sorumluluk reklamları, günümüzde artık sadece geleneksel medya olarak kabul edilen gazete, radyo ve televizyonda değil, bunların yanı sıra sosyal medyada da sunulmaktadır, dolayısıyla da daha geniş hedef kitlelere ulaşabilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, kavramsal çerçeveye uygun olarak seçilen "Garanti BBVA Doğanın Sesi" adlı reklam filmini göstergebilimsel yöntemle analiz etmektir. Bu çalışmanın analiz yöntemi olarak belirlenen göstergebilim, iletişim unsurlarını içeren bütün araçların, göstergelerin tek tek incelendiği, birbirleriyle olan ilişkilerinin araştırıldığı ses ve görsel iletilerin etkilerini belirlemeyi sağlayan bir olgudur (Yüksel, 2021). Başka bir deyişle, göstergebilim, sadece dilsel unsurları değil, aynı zamanda dil dışı işaretleri de inceleyerek, çeşitli metin ve görsellerdeki anlam yapılarının dilbilimsel yöntemlerle çözümlenmesini sağlayan, iletişimde anlam üretiminin temelini araştıran disiplinlerarası bir yaklaşımdır (Bircan, 2015). Bu kapsamda, anlam üretimi ve aktarım süreçlerine odaklanarak, semboller, görseller ve diğer gösterge sistemlerinin iletişimdeki işlevsel rollerini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede çalışmaya örneklem olarak seçilen reklam filmine ait konuşmalar, görseller, seçilen kişiler ve bunlar arasındaki ilişkiler göstergebilimsel yöntem kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Söz konusu reklam filminin dâhil olduğu araştırmanın varsayımları şöyledir:

- Sosyal sorumluluk bilinciyle hazırlanan reklamlarda toplumun içinden gelen özel durumlular kişilere yer verilmesi kurum ve kuruluşların kendilerini toplumdaki konumlarından ayırtmadıklarıyla ilişkilidir.
- Kullanılan dilsel ve görsel göstergeler, mesajın en doğru ve en yalın haliyle aktarılması amacıyla ilişkilidir.
- Kurum ve kuruluşlar sadece ürün pazarlama amacıyla değil, kurumsal itibarlarını daha iyi bir noktaya taşıyabilmek amacıyla da sosyal sorumluluk içerikli reklamlar yayınlamaktadırlar. Bu

bağlamda çevresel ve toplumsal sorunlara dikkat çeken kurum ve kuruluşlar kurumsal varlıklarını daha doğru ve güvenilir bir şekilde ifade etmektedirler.

Garanti BBVA'nın söz konusu reklam filminden başka bir reklam filmi de Memleket Sevdasıyla'dır. "Bir banka denizleri temizlemek için neden uğraşır? Memleket sevdasından" sloganı ile Deniz Temiz Derneği/TURMEPA ile yola çıktıkları Mavi Nefes Projesi ile Marmara Denizi'nin yüzeyinden bir yılda yaklaşık 70 ton atık topladıklarını anlatmaktadırlar (YouTube/Memleket Sevdasından). Bu çalışmada tercih edilen Doğanın Sesi adlı reklam filmi, görme engelli bir çocuk olan İpek Nisa Göker'in "Doğanın Öfkesi" isimli bestesini piyanoda çalmasıyla dikkat çekmektedir. Reklamın, bankanın iklim krizine yönelik duyarlılığını vurgulaması ve İklim Değişikliği Eylem Planı'nı görsel ve duygusal öğelerle kamuoyuna aktarması, filmin çalışma kapsamında seçilmesinde belirleyici olmuştur (YouTube/Doğanın Sesi).

3. Araştırmanın Bulguları ve Çözömlenen Göstergeler

Araştırma kapsamında öncelikle reklam filminin genel bilgilerine erişilmiştir ve göstergibilimsel analiz sürecine geçilmeden önce söz konusu banka reklam filminin profili irdelenmiştir. Bu bağlamda Garanti BBVA tarafından 09 Aralık 2021 tarihinde yayınlanan ve televizyon ekranlarında olduğu gibi bankanın resmi Youtube hesabından da kitlelere sunulan reklam filminin uzunluğunun, 1 dakika 23 saniye olduğu görölmüştür. Reklam filminde bankanın hedeflerini ve iklim kriziyle mücadele başta olmak üzere yenilenebilir enerjiye yönelik atılan adımlarını erkek bir oyuncu seslendirmiştir. Aynı zamanda reklam filminde oynayan erkek oyuncuya küçük bir kız çocuğu eşlik etmiştir. Reklam filminin genel teması, içeriği ve bankanın kurumsal itibarına dayanak oluşturan verileri ise şu şekilde öne çıkmıştır:

"7 yaşındaki İpek, doğanın çağrısını duydu, iklim kriziyle mücadelemizin sesi oldu. Gelecek nesillerin yaşam alanlarını korumak ve onlara sürdürülebilir bir dünya bırakmak hedefiyle çalışmalarımıza devam ediyoruz. Bu hedefle yola çıktığımız tüm projelerle dünyaya iyi bakıyoruz, geleceğe iyi bakıyoruz. 2014'ten beri yeni enerji üretim projelerinde sadece yenilenebilir enerjiye destek veriyoruz. Doğa dostu projeler için Türkiye'de ilk yeşil krediyi başlattık. Türkiye'deki her dört rüzgâr santralinden birini biz finanse ediyoruz. Yeni kömür projelerine kredi vermiyoruz. Teknik açıdan uygun olan şube ve binalarımızda yenilenebilir enerji kullanıyoruz. Türkiye'de sıfır karbon salımı sözü veren ilk bankayız."

Dolayısıyla mevcut tema üzerinden ilerleyen ve gerek seslendirmeler ve görsellerle gerekse renk seçimleriyle birçok göstergelyi içerisinde barındıran reklam filminde düz anlam ve yan anlamlar da bulunmaktadır. Öncelikle görseller üzerinden yola çıkılırsa aşağıda yer alan 1 numaralı resim dikkat çekmektedir. Reklam filminin ilk sahnesini teşkil eden bu görselde erkek oyuncu kız çocuğunun elini tutmaktadır ve aynı zamanda çevreyi kirleten etraftaki unsurları seyretmektedir. Uzak çekimle gerçekleşen sahnede kız çocuğunun görme engelli olduğu ilerleyen diğer sahnelerde göze çarpmaktadır. Bu nedenle bankanın reklam filminde maddi kaygılardan ve beklentilerden ziyade birçok farkındalığın öne çıkarıldığı görölmektedir. İklim ve çevre farkındalığı, engellilik farkındalığı ve duyarlılık konusu bu anlamda öne çıkan unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Resim 1. Reklam Filminin Görselleri 1

Bir numaralı resimde yer alan göstergelerin düz anlamları ve yan anlamları ise aşağıdaki tablo içerisinde sunulmaktadır. Bu çerçevede dört ayrı göstergeden bahsetmek mümkündür. Bu göstergeler konuşmacı adam, kız çocuğu, turuncu ve gri. İlgili göstergelerden konuşmacı adam ve kız çocuğunun düz anlamı, insan faktörüdür. Bir diğer düz anlam olan renk faktörü ise turuncu ve gri göstergelerini temsil etmektedir. Konuşmacı adamın yan anlamı olarak bilgilendiriciliği ve motive ediciliği öne çıkmaktadır. Nitekim çevre duyarlılığından ve bankanın iklim krizine karşı gösterdiği çabalardan bahsederken hem bilgi vermektedir hem de kurumsal itibarı ortaya koyma noktasında motive sağlamaktadır. Reklam filminin alt ritmi olan sözsüz müziğin yani piyano sesinin bilgilendirme esnasında coşkuyu ve tempoyu artırdığı ayrıca söylenebilir. Kız çocuğunun yan anlamı da saf, masum ve heyecanlı olmasıdır. Öyle ki reklam filminin teması aslında kız çocuğu üzerinden ve onun duygu ve beklentileri ekseninde ilerlemektedir. Görselde yer alan diğer öğelerin (turuncu ve gri) yan anlamının ise kirliliği temsil ettiği görülmektedir. Fabrika bacasından tüten duman ve ateş, kasveti simgeleyen gri bulutlar ve nihayetinde iklim krizine ortam hazırlayan çevre görünümü bu renklerin yan anlamını net olarak ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Reklam Filminin Göstergeleri 1

Göstergeler	Düz Anlamlar	Yan Anlamlar
Konuşmacı Adam	İnsan	Bilgilendirici, Motive Edici
Kız Çocuğu	İnsan	Saf, Masum, Heyecanlı
Turuncu	Renk	Ateş, Kirlilik
Gri	Renk	Kasvet, Kirlilik

Reklam filminin aşağıda yer alan bir diğer görselinde ise bu defa kız çocuğunun piyano başına geçtiği görülmektedir. Arkasında yer alan konuşmacı adam ayakta ve ayakkabıları çamura, bataklığa, çevre atıklarına yani kirliliğe batmış vaziyettedir. Bu sahnede piyano sesinin ritmi giderek yükselmektedir ve konuşmacı tarafından şu ifadeler dile getirilmektedir:

“İpek, doğaya verdiğimiz zararı kalbiyle gördü, doğanın çığlığını duydu, piyanosunun başına oturdu ve o çığlığı notalara döktü.”

Sahnenin devamında İpek piyanonun ritmine sesiyle eşlik etmektedir ve hem sesin hem müziğin ritmi giderek yükselmektedir. Bataklıkta olduğu ortamda yavaşça yeşiller açmaktadır ve bir diğer görselde bu görüntü ekrana verilmektedir.

Resim 2. Reklam Filminin Görselleri 2

İki numaralı resimde yer alan göstergeler ise aşağıda yer alan tabloda düz anlam ve yan anlamları üzerinden çözümlenmektedir. İlk iki gösterge yine konuşmacı adam ve kız çocuğudur. Temsil ettikleri düz anlamlar insan olmalarıdır. Yan anlamlar ise bir önceki resim ve tabloda da öne çıkarıldığı gibi bilgilendiricilik, motive edicilik, saflık ve masumiyet öğelerini taşımaktadır. Düz anlamı renk olan göstergeler arasında bu defa gri renginin yanında beyaz renk de bulunmaktadır. Gri renk kasveti ve kirliliği temsil ederken beyaz renk umudu ve temizliği yansıtmaktadır. Nitekim ilerleyen sahnelerde beyaz rengin doğayla ve yeşille ilişkilendirilmesi dikkat çekmektedir.

Tablo 2. Reklam Filminin Göstergeleri 2

Göstergeler	Düz Anlamlar	Yan Anlamlar
Konuşmacı Adam	İnsan	Bilgilendirici, Motive Edici
Kız Çocuğu	İnsan	Saf, Masum, Heyecanlı
Beyaz	Renk	Umut, Temizlik
Gri	Renk	Kasvet, Kirlilik

Reklam filminin devamında arka plandaki renk değişimi öne çıkmaktadır ve bu durum 3 numaralı resimde dikkat çeken bir gösterge olarak belirlemektedir. Piyano başındaki kızın sesine doğanın çığlığı ayak uydurmaktadır ve konuşmacı tarafından bu çığlığa yanıt olarak şu ifadeler dillendirilmektedir:

"Biz de doğanın bu çağrısına herkesten önce kulak verdik. 2014'ten beri sadece yenilenebilir enerji projelerine destek veren banka Garanti BBVA'dır. Doğa dostu projelere yeşil krediyi başlatan banka Garanti BBVA'dır. Türkiye'deki her dört rüzgâr santralinden birini finanse eden banka Garanti BBVA'dır. Yeni kömür projelerine artık kredi vermeyen banka Garanti BBVA'dır."

Resim 3. Reklam Filminin Görselleri 3

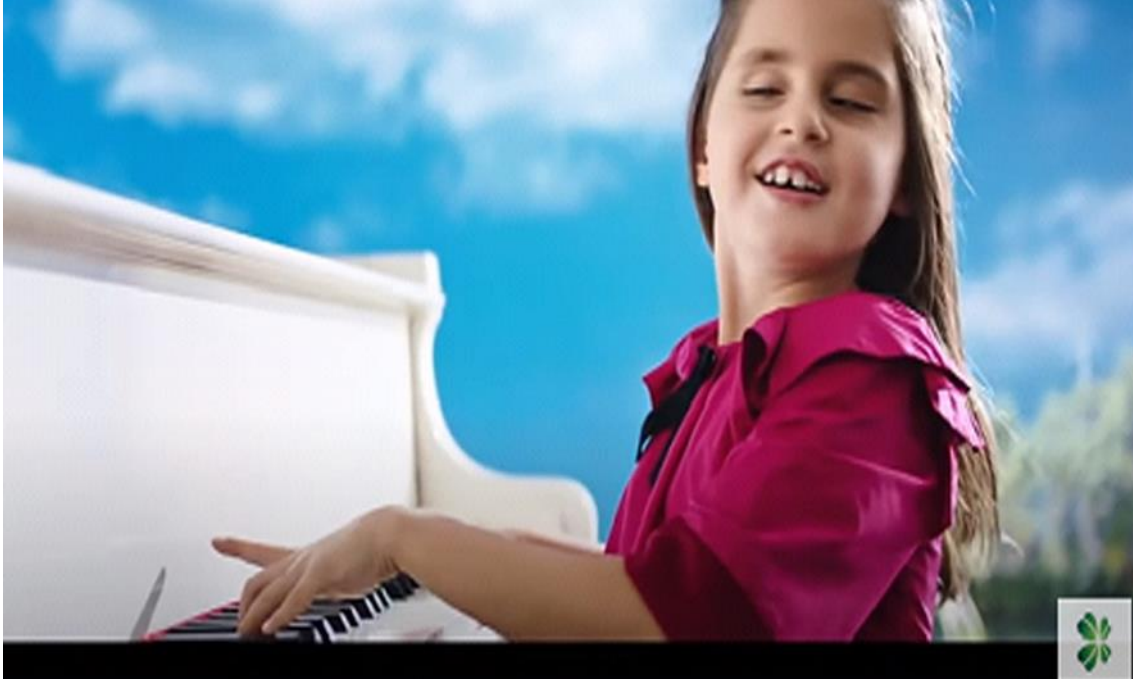
Konuşmacının anonsları Garanti BBVA'nın çevre duyarlılığını yeniden öne çıkarmaktadır ve bankanın gelecek hedefleri ve yaptırımları vurgulanarak kurumsal itibarın sosyal mesaj içerikli bu reklam filmiyle yansıtıldığı görülmektedir. 3 numaralı resmin göstergeleri ise aşağıdaki tabloda aktarılmaktadır ve diğer göstergelerden farklı olarak bu defa yeşil ve mavi rengi de dikkat çekmektedir. Söz konusu her iki renk de beyazın umut ve temizlik yan anlamlarını huzur ve ferahlık yan anlamlarıyla desteklemektedir.

Tablo 3. Reklam Filminin Göstergeleri 3

Göstergeler	Düz Anlamlar	Yan Anlamlar
Konuşmacı Adam	İnsan	Bilgilendirici, Motive Edici
Kız Çocuğu	İnsan	Saf, Masum, Heyecanlı
Beyaz	Renk	Umut, Temizlik
Mavi	Renk	Huzur, Ferahlık
Yeşil	Renk	Huzur, Ferahlık

Garanti BBVA'nın mevcut reklam filminde ana karakterler arasında yer alan kız çocuğunun (İpek) yakın çekim görüntüsü aşağıdaki 4 numaralı resimde yansıtılmaktadır. Görme engelli olduğu daha net anlaşılabilir İpek'in bu resimde her şeye rağmen yüzündeki mutluluğun var olması önemli bir husustur. Nitekim İpek doğanın çığlığını kalbinin sesiyle hissetmiştir ve doğaya piyanosundan çıkan ritimlerle ve saf heyecanı ile destek olmaktadır. Garanti BBVA ise hem İpek'in hem de doğaya sahip çıkması gereken tüm insanların temsilcisi rolünü üstlenerek kurumsal anlamda üzerine düşenleri yapmayı amaç edinmektedir. Konuşmacının mevcut görselle birlikte devam eden şu anonsları bankanın icraatlarını ayrıca vurgulamaktadır:

“Şubelerinde, binalarında yenilenebilir enerjiye dönen Garanti BBVA'dır. Sıfır karbon salımı sözü veren banka yine Garanti BBVA'dır. Biz 22 bin kişilik bir aileyiz, iklim kriziyle mücadele için çalışıyoruz, çalışacağız. Garanti BBVA ailesi olarak İpek'e, Türkiye'ye ve dünyaya sözümüz var.”

Resim 4. Reklam Filminin Görselleri 4

4 numaralı resmin göstergeleri, düz anlamları ve yan anlamları aşağıdaki tabloda sunulmuştur. Bu göstergeler İpek'in masumiyetini, heyecanını ve saflığını bir kez daha öne çıkardığı gibi, beyaz ve mavi renklerle umudu ve huzuru da temsil etmektedir. Reklam filminde kurumsal itibarı destekleyen ve Garanti BBVA'yı çevre farkındalığı bağlamında öne çıkaran ana faktör de İpek'in kalbinden geçenlerle doğanın çılgınlığını bütünleştirmektir. Böylece doğaya verilen her zarar İpek gibi milyonlarca çocuğa ve insanlığa da verildiği için güçlü bir farkındalık örneği sergilenmektedir. Bankanın mevcut reklamdaki görseller ve göstergeler üzerinden ortaya koyduğu duruş ve çaba bu anlamda önemlidir. Dolayısıyla sosyal mesajlar verilerek, duyarlılık örneği gösterilerek ve banka kredilerinden bahsetmek yerine bankanın çevre politikalarına yer verilerek kurumsal itibar güçlendirilmektedir.

Tablo 4. Reklam Filminin Göstergeleri 4

Göstergeler	Düz Anlamlar	Yan Anlamlar
Kız Çocuğu	İnsan	Saf, Masum, Heyecanlı
Beyaz	Renk	Umut, Temizlik
Mavi	Renk	Huzur, Ferahlık

Sunulan reklam filminde son olarak ise kapanış sloganı aşağıdaki görsel içeriğinde yer almaktadır ve "Dünyaya iyi bakıyoruz, geleceğe iyi bakıyoruz" söylemi üretilerek esas amacın dünya ve insanlık olduğu mesajı verilmektedir. Bankanın bu yaklaşımı ve maddi çıkarları ikinci planda tutarak çevreye ve geleceğe olan güçlü duyarlılığı, söz konusu sloganla ayrıca desteklenmektedir. Reklam filmi boyunca alt ses olarak dikkat çeken piyano sesinin ritmi de bu sloganla birlikte zirveye ulaşmaktadır. Netice olarak renk, müzik ve insan faktörlerini düz anlam olarak ortaya koyan; barındırdığı göstergeleriyle birçok yan anlamı izleyiciye sunan reklam filminde bankanın itibarını yücelten bir sunum oluşturulmuştur. Göstergibilimsel analizle çözümlenen öğeler ve ortaya konulan bulgular da bu anlamda kurumsal itibarın güçlendirildiğini göstermektedir.

Resim 5. Reklam Filminin Kapanış Sloganı

Sonuç

Göstergebilim; yaşanan her olayın, aktarılan her iletinin kendi içinde anlamlı olduğu fikrinden yola çıkarak söz konusu anlamı tekrar tekrar inşa eden bir farkındalığı esas almaktadır. İletilen mesaj dilinin ne anlama geldiği konusu göstergebilimin temelini ifade etmektedir (Özer, 2019). Bireyler tüm hayatlarını, yaşadıkları dünyayı anlamaya çalışarak geçirmekte ve ilişkide oldukları soyut ve somut tüm varlıklar arasındaki ilişkiyi kavrayabilme adına bilinçli ya da bilinçsiz kategorize etme işlemi yaparlar. Bu kategorileştirme eylemi varlıkların ve olayların birbiriyle olan ilişkilerindeki belirleyici ve ayırıcı özellikleri birbiri içinde bölümlere ayırmaktadır (Sivas, 2012). Dolayısıyla somut ve soyut özellikte olan her nesne, ses, renk, söylem, duygu ve davranış gibi birçok unsur gösterge olarak kabul edilmekte ve bunların iletildiği mesajların hedefinin ne olduğu incelenerek hangi anlamı içerdiği saptanmaktadır (Yüksel, 2021). Bu bağlamda çalışmada göstergelerin reklam içeriklerindeki nitelikleri incelenmiş ve söz konusu reklam filminin iletildiği kurumsal sosyal sorumluluk mesajı irdelenmiştir.

Kurum ve kuruluşlar reklamları sadece ürünlerinin pazarlanmasına yönelik ve satışı artırmak amacıyla kullanmamaktadırlar. Reklamlar, aynı zamanda kurumların kendilerini hedef kitlelerine doğru bir şekilde ifade edebildikleri, benimsedikleri amaç ve hedeflerini bütünüyle aktarabildikleri, kurumsal sosyal sorumluluk farkındalıklarından ve icraatlarından bahsedebildikleri bir ortam yaratmaktadır. Kısaca, reklamın bu diğer yüzü, hedef kitle nazarında kurumsal itibarın olumlu yönde etkilenebileceği bir olguyu ifade etmektedir. Bu minvalde çalışmanın konusu olan “Doğanın Sesi Garanti BBVA” reklam filmi kurumsal itibarı pozitif yönlü etkilemeyi amaçlayan, kurumsal sosyal sorumluluk mesajları ileten bir reklam filmidir ve hiçbir ticari kaygı taşımamaktadır. Bütün sahneleri tek tek incelenen reklam filmi, iklim krizi ve çevresel sorunlarla mücadele edebilen, daha iyi bir doğa için yapılabilecek bir şeylerin mutlaka olduğunun ve bunun para kazanmaktan daha değerli olduğunun mesajını vererek izleyicinin dikkatini çekmektedir. Söz konusu reklamda görme engelli saf ve masum küçük kız çocuğu İpek, doğanın insanlar tarafından ne kadar tahrip edildiğini ve iklimin değiştiğini yüreğiyle görerek içindeki öfkeyi bestelemiş ve bunu piyanoda çalarak isyanını haykırmıştır.

İpek ve reklamın konuşmacısı olan erkek oyuncu Fatih Artman kirli ve çamurlu bir suyun içinde elele piyanoya doğru yürümektedirler. Bu esnada piyanonun arkasında kalan gri bir fabrika

bacasından çıkan ateşin doğayı yakıyor oluşu, İpek'in doğanın çığlıkları karşısında "Doğanın Öfkesi" isimli bestesini çalmaya başlamasıyla birlikte kirli suyun içinden yeşil bitkilerin çıkması, güneşin açması ve göğün masmavi olması konuşmacının şu sözleri söylemesine neden olmaktadır: "Biz de doğanın bu çağrısına herkesten önce kulak verdik..." cümlelerin devamında ticari kaygıdan tamamen uzak, bankanın bütünüyle sosyal sorumluluk anlayışıyla hareket ettiği icraatları anlatılmaktadır. Reklam "dünyaya iyi bakıyoruz, geleceğe iyi bakıyoruz" sloganı ile de sonlanmaktadır. Garanti BBVA bu reklam filmiyle doğa için bir farkındalık yaratmasının yanı sıra görme engelli bireyler için de farkındalık yaratmış ve hedef kitlenin büyük çoğunluğunun beğenisini kazanmıştır.

Reklam filminde görme engelli küçük bir kız çocuğuna yer verilmesi, bankanın yalnızca çevresel değil, diğer toplumsal sorunlara karşı da farkındalık oluşturma amacı taşıdığı şeklinde yorumlanabilir. Zira yaşadığımız çevreyi engelli bireylerle paylaşmakta ve toplum içerisinde bir bütünü oluşturmaktayız. Dolayısıyla bankanın bu tercihi, araştırmanın ilk varsayımını doğrular niteliktedir. Araştırmanın göstergeleri olan dilsel ve görsel unsurlar reklam içeriğinde ayrı ayrı mesajlar vermektedir. Kullanılan beyaz, mavi yeşil, turuncu ve gri renklerle temizlik, umut, huzur, ferahlık, kirlilik, kasvet gibi unsurlar aktarılırken kız çocuğu masumiyeti; konuşmacı ise güveni, motivasyonu aktarmaktadır. Böylece araştırmanın ikinci varsayımı, sosyal sorumluluk bilincini yansıtan mesajları ileterek amaca hizmet etmektedir.

Araştırmanın üçüncü varsayımı kurumsal sosyal sorumluluk bilincine sahip işletmelerin kurumsal itibarlarını bu bağlamda ticari kaygı gütmeden yapacakları faaliyetlerle güçlendirebilecekleri hususunu vurgulamaktadır. Bu anlamda üçüncü varsayım, reklamın hedef kitle üzerinde olumlu algı oluşturduğunu doğrulamaktadır. Toplum kurumlar tarafından değer gördüğü ölçüde kurumlara itibar atfetmektedir. Kurum ve kuruluşlara düşen görev de toplumsal değerlere saygılı ve çevresel duyarlılığa sahip politikalarla varlıklarını sürdürmeleridir. Bu bağlamda, ilgili reklam filminde bankanın ürün tanıtımı yapılmadan, yenilenebilir enerjiyi desteklediği ve Türkiye'de ilk yeşil krediyi başlattığı ve bunların yanı sıra her dört rüzgâr santralinden birisinin banka tarafından finanse edildiğinin duyurusu yapılmıştır. Aynı reklam filminde bankanın, kömür projelerini desteklemediği vurgulanmış, şube ve binalarından uygun olanlarında yenilenebilir enerji kullanıldığına değinilmiş, çevreyi ve toplumu önemsediklerinin ve buna göre politikalar oluşturduklarının mesajı verilmiştir. Reklam filminin bütününde ticari kaygı güdülmeyeceği görülmektedir. Bunun yanı sıra reklamın son sahnelerinde konuşmacının her cümlesinin ardından, bankanın ismi güçlü bir şekilde vurgulanarak marka imajı güçlendirilmeye çalışılmaktadır.

Araştırma bir bütün olarak değerlendirildiğinde kâr amaçlı kurulan her işletme gibi bankalar da artık günümüz koşullarına ayak uydurarak sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmeyi kendilerine düstur edinmektedirler. Toplumsal sorunlara duyarlılık göstermeyen ve çevresel hassasiyetleri yeterince dikkate almayan işletmelerin, uzun vadede varlıklarını sürdürebilmeleri konusunda çeşitli zorluklarla karşılaşabilecekleri söylenebilir. Ekonomik anlamda var olabilmenin bir koşulu da içinde bulunulan toplumun sorunlarına duyarlı davranmaktan geçmektedir. Toplum nezdinde sadece ticari amaçlı faaliyetler ve bir işletmenin ekonomik gücü onu saygın bir kurumsal kimliğe kavuşturmak için yeterli değildir. Bunun için kamu yararını gözetmeye dayalı çalışmalara yer verilmesi son derece önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Ahmad, M. J., Jawaid, A., Arshad, M. Z., & Paracha, S. H. (2021). Corporate Social Responsibility and Customer Loyalty: Exploring the Role of Satisfaction and Corporate Image in the Banking Industry. *Market Forces*, 16(1), 18-18.
- Banerjee, S., Gulas, C. S., & Iyer, E. (1995). Shades of Green: A Multidimensional Analysis of Environmental Advertising. *Journal of Advertising*, 24(2), 21-31.
- Barthes, R. (1972). *Mythologies*. London: Paladin.
- Barthes, R. (1977). *Image, Music, Text*. London: Fontana Press.

- Bhattacharya, C.B., & Sen, S. (2004). Doing Better at Doing Good: When, Why, and How Consumers Respond to Corporate Social Initiatives. *California Management Review*, 47(1), 9-24.
- Bircan, U. (2015). Roland Barthes ve Göstergibilim. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 13(26), 17-41.
- Bulut, B., & Yamaçlı, R. (2024). Sürdürülebilirliği Reklam Filmlerinde Okumak: Göstergibilimsel Bir Çözümleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 709-725. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.1218895>
- Carroll, A. B. (1999). Corporate Social Responsibility: Evolution of a Definitional Construct. *Business & Society*, 38(3), 268-295.
- Carroll, A. B., & Shabana, K. M. (2010). The Business Case for Corporate Social Responsibility: A Review of Concepts, Research and Practice. *International Journal of Management Reviews*, 12(1), 85-105. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2009.00275.x>
- Chandler, D. (2007). *Semiotics: The Basics*. Routledge.
- Fombrun, C., & Shanley, M. (1990). What's in a Name? Reputation Building and Corporate Strategy. *Academy of Management Journal*, 33(2), 233-258.
- Garanti BBVA. (2022). Doğanın Sesi. <https://www.youtube.com/watch?v=ZY4eKqRIVEM>. Erişim Tarihi: 20.12.2022
- Garanti BBVA. (2022). Memleket Sevdasıyla. https://www.youtube.com/results?search_query=memleket+sevdas%C4%B1yla+reklam%C4%B1. Erişim Tarihi: 20.12.2022
- Gedik, Y. (2020a). Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Tanımları, Tarihi, Teorileri, Boyutları ve Uygulamaları. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 265-304.
- Gedik, Y. (2020b). Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3(3), 196-215.
- Hasırcı, I., Zeybek, F., & Akgül, V. (2024) Bankacılık Sektöründe Çevresel Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Yeşil Performans Üzerindeki Etkisinde Dönüşümcü Liderliğin Rolü. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(4). 958-975. <http://doi.org/10.25287/ohuiibf.1510908>.
- Kotler, P., & Lee, N. (2005). *Corporate Social Responsibility: Doing the Most Good for Your Company and Your Cause*. Wiley.
- Leonidou, C. N., Katsikeas, C. S., & Morgan, N. A. (2013). "Greening" the Marketing Mix: Do Firms Do It and Does It Pay Off? *Journal of the Academy of Marketing Science*, 41(2), 151-170.
- Luo, X., & Bhattacharya, C. B. (2006). Corporate social responsibility, customer satisfaction, and market value. *Journal of Marketing*, 70(4), 1-18.
- Özer, A. (2019). *Reklamlarda Erkekler Yönelik Simgesel Şiddet: Banka Reklamları Üzerine Bir Analiz*. (Yüksek Lisans Tezi Yaşar Üniversitesi).
- Parguel, B., Benoît-Moreau, F., & Larceneux, F. (2011). How Sustainability Ratings Might Deter "Greenwashing": A Closer Look at Ethical Corporate Communication. *Journal of Business Ethics*, 102(1), 15-28.
- Pérez, A., & Rodríguez del Bosque, I. (2015). Corporate Social Responsibility and Customer Loyalty: Exploring the Role of Identification, Satisfaction, and Type of Company. *Journal of Services Marketing*, 29(1), 15-25.
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006). Strategy & society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review*, 84(12), 78-92.
- Sığındı, T. (2024). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Uygulamalarına İlişkin Tüketici Algılarının Haritalandırma Yöntemi ile İncelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(6 Issue 5), 497-513.
- Sivas, A. (2012). Göstergibilim ve Sinema İlişkisi Üzerine Bir Deneme. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 527-538.
- Şakı, S. & Canöz, K. (2024). Halkla İlişkiler Uygulaması Olarak Kurumsal Reklamcılık: Arçelik ve Turkcell Uygulamalarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Araştırma. *Aksaray İletişim Dergisi*, 6(2), 57-83.

- Taran, B. K., & Akbayır, Z. (2022). Kurumsal Sosyal Sorumluluk İletişiminde Reklam: Alana İlişkin Bir İçerik Analizi. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (40), 146-172.
- Yüksel, H. (2021). Sosyal Mesaj İçerikli Reklamlar: Türk Telekom Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri Reklam Filminin Göstergebilimsel Çözümlemesi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2021(55), 33-55.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Ceylan SÜLÜ AKGÜL*

Makale Adı/Article Name

"Okul Sosyal Hizmeti": Uygulayıcı Görüşlerinden Betimsel Bir Analiz**

"School Social Work": A Descriptive Analysis from Practitioners Views

"...Uluslararası ve ulusal düzeyde sosyal hizmet mesleğinin birincil alanı olan çocuk refahı alanının odak noktasında da çocuklar yer almaktadır. Çocuk refahı alanı kapsamında ailede, okulda, sokakta, toplumda yani her durum ve ortamda çocuğun risklerden korunması ve güvenliğinin sağlanması öncelikli önem arz etmektedir. Çocuk refahı alanı ile doğrudan ilişkili ve bir o kadar önemli bir diğer alan ise 'okul sosyal hizmeti' alanıdır."

(SHUDER OSH Komisyon Raporu, 2016)

ÖZ

Çalışmada okul sosyal hizmeti uygulamasının kapsamı, bu alanda deneyim sahibi olan uzmanların saha deneyimlerini aktarması ile incelenmiştir. Bu bağlamda sosyal hizmet uzmanlarının, okul sosyal hizmeti kapsamındaki saha deneyimleri, karşılaştıkları güçlükler, sundukları hizmetlerin etkinliği ve önemi, hizmetin geliştirilmesi ve uygulanabilir olmasına dair önerileri nitel araştırma yöntemi kullanılarak betimsel analiz yoluyla MAXQDA 2024 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Sekiz sosyal hizmet uzmanı ile derinlemesine yapılan görüşmelerde; çocuk-aile-okul ve diğer kurumlar ile işbirliği içerisinde, eğitim, seminer, atölye çalışmaları, öğrencilerin akademik başarısı ve okula devamına yönelik faaliyetler, düzenli ve sık biçimde yapılan ev ziyaretleri, çocuğun üstün yararı için uygulanan tedbir kararları neticesinde elde edilen olumlu çıktı ve geri dönütlere ek olarak mesleki şovenizme dayalı ayrımcılık ve meslek tanımındaki belirsizliğe dayalı güçlüklerle değinilmiştir. Yine hizmetin geliştirilmesi ve uygulanabilir olmasına dair sosyal hizmet lisans eğitimine ilave eğitimler alınması, diğer mesleklerle birlikte bir ekip kurularak iş birliği içerisinde çalışılmasının önemi ve pilot uygulamalarla uygulamanın Türkiye nezdinde faaliyete geçirilebileceğine dair önemli paylaşımlar da çalışmadan elde edilen bulgular arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul sosyal hizmeti, Sosyal hizmet uzmanlarının deneyimleri, Çocuk, Çocuk refahı, Mobil sosyal hizmet.

ABSTRACT

The scope of school social work practice was examined in the study by experts who have experience in this field sharing their field experiences. In this context, the field experiences of social workers within the scope of school social work, the difficulties they encountered, the effectiveness and importance of the services they provided, and their suggestions for the development and applicability of the service were analyzed using the MAXQDA 2024 program through descriptive and content analysis using the qualitative research method. In the in-depth interviews conducted with eight social workers; in addition to the positive outputs and feedback obtained as a result of education, seminars, workshops, activities aimed at students' academic success and school attendance, regular and frequent home visits, and precautionary decisions implemented for the best interests of the child, discrimination based on professional chauvinism and difficulties based on the uncertainty in the definition of the profession were mentioned. Again, among the findings obtained from the study, there are important sharings regarding the development and implementation of the service, the importance of receiving additional training in social work undergraduate education, the importance of establishing a team and working in cooperation with other professions, and the fact that the practice can be put into operation in Turkey with pilot applications.

Keywords: School social work, Experiences of social workers, Child, Child welfare, Mobile social work.

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ceylansulu@munzur.edu.tr, ceylan.sl@hotmail.com
**Bu çalışmanın yapılabilmesi için Munzur Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı'nın 29.08.2024 tarih ve 2024/07 sayılı oturumunda alınan 08 nolu karar uyarınca etik kurul onayı alınmıştır.

Extended Abstract

Schools are the most distinguished institutions that shape the lives of individuals. After the family environment, they are the first official institutions where the individual is socialized and opened to the world. In this context, all kinds of protective-preventive and curative interventions in the lives of individuals in school environments have important values. In this study, the importance and applicability of school social work practice has been analyzed in detail from the perspectives of social workers who have had personal experience in the field.

In social service interventions to protect and support children, various cautionary decisions such as counseling, education, health, care and shelter are made and implemented. This process requires professional knowledge and equipment as well as intervention skills and authority. This situation further emphasizes the need and importance of “school social work” and “school social workers”.

School social work is a comprehensive service model whose boundaries extend beyond the school, which addresses the child comprehensively in individual, family and institutional dimensions in social service practices, ensures the child's well-being and welfare and takes place in the child protection system in a protective-preventive context.

The study aims to present school social work practice through the practices of experts who have been active in the field. In addition, important clues are provided regarding the situations, practices and suggestions that can be encountered in order to make school social work applicable, strengthened and more effective. In this context, the study also reveals the place and importance of school social work practice and school social workers in the school ecosystem and contributes to the development of the school ecosystem.

School social work is a practice that is currently not formally implemented in Turkey, but continues within the scope of various projects and within the scope of the practice course (lasting for 1 year) of senior social work students in some universities. In this study, which was written under the theme of “school social work practice” with the narration of the people who experienced school social work practice, which is a protective-preventive intervention against the risks that may occur especially for children and families, the experiences of those who experienced the service from the field, implementation experiences, intervention processes, difficulties experienced, the importance of the service and suggestions for the development of the service were discussed within the framework.

Qualitative research method was used in the research. In the analysis, descriptive and content analysis methods were used and data were analyzed using MAXQDA 2024 software. In the in-depth interviews with eight social workers, in addition to the positive outputs and feedbacks obtained as a result of trainings, seminars, workshops, activities for students' academic success and school attendance, regular and frequent home visits, and cautionary decisions for the best interests of the child in cooperation with the child-family-school and other institutions, difficulties based on discrimination based on professional chauvinism and uncertainty in the definition of the profession were mentioned. The findings of the study also include the need for additional trainings in social work undergraduate education, the importance of establishing a team with other professions and working in cooperation, and the importance of piloting the practice in Turkey in order to develop and implement the service.

Some of the participants in the study stated that before implementing school social work, they conducted preliminary studies in schools; they provided information, trainings and seminars at regular intervals, and then determined the general situation and priority ranking of students through the class map determination form they developed. During the implementation, they mentioned individual and group-oriented activities such as many events, seminars, workshops and training activities in cooperation with other institutions. In their narratives, it was emphasized that they went far beyond the academic achievement of the student and included psycho-social and economic support to ensure social relations and psychological well-being. The emphasis on going beyond the boundaries of the school was reinforced by the emphasis on frequent and unannounced “home visits”.

Giriş

Okullar, bireyin hayatını şekillendiren bireye ailesinden sonra resmi olarak ilk sosyalleşme ortamını kazandıran kıymetli ortamlardır. Çocukların gelişim aşamasının birçok noktasında okul içinde bulunduğu ortam şüphesiz tüm hayatını etkileyecek ve şekillendirecektir. Okul sosyal hizmeti uygulaması ise bu ortamı çocuk-aile-toplum için daha koruyucu, iyileştirici, rehabilite edici bir boyuta dönüştürmektedir. Özkan ve Kılıç'a (2015) göre bilhassa gelişim sürecinde

zamanın büyük bir kısmını okul sıralarında geçiren çocuklara yönelik risklerin önceden görülebilmesini sağlayan koruyucu ve önleyici müdahalelere ek olarak destekleyici ve rehabilite edici müdahaleler, okul sosyal hizmeti uygulaması ile daha kıymetli bir boyut kazanmaktadır. Duman (2014: 1), okul sosyal hizmetinin amacını açıklarken, çocuğun güvenli bir çevrede yetişmesini engelleyen 'riskli durumların' önceden tespit edilmesi ve ortadan kaldırılması için yapılan çalışmaların, 'çocuk riskli duruma henüz maruz kalmadan çocuğu koruma' ilkesine dayandığını ifade etmiştir. Bu bağlamda, hizmetin 'koruyucu-önleyici işlevine' vurgu yaparak, okul sosyal hizmetinin 'çocuk koruma sisteminin' önemli bir halkası olduğunun altını çizmiştir.

Bugün çocuğun yaşadığı ya da yaşayabileceği herhangi bir sorun çocuğu, aileyi, kurumları ve toplumu etkisi altına almaktadır. Bu da sosyal hizmet için sistemli bir müdahale planını gerekli kılmaktadır. Yine sosyal hizmet perspektifinden, risk altında bulunan veya dezavantajlı durumda olan (engelli, yoksul, bağımlı, sokakta çalışan, ihmal ve istismar mağduru, parçalanmış aileye sahip vb.) eğitim çağındaki çocukların korunması ve iyilik halleri ile refah düzeylerinin sağlanması, sosyal hizmet uygulamaları aracılığıyla mümkün olmaktadır.

Bu bağlamda uygulamayla; krize müdahale, çocuk ve aileye destek, savunuculuk ve çocuğun bütüncül bir iyilik hali hedeflenmekte, akademik başarısına ek olarak ihtiyaç duyabileceği tüm alanlardan maksimum düzeyde faydalanmasını sağlayarak topluma katkı sunmak hedeflenmektedir (Özbesler ve Duyan, 2009: 22-24; Jarolman, 2017: 12; Dupper, 2022).

Dünyada giderek yaygınlaşan ve her geçen gün daha fazla kabul gören okul sosyal hizmeti uygulaması, Türkiye’de henüz istenilen ölçüde kurumsallaşma ve uygulama alanı bulamamıştır. Kaleme alınan çalışma kapsamında, sosyal hizmet lisans eğitimi sürecinde uygulama derslerini okul ortamında yürütmüş ve eğitimini tamamlamış uzmanlar ile “Okul Sosyal Hizmet Projesi” (OSHP) kapsamında saha da faaliyet göstermiş sosyal hizmet uzmanları/sosyal çalışmacılar ile derinlemesine görüşmeler yapılarak, okul sosyal hizmeti uygulamasını doğrudan tecrübe etmiş bireylerin gözlem, görüş ve deneyimlerine yer verilmiştir.

Çalışmanın bu yönüyle önem ve özgün bir boyut kazandığı düşünülmektedir. Bu sayede çalışmada, okul sosyal hizmeti uygulamasını pratikte deneyimlemiş uzmanların, uygulamaya dair değerlendirmeleri ile hizmetin gelişmesi ve uygulanabilirliği hakkında görüşleri ve deneyimlerine ulaşılarak okul sosyal hizmeti uygulamasının kapsamı (içeriği), önemi ve gerekliliğini ortaya koymak da amaçlanmaktadır.

1. Dünyadan Türkiye’ye Okul Sosyal Hizmeti ve Kısaca Gelişimi

Sosyal hizmet mesleği, bireylerin toplumsal işlevselliğini sağlayan, yaşanan ve yaşanabilecek olası sorunların çözümü için bireyi tekrar topluma kazandıran mesleki müdahaleleri bünyesinde barındırır. Okul sosyal hizmeti de mesleğin amacına uygun olarak bilgi, beceri ve değer boyutunu geniş bir alan içerisinde gören uygulama alanlarından biridir. Koruyucu-önleyici-eğitici-destekleyici-rehabilite edici uygulamalar ile çocuğun en yüksek iyilik hali ve gelişimini hedeflemektedir. Dolayısıyla okul sosyal hizmeti, çocuk-aile-okul ve toplumun iş birliğini koordineli bir biçimde yerine getirmektedir (Alptekin vd., 2019).

Duman’a (2000: 35) göre okul sosyal hizmeti, okullarda ve ilgili eğitim birimlerinde yer alan, sosyal hizmetin önemli uygulama alanlarından biri bir olan, çocukların/gençlerin ve ailelerinin psikososyal, ekonomik ihtiyaçları ve sorunlarının çözümüne yönelik çalışmalar yürüten, toplum kaynaklarını harekete geçirerek, eğitim etkinliklerinin başarı ile sürdürülmesi için çaba sarf eden uygulama alanıdır. Bu alanda faaliyet sürdüren meslek elemanı okul sosyal hizmet uzmanıdır. Okul sosyal hizmet birimleri, merkezi veya yerel düzeyde eğitim kurumlarında yer alabildiği gibi ‘Okul Sosyal Servisi’ veya ‘Okul Sosyal Hizmet Birimi’nde de yer alabilmektedir.

Okul sosyal hizmetinde amaç, çocuk ve ailenin bütüncül bir biçimde iyilik hali ve refahını sağlamaktır. Sistemli bir biçimde yapılan müdahaleler ile mikro-mezzo-makro boyutta kazanım elde edilmektedir. Amaçları bağlamında değerlendirildiğinde sosyal hizmet disiplinin doğasına uygun olarak hizmetin okul sınırlarını aştığı, sistematik ve koordineli bir müdahale planını bünyesinde barındırdığı anlaşılmaktadır.

Okul sosyal hizmeti uygulaması, yarım asrı aşkın bir süredir İngiltere, Hollanda, Almanya, Avusturya, Macaristan, Avusturya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi pek çok ülkede, okul sosyal servis birimlerinde geniş bir uygulama alanına sahiptir. Dünya’da ilk olarak 1900’lü yılların başlarında Amerika Birleşik Devletleri’nde eğitimin zorunlu hale getirilmesinden sonra ziyaretçi öğretmenler-dost ziyaretçiler tarafından başlatılmıştır. Ziyaretçi öğretmenler yoksulluk, kötü sağlık koşulları ve çocuk işçiliği gibi koşulların öğrencilerin okula devamlarını nasıl etkileyeceğini anlamaları konusunda öğretmenlere yardımcı olmaya başlamıştır. 1913’te New York Rochester’da ilk sosyal hizmet uzmanının işe alınması ile de uygulama devam etmiş; 60’lı yıllara gelindiğinde ise ziyaretçi öğretmenlerin ismi okul sosyal hizmet uzmanları olarak değiştirilmiş; akabinde okul sosyal hizmeti, süreç içerisinde profesyonel bir boyut kazanmıştır (Jarolman, 2017:11-14; Dupper, 2022: 10).

Türkiye’de ise ilk uygulaması 1961 yılında İstanbul Üniversitesi’nde öğrencilerin sağlık, sosyal, kültürel, ekonomik vb. diğer sorunları ile ilgilenilmesi amacıyla, mediko-sosyal merkezi kurulmasına karar verilmesi ile başlamış, merkezin adı 1983’te çıkarılan KHK’nın 32. Maddesi uyarınca “Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı” olarak değiştirilmiştir. İlerleyen süreçte benzer bir uygulama, Ankara Üniversitesi’nde sosyal hizmet uzmanları ve psikologların çalıştığı bir merkezle devam etmiştir (Karakuş, 2022: 35-36; Tan, 2000: 48-49). 1968 yılında ise Ankara Gazi Lisesi Müdürlüğünden, Sosyal Hizmetler Akademisine gelen bir yazı ile “kurdukları rehberlik servisinde sosyal hizmet uzmanı görevlendirilmesi” talep edilmiş; lakin mezun sayısının azlığı ve sosyal hizmet öğrenci uygulamalarının özellikle çocuk refahı alanında çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtlarına kayması nedeniyle görevlendirme yapılamamış, sadece uygulama için öğrenci gönderilebilmiş ve öğrenci staj uygulamaları yapılmıştır. 1983 ve 2001 yıllarında beşinci ve sekizinci beş yıllık kalkınma planlarında okul sosyal hizmeti kavramı kullanılmış, okullarda yapılan multidisipliner çalışmalarda sosyal hizmet uzmanlarına da yer verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. 14-16 Mayıs 2014 tarihlerinde gerçekleştirilen 6. Aile Şurasında "Okul Sosyal Hizmeti başlatılmalı ve yaygınlaştırılmalıdır" kararı alınmış, 2015 yılında ise Milli Eğitim Bakanlığının “Merkez ve Taşra Teşkilatı Unvan Değişikliği” sınavı kılavuzuyla, aynı yılın şubat ayında unvan değişikliği yoluyla, 600 Sosyal Çalışmacı görevlendirileceği ilan edilmiştir. Bugün ise okul sosyal hizmetinin kurulması ve geliştirilmesi amacıyla ulusal düzeyde alınan kararlara ek olarak, pilot uygulamalar, projeler, yayınlar, eğitim ve organizasyonlar gibi birçok farklı çalışma yapılmakta; lakin profesyonel boyutta henüz bir uygulamanın olmadığı bilinmektedir (Duman vd., 2014: 29-24; Duman, 2014: 29).

2. Yöntem

Bu bölümde çalışmanın deseni, veri toplama araçları ve analizi, çalışma grubu, çalışma süreci ve etik izinlere dair bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Araştırma Deseni, Veri Toplama Araçları ve Analizi

Çalışmada, okul sosyal hizmeti uygulamasının kapsamı ve önemini, bu alanda deneyimi bulunan uzmanların perspektifinden ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu bağlamda okullarda deneyimi bulunan sosyal hizmet uzmanı/sosyal çalışmacıların izlenimlerine yer verilmiştir. Okul sosyal hizmetinin Türkiye’de resmi bir biçimde uygulamaya geçmemiştir. Lakin bu alanda farklı illerde projeler yürütülmüştür. Yine farklı üniversitelerde son sınıf sosyal hizmet lisans öğrencilerinin bu alanda uygulama derslerini yürüttüğü bilinmektedir. Çalışmanın güçlü ve somut veriler üzerine inşa edilmesi hedeflendiği için araştırmacı tarafından ilk olarak Prof. Dr. Kamil Alptekin ve Konya Çocuk Koruma İl Koordinasyon Kurulunun öncülüğünde Eylül 2017’de başlayan, Mayıs 2019 yılına kadar devam eden “Okul Sosyal Hizmet Projesi” (OSHP) uygulayıcılarına ulaşılmıştır. Yapılan pilot görüşmelerle araştırmanın fikri zemini daha çok pekiştirilmiş ve uygun olan uzmanlar çalışmaya dahil edilmiştir. Akabinde homojen bir dağılımın sağlanabilmesi adına lisans son sınıfta bulunan sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin deneyimlerine başvurulmuştur. Türkiye’de halihazırda mevcut bir uygulamanın olmaması, çalışmanın sınırlılığını ama aynı zamanda da özgünlüğünü oluşturmaktadır.

Tüm saha deneyimlerine detaylı bir biçimde vakıf olunması amacıyla nitel araştırma yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir. Doğası gereği nitel araştırma, olayları ve olguları doğal ortamları içerisinde, niçine odaklanarak detaylı bir biçimde araştırma yönteminin adıdır. Nitel araştırmalarda tümevarımsal bir yaklaşım kullanılır ve derinlemesine görüşmeler yolu ile algıların ortaya çıkması sağlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

Veriler yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak elde edilmiştir. Formun geçerliliğin sağlanması amacıyla, nitel araştırmalara vakıf üç öğretim üyesinin görüşlerine başvurulmuştur. Son hailini alan soru formu ve Munzur Üniversitesi Girişimsel Olmayan Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı'nın 29.08.2024 tarih ve 07 sayılı oturumunda alınan 08 nolu etik kurul olur yazısı üzerine 1 Eylül-30 Ekim tarihleri arasında 6 görüşme cep telefonu, 1 görüşme yüz yüze, 1 görüşme de katılımcının soruları cevaplayarak iletmesi yolu ile tamamlanmıştır.

Katılımcılardan elde edilen veri seti betimsel analiz yoluyla, araştırma soruları kapsamında ana temalar oluşturularak çözümlenmiştir. Verilerin analizinde MAXQDA 2024 programı kullanılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma kapsamında; amaçlı örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda okul sosyal hizmeti alanında saha deneyimi olan sosyal hizmet uzmanı/sosyal çalışmacılara ulaşılmıştır. Türkiye'de aktif bir uygulaması olmayan hizmet modeline dair projeler yürütüldüğü bilinmektedir. En kapsamlı uygulamalardan bir tanesi Konya ilinde Çocuk Koruma İl Koordinasyon Kurulu tarafından 2017-2019 yılları arasında uygulanmıştır (Alptekin vd., 2019). Bu kapsamda ilk olarak bu projede görev yapan akabinde lisans son sınıfta sosyal hizmet uygulaması dersini okullarda yürütmüş olan uzmanlara ulaşılmıştır. Katılımcı sayısının artırılması amacıyla gönüllü katılımcılardan çalışmanın amacına uygun yeni katılımcılar önermeleri istenmiştir. Önerilen kişiler arasından uygun olduğu düşünülenler araştırmaya davet edilmiştir. Görüşmeler ortalama 65 dakika sürmüş olup, birçok katılımcıdan yaşadığı deneyimleri detaylı bir biçimde anlatması istenmiştir. Katılımcıların detaylı aktarımları sayesinde sınırlı sayıda ulaşılabilen örnekleme grubundan oldukça hızlı veri doyumunu süreci yaşanmıştır. Örneklem seçiminde temel belirleyici okul sosyal hizmet alanında en az altı ay süreli saha deneyimine sahip olunmasıdır. Cinsiyetlere dair bir sınırlama yapılmamıştır. Buna rağmen dört kadın ve dört erkek sosyal hizmet uzmanı/sosyal çalışmacının homojen dağılımıyla cevapların tekrara düştüğü an veri toplama süreci sonlandırılmıştır. Aşağıda yer alan tabloda katılımcılara ait bilgilere yer verilmiştir (Bknz. Tablo 1)

Tablo 1. Katılımcı Bilgileri

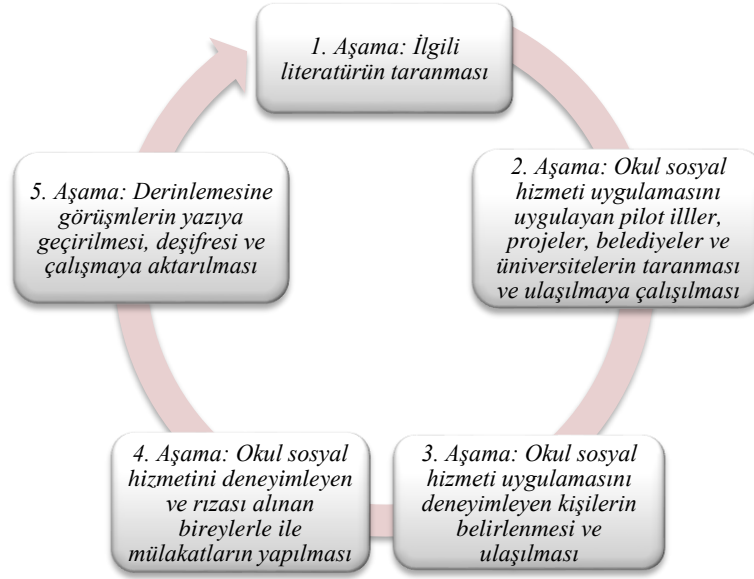
Takma İsim	Yaş	Meslek	Uygulama Yaptığı İl	Uygulama Deneyim Süresi	Uygulama Yaptığı Okulun Derecesi
Alparslan	31	Sosyal Hizmet Uzmanı	Ankara	1 Yıl/Lisans Son Sınıfta	Lise-Ortaokul-İlkokul
Yusuf	60	Sosyal Hizmet Uzmanı	Konya	3.5 Yıl/Proje Kapsamında	Lise-Ortaokul-İlkokul
Asel	23	Sosyal Hizmet Uzmanı	Kırıkkale	1 Yıl/Lisans Son Sınıfta	İlkokul ve ortaokul (Özel Eğitim Uygulama Okulu)
Göktuğ	29	Sosyal Hizmet Uzmanı	Konya	3.5 Yıl/1yılı Lisans Son Sınıfta, 2.5 Yılı Proje Kapsamında	Ortaokul
Zeynep	23	Sosyal Hizmet Uzmanı	Kırıkkale	1 Yıl/Lisans Son Sınıfta	Lise (Özel Eğitim Uygulama Okulu)

Defne	23	Sosyal Hizmet Uzmanı	Kırıkkale	1 Yıl/Lisans Son Sınıfta	Ortaokul (Özel Eğitim Uygulama Okulu)
Ömer Asaf	25	Sosyal Hizmet Uzmanı	Konya	6 Ay/ Lisans Son Sınıfta, Proje Kapsamında	Lise
Zümra	26	Sosyal Hizmet Uzmanı	Konya	6 Ay/ Lisans Son Sınıfta, Proje Kapsamında	Lise

Katılımcılara ait demografik veriler incelendiğinde, katılımcıların yaş aralığının 23 ile 60 yaş aralığında değişkenlik gösterdiği, tamamının çalışmanın amacına uygun olarak sosyal hizmet uzmanı/sosyal çalışmacı olduğu, uygulama yaptığı illerin Ankara, Kırıkkale ve Konya illeri olduğu, uygulama deneyimlerinin altı aydan üç buçuk yıla kadar, uygulama yaptığı okulun derecesinin ise ilkokul-ortaokul-lise düzeyinde değişkenlik gösterdiği bu okullardan bazılarının ise özel eğitim uygulama okulu olduğu görülmektedir.

Katılımcılara görüşmeler esnasında çalışmada yer alması için istediği bir isim olup olmadığı sorulmuş, katılımcılardan bu bağlamda belirleyici bir cevap alınamamıştır. Bu nedenle katılımcılara müstear isimler verilmiştir. Müstear isimler TÜİK tarafından açıklanan Türkiye’de 2023 yılında en çok verilen bebek isimlerinden ilk dört kız ve erkek çocuk isimlerine göre atanmıştır (İsim ve Soyisim İstatistikler, 2024, URL-1).

2.3. Araştırma Süreci

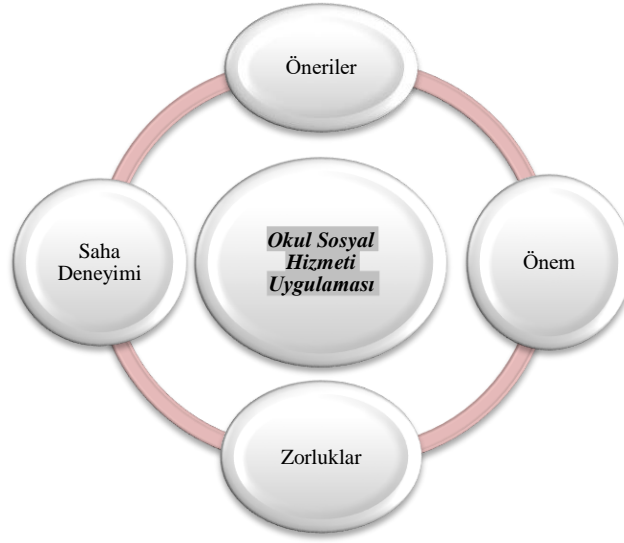

Şekil 1. Araştırmanın Aşamaları

3. Bulgular

Sosyal hizmet uzmanlarının/sosyal çalışmacıların mesleki bakış açılarıyla yaptıkları değerlendirmelerle çalışmadaki bulgulara ulaşılmıştır. Bu kapsamda sosyal hizmet uzmanlarıyla/sosyal çalışmacılarla yapılan derinlemesine görüşmelerde ön plana çıkan anlatılar, doğrudan alıntılar yoluyla aktarılmıştır. Sosyal hizmet uzmanlarının/sosyal çalışmacıların okul sosyal hizmeti uygulamalarına yönelik değerlendirmeleri, “Okul sosyal hizmeti uygulaması”

şeklinde belirlenen bir ana tema ve buna bağlı olarak dört alt tema aracılığıyla aktarılmaktadır. Ana tema ve alt temalar aşağıdaki şekilde verilmektedir. (Bkz. Şekil 2)

Şekil 2. Ana tema ve alt temalar

3.1. Saha Deneyimi

Şekil 3. Saha Deneyimine Dair Öne Çıkan Anlatılar

Araştırma kapsamında görüşleri alınan katılımcıların okul sosyal hizmetine dair uygulama deneyimleri; saha deneyimi olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda; “çocukları gözlemle ve yakından ilgilenme”, “bireysel görüşmeler”, “grup çalışmaları”, “ev ziyaretleri”, “düzenlenen eğitim, seminer ve etkinlikler”, “atölye çalışmaları”, “öğrenci başarıları” anlatıları öne çıkmıştır.

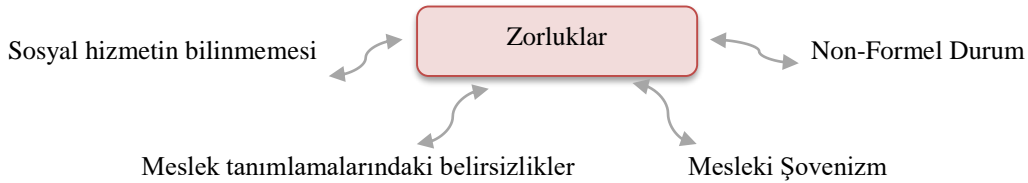
Bu doğrultuda katılımcılardan Alparşan, mikro-mezzo-makro düzeyde uygulamalar yaptığını vurgulayarak, “Bizden beklenen uygulama çıktıları vardır. **Bireysel görüşme, grup çalışması, toplu çalışması** yapılması istenir. Biz okulda bunların hepsini yaptık. Bir veli toplantısı esnasında biz aile ve iletişim, çocuk ve iletişim, okul başarısı konularında sunum yapmıştık” (Alparşan, 1 yıllık deneyim) şeklinde ifade etmiştir. Aynı şekilde Defne, ailelerle yapılan çalışmalara vurgu yaparak, “Ailelerle stres düzeyi üzerine çalışma yaptık. Ailenin stres düzeyi, okuldan beklentileri...Okulda ailelere özel bir oda vardı, anneler hep orada bulunuyordu, orada biz annelerin yanına iniyorduk. İşte çalışmalarımızı anlatıyorduk neler yapacağımızdan bahsediyorduk, bazı günler okuma yaptık, bazı günler oyun şeklinde stres düzeylerine yönelik kendi isteklerine yönelik kağıtlar dağıttık onu doldurdular. Örnek vermelerini istedik, yaşadıklarının ne olduğunu bir gününün nasıl olduğunu anlatmalarını istedik...” (Defne, 1 yıllık deneyim) diyerek görüşlerini ifade etmiştir.

Uygulamanın daha sistematik bir biçimde yapıldığı Konya ilinde uygulama sürecinin aşamalarını anlatan Yusuf, süreçte okulda yapılan ön bilgilendirme çalışmalarını, süreç esnasında çocukları ve ailelerini tanımak için uyguladığı sınıf haritası belirleme formunu ve ev ziyaretlerini; “Okulun

açılmasından önce biz öğretmenlere yönelik **seminer düzenledik**. Bunu her dönem başında uyguladık. Yeni bir uygulama olduğu için öğretmenlerin ihtiyacı vardı. Beş gün süren **eğitimler** düzenlendi. Bu eğitimlerde biz neyiz, nasıl çalışıyoruz? Bizim rehber öğretmenden farkımız ne? Birlikte nasıl çalışabiliriz dünyadaki örnekler neler? Hedeflerimiz neler? Bunlar konuşuluyordu. Yine süreç içerisinde öğretmenlere üç haftalık periyotlarla işleyişle ilgili sürekli bilgi veriyorduk. Okul başladığında tüm gün okulda çalışmalar yürüttük. Bu kapsamda da okul başladığında da rehber öğretmenlerin kullandığı **sınıf haritası belirleme formları** güncelleyerek ilk aşamada çalışmaya başlıyorduk. Bu formları öğretmenler dolduruyordu. Bu maddelerde sınıfı ve çocuğu tanımaya yönelikti. Anne babası ayrı olan çocuk gibi, ekonomik durumu kötü olan, akran zorbalığı yaşayan ya da şiddet görmüş, öfke kontrol güçlü yaşayan gibi... Gelen formları tasnif ediyorduk. Excele giriyorduk. Ona göre de çocuklarla çalışmaya başlıyorduk. Bunun dışında aciliyeti olan çocuk varsa derhal müdahale ediyorduk. Rehber öğretmenle ortak çalışıyorduk. Biz sosyal incelemesini ve okuldaki görüşmelerini yapıyorduk. Tüm saç ayaklarıyla görüşüyorduk. Ailesi, öğretmenleri, arkadaşları..." (Yusuf, 3.5 yıllık deneyim) diyerek ifade etmiştir.

Sosyal hizmet müdahalelerin doğasına uygun olarak okul sınırları dışına çıkan ve çocuğu çevresi içerisinde bulunan diğer alt sistemlerle birlikte bütüncül bir bakış açısıyla ele aldığını belirten birçok katılımcı gibi Göktuğ'da, uygulama sürecindeki deneyimlerini **spesifik birkaç vaka üzerinden**; "Bu vaka parçalanmış bir aileydi... Anne babası ayrı işte akran şiddeti, uyumsuzluk... Özellikle de öğretmenleri ısrarla gitmemizi istediği bir öğrencimizdi. Biz incelemesine gittiğimizde annenin dolaylı olarak ayrı olduğunu, çocuğun baba ile kaldığını ama daha çok babaannesinin yanında kalmak istediğini belirledik. Çünkü evde annenin diğer evliliğinden olan bir kız çocuğu var çok uygun görmüyorlar hem de çok anlamadıkları için ve okula da yakın olduğu için babaannede kalıyor. Anne bize oradan çocuğun daha önce amca tarafından istismara uğradığını ve bundan dolayı bu davranışları sergileyebiliyor olabileceğinden bahsetti ve böylece gerek çocuğun babaannesi ile görüştük, babası ile görüştük. Orta okul öğrencisinin altını ıslatma problemi olduğunu ortaya koyduk, en önemli olaylardan bir tanesidir. Bu noktadan sonra baba ile devreye girdik. Babaya bu konudan bahsettik, baba bu durumu açık açık anlattı. O dönem üstünün kapatıldığını olayın adliyeye yansıtılmadığını aile içinde amcaya yönelik bir darp ile konu kapatılmış. Daha sonra biz baba ile görüştük olayı da bildireceğimizi söyledik. O da çok tepkisel yaklaşmadı, okula da genel anlamında bilgi verdik genel olarak böyle olacağını. Biz çocukla görüştük bu konu ile ilgili ben o görüşmeleri çok anlatmadım ama çocuğun korkularını biraz azalttık. Görüşme gerçekleştirebileceğimizi söyledik çocuğun kendisi ile. Daha sonradan çocuğun ifadesi alındı ve olay aydınlatıldı. Amca tutuklandı vs... Yine okulda Suriyeli çocuk sayısı da çok fazlaydı, hemen hemen yarı yarıya da yakındı sayı oranları. Öyle olduğu içinde biz aileler arasındaki etkileşim ve uyumu artırmak, çocuklar arasındaki uyumu artırmayı amaçladık. Onu Türk, onu Suriyeli anne ve çocukla, bir atölye çalışması düzenledik. Atölyede anne ve çocukları bir bebek yaptı ve o bebeği de cezaevinde kalan anne ve çocuklara gönderdik. Böyle bir çalışmaydı bu ve beklediğimizden çok olumlu sonuçlar elde ettik burada" (Göktuğ, 3.5 yıllık deneyim) şeklinde ifade etmiştir.

3.2. Zorluklar

Şekil 4. Zorluklara Dair Öne Çıkan Anlatılar

Uygulama esnasında katılımcılar belirli engel ve zorluklarla karşılaştıklarını ifade etmiştir. Bu deneyimleri; zorluklar olarak değerlendirilmiştir. Anlatılardan bu zorluklar; "sosyal hizmetin yeterince bilinmemesi", "alanın sadece Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik (PDR)

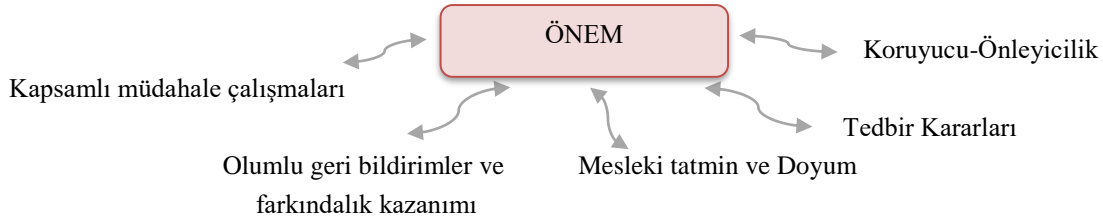
öğretmenlerinin işi olarak görülmesi”, “meslek tanımlamalarının belirsizliği” “mesleki şovenizm yapılması” “resmi uygulamanın olmaması” olarak öne çıkmıştır.

Bu doğrultuda katılımcılardan Alparaslan, Göktuğ, Zeynep ve Ömer Asaf, okul sosyal hizmetinin rehberlik öğretmenlerinin alanı olarak görülmesinden dolayı yaşadığı güçlükler vurgu yapmışlardır. “*Gelmeyin sizin burada işiniz yok. Türkiye’de böyle bir uygulama alanı yok, gelmez gelse de size kalmaz. Bu PDR’nin alanı*” yaklaşımıyla genel olarak yaklaşıyor. *Gidin KPSS’ye çalışın deniliyor. Mesleki bir şovenizm vardı... Dünyadaki aksine Türkiye’de bu alanlar biraz iç içe geçtiği için sıkıntı var. Tam bir meslek tanımı yok, sosyal hizmete dair hiçbir şeyde bilmiyorlardı. Hepsi aynı çatı altında*” (Alparaslan, 1 yıllık deneyim), “*Toplantı esnasında bir rehber öğretmen dedi ki, “Size ne gerek var”, açık açık böyle söyledi. “Biz iki rehber öğretmen olacağımıza üç rehber öğretmen olursak zaten dediğinizin daha da iyisini daha da güzelini yaparız” diye bir söylemde bulundu. Ben de dedim ki “Bizim amacımız sizi yerinizden ya da sizi koltuğunuzdan etmek değil aksine yanınıza desteklemek ve iş gücünüzü azaltmak ve paylaşmak size bir omuz çıkmak.” Rehber öğretmen basit bir tabirle onu koltuğundan etmeye geldiğimizi düşünüyordu. Daha mesleki şovenizm ile yaklaşıyordu bize.*” (Göktuğ, 3.5 yıllık deneyim), “*PDR’ci vardı ama bizimle iletişimi olmadı aynı kurumda olmamıza rağmen iletişim hiç kurmadı bizimle*” (Zeynep, 1 yıllık deneyim), “*Okulda bulunan rehber öğretmenler biraz sıkıntı yapıyordu. Sanki onların yerini almaya çalışıyormuşuz gibi bir izlenimleri vardı. Daha sonra biz inceleme yaparken bizim yanımızda geldiler. Öğrencilerle müdahalelerimize karışıyorlardı.*” (Ömer Asaf, 6 aylık deneyim)

Özel eğitim okulunda uygulama yapan Asel, öğrencilere müdahale etmenin güçlüğünden “*Çünkü anlamıyorlardı çok zor oluyordu açıkçası, hani bir boyamayı bile yaptırmak bizim için çok zordu.*” (Asel, 1 yıllık deneyim), meslek tanımının olmamasından ve sosyal hizmetin bilinmemesinden dolayı yaşadığı güçlükleri ise Defne ve Zeynep “*Öğretmenmiş gibi davrandılar. Hatta biz çalışma yapmak için velilerle aşağıya indiğimizde, niye iniyorsunuz, okula o zaman neden geldiniz? Siz stajyer değil misiniz? Bize yardım edeceksiniz tarzında şeyler söylüyorlardı.*” (Defne, 1 yıllık deneyim), “*Bizi yardımcı öğretmen olarak görüyorlardı çoğu sosyal hizmetin ne olduğunu bilmiyordu. Bizi öğretmen ya da çocuk gelişimci sanıyorlardı.*” (Zeynep, 1 yıllık deneyim) diyerek ifade etmiştir.

Diğer katılımcılardan farklı olarak Zümra, Okul Sosyal Hizmeti Biriminin ayrı bir alanda olmasından dolayı yaşadığı güçlüğe vurgu yaparak, “*Geniş okul bahçesinin içerisinde bağımsız ve küçük müstakil bir binayı Okul Sosyal Hizmeti Birimi olarak kullanıyorduk, sınıfların olduğu binadan farklı bir binada olmamız öğrencilere ulaşılabilirliğimizi kısmen kısıtlasa da biz elimizden geldiğinde öğrencilerin bulunduğu binada ya da okul bahçesinde onlara yakın konumlarda bulunarak etkinliklere katılım sağlıyorduk*” (Zümra, 6 aylık deneyim) şeklinde durumunu ifade etmiştir.

3.3. Önem

Şekil 5. Uygulamanın Öneme Dair Öne Çıkan Anlatılar

Çalışmada okul sosyal hizmeti uygulaması ve okul sosyal hizmet uzmanlarının önemi, alana kazandırdıkları, uzmanların aldıkları geri bildirimler, bu alanda olma/ma gerekçelerine dair düşünce ve deneyimleri gibi hususlar; önem teması altında değerlendirilmiştir. Anlatılarda; “birey/çocuk, grup, aile, okul, öğretmenler ve öğrencilerle/arkadaşlarla birlikte kapsamlı bir biçimde yapılan çalışmalar”, “bu çalışmalardan alınan olumlu geri dönütler”, “yaşanan mesleki

tatmin ve doyum süreci”, “uygulanan tedbir kararları ile mesleki farklılık”, “müdahale süreci ve meydana gelen farkındalık durumları”, “hizmetin koruyucu ve önleyici boyutu” öne çıkmıştır.

Uzun bir alan deneyimi olan Yusuf, çocuklara ‘birey-aile-toplum’ nezdinde hizmet sunduklarını ifade ederek, önemli günlerde yapılan farkındalık çalışmalarına, odak grup görüşmelerine, atölye çalışmalarına ve ev ziyaretlerine vurgu yaparak okul sosyal hizmeti uygulamasının önemine yapılan faaliyetler üzerinden dikkat çekmiştir.

“O kadar önemli şeyler yaptık ki mesela bütün haftaları farkındalık haftalarında programlar yaptık. İki yıl arka arkaya çocuk hakları adı altında eğlence programları yaptık. Yeşilay haftasında farkındalık çalışmaları ve mesleki alanda kendini geliştirmiş yaşlılarla birlikte sunumlar yaptık. Çocukları gezilere götürdük, şenlikler yaptık. Yani hemen hemen bütün önemli günlerde etkinlikler yaptık. Çocuklara her boyutta ele alarak farkındalık oluşturmaya çalıştık. Akademik olarak düşük başarıya sahip olan ve yüksek başarıya sahip olan öğrencileri bir araya getirerek grup çalışmaları yaptık. Böylelikle çocukların bakış açılarında da mükemmel gelişmeler oldu. Mesela müthiş resim yeteneği olan bir öğrencimiz vardı. Üniversiteden atölyesi olan bir hocayla iletişime geçtik ve aileyle görüşerek çocuğun resim bağlamında ders almasını sağladık. Bunların yanında bize de çok fazla katkısı oldu psikiyatriye yönlendirip tedavisini yaptırdığımız çok çocuk da oldu. **Bir çocuğu evinde yedi sekiz defa hatta on üç defa ziyaret ettiğimiz de oldu.”** (Yusuf, 3,5 yıllık deneyim)

Yine Yusuf, hizmetin çocuğun, ailenin ve toplumun değişimi üzerindeki etkilerine vurgu yaparken spesifik iki vaka üzerinden de deneyimlerini paylaşmış, kapsamlı (çocuk-ailesi-öğretmenleri ve arkadaşları ile yapılan çalışmalar) bir biçimde sunulan hizmetin devam etmemesinden dolayı yaşanan güçlüklerle birlikte hizmetin önemini bir kez daha vurgulamıştır. **“Suriyeli bir çocuk vardı. Mental sağlığı yerinde değildi. Neredeyse okuldan atacaklarmış. Biz bu çocuğun stres düzeyini düşürdük, ev ziyaretleri yaptık. Çocukla ve aileyle ilgilendik ve düzeldi. Ama daha sonra çocuk takip edilmediği için ileri bir zamanda başka bir çocuğun yüzüne kezzap atmış yani bu çocuk o zamana kadar takip edilseydi eğer belki bunlar olmayacaktı. **Uygulama devam etseydi biz bu çocuğun dosyalarını aktarırdık. Sürekli takip altında olsaydı böyle olmazdı. Bir çocuk daha vardı. Bu çocuk sinirli biri ve sinirlendiğinde camı çerçeveyi kıran bir çocuktur. Arkadaşları çocukla dalga geçiyormuş... Çocuğun okuldan alınıp RAM’a verilmesi isteniyordu. Bizde çocukla ve ailesiyle iletişime geçerek çocuğun her gün okula gelmeden bir saat önce ilaçlarını kullanmasını istedik. Aileyi bilinçlendirdik. Çünkü çocuk okula geldiğinde bu sinirinin birazda olsa yatışması gerekiyordu ve bir gün çocuk okula gelmeden önce gidip arkadaşlarıyla konuşma yaptık bu konuşmada çocuklara bir nevi empati yapmaları gerektiğini aşıladık ve bundan sonra arkadaşları bu çocuğa destek olmaya başladılar. Bizlerde bu çalışmaları yürütürken teneffüs aralarında öğretmenler odasında öğretmenlerle de farkındalık kazandırmak için görüşmeler yaptık. Çocuk özgüven kazansın diye sorumluluklar da verdik. Grup çalışmaları yaptık. Grup liderleri yaptık. Bir süre sonra okul müdürü bile çocuğun geldiği noktaya inanmadı. Müdür **“Sizin elinizde sihirli değnek mi vardı? ne yaptınız da değiştirdiniz?”** dedi. (Yusuf, 3,5 yıllık deneyim)****

Okul sosyal hizmeti uygulamasının çocuk koruma sisteminde koruyucu-önleyici bağlamda önemli bir hizmet modeli olduğuna vurgu yapan Alparslan, **“Çocukları, gençleri çok fazla etkileyen sorunlar artıyor. Bağımlılık, göçmen çocuklar... Uyum ve entegrasyon artık okullardan başlıyor. Sosyal hizmetin koruyucu ve önleyici boyutunda ilk basamağın bu uygulama olduğu bilinse faydalı olur. Çocuk koruma sistemini de destekleyecek güzel bir uygulama olabilir. Hatta o sisteme gelmeden bazı şeyleri engelleyebilir. O sürece gelse de bazı şeylerin kontrollü olarak ilerlemesini sağlayabilir.”** (Alparslan, 1 yıllık deneyim), ev ziyaretlerinin ve hizmetin önemine vurgu yapan Ömer Asaf ise; **“Öğrenciler arasında akran zorbalığı ve sigara bağımlılığı vardı. Dersleri de kötüydü. Çocuklara sorduğumuz da her zaman ailesi ve öğretmenini bahane ediyordu. Ev ziyaretleri yaptığımızda ailelerin gerçekten sürekli tartıştığını ve bu durumunda çocuklara yansıtığını fark ettik. Biraz da arkadaş ortamı çok etkiliyordu. Okulun orda kafe vardı. Genelde orda takılıyorlardı. Sigara içiyorlardı. **Bu uygulamaya kesinlikle ihtiyaç var. Çocukların gerek derlerine gerek sosyal hayatlarına gerekse de aile hayatlarında büyük bir öneme sahip****

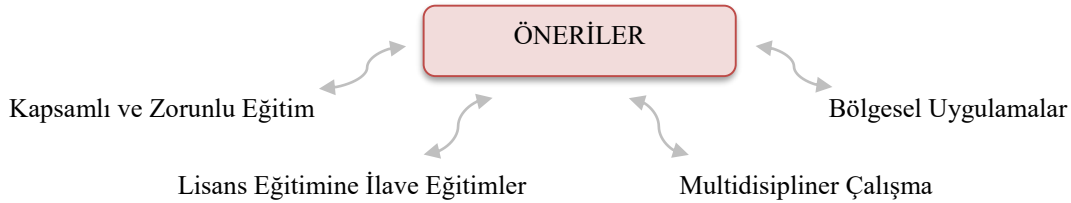
olduğuna düşünüyorum. Çünkü çocuklar sürekli yeterince dinlenmediğinden şikâyet ediyor. Aileler sadece derslerinden şikâyet ediyor. Rehber öğretmenlerde ev ziyaretleri yapmadığı ve ailelerle yeterince görüşme yapmadığı için çocuklar boşluğa sürükleniyor. **Ama biz çocuğun çevresi ve ailesiyle daha fazla ilgileniyoruz bu da bizi farklı kılıyor.**” (Ömer Asaf, 6 aylık deneyim)

Sosyal hizmet uzmanları/sosyal çalışmacıların diğer meslek elemanlarından farklı olarak; bireyi çevresi içinde ele alması (aile üyeleri, arkadaş çevresi, öğretmenleri ve diğer kurumlar), habersiz biçimde sıklıkla yapılan ev ziyaretleri, öğrencinin akademik başarısı dışında diğer değişkenlere de odaklanmasının hizmeti önemli kıldığını söyleyen Göktuğ, Alparaslan, Defne ve Asel; **“Habersiz gitme aslında bizim en spesifik çalışma şekillerimizden bir tanesi.** Çünkü biz o an da gözlemek istiyoruz. O ortamı o an görmek istiyoruz. Hangi vaka olursa olsun; ekonomik destek ile ilgili bir inceleme söz konusu olsa ya da ihmal istismar vakasına veya intihar vakasına gidecek olsak da aynı şekilde, bizim çocuğun içerisinde bulunmuş olduğu, büyümüş olduğu, yaşamış olduğu ortamı o an gözlemlemiş oluyoruz. Biz o yüzden **habersiz gidiyoruz.** Bizim mesleğin doğasında bu var ve bizi ayıran en spesifik noktalardan bir tanesinin bu olduğunu düşünüyorum ben ve uygulamalarda da bunun ön plana çıktığını gözlemledim açıkçası sahalarda.” (Göktuğ, 3,5 yıllık deneyim), **“PDR’deki danışmanlığın çoğu akademik başarı üzerinden gidiyor. Akademik başarıyı etkileyen tek bir etmen yok.** Sosyal yaşamda iki artı iki dört etmez. Yüzlerce değişken vardır. Amacımız çocuğun akademik başarısından ziyade başarılı bir şekilde sosyalleşmesi, aile, arkadaş, flört ilişkilerini sürdürmesi. Çünkü bunlardan herhangi biri eksik kalırsa akademik başarı da etkileniyor. Bence biz buradaki dengeyi sağlamak için varız. Tek bir boyuta odaklanmıyoruz. PDR’ciler için çocuğun iyi bir flört ilişkisinin, sosyal çevresinin olmasından ziyade akademik başarısı, notları önemliydi. Çünkü aile bunun hesabını soruyordu. Ailenin beklentisi çocuğun sosyalleşmesi gibi sorunlar önemli değil. Biz ise on üzerinden sekizlik öğrenci olsun ama bütüncül olarak iyilik hali tam olsuna odaklanıyoruz. **Danışmanlığın ötesinde hayatı öğrenmesi, sosyalleşmeyi, hayır diyebilmeyi öğrenmesi, aile içi ilişkileri bizim için önemli.**” (Alparaslan, 1 yıllık deneyim), **“Biz aileyi de ele alıyoruz kesinlikle tek çocuğu ele almıyoruz. Aileyi, çevreyi, arkadaşları, öğretmenleri... Toplumun bilinçlenmesi lazım özellikle özel gereksinim alanında. Engelli alanında.”** (Defne, 1 yıllık deneyim), **“Bir PDR’ci tamam çok güzel öğretmenlik yapıyor ama bir sosyal hizmet uzmanlığı yapamıyor bence çünkü biz gerekli bağlantıları kurabiliyoruz, nasıl söyleyeyim; yardım olsun, öğrencilere yaklaşım olsun, bir öğretmen konumunda değiliz ya, zaten sınıf öğretmeni de öğrenciye, PDR’ci gibi yaklaşıyor ama bir sosyal hizmet uzmanı Öğretmen gibi yaklaşmıyor. Ben bu konuda eksikliğini çok hissettim. Zaten PDR’ciye gidene kadar Sınıf Öğretmeni onu hallediyor.”** (Asel, 1 yıllık deneyim) şeklinde ifade etmiştir.

Son olarak çocukları koruyucu ve destekleyici tedbirler kararlarının ve sosyal ekonomik desteğin (SED) sosyal hizmet uzmanı/sosyal çalışmacılar tarafından sağlanmasının gerek çocuğun iyilik hali gerekse de sosyal hizmet açısından önemi birçok katılımcı tarafından vurgulanmış ve çalışmada en çok öne çıkan anlatılardan biri olmuştur. Buna göre Göktuğ, Yusuf ve Zümra; **“Çocuğun ihmali varsa, alınması gerekiyorsa kurum bakımına ya da farklı sosyal hizmet modellerini harekete geçirmek gibi bir şansımız var ama rehber öğretmenlerin daha çok yönlendirme, bildirim gibi bir yöntemi var. Onları eşleştirmek amaçlı değil şu an sahadaki uygulama şekli ve yönetmelik bu olduğu için söylüyorum. Bu da bizi ayırt edici noktalardan bir tanesi bence. Bu detayın en spesifik nokta olduğunu düşünüyorum... Mesela ben eğitim tedbiri istemişim veya danışmanlık tedbiri istemişim örneğin aynı vakada bir sene sonra çocuğun tedbirinin onaylanmasına rağmen çocuğun hala okula gitmediğini, mahkeme kararının olmasına rağmen danışmanlık tedbirinin uygulanmadığını gördüm ve danışmanlık Milli Eğitime düşmüş Aile ve Sosyal Hizmetlere düşmemiş. Yani rehber öğretmenin uygulaması gerekiyor eğitim tedbiri okula düşmüş okul kaydının olup olmadığı, devam durumu hakkında mahkemeye bilgi verilmesi gerekiyor ama aynı vaka tekrar gelmiş bana ve tedbirler uygulanmamış. Bu yüzden okul sosyal hizmetine gerek var.”** (Göktuğ, 3,5 yıllık deneyim), **“Sadece çocukla ilgilenmedik. Ebeveynleri aile danışmanlığına yönlendirmelerde bulduk, sağlık sorunu varsa hastaneden tedavisi için**

yönlendirdik, İŞKUR a yönlendirmelerde bulunduk, çocuklara danışmanlık tedbiri, eğitim tedbiri verdik. Eve sık sık ziyaret ederek, ev ortamını da uygun hale getirdik. Oda düzenlemelerine yönelik yani yaşam koşullarına ilişkin düzenlemelerde bulunduk. Bazı aileleri SED yardımına yönlendirdik. Çocuk için o eve giriyoruz evet ama evde ne var ne yoksa her birey için özelleştirilmiş bir yaklaşım aileyi de bütünsel çerçevede ele alıp çevresi içerisinde ele alan bir yaklaşımla müdahale ediyorduk. Ama zaten bir eve yedi sekiz defa gidince değişim sağlanıyordu.” (Yusuf, 3,5 yıllık deneyim), “Biz meslek elemanları **danışmanlık tedbirlerini gerekli durumlarda; çocuğun ailesiyle, ebeveynleri ve kardeşleriyle çalışılması, ailenin problemlerle baş etme becerilerinin güçlendirilmesi, çocuğun sosyal çevresi ile uyumunun güçlendirilmesi, ebeveynleri ile ilişkilerinin sağlıklı yürütülmesi, ebeveynlerine çocuğun gelişim dönemi özellikleri ve bu dönemlerde yaşanan davranış değişiklikleri hususlarında danışmanlık ve rehberlik sunulması, çocuğun aile yanında sık ve düzenli aralıklarla takibinin yapılması, habersiz hane ziyaretleri düzenlenerek çocuğun aile yanında herhangi bir ihmal/istismar durumu yaşayıp yaşamadığının gözlemlenmesi, danışmanlık tedbiri sürecinde çocuğun başkaca bir tedbir kararına ihtiyaç duyup duymadığının gözlemlenerek ihtiyaç duyulması durumunda talep edilmesi, çocuğun biyo-psiko-sosyal açıdan iyi oluşunun sağlanması vb. amaçlar ile detaylandırarak talep ediyoruz. Ancak rehberlik servisinde uygulanan danışmanlık tedbirlerinde bu amaçların çok kısıtlı bir kısmı karşılanabilmekte... **Hep birlikte** koordineli bir şekilde, alan sınırlarımızı gözeterek çocuğun üstün yararı için okul sisteminde yer alabileceğimizi, bu multidisipliner çalışmanın iki meslek grubu için de daha işlevsel ve daha verimli olacağını düşünüyorum.” (Zümra, 6 aylık deneyim)**

3.4. Okul Sosyal Hizmetini Geliştirmeye Dair Öneriler

Şekil 6. Önerilere Dair Öne Çıkan Anlatılar

Okul sosyal hizmeti uygulamasının geliştirilebilmesi ve ülkemizde uygulanabilir olması adına uzmanlardan alınan geri bildirimler çalışmada; öneriler teması altında değerlendirilmiştir.

Çocuğa müdahale sürecinin “kapsamlı bir eğitimle mümkün olabileceği”, “sosyal hizmet lisans eğitimine ek olarak; aile danışmanlığı, çift terapisi, oyun terapisi, resim analizi gibi eğitimlerin alınmasının gerekliliği”, “meslek sınırları ve tanımları içerisinde alanda multidisipliner çalışmanın gerekliliği”, “pilot uygulamalar ile il bazında bölge dinamiklerine uygun hizmet modeli sunulması gerekliliği” okul sosyal hizmetinin gelişebilmesi ve profesyonel bir hizmet haline gelebilmesi için alanda deneyimi olan tüm katılımcılar tarafından önerilmiştir.

Bu konuyu Alparslan ve Ömer Asaf; “**Sadece sosyal hizmet diploması yeterli olmayabilir. Normal bir görüşme, psikolojik ilk yardım vs. gibi şeyleri Türkiye’deki yanlış algılar yüzünden yapamıyoruz. Amerika’daki psikoterapistlerin yüzde altmış beşinin sosyal hizmet uzmanlarından oluştuğunu okumuştum. Psikoterapi deyince burada bizi dışlayan bir noktadan bakılıyor. Psikoloji eğitimlerine sadece psikolog ve PDR’ciler yazar. Ama bizde ruh sağlığı çalışıyoruz. Bu eğitimleri bizde almamız gerekiyor. Çocuk alanıyla çalışıyorsanız mesela ilave eğitimler özellikle gerekli. Ama bazı sosyal hizmet uzmanı arkadaşlara da bakıyorum biz psikolog değiliz diye kendini kapatmışlar.**” (Alparslan, 1 yıllık deneyim), “**Ek bir eğitime ihtiyaç bence var. Çünkü o yaşta çocuğu tam olarak anlayabilmek gerekiyor. Tam profesyonel yaklaşmak ve çocuğa doğru yaklaşabilmek için kesinlikle gerekiyor. Çocuğa yanlış bir cümle kurmak, yanlış anlamak tüm geleceğini mahvedebilir.**” (Ömer Asaf, 6 aylık deneyim) şeklinde ifade etmiştir.

Bir meslek ayrımının ve tanımlamasının yapılması gerektiğini vurgulayan Asel, “Psikoloji okuyan birkaç arkadaşım da var. Sosyal hizmet uzmanına yardımcı gibi bakılıyor açıkçası. Ben bundan çok rahatsızım... Kendi mesleğimizin öncelikle herkese duyurulması gerektiğini düşünüyorum. Bundan sonra da ilerleyebileceğimize inanıyorum.” (Asel, 1 yıllık deneyim) şeklinde görüşlerini bildirirken, il bazında farklı pilot uygulamalarla hizmetin yaygınlaştırılabileceğini ve halihazırdaki mobil sosyal hizmet uygulamasının yetersizliğini vurgulayan Yusuf ise “yurt dışına gidilip tecrübeler bize entegre edilmeli. Ama doğu ve batıdaki insanın derdi bir değil. Bazı yerlerde boşanma bazı yerlerde de madde bağımlılığı sorunu vardır. Ya da devlet okuluyla özel okulun ki bir değil. **Etki analiz ve haritalama yapmak lazım. Bu haritalamaya göre uygulamaları belirlemek lazım. Gerekirse il il farklı uygulamalar yapılsın. Bununla ilgili de Milli Eğitim valiliğinde içinde olduğu bir kurul yapabilir. Bu kurula diğer bakanlıklarda dahil edilip bir kurul kurularaktan aylık, üç aylık toplanarak faaliyete geçirilebilecek uygulamalar yapılmalı. O bölgenin dinamiklerine uygun bir okul sosyal hizmeti uygulaması uygulanıp uzmanlar buna göre ayrı eğitimlere tabi tutulmalı...** Şu anda mobil sosyal hizmet uygulaması var. Ama bu uygulama çok yetersiz. Gerçek bir okul sosyal hizmeti uygulaması değil. Çünkü gerçek bir okul sosyal hizmeti uygulaması için personel, bilgi birikimi, eğitim, kurumlar arası eş güdüm gerekiyor. Yani zor bir şey. **Mobil sosyal hizmet basit bağlamda kalıyor.**” (Yusuf, 3,5 yıllık deneyim) şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.

Alanda multidisipliner (diğer meslek elemanları, üniversiteler ve dernekler) bir çalışmayla çocuğun iyilik hali, toplumun refah düzeyinin sağlanabileceği önerisi ise Göktuğ ve Zümra tarafından vurgulanmıştır. “Bence bir psiko-sosyal destek birimi mantığı ile yaklaşmak gerektiğini düşünüyorum. Yani bir **sosyal hizmet uzmanı, psikolog, sosyolog, çocuk gelişimci, hemşire, diğer meslek elemanları da dahil olmak üzere bir ekip kurulmalı.** Çocuğun ne hastaneye gitmesine gerek kalır ne özel bir destek almasına gerek kalır, tamamen bulunduğu ortamda kendi şartları içinde kendisi ile biz çalışmış oluruz. Üç saça ayağı tabiriyle birlikte çocuk ve toplum için çalışmış oluruz.” (Göktuğ, 3,5 yıllık deneyim), “Bu sistemin zaman içeriğinde elbet bir gün uygulanacağı kesin ama yaşadığımız toplumsal sorunların nüksettiği bu dönemde ihtiyaçları karşılamak için en kısa sürede ilerleme katledebilmek adına meslek derneklerine ve üniversitelere de belirli görevler düştüğüne inanıyorum. Sosyal hizmet akademisyenlerinin okul sosyal hizmetine yönelik daha fazla ders ve içerikler uygulaması gerektiğini, bu konuda daha fazla araştırma yapılarak literatüre katlı sağlanması gerektiğini düşünüyorum. **Branş çıkarı gözetmeden, iş birliği içerisinde, yalnızca çocuğun üstün yararı için çalıştığımız güzel günleri göreceğimize dair umutluyum.**” (Zümra, 6 aylık deneyim)

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Okul sosyal hizmeti; sınırları okul dışına uzanan, sosyal hizmet uygulamalarında çocuğu bireysel, ailevi ve kurumsal boyutta kapsamlı bir biçimde ele alan; çocuğun iyilik hali, refah düzeyini temin eden ve koruyucu-önleyici bağlamda çocuk koruma sisteminde yer alan kapsamlı bir hizmet modelidir.

Çalışmada, okul sosyal hizmeti uygulamasını, alanda faaliyet göstermiş sosyal çalışmacıların/sosyal hizmet uzmanlarının pratikleri ile sunmak hedeflenmiştir. Ayrıca okul sosyal hizmetinin uygulanabilir olması, güçlendirilmesi ve daha etkili hale getirilmesi adına karşılaşılabilecek durumlar, uygulamalar ve önerilere dair önemli ipuçları sunulmaktadır. Bu bağlamda çalışma, okul sosyal hizmeti uygulamasının ve okul sosyal hizmet uzmanlarının okul ekosistemi içindeki yeri ve önemini de ortaya koyarak okul ekosisteminin gelişmesine de katkı sağlamaktadır.

Okul sosyal hizmeti, Türkiye’de halihazırda formel bir biçimde uygulanmayan, çeşitli projeler kapsamında ve bazı üniversitelerde sosyal hizmet lisans programlarında son sınıf öğrencilerinin uygulama dersi kapsamında (1 yıl boyunca süren) devam eden bir uygulamadır. Bilhassa çocuk ve aileler için olabilecek risklere karşı koruyucu-önleyici bir müdahale olan okul sosyal hizmeti uygulamasını deneyimleyen kişilerin aktarımı ile “**okul sosyal hizmeti uygulaması**” temasıyla

kalem alınan çalışmada; hizmeti deneyimleyenlerin sahadan aktardıkları, uygulama deneyimleri, müdahale süreçleri, yaşadığı güçlükler, hizmetin önemi ve hizmetin geliştirilmesine dair önerileri çerçevesinde ele alınmıştır.

Çalışmada katılımcıların bir kısmı, okul sosyal hizmetini uygulamadan önce okullarda ön çalışmalar yaptıkları; düzenli aralıklarla bilgilendirme çalışmaları, eğitimler ve seminerler verdiklerini akabinde geliştirdikleri sınıf haritası belirleme formu aracılığıyla öğrencilerin genel durumu ve öncelik sıralamasını tespit ettiklerini ifade etmişlerdir. Uygulama esnasında ise diğer kurumlarla da iş birliği içinde birçok etkinlik, seminer, atölye ve eğitim çalışmaları gibi bireysel ve grup odaklı faaliyetlere değinmişlerdir. Anlatılarında, öğrencinin akademik başarısının çok daha ötesine geçildiği vurgulanarak, sosyal ilişkileri ve psikolojik iyilik halinin sağlanması için yapılan psiko-sosyal ve ekonomik desteklere de yer verilmiştir. Okul sınırlarının dışına çıkıldığı vurgusu ise sıklıkla ve habersiz biçimde yapılan “ev ziyaretleri”ne yapılan vurgu ile pekiştirilmiştir. Dash ve Ak (2015); Cordoba (2020) okul sosyal hizmeti uygulamasının geniş bir yelpazede müdahale tekniği kullandığını vurgulamış, bu hizmeti uygulayan sosyal çalışmacıların; öğrenme ve katılıma yönelik engelleri birey, aile, okul ve sosyal hayat şeklinde ele alındığını vurgulamıştır. Saha da görev yapan uzmanların eğitim ve kaynak sağlama, danışmanlık, yönlendirme, krize müdahale, bağlantı kurma ve savunuculuk gibi rolleri tüm toplum kaynaklarını da dahil ederek kullandığını; birey-aile-grup-toplum odaklı çalıştığını vurgulamışlardır.

Yine yapılan farklı çalışmalarda okul sosyal hizmeti uygulaması ile; öğrencilerin akademik, sosyal, duygusal ve davranışsal ihtiyaçlarının karşılandığı (dikkat eksikliği/hiperaktivite bozukluğu, saldırganlık, davranış sorunları, kaygı vb.) duygusal ve davranışsal bozuklukları olan öğrencilerin uyumsuz davranışlarını yönetmede öğretmenlere destek sağladığı, öğrenci ve ailelerin gerekli hizmetlere erişebilmesi için aracılık yaptığı (bilhassa yoksulluk, aile içi şiddet, iletişim sorunları gibi durumlarda), pandemi döneminde uzaktan erişim esnasında artan olumsuz ruh hali, kaygı bozuklukları, dikkat eksikleri ve sosyal sorunlar gibi riskleri azaltmaya yönelik müdahaleler içerdiği, öğrencilerin temel insani ihtiyaçlarının (yemek, barınma, istihdam, genel refah) karşılanması için ek destek hizmetlerinin sağlandığı, öğrencileri ve aileleri topluluk kaynaklarına ve desteklerine bağlayarak okulların topluluk merkezleri olmasına yardımcı olduğu, düşük sosyal yeterlilik seviyesine sahip öğrencilere yönelik sosyal beceri grupları oluşturduğu, koordinasyon ve işbirliğine dayalı bir uygulama modeli olduğuna değinilmiştir (Lewallen vd., 2015; Hunter vd., 2018; Bates vd., 2019; Thompson, vd., 2020; Thompson ve Frey, 2020; Raffaele vd., 2021). Duman (2014: 3) ise okul sosyal hizmeti alanında sosyal hizmet uzmanları tarafından yapılan çalışmaları; madde bağımlılığını önleme, aile içi şiddet yaşayan çocuklar ve aileleriyle çalışma, engelli çocukların okula gitmelerinin önündeki fiziki, ekonomik ve sosyal engelleri aşma, suça bulaşmış çocukların okula geri dönüşünü sağlama, çocukların okula devamsızlığını ve okulu bırakmasını önleme, okuldan kaçan çocukların okula geri dönmeleri için çalışmalar yürütme, ihmal ve istismarı, AIDS’li çocukların okulda dışlanmalarını, sosyal çevrede ya da okulda çocuğa yönelik şiddeti önleme ve bu vakalara müdahalede bulunma, madde bağımlılığı olan çocuklarla çalışma vb. olarak sıralamıştır.

Kaleme alınan çalışmayla paralel biçimde okul sosyal hizmeti uygulamasının çocuğun hayatını etkileyebilecek tüm alanlarda ekolojik bir bakış açısıyla çeşitli hizmet modelleri sunduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmada bir diğer tema uygulamaya esnasında yaşanan zorluklara dair deneyimlere dairdir. Bu alandaki anlatılarda sosyal hizmetin yeterince bilinmemesi ve alanda yaşanan mesleki şovenizmin hem mesleki dayanışmayı engellediği hem de sosyal hizmeti öteleyici bir boyuta taşıdığı yönündedir. Bilhassa rehberlik öğretmenleri tarafından başlangıçta çeşitli engeller (dışlanma, kabul görmeme, alanda kendini yetkin görme gibi) yaşadığını ifade eden katılımcıların anlatıları çalışmada sıklıkla kazanmıştır. Yeşilkayalı (2018) tarafından kaleme alınan çalışmada okul psikologları ve okul danışmanları ile çakılan roller, sosyal hizmetin yeterince bilinmemesi, müdahalelerin klinik ve mikro düzeyli görülmesi ve tüm bu bilinmezlikler nedeniyle okul yöneticileri ve diğer çalışanlar tarafından marjinalleşen davranışların okul sosyal hizmeti uygulamasında yaşanan sorunlara neden olduğu belirtilmiştir. Ioannaou vd. (2023)

Avustralya'nın Illawarra bölgesindeki uygulamaları incelenmiş ve çalışmaya benzer biçimde okullarda sosyal hizmete ve uygulamalarına dair anlayışın gelişmediği, mesleği ve eğitim sistemindeki rolünü çevreleyen belirsizliklerin var olduğu, okul personeli tarafından da bu anlayışlarda eksiklikler yaşandığı, bazı durumlarda öğrenci refahına öncelik verilmemesi nedeniyle sorunlar yaşandığı, iş birliğini sağlayan paydaşların sürece dahil edilmediği ifade edilmiştir.

McDavitt vd. (2018) ise okul ortamındaki sosyal hizmet uzmanlarının rolü hakkında bir anlayış eksikliğinden ve yanlış bir anlayışın var olabileceğinden; bu nedenle de görev yapan uzmanların sürekli savunuculuk rolü üstlendiğinden bahsetmiştir. Cebeci ve Artan (2024)'nin de belirttiği üzere Türkiye'de halihazırda okul sosyal hizmetine yönelik projeler, akademik çalışmalar ve üniversitelerde birimler kurulmasına rağmen resmi olarak okul sosyal hizmeti uygulaması bulunmamakta ve sosyal hizmet alanında istihdam sağlanamamaktadır.

Alanda yaşanan; mesleğin tanınmaması, müdahale yöntemlerinin bilinmemesi, kolektif çalışmalardan uzak durulmaya çalışılması ve belli meslek gruplarının alanı olarak görülmesi durumunun mevcut durumdan dolayı kaynaklandığı, resmi bir zeminde uygulamanın başlaması ile var olan güçlüklerdeki ön yargıların aşılabileceği düşünülmektedir.

Okul sosyal hizmetinin ve okul sosyal hizmeti uzmanının olmanın önemi, alana kazandırdıkları ve uygulama ile nelerin değişebileceğine yönelik anlatılar çalışmada en fazla öne çıkan temayı oluşturmaktadır. Hizmetin koruyucu-önleyici bağlamda ne kadar önemli olduğu kadar okul sınırlarının dışına çıkarak; çocuk, aile, arkadaşlar ve okulda bulunun diğer tüm alt sistemleri de sürece dahil eden boyutunun olması, çocuğun ve ailelin iyilik hali için yapılan müdahaleler ve tedbir kararları, neticede yaşanan mesleki doyum ve alınan olumlu geri bildirimler öne çıkan bulgular arasında yer almaktadır.

Çocukları koruma ve destekleme amacıyla sosyal hizmet müdahalelerinde; danışmanlık, eğitim, sağlık, bakım ve barınma gibi çeşitli tedbir kararları bulunmakta ve uygulamaktadır. Bu süreç, mesleki bilgi ve donanıma sahip olmanın yanı sıra müdahale becerisi ve yetkisini de gerektirmektedir. Bu durum, "okul sosyal hizmeti" ve "okul sosyal hizmet uzmanlarına" duyulan ihtiyaç ve önemi daha da öne çıkarmaktadır. Duman'ın (2014) da ifade ettiği üzere bir ülkedeki çocuk koruma sisteminin kapsamlı oluşunun ölçüsü, o ülkedeki çocukların riskli durumlardan korunmasının da oranını ifade etmektedir. Bir çocuğun toplumsal sistem içerisinde maruz kaldığı tüm alt sistemlere dair riskli durumların önceden tespit edilmesi, bunlardan korunması, sağlıklı bir ortamda yaşaması ve yetişmesi yani çocuğun refahı ve yüksek yararı gözetilerek geliştirilen tüm politikalar, yasalar ve hizmetler çocuk refahı alanı içerisinde yer almaktadır. Okul sosyal hizmeti uygulaması da çocuğun güvenli bir çevrede yetişmesine engel olan "riskli durumların" önceden tespit edilmesi ve "çocuk riskli duruma maruz kalmadan çocuğu korumayı" amaç edinmektedir. Bu yönü de çocuğun refahının sağlanması adına uygulamanın gerekliliği ve önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Alvarez vd. (2013) okul sosyal hizmeti uygulamasının Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en büyük 100 okul bölgesinde liseyi bitiren öğrenci sayısının önemli bir yordayıcısı olduğunu tespit etmiş, okul sosyal hizmet uzmanlarının okul bölgelerine getirdiği bilgi ve becerilerin daha iyi eğitim sonuçları elde edilmesini kolaylaştırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Kelly vd. (2010) ve McGregor vd. (2018) tarafından yapılan çalışmalarda okul sosyal hizmetinin çocuğun akademik başarısına ek olarak, çocuklar ve aileleriyle birlikte ruh sağlığını koruma, psiko-sosyal iyilik halini temin etmede ana sağlayıcı hatta en zorlu çocuk ve aile ruh sağlığı sorunlarından bazılarına yönelik kapsamlı hizmetler sunduğu yönünde önemli sonuçlar elde edilmiştir. Jarolman (2017: 9); Özbesler ve Duyan (2009); Duman (2014) uygulama ile çocuğun yaşayabileceği ihmal, istismar, şiddet, akran zorbalığı, çete gruplarına katılma, yoksulluk, psiko-sosyal ve sağlık sorunları, engel durumu, mental gerilik, suça yönelme, düşük akademik başarı, eğitimde fırsat eşitsizliği, okula devamsızlık, bağımlılık, aile içi sorunlar, ebeveynlerden birinin kaybı, cinsel taciz gibi sorunların (önceden) çözümüne ek olarak öğrenci-okul ve aileyi bilinçlendirme, eğitimde fırsat eşitliğini sağlama, ihtiyaç halinde aile ve çocuğa destek verme gibi müdahalelerle hizmetin önemi ve kazanımlarından bahsetmiştir. Yine tüm bu durumlara ek olarak yeni becerilerin kazandırılmasının hedeflendiği de vurgulanmaktadır.

Önem temasından hizmetin oluşabilecek ve olan risklere karşı koruyucu ve önleyici yönü, ek olarak kapsamlı biçimde “çocuk-aile-okul” ayağında kapsamlı hizmet sunumu öne çıkmakta ve uygulanan ülkelerdeki çocukların hayatındaki önemi ile de bulgular pekişmektedir.

Çalışmada son tema okul sosyal hizmetinin uygulanabilir olması ve geliştirilmesi adına öneriler başlığı altında ifade edilmiştir. Hizmetin uygulanabilir olması ve gelişebilmesi için il bazında pilot uygulamalarla bölgenin dinamiklerine göre uygulamalar yapılabileceği, psiko-sosyal destek ekibi kurularak (sosyal hizmet uzmanı/sosyal çalışmacı, psikolojik danışmanlık ve rehberlik öğretmenleri, psikolog, sosyolog, çocuk gelişimci, hemşire gibi) farklı meslek grupları ile birlikte kolektif bir şuurla işbirliği içinde çalışılması gerektiği, lisans eğitime ek olarak; aile danışmanlığı, çift terapisi, oyun terapisi, resim analizi gibi eğitimlerin alınması gerektiği, mobil sosyal hizmet uygulamasının yetersiz ve eksik kaldığı yönünde anlatılar öne çıkmıştır.

Okullardaki mesleki iş birliğinin geliştirilmesinin önemi, bilhassa sosyal hizmet uzmanları, öğretmenler ve hemşireler arasındaki uyumun gerekliliği, çocuğun iyilik hali için birçok uzmanın sürece dahil edilerek, mevcut kaynakların daha iyi kullanılması ve koordine edilmesinin gerekliliği farklı çalışmalarda da vurgulanmıştır. Yine her meslek grubunun kendi sınırları içinde birbirini destekleyerek okulla iş birliği içinde çalışması gerektiği (Borg ve Drange: 2019; Mellin, 2009; Nguyen vd., 2022) okul sosyal hizmetinin halihazırda uygulandığı ülkelerdeki çalışmalarda vurgulanmıştır. Her bir çocukla ilgili risk-eylem planı oluşturularak çocuğun; aile yapısı, sosyo-ekonomik düzeyi-psikolojik iyilik hali, genel sağlık durumu, aile, arkadaşlar ve öğretmenlerle olan ilişkileri, okula devam ve başarı düzeyi, aile içi sorunları, ihmal, istismar ve göç etme vs. gibi özel durumları rehber öğretmenlerle birlikte alandaki ekibin kolektif çalışması ile tespit edilip, takip edilmesi gerekmektedir.

Kılıç Ceyhan (2020), çocuğun dünyasını anlayabilmek için çocuklarla çalışan profesyonellerin bilhassa sosyal hizmet uzmanlarının oyun terapisi alanında yetkin olması gerektiğinin önemini, Thompson vd. (2019) ise okul sosyal hizmetinin etkinliğinin artması için okul sosyal hizmet uzmanlarının, lisansüstü eğitim, aile terapisi, oyun terapisi, kriz müdahalesi gibi eğitimleri alması gerektiğini, bu eğitimleri alan uzmanların almanlara göre uygulamada daha başarılı olduğu, çocuk-aile-okul arasındaki bağlantıyı daha iyi kurduğu yönündeki bulgularını paylaşmıştır.

Kaynakça

- Alptekin, K. Erdoğan, B. Akbaba, O. Eroğlu, Z. & Yeğin, K. (2019). *Okul sosyal hizmeti ve uygulaması*. Nobel Akademik Yayıncılık
- Alvarez, M. E., Bye, A., Bryant, R., & Mumm, A. M. (2013). School social workers and educational outcomes, *Children & Schools*, 35(4), 235-243.
- Bates, S. M., Mellin, E., Paluta, L. M., Anderson-Butcher, D., Vogeler, M. & Sterling, K. (2019) Examining the Influence of Interprofessional Team Collaboration on Student-Level Outcomes through School-Community Partnerships, *Children & Schools*, 41(2) 111-122, <https://doi.org/10.1093/cs/cdz001>
- Borg, E., & I. Drange. (2019). Interprofessional Collaboration in School: Effects on Teaching and Learning. *Improving Schools*, 22(3), 251-266. <https://doi.org/10.1177/1365480219864812>.
- Cebeci, F. & Artan, T. (2024). Okul sosyal hizmetinin Türkiye’deki durumu. *The Journal of Academic Social Science*, 12(152), 194-213. <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.75880>
- Cordoba, P. S. (2020). Scope of social work practice: school social work. *Australian Association of Social Workers*. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.20197.78561>
- Dash, G. & Ak, M. (2015). Scope and challenges of social work in Schools: Perspectives of teachers and social organizations. *Int J Appl Res*, 1(11), 550-556.
- Duman, N. (2000). *Ankara liselerinde çeteye katılma potansiyeli olan öğrenci grupları ve okul sosyal hizmeti*. [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Duman, N. (2014). Okul sosyal hizmetinin tanımı, kapsamı ve çocuk koruma sistemi içindeki yeri. G. Polat (Ed.), *Okul sosyal hizmeti özel sayısı* İçinde (s. 1-7). Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını.

- Duman, N., Önal Dölek, B., Gökçearsan Çiftçi, E., Karakuş, B. & Aktan, M. C. (2014). Milli Eğitim Bakanlığı'nda sosyal hizmet mesleği ve okul sosyal hizmetinin görev ve sorumlulukları raporu. *Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını*, s. 8-19.
- Dupper, D. R. (2022). *Okul sosyal hizmeti*. Y. Özkan & E. Gökçearsan, (Çev.). Pegem Akademi.
- Hunter, W. C., Elswick, S. E., Casey, L. B. (2018). Efficient Wraparound Service Model for Students with Emotional and Behavioral Disorders: A Collaborative Model for School Social Workers and Teachers, *Children & Schools*, 40(1), 59–61,
- Ioannou, E., Ravulo, J., & Ray, N. (2023). The underdeveloped role of social work in schools: A localised perspective with in a Peri-Urban setting, *Social Work Education*, <https://doi.org/10.1080/02615479.2023.2298331>
- Jarolmen, J. (2017). *Okul sosyal hizmeti bir uygulama kılavuzu*. Y. Özkan (Çev. Ed.), Nika.
- Karakuş, B. (2022). Türkiye’de Okul Sosyal Hizmetinin Durumu Kararlar ve Dayanaklar. *Sosyal Hizmet, Social Work*, 28-47.
- Kelly, M. S., Thompson, A. M., Frey, A., Klemp, H. Alvarez, M., & Cosner Berzin, S. (2010). The state of school social work: Findings from the national school social work survey. *School Mental Health* 2(3), 132-141. <https://doi.org/10.1007/s12310-010-9034-5>
- Kılıç Ceyhan, E. (2020). Importance of play therapy in social work practice with children: Çocuklarla sosyal hizmet uygulamasında oyun terapisinin önemi. *Journal of Human Sciences*, 17(4), 1137–1148. <https://doi.org/10.14687/jhs.v17i4.6083>
- Lewallen, T. C., Hunt, H., Potts-Datema, W., Zaza, S. & Giles, W. (2015). The whole school, whole community, whole child model: A new approach for improving educational attainment and healthy development for students. *Journal of School Health*, 85, 729–739.
- McDavitt, K., Tarrant, J., & Boxall, K. (2018). School social work and the human right to education. *The Australian Educational Researcher*, 45(5), 647–662. <https://doi.org/10.1007/s13384-018-0278-7>
- McGregor, J., Mercer, S.W., & Harris, F.M. (2018). Health benefits of primary care social work for adults with complex health and social needs: A systematic review. *Health Soc Care Community*, 26, 1-13. <https://doi.org/10.1111/hsc.12337>
- Mellin, E. A. (2009). Unpacking interdisciplinary collaboration in expanded school mental health: A conceptual model for developing the evidence base. *Advances in School Mental Health Promotion*, 2(3), 4–14.
- Nguyen, B. T. N., Tuong-Vy Vo-Thi, Nguyen-Ha Nguyen-Vu, & Vinh-Long Tran-Chi (2022). Collaboration between social workers and educational forces in schools: advantages, objectives, content, and form journal for educators, *Teachers and Trainers*, 13(5). 170-180.
- Özbesler, C. & Duyan, V. (2009). Okul ortamlarında sosyal hizmet. *Eğitim ve Bilim*, 34(154), 17-25.
- Özkan, Y. & Kılıç, E. (2015). Çocuk ve aile odaklı sorunların çözümünde okul sosyal hizmet uzmanlarının önemi: Uzmanların çocuk ve ailelerle çalışmada sahip oldukları beceriler. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(3), 397-412.
- Raffaele, C. T., Khosravi P., Parker A., Godovich S., Rich B., & Adleman N. (2021). Social-emotional attention in school-age children: A call for school-based intervention during COVID-19 and distance learning. *Children & Schools*, 43(2),107-117. <https://doi.org/10.1093/cs/cdab010>
- Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği (SHUDER) (5-6 Mart 2016 (I)- 11 Şubat 2017 (II)). *Okul Sosyal Hizmet Uzmanı Mesleki Çerçeve Çalıştay Raporu*. Erişim Adresi: rapor-okul_sosyal_hizmeti_c%CC%A7alis%CC%A7tay_raporu-1_mart_2017
- Tan, H. (2000). *Psikolojik danışma ve rehberlik*. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Thompson, A. M., & Frey, A. J. (2020). Free, feasible and valid measurement tools for school social workers, *Children & Schools*, 42(1), 3-6, <https://doi.org/10.1093/cs/cdz030>
- Thompson, A. M., Elmore, R., Oetker, L. M. (2020). Free and Valid Teacher Social Competence Scale for School Social Workers, *Children & Schools*, 42(1) 63–66, <https://doi.org/10.1093/cs/cdz023>
- Thompson, A. M., Frey, A. J., & Kelly, M. S. (2019). Factors influencing school social work practice: A latent profile analysis. *School Mental Health*, 11(1), 129–140.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024, Ekim) *İsim ve Soyisim İstatistikler*. Erişim Adresi: <https://nip.tuik.gov.tr/?value=YeniDoganIsimleri>

- Yeşilkayalı, E. (2018). *Okul Sosyal Çalışması için Amerika'yı yeniden keşfetmek*. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar (cilt 2). 42. Bölüm, Gece Kitaplığı.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 6. Baskı. Seçkin Yayıncılık.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Mehmet Nuri AYYILDIZ *

Makale Adı/Article Name

**Türk Medeni Kanunu ve İslam Hukukunda Boşanma Sebepleri:
Evlilik Birliğinin Sona Erdirilme Koşullarının Karşılaştırılması**

*Reasons for Divorce in Turkish Civil Code and Islamic Law: Comparison of
the Conditions for Termination of Marital Union*

ÖZ

Kaynaklarının farklı olması sebebiyle toplumda İslam hukuku ve beşeri hukuk sistemlerinin birbirinden tamamen farklı olduğu düşüncesi hâkimdir. Fakat telif edilmesi mümkün olmayan yönleri olmakla birlikte bu iki hukuk sisteminin birbirinden tamamen farklı olduğu ve hiçbir şekilde örtüşmeyeceği anlamına gelmemektedir. Bilakis her iki hukuk sistemini incelediğimizde bunların benzerliklerinin olduğunu görmek mümkündür. Zira hukuk; "yetkili organlar tarafından toplumsal ilişkileri düzenlemek amacıyla konulan, maddi yaptırıma bağlanmış olan ve uyulması zorunlu kuralların oluşturduğu sistem" olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla hukuk sistemlerinin kaynakları farklı olsa da, esas gayeleri toplumsal problemleri çözmek, gelişen olaylar karşısında refleksler hazırlamaktır. Bu gaye, hukuk sistemlerinin birçok konuda aynı yöntem ve benzer yaklaşıma sahip olduğuna sebep olmaktadır. Yaptığımız çalışmada Türk Medeni Kanunu ve İslam hukuku çerçevesinde evlilik birliğinin sona erdirilme koşullarının karşılaştırılması ele alınmıştır. Yapılan çalışmada, bu iki hukuk sisteminin farklı referanslara sahip olmakla birlikte, boşanma sebepleri hususunda ortak yönlerinin olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmada, önce Türk Medeni Kanunu'nda yer alan boşanma sebeplerine, ardından İslam hukukunda boşanma sebeplerine değinilecektir Daha sonra her iki hukuk sistemindeki boşanma sebeplerinin benzer yönleri ve farklılıklarına ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Medeni Kanunu, İslam Hukuku, Evlilik, Boşanma Sebepleri

ABSTRACT

The prevailing opinion is that Islamic law and human law systems are completely different from each other due to their different sources. However, although there are aspects that cannot be copyrighted, this does not mean that these two legal systems are completely different from each other and will not overlap in any way. On the contrary, when we examine both legal systems, it is possible to see that they have similarities. Because law; It is defined as "a system of rules that are imposed by authorized bodies to regulate social relations, have financial sanctions and must be followed". Therefore, although the sources of legal systems may be different, their main purpose is to solve social problems and prepare reflexes in the face of developing events. This purpose shows that legal systems have the same method and similar approach on many issues. In our study, the conditions for terminating the marriage union in Turkish civil law and Islamic law were compared. In the study, we see that although these two legal systems have different references, they have common aspects regarding the reasons for divorce. After first touching upon the reasons for divorce in Turkish civil law and then the reasons for divorce in Islamic law, the similar details and differences of the reasons for divorce in both legal systems will be discussed.

Keywords: Turkish Civil Code, Islamic Law, Marriage, Reasons for Divorce

Extended Abstract

With the existence of human beings on earth, the institution of marriage has also come into being. The continuation of generations and the formation of societies depend on this institution. For this reason, all legal systems have regulated the marriage contract within the framework of certain rules. When the necessary conditions are met, marriage has been encouraged for the continuation of generations. In legal systems, it has been emphasized that the marriage contract should be a continuation from the contract. The marriage contract begins with the parties establishing a happy, peaceful and healthy family structure and maintaining it. However, sometimes the desired things in marriage contracts do not come true for a number of reasons. In this case, it goes without saying that the parties will be harmed if such marriage contracts continue. It is not always possible for the marriage union to be sustainable. For this reason, another issue that is as important as marriage in legal systems is the issue of divorce, which ends the family union. Divorce, which is a means of eliminating disputes when the continuation of married life is no longer possible, has been accepted as a legal right. Divorce, which is a solution to end a marriage that cannot continue, has been addressed with certain reasons and conditions in both the Turkish Civil Code and Islamic law. Both legal systems have included regulations on divorce in accordance with the rights of the parties along with the social components and values of society. In this study, the reasons for divorce in the Turkish Civil Code and Islamic law will be examined and these reasons will be compared in both legal systems. The institution of marriage, which dates back to the existence of humankind, plays an important role in the continuation of generations and the formation of societies. For this reason, legal systems have determined a number of rules for the marriage contract. The main purpose of the marriage contract is for the spouses to establish and maintain a healthy, peaceful and happy family environment. In this context, it is of great importance for both parties to fulfill their responsibilities and obligations. The continuation of marriage is based on mutual love, respect and trust. The spouses' mutual understanding and empathy to look after each other's emotional, social, material, spiritual and physiological needs are the basic elements required for the establishment and maintenance of a healthy family environment. However, sometimes the spouses' behaviors and attitudes can prevent these goals from being achieved. When the goals of the family unit are not achieved, ending the marriage is seen as a more correct and beneficial option for both parties. Therefore, another issue that is as important as marriage is the issue of divorce, which ends the family unit. For this reason, legal systems have included regulations on divorce in accordance with the rights of the parties. Divorce is discussed in detail in the Turkish Civil Code and Islamic law. Both legal systems have included regulations on divorce in accordance with the rights of the parties. The Turkish Civil Code allows the termination of a marriage union in cases where it becomes unsustainable. According to this law, the reasons that allow the termination of a marriage union are as follows; adultery, attempt on life, bad or dishonorable behavior, committing a crime and living a dishonorable life, abandoning the common home, mental illness, the breakdown of the marriage union and consensual divorce. In the specified cases, each spouse can file for divorce. Unlike positive law, in Islamic law, the unilateral right to divorce is essentially granted to the man. The right to divorce unilaterally is not granted to the woman. However, in some cases that are legally accepted as valid, the woman can apply to the court and request a divorce. The reasons for divorce in Islamic law are as follows; illness, failure to provide alimony, severe incompatibility, husband's disappearance or leaving home, *ila*, *mulâane/lian*, *hul'* (*muhalea*), choice in case of deception, *zihar*, apostasy, sexual relations of the spouses with their relatives. Although there is no agreement in all sects, in the mentioned cases, the court is accepted to have the authority to terminate the marriage contract. When we compare the reasons for divorce in both legal systems, we can state the similar aspects as follows; According to the Turkish Civil Code, if one of the spouses commits adultery, the other spouse is entitled to file a divorce case. In Islamic law, if the husband accuses his wife of adultery or claims that his child is the product of adultery and does not bring four witnesses to this claim, the judge decides to divorce after the parties perform mutual *mulâane* in the presence of the judge. Therefore, there are partial similarities in the finalization of divorce in both legal systems. In Turkish civil law, if one of the spouses attempts to harm the life of the other spouse, the right to file for divorce is granted to the faultless party. In contrast, in Islamic law, if the husband mistreats his wife, curses her excessively, forces his wife to do a forbidden act, beats her in a way that leaves a mark,

in short, if the husband applies physical and psychological violence to his wife, according to the Mâlikî school of thought, the woman who is subjected to violence can apply to the court and request a divorce. In the Turkish Civil Law, the disappearance of the spouse or failure to return to the shared home without a valid excuse is considered grounds for divorce. In this case, the abandoned spouse can file for divorce after six months have passed.

Giriş

İnsanoğlunun yeryüzündeki varlığıyla birlikte evlilik müessesesi de varlık kazanmıştır. Zira neslin devamı ve sağlıklı toplumların inşası, bu kuruma bağlıdır. Bu sebeple tüm hukuk sistemleri, evlilik sözleşmesini belirli kurallar çerçevesinde düzenlemişlerdir. Hatta neslin devamını sağlamak amacıyla, gerekli koşulların oluşması durumunda evlilik teşvik edilmiştir. Hukuk sistemlerinde evlilik akdinin, akitten itibaren devam niteliği taşıması gerektiği vurgulanmıştır. Evlilik akdi, tarafların mutlu, huzurlu ve sağlıklı bir aile yapısı oluşturma ve bunu sürdürme temelleri üzerine kurulmasıyla başlar. Fakat evlilikten arzulanan sonuçlar, kimi zaman çeşitli sebeplerle gerçekleşmeyebilir. Bu durumda, evlilik akdinin devam edilmesinde tarafların zarar göreceği izahtan varestedir. Dolayısıyla evliliklerin her zaman sürdürülebilir olması mümkün değildir. Bu sebeple hukuk sistemlerinde, evlenme kadar önemli olan bir diğer konuda aile birliğini sona erdiren boşanma konusu olmuştur. Evlilik hayatının devamına imkân kalmadığı zamanlarda ihtilafları ortadan kaldırmaya vesile olan boşanma, hukuka uygun bir hak olarak kabul edilmiştir. Devam etmesi mümkün olmayan evlilik birliğini sonlandırmaya yönelik çözüm yolu olan boşanma, hem Türk Medeni Kanunu'nda hem de İslam hukuku çerçevesinde belirli sebepler ve koşullarla ele alınmıştır. Her iki hukuk sistemi de, boşanma konusunda, toplumun sosyal bileşenleri ve değerleri ile birlikte tarafların haklarına uygun olarak düzenlemelere yer vermiştir. Bu çalışmamızda, Türk Medeni Kanunu ve İslam hukukunda boşanma sebepleri incelenecek ve her iki hukuk sisteminde yer alan boşanma sebepleri karşılaştırılacaktır. Bu bağlamda, İslam hukukuna ilişkin mezhepsel farklılıklar ile bireysel fetvalar, çalışmanın genel kapsamı dışında tutulacak; ancak konunun gerektirdiği durumlarda sınırlı ölçüde bu farklılıklara ve görüş ayrılıklarına yer verilecektir.

1. Türk Medeni Kanunun'da Boşanma Sebepleri

Evlilik, eşlerin mutlu, huzurlu ve sağlıklı bir aile yapısını oluşturmak ve bunu sürdürmek amacıyla başlar. Ancak evlilik kurumundan arzulanan bu hedefler, zaman zaman eşlerin bireysel tutumları ya da dış etkenlerden kaynaklanan sebeplerle gerçekleşmemektedir. Bu durumda evliliklerin sona erdirilmesi, taraflar açısından daha faydalı ve doğru bir çözüm yolu olarak görülmektedir. Zira temeli karşılıklı sevgi ve saygıya dayanmayan evlilikler, kimi durumlarda taraflar için telafisi mümkün olmayan sorunlar doğurmaktadır. Ayrıca eşlerin, evlilik birliğinin gereklerini ve sorumluluklarını yerine getirememeleri durumunda, evliliğin devamı arzulanan amaca ulaşmadığı için evliliğin sonlandırılması, devam etmesinden daha faydalı ve isabetli olmaktadır. Çünkü bu durumda, tarafların evlilik akdine devam etmeleri, çeşitli problemlere yol açabilmektedir. Bütün hukuk sistemlerinde evlilik akdine son verme (boşanma) hakkı olduğu gibi, Türk hukuk sisteminde de bu hak, evlilik birliğini sürdürebilmeleri ya da evlilikten beklenen hedeflerin gerçekleşmemesi durumunda, yasal olarak taraflara sağlanmıştır (Ersöz, 2019: 231). Boşanma, Türk hukuk sisteminde yalnızca kanunda belirtilen sebeplerin varlığı halinde, bu sebeplerin hâkim tarafından tespit edilmesi ve boşanma yönünde hâkimin karar verilmesiyle gerçekleşmektedir

(Acar, 2022: 180). Türk Medeni Kanunu'nda¹ boşanma kurumu ve ilgili hukuki işlemler ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Bu bağlamda Türk hukuk sistemindeki boşanma, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun ikinci kitabı olan "Aile Hukuku'nun" "Boşanma" başlığını taşıyan ikinci bölümünde, 161. ila 166. maddeler arasında ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir. Türk Medeni Kanunu'nda düzenlenen boşanma sebepleri, sırasıyla şunlardır:

1.1. Zina Sebebiyle Boşanma

Evlilikte, eşlerin birbirlerine karşı cinsel sadakat yükümlülüğü bulunmaktadır ve bu sorumluluğa uygun davranmaları gerekmektedir. Eşler, fiilen ayrı yaşasalar dahi, bu sadakate aykırı bir davranışta bulunmamaları gerekmektedir. Eşlerden birinin zina etmesi halinde, Türk Medeni Kanunu'na göre, diğer eş zina sebebine dayanarak boşanma davası açma hakkına sahiptir. Kanunda bu husus, şu düzenlenmiştir: "Eşlerden biri zina ederse, diğer eş boşanma davası açabilir. Davaya hakkı olan eşin boşanma sebebinin öğrenmesinden başlayarak altı ay ve her hâlde zina eyleminin üzerinden beş yıl geçmekle dava hakkı düşer. Affeden tarafın dava hakkı yoktur" (TMK, Madde:161). Kanunda açıkça ifade edildiği üzere, zina fiilinin gerçekleşmesi halinde, kadın veya erkek ayırımı olmaksızın eşlerden birinin bu suçu işlemesi durumunda, diğer eş, boşanma davası açma hakkına sahip olur. Tarafların zina sebebiyle boşanma davası açabilmeleri için, öncelikle aralarında hukuken geçerli bir evliliğin olması ve eşlerden birinin, eşi dışında karşı cinsten bir kişiyle bilerek ve isteyerek cinsel ilişkide bulunmuş olmalıdır. Dolayısıyla şiddet kullanılarak, bayıltılarak ya da uyuşturucu madde vb. yollarla gerçekleştirilen cinsel birliktelik, failin rızası olmadığından zina kapsamında değerlendirilemez. Hakeza, evli bir erkeğin başka bir erkekle (livata) veya evli bir kadının başka bir kadınla cinsel ilişkide (sevicilik) bulunması zina olarak kabul edilemediği için, bu durumda tarafların zina sebebiyle boşanma davası açma hakkı bulunmamaktadır. Ayrıca, cinsel ilişkiye teşebbüs etme ya da hayvanlarla cinsel ilişkiye girmekte zina kapsamına girmediğinden bu tür durumlarda taraflara boşanma davası açma hakkı vermemektedir (Helvacı, 2002: II, 1157; Köprülü – Kaneti, 1986: 159; Ersöz, 2019: 231; Acar, 2022: 185).

Kanuna göre zina sebebiyle dava açma hakkı, boşanma sebebinin öğrenilmesinden itibaren altı aydır. Zina eyleminin üzerinden beş yıl geçmesiyle de dava hakkı düşmüş olur. Bir başka ifadeyle, eş diğer eşin zinasını beş yıl içerisinde ne zaman öğrenmişse, o andan itibaren altı ay içerisinde dava açma hakkı bulunmaktadır. Aksi takdirde dava açma hakkı düşer. Ayrıca, aldatılan eşin zina eden eşini affetmesi sebebiyle de boşanma davası açma hakkı düşer (Akıntürk - Ateş, 2016: II, 244; Helvacı –Erlüle, 2016: 166; Ersöz, 2019: 231; Acar, 2022: 187). Zina sebebiyle boşanma davası açan eşin, zina eylemini ispat etmesi durumunda, hâkimin bu konuda herhangi bir takdir yetkisi bulunmamaktadır. Zina fiilinin sabit olması durumunda hâkim, evlilik birliğini temelden sarsılıp sarsılmadığına bakmaksızın boşanma kararı vermeye yükümlüdür (Acar, 2022: 187).

1.2. Hayata Kast, Kötü veya Onur Kırıcı Davranış Sebebiyle Boşanma

Evlilik, iki bireyin birleşimini ifade eden kutsal bir birlikteliktir. Bu birlikteliğin sağlıklı ve huzurlu bir şekilde devam edebilmesi için tarafların, birbirine karşı sevgi ve saygı çerçevesinde bir hayt süemleri gerekmektedir. Eşler arasındaki sevgi, eşlerin birbirlerine bağlanmasını sağlayan temel unsurken; saygı ise bu bağın sürekliliğini sağlamaktadır. Bu ilkelerin ihlal

¹ Türk Kanunu Medenisi, Türkiye'de 17 Şubat 1926'da İsviçre Medeni Kanunu örnek alınarak TBMM'de kabul edilen ve 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe konulan 743 sayılı kanundur. Bu Kanun ile mahkemelerde tanıklık yapma, miras ve boşanma konularında kadın ve erkek eşit hale getirilmiş, evliliklerde resmi nikâh yapma zorunluluğu getirilmiş, tek eşle evlilik esası benimsenmiştir. Bu kanun 1 Ocak 2002 kabul tarihli Türk Medeni Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle yürürlükten kalkmıştır. https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCr_kanunu_Medenisi (Erişim tarihi: 12.11.2024)

edilmesi, evliliğin temelini sarsan ciddi problemlerin doğmasına neden olur. Bu nedenle, eşlerin birbirlerinin hayatına kast etmeleri, kötü davranmaları veya onur kırıcı davranış sergilemeleri boşanma sebebi kabul edilmiştir.

Türk Medeni Kanunu, eşlerden her birinin diğerinin hayatına kastetmesi veya kendisine kötü davranması ya da ağır derecede onur kırıcı bir davranışta bulunması durumunda diğer eşe boşanma davası açma hakkı tanımıştır. Kanunda bu husus şu şekilde düzenlenmiştir: *“Eşlerden her biri diğeri tarafından hayatına kastedilmesi veya kendisine pek kötü davranılması ya da ağır derecede onur kırıcı bir davranışta bulunması sebebiyle boşanma davası açabilir. Davaya hakkı olan eşin boşanma sebebini öğrenmesinden başlayarak altı ay ve her hâlde bu sebebini doğumunun üzerinden beş yıl geçmekle dava hakkı düşer. Affeden tarafın dava hakkı yoktur”* (TMK. Madde: 162).

Hayata kast, eşlerden birinin, diğer eşin hayatına kastedecek her türlü davranıştır. İşlenen fiil öldürme amacına yönelik olması durumunda, kullanılan araçların öldürmeye elverişli olup olmadığı önem taşımamaktadır. Bu durumda dikkat edilen husus, cana kastın gerçekleşebilecek bir potansiyelde olmasıdır. Ayrıca, eşin intihara teşvik edilmesi, ölüm tehlikesine kayıtsız kalınması durumu da hayata kast kapsamında değerlendirilmektedir (Köprülü - Kaneti, 1986: 154; Karabulut, 2018: 54; Ersöz, 2019: 231). Kötü ve onur kırıcı davranış ise, tarafların kasten karşı tarafın vücut bütünlüğüne, sağlığına ve onuruna yönelik her türlü saldırısıdır. Örneğin, kişiyi gerek kendisi gerekse de başkaları nezdinde küçük düşürmek, aç bırakmak, bedensel ve ruhsal sağlığını bozucu davranışlar sergilemek, hapsedmek, dövmek, cinsel ilişki için zorlamak, evden kovmak, zorla çocuk aldirtmak gibi durumlar kötü ve onur kırıcı davranışlardır. İşlenen bu fiillerin bir kez dahi gerçekleşmesi, kusursuz tarafa boşanma davası açma hakkı tanımaktadır (Dural, 2014: III, 107; Akıntürk - Ateş, 2016: II, 252; Acar, 2022: 190). Zina sebebiyle boşanmada olduğu gibi, hayata kast, kötü veya onur kırıcı davranışta da mağdur tarafın karşı tarafı af etmesi durumunda dava açma hakkı düşer (TMK. Madde: 162).

1.3. Suç İşleme ve Haysiyetsiz Hayat Sürme

Suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme, evlilik birliğinin temeline zarar veren durumlardandır. Bu yaşam biçimi, eşler arasında güvenin sarsılmasına sebep olmaktadır. Toplumun ahlaki kurallarıyla bağdaşmayan bu davranışlar, evliliğin sevgi ve saygı temelleri üzerinde sağlıklı bir şekilde devamını zorlaştırmaktadır. Bu sebeple, bu tür davranışlar, hukuki anlamda boşanma sebebi olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede, Türk Medeni Kanunu’na göre, eşlerden birinin suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürmesi, diğer eşe boşanma davası açma hakkı tanımaktadır. Kanunda bu husus şu şekilde düzenlenmiştir: *“Eşlerden biri küçük düşürücü bir suç işler veya haysiyetsiz bir hayat sürer ve bu sebeplerden ötürü onunla birlikte yaşamayı diğer eşten beklenemezse, bu eş her zaman boşanma davası açabilir”*(TMK. Madde: 163). Türk Medeni Kanunu’na göre, eşlerden birinin suç işlemesi boşanma nedeni kabul edilmiştir. Fakat işlenen her suç boşanma sebebi sayılmamaktadır. Boşama nedeni sayılan suçun, eşi toplumda küçük düşürecek nitelikte bir suç olması gerekmektedir. İşlenen suçun boşanmaya sebep olabilmesi için suç işleyen mahkûm edilmesi veya kovuşturmaya tabi tutulması ise şart değildir (Akıntürk - Ateş, 2016: II, 253). Ayrıca, ilgili kanun eşlerden birinin onur kırıcı ve haysiyetsiz bir yaşamı hayat tarzı olarak benimsemesi durumunda da karşı tarafa boşanma davası açma hakkı tanımaktadır. Haysiyetsiz bir hayat sürme; kişinin toplumsal normlar ve temel değerlere, özellikle de şeref ve namus kavramlarına aykırı bir yaşam biçimini benimsemesi ve bu yaşam tarzını hayat felsefesi yapıp devam etmesi anlamına gelir. Örneğin, eşlerden birinin randevu evi işletmesi, uyuşturucu madde ticareti yapması, kumar ve içki bağımlılığı gibi toplumdaki anlayışa göre

namus ve haysiyet kavramlarıyla bağdaşmayan bir şekilde hayat sürmesi, haysiyetsiz hayat sürmeye örnek gösterilebilir (Öztan, 1983: 230; Ersöz, 2019: 238; Acar, 2022: 193). Küçük düşürücü suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme sebebiyle boşanma davası açmak için kanunda herhangi bir süre öngörülmemiştir. Dolayısıyla belirtilen durumların oluşması ile taraflar her zaman boşanma davası açabilme hakkına sahiptir (Dural, 2014: III, 112; Acar, 2022: 194).

1.4. Terk

Evliliğin en temel özelliklerinden biri, eşlerin birlikte yaşamalarıdır. Eşlerden birinin haksız bir şekilde ortak konutu terk etmesi veya diğer eşi konutu terk etmeye zorlaması, ortak yaşamı tamamen sona erdirmektedir. Bu durum, evlilik birliğinin devamını imkansız hale getirir. Böyle bir ortamda, eşlerin evlilikten beledikleri hedefe ulaşmaları mümkün değildir (Acar, 2022: 196). Türk Medeni Kanunu bu durumu göz önünde bulundurarak, eşlerden birinin haklı bir gerekçeye sahip olmadan ortak konutu terke etmesi durumunda, terk edilen eşe boşanma davası açma hakkı tanımıştır. Zira terk, eşler arasındaki birlikte yaşama yükümlülüğünü ihlal etmektedir (TMK. Madde: 185/3). Bu yükümlülüğün ihlali ise boşanma sebebi olarak kabul edilmiştir. Kanunda bu husus şu şekilde düzenlenmiştir: *“Eşlerden biri, evlilik birliğinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmemek maksadıyla diğerini terk ettiği veya haklı bir sebep olmadan ortak konuta dönmediği takdirde ayrılık, en az altı ay sürmüş ve bu durum devam etmekte ve istem üzerine hâkim veya noter tarafından yapılan ihtar sonuçsuz kalmış ise; terk edilen eş, boşanma davası açabilir. Diğerini ortak konutu terk etmeye zorlayan veya haklı bir sebep olmaksızın ortak konuta dönmelerini engelleyen eş de terk etmiş sayılır. Davaya hakkı olan eşin istemi üzerine hâkim veya noter, esasını incelemeyen yapacağı ihtarında terk eden eşe iki ay içinde ortak konuta dönmeleri gerektiği ve dönmemesi hâlinde doğacak sonuçlar hakkında uyarıda bulunur. Bu ihtar gerektiğinde ilân yoluyla yapılır. Ancak, boşanma davası açmak için belirli sürenin dördüncü ayı bitmedikçe ihtar isteminde bulunulamaz ve ihtardan sonra iki ay geçmedikçe dava açılmaz”* (TMK. Madde: 164).

Kanunda da ifade edildiği gibi, boşanmaya sebep olan terk; eşlerden birinin haklı bir sebebe dayanmadan ortak konuttan devamlı olarak ayrılması ve bu ayrılığın evlilik birliğinden doğan sorumluluğu yerine getirmeme kastıyla gerçekleşmesi gerekir. Dolayısıyla askerlik, hastalık veya memuriyet gibi durumlarda kişinin ortak konutu terk etmesi bu kapsamda değerlendirilemez. Hakeza Türk Medeni Kanunu’nda cinsel ilişkiden kaçınmak, yatakları ayırmak, dargın olmak gibi durumlar da terk anlamı taşımadığı için bu kapsamda değerlendirilemez. Ayrıca boşanma davasının açılabilmesi için eşlerin en az altı ay ayrı yaşamış olması ve terk eden eşe hâkim tarafından eve dönme ihtarının olması gerekmektedir (Öztan, 1983: 254-258; Akıntürk - Ateş, 2016: II, 254; Acar, 2022: 198).

1.5. Akıl Hastalığı

Türk Medeni Kanunu’nda boşanma sebeplerinden bir diğeri, eşlerden birinin akıl hastası olup, hayatın diğer eş için çekilmez hâle gelmesi durumudur. Bu madde kanunda şu şekilde ifade edilmiştir: *“Eşlerden biri akıl hastası olup da bu yüzden ortak hayat diğer eş için çekilmez hâle gelirse, hastalığın geçmesine olanak bulunmadığı resmî sağlık kurulu raporuyla tespit edilmek koşuluyla bu eş boşanma davası açabilir”*(TMK. Madde:165).

Kanunda akıl hastalığının boşanma sebebi olduğu açıkça ifade edilmiştir. Fakat kanunda hangi tür akıl hastalıklarının bu kapsamda değerlendirileceğine dair ayrıntılı bir açıklama yer almamaktadır. Bu bağlamda, müşterek hayatın kendisiyle çekilmez hâle gelen ve doktorlar tarafından akıl hastası olarak nitelendirilmek koşuluyla iyileşmesine olanak tanınmayan her seviyeden akıl hastalığı, boşanma sebebi olarak kabul edilebileceği benimsenmiştir. (Erdem,

2018: 119; Ersöz, 2019: 241). Boşamaya sebep oluşturan akıl hastalığı, evlenmeden sonra meydana gelmiş olması gerekir. Zira evlenme anında taraflardan birinin akıl hastası olması durumunda, diğer tarafa mutlak butlan davası açabilme hakkı doğmaktadır. (Yıldırım, 2014: 77). Şartların oluşması durumunda, akıl hastalığı sebebiyle boşanma davası her zaman açılabilir (Acar, 2022: 200).

1.6. Cinsiyet Değişikliği

Türk Medeni Kanunu'na göre, birtakım şartlar ve yasal süreçler² çerçevesinde bireyler cinsiyet değiştirme talebinde bulunabilirler. Fakat, Türk Medeni Kanunu'nun 40. Maddesi uyarınca, bu işlemi talep eden kişinin reşit olması ve evli olamaması gerekmektedir. Dolayısıyla evli bireylerin cinsiyet değiştirmesi durumunda, evlilikleri hukuken sona ermiş sayılmaktadır. Zira Türk Hukuk sistemine göre, aynı cinsten bireylerin evlenmeleri yasal olarak mümkün değildir. (Acar, 2022: 174).

1.7. Evlilik Birliğinin Sarsılması

Halk arasında “şiddetli geçimsizlik” olarak ifade edilen evlilik birliğinin sarsılması, ortak hayatın devamını imkânsız kılacak derecede olduğunda, eşlere birbirlerine karşı boşanma davası açma hakkı tanımaktadır (Acar, 2022: 200). Bu durum, Türk Medeni Kanunu'nda boşanma sebebi olarak düzenlenmiştir. Zira bu halde, eşlerin ortak hayatı sürdürmeleri mümkün görünmemektedir. Bu madde kanunda şu şekilde ifade edilmiştir: “*Evlilik birliği, ortak hayatı sürdürmeleri kendilerinden beklenmeyecek derecede temelden sarsılmış olursa, eşlerden her biri boşanma davası açabilir*” (TKM. Madde, 166). Kanuna göre, eşlerin müşterek yaşamı sürdürmeleri mümkün olmayacak şekilde bir hayat sürmeleri durumunda, eşlerden her biri, karşı tarafa boşanma davası açma yetkisine sahip olur. Ancak, müşterek hayatı sarsan her gerekçe, boşanma davası için sebep görülemez. Zira ortak hayatın çekilmez hale gelip gelmemesi, kişilerin durum karşısındaki tutum ve davranışlarına bağlı olarak sübjektif bir nitelik taşımaktadır. Bu nedenle, evlilik birliğinin temelden sarsılıp sarsılmadığı hususu, hâkimin takdirine bırakılmış olup bu konuda hâkime geniş yetki tanınmıştır. Evlilik birliğini temelden sarsan durumlara örnek olarak; evliliğin getirdiği yükümlülüklerin yerine getirilmemesi, eşler arasındaki karakter uyumsuzluğu, dışarıda fazla zaman geçirme, ilgisizlik, küçük düşürücü davranışlar, aşırı borçlanma, güven sarsıcı davranışlar, zührevi hastalıklar, aşırı kıskançlık, alkol veya kumara düşkünlük, giyim, yeme içme, gelenekler ve din gibi konularda baskıda bulunmak gibi haller gösterilebilir (Akıntürk - Ateş, 2016: II, 161–168; Ersöz, 2019: 242; Acar, 2022: 202-203).

1.8. Anlaşmalı Boşanma

Türk Medeni Kanunu'nda düzenlenen boşanma sebeplerinden biri de, evliliğin en az bir yıl sürmesi koşuluyla, tarafların birlikte yaşamaya devam etmede isteksiz olduklarını beyan etmeleri veya eşlerden birinin açtığı boşanma davasını diğerinin kabul etmesi durumudur. Bu durumda, evlilik birliğinin temelden sarsıldığı kabul edilerek, hâkimin boşama kararı vermesi mümkündür. Ancak hâkim, bu kararı vermeden önce eşlerin iradelerini özgürce ifade ettiklerinden emin olmak için her iki tarafı da dinlemelidir. Dolayısıyla anlaşmalı boşanmalarda eşlerin kendi aralarında bir

² Cinsiyet değişimi ile ilgili Türk Medeni Kanunu'nun ilgili maddesi şu şekildedir: “*Cinsiyetini değiştirmek isteyen kimse, şahsen başvuruda bulunarak mahkemece cinsiyet değişikliğine izin verilmesini isteyebilir. Ancak, iznin verilebilmesi için, istem sahibinin onsekiz yaşını doldurmuş bulunması ve evli olmaması; ayrıca transseksüel yapıda olup, cinsiyet değişikliğinin ruh sağlığı açısından zorunluluğunu bir eğitim ve araştırma hastanesinden alınacak resmî sağlık kurulu raporuyla belgelemesi şarttır. Verilen izne bağlı olarak amaç ve tıbbî yöntemlere uygun bir cinsiyet değiştirme ameliyatı gerçekleştirildiğinin resmî sağlık kurulu raporuyla doğrulanması hâlinde, mahkemece nüfus siciline gerekli düzeltmenin yapılmasına karar verilir.*” (TMK, 40. Madde)

anlaşma yapmaları gerekmektedir. Hâkim bu anlaşmayı gözden geçirir ve uygun bulmazsa kendince anlaşmada değişiklik yapma yetkisine sahiptir. Bu durumda, taraflar hâkimin kararına uymak zorundadır (TMK. Madde: 166; Akıntürk - Ateş, 2016: II, 269-272).

1.9. Ölüm

Türk Medeni Kanunu'nda boşanma sebeplerinden biri olmasa da, evlilik birliğini sona erdiren nedenlerden biri de ölümdür. Eşlerden birinin ölümü, evliliği kendiliğinden sona erdirir. Aynı şekilde, hakkında ölüm emaresi bulunan kişi, gerçekten ölmüş gibi kabul edilmektedir. Türk Medeni Kanunu'na göre, bir kişinin ölümüne kesin bir şekilde hüküm verilebilecek bir durumda kaybolmuşsa, o kişi gaiplik kararıyla ölü sayılır (Acar, 2022: 173). Bu husus, kanunda aşağıdaki şekilde düzenlenmiştir: “Bir kimse, ölümüne kesin gözle bakılmayı gerektiren durumlar içinde kaybolursa, cesedi bulunamamış olsa bile gerçekten ölmüş sayılır” (TMK. 31).

2. İslam Hukukunda Boşanma Sebepleri

İslam hukukunda nikâh akdi, mutlak surette sona erdirilemez bir sözleşme değildir. Bilakis, Aksine, evliliğin sürdürülmesinin mümkün olmadığı durumlarda, taraflar arasındaki ihtilafların giderilmesi ve daha büyük zararların önlenmesi amacıyla İslam hukukunda boşanma meşru bir çözüm yolu olarak benimsenmiştir. Ancak, İslam hukukunda boşanma hoş görülmeyen bir fiil olarak değerlendirildiği için bu konuda dikkatli davranılması ve son çare olarak başvurulması gerektiği üzerinde durulmuştur (Ebu Dâvud, Talâk: 3). İslam hukukunda boşanma yetkisi bağlamında erkeğe geniş haklar tanınmıştır. Bu çerçevede, kocanın boşamasının hukuken geçerli sayılması için hâkimin kararına ihtiyaç duyulmamaktadır. Koca, eşinin rızasına gerek duymadan tek taraflı irade beyanı ile evlilik akdine son verebilir. Ayrıca bu yetkisini kendisi kullanabileceği gibi, vekili vasıtasıyla da gerçekleştirebilir.

İslam hukukunda, tek taraflı boşama hakkı esasen erkeğe verilmekle birlikte (Bakara: 2/226–227–230–231), geçerli sebeplerin oluşması durumunda, kadına da bu birlikteliği sona erdirmeye imkânı tanınmıştır. (Vatansever, 2011: 144). Bu çerçevede, kadın, evlilik hayatının sürdürülemez hâle geldiğini ileri sürerek mahkemeye başvurma yoluyla boşanma talebinde bulunabilmektedir. Bir başka ifadeyle, İslam hukukunda kadına tek taraflı olarak boşama hakkı verilmemekle birlikte, hukuken geçerli kabul edilen bazı durumlarda, kadın, mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunma hakkına sahiptir. Bu durum, İslam hukukçuları tarafından kabul edilmiştir. Bu itibarla, belirli şartlar altında mahkeme, evlilik akdine son verme hususunda yetki sahibi kabul edilmektedir (ed-Dusûkî, 2011: 191).³ İslam hukukuna göre mahkemenin evlilik akdine müdahalesi iki temel şekilde gerçekleşmektedir: Birincisi, nikâh akdinin bâtil veya fasit⁴ olması durumunda hukuki yetersizlik söz konusu olduğunda; ikincisi, eşlerin evlilik akdini sona erdirmek amacıyla mahkemeye başvurusu üzerine, mahkeme tarafından gerçekleştirilen boşamadır (Karaman, 1995: I, 313; Kahveci, 2004, 216).

Yukarıda da ifade edildiği gibi, İslam hukukçularına göre erkek, kendi iradesiyle her durumda tek taraflı evlilik akdini sona erdirmeye yetkisine sahipken, kadının boşanma talebinde bulunabilmesi için belirli sebeplerin varlığı gerekmektedir. Kadının gelişen şartlar karşısında boşanmak için mahkemeye başvurabilmesi için gerekli sebepler şunlardır:

³ **Not:** Evlilik akdinin mahkeme kararıyla son verilmesine İslam hukuk literatüründe “Tefrik” (Evliliğin yargı yoluyla sona erdirilmesi) adı verilmektedir. Bu tür boşanmayı diğer boşanma türlerinden ayıran özellik, bunun ancak belirli sebeplerin varlığında hâkimin kararıyla gerçekleşmesiyle olmasıdır. (Çolak, 2018: 216; Acar, 2022: 175).

⁴ Bâtil evlilik: Unsurlarında (taraflar, irade beyanı) ve in'ikâd şartlarında (temyiz, meclis birliği, evlenme engelinin olmaması) eksiklik olan evliliştir. Fasit evlilik: Sıhhat şartlarında (şahitler, ilan, ikrah ve cebrin olmaması) eksiklik olan evliliştir. (Çolak, 2018: 159–162).

2.1. Hastalık

İslam hukukunda boşanmaya sebep olan durumlardan biri, taraflarda (karı - koca) bulunan ve evlilik akdini zaafa uğratan fizyolojik kusurlar veya hastalıklardır. İslam hukukçularının çoğuna göre, evlilik akdinin gerçekleştiği veya akitten sonra erkekte görülen fizyolojik kusurlar,⁵ kadına boşanma talebiyle mahkemeye başvurma hakkı tanımaktadır (Çolak, 2018: 217; Karakaya, 2024: 355). Bazı kaynaklarda, bu hastalıkların akıl hastalığı, zührevi hastalıklar, cüzzam ve alaca hastalığı gibi spesifik durumlar olabileceği belirtilirken, (eş-Şirbînî, tsz: III, 202; İbn Kudâme, 1968: VII, 200; İbn Rüşd 2013: 510; Abdulhamîd, tsz: 297; Çolak, 2018: 216–217), kimi kaynaklarda da bu çerçeve daha geniş tutularak kadının evlilik akdine devam etmesi halinde zarar görebileceği her türlü hastalığın, kadının boşanma hakkını talep etmesine yol açabileceği ifade edilmiştir (es-Serahsî, 1989: V, 97; Ebû Zehre, 1957: 355; Salih b. Fevzân, 2002: II, 350–351; Kahveci, 2004: 217).⁶ Aynı şekilde, erkekte mevcut olan iktidarsızlık, cinsel organının kaybı veya çift cinsiyete sahip olma gibi cinsel ilişkiye engel teşkil eden fizyolojik kusurlar da, kadının tefrik (Evliliğin yargı yoluyla sona erdirilmesi) talebiyle mahkemeye başvurusunun sebeplerindedir (el-Mâverdi, 1994: IX, 338; el-Mevsîlî, 2011: III, 142–143; Karakaya, 2024: 355-356).⁷ Zira evliliğin temel gayelerinden biri de neslin devamını sağlamaktır. Zikredilen hastalıklar ise cinsel birlikteliği engelleyerek hedef gayenin gerçekleşmesine engel teşkil etmektedir. Hakeza, eşlerden birinin cinsiyet değiştirmesi de evlilik akdini batıl ve geçersiz kılar. Çünkü İslam hukukunda evlilikte cinsiyet farklılığı, akdin geçerli olması için zorunlu bir şarttır. Dolayısıyla evli çiftlerden birinin cinsiyet değiştirmesi durumunda, evlilik bağı sona ermiş kabul edilir ve taraflar boşanmış sayılır (Acar, 2022: 173). Bu sebeplerden dolayı mahkemeye başvuru sonrası hâkim hemen boşanma kararı vermez. Duruma göre süre verir veya bilir kişiye danışır. Hastalık veya kusurun sürekli olacağı ve kadına zarar vereceği kanaatine ulaşırsa, boşama kararı alır. Tarafların tefrik talebiyle mahkemeye başvurabilmesi için aşağıdaki şartların sağlanması gerekmektedir:

- Hastalık ve kusurun nikâh vaktinden önce ve akit esnasında bilinmemesi,
- Tefrik sebebi olan hastalık ve kusurun kendilerinde bulunmaması,
- Bu duruma razı olmamaları.

Belirtilen şartların oluşmaması durumunda, tarafların tefrik niyetiyle mahkemeye başvurma hakları bulunmamaktadır (Serahsî, 1989: V,97; İbn Kudâme, 1968: VII, 202-205; Şirbînî, tsz: III, 202-204). Hastalık sebebiyle gerçekleşen boşanma, Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre bâin talâk⁸ olarak kabul edilirken, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre bu durum fesihtir (eş-Şirbînî, tsz: III, 202; Merğînânî, , tsz: II, 314; İbn Kudâme, 1968: VII, 201; Mevsîlî, 2011: III, 142-143 Meydânî, 2002: 393; Ebû Zehre, 1957: 359; Abdulhamîd, tsz: 299).⁹

⁵ Kaynaklarda bu kusurlar genellikle şu şekilde belirtilmiştir;

İnnîn: Tenasül uzvu sağlık görüldüğü halde cinsel birleşmede iktidarsız olan.

Hasiy: Erkeklik organı var olmakla birlikte testisleri alınmış veya işlevsiz hale getirilmiş kişi.

Mecbûb: erkeklik organı kesik olan.

⁶ **Not:** Kadî Şüreyh, İbn Şihâb ez-Zühri ve Ebu Sevr gibi bazı hukukçular, evlilik hayatında karşı tarafta nefrete uyandıracak veya birlikteliğin devam etmesi durumunda tarafların zarara uğramasına sebep olacak her türlü hastalık ve kusurun diğer taraf için boşanmaya sebep olacağına kabul edildiğini söylemişlerdir.

⁷ **Not:** Ebu Hanife ve İmam Ebu Yusuf, cinsel hastalıklar (Erkeğin penisinin tümünden kesilmiş olması, iktidarsızlığı veya testislerinin burukluğu) dışında erkekte bulunan hiçbir hastalığı tefrik sebebi olarak kabul etmemişlerdir. (Serahsî, 1989: V,97; el-Meydânî, 2002: 393).

⁸ Bâin Talâk: Yeni bir akit ve yeni bir mehir olmadan kocanın eşine dönme imkânı olmayan talâktir. (Erdoğan, 2019: 45).

⁹ **Not:** İslam hukukunda talâk ile fesih arasında şu ayrımlar mevcuttur;

a) Talâkın ric-i olması durumunda evlilik akdi kocanın iradesiyle devam etmesi mümkün iken, feshin vuku bulması halinde, evliliğin tekrar gerçekleşmesi için yeni bir akit gerekmektedir.

2.2. Nafakanın Temin Edilmemesi

İslam hukukunda boşanma sebepleinden biri de kocanın nafaka yükümlülüğünü yerine getirmemesidir. Zira İslam hukukuna göre, nafakanın temini kocanın sorumluluğundadır (Bakara: 2/233; Nisâ: 4/34; Talâk: 65/6,7; Buhârî, Nafakât: 1, 4, 9; Ebû Dâvûd, Nikâh: 40-41). Kocanın maddî durumu ne olursa olsun sahih bir akitten itibaren karısının nafakasını temin ile mükelleftir (İbn Kudâme, 1968: VIII, 196-197; Mevsilî, 2011: IV, 4; İbn Rüşd 2013: 512; Abdulhamîd, tsz: 293; Acar, 2000: 171; Çolak, 2018: 217). İslam hukukuna göre kocası tarafından nafakası temin edilemeyen kadın, boşanma talebiyle mahkemeye müracaat edebilir (Ebû Zehre, 1957: 348). Bu görüş, Hanefî mezhebi dışındaki hukukçular (Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri) tarafından kabul edilmiştir (eş-Şîrâzî, 1992: IV, 614; İbn Kudâme, 1968: VIII, 201; İbn Rüşd, 2013: 511; Ebû Zehre, 1957: 348). Hanefî mezhebi hukukçularına göre ise, kocanın nafakayı temin etmede aceze düşmesi, kadına boşanma davası açma hakkı vermez. Bu durumda kadın, kocası adına borçlanma izni almak için mahkemeye başvurma yetkisine sahip olur (es-Serahsî, 1989: V,187; Merğînânî, tsz: II, 329; Mevsilî, 2011: IV, 4). İslam hukukunda nafakanın temin edilmemesi durumunda mahkemece verilen tefrik kararı, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre “fesih”, Mâlikî mezhebine göre ise ric-i talâktır (Ebû Zehre, 1957: 353).

2.3. Şiddetli Geçimsizlik

İslam hukukunda boşanmaya sebep olan bir diğer durum ise eşler arasında vuku bulan ve süreklilik arz eden şiddetli geçimsizliktir. Evlilik akdinde asıl olan eşler arası geçim ve güzel muameledir. Tarafların birbirlerine haksızlık yapma yetki ve hakları bulunmamaktadır. Özellikle tek taraflı boşanma yetkisine sahip olan kocanın, eşine eziyet etmesi, İslam dininin kabul ettiği bir davranış değildir (Acar, 2000: 178). Bilakis İslam dini, kadına karşı sert davranılmamasını ve ona şefkatle muamele edilmesini tavsiye etmiştir (Nisa: 4/19-34; Bakara: 2/228; Müslim, Hac: 147; Ebu Davud, Nikâh: 42; İbn Mace, Nikâh: 51). Ancak, eşler arasında zaman zaman anlaşmazlıkların, hatta kırgınlıkların meydana gelmesi kaçınılmaz bir durumdur. Kimi durumlarda koca, eşine karşı kaba ve kırıcı davranarak zarar vermiş olabilir. Bu bağlamda İslam hukukunda kocanın eşine karşı kötü muamelesi, galiz küfürler etmesi, eşini haram olan bir fiili yapmaya zorlaması, iz bırakacak şekilde darp etmesi; kısacası kocanın eşine fiziksel ve psikolojik şiddet uygulaması durumunda, Mâlikî mezhebine göre şiddete maruz kalan kadın, mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunabilir. Şayet kadın iddiasını ispatlarsa, hâkim tefriğe karar verir. Kadın, boşanma davası açmasına rağmen davasını ispat edemez ise hâkim, tarafların ailelerinden birer kişi hakem olarak seçer. Hakemler, öncelikle tarafların arasındaki uyuşmazlığı çözümlenmeye çalışırlar. Uzlaşmanın mümkün olmaması halinde ise problemin kimden kaynaklandığını araştırırlar. Şayet sorun kadından kaynaklanıyorsa bâin talâk yoluyla, erkekten kaynaklanıyorsa muhâlea¹⁰ yoluyla tefriğe karar verirler (Ebû Zehre, 1957: 360-363; Abdulhamîd, tsz:305; Acar, 2022: 201).

Hanefî ve Şâfiî mezhebi ile Hanbelî mezhebinin tercih edilen görüşüne göre, kocanın eşine şiddet uygulaması boşanma sebebi değildir. Bu durumda, kadın mahkemeye başvurur. Hâkim, kocaya bir daha şiddet uygulamaması konusunda uyarıda bulunur. Şiddetin tekrar etmesi durumunda ise hâkim, kocayı uygun gördüğü tazir cezasıyla cezalandırabilir (eş-Şîrbînî, tsz: III, 260; Ebû Zehre, 1957: 362; Abdulhamîd, tsz: 302-303). Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi, bu hususta Mâlikî

b) Talâk ile erkeğin sahip olduğu üç talâk hakkından biri kullanılmış olurken fesih ile talâk sayısında bir eksilme gerçekleşmemektedir. (Acar, 2000: 190-191).

¹⁰ Muhâlea: kadının, belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasıdır. (Erdoğan, 2019: 390).

mezhebinin görüşünü kabul ederek, şiddetli geçimsizliği boşanma sebebi kabul etmiştir. Bu hususta ilgili madde, Mâlikî mezhebinin görüşü doğrultusunda şöyle düzenlenmiştir: “Zevceyn beyninde nizâ ve şikâk zuhûr edip tarafeynden biri hâkime müracaat ederse, hâkim tarafeyn ailelerden birer hakem tayin eder. Bir veya iki taraf ailesinden hakem tayin olunacak kimse bulunamaz veya bulunup da hakem olacak evsâfî hâizi olmazsa haricden münasiplerini tayin eyler. Bu suretle teşekkül eden aile meclisi tarafeynin ifâdât ve müdâfâtını tedkik ile beyinlerini ıslâha çalışır. Kabil olmadığı surette kusur zevcede ise beyinlerini tefrik eder. Ve zevcede ise mehrin tamamı veya bir kısmı üzerine muhâla’a eyler. Hakemler ittifak edemezler ise hâkim, evsâf-ı lâzimeyi hâiz diğer bir heyet-i hakemiyye veya tarafeyne karâbeti olmayan üçüncü bir hakem ta’yin eyler. Hakemlerin verecekleri hüküm kat’i ve nâ kâbil-i i’tirâzdır”(Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi, Madde:130).

Gerçekleşen boşanma, Mâlikî mezhebine göre bâin talâk sayıldığı gibi (Çolak, 2018: 222), Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesinde de bâin talâk kabul edilmiştir. Bunun bâin talak kabul edildiği husus, kararnamede şu şekilde belirtilmiştir: “Mevâdd-ı sâlîfe mucebince tefrike dair sadır olan hüküm talâk-ı bâini tazammum eder ve keyfiyet ale’l- usûl tescil edilir” (Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi, Madde:131).

2.4. Kocanın Kaybolması (Mefkûd) veya Evi Terk Etmesi (Gâib)

İslam hukukunda boşanmaya sebep olan bir diğer durum ise kocanın kaybolması veya evi terk etmesidir. İslam hukukçuları, kocanın kaybolması durumunu iki farklı kategoride değerlendirmişlerdir. Birincisi, ölü veya diri olduğu hususunda kendisinden haber alınmayacak şekilde ortadan kaybolması. Bu durumda olan kişi İslam hukukunda “mefkûd” olarak tanımlanmıştır (Ebu Habîb, 2011: 359; Erdoğan, 2019: 355). İkincisi ise, hayatta olduğu bilinen fakat evini terk edip evine dönmeyendir. Buna da İslam hukukunda “gâib” denir (Erdoğan, 2019: 155; Çolak, 2018: 219). Bu iki şahıs için hukuki durumlar birbirinden farklıdır.

2.4.1. Mefkûd

Kayıp olup, yeri ve hayatta olup olmadığı bilinmeyen kimseye, İslam hukukunda “mefkûd” denilmektedir (Dusûkî, 2011: 206). İslam hukukçuların çoğunluğuna göre, bir kimsenin uzun süre kayıp olması durumunda – yani mefkûd sayılması hâlinde – eşinin mağduriyetini önlemek amacıyla kadın, mefkûd olan kocasından boşanma talebiyle mahkemeye başvurabilir. İslam hukukunda kabul görülen bu yaklaşım, evlilik birliğinde taraflardan birinin mağduriyetini önlemeye yönelik sosyal adalet anlayışının bir yansımasıdır. Fakat kocası mefkûd olan bir kadının yeniden evlenebilmesi için ne kadar süre beklemesi gerektiği hususunda İslam hukukunda farklı görüşler bulunmaktadır. Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin genel kanaatlerine göre, savaş hali dışında kocanın kaybolması durumunda, kadının yeniden evlenebilmesi için kaybolan kocasının akranlarının yaşayacağı süre bekler daha sonra kocanın ölümüne hükmedilir ve kadın ölüm iddetini bekledikten sonra yeni bir evlilik yapabilir (es-Serahsî, 1989: XI, 37; Merğînânî, tsz: II, 475; Dusûkî, 2011: 207). Dolayısıyla kocası mefkûd olan kadının yeniden evlenmesini kocanın akranlarının ölümüne bağlayan Hanefî ve Şâfiî mezhepleri, kocanın mefkûd olmasını boşanma sebebi olarak kabul etmemektedirler. (Acar, 2000: 164). Mâlikî mezhebine göre ise, kocanın kaybolması durumunda kadın mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunabilir. Mahkeme, gerekli incelemeleri yapar, kocanın yaşadığından umut kesilirse, kadının dört yıl beklemesine hükmedilir. Bu sürenin ardından kadın, dört ay on gün olan ölüm iddetini bekledikten sonra yeni bir evlilik yapabilme hakkına sahip olur (İbn Rüşd, 2013 511; Ebû Zehre, 1957: 348). Mâlikî mezhebinin benimsediği bu uygulama, kadının mağduriyetini en aza indirmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Osmanlı Huku-i Aile Kararnâmesi, kocası mefkûd olan kadının boşanma talebiyle

mahkemeye başvurbilmesi konusunda Mâlikî mezhebinin görüşünü esas almıştır. İlgili madde kararnamede şu şekilde düzenlenmiştir: “*Nafaka cinsinden mal terk ettiği halde teğayyüb eden bir kimsenin zevcesi hâkime bi’l-müracaa tefrîkini taleb etse hâkim o kimse hakkında icra-ya tahkikat eder. Nerede olduğuna ve hayat ve mematına dair haber alınmasından ye’s hâsıl olur ise ye’s tarihinden itibaren dört sene te’cil eyler. İşbu müddet zarfında haber alınamadığı ve zevce talebinde musırr bulunduğu halde tarefeyni tefrîk eder. Zevce hüküm tarihinden itibaren iddet-i vefât bekler*” (Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi, Madde: 127). Kocası kayıp olan kadının, Hanefî ve Şâfîî mezheplerinin görüşü doğrultusunda yeniden evlenebilmesi için uzun bir müddet beklemesi, kadın için hem maddi hem manevi hem de psikolojik/ruhi sıkıntılara sebep olabileceğini düşündüğümüzde, bu durumda Mâlikî mezhebinin içtihadının tercih edilmesi daha uygundur (Çolak, 2018: 220).

2.4.2. Gâib

İslam hukuk literatüründe hayatta olduğu bilinen fakat evine dönmeyen eşe “gâib” denir (Erdoğan, 2019: 1559). Hanefî ve Şâfîî mezhebine göre gâiblik durumunda, kadının kocasından ayrılmak amacıyla dava açma hakkı yoktur (eş-Şirbînî, tsz: III, 442; Merğînânî, tsz: II, 475). Dolayısıyla, kocası gâib olan kadın için hangi şartlar oluşursa oluşsun, boşanmak amacıyla kadın, mahkemeye müracaat edemez (Kahveci, 2004: 223). Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise, nafakayı temin edecek mal bırakmış olsa bile, ilim ve ticaret gibi meşru bir sebebe dayanmadan veya mazereti olmadan evini terk edip dönmeyen koca için kadın, boşanma talebiyle mahkemeye başvurabilir. Bu durumda hâkim, kocanın dönmesi için belirli bir süre tayin ederek gâib olan kocanın evine dönmesi veya eşini yanına almasını talep eder. Belirlenen süre içerisinde koca istenilenleri yerine getirmediği takdirde hâkim, tefrike (boşamaya) karar verir. Çünkü bu durumda kadın, ihmal edilmesi sebebiyle zarar görmektedir. Bu zararın giderilmesi ise ancak boşanma yoluyla mümkün olur. Dolayısıyla, kadın boşanma talebiyle mahkemeye başvurabilir. Fakat kocasından ayrı kalan kadının zarar göreceği sürenin belirlenmesi ile ilgili İslam hukukçuları ihtilaf etmişlerdir. Bu süre, bazı Mâlikî fakihlerine göre bir yıl, bazılarına göre de dört yıldır. Hanbelî fukahasına göre ise bu süre altı aydır. Bu süre zarfında kocanın nerede olduğu bilinmiyorsa kadın tefrîk/boşanma niyetiyle mahkemeye başvurur, hâkim de evlilik akdine son verir (İbn Kudâme, 1968: VIII, 130; Ebû Zehre, 1957: 366-367; Dusûkî, 2011: 204-205; Abdulhamîd, tsz: 306-307). Bu tefrîk, Mâlikî mezhebine göre bâin talâk, Hanbelî mezhebine göre ise fesihtir (Aslan, 2023: 246-247).

Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi’nde, kocanın nafaka bırakması durumunda gâib olması (kaybolması), kadına zarar vereceği düşüncesiyle, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin görüşleri benimsenmiştir. İlgili madde kararnamede şu şekilde düzenlenmiştir: “*Bir kadının zevci ihtifa ve yahud müddet-i sefer veya daha karîb bir mahalle giderek teğayyüb edip veya mefkûd olup nafaka tahsili müteazzir olur ve zevcesi tefriki taleb ederse hâkim tahkikat-ı lâzıma icrasından sonra beynlerini tefrika hükmeder*”(Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi, Madde: 126).

Hanefî ve Şâfîî mezheplerine göre gâiblik boşanma sebebi olmadığı gibi, kocanın hapsedilmesi de boşanma sebebi değildir (Abdulhamîd, tsz: 308-309). Bu görüşe mukabil gâiblikle hapsin benzerlik arz ettiğini benimseyen Mâlikî mezhebi ve Hanbelî mezhebinden İbni Teymiye’ye (ö. 652/1254) göre, kocanın üç yıl veya daha fazla bir süre ceza alması durumunda kadın, bir yıl geçtikten sonra mahkemeye tefrîk/boşanma talebinde bulunabilir (Ebû Zehre, 1957: 367 -368; Dusûkî, 2011: 205; Abdulhamîd, tsz: 308-309). Bu başvuru üzerine hâkim kocaya ihtarda bulunmadan ve süre tanımadan onları birbirinden ayırır ve bu ayırma bir bâin talâk sayılır (Abdulhamîd, tsz: 308-309).

2.5. İlâ

İslam hukukunda boşanmaya sebep olan durumlardan biride ilâdır. Lugat anlamı “yemin etmek” (İbn Manzûr, 1993: XVI,40) olan ilâ, İslam hukukunda kişinin dört ay veya daha fazla bir süre zarfında eşine cinsel birliktelik anlamında yaklaşmayacağı hususunda yemin etmesi veya hanımına yaklaşmayı ağır bir ibadete bağlamasıdır (Cürcânî, 2012: 99; Şîrbînî, tsz: III, 343; Meydânî, 2002: 418-419; Mevsîlî, 2011: III, 186-187; İbn Kudâme, 1968: VII, 536).¹¹ İlâ yapan koca, dört ay içerisinde hanımıyla cinsel birliktelik yaşarsa, ettiği yeminin kefareti yerine getirmekle mükelleftir (Meydânî, 2002: 418). Hakeza ilâyı herhangi bir ibadete bağlamışsa evlilik hayatına dönmesi durumunda ibadeti yerine getirmesi gerekir (Merğînânî, tsz: II, 299-300). Mâlikî, Şâfîî ve Hanbelî mezheplerine göre ilâda sürenin bitmesiyle boşanma kendiliğinden gerçekleşmez. Sürenin bitiminde koca, ya hanımını boşar ya da ona döner. Bunlardan birini yapmaz ise kadın mahkemeye başvurarak tefrîk/boşanma talebinde bulunabilir. Hâkim, kocadan eşine dönmesi veya boşanmasını talep eder. Şayet koca istenilenlere cevap vermez ise hâkim boşamaya karar verir. Bu görüşü benimseyen mezheplere göre, gerek bu durumda kocanın boşaması gerekse hâkimin boşaması bir ric’i talâk olarak kabul edilmiştir (Şîrbînî, tsz: III, 351; İbn Kudâme, 1968: VII, 552/563; İbn Rüşd, 2013: 554-556). Bu mezheplere göre, bir tür yemin olan ilâ, aynı zamanda adli boşama şekillerinden kabul edilmiştir. (Kahveci, 2004: 226). Hanefî mezhebine göre, ilâ yapan kocanın ilâ süresi içerisinde eşine dönmemesi halinde, kocanın ayrıca boşama iradesini izhar etme veya kadının mahkemeye başvurmasına gerek kalmadan bir bâin talâk ile boşanma gerçekleşir (Serahsî, 1989: VII, 20; Merğînânî, tsz: II, 299; Meydânî, 2002: 418; Mevsîlî, 2011: III, 188). Yine bu mezhebe göre, kocanın eşine dönmesi durumunda ise yeminini bozmuş olacağından yemin kefareti ödemesi gerekmektedir.

2.6. Mulâane/Liân

İslam hukukunda boşanma sonucunu doğuran sebeplerden biri de mulâane/liân dır. Lügat anlamı “lanetleşme” (İbn Manzûr, 1993: XIII, 388) olan mulâane/liân, İslam hukukunda kocanın eşine zina isnadında bulunması veya çocuğunun zina mahsulü olduğunu iddia etmekle birlikte bu iddiasına dört şahit getirmemesi durumunda tarafların hâkim huzurunda karşılıklı lanetleşmesi demektir (Şîrbînî, tsz: III, 367; Meydânî, 2002: 429; İbn Rüşd, 2013: 569). Yani kocanın eşini zina yapmakla suçlayıp bu iddiasını destekleyecek dört şahit getirmemesi durumunda, kendisinin iftira atmadığını belirtmek ve davanın hal olunması için hâkim huzurunda eşlerin özel bir şekilde karşılıklı olarak yeminleşmeleridir.¹² Tarafların mulâaneyi yapabilmeleri için akli başında ve baliğ (İbn Rüşd, 2013: 572) olmalarının yanı sıra kadının iffetli olması ve tarafların daha önce zina iftirasından dolayı sabıkalı olmamaları gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, zina iftirasından dolayı kazıf haddi ile cezalandırılmamış olmaları gerekmektedir (Şîrbînî, tsz: III, 378-379;

¹¹ **Not:** Cahiliye döneminde kişi bir yıl veya daha fazla bir zaman zarfında hanımına cinsel olarak yaklaşmamaya yemin edip sürenin bitiminde yeminini yenileyerek kadını ne boşar ne de ailevi ilişkilerine devam ederdi. Bu dönemde kadınlara karşı kullanılan bu kötü davranış, Kur’ân-ı Kerîm’de bir takım şartlarla sınırlandırılmıştır. Bu durum; *“Hanımlarıyla cinsî münâsebette bulunmayacaklarına dair yemin edenlere dört ay bekleme süresi vardır. Şayet bu süre içinde yeminlerinden cayıp eşlerine dönerlerse, şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir. Eğer boşanmaya karar verirlerse, boşanabilirler. Şüphesiz Allah, her şeyi işiten ve bilendir.”* (Bakara:2/226-227) ayetleriyle hukuki bir sonuca bağlanmıştır. (Acar, 2000: 182- 183; Kahveci, 2004: 226-220)

¹² Kur’ân-ı Kerîm’de mulânenin şekli ve hukuki dayanağı şu şekilde ifade edilmiştir: *“Eşlerine zina isnat edip de kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği; kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair, Allah adına dört defa yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defada da; eğer yalancılardan ise, Allah’ın lanetinin kendi üzerine olmasını ifade etmesiyle yerine gelir. Kocasının yalancılardan olduğuna dair Allah’ı dört defa şahit getirmesi (Allah adına yemin etmesi), beşinci defada da eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah’ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi, kadından cezayı kaldırır”*. (Nur: 24/6-9)

Merğînânî, tsz: II, 310-311; Meydânî, 2002: 429-430; İbn Kudâme, 1968: VIII, 48-51; Kahveci, 2004:225).

Taraflar, mulâane yaptıktan sonra hâkim tefrik/boşama kararı verir. Böylece hâkim kararıyla eşler ayrılmış olur. Hâkimin kararıyla gerçekleşen bu boşanma, Hanefî mezhebine göre bir bâin talâk, Şâfîî mezhebine göre ise geri dönüşü olmayan bir tefriktir (Şîrbînî, tsz: III, 380; Merğînânî, tsz: II, 310–311).

2.7. Hul' (Muhâlea)

Bir tür anlaşmalı boşanma olan hul' (muhâlea) lugatta “ayırarak, sökmek, elbiseyi çıkarmak,” gibi anlamları ifade eder (İbn Manzûr, 1993: VII, 76). İstilahta ise, sahih bir nikâh akdiyle evli olan kadının, kocasına bir bedel ödeme karşılığında evlilik bağından kurtulmayı talep etmesidir (Şîrbînî, tsz: III, 262; Mevsîlî, 2011: III, 192; Cürçânî, 2012: 166; Ebu Habîb, 2011: 148; Erdoğan, 2019: 204).¹³ Bu ayrılık, karşılıklı anlaşmayla gerçekleştiği için buna hul' (muhâlea) adı verilmiştir. İslam hukuk doktrininde kabul edilen görüşe göre, kadın devam ettirmek istemediği evlilik ilişkisinden kurtulabilmek için başvuracağı yollardan biri hul' (muhâlea) dır (Serahsî, 1989: VI, 199). Klasik fıkıh literatüründe, hul'un meşruiyetinin Kur'ân'a (Bakara: 2/229; Nisâ: 4/128-130) ve Sünnete (Buhârî, Talâk, 12; Nesâî, Talâk, 34; Ebû Dâvûd, Talak, 18; Tirmizî, Talak, 10) dayandığı ifade edilirken, muhâleanın muteber olabilmesi için hul' veya hul' manasını ifade eden lafızlarla yapılması, bir bedelin bulunması ve yapılan teklifin koca tarafından kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Şîrbînî, tsz: III, 262-268). Örneğin kadının kocasına “beni şu bedel mukabilinde hul' et” demesi ve kocanın da bunu kabul etmesi veya kocanın, eşine “seni şu bedel karşılığında hul' eyledim deyip kadınında kabul etmesiyle gerçekleşmektedir.

Muhâlea ile ilişkin rivayetler ve delilleri değerlendiren ulema, bu boşanmanın hâkim huzurunda gerçekleşip gerçekleşmemesi hususunda farklı kanaatler belirtmişlerdir. Dört mezhebe göre hul'un hâkim huzurunda yapılması şart değildir. Dolayısıyla, muhâleadan sonra mahkeme kararına gerek kalmadan boşanma gerçekleşmektedir (Dusûkî, 2011: 185). Buna mukabil, Saîd b. Cübeyr, (ö. 94/713) İbn Sîrîn (ö. 110/729) gibi tâbîn fakihleri, hul'un geçerli sayılması için hâkimin huzurunda yapılmasını şart koşmuşlardır (Atar, 2020: XXX, 389). Hakeza, Hanefî fakihlerinden Serahsî'de ihtiyacın olması durumunda muhâleanın hâkim huzurunda yapılabileceğini söylemiştir (Serahsî, 1989: VI, 173). Gerçekleşen boşanmanın talak mı yoksa fesih mi olduğu hususu mezhepler arasında tartışılmıştır. Hanefî, Mâlikî ve Şâfîî mezhebinde bir görüşe göre bu boşanma bir bâin talak iken (Şîrbînî, tsz: III, 268; Mevsîlî, 2011: III, 192; Abdulhamîd, tsz: 322), Hanbelî mezhebine göre bu boşanma fesihtir (İbn Kudâme, 1968: X, 274). Bir tür anlaşmalı boşanma olan muhâleaya, taraflar haklı bir sebeple başvurabilecekleri hususunda ulema ittifak etmiştir. Ancak, herhangi bir sebep olmadan eşlerin buna başvurup vuramayacakları konusunda ihtilaf etmişlerdir. Fakihlerin büyük çoğunluğu, herhangi bir sebep olmadan da gerçekleştirilen hul' işleminin -eşlerin bu durumda günahkâr olmalarıyla birlikte- hukuken geçerli olduğunu kabul etmişlerdir (Şîrbînî, tsz: III, 262).

2.8. Yanıltma Durumunda Muhayyerlik

İslam hukukunda boşanmaya sebep olan durumlardan biri de eşlerin birbirlerini yanıltmasıdır. Bu kapsamda, yanıltmadan dolayı muhayyerlik hakkı, evlilik akdi öncesinde taraflardan birinin karşı tarafta bulunmasını şart koştuğu bir vasfın olmaması durumunda devreye girer. Örneğin, bakire olması şartıyla evlenen kadının bu vafsa sahip olmaması. Bu durumda, yanıltılan eşin evlilik

¹³ **Not:** Mâlikî ve Hanbelî mezhebine göre muhâleayı gerçekleştirmek için kadının illa da bir bedel ödeme zorunluluğu yoktur. Zira onlara göre geçimsizliğin erkekten kaynaklanması durumunda erkeğin boşanma karşılığında bir bedel istemesi haramdır. (Ebû Zehre, 1957: 332).

akdini feshetme hakkı doğar. Erkek tarafının bu sebepten dolayı nikâh akdini fesh etme yetkisine sahip olup olmaması konusu İslam hukukçuları arasında tartışma konusu olmuştur. Hanefî mezhebine göre, böyle bir durumda taraflardan birinin mağdur olması nikâhı fesh etme hakkını doğurmamaktadır (Serahsî, 1989: V, 97-98). Mâlikî ve Şâfiî mezheplerine göre ise, taraflar arasında evlilik akdi yapılırken, eşlerin birbirlerinin fiziksel güzelliği, gençliği veya kadının bakire olması gibi özellikler üzerine mutabık kalmaları durumunda, bu niteliklerin gerçek olmadığını ortaya çıkması halinde taraflardan biri nikâh akdini feshetme hakkına sahip olur (Zühaylî, 2002: VII, 526). Günümüzde estetik müdahaleler ve makyaj tekniklerinin bireyin fiziksel görünümünü büyük ölçüde değiştirdiğini göz önünde bulundurduğumuzda, bu konuda Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinin bu konudaki yaklaşımlarının günümüz şartlarıyla daha uyumlu ve isabetli olduğunu söylemek mümkündür.

2.9. Zihâr

İslam hukukunda boşanmaya sebep olan durumlardan biri de zihârdır. Lugat anlamı itibariyle “sırt” demek olan zihâr, terim olarak bir erkeğin, eşini “sen bana annemin sırtı gibisin” gibi ifadelerle kendisine ebediyen haram olan bir kadına benzetme yaparak, onu kendisine haram kılma niyetini beyan etmesidir. (Cürçânî, 2012: 220). Bu tür bir benzetme, evlilik birliğine zarar vermesi sebebiyle, İslam hukukunda boşanmaya yol açabilecek ciddi bir söylem olarak kabul edilerek özel düzenlemelere tabi tutulmuştur. Zihâr, cahiliye döneminde bir tür boşanma çeşidi olarak kullanılmaktaydı. Fakat o dönemde koca, zihâr yaptıktan sonra tekrar eşine dönmediği gibi eşi başka biriyle de nikâhlanamazdı. İslam dini, zihârın aslını kabul etmiş, ancak hükümlerini değiştirmiştir (Mücâdele: 58/2-4). İslam hukukunda zihâr ile evlilik son bulmaz. Koca, kefaret ödedikten sonra eşine dönebilir (İbn Rüşd, 2013: 560-561).¹⁴ Zihârda, koca kefaret ödeyinceye kadar geçici bir haramlık söz konusudur. Koca, kefaret ödemedikçe eşine yaklaşması (cinsellik açısından) haramdır. Kocanın kefareti ödemekten kaçınması durumunda, eşi durumu mahkemeye taşıyabilir. Bu durumda hâkim, kocadan kefaret ödemesini ister. Bu talep karşılık bulmadığı takdirde, hâkim boşamayı gerçekleştirir (Acar, 2000: 188).

2.10. İrtidad (Dinden Çıkma)

İslam hukukunda boşanma sebeplerinden biri de tarafların irtidad etmesidir. İrtidad, bir Müslümanın İslam dininden çıkması demektir (Ebu Habîb, 2011: 182; Erdoğan, 2019: 257). İslam hukukçuları, irtidadı siyasi bir suç kabul etmeleri ile birlikte, bu durumun evlilik bağına etkileyeceğini ifade etmişlerdir (Kahveci, 2004: 229-230). Hanefî mezhebine göre, karı ve kocadan herhangi birisinin irtidad etmesi veya ateist (dinsiz) olması durumunda mahkeme kararına gerek kalmadan evlilik bağları sona erer (infisah) (Meydânî, 2002: 395). Şâfiî ve Hanbelî hukukçularına göre ise, eşlerin irtidad etmesi durumunda, şayet eşler henüz karı koca hayatı (cinsi münasebet) yaşamamışlarsa, irtidad ile birlikte boşanma derhal gerçekleşir. Fakat eşler, karı koca hayatı yaşamış ise; nikâh akdi, irtidad ile başlayan iddet süresinin sonunda, ancak mahkeme kararıyla son bulur (Şirbînî, tsz: III, 190; İbn Kudâme, 1968: VI, 248-249).

2.11. Eşlerin Yakınlarıyla Olan İlişkileri

İslam hukukunda boşanmaya sebep olan bir diğer durum da eşlerden herhangi birinin diğerinin usul ve fûruundan biriyle hürmet-i musaharayı gerçekleştirecek şekilde bir ilişkide bulunmasıdır. İslam hukukunda, evli olan eşlerden herhangi birinin diğerinin usul ve fûruundan biri ile hürmet-i musaharayı gerçekleştirecek şekilde bir ilişkide bulunması halinde, eşler arasındaki nikâh akdi

¹⁴ **Not:** Zihâr kefareti kocanın bir köle azad etmesi, şayet bunu yapma imkânı yok ise peş peşe olması şartı ile iki ay oruç tutması bunu da yapamıyorsa altmış fakiri doyurmasıdır. (Mücâdele: 58/2-4)

doğrudan ortadan kalkar. Örneğin, kocanın kayınvalidesiyle ya da kadının kayınpederiyle zina etmesi veya şehvet unsuru taşıyan bir halde cinsel organa bakması ya da ten teması gibi zinaya götüren fiilleri işlemesi, eşler arasındaki nikâh akdini doğrudan sona erdirir. Bu tür ayrılık talâk olarak değerlendirilmediğinden, tarafların yeni bir akit ve mehirle evlenmeleri de mümkün değildir. Bu durum, sadece İslam hukukuna özgü bir uygulamadır (Serahsî, 1989: VI, 80; Kahveci, 2004: 233).

2.12. Ölüm

İslam hukukunda evlilik akdi, sürekli birliktelik üzerine kurulan bir sözleşme olmakla birlikte, eşlerden birinin vefat etmesi halinde bu birliktelik doğal olarak sona erer. Ölüm, evlilik akdini sona erdiren nedenlerden biri kabul edilip bu durumda boşanmanın gerçekleşmesi için herhangi bir beyana veya yargı kararına gerek kalmaksızın evliliği ortadan kaldırır. Bu durumda, sağ kalan eş, bazı hükümlere uyararak yeni bir evlilik akdi gerçekleştirebilir (Meydânî, 2002: 434; Abdulhamîd, tsz. 339).

Yukarıda zikredilen boşanma sebepleri dikkate alındığında, İslam hukukunda boşanma sebeplerinin mezhepler arasında farklı şekillerde ele alındığı görülmektedir. Hanefî mezhebi, mahkemelerin evliliğe son verme yetkisini oldukça dar bir çerçevede sınırlı tutarken, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri, evlilik birliğinin devamının imkânsız hâle geldiği durumlarda, özellikle kadının uğradığı zararın giderilmesi amacıyla, kadının şikâyeti üzerine hâkimin müdahalesini meşru kabul ederek, evliliğin sona erdirilmesi hususunu daha geniş çerçevede değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla bu mezhepler, kadının mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunması konusunda kadın lehine daha koruyucu bir yaklaşım sergilemiş ve boşanmanın sadece erkekten kaynaklanan bir hak değil, kadının da başvurabileceği bir çözüm yolu olabileceğini kabul etmişlerdir.

3. Türk Medeni Kanunu ve İslam Hukukunda Boşanma Sebeplerinin Karşılaştırılması

Türk Medeni Kanunu, evlilik birliğinin sürdürülemez hale geldiği durumlarda birlikteliğe son verilmesine imkân tanımaktadır. Kanun, evlilik birliğinin sona ermesine gerekçe olabilecek bazı somut sebepleri belirlemiş ve bu durumlarda eşlere boşanma davası açma hakkı tanımıştır. Bu bağlamda, Türk Medeni Kanunu'na göre boşanma sebebi sayılan hâller şunlardır: zina, hayata kast, kötü veya onur kırıcı davranış, suç işleme ve haysiyetsiz bir yaşam sürme, ortak konutu terk, akıl hastalığı, evlilik birliğinin sarsılması, anlaşmalı boşanma ve kanunda açıkça ifade edilmemekle birlikte ölümdür. Belirtilen durumlarda -ölüm hariç- eşlerden her biri, boşanma davası açabilir. İslam hukukunda da evlilik birliğinin sürdürülmesi mümkün olmayan durumlarda tarafların hak ve yükümlülükleri çerçevesinde, belirli usul ve şartlara bağlı olarak evlilik akdinin son verilmesine imkân tanınmıştır. Fakat pozitif hukuktan farklı olarak İslam hukukunda, tek taraflı boşanma yetkisi esasen erkeğe tanınmıştır. Kadına, tek taraflı olarak boşanma hakkı verilmemiştir. Ancak, hukuken geçerli kabul edilen bazı durumlarda kadın, mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunabilir.

İslam hukukunda boşanma sebepleri şunlardır: hastalık, nafakanın temin edilmemesi, şiddetli geçimsizlik, kocanın kaybolması veya evi terk etmesi, îlâ, mulâane/liân, hul' (muhâlea), yanıltma durumunda muhayerlik, zihâr, irtidad, eşlerin yakınlarıyla olan cinsel ilişkileri. Bütün mezheplerde ittifak olmamakla birlikte zikredilen durumlarda mahkeme, evlilik akdine son verme hususunda yetki sahibi kabul edilmektedir.

Her iki hukuk sisteminde boşanma sebeplerini karşılaştırdığımızda benzer olan yönleri şu şekilde belirtebiliriz: Türk Medeni Kanunu'na göre eşlerden birinin zina yapması, diğer eşe boşanma davası açma hakkı tanımaktadır. İslam hukukunda ise kocanın eşine zina isnadında bulunması

veya çocuğunun zina mahsulü olduğunu iddia edip bu iddiasını destekleyecek dört şahit getirmemesi durumunda, taraflar hâkim huzurunda karşılıklı mulâaneyi gerçekleştirdikten sonra hâkim boşama kararı verir. Dolayısıyla her iki hukuk sisteminde neticede boşamanın gerçekleşmesi ile kısmen benzerlikleri bulunmaktadır.

Türk Medeni Kanunun'da eşlerden birinin, diğer eşin hayatına kast etmesi, kötü ve onur kırıcı davranışta bulunması durumunda, kusursuz tarafa boşanma davası açma hakkı tanınmaktadır. Buna mukabil, İslam hukukunda da kocanın eşine karşı kötü muamelesi, galiz küfürler etmesi, eşini haram olan bir fiili yapmaya zorlaması, iz bırakacak şekilde darp etmesi; kısacası kocanın eşine fiziksel ve psikolojik şiddet uygulaması durumunda, Mâlikî mezhebine göre şiddete maruz kalan kadın, mahkemeye başvurarak boşanma talebinde bulunabilir.

Türk Medeni Kanunu'nda eşin kaybolması veya geçerli bir mazeret olmadan ortak konuta dönmemesi boşanma sebebi sayılır. Bu durumda terk edilen eş, altı ay geçtikten sonra boşanma davası açabilir. Bu uygulama, İslam hukukunda Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin görüşleri ile paralellik arz etmektedir. Zira Mâlikî mezhebine göre kayıp olup yeri ve yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen (mekûd) kocadan boşanmak için kadın, mahkemeye boşanma talebinde bulunabilir. Hayatta olduğu bilinen fakat evine dönmeyen (gâip) koca hakkında ise, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre nafakayı temin edecek mal bırakmış olsa bile, mazeret ve meşru bir sebebe dayanmadan evini terk edip dönmeyen koca için kadın, boşanma talebiyle mahkemeye başvurabilir.

Türk Medeni Kanunu'na göre, emniyeti ihlal, iflas, hırsızlık ve dolandırıcılık gibi bir suç işleyen eşin mahkûmiyet süresi ne kadar olursa olsun diğer eş boşanma davası açabilir. Bu durum, Mâlikî mezhebi ve Hanbelî mezhebinden İbni Teymiye'nin bu konudaki görüşlerine kısmen benzemektedir. Zira Mâlikî mezhebi ve Hanbelî mezhebinden İbni Teymiye'ye göre kocanın üç yıl veya daha fazla bir süre ceza alması durumunda, kadın bir yıl geçtikten sonra mahkemeye boşanma talebinde bulunabilir.

Türk Medeni Kanunu'nda müşterek hayatın kendisiyle çekilmez hâle gelen ve doktorlar tarafından akıl hastası olarak nitelendirilmek koşuluyla iyileşmesine olanak tanınmayan her seviyeden akıl hastalığı, boşanma sebebi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca eşler arasındaki karakter uyumsuzluğu, dışarıda fazla zaman geçirme, ilgisizlik, küçük düşürücü davranışlar, aşırı borçlanma, evin ihtiyaçlarını karşılamama, zührevi hastalıklar, aşırı kıskançlık, alkol veya kumar gibi evlilik birliğini temelden sarsan durumlarda, taraflar boşanma davası açabilmektedirler. Her ne kadar kanunda açıkça ifade edilmemiş olsa da, evli bireylere cinsiyet değiştirme izninin verilmemesi dikkate alındığında, cinsiyet değişikliğinin de evlilik akdini sona erdirecek bir unsur olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. İslam hukukunda ise kadının evlilik akdine devam etmesi halinde zarar görebileceği her türlü hastalık, kadına boşanma hakkı tanımaktadır. Hakeza taraflarda cinsel birlikteliği engelleyen fizyolojik kusurlar, kocanın dört ay veya daha fazla bir süre eşi ile birlikte olmayacağı hususunda yemin edip sürenin sonuna kadar yemininden vazgeçmemesi durumunda da kadın boşanma davasının açabilmektedir. Aynı şekilde kocası tarafından nafakası temin edilemeyen kadın boşanma talebiyle mahkemeye müracaat edebilir. Hakeza eşlerin cinsiyet değiştirmesi de evlilik akdinin sona ermesine sebep olmaktadır. Burada, her iki hukuk sistemi tamamen benzerlik arz etmese de birçok konuda benzerlikleri bulunduğu görülmektedir.

Türk Medeni Kanunu'nda boşanma sebeplerinden biride, evliliğin en az bir yıl sürmesi koşuluyla, tarafların birlikte yaşamaya devam etmek istemediklerinde veya eşlerden biri diğerinin boşanma talebini kabul ettiğinde boşanmalarıdır. Bu uygulama İslam hukukunda hul'a (muhâle)

benzemektedir. Zira hul' (muhâlea), kadının ödemesi şartıyla tarafların bir bedel karşılığında boşanma antlaşması yapması demektir. Bir tür antlaşmalı boşanma olan hul' (muhâlea), Türk Medeni Kanunu'nda ki antlaşmalı boşanmaya benzemektedir. Hem Türk Medeni Kanunu'nda hem de İslam hukukunda, eşlerden birinin vefat etmesi durumunda evlilik akdi kendiliğinden sona ermektedir. Zira ölüm, evlilik akdinin asli unsurlarından birinin ortadan kalkmasına neden olur. Dolayısıyla her iki hukuk sisteminde, ölümün doğurduğu sonuçlar farklılık arz etse de, her iki hukuk sisteminde de ölüm, evlilik akdini hukuken sonlandıran bir sebep olarak kabul edilmektedir.

Türk Medeni Kanunu ve İslam hukukunda boşanma sebepleri arasında benzerlikler olmakla birlikte İslam hukukunda boşanma sebebi olup Türk Medeni Kanunun'da boşanma sebebi olmayan durumlarda mevcuttur. Bunları şu şekilde belirtebiliriz: İslam hukukunda kocanın zihâr yapması, yani eşini, kendisine ebediyen haram olan bir kadına benzetmesiyle boşanma gerçekleşir. Zira zihâr yapan koca, kefaret ödemedikçe eşine geri dönemez. Kocanın kefareti ödemekten kaçınması durumunda hanımı durumu mahkemeye taşıyıp hâkimin kararıyla boşamayı gerçekleştirebilir. Bu tür bir boşanma şekli Türk Medeni Kanunu'nda yer almamaktadır.

Türk Medeni Kanunun'da boşanma sebebi sayılmayan fakat İslam hukukunda boşanma sebebi kabul edilen durumlardan biri de irtidad, yani dinden çıkmadır. İslam hukukunda eşlerin irtidad etmesi durumunda nikâhları düşmektedir. Türk Medeni Kanunu'nda eşlerin birbirleri ile evlenmeleri için her iki tarafın nikâh öncesi Müslüman olmaları veya evlendikten sonra tarafların ya da taraflardan birinin din değiştirmesi nikâh akdine zarar vermemektedir.

Türk Medeni Kanunun'da boşanma sebebi sayılmayan fakat İslam hukukunda boşanma sebebi kabul edilen bir diğer durum ise, eşlerin yakınlarıyla olan duygusal ilişkileridir. İslam hukukunda eşlerden herhangi birinin diğerinin usul veya furuundan biriyle hürmet-i musaharayı gerçekleştirecek şekilde bir ilişkide bulunması, veya zina cürmünü işlemesi, eşler arasındaki nikâh akdini doğrudan ortadan kaldırmaktadır. Türk Medeni Kanun'da ise bu durum ahlaken kötü kabul edilmekle birlikte nikâh akdine zarar vermemektedir.

Türk Medeni Kanunu ve İslam hukuku, evlilik birliğinin sona erdirilmesine ilişkin farklı kaynaklara dayansa da, her iki sistemde evlilik birliğinin sürdürülemez hale geldiği durumlarda, tarafların haklarını koruyarak boşanma müessesesini belirli şartlar altında kabul etmektedir. Bu bağlamda, kabul edilen boşanma sebepleri arasında tam bir benzerlik olmasa da normatif ilkeler ve uygulama biçimleri bakımından kısmen benzerliklerinin olduğu görülmektedir. Benzerliklerin yanı sıra, her iki hukuk sisteminin farklı kaynaklara dayanması itibariyle boşanma sebeplerinin yorumlanmasında ve uygulanmasında önemli farklılıkları da mevcuttur.

Sonuç

Tarihi insanoğlunun var olması ile başlayan evlilik müessesesi, nesillerin devamı ve toplumların oluşmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Bu sebeple, hukuk sistemlerinde evlilik akdi için bir takım kurallar belirlenmiştir. Evlilik akdinin temel gayesi, eşlerin sağlıklı, huzurlu ve mutlu bir aile ortamı kurmaları ve bunu devam ettirmeleridir. Bu bağlamda, her iki tarafın da sorumluluk ve yükümlülüklerini yerine getirmesi büyük önem taşır. Evliliğin devamı, karşılıklı sevgi, saygı ve güvene dayanmaktadır. Eşlerin, karşılıklı anlayış ve empati ile birbirlerinin duygusal, sosyal, maddi, manevi ve fizyolojik ihtiyaçlarını gözetmeleri, sağlıklı bir aile ortamının kurulması ve korunması için gerekli olan temel unsurlardır. Fakat bazen eşlerin davranış ve tutumları, bu hedeflerin gerçekleşmesine engel olabilmektedir. Aile birliğinde hedeflenenler sağlanmadığında,

evliliklerin sonlandırılması, her iki taraf için daha doğru ve faydalı bir seçenek olarak görülmektedir. Dolayısıyla, evlenme kadar önemli olan bir diğer konuda, aile birliğini sona erdiren boşanma konusudur. Bu sebeple, hukuk sistemleri, tarafların haklarına uygun olarak boşanma konusunda düzenlemelere yer vermişlerdir. Boşanma, Türk Medeni Kanunu ve İslam hukukunda detaylıca ele alınmıştır. Her iki hukuk sistemi de, boşanma kurumunu, evlilik birliğinin sona erdirilmesi sürecinde tarafların haklarına uygun olarak düzenlemelere yer vermiştir.

Türk Medeni Kanunu, evlilik birliğinin sürdürülemez hale geldiği durumlarda birlikteliğe son verilmesine imkân tanımaktadır. Bu bağlamda, boşanmaya sebep sayılabilecek durumlar; zina, hayata kast, kötü veya onur kırıcı davranış, suç işleme ve haysiyetsiz bir yaşam sürme, ortak konutu terk, akıl hastalığı, cinsiyet değiştirme, evlilik birliğinin sarsılması, anlaşmalı boşanma ve ölüm şeklinde belirlenmiştir. Belirtilen bu durumların meydana gelmesi sonucunda, kimi zaman evlilik akdi kendiliğinden sona ererken, kimi durumlarda da taraflar boşanma davası açmak suretiyle evlilik birliğine son verebilirler. İslam hukukunda ise, tek taraflı boşanma yetkisi erkeğe tanınmakla birlikte kadına da bazı durumlarda boşanma talebiyle mahkemeye başvurma hakkı tanınmıştır. İslam hukukunda kadının boşanma talebiyle mahkemeye başvurma hakkı tanıyan durumlar şunlardır: kocanın hastalığı, nafaka temin etmemesi, kaybolması veya evi terk etmesi, şiddetli geçimsizlik, îlâ, mulâane/liân, hul' (muhâlea), yanılma durumunda muhayerlik, zihâr, irtidad, eşlerin birbirlerinin yakınlarıyla olan cinsel ilişkileri. Boşanmaya sebep kabul edilen bu sebeplerin detaylarında mezhepler ittifak etmemekle birlikte, zikredilen durumlarda -bütün mezhepler ittifak etmese de- evlilik akdine mahkemenin son verebileceği kabul edilmiştir. Türk Medeni Kanunu ve İslam hukukunda boşanma sebeplerinin karşılaştırdığımızda, çalışmada da görüldüğü üzere iki hukuk sistemindeki boşanma sebeplerinin benzerlik arz ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, İslam hukukunda boşanma olarak kabul edilen bazı durumlar, (zihar, irtidad, eşlerin birbirlerinin usul veya fûruundan biriyle cinsel ilişkisi) Türk Medeni Kanunu'nda yer almamakla birlikte, bu durumların gerçekleşmesi evlilik akdine etki etmemektedir. Sonuç olarak, Türk Medeni Hukuku ve İslam hukuku, kaynakları farklı olmakla birlikte, boşanma sebepleri açısından her iki hukuk sistemide birbirine benzerlik arz eden düzenlemeler içermektedir. Ancak İslam hukukunda, dini ve normlardan kaynaklanan bazı boşanma sebepleri, Türk Medeni Kanunu'nda doğrudan karşılık bulmamaktadır.

Kaynakça

- Acar, H.İ. (2000). *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi,
- Acar, H.İ. (2022). *Türk Medeni Kanununda Aile ve Miras (İslam Hukuku ile Karşılaştırmalı Olarak)* Emin Yayınları.
- Akıntürk, T. Ve Ateş, D. (2016). *Türk Medeni Hukuku Aile Hukuku*, Beta Yayıncılık.
- el-Cürcânî, S.Ş. (2012). *Kitabu't-Tarifât*, Beyrut, Dâru'n-Nefiis.
- Çolak, A. (2018). *İslâm Aile Hukuku*, Ensar Neşriyat, 2018.
- Dalgın, N. (2005). *İslam Hukuku Açısından Boşanmanın Sonuçlarından Maddi Tazminat Üzerine Bir Değerlendirme*, OMÜ İlahiyat Fak. Dergisi Samsun, sayı 18 -19, 35-69. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuifd/issue/20299/215472>.
- Dural, M. (2014). *Türk Özel Hukuku (Aile Hukuku)*, Filiz Kitabevi.
- ed-Dusûkî, M. (2018). *el-Ahvâlu 'ş-Şahsiyye fi'l-Mezhebi 'ş-Sâfiyye*, Dâru's-Selaâm, Kâhire.
- Ebü Zehre, M. (1957). *el-Ahvâlu 'ş-Şahsiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabi, Mısır.
- Erdem, M. (2018). *Aile Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Erdoğan, M. (2019). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat.

- Ersöz, O. (2019). 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu'nda Düzenlenen Boşanma Sebeplerine Genel Bakış, The Journal of Social Science Cilt:3, Sayı:5. <https://dergipark.org.tr/pub/tjsosci/issue/43451/525013>
- Helvacı, S. ve Erlüle, F. (2016). *Medeni Hukuk*, Legal Yayıncılık.
- Helvacı, S. (2002). *İsviçre ve Türk Hukuklarında Boşanma Sebepleri*, Beta Yayıncılık.
- İbn Manzûr, C. (1993). *Lisânü'l-'Arab*, Beyrut, Dâru Sâdr.
- İbn Rüşd, M. A. (2013). *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Müessesetu'r-Risâleti Naşirûn, Lübnan.
- Kahveci, N. (2004). *İslam Aile Hukuku*, Hikmet Yayınevi.
- Karabulut, A. K. (2018). *Türk Medeni Kanunu'nun 162. ve 163. Maddelerine Dayanılarak Açılan Boşanma Davaları*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.
- Karakaya, H. (2024). *İslam Aile Hukuku ve Türk Medeni Kanununda Farklılık Arz Eden Evlenme Engelleri*, Dergiabant 12/2 (Kasım 2024), 340-363.
- Karaman, H. (1995). *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yayıncılık.
- Köprülü, B. ve Kaneti, S. (1986). *Aile Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniv. Hukuk Fak Yayınları.
- el-Makdisî, M. A. (1968). *el-Muğni*, Mektebetü'l-Kâhire.
- el-Mâverdi, A. (1994). *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhî'l-Mezhebi's-Sâfi*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- el-Merğînânî, B. A. (tsz). *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, Dâru'l-Erkâm b. Ebi Erkâm, Beyrut.
- el-Mevsilî, M. A. (2011). *el-İhtiyâr li-Talîli'l-Muhtâr*, Beyrut, Dâru'l-Marife.
- el-Meydânî, A. (2002). *el-Lubâb fî Şerhi'Kitâb*, Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, Şam.
- Muhyiddîn, A. (tsz). *el-Ahvâlu's-Şahsiye fî Şeriâti'l-İslamiye*, İstanbul, el-Mektebetü'l-Hanefiye.
- Öztan, B. (1983). *Aile Hukuku*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Sa'dî Ebu Habîb, (2011). *el-Kâmûsu'l-Fıkhî Luğaten ve Istilâhen*, Dimeşk, Dâru's-Siddik li'l- Ulûm ve Dâru Nuru's-Sabbâh.
- Salih b. Fevzân, (2002). *el-Mulahasu'l-Fıkhî*, Dâru'l-Asime, Riyâd.
- es-Serahsî, E. M. (1989). *el-Mebsut*, Daru'l-Marife, Beyrut.
- eş-Şirbînî, Ş. M. (tsz). *Muğni'l-Muhtâc ilâ Marifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc*, Midyat, İslamî Kitaplar Nâşiri.
- Vatansever, M. (2011). *Eski Türk Hukukunda Boşanma ve Günümüz Hukukuyla Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A. (2014). *Türk Aile Hukuku*, Savaş Yayınevi, Ankara.
- (https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_Kanunu_Medenisi) (Erişim tarihi: 12.12.2024)

Çatışma beyanı:

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür:

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Dilber Nilay KÜTAHYALI*, Bülent YILDIZ**,
Ertuğrul ÇAVDAR***

Makale Adı/Article Name

**Hizmet Robotlarının Tasarımı ve Antropomorfik Özellikleri
Üzerine Nitel Bir Araştırma******

*A Qualitative Study on the Design and Anthropomorphic Features of
Service Robots*

ÖZ

Bu çalışma, hizmet robotlarının antropomorfik (insan benzeri) tasarım özelliklerine yönelik toplumsal algıyı incelemeyi amaçlamaktadır. Teknolojik gelişmelerle birlikte, hizmet sektöründe yaygınlaşan robotların, insan benzeri fiziksel, işlevsel ve içsel özelliklerle donatılması, insan-robot etkileşimini doğrudan etkilemektedir. Araştırma kapsamında, farklı yaş, cinsiyet, eğitim ve meslek gruplarından 142 katılımcı ile yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara robot algısı, hizmet alanları, insansı tasarım özellikleri ve yapay zekâya dair sorular yöneltilmiştir. Bulgular, hizmet robotlarının genel olarak işleri kolaylaştıran, programlanmış, otonom ve yapay zekâ temelli sistemler olarak algılandığını ortaya koymuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu, robotların ses ve yapay zekâ özelliklerine olumlu yaklaşırken; doku ve bedeninin insan benzeri olmasına yönelik daha temkinli ve olumsuz değerlendirmeler sunmuştur. Robotların insansı hareketleri, yüz ifadeleri ve sesleri, sosyallik, güven ve işlevsellik gibi boyutlarda önemli etkiler yaratmakta; özellikle uyum sağlama, etkileşim ve doğal algı oluşturma açısından olumlu katkılar sunmaktadır. Öte yandan, bazı katılımcılar bu özelliklerin tuhaflık, kimlik tehdidi veya mahremiyet ihlali gibi riskler barındırdığını ifade etmiştir. Tasarım önerileri bağlamında, robotların kullanım amacına uygun ve ergonomik biçimde tasarlanmasının önemi vurgulanmış, insan benzeri tasarımın gerekliliğine dair görüşler çeşitlilik göstermiştir. Araştırma sonuçları, hizmet robotlarının kabul edilebilirliğini artırmak adına, antropomorfik tasarım unsurlarının dikkatli ve dengeli biçimde kurgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antropomorfizm, hizmet robotları, insan-robot etkileşimi, robot tasarımı, yapay zekâ

ABSTRACT

This study aims to examine societal perceptions of anthropomorphic (human-like) design features in service robots. With technological advancements, the increasing use of robots in the service sector has made their human-like physical, functional, and emotional attributes critical in shaping human-robot interaction. Within this context, semi-structured interviews were conducted with 142 participants from diverse age, gender, education, and occupational backgrounds. The participants were asked about their perceptions of robots, suitable application areas, anthropomorphic design features, and artificial intelligence. Findings reveal that service robots are generally perceived as programmed, autonomous machines designed to facilitate tasks and equipped with advanced technology and artificial intelligence. While most participants expressed positive views toward robots having voice and AI capabilities, there was more hesitation and negative feedback regarding human-like body structure and skin texture. Features such as facial expressions, voice, and human-like movement were found to enhance perceived sociability, trust, and functionality, particularly contributing to users' adaptation, interaction, and perception of naturalness. However, some participants also highlighted concerns such as uncanny feelings, identity threat, and privacy issues. In terms of design preferences, participants emphasized the importance of aligning the robot's appearance with its intended purpose and functionality. While some supported human-like aesthetics, others advocated for unique and ergonomic designs. Overall, the findings suggest that anthropomorphic design elements in service robots should be implemented carefully and in balance to enhance social acceptance and user comfort.

Keywords: Anthropomorphism, service robots, human-robot interaction, robot design, artificial intelligence.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu MYO, nilaykutahyalı@kastamonu.edu.tr

** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İİBF İşletme, dr.yildiz.bulent@gmail.com

*** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İİBF İşletme, ecavdar@kastamonu.edu.tr

**** Bu çalışma için Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'nun 07/01/2025 tarih ve 1/55 79 sayılı kararı ile Etik Kurul onayı alınmıştır.

Extended Abstract

The increasing integration of robots into the service industry, spurred by advancements in artificial intelligence and robotics, has necessitated a closer examination of human-robot interaction dynamics. Particularly, the anthropomorphic (human-like) features embedded in the design of service robots have emerged as a focal point for understanding user acceptance, emotional responses, and interaction quality. This qualitative study explores how different anthropomorphic design elements influence societal perceptions of service robots, drawing from interviews conducted with a diverse participant group.

The primary aim of the study is to explore public attitudes toward anthropomorphic service robots, with a focus on identifying which human-like features foster user acceptance and which provoke discomfort or resistance. By analyzing human reactions to robot design elements such as voice, movement, facial expressions, and body texture, the study contributes to understanding the delicate balance required in robot design to enhance social compatibility and functionality without crossing into the realm of discomfort suggested by the “uncanny valley” hypothesis.

The research employed a qualitative design based on semi-structured interviews. A total of 142 participants were selected through purposive sampling to ensure variation across age, gender, educational background, and occupation. The interviews focused on participants’ perceptions of robots in general, their opinions on anthropomorphic features, their thoughts on appropriate usage contexts for robots, and their attitudes toward artificial intelligence.

Data were collected through open-ended questions, allowing participants to freely express their thoughts and concerns. Thematic content analysis was then used to code and categorize responses, revealing dominant themes and contrasting opinions on the anthropomorphism of service robots.

The study is grounded in the theoretical framework of anthropomorphism, which is broadly defined as the attribution of human-like qualities—including physical appearance, emotions, and intentions—to non-human entities. Previous literature has demonstrated that anthropomorphic cues such as eye contact, empathetic behavior, and expressive communication can foster trust, perceived warmth, and social presence in human-robot interactions.

However, the study also integrates theories such as the Uncanny Valley and mind perception, which propose that excessive human-likeness in non-human agents can trigger unease or threat perceptions. These models are used to interpret the ambivalence observed in participant reactions, ranging from enthusiasm to discomfort.

The findings suggest that while certain anthropomorphic features enhance the sociability and acceptability of service robots, others may generate discomfort or suspicion. Most participants perceived service robots as autonomous, programmed entities designed to perform practical tasks and supported by artificial intelligence. Features such as voice capability, responsive speech, and human-like movement were generally welcomed as they were seen to enhance interaction quality and user comfort.

Notably, facial expressions, gestures, and voice tones were associated with higher levels of trust and engagement. These elements contributed to the perception of robots as socially competent and emotionally intelligent agents, capable of facilitating more natural interactions.

Conversely, features that overly resembled human texture (e.g., synthetic skin or human-like eyes) or full-body mimicry were often perceived as unsettling. Participants reported feelings of eeriness, identity confusion, or privacy invasion. Some also expressed concern that overly human-like robots might blur the boundary between machine and person, potentially leading to unrealistic expectations or emotional attachment.

Participants emphasized the importance of design purposefulness. For example, robots intended for childcare or eldercare were expected to exhibit soft, empathetic features, whereas those designed for industrial or logistical tasks were preferred to have a more mechanical and minimalistic appearance. These insights underscore the need for context-driven design choices.

The results highlight several practical implications for designers and developers of service robots. First, anthropomorphic features should not be applied uniformly; they must align with the robot’s intended use and the sociocultural context of its deployment. Second, moderate levels of human-likeness—particularly in voice, facial expression, and motion—can positively influence user perception, but overuse of lifelike physical traits may backfire. Finally, the involvement of end-users in the design process can ensure that their comfort, expectations, and emotional boundaries are respected.

From a theoretical standpoint, the study contributes to the growing body of literature on human-robot interaction by emphasizing the multi-dimensional nature of anthropomorphism. It shows that

anthropomorphic perception is not only influenced by design but also by the users' cognitive and emotional interpretations, shaped by personal, cultural, and social factors.

In conclusion, anthropomorphism remains a double-edged sword in the design of service robots. While moderate human-like features can enhance robot acceptance, emotional engagement, and task efficiency, excessive or poorly contextualized anthropomorphism can lead to negative perceptions and social resistance. A nuanced, user-centric approach is thus essential in designing socially acceptable and emotionally intelligent service robots. Future research should focus on cross-cultural analyses and longitudinal studies to further understand how anthropomorphic features influence user trust, satisfaction, and long-term engagement across various domains.

Giriş

Gelişen teknolojiyle birlikte hizmet sektöründe robotların kullanımı giderek artmakta ve bu durum, insan-robot etkileşiminin niteliğine ilişkin yeni tartışmaları gündeme getirmektedir. Özellikle hizmet robotlarının tasarımında kullanılan antropomorfik (insan benzeri) özellikler, bu etkileşimin biçimini ve kullanıcılar üzerindeki etkisini doğrudan şekillendirmektedir. İnsan benzeri fiziksel görünüşler ve davranış biçimleri, çalışanların ve tüketicilerin robotlara yönelik algılarını etkileyerek aşinalık ve empati gibi duygusal tepkiler uyandırabilmekte, böylece daha olumlu ve güven temelli etkileşimleri teşvik edebilmektedir (Yang vd., 2024: 3).

Dijitalleşmenin hız kazandığı günümüzde, yapay zekâ ve robot teknolojilerinin geldiği nokta, hizmet robotlarının yalnızca teknik görevleri değil, aynı zamanda sosyal rolleri de üstlenebileceğini ortaya koymaktadır. Antropomorfizm, insan olmayan varlıkların duygular, niyetler ve motivasyonlarla donatılması süreci olarak tanımlanmakta ve bu özellikler, nesnelere veya robotların sosyal aktör olarak algılanmalarını kolaylaştırmaktadır (So vd., 2024: 5). Bu bağlamda, hizmet robotlarının tasarımında tercih edilen insan benzeri unsurlar yalnızca estetik değil, aynı zamanda etkileşimsel bir değer taşımaktadır. Robotların ses tonlarını ve hızlarını değiştirebilmesi, insanlara dönerek ilgi göstermesi ve yüz ifadeleriyle ya da vücut diliyle anlaşmazlıkları çözmeye çalışması, onların sosyal zekâyâ sahip bireyler gibi algılanmasına neden olabilmektedir (Meidute-Kavaliauskiene vd., 2021: 4).

Ancak bu tasarımlar her zaman olumlu algılar yaratmayabilir. Tuhaf vadi teorisine göre, robotların insan benzerliği belirli bir seviyeye kadar sempati yaratırken, benzerliğin aşırıya kaçması durumunda kullanıcılar rahatsızlık hissedebilir ve robotları nahoş bulabilir (Akdım vd., 2023: 2819). Bu durum, robotların sevimlilik düzeyini düşürebileceği gibi, kullanıcıda kimlik tehdidi algısı oluşturarak robot kullanımını da olumsuz etkileyebilir (Lin vd., 2022: 712). Dolayısıyla antropomorfik özelliklerin kullanıcı deneyimini olumlu mu yoksa olumsuz mu etkileyeceği, tasarımın hangi düzeyde insan benzerliği taşıdığına ve hedef kitlenin bu benzerliği nasıl algıladığına bağlıdır.

Uluslararası Standardizasyon Örgütü, hizmet robotlarını “insanlar veya ekipman için yararlı görevler gerçekleştiren kişisel veya profesyonel kullanım araçları” olarak tanımlamaktadır (Sun & Law, 2025: 181). Bu tanım, hizmet robotlarının yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda bilişsel ve sosyal görevlerde de rol alabileceğini göstermektedir. Robotlar artık sadece mekanik işlevleri yerine getiren makineler değil, aynı zamanda sosyal etkileşimin öznesi olan varlıklar olarak değerlendirilmekte; bu durum robot tasarımında antropomorfik unsurların önemini daha da artırmaktadır.

Bu bağlamda, hizmet robotlarının insan benzerliği taşıyan tasarım özelliklerinin kullanıcı algıları üzerindeki etkisini anlamak, hem akademik bilgi birikimine katkı sağlamak hem de hizmet sektöründe robot kullanımının etkinliğini artırmaya yönelik tasarım stratejileri geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu çalışma, hizmet robotlarının antropomorfik unsurlarıyla kullanıcılar arasında nasıl bir etkileşim kurduğunu analiz etmeyi ve bu etkileşimin potansiyel sonuçlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Özellikle insan benzerliğinin olumlu etkileri ile tuhaf vadi sınırında ortaya çıkan olumsuz tepkiler arasındaki hassas dengeye odaklanarak, robot tasarımlarının daha etkili ve kabul edilebilir hale getirilmesine yönelik çıkarımlar sunması beklenmektedir.

1. Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın çerçevesini oluşturan faktörler antropomorfizm kavramı ve hizmet robotları kavramlarından ibarettir. Bu kavramlar aşağıda açıklanmıştır.

1.1. Antropomorfizm Kavramı

Antropomorfizm, insan-robot etkileşiminin temelidir ve robotların fiziksel görünümünün ötesine geçerek, bireylerin onları insan benzeri algılama eğilimlerini nasıl etkilediğini inceler. Robotların insan benzeri özellikleri, onların nasıl algılandığını, kabul edildiğini ve onlarla nasıl etkileşim kurulduğunu belirler (Saputra vd., 2024: 791). Robotik bağlamda sadece görünümle sınırlı olmayıp, robot-insan etkileşimini temel bir faktör olarak ele alan tasarım süreçlerini de kapsar. Antropomorfik özellikler, insanların robotlara yönelik tercihlerini etkileyebilir (Huang vd., 2021: 1602). İnsan olmayan nesnelere tanıdık insan benzeri özellikleri, insanların önceden sahip olduğu bilgi ve stratejilerle dış bilgileri işlemesini kolaylaştırabilir (Sun vd., 2025: 183). Yüz ifadeleri, ses ve jestler, robotların duyguları iletmesini ve kişiler arası iletişim kurmasını sağlar. Antropomorfizm, robotların yüz ifadeleri yoluyla duygularını nasıl iletebileceğine dair bir algı oluşturur (Chiang vd., 2022: 3). Kavram, insan olmayan etkenlere insan benzeri özellikler eklemektir ve ses tonlaması en baskın unsurlardan biridir. Antropomorfik makineler, etki ve sosyallik motivasyonu sayesinde daha iyi etkileşim sunar. Etki motivasyonu, kontrol ve güven duygusunu artırırken, sosyallik motivasyonu, sosyal bağlılık ve rahatlık hissi yaratır (Fan vd., 2016: 715).

Görsel özellikler (görünüm, jestler, yüz ifadeleri), antropomorfik algıyı artırmak için sıkça kullanılırken, insan benzeri sesler de robotik seslere göre daha güçlü antropomorfizm etkisi yaratabilir. Fiziksel boyut, kullanıcılar tarafından doğrudan algılanabilirken, özerklik, sosyallik ve kişilik gibi psikolojik özellikler, doğrudan görülme de antropomorfizmi şekillendirmede önemli rol oynar (Kim vd., 2023: 2). İnsan benzerliği, robotlarla etkileşimde algılanan yakınlığı artırarak duygusal bağ oluşturarak hizmet kalitesi algısını iyileştirebilir. Göz teması gibi unsurlar, robota karşı güçlü bir bağlılık hissi yaratabilir. Antropomorfik hizmet robotları, ilgiyi çekerek insan çalışanlarla yaşanan deneyime benzer bir hizmet sunabilir (Li & Wang, 2022: 1245). Kavram, nesnelere insan özellikleri atfetmeyi içerir ve bu yalnızca fiziksel görünüme değil, eylemler ve duygulara da atıfta bulunur (Jia vd., 2021: 1460). Fiziksel şekil (gözler, yüz, eller), kullanıcıların robotlarla etkileşim dinamiklerinde önemli bir rol oynar. Orta düzeyde insan benzeri görünüme sahip robotlar, daha yetenekli ve zeki algılandıkları için tercih edilir. Ancak, çok fazla insan benzerliği, robotlardan insan gibi performans beklenmesine yol açarak rahatsızlık veya huzursuzluk hissi yaratabilir (Lin vd., 2022: 713).

Tüketici robot etkileşimini kolaylaştırmak için en yaygın stratejilerden biri, self servis teknolojilerine insan benzeri özellikler eklemektir. Antropomorfizm olarak tanımlanan bu süreçte self servis teknolojileri görünümü veya sesleri gerçek bir insana benzeyecek şekilde tasarlanabilir. Bu sayede, teknik yetenekleri geleneksel öz-hizmet makinelerinden farklı olmasa da insansı hizmet robotlarına daha çok benzetilebilir (Barone vd., 2024 :273). Antropomorfizm stratejisi, insan şemasını harekete geçirerek tüketicinin robotlarla algılanan benzerliğini artırır ve olumlu tepkiler oluşturur. Çeşitli çalışmalar, insan benzeri robotların daha olumlu tüketici tepkileri aldığını göstermektedir. Ancak, robotun görünümü tuhaf vadesine çok yaklaştığında rahatsız edici bir his uyandırabilir (Kim vd., 2024: 2). Çalışmalar, insanların bilgisayarların insan olmadığını bilmesine rağmen onlarla sosyal tavırlarla etkileşime girdiğini göstermektedir. Antropomorfik ipuçları, kullanıcıların bilgisayarları kendilerine eşit görmesine neden olabilir ve insan benzeri ilişkiler kurmalarına yol açabilir (Cheng, 2023: 69).

Antropomorfizm, yalnızca robotun eylemlerine değil, gözlemcinin motivasyonu, sosyal geçmişi, cinsiyeti ve yaşına da bağlıdır (Złotowski vd., 2015: 350). Antropomorfizm, kişilerin tutumlarını, psikolojik sahiplenmeyi ve hizmet robotlarına yönelik tepkileri şekillendirir. Ayrıca, robotların sosyal yeteneği, insanlar ile rahat ve sosyal olarak kabul edilebilir bir etkileşim kurma becerisini içerir. İnsan duygularını anlama, yanıt verme bu etkileşimin önemli unsurlarıdır (Horng vd., 2025: 210). Antropomorfik tasarımlar, sosyal tepkileri tetikleyerek bireylerin olumlu tutumlar ve

davranışsal niyetler geliştirmesine neden olabilir. Tüketiciler, antropomorfik makinelere karşı sosyal kuralları ve gelenekleri uygulama eğilimindedir ve bu makineleri ilişkiel bir varlık olarak görme olasılığı daha yüksektir (Fan vd., 2020: 272). Antropomorfizm meydana geldiğinde, tüketicilerin zihniyeti değişir, tüketiciler hizmetin bir şey yerine bir kişi tarafından sunulduğunu düşünme eğiliminde olurlar. Bu değişim, insan-robot etkileşiminde kritik bir rol oynar ve tüketicilerin öngörülemez veya alışılmadık etkenleri anlamalarına yardımcı olabilir (Yang vd., 2024: 2394).

Antropomorfik robotlarla ilgili gerçekleştirilen bir çalışmada robotların farklı antropomorfik seviyelerde (yüksek, orta, düşük) nasıl algılandığı incelenmiştir. Sonuçlar, orta düzeyde antropomorfik robotların, daha yüksek zevk, uyarılma ve fizyolojik tepkiler oluşturduğunu göstermektedir. Göz bebeği çapı, göz hareketi hızı ve fizyolojik tepkiler, bu seviyede önemli ölçüde artış göstermiştir (Zhang vd., 2023: 2041). Orta düzeyde antropomorfizm sergileyen robotlar, daha insan benzeri algılanırken, düşük antropomorfizm sergileyenler daha az insan benzeri olarak görülmektedir (Tojib vd., 2023: 755). Antropomorfizm eğilimi, bireylerin insan olmayan etkenlere insan benzeri özellikler atfetme derecesini ifade etmektedir. Yüksek eğilime sahip kişiler, robotları insan benzeri niyetler ve duygulara sahip olarak görürken, düşük eğilime sahip olanlar onları soğuk ve duygusuz makineler olarak algılar (Liao & Huang, 2024: 3).

Antropomorfizm, tüketici algısını ve davranışını olumsuz etkileyerek bir tehdit olarak algılanabilir. Bu durum iki şekilde ortaya çıkabilir. İlk olarak, antropomorfizm kişilerarası çatışma ve rekabet algısı yarattığında tehdit oluşturur. İkinci olarak, nesne son derece insansı özelliklere sahip ancak tamamen insana benzemiyorsa, tuhaf vadi etkisi nedeniyle huzursuzluk hissi yaratabilir (Ding vd., 2022: 405). Aşırı antropomorfizm rahatsızlık yaratabilir ve robot bir insandan ayırt edilemez hale gelirse bu etki kaybolabilir. Yüksek düzeyde antropomorfize edilmiş robotlar, sosyal etkileşim hissi yaratarak ilişkileri güçlendirebilirken, daha az insan benzeri robotlar bu etkiyi azaltabilir (Ruiz-Equihua vd., 2023: 1969). Araştırmalar, antropomorfizmin insan-robot etkileşimini iyileştirdiğini, güveni ve kullanıcı deneyimini artırdığını göstermiştir. Ancak, bazı çalışmalar güvensizlik ve kimlik tehdidi oluşturduğu, hatta çalışanların iş güvensizliği hissini tetikleyerek direnç oluşturduğu yönünde bulgular sunmuştur (Yang vd., 2024: 2).

Antropomorfizmin etkili kullanımı, robotların insan benzeri görünüm ve otonom hareket özelliklerinin nasıl etkileşim oluşturduğunu anlamaya dayanır. İnsan benzerliği yüksek fakat hareketleri yapay olan robotlar rahatsızlık hissi uyandırabilir. Mori'nin "Tuhaf Vadi" teorisine göre, insan benzerliği arttıkça sempatik bulunma eğilimi yükselir, ancak belirli bir noktada aşırı benzerlik, yapaylık hissini vurgulayarak itici bir etki yaratır (Damiano & Dumouchel, 2018: 2). Görünüm, jestler ve yüz ifadeleri, tüketicilerin robotları sosyal varlıklar olarak algılamasını sağlayarak kabulü ve iletişimi kolaylaştırabilir. Ancak, aşırı antropomorfizm her zaman olumlu karşılanmaz. Tuhaf vadi etkisi, robotların doğal görünmemesi nedeniyle rahatsızlık hissi uyandırabilir (Qian, & Wan, 2024: 2). Tuhaf vadi teorisine göre, insanlar robotlarla benzerlik hissettiklerinde başlangıçta olumlu duygular geliştirir, ancak belirli bir noktada huzursuzluk hissedip olumsuz tepkiler verebilirler. Yüksek antropomorfizm, insan kimliğine tehdit olarak algılanarak robotların performans beklentilerini olumsuz etkileyebilir. İnsanlar, insansı robotlara karşı direnç gösterebilirken, insansı olmayan robotlarla daha yüksek kontrol edilebilirlik deneyimleyebilirler (Cui & Zhong, 2023: 2624). Tuhaf vadi teorisi, robotların insanlara benzerliği arttıkça başlangıçta olumlu duygular uyandıracakını varsaymıştır. Ancak, belirli bir benzerlik seviyesinde insan gözlemcinin duygusal tepkisi düşerek tuhaf vadi olarak adlandırılan gri alana girer, ardından benzerlik arttıkça tekrar yükselir (Jia vd., 2021: 1460). Teoride orta düzeyde antropomorfizmin olumlu algılar oluşturduğunu, ancak yüksek antropomorfizmin huzursuzluk hissi yarattığı öne sürülmektedir. İnsan benzeri robotlar, tüketicilerde olumsuz duygular uyandırabilir, ancak aşırı antropomorfizm olumlu algıları da tetikleyebilir (So vd., 2024: 5).

Tuhaf vadi kavramı bir nesnenin tanıdık ancak tam olarak insan olmayan özellikler sergilediğinde rahatsızlık hissi uyandırdığını öne sürer. Hareketler ve görünüm neredeyse insan gibiyse ancak tamamen değilse, gözlemcinin beklentileri artar ve bu beklentilerin karşılanmaması olumsuz

tepkkiye yol açar (Hegel vd., 2008: 576). Tuhaf vadi araştırmaları, insan yüzlerinin algılanması, bilişsel ve sosyal mekanizmalar üzerinden incelenir. Bilgisayar tarafından oluşturulan yüz oranları, cilt dokusu ve ayrıntılar, tuhaflık seviyesini etkileyebilir. Robotların insan benzerliği belirli bir aralıkta değiştiğinde, algılanan gariplik veya tuhaflık birçok faktöre bağlı olarak şekillenir (Murphy vd., 2017: 4). Tüketiciler, bir makine olarak gördüklerinde robotlarla etkileşimi hoş karşılarlarken, aşırı insansı algılandıklarında rahatsız olabilirler (Seo, 2022: 3). Antropomorfizm, bilişsel benzerliği güçlendirirken, duygusal benzerliği de artırabilir. Bilişsel insan benzerliği tüketici tutumlarını olumlu etkilerken, duygusal benzerliğin etkisi tutarsızdır. Uygun duygusal benzerlik, robotların faydasını ve empati algısını artırabilirken, aşırı benzerlik tuhaf vadi etkisi nedeniyle korku ve tehdit hissi uyandırabilir ve olumsuz tüketici tepkilerine yol açabilir (Li vd., 2023: 2).

1.2. Hizmet Robotları ve Antropomorfizm

Hizmet robotları, kişilerle etkileşimde bulunan, iletişim kuran ve hizmet sunan sistem tabanlı, özerk ve uyarlanabilir arayüzlerdir. Belirli sistemlere ve veri tabanlarına bağlı oldukları için geçmiş ve eşzamanlı etkileşimlerden öğrenebilirler. Bu sistem tabanlı yapı, insan-makine etkileşimini özelleştirmeye olanak tanır (Pitarti vd., 2022: 391). Hizmet robotları, zekâ, sosyallik, özerklik ve öğrenme yeteneğine sahip programlanmış varlıklardır. Etkili etkileşim için antropomorfizmle bütünleşmiş işlevlere ihtiyaç duyarlar. Bu bağlamda, hizmet robotu antropomorfizmi, robotların insan benzeri görünüm ve duygular sergileme derecesini ifade etmektedir (Xie & Lei, 2022: 2). Antropomorfizm, kişiler ile sosyal bağları güçlendirebilir ve onların robotlara yönelik tepkilerini etkileyebilir. Aşırı insan benzerliği veya yetersiz teknoloji, kişilerde rahatsızlık ve olumsuz tutumlara neden olabilir (Singh vd., 2021: 529). Robotların insanlar tarafından anlaşılabilir olması için doğal bir somutluğa sahip olması, çevresiyle etkileşime girmesi ve insanların algıladığı şeyleri algılaması gerektiği öne sürülmektedir (Zhang vd., 2008: 676).

Robotlarda antropomorfizm; fiziksel, işlevsel ve içsel olmak üzere üç temel boyutta ele alınmaktadır. Fiziksel boyut, robotların dış görünüşleri ve insan biçimini taklit etme düzeylerini ifade ederken; işlevsel boyut, dinleme, konuşma gibi iletişimsel becerileri kapsamaktadır. İçsel boyut ise, empati kurma gibi duygusal yetkinliklerle ilgilidir (Baltacı vd., 2024: 2). Antropomorfik robotlar, insanın fizyolojik yapısını, zihinsel süreçlerini ve kişilik özelliklerini taklit edebilecek kapasiteye sahiptir. Bu robotlar, bilgi ve fikirlerin yanı sıra ahlaki değerleri ve sorumlulukları da yansıtabilme potansiyeline sahiptir. Fiziksel görünüm, yüz ifadeleri, ses tonu ve etkileşim becerileri gibi unsurlar, kullanıcıların robotlara yönelik antropomorfik algılarını ve hizmet kalitesi değerlendirmelerini önemli ölçüde etkileyebilmektedir (Chiang vd., 2022: 3).

Antropomorfizm; insan formu, davranışları ve sosyal işleyiş özellikleri açısından değerlendirilebilir. Robotların insan benzeri ya da makine benzeri olması gibi faktörler, bu kavramın ölçülmesinde belirleyici rol oynamaktadır (Zhang vd., 2022: 280). Hizmet robotları, sahip oldukları antropomorfik özelliklere göre üç grupta sınıflandırılmaktadır: mekanoidler, insansı robotlar ve androidler. Kullanıcıların robotları anlama motivasyonu ile sosyal etkileşim kurma isteği, antropomorfik algıyı şekillendiren başlıca etkenlerdendir. Sosyal robotların başarısı, çoğu zaman elektromekanik donanımlarından ziyade, kullanıcı memnuniyeti ile ilişkilendirilmektedir. İnsan benzeri fiziksel tasarım, kullanıcılarda aşinalık duygusu oluşturarak olumlu duygusal tepkiler uyandırabilir ve bu da genel deneyimi olumlu yönde etkileyebilir (Abdi vd., 2022: 2).

Robotların güvenlik rollerindeki etkinliği, sahip oldukları antropomorfik özelliklere ya da zekâ düzeylerine bağlı olarak değerşkenlik gösterebilir. Bu bağlamda hizmet robotları; mekanik, analitik, sezgisel ve empatik olmak üzere dört farklı zekâ seviyesi temelinde sınıflandırılmaktadır. Antropomorfik robotlar, sosyal bir varlık hissi oluşturarak daha zengin sözel olmayan iletişim imkânı sunabilir. Bu da kullanıcıların robotlara yönelik itaat düzeyini, algılanan güvenliği ve hizmet değerini doğrudan etkileyebilir (Scheepers & Streukens, 2022: 205).

Hizmet robotları, antropomorfizm derecelerine göre insan benzeri ve insan benzeri olmayan olarak sınıflandırılır. İnsan benzeri robotlar, yüz, şekil ve hareketlilik açısından insana benzeyen robotlardır. Bu özelliklerin eklenmesi, tüketici katılımını teşvik edip olumlu değerlendirmeleri artırabilir (Cui & Zhong, 2023: 2623). Antropomorfizm kavramı yalnızca insan benzeri görünümü değil, duygular, davranışlar ve ilişkisel nitelikleri de kapsamaktadır ve antropomorfizme dayalı yapay zeka robotları, fiziksel görünüm, duygular, davranışlar ve ilişkisel niteliklerle donatılmış yapay zeka destekli robotlar olarak tanımlanmaktadır (Saputra vd., 2024: 792). Bir insan ile robot arasındaki sosyal ilişki, robotun ne derece insani algılanacağını etkileyebilir. İnsanlar, grup içi olarak gördükleri robotları daha fazla antropomorfize ederken, farklı ırksal görünüme sahip robotlar, önyargılar nedeniyle daha az insan benzeri algılanabilir (Złotowski vd., 2015: 350).

Başlangıçta endüstriyel otomasyon için kullanılan robotlar, sabit kalite, artan üretim ve maliyet tasarrufu sağlamıştır. Sensör teknolojisindeki ilerlemelerle birlikte, robotlar artık sadece endüstriyel alanlarda değil, günlük yaşamda da hizmet verebilmektedir. Hizmet robotları, insan ortamında çalışarak ihtiyaçlara yönelik görevler üstlenir ve otomasyon, hizmet sektöründe rekabet avantajı sağlamanın bir yolu haline gelmiştir (Sprenger & Mettler, 2015: 271). Hizmet robotları, insanların refahına katkıda bulunan görevleri yarı veya tam otonom olarak gerçekleştiren teknik cihazlardır. Endüstriyel robotlardan farklı olarak, insan merkezli ortamlarda çalışarak yüksek derecede otonomi gerektirirler (Sprenger & Mettler, 2015: 271). Robotlar, sosyal robotik, hizmet robotiği ve yardımcı robotik olmak üzere farklı kategorilere ayrılmaktadır. Uluslararası Robotik Federasyonu, hizmet robotlarını, endüstriyel otomasyon dışında faydalı görevler gerçekleştiren, kişilerle etkileşim kuran ve hizmet sunan otonom sistemler olarak tanımlamaktadır (Jia vd., 2021: 1458). Hizmet robotları, özelleştirilmiş hizmetler sunan ve yüksek derecede özerkliğe sahip teknolojiler olarak tanımlanmaktadır. Konaklama sektöründe, insan çalışanların yerini alarak veya onlara yardımcı olarak işgücü maliyetlerini azaltma ve operasyonları etkinleştirme amacıyla kullanılmaktadır (Cui & Zhong, 2023: 2621). Robot teknolojisinin gelişimi, konaklama sektöründe insan-robot etkileşimini önemli hale getirmiştir. Hizmet robotları, rehberlik, temizlik ve hareket desteği gibi görevlerde yaygınlaşmış olup, tüketici memnuniyeti sundukları iletişim seviyesine bağlıdır (Choi vd., 2020: 617).

Hizmet robotları, insan refahını ve yaşam kalitesini artırma potansiyeli nedeniyle giderek daha fazla ilgi görmektedir. Özellikle, yaşlanan nüfusun artışıyla birlikte, bakıcı eksikliğini gidermek için bir alternatif çözüm olarak görülmektedir (Bien & Lee, 2007: 439). Hizmet robotları, bağımsız seçimler yaparak koşullara uyum sağlayabilen ve belirli görevleri gerçekleştiren özerk makinelerdir. Bu robotlar, fiziksel veya sanal olabilir ve insansı veya insansı olmayan formlarda tasarlanabilir (So vd., 2024: 4). İnsan-makine arayüzlerinin antropomorfik tasarımı kaçınılmaz olup, bu niteliklerin dengeli kullanımı robotların başarısını artıracaktır (Duffy, 2003: 180). Bu robotlar, insan kontrolünün mümkün olmadığı yerlerde otonom görevler gerçekleştirir ve mekanik, yapay zeka ve biyoloji gibi birçok alanı entegre ederek geniş bir kullanım sunar (Misaros vd., 2023: 2). Geleneksel teknolojilerden farklı olarak, ortamları algılama, öğrenme ve tepki verme, sosyal etkileşim kurma ve minimum kullanıcı öğrenme gereksinimi gibi özelliklere sahiptirler. Fiziksel veya sanal olarak var olabilir, hizmet deneyimini destekleme, çalışanların yerini alma, yenilik sağlama, kaliteyi artırma ve beceri geliştirme gibi roller üstlenirler (Huang vd., 2021: 3).

Hizmet robotları otonom görevleri yerine getirebilen bilgi teknolojisiyle entegre fiziksel varlıklardır ve otelcilik sektöründe giderek yaygınlaşmaktadır. ABD ve Çin gibi ülkelerde, oteller robot konsiyerjler, check-in/check-out sistemleri ve yemek hizmetleri için hizmet robotlarını kullanmaktadır (Liv d., 2024: 3152). Hizmet robotları, yapay zekâ ve otomasyonun birleşimiyle çeşitli hizmet ortamlarında giderek daha fazla kullanılmaktadır. Özerk ve uyarlanabilir sistemler olarak tanımlanan bu robotlar, otel, restoran ve turizm işletmelerinde insan çalışanlara yardımcı olabilecek veya onların yerini alabilecek potansiyele sahiptir. İş gücü maliyetlerini düşürmesi ve tutarlı, verimli hizmet sunması beklenen bu robotlar, benzersiz deneyimleri sağlamaya yönelik olarak benimsenmektedir (Kim vd., 2022: 1).

2. Literatür Taraması

Antropomorfizm, insan olmayan nesnelere insan benzeri özellikler atfetmektir. Yapay zekâ ve hizmet robotları yaygınlaştıkça, antropomorfik robotlar tüketiciler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabilir. Olumlu etkiler arasında güven, kullanım isteği, yiyecek kalitesi algısı ve sadakatin artması yer almaktadır (Lv vd., 2023: 215). Zihin algısı teorisine göre, insanlar robotların zihinlerini deneyim ve eylemlerine göre algılar. Daha antropomorfik robotlar, duygusal ve etkileşimli görülerek tüketici deneyimini artırabilir ve hizmet hatalarını affetmeyi kolaylaştırabilir (Zhao vd., 2025: 1). Yüksek antropomorfik robotlar, mekanik cihazlar yerine sosyal varlıklar olarak görülmelerini sağlamaktadır. Yapay zekâ ve robotik teknolojiler, robotların insan yüzlerini tanımasını, hareketleri taklit etmesini ve öğrenmesini mümkün kılmaktadır. İnsan benzeri sosyal robotlar, insanlar ile etkileşimi kolaylaştırarak sosyal bağ hissi yaratmak için kullanılmaktadır (Chi vd., 2024 :3). Önceki çalışmalar, robot antropomorfizminin misafirlerin sıcaklık ve yeterlilik algısını artırabileceğini göstermiştir. İnsan benzeri robotlar, misafirlerde daha güçlü bir yakınlık hissi oluştururken, aynı zamanda daha zeki ve yetenekli olarak algılanmaktadır. Yüksek derecede antropomorfizm, hem sıcaklık hem de yeterlilik algısını olumlu yönde etkilemektedir (Song vd., 2024: 509). Antropomorfik ürünler, psikolojik çatışmayı azaltarak tüketicilerin öz kontrolünü zayıflatabilir ve dürtüsel satın almaya yol açabilir. Yüksek düzeyde antropomorfize edilen ürünlerde, tüketiciler ürünle ilgili davranışlarını doğrudan antropomorfizme atfetme eğilimindedir (Cheng, 2023: 69).

Antropomorfik robotlar, insan benzeri yüz ifadeleri, ses ve fiziksel özelliklerle tasarlanarak duygusal etkileşimi artırır. Araştırmalar, robotların yüz tasarımının duygusal etkisini incelemiş ve tuhaf vadi etkisinin güçlü kanıtlarını ortaya koymuştur. Kadın yüz özelliklerine sahip antropomorfik robotların daha olumlu değerlendirildiği ve çekici bulunduğu belirtilmiştir (Zhang vd., 2023: 2042). Bazı çalışmalar, cana yakınlık, güven ve duygusal bağların artması nedeniyle olumlu etkiler sunduğunu öne sürerken, diğerleri tuhaflık hissi, öz kimlik tehdidi ve özerklik kaybı gibi nedenlerle olumsuz etkiler yaratabileceğini göstermektedir (Han vd., 2023: 442). Çalışmalar, fiziksel antropomorfizmin duygusal bağlanmayı artırabileceğini gösterirken, tuhaf vadi etkisi gibi olumsuz sonuçlar da ortaya koymuştur ve insan kimliğinin benzersizliğini tehdit eden robot tasarımlarının kullanıcıları uzaklaştırabileceğini savunmaktadır (Qin vd., 2023: 38). Araştırmalar, insan benzeri robotların kullanım isteğini ve memnuniyeti artırdığını öne sürerken, diğerleri aşırı insansı robotların tuhaf vadi etkisi yaratarak rahatsızlık hissi uyandırabileceğini ve tüketici memnuniyetini azaltabileceğini göstermektedir (Wang vd., 2025: 4).

Antropomorfik özellikler, sadece fiziksel değil, aynı zamanda psikolojik insan benzerliklerini de içerir. Robotların insan benzerliği ile kullanıcı kabulü genellikle pozitif ilişkilendirilse de, turizm ve misafirperverlik gibi yüksek temaslı ortamlarda olumsuz algılar ortaya çıkabilir (Zhang vd., 2021: 3885). Antropomorfik hizmet robotlarının yüksek sosyal kabiliyete sahip olması, beklentileri karşılayarak hatta aşarak memnuniyeti artırabilir. Bu nedenle, hizmet robotlarında antropomorfizm, sosyal yetenekleri güçlendiren stratejik bir tasarım unsuru olarak memnuniyeti ve kabulü olumlu yönde etkileyebilir (Horng vd., 2025: 210). Hizmet robotlarının antropomorfizmi, hizmet durumlarında olumsuz sonuçlar da doğurabilir. Otomasyon, kişilerarası teması azaltarak gizlilik endişelerini artırır ve insan özerkliği üzerindeki kontrol duygusunu zayıflatır. Kişiler, yapay zekâ destekli hizmetlere karşı daha eleştirel olabilir ve özellikle hizmet başarısızlıklarında, hataları yüksek derecede antropomorfik robotlara bağlama eğilimindedir. Bu durum, işletmelere ve akıllı hizmetlere yönelik şüpheleri artırabilir (Chi vd., 2024: 6572). Hizmet robotlarıyla ilgili araştırmalar, antropomorfizmin güven ve kullanım niyetlerini artırabileceğini, ancak bunun bireylerin ihtiyaçlarına ve değerlerine bağlı olduğunu göstermektedir. İnsan benzeri robotlar, görevleri daha etkili yerine getirebileceği düşüncesiyle kişiler tarafından daha güvenilir bulunabilir (So vd., 2024: 5).

Antropomorfik robotlar, jestleri ve eylemleriyle insanları taklit edecek şekilde tasarlanmıştır ve insan deneyimlerini yeniden üretebilir. Araştırmalar, antropomorfik robotların daha iyi psikolojik etkileşim ve yaratıcı problem çözme imkânı sunduğunu, böylece memnuniyeti ve etkileşimini artırdığını göstermektedir (Qiao & Song, 2025: 203). Antropomorfik robotlar, bazı paydaşlar

tarafından geleceğin sosyal uygulamaları olarak görülmektedir. Araştırmalar, duyguların insan-robot etkileşiminde önemli bir rol oynadığını ve güveni artırdığını göstermektedir. Ancak, insansı robotlar gerçek insan özelliklerine kusurlu şekilde benzediğinde olumsuz duygusal tepkilere yol açabilir (Chuah & Yu, 2021: 2). Araştırmalar, insanların robotları diğer teknolojilere kıyasla daha kolay antropomorfize ettiğini göstermektedir. Deneysel çalışmalar, insan benzerliğinin robotların benimsenmesini ve kullanım niyetini artırabileceğini desteklemiştir (Blut vd., 2021: 634). İnsanlar, robotlarla etkileşime girerken onların özelliklerini değerlendirir ve insan benzeri nitelikleri tümevarımsal akıl yürütme yoluyla anlamlandırır. Robot ne kadar insan benzeri görünürse, insanlar onu daha fazla antropomorfize eder. Bu süreç, robot tasarımında yüzler ve vücutlar gibi insan benzeri özelliklerin kullanılmasını önerir (Van Pinxteren vd., 2019: 509).

Antropomorfizm, robotların kabul edilmesini etkiler ve fiziksel görünümü iş hayatında ilgi görmektedir. Tuhaf vadi teorisi, insana çok benzeyen ancak tam özdeş olmayan robotların olumsuz tepkilere yol açabileceğini öne sürmektedir. Araştırmalar bu teoriyi desteklerken, bazıları farklı modeller önermektedir (Złotowski vd., 2015: 350). Oldukça antropomorfik hizmet robotları, insansı olmayan robotlara kıyasla insanlarda rahatsızlık hissi yaratabilir. Ayrıca, kişiler insansı robotlardan daha yüksek beklentilere sahiptir, çünkü bu robotların duygusal ve sosyal görevleri daha iyi yerine getirdiğine inanırlar (Sun vd., 2025: 181). Araştırmalar, insan benzeri robotların otel sektöründe olumsuz algılanabildiğini, bakıcıların robot meslektaşlarına güveninde etkisiz olduğunu ve bazı tüketicilerin makine benzeri robotları tercih ettiğini ortaya koymuştur (Zhu & Chang, 2020: 1369).

Hizmet ortamlarında robot antropomorfizmi üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Araştırmalara göre, orta düzeyde fiziksel ve yüksek psikolojik antropomorfizme sahip robotların hizmet kabulünü artırdığı bulunmuştur. Ayrıca, robot antropomorfizminin restoran hizmet ortamlarında etkileşimi artırdığı ve görünüm antropomorfizminin güveni yükselttiği gözlemlenmiştir (Baltacı vd., 2024: 2). Çalışmalar, insan benzeri görünüme sahip robotların olumlu algılar ve tutumlar oluşturma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Fiziksel nesnelere antropomorfizm, etkililik duygusunu ve duygusal bağlanmayı artırarak hizmet ortamlarına entegrasyonu destekler (Said vd., 2024: 1849). Hizmet robotları, yalnızca benzersiz insan özellikleri yerine insan doğası özellikleriyle antropomorfize edilirse, tüketiciler hizmet robotlarının insanlara özgü özelliklere sahip olduğuna dair inançlarını azaltabilir. Bu durum, kimlik tehditlerini düşürerek tüketicilerin kimlik benzersizliğini koruma olasılığını artırabilir ve hizmet robotlarına yönelik olumlu tutumlarını güçlendirebilir (Lv vd., 2023: 219).

Bireyler, yakın ilişkilerine verdikleri önem nedeniyle, yakın arkadaşlarını olumsuz yargılamaktan kaçınırken, yabancılara karşı daha yüksek beklenti ve taleplere sahiptir. Bu beklentiler karşılanmadığında memnuniyetsizlik ifade etme olasılıkları daha yüksektir. Bu nedenle, insansı hizmet robotlarıyla kurulan yakın ilişkilerin, hizmet başarısızlıklarına karşı kişilerin toleransını artırabileceği öne sürülmektedir (Ma vd., 2025: 78). Bazı tüketiciler robotları yenilikçi ancak hizmet sağlayıcı olarak değil, eğlence bir unsur olarak görmek ve insan çalışanlarla iş yapmayı tercih etmektedir. Bu nedenle, kişilerin hizmet robotlarını kabul etmesini etkileyen faktörlerin anlaşılması önemlidir (Li & Wang, 2022: 1241). Çalışmalar, robot tasarımının hizmet bağlamına ve tüketici özelliklerine göre değiştiğini ve kabulü etkileyen önemli bir unsurun antropomorfizm olduğunu göstermektedir. İnsan benzeri davranış özelliklerine sahip robotlar, kullanıcılarla daha kolay ilişki kurarak güven, kullanım niyeti ve keyif üzerinde olumlu etki yaratmaktadır (Holthöwer & Van Doorn, 2023: 768). Robot tasarımı, özellikle hizmet robotları ve insan-robot etkileşimi açısından büyük önem taşımaktadır. Geleneksel hizmet teknolojilerinden farklı olarak, antropomorfik robotlar daha insancılaştırılmış etkileşim özelliklerine sahiptir ve bu durum insan-robot etkileşimini etkileyen temel faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir (Song vd., 2024: 507).

İnsan dokunuşu ve kişiselleştirilmiş hizmet, misafirperverlikte kritik unsurlardır, ancak robot entegrasyonu insan rollerinin yerini alma, bilgi güvenliği ve benimsenme gibi zorluklar yaratmaktadır. Robotların görünümü, duyguları, özellikleri ve davranışları, benimsenmelerini ve insanlarla etkileşimlerini belirleyen temel faktörlerdir (Saputra vd., 2024:791). Hizmet

robotlarının insan benzeri görünüm, ses ve vücut tipi gibi özellikleri, tüketicilerde güçlü duygusal tepkiler uyandırarak yapay zeka tabanlı temsilciler ile tüketiciler arasındaki ilişkiyi güçlendirebilir (Sun vd., 2025: 1831). Hizmet robotlarıyla ilgili araştırmalar, tüketicilerin bu robotlardan işlevsellik ve sosyal-duygusal nitelikler beklediğini göstermektedir. Robotlar temel hizmetleri sağlamak için yeterli teknik kapasiteye sahip olması gerekirken, tüketiciler aynı zamanda sıcaklık ve bilgiyle ilgili özelliklerine de önem vermektedir (Schepers & Streukens, 2022. 201). Hizmet başarısızlığı durumunda, insansı olmayan robotlara yönelik yüksek beklentiler, tüketicilerin markaya toleransını ve tekrar ziyaret olasılığını artırabilir. Ayrıca, robotlara isim vermek, onları insan gibi algılamayı güçlendirerek memnuniyeti artırır (Cui & Zhong, 2023: 2622).

Restoran servis sürecinde, antropomorfik servis robotları, kişilerle sıra beklemeli sohbetler yaparak ve servis bağlantılarını birleştirerek bu algıyı güçlendirir. Çalışmalar, servis robotu inovasyonunun tüketici uyum niyetlerini önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir. Antropomorfik robotlar, tüketicilerin iletişime katılma isteği ve algılanan yararlılık ile yüksek oranda ilişkilidir (Kim vd., 2024: 3102). Sanal hizmet karşılaşmalarında, antropomorfik karakterler memnuniyeti artırır. Araştırmalar, tüketicilerin antropomorfizme tepkilerini daha derinlemesine incelemeye başlamıştır. Güçlü bireyler, antropomorfik makineleri daha kolay ve az riskli görmektedir (Fan vd., 2016: 715). Antropomorfik robotlar, misafirperverlik sektöründe giderek daha büyük bir rol oynamaktadır. Antropomorfizm, insan özelliklerinin nesnelere veya varlıklara atfedilmesi anlamına gelir ve insan tutumlarını ve davranışlarını etkileyebilir. Örneğin, otonom araçlara güveni artırabilir, özdenetimi zayıflatabilir ve tüketim alışkanlıklarını değiştirebilir (Zhu & Chang, 2020: 1369).

Hizmet robotları, mekanik zekâya sahip olup otel hizmetlerinde check-in, konsiyerj, bilgi sorgulama ve oda teslimatı gibi rutin görevleri yerine getirebilir. Robotların turizm ve misafirperverlik alanında yaygınlaşmasıyla, antropomorfizm ve zekâ gibi temel özellikleri üzerine çalışmalar artmıştır. Antropomorfik unsurların (fiziksel görünüm, dil, ses ve jestler) tüketici tepkisi üzerindeki etkileri araştırılmış, ancak hizmet robotlarının zekâsının rolü daha az ele alınmıştır (Song vd., 2024: 91). Hizmet robotlarının işlevselliği, tüketicilere sağladığı faydalar ve teknoloji kabulünü etkiler. Kişiler, işlemleri tamamlayamadığında insan hizmet sağlayıcılarına yönelebilir, bu da robot kullanımını engelleyebilir. Bu nedenle, hizmet robotlarının işlevselliği, tüketici kabulüyle doğrudan ilişkilidir (Ding vd., 2024: 2). Bazı insanlar robotların yeteneklerini takdir ederken, bazıları iş kaybı, etik karar alma ve güvenlik gibi konularda endişelerini dile getirir. Hizmet robotlarındaki ilerleme bu paradoksları daha da kritik hale getirirse de mevcut literatür tüketicilerin bu çelişkili beklentilerini yeterince incelememiştir (Zhu vd., 2023: 3).

3. Yöntem

Çalışma kapsamında 155 katılımcı ile görüşme yapılmış olup soruların çoğunluğuna cevap veren 142 katılımcıya ait mülakat formları analize dâhil edilmiştir. Katılımcılar için herhangi bir il sınırlamasına gidilmemiştir. Türkiye'nin birçok ilinden katılımcı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın amacı toplumda hizmet robotlarına ve bu robotların antropomorfik özelliklerine bakış açılarını incelemektir. Bu kapsamda araştırmacılar tarafından 6 tanesi demografik özelliklere yönelik olma üzere 15 sorudan oluşan bir mülakat formu oluşturulmuştur. Demografik sorulardan cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve gelir kapalı uçlu sorularla, meslek ve katılımcıların yaşadığı şehir açık uçlu olarak sorulmuştur. Katılımcıların görüşlerini almaya yönelik dokuz açık uçlu soru ile onların hizmet robotlarına ilişkin algıları, hizmet robotlarının kullanılması uygun olan sektörler, hizmet robotlarının antropomorfik özellikleri ve tasarım önerilerine yönelik görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda katılımcılara sorulan sorular aşağıdaki gibidir: Robot deyince aklınıza neler geliyor?

Sizce hizmet robotları hangi sektörlerde, hangi amaçlarla kullanılmalıdır?

Hizmet robotlarının şeklinin insan bedenine benzer şekilde yapılması (baş, gövde, kol ve bacak uzuvlarının insaninkilerine benzer olması) ile ilgili ne düşünüyorsunuz?

Hizmet robotlarının baş uzuvlarının (göz, burun, ağız, kulak vb.) insan uzuvlarına benzemesi ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?

Hizmet robotlarının ses algılama ve konuşması ile ilgili olarak ne düşünüyorsunuz? Sesli robotlarda kadın, erkek ya da çocuk sesi kullanılması ile ilgili görüşleriniz nelerdir?

Hizmet robotlarının dış dokusunun insan tenine benzetilmesi ile ilgili düşünceleriniz nelerdir?

Hizmet robotlarının insan gibi hareket etmesi, insan mimiklerine sahip olması ve beden dili kullanması ile ilgili görüşleriniz nelerdir?

Hizmet robotlarının yapay zekâya sahip olması ile ilgili görüşleriniz nelerdir?

Sizce hangi hizmet robotlarının tasarımı nasıl olmalıdır? (Hizmet robotlarının kullanım amacına göre tasarımı / şekli nasıl olmalıdır?)

Çalışma için Kastamonu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulunun 7.01.2025 tarihli 1/55 sayılı kararı ile izin alınmıştır.

4. Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin frekans tabloları aşağıdaki gibidir:

Tablo 1. Demografik Özellikler

	Frekans	Yüzde
Yaş		
25 yaş ve altı	46	32,39
26-35 yaş arası	48	33,80
36-45 yaş arası	39	27,46
46 yaş ve üstü	20	14,08
Cinsiyet		
Erkek	82	57,75
Kadın	60	42,25
Eğitim		
İlköğretim	4	2,82
Orta öğretim	16	11,27
Ön lisans	10	7,04
Lisans	86	60,56
Lisans üstü	26	18,31
Toplam (geçerli)	142	100,00
Gelir		
0-15.000	20	14,08
15.000 – 30.000	35	24,65
30.000- 50.000	53	37,32
50.000 üstü	34	23,94
Toplam (geçerli)	142	100,00

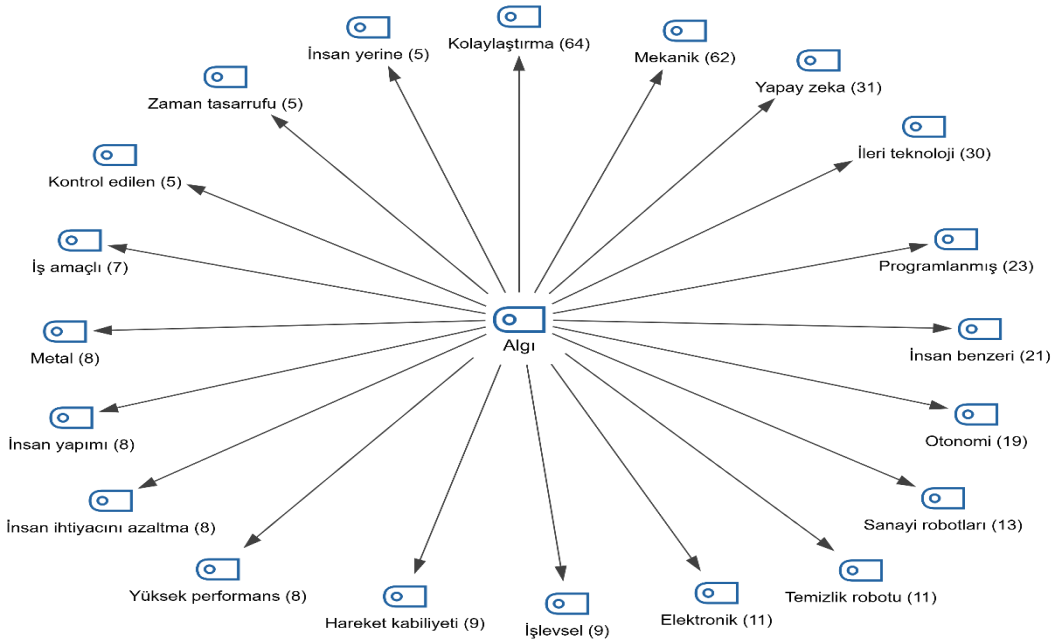
Tablo incelendiğinde farklı yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir gruplarından katılımcıların olduğu görülmektedir. Katılımcılar yapısal olarak toplum geneline yansıtabilecek niteliktedir.

Şekil 1. Katılımcıların Meslekleri Kelime Bulutu

Katılımcılar arasında en çok öğretmenler ve öğrenciler bulunmaktadır. Bununla birlikte katılımcılar arasında birçok farklı meslek mensuplarının da bulunduğu görülmektedir.

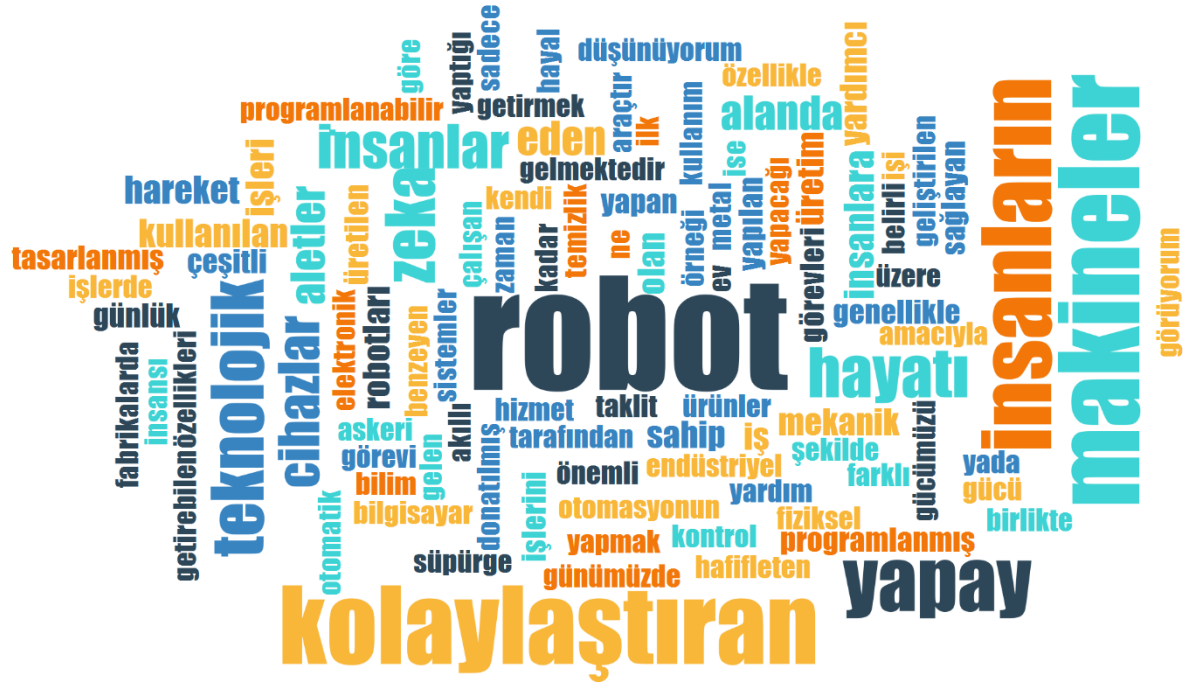
Katılımcılara yöneltilen ilk soru robot algılarını belirlemeye yöneliktir. Soruya verilen cevaplara ilişkin kod modeli Şekil 2'deki gibidir:

Şekil 2. Robot algısı kod modeli

Katılımcıların hizmet robotlarına ilişkin olarak, insanlara yardımcı olduğu ve yapılan işleri kolaylaştırdığına ilişkin ifadeleri kolaylaştırma başlığı altında kodlanmıştır. Hizmet robotları ile ilgili en genel algının kolaylaştırma fonksiyonuna sahip olduğu görülmektedir. Katılımcılar tarafından sıkça dile getirilen diğer bir unsur ise robotların mekanik yönleri olmuştur. Robot algısı ile ilgili olarak nispeten daha sık dile getirilen diğer unsurlar ise sırasıyla yapay zeka, ileri teknoloji, programlanmış, insan benzeri ve otonomi olmuştur. Bu veriler ışığında katılımcıların

genel olarak hizmet robotlarını gelişen teknoloji ile birlikte insanların işlerini kolaylaştırmak için yapılmış ve programlanmış, yapay zeka ile otonom özellik kazandırılmış makineler olarak gördükleri söylenebilir.

Şekil 3. Robot Algısı Kelime Bulutu

Robot algısına yönelik ifadelerle ilişkin kelime bulutu incelendiğinde makine, kolaylaştırma, teknoloji ve yapay kelimelerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Çalışmanın temel amacı hizmet robotlarının antropomorfik özelliklere sahip olmasına yönelik toplumsal algıyı ölçmektir. Bu kapsamda katılımcıların robotların bedenlerinin (kol, bacak, gövde, baş), baş uzuvlarının, seslerinin, dokularının, hareketlerinin insan bedenine benzemesi ve yapay zekaya sahip olması ile ilgili ifadeleri ilgili başlıklar altında kodlanmıştır. Ayrıca yaptıkları değerlendirmelerde robotlara ilişkin özelliklerde güven, sosyallik, fonksiyonellik, görsellik ve hareket başlıkları altında kodlanmıştır. Bu özelliklere ilişkin kodlamalar ile antropomorfik özelliklere ilişkin kodların kesişim tablosu aşağıdaki gibidir:

Tablo 2. Antropomorfik Özellikler – Kod İlişkiler Tablosu

Kod Sistemi	Beden	Bas	Ses	Doku	Hareket	Yapav zeka	TOPLAM
Güven > Hata	0	0	1	0	0	2	3
Güven > Manuel kontrol	0	0	0	0	0	1	1
Güven > Tehlikeli	4	4	2	2	4	20	36
Güven > Mahremiyet	1	0	3	0	2	3	9
Güven > Kötü amaçlı kullanım	0	1	1	1	4	14	21
Güven > Güven	3	5	1	7	2	1	19
Güven > Güvenlik	0	0	2	0	1	3	6
Güven > Korkutucu	16	12	4	20	3	1	56
Sosyallik > Bağımlılık	0	0	0	1	1	0	2
Sosyallik > İnsan yerini alma	7	2	1	2	1	3	16
Sosyallik > Rahatlık	10	15	3	15	8	0	51
Sosyallik > Uyum sağlama	28	20	15	33	20	2	118
Sosyallik > Değerlere uyum	12	14	5	21	12	8	72
Sosyallik > Etkileşim	13	15	17	11	12	3	71
Sosyallik > İletişim	5	10	20	4	24	2	65
Sosyallik > Duygusal bağ	4	2	2	10	9	0	27
Sosyallik > İstihdamı azaltma	4	1	0	0	3	4	12
Sosyallik > Asosyalleşme	6	3	2	3	6	1	21
Sosyallik > İlgi çekicilik	2	3	4	2	4	2	17
Sosyallik > Sempatiklik	7	2	6	0	6	0	21
Sosyallik > Duygusuzluk	1	1	0	4	8	2	16
Sosyallik > Doğallık	7	15	8	15	16	1	62
Fonksiyonellik > Gereksiz	6	10	3	7	4	0	30
Fonksiyonellik > Kişiselleştirilmiş	0	0	0	0	0	8	8
Fonksiyonellik > Öngörülebilirlik	0	0	0	0	0	8	8
Fonksiyonellik > Maliyet	3	4	0	6	3	4	20
Fonksiyonellik > Otonomi	1	0	0	0	0	9	10
Fonksiyonellik > Karar verebilme	0	0	0	0	0	40	40
Fonksiyonellik > Veri işleme	0	0	0	0	1	29	30
Fonksiyonellik > Sağlık	0	0	0	3	0	0	3
Fonksiyonellik > Doğru algılama	1	3	12	0	3	19	38
Fonksiyonellik > Kullanım	3	1	0	0	4	1	9
Fonksiyonellik > Performans	5	0	0	3	1	0	9
Fonksiyonellik > Hassas işçilik	0	0	0	2	0	1	3
Fonksiyonellik > Kullanım kolaylığı	4	2	23	1	5	3	38
Fonksiyonellik > İşlevsellik	21	5	7	1	8	12	54
Fonksiyonellik > Hız	1	1	6	0	0	12	20
Fonksiyonellik > Etkililik	8	2	6	0	5	29	50
Fonksiyonellik > Verimlilik	2	1	4	1	4	10	22
Fonksiyonellik > Kolaylaştırma	9	4	10	1	6	22	52
Fonksiyonellik > Memnuniyet artışı	2	1	4	2	2	4	15

Fonksiyonellik > İşgücü ihtiyacını	1	1	1	0	0	0	3
Fonksiyonellik > Hareket kabiliyeti	3	1	0	0	5	2	11
Görsellik > Ergonomik	3	0	0	0	0	0	3
Görsellik > Modern	1	0	0	0	0	0	1
Görsellik > Sınırlı benzetim	1	1	0	0	0	0	2
Görsellik > Metalik	0	0	0	6	0	0	6
Görsellik > Kendine özgü	8	6	1	2	2	0	19
Görsellik > İş kolları	0	0	0	0	0	0	0
Görsellik > Yumuşak doku	0	0	0	1	1	0	2
Görsellik > İnsan benzeri	2	2	2	3	2	0	11
Görsellik > Amaca uygun	16	14	2	12	14	3	61
Görsellik > Estetik	3	5	1	6	0	0	15

Katılımcıların robotların kullanımının oluşturacağı tehlike ya da güvenliğe yönelik ifadeleri güven başlığı altında kodlanmıştır. Bu başlık altında hata, manuel kontrol, tehlikeli, mahremiyet, kötü amaçlı kullanım, güven, güvenlik ve korkutucu kodlarına yer verilmiştir. Güven ile ilgili olarak en çok dikkat çeken beden, baş ve doku ile ilgili değerlendirmelerde korkutucu koduna ait frekanslardır. Katılımcıların başta robotun dokusu olmak üzere baş ve bedeninin insana benzetilmesinin insanlara tuhaf gelebileceğine yönelik kaygıları bulunduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte robot dokusunun ve baş uzuvlarının insan benzeri olmasına yönelik ifadelerde güven koduna ilişkin frekans değerleri azda olsa dikkat çekmektedir. Bazı katılımcılar bu unsurların insanlarda güven duygusu oluşturacağını düşünmektedir. Güven boyutu altında, özellikle robotların yapay zekaya sahip olması ile ilgili ifadelerde kod değerlerinin yüksek olması yapay zekanın insanlarda bir tehlike algısı oluşturduğunu ve bunun kötü amaçlı olarak da kullanılabilmesine yönelik kaygıyı gözler önüne sermektedir.

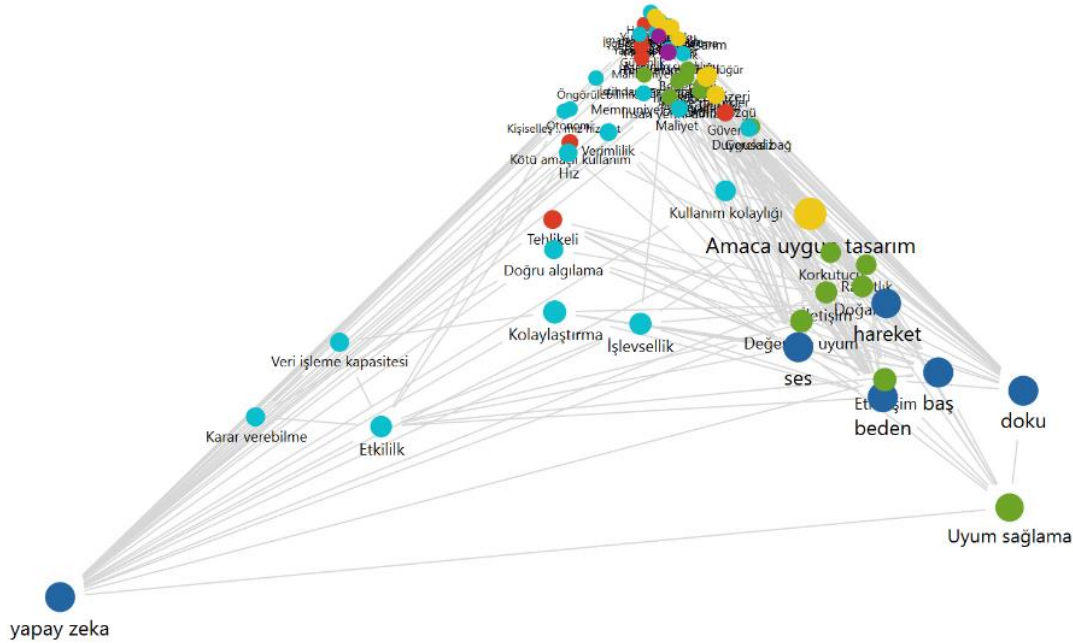
Sosyallik başlığı altında hizmet robotlarının, insanların kendi aralarındaki ve insan robot ilişkilerine yönelik ifadeler kodlanmıştır. Bu kapsamda sosyallik başlığı altında bağımlılık, insan yerini alma, rahatlık, uyum sağlama, değerlere uyum, etkileşim, iletişim, duygusal bağ, istihdamı azaltma, asosyalleşme, ilgi çekicilik, sempatiklik, duygusuzluk ve doğallık kodlarına yer verilmiştir. Sosyallik başlığı altında en yüksek frekansların uyum sağlam koduna ait olduğu görülmektedir. Katılımcılar arasında en çok dile getirilen unsurun, başta robotun dokusu olmak üzere, bedeninin, başının, hareketlerinin ve sesinin insansı olmasının insanların robotlara alışmasında etkili olacağı görüşüdür. Yapay zekaya ilişkin değerlerin, değerlere uyum dışında sosyallik başlığındaki diğer kodlarla kesişimi minin çok yüksek değerlere sahip olmadığı görülmektedir. Katılımcılar arasında değer yargıları açısından robotların yapay zekaya sahip olmasının uygun olmadığını belirtenler bulunmaktadır. Ses özelliği dışında diğer insansı özelliklerin robotlarda kullanılmasının değerler açısından çok uygun olmadığını belirtenlerin sayısının da yüksek olduğu görülmektedir. Tablo incelendiğinde insan robot iletişimde en önemli insansı özelliklerin hareket, ses ve baş uzuvları olduğu anlaşılmaktadır. Frekans değerlerinin yüksek olduğu diğer bir kod ise etkileşimdir. Bu değerler insansı özelliklerin insan robot etkileşimini olumlu etkileyeceğini görüşünün önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu başlık altında dikkat çeken diğer bir kod rahatlıktır. Robotların beden, baş, doku ve hareketlerin insansı olmasının insanların robotların yanında kendilerini daha rahat hissetmelerine neden olacağı anlaşılmaktadır. Tablo verileri ayrıca bu özelliklerin robotların daha doğal algılanmasına katkı sağlayacağını göstermektedir.

Tablo incelendiğinde en çok kodlamanın fonksiyonellik başlığı altında yapıldığı görülmektedir. Bu başlık altında gereksiz, kişiselleştirilmiş hizmet, öngörülebilirlik, maliyet, otonomi, karar verebilme, veri işleme kapasitesi, sağlamlık, doğru algılama, kullanım sınırlılığı, performans düşüklüğü, hassas işçilik, kullanım kolaylığı, işlevsellik, hız, etkililik, verimlilik, kolaylaştırma,

memnuniyet artışı, iş gücü ihtiyacını azaltma ve hareket kabiliyeti kodlarına yer verilmiştir. Fonksiyonellik başlığı altındaki kodların yapay zeka ile ilgili değerlendirmelerdeki frekanslarının yoğunluğu dikkat çekmektedir. Sırasıyla karar verebilme, veri işleme kapasitesi, etkililik, kolaylaştırma ve doğru algılama yapay zeka ile ilgili en yüksek kesişimlere sahip kodlardır. Bu veriler yapay zekanın hizmet robotlarının fonksiyonelliği üzerine etkisi üzerindeki beklentileri yansıtmaktadır. Fonksiyonellik başlığı altında dikkat çeken diğer bir unsur ses özelliklerinin başta kullanım kolaylığı olmak üzere, doğru algılama, işlevsellik, hız ve etkililik kodları ile olan kesişimleridir. Hizmet robotunun insan bedeni formunda olmasının işlevsellik, kolaylaştırma ve etkililik kodları kesişimleri de dikkat çeken veriler arasındadır. Ayrıca tüm insanı özellikler için gereksiz olduğu ve bir katkısı olmayacağı yönünde görüş belirten katılımcıların bulunduğu görülmektedir.

Görsellik başlığı altındaki kodlamalar daha çok tasarım önerileri ile ilgili değerlendirmelerde yer almakla birlikte antropomorfik özelliklerle ilgili değerlendirmelerde de bu kodlamalara ilişkin değerlendirmelerin yapılmış olması nedeni ile antropomorfik özelliklere yönelik kod kesişim tablosuna dahil edilmiştir. Bu başlık altında ergonomik, modern, sınırlı benzetim, metalik, kendine özgü, yumuşak doku, insan benzeri, amaca uygun ve estetik kodlarına yer verilmiştir. Bu kodlar arasında en yüksek toplam frekansa sahip olan kod amaca uygun'dur. Katılımcıların özellikle beden, baş, hareket ve doku özelliklerinin robotun kullanım amacı ile uyumlu olması gerektiği konusunda görüş belirtmişlerdir.

Tüm bu değerlendirmeler Şekil.4'te de açıkça görülmektedir.

Şekil 4. Antropomorfi ve Özellikler Kod Haritası

Kod haritası incelendiğinde yapay zekanın diğer antropomorfik özelliklerden ayrı konumlandığı, etkililik, karar verme ve veri işleme kapasitesinin yapay zeka özelliğine yakın konumlandığı, sosyalite başlığı altında yer alan kodların ise daha çok diğer antropomorfik özellikler etrafında konumlandığı görülmektedir.

Çalışmanın temel amacı hizmet robotlarının antropomorfik özelliklere sahip olmasına yönelik toplumun bakış açısını ölçmektir. Bu kapsamda katılımcıların robotların antropomorfik özelliklerine yönelik değerlendirmeleri bakış açılarına bağlı olarak olumlu ve olumsuz olarak kodlanmıştır. Kod frekansları Tablo 3'teki gibidir.

Tablo 3. Antropomorfik Özellikler- Bakış Açısı Kod İlişkiler Tablosu

Kod Sistemi	Beden	Bas	Ses	Doku	Hareket	Yapay zeka
Olumlu	95	85	122	82	95	111
Olumsuz	70	66	45	80	67	56

Tablo incelendiğinde tüm antropomorfik özellikler için olumlu değerlendirmelerin olumsuzlara göre daha yüksek frekanslara sahip oldukları görülmektedir. Özellikle robotların yapay zekaya sahip olması ve ses özelliklerine yönelik olumlu bakış açısı dikkat çekmektedir. Olumsuz değerlendirmelerde ise robot dokusunun insan dokusuna benzemesi en yüksek kod kesişim frekansına sahiptir. Herhangi bir özelliğe yönelik olumlu ve olumsuz frekanslar toplamının katılımcı sayısından yüksek olması bu özelliklere yönelik olarak katılımcıların artı ve eksileri ile çift yönlü değerlendirmeler yaptıklarını göstermektedirler. Genel olarak olumlu görüşlerin daha çok olması ile birlikte olumsuz görüşlerinde fazla olması robotların antropomorfik özellikler sahip olması konusunda daha hassas davranılması gerektiğini göstermektedir.

Çalışma kapsamında cevabı aranan diğer bir soru Hizmet robotlarının tasarımının nasıl olması gerektiğidir. Tasarım önerileri görsellik ve hareket kabiliyeti açısından değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Tasarım Önerileri

Kod Sistemi	Tasarım önerisi
Görsellik > Ergonomik tasarım	18
Görsellik > Modern	2
Görsellik > Sınırlı benzetim	4
Görsellik > Metalik	2
Görsellik > Kendine özgü	15
Görsellik > İş kolları	5
Görsellik > Yumuşak doku	3
Görsellik > İnsan benzeri	34
Görsellik > Esnek modüler tasarım	3
Görsellik > Amaca uygun tasarım	90
Görsellik > Estetik	13
Hareket > İnsansı hareket	1
Hareket > Hareket kabiliyeti	15

Tablo incelendiğinde en yüksek frekansa sahip önerinin robotların görsel açıdan kullanım amacına uygun olarak tasarlanması gerektiği yönündedir. Hizmet robotlarının insan benzeri olması gerektiğini ifade eden katılımcılar bulunmakla beraber, robotların ergonomik ve insandan farklı kendine özgü tasarımları olması gerektiğini belirtenlerde bulunmaktadır. Robotların hareketlerine yönelik önerilerde ise yüksek hareket kabiliyetine sahip olmaları gerektiğine yönelik görüşler dikkat çekmektedir.

Hizmet robotlarının seslerine yönelik değerlendirmeler için ayrıca bir kodlama yapılmıştır. Ses kod frekansları Tablo 5'teki gibidir.

Tablo 5. Ses Kod Frekansları

Kod Sistemi	Ses	Kullanım tercihi	Tekdüze/mekanik	Çocuk	Erkek	Kadın
Olumlu	122	59	19	4	1	5
Olumsuz	45	0	0	8	0	0
TOPLAM	167	59	19	12	1	5

Tablo incelendiğinde 59 katılımcının hizmet robotlarının sesinin kullanıldığı yere ve kullanıcının tercihi göre belirlenmesi gerektiğini belirterek 19 katılımcı robotların sesinin robotlara özgü olması gerektiğini belirtmiştir. Çocuk sesi ile ilgili ayrıca değerlendirme yapan 12 katılımcının sekizi robotlarda çocuk sesinin kullanılmasını doğru bulmadıklarını belirtmiştir.

Robotların tasarımında önemli olan unsurlardan birik kullanılacakları sektör ve kullanım amaçlarıdır. Bu kapsamda katılımcılar tarafından dile getirilen ifadeler kodlanmış ve Tablo 6'daki kod ilişkiler matrisi elde edilmiştir.

Tablo 6. Sektör/Kullanım Amacı Kod İlişkiler Matrisi

Kullanım Amacı	Sektör	Özel görevler	İnşaat	Hizmet	Tüm sektörler	Tarım	Güvenlik	Endüstri	Bireysel Kullanım	Eğitim	Parekende	Konaklama/ Turizm/Restoran	Sağlık	TOPLAM
Ev işleri	0	0	2	0	0	0	0	0	9	0	0	0	1	12
Eğlence	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0	3	0	6
Güvenlik yönetimi	0	0	0	0	0	0	6	0	2	0	0	0	0	8
Tehlikeli işler	6	1	0	1	0	0	6	2	0	0	0	0	2	12
Temizlik/ Hijyen	0	0	2	0	0	0	0	1	6	0	0	1	3	13
İnsanların varmak	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	2
İş gücü	0	1	3	0	0	4	0	5	0	0	0	0	0	13
Hasta bakım	0	0	1	0	0	0	0	0	2	1	0	0	11	15
Teşhis	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	7	9
Cerrahi işlemler	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	11	11
Resepsiyon	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	3	1	5
Garson/ servis	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	10	0	11
Tedavi	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	3	4
Yapay organ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
Eğitim materyali	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	1	4
Lojistik	0	1	1	0	0	0	0	3	0	0	2	1	1	9
Yüksek kapasiteli	1	1	1	1	0	0	0	5	0	0	0	0	0	8
Monoton işler	1	0	2	0	0	0	0	3	0	0	1	1	0	7
Yönlendirme	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	5	0	7
Bilgilendirme	0	0	1	0	0	0	0	0	9	1	1	0	0	12
TOPLAM	9	4	16	2	7	12	21	20	15	5	25	42	169	

Tablo incelendiğinde hizmet robotlarının kullanımına yönelik en çok dile getirilen sektör sağlıktır. Bu sektördeki en temel kullanım alanları ise hasta bakım, cerrahi işlemler ve teşhistir. Kod kesişimler incelendiğinde konaklama/turizm/restoran sektörlerinde garsonluk/servis amaçlı, eğitim sektöründe bilgilendirme amaçlı ve bireysel kullanımda ev işlerine yardım amaçlı kullanım en çok dile getirilen unsurlardır. Arama kurtarma, madencilik, havacılık ve uzay sanayi ve bilimsel araştırmalara yönelik kullanımlar özel görevler olarak kodlanmıştır. Bu alanlarda tehlikeli işlerde kullanım amacı en yüksek frekansa sahiptir.

Veri setinin tamamına yönelik kelime bulutu katılımcıların alana yönelik bakış açılarını yansıtmak açısından etkili bir araçtır. Çalışma kapsamında temel keimeler olan robot, hizmet ve insan kelimeleri çıkarılarak diğer kelimelerin daha etkin görünümü sağlanmıştır.

Şekil 5. Mülakat Verileri Kelime Bulutu

Kelime bulutu incelendiğinde antropomorfik özelliklerden ses, yapay, fonksiyonlarla ilgili olarak ise kolaylaştırmak kelimesinin ön plana çıktığı görülmektedir. Kelime bulutunun bütünü ele alındığında diğer çalışma bulgularını destekler nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Teknolojik gelişmelerin en görünür örneklerinden biri olan hizmet robotları, yalnızca mekanik görevleri yerine getiren araçlar olmaktan çıkmış; sosyal etkileşim kurabilen, insan benzeri tasarım unsurlarıyla donatılmış sistemlere dönüşmüştür. Bu dönüşüm, insan-robot etkileşimi bağlamında yeni algılar, beklentiler ve endişeleri beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada, hizmet robotlarının antropomorfik özelliklerinin toplumda nasıl algılandığı, bu özelliklere yönelik olumlu ve olumsuz değerlendirmeler ile bu algıların robotların tasarımı ve kullanım alanlarına dair önerilere nasıl yansıdığı incelenmiştir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu, hizmet robotlarını “işleri kolaylaştıran, programlanmış, yapay zekâya sahip ve ileri teknoloji makinalar” olarak tanımlamıştır. Bu tanımlar, bireylerin hizmet robotlarını yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda zeki ve özerk varlıklar olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Çalışmanın bulguları, antropomorfik özelliklere yönelik genel algının çoğunlukla olumlu olduğunu, özellikle ses ve yapay zekâ özelliklerinin yüksek kabul gördüğünü göstermektedir. Öte yandan, insan tenine benzer doku ve insan bedenine benzer fiziksel tasarımların, bazı katılımcılar tarafından “korkutucu” ya da “doğallıktan uzak” olarak değerlendirildiği görülmüştür.

Bu durum, çalışmanın teorik çerçevesinde yer verilen Tuhaf Vadi Teorisi (Uncanny Valley) ile örtüşmektedir. İnsan benzerliği belirli bir düzeye kadar sempati yaratırken, bu düzeyin aşılması rahatsızlık hissi doğurabilmektedir (Akdim vd., 2023; Lin vd., 2022). Dolayısıyla antropomorfik tasarımda “denge” unsuru, kullanıcı memnuniyeti ve kabulü açısından kritik bir parametre olarak öne çıkmaktadır.

Sosyallik bağlamında, robotların insansı hareketler sergilemesi, yüz ifadeleriyle iletişim kurması ve sesli yanıt verebilmesi; katılımcılar tarafından sosyal uyum, etkileşim ve doğallık duygularını artıran özellikler olarak değerlendirilmiştir. Bu bulgular, robotların yalnızca görev odaklı makineler değil, aynı zamanda sosyal aktörler olarak algılandığını göstermektedir (Meidute-Kavaliauskiene vd., 2021; So vd., 2024). Özellikle insan-robot etkileşiminin yoğun olduğu sektörlerde (sağlık, turizm, eğitim), bu sosyal boyutun daha da ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

Fonksiyonellik açısından değerlendirildiğinde, yapay zekâya sahip robotların karar verebilme, veri işleme kapasitesi ve etkililik gibi özellikleri sayesinde yüksek performans beklentisi oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, robotların yalnızca insana benzeyen değil; aynı zamanda “zihinsel olarak yetkin” varlıklar olarak da tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu beklentinin zaman zaman gerçek dışı performans tahminlerine yol açabileceği ve hayal kırıklığı yaratabileceği de dikkate alınmalıdır.

Tasarım önerileri doğrultusunda, katılımcılar çoğunlukla robotların kullanım amacına uygun olarak tasarlanması gerektiğini belirtmiş, estetik ve insan benzeri görünümünden ziyade, işlevsellik ve ergonomi ön plana çıkarılmıştır. Bu bulgu, özellikle sektörel bazda robot tasarımı yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Robot üreticileri modüler tasarım anlayışı benimsemelidir. Robotların görünüm, ses ve etkileşim unsurları farklı sektörlerde ve kullanıcı profillerine göre özelleştirilebilir olmalıdır. Robotların fiziksel tasarımlarında, özellikle doku, yüz ifadeleri ve göz teması gibi hassas özellikler dikkatli biçimde ele alınmalı; gerektiğinde kullanıcı testleriyle optimize edilmelidir. Robotlara çok yönlü ses seçenekleri entegre edilmeli, kullanıcı tercihlerine göre kadın, erkek, çocuk ya da robotik ses tonları sunulmalıdır.

Antropomorfik hizmet robotlarının tasarımında, insan benzerliği ile kullanıcı konforu arasında hassas bir denge gözetilmelidir. Bu dengeyi sağlayabilmek için tasarım süreçlerinde kullanıcı odaklı yaklaşımlara yer verilmesi, sosyokültürel farklılıkların dikkate alınması ve teknolojik gelişmelerin etik boyutunun da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Robotların sosyal varlıklar olarak benimsenmesi, yalnızca dış görünüşle değil, etkileşim biçimi, ses tonu, empati yetisi gibi çok boyutlu faktörlerle ilişkilidir. Robotların tasarımı, hizmetin doğasına ve hedef kitlenin demografik özelliklerine uygun olarak tercih edilmelidir. Örneğin, çocuklarla çalışan robotlarda sevimli ve sade tasarımlar; sağlık sektöründe ise güven verici ve sade yüz ifadeleri ön planda tutulmalıdır. Robotlar, sadece işgücü ikamesi olarak değil, müşteri deneyimini artıran yardımcıları olarak konumlandırılmalıdır.

Bu bağlamda, çalışma bulguları hem hizmet robotlarının kullanıcı deneyimi açısından daha etkili ve kabul edilebilir hale getirilmesine yönelik pratik öneriler, hem de insan-robot etkileşimi literatürüne katkı sunan teorik çıkarımlar sağlamaktadır. Gelecek araştırmalarda, farklı kültürlerdeki kullanıcı algılarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi, sektör bazlı tasarım beklentilerinin derinlemesine analiz edilmesi ve yapay zekânın etik sınırlarına yönelik çalışmalarla bu alandaki bilgi birikimi daha da geliştirilebilir.

Kaynakça

- Abdi, E., Tojib, D., Seong, A. K., Pamarthi, Y., & Millington-Palmer, G. (2022). A study on the influence of service robots' level of anthropomorphism on the willingness of users to follow their recommendations. *Scientific Reports*, 12(1), 15266.
- Akdim, K., Belanche, D., & Flavián, M. (2023). Attitudes toward service robots: analyses of explicit and implicit attitudes based on anthropomorphism and construal level theory. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 35(8), 2816-2837.

- Baltacı, F., Başer, M. Y., & Çelik, M. (2024). Attitude towards service robots in tourism and hospitality services settings—The effect of multidimensional anthropomorphism and technology readiness. *International Journal of Tourism Research*, 26(4), e2685.
- Barone, A. M., Stagno, E., & Donato, C. (2024). Call it robot: anthropomorphic framing and failure of self-service technologies. *Journal of Services Marketing*, 38(3), 272-287.
- Bien, Z. Z., & Lee, H. E. (2007). Effective learning system techniques for human–robot interaction in service environment. *Knowledge-Based Systems*, 20(5), 439-456.
- Cheng, L. K. (2023). Effects of service robots' anthropomorphism on consumers' attribution toward and forgiveness of service failure. *Journal of Consumer Behaviour*, 22(1), 67-81.
- Chi, O. H., Chi, C. G., & Gursoy, D. (2024). Seeing Personhood in Machines: Conceptualizing Anthropomorphism of Social Robots. *Journal of Service Research*, 10946705241297196.
- Chi, R., Zhang, J., & Pan, M. (2024). The effect of anthropomorphic competence-warmth congruence of service robots on recommendation intention. *Current Psychology*, 43(7), 6570-6583.
- Chiang, A. H., Trimi, S., & Lo, Y. J. (2022). Emotion and service quality of anthropomorphic robots. *Technological Forecasting and Social Change*, 177, 121550.
- Choi, Y., Choi, M., Oh, M., & Kim, S. (2020). Service robots in hotels: understanding the service quality perceptions of human-robot interaction. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29(6), 613-635.
- Chuah, S. H. W., & Yu, J. (2021). The future of service: The power of emotion in human-robot interaction. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 61, 102551.
- Cui, J., & Zhong, J. (2023). The effect of robot anthropomorphism on revisit intentions after service failure: a moderated serial mediation model. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 35(11), 2621-2644.
- Damiano, L., & Dumouchel, P. (2018). Anthropomorphism in human-robot co-evolution. *Front Psychol*, 9 (MAR), 1–9.
- Ding, A., Lee, R. H., Legendre, T. S., & Madera, J. (2022). Anthropomorphism in hospitality and tourism: A systematic review and agenda for future research. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 52, 404-415.
- Ding, B., Li, Y., Miah, S., & Liu, W. (2024). Customer acceptance of frontline social robots—Human-robot interaction as boundary condition. *Technological Forecasting and Social Change*, 199, 123035.
- Duffy, B. R. (2003). Anthropomorphism and the social robot. *Robotics and autonomous systems*, 42(3-4), 177-190.
- Fan, A., Wu, L., & Mattila, A. S. (2016). Does anthropomorphism influence customers' switching intentions in the self-service technology failure context?. *Journal of Services Marketing*, 30(7), 713-723.
- Fan, A., Wu, L., Miao, L., & Mattila, A. S. (2020). When does technology anthropomorphism help alleviate customer dissatisfaction after a service failure?—The moderating role of consumer technology self-efficacy and interdependent self-construal. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29(3), 269-290.
- Han, B., Deng, X., & Fan, H. (2023). Partners or opponents? How mindset shapes consumers' attitude toward anthropomorphic artificial intelligence service robots. *Journal of Service Research*, 26(3), 441-458.
- Hegel, F., Krach, S., Kircher, T., Wrede, B., & Sagerer, G. (2008, August). Understanding social robots: A user study on anthropomorphism. In *RO-MAN 2008-the 17th IEEE international symposium on robot and human interactive communication* (pp. 574-579). IEEE.
- Holthöwer, J., & Van Doorn, J. (2023). Robots do not judge: service robots can alleviate embarrassment in service encounters. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 51(4), 767-784.
- Horng, J. S., Wang, Y. C., Liu, C. H., Chou, S. F., Yu, T. Y., Huang, Y. C., & Hu, D. C. (2025). Robot anthropomorphism at luxury hotels: A dual-congruity mechanism with luxury and task under anxiety. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 34(2), 204-233.
- Huang, D., Chen, Q., Huang, J., Kong, S., & Li, Z. (2021). Customer-robot interactions: Understanding customer experience with service robots. *International Journal of Hospitality Management*, 99, 103078.
- Huang, H. L., Cheng, L. K., Sun, P. C., & Chou, S. J. (2021). The effects of perceived identity threat and realistic threat on the negative attitudes and usage intentions toward hotel service robots: the moderating effect of the robot's anthropomorphism. *International Journal of Social Robotics*, 13, 1599-1611.

- Jia, J. W., Chung, N., & Hwang, J. (2021). Assessing the hotel service robot interaction on tourists' behaviour: the role of anthropomorphism. *Industrial Management & Data Systems*, 121(6), 1457-1478.
- Kim, H., So, K. K. F., & Wirtz, J. (2022). Service robots: Applying social exchange theory to better understand human–robot interactions. *Tourism Management*, 92, 104537.
- Kim, T., Lee, O. K. D., & Kang, J. (2023). Is it the best for barista robots to serve like humans? A multidimensional anthropomorphism perspective. *International Journal of Hospitality Management*, 108, 103358.
- Kim, H., Park, S., Gim, J., & in Kim, S. (2024). Barista robots with human appeal: Unraveling the impact of anthropomorphism, human presence, and perceived financial constraints on consumer behavior. *International Journal of Hospitality Management*, 122, 103849.
- Ku, E. C. (2024). Digital marketing innovation and industrial marketing: evidence from restaurants' service robots. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 36(11), 3099-3117.
- Letheren, K., Jetten, J., Roberts, J., & Donovan, J. (2021). Robots should be seen and not heard... sometimes: Anthropomorphism and AI service robot interactions. *Psychology & Marketing*, 38(12), 2393-2406.
- Li, Y., Liang, Z., Wang, Y., & Chang, Y. (2023). The negative effect of service robots' affective human-likeness on consumer satisfaction in frontline service encounters. *International Journal of Hospitality Management*, 115, 103603.
- Li, Y., & Wang, C. (2022). Effect of customer's perception on service robot acceptance. *International Journal of Consumer Studies*, 46(4), 1241-1261.
- Li, Y., Zhou, X., Jiang, X., Fan, F., & Song, B. (2024). How service robots' human-like appearance impacts consumer trust: a study across diverse cultures and service settings. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 36(9), 3151-3167.
- Liao, J., & Huang, J. (2024). Think like a robot: How interactions with humanoid service robots affect consumers' decision strategies. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103575.
- Lin, M., Cui, X., Wang, J., Wu, G., & Lin, J. (2022). Promotors or inhibitors? Role of task type on the effect of humanoid service robots on consumers' use intention. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 31(6), 710-729.
- Lv, L., Huang, M., & Huang, R. (2023). Anthropomorphize service robots: The role of human nature traits. *The Service Industries Journal*, 43(3-4), 213-237.
- Ma, K., Duan, X., Fu, X., Liu, W., & Zheng, M. (2025). Effects of human-robot interaction type on customer tolerance of humanoid robot service failure. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 34(1), 72-91.
- Meidute-Kavaliauskiene, I., Çiğdem, Ş., Yıldız, B., & Davidavicius, S. (2021). The effect of perceptions on service robot usage intention: a survey study in the service sector. *Sustainability*, 13(17), 9655.
- Misaros, M., Stan, O. P., Donca, I. C., & Miclea, L. C. (2023). Autonomous robots for services—state of the art, challenges, and research areas. *Sensors*, 23(10), 4962.
- Murphy, J., Gretzel, U., & Hofacker, C. (2017, May). Service robots in hospitality and tourism: investigating anthropomorphism. In 15th APacCHRIE conference (Vol. 31).
- Pitardi, V., Wirtz, J., Paluch, S., & Kunz, W. H. (2022). Service robots, agency and embarrassing service encounters. *Journal of service management*, 33(2), 389-414.
- Qian, Y., & Wan, X. (2024). Influence of robot anthropomorphism on consumer attitudes toward restaurants and service providers. *International Journal of Hospitality Management*, 123, 103939.
- Qiao, Y., & Song, D. (2025). The Effect of Robot Anthropomorphism on Customers' Attention Activation and Satisfaction. *Journal of Consumer Behaviour*, 24(1), 201-219.
- Qin, M., Li, S., Zhu, W., & Qiu, S. (2023). Trust in service robot: The role of appearance anthropomorphism. *Current Issues in Tourism*, 1-19.
- Ruiz-Equihua, D., Romero, J., Loureiro, S. M. C., & Ali, M. (2023). Human–robot interactions in the restaurant setting: the role of social cognition, psychological ownership and anthropomorphism. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 35(6), 1966-1985.
- Said, N., Ben Mansour, K., Bahri-Ammari, N., Yousaf, A., & Mishra, A. (2024). Customer acceptance of humanoid service robots in hotels: moderating effects of service voluntariness and culture. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 36(6), 1844-1867.
- Saputra, F. E., Buhalis, D., Augustyn, M. M., & Marangos, S. (2024). Anthropomorphism-based artificial intelligence (AI) robots typology in hospitality and tourism. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 15(5), 790-807.

- Schepers, J., & Streukens, S. (2022). To serve and protect: a typology of service robots and their role in physically safe services. *Journal of Service Management*, 33(2), 197-209.
- Seo, S. (2022). When female (male) robot is talking to me: effect of service robots' gender and anthropomorphism on customer satisfaction. *International Journal of Hospitality Management*, 102, 103166.
- Singh, S., Olson, E. D., & Tsai, C. H. K. (2021). Use of service robots in an event setting: Understanding the role of social presence, eeriness, and identity threat. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 49, 528-537.
- So, K. K. F., Kim, H., Liu, S. Q., Fang, X., & Wirtz, J. (2024). Service robots: the dynamic effects of anthropomorphism and functional perceptions on consumers' responses. *European Journal of Marketing*, 58(1), 1-32.
- Song, X., Gu, H., Li, Y., Leung, X. Y., & Ling, X. (2024). The influence of robot anthropomorphism and perceived intelligence on hotel guests' continuance usage intention. *Information Technology & Tourism*, 26(1), 89-117.
- Song, X., Li, Y., Leung, X. Y., & Mei, D. (2024). Service robots and hotel guests' perceptions: anthropomorphism and stereotypes. *Tourism Review*, 79(2), 505-522.
- Sprengrer, M., & Mettler, T. (2015). Service robots. *Business & Information Systems Engineering*, 57(4), 271-274.
- Sun, S., Ye, H., & Law, R. (2025). Cognitive-analytical and emotional-social tasks achievement of service robots through human-robot interaction. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 37(1), 180-196.
- Tojib, D., Sujan, R., Ma, J., & Tsarenko, Y. (2023). How does service robot anthropomorphism affect human co-workers?. *Journal of Service Management*, 34(4), 750-769.
- Van Pinxteren, M. M., Wetzels, R. W., Rieger, J., Pluymackers, M., & Wetzels, M. (2019). Trust in humanoid robots: implications for services marketing. *Journal of Services Marketing*, 33(4), 507-518.
- Wang, B., Han, Y., Xie, F., Kandampully, J., & Duan, Q. (2025). To whom does service robot anthropomorphism appeal? The roles of customer social context, power, and perceived social connectedness. *The Service Industries Journal*, 1-34.
- Wunderlich, N. V., Blut, M., & Brock, C. (2024). Enhancing corporate brands through service robots: The impact of anthropomorphic design metaphors on corporate brand perceptions. *Journal of Product Innovation Management*, 41(5), 1022-1046.
- Xie, L., & Lei, S. (2022). The nonlinear effect of service robot anthropomorphism on customers' usage intention: A privacy calculus perspective. *International Journal of Hospitality Management*, 107, 103312.
- Yang, Y., Chi, M., Bi, X., & Xu, Y. (2024). How does the anthropomorphism of service robots impact employees' role service behavior in the workplace?. *International Journal of Hospitality Management*, 122, 103857.
- Yang, M., Li, J., Feng, L., Chen, S. C., & Tseng, M. L. (2024). Service robot anthropomorphism on consumer usage intention: curvilinear and linear effect. *Industrial Management & Data Systems*, 124(2), 612-639.
- Zhang, T., Zhu, B., Lee, L., & Kaber, D. (2008, August). Service robot anthropomorphism and interface design for emotion in human-robot interaction. In *2008 IEEE International Conference on Automation Science and Engineering* (pp. 674-679). IEEE.
- Zhang, M., Gursoy, D., Zhu, Z., & Shi, S. (2021). Impact of anthropomorphic features of artificially intelligent service robots on consumer acceptance: moderating role of sense of humor. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 33(11), 3883-3905.
- Zhang, S., Lin, X., Li, X., & Ren, A. (2022). Service robots' anthropomorphism: Dimensions, factors and internal relationships. *Electronic Markets*, 32(1), 277-295.
- Zhang, Y., Cao, Y., Proctor, R. W., & Liu, Y. (2023). Emotional experiences of service robots' anthropomorphic appearance: A multimodal measurement method. *Ergonomics*, 66(12), 2039-2057.
- Zhao, Y., Zhu, Z., & Tang, B. (2025). Are highly anthropomorphic service robots more likely to be forgiven by customers after service failures? A mind perception perspective. *International Journal of Hospitality Management*, 126, 104103.
- Zhu, D. H., & Chang, Y. P. (2020). Robot with humanoid hands cooks food better? Effect of robotic chef anthropomorphism on food quality prediction. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 32(3), 1367-1383.

Zhu, T., Lin, Z., & Liu, X. (2023). The future is now? Consumers' paradoxical expectations of human-like service robots. *Technological Forecasting and Social Change*, 196, 122830.

Złotowski, J., Proudfoot, D., Yogeewaran, K., & Bartneck, C. (2015). Anthropomorphism: opportunities and challenges in human–robot interaction. *International journal of social robotics*, 7, 347-360.

Katkı Oranı Beyanı

Araştırmaya Dilber Nilay Kütahyalı %40, Bülent Yıldız %30 ve Ertuğrul Çavdar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Memet ŞAHAN*, Pelin METE**

Makale Adı/Article Name

İlkokulda Fen Eğitimi Araştırmalarına Yönelik Web of Science Veri Tabanına Dayalı Bibliyometrik Bir Değerlendirme

A Bibliometric Assessment of Primary School Science Education Research Based on Web of Science Database

ÖZ

Bu çalışmanın amacı ilkökul düzeyinde yapılmış fen eğitimi araştırmalarına yönelik bibliyometrik bir analiz yapmaktır. Bu kapsamda veriler "Web of Since" (WOS) veri tabanından elde edilmiştir. Bu kapsamda "WOS" veri tabanının arama motoruna "science education", "primary school", "elementary school", "primary school teacher" ve "classroom teacher" kavramları yazılarak tarama yapılmıştır. Tarama sonucu ilkökulda Fen Eğitimi ile ilgili toplam 58 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Verilerin analizinde çalışmaların yıllara göre yayın sayısı, yayınlara yapılan atıf sayısı, yazarların dergilere ve kullandıkları anahtar kelimelere göre dağılımı, en çok yayın yapan dergiler, kaynakçalardaki dergilerin etkisi, dergilerin yayına başlama tarihi ve atıf sayısı, yazarlara ait makale sayıları, yazarlara ait bilgiler (h index, atıf sayıları, yayına başlama yılı), yazarların çalıştıkları kuruma göre dağılımı, yazarların ait oldukları ülkeler, ülkelere ait yayın sayısı, ülkelere ait atıf sayısı, yayınlara ait toplam atıf sayısı ve en çok kullanılan anahtar kelimeler esas alınmıştır. Yapılan analizlerde İlkokulda Fen Eğitimi ile ilgili en fazla yayının 2013 ve 2019 yıllarında yapıldığı; en fazla atıfın en eski yayına olduğu; en çok yayın yapan ve en çok atıf alan derginin "international journal of science education" dergisi; en çok yayın yapan ülkenin ABD; en fazla atıfın yapıldığı ülkenin Hollanda; en fazla atıfın "King K, 2001, Scı Educ" adlı yayına ait olduğu araştırmada ortaya çıkan sonuçlardandır.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometrik Analiz, Fen Eğitimi, İlkokul, Web Of Science.

ABSTRACT

The aim of this study is to conduct a bibliometric analysis of science education research at primary school level. In this context, data were obtained from the "Web of Since" (WOS) database. In this context, the terms "science education", "primary school", "elementary school", "primary school teacher" and "classroom teacher" were entered into the search engine of the "WOS" database. As a result of the search, a total of 58 studies on science education in primary school were found. In the analysis of the data, the number of publications by years, the number of citations to publications, the distribution of authors according to journals and keywords used, the journals with the highest number of publications, the effect of journals in the bibliography, the date of publication of the journals and the number of citations, the number of articles belonging to the authors, information about the authors (h index, number of citations, year of publication), the distribution of authors according to the institution they work in, the countries to which the authors belong, the number of publications belonging to countries, the number of citations belonging to countries, the total number of citations of publications and the most used keywords were taken as basis. In the analyses, it was found that the most publications related to Science Education in Primary School were made in 2013 and 2019; the most citations were to the oldest publication; the journal with the most publications and the most citations was the "international journal of science education"; the country with the most publications was the USA; the country with the most citations was the Netherlands; the most citations belonged to the publication named "King K, 2001, Scı Educ".

Keywords: Bibliometric Analysis, Science Education, Primary School, Web Of Science.

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, msahan@adiyaman.edu.tr

** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi ABD, pelin.mete@atauni.edu.tr

Extended Abstract

Science is of great importance for the development of countries. For this reason, countries give priority to science and technology in this context. At this point, science education is among the priority agendas of developed and developing countries (Balbağ vd., 2016; Yurdakul ve Bozdoğan, 2022).

Bibliometrics examines publication patterns using quantitative analysis and statistics (McBurney and Novak 2002). Bibliometric studies are important for researchers to closely follow the studies and developments in any subject (Konu Kadirhanogullari and Ozay Kose 2024). At this point, it is important to examine the basic researches on Science Education in Primary School with a critical approach in order to guide the researchers about the past, present and future of the studies on Science Education (Özcan 2020). It is expected that this study, which examines the studies on Science Education at primary school level according to various parameters, will contribute to the literature and guide new studies to be conducted.

When bibliometric studies on Science Education are examined, some of them are related to graduate studies (Kaplan vd., 2022; Özcan, 2020; Özdil, 2021; Sönmez ve Hastürk, 2020; Yalçınkaya, 2023), some of them are related to articles and presented papers published in journals indexed in national indexes (Karamustafaoğlu vd, 2020; Özcan ve Çalışkan, 2020), some of them are studies published in journals indexed in international indexes (Yurdakul ve Bozdoğan, 2022), and some of them are articles in journals indexed in international indexes (Maryanti vd., 2023; Solehuddin vd., 2022). Although the studies conducted are in various parameters, the fact that the studies are not aimed at the primary school level is one of the factors that make this study unique.

This study aims to make a bibliometric analysis of the researches on Science Education at primary school level. The study in question has a quality that can serve its purpose in terms of identifying the gap in the literature by classifying scientific studies in the field of Science Education, which has an important role in the development of countries, according to various variables.

The data used in the study were obtained from the "Web of Science" (WOS) database. The reason for obtaining the data from the WOS database is that the WOS database is one of the world's most important platforms for scientific citation search and analytical information. This database provides researchers with a wide range of data content from various disciplines. In this context, the terms "science education", "primary school", "elementary school", "primary school teacher" and "classroom teacher" were entered into the search engine of the "WOS" database. As a result of the search, a total of 58 studies related to science education in primary school were found. Of these, 9 studies were excluded due to possible data deficiencies and analyses were made on 49 studies.

The data collected within the scope of the research were analysed with the freely available R Studio software. The data were classified according to various variables with the biblioshiny application under the bibliometrix software in the R Studio programme developed by Aria and Cuccurullo (2017).

In the analyses, it was found that the most publications related to Science Education in Primary School were made in 2013 and 2019; the most citations were to the oldest publication; the journal with the most publications and the most citations was the "international journal of science education"; the country with the most publications was the USA; the country with the most citations was the Netherlands; the most citations belonged to the publication named "King K, 2001, Sci Educ". In addition, the most used keyword is "science education", followed by the keywords "primary school" and "primary school teachers". It is seen that the most basic concepts related to Science Education in Primary School are "pedagogical content knowledge", "primary school" and "teacher knowledge". The locomotive concepts most commonly used recently are "primary school", "science education", "primary school teachers", "classroom teachers", "inquiry-based science education", "primary education", "conceptions", "domains of scientific knowledge", "open inquiry", "pedagogical framework", "phases of inquiry", "research", "thought" and "life skills". The concepts of "learning", "conceptual change", "elementary school", "inquiry-based science education" and "education" are in the group of outdated or newly used concepts. In addition to these, the concepts of "computer supported instruction model", "prospective primary school teacher", "science teaching the 5e instruction" are also less used concepts related to the subject in question. This topic has not been studied

much within the framework of these concepts and shows that the topic can be studied within the framework of these concepts.

While in some bibliometric studies on science education (Karamustafaoğlu vd. 2020; Özdil 2021), the data were obtained by filtering between certain years, in this study on science education at the primary school level, no filtering was made in terms of year and the studies on the subject were presented in order from the oldest to the newest. In this respect, the current study differs from other studies (Karamustafaoğlu vd. 2020; Maryanti vd. 2023; Özdil 2021; Yurdakul and Bozdoğan 2022). While some of the bibliometric studies on Science Education in the literature are analysed in terms of method (Karamustafaoğlu vd. 2020; Özcan ve Çalışkan 2020), some of them are examined in terms of subject and theme (Kaplan vd. 2022; Özcan 2020). In this study on Science Education in Primary School, no such limitation was made. In this respect, the study differs from the aforementioned studies. In addition, while this bibliometric study is similar to some studies in the literature (Özdil, 2021; Sönmez ve Hastürk, 2020; Yurdakul ve Bozdoğan, 2022) in terms of publication year, number of citations, distribution by keywords, authors' institutions, number of publications belonging to countries, it differs in terms of some graphs and diagrams such as thematic maps, diagrams and thematic transformation graphs. In this respect, the research has a unique value in contributing to the literature and shedding light on new studies.

The data needed within the scope of the research were obtained from the WOS (Web of Science) database. In future studies, databases such as SCOPUS can also be used to obtain data. In addition, databases such as TR Index Ulakbim, Yök Thesis Centre can be used in data collection and the status of the subject in the national literature can be investigated.

The results of this study are important for future developments in Science Education in Primary School. More detailed bibliometric studies can be conducted in different fields of education by taking into account the data presented in the study.

Giriş

Fen eğitimi, öğrencilerin bilimsel kavramları öğrenerek bilimsel süreç becerisi kazanmalarını, yaşamlarındaki sorunları çözmek için bilimsel bilgi ve düşünme becerilerini uygulama yeterliliklerini geliştirmeyi amaçlamaktadır (Chiu vd., 2022). Bu becerileri öğrencilere kazandırmak da öğretmenlerin fen okuryazarlığını gerektirmektedir (Çıray Özkara ve Güven, 2018). Fen okuryazarı öğretmenler öğrencilerin bilimsel süreç becerilerini kullanarak problem çözme becerilerinin gelişmesini, fikirlerini özgürce ifade edebilmesini ve araştırma-inceleme yoluyla bilgiye ulaşabilmesini sağlamaktadır (Ünal ve Akman, 2006). Fen okuryazarı öğretmenler, bu becerileri öğrencilere fen bilimleri derslerinde fen eğitimi kapsamında kazandırmaktadırlar.

Fen bilimleri ülkelerin gelişmişlikleri açısından büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle ülkeler fen bilimlerine ve bu kapsamda bilim ve teknolojiye öncelik vermektedirler. Bu noktada fen eğitimi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin öncelikli gündemleri arasındadır (Balbağ vd., 2016; Yurdakul ve Bozdoğan, 2022). Nitekim fen eğitiminin katkısıyla, bilim ve teknolojiyi rehber edinen, dünya çapındaki bilimsel ilerlemeleri yakından takip eden ve doğaya olumlu bir tutum geliştiren fen okuryazarı bireylerin arttığına dair bilgiler mevcuttur (Yurdakul ve Bozdoğan, 2022). Fen okuryazarı bireylerin sayısının artması ülkelerin fen eğitimine verdikleri önemin bir göstergesi sayılabilir. Fen eğitimi bu denli önemli iken elbette ki bu alanda yapılan akademik çalışmalar da büyük öneme sahiptir. Çünkü her bilim dalında olduğu gibi fen bilimleri de bilimsel çalışmalar ışığında ilerlemektedir.

Fen eğitimine yönelik birçok araştırma yapılmıştır (Balbağ vd., 2016; Balçın ve Ergün, 2016; Karaca vd., 2006; Kostelníková ve Ožvoldová, 2013; Şahin ve Doğan, 2018). Bu araştırmalar son yıllarda büyük bir ivme kazanmıştır (Convertini vd., 2024; Kaplan vd., 2022; Konu Kadirhanogullari ve Ozay Kose, 2024; Soğukpınar ve Gündoğdu, 2020; Tyrrell vd., 2024; Yalçinkaya, 2023; Yurdakul ve Bozdoğan, 2022). Bu araştırma alanlarından biri de bibliyometrik araştırmalardır (Effendi vd., 2021; Konu Kadirhanogullari ve Ozay Kose, 2023, 2024; Misbah

vd., 2022). Bibliyometri, ilgili disipline, alana, konuya, kurumlara, ülkelere, yazarlara ve yazarlar arası iş birliğine ilişkin bazı ipuçları veren dergi, kitap, makale gibi bilimsel yayınların konu, yıl, katkı sağlayan kurum, kullanılan anahtar sözcükler, yazar sayısı, atıflar ve ortak atıflar dahil olmak üzere çeşitli bilgileri inceleyen bir yöntemdir (Al ve Tonta, 2004; Yurdakul ve Bozdoğan, 2022). Bu kapsamda toplanan verilerin analizine dayanan bibliyometrik analiz ise, söz konusu disiplinindeki gelişmeleri alıntılar, yazar etiketleri, anahtar kelimeler, çalışılan konular ve yayınlanmış bilimsel çalışmalarda kullanılan yöntemler gibi kriterleri temel düzeyde kullanarak ve ileri istatistiksel teknikleri kullanarak izlemek ve değerlendirmek için kullanılan bir tekniktir (McBurney ve Novak, 2002). İlkokulda fen eğitimi araştırmalarının bibliyometrik analizine yönelik yapılan bu çalışma, ilkokul düzeyinde yapılan araştırmaları analiz ederek fen eğitimi alanındaki gelişmeleri, alan yazındaki boşlukları ve gelecekteki eğilimleri ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Bu anlamda bu çalışmanın fen eğitimi ile ilgili araştırma yapmayı planlayan araştırmacılara, araştırma temalarını belirleme konusunda rehber olabileceği öngörülmektedir.

Alan yazında fen eğitimi araştırmaları üzerine yapılmış bibliyometrik çalışmalar (Effendi vd., 2021; Kaplan vd., 2022; Karamustafaoğlu vd., 2020; Konu Kadirhanogullari ve Ozay Kose, 2023, 2024; Maryanti vd., 2023; Misbah vd., 2022; Özcan, 2020; Özcan ve Çalışkan, 2020; Solehuddin vd., 2022; Sönmez ve Hastürk, 2020; Yurdakul ve Bozdoğan, 2022) mevcuttur. Bunun yanında ilkokul düzeyinde fen eğitimine yönelik araştırmalar da vardır (Akkoyun ve Topalsan, 2022; Aydın Ceran, 2021; Balbağ ve Karaer, 2017; Çıray Özkara ve Güven, 2018; Demirtaş ve Demirci Güler, 2019; Dykstra, 1986; H. Huang vd., 2024; X. Huang, 2022; Hwang vd., 2019; Jaakkola ve Veermans, 2018; Kaya, 2023; Kostelníková ve Özvoldová, 2013; Symington ve Osborne, 1985). Ancak ilkokul düzeyinde fen eğitimi araştırmalarına yönelik yapılmış bibliyometrik çalışmalar oldukça yetersizdir. Bu anlamda ilkokulda fen eğitimine yönelik yapılan bu bibliyometrik analiz çalışması alan yazındaki boşluğu doldurması açısından önemli görülmektedir.

Bu bağlamda yapılan bu çalışma ilkokul düzeyinde yapılmış fen eğitimine yönelik araştırmaların bibliyometrik analizini yapmayı amaçlamaktadır. Söz konusu çalışma ülkelerin gelişmesinde önemli bir role sahip olan fen eğitimi alanında yapılmış bilimsel çalışmaların çeşitli değişkenlere göre sınıflandırılarak alan yazındaki boşluğu tespit etmesi anlamında amacına hizmet edebilecek bir niteliğe sahiptir.

1. Fen Eğitimi

Fen Eğitimi, öğrencilerin ilgi duyan, keşfeden, sorgulayan, problem çözebilen, doğru kararlar verebilen, yeni teknolojileri anlayıp kullanabilen ve yenilerini geliştirebilen bireyler olmasını hedeflemektedir. Fen Eğitimi bu hedefleri gerçekleştirebilmek için hızla değişen ve gelişen bilim çağına ayak uydurabilecek ve her alanda son teknolojik buluşlardan yararlanabilecek bireyler yetiştirmeyi, tüm teknolojik buluş ve gelişmelerde bilimin gerekliliğini kavratmayı amaçlamaktadır (Konu Kadirhanogullari ve Ozay Kose, 2024). Söz konusu hedeflere ulaşabilmek ve belirtilen amaçları gerçekleştirebilmek ancak bilimsel süreç becerilerinin ve bilgiye ulaşma yollarının kazandırılması ile sağlanabilir.

Teknolojik ilerlemeler ve küreselleşmenin etkisiyle dünyada meydana gelen gelişmeler, ülkeleri eğitim politikaları konusunda yeni kararlar almaya yöneltmektedir. Son zamanlarda tüm dünyada benimsenmeye başlayan ve 21. yüzyıl becerileri olarak belirtilen, bireylerin problem çözme, eleştirel düşünme, yaratıcı düşünme gibi üst düzey düşünme becerilerini geliştirmeye yönelik programlar geliştirilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda üst düzey beceriler kazanmış bireyler yetiştirmek amaçlanmaktadır (Çıray Özkara ve Güven, 2018). Bu becerilerin önemli bir bölümü de fen eğitimi kapsamında kazandırılmaktadır. Çocukların yaşadıkları dünya hakkındaki merakını gidermek, problem çözme ve düşünme becerilerine geliştirmek erken yaşta başlanan bir fen eğitiminin amaçlarındandır. Bu amaçları gerçekleştirmek de uygulamaya dayalı verilebilecek fen eğitimiyle mümkün olabileceği kabul edilmektedir (Convertini vd., 2024).

1.1. Fen Eğitiminde Bibliyometrik Çalışmalar

Bibliyometri niceliksel analiz ve istatistik kullanarak yayın kalıplarını incelemektedir (McBurney ve Novak, 2002). Bibliyometrik çalışmalar araştırmacıların herhangi bir konudaki çalışmalarını ve gelişmeleri yakından takip edebilmesi açısından önemlidir (Konu Kadirhanogullari ve Ozay Kose, 2024). Bu noktada ele alınan ilkökulda fen eğitimi konusunda yapılan temel araştırmaların eleştirel bir yaklaşımla incelenmesi, fen eğitimine yönelik çalışmaların dünü, bugünü ve yarını hakkında araştırmacılara yol göstermesi açısından önemlidir (Özcan, 2020). Fen Eğitimi ile ilgili ilkökul düzeyinde yapılan çalışmaların çeşitli parametrelere göre incelendiği bu araştırmamızın, alan yazına katkı sağlayacak ve yapılacak yeni çalışmalara rehberlik edebilecek nitelikte bir çalışma olması beklenmektedir.

Fen eğitimine yönelik yapılan bibliyometrik araştırmalar incelendiğinde bazılarının lisansüstü çalışmalara yönelik (Kaplan vd., 2022; Özcan, 2020; Özdil, 2021; Sönmez ve Hastürk, 2020; Yalçinkaya, 2023), bazılarının ulusal dizinlerde taranan dergilerde yayınlanan makalelere ve sunulan bildiriye yönelik (Karamustafaoğlu vd., 2020; Özcan ve Çalışkan, 2020), bazılarının uluslararası index ve dizinlerde taranan dergilerde yayınlanan çalışmalara yönelik (Yurdakul ve Bozdoğan, 2022), bazılarının ise uluslararası indexlerde taranan dergilerdeki makaleler (Maryanti vd., 2023; Solehuddin vd., 2022) olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalar çeşitli parametrelerde olsa da araştırmaların ilkökul düzeyine yönelik olmayışı bu çalışmayı özgün kılan unsurlardandır.

2. Yöntem

Bu çalışma, araştırma türüne ait bibliyometrik bir çalışmadır. Bu bölümde araştırmamızın veri toplama aracı ve analiz yöntemleri verilmiştir.

Bu çalışmada insandan ve canlıdan veri toplama gibi bir süreç olmadığından ve bu çalışma etik kurul gerektiren çalışmalar arasında yer almadığından Etik Kurul'a başvurulmamıştır.

2.1. Veri Toplama Aracı

Bibliyometrik çalışmalarda veri elde etmek için kullanılan Web of Science (WOS), Scopus, TR Dizin Ulakbim, Yök Tez Merkezi, ProQuest ve Google Scholar gibi çeşitli veri tabanları mevcuttur. Araştırmamızda kullanılan veriler "Web of Science" (WOS) veri tabanından elde edilmiştir. Verilerin WOS veri tabanından elde edilmesinin nedeni WOS veri tabanının, bilimsel atıf arama ve analitik bilgi için dünyanın en önemli platformlarından biri olmasıdır. Bu veri tabanı, araştırmacılara çeşitli disiplinlerden geniş bir veri içeriği sağlamaktadır. Bu kapsamda "WOS" veri tabanının arama motoruna "science education", "primary school", "elementary school", "primary school teacher" ve "classroom teacher" kavramları yazılarak tarama yapılmıştır. Tarama sonucu ilkökulda fen eğitimi ile ilgili toplam 58 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Bunlardan olası veri eksikliklerinden dolayı 9 adet çalışma çıkarılarak analizler 49 adet çalışma üzerinden yapılmıştır. Söz konusu çalışmaların türleri Tablo 1'de belirtilmiştir.

2.2. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan veriler ücretsiz olarak kullanılabilen R Studio programı ile analiz edilmiştir. Aria ve Cuccurullo (2017) tarafından geliştirilen R Studio programının içindeki bibliometrix yazılımının altında yer alan biblioshiny uygulaması ile veriler çeşitli değişkenlere göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma şu şekilde olmuştur:

- Veriler hakkında temel bilgiler,
- Yıllara göre yayın sayısı,
- Yayınlar için yapılan atıf sayısı,
- Yazarların dergilere ve kullandıkları anahtar kelimelere göre dağılımı,
- En çok yayın yapan dergiler,
- Kaynakçalardaki dergilerin etkisi,
- Dergilerin yayına başlama tarihi ve atıf sayısı,
- Yazarlara ait makale sayıları,
- Yazarlara ait bilgiler (h index, atıf sayıları, yayına başlama yılı),
- Yazarların çalıştıkları kuruma göre dağılımı,

- Yazarların ait oldukları ülkeler,
- Ülkelere ait yayın sayısı,
- Ülkelere ait atıf sayısı,
- Yayınlarla ait toplam atıf sayısı,
- En çok kullanılan anahtar kelimeler,
- Anahtar sözcüklerin eş birliktelik ağı,
- Tematik harita
- Tematik dönüşüm

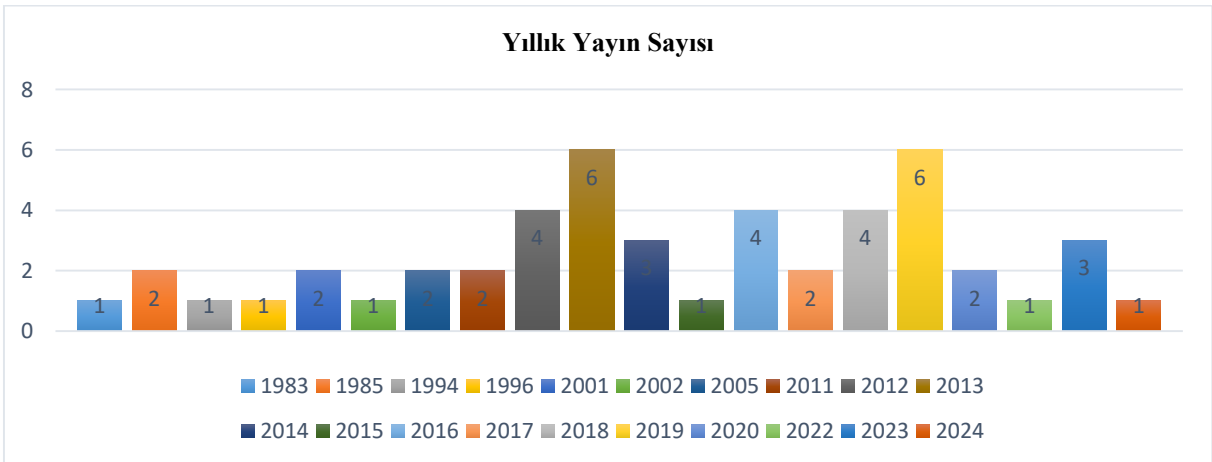
3. Bulgular

Bu bölümde R Studio programının bibliometrix ve biblioshiny yazılımı kullanılarak ilkökulda fen eğitimi alanında yapılan çalışmaların bibliyometrix analiz sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1. Veriler Hakkında Temel Bilgiler

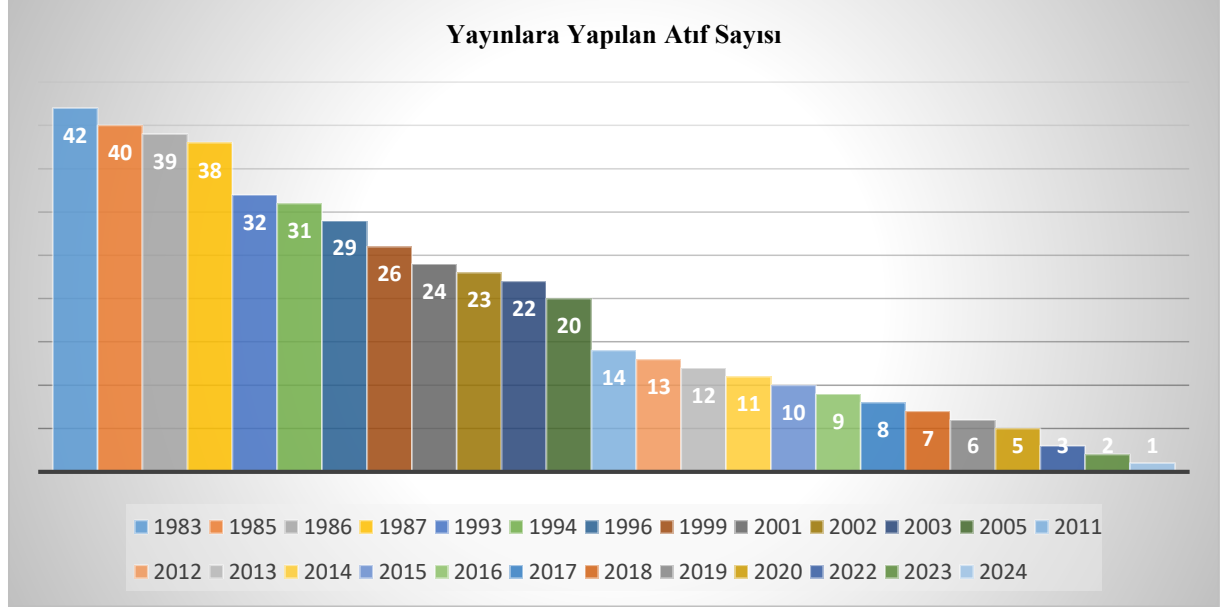
	Sonuç
Zaman aralığı	1983:2024
Kaynaklar (Dergi, kitap vs.)	38
Belgeler (Makale, kitap bölümü vs.)	49
Kaynaklar	1243
Yazarların kullandığı anahtar kelimeler	116
Yazarlar	133
Tek yayın yapan yazarlar	8
Tek yazarlı yayınlar	8
Yayın Türleri	
Makale	33
Makale; erken erişim	3
Bildiri	13

Tablo 1’de İlkokulda Fen Eğitimi araştırmalarına yönelik WOS veri tabanında taranan dergilerde yayınlanmış çalışmalara ilişkin temel bilgiler yer almaktadır. Bu anlamda ilk çalışma 1983 yılında yapılmışken en son çalışma 2024 yılında yapılmıştır. Ayrıca araştırma 2024 yılı içerisinde yapıldığı için elde edilen son veri 2024 yılına aittir. Yine Tablo 1’e göre belirtilen zaman aralığında yayınlanan bu çalışmaların 33 adeti makale iken, 3 tanesi erken erişime açılmış makale ve 13 tanesi de bilimsel toplantılarda (kongre, sempozyum vb.) sunulan bildirilerdir.

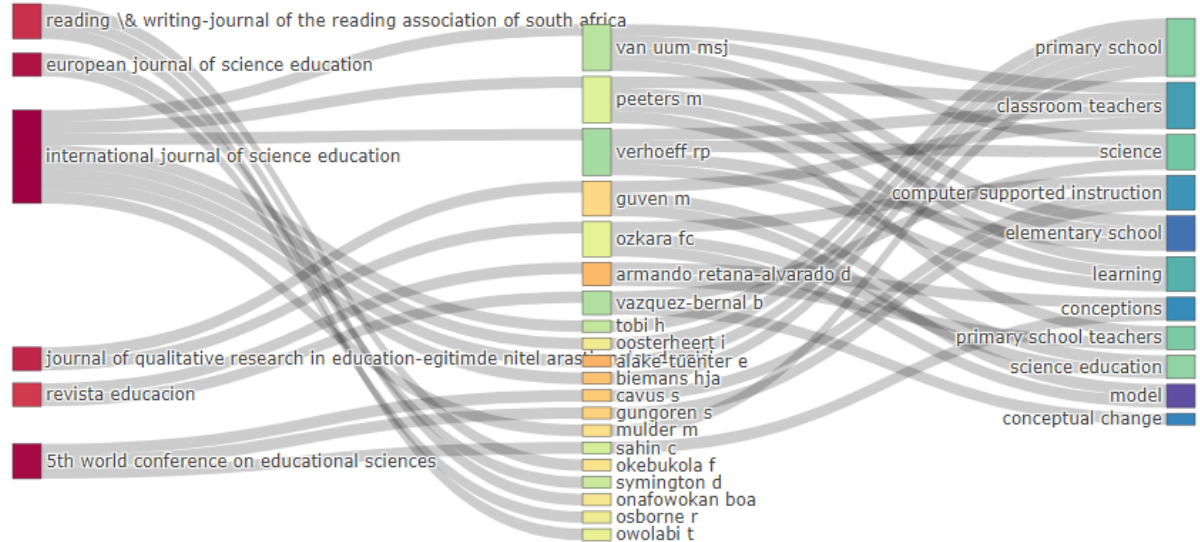
Şekil 1. Yıllık Yayın Sayısı

Şekil 1'e göre yıllık yayın sayısı incelendiğinde en fazla yayın yapılan yılların 6 adet yayın ile 2013 ve 2019 yılları olduğu görülmektedir. Bu yılları 4 adet makale ile 2012, 2016 ve 2018 yılları takip etmektedir. İlkokulda fen eğitimi konusunda en az yayının yapıldığı yıllar incelendiğinde ise 1 yayın ile 1983, 1994, 1996, 2002, 2015, 2022 ve 2024 yılları olduğu görülmektedir. Yine Şekil 1 incelendiğinde bazı yıllarda söz konusu konuyla ilgili çalışma yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu bulgulardan hareketle İlkokulda Fen Eğitimi konusu ile ilgili çalışmaların belirli bir periyodunun olmadığı söylenebilir.

Şekil 2. Yayınlar Yapılan Atıf Sayısı

Şekil 2'de yayınlara yapılan atıf sayıları görülmektedir. Bu tablo incelendiğinde yayın yılı eskidikçe yapılan atıfın da arttığı görülmektedir. Yani en fazla yapılan atıf 1983 yılında yayınlanan çalışmaya yapılmış iken, en az atıfın 2024 yılına ait olduğu anlaşılmaktadır. Önceki çalışmaların atıf sayılarının sonraki çalışmalara oranla daha fazla olması, önceki çalışmaların konunun temelini oluşturmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Şekil 3. Yazarların Dergilere ve Kullandıkları Anahtar Kelimelere Göre Dağılımı (Sankey Diyagramı)

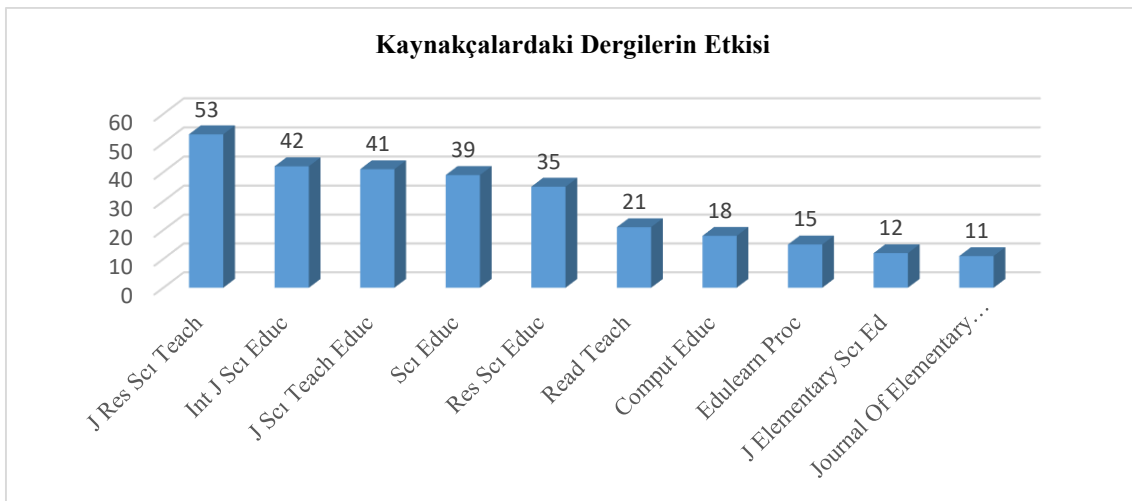
Şekil 3'teki Sankey Diyagramı'nda, yazarların yayın yaptıkları dergiler ve kullandıkları anahtar kelimelere göre dağılımı şematize edilmiştir. Diyagramın sol tarafında dergiler, sağ tarafında anahtar kavramlar ve ortada ise yazar isimleri yer almaktadır. Sağ ve sol taraf arasında yazarlar

üzerinden bir bağlantı kurulmuş ve yapılan bilimsel araştırmaların hangi konulara odaklandığı ve bu alana kimlerin katkı sağladığını göstermektedir. Bu diyagrama göre konuyla ilgili en fazla yayın yapan dergi, yazar ile anahtar kelimeler arasındaki bağlantı koyu renkte ve kalın olarak belirtilmiştir. Bu anlamda en fazla yayın yapan dergi “international journal of science education” iken, yazarların en fazla kullandıkları anahtar kelimenin de “primary school” olduğu tespit edilmiştir. Diyagramda “Primary School” ve “Science Education” gibi kavramların sıklıkla vurgulanması, temel eğitim ve fen eğitimi konularının bu alandaki ana odak noktaları olduğunu göstermektedir. Bu durum, bu alanda hangi konulara öncelik verildiğini ve kimlerin bu alanda yoğun araştırmalar yaptığını göstererek bibliyometrik analiz açısından önemli veriler sunmaktadır.

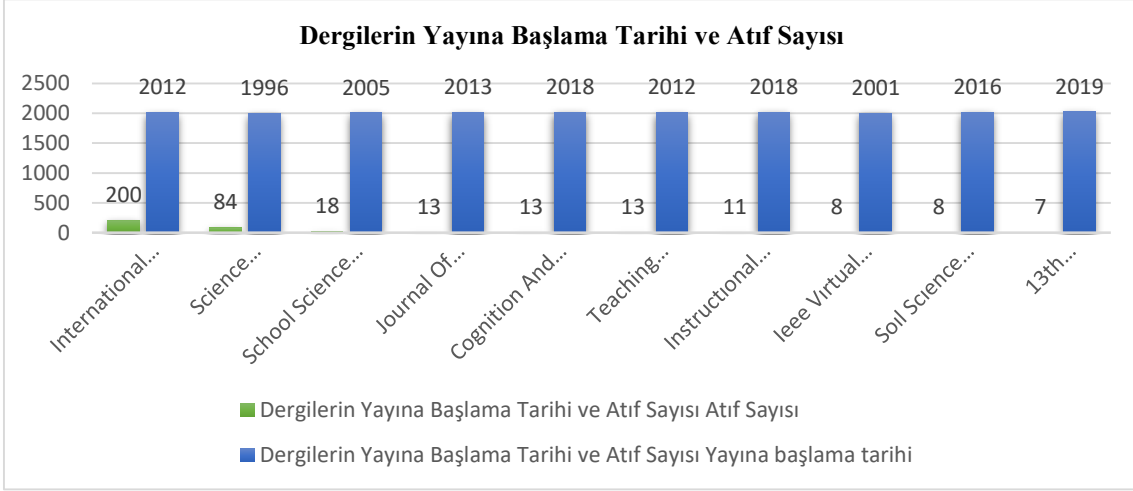
Şekil 4. En Çok Yayın Yapan Dergiler

Şekil 4’te en çok yayın yapan dergiler, yayınladıkları makale sayılarına göre sıralanmıştır. Bu grafiğe göre en çok yayın yapan derginin “International Journal of Science Education” olduğu görülmektedir. Şekil detaylı incelendiğinde birçok derginin eşit sayıda yayın yaptığı anlaşılmaktadır. Öte yandan en az sayıda yayının ise konferans bildirilerinden oluştuğu da Şekil 4’ten çıkarılabilmektedir.

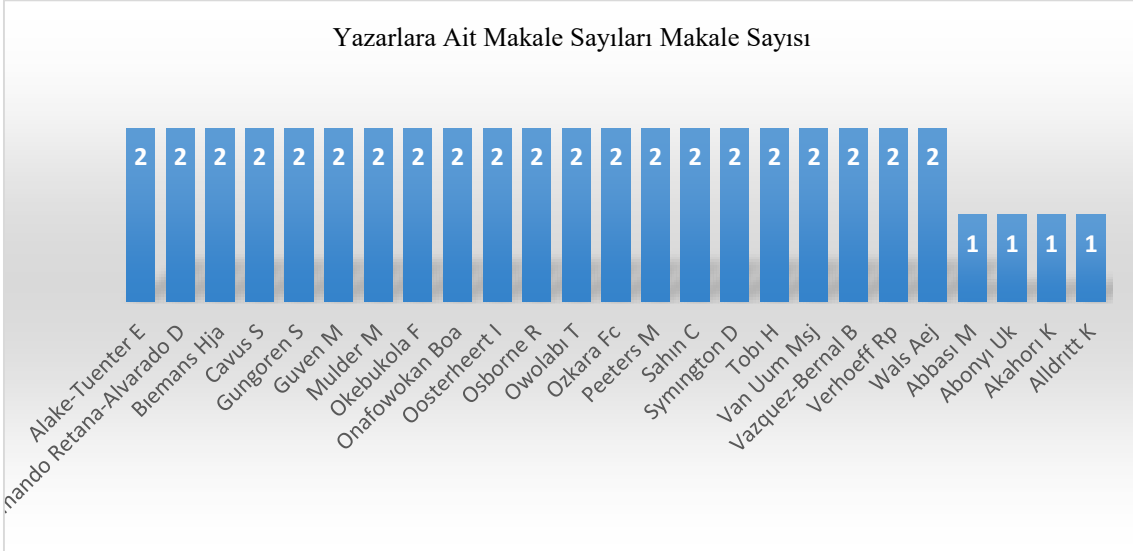
Şekil 5. Kaynakçalardaki Dergilerin Etkisi

Şekil 5'te ise taranan yayınların kaynakçalarında yer alan dergilerin etki sıralaması makale sayılarına göre sıralanmıştır. Bu tabloda en etkili derginin 53 makale ile “J Res Scı Teach” dergisi olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla 42 makaleyle “Int J Scı Educ” ve 41 makaleyle “J Scı Teach Educ” dergileri takip etmektedir. Etki oranı en düşük derginin ise 11 makale ile “Journal of Elementary Science Education” adlı dergi olduğu Şekil 5'ten okunabilmektedir.

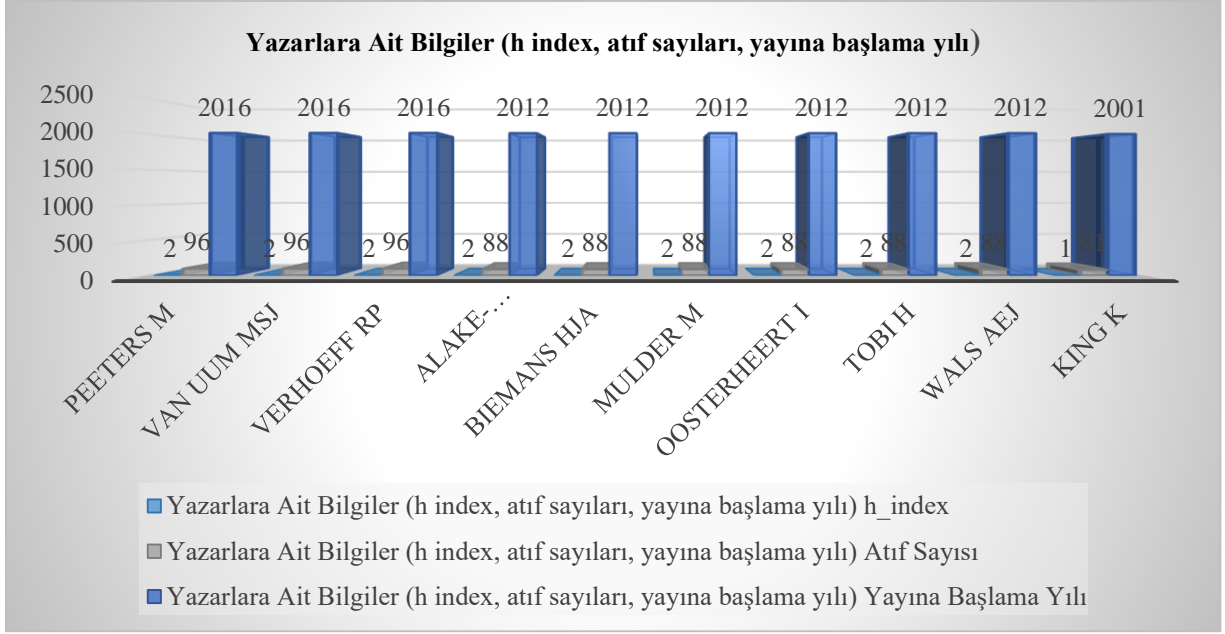
Şekil 6. Dergilerin Yayına Başlama Tarihi ve Atıf Sayısı

Şekil 6'da ise dergilerin yayına başlama tarihleri ve günümüze kadar geçen süreçte aldıkları atıf sayıları gösterilmektedir. Bu sıralamaya bakıldığında yayına başlama tarihi çok eski olmamasına rağmen en çok atıf alan derginin “International Journal of Science Education” olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise 84 atıf ile 1996 yılında yayına başlayan “Science Education” adlı dergi yer almaktadır. Grafiğe göre en az atıfın bir konferans bildiri kitabına ait olduğu görülmektedir. Buradan hareketle, araştırmacıların yayınlarında kaynak olarak daha çok dergilerde yayınlanan makaleleri tercih ettikleri söylenebilir.

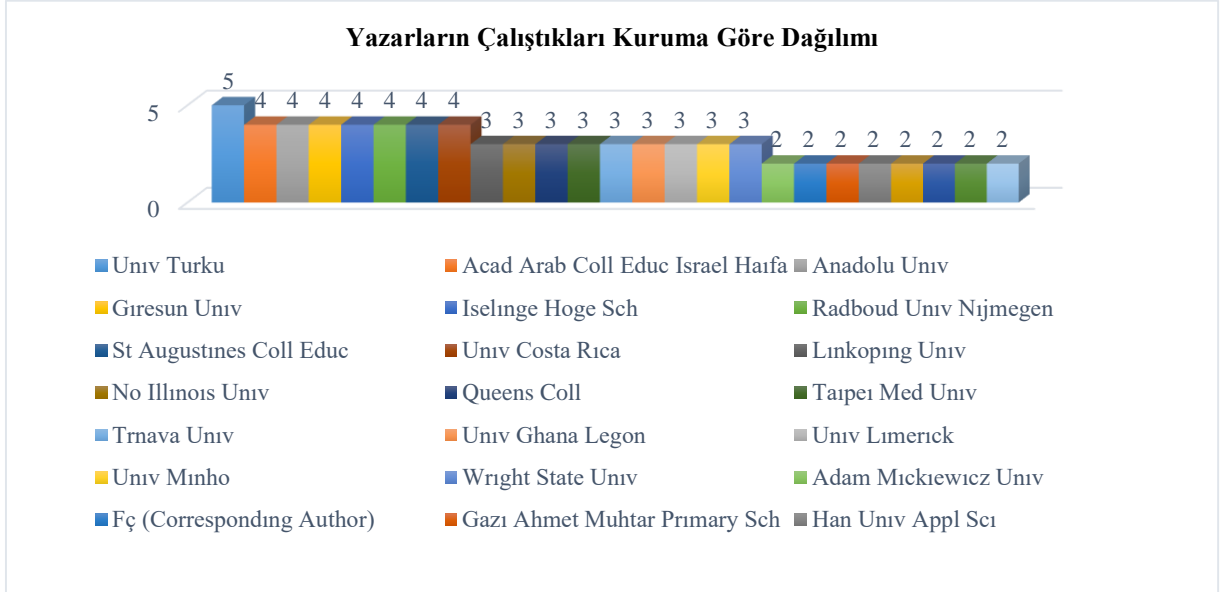
Şekil 7. Yazarlara Ait Makale Sayıları Makale Sayısı

Şekil 7'de yazarların “İlkokulda Fen Eğitimi” konusuyla ilgili yapmış oldukları yayın sayıları verilmiştir. Bu grafiğe göre yazarların söz konusu konuyla ilgili yaptıkları yayın sayısının 2'yi geçmediği görülmektedir. Öte yandan her ne kadar yazar başına düşen yayın sayısı düşük olsa da konuyla ilgili yayın yapan yazarların sayısının çok olması da dikkat çekmektedir.

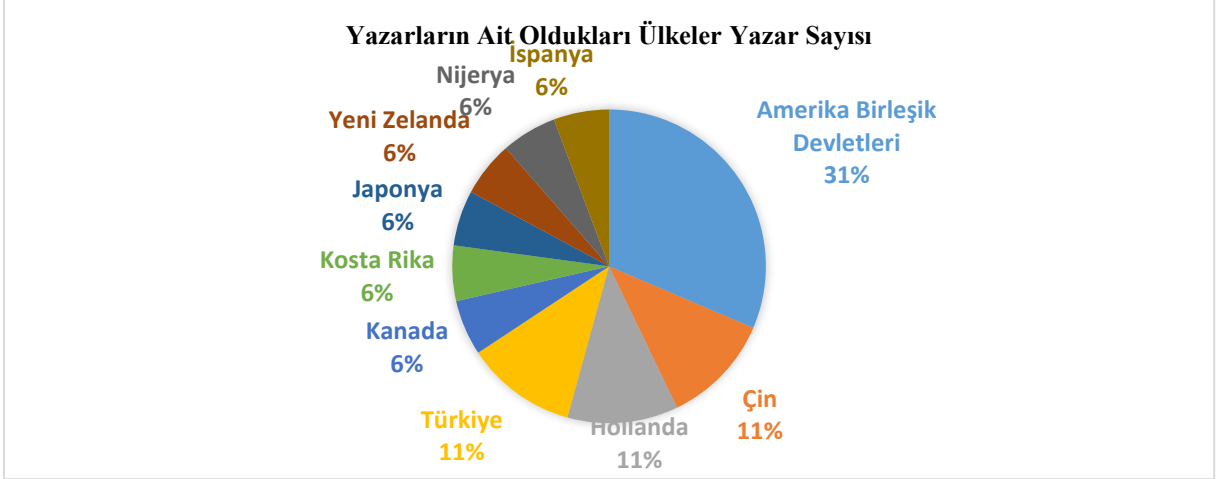
Şekil 8. Yazarlara Ait Bilgiler (h index, atıf sayıları, yayına başlama yılı)

Şekil 8’de yazarlara ait bilgiler yer almaktadır. Yayına “başlama yılı”, “atıf sayısı” ve “h indexi” ine göre yapılan sıralamada en etkili yazarın “Peeters M”, “Van Uum Msj” ve “Verhoeff Rp” olduğu görülmektedir. Yayına başlama yılına bakıldığında ise “King K” daha önce yayın yapmış olmasına rağmen, diğer yazarlara oranla daha az etkili olduğu söylenebilir.

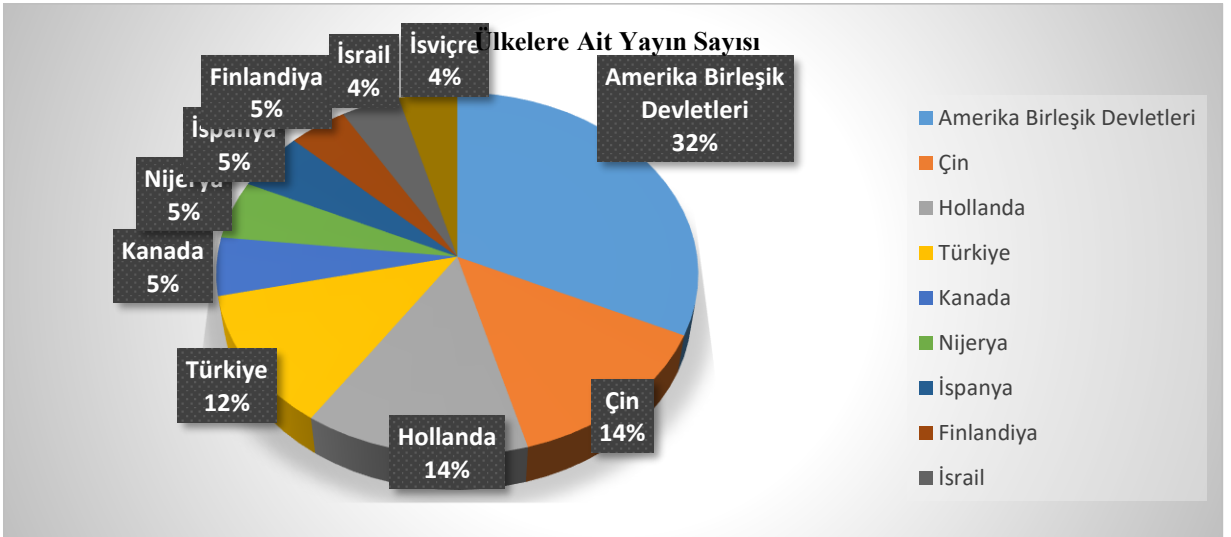
Şekil 9. Yazarların Çalıştıkları Kuruma Göre Dağılımı

Şekil 9’da yazarların çalıştıkları kuruma göre sınıflandırmaları gösterilmektedir. Bu sınıflandırmada en fazla yazarın çalıştığı kurumun “Univ Turku” olduğu görülmekte olup, bunu sırasıyla 4 yazarla “Acad Arab Coll Educ Israel Haifa”, “Anadolu Üniversitesi” ve “Giresun Üniversitesi” takip etmektedir. Şekil detaylı incelendiğinde yazarların çalıştıkları kurumların çeşitlilik gösterdiği söylenebilir. Buradan da bibliyometrik analizi yapılan konunun çalışma sahasının oldukça geniş olduğunu söylemek mümkündür.

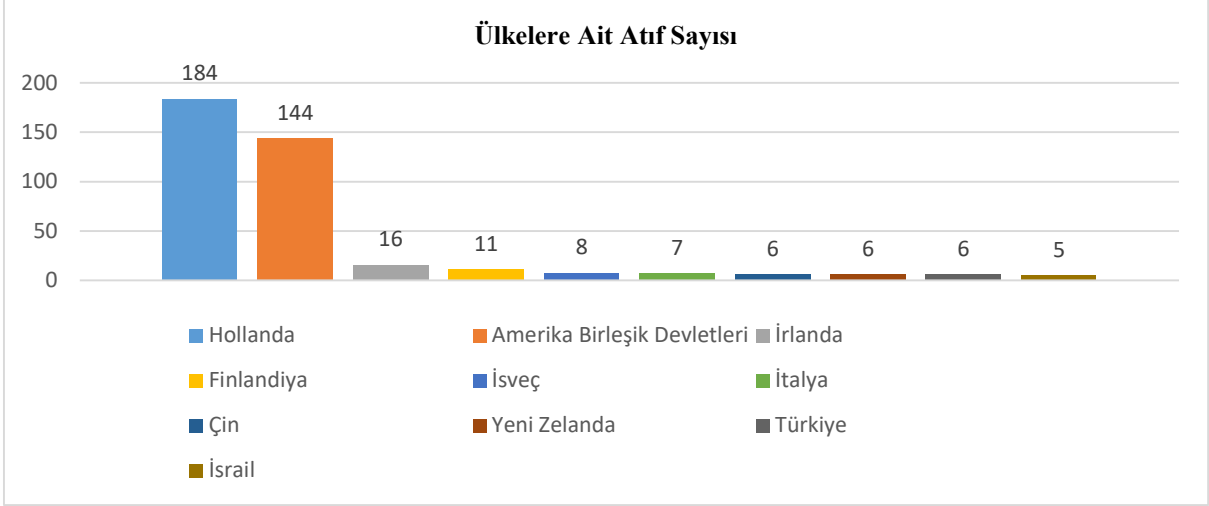
Şekil 10. Yazarların Ait Oldukları Ülkeler Yazar Sayısı

Şekil 10’da yazarların ait oldukları ülkeler yer almaktadır. Bu tabloya göre yazar sayısı en fazla olan ülke %31 oranla “Amerika Birleşik Devletleri (ABD)” olmuştur. Onu %11 oranla Türkiye, Çin ve Hollanda takip etmektedir. Yine grafiğe göre ilkökulda fen eğitimine yönelik çalışma yapan araştırmacıların farklı ülkelerden olduğu dikkat çekmektedir.

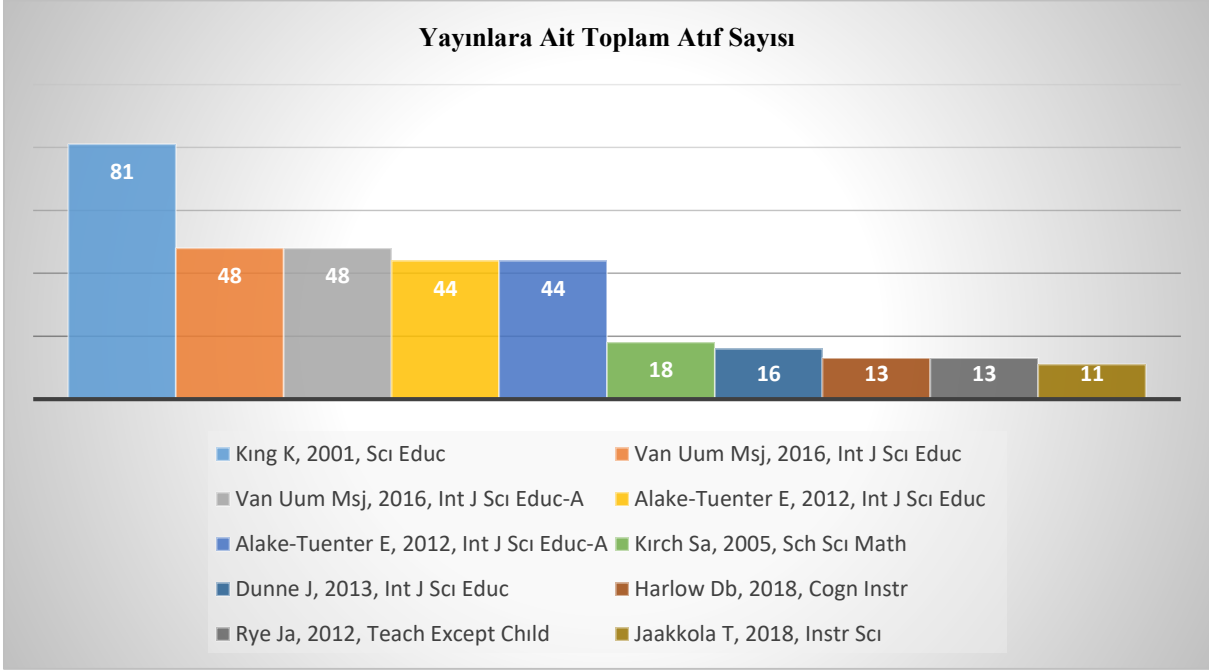
Şekil 11. Ülkelere Ait Yayın Sayısı

Şekil 11’de ülkelere ait yayın sayıları verilmiştir. En fazla makalenin yayımlandığı ülkenin %32 oranla “Amerika Birleşik Devletleri” olduğu görülmekte olup, onu %14 oranla Çin ve Hollanda; %12 oranla ise Türkiye takip etmektedir. Yazarların ait oldukları ülkeler ve ülkelere ait yayın sayıları karşılaştırıldığında, yazar sayısı fazla olan ülkenin yayın sayısının da fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu konuda doğru bir orantının olduğu söylenebilir.

Şekil 12. Ülkelere Ait Atıf Sayısı

Şekil 12’de ülkelere ait atıf sayıları verilmiştir. Bu grafiğe göre en fazla atfın alındığı ülke 184 atıf ile “Hollanda” iken, onu 144 atıf ile “Amerika Birleşik Devletleri” izlemektedir. Bu noktada konuyla ilgili en çok yayın yapılan ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olmasına rağmen en fazla atıf alan ülkenin Hollanda olması oldukça dikkat çekmektedir. Bu durumun sebebinin yapılan yayınların niteliğinden veya yazarların yetkinliğinden kaynaklandığı söylenebilir.

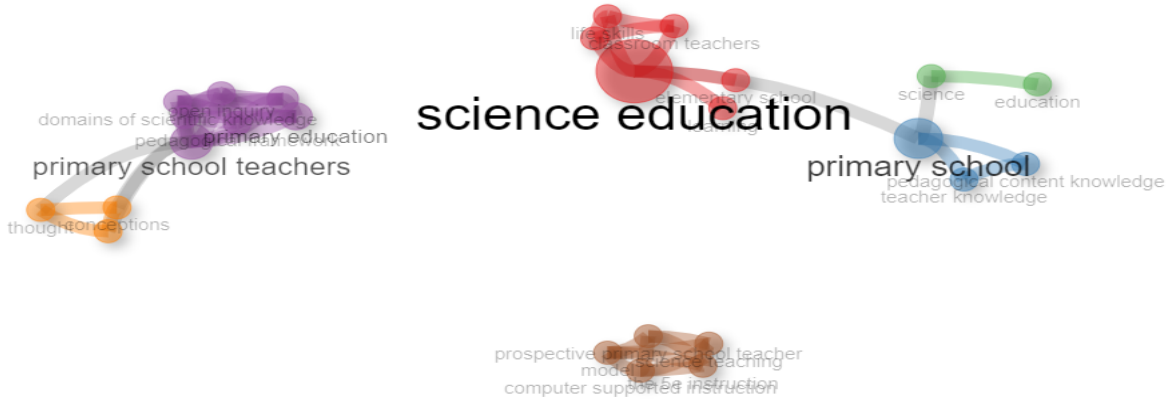
Şekil 13. Yayınlara Ait Toplam Atıf Sayısı

Şekil 13’de ise atıf sayıları yayınlara göre sıralanmıştır. Bu tabloya göre en fazla atıf alan yayının 81 atıf ile “King K, 2001, Scı Educ” olduğu görülmektedir. Şekil 13 detaylı incelendiğinde en fazla atıf alan yayının, yayın yılının diğerlerine göre daha eski olduğu göze çarpmaktadır. Ancak yayın yılı çok eski olmayıp atıf sayısı fazla olan yayınlar da Şekilden elde edilen bulgulardandır. Bu durumun yapılan yayının niteliğinden kaynaklandığı söylenebilir.

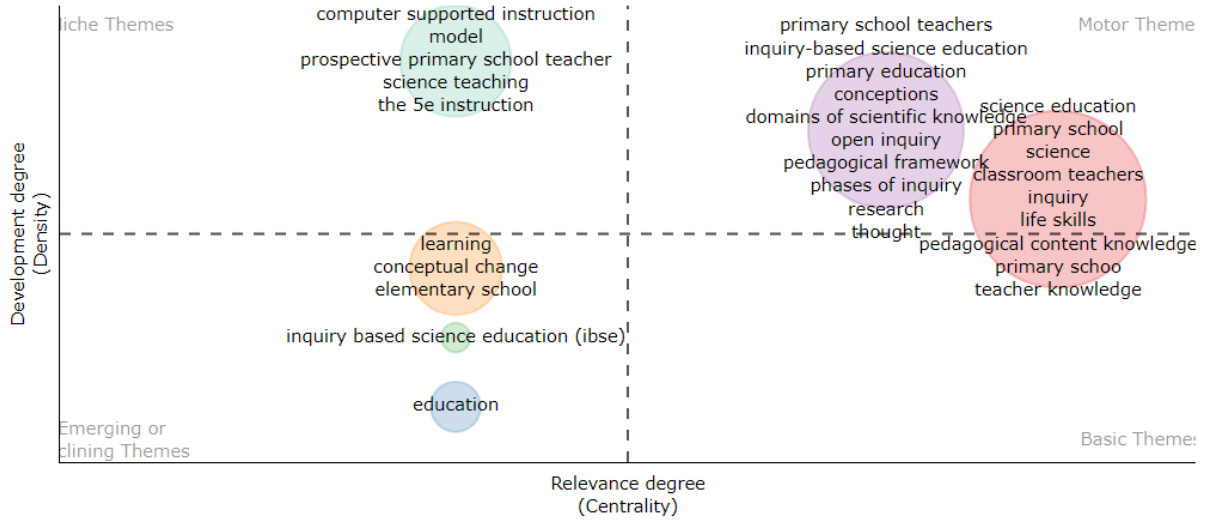
Şekil 14. En Çok Kullanılan Anahtar Kelimeler

Şekil 14’de en çok kullanılan anahtar kelimeler kelime bulutu ile gösterilmektedir. Kelime bulutunda en çok kullanılan anahtar kelime büyük puntuyla görülürken, kelimenin görülme sıklığına göre puntolar küçülmektedir. Bu görsele göre en çok kullanılan anahtar kelime “science education” olurken, bunu “primary school” ve “primary school teachers” anahtar kelimeleri izlemektedir.

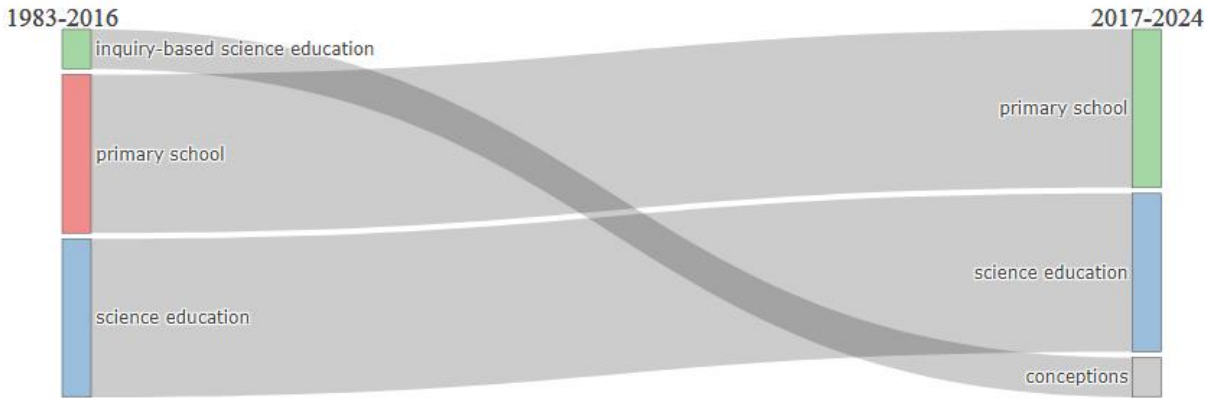
Şekil 15. Anahtar Sözcüklerin Eş Birliktelik Ağı

Şekil 15’de ise birlikte kullanılan anahtar kelimeler ağlarla gösterilmektedir. Bu görsele göre diğer anahtar kelimelerle birlikte en çok kullanılan kelimenin “science education” olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla “primary school” ve “primary school teachers” anahtar sözcükleri takip etmektedir.

Şekil 16. Tematik Harita

Şekil 16’da ise konuyla ilgili kullanılan anahtar kelimeler en temel olandan, trend olan ve modası geçen veya yeni kullanılmaya başlayan kelimeler şeklinde kümelenmiştir. Bu görsel haritaya göre ilkökulda fen eğitimi konusuyla ilgili en temel kavramların “pedagogical content knowledge”, “primary school” ve “teacher knowledge” kavramları olduğu görülmektedir. Son zamanlarda en çok kullanılan lokomotif niteliğinde olan kavramlar ise “primary school”, “science education”, “primary school teachers”, “classroom teachers”, “inquiry-based science education”, “primary education”, “conceptions”, “domains of scientific knowledge”, “open inquiry”, “pedagogical framework”, “phases of inquiry”, “research”, “thought” ve “life skills” kavramlarıdır. “Learning”, “conceptual change”, “elementary school”, “inquiry-based science education” ve “education” kavramları ise modası geçmiş ya da yeni yeni kullanılan kavramlar grubunda yer almaktadır. Bunların yanında “computer supported insruction model”, “prospective primary school teacher”, “science teaching the 5e insruction” kavramları da söz konusu konuyla ilgili az kullanılmış kavramlardır. Bu konu bu kavramlar çerçevesinde çok fazla çalışılmamış olup, konunun bu kavramlar çerçevesinde çalışılabileceğini göstermektedir.

Şekil 17. Tematik Dönüşüm

Şekil 17’de ise Tematik Dönüşüm yer almaktadır. Anahtar kelimelerin belirtilen yıllar arasında yerini hangi kelimelere bıraktığı gösterilmektedir. Bu görsele göre “primary school” anahtar kelimesi yine “primary school” olarak devam etmekte iken, “inquiry based science education” anahtar kelimesi yerini “conceptions” kelimesinin yerine bırakmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma ilkökul düzeyinde fen eğitimi alanında yapılmış araştırmalara yönelik bibliyometrik bir çalışmadır. Bu kapsamda veriler “Web of Science” (WOS) veri tabanından elde edilmiştir. Verilerin WOS veri tabanından elde edilmesinin nedeni WOS veri tabanının, bilimsel atıf arama ve analitik bilgi için dünyanın en önemli platformlarından biri olmasıdır. Bu veri tabanı, araştırmacılara çeşitli disiplinlerden geniş bir veri içeriği sağlamaktadır. Bu kapsamda “WOS” veri tabanının arama motoruna “science education”, “primary school”, “elementary school”, “primary school teacher” ve “classroom teacher” kavramları yazılarak tarama yapılmıştır. Tarama sonucu ilkökulda fen eğitimi ile ilgili toplam 58 adet çalışmaya ulaşılmıştır. Bunlardan olası veri eksikliklerinden dolayı 9 adet çalışma çıkarılarak analizler 49 adet çalışma üzerinden yapılmıştır. Verilerin analizinde çalışmaların yıllara göre yayın sayısı, yayınlara yapılan atıf sayısı, yazarların dergilere ve kullandıkları anahtar kelimelere göre dağılımı, en çok yayın yapan dergiler, kaynakçalardaki dergilerin etkisi, dergilerin yayına başlama tarihi ve atıf sayısı, yazarlara ait makale sayıları, yazarlara ait bilgiler (h index, atıf sayıları, yayına başlama yılı), yazarların çalıştıkları kuruma göre dağılımı, yazarların ait oldukları ülkeler, ülkelere ait yayın sayısı, ülkelere ait atıf sayısı, yayınlara ait toplam atıf sayısı ve en çok kullanılan anahtar kelimeler esas alınmıştır.

Belirtilen ölçütlere göre yapılan analizlerde ilkökulda fen eğitimi ile ilgili en fazla yayının 2013 ve 2019 yıllarında yapıldığı görülmektedir. Bunu 2012, 2016 ve 2018 yılları takip etmektedir ki buradan da konuyla ilgili çalışmaların yıllara göre dağılımının değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Yayınlar yapılan atıf sayılarına bakıldığında ise en fazla atıfın en eski yayına olduğu görülmektedir. En çok yayın yapan ve en çok atıf alan derginin “international journal of science education” dergisi; en çok yayın yapan ülkenin ABD; en fazla atıfın yapıldığı ülkenin Hollanda; en fazla atıfın “King K, 2001, Sci Educ” adlı yayına ait olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında en etkili yazarların “Peeters M”, “Van Uum Msj” ve “Verhoeff Rp” olduğu görülmektedir. En fazla yazarın çalıştığı kurumun “Univ Turku” olduğu görülmekte olup, bunu sırasıyla 4 yazarla “Acad Arab Coll Educ Israel Haifa”, “Anadolu Üniversitesi” ve “Giresun Üniversitesi” takip etmektedir. Bu parametreler göz önüne alındığında homojen bir dağılımın olduğu söylenebilir. Ayrıca konuyla ilgili en fazla kullanılan anahtar kelimenin “science education” olduğunu ve bunu sırasıyla “primary school” ve “primary school teachers” anahtar sözcüklerinin takip ettiğini söylemek mümkündür. Konuyla ilgili en temel kavramların “pedagogical content knowledge”, “primary school” ve “teacher knowledge” kavramları olduğu görülmektedir. Son zamanlarda en çok kullanılan lokomotif niteliğinde olan kavramlar ise “primary school”, “science education”, “primary school teachers”, “classroom teachers”, “inquiry-based science education”, primary education”, “conceptions”, “domains of scientific knowledge”, “open inquiry”, “pedagogical framework”, “phases of inquiry”, “research”, “thought” ve “life skills” kavramları olduğu da araştırmada ortaya çıkan sonuçlardandır. Elde edilen bu sonuçlar konuyla ilgili araştırma yapacak yeni araştırmalara ışık tutabilecek niteliktedir.

Fen eğitimiyle ilgili yapılan bazı bibliyometrik çalışmalarda (Karamustafaoğlu vd., 2020; Özdil, 2021) veriler belli yıllar arasında filtrelenerek elde edilirken, fen eğitimi ile ilgili ilkökul düzeyinde yapılan bu çalışmada, yıl olarak herhangi bir filtreleme yapılmamış ve konuyla ilgili yapılan çalışmalar en eskiden en yeniye doğru sıralanarak sunulmuştur. Bu açıdan mevcut araştırma yapılan diğer araştırmalardan (Karamustafaoğlu vd., 2020; Maryanti vd., 2023; Özdil, 2021; Yurdakul ve Bozdoğan, 2022) farklılaşmaktadır. Alan yazında fen eğitimine yönelik bibliyometrik çalışmaların bazıları yöntem açısından incelerken (Karamustafaoğlu vd., 2020; Özcan ve Çalışkan, 2020), bazıları konu ve tema açısından (Kaplan vd., 2022; Özcan, 2020) ele alınmıştır. İlkokulda fen eğitimine yönelik yapılan bu çalışmada ise böyle bir sınırlamaya gidilmemiştir. Bu açıdan da çalışma söz konusu çalışmalardan farklılaşmaktadır. Ayrıca bu bibliyometrik çalışma yapılan sınıflama açısından yayın yılı, atıf sayısı, anahtar kelimelere göre dağılım yazarların çalıştıkları kurum, ülkelere ait yayın sayısı açısından alan yazındaki bazı çalışmalarla (Özdil, 2021; Sönmez ve Hastürk, 2020; Yurdakul ve Bozdoğan, 2022) benzerlik gösterirken, tematik haritalar, diyagramlar ve tematik dönüşüm grafikleri gibi birtakım grafik ve

diyagramlar açısından farklılaşmaktadır. Bu açıdan da araştırma alan yazına katkı sağlama ve yeni çalışmalara ışık tutma noktasında özgün bir değer taşımaktadır.

Yapılan alan yazın taramalarında ulusal alan yazında fen eğitimi ile ilgili bibliyometrik çalışmalar mevcuttur (Kaplan vd., 2022; Karamustafaoğlu vd., 2020; Özcan, 2020; Yurdakul ve Bozdoğan, 2022). Ancak bu çalışmalar içerisinde ilkökul düzeyinde çalışmalar yok denecek kadar azdır. Uluslararası alan yazın incelendiğinde ise fen eğitimine yönelik bibliyometrik çalışmalar (Chiu vd., 2022; Maryanti vd., 2023; Solehuddin vd., 2022) olmasına rağmen, WOS veri tabanında ilkökul düzeyinde yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Buradan hareketle ilkökul düzeyinde fen eğitimi araştırmalarına yönelik yapılan bu çalışmanın özgün bir değer taşıdığı söylenebilir. Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, araştırmacılara mevcut bilgilere genel bir bakış açısı sunmaktadır. Ayrıca bulgular alan yazındaki bazı açıklıklara dair ipuçları vermektedir. Araştırma kapsamında ihtiyaç duyulan veriler WOS (Web of Science) veri tabanından elde edilmiştir. Sonraki çalışmalarda SCOPUS gibi veri tabanları da veri elde etmede kullanılabilir. Ayrıca veri toplamada TR Dizin Ulakbim, Yök Tez Merkezi gibi veri tabanları da kullanılarak konunun ulusal alan yazındaki durumu da araştırılabilir.

Bu çalışmanın sonuçları ilkökulda fen eğitimi konusunda ilerleyen zamanlardaki gelişmeler açısından önemli görülmektedir. Araştırmada sunulan veriler dikkate alınarak eğitimin farklı alanlarında daha detaylı bibliyometrik çalışmalar yapılabilir. Ayrıca ilkökulda fen eğitiminde karşılaşılan problemlerin çözümüne yönelik yapılan araştırmaların bibliyometrik analizi de yapılabilir.

Kaynakça

- Akkoyun, M. N., ve Topalsan, A. K. (2022). İlkokulda Fen Bilimleri Öğretimi ve Stem Uygulamaları: Sınıf Öğretmenlerinin Genel Kaygı Durumları. *Milli Eğitim*, 51(235), 2031–2060. <https://doi.org/10.37669/milliegitim.926093>
- Al, U., ve Tonta, Y. (2004). Atıf Analizi: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü Tezlerinde Atıf Yapılan Kaynaklar. *Bilgi Dünyası*, 5(1), 19–47. <https://doi.org/10.15612/BD.2004.497>
- Aria, M., ve Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix : An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959–975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>
- Aydın Ceran, S. (2021). Öğretim Yöntemlerine Dayanan Fen Eğitimi Araştırmalarında Güncel Eğilimler: İlkokul Düzeyinde Bir Analiz. *Journal of Individual Differences in Education*, 3(2), 113–131. <https://doi.org/10.47156/jide.1026165>
- Balbağ, M. Z., ve Karaer, G. (2017). Sınıf Öğretmenlerinin Fen Öğretiminde Karşılaştıkları Sorunlar. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 28–46. <https://doi.org/10.24315/trkefd.364015>
- Balbağ, M. Z., Leblebicier, K., Karaer, G., Sarıkahya, E., ve Erkan, Ö. (2016). Türkiye’de Fen Eğitimi ve Öğretimi Sorunları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 1–23.
- Balçım, M. D., ve Ergün, A. (2016). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Materyal Geliştirme Konusundaki Teknolojik Pedagojik Alan Bilgisi (TPAB) Öz-yeterlik Ölçeği: Geliştirme, Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması. *Turkish Journal of Education*, 5(3), 109–122. <https://doi.org/10.19128/turje.48236>
- Chiu, M., Hwang, G., ve Tu, Y. (2022). Roles , applications , and research designs of robots in science education : a systematic review and bibliometric analysis of journal publications from 1996 to 2020. *Interactive Learning Environments*, 1–26. <https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2129392>
- Çıray Özkara, F., ve Güven, M. (2018). Identification of Requirements of Primary School Teacher Candidates for Science Education. *Journal of Qualitative Research in Education*, 6(3), 158–184. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.6c3s8m>
- Convertini, J., Arcidiacono, F., ve Miserez-Caperos, C. (2024). Teachers’ interventions in science education at primary school. The role of semiotic resources during argumentative interactions in classroom. *Research in Science and Technological Education*, 42(1), 94–113. <https://doi.org/10.1080/02635143.2023.2243835>
- Demirtaş, E., ve Demirci Güler, M. P. (2019). Problems that Classroom Teachers Face in Teaching Science. *Türk Akademik Yayınlar Dergisi*, 3(1), 40–60. <https://doi.org/10.29329/tayjournal.2019.485.03>

- Dykstra, D. (1986). Science-education in elementary-school - some observations. *Journal of Research in Science Teaching*, 23(9), 853–856. <https://doi.org/10.1002/tea.3660230911>
- Effendi, D. N., Irwandani, Anggraini, W., Jatmiko, A., Rahmayanti, H., Ichsan, I. Z., ve Rahman, M. M. (2021). Bibliometric analysis of scientific literacy using VOS viewer: Analysis of science education. *Journal of Physics: Conference Series*, 1796(1). <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1796/1/012096>
- Huang, H., Tai, W., Huang, T., ve Lo, C. (2024). Optimizing inquiry-based science education: verifying the learning effectiveness of augmented reality and concept mapping in elementary school. *Universal Access in the Information Society*, 1–14. <https://doi.org/10.1007/s10209-024-01098-y>
- Huang, X. (2022). Application of artificial intelligence APP in quality evaluation of primary school science education. *Educational Studies*. <https://doi.org/10.1080/03055698.2022.2066462>
- Hwang, R. H., Lin, H. T., Sun, J. C. Y., ve Wu, J. J. (2019). Improving learning achievement in science education for elementary school students via blended learning. *International Journal of Online Pedagogy and Course Design*, 9(2), 44–62. <https://doi.org/10.4018/IJOPCD.2019040104>
- Jaakkola, T., ve Veermans, K. (2018). Exploring the effects of concreteness fading across grades in elementary school science education. *Instructional Science*, 46, 185–207. <https://doi.org/10.1007/s11251-017-9428-y>
- Kaplan, E., Saraçoğlu, S., ve Bektaş, O. (2022). Fen Eğitimi Alanında Türkiye’de Yürütülmüş Doktora Tezlerinin Tematik Analizi. *Eğitim ve Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), 22–48. <https://doi.org/10.52974/jena.1070415>
- Karaca, A., Uluçınar, Ş., ve Cansaran, A. (2006). Fen bilgisi eğitiminde laboratuvarla karşılaşılan güçlüklerin saptanması. *Milli Eğitim Dergisi*, 34(170), 1–7.
- Karamustafaoğlu, O., Boz, Ö., ve Değirmenci, S. (2020). TR Dizinli Dergilerde Yayınlanmış Fen Eğitimi Makaleleri: 2015’ten Günümüze Yöntem Analizi. *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(1), 185–201. <https://doi.org/10.7822/omuefd.636488>
- Kaya, E. (2023). *Ters Yüz Sınıf Modeline Dayalı Öğretimin İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Fen Bilimleri Dersi Başarı ve Tutumlarına Etkisi*. İnönü Üniversitesi.
- Konu Kadirhanogullari, M., ve Ozay Kose, E. (2023). Bibliometric Analysis: Technology Studies in Science Education. *International Journal of Technology in Education and Science*, 7(2), 167–191. <https://doi.org/10.46328/ijtes.469>
- Konu Kadirhanogullari, M., ve Ozay Kose, E. (2024). A Bibliometric Analysis of Articles on Bibliometric Studies in Science Education. *International Journal of Research in Education and Science*, 10(2), 315–339. <https://doi.org/10.46328/ijres.3370>
- Kostelníková, M., ve Ožvoldová, M. (2013). Remote Experiments in Primary School Science Education. *International Journal of Online Engineering*, 9(5), 45–51. <https://doi.org/10.3991/ijoe.v9i5.2730>
- Maryanti, R., Nandiyanto, A. B. D., Hufad, A., Sunardi, S., Husaeni, D. N. Al, ve Husaeni, D. F. Al. (2023). A Computational Bibliometric Analysis of Science Education Research Using Vosviewer. *Journal of Engineering Science and Technology*, 18(1), 301–309.
- McBurney, M. K., ve Novak, P. L. (2002). What is bibliometrics and why should you care? *IEEE International Professional Communication Conference*, 108–114. <https://doi.org/10.1109/ipcc.2002.1049094>
- Misbah, M., Hamidah, I., Sriyati, S., ve Samsudin, A. (2022). a Bibliometric Analysis: Research Trend of Critical Thinking in Science Education. *Journal of Engineering Science and Technology*, 6(Special Issue), 118–126.
- Özcan, C. (2020). Fen Eğitimi Alanında Yapılan Doktora Tezlerinin Belirlenen Temalar Açısından İncelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(6), 33–41.
- Özcan, C., ve Çalışkan, İ. (2020). Fen Eğitimi Alanındaki Araştırmaların Konu ve Yöntem Açısından İncelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 21(1), 101–111. <https://doi.org/10.12984/eegefd.673437>
- Özdil, N. (2021). *2000-2020 Yılları Arası Fen Eğitimi Araştırmalarına Bir Bakış: Türkiye Kaynaklı Araştırmaların Bibliyometrik Analizi*. Marmara Üniversitesi.
- Şahin, M., ve Doğan, Y. (2018). Suriyeli Öğrencilerin Bulunduğu Sınıflarda Fen Bilimleri Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar: Nitel Bir Çalışma. *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 1(1), 13–33. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/611608>
- Soğukpınar, R., ve Gündoğdu, K. (2020). Fen Bilimleri Dersi ve Laboratuvar Uygulamalarına Yönelik

Öğrenci ve Öğretmen Görüşleri: Bir Durum Çalışması. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 275–294. <https://doi.org/10.21733/ibad.733953>

- Solehuddin, M., Muktiarni, M., Rahayu, N. I., ve Maryanti, R. (2022). Counseling Guidance In Science Education : Definition , Literature Review , and Bibliometric Analysis. *Journal of Engineering Science and Technology*, 1, 1–13.
- Sönmez, D., ve Hastürk, H. G. (2020). Türkiye ' de Fen Eğitimi Alanında Doktora Düzeyinde Yapılan Tez Çalışmalarının Bibliyografik Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 3174–3194.
- Symington, D., ve Osborne, R. (1985). Toward professional development in science education for the primary school teacher. *European Journal of Science Education*, 7(1), 19–28. <https://doi.org/10.1080/0140528850070102>
- Tyrrell, J. M., Ayanikkad, H. U., Nalleppillil-Gopakumar, V., Oyeboode, R., Nnamdi Blessing, C., Hatch, S., ve Eberl, M. (2024). Combining postgraduate research training, public engagement, and primary school science education—a Superbugs Master (MSc) class. *Frontiers in Microbiology*, 15(1380045). <https://doi.org/10.3389/fmicb.2024.1380045>
- Ünal, M., ve Akman, B. (2006). Okul öncesi öğretmenlerinin Fen Eğitimi'ne karşı gösterdikleri tutumlar. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(30), 251–257.
- Yalçınkaya, I. (2023). Türkiye'de Özel Yeteneklilerin Fen Bilimleri Eğitimi ile İlgili Lisansüstü Çalışmaların İncelenmesi. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 56, 326–345.
- Yurdakul, M., ve Bozdoğan, A. E. (2022). Web of Sci ence Veri Tabanına Dayalı Bibliyometrik Değerlendirme : Fen Eğitimi Üzerine Yapılan Makaleler. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 72–92.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Kenan ÇİFTÇİ* , Yunus TUNÇ**

Makale Adı/Article Name

Mesleki Staj Uygulamalarının Çocuk Gelişimi Bölümü Öğrencilerinin Mesleki Yeterlik Algıları Üzerindeki Etkisi***

The Impact of Vocational Internship Practices on The Professional Competence Perceptions Of Child Development Students

ÖZ

Bu çalışmada mesleki staj uygulamalarının çocuk gelişimi bölümü öğrencilerinin mesleki yeterlik algıları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Araştırma deneysel yöntemlerden tek grup ön test son test desenine göre yürütülmüştür. Araştırmanın örneklemini Iğdır üniversitesinde öğrenim gören 116 çocuk gelişimi bölümü öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri kişisel bilgi formu ve mesleki yeterlik algı ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre katılımcıların mesleki yeterlik algıları yüksek düzeydedir. Katılımcıların ön test-son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Katılımcıların staj öncesi ve sonrası mesleki yeterliğe ilişkin görüşleri cinsiyete, mezun olunan lise türüne göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Katılımcıların mesleki yeterlik algılarının, akademik başarıya göre ön test puanları açısından farklılaşmadığı, ancak son test puanlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Araştırma bulguları, katılımcıların mesleki yeterlik algılarının staj yapılan yer değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaştığını göstermektedir. Diğer taraftan, mesleki staj uygulamalarının öğrencilerin mesleki yeterlik algıları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Araştırma süreci sonunda araştırmacı ve uygulayıcılara öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mesleki Yeterlik, Çocuk Gelişimi, Staj Uygulamaları, Öz-yeterlik Algısı

ABSTRACT

In this study, the effect of vocational internship practices on child development students' perceptions of professional competence was investigated. The research was conducted according to one group pre-test post-test design from experimental methods. The sample of the study consisted of 116 child development students studying at Iğdır University. The data were collected using personal information form and professional competence perception scale. According to the findings obtained from the research, the participants' perceptions of professional competence are at a high level. There was no statistically significant difference between the pre-test and post-test scores of the participants. The participants' views on professional competence before and after the internship did not show a statistically significant difference by gender and the type of high school graduated from. It was determined that the participants' perceptions of professional competence did not differ by academic achievement in terms of pre-test scores, but differed according to post-test scores. The findings of the research show that the participants' perceptions of professional competence differ significantly according to the place of internship. On the other hand, it was found that vocational internship practices did not have a significant effect on students' perceptions of professional competence. At the end of the research process, suggestions for researchers and practitioners were presented.

Keywords: Professional Competence, Child Development, Internship Practices, Self-Efficacy Beliefs

* Öğr. Gör. Dr., Iğdır Üniversitesi, SHMYO/Çocuk Gelişimi, kenan.ciftci85@gmail.com

** Öğr. Gör. Dr., Iğdır Üniversitesi, SHMYO/Çocuk Gelişimi, yunustunc_49@hotmail.com

*** Bu çalışmanın yapılabilmesi için Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu Başkanlığı'nın 31.08.2023 tarih ve 2023/15 sayılı oturumunda alınan karar uyarınca etik kurul onayı alınmıştır.

Extended Abstract

Purpose: This study aims to examine the impact of vocational internship practices on the professional competence perceptions of associate degree students in the Child Development Program. The research evaluates how these internships contribute to students' skills and self-efficacy, considering demographic factors such as gender, type of high school, internship location, and academic achievement (Grade Point Average-GPA). Early childhood education professionals play a significant role in societal development. Understanding how internship experiences shape their competence perceptions is vital for improving educational practices and outcomes.

Research Model: This study was designed and conducted according to the one-group pretest-posttest model, one of the experimental methods. The single group pretest-posttest model is an experimental method in which the effect of an independent variable on a group is tested. The main purpose of using this model is to determine the effect of the independent variable on the subjects by comparing before and after the experiment (Creswell, 2014; Köse, 2013). In this study, vocational internship practices were determined as an independent variable.

Study Group: The study group of the research consisted of 116 university students who were enrolled in İğdır University, Vocational School of Health Services, associate degree program in child development (daytime and evening education) between 2023-2024. Information about the participants is given in Table 2.

Materials: In the present study, a "Personal Information Form" was meticulously prepared and administered to ascertain the demographic information of the participants. To ascertain the participants' perceptions of their professional competence, the "Professional Competence Perception Scale" was utilized.

The Personal Information Form: This form was meticulously designed by the researchers to collect pertinent information regarding the participants' gender, high school graduation type, summer internship location, and academic achievement (Grade Point Average-GPA).

The Professional Competence Perception Scale: The scale was developed by Kaysi (2020) and consists of 37 items and 3 sub-dimensions. The scale utilizes a 5-point Likert-type scale, with responses ranging from "1" for "Strongly disagree" to "5" for "Strongly agree." The scale's sub-dimensions, namely "Perception of Task Responsibility (Perception of Responsibility)," "Perception of Professional Competence (PPC)," and "Perception of Professional Interest (PPI)," exhibited Cronbach Alpha values of .975, .974, and .955, respectively. The overall scale's Cronbach Alpha value was determined to be .855. A Cronbach Alpha coefficient higher than 70 indicates the reliability of the scale (Balçı, 2021; Büyüköztürk, 2020).

Results: The results indicated that the participants demonstrated a high level of perception of professional competence before and after the internship. However, no statistically significant difference was observed between the pre-test and post-test scores in the overall perceptions of competence or its sub-dimensions (responsibility, competence, and interest). This outcome suggests that the internship did not elicit a significant increase in participants' perceptions of efficacy.

Demographic insights:

Gender: No significant difference was perceived between male and female participants in their perceptions of competence.

High school background: A comparison of students from vocational high schools specializing in child development with students from other high school programs revealed similar perceptions of competence.

Internship Location: A significant variation in pre-test scores was observed according to internship location. Students interning in kindergartens/nurseries reported higher initial perceptions of competence compared to students interning in hospitals or rehabilitation centers. However, post-test scores demonstrated no significant difference, indicating that the internship experience had a leveling effect on perceptions across settings.

Academic Achievement (Grade Point Average-GPA): While pre-test scores were not significantly correlated with academic performance, post-test scores displayed a weak positive correlation, suggesting that students with higher academic performance reported a greater perception of occupational competence after the internship.

Discussion: The findings of this study demonstrate partial overlap with the extant literature but also exhibit differences in certain aspects. Previous studies have generally reported significant improvements in professional competence following internships. The lack of significant change in this study may be attributable to the comprehensive and practical nature of the child development curriculum, which included

a variety of hands-on activities throughout the academic year. Therefore, the brief duration of the internship may have contributed less to competence development compared to ongoing courses.

The literature frequently emphasizes gender differences, yet this study did not observe them, likely due to the disproportionate representation of female students (93.1%). The findings underscore the equalizing effect of the child development program curriculum, as competence perceptions were similar across high school backgrounds. The differences observed according to internship locations suggest that preschools/nurseries provide a more conducive environment for the initial development of competence perceptions. However, the subsequent equalization of perceptions after the internship suggests that the internship's overall structure contributes to a shared level of professional development. The positive correlation between academic achievement and post-test competence perceptions underscores the role of academic performance in shaping professional self-efficacy. This finding lends support to the notion that academically successful students are better equipped to perceive and demonstrate professional competence.

Conclusion: The study's findings indicate that while vocational internships are valuable, their impact on professional competence perceptions among child development students may be constrained by the already practice-intensive nature of their academic program. To enhance the effectiveness of internships, it is recommended that they be extended and diversified. Future research should entail comparative analyses across different institutions and programs to generalize findings and identify best practices.

The following recommendations are thus made:

1. Internships should be extended to allow for more immersive experiences.
2. Additionally, it is recommended that internship locations be diversified to encompass a more extensive array of practical settings.
3. The integration of mentorship programs within internships is also advocated to ensure the provision of structured guidance.
4. Conducting longitudinal studies to assess the long-term impact of internships on professional competence is also recommended.
5. A further recommendation is the comparison of findings across institutions to identify factors influencing internship outcomes.

This study makes a substantial contribution to the field of early childhood education by offering insights into the dynamics of professional competence development in this specific context. The findings are of interest to educators, policymakers, and practitioners who aim to optimize training programs for future professionals in early childhood education.

Giriş

Giriş Çocukluk dönemi, insan yaşamının temelini oluşturan ve tüm gelişim alanlarında hızlı değişimlerin yaşandığı kritik bir süreçtir (Başkurt, 2022). Bu dönemde çocuğa sunulan nitelikli erken çocukluk eğitimi, onların yetişkinliğe hazırlanmasında önemli bir rol oynar (Von Suchodoletz vd., 2023). Eğitim yatırımları üzerine yapılan araştırmalar göstermektedir ki okul öncesi eğitime yapılan yatırımlar tüm eğitim kademeleri arasında en yüksek getiriye sağlamaktadır (Acar, 2021; Young & Mundial, 1996; Pires, 2018). Bu sebeple, erken çocukluk eğitimi ya da okul öncesi eğitime yapılan yatırımların hem bireylerin hem de toplumların gelecekle için hayati öneme sahip olduğu söylenebilir.

Okul öncesi eğitim genel olarak okul öncesi öğretmenleri tarafından verilmektedir. Diğer taraftan, çocuk gelişimi lisans ve ön lisans programları mezunları da ülkemizde ve dünyada okul öncesi eğitime katkı sunan paydaşlar arasındadır (Ay, 2023). Bu programların mezunları normal ya da özel gereksinime sahip, dezavantajlı grupta yer alan, mülteci, suçlu, hasta ve çalışan gruplardaki tüm çocukların sağlıklı bir gelişime sahip olmaları için ailelere, eğitimcilere ve birçok toplumsal kuruma danışmanlık yapmaktadır (Aral vd., 2015). Ayrıca, çeşitli özel ve resmi okullarda okul öncesi öğretmeni olarak da çalışabilmektedirler.

Çocuk gelişimi bölümü öğrencilerinin alacakları eğitimin niteliği onların profesyonel iş yaşamında sunacakları hizmetin kalitesini etkilemektedir (Xu & Zhang, 2020). Öğrenciler, alacakları nitelikli eğitim sayesinde birtakım mesleki beceriler kazanmaktadır. Bu beceriler mesleklerini yaparken onların iyi birer meslek elemanı olmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca, bu

becerilere sahip olma düzeyleri mesleklerine ilişkin yeterlik algılarını da etkilemektedir (Kaysi, 2020).

Öğrencilerin sahip oldukları becerileri geliştirmelerine imkan sunan uygulamalardan biri de mesleki staj uygulamalarıdır. Öğrenciler mesleki staj uygulamaları sayesinde okulda edindikleri teorik bilgileri gerçek iş ortamında uygulayarak mesleki yeterlikleri hakkında fikir sahibi olmaktadır. Mesleki staj uygulamaları öğrencileri, üniversiteleri ve işverenleri olumlu yönde etkilemektedir. Bu olumlu etkilerden bazıları Sarıbyık (2019) tarafından Siyaset ve Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA) için hazırlanan “Mesleki Eğitimde +1 Uygulamalı Eğitim Modeli” isimli raporda sunulmuştur. Bu olumlu etkilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Staj uygulamalarının faydaları

Öğrencilere Faydaları	Üniversitelere Faydaları	İşverenlere Faydaları
Teorik bilgilerini uygulama ile bütünleştirmelerine yardımcı olur.	Üniversite ile iş dünyası arasındaki ilişkileri geliştirir.	Nitelikli iş gücü kazandırır.
Kendini tanımlarına ve yeteneklerinin farkına varmalarına katkı sağlar.	Öğrencilerinin iş bulabilmesi nedeniyle tercih edilebilirliği artar	İşe başlayan bireylerin adaptasyonu kısa sürede sağlanır.
İş hayatına geçiş sürecini kolaylaştırır.	Üniversite-sektör iş birliğiyle araştırma geliştirme (ARGE) faaliyetlerinin artmasına yardımcı olur.	Kurumlar, çalışanların işe başlangıç eğitimi yükünden kurtulur.
Sektörde yaşanan gelişmeleri takip edebilme metodunu öğretir.		Ülkenin ihtiyaç duyduğu nitelikli iş gücünün gelişmesine katkıda bulunarak kurumsal değer kazanır.
Mezun olmadan önce kariyer planı hakkında bilinç kazanır.		

Kaynak: Mesleki Eğitimde +1 Uygulamalı Eğitim Modeli (Sarıbyık, 2019).

Mesleki staj uygulamaları, öğrencilerin okulda kazandıkları teorik bilgileri gerçek iş ortamında pratiğe dönüştürmelerini sağlayan kritik bir süreçtir (Perales vd., 2023). Bu deneyim, öğrencilere mesleki yeterliliklerini değerlendirme fırsatı sunarken, iş dünyasının dinamiklerini tanıma şansı verir (Gerçek & Özveren, 2024). Staj sürecinde öğrenciler, iş yerindeki hiyerarşi, iletişim, iş arkadaşlarıyla ilişkiler ve karşılaşabilecekleri zorlukları gözlemleyerek profesyonel hayata uyum sağlamayı öğrenirler (Karacan & Karacan, 2004). Ayrıca, stajlar öğrencilerin teknik becerilerini geliştirmenin ötesinde, iş etiği, zaman yönetimi ve problem çözme gibi yetkinliklerini de artırır. Bu deneyimler, öğrencilerin kariyer hedeflerini netleştirmelerine ve hangi alanlarda uzmanlaşmak istediklerini anlamalarına yardımcı olur (Wan vd. 2024). Staj, öğrencilerin özgeçmişlerini güçlendirirken, iş bulma süreçlerinde onlara rekabet avantajı sağlar. Mesleki stajlar, öğrencilerin iş dünyasına adım atmadan önce tecrübe kazanmalarını, mesleki gelişimlerini hızlandırmalarını ve kariyer yolculuklarına daha donanımlı başlamalarını sağlayan vazgeçilmez bir araç olarak nitelendirilebilir.

Bireylerin sahip oldukları yüksek mesleki yeterlik algı düzeyleri, kendilerini mesleki açıdan yeterli hissetmelerini ve bununla birlikte mesleki doyuma ulaşmalarını kolaylaştırmaktadır. Diğer taraftan, yeterli mesleki bilgi ve beceriye sahip olmayan profesyoneller mesleki tükenmişlikle karşı karşıya kalmaktadır (Taşık, 2016). Buradan hareketle, yeterlik ya da mesleki yeterlik kavramlarının mevcut ve geleceğin profesyonelleri için önemli bir kavram olarak öne çıktığı söylenebilir. Genel olarak çocuk gelişimi bölümü, özel olarak ise çocuk gelişimi ön lisans programlarında öğrenim gören öğrencilerin mesleklerine ilişkin sahip oldukları yeterlik algıları bir profesyonel olarak mesleklerini icra ederken sunacakları hizmetin niteliğine etki edebilmektedir. Alan yazın incelendiğinde mesleki staj uygulamaları ve mesleki yeterlik algısının birlikte farklı örneklem grupları ile çalışıldığı araştırmalar ile karşılaşılmaktadır (Akhan &

Kaymak, 2021; Fırıncı Kodaz & Vural Batık, 2018). Ancak bu iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen ve çocuk gelişimi bölümü ön lisans öğrencilerine odaklanan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu sebeple bu çalışmada mesleki staj uygulamalarının çocuk gelişimi bölümü ön lisans öğrencilerinin mesleki yeterlik algı düzeyleri üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda çocuk gelişimi programlarının geliştirilmesine rehberlik edecek ve bu sayede öğrencilerin almış oldukları eğitimin niteliğini artıracak sonuçlara ulaşılabileceği ön görülmektedir.

1. Mesleki yeterlik algısı

Yeterlilik kavramı insanlık tarihi kadar eski olabilir. İnsanlar, her zaman becerilerde uzmanlaşmayı ve pratik, profesyonel ve bilimsel sorunların çözmenin yollarını keşfetmeyi hedeflemiştir (Mulder, 2014). Türk Dil Kurumu (2024) sözlüğünde “yeterlik” kavramının karşılığı “yeterlilik” olarak yer almaktadır. Aynı sözlükte yeterlilik ise (1) “yeterli olma durumu, yeterlik” (2) “bir işi yapma gücünü sağlayan özel bilgi, ehliyet, yeterlik” (3) “görevini yerine getirme gücü, kifayet, liyakat” şeklinde tanımlanmaktadır. Butler, (1978) yeterliği, bireyin kişisel ya da mesleki hayatında başarılı olabilmesi için gerekli olan bir faaliyeti uygun şekilde yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyulan bilgi, beceri ve tutumlar olarak ifade etmektedir. Bir başka ifade ile bir bireyin belirli durumların üstesinden gelme veya bir görevi ya da işi başarıyla sonuçlandırma yeteneği olarak da tanımlanabilir (Ellström & Kock, 2008). Yeterlik algısı ise bir kişinin bir işin üstesinden gelebilme için ihtiyaç duyduğu becerileri taşıdığına yönelik inanç olarak ifade edilmektedir (Bandura, 1994). Ancak yeterlik algısı kişinin gerçek yeteneği ya da kapasitesi değildir (Leithwood, 2007). Kişi her zaman yapabileceğine inandığı işleri başaramayabilir. Kişinin bir işin üstesinden gelebileceğine dair inanca sahip olmaması, o iş için gerekli becerilere sahip olsa bile işin yapılamaması ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır (Kurbanoğlu, 2004).

Yeterlik kavramı, yeterlilik ile farklı anlamlara gelmekle birlikte yeterlilikleri kapsayan üst bir kavramdır ve günümüzde mesleki yeterlik olarak da kullanılmaktadır (Alan & Güven, 2022). Görüldüğü üzere yeterlik becerilere odaklı bir kavram iken, öz-yeterlik/yeterlik algısı ise işin yapılabileceğine yönelik inançla ilişkilidir. Kurt’a (2012) göre yeterlik algısı birtakım özelliklere sahiptir. Bu özellikler; (1) Kişinin belirli bir görevi başarıyla tamamlayabilme yeteneğine olan kişisel güven, (2) Kişinin kendi becerileri hakkındaki algısına olan inanç, (3) Kişisel olarak gelişen bir tavır, (4) Bir bireyin belirli bir görevi gerçekleştirebilme kapasitesine olan güven, (5) Kişisel değerlendirmeler, (6) Kişinin kendi performansı ve bu performansla dair algıları ile olan bağlantı şeklinde sıralanabilir.

Profesyoneller, belirli performans standartlarına göre sorumlu ve etkili bir şekilde davrandıklarında yetkin olarak kabul edilirler. Mesleki yeterlilik, belirli bir mesleki alanda, işte, rolde, organizasyonel bağlamda ve görev durumunda (problem çözme, yenilik yapma ve dönüşüm sağlama dahil) sürdürülebilir ve etkili performans göstermeye yönelik genel, entegre ve içselleştirilmiş bir yetenek olarak tanımlanır (Mulder, 2014). Mesleki yeterlik, mesleki bir performans gösterilmesi beklenen faaliyeti gerçekleştirme potansiyelidir (Lindberg & Rantatalo, 2015). Aynı zamanda, kişinin sahip olduğu mesleki niteliklerin seviyesine işaret etmektedir (Demircioğlu & Yurt, 2024). Mesleki yeterlilik, bireyin mesleki becerilerinin seviyesini gösterir. Bu nedenle, yüksek mesleki yeterlilik düzeyi, bireyin mesleki becerilerinin de yüksek olmasını sağlayabilir. Ayrıca, yüksek mesleki yeterlik düzeyi, kişinin mesleğinden memnun olmasına, işinde kararlılıkla çalışmasına ve daha motive bir şekilde çalışmasına katkı sağlar (Yıldırım, 2011).

2. Araştırmanın amacı

Alan yazın göz önünde bulundurularak bu çalışmada mesleki staj uygulamalarının çocuk gelişimi ön lisans programı öğrencilerinin mesleki yeterlik algıları üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu ana amaca ulaşabilmek için aşağıdaki araştırma sorularına cevaplar aranmıştır.

1- Çocuk gelişimi ön lisans programı öğrencilerinin mesleki yeterlik algı düzeyleri nasıldır?

2- Mesleki staj uygulamalarının çocuk gelişimi ön lisans programı öğrencilerinin mesleki yeterlik algıları üzerinde etkili midir?

3- Mesleki staj uygulamaları çocuk gelişimi ön lisans programı öğrencilerinin mesleki yeterlik algıları demografik özelliklerine (cinsiyet, lise mezuniyet türü, yaz stajı yapılan yer ve akademik başarı (GANO)) göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın modeli

Bu araştırma deneysel yöntemlerden tek grup öntest-sontest modeline göre tasarlanmış ve yürütülmüştür. Tek grup öntest-sontest modeli, bir grup üzerinde bağımsız değişkenin etkisinin test edildiği deneysel bir yöntemdir. Bu modelin kullanımındaki ana amaç deney öncesi ve sonrası karşılaştırılarak bağımsız değişkenin denekler üzerindeki etkisinin belirlenmesidir (Creswell, 2014; Köse, 2013). Bu çalışmada mesleki staj uygulamaları bağımsız değişken olarak belirlenmiştir.

3.2. Çalışma grubu

Araştırmanın çalışma grubu 2023-2024 yılları arasında İğdır üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu çocuk gelişimi ön lisans programında (I. ve II. öğretim) kayıtlı yaz stajı yapan 116 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Katılımcılara ilişkin bilgilere Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcılarının Demografik Bilgilerinin Karşılaştırılması

Değişkenler	Çalışma Grubu (n=116)	
	n	%
Cinsiyet		
Erkek	8	6,9
Kadın	108	93,1
Lise Mezuniyet Türü		
Çocuk Gelişimi Bölümü (Meslek Lisesi)	50	43,1
Diğer Lise Programları (Meslek Lisesi, Anadolu Lisesi vb.)	66	56,9
Yaz Stajı Yapılan Yer		
Anaokulu/Kreş	47	40,5
Hastane	26	22,4
Rehabilitasyon Merkezi	43	37,1
Akademik Başarı-GANO (Ort±SS)		2,77±,436
Toplam	116	100,0

Tablo 2’de çalışmaya katılan öğrencilere ait demografik bilgiler görülmektedir. Öğrencilerin %93,1’i (108) kadın ve %6,9’u (8) erkektir. Öğrencilerin %43,1’i (50) meslek lisesi çocuk gelişimi bölümünden mezunken %56,9’u (66) diğer lise programlarından mezun olmuştur. Çalışmaya katılan öğrencilerin %40,5’i (47) anaokulu/kreşlerde, %22,4’ü (26) hastanelerde ve %37,1’i (43) özel rehabilitasyon merkezlerinde staj yapmıştır. Son olarak çalışmaya katılan öğrencilerin akademik başarı (GANO) ortalaması 2,77±,436 şeklindedir.

3.3. Verilerin toplama araçları

Araştırmada katılımcılara ilişkin demografik bilgilere ulaşmak için “Kişisel Bilgi Formu” hazırlanmış ve uygulanmıştır. Katılımcıların mesleki yeterlik algı düzeylerinin belirlenmesi amacıyla ise “Mesleki Yeterlik Algıları Ölçeği” kullanılmıştır.

3.3.1. Kişisel Bilgi Formu: Bu form katılımcılara ilişkin cinsiyet, lise mezuniyet türü, yaz stajı yapılan yer ve akademik başarı (GANO) bilgilerinin toplanması amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

3.3.2. Mesleki Yeterlik Algıları Ölçeği: “Mesleki Yeterlik Algıları Ölçeği” Kaysi (2020) tarafından geliştirilmiş ve 37 madde ile 3 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek “1- Kesinlikle katılmıyorum”, “2-Katılmıyorum”, “3-Ne Katılıyorum ne de katılmıyorum”, “4-Katılıyorum” ve “5-Tamamen katılıyorum” şeklinde puanlanan 5’li likert tipinde bir ölçektir. Ölçek alt

boyutlarına ait Chronbach Alfa değerleri “Görev Sorumluluğu Algısı (GSA)” .975, “Mesleki Yetkinlik Algısı (MYA)” .974, “Mesleki İlgi Algısı (MİA)” .955 şeklinde olup ölçek geneline ilişkin Cronbach Alfa değeri ise .855 olarak belirlenmiştir. Cronbach Alfa katsayısının 70’ten yüksek olması ölçeğin güvenilirliğine işaret etmektedir (Balcı, 2021; Büyüköztürk, 2020).

3.4. Veri toplama süreci

Araştırma amacıyla uyumlu olarak belirlenen ölçeğin kullanımı için ölçek geliştiricisinden mail aracılığıyla kullanım izni alınmıştır. Araştırmacılar tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu da eklendikten sonra Iğdır Üniversitesinden Etik Komisyon izni alınmış ve daha sonra uygulama için Iğdır Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO müdürlüğünden gerekli izin alınarak verilerin toplanmasına geçilmiştir. Verilerin toplanması, katılımcıların gönüllülük esasına dayalı olarak Google formlar aracılığı ile oluşturulan bağlantı linki ile görüşleri alınarak tamamlanmıştır. Veri toplama süreci 4 aylık bir periyotta yaz stajı öncesi ve sonrasında olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir.

3.5. Verilerin analizi

Tablo 3. Çalışma Grubunun Staj Öncesi ve Sonrası Mesleki Yeterlik Algı Ölçeği Verilerine Ait Normallik Analizi Sonuçları

Ölçek	Test	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)	Cronbach Alpha (α)
Görev Sorumluluğu Algısı	Staj Öncesi	-3,135	15,447	,954
	Staj Sonrası	-2,505	9,372	,966
Mesleki Yetkinlik Algısı	Staj Öncesi	-2,260	9,333	,944
	Staj Sonrası	-2,041	6,472	,953
Mesleki İlgi Algısı	Staj Öncesi	-1,498	4,632	,836
	Staj Sonrası	-1,529	3,752	,887
Ölçek Toplamı	Staj Öncesi	-2,861	13,738	,974
	Staj Sonrası	-2,449	8,940	,980

Tablo 3’te çalışmada kullanılan ölçek ve alt boyutlarına ait çarpıklık ve basıklık değerleri verilmiştir. Skewness (Çarpıklık) ve Kurtosis (Basıklık) değerlerinin -1,5 ile +1,5 arasında olması durumunda verilerin normal dağıldığı kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Tabloya göre ölçeğin toplamında ve alt boyutlarında hem staj öncesi hem de staj sonrası ölçek puanları normal dağılım göstermemektedir. Bu bulgular sonucunda elde edilen verilerin analizinde non-parametrik testler kullanılmıştır. Buna göre bireylerin grup içi karşılaştırılmalarında Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi, gruplar arası karşılaştırılmalarında ise Mann Whitney U Testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin tespiti için ise Spearman Rank korelasyon analizi yapılmıştır. Ölçek geneli ve alt boyutlarına ilişkin Cronbach Alfa (α) katsayıları .836 ile .980 arasında değerler aldığı belirlenmiş olup bu değerlerin .70’ten yüksek olması ölçeğin güvenilirliğine işaret etmektedir (Balcı, 2021; Büyüköztürk, 2020).

4. Bulgular

Tablo 4. Öğrencilerin Staj Öncesi ve Staj Sonrası Mesleki Yeterlik Algılarının Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması

Ölçek	Staj Öncesi		Staj Sonrası		Analiz	
	Ort \pm SS	Medyan [Min-Max]	Ort \pm SS	Medyan [Min-Max]	Z	p
Görev Sorumluluğu Algısı	4,40 \pm ,563	4,55 [1,00-5,00]	4,39 \pm ,640	4,31 [1,00-5,00]	-,735	,463
Mesleki Yetkinlik Algısı	4,24 \pm ,647	4,00 [1,00-5,00]	4,26 \pm ,684	4,39 [1,00-5,00]	-1,193	,233
Mesleki İlgi Algısı	4,15 \pm ,723	4,55 [1,00-5,00]	4,20 \pm ,756	4,27 [1,00-5,00]	-1,496	,135
Ölçek Toplamı	4,32 \pm ,581	4,25 [1,00-5,00]	4,33 \pm ,642	4,40 [1,00-5,00]	-1,418	,156

Tablo 4’te çalışma grubunun “Mesleki Yeterlik Algıları” ölçeği ve alt boyutlarına ait puanların ölçüm zamanları arasındaki değişime yönelik yapılan analiz sonuçları verilmiştir. Tabloya göre

çalışma grubunun ölçek toplamına ($Z=-1,418$; $p>0,05$), “Görev Sorumluluğu Algısı” alt boyutuna ($Z=-,735$; $p>0,05$), “Mesleki Yetkinlik Algısı” alt boyutuna ($Z=-1,193$; $p>0,05$) ve “Mesleki İlgi Algısı” alt boyutuna ($Z=-1,496$; $p>0,05$) ait staj öncesi ve staj sonrası puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık elde edilmemiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin Staj Öncesi ve Sonrası Mesleki Yeterlik Algı Toplam Puanlarının Demografik Özellikler İle Karşılaştırılması

Özellikler	n	Staj Öncesi		İstatistiksel Analiz	Staj Sonrası		İstatistiksel Analiz
		$\bar{X} \pm S. S.$	Medyan [Min-Max]		$\bar{X} \pm S. S.$	Medyan [Min-Max]	
Cinsiyet							
Erkek	8	4,42±,478	4,23 [3,95-5,00]	U=393,0 p=0,671	4,08±,78 2	4,13 [2,30-5,00]	U=362,5 p=0,449
Kadın	108	4,31±,589	4,40 [1,00-5,00]		4,34±,63 1	4,43 [1,00-5,00]	
Lise Mezuniyet Türü							
Çocuk Gelişimi Bölümü (Meslek Lisesi)	50	4,35±,583	4,46 [1,32-4,95]	U=1517,5 p=0,460	4,38±,66 4	4,62 [1,65-5,00]	U=1397,0 p=0,158
Diğer Lise Programları (Meslek Lisesi, Anadolu Lisesi vb.)	66	4,29±,582	4,36 [1,00-5,00]		4,28±,62 6	4,38 [1,00-5,00]	
Yaz Stajı Yapılan Yer							
Anaokulu/Kreş	47	4,51±,344	4,54 [3,84-5,00]	KW=9,452 p=0,009*	4,49±,41 0	4,62 [3,49-5,00]	KW=4,312 p=0,16
Hastane	26	4,22±,761	4,26 [1,00-4,97]		4,25±,73 7	4,30 [1,00-5,00]	
Rehabilitasyon Merkezi	43	4,17±,617	4,19 [1,32-5,00]		4,19±,75 4	4,38 [1,65-5,00]	
GANO				r=,124 p=0,185	r=,249 p=0,007*		

U= Mann Whitney U testi, KW=Kruskal Wallis H testi, r=Spearman Rank Korelasyon

Tablo 5’te çalışma grubunun “Mesleki Yeterlik Algı” ölçeğinin staj öncesi ve sonrası toplam puanlarının demografik özellikleri ile karşılaştırma sonuçları verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre öğrencilerin staj öncesi (U=393,0; $p>0,05$) ve staj sonrası (U=362,5; $p>0,05$) toplam puanları cinsiyetlerine göre anlamlı bir şekilde farklılık göstermemektedir. Analiz sonuçlarına göre öğrencilerin staj öncesi (U=1517,5; $p>0,05$) ve staj sonrası (U=1397,0; $p>0,05$) toplam puanları lise mezuniyet türüne göre anlamlı bir şekilde farklılık göstermemektedir. Analiz sonuçlarına göre öğrencilerin staj öncesi (KW=9,452; $p<0,05$) toplam puanları staj yapılan yere göre anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir. Ortaya çıkan anlamlı farklılığa göre anaokulu/kreşlerde yaz stajı yapanların staj öncesi puanları hastanede ve özel rehabilitasyon merkezlerinde staj yapan öğrencilere göre daha yüksektir. Ancak staj sonrası toplam puanları staj yapılan yere göre anlamlı bir şekilde farklılık göstermemektedir (KW=4,312; $p>0,05$). Son olarak öğrencilerin staj öncesi (r=,124; $p<0,05$) toplam puanları ile GANO’ları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Ancak öğrencilerin staj sonrası (r=,249; $p<0,05$) toplam puanları ile akademik başarıları (GANO) arasında pozitif yönde zayıf düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada çocuk gelişimi ön lisans programında kayıtlı öğrenci görüşleri doğrultusunda mesleki staj uygulamalarının mesleki yeterlik algıları üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Bulgular incelendiğinde katılımcı görüşlerinin staj öncesi ve sonrasında “Mesleki Yeterlik Algıları Ölçeği”nin geneli, “Görev Sorumluluğu Algısı” ve “Mesleki Yetkinlik Algısı” alt boyutlarında “Çok Yüksek”, “Mesleki İlgi Algısı” alt boyutunda ise “Yüksek” düzeyde olduğu

belirlenmiştir. Kaysi (2020) de meslek yüksekokulu öğrencilerinin katılımıyla yapmış olduğu araştırmasında öğrenci görüşlerinin “Görev Sorumluluğu Algısı” boyutunda “Çok Yüksek” diğer alt boyut ve ölçek genelinde ise “Yüksek” düzeyde olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde Karakuş (2017), Tepe (2010), Ülper ve Bağcı (2012) da çalışmada öğrencilerin mesleki yeterlik düzeylerinin yüksek olduğunu saptamıştır. Bu yönüyle araştırmanın literatürü destekleyen sonuçlara ulaştığı söylenebilir. Araştırma ön test verileri 1. sınıfın sonunda staj uygulamasından ise hemen önce toplanmıştır. Buradan hareketle öğrencilerin okula girişteki ilgi, tutum ve becerilerinin 1 yıllık eğitim sonunda benzeştiği çıkarımı yapılabilir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, katılımcıların öntest-son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Bu durumda mesleki staj uygulamalarının katılımcıların mesleki yeterlik algıları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını söylenebilir. Diğer taraftan literatür incelendiğinde mesleki staj ve deneyim kazandırma uygulamalarının mesleki yeterlik/özyeterlik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğunu raporlayan çok sayıda araştırmaya rastlanmaktadır (Akhan & Kaymak, 2021; Fırıncı Kodaz & Vural Batık, 2018; Karışan, 2017; Tok, 2016; Karaman & Eren Artan, 2022). Bu araştırmalar incelendiğinde mesleki staj/deneyim uygulamalarının öğrencilerin mesleki yeterliklerini olumlu yönde etkilediği ve staj sonrası toplam puanlarında artışlar sağladığı anlaşılmaktadır. Bu araştırmanın bulgusu ulaştığı sonuç itibarıyla literatürden ayrılmaktadır. Ulaşılan bu sonucun örneklem grubunun farklılığından kaynaklandığı düşünülebilir. Çocuk gelişimi bölümünde okutulan dersler yapı ve içerik yönünden çok sayıda ders içi ve ders dışı uygulamanın yapılmasını gerektirmektedir. Çocuk gelişimi bölümü müfredatının kendine has bu yapısı öğrencilerin uygulama becerilerinin gelişmesine olanak sağladığı için yaz stajı uygulamalarının öğrencilerin mesleki yeterlik algılarında beklenen farklılığı yaratmadığı söylenebilir. Bu sonuç doğrultusunda öğrencilerle derinlemesine görüşmeler yapılarak konunun tekrar analiz edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre, katılımcıların staj öncesi ve sonrası mesleki yeterliğe ilişkin görüşleri cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bir diğer ifade ile kız ve erkek katılımcıların mesleki yeterliğe ilişkin algıları benzer düzeydedir. Araştırma bulgusu kadınlar ve erkekler arasında anlamlı farklar tespit eden araştırma sonuçlarıyla çelişmektedir (Bandura & Schunk, 1981; Britner & Pajares, 2006; Jones & Wheatley, 1990; Morgil vd., 2004). Öz-yeterliğin dış faktörler (genel öğretim yeterliği) alt boyutunda kız öğrenciler lehine anlamlı farklılıklar raporlayan çalışmalar da bulunmaktadır (Derman, 2007; Özer, 1993). Ayrıca Hackett ve Betz (1981), Özdemir ve Erdoğan (2017) ve Kaysi (2020) çalışmalarında yine kadınlar lehine anlamlı farklılıklar tespit etmişlerdir. Aksoy ve diğerleri (2012) ise erkek öğrencilerin öz-yeterlik düzeylerinin kız öğrencilerden yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer taraftan Özteke (2011), Ülper ve Bağcı (2012), Karışan (2017) ile Fırıncı Kodaz ve Vural Batık (2018) çalışmalarında cinsiyetin öz-yeterlik üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığı sonucuna ulaşmıştır. Öz-yeterliğin iç (kişisel öğretim yeterliği) faktörler alt boyutunda kız ve erkek öğrenci görüşleri arasında anlamlı bir fark tespit edemeyen çok sayıda araştırma olduğu da görülmektedir (Akbaş & Çelikkaleli, 2006; Altunçekiç vd., 2005; Çakıroğlu vd. 2005; Çoban & Sanalan, 2002; Derman, 2007; Kahyaoglu & Yangın, 2007; Yaman vd., 2004). Bu yönüyle araştırma bulgusunun literatürle paralellik gösterdiği söylenebilir. Çocuk gelişimi bölümü büyük oranda kız öğrencilerin tercih ettiği bir bölüm olması sebebiyle örnekleme de görüldüğü üzere bu araştırmaya katılan 116 öğrenciden yalnızca 8'i erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Bu durumun cinsiyet değişkeninin anlamlı bir fark yaratmamasında önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

Araştırma bulgusuna göre, öğrencilerin mezun oldukları lise türü mesleki yeterlik algılarına ilişkin görüşlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma ortaya çıkarmamaktadır. Diğer bir ifade ile meslek lisesi çocuk gelişimi bölümü mezunları ile diğer lise tür ve bölüm mezunlarının benzer mesleki yeterlik algısına sahip oldukları söylenebilir. Bu bulgu Ülper ve Bağcı (2012) çalışmalarında mezun olunan lise türünün mesleki öz-yeterlik algısı üzerinde anlamlı bir fark yaratmadığı sonucuyla örtüşmektedir. Ayrıca, öz yeterliğin dış faktörler (genel öğretim yeterliği)

alt boyutunda lise türünün bir fark yaratmadığı araştırma bulguları ile de paralellik göstermektedir (Altunçekiç vd. 2005; Derman, 2007; Özer 1993; Yaman vd., 2004). Çocuk gelişimi bölümünde, mesleki staj uygulamaları 1 yıllık eğitim süreci sonunda başlamaktadır. Farklı lise türlerinden mezun olarak gelen öğrencilerin mesleki yeterlik algılarının bu süre sonunda benzerlik göstermesi almış oldukları eğitimden kaynaklanıyor olabilir.

Araştırma bulgularına göre öğrencilerin mesleki yeterlik algılarına ilişkin görüşleri staj yapılan yer değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. Bulgular incelendiğinde ön test puanlarında ortaya çıkan bu farkın anaokulu ve kreşlerde staj yapan öğrenciler lehine olduğu görülmektedir. Ancak son test puanları açısından öğrenci görüşlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı tespit edilmiştir. Karaman ve Eren Artan (2022) da çalışmalarında il içinde ve il dışında staj yapan öğrencilerin özyeterlik algıları arasında anlamlı bir fark tespit etmemişlerdir. Araştırma bulgusu bu çalışmanın bulgusuyla paralellik göstermektedir. Bu araştırma açısından, mesleki staj uygulamalarında staj yapılan yerin öğrencilerin mesleki yeterlik algılarını benzeştirdiği söylenebilir. Anaokulu ve kreşlerdeki iş ve işlemlerin, çocuk gelişimi bölümü öğrencilerinin almış oldukları eğitim ile doğrudan ilişkili olmasının bu sonuç üzerinde etkili olduğu değerlendirilebilir. Bu araştırma açısından staj yapılan yerin başlangıçta mesleki yeterlik algıları üzerinde etkili olmasına rağmen, uzun vadede öğrencilerin mesleki yeterliklerinin staj deneyimi boyunca benzer bir seviyeye ulaştığını ve staj yerinin etkisinin zamanla azaldığı sonucuna varılabilir.

Araştırma bulgusuna göre ön test puanları açısından, öğrencilerin okul başarı puanları (GANO) mesleki yeterlik algıları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark yaratmamaktadır. Şahin Taşkın ve Hacıömeroğlu (2010) da çalışmalarında akademik başarı ile özyeterlik arasında anlamlı bir fark tespit etmediklerini raporlamışlardır. Ancak son test puanları incelendiğinde öğrencilerin mesleki yeterlik algılarında okul başarı puanı (GANO) yüksek olan öğrenciler lehine istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Ülper ve Bağcı (2012) ve Akengin ve diğerleri (2014) de çalışmalarında bu araştırma sonucuyla benzer şekilde akademik başarısı yüksek öğrencilerin daha yüksek mesleki yeterlik/özyeterlik algısına sahip olduğunu tespit etmiştir. Araştırma sonucunun bu yönüyle literatürle paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu bulguya dayanarak, öğrencilerin akademik başarılarının mesleki yeterlik algıları üzerinde uzun vadede etkili olduğu ve başarı düzeyi yüksek öğrencilerin mesleki yetkinliklerini daha olumlu algıladıkları söylenebilir.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Çocuk gelişimi bölümü öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilen bu araştırma bazı sınırlılıkları içermektedir. Araştırmanın sadece İğdır Üniversitesi Çocuk Gelişimi programı öğrencileriyle yapılması ve örneklem grubunda erkek öğrencilerin temsiliyetinin düşük olması bu araştırmanın bir sınırlılığıdır. Bu kapsamda farklı bölümlerle veya farklı bölümlerin karşılaştırıldığı araştırmaların yapılması önerilir. Bu araştırma otuz iş gününü kapsayan yaz stajı uygulaması sonrasında yapılmış olması bir diğer sınırlılık olarak görülmektedir. Daha uzun süreli staj ya da uygulama zamanları kullanılarak daha anlamlı sonuçlar elde edilebilir. Araştırma ön test- son test tasarımına dayalı olarak yürütülmüştür. Bu sınırlılığı aşmak için kontrol gruplu deneysel araştırmaların yapılması önerilebilir. Öğrencilerin eğitim süresince tek bir kurum yerine birden fazla kurumda staj yapması sağlanarak farklı becerilerinin gelişmesine olanak sağlanabilir. Son olarak öğrencilerin mesleki yeterliliklerin gelişimini sağlamak amacıyla öğrencilerin uygulama alanlarının genişletilmesi ve öğrencilere bu konuda mentorluk yapılması bu alginın gelişimini etkileyebileceği önerilmektedir.

Kaynakça

- Acar, A. E. (2021). *Erken çocukluk eğitime giriş*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Akbaş, A., & Çelikkaleli, Ö. (2006). Sınıf öğretmeni adaylarının fen öğretimi öz-yeterlik inançlarının cinsiyet, öğrenim türü ve üniversitelerine göre incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 98-110.

- Akengin, H., Yıldırım, G., İbrahimoglu, Z., & Arslan, S. (2014). Öğrencilerin coğrafya dersine ilişkin öz yeterlik algıları ile akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (29). <https://doi.org/10.14781/mcd.77745>
- Akhan, N. E., & Kaymak, B. (2021). Öğretmenlik uygulamasının öğretme motivasyonu ve öğretmenlik özyeterlilik inançlarına etkisi. *Journal of International Social Research*, 14(76). <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.11424>
- Aksoy, V., Yüksel, K., Diken, İ. H., & Karaaslan, Ö. (2012). Rehber öğretmen adaylarının özel eğitimde psikolojik danışma ve rehberliğe ilişkin öz-yeterlik algıları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(31), 137-148. <https://dergipark.org.tr/en/pub/pauefd/issue/11112/132857>
- Alan, B. & Güven, M. (2022). Uluslararası bir kavram karmaşası: yeterlik, yeterlilik ve yetkinlik kavramları üzerine bir doküman incelemesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 12(1), 271-293. <https://doi.org/10.18039/ajesi.1004416>
- Altunçekiç, A., Yaman, S., & Koray, Ö. (2005). Öğretmen adaylarının öz-yeterlik inanç düzeyleri ve problem çözme becerileri üzerine bir araştırma (Kastamonu İli Örneği). *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(1), 93-102.
- Aral, N., Tanrıbuyurdu, E. F., Tiryaki, A. Y., Sağlam, M., & Aysu, B. (2015). Türkiye’de çocuk gelişimi alanındaki lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 14(1), 7-16. https://doi.org/10.1501/Ashd_0000000103
- Ay, D. (2023). Çocuk gelişimi bölümü üniversite öğrencilerinin yaşam boyu öğrenme yeterlikleri ve öz-yönetimli öğrenme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bartın Üniversitesi.
- Balcı, A. (2021). *Sosyal bilimlerde araştırma; yöntem, teknik ve ilkeler*. Pegem A Yayınları.
- Bandura, A. (1994). Self efficacy. V. S. Ramachaudran (Ed.). In: *Encyclopedia of human behavior* (Vol. 4, pp. 71-81). Academic Press.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
- Bandura, A., & Schunk, D. H. (1981). Cultivating competence, self-efficacy, and intrinsic interest through proximal self-motivation. *Journal of personality and social psychology*, 41(3), 586. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.41.3.586>
- Başkurt, A. (2022). 0-18 yaş çocuk gelişiminde tanımanın önemi. Recai Akar (Ed.), *Çocuğu tanıma teknikleri (0-18 Yaş Gelişimsel Yaklaşım)* içinde. Efe Akademi yayınları.
- Britner, S. L., & Pajares, F. (2006). Sources of science self-efficacy beliefs of middle school students. *Journal of Research in Science Teaching*, 43(5), 485-499. <https://doi.org/10.1002/tea.20131>
- Butler, F. C. (1978). The concept of competence: An operational definition. *Educational Technology*, 18(1), 7-18. <https://www.jstor.org/stable/44418395>
- Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (28. bs.)*. Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (4. baskıdan çeviri). Eğiten Kitap.
- Çakıroğlu, J., Çakıroğlu, E., & Boone, W. J. (2005). Pre-service teacher self-efficacy beliefs regarding science teaching: A comparison of pre-service teachers in Turkey and the USA. *Science Educator*, 14(1), 31-40. <https://eric.ed.gov/?id=EJ740956>
- Çoban, A., & Sanalan, V. A. (2002). Fen bilgisi öğretimi dersinde özgün deney tasarımı sürecinin öğretmen adayının öz yeterlilik algısına etkisi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 1-10. <https://dergipark.org.tr/en/pub/erziefd/issue/5990/79723>
- Demircioğlu, E., & Yurt, E. (2024). Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Yeterlik Algıları için Dijital Materyal Tasarım Becerilerinin Önemi: İlişkisel Bir Araştırma. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 13(2), 489-499. <https://doi.org/10.30703/cije.1346916>
- Derman, A. (2007). Kimya öğretmeni adaylarının öz yeterlik algıları ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Eilström, P. E., & Kock, H. (2008). Competence development in the workplace: concepts, strategies and effects. *Asia pacific education review*, 9(1), 5-20. <https://doi.org/10.1007/BF03025821>

- Gerçek, M., & Özveren, C. G. (2024). Developing Career Resources Through Work-Based Learning: A Qualitative Study on Internship Experiences. *Business & Economics Research Journal*, 15(3). <https://doi.org/10.20409/berj.2024.446>
- Hackett, G., & Betz, N. E. (1981). A self-efficacy approach to the career development of women. *Journal of Vocational Behavior*, 18(3), 326-339. [https://doi.org/10.1016/0001-8791\(81\)90019-1](https://doi.org/10.1016/0001-8791(81)90019-1)
- Jones, M. G., & Wheatley, J. (1990). Gender differences in teacher-student interactions in science classrooms. *Journal of research in Science Teaching*, 27(9), 861-874. <https://doi.org/10.1002/tea.3660270906>
- Kahyaoğlu, M., & Yangın, S. (2007). İlköğretim öğretmen adaylarının mesleki özyeterliklerine ilişkin görüşleri. *Kastamonu Education Journal*, 15(1), 73-84. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kefdergi/issue/49108/626697>
- Karacan, S., & Karacan, E. (2004). Meslek yüksekokullarında (MYO) yapılan staj uygulamalarına ilişkin bir araştırma: Kalite ve verimlilik için iş yerleri - MYO işbirliğinin gereği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (8), 168-184.
- Karakuş, İ. (2017). Öğretmen adaylarının öz yeterlik algıları ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Kesit Akademi Dergisi*, (9), 361-377. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kesitakademi/issue/59837/864669>
- Karaman, H. B., & Artan, A. E. (2022). Meslek lisesi öğrencilerinde benlik saygısı ve öz yeterlik düzeylerinin staj uygulaması süresince incelenmesi: Turizm meslek lisesi örneği. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, 6(1), 113-129. <https://doi.org/10.32960/uead.1032504>
- Karışan, D. (2017). The impact of student centered microteaching practices on preservice science teachers' self-efficacy beliefs. *Turkish Journal of Education*, 6(4), 186-199. <https://doi.org/10.19128/turje.341776>
- Kaysi, F. (2020). Mesleki yeterlik algıları ölçeğinin geliştirilmesi ve uygulaması. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi (UEAD)*, 4(1), 29-48. <https://doi.org/10.32960/uead.693885>
- Kodaz, A. F., & Batik, M. V. (2018). Kurum deneyiminin psikolojik danışman adaylarının okul psikolojik danışmanı öz yeterlik algılarına etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(15), 902-929. <https://doi.org/10.26466/opus.425811>
- Köse, E. (2013). Bilimsel araştırma modelleri. R. Kıncal. (Ed.), *Bilimsel araştırma yöntemleri* (99-123) (2. Baskı) Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kurbanoglu, S. S. (2004). Öz-yeterlik inancı ve bilgi profesyonelleri için önemi. *Bilgi Dünyası*, 5(2), 137-152. <http://hdl.handle.net/10760/7363>
- Kurt, T. (2012). Öğretmenlerin öz yeterlik ve kolektif yeterlik algıları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(2), 195-227. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tebd/issue/26137/275278>
- Leithwood, K. (2007). What We Know About Educational Leadership. In: Burger, J.M., Webber, C.F., Klinck, P. (Eds) *Intelligent Leadership: Constructs for thinking education leaders*, Springer, 41-66. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-6022-9_4
- Lindberg, O., Rantatalo, O. (2015). Competence in professional practice: A practice theory analysis of police and doctors. *Human relations*, 68(4) 561-582. <https://doi.org/10.1177/0018726714532666>
- Morgil, İ., Seçken, N., & Yücel, A. S. (2004). Kimya öğretmen adaylarının öz-yeterlik inançlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Balikesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 62-72. <https://dergipark.org.tr/en/pub/baunfbed/issue/24782/261823>
- Mulder, M. (2014). Conceptions of Professional Competence. In: Billett, S., Harteis, C., Gruber, H. (eds) *International Handbook of Research in Professional and Practice-based Learning*. Springer International Handbooks of Education. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-017-8902-8_5
- Özdemir, C., & Erdoğan, T. (2017). Sınıf öğretmeni adaylarının ilkökuma ve yazma öğretimine ilişkin öz yeterlik inançlarının belirlenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 314-331. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2017.17.28551-304637>
- Özer, B. (1993). *Öğretmen adaylarının etkili öğrenme ve ders çalışmadaki yeterliliği*. Anadolu Üniversitesi Basımevi.

- Özteke, H. İ. (2011). İlköğretim okullarında çalışan psikolojik danışmanların sosyal karşılaştırma ve öz-bilinç düzeyleri ile psikolojik danışman öz-yeterlik inancı arasındaki ilişkinin incelenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Perales, J. V., García, R. F. M., Tucno, L. N. E., Hinostroza, J. P. J., Fuentes, E. P. N., Ore, K. Z. R., ... & Gutiérrez, A. L. V. (2023). Pre-professional internships and professional training of administration students at Ica. *Technium Education and Humanities*, 5, 69-88. <https://doi.org/10.47577/teh.v5i.8994>
- Pires, L. N. (2018). *The impacts of early childhood investment: an approach through latent cognitive skills*. (Unpublished Doctoral dissertation). Fundação Getúlio Vargas Escola De Economia De São Paulo.
- Sarıbıyık, M. (2019). *Mesleki eğitimde +1 uygulamalı eğitim modeli*. TurkuvaZ Haberleşme ve Yayıncılık.
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (sixth ed.). Pearson.
- Talışık, E. (2016). Müzik öğretmenlerinin mesleki genel yeterlik algıları ile doyum ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki bağıntının incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(37), 1-14. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mauefd/issue/19410/206439>
- Taşkın, Ç. Ş., & Hacıömeroğlu, G. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının özyeterlik inançları: Nicel ve nitel verilere dayalı bir inceleme. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 21-40. <https://dergipark.org.tr/en/pub/inuefd/issue/8703/108673>
- Tepe, S. (2010). *Müzik öğretmenliği programında bireysel çalgı eğitimi-gitar öğrencilerinin mesleki yeterlik algılarının değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Tok, Ş. (2016). Mikro öğretim yönteminin öğretmen adaylarının özyeterlik inançlarına ve mesleğe yönelik tutumlarına etkisi. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(212), 5-25. <https://dergipark.org.tr/en/pub/milliegitim/issue/36138/405981>
- Türk Dil Kurumu. (2024). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Ülper, H., & Bağcı, H. (2012). Türkçe öğretmeni adaylarının öğretmenlik mesleğine dönük öz yeterlik algıları. *Electronic Turkish Studies*, 7(2), 1115-1131.
- Wan, N. Z. N., Razak, S., San, S., Hussin, S. N. A., Abdullah, A., Aziz, A., & Saidi, N. (2024). Exploring the educational impact: a study on accounting students' learning and development during internship. *International Journal Of Education, Psychology And Counselling (IJEPC)*, 9(54). doi: <https://doi.org/10.35631/ijepc.954044>
- Xu, L., & Zhang, Y. (2020). Study on factors affecting preschool education service quality: An empirical analysis based on fuzzy cognitive map and evidential theory. *Kybernetes*, 49(4), 1065-1081. <https://doi.org/10.1108/K-08-2018-0442>
- Von Suchodoletz, A., Lee, D. S., Henry, J., Tamang, S., Premachandra, B., & Yoshikawa, H. (2023). Early childhood education and care quality and associations with child outcomes: A meta-analysis. *Plos One*, 18(5), e0285985. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0285985>
- Yıldırım, A. (2011). *Sınıf öğretmeni adaylarının mesleki öz-yeterlik algıları ile mesleki kaygı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Yaman, S., Koray, Ö. C., & Altunçekiç, A. (2004). Fen bilgisi öğretmen adaylarının öz-yeterlik inanç düzeylerinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(3), 355-366. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tebd/issue/26127/275219>
- Young, M. E., & Mundial, B. (1996). *Early child development: investing in the future*. World Bank.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Nurullah SELÇUK*

Makale Adı/Article Name

**Demografik Yaşlanmanın Toplumsal İnşasını Anlamaya Yönelik
Nitel Bir Çalışma****

*A Qualitative Study to Understand the Social Construction of Demographic
Ageing*

ÖZ

Yaşlanma, prenatal dönemden başlayarak yaşamının sonuna kadar devam eden bir süreçtir. Yaşlılık ise, bu sürecin belirli bir dönemini tanımlar ve genellikle bireyin fiziksel ve zihinsel fonksiyonlarında belirgin gerilemenin gözlemlendiği zaman dilimini ifade eder. Modernitenin etkisiyle şekillenen yaşam tarzı, sağlık alanındaki yenilikler, düzenli ve sağlıklı yaşam pratiklerinin gündelik hayatın bir parçası haline dönüşmesi; ortalama yaşam süresinin uzamasına neden olmuş ve demografik yapılar da yaşlanma gerçekleşmiştir. Demografik yaşlanmayla yaşlılık sosyal bir olgu, sorunları ise sosyal bir problem haline dönüşmüştür. Dolayısıyla bu durum farklı bir sosyal görünüm ortaya çıkmıştır. Sosyal görünüm bir toplumun, bir olguya karşı değer, inanç, tutum ve norm gibi düşsel ve duygusal eğilimlerini yansıtır. Sosyal görünümün tespiti yaşlı bireyin kendisini nasıl gördüğünü ve başkalarının onu nasıl algıladığını sosyolojik olarak anlamlandırılması sağlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma, yaşlı bireylerin toplum içerisindeki durumunu, sosyal konumunu, yaşlıya bakış açısını ve kendilerini nasıl gördüklerini analiz etmeyi ve yaşlıya karşı etik gündemlerin geliştirilmesini amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Araştırmanın sorunsalının ve sosyal görüngüsünün toplumsal inşasını analiz edebilmek için farklı sosyo-demografik özelliklere sahip kişilerle görüşülmüş ve elde edilen veriler parçalara ayrılarak çözümlenmiştir. Parçalara ayrılan veriler kodlanmış ve birbirleri ile bağlantılı kodlar bir araya toplanarak temalar oluşturulmuştur. Dolayısıyla çalışmada, yaşlılığın toplumsal yörüngeleri analiz edilmeye ve yaşlılık sosyoloji bağlamında değerlendirmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Yaşlılığın sosyal görünümü, Demografik yaşlanma

ABSTRACT

Aging is a process that starts from the prenatal period and continues until the end of life. Old age, on the other hand, defines a specific period of this process and generally refers to the time period in which a significant decline in the physical and mental functions of the individual is observed. Lifestyles shaped by the influence of modernity, innovations in the field of health, and the transformation of regular and healthy living practices into a part of daily life have led to an increase in life expectancy and aging in demographic structures. With demographic aging, old age has become a social phenomenon and its problems a social problem, and a different social outlook has emerged. Social outlook reflects a society's imaginary and emotional tendencies such as values, beliefs, attitudes and norms towards a phenomenon. The determination of social appearance provides a sociological understanding of how the elderly see themselves and how others perceive them. In this context, the study aims to analyze the situation of older individuals in society, their social position, their perspective on the elderly and how they see themselves, and in this context, to develop ethical agendas towards the elderly. Phenomenology design, one of the qualitative research methods, was used in the study. In order to analyze the social construction of the problematic and social phenomenon of the research, people with different socio-demographic characteristics were interviewed and the data obtained were analyzed in parts. The fragmented data were coded and themes were formed by gathering the related codes together. Therefore, the study attempts to analyze the social trajectories of old age and evaluate old age in the context of sociology.

Keywords: Aging, Social aspects of aging, Demographic aging

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, n_selcuk2000@yahoo.com

** Bu çalışmanın yapılabilmesi için Adıyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı'nın 02.04.2024 tarih ve 34 sayılı oturumunda alınan karar uyarınca etik kurul onayı alınmıştır.

Extended Abstract

Introduction

The importance of aging and old age in scientific studies stems from the structural changes in the demographic structure brought about by modernization and industrial society. While fewer people reach old age in traditional societies, new lifestyles in economic, social and health areas along with industrialization have allowed individuals to live longer. Today, there are many theoretical explanations that reveal the social appearance of aging and old age. These explanations reveal the social appearances of old age according to the conditions of the period, try to reveal a better aging adventure and include extremely important approaches in terms of producing new social policies for the elderly.

In the light of these developments, the historical course of aging has revealed new social appearances in the sociological context. One of these differences is the changes in the status of the elderly in society with demographic aging. Modernization has led to a social reinterpretation of the elderly according to today's conditions due to structural features such as the physical competence of the elderly in the social position of the elderly in the face of labor supply and demand, isolation, the emergence of the perennial elderly as a stereotype, and a population structure that becomes unbalanced as it ages in terms of gender. Recently, the development of information communication technologies has brought the digitalized elderly to the forefront, and the increase in the level of education has brought the educated elderly to the forefront.

This study aims to analyze how other people, other than the elderly, see them and their perspectives on the future of old age in order to analyze the social trajectories of old age today. For this purpose, it focuses on the social appearance of the elderly today and new approaches that can be produced for the elderly regarding the future.

Method

The method of the research was carried out using the phenomenology design. A semi-structured interview form prepared by consulting expert opinions was applied in order to analyze the social construction of old age. The data obtained in the study was analyzed by separating into pieces, and the pieces with the same semantic relationship were combined to form themes. The themes created were categorized and tabulated.

The study is a qualitative research and semi-structured interview form was used as a data collection technique. After the interview, the data were transcribed in computer environment and the transcribed data were analyzed. As a result of the analysis, the findings were divided into small parts in order to make social sense of the content. In the next stage, each piece was coded with a descriptive label, and data pieces with similar topics were grouped under the same code. In the last stage, other codes related to the coded data pieces were grouped under the same category. Therefore, the findings were analysed through axial coding.

Findings

The findings obtained as a result of the research created themes under the titles of “Rejuvenation of Old Age, Feminization of Old Age, Education of Old Age, Digitalization of Old Age, Singularization of Old Age, Purification of Old Age from Profession, Economic Pressure”. If this study had been conducted 30 years ago, the possibility of such a social appearance would have been very low. However, today, in the light of the information available in the literature on old age, the dynamics of old age and its social appearances are being tried to be explained. Therefore, in order to make sense of these changes that have occurred in the structure and social appearance of old age compared to the past years, it is necessary to produce current and future social theories and in this context, to transform old age and old age into a better adventure for the society and the individual with social policies. These trends are of vital importance for societies experiencing demographic transformation in the direction of old age.

Policies to be developed for aging demographic structures are necessary for both society and the socio-cultural and economic participation of elderly individuals. Rejuvenated, digitalized, educated old age represents a situation that occurs for the benefit of society and the elderly. Considering the unique aging of each individual, preventing old age from being seen as a process that should be separated from social and professional life and opening social and economic areas where the elderly can participate is of great importance for aging societies. Therefore, it is of great importance to take measures that will minimize the negative effects of the changes that occur in the demographic structure and the socio-cultural and economic structure of the society by controlling the changes that occur in the demographic structure with social aging and both to ensure the social security of the elderly and for the welfare of the country.

Conclusion, Discussion and Recommendations

The social manifestations of aging today give direction to future social policies. For this reason, it is necessary to be able to produce projects that foresee the future in order to shape the policies that are made

about the dynamics of aging and will be realized for the elderly questions. For this purpose, more emphasis should be placed on studies to identify the social trajectories of old age. In order to combat old age and its problems, it is important to ensure that the current social policies and practices are updated in accordance with the changing conjuncture structure and adapted to the situations that may occur today and in the future; these projects and policies should be sought in assumptions about the future of old age.

As a result, elderly individuals are significantly affected by the conditions of the period and day, and chronologically centered approaches to aging today may be insufficient to explain the social appearance of the elderly. Today's chronologically centered explanations may provide a model of aging for the near future, but may not be effective in explaining the future situation. In this context, in aging societies, it is important to turn to studies and policies that tend to individual processes that occur uniquely rather than chronological trends.

Giriş

Demografik yaşlanma, yaşam kalitesindeki olumlu yönde gelişmeyi, yaşam tarzındaki önemli değişiklikleri, daha iyi sağlık koşullarının etkisiyle toplam popülasyondaki yaşlı bireylerin artan oranıyla karakterize edilen ve özellikle yaşlı yaş gruplarında daha yüksek yaşam beklentisine yol açan önemli bir olgudur (Čábelka ve Šídlo, 2024:154). Dolayısıyla demografik yaşlanma, bir popülasyondaki yaşlı bireylerin artan oranını ifade eder ve toplumları önemli ölçüde etkiler (Sarif ve Hemalatha, 2023:718). Türkiye'nin son elli yılı demografik açıdan değerlendirildiğinde, nüfusun yaşlanma yönündeki hızı oldukça dikkat çekmekte, yaşlanma ve yaşlılık çalışmaları önem kazanmaktadır. Demografik dönüşümün öne çıkardığı değişkenlerinden yaşlanma ve yaşlılık kavramları bir birlerinden farklı anlamlar ifade etmektedir (Arun, 2018:41). Yaşlanma, bireyin ana rahmine düşmeyle başlayan ve hayatının son bulmasına kadar geçen kronolojik süreci ifade etmektedir (Tomanbay, 2002). Yaşlılık ise bireyin hayatındaki geçirdiği evrelerden biridir ve bu evre fiziksel ve biyolojik olarak gerilemenin gerçekleştiği bir dönemi ifade etmektedir (Ergin, 2005). Kısacası nüfusun yaşlanması ya da demografik yaşlanma, yaşlı kitlenin toplam nüfus içerisindeki oranının artması olarak değerlendirilmektedir. Demografik açıdan gerçekleşen bu farklılaşmayla toplum yaşlanmakta ve bu durum sosyal, ekonomik, kültürel, sosyal güvenlik ve sağlık hizmetleri açısından çeşitli sonuçlar doğurmaktadır. Günümüzdeki nüfus yapısında meydana gelen bu durum, 20. yüzyılda yaşanan sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmelere paralel olarak yeni sosyal görünüm ortaya çıkarmıştır.

Yaşlılığın sosyal görünümü, bir toplumun değerlerini ve inançlarını yansıtan çeşitli toplumsal yapılar tarafından şekillenmektedir. Bu yapılar, yaşlanan bireylerin kendilerini nasıl algıladıklarını ve başkaları tarafından nasıl algılandıklarını etkiler (Nascimento do ve Mateus, 2014). Günümüz değer ve normlarının şekillendirdiği olguların mevcut görünümünün bilimsel yöntemlerle tespiti, sosyal bir problem olarak görülen olumsuzlukların çözümlenmesinde kolaylıklar sağlar. Modernleşmeyle birlikte yaşlı bireylere karşı tutum önemli ölçüde değişmiş ve bu bakış açısındaki değişim yaşlı bireyin içinde bulunduğu durumu daha güç bir hale sokmuştur. Modernleşme, yaşlı bireye karşı farklı bir sosyal görünüm ortaya çıkarırken, bir yandan da toplumların yaşlanmasını sağlayan dinamikleri etkilemiştir.

20. yüzyılın başından itibaren meydana gelen köklü değişimler ileri endüstri toplumlarının demografik yapılarını etkilemiş ve hızla yaşlanmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler günümüzün gelişmekte olan ülkelerinde nüfus yapılarına etki ederek demografik dönüşüm yaşanmasına ivme kazandırmıştır. Dünyada 19. yüzyıl öncesi nüfus artışı devam ederken, yaş grupları arasında orantılı, dengeli ve sabit bir gelişim seyri söz konusuydu. Ortalama yaşam süresi, günümüzdeki kadar uzun olmadığı için yaşlı kitlenin oranı da yüksek değildi. Böylece sabit demografik bir görüntü bulunmaktaydı. 19. yüzyıldaki değişimler ve sonuna doğru yaşanan sanayi ve teknoloji alanındaki gelişmeler, yaşam refahının artmasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni yaşam tarzı, doğum oranlarının düşmesine ve ortalama yaşam süresinin uzamasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu durum toplam nüfus içerisindeki yaşlı oranının artmasını sağlamış ve böylece toplumların yaşlanma süreci başlamıştır (Uyanık, 2017:78). Demografik yaşlanma

hızını besleyen iki sosyal olgu bulunmaktadır. Bunlardan biri doğum oranlarındaki düşüş, bir diğeri ise doğuşta beklenen yaşam süresindeki uzamadır (Sporket, 2017:492).

Toplumsal yaşlanmanın temel dinamiğini oluşturan bu iki değişken, 21. yüzyılının önemli demografik olgulardan biri olan yaşlanma ve yaşlılık kavramlarını ön plana çıkarmıştır. Daha önce ileri sanayi toplumlarında ortaya çıkan toplumsal yaşlanma, günümüzde özellikle gelişmekte olan toplumlarda kendini göstermektedir. Yaşlı oranındaki bu artış toplumun aile yapısını, sosyo-ekonomik yapısını, sosyo-kültürel yapısını, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri gibi birçok alanını etkilemiştir. Dolayısıyla yaşlanma olgusu günümüzde sadece gelişmiş toplumların değil; gelişmekte olan toplumlar açısından da bilimsel açıdan ele alınması, sosyal görünümünün tespit edilmesi ve sosyal politikalar geliştirilmesi gereken bir konu olmuştur (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2007; Canatan, 2023)

Modernleşmeyle birlikte ailelerin küçülmesi, yeni yaşam tarzının geleneksel değerleri yetersiz kılması, yaşlıyı yoksulluk ve yalnızlıkla baş başa bırakmıştır (Özkuş, Kalaycı ve Atasoy, 2019: 93). Dolayısıyla yaşlı bireylerin sosyal perspektifleri hızla değişen bir toplumda çeşitli zorlukları ortaya çıkarmıştır (Datta, 2016). Geleneksel toplumlarda, yaşlılık ve ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik ve kültürel birçok sorun aile içerisinde çözümlenmekte, yaşlının ve onun çevresinin üstlendiği bir sorun olarak değerlendirilmekteydi. Sanayileşmeyle toplumun yaşlanmasına neden olan gelişmeler, modernleşmeyle beraber bireyselleşen hayatlar, yaşlılık olgusunun toplumsal bir içerik kazanmasına neden olmuş ve yaşlılık sosyal bir olgu haline dönüşmüştür (Birren ve Binstock, 2006). Türkiye’de yaşlılık, gelişmiş toplumlardaki gibi büyük bir sorun olarak görülmesi de sosyal refah artmakta, hayat standartlarını geliştirmekte ve doğuşta beklenen yaşam süresinin uzamaktadır (Kurtkapan, 2018:1). Bu bağlamda Türkiye’de yaşlılık ve yaşlanma, kültürel örüntülerin etkisine bağlı, bireysel bir sorun olarak değerlendirilmese de toplumsal yaşlanmanın olduğu ülkelerin (gelişmiş ülkeler) sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarında meydana gelen dönüşüm örneği, yakın bir gelecekte yaşlanmanın Türkiye’de de toplumsal bir sorun olarak görülmesine örnek teşkil etmektedir (Arun, 2013).

Dünyada 2015 yılından sonra doğuşta beklenen yaşam süresi (bir bireyin yaşaması beklenen yaşam yılı) ortalama olarak 69 yıl olarak tespit edilmiştir. Bu sürenin en yüksek olduğu ülke Japonya (83,7 yıl), en düşük olduğu ülke ise Kongo Demokratik Cumhuriyeti (48,9 yıl) dir. Türkiye’deki doğuşta beklenen yaşam süresi ise 74,6 yıldır ve bu ortalamayla Türkiye, 186 ülke arasında 75. sırada yer almaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2022b). Veriler, yaşlı nüfusun Türkiye’de hızlı bir artış eğilimi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda demografik yaşlanmanın toplumsal problemlere neden olmaması için önlemlerin alınması ve yaşlıya karşı toplumsal algının günümüz ve geleceğe ilişkin gelişmeler göz önüne alınarak sosyal yönden anlamlandırılması önem arz etmektedir.

Yukarıda da anlatıldığı gibi modernleşme ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler insanların yaşam biçimlerini görece zenginleştirmiş, değişen yaşam biçimleri insanların beklentilerini ve seçeneklerini artırmıştır. Bu çerçevede farklılaşmaların yaşlı kitleyle ilgili ortaya çıkardığı sosyal anlamlandırmalar için çeşitli kavramlar tanımlanmıştır. Yaşlılıkla ilgili bu sosyal anlamlandırmalar içerisinde en kabul gören açıklamalardan biri Tews’in ileri sürdüğü yaşlılığın gençleşmesi, yaşlılığın tekilleşmesi, yaşlılığın kadınlaşması ve yaşlılığın meslekten arındırılması kavramlarıdır (Tufan, 2003:45). Bu kavramlarla birlikte çalışmada, demografik görünümün anlamlandırılmasında ve yaşlı bireye yönelik sosyal tutumların değerlendirilmesinde yaşlılığın maarifleşmesi ve dijitalleşmesi (Selçuk, 2022b) kavramları da ele alınmıştır.

Toplumun yaşlıya bakış açısı, yaşlanmaya karşı etik içerikleri etkilemektedir. Bu kavramlarla çalışmada oluşturulan modelde, yaşlı bireylerin kendilerini nasıl gördükleri ve diğer bireyler tarafından nasıl değerlendirildiği belirlenmeye çalışılmıştır. Yaşlı bireyler içim yapılan gelenek dışı, tartışmalı toplumsal tutumun neden olacağı gayri ahlaki değerlendirmeler, yaşlanan toplumlar için büyük bir sorun teşkil etmektedir. Bu açıdan, yaşlıya karşı sosyal duruşun sonuçlarının tartışıldığı ve sosyal görünümünün sergilendiği çalışmalarla yaşlıya karşı etik gündemlerin oluşturulması önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada, yaşlıya karşı toplumsal

yaklaşımın, eğilimin ve algının oluşturduğu sosyal tutumların araştırılması ve yaşlılar için duyarlı bir gündem oluşturması amaçlamaktadır.

1. Demografik Yaşlanmanın Sosyolojik Çözümlemesi

Geçtiğimiz çeyrek yüzyılda demografik eğilimde yeni bir sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorun, bir önceki çeyrek yüzyılın demografik eğilim olan “nüfusu hızla artan gezegen anlayışının” tersine, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki “demografik yaşlanma hızı” olmuştur (Trpkova-Nestorovska, 2022:15). Nüfus değişimi ve gelişimi çağlara göre farklılık arz etmiş, fakat son yıllarda nüfus değişiminin en önemli ve tartışılan konusu, demografik yaşlanma süreci olmuştur. Nüfusun yaşlanma yönündeki bu eğilimi yavaş gerçekleştirmekte ancak günümüz koşullarıyla yaşlanma süreci daha güçlü hale gelmekte ve daha çok güçlenmektedir (Kačirek, 2015:24). Yaşlanma genellikle olumsuz bir şekilde tasvir edilmektedir. Fakat günümüzdeki demografik eğilim doğrultusunda sosyal politikalar yaşlılığı “sağlıklı, aktif ve başarılı yaşlanma” dinamikleriyle ekonomik açıdan, kentsel form yapısında ve toplumsal tepkiler odağında yeniden şekillendirmeye çalışmakta ve yaşlının “artık nüfus” olarak nitelendirilmesine neden olan geleneksel pasif görüşlere meydan okumaktadır (Warner, Zhang, ve Guillemot, 2024:79). Çünkü bireylerin yaşlanmasının aksine, nüfusun yaşlanması ekonomik ve sosyal alanlarda toplum için avantaj sağlayabilmektedir (El-Rouby, 1981). Bu bağlamda yaşlanma demografisi, nüfus değişiminin ve buna etki eden bileşenlerinin, toplumun fiziksel ve sosyal çevresini nasıl etkilediğinin ve bunlardan nasıl etkilendiğinin araştırılmasını içermekte ve günümüzde demografik yönelimleri tespit etmeye çalışmaktadır (Olshansky, 2003:37). Günümüzdeki demografik yönelimler, 10 ya da 20 yıl sonrasına kadar yaşlılığı açıklamak ve sosyolojik yönden anlamlandırılmasının yapılabilmesi için yeterli görülebilir. Fakat daha sonrası için, günümüz yaşlanma kuram ve açıklamalarının, gelişen sosyal dinamikler çerçevesinde yaşlılık için bir şablon ortaya koymaktan uzaklaşacağı söylenebilir (Victor, 2005). Yaşlanmanın sosyal görünümünün tespit edilmesi, yaş alma süreçlerinin daha iyi nasıl gerçekleşeceğini açıklamaya çalışmaktadır (Miah, 2019). Fakat yaşlılığa ilişkin geleneksel bakış açısıyla şekillenen kuramsal açıklamalar, günümüz ve geleceğin yaşlılığına ilişkin sosyal gerçekliği tam olarak açıklayamamaktadır (da Costa, Vitorino, Silva, Vogel, Duarte ve Rocha-Santos, 2016). Yaşlılara yönelik bazı sosyal perspektifler, ahlaki olmayan, marjinal düşünceleri ve yaşlanmayla ilgili etik hususları etkileyebilmektedir (Spielman, 2012). Bu nedenler demografik yaşlanmanın gerçekleştiği toplumlarda yaşlanmanın sosyal yörüngelerinin tespiti, sosyal tutumun anlaşılmasını, yaşlılık için etik hususların görünür hale getirilmesini sağlamaktadır.

Demografik yaşlanma, bir popülasyondaki yaşlı bireylerin kronolojik yaşa dayalı geleneksel metriklerle değerlendirildiği, yaşlı nüfusun artışı için kullanılan bir terimdir (Rosa, 2022:1). Demografik yaşlanma, düşen doğum oranları ve artan yaşam beklentisinden kaynaklanan nüfustaki yaşlı bireylerin (65 yaş ve üstü) artan oranını ifade etmektedir. Bu demografik eğilim özellikle gelişmiş, gelişmekte olan ülkelerde önemli sosyal ve ekonomik sonuçlara yol açmaktadır (Iftimoaei, 2019:7). Demografik yaşlanmanın meydana getirdiği zorluklarla etkili bir şekilde başa çıkmak için, öncelikle ekonomik ve sosyal değişimlerin nedenlerini, sonuçlarını ve çıkarımlarını anlamak gerekmektedir (Gove, 1995). Yaşlılığın, sosyal sistemlerin içinde nasıl şekillendiğini, çeşitli sosyal kurumların işlevsel yapısındaki önemini, tutum ve değerlerin nasıl oluştuğunu, bireyler ve gruplar arasında nasıl farklılaştığını ve gerçekliklerin sosyal olarak nasıl inşa edildiği sorunsallarına yanıt aranması gerekmektedir (Waite, 2013). Bu çerçevede günümüze ilişkin açıklamalar için kuramsal açıdan tarihsel bir perspektif sunmak önem arz etmektedir.

Bu perspektifin sunulması, insanlığın var olduğu günden bu yana toplumların yaşlılık kavramına atfettiği değer ve yaşam süresinin değişiminin sosyal görünümü için gerekli görülebilir. İnsanlık tarihinin erken dönemlerinde arkeologlar, Homo habilis’lerin (becerikli insan) yaşam süresinin oldukça kısa olduğu ve ortalama yaşam süresinin yaklaşık 20 yıl civarında olduğunu tespit etmişlerdi. Daha sonra Homo sapiens ile birlikte, insanlar daha karmaşık topluluklar oluşturmaya, beslenme, barınma ve sağlık bakımı gibi temel ihtiyaçlarını daha iyi karşılamaya başlamışlardır. Yerleşik hayata geçiş, toprağın ıslahı, yapılaşma ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi gelişmeler,

insanların yaşam koşullarını daha uygun hale getirmiş ve yaşam sürelerinin uzamasına neden olmuştur (Akin, 2003:6). Bu gelişmeler sonrasında daha çok gelişen sistemler sayesinde insanoğlu doğa koşullarının yıpratıcı etkilerini kontrol altına almış, makineleşme ve modern üretim biçimiyle yeni bir sosyal sistem olan “sanayi toplumu” nu ortaya çıkarmıştır. Sanayi toplumu ihtiyaç fazlası üretimle insanların tüketim alışkanlıklarını da değiştirerek, sosyal refahını artırmıştır.

Sanayi toplumu, mal ve hizmetlerin kollektif üretimi ve dağıtımıyla ilgili ürün çeşitliliğine dayalı bir sistem geliştirmiştir. Bu sistem üreticilerin büyük miktarlarda ürünleri aynı kalitede ve standartlarda üretmelerini ve bunları geniş bir müşteri kitlelerine sunmalarını içermektedir. Bu yaklaşım, üretim maliyetlerini düşürmek ve müşterilere daha uygun fiyatlarla ürün sunma prensibine dayanmaktadır (Reich, 2002:16). Dolayısıyla geleneksel sistemden farklı olarak ciddi bir dönüşüm yaşayan toplum, kaliteli, bol, ihtiyaç fazlası ve ucuz üretimle yaşam koşullarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu değişim, toplumun sosyal ve ekonomik yönden refahını sağlarken, sağlık alanındaki devrim niteliğindeki yeniliklerin sağladığı yeni sağaltım teknikleriyle sağlıklı bir yaşamın kapılarını aralamıştır. Bu bağlamda sosyo-ekonomik gelişmelerle sağlıklı, dengeli ve düzenli beslenme imkânlarının yanında tıbbi gelişmeler, insan ömrünün uzamasına neden olmuştur. Ayrıca yaşlılık olgusu ve yaşam süreleri, çeşitli faktörlerin etkisiyle şekillenmiştir. Yaşam sürelerini ve yaşlılık deneyimini önemli ölçüde farklılaştıran bu etkenler barınma olanakları, toprağı ıslahlaştırma, seri ve kitlesel üretim, makineleşme, sağlıklı beslenme, sağlık hizmetleri ile tıbbi teknolojik gelişmeler (aşı, penisilin, antibiyotik ve mikro-biyolojik gelişmeler) olarak sıralanabilir.

Yaşlanmanın tarihsel seyri, bu gelişmeler ışığında sosyolojik bağlamda yeni sosyal görünümler ortaya çıkarmıştır. Modernleşme yaşlı bireyin işgücü açısından fiziksel olarak yetersiz kılmış, dışlanma yoluyla yalnızlaşmasına neden olmuştur. Bununla beraber perennial (çok uzun süre dayanan) insan tipi, cinsiyet bağlamında yaşlandıkça dengesizleşen nüfus yapısı gibi yapısal özellikleri nedeniyle yaşlıyı günümüz koşullarına göre sosyal açıdan yeni görünümler ortaya çıkarmıştır. Günümüzde ise bilgi iletişim teknolojilerinin gelişimi dijitalleşen yaşlıyı, eğitim seviyesinin artması maarifleşen yaşlıyı ön plana çıkarmıştır.

Yaşsız bir şekilde yaşlanma, sağlık alanındaki gelişmelerin başarılı yaşlanma üzerindeki etkileri, yaşlılıkta gündelik yaşam ve beden atfedilen değer gibi konular, kronolojik merkezli çalışmalara göre daha yeni konulardır. Yaşlılıkla ilgili çalışmaların bu eğilimi, yaşlılığın günümüzdeki sosyal görünümündeki değişen seyriyle ilgilidir (Bardakçı, 2024:103). Bu değişen seyir, yaşam süresinin uzamasıyla doğrudan ilişkilidir. Yaşlılığın somut bir şekilde sosyal görünümünün tespiti için çeşitli kavramlar kullanılmaktadır.

Bu kavramlardan biri “yaşlılığın gençleşmesidir”. Günümüzde hayat standartlarının gelişmesiyle sağlıklı ve aktif bir biçimde yaşamını sürdüren birey, bu dinamikliğin kendisinde oluşturduğu dinçlik ve enerjiyle üretkenliğini devam ettirmektedir. Sağlık sektöründeki teknolojik gelişmeler, başta kronik rahatsızlıklar olmak üzere tedavi olanaklarını geliştirmiştir. Aktif ve sağlıklı yaşlanan birey, görünüm olarak dinç bir yaşlılık ortaya çıkarmıştır (Şentürk, 2018:173). Sağlık (cilt bakımı ve estetik) ve moda alanında bedenle ilgili yenilikler ve akımlar genç kitlelerin ilgisini çekerken, günümüzde yaşlı kitlenin de ilgisini yönelttiği alanlar haline dönüşmektedir (Bardakçı, 2024:103). Yaşlılığın gençleşmesi kavramı, bireyin kronolojik yaşından ziyade biyolojik ve psikolojik açıdan hissedilen yaşına göre konumlandırılan bir içerik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşlının bu görünümü, yeni bir stereotip olarak perennial yaşlanma kavramını ortaya çıkarmıştır. Ersözlü ve Aydemir 'e göre (2021:20) perennial yaşlıların en önemli sosyal görünümünden biri çağın tüm uygulamalarına karşı öğrenme eğilimidir. Kronolojik olarak yaş almaya devam eden perennial yaşlı, çağın teknik ve teknolojik yapısına ve uygulamalarına uyum sağlarken, modanın gerekliliklerini yerine getirmektedir. Günün hobilerini edinmeye çalışan yaşlılar, öğrenme merak ve isteklerini kendilerinden beklendiği gibi geleneksel yollarla değil, bilgi iletişim teknolojileri ve geliştirdikleri uygulamalardan sağlamaktadır. Bu yeni stereotip, kronolojik olarak yaş alındığını fakat yaşsız kalılabileceğini göstermekte ve dolayısıyla bu durumun izahı çağa ayak uydurmak olarak tanımlanmaktadır. Selçuk'a göre (2022b:402) yaşlılığın gençleşmesi,

modernitenin sonucudur. Modernitenin yaşam biçimi, genç kalma eğilimini artırmaktadır. Çalışmasında, modern yaşam pratiklerinin yaşlı bireyin sosyal konumunu olumsuz etkilediğini, gençliğe daha büyük imkânlar sunduğunu ve bu durumun bireyin daha uzun bir orta yaş geçirme güdüsünü harekete geçirdiğini ifade etmektedir. Sonuç olarak bu güdü, insanların yaşlanmaktan uzaklaşma ve orta yaş daha uzun yaşama isteğini ve perennial yaşlanma eğilimini artırmaktadır.

Demografik dönüşümün neden olduğu yaşlılığın sosyolojik izahı için ele alınan bir diğer kavram “yaşlılığın meslekten arındırılmasıdır”. Yaşlanan işgücü, özellikle 50 yaş ve üzeri olanlar, streotipleştirmelere, ayrımcılıklara maruz kalabilmekte, dolayısıyla yaşlı istihdamı sorunlarına neden olabilmektedir. Bu nedenle toplumsal yaşlanmanın etkili olduğu ülkelerde ciddi oranda yaşlı istihdamının önemi üzerine araştırmaların arttığı görülmektedir (Aydın, 2017; Burtless, 2013; Chang, 2025; Ennals, 1999; McMahan ve Sturz, 2006; Pazos ve Ferreira, 2024; Radović-Marković, 2013). Modernleşmenin etkisiyle toplam nüfus içerisinde artan yaşlı kitle, işgücü piyasasında dengesizlik ortaya çıkarmıştır. Modernite, çalışma koşullarını geliştirmiş, meslek tiplerini ve istihdam alanlarını artmıştır. Fakat bu gelişmelerle beraber modernleşme, gençliği ön plana çıkarırken yaşlının göz ardı edilmesine neden olan ilişkileriyle de önemli bir paradoks ortaya çıkarmıştır. Endüstri devrimi öncesi yaşlılık, iş hayatında çekilme dönemi olarak görülmüyordu. Fakat günümüzde 60-65 yaş mesleki yaşamın sonu olarak belirlenmiştir. Ortalama ömrün uzaması ve dolayısıyla emeklilikte geçirilen sürenin artması yaşlanan toplumlarda ve tüm dünyada işgücü arzı ve talebi açısından kaygı verici bir durum olarak görülmektedir (Tufan, 2003:43). Bu bağlamda işgücü arzını sağlamaya yönelik, işgücünden ayrılma yaş sınırının yükseltilmesi gibi bazı kurumsal tedbirlerle, demografik eğilimlerin olumsuz etkilerinin hafifletileceği düşünülmektedir (Radivojevic ve Nikitovic, 2010:455). Günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerde daha uzun yaşam beklentisinin değiştirdiği demografik eğilimler yaşlı bireylerin, işverenlere sağladıkları deneyim, daha iyi katılım ve mentorluk gibi faydalar nedeniyle işgücünde giderek daha fazla kalmasına ve iş fırsatları için genç işçilerle rekabet etmesine neden olmaktadır (Shawn, Kim ve Jitendra, 2014:1).

Toplumsal yaşlanma ile birlikte, özellikle ileri yaşlılıkta, ortaya çıkan önemli bir sosyolojik görünüm “yaşlılığın kadımlaşmasıdır”. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin cinsiyete dayalı yaş oranlarında kadınların ciddi oranda artış gösterdiği bilinmektedir. Türkiye’de 2022 yılı verilerine göre 60-74 yaş grubu arası erkeklerin oranı %47,8 iken, kadınların oranı %52,2’dir. 75-89 yaş arasında erkeklerin oranı %40.7 iken kadınların oranı %59.3; 90 yaş ve üstünde bu oran erkeklerde %27,6 iken, kadınlarda %72,4 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2022a). Hemen hemen tüm ülkelerde yaşlı erkeklere göre, yaşlı kadın oranları daha yüksektir (Müftüler, 2018:64). Kadınların erkeklere oranla 60 yaşından başlayarak ileri yaşlılık dönemine kadar hızla artması, yaşlılığın kadımlaşması olarak tanımlanmaktadır.

Demografik yaşlanmanın gerçekleştiği tüm toplumlarda ortaya çıkan en büyük risklerden biri “yaşlılığın tekilleşmesidir”. Günümüzde eşlerden birinin ölümü veya boşanma, yaşlılıkta tekilleşme oranını artırmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü’nün Dünya Sağlık Örgütü [WHO], 2018:22) bir raporuna göre, günümüzde birçok ülkede yalnız yaşayan yaşlı sayısının ciddi oranda arttığı belirtilmektedir. Bu rapora göre Avrupa’da 65 yaş ve üstü kişilerin yarısına yakınının yalnız yaşadığı ifade edilirken, aynı raporda Japonya gibi geleneksel yapısını koruyan bir toplumda bile geleneksel bağların yalnızlaşma karşısında çözüldüğü ifade edilmektedir.

Günümüzde bilgi iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim yaşlının sosyal hayatını zenginleştirilecek uygulamaları da ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda geçmişe göre daha farklı bir sosyal görünüm ortaya koyan yaşlının durumu, sosyolojik izah açısından “yaşlılığın dijitalleşmesi” (Selçuk, 2022a:82) olarak tanımlanmaktadır. Yaşlanma bireyin fiziksel ve biyolojik gerilemesine neden olurken, bu gerilemelerin neden olduğu olumsuzluğun ortadan kaldırılması ya da en az indirgenmesi geronteknoloji ile sağlanmaktadır (Kalınkara, 2016:515). Günümüzde artan eğitim seviyesi, yaşlının kültürel katılım, teknik bilgi ve teknoloji kullanımı konusundaki bilincini arttırmıştır. Bu bilgi donanımı, yaşlılığın neden olduğu fiziksel ve bedensel gerilemelerin olumsuzluklarını en aza indirmek için geronteknolojik içerikli yönelimleri arttırmıştır (Selçuk, 2022a:88). Dolayısıyla bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişme, sanallaşma

ve kurgusal sistemlerin aygıtlaşması (sanal ve artırılmış gerçeklik), yaşlının fiziksel yetersizliğine çözüm olanakları sunan cihazlar ve bunları kullanma becerisinin artması dijitalleşen bir yaşlılık ortaya çıkarmaktadır.

Okul yoluyla elde edilen kültürel sermaye birikimi anlamına gelen “yaşlılığın maarifleşmesi” (Selçuk, 2022a), yaşlının yapısal değişimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 2015-2019 yılı TÜİK verileri incelendiğinde okuma yazması olmayan yaşlı nüfus, 2015 yılında %21,9 iken, bu oran 2019 yılında %16,9'a düşmüştür. Bununla birlikte eğitim düzeylerine göre veriler incelendiğinde, 2015 yılında yaşlı nüfusun ilkökul mezun oranı %43,0, ortaokul mezunu %5,2, lise mezunu %5,6, yüksekokul mezunu ise %5,4 olduğu görülmektedir. Bu oranlar 2019 yılında ilkökul mezunu için %45.5'e, ortaokul mezunu için %7.3'e, lise mezunu için %7.5'e, yükseköğretim mezunu için ise %7.0'a yükseldiği görülmektedir (TÜİK, 2020). Bu oranlarda her geçen yıla göre kayda değer artışlar olacağı tahmin edilmektedir. Bu veriler ve nüfus projeksiyonları, maarifleşen bir yaşlılık durumunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kültürel sermaye düzeyi yüksek yaşlı, geleneksel yaşlı algısını değiştirmekte; demografik dönüşümle birlikte bir kitlenin niteliğindeki bu değişiklik sosyolojik anlamlandırma için önemli kavram haline dönüşmektedir.

Yukarıda açıklanan tarihsel benzeri görülmemiş demografik büyümenin sosyolojik boyutu ele almalı, özellikle sağlık, engellilik, ekonomik durum, iş ve aile yapısı arasındaki bağlantıları belirlemek için boyamsal çalışmalar yapmalıdır. Tüm dünyanın demografik yapısında meydana gelen bu değişim, uluslararası düzeye uyumlu hale getirmek ve standartlaştırmak için mekanizmalar oluşturması ve nüfusun yaşlanmasından etkilenen sorunları ele almak için çok disiplinli araştırma tasarımlarının geliştirmesi gerekmektedir (Cauley, 2012:3).

Günümüzdeki yaşlılığın sosyal görünümüyle ilgili bazı kısıtlamalar, yaşlanmanın geleceğiyle ilgili sorunları tam olarak anlamlandırılmamasına neden olmaktadır (Vincent, Phillipson ve Downs, 2006). Bu sorunlarla mücadele için mevcut politika ve uygulamalar geleneksel varsayımların yetersizliğini göstermektedir (Klimczuk, Bambeni, Government ve Louro 2024:109). Yaşlanmanın sosyal görünümüyle ilgili üretilmiş varsayımlardan birçoğu, son zamanlarda meydana gelen gelişmeler ışığında ortaya çıkan yaşlanmayı tanımlamada yetersiz kalmakla beraber bu açıklamalar yeni varsayımların kapısını da aralamaktadır (Viña, Borrás ve Miquel, 2007). Yaşlılığın sosyal görünümüyle ilgili yapılacak çalışmalar, kronolojik duruma değil; risk farklılıklarını azaltmayı amaçlayan müdahalelere ve politikalara yönelmelidir (Waite, 2013). Çapcıoğlu ve Alpay (2021)'a göre yaşlılıkla ilgili yapılan birçok araştırma yaşlı bireyi (65 yaş ve sütün) merkeze almaktadır. Bu tip yaklaşımlar, geleneksel bir bakışla yaşlanma ve yaşlılığı, kronolojik açıdan değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bu durum ise benzersiz gerçekleşen yaşlanma dinamiklerinin ve mevcut görünümünün göz ardı edilmesine neden olabilir. Bu bakımdan yaşlının, günümüzün gelişmeleri ışığında geleceğe ilişkin sosyal yörüngelerinin analiz edilmesi, gelecekte üretilecek sosyal politikalar içinde son derece önemlidir.

2. Yöntem

Yaşlılık; bebeklik, çocukluk, gençlik ve orta yaş gibi yaşamın önemli dönemlerinden biridir. Günümüzde modernitenin yaşam olanakları, teknolojik sistemlerin hayatı kolaylaştıran uygulamaları ve sağlık alanındaki gelişmeler, ortalama insan ömrünün uzamasını sağlamıştır. Bununla birlikte sanayileşme sonrası yaşanan göç, kentleşme oranlarını artırmıştır. Kadının iş hayatında daha geniş alanlarda yer edinebilmesiyle modernleşmenin neden olduğu yeni uygulamalar çekirdek aileyi daha da yaygınlaştırmıştır. Günümüzde ailelerin küçülmesi, geniş aile tipinin çözülmesi ve yaşlının aile içerisindeki konumun farklılaşması gibi yapısal değişimler, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan bireyselleşen ilişkiler karşısında sosyal, ekonomik ve kültürel mukavemet gücün arttırmaya çalışan yaşlının durumunu ve sosyal görünümünü etkilemektedir. Bu bağlamda bu çalışma, yaşlılığın sosyal görünümünün değerlendirilmesiyle üretilecek sosyal politikalara ışık tutmayı hedeflemektedir.

Çalışma nitel bir araştırmadır ve veri elde etme tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme sonrası veriler bilgisayar ortamında yazıya dökülmüş, yazıya

dönüştürülen veriler analiz edilmiştir. Analiz sonucu bulgular, içerikler oluşturacak şekilde sosyal yönden anlamlandırılması için küçük parçalara ayrılmıştır. Sonraki aşamada her parça kendisini tanımlayıcı bir etiketle kodlanmış, benzer konulara sahip veri parçaları aynı kod altında toplanmıştır. Son aşamada ise kodlanmış olan veri parçaları ile ilintili olan diğer kodlar aynı kategori altında toplanmıştır. Dolayısıyla bulgular eksensel kodlama (axial coding) yoluyla çözümlenmiştir (Corbin ve Strauss, 2008).

2.1. Araştırma Etiği

Çalışma Adıyaman Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu 02/02/2024 tarih ve 34 karar sayısı ile uygun bulunmuştur. Katılımcılar ile yapılan görüşmeler, akademik ve etik ilkeler çerçevesinde belirtilen esaslara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, katılımcılara yaşının toplumdaki yeri ve yaşının sosyal yönden anlamlandırılması amacı güdüldüğü ve araştırmanın kapsamının neler olduğu anlatılmıştır. Dolayısıyla çalışma “Araştırma ve Yayın Etiği” kapsamında gerçekleştirilmiştir.

2.2. Çalışma Grubu ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın amacı çerçevesinde sorunsal analiz edebilmek için, uzman görüşlerine başvurularak hazırlanan görüşme formu, katılımcılarla yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evreni, Konya ilinde ikamet eden 18 yaş ve üstü gruplarıdır. Araştırmanın evreninin Konya ili olarak belirlenmesinde, araştırmacının şehre olan hâkimiyeti, bu gerekçe ile örnekleme ulaşımadaki kolaylıklar ve veri toplama sürecinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi ilkeleri göz önüne alınmıştır. Ayrıca şehrin, demografik yaşlanma özellikleri de dikkate alınmıştır.

Araştırmanın amacı gözetilerek tespit edilen sorunsal çerçevesinde benzeşik ve farklı durumlar belirlenmiş (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz, ve Demirel, 2014:90) ve dolayısıyla araştırmanın bu durum üzerine kurulması maksimum çeşitlilik örnekleme yoluyla gerçekleşmiştir. Çalışmada bu çerçevede boş zamanları değerlendirme alanlarında yaş, meslek, cinsiyet ve gelir durumu farklı katılımcılarla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Nitel araştırma uygulamalarında evren içerisinde örneklem büyüklüğünü tespit etmek nicel araştırmalara göre daha güçtür. Araştırmanın amacı, neyin tespit edilmeye çalışıldığı, güvenilirliği ve taranan kaynak ve kullanılabilir zaman, örneklemin tespiti için önemlidir. Kısıtlı zaman ve kaynaklar nedeniyle ele alınan olgu, küçük bir örneklem tespitiyle derinlemesine araştırılabilir (Büyüköztürk vd., 2014:94; Cochran, 2007). Bu bağlamda araştırmada elde verilerin güvenilirliği açısından 34 katılımcıyla görüşülmüştür.

2.3. Uygulama ve Verilerin Analizi:

Araştırmada veri elde etme aracı olarak kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formları, yapılan araştırmanın kavramsal yapısına göre ve belirlenen amaç çerçevesinde gerontoloji ve yaşlılık sosyolojisi alanında uzman kişilerin görüşlerine başvurularak hazırlanmıştır. Görüşme formları katılımcılarla yüz yüze olacak şekilde uygulanmış, katılımcıların ifadeleri not tutularak kaydedilmiştir. Görüşmeler iki farklı evrede tamamlanmamıştır. İlk evrede, ek kodlama yapılmayacak düzeyde benzeşik sonuçların alınması ve gerekli yeterliliğe ulaşılmış olduğu için 16. katılımcıyla görüşülmüştür. İkinci evrede ise 18 kişiyle daha görüşülerek toplam 34 kişiyle derinlemesine görüşmeler 27 günde tamamlanmıştır. Katılımcılara, verecekleri cevapların veri olarak değerlendirileceği, görüşlerinin araştırmanın amacına uygun olarak ifade edileceği ve araştırmanın hiçbir kısmında isimlerine yer verilmeyeceği belirtilmiştir. Yapılan görüşmelerin ve elde edilen verilerinin bu çalışma haricinde farklı bir amaç için kullanılmayacağı, “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği”nde belirlenen standartlara göre raporlanacağı ve çalışmanın hiçbir aşamasında çıkar çatışmasının olmadığı katılımcılara açıkça belirtilmiştir. Ayrıca görüşme formunda yer alan gerontolojik içerikli kavramların katılımcılar tarafından daha net anlaşılması için bilgiler verilmiş ve konularla ilgili açıklamalarda bulunulmuştur.

Çalışmada verilerin analizi edilmesiyle bulgular küçük parçalara ayrılarak kodlanmış ve benzer kodlar aynı tema altında toplanarak kategoriler oluşturulmuştur.

3. Bulgular

Eksensel kodlama yoluyla çözümlenen veriler kodlanarak temalar oluşturulmuştur. Daha sonra temalar, oluşturulan kategorilerle tablolandırılmıştır. Tablolar altında katılımcıların ifadelerine yer verilmiştir. Görüşmelerin analizlerinde 16. görüşme değerlendirmesinden sonra sonuçlar ek kodlamaya gerek duyulmayacak, tüm değişkenleri kapsayacak şekilde, maksimum seviyede olduğu görülmüş, dolayısıyla tatmin edici veri doygunluğuna ulaşılmıştır. Çalışmada veri doygunluğuna ulaşılmış olsa da daha fazla katılımcı dâhil edilerek, ifade çeşitliliği artırılmış, farklı bakış açıları analize dâhil edilmiştir. Bu bakımdan toplam 34 katılımcıyla görüşülmüştür. Katılımcıların 15'i kadın 19'u erkektir. Kadınlar "K", erkekler "E" harfiyle aynı yaş ve cinsiyette olan katılımcıların ayırt edilebilmesi için "1" sembolü kullanılarak katılımcılar yaşlarıyla kodlanmıştır.

Tablo 1. Geçmişteki ile Günümüzdeki Yaşlar (40-50-60-70) Arasında Fiziksel Farklılıklarla İlgili Kategori

Katılımcı	Kod	Tema
26E, 29K, 42E, 45E, 49E1, 54K, 52E, 53E, 56E, 67E	Farksız	
28K, 27K, 29E, 32K, 33K, 37K 38E, 39K, 40K, 40K1, 42K, 42K1, 45E1, 45E2, 48E, 48K, 49E, 50E, 57E, 57E1, 59K, 61E, 68K, 72E	Farklı	Yaşlılığın Gençleşmesi

Geçmiş ile günümüz arasındaki yaşlanma (yaş alma) arasındaki fiziksel farklılıklarla ilgili oluşturulan kategoride katılımcıların büyük bir çoğunluğu, günümüzde yaş alan bireylerin daha bakımlı olduğu ve dolayısıyla daha genç görünüme sahip olduklarını ifade ettikleri görülmektedir. Geçmişe göre günümüzde daha farklı bir yaşlanma sürecinin olduğunu ifade eden katılımcılardan bazılarının görüşleri **28K** "*Küçükken ben 40 yaşındaki kişiler yaşlı gibi gelirdi. Ama şimdi 40 yaşında arkadaşlarım var. Akran gibi sayılırız. Eskiden yaşlılarla yetişkinler ve gençler arasında fark vardı. Şimdi ise çok ileri yaş olmadıkça aynı sohbetleri ediyorlar*", **39K** "*Eskiden büyükler çok yaşlı gelirdi bana. Ben onların yaşına geldim ama ben hala genç hissediyorum kendimi. Belki benimle alakalı bir şey ama eskiden daha çabuk yaşlanıyordu sanki insanlar*", **45E1**, "*Geçmişte 35 yaş bana çok büyük gelirdi, şimdi ise oldukça genç duruyor, kozmetik ve estetik gibi gelişmeler genç görünüm için önemli gelişmeler*", **45E2**, "*Fiziksel olarak daha geç yaşlanıyor, fakat zihinsel olarak daha erken yıpranıyor*", **50E**, "*Fiziksel olarak eskiler daha dayanıklı, fakat günümüzde daha uzun yaşıyorlar ve genç görünüyorlar*", **57E**, **61E** "*Eskiden 50-55 yaşlılık için bir sınırdı. Ama ben bu yaşında kendimi yaşlı hissetmiyorum. Sağlıklıyım. Saçında aklar olmazsa 40'lı yaşlarda gibiyim*", **72E** "*Eğitimle ilgili olduğunu düşünüyorum. Eğitim seviyesi artıkça toplumda yaş algısı farklılaşıyor. 60 yaşındaki eğitilmiş kendine iyi bakan bilinç bir insan ile tam tersi durumdaki biri aynı görüntüye sahip olmaz. Eğitilmiş daha dinç durur bana göre*" şeklinde düşüncelerini ifade etmişlerdir. Geçmiş ile günümüzde yaşlanma arasında fark olmadığını düşünen katılımcılar ise **26E** "*Çok fazla bir fikrim yok. Yaş yaşlıdır. Eskiden 50 yaşındaki kişi ile şimdi 50 yaşındaki kişi arasında nasıl fark olsun ki*", **45E**, "*Fiziksel değişim zamanla kaçınılmaz*", **29K**, "*kadınlar daha çok yıpranıp daha erken fiziksel çöküntü oluyor*", **42E**, "*Eskiden hastalıklar yoktu. Şimdi daha çok*", **67E** "*Yaşını alan insan belirli bir zaman sonra düşkünleşiyor. Hangi zaman olursa olsun. Şimdi sağlık daha iyi eskisine göre ama eskiden yaşlılık vardı şimdi de var*", **54K** "*Sağlığına iyi bakan genç kalır. Neşeli olan genç kalır. Eskiden nasılsa şimdide aynı*" şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır.

Tablo 2. Kadınların ve Erkeklerin Ortalama Yaşam Süresine İlişkin Kategori

Katılımcı	Kod	Tema
26E, 28K, 27K, 29K, 37K, 38E, 39K, 40K, 40K1, 42E, 45E1, 45E2, 48E, 48K, 49E,	Evet	Yaşlılığın Kadınlaşması

49E1, 50E, 52E, 53E, 56E, 54K, 57E, 57E1,
61E, 67E, 68K

29E, 42K1, 45E, 59K, 72E

Eşit

32K, 33K, 42K

Hayır

Yaşlılığın kadınlaşması, özellikle ileri yaşlılık dönemlerinde kadınların erkeklere göre daha uzun yaşaması nedeniyle oluşan demografik durumu tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu demografik durum, kadınların daha uzun yaşaması nedeniyle yaşlı kadın nüfusunun erkeklere göre daha yüksek bir oranda olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda kadınların ve erkeklerin ortalama yaşam süresinin değerlendirildiği kategoride katılımcıların büyük bir çoğunluğu, kadınların daha uzun süre yaşadıklarını, erkeklerin kadınlara oranla yaşam sürelerinin daha kısa olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla yaşlılığın kadınlaşması konusunda olumlu ifadelerde bulunan katılımcılardan bazılarının ifadeleri **29K**, “Kadınlar doğum yaptıkları için hücreleri yenileniyor, bundan dolayı daha uzun yaşıyorlar”, **42E**, “Erkeklerin iş stresi daha çok olduğu için kadınlar daha uzun yaşıyor”, **45E1**, “İş hayatı ve ev hayatı gibi sorumluluklar kadınların enerjik ve üretken olmasına dolayısıyla uzun yaşamalarına neden oluyor”**48E, 52E, 56E**, “Kadınlar daha çok çile çekmelerine rağmen erkeler daha erken vefat ediyor. Çevremde yaşlı çiftlerden tek kalanların geneli kadın”, **49E** “Toplumda kadın sayısı ve erkek sayısı eşit gibi. Nüfus sayımlarında genelde bir dengenin olduğu söyleniyor. Erkekler daha kısa yaşadığını düşünüyorum”, **49E1**, “erkeklerin sorumluluklarının fazla olmasından dolayı, kadınlar daha uzun yaşıyor”, **54K** “Kadın ve erkek ömrü birbirinden farklı. Kadınların genetik sebeplerle daha uzun yaşadıklarını biliyorum. Dolayısıyla erkekler daha kısa ömürlü kadınlara göre”, **57E** “Bizim köyü düşündüğüm zaman kadınlar daha uzun ömürlü, erkekler daha erken vefat ediyor. Geneli bilemem”, **67E** “Kadınlar daha uzun yaşıyor”, şeklindedir. Her iki cinsiyet arasında eşit bir yaşam süresi olduğunu düşünen katılımcılar **29E**, “Çok bir fikrim yok. Hemen hemen eşit olduğunu düşünüyorum”, **72E** “Çok fark etmiyor. Kadın ya da erkek sağlıklı olan daha uzun yaşıyor” şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır. Erkeklerin daha uzun ömrü olduğunu düşünen katılımcılar ise **32K** “Erkeklerin daha uzun yaşadığını düşünüyorum. Sağlıklarına erkekler daha iyi bakıyorlar bence”, **33K** “Kadın daha çok yıpranıyor. Çalışmasa bile çocuk ev işleri daha yıpratıcı bu nedenle kadınlar daha çabuk yaşlanıp daha erken vefat ediyorlar”, **42K** “Erkekler daha uzun yaşıyor” ifadelerinde bulunmuşlardır.

Tablo 3. Geçmişteki ile Günümüzdeki Yaşlıların Kültürel Sermaye Düzeylerine İlişkin Kategori

Katılımcı	Kod	Tema
26E, 28K, 27K, 29K, 29E, 32K, 33K, 37K, 38E, 39K, 40K, 40K1, 42E, 42K, 45E1, 45E2, 48E, 48K, 49E1, 50E, 53E, 54K, 52E, 56E, 57E, 57E1, 59K, 61E, 67E, 72E	Eğitilmiş	Yaşlılığın Maarifleşmesi
42K1, 45E, 49E, 68K	Aynı	

Yaşlılığın maarifleşmesi kelime anlamı olarak eğitilmiş yaşlı kitle anlamına gelmektedir. Maarifleşme, okul yoluyla elde edilen kültürel sermaye düzeyine işaret etmektedir. Dolayısıyla yaşlılığın maarifleşmesi, eğitim seviyesinin arttığı yaşlı kitlenin demografik yapı içerisinde sosyal görünümünü açıklamak için kullanılmaktadır. Günümüzdeki yaşlıların eğitim düzeylerinin geçmişe göre durumunun değerlendirildiği kategori incelendiğinde, katılımcılardan biri haricinde tamamı günümüzde yaşlıların eğitim düzeylerinin daha yüksek olduğu ifade ettikleri görülmektedir. Yaşlılığın maarifleştiğini düşünen katılımcılar, **26E** “Eskisine göre daha çok okuyan vardır diye düşünüyorum”, **28K** “Şimdi herkes üniversite mezunu. Şu an ki yaşlılar eskilere göre daha çok eğitilmiştir bence”, **27K** “Çok fikrim yok ama şu an daha çok ve yüksek okul mezunu olabilir diye düşünüyorum”, **29K**, “yıl geçtikçe eğitim düzeyi daha çok ilerliyor”, **48E** “Özellikle bizim kuşakla beraber yaşlanacak kitlenin eğitim seviyesi daha çok yükselecektir. Eski dönemlere göre şu an yaşlılar daha eğitilmiştir diye düşünüyorum”, **42K, 49E1**, “Daha yüksek

olduğunu düşünüyorum”, 45E1, “geçmişte okuma oranları düşüktü, şimdi ise eğitilmiş ve kültürlü yaşlılar daha çok, teknolojinin bunda ciddi etkisi var, “54K “Günümüzdeki eğitim seviyeleri oldukça yüksek. Şimdiki yaşlıları bilemiyorum ama gelecekte çok daha yüksek eğitim seviyesine sahip yaşlılar olacaktır”, 57E “Daha fazladır”, 61E “Şimdiki yaşlıların eğitim seviyesi eski yaşlılara göre daha yüksek”, 67E “Eskiden okuma olanakları çok olmadığı için şu an yaşlılar eğitim seviyesi düşüktür. Ama ileride daha çok olacak diye düşünüyorum”, 72E “Yaşam koşulları eğitim seviyesini etkiler. Geçmiş dönemlerde koşullar çok uygun olmadığı için seviyeler düşüktür. Ama şimdi ve ileride oldukça yükselecektir” şekliden düşüncelerini ifade etmişlerdir. Fark olmadığını düşünen bir katılımcı ise, 45E, “Kültürel aktarım yetersiz ve gelişime kapalı”, 49E “Çok bir farklılık yok bence. Çok fikrim yok” şeklinde konu ile ilgili düşüncesini aktarmıştır.

Tablo 4. Yaşlıların Teknoloji Kullanımına İlişkin Kategori

Katılımcı	Kod	Tema
26E, 29E, 29K, 32K, 33K, 37K, 38E, 39K, 40K, 40K1, 48E, 42K, 42E, 45E, 48K, 49E, 50E, 52E, 54K, 57E, 57E1, 59K, 61E, 67E, 72E	Mümkün	Yaşlılığın Dijitalleşmesi
28K, 42K1, 45E1, 45E2, 49E1, 68K	Nadir	
27K, 53E, 56E	Mümkün Değil	

Yaşlılığın dijitalleşmesi, hayatı göreceli olarak zenginleştiren öncü teknolojilerin yaşlılar arasında kullanım yaygınlığını ifade etmektedir. Özellikle yaşlılıkla birlikte fiziksel ve biyolojik gerilemelerin neden olduğu işlevsel aksamaların, teknolojik ürünlerle ödüllenebilmesi, uzun bir yaşlılık süreci içerisinde yaşlının teknoloji ile olan bağımlı güçlendirmektedir. Yaşlıların teknoloji kullanımı ile ilgili ileride yaşamlarını kolaylaştırması hakkındaki düşüncelere ait oluşturulan kategori incelendiğinde katılımcıların büyük bir çoğunluğu, teknolojinin yaşlılar arasında yaygınlaştığını ifade ettikleri görülmektedir. Yaşlılığın dijitalleşmesi konusunda olumlu şekilde ifade bulunan katılımcılar 26E, “Yaşlılar hangi açıdan kullanacak bilemiyorum ama teknoloji her türlü yaşamı kolaylaştırır diye düşünüyorum”, 29E, “Bazı yapamayacakları ve ulaşamayacakları durumlar için teknolojinin kullanılması yaşlının yaşamını kolaylaştıracak diye düşünüyorum”, 29K, “ Yaşlıların teknoloji kullanması hayatlarını daha çok kolaylaştırıyor”, 32K, “Bizimde hayatımızı büyük ölçüde kolaylaştırdığı için yaşlılarında kolaylaştıracaktır. Daha gelişmiş teknolojiler yaşlıların birçok işlerini çözmek için kullanılabilir”, 42K, “Kolaylaştırır ama kullanabilen için”, 49E, “Evet. Yaşlandıkça daha çok kullanmak lazım teknolojiyi. Çünkü hayatı oldukça kolaylaştırmakta. Yaşlandıkça azalan gücün yerine teknolojinin sağladığı kolaylıklar kullanılabilir”, 61E, “Paramızın yettiği kadar teknolojiden faydalanıyoruz. Hayatın vaz geçilmez özelliklerinden biri. Hayatımızı kolaylaştırıyor”, 67E, “Yaşlılarda özellikle sağlık açısından kullanımı yaygınlaşıyor”, 72E, “Teknolojinin gelişmesiyle herkesin hayatı kolaylaştırdı. Bizim gençliğimizde telefon yoktu. Şu an herkese ulaşabiliyorsun. Sağlık içinde kullanılan araçlar ömrü uzamasında etkili. Bu nedenle yaşlılarda gençlerden daha yaygın kullanıldığını düşünüyorum” şeklinde düşüncelerini paylaşmışlardır. Çok etkili olmayacağını düşünen bir kişi 28K, “Çok fazla faydası olacağını düşünüyorum”, 45E1, 49E1, “sosyal medya haricinde ciddi teknolojileri kullanamazlar” yaşlıların teknoloji kullanabilme becerisinin olmadığını düşünen bir katılımcı ise 27K, “Yaşlıların teknolojiyi kullanabileceklerini sanmıyorum” 56E, “Yaşlılar teknolojiyi gerçek düzeyde kullanmıyor, daha çok sosyal medya kullanıyorlar”, şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır.

Tablo 5. Yaşlıların Yalnızlaşmasına İlişkin Kategori

Katılımcı	Kod	Tema
26E, 28K, 29K, 27K, 40K, 45E, 68K	Birlikte	Yaşlılığın Tekilleşmesi
29E, 32K, 33K, 37K, 38E, 39K, 40K1, 42E, 42K, 42K1, 48E, 45E1, 45E2, 48K,	Bireysel	

49E, 49E1, 50E, 52E, 53E, 54K, 56E,
57E, 57E1, 59K, 61E, 67E, 72E

Yaşlılığın tekilleşmesi, günümüzde daha çok yalnız kalan yaşlı sayısının artışı ifade etmek için kullanılmaktadır. Günümüzde yaşlıların aile içerisindeki yeri ile ilgili düşüncelerin incelendiği kategoriye ilişkin veriler incelendiğinde, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun yaşlılığın tekilleşmesi konusundaki literatüre uygun ifadelerde buldukları görülmektedir. Yaşlıların geçmişe göre günümüzde daha bireysel bir hayat sürdüğünü ifade eden katılımcılardan bazıları **33K** “Artık eski dönemlerdeki gibi geniş aileler yok. Yaşlılarda zaten eskisi gibi beraber yaşamak istemiyorlar”, **38E** “Ben küçükken babaannem bizim evimizdeydi. Ama artık eskisi gibi yaşlılar çocuklarıyla kalmıyorlar”, **39K** “Eskiden hep birlikte kalırdı. Evler küçük olsa da birçok aile annesine babasına bakardı. Ama günümüzde böyle bir durum yok. Çok düşkünler belki ama onlarda bakım evlerinde yaşıyorlar”, **42E**, “Gençler kendi hayatlarına bakıyorlar, Yaşlıları umursamıyorlar”, **42K** “Geçmişte geniş aileler vardı. Ama artık yaşlılar kendi evlerinde yaşıyor. Çocuklar yardımcı oluyor ama gittikçe bir uzaklaşma var”, **45E1**, “Yaşlılara eskisi gibi değer verilmiyor, Çocuklar anne ve babalarından uzaklaşıyor haliyle yalnızlaşma artıyor, bu nedenle huzurevlerini tercih ediyorlar”, **50E**, “Aile hayatında yaşanan bireyselleşme yaşlıların yalnızlaşmasını sağladı”, **52E**, “Günümüzdeki yaşam koşulları ve koşuşturmaca insanları birbirinden uzaklaştırıyor, herkes yalnız”, **49E1**, **56E**, “Günümüzde yaşlılar genelde yalnız bırakılmıştır. Büyük aile yerini çekirdek aileye bırakmıştır”, **72E** “Eskiden tabi her şey daha farklıydı. Şimdi daha farklı. Yaşlı yalnız bırakılmazdı. Şimdi yaşlılar gençlerden farklı değil” şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır. Aksini düşünen katılımcılardan **27K** “Yaşlandıkça meydana gelen olumsuzluklar nedeniyle bakıma muhtaç hale gelinmesi durumunda çocukların bakımı üstleniyor”, **26E** “Yaşlılar genelde oğulları ya da kızlarının yanında kalıyor”, **28K** “Genelde kız çocuklarının bakımı üstlendiğini görüyorum” **29K**, “Ailenin çınarı oldukları için sevgi ve saygıyı hak ediyorlar, birlikte olunması önemli”, diyerek düşüncelerini paylaşmışlardır.

Tablo 6. Demografik Yaşlanma ve İşgücü Arzı Arasındaki İlişkiye Ait Kategori

Katılımcı	Kod	Tema
39K, 40K1, 42E, 45E2, 48E, 54K, 56E	Çalışmalı	
26E, 28K, 27K, 29K, 29E, 32K, 33K, 37K, 38E, 40K, 42K, 42K1, 45E, 45E1, 48K, 49E, 49E1, 50E, 52E, 53E, 57E, 57E1, 59K, 61E, 67E, 68K, 72E	Çalışmamalı	Yaşlılığın Meslekten Arındırılması

Toplumun yaşlanması karşısında işgücü arzında meydana gelen değişikliklere ilişkin kategori incelendiğinde katılımcıların büyük bir çoğunluğu yaşlılığın meslekten arındırılması konusuna olumlu yaklaşıtları görülmektedir. Yaşlılıkla beraber yaşının çalışma hayatından geri çekilmesi gerektiğini düşünen katılımcıların düşünceleri, **29K**, “Yeni nesiller için iş olanakları açılması için belli bir yaşta işi bırakmalılar”, **38E** “Yaşlılar çalışamaz zaten başka çare aramak lazım”, **42K** “Ömrü boyunca çalışmış. Yaşlanınca dinlenmesi lazım”, **49E**, **49E1**, “Ülke açısından sorun olabilir. Ama ömür boyu çalışma diye bir şeyde olmaz”, **42E**, “Nüfus yoğunluğuna göre değerlendirilmelidir. Eğer genç nüfus yoğunsa emekli edilmeliler, az ise emeklilik yaşı yukarı çekilmelidir”, **50E**, “Emeklilik yaşı yükseltilmeli, yaşlıların tecrübelerinden faydalanılmalı”, **57E**, “Her insan belirli bir süre sonra emekliliğin yolunu gözliyor. Arkada kalanlar düşünsün”, **61E**, “Hayat şartları kimi ne kadar zorlarsa ve sağlık durumu ne kadar el verirse duruma göre davranmak lazım”, **67E**, “Belli bir zaman sonra çalışmanın ne kişiye nede ülkeye katkısı olur”, **72E**, “Yaşlılık hatta biraz daha öncesi yaradılış gereği dinlenme vaktidir. İşgücü olarak görülmemesi gerekir” şeklindedir. Yaşının meslekten arındırılmasının olumsuz olduğunu düşünen katılımcılar ise **39K**, “İşgücü durumunu ayarlamak lazım. Çok fazla genç yaşlıların yapacağı işi yapıyor. Yaşlılara daha kolay işler verilerek dengelenebilir”, **48E** “Sağlıklı olanların çalışması sağlanabilir”, **42E**, “İşgücü istismar edilen bir konu, yaş tecrübe demektir,

bu nedenle işgücünde kalması gerekir, **54K**, “Sağlıklı oldukça hem ülke için hem de kendisi için çalışmasında bir sorun görmüyorum” şeklinde düşüncelerini paylaşmışlardır.

Tablo 7. Demografik Yaşlanmanın Sosyal Güvenlik ile İlişkisine Ait Kategori

Katılımcı	Kod	Tema
26E, 28K, 27K, 29K, 29E, 32K, 37K, 40K, 42K, 42E, 42K1, 45E1, 45E2, 48K, 49E1, 50E, 52E, 53E, 54K, 56E, 57E1, 67E	Olumsuz Etkiler	Ekonomik Baskı
33K, 38E, 39K, 40K1, 48E, 45E, 49E, 57E, 59K, 61E, 68K, 72E	Olumsuz Etkilemez	

Daha uzun bir ömrün sosyal güvenlik açısından etkilerinin incelendiği kategoriye ilişkin veriler analiz edildiğinde, toplumun yaşlanmasının ülke ekonomisi üzerinde etkilerinin olumlu ve olumsuz olacağını düşünen katılımcıların eşit olduğu görülmektedir. Toplumsal yaşlanmanın sosyal güvenlik harcamaları bakımından ülke ekonomisine baskı oluşturacağını düşünen katılımcılar, **26E** “Olumsuz etkileneceğini düşünüyorum”, **28K** “Olumsuz etkiler”, **27K** “Olumsuz etkiler”, **29E** “Olumsuz etkilenir. Fakat bunca yıl çalışmış yaşlının haklarının korunması ve maaşının düzenli olması da önemli”, **32K** “Etkiler fakat çok olumsuz etkileneceğini düşünmüyorum”, **48K**, “emekli sayısının artması, toplumda çalışan sayısının azalması anlamına gelir, bu durum ciddi sorunlara neden olabilir”, **49E1**, “Emekli sayısının artması ülke ekonomisine sosyal güvenlik bağlamında olumsuz etkiler, çalışanlardan kesilen emekli ücretleri, şu anki emeklilere ödenmekte, çalışmada, üretmeden sağlanan kazançlı kişi sayısının artması ekonomik baskı oluşturur”, **50E**, “Çalışmadan kazanç, ülke ekonomisine ciddi bir baskı oluşturabilir”, **67E** “Çalışmadan kazanmak, parayı veren kişi için elbette sorun oluşturur. Bu nedenle çok emekli daha çok masraf demektir ülke ekonomisi için” **42E**, “Devletin yükü artar, olumsuz etkiler”, **52E**, “Uzun ömür devletin mali düzenini zorlayabilir, yaşlıya yönelik yeni politikalar geliştirilmelidir, şeklide ifadelerde bulunmuşlardır. Sosyal güvenlik harcamalarının olumsuz bir etki oluşturmayacağını ifade eden katılımcılar ise, **33K** “Olumsuz etkilenmez”, **38E** “Olumsuz etkileneceğini düşünmüyorum. Sistemi kurulmuş bir düzende herkesin rahat olabileceği bir ekonomi olabilir bence”, şeklinde düşüncelerini paylaşmışlardır.

Tartışma

Bu çalışma, giderek daha hızlı bir şekilde yaşanan demografik yapının sosyal görünümünü ortaya koyabilmeyi amaçlamaktadır. Son zamanlarda kronolojik yaşa ve sorunlarına odaklanan çalışmaların çeşitliliği dikkati çekmektedir (Akbaş, Yiğitoğlu, ve Çunkuş, 2020; İ. Aydın ve Tütüncü, 2021; Çunkuş, Yiğitoğlu, ve Akbaş, 2019; Genç ve Dalkılıç, 2013; Karakaya ve Işıkhana, 2023; Parlak Demir, 2017; Şen ve Üstün, 2024; Teke, Kütük, Pektaş, ve Ekmen, 2022). Kronolojik yaşlanmanın yanında eşsiz gerçekleşen günümüz yaşlanma dinamiklerinin de göz önüne alınması büyük önem arz etmektedir.

Yaşlanan demografik yapılar için geliştirilecek politikalar hem toplum için hem yaşlı bireylerin sosyo-kültürel ve ekonomik katılımı için gereklidir. Gençleşen, dijitalleşen, maarifleşen yaşlılık toplumun ve yaşlının menfaatine gerçekleşen bir durumu ifade etmektedir. Bu çalışma, 30 yıl önce yapılmış olsaydı, bu şekilde bir sosyal görünüm ortaya çıkma ihtimali çok düşük olacaktı. Günümüzde yaşlılığı toplum ve birey için daha iyi bir serüvene dönüştürülmesini sağlamak, sosyal politikalara yön vermek, yaşlının aktif, saygın ve gururlu katılımını sağlamak yaşlılığın yapısında ve sosyal görünümünde meydana gelen değişimler çerçevesine göre yeni bakış açıları geliştirmek, yaşlanan toplumlar için son derece önemlidir.

Her bireyin eşsiz yaşlanma kriteri göz önüne alınarak yaşlılığın sosyal ve mesleki hayattan soyutlanması ve yalnızlaştırılmasıyla mücadele edilmesi gerekmektedir. Yaşlının katılım gerçekleştirebileceği sosyal ve ekonomik alanların açılması, kuşaklararası bağ kurulması, fiziksel ve zihinsel açıdan sağlıklarını koruyabilecekleri programlar oluşturulması ve işgücü arzına yönelik önlemler alınması önemli tedbirler arasında görülmektedir. Dolayısıyla toplumsal

yaşlanma ile demografik yapıda meydana gelen değişikliklerin, toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik yapısında meydana getireceği etkiler kontrol altına alınabilir ve olası sorunların önene geçilebilir.

Sonuç

İnsanın yaşam seyrinin dönemlerinden biri olan yaşlılık, günümüzde demografik olarak artan yaşlı oranı nedeniyle yaşlanma süreçlerini de içine alarak önemli bir çalışma alanı haline dönüşmüştür. Modernleşmenin etkisiyle (sosyo-ekonomik ve kültürel) yaşlıların toplum içerisinde konumu düşerken, yaşamın zorlukları ile mücadele içerisinde olan yaşlı birey, zorluklarla karşı kendisini koruyacak önlemleri alma gereksinimi duymaktadır. Bu mücadelede daha uzun bir orta yaş ve yaşlılık dönemi yaşayan bireyler, geleneksel bakış açısıyla yaşlı, atfedilen algıları (bakıma muhtaç, düşkün, değişime dirençli, sosyal etkileşim gücü zayıf) yıkmak ve aktif nüfusun merkezinde rol üstlenme gayreti içerisinde girmiştir. Yaşlı bireylerin yaşam biçimini-kalitesini geliştirmesi ya da bunları gençlik dönemlerdeki standartlara uygun devam ettirme eğilimi ve sağlıklı yaş alma prensipleriyle hayatını tasarlaması, günümüzde daha bilinçli hareket eden ve sağlıklı yaşam tarzını benimseyen kitlenin artmasını sağlamıştır. Modernite beden inşası üzerinde etkili olmuştur. Daha uzun süre genç görünüme sahip olmak, yaşlıların toplum içerisindeki konumunu etkilemektedir. Çağdaş bakış açısı, bedene atfedilen değeri arttırmakta ve dolayısıyla yaşlı kitlenin bu değere olan talebi, genç görünüme sahip olma eğilimini körüklemektedir.

Yaşlı oranının arttığı toplumlarda demografik olarak görülen en belirgin yapısal değişimlerden biri yaşlı kadın oranının erkeklerinkine göre artmasıdır. Hemen hemen tüm toplumlarda artan yaşlı kadın nüfusu göze çarpmaktadır. Tam olarak nedeniyle ilgili somut gerekçeler bulunmayan bu durum yaşam tarzı, sosyo-kültürel etkenler, biyolojik ve genetik özelliklerle açıklanmaktadır. Kadın olmak, kırılğan kitle içerisinde değerlendirilmek için yeterli iken, hem yaşlı hem de kadın olmak bu kırılğanlık düzeyini daha çok artırmaktadır. Bu bağlamda yaşlılığın kadınlaşması yönünde gerçekleşen demografik değişimi göz önüne alarak sağlık, ekonomik, sosyal ve kültürel politikalar geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Geleneksel dönemlere göre yaşlıların yapısal değişim yaşadığı en önemli alanlardan biri yaşlıların eğitim seviyesindeki değişimdir. Kültürel sermaye, bir bireyin sosyalleşme yoluyla elde ettiği öğrenmeleri içermektedir. Özellikle okul yoluyla elde edilen akademik öğrenmeleri içeren kültürel sermayenin düzeyi, günümüzde geçmişe göre yaşlı kitle arasında artış göstermektedir. Özellikle "X ve Y" kuşakları ile birlikte kültürel sermaye düzeyinin önemli oranda artacağı düşünülmektedir. Kültürel sermaye bireyin, sosyo-kültürel ve ekonomik katılım düzeyini önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla maarifleşen bir yaşlılık süreci, geçmiş dönemlerdeki yaşlılara göre bireyin sosyo-kültürel etkileşimini değiştirmiştir. Daha eğitilmiş yaşlı bireylerin sosyo-kültürel katılım gerçekleştirebileceği alanların sınırlı olması, yaşlanan toplumlar için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Eğitim seviyesi yükselen yaşlı kitlenin sosyal ve kültürel katılım sağlayabilecekleri alanların oluşturulmasına yönelik politikaların yetersizliği, günümüzde önemli bir sorunsala işaret etmektedir.

Bilgi iletişim teknolojisi alanındaki gelişmeler göreceli olarak bireylerin hayatını zenginleştirmektedir. Modern toplumlarda bilginin hızlı elde edilmesi, paylaşılması ve işlenmesi büyük önem arz etmektedir. Önemli bir pazar haline dönüşen bu teknoloji, nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için kendini sürekli geliştirmektedir. Günümüzde yaşlı kitlenin hızla yükselişi bu teknolojinin pazar arayışlarını *geronteknoloji* alanına yönelmesine neden olmuştur. Yaşlı bireyin aktif bir yaşama süreci geçirebilmesi için yaşlanmanın biyolojik ve fiziksel gerilemesinin etkilerini azaltan teknolojik cihaz ve uygulamalar, son dönemlerde önemli ölçüde gelişmiştir. Araştırma bulgularında teknolojinin kullanımı konusunda zorluk yaşamayan, mevcut sistemleri mümkün olduğunca takip eden ve fiziksel zorlukları ortadan kaldıran teknolojilere karşı eğilimin arttığı bir yaşlı profiline dikkat çekmektedir. Bu bağlamda bilgi iletişim alanında sürekli kendini

güncelleyen teknolojik yapılara uyum sağlanabilmesi ve gelişmelerin takip edebilmesi için yaşlılar adına ömür boyu öğrenme modelleri üretilmelidir.

Günümüzde demografik yaşlanma ile yaşlının yaşadığı sorunlardan biri de yalnızlaşmadır. Yaşlının yalnızlaşması aslında günümüz aile yapısı ile doğrudan ilgilidir. Geleneksel aile yapısının çözülmesiyle ortaya çıkan çekirdek aile sistemi, evli çiftlerin kendi barınma alanlarını kurmalarıyla gerçekleşmektedir. Evlenme yoluyla ebeveynlerinden ayrılma, yaşlılığın tekilleşmesinde önemli etkenlerdir. Bununla beraber emekli olmak, karı-kocadan birinin kaybı, başkasına bağımlı olma duygusu ve ekonomik etkenler gibi sebepler yalnızlaşmayı etkilemektedir. Bu bağlamda sosyal sermaye bağlarını güçlendirmek ve sosyal katılım projeleri büyük önem taşımaktadır. Özellikle dijitalleşmenin hızlandığı günümüzde yaşlının sosyal sermaye bağlarını sağladığı önemli aygıtlar haline gelen teknolojik ürün kullanımı konusunda dijital okur-yazarlık hizmetleri, yaşlıların yalnızlaşmasının ve dijital yollarla istismar edilmesinin önüne geçilmesi etkili bir önlem olarak değerlendirilebilir.

Günümüzdeki yaşlılığın önemli bir sosyal görünümü de işgücü talebi karşısında işgücü arzının yetersiz kalmasıdır. İşgücü talebi, toplumun ekonomik olarak çalışan nüfusa olan ihtiyacını nitelemektedir. Demografik yaşlanma aktif nüfusun azalması, emekli olan kişilerin sayısının artması, piyasa ekonomisinin işgücü talebine karşılık bulamaması sonucunu doğurmaktadır. Makroekonomi bağlamında demografik yaşlanma, genç nüfus azalması riskine karşı, ülke ekonomisi açısından üretimin aksaması sonucunu doğuracak gelişmelere neden olabilir. Çalışma potansiyeli olan bireyler için yaşlı istihdamının ülke ekonomisine olumlu yansımaları bulunmaktadır. Yaşlı istihdamında önemli hususlardan biri fiziksel koşulların uygun hale getirilmesidir. Yaşlı işgücünü ekonomik sistemin bir parçası haline getirmek, değerli olan işgücü potansiyelinin yitirilmesini engellerken, yalnızlaşma ve ekonomik bazı bireysel sorunlar için de çözüm oluşturmaktadır. Demografik yaşlanmanın gerçekleştiği toplumlarda sosyal, ekonomik ve kültürel katılımın yanında işgücü arzına yönelik dengesizliklerin ortadan kalkması için yaşlı istihdamı önemli bir sosyal olgu olarak değerlendirilmektedir.

Ortalama ömrün uzaması, yaşlılıkta geçirilen sürenin artması anlamına gelmektedir. Yaşlanan toplumlarda işgücü talebi ve arzı arasındaki yaşanan dengesizliğin yanında, üretmeden sosyal güvenlik harcamalarından faydalanan fert sayısının artması, ekonomik açıdan devlete baskı oluşturabilmektedir. Hızla yaşlanan gelişmiş ülkeler, emeklilik yaşlarını yükseltmekte dolayısıyla daha uzun çalışıp daha kısa emeklilik dönemini teşvik etmektedir. Toplumların yaşlanma hızları için üretilen nüfus projeksiyonları, emeklilik yaşı ile ilgili yeni düzenlemelerin yapılması gerekliliğini ön görmektedir.

Sonuç olarak yaşlı bireyler, dönemin ve günün koşullarından önemli derece etkilenmekte ve günümüzdeki yaşlanmaya kronolojik merkezli gerçekleşen yaklaşımlar, yaşlıların dışlanmasına, yalnızlaşmasına ve *artık* bir kitle olarak görünmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle kronolojik eğilimlerden ziyade eşsiz gerçekleşen bireysel süreçlere eğilim gerçekleştiren çalışma ve politikalara yönelme önem taşımaktadır. Günümüzdeki yaşlılığın sosyal görünümü, gelecekteki sosyal politikalara yön vermektedir. Yaşlılığın sosyal görünümü demografik zorlukların üstesinden gelme, demografik değişmelere adaptasyon ve yaşlılığın geleceğine ilişkin varsayımların tespiti için önemlidir. Bu nedenle yaşlanmanın dinamikleriyle ilgili yapılan ve yaşlı soruları için gerçekleştirecek olan politikaların şekillenmesi, geleceği ön gören projelerin üretilmesi için yaşlılığın sosyal yörüngelerinin tespit edilmesi yönelik çalışmalara daha çok ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akbaş, E., Yiğitoğlu, T. G., ve Çunkuş, N. (2020). Yaşlılıkta Sosyal İzolasyon ve Yalnızlık. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(26), 4540–4562. <https://doi.org/10.26466/opus.648658>
- Akın, G. (2003). İnsanın Ortaya Çıkışı ve Toplumsal Davranışları. In *Yaşlılık Disiplinleri Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler* (pp. 1–33). Odak Yayınları.

- Arun, Ö. (2013). International Spotlight: Developing a Gerontological Social Policy Agenda for Turkey. *The Gerontologist*, 53(6), 891–897. <https://doi.org/10.1093/geront/gnt071>
- Arun, Ö. (2018). Türkiye de Yaşlanma Çalışmaları Dün, Bugün, Yarın. *Mediterranean Journal of Humanities*, 8(2), 41–61. <https://doi.org/10.13114/mjh.2018.409>
- Aydın, A. (2017). The problems of older workforce in working life: The case of Kırklareli. *Journal of Human Sciences*, 14(2), 1632–1646. <https://doi.org/10.14687/JHS.V14I2.4603>
- Aydın, İ., ve Tütüncü, Ö. (2021). Pandemi Sürecinde Yaşlılık ve Rekreasyon. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 32(1), 42–47. <https://doi.org/10.17123/atad.948495>
- Balcı, A. (2004). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. Pegem Akademi Yay.
- Bardakçı, Ö. M. (2024). İnsanın Üçüncü Çağı: Yaşlılık Üzerine Sosyolojik Tartışmalar. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 89–107. <https://doi.org/doi.org/10.25306/skad.1482121>
- Birren, J., ve Binstock, R. . (2006). *Handbook of Aging and Social Sciences* (6th ed.). Elsevier Publications.
- Burtless, G. (2013). The impact of population aging and delayed retirement on workforce productivity. In *Social Science Research Network*. Center for Retirement Research at Boston College Hovey House. <https://doi.org/10.2139/SSRN.2275023>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Pegem Akademi Yay.
- Čábelka, F., ve Šidlo, L. (2024). Demografické stárnutí v Česku mezi lety 2012–2022 prostřednictvím vybraných retrospektivních a prospektivních ukazatelů. *Demografie*, 66(2), 154–165. <https://doi.org/10.54694/dem.0341>
- Canatan, A. (2023). Yaşlılıkta Aile. *Sosyoloji Dıvanı*, 11(21), 93–107.
- Çapcıoğlu, İ., ve Alpay, A. H. (2021). Türkiye’de Yaşlılığın Geleceği. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 8, 77–88.
- Cauley, J. A. (2012). The Demography of Aging. In A. B. Newman ve J. A. Cauley (Eds.), *The Epidemiology of Aging* (pp. 3–14). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-5061-6_1
- Chang, S. (2025). *New Directions in Elderly Care Workforce Nurturing: Cross-Professional Collaboration From a Social Co-Care Perspective, Drawing Insights From Japan’s Elderly Care Experience* (Vol. 72, Issue 1). [https://doi.org/10.6224/jn.202502_72\(1\).04](https://doi.org/10.6224/jn.202502_72(1).04)
- Corbin, J., ve Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (3rd ed.). Thousand Oaks.
- Çunkuş, N., Yiğitoğlu, T. G., ve Akbaş, E. (2019). Yaşlılık ve Toplumsal Dışlanma. *Geriatric Bilimler Dergisi / Journal of Geriatric Science*, 2(2), 58–67.
- da Costa, J. P., Vitorino, R., Silva, G. M., Vogel, C., Duarte, A. C., ve Rocha-Santos, T. (2016). A synopsis on aging-Theories, mechanisms and future prospects. *Ageing Res Rev*, 29, 90–112. <https://doi.org/10.1016/j.arr.2016.06.005>
- Datta, C. (2016). Social Perspectives of Old Age People : A Study in Siliguri Town. *Journal of the Anthropological Survey of India*, 65(2), 201–223. <https://doi.org/10.1177/2277436X20160203>
- DPT. (2007). *Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı*. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- El-Rouby, M. G. (1981). *Mechanism of Change in Demographic Ageing*. <https://doi.org/10.37376/deb.v17i2.1937>
- Ennals, R. (1999). Ageing of the Workforce. In *Work Life 2000* (pp. 1–10). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4471-0879-5_4
- Ergin, Ş. (2005). Yaşlılık Dönemini Yaşayan İnsanlar. In *III. Ulusal Yaşlılık Kongresi*.
- Ersözlü, M., ve Aydemir, M. A. (2021). Kalıcı, Sürekli ve İlgili: Yaşsız Yaşlılar (Perennialler). *Senex: Journal of Aging Studies*, 1(5), 19–46. <https://doi.org/10.24876/senex.2021.37>
- Genç, Y., ve Dalkılıç, P. (2013). Yaşlıların Sosyal Dışlanma Sendromu ve Toplumsal Beklentileri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4).
- Gove, R. W. (1995). Is Sociology the Integrative Discipline in the Study of Human Behavior? *Social Forces*, 73(4), 1197–1206. <https://doi.org/10.1093/sf/73.4.1197>
- Iftimoaei, C. (2019). Demografic aging in france and romania. a comparative statistical analysis. *Editura*

Universităţii »Alexandru Ioan Cuza« din Iaşi, 11(2), 7–32.

- Kačirek, P. (2015). Demographic ageing in the old industrial regions – specifics and links on the example of the Ústí nad Labem Region (N Czechia). *GeoScape, 9(1), 24–32.* <https://doi.org/10.1515/GEOSC-2015-0003>
- Kalınkara, V. (2016). Gere(n)teknoloji. In *Yaşlılık Disiplinler Arası Yaklaşım Sorunlar, Çözümler 2* (pp. 509–540). Nobel Akademi Yayıncılık.
- Karakaya, C., ve Işıkhani, V. (2023). Yaşlı Bireylerin Sosyal Dışlanma Durumlarının ve Sosyal Problem Çözümleme Becerilerinin Değerlendirilmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi, 21, 89–109.* <https://doi.org/10.46218/tshd.1213310>
- Klimczuk, A., Bambeni, N., Government, S. A., ve Louro, A. (2024). *Social Aspects of Ageing - Selected Challenges, Analyses, and Solutions* (Issue June). Published in London. <https://doi.org/10.5772/intechopen.100694>
- Kurtkapan, H. (2018). *Kentte Yaşlılık ve Yerel Yönetim Uygulamaları*. Nobel Bilimsel Eserler.
- McMahan, S., ve Sturz, D. (2006). Implications for an Aging Workforce. *The Journal of Education for Business (Heldref), 82(1), 50–55.* <https://doi.org/10.3200/JOEB.82.1.50-55>
- Miah, A. (2019). *Social theories of aging*. *Population Bulletin.* <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.23716.42885>
- Müftüler, H. G. (2018). İstanbul’da Yaşlılık ve Yaşlılığın Yapısal Değişimi. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(1), 58–80.*
- Nascimento do, M., ve Mateus, E. (2014). *O olhar do idoso sobre si e o imaginário social The look on the elderly themselves and the social imaginary.* <https://scispace.com/papers/o-olhar-do-idoso-sobre-si-e-o-imaginario-social-the-look-on-4r2tfaffug>
- Olshansky, S. J. (2003). The Demography of Aging. In C. K. Cassel (Ed.), *Geriatric Medicine An Evidence-Based Approach* (pp. 37–44). Springer. https://doi.org/10.1007/0-387-22621-4_4
- Özkul, M., Kalaycı, I., ve Atasoy, M. (2019). Yaşlıların Toplumsal İlişki Kurma Biçimleri: Sorunlar Ve İmkânlar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(37), 77–97.* <https://doi.org/10.16990/SOBIDER.5051>
- Parlak Demir, Y. (2017). Kendi Evinde Yaşayan ve Huzurevinde Yaşayan Yaşlı Bireylerin Günlük Yaşam Aktivitelerinin, Depresyon Düzeylerinin ve Sosyal İzolasyon Durumlarının Karşılaştırılması. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi, 16(1), 19–28.* https://doi.org/10.1501/ashd_0000000122
- Pazos, P. de F. B., ve Ferreira, A. P. (2024). Elderly people, labor market, ageism, and worker health: scope review. *Rev. Bras. Geriatr. Gerontol, 27, 1–12.* <https://doi.org/10.1590/1981-22562024027.240004.en>
- Radivojevic, B., ve Nikitovic, V. (2010). Labour force sustainability under conditions of demographic ageing. *OALib Journal, 131, 455–464.* <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1031455R>
- Radović-Marković, M. (2013). *An aging workforce: employment, opportunities and obstacles.* <https://cadmusjournal.org/files/pdfreprints/vol1issue6/reprint-cj-v1-i6-an-aging-workforce-mradovick.pdf>
- Reich, R. B. (2002). *The future of success: Working and living in the new economy*. Vintage Books.
- Rosa, M. J. V. (2022). *Demographic ageing: the rigidity of conventional metrics and the need for their revision.* <https://doi.org/10.23906/wp63/2022>
- Sarif, N., ve Hemalatha, S. A. (2023). Population aging in india: a microlevel estimate using gridded population data. *Innovation in Aging, 7(1), 718–719.* <https://doi.org/10.1093/geroni/igad104.2329>
- Selçuk, N. (2022a). Postmodern Toplumda Yaş Alma: Perennial Yaşlanma. In *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Teori ve Araştırmalar-I* (Serüven Ya, pp. 387–404).
- Selçuk, N. (2022b). *Yaşlılarda Kültürel Sermaye İle Yaşam Kalitesi Arasındaki İlişki: Malatya Örneği*. İnönü Üniversitesi.
- Şen, H., ve Üstün, V. (2024). Engelli Yaşlı Bireylerin Sosyal İzolasyon ve Yalnızlık Durumlarının Değerlendirilmesi. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 7(7), 529–544.* <https://doi.org/10.26677/TR1010.2024.1426>
- Şentürk, Ü. (2018). *Yaşlılık Sosyolojisi -Yaşlılığın Toplumsal Yörüngeleri*. Dora Yayınevi.
- Shawn, M., Kim, M., ve Jitendra, M. (2014). Elderly Workers in the Workforce. *Advances in Management,*

7(3), 1–5.

- Spielman, B. (2012). Elderly, Social Attitudes Toward. In R. Chadwick (Ed.), *Encyclopedia of Applied Ethics* (Second Edi, pp. 56–62). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-373932-2.00304-5>
- Sporket, M. (2017). Ufuktaki Örgütsel Sorunlar- Değişen Demografi ve Yaşlanma. In İ. Tufan ve M. Durak (Eds.), *Gerontoloji Disiplinler Arası İşbirliği I* (pp. 491–509). Nobel Akademi Yayıncılık.
- Teke, A., Kütük, C., Pektaş, S., ve Ekmen, Y. (2022). Bir Sosyal Dışlanma Riski Araştırması: Yaşlılık. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 9(84), 1208–1214. <https://doi.org/doi.org/10.26450/jshsr.3119>
- Tomanbay, İ. (2002). Sosyal Rehabilitasyon-Sosyal Geriatri. In Y. G. Kutsal (Ed.), *Geriatrici* (p. Ankara). Turgut.
- Trpkova-Nestorovska, M. (2022). Viable health funding in time of demographic ageing. *Economy, Business ve Development*, 3(1), 15–27. <https://doi.org/10.47063/ebd.00008>
- Tufan, İ. (2003). *Modernleşen Türkiye’de Yaşlılık ve Yaşlanmak, Yaşlanmanın Sosyolojisi*. Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). *İstatistiklerle Yaşlılar, 2020*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaslilar-2020-37227>
- Türkiye İstatistik Kurumu ÜİK. (2022a). *İstatistiklerle Kadın, 2022*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Kadin-2022-49668>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022b). *İstatistiklerle Yaşlılar, 2021*. <https://doi.org/https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaslilar-2021-45636>
- Uyanık, Y. (2017). Yaşlılık, Yaşlanan Nüfus ve Sosyal Politika. *İş ve Hayat Dergisi*, 3(5), 67–100.
- Victor, C. (2005). The Social Context of Ageing. In *The Social Context of Ageing*. Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780203338599>
- Viña, J., Borrás, C., ve Miquel, J. (2007). Theories of ageing. *IUBMB Life*, 59(4–5), 249–254. <https://doi.org/10.1080/15216540601178067>
- Vincent, J. A., Phillipson, C., ve Downs, M. (2006). *The Futures of Old Age*. Sage Publications.
- Waite, L. J. (2013). *New Directions in the Sociology of Aging* (L. J. Waite ve T. J. Plewes (eds.)). National Academies Press (US).
- Warner, M. E., Zhang, X., ve Guillemot, J. (2024). Demographic ageing: an opportunity to rethink economy, society and regions. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 18(1), 79–92. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsae031>
- WHO. (2018). *Global Health and Aging, National Institute on Aging*. National Institutes of Health U.S. Department of Health and Human Services.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
İbrahim Yılmaz*

Makale Adı/Article Name

Osmanlı'da Taşra Rüşdiye Mektepleri: Silifke Örneği (1875-1913)

*Provincial Rusdiye Schools (Junior High Schools) in the Ottoman Empire:
The Case of Silifke (1875-1913)*

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin geri kalmasının en önemli sebeplerinden birisinin eğitim alanındaki yetersizlikler olduğunun farkına varılmasıyla XIX. yüzyıldan itibaren bu alanda reformlara başlanmıştır. Bu reformların bir parçası ve orta öğretimin ilk kademesi olarak planlanan rüşdiye mektepleri Tanzimat Döneminde açılmaya başlanmış ve ilerleyen süreçte taşrada yaygınlaşmıştır. Bu çalışmada Silifke kazasındaki rüşdiye mektebi incelenmektedir. Çalışmada, mektebin kuruluş sürecinin nasıl geliştiği, eğitimi olumsuz yönde etkileyen faktörlerin neler olduğu, öğrencilerin hangi derslerde daha az başarılı oldukları gibi sorulara cevap aranmaktadır. Osmanlı son dönemi eğitim sistemi üzerine yapılan benzer çalışmalar çoğunlukla konuyu genel bir yaklaşımla ele alırken, bu çalışmada merkezden uzak bir rüşdiye mektebine içeriden bakılarak eğitim süreçleri incelenmektedir. Çalışmanın sonucunda, mektepteki eğitimi olumsuz etkileyen en önemli faktörlerin, öğrencilerin, bir orta öğretim kurumu olan rüşdiye mektebine ilköğretim eğitimi almadan gelmeleri, yaz sıcaklarından dolayı devamsızlık yapmaları ve öğretmenler arasındaki çekişmeler olduğu anlaşılmıştır. Dinî eğitimin yanı sıra pozitif bilimlerin de verildiği mektepte Öğrencilerin, ilköğretim eğitimi almadan rüşdiye mekteplerine başladıkları için matematik, geometri, coğrafya gibi derslerden dinî ilimlere nazaran daha düşük notlar aldıkları tespit edilmiştir. Bu sorunların farkında olan idarenin ise rüşdiye öncesi eğitim yetersizliğini çözmek için ibtidaiye (ilkokul) mektepleri açtığı, öğretmenler arasındaki sıkıntıları görev yeri değişiklikleriyle çözmeye çalıştığı, devamsızlık sorununu ise eğitim takviminde değişiklikler yaparak aşmayı planladığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Eğitim, Rüşdiye, Silifke

ABSTRACT

With the realization that one of the most important reasons for the Ottoman Empire to fall behind was the inadequacies in the field of education, reforms began in this field starting in the 19th century. Rushdiye schools, which were planned as part of these reforms and as the first level of secondary education, started to be opened during the Tanzimat Period and became widespread in the countryside in the following period. In this study, the Rushdiye school in the Silifke township was examined. In the study, answers to questions such as how the establishment process of the school developed and what the factors that negatively affected education were, and in what courses students were less successful were sought. While previous studies on the late Ottoman education system have generally taken a broad approach, this research provides an in-depth analysis of the educational processes of a single rural Rushdiye school. The findings reveal that the two most significant obstacles to effective education in the Silifke Rushdiye School, a secondary education institution, were students' lack of prior primary education, high rates of absenteeism due to seasonal extreme weather conditions, and disputes among teachers. The study found that students in these schools that provided positive sciences education as well as religious education received relatively lower scores in courses such as mathematics, geometry, and geography compared to religious sciences because they started Rushdiye schools without receiving primary school education. Recognizing these challenges, the authorities attempted to address the primary school education gap by opening ibtidaiye schools (primary schools) and to solve the disputes among teachers through assignment to duties in different locations, and the absenteeism problem was handled through adjustments made to the academic calendar.

Keywords: Ottoman, Education, Rusdiye, Silifke

Extended Abstract

Until the 19th century, educational activities in the Ottoman Empire were not directly managed by the state but were conducted through civil society institutions such as foundations. However, the state was not entirely absent from the field of education. The classical Ottoman education system can be examined under three main categories: mekteb-i sıbyan, which provided education to young children in neighborhoods, medrese, which can be considered institutions of higher education, and Enderun Mektebi (Enderun School), established to train state officials.

With the realization that reforms were necessary to address the difficulties observed in various areas of the empire, initial changes were introduced in the military sphere. However, when these measures failed to yield the expected results, administrative and financial reforms were initiated. The understanding that even these efforts could not halt the decline of the state paved the way for European-style educational initiatives.

Fundamental changes in the Ottoman education system began during the reign of Mahmud II and gained momentum during the Tanzimat (Reorganization) period. The idea that the state was responsible for education, which emerged in the 19th century, aligned with Mahmud II's centralization policies, leading to the acceptance of state-administered education. Thus, in 1824, primary education was made compulsory in Istanbul. However, due to ongoing military and political crises, this decision could not be effectively implemented.

During this period, new military schools were established to address the deterioration of the army. However, a significant challenge arose as many incoming students lacked foundational knowledge, with some being entirely illiterate. Additionally, efforts to improve sıbyan schools faced serious opposition from the ulema (religious scholars). This situation created the need for a new type of school to bridge the gap between sıbyan schools and military schools.

To meet this need, the first "rüşdiye" school (Junior High Schools) was established in Istanbul in 1847. Upon observing that students performed well in subjects such as Arabic, Persian, mathematics, and geography, the number of these schools increased to five within a year. The expansion of rüşdiye schools created a demand for teachers capable of instructing with the new educational methods, leading to the establishment of *Darülmualimin-i Rüşdi*, the first teacher-training school. The increasing number of graduates from this institution facilitated the spread of rüşdiye schools to rural areas. In 1858, girls' rüşdiyes were introduced to provide secondary education for female students. Initially perceived as the modernized upper grades of sıbyan schools, rüşdiye schools eventually became recognized as institutions marking the beginning of secondary education. As these schools started producing graduates, military academies were able to enroll more competent students. Until 1867, rüşdiye schools admitted only Muslim children. However, from that year onward, Christian students were also allowed to enroll, provided they were proficient in Turkish.

This study focuses on the rüşdiye school in Silifke, the administrative center of the İçil province, covering the late 19th and early 20th centuries. The study examines the school's establishment, the appointment of teachers and staff, student enrollment numbers over the years, the quality of education, and factors that positively or negatively affected the learning process. While most studies on the late Ottoman education system adopt a general perspective, this research takes an internal view of a rural rüşdiye school to identify specific educational dynamics.

The Silifke Rüşdiye School commenced educational activities in 1875 with a single teacher and a staff member. Over time, the number of teachers increased. Although fluctuations were observed in student enrollment, the overall trend indicated growth. In line with the curriculum of other rüşdiye schools across the country, the subjects taught at the Silifke Rüşdiye School included religious studies, mathematics, geometry, geography, agricultural sciences, and hygiene.

However, several challenges hindered the effectiveness of education at the Silifke Rüşdiye School. One of the primary issues was that many students entered rüşdiye schools, considered the first level of secondary education, without having received ibtidaiye (primary) education. This deficiency, frequently mentioned in teachers' reports, began to be addressed over time with the opening of ibtidaiye mektebs (primary schools)

in Silifke and nearby villages. One of the problems observed at the school was the conflicts among the teachers. These conflicts, which occasionally escalated to the point of requiring intervention by the Maarif Nezareti (Ministry of Education), were usually resolved through reassignments. Another significant challenge was student absenteeism, particularly due to families migrating to the highlands during the summer months to escape the extreme heat. The extreme heat in some regions of the country was reflected in many aspects, including education. To address this issue, which was also present in other towns of Adana province located in the plains, temporary schools were opened in the highlands in some regions, while temporary pavilions were set up in the highlands in others. In Silifke, local authorities attempted to solve the problem by modifying the academic calendar, even though this violated official regulations.

Evaluating the examination results of students, it was found that they performed better in religious studies than in scientific subjects. The primary reason for this was likely the insufficient quality of pre-rüşdiye education. As of 1900, there were 57 schools in Silifke district, but the majority of them were sıbyan schools that continued with the traditional education system. Consequently, students entering rüşdiye schools with a strong background in religious studies naturally excelled in these subjects. However, from the 1890s onward, the establishment of modern ibtidaiye schools offering primary education in a contemporary format began to mitigate this issue.

Giriş

Eğitim, kişilerin, kurumların, toplumların ve devletlerin gelişebilmelerinin temel faktörüdür. Osmanlı Devleti'nin çağa ayak uyduramayarak geri kalmasının temel sebeplerinden birisi eğitim alanındaki aksamalar olmuştur. Bu durumun farkına varan Tanzimat Dönemi yöneticileri konuyla ilgili olarak birtakım yenilikler hayata geçirmişlerdir. Bunların bir kısmı mevcut eğitim sistemindeki aksaklıkların düzeltilmesini amaçlarken bir kısmı ise yeni okulların kurulması yönünde olmuştur (Ürekli, 2002: 382). Osmanlı Devleti'nde ülkede ıslahatlar yapılması gerektiğinin farkına varılmasıyla başlangıçta askeri alanda yenilikler yapılmaya başlanmıştı. Bu uygulamalardan beklenen sonuçların alınamadığı görüldüğünde ise idari ve mali sistemle ilgili düzenlemelere geçilmiştir. Bu süreçlerle de devletin kötüye gidişinin durdurulamadığının anlaşılması Avrupai tarzda eğitim faaliyetlerinin önünü açmıştır. Eğitim alanındaki düzenlemelere de askeri alandan başlanılmış olup Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (denizcilik okulu) ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun (karacılık okulu) açılmıştır (Doğanay, 2012: 47).

Osmanlı Devleti'nde eğitim faaliyetleri XIX. yüzyıla kadar doğrudan devlet tarafından değil vakıflar gibi sivil toplum kuruluşları aracılığıyla yapılmaktaydı. Yine de devlet eğitim alanından tamamen uzak değildi. Osmanlı klasik dönemindeki eğitim sistemi, mahallelerde küçük yaşta çocuklara eğitim veren mekteb-i sıbyanlar, yükseköğretim kurumu olarak nitelendirilebilecek olan medreseler ve devlet adamı yetiştirmek üzere kurulmuş olan Enderun Mektebi olmak üzere üç ana grupta incelenebilir (Öztaş, 2023: 288). Sıbyan mektepleri, camilerin müştemilatında veya külliye içlerinde kurulabildiği gibi müstakil binalarda da faaliyette bulunmuşlardır. Bu mekteplerin temel hedefi çocuklara okuma yazma ve dinî bilgiler öğretmektir (Doğanay, 2011: 5). Medreseler Osmanlı eğitim sisteminde yükseköğretim alanında faaliyette bulunan ve müfredatında dinî ilimler ile hesap, hendese, tıp, mantık gibi konuların birlikte yer aldığı kurumlardı. Medreseler kuruluştan XIX. yüzyıla kadar ilmi ve fikri hayatta etkili, devlet ve toplumu belli alanlarda yönlendirebilen bir kurum iken süreç içerisinde dünyadaki gelişmeleri takip edemediğinden sadece dinî hizmetleri yerine getiren bir kurum haline dönüşmüştür (İpşirli, 2003: 328-331). Enderun mektepleri ise devletin askeri ve idari kadrosunun yetiştirilmesi amacıyla devşirme usulüyle belirlenen çocukların, eğitim gördükleri saray mektebiydi (İpşirli, 1995: 185, 186).

Selçuklular ve Osmanlılarda çocuklara temel eğitimin verildiği sıbyan mekteplerine zaman içerisinde, *darü'l-huffaz*, *darü't-talim*, *darü'l-ilm*, *darü'l-kurra*, *muallimhane*, *mahalle mektebi*, *taş mektep*, *mekteb-i ibtidai* de denilmiştir. Zorunlu olmayan bu okullarda başlangıçta müfredat sadece Kur'an-ı Kerim ve dinî bilgilerden oluşmaktaydı. Zaman içerisinde farklı konuların da

eklendiğine şahit olunmaktadır. Örneğin, I.Mahmud'un 15 Ocak 1740 tarihli vakfiyesinde muallimhaneye bir de hat hocası tayin edilmişti. I.Abdülhamid'in 1781'de kurduğu mektepte ise Arapça ve Farsça da öğretilmekteydi. 1869 yılında çıkarılan nizamname ile sıbyan mektebi müfredatına Kur'an-ı Kerim ve dinî ilimlerin yanı sıra hesap, Osmanlı tarihi, coğrafya gibi dersler de konmuştur. II. Abdülhamid döneminde ilköğretim mektepleri usul-ı atika (eski usul, sıbyan mektepleri) ve usul-ı cedide (yeni usul, ibtidai mektepleri) olarak eğitim vermek üzere ikiye ayrılmıştır. Usul-ı atika üzere eğitim verecek olan sıbyan mektepleri Evkaf Nezaretine bağlı olmaya devam etmiştir. Maarif Nezareti 1882 yılından itibaren ilköğretim alanındaki bu ikiliği ortadan kaldırmak amacıyla sıbyan okullarını ibtidai okullarına dönüştürmeye başlamış olup 1909'a kadar pek çok sıbyan okulu ibtidaiye okulu haline gelmiştir (Açıkel, 2023: 231, 235-239).

Osmanlı eğitim sisteminde köklü değişimler süreci II.Mahmud döneminde başlamış olup Tanzimat Döneminde bu alanda önemli gelişmelerin önü açılmıştır (Doğanay, 2012: 47). XIX. yüzyılda ortaya çıkan eğitimden devletin sorumlu olduğu fikri, II. Mahmud'un devleti merkezileştirme politikasıyla birleşince eğitimin devlet eliyle verilmesi kabul edilmiş oldu. Böylece 1824 yılında İstanbul'da ilköğretim zorunlu hale getirildi (Kısa, 2022:152). İlköğretimi sadece başkentte zorunlu hale getiren bu karar, Yeniçeri Ocağının kaldırılması, Rus savaşı ve Mehmet Ali Paşa isyanı gibi devleti sıkıntıya sokan gelişmeler sebebiyle 1839 yılına kadar uygulamaya geçirilememiştir. İlköğretimin tüm ülkede zorunlu hale getirilmesi ise ancak Tanzimat Döneminde uygulanabilmiştir (Akyüz, 1999: 132).

II. Mahmud döneminde askeri eğitim alanında yapılan ıslahatlar sürecinde, erlerine okuma yazma da öğretilen *Sıbyan Bölükleri* kurulmuştur. Selimiye kışlasında kurulan bu bölükler ilerleyen süreçte Maçka kışlasına taşınarak Avrupalı usulde eğitime geçildi. Eğitime başladıktan sonra 1 Temmuz 1835'te II. Mahmud bu mektebi ziyaret etti ve bu ziyaret mektebin kuruluş tarihi olarak kabul edilerek ismi *Mekteb-i Harbiye* olarak değiştirildi (Özcan, 1997: 115, 116). Bu dönemde açılan askeri okullara gelen öğrencilerin altyapı yetersizliği önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Çünkü öğrencilerden bir kısmı okuma yazma dahi bilmemekteydi. Sıbyan mekteplerinin iyileştirilmesi hususunda ise ulemanın ciddi bir muhalefeti bulunmaktaydı. Bu durumda sıbyan mektepleri ile askeri okullar arasında yeni bir mektep ihdas etmek zorunluluğu ortaya çıkmıştı (Doğanay, 2012: 49).

II. Mahmud 1838 yılında hariciye, dâhiliye ve maliye nazırlıklarının görev alanı dışında kalan işlerin planlanması amacıyla *Meclis-i Umur-ı Nafia* ismiyle bir heyet oluşturdu. Bu heyetin ülkede yapılması gereken konularla ilgili olarak hazırladığı raporun önemli maddelerinden birisi mahalle mekteplerinin bir üst kademesi olarak yeni bir eğitim kurumunun açılmasıyla ilgiliydi (Kodaman, 1999: 3, 5). Söz konusu raporda eğitimin, toplum için bir zenginleşme kaynağı olduğu, mekteplere bir düzen getirilmesi ve yeni mekteplerin açılması gerektiği belirtilmekteydi. Raporunda, sıbyan mektebinin devamı ve ikinci kademesi olarak önerilen mekteplere *Sınıf-ı Sani* ismi uygun bulunmuştu. Bu isim padişah tarafından, rüşd çağındaki talebelerin devam ettiği okullar anlamında *rüşdiye* olarak değiştirilmiştir (Aydın, 2011: 815, 816). Aynı yıl içinde *Mekatib-i Rüşdiye Nezareti* kurulmasına rağmen *Meclis-i Umur-ı Nafia* tarafından açılması tavsiye edilen Batı tarzı orta öğretim kurumları hayata geçirilemedi. Bunun yerine bürokrasiye memur yetiştirmek üzere 1839'da *Mekteb-i Maarif-i Adliye* ve *Mekteb-i Ulum-i Edebiyye* okulları açılabilirdi (Öztürk, 2008: 301).

Sultan Abdülmecid'in 1845 yılında, Tanzimat Fermanı'nda zikredilen reformların uygulamaya geçirilebilmesi için yeni bir eğitim sistemi kurulmasını emreden fermanı, rüşdiye okullarının açılmasını sağlamıştır. İlk rüşdiye mektebi 1847 yılında İstanbul'da açılmış olup (Öztürk, 2008: 301) öğrencilerinin Arapça, Farsça, matematik ve coğrafya derslerinde başarılı olduklarının anlaşılması üzerine (Taşkın, 2020: 53) bir yıl sonra sayıları 5'e çıkarılmıştır. Okul sayısındaki artış yeni usulle eğitim verebilecek öğretmen ihtiyacını ortaya çıkarmış ve ilk öğretmen okulu olan *Darülmualimin-i Rüşdi* kurulmuştur. Bu okuldan mezun muallimlerin artması rüşdiye okullarının taşrada da açılmasını sağlamıştır. Bu süreçte, kızların da orta öğretim seviyesinde eğitim alabilmeleri adına 1858 yılında kız rüşdiyeleri açılmaya başlanmıştır (Öztürk, 2008: 301).

Başlangıçta, sıbyan mekteplerinin modernize edilmiş üst sınıfları gibi düşünülen rüşdiye mektepleri zamanla orta öğretime başlangıç okulları halini almıştır. Bu okulların mezun vermeye başlamasıyla askeri yüksekokullar daha yetkin öğrenciler bulabilmişlerdir (Akyüz, 1999: 143). Rüşdiye mekteplerine 1867'ye kadar sadece Müslüman çocukları kabul edilirken bu yıldan itibaren Türkçe bilmeleri şartıyla Hristiyan çocuklar da kabul edilmeye başlanmıştır (Gönüllü, 2018: 69).

Osmanlı'da XIX. yüzyılın ikinci yarısında eğitim alanındaki en önemli gelişmelerden birisi rüşdiye mekteplerinin taşrada da yaygınlaşmaya başlaması olmuştur. Zira açılan mektepler kısa sürede rağbet gören eğitim kurumları haline gelmişlerdi. Bu süreçte ilk olarak Edirne ve Bursa'da birer rüşdiye mektebinin açılmasına karar verildi (1848). Rüşdiye mekteplerinin bir sonraki yayılma sahası olarak Rumeli bölgesi belirlenmişti. Açılan mekteplerden olumlu sonuçların alınması üzerine 1 Temmuz 1853 tarihli irade ile ülkedeki 25 vilayette rüşdiye mektebi açılması emri verilmişti. Verilen bu emre rağmen 1856 yılına gelindiğinden 25 vilayetten sadece 6'sında rüşdiye mektepleri eğitime başlayabilmişlerdi. Bu gecikmenin temel sebebi 1853-1856 yılları arasındaki Kırım Savaşı olmuştur. Savaşın sona ermesiyle rüşdiye açma süreci kaldığı yerden devam etmiş olup 1858 yılında İstanbul'da 8, Rumeli bölgesinde 28, Anadolu'da ise 5 rüşdiye mektebi bulunmaktaydı (Altınova Şahin, 2018: 113, 116-119, 122). 1869'da yürürlüğe konulan *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* sonrasında rüşdiye mektepleri ülke genelinde artmaya başlamıştır (Değirmenci, 2023: 232). 1860 yılında ülke genelinde 57 rüşdiye mektebi bulunurken bu sayı 1874'te, 386'ya çıkmıştı (Kıral, 2011: 200).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile hangi beldelerde rüşdiye açılması gerektiği hüküm altına alınmıştır. Buna göre, 500 haneyi geçen yerleşim yerlerinde rüşdiye mektebi açılması gerekmektedir. Rüşdiye açılacak belde ahalisi sadece Müslümanlardan oluşuyorsa Müslümanlar için, sadece Hristiyanlardan oluşuyorsa Hristiyanlar için okul açılacak, ahalinin karışık olduğu yerlerde ise Müslümanlar için ayrı, Hristiyanlar için ayrı rüşdiyeler hayata geçirilecekti. Fakat bu durumda çocukları için rüşdiye mektebi açılacak ahalinin 100 haneden aşağı olmaması gerekmektedir (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, madde 18).

II. Abdülhamid döneminde rüşdiye mektebi sayısı 619'a, öğrenci mevcudu ise 40.000'in üzerine çıkmıştı. Bu okullarda Osmanlı çocukları modern eğitime kavuşmakta, bir taraftan devlet memurluğuna, bir taraftan ise yükseköğretime hazırlanmaktaydılar. Bu sebeple halktan büyük rağbet görmekteydiler (Çapar, 2023: 128; Değirmenci, 2023: 232). 1869 nizamnamesiyle dört yıl olarak belirlenen rüşdiyelerin öğretim süresi 1892 yılında üç yıla düşürülmüştür. 1913 yılına gelindiğinde ise rüşdiye mektepleri *Mekatib-i İbtidaiyye-i Umumiyye* adı altında ibtidai mektepleriyle birleştirilmiştir (Kısa, 2002: 154).

Bu çalışma XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyıl başlarını kapsamakta olup İçel sancağı merkezi olan Silifke'deki rüşdiye mektebi incelenmektedir. Mektebin açılması, muallim ve diğer görevlilerin tayini, yıllara göre talebe mevcudu, mektepteki eğitim durumu ve eğitimi olumlu ya da olumsuz etkileyen faktörlerin açığa çıkarılması hedeflenmektedir. Osmanlı son dönemindeki eğitim sisteminin inceleyen çalışmalar çoğunlukla, konuyu genel bir yaklaşımla incelerken, bu çalışmada taşradaki bir rüşdiye mektebine içeriden bakılarak eğitimi etkileyen detayların tespiti amaçlanmaktadır.

1. XIX. Yüzyıl İkinci Yarısıyla XX. Yüzyıl Başlarında İçel Sancağı

Silifke Rüşdiye Mektebini incelemeye geçmeden önce İçel sancağı ile söz konusu okulun bulunduğu Silifke kazasının etraflıca incelenmesi gerekmektedir. Çünkü adı geçen sancağın en önemli eğitim kurumu olan mektebin doğru anlaşılabilmesi için öğrencilerinin içinden çıktığı sosyo-ekonomik ortamın bilinmesi gerekmektedir.

Coğrafi bölge olarak İçil veya günümüzdeki söylenişle İçel ismine ilk defa XV. yüzyıl Osmanlı vekayinamelerinde rastlanmaktadır. Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad döneminde Ermenek bölgesine yerleştirilen Türkmenler süreç içerisinde Karamanlılar ismini almışlar ve bölgede hüküm sürmüşlerdir. Bölge bir müddet Karamanoğlu-Osmanlı mücadelesine sahne olduysa da 1483 yılında kesin olarak Osmanlı toprağı olmuştur. XVIII. yüzyıl başlarından XIX. yüzyıl

ortalarına kadar Adana eyaletine bağlı bir sancak olan İçel, 1846'da Karaman eyaletine, 1867 yılında ise tekrar Adana'ya bağlanmıştır (Çelik, 2000: 451, 452).

İçil isminin sancak merkezi olan Silifke'ye kuzeyden bakıldığında dağlar arasında görülmesinden dolayı verildiği ifade edilmektedir (1318 Adana Salnamesi, 199). 1900 yılı itibariyle sancağın Silifke, Ermenek, Mut, Gülnar ve Anamur olmak üzere 5 kazası bulunmakta olup sancak merkezi Silifke kazasıdır. XX. yüzyıl başlarında Silifke kazasının, Bulacalı, Yağda ve Ayaş isminde üç nahiyesi bulunmaktadır. Bunlardan Yağda'nın merkezi Lemos, Ayaş'ın merkezi Mağara, Bulacalı'nın merkezi ise Taşucu'dur. Taşucu nahiyesinde bulunan iskele, Silifke kazasını deniz ulaşımıyla buluşturmaktaydı. Ayrıca kaza merkezi, Konya ve Mersin taraflarına karayoluyla bağlanmıştır (1318 Adana Salnamesi, 200).

İçel sancağının kuzeyi dağlardan, güneyi ise kısmen ovalardan oluşmaktaydı. Toprakları oldukça münbit olan sancağın dağlarında külliyetli miktarda keçi ve koyun beslenmekteydi. Üretilen tarımsal ve hayvansal ürünler mahalli ihtiyacı karşıladığı gibi Suriye bölgesi ile Kıbrıs'a da gönderilmekteydi. Ayrıca önemli miktarda ormana da sahip olan sancaktan, İskenderiye ve Suriye bölgesine kereste, Trieste ve Marsilya'ya palamut ihraç edilmekteydi (1319 Adana Salnamesi, 198).

Silifke kazasının 1900 yılı itibariyle toplam nüfusu 28.183'tür. Bu nüfusun 1.009'u Rum, 164'ü Ermeni, diğerleri ise Müslümanlardan oluşmaktaydı. Kazada 397 dükkân ve mağaza, 3 han, 1 hamam, 76 değirmen, 10 çiftlik, 35 cami/mescit, 17 medrese, 57 mektep, 7 kilise/manastır, 1 kışla, 41 çeşme bulunmaktaydı (1318 Adana Salnamesi, 201). Görüldüğü gibi Silifke kazası etnik ve dinî açıdan farklılıklar içeren, 400'e yakın iş yeriyle önemli bir ticaret merkezi durumunda olan, kara ve deniz yoluyla çevre bölgelere bağlantıları bulunan önemli bir merkez durumundaydı. Ayrıca kırsal bölgelerini oluşturan köylerde de önemli miktarda nüfus barındırmaktaydı.

Silifke Rüşdiye Mektebi muallimlerinin değişik tarihlerde merkeze yazdıkları raporlarda mektepteki eğitimi olumsuz yönde etkileyen temel faktör olarak Silifke kazasındaki ibtidaiye okullarının yetersizliği gösterilmekte ve hem kaza merkezinde hem de çevre köylerde yeteri kadar ibtidaiye mektebi açılması gerektiği ifade edilmekteydi (BOA.MF.İBT.59/84, 145/112). Bu raporlardan anlaşıldığına göre Silifke Rüşdiye Mektebi'ne sancağın köylerinden de öğrenci kaydolmaktaydı. Dolayısıyla Silifke kazasını incelerken köyler hakkında da bilgiler vermek gerekir. Silifke kazasının 1900 yılında 84 köyü bulunmaktaydı (1318 Adana Salnamesi, 201). Bu köylerden bazılarının nüfusları Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Silifke Kazasına Bağlı Bazı Köylerin Nüfus Miktarları (1915)

Yağda Nahiyesi		Ayaş Nahiyesi		Kaza Merkezi	
Köy	Nüfus	Köy	Nüfus	Köy	Nüfus
Erdemli ²	105	Ayaş	500	Boynuinceli	1.696
Arsanlı	135	Oluk	291	Seydili	207
Çerçili ve Avgadı	302	Ayaş Türkmenli	354	Keşli Türkmenli	258
İlikli	269	Canbazlı	275	Gıca	295
Hüsametli	142	Hasan Ali	113	Çanak	475
Gücüş ve Sarılar	151	Sömek	133	Kavak	246
Sarıkaya	221	Şahmarlı	126		
Tapureli	243	Sarıaydın	957		
Koramşalı	182	Tatar	833		
Kayacı	405	Kızılgeçit	219		

² Günümüzdeki Erdemli kazası olmalıdır.

Koyuncu	1.092	Küre ³	328
Küstüllu	281	Viran	367
Keloluk	466	Mağara	279
Güneyli	209	Toplam	4.775
Lemos ⁴	297		
Veyselli	284		
Yağda	473		
Karakeşli	447		

(BOA.DH.İ.UM.EK.98/8-2).

Söz konusu köylerin listelendiği belgenin tarihi rüşdiye mekteplerinin ibtidai mektepleriyle birleştirilerek tüzel kişiliklerinin sona erdirildiği tarihten iki yıl sonrası olsa bile köy nüfuslarının çok da değişmeyeceği göz önüne alındığında rüşdiye mektebi döneminde de önemli miktarda nüfusa ev sahibi yapmakta oldukları anlaşılmaktadır. Mezkur köylerin içinde en düşük nüfusa sahip olan Erdemli köyü 105 kişiye ev sahipliği yapmakta olup Boynuinceli (1696) ve Koyuncu (1092) en çok nüfusa sahip iki köy durumundadır. Adı geçen köylerin büyük çoğunluğunun günümüzde de aynı isimle varlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir (<http://www.erdemli.gov.tr/mahalle-muhtarları>; <https://www.silifke.bel.tr/Content/Headman>, erişim tarihi 02.12.2023). Tablo 1'de görülen köylerin 1915 yılı aşar vergisi 323.735 kuruşa ihale edilmiş olup ayrıca 707.394,5 kuruş ağnam vergisi, 27.980,5 kuruş arazi vergisi, 22.261,25 kuruş ise emlak vergisi alınmıştı (BOA.DH.İ.UM.EK.98/8-2). Bu rakamlar, söz konusu köylerde önemli miktarda tarım ve hayvancılık yapıldığını göstermektedir.

2. Silifke Rüşdiyesinin Açılma Süreci, Görevlileri ve Talebeleri

Silifke Rüşdiye Mektebi 1875 yılı başlarında açılmış bulunmaktaydı. Konuyla ilgili olarak Adana Valiliği tarafından Maarif Nezaretine yazılan yazıda, yeni inşa olunan rüşdiye mektebi için mahalli ulemadan Hacı Ömer Efendi'nin 300 kuruş maaşla muallim-i sani (ikinci öğretmen) olarak, aynı isimli bir başka kişinin ise 100 kuruş maaşla bevvab (hizmetli) olarak seçildikleri ifade edilmekte ve ilgili kişilerin resmi olarak görevlendirilmeleri talep edilmekteydi. Ayrıca mektebe bir muallim-i evvelin (başöğretmen) de tayin edilmesi gerektiği bildirilmekteydi (BOA.MF.İBT.5/1).

Maarif Nezaretinde yapılan değerlendirmede, Hacı Ömer Efendi'nin belirlenen maaşla muallim-i sani olarak tayin edilmesi uygun görülmüştür. Fakat 100 kuruş maaşla bevvab olarak belirlenen Hacı Ömer Efendi'nin, 80 kuruş maaşla atanması uygun bulunmuştu. Çünkü ülke genelindeki taşra rüşdiye mekteplerinin bevvabları 80 kuruş maaşla görevlendirilmekteydi. Mektebe tayin edilmesi istenilen muallim-i evvelin ise öğrenci mevcudu ve sınıf sayısının artmasıyla iki yıl sonra görevlendirilebileceği sonucuna varılmıştı. Bu değerlendirmede okula yıllık 600 kuruş da diğer masraflar için ödenek tahsisi planlanmıştı. Ayrıca, okula birinci ve ikinci seneler için gerekli olan kitap ve risalelerden ellışer adet gönderilmesi uygun görülmüş ve alınan kararlar 22 Mart 1875 tarihinde Adana vilayetine bildirilmiştir (BOA.MF.İBT.5/1, 5/94). Okulun açılışından iki sene sonra muallim-i evvel atanması Silifke Rüşdiyesi'ne münhasır bir konu olmayıp 1870'li yıllarda ülke çapında uygulanan bir kuraldı. Bu süre zarfında öğrenciler tek sınıfta eğitim görmekteydiler (BOA.MF.MKT.2/7).

Silifke Rüşdiye Mektebi'nin eğitime başladığı 1875 yılındaki öğretmen kadrosunun bir muallim-i saniden ibaret olduğu yukarıda belirtilmişti. Okuldaki öğretmen mevcudunun yıllara göre

³ 1647 tarihli avarız defterinde İçel sancağı kazalarından birisi olarak gösterilen (Çelik, 2000 : 451), halk arasında *Güvere* olarak bilinen, günümüzdeki ismi ise Esenpınar olan mahalle olmalıdır. 11 Aralık 1915 tarihli belgede aşar vergisinin, günümüzde komşusu olan *Sömek* ile birlikte geçmesi (BOA.DH.İ.UM.EK.98/8-2) bu tezi güçlendirmektedir.

⁴ Halk arasında *Lemas* olarak bilinen günümüzdeki Limonlu Mahallesi olmalıdır.

değişmekle birlikte iki veya üç olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca okulun temizlik vb. işlerinin yerine getirilmesi amacıyla bir bevvabın görevli olduğu görülmektedir (BOA.MF.İBT. 51/120, 59/84, 216/110, 235/64, 426/51). Açılışı bu şekilde olan mektebin, 1876-1913 yılları arasındaki öğrenci mevcudu Tablo 2’de görülmektedir.

Tablo 2. Yıllara Göre Silifke Rüşdiyesi Öğrenci Mevcudu (1876-1913)

Yıl	1.Sınıf	2.Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	Toplam
1876	--	--	--	--	40
1877	--	--	--	--	40
1879	--	--	--	--	50
1880	--	--	--	--	50
1881	--	--	--	--	40
1891	--	--	-	--	45
1892	--	--	--	--	45
1895	3	11	16	15	45
1897	22	15	14	21	72
1900	--	--	--	--	60
1902	--	--	--	--	60
1903	18	9	15	---	42
1907	28	15	8	--	51
1908	--	--	--	--	47
1909	26	12	9	--	47
1913	--	--	--	--	81

(BOA.MF.İBT.51/120, 59/84, 145/112, 216/110, 199/36, 426/51, 229/94; 1293 Adana Vilayet Salnamesi, 116; 1294 Adana Vilayet Salnamesi, 113; 1296 Adana Vilayet Salnamesi, 178; 1297 Adana Vilayet Salnamesi, 105; 1299 Adana Vilayet Salnamesi, 83; 1308 Adana Vilayet Salnamesi, 119; 1309 Adana Vilayet Salnamesi, 127; 1318 Adana Vilayet Salnamesi, 206; 1320 Adana Vilayet Salnamesi, 207).

Tablo 2’de görüldüğü gibi mektebin 1876-1913 yılları arasındaki öğrenci mevcudu 40 ile 81 arasında değişmektedir. Öğrenci mevcudu bazı yıllarda düşmüş olsa da genel olarak bir artış içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Silifke Rüşdiye Mektebi’nde görevli öğretmenlerle ilgili zaman zaman şikayetler vaki olmaktadır. 1902 yılında, Muallim Hasan Nazmi Efendi’nin Silifke’de birtakım gayrimenkuller edinerek onların idaresiyle meşgul olduğu, bu sebeple görevini hakkıyla yapamadığı şeklindeki şikayet üzerine yapılan tahkikatta iddiaların doğruluğu ortaya çıkmıştı. Aynı dönemde Haçin Rüşdiye Muallimi Necati Efendi’nin de benzer suçlamalara muhatap olması üzerine bu iki muallimin görev yerleri karşılıklı olarak değiştirilmişti (BOA.MF.MKT.601/1-14).

Öğretmenler hakkındaki şikayetler her zaman ahaliden gelmemekte bazen de aralarındaki anlaşmazlıklar sebebiyle birbirleri aleyhinde olmaktadır. Bu şikayetlerden birisi okulun Muallim-i Sanisi Hüseyin Hüsnü Efendi tarafından yapılmıştı ve okulun Muallim-i Evveli Mustafa Necati Efendi’yle ilgiliydi. Hüseyin Hüsnü Efendi 16 Şubat 1904 tarihli arzuhalinde, Muallim-i Evvel Mustafa Necati Efendi’nin, eğitimden bihaber bulunduğunu, Haçin Rüşdiye Mektebi’nde görevli olduğu dönemde okuldaki eğitimi sekteye uğratarak öğrenci mevcudunu altıya kadar düşürdüğünü, hiçbir mektep veya medresede eğitim görmediğini, ehliyet, şahadetname veya

tasdikname ibraz edemediğini iddia etmekteydi. Hüseyin Hüsnü Efendi arzuhalinin devamında, Mustafa Necati Efendi'nin dersleri gereği gibi işlemediğini, öğrencileri evine götürerek odun kırdırma, su taşıma gibi işler yaptırdığını ifade etmekteydi. Şikayetin ulaştığı Maarif Nezareti, Adana Valiliğine konunun araştırılması talimatını vermişti (BOA.MF.MKT.770/8-1, 3).

Adana Valiliği konuyu İçel Mutasarrıflığı vasıtasıyla araştırmış ve sonucunu 25 Mayıs 1904 tarihinde Maarif Nezaretine bildirmiştir. İçel Mutasarrıflığının araştırmasına göre iddialar gerçek dışı ve garazkârane olup arzuhal sahibi Hüseyin Hüsnü Efendi muallimlik yapacak kabiliyet ve yeterlilikte olmadığından azledilmesi gerekmektedir. Ayrıca öğretmenlik yapacak yeterlilikte olmadığına delil olmak üzere ilm-i eşya dersiyile ilgili olarak soru cevap şeklinde ve kendi el yazısıyla yazılmış evrakların gönderildiği de belirtilmişti (BOA.MF.MKT.770/8-5).

Silifke Rüşdiye Mektebi'nin üçüncü sınıfından dokuz öğrenci, 16 Eylül 1904 tarihinde Maarif Nezaretine yazdıkları şikayet dilekçesinde, okulun Muallim-i Sanisi Hüsnü Efendi'nin öğrencilerin eğitimiyle ilgilenmeyip her gün meyhanelerde içki içtiğini, kahvehanelerde kâğıt oyunu oynadığını, kâğıt oyunları hususundaki ustalığının şaşılacak derecede olduğunu iddia etmekteydiler. Dilekçelerinin devamında ise muallimliğin iffet ve istikamet üzere olunarak yapılabileceğini, adı geçen kişide bu gibi özelliklerin eseri bile bulunmadığını, bu durumların talebelerin mağduriyetine sebep olduğunu, bu kişinin muallimlikte istihdam edilmesinin uygun olmadığını belirtmekte ve gereğinin yapılmasını talep etmekteydiler. Maarif Nezareti ise konuyu 6 Aralık 1904 tarihinde Adana Maarif Müdüriyetine yazarak araştırılması emrini vermişti (BOA.MF.MKT.817/13).

Bu iki arzuhal konu, dönem ve şikayet edilen hususlar göz önüne alınarak birlikte değerlendirildiğinde talebeler tarafından yapılan şikayetin, okulun Muallim-i Evveli Mustafa Necati Efendi'nin yönlendirilmesiyle yapılmış olabileceği sonucuna varılmaktadır. Mustafa Necati Efendi'nin 31 Mayıs 1904 tarihinde kendi ismiyle Maarif Nezaretine yazdığı arzuhalde de Hüseyin Hüsnü Efendi için benzer suçlamalarda bulunması (BOA.MF.MKT.770/8-7) bu tezi güçlendirmektedir.

Görüldüğü gibi Silifke Rüşdiye Mektebi'nde görevli öğretmenler arasında ciddi bir anlaşmazlık devam etmekte olup bu konuda öğrencilerin dahi kullanıldığı şüphesi bulunmaktadır. Öğretmenler arasındaki sıkıntıların okuldaki eğitimi olumsuz etkilemesi kaçınılmazdır. Tedbir alınması gerektiğinin farkına varan Adana Valiliği konuyu Maarif Nezaretine iletmıştır. Neticede Mustafa Necati Efendi, Kozan Rüşdiyesi Muallim-i Evvelliğine tayin edilmiş, memuriyeti henüz tasdik edilmemiş olduğundan bir başka yere tayin edilmesi mümkün olmayan Hüseyin Hüsnü Efendi ise açığa çıkarılmıştır. Maarif Nezaretinin 7 Ağustos 1905 tarihinde Adana Valiliğine yazdığı yazıda Hüseyin Hüsnü Efendi'nin yerine, gerekli yeterliliklere sahip bir muallimin imtihanla tespit edilerek görevlendirilmesi ve tasdik edilmiş imtihan evraklarıyla tercüme-i halinin gönderilmesi emri verilmişti (BOA.MF.MKT.770/8- 1, 16).

Maarif Nezaretinin imtihanla yeni bir muallim-i sani seçilerek imtihan evrakları ile tercüme-i halinin gönderilmesi emri üzerine yapılan işlemlerle ilgili bilgiye ulaşılamamış olsa da 24 Kasım 1895 tarihinde yine Silifke Rüşdiyesi muallim-i saniliğine talip olan Mustafa Efendi'nin tabi tutulduğu imtihanın soruları ve cevapları Tablo 3'te görülmektedir (BOA.MF.İBT.48/25). Dönemin muallimlerinin sahip olması beklenen yeterlilikleri göstermesi açısından önemli olan bu süreçte Mustafa Efendi'nin imtihanına geçilmeden önce kimlik ve ikamet bilgileri ile eğitim durumu kayda geçirilmiştir. Mustafa Efendi bu bölümde, kimlik bilgilerini verdikten sonra, Adana merkezde bulunan Cami-i Atik Medresesinde Hacı Hüseyin Efendi'den dinî ilimler, Hafız Adem Efendi'den Farsça, hesap ve coğrafya dersleri tahsil ettiğini, devamında ise Adana Darü'lmuallim Mektebine devam ederek 2 Haziran 1895 tarihinde itimatname aldığını beyan etmektedir (BOA.MF.İBT.48/25).

Adana Mekteb-i İdadisi Muallimi ile Adana Darülmuallimin Şubesi Muallim Vekili tarafından yapılan imtihanda Mustafa Efendi'ye Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi dil bilgisi, matematik, Osmanlı tarihi ve coğrafya konularında sorular sorulmuştur. Hesap dersinden, dört işlemden bölmenin kuralları, 9525'in 25'e bölünmesi, adi ve ondalık kesirlerin tarifi ve birbirlerine

dönüştürülmesi gibi konular sorulmuştur (BOA.MF.İBT.48/25). Tarih ve coğrafya dersleriyle ilgili sorular ve Mustafa Efendi'nin cevapları aşağıdaki gibidir.

Tablo 3. Silifke Rüşdiye Mektebi Muallim-i Saniliğine Talip Olan Mustafa Efendi'nin Tabi Tutulduğu İmtihandaki Sorular ve Cevapları (24 Kasım 1895)

Sorular	Cevaplar
Osmanlı Tarihi ve Kısas-ı Enbiya	
<i>Osmanlıda birinci padişah ve birinci halife kimdir?</i>	<i>Birinci Osmanlı padişahı Ertuğrul Gazi'nin oğlu Osman Gazi hazretleri olup 256'da (?) tevellüd ve 680'de (M.1281/1282) emir, 699'da (M.1299/1300) Karahisar'da Dursun Fakih nam kadıya, namına hutbe okutup bilistiklal padişah oldu. Devletine Devlet-i Osmaniye, tebasına Osmanlı dinildi.</i>
<i>Birinci halifeye hilafet kimden tevdi olundu? Mısır'ı kim aldı?</i>	<i>Birinci halife-i Osmani dokuzuncu padişah Yavuz Sultan Selim Han hazretleri olup 922'de Mısır'ı feth itmekle son halife-i Abbasi Müstekfiba (?), kendilerine terk-i hilafetle icra-yı biat ve İstanbul'a beraber azimet itmiştir.</i>
<i>İkinci padişah kimdir, döneminde neler yapıldı?</i>	<i>İkinci padişah Orhan Gazi hazretleri olup zaman-ı saltanatında yeniçeri askeri ihdas ve ... olunarak elbiseye nizam virildi.</i>
<i>Kosova muharebesi nasıl oldu ?</i>	<i>Kosova Muharebesi bir nevi Avrupa ehl-i salibi demek olup muzafferiyet-i kamile Sultan Murad Han-ı Evvel hazretleri tarafında iken müşarünileyh bir Sırp nefer tarafından şehid idilmiştir.</i>
<i>İstanbul kim fethetti?</i>	<i>İstanbul'u yedinci padişah Fatih Sultan Mehmet Han hazretleri fethetmiştir.</i>
<i>Ben-i İsrail kimin neslidir, mezkur taifeyi Mısır'dan kim çıkardı?</i>	<i>Ben-i İsrail nesli Yakup aleyhisselam olup Mısır'dan Hazreti Musa çıkardı.</i>
<i>Nübüvvetle saltanatı birleştiren kimdir?</i>	<i>Nübüvvetle saltanatı cem iden Ben-i İsrail'den Davud aleyhisselam ile mahdumları Süleyman aleyhisselamdır.</i>
<i>Ben-i İsrail içinde ilk padişah kimdir?</i>	<i>Ben-i İsrail'de birinci padişah Davud'tur.</i>
<i>Tufan hakkında bilgi ver.</i>	<i>Nuh aleyhisselamın zamanında kavminin küfürde ısrarına mebni tufan vaki olarak cümlesi gark olmuştur.</i>
<i>Firavun kimdir?</i>	<i>Mısır padişahı firavun uluhiyet davasında olup Musa aleyhisselamın mucizelerine iman itmediğinden bahre ... gark oldu.</i>
Coğrafya	
<i>Hatt-ı istiva (ekvator) nedir?</i>	<i>Mihvere amuden merkezden mürur iderek arzı, nısf-ı kürre-i cenubi ve nısf-ı kürre-i şimali namıyla iki müsavi kısma taksim iden hatt-ı müstakime hatt-ı istiva dinir.</i>
<i>Nıfsın nehar (meridyen) nedir?</i>	<i>Hatt-ı istivaya amuden kutuplardan gelüp merkezden bilmürur kürreyi şark ve garp namıyla iki müsaviye taksim iden hatta nıfsınnehar dinir.</i>
<i>Mihver nedir?</i>	<i>Kutup noktalarını birleştiren doğrudur.</i>
<i>Merkez-i arz nedir?</i>	<i>Cevap yok</i>
<i>Rub'u meskûn nedir?</i>	<i>Kıtaların toplamına Rub'u meskûn dinir.</i>
<i>Ada, yarım körfez, berzah nedir?</i>	<i>Her tarafı suyla çevrili karalara ada denir. Üç tarafı su bir tarafı kara olan yere yarım ada, yarım adayı karaya bağlayan dar mahalle berzah, denizlerin karalara doğru girmiş olan kısmına körfez denilir.</i>

<i>Kıta nedir? 5 kıtanın isimleri nedir?</i>	<i>Karaların büyük kısımlarına kıta denir. 5 kıta, Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Avustralya veya Okyanusya'dır.</i>
<i>Memalik-i Mahruse-i Devlet-i Aliyye, Rusya, Almanya, İngiltere, İspanya, Cemahir-i Müttefike-i Amerika, Batavya, Panama Boğazi, Rio do jenairo, Sidney, Ümit Burnu, Tanca, Bombay, bunlar hakkında bilgi ver.</i>	<i>Memalik-i Mahruse-i Devlet-i Aliyye Avrupa'nın şark-ı cenubinde, Asya'nın garbında, Afrika'nın şimal-i şarkında arazi-i cismiyeyi havidir. Payitahtı İstanbul şehridir. Avrupa'da Edirne, Selanik, Yanya, Manastır beldeleriyle Anadolu'da Bursa, İzmir, Ankara, Kastamonu, Trabzon, Erzurum, Diyarbekir, Halep, Bağdat, Şam ve Arabistan'da Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere, Afrika'da Trablusgarp, Kahire beldeleriyle meşhurdur. Rusya, Avrupa'nın şimalinde memalik-i cismiyeye malik olup başkenti Petersburg şehridir. Almanya, vasati Avrupa'da müteaddit hükümetten müteşekkil imparatorluk olup merkezi Berlin'dir. İngiltere, Britanya cezairinde olup başkenti Londra şehri-azimidir. İspanya, garbi cenubi Avrupa'da olup başkenti Madrid şehridir. Cemahir-i Müttefikinin başkenti Vaşington olup Riodejenairo Brezilya Cumhuriyeti'nin, Batavya şehri Java adasının merkezidir. Sidney şehri Avustralya adasının şark-ı cenubinde büyük iskeledir. Panama berzahı Amerika'nın vasıtında bulunur. Ümit Burnu Afrika'nın cenup noktasıdır. Tanca, Fas hükümetine tabi olup Cebel-i Tarık boğazının cenubundadır. Bombay Hindistan'ın garb-ı şimalinde Bombay eyaletinin başkentidir.</i>

(BOA.MF.İBT.48/25).

Tablo 3'te görüldüğü gibi tarih dersi soruları, Osmanlı tarihi ve kısas-ı enbiya olarak iki kısımdan ve ayrıntılı sorulardan oluşmaktadır. Mustafa Efendi bu sorulara doğru cevaplar vermiştir. Coğrafya dersindeki sorular da iki kısma ayrılmış olup birinci kısımda, ekvator, meridyen, kıta, ada, yarımada, körfez gibi coğrafi terimlerin tanımlanması istenmektedir. İkinci kısımda ise başta Osmanlı olmak üzere, dönemin önemli devletlerinin coğrafyası hakkında temel bilgiler ile yine dönemin önemli şehirleri hakkında kısa bilgiler istenmektedir. Mustafa Efendi'nin bu soruları da doğru olarak cevapladığı görülmektedir.

3. Silifke Rüşdiyesindeki Eğitim Durumu

Silifke'de rüşdiye mektebi açılmasına rağmen verilen eğitimin yetersiz olduğuyla ilgili bizzat yetkililerin tespitleri bulunmaktadır. Bu cümleden olmak üzere Silifke Mutasarrıfı, 3 Nisan 1890 tarihinde Maarif Nezaretine yazdığı yazıda, okuldaki eğitimin yetersizliğiyle ilgili duyumlar alınması üzerine Silifke Maarif Encümeni Heyetinin inceleme yapmak üzere okula gönderildiğini ifade etmektedir. Yazının devamında, heyet tarafından hazırlanan raporda, okulda bir intizamsızlık bulunduğu ve eğitimin istenilen düzeyde olmadığı tespit edildiği, bu olumsuzlukların Muallim Hasan Efendi'nin yetersizliklerinden kaynaklandığı belirtilmektedir. Mutasarrıf yazısını, İstanbul'dan muktedir bir muallim-i evvel tayin edilmedikçe okuldaki sıkıntıların çözülemeyeceğini ifade ederek bitirmektedir (BOA.MF.İBT.25/19, 26/86).

Adana valisine göre, Silifke Rüşdiye Mektebindeki eğitimden istenilen derecede fayda sağlanamamasının en önemli sebebi Silifke'de mekteb-i ibtidaiye bulunmamasıydı. Öğrencilerin mekteb-i rüşdiyeye, mekteb-i ibtidaiye eğitimi almadan gelmelerinin mahzurunu ortadan kaldırmayı planlayan Adana Valisi, 9 Haziran 1892 tarihinde harekete geçerek Maarif Nezaretine bir yazı yazmıştı. Vali yazısında, fiziki şartları kötü durumda olan Silifke Rüşdiye Mektebinin tamir edilmesi ve alt katının ibtidaiye mektebi olarak açılmasının planlandığını ifade etmekteydi. Yapılan plana göre, ibtidai muallimiyle bevvinin aylık maaşları olan toplam 500 kuruşun 300'ü veliler tarafından, 200'ü ise belediye tarafından karşılanacaktı. Vali, yazısının devamında, binanın tamir ve alt katının ibtidai mektebi olarak düzenlenmesi için gerekli olan 5.125 kuruşun veliler ile ahalden yardım olarak toplanacağını, söz konusu miktarın, yardım toplandığında ödenmek üzere İçel Ziraat Bankasından borç olarak alındığını ve inşaata başlandığını bildirmekteydi. Fakat

Maarif Nezaretinden verilen cevapta ödeneği bulunmayan bir konuda harcama yapılmasının irade-i seniyye ile yasaklandığı ifade edilmekte ve bankadan alınan borcun hemen iade edilmesi emredilmektedir (BOA.MF.MKT.152/115).

İbtidai mektebinin açılması konusunda yaşanan sıkıntılara rağmen 27 Mart 1893 tarihi itibarıyla rüşdiye mektebinin alt katının ibtidai mektebi olarak açılmış olduğu ve Hafız Abdullah Enver Efendi'nin, yarısı belediye bütçesinden diğer yarısı ahalden toplanmak üzere 400 kuruş maaşla muallim olarak görevlendirildiği bilinmektedir (BOA.MF.MKT.163/113). Mektep ihtiyaçları için ahalden yardım alma usulü sadece Silifke'de görülen bir durum değildir. XX. yüzyıl başlarında, İzmir'deki ibtidai mekteplerin mali sıkıntıları da halktan toplanan yardımlarla çözülmekteydi (Kızıllı Öztürk, 2023: 163).

Silifke Rüşdiye Mektebinde görevli muallimler, Hasan Hüsnü Efendi, Hasan Nazmi Efendi ve Mustafa Efendi tarafından 22 Mart 1897 tarihinde yazılan raporda da öğrencilerin, ibtidaiye eğitimi görmeden rüşdiyeye gelmelerinin başarısızlığa sebep olduğu ifade edilmektedir. Söz konusu raporda Silifke'de, ibtidaiye mektebinin sadece kaza merkezinde bulunduğu, rüşdiyeye kaydolan öğrencilerin çoğunluğunun mekteb-i ibtidaiye eğitimi görmediğinden başarısız oldukları beyan edilmektedir. Raporun devamında ise bu mahzuru ortadan kaldırmak için hem Silifke merkezde hem de çevre köylerde yeteri kadar mekteb-i ibtidaiye açılması gerektiği belirtilmektedir (BOA.MF.İBT.59/84).

Yaşanan bu sıkıntıyı aşmak adına Silifke'nin köylerinde 1890'lı yılların ikinci yarısından itibaren ibtidai mektepleri açılmaya başlanmıştır. Örneğin, Ekim 1898 itibarıyla Yağda ve Bulacalı köylerinde mekteb-i ibtidai eğitimi başlamış durumdaydı (BOA.MF.MKT.428/2). Fakat süreç yavaş işlediğinden Silifke Rüşdiye Mektebi muallimlerinin, kaza dahilinde daha çok ibtidai mektebi açılması yönündeki raporlarına 1903 yılında da rastlanmaktadır (BOA.MF.İBT.145/112). İlerleyen dönemlerde de ibtidaiye mekteplerinin açılmaya devam ettiği görülmektedir. Bu babdan olmak üzere Bulacalı nahiyesinin merkezi durumunda olan Taşucu köyünde eşraftan Mehmet Paşa tarafından bir mekteb-i ibtidai yaptırılarak 1904 itibarıyla eğitim öğretime başlamıştı (BOA.MF.MKT.779/47). Yağda nahiyesine bağlı Erdemli köyünde ise 1905 yılında ahalinin yardımıyla bir mekteb-i ibtidai açılmıştı (BOA.MF.MKT.851/27, 856/18). Silifke Rüşdiye Mektebi muallimlerinin, eğitimi olumsuz etkilediğini belirttikleri hususun bu şekilde çözülmeye başlamasının, şüphesiz ki olumlu yansımaları olmuştur.

Silifke Rüşdiye Mektebindeki eğitimi olumsuz etkileyen faktörlerden birisi de yaz sıcaklarından kurtulmak isteyen ahalinin, okul daha açıkken çocuklarıyla birlikte yaylalara göç etmesi olmaktadır. İlgili nizamnameye göre rüşdiye mekteplerinde yaz tatili temmuz sonundan ağustosun 22'sine kadardı (BOA.MF.İBT.27/75; Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, madde 25). Buna rağmen Silifke Rüşdiyesindeki öğrenciler genellikle haziran başından eylül başına kadar okula gelmemektedirler (BOA.MF.İBT.59/84). Bu durum sadece Silifke'de değil Adana vilayetinde sıcakların etkili olduğu ova beldelerinin genelinde görülmekteydi. Bu fiili duruma ayak uydurmak zorunda kalan Adana vilayetindeki yetkililer ise 1890'lı yıllarda mektepleri, sıcakların etkili olduğu yaz aylarında tatil etmekteydiler. Vilayet Maarif Müdürü 4 Mayıs 1891 tarihli yazısında bu durumu Maarif Nezaretine bildirerek sakıncasının olup olmadığını sormuştu. Nezaret ise mevsim şartları sebebiyle imtihanlara beş on gün önce başlanmasında sakınca bulunmasa da rüşdiyelerin üç ay kadar tatil edilmesinin nizamnameye aykırı olduğunu bildirerek kurallara uyulması talimatını vermişti (BOA.MF.İBT.27/75). Nezaretin bu talimatına rağmen birkaç yıl sonra Adana Maarif Müdürlüğünün aynı konuda bir kez daha Nezarete başvurduğu görülmektedir. Müdürlüğün 19 Mayıs 1895 tarihli yazısında, yaz mevsimi girdiğinden ahalinin yayla ve bağlara çekilmeye başladıkları, öğrencilerin de aileleriyle birlikte gittikleri, ayrıca günden güne sıcakların artmasından dolayı Tarsus, Mersin, Silifke, Sis ve Bulanık rüşdiye mekteplerinde 15 Temmuz'da başlaması gereken yıl sonu imtihanlarına Haziran başında başlanması talimatı verildiği bildirilmektedir. Merkezden verilen cevapta ise bu senelik yapılan plan çerçevesinde hareket edilse bile gelecek yıllarda nizamname hükümlerine uyulması gerektiği ifade edilmişti (BOA.MF.MKT.275/71).

Üç kıtaya yayılmış olan Osmanlı coğrafyasında farklı iklim bölgeleri bulunmaktaydı. Irak coğrafyasından başlayarak Fas'a kadar uzanan bölge ile Balkanlar ve Anadolu'nun belli bölgelerinde yaz aylarında sıcaklıklar yüksek değerlere ulaşmaktaydı. *Bilad-ı Harre* olarak adlandırılan Musul, Bağdat, Basra, Beyrut, Suriye, Hicaz, Yemen, Diyarbakır, Urfa, Maraş, Adana, Antalya gibi bölgeler devlet memurlarınca da tercih edilmeyen yerlerdi. Bu bölgeye atanacak memurlar öncelikle doktor kontrolünden geçirilmekte, sıcaklara dayanamayacağı anlaşılanlar tayin edilmemekteydi. Bu bölgelere gönderilecek askerlerin de benzer iklim şartlarında yetişmiş olmalarına dikkat edilmekte ve buralarda yapılacak askeri harekâtlar için de uygun mevsimler tercih edilmekteydi (Kocaoğlu, 2020: 2061, 2063, 2064, 2067, 2068).

Yaz mevsimindeki sıcaklar Silifke Rüşdiye Mektebinde olduğu gibi Bilad-ı Harre'deki mekteplerde de eğitimi olumsuz etkilemekteydi. Silifke'de olduğu gibi bu bölgelerden de eğitim takviminin değiştirilmesi yönünde Maarif Nezaretine talepler yapılmaktaydı. Nezaret bu taleplerden, imtihan tarihlerinin değiştirilmesi şeklindeki bazı dar kapsamlıları uygun bulurken, eğitim takviminin daha geniş bir şekilde değiştirilmesiyle ilgili olanların uygun olmadığı şeklinde cevaplar vermişti. 1901 yılına gelindiğinde ise Beyrut'ta aşırı sıcaklarda eğitim yapmanın sakıncalı olduğu şeklindeki doktor raporu üzerine, yaz tatili Eylül sonuna kadar uzatılmıştı. Buradan anlaşılıyor ki sıcakların ciddi anlamda arttığı ve sağlığı tehdit eder hale geldiği durumlarda uzun süreli tatillere de izin verilmişti (Kocaoğlu, 2020: 2074, 2076).

Ahalinin yaz mevsiminde yaylara çıktığı Çukurova bölgesinde eğitimin devamı adına başka tedbirler de alınmıştır. Örneğin, İskenderun'da yaz mevsiminde yaylada mektep olabilecek bir bina bulunarak eğitime orada devam etme kararı alınmıştı (Kocaoğlu, 2020: 2077). Tarsus'ta ise yaz mevsiminde yaylada çardaklar kurularak eğitime devam edilmişti (Altınova Şahin, 2018: 206).

Silifke Rüşdiye Mektebindeki eğitim durumu incelenirken üzerinde durulması gereken hususlardan birisi de okutulan dersler olmalıdır. Aşağıdaki tabloda 1899 ve 1900 yıllarında ülke genelindeki taşra rüşdiye mekteplerinin ders programı görülmektedir.

Tablo 4. Taşra Rüşdiye Mekteplerinin Ders Programları (1899/1900)

	Sınıfı		
	1	2	3
	Haftalık Ders Saati		
Kur'an-ı Kerim ve Dinî İlimler	3	3	3
Türkçe	6	5	3
Ahlak	1	1	0
Arapça	2	2	2
Farsça	0	2	2
Fransızca	0	0	3
Hesap	2	2	2
Hendese	0	0	1
Coğrafya	2	2	2
Tarih	0	2	2
İlm-i Eşya	1	1	1
Hıfzıssıhha	0	0	1
Hüsn-i Hat	2	1	1
Resim	1	1	1
Toplam	20	22	24

(1317 Maarif Salnamesi, 230; 1318 Maarif Salnamesi, 358)

Tablo 4 incelendiğinde, 1900'lü yılların başında ülke genelindeki taşra rüşdiye mekteplerinin ders programlarında dinî ilimlerin yanı sıra tarih, coğrafya, hesap, hendese gibi dersler, Arapça, Farsça, Fransızca gibi dil dersleri ile resim dersinin bulunduğu görülmektedir. Şüphesiz ki Silifke Rüşdiye Mektebinde de bu müfredata uygun olarak eğitim yapılmaktaydı. Fakat rüşdiye mekteplerinde okutulan dersler zaman içerisinde bazı değişikliklere uğramıştır.

(BOA.MF.İBT.199/36). Silifke Rüşdiye Mektebinde 1907 itibariyle sınıflara göre okutulan dersler Tablo 5’te görülmektedir.

Tablo 5. Silifke Rüşdiye Mektebinde Okutulan Dersler (Aralık 1907)

1.Sınıf Dersleri	2.Sınıf Dersleri	3.Sınıf Dersleri
Kur’an-ı Kerim	Kur’an-ı Kerim	Kur’an-ı Kerim
İlmihal	Dinî İlimler	Dinî İlimler
Arapça	Hüsn-i Hat	Hüsn-i Hat
Osmanlı Türkçesi Dil Bilgisi	Osmanlı Türkçesi Dil Bilgisi	Osmanlı Türkçesi Dil Bilgisi
Hesap	Arapça	Arapça
Coğrafya I	Farsça	Farsça
Kıraat	Hesap	Hesap
Ahlak	Coğrafya II	Hendese
Hüsn-i Hat	İslam Tarihi	Coğrafya III
	Malumat-ı Ziraiye	Osmanlı Tarihi
	Kıraat	Ma’lumat-ı Ziraiye
	Ahlak	Hıfzıssihha
		Ahlak

(BOA.MF.İBT.199/36).

Tablo 5’te görüldüğü üzere Aralık 1907 itibariyle Silifke Rüşdiye Mektebi müfredatı, dinî ilimlerle ilgili dersler, tarih, coğrafya, hesap, hendese, ma’lumat-ı ziraiye, hıfzıssihha, hüsn-i hat, Osmanlı Türkçesi dil bilgisi, Arapça ve Farsça gibi derslerden oluşmaktaydı. Tablo 4 ve tablo 5 birlikte değerlendirildiğinde 1899/1900 öğretim yılında programda bulunan Kur’an-ı Kerim ve dinî ilimler dersinin ikiye ayrıldığı, ilm-i eşya ve resim derslerinin kaldırıldığı görülmektedir. Tablo 4’ten, 3.sınıfta Fransızca dersi okutulması gerektiği anlaşılabilir. 23. maddesinde Fransızca dersinin ticaret bölgelerinde talebeden istekli olanlar bulunduğu takdirde okutulabileceği kayda alınmıştı (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, madde 25). Dolayısıyla bu dersin Silifke Rüşdiye Mektebi programında olmadığı tablo 5’ten anlaşılmaktadır.

Rüşdiye mekteplerinde, okula kabul sırasında, eğitim döneminde her üç ayda bir ve eğitim yılı sonunda olmak üzere üç çeşit sınav yapılmaktaydı (1316 Maarif Salnamesi, madde: 33-39). Öğrencinin sınıfı geçebilmesi için, yıl sonunda yapılan genel imtihanda tüm derslerin genel ortalamasının 10 üzerinden en az 5 olması gerekmekte olup ilaveten her bir dersten de en az 4 puan alması gerekmekteydi (Uğur, 2015: 14). Aşağıdaki tabloda Silifke Rüşdiye Mektebinde 1908/1909 öğretim yılı sonunda yapılan genel imtihanda alınan notlar görülmektedir.

Tablo 6. Silifke Rüşdiye Mektebi 1908/1909 Öğretim Yılı Sonunda Yapılan Genel İmtihanda Alınan Notlar

İsmi	Dersler																
	Kuran-ı Kerim	Dini ilimler	Nahv-i Osmani	Sarf-i Osmani	Arapça	Farsça	Hesap	Hendese	Coğrafya	Osmanlı Tarihi	İslam Tarihi	Malumat-ı Medeniyye	Hıfzıssihha	Kıraat	Ahlak	İmla-i Osmani	Hüsn-i Hat
	Üçüncü Sınıflar																
Mustafa Sami	10	10	10	-	10	10	10	10	10	10	-	10	10	-	10	-	10
Yusuf Ziya	10	10	9	-	10	10	9	6	9	9	-	8	9	-	10	-	9
Mehmet Tahir	10	10	8	-	10	10	7	8	10	10	-	9	9	-	10	-	10
İsmail Hakki	9	10	8	-	10	10	10	7	7	8	-	8	10	-	10	-	7
Mehmet Arif	9	10	7	-	9	10	9	9	8	10	-	8	8	-	9	-	8
Ahmet	8	8	5	-	10	9	8	7	6	5	-	7	9	-	8	-	8
Mahmut	9	10	5	-	10	10	8	7	7	6	-	8	10	-	10	-	9

Süleyman...	9	10	9	-	9	9	5	8	5	5	-	7	8	-	9	-	8
Ahmet	8	9	7	-	8	8	9	8	7	8	-	6	6	-	8	-	6
Ortalama	9.1	9.6	7.5	-	9.5	9.5	8.3	7.7	7.6	7.8	-	7.8	8.7	-	9.3	-	8.3
İkinci Sınıflar																	
Mustafa	10	10	-	10	10	10	10	-	10	-	10	9	-	10	10	-	10
Rıfat																	
Ahmet	10	10	-	9	10	10	10	-	10	-	10	9	-	10	10	-	10
Rıfat																	
Ömer Rıza	9	9	-	10	10	10	10	-	8	-	10	10	-	9	10	-	9
Ahmet Ziya	9	10	-	8	9	10	6	-	9	-	9	9	-	9	10	-	9
Ahmet	9	9	-	9	10	10	10	-	8	-	10	8	-	9	10	-	8
Feyzi																	
Ali Rıza	10	10	-	8	9	9	5	-	9	-	8	8	-	8	10	-	8
Mustafa	8	10	-	8	10	8	6	-	7	-	8	8	-	9	10	-	9
Ahmet	9	8	-	8	9	8	8	-	6	-	7	8	-	8	9	-	8
Abdülkadir	8	7	-	5	8	7	5	-	6	-	5	6	-	8	9	-	8
Kemali																	
Mustafa	8	8	-	7	8	6	7	-	5	-	6	8	-	8	8	-	8
Niyazi																	
Ahmet	9	10	-	8	8	10	8	-	8	-	6	8	-	8	9	-	8
İbrahim																	
Ahmet	8	8	-	8	9	7	8	-	7	-	7	8	-	7	8	-	7
Sami																	
Ortalama	8.9	9	-	8.1	9.1	8.7	7.7	-	7.7	-	7.8	8.2	-	8.5	9.4	-	8.5
Birinci Sınıflar																	
Celaleddin	10	10	-	10	8	-	10	-	7	-	-	-	-	8	8	8	9
Ali	8	7	-	10	9	-	8	-	8	-	-	-	-	8	9	8	10
Nüzhet	9	9	-	9	9	-	10	-	10	-	-	-	-	9	10	9	7
Hüseyin	9	9	-	9	8	-	5	-	7	-	-	-	-	8	8	8	7
Mehmet Ali	7	7	-	9	8	-	5	-	6	-	-	-	-	8	8	8	10
Hüseyin	5	5	-	8	6	-	10	-	6	-	-	-	-	7	7	7	8
Abdülkerim	10	10	-	9	9	-	7	-	9	-	-	-	-	9	9	9	8
Okunamadı	8	7	-	7	8	-	8	-	8	-	-	-	-	7	10	7	8
Tahir	10	8	-	6	6	-	7	-	6	-	-	-	-	10	8	10	8
Salih	8	7	-	6	6	-	5	-	4	-	-	-	-	7	6	7	7
Ahmet	8	6	-	8	5	-	4	-	7	-	-	-	-	6	8	6	10
Osman																	
Lütfi	10	10	-	6	8	-	4	-	6	-	-	-	-	5	7	5	6
Ahmet...	8	8	-	4	9	-	10	-	5	-	-	-	-	10	8	10	8
Mehmet	7	7	-	7	7	-	5	-	10	-	-	-	-	6	8	6	6
Hüseyin	10	8	-	5	6	-	5	-	5	-	-	-	-	5	7	5	5
Abdullah	10	10	-	9	8	-	6	-	7	-	-	-	-	6	5	6	6
Sami	8	8	-	5	10	-	7	-	6	-	-	-	-	7	7	7	8
Tahir	7	7	-	8	10	-	5	-	5	-	-	-	-	6	6	6	6
Mahmut	7	8	-	7	6	-	7	-	6	-	-	-	-	7	8	7	6
Hüsnü	10	6	-	7	8	-	6	-	5	-	-	-	-	9	4	9	10
Mustafa	7	7	-	6	6	-	6	-	5	-	-	-	-	6	6	6	6
Mehmet	7	7	-	8	7	-	5	-	4	-	-	-	-	8	10	8	9
Recep																	
Okunamadı	9	8	-	5	10	-	5	-	6	-	-	-	-	5	5	5	4
İbrahim	7	8	-	5	6	-	8	-	9	-	-	-	-	10	6	10	8
Celil																	
İbrahim	10	8	-	6	7	-	5	-	5	-	-	--	-	8	7	8	10
Ağah																	
Okunamadı	6	6	-	5	7	-	4	-	3	-	-	-	-	6	5	6	8
Ortalama	8.2	7.7	-	7	7.5	-	6.4	-	6.3	-	-	-	-	7.3	7.3	7.3	7.6

(BOA.MF.İBT.199/36, 229/94).

Tablo 6 incelendiğinde, öğrencilerin pozitif bilimlere nazaran dinî ilimlerde daha başarılı oldukları görülmektedir. Birinci sınıfların en başarılı oldukları ders Kur'an-ı Kerim iken en başarısız oldukları ders coğrafya olarak görülmektedir. İkinci sınıflar en yüksek notları ahlak dersinden alırken, en düşük notları ise hesap ve coğrafya derslerinden almışlardır. Üçüncü sınıflar ise en yüksek notları dinî ilimler dersinden alırken en düşük notları Osmanlı Türkçesi dil bilgisi ile yine coğrafya dersinden almışlardır. 1907/1908 eğitim öğretim yılı sonunda yapılan genel imtihanda da öğrencilerin hesap, hendese, coğrafya gibi derslerden daha düşük notlar aldıkları görülmektedir (BOA.MF.İBT.199/36, 229/94). 1911 ve 1913 yıllarında Tefenni Rüşdiye Mektebinde de benzer sonuçların alındığı bilinmektedir (Kısa, 2022:162).

Silifke Rüşdiye Mektebindeki öğrencilerin coğrafya başta olmak üzere hesap ve hendese derslerinden, dinî ilimlere nazaran daha düşük notlar almalarının sebebi, mektep muallimlerinin de raporlarında belirttiği gibi rüşdiye öncesi eğitimin yetersizliği olmalıdır. 1900 yılı itibariyle Silifke kazasında 57 mektebin bulunduğu kayda geçirilmişti. Fakat kazada modern tarzda eğitim yapan ilk ibtidai mektebinin 1893 yılında açıldığı göz önüne alındığında bu 57 mektebin büyük çoğunluğunun, geleneksel eğitim sistemini devam ettiren sıbyan mektepleri olduğu kolayca anlaşılabilir. Bu okullarda dinî eğitimle tanışan öğrencilerin rüşdiye mekteplerinde bu alanda daha başarılı olmaları beklenen sonuçtur.

Sonuç

Yaygın eğitim faaliyetlerini sivil topluma bırakmış olan Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıldan itibaren, eğitimin devlet tarafından verilmesi prensibini kabul etmiştir. Bu süreç ilköğretimin başkentte zorunlu hale getirilmesiyle başlamış, Tanzimat Döneminde rüşdiye mekteplerinin açılmasıyla devam etmiştir. Başkent İstanbul'da eğitime başlayan rüşdiye mektepleri zamanla taşrada yaygınlaşmış olup 1875 yılında Silifke'de de açılmıştır. Bir muallim ve bir hizmetli kadrosuyla eğitime başlayan Silifke Rüşdiye Mektebindeki öğrenci ve muallim mevcudu zaman içerisinde artmıştır.

Silifke Rüşdiye Mektebinde eğitimi olumsuz yönde etkileyen birtakım unsurların varlığı göze çarpmaktadır. Bunların en başında öğrencilerin, orta öğretimin ilk basamağı olarak kabul edilen rüşdiyelere, ibtidaiye eğitimi almadan gelmeleri olmaktadır. Mektep muallimlerinin raporlarına da yansıyan bu önemli eksikliğin zaman içerisinde Silifke merkezde ve bazı köylerde ibtidaiye mektebi açılmaya başlamasıyla çözüm aşamasına girdiği görülmektedir.

Mektepte müşahede edilen olumsuzluklardan birisi de muallimler arasındaki çekişmelerdir. Öğrencilere de yansıyan ve Maarif Nezaretine kadar ulaşan bu çekişmeler, genellikle görev yeri değişiklikleriyle çözülmeye çalışılmıştır. Muallimler kendi aralarındaki sorunlar sebebiyle eğitimi olumsuz yönde etkileşeler de bazılarının yeterliliklerinin üst seviyede olduğu görülmektedir. Silifke Rüşdiye Mektebinde muallim-i saniliğe talip olan Mustafa Efendi'nin tabi tutulduğu sınavın soruları ve verilen cevaplardan bu durum net olarak anlaşılabilir.

Mektepteki eğitimi olumsuz etkileyen sorunlardan bir diğeri ise ahalinin yaz sıcaklarından dolayı çocuklarıyla birlikte yaylalara göç etmeleri sebebiyle öğrencilerin okula devamsızlıklarıydı. Adana vilayetinin ovada bulunan diğer şehirlerinde de görülen bu soruna, mahalli yetkililer tarafından eğitim takviminde -nizamname hükümlerine aykırı da olsa- değişiklikler yapılarak çözüm üretilmeye çalışılmıştır.

Ülkedeki rüşdiye mekteplerinin programına uygun olarak Silifke Rüşdiye Mektebinde de dinî ilimlerin yanı sıra matematik, geometri, coğrafya, malumat-ı ziraiye, hıfzıssıhha gibi derslerin okutulduğu görülmektedir. İmtihanlarda alınan notlara bakıldığında ise öğrencilerin pozitif bilimlere nazaran dinî ilimlerde daha başarılı oldukları görülmektedir. Bu durumun temel nedeninin ise öğrencilerin rüşdiye mekteplerinden önce ibtidaiye mektebi eğitimden geçmemeleri olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

DH.İ.UM.EK.(Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri) 98/8.

MF.İBT. (Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi) 5/1, 5/94, 25/19, 26/86, 27/75, 48/25, 51/20, 59/84, 145/112, 199/36, 216/110, 229/94, 235/64, 426/51.

MF.MKT.(Maarif Nezareti Mektubi Kalemi) 2/7, 152/15, 163/113, 275/71, 428/2, 601/1, 770/8, 779/47, 817/13, 851/27, 856/18.

Salnameler

Salname-i Vilayet-i Adana 1293/1876, Def'a 4.

- Salname-i Vilayet-i Adana* 1294/1877 Def'a 5.
Salname-i Vilayet-i Adana 1296/1879, Def'a 6.
Salname-i Vilayet-i Adana 1297/1880, Def'a 7.
Salname-i Vilayet-i Adana 1299/1881, Def'a 8.
Salname-i Vilayet-i Adana 1308/1891, Def'a 9, Vilayet Matbaası.
Salname-i Vilayet-i Adana 1309/1892, Def'a 10, Vilayet Matbaası.
Salname-i Vilayet-i Adana 1318/ 1900, Def'a 11.
Salname-i Vilayet-i Adana 1320/1902, Def'a 12.
Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1316/1898, Birinci Sene, Matbaa-i Amire.
Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1317 1899, İkinci Sene, Matbaa-i Amire.
Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1318/1900, Üçüncü Sene, Matbaa-i Amire.

Araştırma ve İnceleme Yayınlar

- Açıkel, A. (2023). Osmanlı Dönemi Tokat Sıbyan Mektepleri, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (ASOBİD)*, (139, 229-276.
- Akyüz, Y. (1999). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, (7. Baskı) Alfa Yayınları.
- Altınova, Ş.A. (2018). *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aydın, M. (2011). Denizli'de Rüşdiyelerin Kuruluşu ve Gelişimi. *Belleten*, 75 (274), 815-844
<http://doi:10.37879/belleten.2011.815>.
- Çapar, O. (2023). Osmanlı Devleti'nde Modern Bir Eğitim Kurumu: Düzce Rüşdiye Mektebi (1874-1913), *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 60, 125-147
- Çelik, Ş. (2000). İçel, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 21, 450-455.
- Değirmenci, K.(2023). Tavas Erkek Rüşdiye Mektebi (1874-1912). *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 18, 229-255. <https://doi.org/10.21021/osmed.1317781>.
- Doğanay, F.K. (2011). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Rüşdiye Mektepleri, [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi], Ulusal Tez Merkezi
- Doğanay, R. (2012). Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim Faaliyetleri, *Düşünce Dünyasında Türki*, 3 (16), 47-40.
- Gönüllü, A.R., (2018). Alanya Rüşdiye Mektebi (1861-1913). *Erdem*, 73, 65-88.
<https://doi.org/10.32704/erdem.471005>.
- İpşirli, M (1995). Enderun, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 11, 185-187
- İpşirli, M (2003). Medrese, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 28, 327-333
- Karal, E.Z. (2011). *Osmanlı Tarihi*, Cilt VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kısa, A. (2022). Osmanlı Modern Eğitim Anlayışının Taşraya Yansımalarına Bir Örnek: Tefenni Rüşdiye Mektebi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 56, 151-166.
- Kızıl Öztürk M. (2023). Cumhuriyet'e Giden Süreçte Modern Eğitim Anlayışının İlk Yansımaları: İzmir Terakki-i İnas İbtidai Mektebi, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 146-168. <https://doi.org/10.21547/jss.1358000>.
- Kocaoğlu, B. (2020). Osmanlı Devleti'nde Aşırı Sıcaklardan Kaynaklanan Sorunlar ve Alınan Tedbirler (1876-1916). *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*. Yıl: 13, 47, 2057-2084.
<http://dx.doi.org/10.29228/joh.44344>.
- Kodaman, B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, (3. Baskı), Türk Tarih Kurumu.
- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, *Düstur 1/2*, 184-219 Matbaa-i Amire, 1290.
- Özcan. A. (1997). Harbiye, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, 115-119
- Öztaş, S.(2023).Malkara Rüşdiye Mektebi, *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi*, 6 (12), 287-305,
<https://doi.org/10.32953/abad.1350134>.
- Öztürk, C.(2008). Rüşdiye, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, s. 300-303
- Taşkın, Ü.(2020). Ayıntap Rüşdiyesi, *Gaziantep Üniversitesi Ayıntap Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 53-63
- Uğur, Ü. (2015). *II.Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Türk Tarih Kurumu.

Ürekli, F. (2002). Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 382-406. <https://doi.org/10.17719/j1sr.2019.3340>

İnternet Kaynakları

(<http://www.erdemli.gov.tr/mahalle-muhtarlari>; <https://www.silifke.bel.tr/Content/Headman>, erişim tarihi 02.12.2023)

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Ali KOÇ*

Makale Adı/Article Name

Türk Sözlükçülük Geleneğinde Dijital Dönüşüm

Digital Transformation in the Turkish Lexicographical Tradition

ÖZ

Türk sözlükçülüğünde dijital dönüşümün etkileri, geleneksel sözlük derleme süreçlerinde belirgin değişiklikler yaratmaktadır. Türk sözlükçülüğünün tarihsel temelleri, uzun yıllar boyunca oluşmuş metodolojiler ve kültürel anlatılar çerçevesinde incelendiğinde, dilin evrimine yön veren unsurların izlerini göstermektedir. Dijital sözlük yapımına doğru bağlam, interaktif dijital araçların ve sağlam teknolojik altyapıların entegrasyonu ile kendini göstermekte; bu durum farklı kullanıcı gruplarına erişimin artmasını, otomatik içerik güncellemelerini ve gerçek zamanlı etkileşim imkânlarını beraberinde getirmektedir. Dijital metodolojilerdeki ilerlemeler, dil araştırmaları ile veri analitiği arasındaki etkileşimi güçlendiren yenilikçi uygulamaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, dil kirliliği, standartlaşma eksikliği ve dijital kaynaklara erişimdeki eşitsizlik gibi önemli sorunlar da gözlemlenmektedir. Akademik tartışmalar, teknolojik yeniliklerin sürdürülebilir dijital çerçevelerle desteklenmesi ve dil mirasının korunması gerekliliğine işaret etmektedir. Türk sözlükçülüğünün çağdaş ihtiyaçlarla uyumlu gelişimini sağlarken, geleneksel değerlerin de muhafaza edilmesini hedeflemekte; böylece geleceğe yönelik sağlam bir yol haritası oluşturulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sözlük, Sözlükçülük, Yenilik, Dijital dönüşüm.

ABSTRACT

Recent investigations into digital transformation in Turkish lexicography reveal that traditional dictionary compilation processes are undergoing profound changes under the influence of modern technology. A historical review of Turkish lexicography uncovers enduring methodologies and cultural narratives that have long shaped language practices. The transition toward digital lexicons is characterized by the integration of interactive tools and robust technological infrastructures, which enhance accessibility for diverse user groups while facilitating automated content updates and real-time engagement. Advancements in digital methodologies have also given rise to innovative applications that bridge linguistic research with data analytics and networked communication. Yet, this evolution is accompanied by significant challenges, including issues of language pollution, inadequate standardization, and digital access inequalities. Scholarly discourse highlights the necessity of developing sustainable frameworks that reconcile technological innovation with the preservation of linguistic heritage. Recommendations in this field stress the importance of establishing comprehensive digital strategies that not only promote the efficiency and dynamism of contemporary lexicography but also ensure that traditional values and cultural nuances remain intact. Such strategies offer a roadmap for evolving Turkish lexicographical practices in a manner that is both progressive and respectful of historical traditions.

Key words: Dictionary, Lexicography, Innovation, Digital transformation

Extended Abstract

This study presents a holistic examination of the digital transformation redefining Turkish lexicography, interrogating its historical trajectory, technological catalysts, emergent sociolinguistic challenges, and pathways toward sustainable innovation. The research aims to: (1) document the paradigm shift from print-based lexicographical traditions to AI-driven digital ecosystems; (2) evaluate how technologies like natural language processing (NLP), cloud computing, and big data analytics reconfigure lexical practices; and (3) address critical tensions between technological progress and cultural preservation, particularly concerning language pollution, standardization crises, and digital marginalization. Ultimately, it proposes a governance framework to align computational efficiency with the safeguarding of Türkiye's intangible linguistic heritage.

Methodologically, the investigation adopts a multiperspectival qualitative approach, synthesizing historical analysis, institutional ethnography, and discourse studies. Historical reconstruction traces the evolution from Kâşgarlı Mahmud's 11th-century *Divânü Lügati't-Türk*—a comparative lexicon of Turkic dialects—through Ottoman-era multilingual works (e.g., Ahterî Mustafa Efendi's *Ahterî-i Kebîr*) and the Tanzimat modernization epitomized by Şemseddin Sâmî's seminal *Kâmûs-ı Türkî* (1901), which pioneered morphological analysis of Arabic loanwords. The Republican era (post-1928) is scrutinized through Turkish Language Institution (TDK) archives, highlighting how *Türkçe Sözlük* (1945) institutionalized language purification policies. Contemporary analysis engages 38 peer-reviewed studies (2015–2024) spanning computational linguistics, digital sociology, and language policy. Institutional practices are dissected through TDK's digital repositories—including the *Güncel Türkçe Sözlük* (500,000+ entries) and dialectal archives like *Derleme Sözlüğü*—alongside TÜBİTAK-funded corpora and university hubs (e.g., Hacettepe University's HUSBAM). Critical discourse analysis deciphers scholarly debates on "digital disruption," identifying recurring thematic tensions.

Findings demonstrate that digitalization has transcended technical augmentation to fundamentally redefine Turkish lexicography's ontology. Manual data collection and static print publication are being displaced by dynamic platforms featuring real-time updates (e.g., TDK's live-edited web entries), multimedia integration (exemplified by the *Türk İşaret Dili Sözlüğü*'s video glossaries), and participatory user engagement. Machine learning algorithms now automate semantic analysis, enabling dialect mapping in the *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* and predictive tracking of neologisms through social media lexicons. Heritage preservation initiatives like *Tarihî Türkiye Türkçesi Araştırmaları* employ text-mining to digitize over 10,000 Ottoman manuscripts, while community-sourced archives document endangered varieties like *Zazaca* and *Lazca*.

Nevertheless, this transformation exacerbates three interconnected crises. Language pollution manifests through viral loanwords (*stalklamak*, like *atmak*) and grammatical hybridity in user-generated content, diluting Turkish morphological integrity—a trend amplified by unmoderated platforms like *Ekşi Sözlük*. Standardization deficits emerge as algorithmic personalization and crowdsourcing fragment lexical authority: regionalisms gain digital traction, undermining TDK's normative role and complicating educational standardization. Digital inequality systematically excludes rural communities in Eastern Anatolia, where only 41% of households have broadband access (Kayış, 2021), rendering initiatives like the *Karşılaştırmalı Lehçeler Sözlüğü* inaccessible to the very speech communities they aim to represent. These challenges reveal a core paradox: digital tools democratize lexicographical access but risk eroding the sociolinguistic cohesion historically maintained by print canon.

Institutional responses remain critical yet uneven. While TDK's digitization of 35+ dictionaries—including specialized terminology banks (*Bilişim Terimleri Sözlüğü*) and sign language resources—expands functional accessibility, its reactive governance struggles against algorithmic acceleration. Projects like the *Derleme Sözlüğü* prove digitization can preserve heritage but lack proactive mechanisms to counter pollution or bias in AI training data (e.g., GPT-4 models trained predominantly on urban web texts misrepresent rural idiolects).

The study contends that sustainable digital lexicography necessitates five integrated strategies:

Enhanced Quality Governance: Implement tiered editorial oversight—inspired by Wikipedia's flagged revision system—for user contributions, coupled with AI-driven audit tools (e.g., transformer models like *BERTurk*) to detect and replace loanwords with TDK-approved equivalents.

Inclusive Infrastructure: Develop offline-first mobile applications (e.g., TÜBİTAK's "Dijital Türkçe" with compressed dialect databases) for low-connectivity regions and integrate adaptive "Smart Lexicon Modules" into national e-learning platforms (e.g., EBA's 18 million users).

Urgent Ethnolinguistic Preservation: Launch the Anadolu Lehçeleri Dijital Arşivi using mobile recording kits to crowdsource endangered varieties, partnering with UNESCO's Endangered Languages Programme for metadata standards.

Interdisciplinary Policy Frameworks: Establish government-academia task forces (linguists/technologists/sociologists) to draft AI ethics guidelines for lexicography, aligning with EU digital language initiatives like CLARIN.

Participatory Engagement: Gamify learning via apps like Kelime Avcısı (Word Hunter), rewarding users for contributing vernacular data, while national Türkçe Dil Olimpiyatları foster metalinguistic awareness among youth.

This research argues that digital lexicography must evolve beyond utilitarian functions to become an active "living witness" of Türkiye's linguistic identity. By embedding these recommendations, stakeholders can harness technology not as a disruptor but as a custodian of heritage—ensuring Turkish thrives as both a dynamic digital medium and a cultural continuum.

Giriş

Sözlük, bir dilin kelime varlığını alfabetik düzende sıralayarak, sözcüklerin anlamlarını, kökenlerini, telaffuzlarını ve kullanım özelliklerini sistematik biçimde sunan temel dil kaynağıdır. Dil bilimsel bir veri tabanı niteliği taşıyan sözlükler, kelimelerin yanı sıra deyim ve sözcüksel birimlerin gramer özelliklerini de içererek, hem dil öğrenimi hem de dil araştırmaları için vazgeçilmez başvuru eserleri konumundadır (Dash, 2007: 226; Jackson, 2002: 21; Kocapınar, 2020: 1097). Geleneksel Türkçede "lügat" ve "kamus" terimleriyle adlandırılan sözlükler, leksikografi bilim dalının inceleme alanını oluşturur. Bu alanda çalışan uzmanlar leksikograf veya sözlükçü olarak adlandırılır. Türkçe sözlükçülük geleneği köklü bir tarihe sahip olup, her dönemde değerli eserler üretmiştir. Günümüzde sözlük bilim, sözlük bilimi ve sözlükçülük terimleriyle tanımlanan bu alan, yoğun akademik araştırmalar, özel uygulama merkezleri ve bilimsel etkinliklerle hızla gelişmekte olup, dilbilimciler için kritik bir araştırma sahası hâline gelmiştir (Usta, 2010: 93). Ancak, ülkemizdeki bu çalışmaların artış göstermesine rağmen hâlâ yeterli düzeyde olmadığı değerlendirilmelidir (Kaynak, 2021: 80). Türk sözlükçülük geleneği de bu tanım çerçevesinde, yüzyıllar boyunca dilin evrimsel seyrini ve kültürel birikimi yansıtan, hem normatif hem de açıklayıcı özellikleri barındıran önemli bir envanter işlevi görmüştür (Aksan, 2015: 75). Sözlükler, sadece sözcüklerin statik anlamlarını aktarmakla kalmayıp, aynı zamanda dilin sosyo-kültürel yapısını, tarihsel gelişimini ve kullanıcılar arasındaki iletişim modellerini de belgeleyen dinamik eserler olarak değerlendirilmektedir.

Türk dilinin tarihsel gelişim sürecinde ortaya çıkan iki dilli ve açıklamalı sözlük çalışmaları, hem ulusal hem de uluslararası Türkoloji araştırmalarının merkezî konularından birini oluşturmaktadır. Türk sözlükçülük geleneğinin metodolojik evriminde, başlangıçta Arap sözlükçülük paradigmasının belirleyici etkisi görülürken, sonraki dönemlerde Batı sözlük bilimi yaklaşımlarına doğru paradigmatik bir kayış yaşanmıştır (Yavuzoğlu, 2004: 186). Geleneksel sözlükçülük pratiği, manuel veri toplama, sistematik düzenleme ve basılı yayım süreçlerine dayalı klasik bir metodoloji izlemiştir. Ancak çağdaş bilgi teknolojilerinin hızla gelişen dinamikleri ve dijital dönüşümün kapsamlı etkileri, bu konvansiyonel yaklaşımları temelden dönüştürerek sözlükbiliminde yeni paradigmaların oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Dijitalleşme, birçok teknolojik deneyim ve yeniliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmış, medya odaklı teknolojik dönüşüm ise 1970'lerde başlamıştır. Özellikle 1990'larda hız kazanan bu süreç, günümüzün bilgisayar ve internet teknolojileriyle farklı bir boyuta ulaşmıştır (Dilmen, 2007:114).

Bu dönüşüm, medyaya sayısal temsil, kod değişimi, değişkenlik, otomasyon ve modülerlik gibi özelliklerle birlikte “yeni” kavramını kazandırmıştır (Manovich, 2001: 27-48). Dijitalleşme, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte bilginin dijital ortamlarda depolanmasını, paylaşılmasını ve erişilebilirliğini sağlayan bir süreçtir. İnternet, mobil uygulamalar ve dijital arşivler gibi araçlar, kültürel mirasın dijital ortama aktarılmasını ve korunmasını mümkün kılmaktadır (Kunt, 2023: 50). Dijitalleşmeye birlikte teknolojinin gelişimi, veri iletimi, iletişim araçları ve biçimlerinde köklü değişimlere yol açmış (Van Dijk, 2018: 78), bu değişimler yalnızca iletişim pratiklerini değil, toplumsal örgütlenme ve bilginin oluşum-yayıma süreçlerini de etkilemiştir. Bu bağlamda, dijital sözlükler önemli bir örnek olarak öne çıkmaktadır (Yücel ve Arık, 2020: 158). Dijital dönüşüm, “dijitalizasyon” kavramıyla değişimli olarak kullanılmakta olup, dijital teknolojilerin tüm insani ve toplumsal faaliyetlere uygulanması ve bu faaliyetlere uyarlanmasını ifade etmektedir. Dijital dönüşüm, sözlük üretimi ve kullanımı alanında yenilikçi metodolojilerin uygulanmasını mümkün kılar; interaktif platformlar, otomatik güncelleme sistemleri ve büyük veri teknikleri gibi unsurların entegrasyonu, sözlüğün hem erişilebilirliğini hem de işlevselliğini artırmaktadır (Sezen ve Şenaras, 2023: 55). Dijital sözlükler artık sabit bilgi kaynakları olmaktan çıkıp, kullanıcının etkileşimine açık, sürekli güncellenen ve dinamik bir bilgi ağı hâline gelmektedir. Dijital teknolojilerin sözlükçülük pratiğine entegrasyonu, teorik temellere de yeni bir boyut kazandırmaktadır. Dil bilimciler ve sözlük uzmanları, dijital veri işleme yöntemlerinin ve yapay Zekâ destekli analiz tekniklerinin, geleneksel yöntemlerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bu yaklaşım, hem teknolojinin getirdiği pratik kolaylıkları hem de bilgi kirliliği, standartlaşma eksikliği ve dijital erişim eşitsizliği gibi yeni sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu tür sorunların akademik tartışmalarda analiz edilmesi, dijital çağın getirdiği dönüşüme yönelik stratejik yaklaşımların geliştirilmesi açısından hayati bir önem arz etmektedir.

Sözcükler, dilin temel yapısal bileşenleri olarak işlev görürken, aynı zamanda toplumsal belleğin dil aracılığıyla kodlandığı anlamsal birimler niteliği taşımaktadır. Bu dilsel unsurların korunması, kuşaklararası aktarımının sağlanması ve sistematik öğretiminin gerçekleştirilebilmesi için sözlükler, başlıca referans kaynakları ve metodolojik araçlar olarak kritik bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda sözlükler, dilsel veri derlemesi ve kültürel süreklilik ve dil öğretimi açısından vazgeçilmez akademik kaynaklardır. (Atlı, 2022: 383; Boz, 2020: 2). Bu çalışmayla, bu sözlüklerle birlikte Türk sözlükçülük geleneğindeki dönüşümün etkilerinin çok boyutlu bir çerçevede ele alınması amaçlanmaktadır. Araştırmanın temelinde, geleneksel sözlük üretim süreçlerinin, dijital teknolojilerin entegre edilmesiyle nasıl yeniden kurgulandığı, bu dönüşümün dil bilimsel yaklaşımlara ve kültürel hafızaya katkılarının yanı sıra ortaya çıkardığı yeni problemler detaylı bir şekilde incelenecektir. Bu çalışmada, Türk sözlükçülüğündeki dijital dönüşümü analiz etmek amacıyla nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; TDK'nin dijital platformları ve sözlük veritabanları doküman analizi tekniğiyle değerlendirilmiş, bulgular betimsel analiz yöntemiyle kategorize edilerek dijital sözlükçülüğün avantaj ve dezavantajları tematik kodlama ile ortaya çıkarılmıştır. Literatür taraması ve nitel analiz yöntemleriyle desteklenecek olan bu çalışma, dijital sözlüklerin sunduğu yeniliklerin ve karşılaşılan zorlukların, sürdürülebilir dil politikalarının belirlenmesinde nasıl bir rol oynadığını da ortaya koymayı hedeflemektedir.

1. Türk Sözlükçülük Geleneğinin Tarihsel Temelleri

Türkçenin ilk sözlüğü olan *Divânü Lügati't-Türk* 'ten itibaren sözlük için "ferheng", "mucem", "tuhfe", "lugat", "nuhbe" ve "kamus" gibi isimler kullanılmıştır. *Divânü Lügati't-Türk* 'te ise sözlüğü ifade eden kelimenin "divan" olduğu görülmektedir (Akalin, 2017: 6; Kaynak, 2021: 81). Türk sözlükçülüğü, dilin sosyokültürel ve siyasi dönüşümlerini yansıtan filolojik bir mirasa sahiptir. Bu miras, Türk dilinin yazılı kaynaklarla belgelenme sürecinden modern dijital çağa kadar uzanan dinamik bir seyir izler. Sözlükçülük faaliyetleri, yalnızca kelime hazinesinin derlenmesi değil, aynı zamanda kimlik inşası, dil standardizasyonu ve kültürel mirasın aktarımı gibi işlevleri de üstlenmiştir.

Türkçenin yazılı sözlük geleneği, 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud'un *Divânü Lügati't-Türk* eseriyle başlar. Bu eser, Türkçenin Arapça karşısında sistemleştirilmesi amacını taşısa da, Türk lehçelerinin karşılaştırmalı bir haritasını çizmesiyle önemlidir. Ancak Anadolu coğrafyasında sözlükçülük, 13. yüzyıldan itibaren Arapça ve Farsçanın etkisiyle şekillenmiştir (Kaçalın, 2008: 46). Osmanlı döneminde, 15. yüzyılda Ahterî Mustafa Efendi'nin *Ahterî-i Kebîr* gibi Arapça-Türkçe sözlükler, medrese eğitiminin temel araçları hâline geldi (Güneş, 2014: 35). Bu dönem sözlükleri, genellikle dinî ve edebî metinlerin anlaşılmasına hizmet etmiş, tanımlamadan çok kelime eşleştirmelerine odaklanmıştır.

19. yüzyıl Tanzimat reformları, dil ve sözlükçülüğe yeni bir bakış getirdi. Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türkî* (1901) adlı eseri, Osmanlı Türkçesinin ilk kapsamlı tek dilli sözlüğü olarak öne çıkar. Sâmî, Arapça kökenli kelimelerin morfolojik analizini yaparak Türkçe karşılıklarını sunmuş, bu yaklaşımıyla modern sözlükçülüğün habercisi olmuştur (Çiçek, 2009: 186). Aynı dönemde, Batılılaşma hareketleri çerçevesinde Fransızca-Türkçe sözlükler (*Lehçe-i Osmânî*) yayımlandı (Altun, 2024: 156) Bu eserler, dilde sadeleşme ihtiyacını hissettiren entelektüel bir birikim oluşturdu.

1928 Harf Devrimi ve 1932'de Türk Dil Kurumu'nun (TDK) kuruluşu, sözlükçülüğe radikal bir yön verdi. Dil Devrimi'nin "öz Türkçe" ideolojisi, Arapça-Farsça kökenli kelimelerin tasfiyesini ve halk ağzından derlemelerle yeni sözcüklerin türetilmesini gerektirdi. TDK'nin 1945'te yayımladığı *Türkçe Sözlük*, bu politikayı somutlaştıran ilk resmî eserdir (Erbay, 2002: 130; Özkan ve Mert, 2020: 1) . Sözlük, dilin arındırılması hedefiyle hazırlanmış, ancak zamanla eleştirilere maruz kalmıştır. 1980'lerden itibaren TDK, daha ılımlı bir yaklaşımla tarihî kelimeleri de içeren edisyonlar yayımlamaya başladı. 21. yüzyılda sözlükçülük, teknolojik gelişmelerle dönüşmüştür. TDK'nin çevrimiçi platformu ve TÜBİTAK destekli derlemeler, dilin güncel kullanımını izleme olanağı sağlamıştır. Başka bir ifadeyle, Türkçenin ilk sözlüğü olarak kabul edilen *Divânü Lügati't-Türk* (1073), Türk sözlükçülük geleneğinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu eseri takip eden *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Codex Cumanicus*, *Kitâbü'l-İdrâk*, *İbn Mühenna Lügati*, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, *Abuşka Lügati*, *Senglah*, *Lügati Çağatay*, *Türki-i Osmanî*, *Ahterî-yi Kebir*, *Vankulu Lügati* ve *Tuhfe-i Vehbi* gibi eserler ise Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinin karışımı olarak hazırlanmıştır. Türkçe hazırlanan ilk sözlük ise Mehmed Esad Efendi tarafından 1732 yılında kaleme alınan *Lehçetü'l-Lügat'tır*. Bu tarihten itibaren *Burhân-ı Katı*, *el-Okyanûsü'l-basît*, *Lehçe-i Osmânî*, *Kitabü Maaniül Lehçe*, *Lügati Naci*, *Kamûs-ı Türkî*, *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, *Temel Türkçe Sözlük*, *Mükemmel Osmanlı Lügati*, *Resimli Kamusu Osmani*, *Yeni Türkçe Lügat*, *Resimli Yeni Türkçe Lügati*, *Yeni Türk Lügati*, *Büyük Türk Lügati*, *Türkçe Sözlük (TDK)*, *Ferhengi Ziya*, *Meydan Larousse*, *Okyanus*, *ÖzTürkçe Sözlük*, *Büyük Türkçe Sözlük* ve *Temel Türkçe Sözlük* gibi birçok genel sözlük yayımlanmıştır. Bunun yanı sıra, *Tarama Sözlüğü*, *Derleme Sözlüğü*, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, *Medeni Hukuk Terimleri*

Sözlüğü, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü ve Yazın Terimleri Sözlüğü gibi çeşitli bilim dallarına yönelik özel terim sözlükleri de hazırlanmıştır. Yabancı dil sözlükleri kapsamında ise hem Türkçeden yabancı dillere hem de yabancı dillerden Türkçeye birçok sözlük basılmış olup, bu alandaki en eski örnek Redhouse Sözlüğü'dür. Osmanlıca-Türkçe sözlükler arasında ise en bilinen eser Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat'ıdır (Akyıldız, 2022:770; Kaynak, 2021: 95-98). Ayrıca, toplumda saygı gören ve evrensel nitelikler taşıyan kişilerin özlü sözleri olan özdeyişler, düşüncelerin kısa ve etkili bir biçimde aktarılmasını sağlamaktadır. Akademik sözlükçülük alanında *Tarihî Türkiye Türkçesi Araştırmaları* gibi projeler, eser metninin leksikolojik analizini hedeflemektedir. Sözlük oluşturma çalışmaları, başlangıçta anlaşılması zor sözcükleri açıklama veya yeni öğrenilen bir dilin sözcüklerini kayıt altına alma amacıyla başlamış, zamanla dil ve kelimelerle uğraşan bireylerin çabalarıyla farklı dillerde ve konularda yüzlerce sözlük hazırlanmıştır. Sözlük bilimciler, mevcut sözlükleri çeşitli şekillerde sınıflandırmıştır. Doğan Aksan'ın tasnifi şu şekildedir:

1. **Dil sayısına göre:**

- a. Tek dilli sözlükler
- b. Çok dilli sözlükler

2. **Abece sırasına göre:**

- a. Abecesel sözlükler
- b. Kavram alanı sözlükleri

3. **Söz varlığının niteliğine göre:**

- a. Genel sözlükler
- b. Lehçebilim sözlükleri
- c. Eşanlamlı, tersanlamlı sözlükler
- ç. Yabancı öğeler sözlükleri
- d. Kökenbilgisi sözlükleri
- e. Uzmanlık alanı sözlükleri
- f. Argo, deyim ve atasözü sözlükleri
- g. Anlatımbilim, sanatçı, metin sözlükleri
- h. Tersine sözlükler ve diğer türler (Aksan 2015/III: 75-76)

Türk sözlükçülük geleneği, tarih boyunca dilin kimliğini koruma ve dönüştürme işlevini üstlenmiştir. Günümüzde geleneksel yöntemlerle dijital araçların sentezi, sözlükleri hem birer referans kaynağı hem de canlı bir dilin yansıması hâline getirmektedir. Bu dinamik süreç, dilin geçmiş ve gelecek arasındaki köprüsünü inşa etmeye devam etmektedir.

2. Dijitalleşmenin Etkisiyle Sözlükçülük

Türk sözlükçülük geleneği, 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud'un *Divânü Lügati't-Türk* eseriyle başlamış ve Osmanlı döneminde Arapça-Farsça etkileşimli sözlüklerle devam etmiştir. *Divânü Lügati't-Türk*, Türkçenin ilk sistematik sözlüğü olup, Türk lehçelerinin karşılaştırmalı haritasını sunar. Osmanlı'da sözlükçülük, medrese eğitimi kapsamında Arapça ve Farsça kelimelere Türkçe karşılıklar sunan eserlerle gelişmiştir (İlhan, 2007: 20). Tanzimat döneminde Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türkî* (1901), Osmanlı Türkçesinin ilk kapsamlı tek dilli sözlüğü olarak öne çıkar. Sâmî, Arapça kökenli kelimelerin morfolojik analizini yaparak Türkçe karşılıklarını sunmuş ve modern sözlükçülüğün öncüsü olmuştur. Cumhuriyet döneminde Türk Dil Kurumu (TDK), dil devrimiyle Türkçenin arındırılması ve standartlaştırılması misyonunu üstlenmiştir (Kaynak, 2021: 98).

1945'te yayımlanan *Türkçe Sözlük*, bu politikanın ilk resmî ürünü olmuştur. 1980'lerden itibaren TDK, tarihî kelimeleri de içeren daha ılımlı edisyonlar yayımlamaya başlamıştır.

TDK'nin çevrimiçi platformları ve TÜBİTAK ve TÜBA destekli ulusal derlemeler, dijital sözlükçülüğün temellerini attı. Bu dönemde, Türkçenin güncel kullanımını izleme ve belgeleme çalışmaları hız kazandı. Sözlük çalışmalarıyla ilgili konferanslar ve projeler, akademisyenlere dilin tarihî ve sosyolinguistik evrimini inceleme imkânı tanımaktadır. Dijital sözlükler, dilin evrimini ve kullanımını belgeleyen önemli araçlar olarak, hem bireysel kullanıcılar hem de akademik çalışmalar için vazgeçilmez bir kaynak hâline gelmiştir. Teknolojik gelişmelerin ışığında, dijital sözlüklerin gelecekte daha da gelişmesi ve dil öğrenme, araştırma ve kültürel aktarım süreçlerinde daha etkin bir rol oynaması beklenmektedir. Türkiye'de sözlük bilimi alanında, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sözlük bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezî (SÖZMER), Hacettepe Üniversitesi Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezî (HUSBAM) gibi akademik kuruluşlar ile ulusal düzeyde Türk Dil Kurumu (TDK) önemli bir rol üstlenmektedir (Baskın ve Toker, 2020: 397). Bu kurumlar, sözlük bilimi üzerine bilimsel araştırmalar yapmak, veri tabanları oluşturmak, yazılım destekli yöntemlerle kullanıcıların erişimine sunmak ve Türkçe öğretimini güvenilir kaynaklara dayandırarak uluslararası bilim dili olarak geliştirmek amacıyla faaliyet göstermektedir. Bu bağlamda, dijital sözlükçülüğün yükselişi, yalnızca dil bilimi açısından değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dinamikler açısından da dikkate değer bir dönüşüm sürecini temsil etmektedir.

Türk Dil Kurumu (TDK), dilin korunması, geliştirilmesi ve toplumun ihtiyaçlarına uygun şekilde düzenlenmesi amacıyla birçok önemli sözlük çalışmasını hayata geçirmiştir. Günümüzde teknolojinin hızla ilerlemesi ve dijitalleşmenin bilgiye erişimi kolaylaştırmasıyla birlikte, TDK'nin hazırladığı bu sözlükler dijital platformlara aktarılmıştır. Bu sayede, kullanıcılar dilin zenginliklerini ve farklı alanlardaki terimlerin anlamlarını daha hızlı ve kolay bir şekilde öğrenme imkânına kavuşmuştur.

2.1. TDK'nin Dijital Sözlük Veritabanı

Türk Dil Kurumunun dijital platformunda sunduğu sözlük koleksiyonu, Türkçenin çok boyutlu yapısını ve terminolojik zenginliğini yansıtan kapsamlı bir akademik kaynak niteliği taşımaktadır. Genel dil sözlüklerinden özel alan terminolojilerine, etimolojik araştırmalardan karşılaştırmalı dil incelemelerine kadar uzanan bu geniş yelpaze, modern sözlükbiliminin interdisipliner yaklaşımını somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Fen bilimlerinden sosyal bilimlere, sanat dallarından teknik alanlara kadar uzanan 80'den fazla özel terim sözlüğü, Türkçenin bilimsel ve teknik terminoloji üretme kapasitesini gösterirken, aynı zamanda dilin çağdaş ihtiyaçlara uyum sağlama yeteneğini de belgeler niteliktedir. Bu dijital sözlük arşivi, hem araştırmacılar için değerli bir veri tabanı hem de Türkçenin standartlaşma sürecinin tarihsel gelişimini takip etmek açısından önemli bir akademik kaynak konumundadır. Türk Dil Kurumu tarafından dijital ortama aktarılan sözlükler şunlardır (TDK, 2025; URL-1):

- Derleme Sözlüğü
- Güncel Türkçe Sözlük
- Tarama Sözlüğü
- Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü
- Yabancı Sözlere Karşılıklar Kılavuzu
- Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü

Etimoloji ve köken araştırmaları için:

- Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü
- Köken Bilgisi Sözlüğü "A" Harfi (Deneme Sürümü)

Karşılaştırmalı dil çalışmaları kapsamında Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü ile Azerbaycan, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkiye, Türkmen, Uygur Türkçeleri ve Rusça lehçeleri bir arada sunulmaktadır.

Özel ihtiyaçlara yönelik çalışmalar arasında Türk İşaret Dili Sözlüğü ve Kişi Adları Sözlüğü bulunmaktadır.

Bilim ve sanat dallarına özgü terim sözlükleri ise kapsamlı bir koleksiyon oluşturmaktadır:

Fen Bilimleri Alanında:

- Fizik Terimleri Sözlüğü - 1983
- Kimya Terimleri Sözlüğü - 2007, 1981
- Matematik Terimleri Sözlüğü - 1983
- Gökbilim Terimleri Sözlüğü - 1969
- Geometri - 2000
- Nükleer Enerji Terimleri Sözlüğü - 1995
- Fiziksel Kimya Terimleri Sözlüğü - 1978

Tıp ve Sağlık Bilimleri:

- Tıp Terimleri Kılavuzu - 2010
- İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü - 2014
- Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü
- Hemşirelik Terimleri Sözlüğü
- Histoloji-Embriyoloji Terimleri Sözlüğü
- Türkçe Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme - 1944
- Biyokimya Terimleri Sözlüğü

Sosyal Bilimler:

- Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü - 1975
- Ruhbilim Terimleri Sözlüğü - 1974
- İktisat Terimleri Sözlüğü - 2004
- Felsefe Terimleri Sözlüğü - 1975
- Budunbilim Terimleri Sözlüğü - 1973
- Halkbilim Terimleri Sözlüğü - 1978
- Mantık Terimleri Sözlüğü - 1976
- Ekonometri Terimleri Karşılıklar Sözlüğü

Spor Dalları:

- Güreş Terimleri Sözlüğü - 1974
- Atletizm Terimleri Sözlüğü - 1976
- Ayaktopu Terimleri Sözlüğü - 1974
- Sepettopu Terimleri Sözlüğü - 1969
- Cimnastik Terimleri Sözlüğü - 1969

- Uçantop, Alantopu, Masatopu Terimleri Sözlüğü - 1968
- Yumrukoyunu Terimleri Sözlüğü - 1968
- Kılıçoyunu Terimleri Sözlüğü - 1970

Sanat ve Edebiyat:

- Güzel Sanatlar Terimleri Sözlüğü - 1968
- Edebiyat ve Söz Sanatı Terimleri Sözlüğü - 1948
- Tiyatro Terimleri Sözlüğü - 1966
- Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü - 1983
- Yazın Terimleri Sözlüğü - 1974
- Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğü - 1981

Teknik ve Mühendislik:

- Bilgisayar Terimleri Karşılıklar Kılavuzu - 2007
- Bilişim Terimleri Sözlüğü - 1981
- Otomobilcilik ve Motor Bilgisi Terimleri Sözlüğü - 1980
- Teknik Terimler I - 1949
- Madencilik Terimleri Kılavuzu - 1979
- Metalbilim İşlem Terimleri Sözlüğü - 1972
- Döşem Terimleri Sözlüğü - 1969

Doğa Bilimleri:

- Biyoloji Terimleri Sözlüğü - 1998
- Bitkibilim Terimleri (Botanik) - 1948
- Zooloji Terimleri Sözlüğü - 1963
- Dirilbilim (Biyoloji) Terimleri - 1948
- Asalakbilim Terimleri Sözlüğü - 1970
- Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü - 2007
- Çiftteker Terimleri Sözlüğü - 1970

Diğer Alanlar:

- Coğrafya Terimleri Sözlüğü - 1980
- Yerbilim Terimleri Sözlüğü - 1971
- Tarih Terimleri Sözlüğü - 1974
- Tarım Terimleri - 1949
- Eğitim Terimleri Sözlüğü - 1974
- Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu - 1963
- Kentbilim Terimleri Sözlüğü - 1980
- İstatistik Terimleri Sözlüğü - 1983
- Kitaplıkbilim Terimleri Sözlüğü - 1974
- Aydınlatma Terimleri Sözlüğü - 1973
- Ağaçışleri Terimleri Sözlüğü - 1968

- Zanaat Terimleri Sözlüğü - 1976

Hukuk ve İdari Bilimler:

- Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü - 1966
- Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü - 1972
- Gümrük Terimleri Sözlüğü - 1972
- Kriminoloji Terimleri Sözlüğü
- Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü - 1972

Dil ve Gramer:

- Dilbilim Terimleri Sözlüğü - 1949
- Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü - 1972
- Gramer Terimleri Sözlüğü - 2003
- Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu - 1997

Özel Kategoriler:

- Yöntembilim Terimleri Sözlüğü - 1981
- Uygulayım Terimleri Sözlüğü - 1980
- Uluslararası Metroloji Sözlüğü
- Türe Terimleri
- Yapım İyeliği Terimleri Sözlüğü - 1971
- Yapıt Hakları Terimleri Sözlüğü – 1971

Türk Dil Kurumunun dijital platformunda yer alan bu kapsamlı sözlük koleksiyonu, Türkçenin terminolojik gelişimi ve bilimsel dil oluşturma sürecinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. 1940'lardan günümüze kadar uzanan bu çalışmalar, Türkçenin çeşitli bilim dallarında özgün terimler üretme kapasitesini ortaya koyarken, dilin modernleşme ve standartlaşma sürecinin de tarihsel bir dokümantasyonunu sunmaktadır. Özellikle spor, fen bilimleri, tıp ve mühendislik gibi alanlarda üretilen terim sözlükleri, Türkçenin yabancı dillerden yapılan çevirilere alternatif olarak özgün terminoloji geliştirme çabalarını yansıtmaktadır. Ancak bu zengin koleksiyonun dijital ortamda sunulması, kullanıcı erişilebilirliği ve güncellik açısından önemli avantajlar sağlarken, bazı sözlüklerin yarım asır önceki tarihlerinin güncel ihtiyaçları karşılama konusunda sınırlılık oluşturabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum, terminoloji çalışmalarının sürekli güncellenmesi ve revize edilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır

3. Dijital Sözlük: Teknoloji, Veri ve Yapay Zekâ ile Dilin Dönüşümü

Teknolojik ilerlemeler, toplumsal ihtiyaçları ve alışkanlıkları dönüştürürken, sözlükçülük alanı da bu değişimden derinden etkilenmiştir. Binlerce yıllık geçmişe sahip sözlükler, teknolojik gelişmelerin etkisiyle köklü bir transformasyon yaşamıştır (Alan, 2020: 23; Sterkenburg, 2003: 8). Dijital teknolojilerin hayatın her alanını şekillendirdiği çağımızda, toplumsal ve kitlesel dönüşümler dijital paradigmalarda çerçevesinde gerçekleşmekte ve bu durum sözlükçülük pratiklerini de yeniden biçimlendirmektedir (Baloğlu, 2023: 1189). Dijitalleşme de, teknolojik, kültürel ve sosyal değişimlerin bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Lister ve Dovey, 2009: 10). Latince "parmak" anlamına gelen "digitus"tan türeyen bu kavram, Avrupa dillerinde sayı ve

hane anlamlarını taşımaktadır. Türk Dil Kurumu ise dijitalleşmeyi, Fransızca kökenli "dijital" in karşılığı olarak "benzer, eş" anlamında tanımlamıştır (Yücel ve Adiloglu, 2019: 52).

Dijital dönüşüm çağında, geleneksel basılı sözlüklerin statik yapısı yerine, gelişmiş bilgi teknolojileriyle donatılmış dijital sözlükler, dilin dinamik yapısını ve evrimini anlık olarak yansıtabilen interaktif platformlara dönüşmüştür. Bu dönüşüm, modern veri tabanı yönetim sistemleri, doğal dil işleme (NLP), yapay zekâ destekli algoritmalar, bulut bilişim teknolojisi ve multimedya entegrasyonu gibi ileri teknolojik araçların sentezinde gerçekleşmektedir (Adalı, 2016: 3). Bu unsurlar, dijital sözlüklerin sadece kelime anlamlarının sunulmasının ötesinde, dilin tarihsel evrimi, kullanıldığı bağlamlar, bölgesel farklılıklar ve yeni dil trendleri gibi birçok boyutu aynı anda belgeleyebilmesini sağlamaktadır.

Modern veri tabanı yönetim sistemlerinin rolü, dijital sözlükler için vazgeçilmez bir altyapı oluşturmaktadır. İlişkisel veritabanları ve NoSQL çözümleri kullanılarak oluşturulan bu altyapılar (Öztürk ve Atmaca, 2017: 200), milyonlarca kelime, deyim ve terimin çok boyutlu verilerini anlam, köken, kullanım örnekleri, eş/zıt anlamlar, gramer özellikleri gibi sistematik biçimde düzenleyip, birbirleriyle ilişkilendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte, gelişmiş sorgulama motorları ve indeksleme teknikleri, kullanıcının aradığı spesifik bilgilere saniyeler içinde erişim sağlamasını destekleyerek, akademik araştırmalarda ve dil eğitimi uygulamalarında yüksek verimlilik sunmaktadır. Veri yoğunluğunun arttığı günümüzde, paralel veri işleme ve ölçeklenebilir mimariler, kaynak tüketimini optimize ederken veri bütünlüğü ve güvenliği konularında da önemli zorluklara çözüm getirmektedir.

Yapay zekâ destekli sistemler, dijital sözlüklerin evrimsel süreçlerine yön veren önemli araçlar arasında yer almaktadır (Gazaz, 2024: 37). Kullanıcı davranışları, arama örüntüleri ve içerik geri bildirimleri üzerine kurulu algoritmalar, kişiselleştirilmiş arama deneyimleri sunabilmekte, bu da dilin bireysel kullanım farklılıklarını bilimsel veri hâline getirmektedir. Yapay zekâ, dildeki yeni oluşumları anında tespit edip, bunları dijital veritabanlarına entegre ederken, aynı zamanda otomatik çeviri ve bağlamsal öneriler gibi alanlarda da yüksek doğruluk oranlarına ulaşmaktadır. Bu durum, özellikle akademik çeviri uygulamalarında, disiplinler arası araştırmalarda ve küresel dil etkileşiminde önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Bulut bilişim teknolojileri, dijital sözlüklerin erişilebilirliğini ve ölçeklenebilirliğini güvence altına almaktadır. Dağınık veri merkezleri ve yüksek bant genişliğine sahip sunucular, coğrafi olarak farklı noktalarda bulunan kullanıcıların aynı kalitede ve güncellikte bilgiye ulaşabilmesini sağlar. Mobil ve web tabanlı platformlar arasındaki entegrasyon, kullanıcıların farklı cihazlardan kesintisiz ve eş zamanlı bir deneyim yaşamalarına olanak tanır (Çelik, 2021: 438). Ayrıca, bulut altyapıları sayesinde verilerin anlık güncellenmesi, yedekleme ve güvenlik protokollerinin etkin bir biçimde uygulanması mümkün hâle gelmekte, veri sızıntısı ve yetkisiz erişim gibi risklerin minimize edilmesine yönelik sürekli iyileştirmeler yapılmaktadır.

Dijitalleşmenin getirdiği yenilikler, Türk sözlükçülük geleneğinde kapsamlı bir dönüşümü temsil etmektedir. Gelişmiş veri yönetim sistemleri, NLP ve yapay zekâ entegrasyonları, bulut bilişim alt yapısı ve multimedya uygulamaları sayesinde, dijital sözlükler interaktif, dinamik ve kullanıcı odaklı öğrenme platformlarına dönüşmektedir. Bu teknolojik ve metodolojik dönüşüm, dilin sürekli evrilen doğasını ve çevresel etkileşimlerini belgeleyerek, akademik çalışmalar, eğitim projeleri ve kültürel mirasın korunması süreçlerine yeni perspektifler kazandırmaktadır.

4. Dijitalleşmenin Getirdiği Sorunlar: Dil Kirliliği, Standartlaşma ve Erişim Eşitsizliği

Dijital dönüşüm sözlükçülük alanında yenilikçi imkânlar sunarken, dil saflığı, standardizasyon yetersizliği ve dijital erişim adaletsizliği gibi önemli problemleri de ortaya çıkarmıştır. Geleneksel sözlükçülükten dijital ortamlara geçiş süreci, dilin dokümantasyonu ve kullanımı bakımından önemli olanaklar yaratmasına rağmen, dilin muhafazası ve doğru kullanımı konularında risk oluşturmaktadır. Dijital mecralarda kullanıcı odaklı içerik geliştirme yaklaşımı, dilin zenginleştirilmesine destek verirken, paralel olarak hatalı, eksik ve norm dışı kullanımların yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır. Sosyal medyanın etkisiyle argo ifadeler, kısaltmalar ve yabancı kökenli sözcükler (Oruk, 2024: 138) dijital sözlük platformlarında yer bularak, dilin geleneksel dokusunu tahrip etmekte ve güvenilirlik düzeyini düşürmektedir. Bu gelişmeler, dilin korunması ve gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarılması noktasında ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Dijitalleşme, dilin standartlaşma süreçlerini de karmaşıklaştırmıştır. Geleneksel sözlüklerde uzmanlarca belirlenen standartlar, dijital platformlarda kullanıcı katkılarıyla çeşitlenmekte ve bu durum dilin bölgesel ve toplumsal farklılıklarının görünür hâle gelmesine neden olmaktadır. Ancak bu çeşitlilik, eğitim ve resmî iletişim süreçlerinde standartlaşma eksikliğine yol açarak sorunlar yaratmaktadır. Türk Dil Kurumu (TDK) gibi kuruluşların dijital platformlarda daha etkin rol alması, standartlaşmayı sağlamak açısından kritik bir gerekliliktir. Dijitalleşme, bilgiye erişimi kolaylaştırır da, dijital erişim eşitsizliği önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır (Kayış, 2021: 112). İnternet ve dijital cihazlara erişimi olmayan bireyler, dijital sözlüklerin sunduğu olanaklardan faydalanamamakta, bu da toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Ayrıca, dijital platformlara erişimi sınırlı topluluklar, yerel dillerini ve lehçelerini temsil etme fırsatını kaybetmekte, bu da azınlık dillerinin korunmasını zorlaştırmaktadır. Bu sorunların çözümü için dijital sözlüklerde sıkı doğrulama mekanizmaları uygulanmalı, kullanıcı katkıları uzman denetimine tabi tutulmalıdır. TDK gibi kuruluşlar, dijital platformlarda daha aktif rol alarak dilin standart yapısını koruma ve rehberlik etme misyonunu sürdürmelidir. Ayrıca, dijital erişim eşitsizliğini azaltmak için çevrim dışı kullanılabilen uygulamalar geliştirilerek kırsal bölgelerde yaygınlaştırılmalı ve dijital okuryazarlık eğitimleri artırılmalıdır.

Sonuç

Türk sözlükçülük geleneği, köklü bir tarihsel mirasın üzerine inşa edilmiş ve dijital dönüşümle birlikte dilin belgelenme, korunma ve aktarım süreçlerinde önemli bir değişim geçirmiştir. Geleneksel sözlükçülüğün durağan yapısı, dijital teknolojilerin sunduğu dinamik, etkileşimli ve çok boyutlu platformlara dönüşerek dilin canlı bir organizma olarak izlenmesine olanak tanımıştır. Bu süreçte, yapay zekâ, büyük veri analizi, bulut bilişim ve doğal dil işleme (NLP) gibi teknolojiler, sözlüklerin hem kelime hazinesini hem de dilin sosyokültürel, tarihsel ve bağlamsal katmanlarını da belgeleyen kapsamlı araçlar hâline gelmesini sağlamıştır. TDK'nin çevrimiçi platformlarında yer alan "Derleme Sözlüğü, Tarama Sözlüğü" ve "Tarihî Türkiye Türkçesi Araştırmaları" projeleri, dijitalleşmenin dil mirasını koruma ve erişilebilir kılma potansiyelini somutlaştırmaktadır. Bu projeler, metin madenciliği teknikleriyle binlerce tarihî metnin analiz edilerek sözcüklerin evriminin haritalandırılmasına olanak tanımıştır. Ancak, dijital dönüşümün sunduğu fırsatlar yanında dil kirliliği, standartlaşma sorunları ve dijital erişim eşitsizliği gibi kritik zorluklar da ortaya çıkmıştır. Kullanıcı katkı platformlarında yayılan standart dışı kullanımlar, argo ve yabancı kökenli sözcüklerin kontrolsüz artışı, dilin bütünlüğünü tehdit etmekte; bu durum, özellikle eğitim ve resmi iletişimde tutarsızlıklara yol açmaktadır. Sosyal

medyada yaygınlaşan "stalklamak" (gizlice takip etmek) veya "like atmak" gibi İngilizce kökenli hibrit ifadeler, dijital sözlüklerde kendine yer bulmakta ve dilin öz kimliğini aşındırmaktadır. Ayrıca, dijital araçlara erişimi sınırlı olan toplulukların dilsel temsiliyetinin azalması, kültürel çeşitliliğin kaybına ve yerel lehçelerin marjinalleşmesine neden olmaktadır.

Bu bağlamda, dijital sözlükçülüğün sürdürülebilirliği için aşağıdaki öneriler kritik önem taşımaktadır:

Kalite Kontrol ve Standartlaşma: Kullanıcı katkılı içerikler, Dil bilimsel doğruluk açısından uzman denetimine tabi tutulmalı; TDK gibi kurumlar, dijital platformlarda aktif rol alarak dilin standart formunu koruyucu rehberlik sağlamalıdır. Wikipedia modelinden esinlenerek "Türkçe Dijital Sözlük Editörlüğü" programları oluşturulabilir ve gönüllü dil bilimcilerle iş birliği yapılabilir. Ayrıca, akademik kurumlarla ortaklaşa geliştirilecek "Dijital Dil Kılavuzları", kullanıcıların doğru dil kullanımını öğrenmesine yardımcı olabilir.

Dijital Okuryazarlık ve Erişim: Kırsal ve dezavantajlı bölgelerde dijital okuryazarlık eğitimleri yaygınlaştırılmalı, çevrim dışı erişim imkânı sunan mobil uygulamalar geliştirilerek dilsel kaynaklara evrensel erişim sağlanmalıdır. TÜBİTAK'ın "Dijital Türkçe" projesi kapsamında, düşük bant genişliğinde çalışan ve yerel lehçeleri içeren bir uygulama tasarlanabilir. Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı'nın EBA platformuna entegre edilecek "Akıllı Sözlük Modülleri", öğrencilerin dil becerilerini geliştirebilir.

Yapay Zekâ Destekli İzleme: Dil kirliliğinin önlenmesi için yapay zekâ algoritmaları, sosyal medya ve dijital platformlardaki anlık dil trendlerini analiz ederek standart dışı kullanımları raporlayan sistemlerle entegre edilmelidir. Deepseek ve GPT-4 gibi dil modelleri, Türkçe metinlerdeki yabancı kökenli sözcükleri otomatik olarak tespit edip alternatif Türkçe karşılıklar önerebilir. Ayrıca, "Dijital Dil İzleme Ağı" adı verilen bir sistemle, anlık dil verileri akademisyenlerle paylaşarak dil politikalarının şekillendirilmesi sağlanabilir.

Kültürel Çeşitliliğin Korunması: Azınlık lehçeleri ve yerel ağızlar, dijital arşivlerle kayıt altına alınarak erişime açılmalı; bu projelerde toplum temelli katılım teşvik edilmelidir. "Anadolu Lehçeleri Dijital Arşivi" projesiyle, yerel halkın katkılarıyla derlenen ses kayıtları ve metinler, interaktif haritalar üzerinden sunulabilir. UNESCO'nun "Tehlike Altındaki Diller" programından ilham alınarak, Zazaca, Lazca ve Hemşince gibi diller için özel sözlük platformları oluşturulabilir.

Disiplinlerarası İş Birliği: Dilbilimciler, teknoloji uzmanları ve sosyologlar arasından kurulacak multidisipliner ekipler, dijital sözlükçülüğün teknik ve toplumsal boyutlarını dengede tutacak politikalar üretmelidir.

Oyunlaştırma ve Katılım: Genç nesillerin dijital sözlük kullanımını artırmak için oyunlaştırma teknikleri kullanılmalıdır. "Kelime Avcısı" adlı mobil uygulamayla kullanıcılar, günlük dil görevlerini tamamlayarak puan toplayabilir ve bu puanları kültürel içeriklere erişimde kullanabilir.

Dijitalleşme Türk sözlükçülüğüne dinamizm ve küresel erişim imkânı kazandırmış olsa da, bu sürecin dilin kimliğini koruyarak ilerlemesi ancak bilinçli stratejilerle mümkündür. Teknolojik yeniliklerle dilsel mirasın korunması arasındaki denge, akademik, kurumsal ve toplumsal iş birlikleriyle sağlanmalı; dijital sözlükler, Türkçenin zenginliğini gelecek nesillere aktaran canlı birer kültürel köprü olarak konumlandırılmalıdır. Bu bağlamda, dijital sözlükçülük yalnızca bir "araç" değil, aynı zamanda dilin yaşayan bir "tanığı" olarak ele alınmalı ve bu perspektifle politika üretilmelidir. Türkçenin dijital çağda varlığını sürdürebilmesi için atılacak adımlar, hem ulusal kimliğin korunmasına hem de küresel dil ekosistemine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Adalı, E. (2016). Doğal dil işleme. Türkiye Bilişim Vakfı Bilgisayar Bilimleri ve Mühendisliği Dergisi, 5(2), 1-19.
- Akalın, Ş. H. (2017). Geçmişten geleceğe Türk sözlükçülüğü. Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı: 19-21 Nisan 2017, İstanbul.
- Aksan, D. (2015). Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim (C. III). Ankara: TDK Yayınları.
- Akyıldız Ay, D. (2022). Türkiye’de sözlükbilimi ile ilgili araştırmalar -Bibliyografya denemesi (2016-2021)-. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 768-795.
- Alan, N. (2020). ELEKTRONİK SÖZLÜK TİPOLOJİSİNDE BOŞLUK VE ‘KAMUSİ GOLD’ ÖRNEĞİ. *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları*, 1(1), 23-32.
- Altun, İ. I. (2024). Meynard’ın Lehce-i Osmani’yi tanıtımından hareketle Dictionnaire Turc-Français’deki sözlüksel tercihlerin kaynağı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 77, 153-176.
- Atli, M. H. (2022). Bilgisayar sözlükçülüğü çağı ve sorunları. *RumeliDE Dil Ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*(28), 383-397. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1132575>.
- Baskın, S., & Toker, H. (2020). Türk Dil Kurumunun süreli yayınlarında yer alan sözlük bilimi konulu yazılar. *International Journal of Current Approaches in Language, Education and Social Sciences*, 2(1), 395-412.
- Boz, E. (2020). Çevrimiçi Genel Sözlüklerde Tanım. *Dilbilim*(34), 1-14.
- Çelik, K. (2021). Bulut bilişim teknolojileri. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(24), 436-450.
- Çiçek, A. (2009). Sözlük bilimi açısından Kâmûs-İ Türkî üzerine bir inceleme. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 183-194.
- Dash, N. S. (2007). The art of lexicography. In V. Muhvic-Dimanovski & L. Sočanac (Eds.), *Encyclopedia of Life Support Systems* (pp. 225-276). Oxford: EOLSS.
- Erbay, F. (2002). Türkçe Sözlük’ün ilk ve son baskısındaki batı kökenli kelimelere dair. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 129-135.
- Gazaz, D. C., & Gazaz, G. (2024). Geleceğin iletişimde yapay zekâ sohbet robotları: Ekşi sözlük girdilerinin içerik analizi. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi (Cumhuriyetin 100. Yılında Geleceğin İletişimi Özel Sayısı)*, 30-54.
- Güneş, M. (2014). Mustafa Aherî Efendi ve Aherî-İ Kebîr adlı sözlüğü üzerine. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33-38.
- İlhan, N. (2007). Geçmişten günümüze sözlükçülük geleneği ve Türk dili sözlükleri. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Jackson, H. (2002). *Lexicography: An Introduction*. London and New York: Routledge.
- Kaçalin, M. S. (2008). Kâşgarî’nin doğumunun bininci yıldönümü dolayısıyla. *Türk Edebiyatı*, 420, 43-47.
- Kayış, H. H. (2021). Dijital eşitsizlikleri yakından incelemek: Dijital uçurum buzdağının görünen yüzü müdür? *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, 15, 109-124.
- Kaynak, M. (2021). Ana çizgileriyle sözlük bilimi ve Türk sözlükçülüğü. *Kafdağı*, 6(1), 79-101.
- Kocapınar, P. (2020). Sözlük nedir? *Karadeniz Araştırmaları*, 17(68), 1089-1101.
- Kunt, S. (2023). Dijitalleşme çağında kültürel mirası yeniden yorumlamak. *Kültürel Miras Araştırmaları*, 4(2), 49-60.
- Lister, M., & Dovey, J. (2009). *New media: A critical introduction*. London: Routledge Mayfield.
- Manovich, L. (2001). *The language of new media*. Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology.
- Oruk, İ. (2024). Sosyal medya dili üzerine eleştirel bir bakış. *Uluslararası Filoloji Bengü*, 4(2), 135-145.

- Özçelik, B. Ö. (2023). Teknolojik bir dönüşüm olarak dijitalleşme kavramı ve etkileri. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 13(2), 1189-1210.
- Özkan, A., & Mert, A. (2020). Türkçe sözlük'te yer alan eş gösterenli bazı sözcüklere ilişkin düzeltme önerileri. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 48, 1-12.
- Öztürk, S., & Atmaca, H. E. (2017). İlişkisel ve ilişkisiz olmayan (NoSQL) veri tabanı sistemleri mimari performansının yönetim bilişim sistemleri kapsamında incelenmesi. Bilişim Teknolojileri Dergisi, 10(2), 199-209.
- Sezen, H. K., & Eren Şenaras, A. (2022). Dijitizasyon, dijitalizasyon, dijital dönüşüm kavramları ve tarihsel bir bakış. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 51, 49-59.
- Usta, H. İ. (2010). Sözlükçülük ve sözlük araştırmacılığı. Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 7(2), 92-101.
- Van Dijk, J. (2018). Ağ toplumu. İstanbul: Kafka Epsilon Yayıncılık.
- Van Sterkenburg, Piet (Ed.) (2003) A Practical Guide to Lexicography. Amsterdam: John Benjamins.
- Yavuzarslan, P. (2004). Türk sözlükçülük geleneği açısından Osmanlı Dönemi sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-I Türki'si. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 44(2), 185-202.
- Yücel, G., & Adiloğlu, B. (2019). Dijitalleşme - yapay Zekâ ve muhasebe beklentiler. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 17, 47-60.
- Yücel, R., & Arık, M. B. (2020). Bir dijital kültür örneği olarak katılımcı sözlükler ve Türkiye'deki görünüşleri. Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi, 3(2), 156-169.
- Türk Dilinin Sözlükleri. (n.d.). <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 02.01.2025.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Barış Armutcu*

Makale Adı/Article Name

The Relationship Between Service Quality, Customer Satisfaction and Repurchase: Evidence from A PLS-SEM Approach

Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Yeniden Satın Alma İlişkisi: PLS-SEM Yaklaşımı ile Kanıtlar

ABSTRACT

In the aviation industry, it is increasingly important to identify areas that need to be focused on to increase customer satisfaction and repurchase intentions. This study seeks to understand the key antecedents that influence airline service quality and customer satisfaction. This study investigated the impact of service quality (SQ: brand credibility, ease of convenience, loyalty program, product uniqueness, reliability and dependability, promotion and service interaction) on consumer satisfaction and repurchase intention. Within the scope of the study, 336 consumers were surveyed and the collected data were analyzed using the PLS-SEM approach, Smart PLS4 and SPSS 26 programs. The findings show that all elements of SQ-brand credibility, ease of convenience, loyalty program, product uniqueness, reliability and dependability, promotion and service interaction have a significant and positive effect on customer satisfaction and repurchase intention. These findings provide a valuable foundation for businesses, marketers, policy makers and future researchers, while making important contributions to the existing limited literature in understanding airline passengers' preferences.

Keywords: Customer satisfaction, Service quality, Purchase intention, Aviation industry, Structural equation modeling

ÖZ

Havacılık sektöründe müşteri memnuniyetini ve yeniden satın alma niyetini artırmak için odaklanılması gereken alanları net bir şekilde ortaya koymanın önemi her geçen gün artmaktadır. Bu açıdan bu çalışma, havayolu hizmet kalitesini ve müşteri memnuniyetini etkileyen temel öncülleri anlamaya çalışmaktadır. Çalışmada, hizmet kalitesinin (SQ: marka güvenilirliği, kolaylık, sadakat programı, ürün benzersizliği, güvenilirlik ve bağlılık, promosyon ve hizmet etkileşimi) tüketicilerin müşteri memnuniyeti ve yeniden satın alma niyeti üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma kapsamında 336 tüketiciye anket uygulanmış ve toplanan veriler Kısmi En Küçük Kareler Yapısal Eşitlik Modellemesi (PLS-SEM) yaklaşımı ile Smart PLS4 ve SPSS 26 programları kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, SQ: marka güvenilirliği, kolaylık, sadakat programı, ürün benzersizliği, güvenilirlik ve bağlılık, promosyon ve hizmet etkileşimine ait tüm unsurların müşteri memnuniyeti ve yeniden satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, havayolu yolcularının tercihlerini anlamada mevcut sınırlı literatüre önemli katkılar sağlarken, işletmeler, pazarlamacılar, politika yapıcılar ve gelecekteki araştırmacılar için değerli bir temel sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müşteri memnuniyeti, Hizmet kalitesi, Satın alma niyeti, Havacılık sektörü, Yapısal eşitlik modeli

Introduction

In the competitive landscape of the airline industry, the retention of existing customers and the attraction of new ones are pivotal to achieving success (Law et al., 2022). As air travel has become increasingly prevalent, consumers are presented with a multitude of service providers (Law, 2018), which exerts substantial pressure on airlines. To thrive in this highly competitive market, airlines must comprehend and fulfill customer needs by delivering superior services (Robledo, 2011). Consequently, the retention of current local customers and the acquisition of new ones are essential for the sustainability and growth of airlines. It may be strategically advantageous for airlines to concentrate on the local market to generate revenue and profit and thus to facilitate the attainment of future expansion objectives. Research indicates a significant correlation between service quality and customer loyalty (Ostrowski et al., 1993). Customer satisfaction and loyalty exert considerable influence on the future prospects of companies and the sustainability of customer-oriented corporate practices (Strenitzerová & Gaña, 2018).

Focusing on the local market may be a strategic approach for airlines to generate revenue and profit. However, this requires a focus not only on economic growth but also on factors such as sustainability, stakeholder engagement and transparent reporting. It should be noted that factors such as customer satisfaction, trust and service quality affect customer loyalty (Esmaili et al., 2021; Ozkan et al., 2022). Therefore, by investing in these factors, airlines can retain existing customers and attract new ones.

In this context, understanding passengers' purchasing behavior is critical for airlines to build a strong and loyal customer base. Providing superior service quality enables customers to make informed decisions among service providers, which is a critical determinant of an airline's success (Law et al., 2022; McKinsey, 2017). Numerous studies have explored the interconnections between service quality, customer satisfaction and repurchase intention. Nevertheless, research on passengers' perceptions and expectations of air transportation services remains scarce. Given the economic and social significance of the air transport sector, this study seeks to enhance the existing body of knowledge by examining passenger behavior. These findings can guide policymakers and industry stakeholders in developing strategies that are in line with passenger needs.

In this context, this study provides a comprehensive model to understand the key antecedents affecting airline service quality and customer satisfaction (see Figure 1). This study offers significant contributions to the literature and relevant stakeholders by (i) revealing the main motivation sources and antecedents of airline passengers, (ii) investigating the effects of service quality (SQ: brand credibility, ease of convenience, loyalty program, product uniqueness, reliability and dependability, promotion and service interaction) on consumer customer satisfaction, (iii) determining the effect of SQ on repurchase intention, (iv) examining the effect of SQ on repurchase intention, (v) providing important insights into the behavioral intentions and behaviors of airline passengers, providing significant contributions and innovations to the literature and relevant stakeholders, (vi) providing methodological, theoretical and practical contributions to the literature by obtaining robust results from the data tested using the PLS-SEM approach and (vii) focusing on the developing context of Turkey together with the consumption cultures in Asia, Europe and the Middle East.

This study aims to address the following research questions to advance the existing literature and the limited empirical discussions in this field.

Research questions;

- Q1. How do the different dimensions of airline service quality (SQ: brand credibility, ease of convenience, loyalty program, product uniqueness, reliability and dependability, promotion and service interaction) impact customer satisfaction and repurchase intention?
- Q2. What is the relative importance of functional versus experiential service elements in shaping overall perceptions of airline service quality?
- Q3. How do the relationships between service quality, customer satisfaction and repurchase intention develop?

1. Background Theory and Hypothesis Development

Service quality has been identified as a crucial factor that influences customer satisfaction and repurchase intention in various service contexts. Research has shown that website quality, comprising dimensions such as navigation, ease of use, security and customization, positively affects both repurchase intention and customer satisfaction in online shopping (Tandon et al., 2017). Similarly, in insurance and superannuation services, perceived quality indirectly influences customer satisfaction through equity and value perception (Hellier et al., 2003). Interestingly, some studies found contradictions in the relationship between service quality and customer satisfaction. For instance, in the B2C e-commerce context, delivery service was not found to significantly affect e-satisfaction and customer service quality did not directly impact trust (Miao et al., 2021). However, other studies have confirmed that e-logistics service quality is a strong antecedent of customer satisfaction, which, in turn, leads to repurchase intentions (Tandon & Ertz, 2023). In conclusion, although the majority of studies indicate a positive correlation between service quality, customer satisfaction and repurchase intention, the specific dimensions and mechanisms of influence may differ across various service contexts. Factors such as perceived value, brand preference and customer traits such as self-efficacy can moderate these relationships (Yi & Gong, 2008). Additionally, cultural differences and industry-specific factors may play a role in determining the relative importance of service quality dimensions in driving customer satisfaction and loyalty (Matzler et al., 2006).

However, factors affecting customer satisfaction in the airline industry have become an important research area in academic and sectoral studies in recent years. In particular, the impact of factors such as loyalty programs, product uniqueness, security perception, convenience, promotional activities, service interaction, brand reliability, operational reliability and overall service quality on customer satisfaction and repurchase intention has been addressed by many studies. Loyalty programmes are widely used to increase customer loyalty. Lewis (2009) and Bolton et al. (2000) found that loyalty programs have positive effects on repeat purchase behavior. Owing to these programs, customers believe that they receive higher service quality when they choose an airline and shape their brand preferences accordingly. Product uniqueness is an important factor that differentiates airlines from their competitors. Kandybin (2013) and Chan (2000) emphasized that differentiated products or services trigger word-of-mouth marketing by increasing customer satisfaction. The awards received by airplanes for their distinctive cabin designs are a concrete example of product differentiation. Safety is a determining factor in the perception of air transportation, particularly in developing regions. Atalık and Özel (2007) and Ringle et al. (2011) state that safety is one of the most critical factors in customers' airline preferences and that perceived safety has a direct impact on customer satisfaction. Ease of convenience means that passengers can complete the travel process effortlessly. Charoensettasilp and Wu (2014) showed that the speed and ease of transactions, such as ease of finding tickets, check-in processes and baggage claims, increase customer satisfaction. Online purchasing processes have been found to support this. Promotions keep brands in constant contact with consumers and reinforce customer loyalty. Ha and Muthaly (2012) found that advertising expenditures and customer-oriented communication strategies are strongly related to customer satisfaction. Service Interaction is an important component that affects satisfaction levels through direct communication between customers and staff. Liang and Zhang (2011) show that interaction quality directly contributes to customer satisfaction and loyalty. Brand credibility refers to a customer's psychological trust in a brand. Swait and Erdem (2007) emphasize that brand trustworthiness plays a decisive role in consumer decisions, while Choe and Zhao (2013) reveal that brand awareness affects customer satisfaction through perceived quality. Operational reliability and dependability are related to performance indicators such as on-time departures and arrivals. Sources such as Schaefer and Nemhauser (2006) and Business Travel News show that punctuality and baggage claim performance are among the most influential factors in customer decision making. Service quality is the most fundamental factor determining the extent to which customer needs are met. Ladhari (2009), Park et al. (2006) and Huang (2010) have presented findings that confirm the influence of service quality on customer satisfaction. Furthermore, numerous studies have substantiated the relationship between customer satisfaction and repurchase intention. Ranaweera (2007) and Sohaib et al.

(2016) stated that higher satisfaction results in higher loyalty and repurchase intention, whereas Saleem et al. (2017) emphasized that service quality affects this relationship directly and indirectly. In his analysis of airlines in Turkey, Konyalılar tried to determine the impact of brand image and perceived quality elements on customers' purchase intentions. This study shows that customer perceptions are linked to brand image, which affects repurchase decisions (Konyalılar, 2023). Ateş (2019) examines how brand factors are evaluated as a choice element in domestic passengers' airline preferences and shows how brand image is perceived as an indicator of service quality. Service quality indirectly contributes to repurchase intention by increasing customer satisfaction. In a study by Köse and Ayhün (2021), it was observed that high service quality has a positive effect on customer satisfaction and the level of satisfaction increases repurchase intention. Similarly, in the study of Çetindaş and Kaya, the effect of the corporate environmental image on customer satisfaction and repurchase was examined and it was revealed how the integration of environmental values has an effect on customer relations (Çetindaş & Kaya, 2021). In studies conducted on these relationships, the determining role of service quality on customer satisfaction and trust has been emphasized. Thus, customer satisfaction has a significant effect on repurchase intention. Başaran and Aksoy's research corroborates the association between e-service quality, customer satisfaction and repurchase intention (Başaran & Aksoy, 2019). Within the airline industry, effective management of these quality components has the potential to enhance customer loyalty and contribute to the fortification of brand image (Konyalılar, 2023). The influence of airline service quality on customer satisfaction and repurchase intentions has emerged as a significant concern in the contemporary competitive marketing landscape. Empirical studies have demonstrated that service quality exerts a direct influence on repurchase intention by fostering customer satisfaction and trust. Uz's study examines the indirect effects of service quality on repurchase behavior in the airline sector, emphasizing the roles of customer satisfaction and brand image. This investigation highlights the pivotal impact of trust and service quality on repurchase intention (Uz, 2023).

The influence of airline service quality on customers' purchase and repurchase intentions is intrinsically linked to service quality, brand image and customer satisfaction. This underscores the importance for airlines to prioritize service quality as a means to secure a competitive advantage. Based on the above literature and the current limited discussion, we propose the following hypotheses and model (see Fig. 1).

- H1:** Brand credibility has a positive effect on service quality.
- H2:** Loyalty program has a positive effect on service quality.
- H3:** Product uniqueness has a positive effect on service quality.
- H4:** The ease of convenience has a positive effect on service quality.
- H5:** Reliability and dependency have a positive impact on service quality.
- H6:** Promotion has a positive effect on service quality.
- H7:** Service interaction has a positive effect on service quality.
- H8:** Service quality has a positive effect on customer satisfaction.
- H9:** Customer satisfaction has a positive effect on repurchase intention.
- H10:** Service quality has a positive effect on repurchase intention.

Figure 1 shows the model developed to test the proposed hypotheses and identify the key antecedents that influence consumers' preferences.

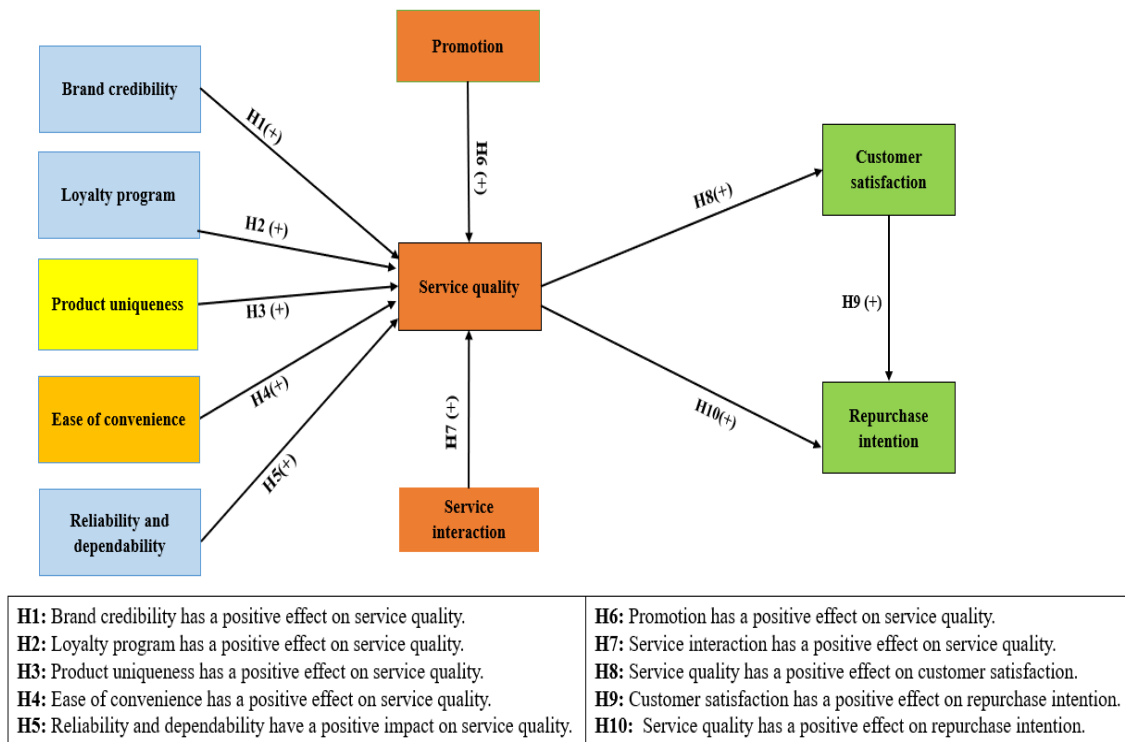

Fig. 1: Proposed theoretical framework model

2. Methodological Background

2.1. Method, Participants and Scale

This study examined the relationships between service quality, customer satisfaction and repurchase intention. As sub-dimensions of service quality, factors such as brand credibility, convenience, loyalty program, product uniqueness, reliability and dependency, promotion and service interaction were evaluated. This comprehensive approach provides an important framework for understanding the multidimensional nature of airlines' service quality. The inclusion of these various sub-dimensions reflects the complex nature of the airline industry and the various touchpoints that shape a customer's experience. For example, brand credibility may encompass the airline's reputation and perceived reliability, while convenience may relate to factors such as booking processes, check-in procedures and flight schedules. Consideration of loyalty programs recognizes the importance of rewarding frequent flyers, while product uniqueness may refer to different in-flight services or route offerings. Reliability and dependency are likely to address important aspects such as on-time performance and consistency in service delivery. By evaluating these factors together, this study provides valuable insights for airlines seeking to improve service quality, enhance customer satisfaction and foster long-term customer relationships so that they can increase repurchase intentions. Before starting the main fieldwork, an initial pilot test was conducted to reduce common method bias. After the pilot test, minor errors in the questions were corrected and the questionnaire was finalized. In this respect, sample selection and data collection processes are critical to the reliability of the research. In this study, we obtained a large dataset by surveying 336 consumers through a professional firm. The survey method was used as an effective tool to collect respondents' experiences and perceptions systematically. This approach allows us to obtain consumer opinions about airline services in a comprehensive manner. PLS-SEM was used for data analysis. This method is a powerful tool for modeling and testing complex relationships. Smart PLS4 and SPSS 26 programs were used to provide a detailed and multifaceted analysis of the data. The proposed model was tested using 10,000 bootstrap samples to increase the reliability of the results. The direct effects in the structural model were examined at the 5% significance level to identify statistically significant relationships. The validity and reliability of the study were assessed using t-statistics and significance levels,

respectively. This approach supported the scientific soundness and reliability of the findings. In conclusion, this study offers a comprehensive and systematic framework for examining the impact of airline service quality on customer satisfaction and repurchase intention. This sequential methodological approach establishes a robust foundation for addressing research questions and elucidating the factors that influence customer experience within the airline industry. The first part of the questionnaire consisted of items used to decide who to include and who to exclude, while the second part consisted of items used to elicit some demographic information of the respondents. The last part consisted of items related to dependent and independent variables, respectively. The constructs used in this study were adapted from the scales used by Kalemba et al. (2017) and Law et al. (2022).

3. Measurement Model and Descriptive Results

Table 1 presents the demographic characteristics of the sample group participating in the study in detail. In terms of gender distribution, 59.2% of the participants are male (199 people) and 40.9% (137 people) are female. In terms of education level, the majority of participants have higher education. Those with a master's degree and above constitute the largest group with 58.3%, followed by bachelor's degree holders with 25%. In terms of age distribution, the 35-44 age range has the highest rate with 42.6% (143 people). This is followed by the 45-55 age group with 22.9%. In terms of income, 49.6% (138 people) of the participants have an income of 17,001 TL and below and 23.7% (66 people) have an income of 7,001-37,000 TL. The main purpose of participants' travel was sightseeing (46.4%), followed by visiting friends and family (24.1%) and business trips (20.2%). According to Table 1, when we examined the reason for the participants to fly, 83% (279 people) stated time saving and 10.7% stated that they preferred to fly because there was no other option. In terms of annual travel frequency, those who travel 1-2 times (58.9%) are the majority. It is also observed that the majority (87.5%) of ticket fees are paid by the employer. These data show that the sample group is educated, predominantly middle-aged, mostly male and of low-middle income.

Table 1: Demographic profile

		Frequency	Percent
Gender	Male	199	59.2
	Female	137	40.9
Education	Middle school	9	2.7
	High school	24	7.1
	Associate's degree	23	6.8
	Bachelor's degree	84	25.0
	Master's and above	196	58.3
Age	18 to 24	33	9.8
	25 to 34	67	19.9
	35 to 44	143	42.6
	45 to 55	77	22.9
	55 and above	16	4.8
Income	17.001 and less	138	49.6
	17.001-37.000TL	66	23.7
	37.001-57.000TL	31	11.2
	57.001-77.000TL	18	6.5
	77.001TL and more	25	9.0
Purpose of travel?	Business Purpose	68	20.2
	For Travel	156	46.4
	Friend-Family Visit	81	24.1
	Other	31	9.2

Reason for flying?	Time Saving	279	83.0
	Since there is no other option	36	10.7
	Because of the Favorable Price	21	6.3
Your annual travel frequency?	1 to 2	198	58.9
	3 to 5	98	29.2
	6 and above	40	11.9
Who pays for the ticket?	Employer Pays	294	87.5
	I Pay Myself	41	12.2
	My family pays	1	0.3
	I Pay with Flight Points	0	0
Total		336	100

Source: Author's own work

The reliability and validity of internal consistency were evaluated using Cronbach's alpha (CA), composite reliability (CR) and average variance extracted (AVE). As indicated in Table 2, the CA values ranged from 0.680 to 0.850, exceeding the threshold value (0.60-0.70) deemed acceptable for research in the social sciences (Ursachi et al., 2015; Hair et al., 2017; Armutcu et al., 2024). The CR values, which ranged from 0.827 to 0.930, are also higher than the accepted threshold value (Hair et al., 2017). The AVE values, as presented in Table 2, varied between 0.616 and 0.870. All these values exceeded the threshold value (0.50) as recommended by Fornell and Locker (1981).

Table 2: Construct reliability, validity and discriminant validity

Construct	Reliability and Convergent Validity			
	PLS-SEM estimation			
	CA	CR	rho_A	AVE
BR	0.723	0.843	0.756	0.643
CS	0.850	0.930	0.852	0.870
EC	0.617	0.839	0.617	0.723
LP	0.712	0.838	0.730	0.635
PR	0.691	0.827	0.713	0.616
PU	0.750	0.886	0.802	0.796
RD	0.622	0.839	0.650	0.723
RI	0.680	0.930	0.853	0.870
SI	0.811	0.886	0.829	0.722

Note: BR: Brand credibility, CS: Customer satisfaction, PR: Promotion, EC: Ease of convenience, LP: Loyalty program, PU: Product uniqueness, RD: Reliability and dependability, RI: Repurchase intention and SI: Service interaction

Source: Author's own work

Discriminant validity refers to the extent to which a construct differs from others, ensuring that the measurement reflects distinct constructs rather than overlapping concepts. This assessment is critical in structural equation modeling (SEM) to ensure that the constructs are conceptually unique and validate their empirical measurements. The Fornell-Larcker criterion and the heterotrait-monotrait ratio (HTMT) are the two primary methods used to evaluate discriminant validity. The Fornell-Larcker criterion posits that a construct demonstrates discriminant validity when the square root of its Average Variance Extracted (AVE) is greater than the correlations it has with other constructs. Furthermore, the HTMT offers a nuanced approach by focusing on the ratio of heterotrait correlations to monotrait correlations. This measure is generally

considered to be a more sensitive indicator of discriminant validity than the Fornell-Larcker criterion. Henseler et al. emphasizes that HTMT values below a certain threshold (usually 0.90) are indicative of discriminant validity, making it a useful tool for assessing model fit in SEM (Henseler et al., 2014). In the current study, a discriminant validity test was employed to evaluate the proximity or distinction of constructs within the model (Richard et al., 1991). As illustrated in Table 3, discriminant validity was established for the construct when the square root of the AVE values surpassed the loading threshold of 0.5 (Fornell & Lacker, 1981). According to Hair et al. (2017), the correlation values within any construct should not exceed the square root of the AVE values for that construct. Based on these assessments, the results presented in Table 3 indicate that all constructs successfully achieved discriminant validity (Armutcu et al., 2024).

Table 3: Discriminant Validity (Heterotrait-monotrait ratio (HTMT), Fornell-Larcker criterion and cross loading test results)

Heterotrait-monotrait ratio (HTMT)									
	BR	CS	EC	LP	PR	PU	RD	RI	SI
BR									
CS	0.535								
EC	0.382	0.686							
LP	0.270	0.469	0.469						
PR	0.546	0.594	0.672	0.735					
PU	0.586	0.198	0.166	0.481	0.328				
RD	0.777	0.874	0.649	0.445	0.724	0.322			
RI	0.580	0.872	0.605	0.448	0.625	0.230	0.818		
SI	0.658	0.646	0.730	0.414	0.684	0.235	0.808	0.534	
Fornell-Larcker criterion									
	BR	CS	EC	LP	PR	PU	RD	RI	SI
BR	0.802								
CS	0.427	0.933							
EC	0.262	0.497	0.850						
LP	0.184	0.370	0.302	0.797					
PR	0.391	0.463	0.447	0.519	0.785				
PU	0.425	0.162	0.069	0.360	0.240	0.892			
RD	0.530	0.645	0.402	0.309	0.483	0.229	0.850		
RI	0.459	0.743	0.439	0.354	0.487	0.187	0.600	0.933	
SI	0.511	0.547	0.524	0.321	0.531	0.191	0.569	0.458	0.850
Cross loading test results									
	BR	CS	EC	LP	PR	PU	RD	RI	SI
BR1	0.729	0.277	0.176	0.212	0.337	0.374	0.332	0.334	0.398
BR2	0.878	0.407	0.283	0.137	0.363	0.348	0.518	0.431	0.504
BR3	0.793	0.327	0.154	0.109	0.242	0.313	0.401	0.329	0.315
CS1	0.417	0.936	0.472	0.376	0.427	0.159	0.615	0.719	0.500
CS2	0.378	0.929	0.454	0.312	0.437	0.143	0.587	0.666	0.521
EC2	0.266	0.416	0.845	0.259	0.318	0.157	0.325	0.392	0.428
EC3	0.180	0.430	0.856	0.254	0.440	-0.037	0.358	0.356	0.462
LP1	0.180	0.241	0.301	0.722	0.405	0.237	0.225	0.225	0.283
LP2	0.055	0.307	0.277	0.816	0.419	0.259	0.184	0.269	0.249

LP3	0.210	0.327	0.165	0.846	0.420	0.353	0.323	0.341	0.247
PR1	0.194	0.329	0.392	0.278	0.750	0.040	0.302	0.340	0.330
PR2	0.343	0.313	0.239	0.462	0.758	0.273	0.347	0.339	0.380
PR3	0.371	0.432	0.406	0.471	0.843	0.243	0.466	0.451	0.515
PU1	0.382	0.164	0.085	0.348	0.218	0.926	0.214	0.183	0.183
PU2	0.381	0.120	0.031	0.288	0.212	0.857	0.194	0.146	0.155
RD1	0.458	0.472	0.338	0.178	0.416	0.128	0.808	0.458	0.503
RD2	0.449	0.612	0.347	0.330	0.410	0.248	0.891	0.555	0.473
RI1	0.432	0.714	0.448	0.347	0.459	0.184	0.564	0.937	0.443
RI2	0.424	0.671	0.369	0.312	0.448	0.164	0.555	0.928	0.410
SI1	0.410	0.412	0.425	0.217	0.425	0.107	0.499	0.338	0.847
SI2	0.452	0.411	0.397	0.212	0.399	0.161	0.479	0.306	0.847
SI3	0.441	0.546	0.497	0.362	0.510	0.206	0.476	0.490	0.855

Note: BR: Brand credibility, CS: Customer satisfaction, EC: Ease of convenience, PR: Promotion, LP: Loyalty program, PU: Product uniqueness, RD: Reliability and dependability, RI: Repurchase intention and SI: Service interaction

Source: Author’s own work

Table 4 presents the factor loadings, VIF values and model goodness-of-fit metrics for all the items. Initially, the VIF values were scrutinized to assess the linearity of the variables, revealing that these values were below the threshold of 3.3 (Kock, 2015; Armutcu et al., 2024). This suggests an absence of a linear relationship among the variables. Additionally, the factor loading values, which are used to determine the external loadings of the items, exceeded the threshold of 0.708 (Hair et al., 2017). Moreover, Table 4 displays the research model's goodness of fit values, with Schumacker and Lomax (1996) indicating that an SRMR value ranging from 0.05 to 0.08 signifies a good model fit. Upon examining the goodness of fit values, it was noted that the SRMR value was below the threshold of 0.05 (0.080) (Hu & Bentler, 1999). Furthermore, the Normed Fix Index (NFI) value for model fit should range between 0 and 1, with values near 1 being indicative of a good fit (Schermelleh-Engel et al., 2003; Armutcu et al., 2024). In the current study, the NFI value for the structural model, as shown in Table 4, is 0.869, which signifies a good model fit.

Table 4: Factor loadings, VIF and Model fit

Construct	Item	PLS-SEM Estimation			
		Factor loadings	VIF	Model Goodness of Fit	
				SRMR/ NFI	d_UL/d_G
Brand credibility	BR1	0.729	1.341	.053/ .869	.715/ .254
	BR2	0.878	1.629		
	BR3	0.793	1.440		
Customer satisfaction	CS1	0.936	2.209		
	CS2	0.929	2.209		
Ease of convenience	EC2	0.845	1.248		
	EC3	0.856	1.248		
Loyalty program	LP1	0.722	1.302		
	LP2	0.816	1.439		
	LP3	0.846	1.511		
Promotion	PR1	0.750	1.301		
	PR2	0.758	1.355		

	PR3	0.843	1.387
Product uniqueness	PU1	0.926	1.562
	PU2	0.857	1.562
Reliability and dependability	RD1	0.808	1.256
	RD2	0.891	1.256
Repurchase intention	RI1	0.937	2.207
	RI2	0.928	2.207
	SI1	0.847	1.992
Service interaction	SI2	0.847	1.993
	SI3	0.855	1.553

Source: Author's own work

4. Results of Regression and Hypothesis Testing

The model proposed in the current study was tested using a variance-based structural equation model with partial least squares path modelling and 10,000 bootstraps, as suggested by (Henseler et al., 2016) and frequently used to explain consumer behaviour. The results obtained are summarized in Table 5. All the direct effects in the structural model are statistically significant at the 5% significance level, and all the hypotheses are supported. First, the effect of brand credibility on service quality (BR → SQ) is positive and significant ($\beta = 0.243$, $t = 14.425$, $p < 0.05$). This result indicates that brand credibility increases perceived service quality and H1 is supported. Convenience (EC → SQ; H4: $\beta = 0.167$, $t = 11.013$), loyalty program (LP → SQ; H2: $\beta = 0.191$, $t = 10.519$), product uniqueness (PU → SQ; H3: $\beta = 0.111$, $t = 6.170$), reliability and dependence (RD → SQ; H5: $\beta = 0.199$, $t = 13.812$), promotion (PR → SQ; H5: $\beta = 0.223$, $t = 14.089$) and service interaction (SI → SQ; H7: $\beta = 0.286$, $t = 16.623$) have significant positive effects on service quality. These results indicate that both functional and experiential service components affect the perception of service quality and H2, H3, H4, H5, H6 and H7 are supported. The effect of customer satisfaction on repurchase intention (CS → RI) is strong and significant ($\beta = 0.579$, $t = 10.857$, $p < 0.05$). This finding reveals that satisfaction plays a critical role in customers' future purchase behavior and supports H9. Service quality has significant positive effects on both customer satisfaction (SQ → CS: $\beta = 0.655$, $t = 17.706$) and repurchase intention (SQ → RI: $\beta = 0.250$, $t = 5.194$). These findings reveal that service quality is not only a perceptual outcome but also a determinant factor of customer behavior. Therefore, H8 and H10 are supported.

In general, the model has a strong structure to explain both the factors affecting service quality and customer outcomes resulting from service quality. High t-statistics and significance levels support the reliability of the model.

Table 5: Structural Regression Model Results (PLS-SEM)

Relationship	PC	STDEV	T Statistics	Significant? ($p < 0.05$) *	Hypotheses	
Model Direct Effects						
BR-> SQ	0,243	0,017	14,425	YES*	Accepted	H1
LP-> SQ	0,191	0,018	10,519	YES*	Accepted	H2
PU-> SQ	0,111	0,018	6,170	YES*	Accepted	H3
EC-> SQ	0,167	0,015	11,013	YES*	Accepted	H4
RD-> SQ	0,199	0,014	13,812	YES*	Accepted	H5

PR-> SQ	0,223	0,016	14,089	YES*	Accepted	H6
SI-> SQ	0,286	0,017	16,623	YES*	Accepted	H7
SQ-> CS	0,655	0,037	17,706	YES*	Accepted	H8
CS-> RI	0,579	0,053	10,857	YES*	Accepted	H9
SQ-> RI	0,250	0,048	5,194	YES*	Accepted	H10

Note: * denotes significance at the 5% level. PC: Path Coefficients, SQ: Service quality, PR: Promotion, BR: Brand credibility, CS: Customer satisfaction, EC: Ease of convenience, LP: Loyalty program, PU: Product uniqueness, RD: Reliability and dependability, RI: Repurchase intention and SI: Service interaction

Source: Author’s own work

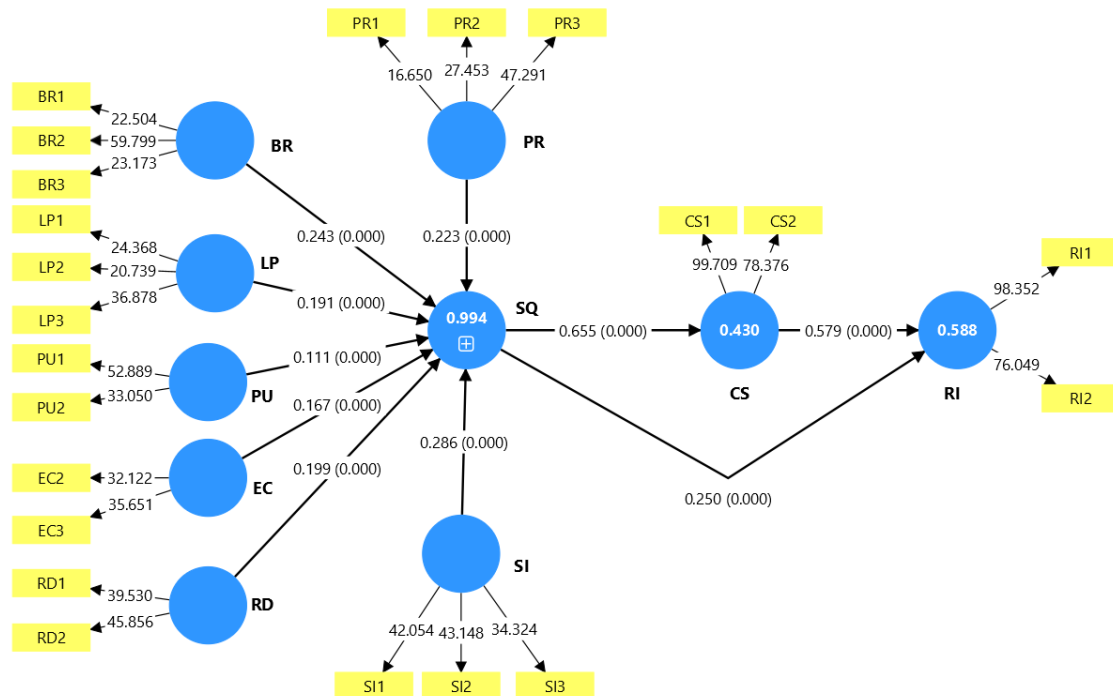

Fig. 2: Regression analysis result of the proposed model

5. General results

5.1. Discussion and Conclusion

The findings of the current study demonstrate a substantial influence of airline service quality on customer satisfaction and the intention to repurchase. Structural equation modeling analyses confirmed that all the proposed hypotheses were supported.

Factors such as brand credibility, convenience, loyalty program, product uniqueness, reliability and dependability, promotion and service interaction positively influenced the perception of service quality. Among these factors, service interaction had the strongest effect, followed by brand reliability, promotion and dependability.

The quality of service exerts a substantial positive influence on both customer satisfaction and the intention to repurchase. This suggests that providing high-quality services increases customer satisfaction and positively influences future purchase behavior. Furthermore, customer satisfaction was found to have a strong effect on repurchase intention.

These findings suggest that airlines should focus on various aspects of service quality to improve customer satisfaction and loyalty. In particular, it is important to emphasize the quality of customer interaction, brand credibility and effective promotions. Moreover, providing reliable and dependent services, developing unique products and providing ease of use also positively affect customer perceptions.

In conclusion, this study thoroughly investigated the interconnections among service quality, customer satisfaction and repurchase intention within the airline industry, thereby making substantial contributions to the existing literature. The results obtained provide valuable information for airlines in making strategic decisions and developing customer-oriented services. Based on these findings, airlines should adopt a holistic approach to improve customer experience. They should focus not only on in-flight services, but also on the entire customer journey, from the booking process to the baggage claim. Furthermore, it is important to constantly communicate with customers through digital platforms and social media channels to better understand their needs and provide quick solutions.

5.2. Theoretical and practical contributions of the study

This study investigated the influence of airline service quality on customer satisfaction and the intention to repurchase. This study addressed the factors affecting service quality and their consequences within the framework of an integrated model. This study examined the effects of brand credibility, convenience, loyalty programs, product uniqueness, reliability and dependability and promotion and service interaction on service quality perception. In addition, the direct effects of service quality on customer satisfaction and repurchase intentions were investigated. The findings showed that all the factors examined positively affected perceptions of service quality. Service interaction had the strongest effect, followed by brand credibility, promotion and reliability. The quality of service exerted a significant positive influence on both customer satisfaction and the intention to repurchase. Furthermore, customer satisfaction had a substantial impact on repurchase intention. These findings indicate that airlines should prioritize various dimensions of service quality to enhance customer satisfaction and foster customer loyalty. In particular, it is important to focus on the quality of customer interaction, brand credibility and effective promotions. In addition, providing reliable and dependent services, developing unique products and providing ease of use also positively affect customer perceptions. This study comprehensively examined the relationships between service quality, customer satisfaction and repurchase intention in the airline industry, and makes important contributions to the relevant literature. These results provide valuable insights for airlines in making strategic decisions and developing customer-oriented services. Practically, the study identified specific areas that airlines should focus on to improve service quality, particularly emphasizing the importance of service interaction, brand credibility and promotions. By demonstrating the strong influence of customer satisfaction on repurchase intention, these findings emphasize the importance of developing satisfaction-oriented strategies to increase customer loyalty.

5.3. Limitations of the study and recommendations for future researchers

This study has some limitations. First, it is a cross-sectional study conducted over a single period. As customer perceptions and behaviors may change over time, future research may adopt a longitudinal approach. Second, this study covers only airline passengers in Turkey. The results may vary across cultures and geographical regions. Third, the study is based only on quantitative data. Including qualitative methods may provide a deeper understanding of the customer experience. Future researchers should first test the generalizability of the results by replicating the study in different countries and cultures. Second, additional analytical techniques such as importance-performance analysis (IPMA) and artificial neural network analysis (ANN) can be used to determine the relative importance of the service quality dimensions. Third, customer segmentation can be used to examine the differences in perceptions and behaviors between different passenger groups. Finally, the impact of digital technologies and sustainability practices on service quality perception can be investigated.

References

- Atalık, O., & Özel, E., (2007). Passenger expectations and factors affecting their choice of low-cost carriers: Pegasus Airlines. In: *Proceedings of the Northeast Business & Economics Association*, pp. 285–288.
- Ateş, A. (2019). Havayolu şirketlerinde markalaşmanın iç hat yolcularının havayolu tercihleri üzerinde etkileri: konya ili araştırması. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 6(1), 56-69. <https://doi.org/10.31771/jtr.2019.15>
- Armutcu, B., Zeqiri, J., Ibahrine, M., Gleason, K., & Alserhan, B. A. (2024). The relationship between digital marketing and product purchase behaviour in Turkey: A structural equations modelling approach. *Journal of Marketing Communications*, 1–31. <https://doi.org/10.1080/13527266.2024.2431930>
- Başaran, Ü., & Aksoy, F. (2019). İnternet bankacılığında e-hizmet kalitesinin analizi üzerine bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (24), 93-114. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.558876>
- Bolton, R.N., Kannan, P.K., & Bramlett, M.D., (2000). Implications of loyalty program membership and service experiences for customer retention and value. *Journal of the academy of marketing science*. 28 (1), 95–108
- Chan, D., (2000). Beyond Singapore Girl–Grand and product/service differentiation strategies in the new millennium. *Journal of Management Development*. 19 (6), 515–542.
- Charoensettasilp, S., & Wu, C., (2014). Thai passengers' satisfaction after receiving services from Thailand's domestic low cost airline. *International Journal of u-and e-Service, Science and Technology*. 6, 505–506.
- Choe, P., & Zhao, Y., (2013). The influence of airline brand on purchase intention of air tickets in China. *Industrial Engineering and Management Systems*. 12 (2), 143–150
- Çetindaş, A., & Kaya, G. (2021). Çevreci değerın tekrar satın alma üzerindeki etkisinde kurumsal çevreci imajın aracı rolü: havayolu yolcuları üzerine bir araştırma. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(14), 142-155. <https://doi.org/10.25204/iktisad.842156>
- Esmacılı, A., Meidutė-Kavaliauskienė, I., Haghgoo, I., & Davidavičienė, V. (2021). Customer Loyalty in Mobile Banking: Evaluation of Perceived Risk, Relative Advantages, and Usability Factors. *Engineering Economics*, 32(1), 70–81. <https://doi.org/10.5755/j01.ee.32.1.25286>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research* 18(1), 39-50
- Ha, H.-Y., & Muthaly, S., (2012). The effects of advertising spending on satisfaction: a comparison study of bank and supermarket industries. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 30, 87–97.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)* (2nd ed.). Sage.
- Hellier, P. K., Geursen, G. M., Carr, R. A., & Rickard, J. A. (2003). Customer repurchase intention. *European Journal of Marketing*, 37(11/12), 1762–1800. <https://doi.org/10.1108/03090560310495456>
- Huang, Y.-K., (2010). The effect of airline service quality on passengers' behavioural intentions using SERVQUAL scores: A Taiwan case study. *Journal of the Eastern Asia Society for Transportation Studies*, 8, 2330–2343.
- Kalemba, N., Planas, F. C., Hernández-Lara, A. B., & Rebull, M. V. S. (2018). Service quality and economic performance in the us airline business. *Aviation*, 21(3), 102-110. <https://doi.org/10.3846/16487788.2017.1378266>
- Konyalılar, N. (2023). Marka imajının marka satın alma niyetine etkisi: türkiye’de faaliyet gösteren havayolu işletmeleri üzerinde bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(2), 745-755. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.1214886>
- Köse, B., & Ayhün, S. (2021). Hizmet kalitesi ve müşteri tatmininin tekrar satın alma niyetine etkisi: z kuşağı kahve dükkânı müşterileri üzerine bir araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 2067-2085. <https://doi.org/10.26677/tr1010.2021.835>

- Ladhari, R., (2009). Service quality, emotional satisfaction, and behavioural intentions: a study in the hotel industry. *Managing Service Quality: An International Journal*, 19 (3), 308–331.
- Law, C. C. H., Zhang, Y., & Gow, J. (2022). Airline service quality, customer satisfaction, and repurchase intention: laotian air passengers' perspective. *Case Studies on Transport Policy*, 10(2), 741-750. <https://doi.org/10.1016/j.cstp.2022.02.002>
- Law, C.C., (2018). *A Practical Guide to Airline Customer Service: From Airline Operations to Passenger Service*. Brown Walker Press, Irvine, USA.
- Lewis, M., (2009). The influence of loyalty programs and short-term promotions on customer retention. *Journal of marketing research*, 41 (3), 281–292
- Liang, R.-D., & Zhang, J.-S., (2011). The effect of service interaction orientation on customer satisfaction and behavioral intention: the moderating effect of dining frequency. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 24, 1026–1035.
- Matzler, K., Renzl, B., & Rothenberger, S. (2006). Measuring the Relative Importance of Service Dimensions in the Formation of Price Satisfaction and Service Satisfaction: A Case Study in the Hotel Industry. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 6(3), 179–196. <https://doi.org/10.1080/15022250600872850>
- Miao, M., Javed, M. K., Hanif, N.-U.-A., Zaman, S. I., Jalees, T., & Khan, S. (2021). The influence of e-customer satisfaction, e-trust and perceived value on consumer's repurchase intention in B2C e-commerce segment. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 34(10), 2184–2206. <https://doi.org/10.1108/apjml-03-2021-0221>
- Ostrowski, P. L., O'Brien, T. V., & Gordon, G. L. (1993). Service Quality and Customer Loyalty in the Commercial Airline Industry. *Journal of Travel Research*, 32(2), 16–24. <https://doi.org/10.1177/004728759303200203>
- Ozkan, M., Eyupoglu, S. Z., & Cek, K. (2022). Sustainable Development and Customer Satisfaction and Loyalty in North Cyprus: The Mediating Effect of Customer Identification. *Sustainability*, 14(9), 5196. <https://doi.org/10.3390/su14095196>
- Park, J.-W., Robertson, R., & Wu, C.-L., (2006). Modelling the impact of airline service quality and marketing variables on passengers' future behavioural intentions. *Transportation Planning and Technology*, 29 (5), 359–381.
- Ranaweera, C., (2007). Are satisfied long-term customers more profitable? Evidence from the telecommunication sector. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 15 (2), 113–120.
- Ringle, C.M., Sarstedt, M., & Zimmermann, L., (2011). Customer satisfaction with commercial airlines: the role of perceived safety and purpose of travel. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19 (4), 459–472
- Robledo, M.A., (2011). Measuring and managing service quality: integrating customer expectations. *Managing Service Quality: An International Journal*. 11, 22–31.
- Saleem, M.A., Zahra, S., & Yaseen, A., (2017). Impact of service quality and trust on repurchase intentions- the case of Pakistan Airline Industry. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 29 (5), 1136–1159
- Schaefer, A.J., & Nemhauser, G.L. (2006). Improving airline operational performance through schedule perturbation. *In Annals of Operations Research*, 144, 3-16.
- Sohaib, M., Rehman, M.A., & Akram, U., (2016). Underlying Effect of customer satisfaction on repurchase intentions: mediating role of trust and commitment. *European Journal of Business and Management*, 8, 105–115.
- Strenitzzerová, M., & Gaňa, J. (2018). Customer Satisfaction and Loyalty as a Part of Customer-Based Corporate Sustainability in the Sector of Mobile Communications Services. *Sustainability*, 10(5), 1657. <https://doi.org/10.3390/su10051657>
- Swait, J., & Erdem, T., (2007). Brand effects on choice and choice set formation under uncertainty. *Marketing science*. 26 (5), 679–697.
- Tandon, U., & Ertz, M. (2023). Modelling gamification, virtual-try-on technology, e-logistics service quality as predictors of online shopping: an empirical investigation. *Current Psychology*, 43(16), 14289–14303. <https://doi.org/10.1007/s12144-023-05379-2>

- Tandon, U., Kiran, R., & Sah, A. N. (2017). Customer Satisfaction as Mediator Between Website Service Quality and Repurchase Intention: An Emerging Economy Case. *Service Science*, 9(2), 106–120. <https://doi.org/10.1287/serv.2016.0159>
- Ursachi, G., Horodnic, I. A., & Zait, A. (2015). How reliable are measurement scales? External factors with indirect influence on reliability estimators. *Procedia economics and finance*, 20, 679-686.
- Uz, C. (2023). Marka imaji ve hizmet kalitesinin güven üzerindeki etkisinde müşteri tatmininin aracılık rolü. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32(1), 179-194. <https://doi.org/10.35379/cusosbil.1159788>
- Yi, Y., & Gong, T. (2008). The electronic service quality model: The moderating effect of customer self-efficacy. *Psychology & Marketing*, 25(7), 587–601. <https://doi.org/10.1002/mar.20226>

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author

Dursun YILMAZ*, Mehmet Akif GÜNAY**

Makale Adı/Article Name

Suriye Devriminin Türk Yazılı Basınında Temsili

Syrian Revolution in the Turkish Print Media

ÖZ

Suriye iç savaşının 14. yılında, Esad rejiminin hâlen iktidarını sürdürdüğü bir dönemde, muhalif güçlerin beklenmedik bir şekilde Şam'ı ele geçirmesi dünya kamuoyunun dikkatini çekmiştir. 27 Kasım 2024'te başlayan bu ani saldırılar sonucunda Halep ve Hama'nın ardından yalnızca on gün içinde Şam alınmış; Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ) liderliğindeki muhalefet güçleri Esad rejimini sona erdirmiştir. Bu çalışma, Türk yazılı medyasının HTŞ'yi nasıl tanımladığını ve ideolojik konumlandırmalar üzerinden nasıl çerçevelediğini incelemektedir. Çerçeveleme kuramı temelinde yapılandırılan çalışmada, eleştirel söylem analizi ile nitel içerik analizi birlikte kullanılmıştır. İdeolojik eğilimleri farklılık gösteren 15 gazetenin manşetleri, haber dili, kavram kullanımları ve görselleri analiz edilmiştir. Bulgular, muhafazakâr medyanın HTŞ'yi "direniş hareketi" olarak çerçevelediğini; seküler ve sol yayınların ise "terör örgütü" olarak tanımladığını ortaya koymaktadır. Merkez medya ise daha çok nötr ve temkinli bir söylem üretmektedir. Bu sonuçlar, Türk mediasındaki haber söylemlerinin yalnızca haber aktarma amacı taşımadığını; aynı zamanda ideolojik pozisyonları yeniden üreten yapılar olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ), Türk Medyası, Söylem Analizi, Suriye İç Savaşı.

ABSTRACT

In the 14th year of the Syrian civil war, the rapid fall of the Assad regime following a sudden military offensive by opposition forces led by Hay'at Tahrir al-Sham (HTS) attracted international attention. Contrary to expectations of a prolonged conflict, HTS-led forces captured Damascus in just ten days, forcing Assad to flee the country on 8 December 2024. This study examines how Turkish print media ideologically framed and positioned HTS during this critical turning point. The research is theoretically grounded in framing theory and methodologically combines critical discourse analysis and qualitative content analysis. The headlines, language, terminology, and visual elements of 15 ideologically diverse newspapers were analyzed. The findings reveal that conservative media framed HTS as a "resistance movement," whereas secular and leftist outlets described it as a "terrorist organization." Centrist newspapers generally adopted a neutral or cautious tone. These results demonstrate that media discourses not only convey information but also reproduce ideological positions, particularly in the representation of controversial non-state actors in conflict zones.

Keywords: Hay'at Tahrir al-Sham (HTS), Turkish Media, Discourse Analysis, Syrian Civil War.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, dursun.yilmaz@gop.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi, mag-user@hotmail.com,

Extended Abstract

The Syrian civil war, which erupted in 2011, has profoundly transformed the political and social dynamics of the Middle East. One of the prominent and internationally controversial actors to emerge from this process is Hay'at Tahrir al-Sham (HTS). Although originally affiliated with Al-Qaeda-linked groups, HTS has gradually renounced these connections and positioned itself as a legitimate opposition actor resisting the Assad regime. However, HTS is still officially designated as a terrorist organization by actors such as Turkey, the United States, and the European Union. This dual identity has created a significant zone of discursive ambiguity and ideological fragmentation in media narratives. Within this context, the present study examines how HTS is represented in the Turkish print media, what ideological frames are employed in this representation, and to what extent these representations align with Turkey's broader foreign policy perspectives.

The research is theoretically grounded in framing theory, which analyzes how events, actors, and issues are constructed in media discourse through the emphasis or suppression of certain aspects (Entman, 1993). Based on this theoretical framework, the study adopts a multi-layered analytical model that combines Critical Discourse Analysis (CDA) and qualitative content analysis. While framing theory serves as the conceptual foundation, CDA and content analysis are applied as practical tools for analyzing data in line with this framework.

Critical Discourse Analysis approaches discourse not merely as a linguistic structure but as a social practice that reflects and reproduces power relations, ideological positions, and political mechanisms (Van Dijk, 1988; Wodak & Meyer, 2009). This analytical model focuses on how discourse is produced, for whom, against whom, and in which context. Within Van Dijk's macro and micro levels of analysis, the study explores micro-level features such as lexical choices, sentence structures, and discursive strategies, as well as macro-level structures such as the thematic and schematic organization of news reports (Amoussou & Allagbe, 2018).

Content analysis is employed as a complementary method to support discursive analysis. The study systematically examines the distribution of key terms in news articles, tone variations, the frequency with which HTS is described using terms such as "terror," "jihad," "resistance," and "opposition," and the nature of accompanying visuals (Özsarı et al., 2016). In doing so, the analysis covers both verbal and visual content, interpreted through an ideological lens.

The empirical data consist of front-page articles from 15 national newspapers published on December 9, 2024, one day after the collapse of the Assad regime. This date marks a significant turning point in the Syrian conflict and represents a critical moment in terms of media response. The newspapers were categorized according to their ideological orientations as follows:

- Centrist-liberal (Hürriyet, Milliyet, Posta),
- Pro-government (Sabah, Akşam, Türkiye),
- Conservative-Islamist (Karar, Millî Gazete, Yeni Akit),
- Conservative-nationalist (Türkgün, Yeniçağ, Yeni Birlik),
- Secular-leftist (Cumhuriyet, Sözcü, Aydınlık).

Each group was analyzed comparatively in terms of news language, headline structure, visual preferences, lexical selection, and discursive strategies.

The findings reveal that media representations of HTS largely align with the ideological positions of the newspapers. Pro-government and conservative-Islamist newspapers framed HTS as a legitimate resistance movement, downplayed its radical associations, and portrayed it as a "freedom actor" in the fight against the Assad regime. Centrist-liberal newspapers adopted a more neutral and geopolitically focused narrative, generally avoiding direct reference to HTS and instead using broader, ideologically neutral terms such as "opposition forces" or "armed opposition." Secular-leftist newspapers described HTS explicitly as a "jihadist terrorist organization," developed critical narratives around Turkey's possible indirect support, and highlighted the risks such involvement may pose in terms of international law and human rights.

Conservative-nationalist newspapers, on the other hand, generally avoided naming HTS directly but framed it within a national security discourse, implying that it served as a necessary force aligned with Turkey's strategic interests in the region.

These divergent frames indicate that Turkish print media do not merely function as transmitters of information, but rather operate as discursive fields where ideological positions are produced, reinforced, or contested. The representations constructed through media discourse influence public perceptions of HTS and indirectly shape societal acceptance of Turkey's foreign policy in Syria.

The findings of this study, grounded in framing theory, reveal how ideological representations are constructed within media discourses. The combined application of critical discourse analysis and content analysis has enabled a comprehensive and in-depth examination of these representations. It has been clearly demonstrated that newspapers with differing ideological orientations articulate divergent discourses regarding the same actor through distinct linguistic choices, thematic frames, and visual representation strategies. Thus, the study shows that media texts are not merely conveyors of information but also structures that reflect and reproduce political and ideological positions. In this regard, the study makes a meaningful contribution to the literature on media and political communication by providing a concrete and context-sensitive example of how non-state actors are legitimized or delegitimized during conflict processes.

Future research should focus on longitudinal studies examining how media representations of HTS have evolved over time; comparative analyses that explore how this actor is framed across different national media systems; and digital media-oriented research investigating the discursive production of narratives about HTS on social media platforms. Such studies can significantly enrich the literature by offering a more comprehensive understanding of the variability, continuity, and transformation of media representations in the context of digitalization.

Giriş

Suriye'de 2011 yılında başlayan iç savaş, yalnızca bölgesel güç dengelerini değil, aynı zamanda küresel siyasetin yönelimlerini de derinden etkilemiş; milyonlarca insanın yaşamını doğrudan dönüştüren kapsamlı bir insani ve siyasi krize dönüşmüştür (Yılmaz & Günay, 2022). Esad rejimi ile muhalif gruplar arasındaki çatışmalar, zamanla çok sayıda silahlı yapının ortaya çıkmasına yol açmış; bu yapılar arasında özellikle El-Kaide bağlantılı köklerden gelen ve zaman içinde bağımsız bir siyasi-askeri yapı kazanan Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ) dikkat çekici bir aktör hâline gelmiştir (Lister, 2017). Türkiye dâhil pek çok ülke tarafından "terör örgütü" olarak tanımlanan HTŞ, öte yandan bazı kesimlerce Esad rejimine karşı etkili bir direniş gücü olarak görülmektedir. Bu çelişkili algı, HTŞ'nin medya temsillerini ideolojik olarak tartışmalı ve çok katmanlı bir alana dönüştürmektedir (Orkaby, 2021).

Bu bağlamda, Türk medyasında HTŞ'nin sunumu, yalnızca bilgi aktarımı değil; aynı zamanda ideolojik konumlanma ve politik tercihler bağlamında bir çerçeve inşa süreci olarak işlev görmektedir. Bazı yayın organlarında HTŞ, "cihatçı selefi terör örgütü" şeklinde sunulurken; bazı gazetelerde "Esad rejimine karşı mücadele eden askeri yapı" olarak konumlandırılmaktadır. Bu tür söylemler yalnızca kamuoyu algısını etkilemekle kalmayıp, Türkiye'nin Suriye politikasına dair tartışmaları da doğrudan şekillendirmektedir (Entman, 1993; Seib, 2012).

Bu çalışmanın kuramsal temelini oluşturan çerçeveleme kuramı, medyanın bir olayı, aktörü ya da durumu sunarken hangi yönleri öne çıkardığını, hangilerini geri plana ittiğini ve bu seçimler aracılığıyla nasıl bir anlam inşası gerçekleştirdiğini analiz etmeye olanak tanır (Entman, 1993). Çerçeveleme, medyanın olaylara dair ideolojik tutumunu görünür kıldığı gibi, aynı zamanda siyasi pozisyonların meşrulaştırılmasına veya dışlanmasına katkı sağlayan bir araç olarak da

işlevseldir (Yılmaz, 2024; Günay, 2025). Bu kuramsal çerçeve, çalışmanın yöntemsel altyapısını oluşturan eleştirel söylem analizi ve nitel içerik analizi ile desteklenmiştir.

HTŞ gibi uluslararası düzeyde tartışmalı ve yerel bağlamda politik anlamlarla yüklü aktörlerin medya temsilleri, özellikle çatışma dönemlerinde toplumsal algıyı, devlet politikalarını ve uluslararası ilişkilerdeki tutumları doğrudan etkileyebilmektedir. Medya, haberlerde kullandığı dilsel ve görsel öğeler aracılığıyla bir aktörün meşruiyetini inşa edebildiği gibi, onu kriminalize edici bir çerçeveye de oturtabilmektedir (Euronews, 2024). Bu yönüyle medya söylemleri, yalnızca sunulan içeriğin değil; aynı zamanda toplumun çatışmaya dair tutumunun ve devlet politikalarına yönelik rızasının da belirleyicisidir.

Bu çalışma, Türkiye’de ideolojik ve politik yönelimleri farklılaşan beş medya kategorisine (merkez-liberal, hükümete yakın, muhafazakâr İslamcı, muhafazakâr milliyetçi, seküler solcu) ait toplam 15 ulusal gazetenin HTŞ’ye ilişkin haberlerini inceleyerek, söz konusu aktörün medyadaki temsil biçimlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu analizde, HTŞ’nin haberlerde nasıl tanımlandığı, hangi çerçeveleme stratejilerinin kullanıldığı ve bu söylemlerin Türkiye kamuoyu ile dış politika perspektifine muhtemel etkileri değerlendirilmektedir. Böylece medya, ideoloji ve siyaset ilişkisi bağlamında, çatışma haberciliğinin ideolojik boyutlarına dair eleştirel bir katkı sunulması hedeflenmektedir.

1. Suriye İç Savaşı ve Uluslararası Dinamikler

Suriye iç savaşı, 2011 yılında başlayan ve bölgesel ve küresel dengeleri derinden etkileyen karmaşık bir krizdir. Bu savaş, otokratik Esad rejiminin baskıcı politikalarına karşı başlayan halk protestolarının zamanla silahlı bir isyana dönüşmesiyle şekillenmiştir (Hinnebusch, 2012). Savaşın çok sayıda iç ve dış aktörü bulunmakta olup, bu durum Suriye’yi uluslararası bir müdahale sahnesine dönüştürmüştür. İç dinamikler kadar uluslararası aktörlerin politikaları ve stratejik çıkarları da savaşın seyrini belirleyen önemli faktörler olmuştur.

Suriye’deki ışıdınlı çatışma ortamı, çok sayıda silahlı grubu ortaya çıkarmış ve bu gruplar arasında Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ) öne çıkmıştır. HTŞ, başlangıçta El Kaide’ye bağlı bir grup olarak ortaya çıkmış olsa da, zamanla ideolojik ve stratejik olarak farklı bir yönelim izleyerek Suriye’deki muhalif cepheye kritik bir aktör haline gelmiştir (Lister, 2017). Ancak HTŞ, birçok ülke, özellikle Türkiye, ABD ve AB tarafından terör örgütü olarak tanınırken; Esad rejimini devirme sürecindeki rolü, yerel ve uluslararası medyada çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir (Orkaby, 2021).

İç savaşın önemli bir boyutu, uluslararası aktörlerin savaşa dâhil olmalarıyla ilgilidir. Rusya, 2015 yılında Esad rejimine verdiği askeri destekle savaşın seyrini değiştirmiş, rejimin çökmesini önlemiştir (Allison, 2013). ABD ise başlangıçta muhalif gruplara destek vermiş, ancak DEAŞ’la mücadele kapsamında PYD/YPG ile işbirliği yaparak Türkiye ile ilişkilerde gerginliğe yol açmıştır (Lund, 2018). İran’ın Suriye’deki varlığı, Şii eksenini güçlendirme ve Hizbullah’a lojistik destek sağlama hedefiyle şekillenmiştir (Ehteshami & Zweiri, 2011). Avrupa Birliği ise savaşın insani kriz boyutuna odaklanarak mülteci akınına yönelik politikalar geliştirmeye çalışmıştır (Collett, 2016).

Savaşın sosyo-ekonomik boyutlarından biri de milyonlarca insanın yerinden edilmesi ve mülteci krizinin ortaya çıkmasıdır. Suriye’den kaçan yaklaşık 6,6 milyon mülteci, komşu ülkelere, özellikle Türkiye’ye sığınmış, bu da bölge ülkeleri için ciddi bir insani ve ekonomik yük oluşturmuştur (UNHCR, 2023). Türkiye, 3,6 milyondan fazla Suriyeli mülteciye ev sahipliği yaparak bu krizin en çok etkilediği ülkelerden biri olmuştur (Kırışçi, 2014). Bu durum,

Türkiye'nin sınır güvenliği, sosyal uyum ve ekonomi gibi çeşitli alanlarda politikalar geliştirmesini zorunlu kılmıştır.

Türkiye, Suriye iç savaşı boyunca aktif bir rol oynamış, hem insani yardım hem de askeri operasyonlar yürüterek sınır bölgelerinde istikrarı sağlamaya çalışmıştır. Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı harekâtları, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını gidermek ve sınır ötesi tehditleri bertaraf etmek için düzenlenmiştir (Stein, 2017). Ancak bu operasyonlar, uluslararası kamuoyunda çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Medyanın savaşı nasıl haberleştirdiği kamuoyunun algısını önemli ölçüde etkilemiştir. Türk medyasında HTŞ, muhafazakâr ve laik gazetelerde farklı şekillerde sunulmuş; muhafazakâr gazeteler HTŞ'yi çoğunlukla "Suriye direniş hareketi" olarak tanımlarken, laik gazeteler "terör örgütü" vurgusunu öne çıkarmıştır (Entman, 1993; Fairclough, 1995). Bu söylemler, sadece savaşın aktörlerini tanımlama biçimini değil, aynı zamanda Türkiye'nin Suriye politikasına yönelik kamuoyu algısını da şekillendirmiştir (Seib, 2012).

Sonuç olarak, Suriye iç savaşı, sadece bir bölgesel çatışma değil, aynı zamanda uluslararası güç dengelerini etkileyen çok boyutlu bir krizdir. Bu savaş, bölge ülkelerinin güvenlik ve istikrarını derinden sarsmış, aynı zamanda uluslararası toplumun bu tür krizlere müdahale kapasitesini sorgulatmıştır. İç dinamikler, uluslararası aktörlerin stratejik çıkarları ve insani krizlerin bir arada ele alındığı bu çerçevede, Suriye'nin geleceğine dair öngörüler yapılmasının önemini ortaya koymaktadır.

2. Yöntem

Bu araştırma, Türkiye'deki medya organlarının Suriye iç savaşı bağlamında Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ) örgütünü nasıl tanımladığını ve ideolojik olarak nasıl konumlandığını incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma, medya metinlerinde kullanılan söylemleri anlamlandırmak için çerçeveleme kuramını kuramsal temel olarak almakta; uygulamada ise eleştirel söylem analizi (ESA) ve nitel içerik analizi yöntemlerini birlikte kullanmaktadır.

Çerçeveleme kuramı, medyanın bir olayı ya da aktörü sunarken hangi yönleri öne çıkardığını, hangilerini arka plana ittiğini ve böylece nasıl bir anlam inşası gerçekleştirdiğini açıklamaya yönelik bir yaklaşımdır (Entman, 1993). Bu kuram, medyanın söylem üretim süreçlerinde ideolojik tercihler doğrultusunda belirli çerçeveler (örneğin, terör, direniş, güvenlik, insan hakları, vs.) oluşturduğunu savunur. Bu çalışmada, çerçeveleme kuramı olayların farklı medya organlarında hangi ideolojik kalıplarla sunulduğunu açıklamak amacıyla kuramsal bir zemin olarak kullanılmıştır.

Bu kuramsal temel üzerine inşa edilen yöntemsel yaklaşımda, eleştirel söylem analizi (ESA) söylemin yalnızca dilsel bir yapı değil; aynı zamanda toplumsal ilişkileri, güç yapıları ve ideolojileri yansıtan ve yeniden üreten bir araç olduğunu kabul eder. ESA, metinlerin içerdiği iktidar ilişkilerini, ideolojik eğilimleri ve sosyo-politik bağlamları ortaya çıkarmayı amaçlar (Wodak & Meyer, 2009; Khosravini, 2009: 478). Bu analiz biçimi, söylemin kim adına, kime karşı ve hangi bağlamda üretildiğine odaklanarak dilin siyasi anlamını çözümlenmeye çalışır.

Van Dijk'in (1988) söylem analizine getirdiği makro ve mikro düzeyli yaklaşım bu çalışmada temel alınmıştır. Mikro düzeyde, cümle yapıları, sözcük seçimleri, aktif/pasif kullanım gibi dilsel özellikler incelenmiş; makro düzeyde ise haberin tematik ve şematik yapısı (başlık, giriş, bağlam, ana olay, sonuç) analiz edilmiştir (Amoussou & Allagbe, 2018; Güneş, 2019). Bu çok katmanlı çözümlenme, HTŞ'nin medya söyleminde nasıl temsil edildiğini, bu temsilin arkasındaki ideolojik yapıyı ve medya aracılığıyla inşa edilen hegemonik anlam kalıplarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

ESA'nın sunduğu derinlemesine bağlamsal çözümlemenin yanında, çalışmada nitel içerik analizi de kullanılmıştır. İçerik analizi, yazılı ve görsel medya metinlerinin sistematik bir biçimde kategorilere ayrılmasını, temaların tanımlanmasını ve örtük anlamların belirlenmesini sağlar. Özsarı ve arkadaşlarının (2016: 211-212) belirttiği gibi, içerik analizi, nitel verilerin yapılandırılması, karşılaştırmalı analizlerin gerçekleştirilmesi ve anlamlı örüntülerin ortaya çıkarılması açısından etkili bir analiz aracıdır. Bu çalışmada içerik analizi yöntemi, gazetelerin HTŞ'ye ilişkin haberlerinde hangi tonlamaların, kavramların ve görsel temsillerin ön plana çıktığını belirlemek amacıyla kullanılmıştır.

Araştırmada, 9 Aralık 2024 tarihinde yayımlanan 15 ulusal gazetenin birinci sayfaları incelenmiştir. Bu tarih, Esad rejiminin çöküşünün ertesi gününe denk gelmesi bakımından anlamlı bir kırılma noktası oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında analiz edilen gazeteler beş farklı ideolojik gruba ayrılmıştır: merkez-liberal (Hürriyet, Milliyet, Posta), hükümete yakın (Sabah, Akşam, Türkiye), muhafazakâr-İslamcı (Karar, Millî Gazete, Yeni Akit), muhafazakâr-milliyetçi (Türkgün, Yeni Birlik, Yeniçağ) ve laik-solcu (Cumhuriyet, Sözcü, Aydınlık). Her bir gazetenin basılı ve çevrimiçi versiyonlarında yer alan haberlerde kullanılan kavramlar, görseller, başlık yapıları ve haber dili analiz kapsamına alınmıştır.

Bu analizler çerçevesinde, çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Türk medyası HTŞ'yi nasıl tanımlamakta ve çerçevelemektedir?
2. İdeolojik ve politik duruşları farklı olan medya organları HTŞ'ye yönelik söylemlerinde ne tür farklılıklar göstermektedir?
3. Türk medyasının HTŞ'yi konumlandırmasında hangi söylem araçları (dil, görseller, kaynaklar vb.) kullanılmaktadır?
4. Medyada yer alan bu söylemlerin, kamuoyu algısı ve Türkiye'nin Suriye politikasına olası etkileri nelerdir?

Sonuç olarak, bu çalışmada çerçeveleme kuramı olayların ve aktörlerin medya yoluyla nasıl ideolojik olarak şekillendirildiğini açıklamak için kuramsal bir temel sunarken, eleştirel söylem analizi ve nitel içerik analizi yöntemleri bu kuram doğrultusunda uygulamalı çözümleme aracı olarak kullanılmıştır. Bu yöntemsel bütünlük sayesinde, medya metinlerinde HTŞ'ye dair anlam inşalarının hangi söylemsel stratejilerle üretildiği detaylı biçimde ortaya konmuştur.

2.1. Araştırma Evreni ve Örneklem

Bu araştırmanın örneklemini, Türkiye'deki ideolojik çeşitliliği temsil eden 15 gazetenin birinci sayfalarında 9 Aralık 2024 tarihinde yayımlanan haberlerden oluşmaktadır. Araştırmanın başlangıcında, her gazetenin 8-15 Aralık tarihleri arasındaki birinci sayfalarının analiz edilmesi planlanmış, ancak bu durumun veri analizi sürecini karmaşıklaştırabileceği ve çalışmanın yönetilebilirliğini zorlaştırabileceği öngörülerek yalnızca bir günlük gazeteler ele alınmıştır. 8 Aralık 2024'te gerçekleşen Şam rejiminin düşüşü, basılı medyada 9 Aralık 2024 tarihli sayılarda yer bulduğundan, bu tarih analiz için uygun görülmüştür.

Gazeteler, ideolojik eğilimlerine göre 'merkez-liberal,' 'hükümete yakın,' 'muhafazakâr İslamcı,' 'muhafazakâr milliyetçi' ve 'seküler solcu' olmak üzere beş ana kategoriye ayrılmıştır (Yılmaz, 2024).

Tablo 1. Gazetelerin kategorize edilmesi: örneklem ve temel özellikler

Kategori	Seçilen Gazeteler	Temel Özellikler
Merkez-Liberal Gazeteler	Hürriyet, Milliyet, Posta	Geniş kitlelere hitap eden, genellikle tarafsız veya nötr bir söylem benimseyen gazeteler.
Hükümet Yakın Gazeteler	Sabah, Akşam, Türkiye	Hükümet politikalarını destekleyen ve genellikle olumlu bir söylemle yaklaşan gazeteler.
Muhafazakâr İslamcı Gazeteler	Karar, Millî Gazete, Yeni Akit	İslami değerleri öne çıkaran, ancak farklı derecelerde hükümete yakın veya muhalif duruş sergileyen gazeteler.
Muhafazakâr Milliyetçi Gazeteler	Türkgün, Yeni Birlik, Yeniçağ	Milliyetçi söylemlerle öne çıkan, güvenlik ve ulusal çıkar vurgusu yapan gazeteler.
Seküler Solcu Gazeteler	Cumhuriyet, Sözcü, Aydınlık	Laiklik ve sosyal adalet gibi değerleri savunan, genellikle hükümete eleştirel bir perspektiften bakan gazeteler.

2.2. Veri Toplama Yöntemi

Araştırma, gazetelerin birinci sayfalarında yer alan Suriye'deki çatışmalarla ilgili haberleri şu değişkenler üzerinden incelemektedir:

1. **HTŞ'nin Tanımlanma Biçimi:** Haberlerde HTŞ'nin hangi kavramlarla tanımlandığı ("cihatçı örgüt," "terör örgütü," "askeri hareket" gibi).
2. **Haber Dilinin Özellikleri:** Haberlerin eleştirel, nötr ya da destekleyici bir ton taşıyıp taşımadığı.
3. **Haberlerin Konumlandırılması:** Haberlerin birinci sayfadaki yerleşimi (manşet, üst kuşak, alt kuşak gibi).
4. **Görsel Kullanımı:** Haberlerde kullanılan fotoğraf ve görsellerin niteliği, HTŞ'yi nasıl temsil ettiği.
5. **Bağlamsal Çerçeve:** Haberlerde HTŞ'nin Suriye'deki iç savaş, Türkiye'nin dış politikası ve güvenlik bağlamında nasıl ele alındığı.

2.3. Veri Analizi

Toplanan veriler eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu yöntem, medya söylemlerinin ideolojik ve politik çerçevede anlamaya odaklanır (Van Dijk, 2008; Fairclough, 1995). Ayrıca içerik analizi tekniği kullanılarak haberlerde sıkça kullanılan kavramlar, ton ve görsel temsil unsurları sayısal olarak da değerlendirilmiştir.

2.4. Güvenilirlik ve Geçerlilik

Çalışmanın güvenilirliğini sağlamak adına, gazete analizleri iki farklı araştırmacı tarafından bağımsız olarak gerçekleştirilmiş ve karşılaştırılmıştır. Tutarlılığı artırmak amacıyla analiz kriterleri önceden belirlenmiş ve pilot uygulamalar yapılmıştır. Ayrıca veriler, uluslararası medya analiz yöntemleri ve Türkiye özelinde yapılan benzer çalışmalar ışığında değerlendirilmiştir (International Crisis Group, 2019; Phillips, 2020).

Tablo 2. Türkiye’de Yaygın Dağıtım Ağına Sahip Ulusal Gazeteler: Medya Grupları, Politik Görüşler ve Tirajlar¹

Medya Kategorileri	Gazete Adı	Medya Grubu/Sahiplik	Politik Görüş	Günlük Tiraj	Toplam Tiraj (Grup)
Anaakım Gazeteler	<i>Hürriyet</i>	Demirören Medya Grubu	Popülizm, merkez sağ	102,823	215,166
	<i>Milliyet</i>	Demirören Medya Grubu	Popülizm, merkez sağ	60,982	
	<i>Posta</i>	Demirören Medya Grubu	Popülizm	51,361	
Hükümete Yakın Gazeteler	<i>Sabah</i>	Turkuvaz Medya Grubu	Liberal muhafazakârlık, merkez sağ	103,756	287,094
	<i>Akşam</i>	TürkMedya	Merkez sağ	76,804	
Muhafazakâr ve Dindar Gazeteler	<i>Türkiye</i>	İhlas Medya Holding	Liberal muhafazakârlık, merkez sağ	106,534	
	<i>Yeni Akit</i>	Uğurlu Gazetecilik	İslami köktendincilik, aşırı sağ	52,166	68,795
	<i>Karar</i>	Karar Yayıncılık	Muhafazakârlık	11,932	
	<i>Milli Gazete</i>	Yeni Neşriyat A.Ş.	İslamcılık, Milli Görüş	4,697	
Milliyetçi Gazeteler	<i>Yeni Birlik</i>	Birlik Medya Grubu	Milliyetçi-muhafazakâr	10,631	93,427
	<i>Yeniçağ</i>	Yeniçağ Gazetecilik	Atatürkçülük, Türk milliyetçiliği	50,113	
	<i>Türkgün</i>	MHP	Milliyetçilik, Ülkücülük	32,683	
Seküler ve Solcu Gazeteler	<i>Cumhuriyet</i>	Cumhuriyet Vakfı	Sosyal demokrasi, merkez sol	13,100	124,975
	<i>Aydınlık</i>	İmece Basın ve Yayıncılık	Ulusalçılık, Atatürkçülük, Sosyalizm	10,466	
	<i>Sözcü</i>	Estetik Yayıncılık	Ulusalçı, Atatürkçü, seküler	101,407	
Genel Toplam				789,457	

¹ Medya Takip Merkezi 25 Kasım - 01 Aralık 2024 Gazetelerin Tirajları (<https://medyatakip.com.tr/nd/02-aralik-08-aralik-2024-05122024-975-sayi-19-yil-217.html>)

Türk basınında güncel medya yapılanmasının kategorize edilmesi tartışmalı bir konudur. Bu çalışmada, her kategoriden üçer gazete seçilerek toplamda 15 gazete incelenmiştir. Medyanın bu şekilde kategorize edilmesinin, mevcut medya yapılanması açısından eleştiriye açık bir durum olduğu söylenebilir. Günümüzde medyayı yalnızca “muhalif medya” ve “hükümet politikalarını destekleyen medya” şeklinde iki ana kategoriye ayırmanın daha geçerli bir yaklaşım olabileceği ileri sürülse de, bu konuda literatürde kesin ifadeler bulunmamaktadır.

Türkiye’deki konvansiyonel medya yapılanmasında büyük aktörler olarak kabul edilen Demirören Medya Grubu ve Turkuvaz Medya Grubu’nun hükümet politikalarına yakın bir duruş sergiledikleri görülmektedir. Öte yandan, basılı yayınlarını durdurduğu için bu çalışmaya dâhil edilemeyen Ciner Medya Grubu, mevcut durumda kısmen merkez (anaakım) medya olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda şu soru akla gelebilir: Literatürde net bir ayırım bulunmuyorsa, medya kategorileri oluşturularak bir çalışma yapmak ne kadar gerçekçidir? Bu soruya şöyle bir yanıt verilebilir: Sağ ideolojiyi benimseyen, hatta İslami eğilimleri belirgin olan Milli Gazete ve Karar gibi gazeteler, hükümete muhalif bir duruş sergilemekle birlikte, yayın politikaları ve haber dili açısından sol ya da seküler muhalif gazetelerden farklı bir çizgiye sahiptir. Bu nedenle, böyle bir kategorileştirme gerekliliği ortaya çıkmaktadır. (Kılınc ve Şeker, 2024; Sönmez, 2014; Sözeri & Güney, 2011).

3. Bulgular

3.1. Merkez-liberal (Hürriyet, Milliyet, Posta) Gazetelerin Analizi

Figure 1. Merkez-liberal gazetelerin 9 Aralık 2024 Tarihli 1. sayfaları

3.1.1. Haberlerin Odak Noktası ve Perspektifi

Hürriyet’in manşeti, “Şam Düştü, Esad Kaçtı” ifadesiyle HTŞ’nin Esad rejimine karşı kazandığı zaferi bir başarı hikâyesi olarak öne çıkarmaktadır. Manşet, çarpıcı ve iddialı bir dille şekillendirilmiş, “düşüş” ve “kaçış” gibi güçlü ifadelerle dramatik bir ton kazanmıştır. “61 Yıllık Rejim Yıkıldı” alt başlığı, Esad rejiminin tarihsel sürecine vurgu yaparak devrilmenin önemini öne çıkarmaktadır. Haberdeki diğer alt başlıklar, “Sokaklarda Kutladılar” ve “Suriyeliler Artık Evine Dönebilir” gibi ifadelerle olayın toplumsal yankılarını vurgularken, “Rusya’ya Sığındı” başlığı Esad ve ailesinin geleceği hakkında bilgi vermektedir. Haber dili, dramatik gelişmelere ve sahadaki insan hikâyelerine odaklanırken, HTŞ’nin radikal kimliğinden ziyade rejim karşıtı

mücadelenin kilit aktörü olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Bu çerçevede, Hürriyet'in perspektifi, rejimin çöküşünü dramatize ederken Türkiye'nin bölgedeki çıkarlarına dolaylı bir vurgu yapmaktadır.

Milliyet'in manşeti ise, "Anahtar Ülke Türkiye" ifadesiyle Türkiye'yi Suriye'nin yeniden inşa sürecinde vazgeçilmez bir aktör olarak konumlandırmaktadır. Bu anlatı, Türkiye'nin uluslararası alandaki etkisini vurgularken, "Barışçı çözüme yanaşmadı" alt başlığıyla rejimle müzakereye yanaşmayan gruplara eleştiri yöneltmektedir. Milliyet, olayların tarihsel ve jeopolitik boyutlarına odaklanan daha analitik bir dil benimsemekte ve Esad rejiminin zayıflığını vurgularken Türkiye'nin liderliğini yücelten bir anlatı sunmaktadır. Bu çerçevede HTŞ, tartışmalı geçmişinden uzaklaştırılarak daha nötr ve etkili bir aktör olarak ele alınmıştır. Genel perspektif, ulusal güvenlik ve stratejik çıkarlar doğrultusunda şekillenmektedir.

Posta gazetesi, sansasyonel başlıklar ve çarpıcı görsellerle dikkat çeken bir yaklaşım benimsemektedir. "13 Yıl Direndi, 11 Gün'de Düştü" manşeti, Esad rejiminin hızlı çöküşünü dramatize ederken rejime karşı zafer kazanan gruplara genel bir atıfta bulunmaktadır. Ancak, HTŞ doğrudan isimlendirilmemektedir. Alt başlıklarda, rejimin uzun süren egemenliğinin dramatik bir sonla bittiği vurgulanmış, "53 Yıllık Esad Rejimi" ifadesi kullanılmıştır. Posta, olayların duygusal ve genel bir çerçevede sunulmasına odaklanarak okuyucunun dikkatini dramatik gelişmelere yoğunlaştırmaktadır.

3.1.2. Dil ve Üslup

Hürriyet, resmi ve analitik bir usul benimsemeye özen göstermekte; savaşın yıkıcılığı ve insani etkilerine empatiyle yaklaşırken HTŞ'yi meşru bir aktör olarak sunmaktadır. "Halep, Hama ve Humus'u alan HTŞ..." gibi ifadelerle örgütün askeri kapasitesi ve gücü vurgulanmış; HTŞ gibi gruplar için kullanılan terminoloji dikkatle seçilerek tarafsız bir görünüm sağlanmaya çalışılmıştır. Milliyet, stratejik ve diplomatik bir dil benimsemektedir. Üslup, Türkiye'nin bölgesel rolünü vurgulayan ve ulusal çıkarları ima eden bir ton taşımaktadır. HTŞ'nin varlığı, Türkiye'nin bölgesel dengeleri sağlama çabalarıyla ilişkili bir şekilde dolaylı olarak ele alınmaktadır.

Posta ise daha popüler bir dil ve sansasyonel başlıklarla genç ve geniş kitlelere hitap etmeyi hedeflemektedir. Büyük puntolu başlıklar ve etkileyici görsellerle dramatik bir anlatı oluşturulmuş; HTŞ'nin kimliği ya da radikal geçmişine dair detaylara girilmeden örgüt adı anılmamıştır. Zafer, "muhaliflerin başarısı" veya "tarihi bir kırılma" şeklinde sunulmuş , "Muhafifler Şam'da" ifadesiyle Esad rejiminin çöküşü vurgulanmıştır.

3.1.3. Uluslararası Aktörlerin Rolü

Hürriyet, ABD, Rusya ve İran gibi uluslararası aktörlerin rollerini dengeli bir şekilde ele almakta; Rusya ve İran'ın Esad rejimine verdiği desteği vurgularken, Türkiye'nin bu aktörler arasındaki stratejik pozisyonuna dikkat çekmektedir. HTŞ'nin zaferi bir özgürlük mücadelesi olarak sunulurken, Türkiye'nin bölgedeki liderliği ve barışçıl rolü ön plana çıkarılmaktadır. HTŞ'nin geçmişteki radikal kimliği göz ardı edilerek, stratejik başarısı vurgulanmaktadır.

Milliyet, uluslararası aktörlerin rollerini Türkiye'nin çıkarlarıyla ilişkili bir şekilde ele almaktadır. Rusya ve ABD'nin Suriye'deki politikalarının Türkiye üzerindeki etkisi ele alınırken, Türkiye'nin diplomatik başarıları ve ittifak çabaları öne çıkarılmaktadır.

Posta, uluslararası aktörlerin rollerini daha yüzeysel bir şekilde ele almakta; Rusya ve İran'ın rejime verdiği destek kısaca belirtilmiş, ancak bu aktörlerin stratejik hedefleri veya politikaları derinlemesine analiz edilmemiştir. Haberdeki olaylar, daha çok "muhaliflerin zaferi" ve Esad

rejiminin çöküşü ifadeleriyle aktarılmış; okuyucunun ilgisi karmaşık uluslararası ilişkilerden çok dramatik gelişmelere yönlendirilmiştir.

3.1.4. Türkiye'nin Pozisyonu

Hürriyet, Türkiye'nin bölgedeki stratejik rolünü, göç politikalarını ve ulusal güvenlik kaygılarını ele almaktadır. Haberde, göçmen krizine yönelik Türkiye'nin taşıdığı yük vurgulanırken, HTŞ ile doğrudan bir ilişki tartışılmamış, ancak Türkiye'nin sınır güvenliğine dolaylı olarak işaret edilmiştir.

Milliyet, Türkiye'nin sınır ötesi operasyonları ve diplomatik hamlelerini ön plana çıkarmaktadır. Haberlerde, Türkiye'nin Suriye'deki insani ve askeri rolleri olumlu bir çerçevede sunulurken, HTŞ'nin bölgedeki etkisi Türkiye'nin radikalleşmeyi önleme çabalarıyla ilişkili olarak aktarılmıştır.

Posta, Türkiye'nin bölgedeki stratejik pozisyonunu doğrudan ele almamakla birlikte, Türk bayrağını ve muhaliflerin zafer anlarını gösteren görseller aracılığıyla dolaylı bir destek algısı yaratmaktadır. Göç politikaları ya da Türkiye'nin bölgedeki askeri varlığı, gazetenin sansasyonel ve yüzeysel yaklaşımı nedeniyle ele alınmamıştır.

3.1.5. Sığınmacılar, Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ) ve Bölgedeki Rolü

Hürriyet, sığınmacılar konusuna geniş yer vermekte; Türkiye'nin insani yardımları ve uluslararası toplumun sorumluluklarını tartışmaktadır. Haberde HTŞ, genellikle dolaylı olarak ve bir terör örgütü kimliğiyle ele alınmış; ancak örgütün başarısının kutlanması ve Türkiye'nin stratejik rolü öne çıkarılmıştır.

Milliyet, sığınmacıları, Türkiye'nin taşıdığı yükün altını çizmek için kullanmaktadır. Haberlerde, Suriyeli göçmenler aracılığıyla Türkiye'nin uluslararası destek ihtiyacı vurgulanırken, HTŞ'nin bölgedeki rolü, radikalleşmeyi kontrol altına alma çabalarıyla ilişkili bir şekilde sunulmaktadır.

Posta, sığınmacılar konusuna yetersiz yer vermekte veya tamamen görmezden gelmektedir. HTŞ'nin kimliği ve bölgedeki rolü, dramatik olayların bir parçası olarak yüzeysel şekilde ele alınmıştır. Haberlerde, siyasi grupların isimlendirilmesi yerine genellikle "muhalifler" ifadesi kullanılmıştır. Posta'nın üslubu, rejimin çöküşünü daha dramatik ve sansasyonel bir şekilde sunmaya odaklanmaktadır.

3.1.6. Genel Değerlendirme ve Karşılaştırma

Hürriyet, analitik ve resmi bir yaklaşım benimseyerek Türkiye'nin uluslararası bağlamdaki pozisyonunu dengelemeye çalışmaktadır. HTŞ gibi gruplara genellikle dolaylı atıfta bulunulmuş ve örgütün stratejik başarısı vurgulanmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin çıkarlarına yönelik pragmatik bir perspektif sergilenmiştir.

Milliyet, stratejik ve diplomatik bir çerçevede sunmaktadır. Türkiye'nin ulusal çıkarları ve uluslararası alandaki rolüne vurgu yaparken, uluslararası ilişkileri ön plana çıkarmaktadır.

Posta, popüler ve sansasyonel bir üslupla olayları dramatize etmekte ve daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmektedir. HTŞ'nin kimliği ve bölgedeki etkileri yüzeysel bir şekilde ele alınırken, Türkiye'nin pozisyonu dolaylı mesajlarla desteklenmektedir. Daha eleştirel medya organları HTŞ'nin radikal geçmişine vurgu yaparken, Posta bu noktayı genellikle görmezden gelmiş ve olayları daha yüzeysel bir söylemle aktarmıştır.

Bu çerçeve, merkez-liberal gazetelerin Suriye'deki olayları ifade biçimlerini ve HTŞ gibi aktörleri ele alışlarını kapsamlı bir şekilde analiz etmektedir. Aşağıda, merkez-liberal gazetelerin (Hürriyet, Milliyet, Posta) içerik analizine uygun bir tablo tasarımı verilmiştir. Bu tablo,

gazetelerin manşetleri, kullanılan kavramlar, görseller, haberin tonlaması (olumlu, olumsuz, nötr) ve konumlandırılması gibi unsurları karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir.

Tablo 3. Merkez-liberal gazetelerin karşılaştırmalı analizi

Gazete	Manşet (Başlık)	Kavramlar	Görseller	Tonlama (Olumlu/Olumsuz/Nötr)	Haberin Konumlandırılması
Hürriyet	Şam Düştü, Esad Kaçtı	Öne çıkan kavramlar: - Sığınmacılar - Güvenlik - Diplomasi	Görsel türü: - Sahadaki olaylar - Haritalar - İnsani kriz fotoğrafları	Nötr: - Türkiye'nin pozisyonu dengeli bir şekilde sunuluyor.	Manşet veya sürmanşet: Haber genellikle üst kuşakta yer alır, dikkat çekicidir.
Milliyet	Anahtar Ülke Türkiye	Öne çıkan kavramlar: - Jeopolitik - Strateji - Türkiye'nin rolü	Görsel türü: - Liderler - Diplomatik toplantılar - Askeri operasyonlar	Olumlu:- Türkiye'nin başarısını vurgular.	Manşet veya orta kuşak: Haber stratejik bir bağlamda sunulur.
Posta	13 Yıl Direndi, 11 Günde Düştü	Öne çıkan kavramlar: - Dramatik olaylar - İnsani etkiler	Görsel türü: - Büyük ve sansasyonel fotoğraflar - Çarpıcı görseller	Olumlu veya dramatik: - Duygusal bir çerçeve sunar.	Alt kuşak veya tam sayfa: Görsellerle desteklenmiş geniş bir haber sunumu.

Tablo 3, incelendiğinde, gazetelerin Suriye iç savaşına dair kullandığı söylemlerle ilgili şu tespitler yapılabilir:

Hürriyet'te, Suriye iç savaşına dair gelişmeler nötr bir tonla ele alınmış ve Türkiye'nin pozisyonu dengeli bir yaklaşımla sunulmuştur. Kullanılan görsellerde sahadaki olayların dramatik boyutunu yansıtan haritalar ve insani kriz fotoğraflarına yer verilmiş, bu sayede okuyuculara olayların hem insani hem de stratejik yönleri aktarılmıştır. Haber, genellikle manşet veya sürmanşet olarak sunularak dikkat çekici bir konumda yer almıştır. Öne çıkan kavramlar, sığınmacılar, güvenlik ve diplomasi ekseninde yoğunlaşarak haberin geniş bir perspektiften ele alındığını göstermektedir.

Milliyet, Türkiye'nin rolünü olumlu bir biçimde ele alıp jeopolitik ve stratejik boyutlara odaklanmıştır. Görsellerde liderlerin ve diplomatik toplantıların görülmesiyle birlikte askeri operasyonlara da yer verilmiş, Türkiye'nin başarılarını vurgulayan bir tonlama benimsenmiştir. Haberler, stratejik bağlamı destekleyen manşet veya orta kuşakta sunularak okuyucuların dikkatini çekmeyi hedeflemiştir.

Posta, olayın dramatik ve insani etkilerini öne çıkaran bir yaklaşım benimsemiştir. Görsellerde sansasyonel ve büyük fotoğraflar tercih edilerek haberin duygusal boyutu güçlendirilmiştir. "13 Yıl Direndi, 11 Gün'de Düştü" başlığıyla olayın dramatik yönü vurgulanmış ve haber, genellikle alt kuşak veya tam sayfa sunularak geniş bir çerçeveye aktarılmıştır. Duygusal bir söylem benimsenerek dramatik ve etkileyici bir tonlama tercih edilmiştir.

3.2. Hükümet Yakın Gazetelerin (Akşam, Sabah, Türkiye) Analizi

Figure 2 Hükümet yakın gazetelerin 9 Aralık 2024 1. sayfaları

3.2.1. Haberlerin Odak Noktası ve Perspektifi

Akşam gazetesi, hükümete yakın bir duruş sergileyerek, HTŞ ve Suriye'deki gelişmelere ilişkin haberlerinde hükümet söylemiyle uyumlu bir dil benimsemektedir. Manşette yer alan “SDG-PKK Bağı Büyük Tehlike” ifadesi, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını ve dış politika önceliklerini yansıtmaktadır. Haberin ana odak noktası, Esad rejiminin çöküşü ve Türkiye destekli operasyonlarla elde edilen başarılarıdır. “Yeni Suriye Bayramı” ve “Esad Kaçtı, Tarihi Zafer” gibi ifadelerle zafer atmosferi yaratılmış ve Türkiye'nin bölgesel rolü merkeze alınmıştır. Bu yaklaşım, gazetenin bölgesel ve ulusal güvenlik perspektiflerini ön planda tuttuğunu göstermektedir.

Sabah gazetesi, Esad rejiminin çöküşünü “dönüş” hikâyesi üzerinden ele almakta ve “Zulüm Bitti, Dönüş Zamanı” manşetiyle Suriyelilerin evlerine dönüşünü vurgulamaktadır. Haberde, Suriye Milli Ordusu'nun (SMO) başarıları ve Türkiye'nin liderliği belirgin bir şekilde öne çıkarılmıştır. “PKK/YPG'nin Batıdaki Son İnine de Girildi” ifadesi, Türkiye'nin PKK/YPG'ye yönelik operasyonlarını vurgularken, HTŞ'den dolayı bir biçimde bahsetmektedir. Haber dili, terör tehdidini genelleyerek Türkiye'nin askeri operasyonlarının meşruiyetini desteklemektedir.

Türkiye gazetesi, haberlerini sembolik mekânlar ve dini temalar ekseninde kurgulamaktadır. Haberin odak noktası, Emevi Camii gibi tarihi ve manevi öneme sahip mekânların “kurtuluşu” ile Suriye'nin özgürleşmesine dayandırılmıştır. “Emevi Camii'nde Şükür Secdesi” başlığı, zaferin dini bir bağlamda ele alınmasını sağlayarak Türkiye'nin liderliğini kutsal bir görev olarak sunmaktadır.

3.2.2. Dil ve Üslup

Akşam gazetesi, coşkulu ve kutlama havasını yansıtan bir dil kullanarak, gelişmeleri “tarihi bir dönüş noktası” olarak sunmaktadır. Esad rejimi, “katliam ve zulmün temsilcisi” olarak betimlenmiş; buna karşılık Türkiye'nin politikaları “barış ve huzurun teminatı” olarak tanımlanmıştır. Bu dil, okuyucuda zafer duygusu yaratırken, Türkiye'nin bölgedeki rolünün meşruiyetini pekiştirmeyi hedeflemektedir.

Sabah gazetesi, pozitif ve umut dolu bir dil benimseyerek, “tarihi zafer”, “yeni başlangıç” gibi ifadelerle savaşın sona erdiği mesajını vermektedir. “Zulüm Bitti, Dönüş Zamanı” ifadesi, Suriyelilerin evlerine dönüşünü savaş sonrası istikrarın bir sonucu olarak sunmaktadır. Aynı zamanda, “PKK/YPG’nin Batıdaki Son İnine de Girildi” gibi ifadelerle tehdit algısını güçlendirmekte ve Türkiye’nin politikalarını destekleyen söylemlere yer verilmektedir.

Türkiye gazetesi, dini ve sembolik bir dil tercih ederek, zaferi manevi bir bağlama oturtmaktadır. “Şükür secdesi” gibi ifadeler, zaferi hem insani hem de kutsal bir görev olarak sunmakta ve okuyucuda zaferin ahlaki bir üstünlükle kazanıldığı izlenimini oluşturmaktadır.

3.2.3. Uluslararası Aktörlerin Rolü

Akşam gazetesi, uluslararası aktörlerin rollerine dolaylı bir şekilde yer vermekte ve olayları Esad rejiminin zayıflığı üzerinden değerlendirmektedir. Haberde “Rusya’ya kaçış” vurgusuyla Esad rejiminin uluslararası desteğini kaybettiği mesajı öne çıkarılmaktadır. ABD ve Rusya’nın stratejik pozisyonlarına yüzeysel bir şekilde değinilirken, bu aktörlerin Türkiye üzerindeki etkileri detaylandırılmamıştır. Esad rejiminin çöküşü, olayların ana eksenini olarak sunulmaktadır.

Sabah gazetesi, uluslararası aktörlerin rollerine sınırlı bir yer ayırarak daha çok Türkiye’nin Suriye’deki operasyonlarına odaklanmıştır. Esad rejiminin çöküşü “zulmün sonu” olarak tanımlanırken, PKK/YPG’ye karşı kazanılan zaferlerle Türkiye’nin askeri gücü ve liderliği ön plana çıkarılmaktadır. Bu anlatım, Türkiye’nin insani ve stratejik liderliğini vurgulamaktadır.

Türkiye gazetesi, uluslararası aktörlerin etkisini geri planda bırakarak, rejimin zayıflığı ve Türkiye’nin zaferini öne çıkarmaktadır. Rusya’nın Esad rejimine verdiği destek kısaca ele alınırken, Türkiye’nin Suriye halkını kurtarma rolü ana tema olarak sunulmaktadır. Uluslararası aktörlerin stratejik hamleleri yüzeysel bir şekilde ele alınsa da, rejimin zayıflığı ve Türkiye’nin insani liderliği ön plandadır.

3.2.4. Türkiye’nin Pozisyonu

Akşam gazetesi, Türkiye’yi bölgede barış ve istikrarı getiren lider bir ülke olarak sunmaktadır. Operasyonların başarısı, Suriye halkının mutluluğu ve geleceği ile doğrudan ilişkilendirilmiş; bu söylemler, Türkiye’nin bölgedeki varlığının meşruiyetini pekiştirme amacı gütmüştür. Haber dili, hem askeri hem de insani başarıları vurgulayarak Türkiye’nin bölgesel etkinliğini desteklemektedir.

Sabah gazetesi, Türkiye’nin Suriye’deki rolünü insani ve stratejik liderlik bağlamında ele almaktadır. “Dönüş Zamanı” vurgusu, Türkiye’nin askeri başarılarının ötesinde, Suriyelilerin evlerine dönüşünü kolaylaştıran bir barış gücü olarak sunulmaktadır. Bu anlatım, Türkiye’nin ulusal ve uluslararası kamuoyunda olumlu bir algı oluşturmasını hedeflemektedir.

Türkiye gazetesi, Türkiye’yi Suriye’de hem askeri hem de manevi bir kurtarıcı olarak idealize etmektedir. Emevi Camii gibi semboller, Türkiye’nin liderliğini ve barış getirici rolünü güçlendiren öğeler olarak kullanılmış; bu pozisyon, sorgusuz bir olumlama ile desteklenmiştir.

3.2.5. Sığınmacılar, Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ) ve Bölgedeki Rolü

Akşam gazetesi, sığınmacıların geri dönüşünü “büyük bir başarı ve mutluluk” çerçevesinde aktarırken, HTŞ’den doğrudan bahsetmemiş; terörle mücadele vurgusu ise SMO’ya atfedilmiştir.

Sabah gazetesi, “Evlerinize Dönün” mesajıyla sığınmacıların geri dönüşünü teşvik etmiş ve bunu Suriye’deki istikrarın bir sonucu olarak sunmuştur. HTŞ haberlerde dolaylı olarak yer alırken, PKK/YPG’ye odaklanılmış; görseller ise genellikle kutlama yapan Suriyeliler ve askeri operasyonlara dair sahnelerden oluşmaktadır. “Sınırdaki Büyük Yoğunluk” başlığı altında,

sığınmacıların dönüşü görsel bir kanıt olarak sunulmuş; rejimin sonu dramatik bir anlatıyla desteklenmiştir.

Türkiye gazetesi, sığınmacıların geri dönüşünü Türkiye'nin barışı sağlama çabalarının bir sonucu olarak sunmuş; HTŞ haberlerde görmezden gelinmiş, odak YPG ve Esad rejimine yöneltilmiştir. Görsellerde genellikle mutlu sığınmacılar ve sembolik mekânların kurtuluşunu kutlayan sahneler yer almıştır.

3.2.6. Genel Değerlendirme ve Karşılaştırma

Hükümet yakını medya organları, Suriye'deki gelişmeleri benzer şekilde ele almış; ancak vurgular farklılaşmıştır. Tüm gazeteler, Türkiye'nin liderliğini ve operasyonların başarısını vurgulamış; HTŞ'yi sistematik olarak görmezden gelerek terörle mücadeleyi YPG odaklı bir bağlama oturtmuştur. Esad rejimi “zulüm” ve “baskı” ile özdeşleştirilmiş; rejimin çöküşü ise bir “zafer” olarak sunulmuştur.

Akşam gazetesi, daha siyasi bir dil kullanırken; Türkiye gazetesi, dini ve manevi çağrışımlarla dolu bir üslup tercih etmiştir. Sabah gazetesi ise sığınmacıların geri dönüşüne dair daha kapsamlı bir vurgu yaparak bu durumu “normalleşmenin” başlangıcı olarak sunmuştur. Bu gazeteler, Türkiye'nin bölgesel politikalarına destek veren bir bakış açısıyla hareket etmiş ve ulusal-uluslararası kamuoyunda Türkiye'nin haklılığını savunmuştur.

Tablo 4. Hükümet yakın gazetelerin içerik analizi

Gazete	Başlıklar	Kavramlar	Görseller	Tonlama	Haberin Konumlandırılması
Akşam	“Yeni Suriye Bayramı”, “Bayrak Değişti”, “Minnettarız”	Zafer, rejimin çöküşü, destek	Esed'in kaçışı, kutlama görüntüleri, harita ve bayrak	Olumlu	Manşet
Sabah	“Zulüm Bitti, Dönüş Zamanı”, “Son İninde De Girildi”	Zulmün sonu, güvenlik, dönüş	Mülteciler, askeri harekâtlar, liderlerin fotoğrafları	Olumlu	Manşet
Türkiye	“Emevi Camii'nde Şükür Secdesi”, “Menbiç de Tamam”	Manevi zafer, istikrar, barış	Cami görüntüleri, askerler, zafer kutlamaları	Olumlu	Manşet, orta kuşak

Tablo 4, hükümete yakın gazetelerin Suriye'deki gelişmeleri nasıl aktardığını özetlemektedir. Her bir gazete, haberlerini benzer bir olumlu tonla sunarak Türkiye'nin askeri ve politik başarılarını vurgulamıştır. Başlıklar, zafer ve değişim temalarına odaklanırken, kullanılan kavramlar çoğunlukla Türkiye'nin rolünü yüceltmeye yöneliktir. Görseller ise Esad rejiminin çöküşünü simgeleyen sahneler, Türkiye'nin operasyonlarını destekleyen askerî görüntüler ve zafer kutlamalarını yansıtan karelerden oluşmaktadır.

Gazeteler, haberlerini genellikle manşetten vermiş ve Türkiye'nin Suriye'deki liderliğini vurgulayan güçlü bir anlatı oluşturmuştur. Akşam gazetesi, rejim değişikliğini kutlayarak halkın minnettarlığını öne çıkarmış; Sabah gazetesi, zulmün bitişi ve mültecilerin dönüşüne odaklanmıştır. Türkiye Gazetesi ise zaferi manevi bir bağlama yerleştirerek, bunu Emevi Camii gibi sembollerle desteklemiştir.

Tablodaki analiz, hükümet yakın medya organlarının benzer temalar üzerinden okuyucularına olumlu bir Suriye politikası sunduğunu göstermektedir. Üç gazetede de haberler, ana haber manşet veya sürmanşet olarak sunulmuş ve genellikle tam sayfa olarak yer bulmuştur.

3.3. Muhafazakâr İslamcı (Karar, Milli Gazete, Yeni Akit) Gazetelerin Analizi

Figure 3. Muhafazakâr İslamcı gazetelerin 9 Aralık 2024 1. sayfaları

3.3.1. Haberlerin Odak Noktası ve Perspektifi

Karar gazetesi, Suriye'deki rejim değişikliğini “Baas rejiminin sona ermesi” ve “Esad diktatörlüğünün yıkılması” şeklinde aktarmış, bu gelişmeyi halkın zaferi ve Suriye'nin yeni bir döneme girişi olarak sunmuştur. Haberde, rejim değişikliği sonrasında başlayan “yeni dönem” vurgusu ile toplumsal umut, istikrar ve dönüşüm mesajları öne çıkmıştır.

Millî Gazete, Esad rejiminin çöküşünü “tarihi bir kurtuluş günü” olarak tanımlamış ve halkın sevincine vurgu yapmıştır. “61 Yıllık Esad Rejimi Devrildi” ve “Halk Sokaklara Döküldü” başlıkları, Esad rejiminden kurtuluşu kolektif bir başarı olarak sunmakta, haberde on binlerce siyasi mahkûmun serbest bırakılması ve halkın coşkusu gibi insani boyutlar ön plana çıkmıştır. Ayrıca, rejimin çöküşü bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiş ve Suriyelilere yeni bir umut mesajı verilmiştir.

Yeni Akit ise Esad rejiminin yıkılmasını dini ve milli bir zafer olarak sunmuş, “Baas Diktası Çöktü, Katil Esad Kaçtı” başlığıyla dramatize etmiştir. Haberde, Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ) ve Suriye Milli Ordusu (SMO), “rejimin sonlandırıcıları” olarak öne çıkmakta, halkın coşkusu ve “zafer bayramı” kutlamaları geniş bir şekilde aktarılmaktadır.

3.3.2. Dil ve Üslup

Karar gazetesi, analitik ve dengeli bir dil kullanarak gelişmeleri çok boyutlu bir bakış açısıyla ele almıştır. Uzman görüşlerine sıkça yer verilmiş, bu da haberlere daha tarafsız bir ton katmıştır. HTŞ ve SMO liderlerinin açıklamalarına yer verilmiş, ancak bu gruplar yüzeysel bir biçimde ele alınmıştır. Kullanılan dil, genelde objektif bir şekilde kullanılmış ve okurun eleştirel bir perspektif geliştirmesine olanak tanımıştır.

Millî Gazete, duygusal ve dramatik bir üslup benimseyerek halkın mutluluğunu ön plana çıkarmıştır. “Halk sokaklara döküldü” gibi ifadeler, rejimden kurtuluşun coşkusunu vurgulamaktadır. Ancak HTŞ ve diğer tartışmalı gruplar hakkında daha temkinli bir dil kullanılmış, bu durum gazetenin genel olumlu tonunun korunmasına hizmet etmiştir.

Yeni Akit gazetesi, yoğun dini ve duygusal çağrışımlar içeren bir dil kullanmış, rejimi sert bir şekilde eleştiren “Mazlum kanı akıtmaya doymayan Esad” gibi ifadelerle vurgu yapmıştır.

Kurtuluşu kutlayan “tekbir getirildi, tatlı ikramı yapıldı” gibi betimlemeler olumlu bir hava yaratmaktadır. HTŞ ve SMO ise açıkça “kahramanlar” olarak yüceltilmiş ve haberler meşrulaştırıcı bir üslub ile sunulmuştur.

3.3.3. Uluslararası Aktörlerin Rolü

Karar gazetesi, uluslararası aktörlerin (Rusya, ABD, Türkiye) rollerini dengeli bir şekilde analiz etmiştir. Esad rejiminin yıkılmasının uluslararası dengeler ve çıkarlar üzerindeki etkileri geniş bir biçimde ele alınmıştır. Rusya'nın rejime verdiği desteğin son bulması ve ABD'nin bölgedeki çıkarları, olayların seyrini belirleyen faktörler olarak tartışılmıştır. Türkiye'nin rolü ise önemli bir aktör olarak sunulmuş, ancak diğer ülkelerle kıyaslandığında aşırı bir liderlik vurgusu yapılmamıştır.

Millî Gazete, uluslararası aktörlerin rolünü sınırlı bir şekilde ele almış ve halkın başarısına vurgu yapmıştır. Esad rejiminin çöküşünün uluslararası dengeler üzerindeki etkisi daha az vurgulanmış, bunun yerine halkın zaferi ve coşkusu merkeze alınmıştır. Türkiye'nin yanı sıra diğer ülkelerin olaylardaki etkisi dolaylı bir biçimde aktarılmıştır.

Yeni Akit, uluslararası aktörleri, rejimin yıkılmasından sonraki süreçte “bölgeye huzur getirme” amacıyla rol oynayacak taraflar olarak ele almıştır. Türkiye'nin liderliği ön plana çıkarılmış ve “Ankara'dan demokrasiye geçiş için rehberlik” beklentisi dile getirilmiştir. Diğer aktörlerin rolü ise daha arka planda kalmıştır.

3.3.4. Türkiye'nin Pozisyonu

Karar gazetesi, Türkiye'nin Suriye'deki sürece olan katkısını etkin bir aktör olarak sunmakta, ancak abartılı bir liderlik söylemi kullanılmamaktadır. Haberin dili, Türkiye'nin politikalarını meşrulaştırmaktan ziyade analitik bir değerlendirme yapmayı hedeflemiştir. Türkiye'nin sınır güvenliği ve bölgesel etkisi, uluslararası dengelerle bağlantılı bir şekilde ele alınmıştır.

Millî Gazete, Türkiye'yi hem insani yardım sağlayan bir komşu hem de bölgedeki istikrarı destekleyen bir lider olarak sunmuştur. Ancak bu vurgu, diğer hükümete yakın gazeteler kadar güçlü bir şekilde yapılmamış, Türkiye'nin Suriye halkına verdiği destek ve Suriyelilerin geleceğini inşa etme sürecindeki rolü daha genel bir perspektifle aktarılmıştır.

Yeni Akit, Türkiye'yi “bölgenin yeni siklet merkezi” olarak tanımlamış ve Suriye'deki liderliği vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ve ekibinin, “bölgeye huzur ve istikrar getirecek aktörler” olarak sunulması, gazetenin siyasi duruşuyla uyumlu bir şekilde aktarılmıştır. Türkiye'nin Suriye halkına yardım etme ve bölgesel istikrar sağlama konusundaki rolü sıkça tekrarlanmıştır.

3.3.5. Sığınmacılar, Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ) ve Bölgedeki Rolü

Karar gazetesi, HTŞ'yi haberde dolaylı bir biçimde ele almış ve grup hakkında ideolojik ya da tartışmalı yönleri girmemiştir. Sığınmacıların geri dönüşü konusunda gazete nötr bir duruş sergilemiş, bunu siyasi ve toplumsal etkilerle ilişkilendirmiştir. Esad rejiminin yıkılmasının, sığınmacıların geri dönüşüne olan potansiyel etkileri değerlendirilmiş, ancak bu süreçle ilgili kesin bir yönlendirme yapılmamıştır.

Millî Gazete, HTŞ'nin rolüne dair herhangi bir doğrudan yorum yapmamış, grup dolaylı bir şekilde haberde yer bulmuştur. Sığınmacılar konusu ise “vatanlarına dönüş” söylemi üzerinden sunulmuş ve Esad rejiminden kurtuluşun yalnızca Suriye içindeki Suriyeliler için değil, dışarıdaki Suriyeliler için de bir umut kaynağı olduğu ifade edilmiştir.

Yeni Akit, HTŞ ve SMO'yu rejimin devrilmesindeki “kahramanlar” olarak tanımlamış ve askeri başarılarının altını çizmiştir. Gazetenin üslubu, bu grupların zaferdeki rolünü öne çıkararak meşrulaştırma eğilimindedir. Ayrıca, sığınmacıların geri dönüşüne dair “artık ülkelerine dönebilirler” mesajı açıkça verilmiş ve Esad rejiminin sonunun, Suriyeliler için yeni bir dönemin başlangıcı olduğu ifade edilmiştir.

3.3.6. Genel Değerlendirme ve Karşılaştırma

Karar, Millî Gazete ve Yeni Akit gazeteleri, Suriye'deki rejim değişikliğine dair haberlerde farklı bakış açıları ve dil kullanımlarıyla dikkat çekmektedir. Bu gazeteler, Esad rejiminin çöküşünü ve ardından gelen halk hareketlerini farklı ideolojik bağlamlarda ele alırken, olayları dinamik ve ideolojik bakış açılarına göre yorumlamaktadırlar. Karar, olayları daha analitik bir şekilde ele alırken, Millî Gazete halkın zaferine ve coşkusuna odaklanmış, Yeni Akit ise dini ve milli vurgularla olayları dramatize etmiştir. Uluslararası aktörlerin rolleri ve Türkiye'nin bölgedeki etkisi ise gazeteler arasında farklı derecelerde vurgulanmıştır. Karar, daha dengeli bir yaklaşım benimsemişken, Yeni Akit Türkiye'nin liderliğini daha güçlü bir şekilde öne çıkarmıştır. Ayrıca, HTŞ ve sığınmacılar gibi bölgedeki aktörlerin haberlere yansımaları, her bir gazetenin tutumunu ve ideolojik yönelimlerini yansıtan önemli bir gösterge olmuştur. Bu bağlamda, gazetelerin dili ve üslubunun, haberin içeriği ve toplumdaki algıyı nasıl şekillendirdiği, her gazetenin ideolojik duruşunu daha iyi anlamamıza olanak tanımaktadır.

Tablo 5. Muhafazakâr İslamcı gazetelerin içerik analizi tablosu

Gazete Manşet (Başlıklar)	Kavramlar	Görseller	Haberin Tonu	Haberin Konumlandırılması
Karar - Esad rejimi çöktü	Yeni dönem, kanlı rejim, sona erdi	- Kutlama yapan siviller- Şam'ın harabe görüntüsü- Suriyelilerin bayraklarla sokakta olması	Nötr (analitik bir dil)	Manşet + Tam Sayfa
Millî Gazete - Esad diktatörlüğü sona erdi	Zafer günü, hapisaneler boşaltıldı, özgürlük	- Suriyeli ailelerin sevindiği anlar- Mahkûmların hapisaneden çıkışı- Bayram havası görüntüleri	Olumlu (duygusal bir ton)	Manşet + Orta Kuşak
Yeni Akit - Katil Esad kaçtı- Mazlumların kanını döken diktatör devrildi- HTŞ ve SMO zaferin kahramanları	Katil diktatör, mazlumlar, zafer, kahramanlık	- Tekbir getiren kalabalıklar- Camide kutlama yapan Suriyeliler- Tatlı ve çikolata dağıtımı	Olumlu (destekleyici ve coşkulu bir dil)	Manşet + Sürmanşet + Alt Kuşak

Yukarıdaki Tablo 5, üç farklı gazetenin, Suriye'deki Esad rejiminin çöküşüne ilişkin haberlerinin başlıklarını, kullanılan kavramları, görselleri ve haberin genel tonunu özetlemektedir. Ayrıca, haberlerin yer aldığı sayfa veya konumlar da belirtilmiştir.

Karar Gazetesi, Esad rejiminin sonunu analitik bir dil kullanarak, “yeni bir dönemin başlangıcı” olarak değerlendirmiştir. Haberde, halkın zafer kutlamaları ve Şam'ın harabe görüntüleri ön plana çıkarılmıştır. Bu sunum, haberin genel tonunun nötr olduğunu ve olayların farklı boyutlarına odaklanıldığını yansıtmaktadır. Gazete, rejim değişikliğinin toplumsal ve siyasi etkilerini dengeli bir şekilde ele alarak, olayları farklı açılardan incelemeyi tercih etmiştir.

Milli Gazete ise haberini duygusal bir tonla sunarak, Suriyelilerin zafer sevincini ve özgürlük kazanımlarını vurgulamıştır. Haberde, halkın coşkusu ve kutlama anları ön plana çıkarken, görsellerde de bu sevinç anlarının izleyiciye aktarılması sağlanmıştır. Manşet, duygusal bir vurgu yaparak, özgürlük ve halkın başarısını kutlamaktadır. Gazetenin haberin içeriğine verdiği önem, orta kuşak düzenlemesiyle de pekiştirilmiştir.

Yeni Akit, daha coşkulu ve destekleyici bir dil kullanmış, Esad rejiminin çöküşünü dini ve milli bir zafer olarak sunmuştur. HTŞ ve SMO, zaferin “kahramanları” olarak yüceltilmiş, görsellerde ise dini temalı kutlamalar ve sosyal coşku ön plana çıkarılmıştır. Gazete, bu önemli gelişmeyi geniş bir alanla işleyerek, manşet, sürmanşet ve alt kuşak gibi farklı konumlarda geniş bir yer ayırmıştır. Bu, gazetenin konuya verdiği önemin bir göstergesi olup, Esad rejiminin çöküşüne ilişkin görüşlerini güçlü bir şekilde yansıtmaktadır.

3.4. Muhafazakâr Milliyetçi Gazetelerin Analizi

Figure 4. Muhafazakâr milliyetçi gazetelerin 9 Aralık 2024 1. sayfaları

3.4.1. Haberlerin Odak Noktası ve Perspektifi

TürkGün Gazetesi'nin birinci sayfası, haberlerin odağını Suriye iç savaşı sonrası gelişen siyasi ve askeri olaylara yerleştirmiştir. Manşet ve yan başlıklarda kullanılan ifadeler, Türkiye'nin Suriye politikası ve bölgesel çıkarlarını destekleyen bir perspektif sunmaktadır. Özellikle “Şam düştü, Esad kaçtı” başlığı, rejim karşıtı grupların başarısını ve mevcut düzenin çöküşünü dramatize etmektedir. Gazete, doğrudan rejim karşıtı grupları desteklemese de, bu grupların zaferini ve Türkiye'nin tutumunu dolaylı bir şekilde olumlu bir bakış açısıyla ele almıştır. Bu durum, haberlerin odak noktasında hükümet politikaları ile uyumlu bir yaklaşım sergilendiğini göstermektedir.

YeniBirlik Gazetesi'nde ise birinci sayfa, “Esad Devrildi” başlığıyla Suriye'deki rejim değişikliğine odaklanmaktadır. Gazete, rejimin çöküşünü tarihsel bir dönüm noktası olarak ele alırken, bu gelişmenin Suriye halkı ve Türkiye için olumlu bir gelişme olduğuna dair bir mesaj vermektedir. Haberde, rejim karşıtı söylem ön plana çıkmakta ve Esad yönetimi bir tehdit unsuru olarak sunulmaktadır. Aynı zamanda muhaliflerin zaferi kutlanarak, hükümetin dış politikasını pekiştiren bir perspektif benimsenmektedir.

Yeniçağ Gazetesi'nin birinci sayfasında ise, "Mazeret Sona Erdi, Şimdi Dönüş Vakti!" ifadesi yer almakta ve bu başlık, Suriye'deki savaş sonrası Esad rejiminin çöküşüne ilişkilendirilmektedir.

Mültecilerin dönüşü, bir zorunluluk gibi gösterilmekte ve rejim karşıtı gruplara dolaylı bir olumlu mesaj verilmektedir. Haberlerde hem yerel hem de uluslararası perspektifler dikkate alınmıştır. Göçmenlerin ülkelerine dönüşü, zafer kutlamaları ve Türkiye'nin bu süreçteki rolü, gazetenin ana temaları arasında yer almaktadır. Bu haber, dramatik ve çarpıcı bir üslupla sunulmuş olup, görsellerle desteklenerek okuyucunun duygusal olarak etkilenmesi hedeflenmiştir.

3.4.2. Dil ve Üslup

TürkGün Gazetesi'nde kullanılan dil, okuyucuyu etkileyen güçlü ve çarpıcı ifadelerle karakterize edilmiştir. Manşet ve alt başlıklarda kullanılan ifadeler, örneğin “Teröristlere geçit yok” gibi tehditkâr ifadeler, duygusal bir etki yaratırken, “Bayrak değişimi” gibi ifadeler, zafer ve umut temalarını vurgulamaktadır. Dil, dramatik bir etki yaratmayı amaçlamakta; ancak bazen netlikten uzak, dolaylı anlatımlar kullanılmaktadır. Örneğin, HTŞ doğrudan ismiyle anılmamaktadır, bunun yerine "rejim karşıtı gruplar" gibi genel ifadeler tercih edilmektedir. Bu yaklaşım, okuyucuda grup hakkında açık bir yargı oluşturmak yerine, dolaylı bir algı yönetimi amacı gütmektedir.

YeniBirlik Gazetesi, dramatik ve güçlü ifadelerle dikkat çekmeye çalışmaktadır. Başlıklar, “61 Yıllık Baas Rejimi Çöktü” ve “Milyonlarca Suriyeli Artık Geri Dönebilir” gibi ifadelerle büyük bir zafer ve umut mesajı sunmaktadır. Gazetenin kullandığı dil, belirgin şekilde hükümetin dış politika duruşunu desteklemektedir. Görsel unsurlar da, mesajın etkisini artırmak amacıyla kullanılmıştır. Üslup, iddialı ve ajite edici bir tonda kalmaktadır.

Yeniçağ Gazetesi'nde ise, HTŞ'nin adı doğrudan anılmasa da, "rejime karşı haklı bir güç" gibi nötr ifadelerle desteklenen muhalif grupların rolü vurgulanmaktadır. Manşet ve alt başlıklarda, çarpıcı ve etkileyici bir dil kullanılarak dramatik bir dil oluşturulmuştur. “61 Yıllık Baas Rejimi Yıkıldı” gibi ifadeler, savaşın sona erdiği ve büyük bir dönüm noktasının yaşandığı mesajını iletmektedir. Haberde kullanılan dil, akıcı olmakla birlikte, yer yer duygusal ve dramatik öğeler ön plana çıkmaktadır. Örneğin, “Havai fişekli kutlama” ifadesi, görsellerle desteklenen olayların atmosferini tasvir ederken, okuyucuyu etkileyici bir biçimde yönlendirmektedir. Ancak, bu tarz ifadeler akademik bir metinde tarafsızlık açısından dikkatle ele alınmalıdır.

3.4.3. Uluslararası Aktörlerin Rolü

TürkGün Gazetesi, uluslararası aktörlerin rollerine dair haberlerde yalnızca yüzeysel bilgilere yer vermektedir. Özellikle İsrail'in kimyasal tesislere saldırısı, Rusya'nın üslerinden çekilmesi ve İran Büyükelçiliği'ne yapılan saldırılar, bölgedeki güç dengelerinin nasıl değiştiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu aktörlerin rolleri üzerine daha derinlemesine bir analiz yapılmamış, yüzeysel haber değerine odaklanılmıştır. TürkGün'ün uluslararası aktörlere yaklaşımı, Türkiye'nin bölgesel çıkarlarını destekleyecek şekilde şekillenmiştir; ancak akademik bir bağlamda bu aktörlerin etkisi daha ayrıntılı ele alınabilir.

YeniBirlik Gazetesi, AB, Baerbock ve Macron'un demeçlerine yer vererek, uluslararası aktörlerin Suriye'deki rejim değişikliğini olumlu karşıladığını vurgulamaktadır. Bu, rejim değişikliğinin uluslararası alanda da destek gördüğünü gösteren bir mesaj sunmaktadır. Ancak, bu aktörler daha çok destekleyici bir konumda sunulmuş ve doğrudan müdahale edici bir tutum sergilememiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin uluslararası meşruiyetini pekiştirme amacı taşıyor olabilir.

Yeniçağ Gazetesi'nde, uluslararası aktörlerin bölgedeki etkisi, özellikle İsrail, Rusya ve İran'ın rolleri, alt başlıklarda vurgulanmaktadır. İsrail'in kimyasal fabrikaya saldırısı, Rusya'nın üslerinden çekilmesi ve İran Büyükelçiliği'ne yapılan saldırı, bölgedeki aktörlerin etkisini açığa

çıkarmaktadır. Gazete, bu gelişmeleri bilgi yoğun bir biçimde sunarken, uluslararası siyaseti ve bölgesel dinamikleri de detaylandırmıştır.

3.4.4. Türkiye'nin Pozisyonu ve Sığınmacılar

TürkGün Gazetesi, manşetinde sığınmacıların dönüşünü vurgulayarak, Türkiye'nin bu süreçteki pozisyonunu olumlu bir şekilde sunmaktadır. "Mazeret sona erdi, şimdi dönüş vakti" ifadesi, Türkiye'nin artık somut adımlar atmayı hedeflediği izlenimini yaratmaktadır. Ancak, haberlerde Türkiye'nin diplomatik girişimlerine ve uluslararası yardım politikalarına dair daha fazla detay verilmemiştir. Ayrıca, sığınmacıların dönüş sürecine dair insani boyutun eksikliği, haberin ele alınışında önemli bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

YeniBirlik Gazetesi, Türkiye'nin pozisyonunu açıkça Suriye'deki gelişmelerin doğrudan bir parçası olarak sunmaktadır. "Milyonlarca Suriyeli Artık Geri Dönebilir" başlığı, Türkiye'deki sığınmacı sorununa yönelik bir çözüm önerisi gibi sunulmaktadır. Dışişleri Bakanı Hakan Fidan'ın açıklamaları, Türkiye'nin Suriye politikasıyla ilgili net bir duruş sergilediğini ve bu gelişmelerin Türkiye için stratejik bir avantaj sunduğunu ima etmektedir.

Yeniçağ Gazetesi, Türkiye'nin sığınmacılar konusundaki tutumunu haberin ana temalarından biri olarak ele almaktadır. "Mazeret sona erdi" ifadesiyle, sığınmacıların ülkelerine dönüşünün mümkün olduğu vurgulanmakta ve Türkiye'nin bu süreçte çözüm odaklı bir tutum sergilediği izlenimi yaratılmaktadır. Ancak, alt başlıklarda Türkiye'nin diplomatik ve insani yardım çabalarına yer verilmemesi, haberin eksikliklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu durum, akademik analizde daha dengeli bir şekilde tartışılabilir.

3.4.5. Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ) ve Bölgedeki Rolü

TürkGün Gazetesi, HTŞ'nin adını doğrudan kullanmamakla birlikte, "rejim karşıtı gruplar" gibi ifadelerle dolaylı bir meşruiyet yaratmaktadır. Görsellerdeki "bayrak değişimi" sahnesi, bu grupların zaferini simgeleyecek şekilde seçilmiştir. HTŞ'nin rolüne dair herhangi bir olumsuz sıfat kullanılmaması, grubun Türkiye'nin çıkarlarıyla uyumlu bir şekilde konumlandırıldığını göstermektedir. Ancak bu durum, akademik bir metinde detaylandırılmalı ve HTŞ'nin uluslararası alandaki tanımı, faaliyetleri ve Türkiye'nin bu gruba yönelik politikaları daha kapsamlı bir şekilde ele alınmalıdır.

YeniBirlik Gazetesi, HTŞ'nin rolünü, "Rejim Karşıtı Güçlerin Zaferi" olarak tanımlamaktadır. Gazete, bu grupları zafer kazanmış bir aktör olarak yansıtırken, bölgedeki etkilerini daha net bir şekilde vurgulamaktadır. HTŞ'ye dair daha fazla detay verilmemesi, ancak zaferlerinin kutlanması, haberin tarafsızlık ilkesiyle uyumsuz olabilir. Bu, akademik bir bakış açısıyla daha derinlemesine incelenmelidir.

Yeniçağ Gazetesi, HTŞ'yi daha açıkça tanınamakla birlikte, grup hakkında olumlu bir ton benimsemektedir. "Haklı bir güç" gibi ifadelerle, muhaliflerin zaferini ve rolünü desteklemektedir. Ancak, HTŞ'nin faaliyetlerinin daha ayrıntılı bir şekilde sunulmamış olması, gazetecilik etiği açısından tartışılabilir. Bu durum, daha derinlemesine bir analiz gerektirir.

3.4.6. Genel Değerlendirme ve Karşılaştırma

TürkGün Gazetesi'nin birinci sayfası, Suriye'deki siyasi ve askeri gelişmeleri Türkiye'nin bölgesel çıkarları doğrultusunda sunmaktadır. Ancak, haberlerde dil ve üslup açısından bazı önemli eksiklikler bulunmaktadır. Özellikle, HTŞ'ye dair ifadelerin yer almaması, görsellerle oluşturulan algının daha derinlemesine analiz edilmemesi ve uluslararası aktörlerin rolleri hakkında yüzeysel bilgi verilmesi, haberciliğin tarafsızlık ve akademik tutarlılık ilkeleriyle

bağdaşmamaktadır. Gazetenin haberleri, Türkiye'nin stratejik çıkarları doğrultusunda şekillendirilmiş olsa da, bu doğrultudaki sunumda daha objektif bir analiz ve daha derinlemesine bir tartışma eksikliği dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, gazetecilikte verilen bilginin daha dengeli ve kapsamlı bir şekilde sunulması gerektiği söylenebilir.

YeniBirlik Gazetesi ise, hükümet yanlısı bir perspektifle Suriye'deki gelişmeleri daha olumlu bir biçimde sunmaktadır. Gazetenin dil ve görsel kullanımındaki dramatik vurgular, kamuoyunun algısını rejim karşıtı grupların aleyhine şekillendirmeyi amaçlayan bir strateji izlediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, gazetenin hükümetin dış politikasıyla uyumlu bir çizgi izlediğini göstermektedir. Diğer ideolojik duruşa sahip gazetelerle kıyaslandığında, YeniBirlik Gazetesi'nin haberlerinde daha fazla tarafsızlık ve belirli bir söylem stratejisinin bariz bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Dilin ve görsellerin manipülatif etkisi, haberciliğin objektiflik ilkesini ihlal etmekte ve kamuoyunun daha bağımsız bir şekilde bilgilendirilmesi gerektiği gerçeğini gözler önüne sermektedir.

YeniÇağ Gazetesi'nin birinci sayfasında, görsel öğeler ve dramatik başlıklar öne çıkmaktadır. Gazetede kullanılan havai fişekler, sevinç gösterileri ve kitlesel kalabalıklar gibi görseller, haberin anlatımını güçlendiren unsurlar olarak yer almaktadır. Ancak, bu haberlerde akademik tutarlılık ve tarafsızlık açısından eksiklikler bulunmaktadır. Türkiye'nin bölgedeki pozisyonu, uluslararası aktörlerin etkisi ve bölgedeki dinamikler daha analitik bir bakışla ele alınabilirdi. Görsellerin güçlü bir anlatım sağladığına rağmen, bu tür haberlerde akademik bir derinlik ve nesnellik eksikliği dikkat çekmektedir. Bu durum, haberciliğin sadece görsel anlatımlarla değil, aynı zamanda derinlemesine bir analizle de desteklenmesi gerektiğini göstermektedir.

Tablo 6. Muhafazakâr milliyetçi gazetelerin içerik analizi

Gazete	Manşet (Başlıklar)	Kavramlar	Görseller	Haberin Tonu	Haberin Konumlandırılması
TürkGün	- Şam düştü, Esad kaçtı	Rejim karşıtı gruplar, bayrak değişimi, zafer	- Kutlama yapan siviller - Bayrak değişimi sahnesi - Şam sokaklarından görüntüler	Olumlu (dolaylı destekleyici)	Manşet + Yan Başlıklar
YeniBirlik	- Esad Devrildi	Rejim çöküşü, tarihsel dönüm noktası, umut	- Kutlama yapan kalabalıklar - Esad heykelinin devrilişi - Havai fişeklerle kutlama görüntüleri	Olumlu (rejim karşıtı söylem)	Manşet + Görsel Destekli
Yeniçağ	- Mazeret Sona Erdi, Şimdi Dönüş Vakti!	Mültecilerin dönüşü, rejim çöküşü, zafer	- Havai fişekli kutlamalar - Sevinç gösterileri - Kalabalık topluluk görüntüleri	Olumlu (duygusal ve dramatik bir dil)	Manşet + Çarpıcı Görseller

Yukarıda yer alan Tablo 6, TürkGün, YeniBirlik ve Yeniçağ gazetelerinin, Suriye'deki rejim değişikliği ve gelişmeleri nasıl ele aldığını karşılaştırmalı bir şekilde sunmaktadır. Her bir gazetenin manşetlerinde olayları haberleştirme biçimleri, kullanılan kavramlar, görsel öğeler, haberin tonu ve konumlandırılması farklılıklar göstermektedir.

TürkGün gazetesi, rejim karşıtı gruplara dolaylı bir destek sunarken, "bayrak değişimi" ve "zafer" gibi kavramlar kullanarak Türkiye'nin bölgedeki çıkarlarını ima eden bir dil tercih etmiştir. Haberin görsellerinde zafer vurgusu ve dramatik sahneler öne çıkmış, olaylar genellikle zaferin

simgeleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu yaklaşım, okuyucuya Türkiye'nin bölgedeki rolünün güçlü ve etkili olduğu mesajını iletmeyi amaçlamaktadır.

YeniBirlik gazetesi ise, rejim çöküşünü tarihi bir dönüm noktası olarak ele alırken, umut ve zafer temalarını ön plana çıkarmıştır. Haberin görselleri, kutlama sahneleri ve Esad heykelinin devrilişi gibi dramatik unsurlarla desteklenmiş; haber tonu ise rejim karşıtı söylemi açıkça yansıtan bir yapı sergilemiştir. Bu haberlerde, rejim karşıtı bakış açısı ve zaferin getirdiği umut teması baskın bir şekilde işlenmiştir.

Yeniçağ gazetesi, mültecilerin dönüşünü ve rejim çöküşünü bir arada ele alarak daha dramatik bir anlatım tarzı benimsemiştir. Görsellerde, kalabalıkların coşkulu kutlamaları ve havai fişeklerin yer aldığı sahneler kullanılmış, haberler duygusal bir tonla sunulmuştur. Bu yaklaşım, mültecilerin dönüşünün bir zorunluluk olduğu mesajını vurgularken, rejim değişikliği sürecinin halk üzerindeki olumlu etkilerini ön plana çıkarmaktadır.

Bu analiz, her üç gazetenin de olayları farklı kavramsal çerçevelerle ve perspektiflerle ele aldığını göstermektedir. Aynı zamanda, haber dilinin, kullanılan görsellerin ve tonların kamuoyunu etkileme biçimleri üzerine önemli ipuçları sunmaktadır. Gazetelerin farklı ideolojik ve politik bakış açıları, haberlerin nasıl şekillendiğini ve halk üzerinde nasıl bir algı yaratmaya çalışıldığını gözler önüne sermektedir.

3.5. Seküler Solcu Gazetelerin Analizi

Figure 5. Seküler solcu gazetelerin 9 Aralık 2024 1. sayfaları

3.5.1. Haberlerin Odak Noktası ve Perspektifi

Aydınlık gazetesinde, Suriye'deki gelişmelerin Türkiye'nin sınır güvenliği ve bölgesel istikrarı açısından ele alındığı görülmektedir. Olaylar, ideolojik bir bakış açısıyla yorumlanmakta ve özellikle ABD ile İsrail'in bölgedeki varlığı, radikal grupların güç kazanması üzerinden tartışılmaktadır. "ABD ve İsrail ile birlikte neyin bayramını kutluyorsunuz?" manşetiyle, uluslararası aktörlerin bölgedeki rolü eleştirilmekte ve bu durum, Türkiye'nin sınır güvenliği ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca, Heyet Tahrir el-Şam'ın (HTŞ) yükselişi, Türkiye'nin ulusal güvenliği için doğrudan bir tehdit olarak tanımlanmakta ve Suriye'deki gelişmelerin Batı kaynaklı müdahalelerin sonucu olduğuna vurgu yapılmaktadır. Haberde, Türkiye'nin bölgedeki aktif politikalarının daha kapsamlı bir stratejiyle şekillendirilmesi gerektiği mesajı da öne çıkmaktadır.

Cumhuriyet gazetesi ise, Suriye'deki iç savaşın sona ermesi ve Baas rejiminin çöküşünü daha geniş bir perspektiften ele almaktadır. Gazete, Heyet Tahrir el-Şam'ın liderliğinde oluşan yeni güç dengelerini ve bunun uluslararası politikadaki yansımalarını tartışmaktadır. “Şam düştü” manşetiyle olayların tarihi önemi vurgulanmakta ve Suriye'deki iktidar boşluğunun yaratabileceği uzun vadeli sonuçlar üzerinde durulmaktadır. Haberde, HTŞ'nin çok uluslu yapısı ve bu yapının bölge ülkeleri ve uluslararası toplum üzerindeki etkileri ele alınmakta, Türkiye'nin sınır güvenliği ve sığınmacı politikalarına dair önemli mesajlar verilmiştir.

Sözcü gazetesi, Suriye'deki iç savaşın sona ermesini ve Baas rejiminin çöküşünü daha çok dramatik ve sembolik yönleriyle ele almaktadır. Esad'ın ülkeden kaçışı ve halkın kutlamaları, rejimin yıkılışını dönüm noktası olarak vurgulamaktadır. HTŞ'nin liderliği ve gelecekteki rolü ise haberde daha kısa bir şekilde ele alınmakta ve olayların yüzeysel boyutu ön plana çıkarılmaktadır. Manşette kullanılan ifadeler, “Suriye’de iç savaş bitti” ve “Ülkemize artık özgürce evimize dönebiliriz” gibi duygusal tonlar, haberin halkın duygusal tepkilerini yansıtmayı amaçladığını göstermektedir.

3.5.2. Dil ve Üslup

Aydınlık gazetesi, ideolojik bir üslup kullanarak haberi polemik yaratıcı bir biçimde sunmaktadır. Özellikle, “ABD ve İsrail ile birlikte neyin bayramını kutluyorsunuz?” ve “Kukla PKK Devletçisi kuruluyor” gibi ifadeler, milliyetçi ve eleştirel bir söylemi yansıtmaktadır. Bu tür ifadeler, okuyucuya güçlü bir retorik ile yönlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Ancak, bu üslup akademik bir tartışmaya uyarlanırken daha nesnel ve analitik bir biçimde ele alınmalıdır.

Cumhuriyet gazetesi, analitik bir dil ve üslup benimseyerek olayları hem güncel hem de tarihi bağlamda ele almıştır. Haberin dili, okuyucuyu bilgilendirmeyi ve analiz yapmayı amaçlamakta, uzman görüşleri ve farklı bakış açılarıyla olayların arka planını anlamaya katkı sağlamaktadır. Örneğin, “Sığınmacıların güvenli dönüşü sağlanmalı” ve “HTŞ'nin çok uluslu yapısı, bölgedeki yeni dengelerin habercisi olabilir” ifadeleri, konuyu ideolojik bir bağlama hapsedmeden geniş bir analiz sunmayı amaçlamaktadır.

Sözcü gazetesi ise, duygusal ve çarpıcı bir üslup kullanarak haberi aktarmaktadır. “Baas rejimi çöktü, Esad kaçtı!” ve “Suriye halkı, 61 yıllık baskıdan kurtuluşu kutluyor” gibi ifadeler, okuyucunun olayları kişisel ve duygusal bir şekilde algılamasını hedeflemektedir. Ancak, HTŞ'nin liderliği ve bölgedeki yeni güç dengeleri gibi derinlemesine ele alınması gereken konulara yer verilmemesi, haberin analitik boyutunu sınırlamaktadır.

3.5.3. Uluslararası Aktörlerin Rolü

Aydınlık gazetesi, ABD ve Batı'nın HTŞ'yi desteklediği ima edilerek, Rusya ve Türkiye'nin politikaları eleştirel bir şekilde incelenmektedir. Türkiye'nin, bölgedeki radikal gruplara karşı daha aktif bir tutum alması gerektiği mesajı öne çıkmakta; ABD ve İsrail'in bölgedeki etkisi ise sert eleştirilerle vurgulanmaktadır. Gazete, Batı'nın Suriye'deki bölünmeyi derinleştirdiğini ve kukla devlet yapıları kurarak bölgeyi istikrarsızlaştırdığını iddia etmektedir. Türkiye'nin bölgedeki tutumunun daha kararlı olması gerektiği savunulmakta ve Rusya ve diğer bölge ülkeleriyle iş birliği çağrısı yapılmaktadır.

Cumhuriyet gazetesi, uluslararası aktörlerin (ABD, Rusya, Türkiye) Suriye'deki etkilerini dengeli bir şekilde ele almaktadır. ABD'nin YPG'ye verdiği destek ve HTŞ'nin kontrolü arasındaki bağlantılar, bölgedeki güç dengesinin nasıl şekillendiğini göstermektedir. Ayrıca, Rusya ve Türkiye'nin bölgedeki askeri ve diplomatik varlıkları detaylı şekilde ele alınmış ve Türkiye'nin

uluslararası arenada daha etkin bir rol üstlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Sığınmacı meselesinde ise uluslararası iş birliğinin önemi belirtilmiştir.

Sözcü gazetesi, uluslararası aktörlerin (ABD, Rusya, Türkiye) Suriye'deki rollerini kısa ve yüzeysel bir şekilde ele almakta, olayların uluslararası bağlamı ise geri planda kalmaktadır. Örneğin, ABD'nin YPG'ye olan desteği veya Türkiye'nin Suriye politikasındaki stratejik hedefleri gibi konulara derinlemesine yer verilmemiştir; bu unsurlar yalnızca birer arka plan bilgisi olarak sunulmuştur.

3.5.4. Türkiye'nin Pozisyonu ve Sığınmacılar

Aydınlık gazetesi, Türkiye'nin sığınmacı politikalarını ulusal güvenlik bağlamında tartışmaktadır. Sığınmacı sorunu, özellikle Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ) tarafından yaratılan istikrarsızlıkla ilişkilendirilmiş ve bu durum Türkiye'nin iç ve dış güvenliği için doğrudan bir tehdit olarak sunulmuştur. Haberde, Türkiye'nin sınır güvenliği konusunda daha sert adımlar atması gerektiği ifade edilmekte, sığınmacı akınının kontrol altına alınması gerektiği vurgulanmaktadır.

Cumhuriyet gazetesi, Türkiye'nin sığınmacılar konusundaki pozisyonunu eleştirel bir bakış açısıyla ele almıştır. Haberde, sığınmacıların güvenli bir şekilde ülkelerine dönüşünün sağlanması gerektiği ve bu süreçte Türkiye'nin uluslararası destek almasının önemi vurgulanmaktadır. Suriye'deki yeni yönetim düzenlemelerinin, bu dönüşleri kolaylaştıracak şekilde planlanması gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyet gazetesinin haberinde Türkiye'nin sorunun çözülmesi için yalnızca iç politika değil, aynı zamanda dış politika bağlamında da uluslararası iş birliğine önem vermesi gerektiği anlatılmaktadır.

Sözcü gazetesi, Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin kutlamalarına ve “vatanlarına dönüş” çağrılarını odaklanmaktadır. Manşette yer alan “Ülkemize artık özgürce dönebiliriz” ifadesi, haberin duygusal tonunu güçlendirmektedir. Sığınmacı politikası, daha çok halkın tepkileriyle ilişkilendirilmiş ve Türkiye'nin bu konuda uluslararası iş birliği arayışı veya stratejileri ele alınmamıştır. Haberde, dönüşlerin nasıl gerçekleştirileceği veya olası zorluklara dair herhangi bir detay verilmemektedir.

3.5.5. Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ) ve Bölgedeki Rolü

Aydınlık gazetesi, Heyet Tahrir el-Şam'ı radikal bir cihatçı örgüt olarak tanımlamakta ve bu yapının bölgedeki varlığının Batı'nın desteklediği politikaların bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Aydınlık, HTŞ'nin Türkiye'nin sınır güvenliğine yönelik doğrudan bir tehdit oluşturduğunu vurgulamakta ve bu tehdidi önlemek adına Türkiye'nin proaktif bir yaklaşım benimsemesi gerektiğini savunmaktadır. Gazetenin görsellerinde, Suriye'deki harabeye dönmüş alanlar ve kutlama görüntüleri yer almakta; bu, “kukla devlet” ve “bölünmüş Suriye” anlatısına hizmet etmektedir. Aynı zamanda, Tel Aviv'in tanklarının bölgede varlığını sürdürdüğüne dair bir haberle, İsrail'in müdahaleleri eleştirilmektedir.

Cumhuriyet gazetesi, HTŞ'nin liderliğinin Suriye'de yeni bir güç dengesi oluşturabileceğine dikkat çekmiştir. Haberde, bu durumun bölge ülkeleri ve uluslararası toplum için potansiyel bir risk oluşturduğuna vurgu yapılmaktadır. HTŞ'nin çok uluslu yapısı, ideolojisi ve bölgedeki askeri kontrolü, gelecekteki çatışmaların temel sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir. Bu analiz, Suriye'nin iç dinamiklerini ve uluslararası müdahalelerin sonuçlarını daha geniş bir bağlamda anlamayı sağlamaktadır.

Sözcü gazetesinde ise, HTŞ'nin rolü yalnızca rejimi deviren bir güç olarak kısa bir şekilde ele alınmıştır. HTŞ'nin ideolojisi, uluslararası bağları veya gelecekteki etkileri hakkında herhangi bir

değerlendirme yapılmamaktadır. Haberin odak noktası, HTŞ'nin liderliği yerine rejimin çöküşü ve halkın coşkusu olmuştur. Bu yaklaşım, Suriye'deki yeni güç dengelerine dair derinlemesine bir analiz sunma fırsatını kısıtlamaktadır.

3.5.6. Genel Değerlendirme ve Karşılaştırma

Aydınlık gazetesi, olayları ideolojik ve jeopolitik bir bakış açısıyla değerlendirirken, HTŞ'nin rolünü Türkiye'nin ulusal güvenliği bağlamında ele almaktadır. Cumhuriyet gazetesi ise, olayları çok yönlü bir şekilde analiz etmektedir. HTŞ'nin liderliği ve bölgedeki güç dengeleri detaylı bir şekilde incelenmiş olup, gazetenin bu analitik üslubu ve kapsamlı yaklaşımı dikkat çekmektedir. Cumhuriyet gazetesinin birinci sayfasında kullanılan görseller ve başlıklar, olayların önemini vurgulamakta ve okuyucunun ilgisini çekmektedir. “Şam düştü” başlığı, dramatik bir etki yaratırken, haritalar ve infografikler ise görsel bir destek sağlamaktadır.

Sözcü gazetesi ise, duygusal ve çarpıcı bir üslup kullanarak haberi aktarırken, dramatik bir dil kullanmıştır. “Baas rejimi çöktü, Esad kaçtı!” ve “Suriye halkı, 61 yıllık baskıdan kurtuluşu kutluyor” gibi ifadeler, okuyucunun olayları kişisel ve duygusal bir şekilde algılamasını hedeflemektedir. Ancak, HTŞ'nin liderliği, uluslararası aktörlerin etkisi veya bölgedeki yeni güç dengeleri gibi daha derin ve karmaşık konulara yer verilmemesi, haberlerin analitik boyutunu sınırlamaktadır. Haberin dili, duygusal tonuyla okuyucuyu etkilemeyi hedeflerken, analitik bir değerlendirme yerine kısa ve yüzeysel bir yaklaşım sergilenmiştir.

Bu farklı yaklaşımlar, gazetelerin editoryal çizgileri ve okuyucu kitlelerine yönelik stratejileriyle uyumludur. Aydınlık, güvenlik odaklı ve eleştirel bir perspektif sunarken; Cumhuriyet, analitik ve dengeli bir anlatı kurmakta; Sözcü ise okuyucunun ilgisini çekecek dramatik detaylara ağırlık vermektedir.

Tablo 7. Seküler solcu gazetelerin içerik analizi

Gazete Adı	Manşet/İçerik Başlığı	Kavramlar	Görsellerin Kullanımı	Haberin Duygusal Tonu (Olumlu/Olumsuz/Nötr)	Haberin Konulandırılması
Aydınlık	“Baas’ın Çöküşü ve Türkiye’ye Etkileri”	HTŞ, radikalizm, güvenlik, sınır politikaları	Lider figürler, savaş görüntüleri, haritalar	Olumsuz	Orta Kuşak
Cumhuriyet	“HTŞ’nin Yeni Düzeni ve Suriye’nin Geleceği”	Çok uluslu yapı, diplomasi, rejim değişikliği	Uluslararası liderlerin fotoğrafları, analiz tabloları	Nötr	Tam Sayfa (Detaylı Analiz)
Sözcü	“Esad Kaçtı, Kutlamalar Başladı”	Esad, rejim çöküşü, halk hareketleri, zafer	Kutlamalar, halk toplulukları, ÖSO bayrakları	Olumlu	Manşet ve Alt Kuşak (Dramatik Vurgu)

Tablo 7, seküler solcu gazetelerin HTŞ ve Suriye’deki gelişmelere yönelik haberi analiz etmektedir. Her bir gazete, ideolojik duruşlarına ve hedef kitlelerine göre farklı söylem stratejileri kullanmıştır. Aşağıda bu tabloyu destekleyen bir analiz sunulmaktadır:

Aydınlık Gazetesi, HTŞ’yi açıkça “radikal cihatçı örgüt” olarak tanımlamış ve grup hakkında yapılan haberlerde Türkiye’nin sınır güvenliğine oluşturduğu tehdit üzerinde durulmuştur. “Baas’ın Çöküşü ve Türkiye’ye Etkileri” başlıklı haber, rejim değişikliğini ulusal güvenlik ve

artan radikalizm bağlamında değerlendirmiştir. Savaş görüntüleri, lider figürleri ve haritalar gibi görsel unsurlar, haberin ciddi ve uyarıcı tonunu pekiştirmiştir. Bu haber, genellikle olumsuz bir şekilde ele alınmış ve orta kuşakta yer almıştır.

Cumhuriyet Gazetesi, daha analitik bir yaklaşım benimseyerek HTŞ'yi doğrudan bir terör örgütü olarak tanımlamaktan kaçınmış, bunun yerine “çok uluslu yapı” ve “diplomasi” gibi kavramlara odaklanmıştır. “HTŞ'nin Yeni Düzeni ve Suriye'nin Geleceği” başlıklı haber, rejim değişikliği ve bölgedeki yeni güç dengelerini detaylı bir şekilde inceleyen bir analiz sunmuştur. Uluslararası liderlerin fotoğrafları ve analiz tabloları gibi görseller, haberin profesyonel bir perspektiften ele alındığını yansıtmaktadır. Nötr bir duygusal ton benimsenmiş ve haber, tam sayfa olarak yer almıştır.

Sözcü Gazetesi ise, rejim değişikliğine daha dramatik ve coşkulu bir yaklaşım sergileyerek, “Esad Kaçtı, Kutlamalar Başladı” başlıklı haberinde halkın zaferini ön plana çıkarmıştır. Kullanılan görseller, kutlamalar, halk toplulukları ve Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) bayrakları gibi öğeler, haberin olumlu duygusal tonunu desteklemiştir. Bu haber, manşet ve alt kuşakta yer alarak dramatik bir vurgu yapılmıştır.

3.6. Nicel İçerik Analizi

Aşağıdaki tablo, Türk medyasında Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ) ile ilgili haberlerin ideolojik kategorilere göre dağılımını ve bu haberlerin tonlama oranlarını göstermektedir. Gazeteler, ideolojik yaklaşımlarına bağlı olarak HTŞ'ye farklı şekillerde yaklaşmaktadır. Tabloda, her kategori için seçilen gazetelerdeki HTŞ ile ilgili haberlerin sayısı ve bu haberlerde kullanılan destekleyici, eleştirel ve nötr tonların yüzdesel dağılımı yer almaktadır.

Tablo 8. Kategorilere göre HTŞ haberlerinin dağılımı ve tonu

Kategori	Seçilen Gazeteler	HTŞ İlgili Haber Sayısı	Destekleyici Ton (%)	Eleştirel Ton (%)	Nötr Ton (%)
Merkez-Liberal Gazeteler	Hürriyet, Milliyet, Posta	9	22%	45%	33%
Hükümet Yakın Gazeteler	Sabah, Akşam, Türkiye	12	58%	17%	25%
Muhafazakâr İslamcı Gazeteler	Karar, Millî Gazete, Yeni Akit	10	62%	15%	23%
Muhafazakâr Milliyetçi Gazeteler	Türkgün, Yeni Birlik, Yeniçağ	11	54%	20%	26%
Seküler Solcu Gazeteler	Cumhuriyet, Sözcü, Aydınlık	8	18%	52%	30%

Yukarıdaki Tablo 8, Türk medyasındaki farklı kategorilerde yer alan gazetelerde HTŞ ile ilgili haberlerin sayısal yoğunluğunu ve bu haberlerin tonlarını göstermektedir. Veriler, gazetelerin ideolojik çizgilerine göre HTŞ'ye yönelik söylemlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Merkez-Liberal Gazeteler (Hürriyet, Milliyet, Posta): Bu kategoride toplam 9 HTŞ ile ilgili haber bulunmakta ve ton dağılımında eleştirel ton (%45) baskındır. Örneğin, Hürriyet ve Milliyet gibi gazeteler, HTŞ'nin uluslararası bağlantılarını ve bölgedeki istikrarsızlık potansiyelini öne çıkarırken; Posta, daha çok rejim çöküşüne ve halkın sevincine odaklanarak nötr bir dil kullanmıştır (%33 nötr ton). Destekleyici ton (%22) sınırlıdır, çünkü bu gazeteler genellikle tarafsız bir görünüm sunmayı hedeflemektedir.

Hükümet Yakın Gazeteler (Sabah, Akşam, Türkiye): Toplam 12 haber ile HTŞ'ye en fazla yer verilen kategori burasıdır. Haberlerin %58'i destekleyici bir ton kullanmış, bu da HTŞ'nin Türkiye'nin bölgesel politikalarına uyumlu bir güç olarak ele alındığını göstermektedir. Ancak eleştirel ton %17 ile sınırlı kalmış ve bu gruplar genellikle rejim karşıtı ifadelerle ve olumlu bir şekilde sunulmuştur. Örneğin, Türkiye Gazetesi, zaferi daha manevi bir bağlamda işlerken HTŞ'nin doğrudan ismini anmamıştır.

Muhafazakâr İslamcı Gazeteler (Karar, Millî Gazete, Yeni Akit): Bu kategoride 10 haber yer almakta ve destekleyici ton %62 oranında öne çıkmaktadır. Ancak Millî Gazete, HTŞ'nin dış güçlerin kontrolünde olabileceği imasına dikkat çekerken eleştirel ton kullanmıştır. Yeni Akit, HTŞ'yi açıkça destekleyen bir dil kullanarak zaferi dini bir perspektifle haberleştirmiştir.

Muhafazakâr Milliyetçi Gazeteler (Türkgün, Yeni Birlik, Yeniçağ): Toplam 11 haber bulunmakta ve tonlama daha dengelidir: %54 destekleyici, %20 eleştirel, %26 nötr ton. Bu gazeteler arasında Yeniçağ, HTŞ'yi doğrudan ele almasa da mülteci dönüşü ve rejim çöküşü gibi olaylara dramatik bir çerçevede yer vermiştir. Türkgün ve Yeni Birlik ise HTŞ'yi dolaylı olarak desteklemiş, ancak örgütü doğrudan yücelten bir dil kullanmaktan kaçınmıştır.

Seküler Solcu Gazeteler (Cumhuriyet, Sözcü, Aydınlık): Bu kategoride toplam 8 haber yer almakta ve %52 eleştirel ton, HTŞ'ye yönelik en olumsuz yaklaşımı temsil etmektedir. Aydınlık, HTŞ'yi radikal bir tehdit olarak tanımlarken, Cumhuriyet uluslararası boyutları analiz etmiş ancak HTŞ'ye doğrudan eleştiri yönelmemiştir. Sözcü ise daha çok halkın tepkisine odaklanmış, HTŞ'nin rolünü yüzeysel şekilde ele almıştır.

Tablo, Türk medyasının HTŞ'yi ele alış biçimlerinin, gazetelerin ideolojik duruşlarına göre farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Hükümet yakın ve muhafazakâr gazetelerde destekleyici tonlar baskınken, seküler sol ve merkez-liberal gazetelerde eleştirel veya nötr bir yaklaşım ön plandadır. Bu veriler, HTŞ gibi tartışmalı bir konuda medyanın olayları ele alış biçiminin ideolojik duruşlarına göre nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Türk medyasının Heyet Tahrir el-Şam (HTŞ) hakkındaki haberlerisöylem ve içerik analizi yöntemleriyle incelemiş ve medya organlarının ideolojik konumlarına göre nasıl ele aldığını ortaya koymuştur. Araştırma, genel olarak muhafazakâr medya organlarının HTŞ'yi daha olumlu bir biçimde sunduğunu, laik ve sol eğilimli medya organlarının ise daha eleştirel bir tutum sergilediğini göstermiştir. Ancak bu bulgular, tüm medya organlarını aynı kategoriler içinde genelleştirmekten kaçınılması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Örneğin, Milli Gazete'nin HTŞ konusundaki tutumu muhafazakâr medya grubundaki genel eğilimden farklılaşabilirken, Yeni Çağ ve Sözcü gibi gazetelerin yaklaşımları, laik ve sol olarak nitelendirilen medya organları arasında çeşitlilik gösterebilmektedir. Bu durum, medyanın ideolojik tutumlarının homojen bir yapıdan ziyade, konuya ve bağlama göre değişiklik gösterebildiğini göstermektedir.

Medya söylemi ve İdeolojik Çeşitlilik: Medya söylemi analizlerinde, ideolojik grupların homojen olmadığı ve farklı bağlamlarda çeşitlilik gösterebildiği dikkate alınmalıdır. Araştırmacılar, medya organlarının her birini kendi iç dinamikleri ve tarihsel bağlamlarıyla ele almalıdır.

İdeolojik Etkilerin Daha Ayrıntılı Analizi: Çalışmalarda medya organlarının tarihsel arka planları ve siyasi eğilimleri daha detaylı bir şekilde ele alınmalıdır. Bu, söylem analizi bulgularını daha sağlam bir temele oturtabilir ve genellemelere dayalı hataların önüne geçebilir.

Medya Okuryazarlığı ve Bilinçlendirme: Toplumun medya okuryazarlığı konusunda bilinçlendirilmesi, ideolojik farklılıkların ve medya söylemlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Bu tür eğitimler, medyanın toplum üzerindeki etkilerinin daha eleştirel bir gözle değerlendirilmesini mümkün kılar.

Akademik İşbirlikleri: Çatışma ve medya söylemleri üzerine yapılan akademik çalışmalar, medya kuruluşları ve üniversiteler arasında işbirlikleriyle desteklenmelidir. Bu, araştırma sonuçlarının daha geniş bir etki yaratmasını sağlayabilir.

Sonuç olarak bu çalışma, Türk medyasının HTŞ'ye yönelik haberleri söylem ve içerik analiziyle nasıl sunduğu incelenmiş, gazetelerin ideolojik çeşitliliği ve farklılıklarını ortaya koymuş ve medyanın toplumsal algılar üzerindeki etkisinin önemini vurgulamıştır. Medyanın çatışma ve terör konularındaki sorumluluğu, yalnızca gazetecilik etiği açısından değil, toplumsal barış ve güvenlik açısından da büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Allison, R. (2013). Russia and Syria: Explaining Alignment With a Regime in Crisis. *International Affairs*, 89(4), 795-823.
- Amoussou, F. & Allagbe, A. A. (2018). Principles, Theories and Approaches to Critical Discourse Analysis. *International Journal on Studies in English Language and Literature (IJSELL)*, 6(1), 11-18. <http://dx.doi.org/10.20431/2347-3134.0601002>
- BBC News Türkçe. (2024, 28 Kasım). Suriye'de Bir Devrin Sonu: 'Esad Ülkeyi Terk Etti'. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c9wr9prxy0o> adresinden 24.03.2025 tarihinde alınmıştır.
- Collett, E. (2016). The Paradox of the EU-Turkey Refugee Deal. *Migration Policy Institute*. <https://www.migrationpolicy.org/news/paradox-eu-turkey-refugee-deal> adresinden 22.03.2025 tarihinde alınmıştır.
- Ehteshami, A., & Zweiri, M. (2011). Iran and the Rise of its Neoconservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution. *Iranian Studies*, 42(4), 662-664. <https://www.jstor.org/stable/25597590>
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58. DOI: 10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x
- Euronews. (2024, 8 Aralık). Suriye güncel haritası: Hangi Örgüt Hangi Bölgeleri Kontrol Ediyor?. <https://tr.euronews.com/2024/12/08/suriye-guncel-haritasi-hangi-orgut-hangi-bolgeleri-kontrol-ediyor> adresinden 10.02.2025 tarihinde alınmıştır.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.
- Günay, M.A. (2025). Filistin-İsrail Savaşının Uluslararası Medyada Çerçevesi. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 15 (2), 526-542. <https://doi.org/10.7456/tojdac.1615156>
- Güneş, A. (2019). Yazılı Basında Haber Söylemi: 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Ve Milletvekili Seçim Haberlerinin Çözümlemesi. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6(12), 13-42. <https://dergipark.org.tr/pub/isauicder/issue/42935/519419>
- Hinnebusch, R. (2012). Syria: From 'authoritarian upgrading' to revolution? *International Affairs*, 88(1), 95-113. <https://www.jstor.org/stable/41428543>
- International Crisis Group (2019). *Global Conflict Tracker*. <https://www.crisisgroup.org/crisiswatch/january-2019> adresinden 08.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- KhosraviNik, M. (2009). The representation of refugees, asylum seekers and immigrants in British newspapers during the Balkan conflict (1999) and the British general election (2005). *Discourse & Society*, 20(4), 477-498. <https://doi.org/10.1177/09579265091040>

- Kılınç, E. P., & Şeker, M. (2024). Eleştirel Ekonomi Politik Bağlamında Türkiye’de Medya İşletmeciliğinin Yapısal Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (44), 181-202. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akil/issue/84145/1428206>
- Kılınç, E. P., & Şeker, M. (2024). Eleştirel Ekonomi Politik Bağlamında Türkiye’de Medya İşletmeciliğinin Yapısal Dönüşümü Üzerine Bir Değerlendirme. [Yayımlanmış doktora tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Kırışçi, K. (2014). *Syrian Refugees and Turkey’s Challenges: Going Beyond Hospitality*. Brookings Institution. <https://www.brookings.edu/articles/syrian-refugees-and-turkeys-challengesgoing-beyond-hospitality/> adresinden 4.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- Lister, C. (2017). *The Syrian Jihad: Al-Qaeda, the Islamic State and the Evolution of an Insurgency*. Oxford University Press.
- Lund, A. (2018). *From Cold War to Civil War: 75 Years of U.S.-Syrian Relations*. Carnegie Middle East Center.
- Orkaby, A. (2021). The Syrian Conflict: Proxy Warfare, Terrorism, and Regional Security. *Middle East Journal*, 75(2), 205-222.
- Özsarı, S. H., Hoşgör, H., & Hoşgör, D. G. (2016). Hastane Web Site Performanslarının Halkla İlişkiler ve Tanıtım Açısından İncelenmesi: Türkiye, Hindistan ve İrlanda Örnekleri. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (4), 209-217. <http://journal.acibadem.edu.tr/en/pub/issue/61314/914469>
- Phillips, C. (2016). *The Battle for Syria: International Rivalry in the New Middle East*. Yale University Press.
- Seib, P. (2012). *Real-Time Diplomacy: Politics and Power in the Social Media Era*. Palgrave Macmillan.
- Sönmez, M. (2014). Dünden bugüne Türkiye’de medyanın ekonomi politiği. E. Arsan & B. Çoban (Ed.), *Medya ve iktidar* (86–102). Evrensel Basım ve Yayın.
- Sözeri, C., & Güney, Z. (2011). Türkiye’de medyanın ekonomi politiği: Sektör analizi. TESEV Yayınları.
- Stein, A. (2017). *Turkey's New Foreign Policy: Davutoglu, the AKP and the Pursuit of Regional Order*. Georgetown University Press.
- UNHCR. (2023). Syria Emergency. <https://www.unhcr.org> adresinden 12.01.2025 tarihinde alınmıştır.
- Van Dijk T. A. (1988). *News as Discourse*. New Jersey: Hillsdale.
- Van Dijk, T. A. (2008). Critical discourse analysis and nominalization: Problem or pseudo-problem?. *Discourse & Society*, 19(6), 821-828. <https://www.jstor.org/stable/42889234>
- Wodak, R., & Meyer, M. (2009). *Methods for Critical Discourse Analysis*. London: Sage.
- Yılmaz, D. (2024). Filistin-İsrail Çatışması Üzerine Bir Çerçeveleme Analizi: Recep Tayyip Erdoğan’ın BM Genel Kurulu’ndaki Söylemleri. *İletişim Ve Diplomasi*(13), 65-90. <https://doi.org/10.54722/iletisimvediplomasi.1566378>
- Yılmaz, D. (2024). Ulusal Gazetelerde Semih Çelik Cinayeti: Kadına Yönelik Şiddetin Medyada Temsili ve Çerçevesi. *Medya ve Kültür*, 4(2), 157-182. <https://doi.org/10.60077/medkul.1579928>
- Yılmaz, D., & Günay, M. A. (2022). Türk Toplumunda Suriyeli Sığınmacı Algısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 117-139. <https://doi.org/10.36362/gumus.936765>

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Şükrü ÜNAR*

Makale Adı/Article Name

Some Violent Crimes In The Hittite Law Articles And Their Legal Applications

Hitit Hukukundaki Bazı Şiddet Suçları ve Bunların Hukuki Uygulamaları

ABSTRACT

Violence is as ancient as human history itself, permeating every facet of individual and societal life since the dawn of humankind. As a complex and multifaceted phenomenon with social, psychological, and political dimensions, violence has profoundly influenced the formation and evolution of societies throughout history. In the Prehistoric Period, it served as a pivotal instrument of power, particularly in the consolidation of state structures. The Hittites, who forged political unity in Central Anatolia through violent means in the second millennium BC, perpetuated its use as a mechanism of control and subjugation in both their domestic and foreign policies in subsequent periods. Hittite legal codes encompass provisions on criminal law, property rights, and the preservation of social order, reflecting a structured approach to governance. In devising their legal system, the Hittite state endeavoured to uphold societal stability by categorising violent transgressions and prescribing punitive measures accordingly. Their laws delineate a broad spectrum of violent offences, including murder and premeditated killing, wounding and physical assault, sexual violence and coercive marriage, domestic abuse, cruelty towards animals, robbery, and extortion. This study undertakes a critical examination of selected violent crimes codified in Hittite law, offering a multifaceted exploration of the legal sanctions imposed and their broader implications within the sociopolitical framework of the time.

Keywords: Hittite State, Hittite Law, Violence, Punishment.

ÖZ

Bu makale, şiddet suçları ve bu suçlara yönelik cezaların Hitit Hukukundaki yerini incelemektedir. Şiddet, insanlık tarihi kadar eski bir olgu olup, tarih boyunca toplumsal yapıların şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Prehistorik Dönem'de devletlerin oluşum sürecinde bir güç unsuru olarak kullanılan şiddet, MÖ II. binyılda Orta Anadolu'da siyasi birliği sağlayan Hititler tarafından da hem iç hem dış politikalarda baskı aracı olarak devam ettirilmiştir. Hitit kanunları, ceza hukuku, mülkiyet hakları ve toplumsal düzenin korunmasına yönelik düzenlemeler içermektedir. Bu yasalar, şiddet içerikli suçları belirleyerek ve cezai yaptırımları düzenleyerek toplumsal huzuru sağlamayı amaçlamıştır. Kanunlarda cinayet, yaralama, cinsel saldırı, hayvanlara zarar verme, soygun ve gasp gibi şiddet türleri ele alınmış ve her biri için cezalar belirlenmiştir. Örneğin, özgür kişilere karşı işlenen şiddet suçlarına daha ağır cezalar verilmişken, kölelere karşı işlenen suçların cezası yarı yarıya düşürülmüştür. Ayrıca, hayvanlara karşı işlenen şiddet de önemli bir yer tutmuş ve bu suçlara ağır cezalar uygulanmıştır. Hitit Hukuku, şiddetle mücadele ederken adaletin ve ekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik bir denge kurmuş, toplumsal yapıyı ve değerleri göz önünde bulundurmıştır. Bu hukuk düzeni, Hititler'in sosyal ve politik yapısının önemli bir yansımasıdır.

Anahtar Kelimeler: Hitit Devleti, Hitit Hukuku, Şiddet, Ceza.

Entrance

The term violence, which entered the Turkish language from Arabic, signifies harsh, inflexible behaviour and the exertion of brute force. In Turkish lexicography, it is defined as rigidity, severity, and resoluteness (Ünsal, 1996: 29). Within Turkish linguistic usage, the concept extends to encompass actions characterised by harsh treatment or the application of brute force against individuals holding divergent attitudes or opinions (Püsküllüoğlu, 1995: 1429). In the context of the Hittite Law Code, violence may be understood as a physical assault—whether deliberate, premeditated, or unintended—marked by severity and infliction of pain, originating externally and compromising the integrity of the human body (Ünsal, 1996: 31).

For approximately two million years, humanity has depended upon nature to fulfil its fundamental needs, including shelter and sustenance. Existing within the ecological constraints of their natural environment, humans gradually transitioned from a nomadic existence to a sedentary way of life, a transformation that commenced during the Neolithic Period (Childe, 1936: 38). The earliest agrarian communities, having embraced permanent settlement, domesticated both flora and fauna, thereby stabilising their subsistence strategies. This shift precipitated a series of socio-economic developments, including population expansion, the emergence of hierarchical social structures, the intensification of trade, and the formation of centralised organisational systems—all of which contributed to the genesis of conflict, both within societies and between distinct communities. The earliest archaeological indications of violence in the Neolithic Period are believed to be the defensive structures erected around settlements in the Near East between 7500 and 7000 BC (Roper, 1975: 300). Notable examples of such fortifications include the defensive walls and tower structures uncovered at the Jericho settlement, attributed to the Pre-Pottery Neolithic A (PPNA) Period (Kenyon, 1960: 70–73), as well as the mudbrick ramparts encircling the entire settlement at the Hacilar Mound IIA layer (Mellaart, 1970: 25–28; Çilingiroğlu and Ünlüsoy, 2017: 100). Furthermore, the discovery of artefacts such as sling stones, arrowheads, and spears in prehistoric excavation contexts attests to the use of weaponry in Neolithic Anatolia (Çilingiroğlu and Ünlüsoy, 2017: 108).

The precise origins and period of emergence of the bow and arrow remain elusive; however, they constitute one of the earliest weapon technologies in human history (Aslaner, 2017: 27). Crafted from diverse materials, including wood, bone, and stone, bows and arrows function as composite weapons designed for long-range hunting and warfare. Their use is well-documented in both hunting and combat contexts across the Near East and Europe during the Upper Palaeolithic Period (Selover, 2015: 197). Anatolia saw human habitation as early as the Palaeolithic Period, and with the emergence of permanent settlements, struggles and conflicts arose among communities over essential resources such as water, food, and other basic necessities. While archaeological and anthropological research conducted in Turkey has yet to yield definitive evidence of such violent encounters, comparable intercommunal conflicts, dating back approximately 13,000 years, have been identified at the Jebel Sahaba cemetery in northern Sudan (Gençoğlu, 2016: 18).

The origins of political violence in Anatolia can be traced back to the third millennium BC, as attested in written records. According to the *Šar tamhāri* texts unearthed at Boğazköy, the Akkadian King Sargon and his grandson Narām-Sîn engaged in warfare against a coalition of seventeen kings who had united in opposition to their allies in Anatolia. Literary sources detailing the military campaigns and triumphs of Sargon and Narām-Sîn reference several prominent Anatolian cities and polities, including Karkamiš, Haḥḥu, Kaniš, Ḫatti, Puruḫanda, Ḫutura, and Haḥḥa. Furthermore, these accounts mention key Hattian administrative and political figures, such as Pampa (Ḫatti), Zipani (Kaniš), and Nur-Dagal/n (Puruḫanda = Acemhöyük?) (Westenholz, 1997: 110–113; Soysal, 2020: 108). These textual sources suggest that the Akkadians initially entered Anatolia with commercial objectives; however, political and economic disputes between local Anatolian rulers and the Akkadian state frequently escalated into conflict.

For approximately two centuries, merchants journeying from northern Mesopotamia into the heart of Anatolia engaged in commercial exchanges under the patronage of local city rulers (Reyhan, 2021: 51). This trade network, originally initiated by Akkadian merchants, was subsequently sustained by Assyrian traders. However, the predominance of Assyrian sources has unfortunately constrained our understanding of Anatolia's prehistoric periods. Nevertheless, interactions between the Akkadians and Anatolia provide valuable insights into the region's political structure during the Akkadian Period. A textual source from the reign of Narām-Sîn offers significant details regarding this political landscape, as recorded on cuneiform tablets:

“All the countries rebelled against me: Anmanailu, the king of Gušua; Bumanailu, the king of Pakki; Lupanailu, the king of Ullama; []-inmipaulu, the king of Ḫatti; Pampa, the king of Kaniš; Zipani, the king of []; Nur-Dagan, the king of Amurru; Huiwaruwaš, the king of Parasi; Mudakina, the king of Armanu; Išgippu, the king of the Cedar Mountains; Ur-larak, the king of Larak; Ur-banda, the king of Nikku; Ilšu-nail, the king of Turki; Tiškinki, the king of Kašaura—seventeen kings in total. They rose up for war, and I defeated them. I mobilised the entire army against the Hurrians, and then I offered wine (to the gods).” (Güterbock, 1938: 67–68).

This passage underscores the extent of political fragmentation in Anatolia during the Akkadian Period, highlighting the region's numerous independent polities and the military campaigns undertaken by Narām-Sîn to subdue them.

Although the writings and cuneiform tablets utilised by Assyrian merchants in Anatolia predominantly concern commercial transactions, they also contain valuable insights into the early Hittite period. The earliest attestations of the Hittite State, established in 1650 BC, emerge in the form of Hittite personal and toponymic references within documents dating to the Colonial Period. These textual records constitute critical evidence indicating that the Hittites were already present in Anatolia during the second millennium BC (Reyhan, 2021: 51).

The Hittites consolidated their political unity through the violent subjugation of contemporary city-states in Central Anatolia. Hittite textual sources contain a diverse lexicon related to violence, encompassing references to capital punishment, physical assault, killing, and destruction. For instance, terms denoting execution, striking, killing, and devastation include *kuen-/kuenna-*, *SAG.DU-aš akkatar*, and *SAG.DU-aš ÚŠ-tar* (Ünal, 2016: 286). Expressions signifying sentencing to death comprise *ak-*, *ek-*, *BA.ÚŠ*, *ANA DUGUTÚL pai*, *hingani hark-*, and *kunanna pai-* (Ünal, 2016, p. 801). Additionally, terminology associated with striking and physical aggression includes *GAZ*, *kuen-*, *huek-*, *hat-*, *hatnnai-*, *hazziya-*, *hulla-/hullai-/hulliya-/hulli-*, *kuen-/kuenna-*, *MAHÁŠU*, *walh-*, *RA*, *šišša-*, *GUL*, *walhannai-*, *zah-*, and *hapatiya-* (Ünal, 2016: 863).

Among Hittite textual sources, the *Anitta Text*—composed several centuries after the reign of the monarch it describes—recounts the military campaigns of Anitta, king of Kuššara, and his father, detailing their incursions into neighbouring city-states. As a narrative chronicling the foundational phase of the Hittite State, this text elucidates how Pithana and Anitta employed both physical and political violence to consolidate and expand their territorial domain. It records their conquests of key cities, including Neša, Ullama, Harkiuana, Zalpuwa, Wašhaniya, Ḫattuš, and Šalatiwar, with particular emphasis on the strategic significance of Kaniš/Neša (Reyhan, 2021: 54). Furthermore, the *Anitta Text* offers valuable insights into King Anitta's military strategies, encompassing warfare techniques, night raids, and statements reflecting his military prowess, such as: “*I defeated all the countries that rebelled.*”

King Anitta laid the foundations of the Hittite State, particularly in Central Anatolia, by unifying various city-states through military and political violence. However, historical records remain silent regarding the precise circumstances of his demise and the eventual fall of Kaniš/Neša. No definitive information emerges until the reign of Ḫattušili I, leaving a significant gap in our

understanding of this transitional period. It is highly plausible that certain violent conflicts from this era resurfaced and persisted until Hattušili I's accession to the throne. Nevertheless, the ambiguity surrounding these events may yet be dispelled through the discovery of new textual sources in the years to come.

Beyond considerations such as the eradication of city-states that had been established in Central Anatolia during the Colonial Age, the means by which King Anitta distinguished himself from his rivals and laid the foundations of the Hittite State, and the reopening of a city that Anitta had once destroyed and cursed under the rule of Hattušili I, one historical reality remains evident: the Hittite State ultimately regained its strength in Hattuša and consolidated its dominance over Central Anatolia (Reyhan, 2021: 53–54). In the testament that King Anitta composed on his deathbed in the city of Neša, he recounts: "... Finally, when there was a great famine in Hattuša, Šiushummi handed it over to the god Halmašitta, and I took it (i.e. Hattuša) with a night attack. I planted wild grass in its place." Anitta bequeathed a legacy of political violence to his successors, issuing a dire proclamation: "Whoever becomes king after me and settles here again, may the storm god of the sky strike him down..." (Collins, 1987: 140–141; Akurgal, 2003: 37). The rhetoric employed by King Anitta in his will is notably severe and ominous. The city that he had captured, plundered, burned, and razed to the ground—upon which he sowed wild grass—was ultimately resettled by the rulers who followed in his wake.

It is plausible that Hattušili I relocated the Hittite capital to Hattuša as a means of escaping the political pressures he faced in Neša; however, he soon encountered political violence in his newly established seat of power as well. Among the most formidable challenges he faced in Hattuša were dynastic rivals seeking to depose him and rebellious princes, whose insurrections were frequently fuelled by palace intrigues—often involving influential women (Reyhan, 2021: 54).

Despite these persistent internal and external pressures, Hattušili I successfully transformed his kingdom from a regional polity into a formidable empire. The political violence and military conflicts that had emerged during the reigns of Anitta and Pithana persisted throughout his rule, ultimately contributing to the dissolution of smaller city-states across Anatolia. The early Hittite rulers solidified their authority by subjugating their adversaries through both physical force and strategic political manoeuvring. "The [king] of Kuššara descended from the city (Kuššara) with a great number (of soldiers) [and took] Neša with a strong attack at night. He captured the king of [N]eša but did no harm to any of the Nešans. He made [them] (his) mothers and fathers." (Alp, 2011: 53–55). In this passage from the *Anitta Text*, King Pithana of Kuššara's strategic decision to treat the inhabitants of Neša favourably following his nocturnal conquest—and to refer to them as his "mothers and fathers"—was likely intended to mitigate resistance in his future military campaigns. By securing the loyalty of the Nešans, Pithana sought to ensure minimal opposition as he advanced his territorial ambitions against other Anatolian polities.

"I won a war in the same year after my father [Pi]thana. [Which] country rebelled (from the east) by the sun god, [I defeated] all of them. ... [] Ullama ... [] From behind, the king of H[(atti)] [(came)] [(him)] I defeated in [N]eša [] I defeated Harkiuna in a hot [time]. I took [Ulla]ma with a strong (attack) at night. [I defeated] [...] in a hot time [...]" (Alp, 2011: 53–55).

This fragment from the *Anitta Text* underscores Anitta's continued military campaigns following the reign of his father, Pithana. It details his suppression of rebellious territories, his conquests of strategically significant cities such as Ullama, Neša, and Harkiuna, and his adept use of both tactical night assaults and engagements conducted under extreme climatic conditions.

Anitta, who ascended to the throne following the reign of Pithana, king of Kuššara, recounts that in the aftermath of his father's rule, multiple rebellions and uprisings emerged within the kingdom. He details how he successfully quelled these insurrections through a series of military campaigns, providing extensive accounts of both the strategies he employed and the timing of his offensives. A particularly noteworthy passage from the *Anitta Text* pertains to his campaign

against the city of Šalatiwara: “I turned my face to Šalatiwara. Against Šalatiwara ... [...] withdrew his soldiers from [the city]. I took them to Neša” (Alp, 2011: 53–55). This passage may allude to the *NAM.RAs*—a term later employed in Hittite military records to denote war captives taken as spoils of war. If so, this example suggests that forced migrations, a significant manifestation of political violence, may have been instituted as early as the Early Hittite Period.

In the annals of Ḫattušili I, the destruction of the city of Ulumma is described as follows: “...I went to war against Ulumma. (This city) resorted to arms against me twice. I defeated them both times. I destroyed the city of Ulumma. I no longer ploughed its land. I left it empty...” (Alp, 2011: 65). The Hittite king recounts that, having vanquished Ulumma twice, he subsequently forbade the cultivation and sowing of its land, thereby rendering the region uninhabitable. This strategy, designed to isolate and neutralise enemy territories, had been employed by Hittite rulers since the time of Anitta—exemplified in his act of planting wild grass over the ruins of Ḫattuša. By implementing this method, both urban centres and their surrounding agricultural landscapes were rendered desolate, ensuring the long-term abandonment of the conquered regions.

One of the most striking examples of violent conflicts within the Hittite royal family is recorded in the decree of King Telipinu. In this edict, Telipinu recounts the succession struggles that plagued the dynasty and the measures he instituted to prevent further internal conflicts:

“I [the king] did not know. [He killed Huzziya]a and his brothers. When I, the king, heard, they brought Tanuwa, Tahurwaili, and Taruhš[u]. The assembly of nobles sentenced them to death. I [the king] did not know. [He killed Huzziya]a and his brothers. When I, the king, heard, they brought Tanuwa, Tahurwaili, and Taruhš[u]. The assembly of nobles sentenced them to death. I the king said (thus): [Why] will they die? They will draw the veil over their eyes. I the king made (them) real farmers. I took their weapons from their shoulders. I gave them the ploughs” (Alp, 2011: 61).

This passage illustrates how King Telipinu sought to curb dynastic violence by exiling or relegating rebellious nobles to non-military roles rather than executing them. By stripping them of their weapons and assigning them agricultural duties, he aimed to neutralise potential threats while mitigating further bloodshed within the royal family. According to the *wise men* mentioned in the text, Telipinu spared the lives of those who had rebelled against the king, subjecting them instead to the symbolic and physical punishment of having their eyes burned with ashes before forcing them into agricultural labour. The humiliation of these former royal figures—whose weapons were removed from their shoulders and replaced with ploughs—stands as compelling evidence that they were subjected to a distinct form of political violence designed to erase their status and authority.

1. The Legal System in the Hittite Civilization

During various excavation campaigns conducted at the site of Ḫattuša by H. Winckler, T. Macridi, and K. Bittel, several legal tablets were unearthed. These discoveries were subsequently compiled into two distinct Hittite Law Codes, each comprising one hundred articles (Imparati, 1992: 1; Hoffner, 1981: 206; Alp, 1947: 466–468; Dinçol, 1990: 84). Hittite legal scholars have classified these legal texts into two groups, designated as §1–100 / §100–200, commonly referred to as either the First and Second Tablet or the First and Second Series. Hittite scribes typically delineated individual legal provisions on the tablets using horizontal lines, often supplementing them with explanatory notes or cross-references to related legal articles in the margins (Doğan, 2012: 72–73; Imparati, 1992: 1).

An examination of the early legal tablets unearthed in the Hittite capital reveals that certain legal provisions underwent amendments by subsequent monarchs. Linguistic and textual analyses of these tablets suggest that the earliest texts date back to the reign of King Telipinu or his predecessor, while the most recent legal revisions are believed to have been implemented during the reigns of Tudḫaliya IV or Arnuwanda III (Melchert, 1979: 57–58; Doğan, 2012: 72; Imparati,

1992: 4). Phrases found within these texts, such as “*In the past, the punishment for this crime was as follows, but today it is applied in this manner,*” indicate that Hittite law was not static but rather subject to ongoing revision by the ruling kings. However, a critical analysis of the extant Hittite legal tablets suggests that these texts do not constitute a fully comprehensive legal code encompassing all aspects of society. Notably, several key legal matters—such as adoption, inheritance, marriage procedures, and premeditated murder, along with their corresponding legal sanctions—are absent from the available Hittite legal records (Imparati, 1992: 2).

During the Hittite Period, judicial proceedings were overseen by appointed judges. However, in certain cases, the king himself assumed the role of chief judge, personally presiding over court trials (Peled, 2015: 286–287; Doğan, 2012: 72). Over time, the Hittite legal tablets were translated into multiple languages, reflecting their scholarly significance. The earliest translations appeared in French and German in 1922, Italian in 1929, English in 1931, Hebrew in 1951, Danish in 1951, and Russian in 1952 (Imparati, 1992: 13–14). The first Turkish translation of the Hittite Laws was completed in 1931 by Avram Galanti, who based his work on the German or English editions. More recently, in 2017, a Turkish book edition was published by G. Karauğuz (Karauğuz, 2018: 8).

The Hittite legal tablets, which are estimated to have been composed as early as the reign of King Telipinu or his predecessor and as late as the reigns of Tudhaliya IV or Arnuwanda III, are particularly significant for the insights they offer into violent crimes and their corresponding legal sanctions (Dinçol, 1990: 84–86).

2. Violent Crimes and Their Legal Sanctions in Hittite Law Articles

An analysis of the Hittite legal corpus reveals that its provisions primarily pertain to criminal law, family law, and labour law. The legal texts, comprising approximately two hundred articles, encompass regulations addressing murder, assault, rape, various forms of abduction (including the kidnapping of women and enslaved individuals), sorcery, theft, harm to animals, extortion, marriage, adoption, inheritance, employment contracts, and wages (Karauğuz, 2018: 11–12).

Among the specific legal provisions, notable crimes include: Murder (§1–6, §44A, §174), Loss of a limb (§7, §8, §10), Bodily injury (§9, §11–16), Termination of pregnancy (§17, §18), Aiding and abetting criminals (§37, §38), Violence against pregnant animals (§77A), Injury and killing of animals (§77B, §87–89), Theft from the palace gates (§126), Unlawful cultivation of land belonging to others (§166), (Karauğuz, 2018: 11–13; Gökçek, 2015: 233; Masalcı Şahin, 2017: 136). This legal framework underscores the comprehensive nature of Hittite law, which sought to regulate not only violent transgressions but also social, economic, and ethical matters within the kingdom.

2.1. Violence in Social Life and Its Sanctions

§ 1 (I 1-3): *If a man or a woman kills another person in a fight, they must hand over the perpetrator and provide four individuals (as compensation). In this way, the crime is removed from their household* (Hoffner, 1997: 17; Doğan, 2012: 109; Karauğuz, 2018: 70; Imparati, 1992: 37).

This provision reflects the Hittite legal principle of compensatory justice, wherein criminal liability could, in certain cases, be resolved through the transfer of individuals, possibly as a form of servitude or restitution, rather than solely through capital punishment. Such legal mechanisms illustrate the complex interplay between punitive and reparative justice in Hittite law.

§ 2 (I 4-5): *If a male or female slave is killed in a fight, the perpetrator must be handed over and two individuals must be provided (as compensation). In this way, the crime is removed from their household* (Imparati, 1992: 37; Hoffner, 1997: 17; Karauğuz, 2018: 70).

This provision reflects the hierarchical nature of Hittite legal principles, wherein compensation for violent crimes was calibrated according to the social status of the victim. The mandated restitution—consisting of the perpetrator’s surrender and the provision of two individuals—

suggests an attempt to balance punitive justice with economic reparations, ensuring the affected household was compensated for its loss.

§ 3 (I 6-7): *If a free man or a free woman is struck and dies as a result, the offender is guilty. The perpetrator must be handed over and two individuals must be provided (as compensation). In this way, the crime is removed from their household* (Karauguz, 2018: 70; Hoffner, 1997: 18; Imparati, 1992: 38-39).

This legal provision underscores the principle of retributive justice within the Hittite legal system, wherein responsibility for an individual's death necessitated both personal accountability (through the surrender of the perpetrator) and economic restitution (through the provision of compensatory individuals). The structured response to such offenses suggests an emphasis on maintaining social stability by mitigating retaliatory violence and ensuring reparation for the victim's household.

§ 4 (I 8-9): *If a male or female slave is struck and dies as a result, the offender is guilty. The perpetrator must be handed over and one individual must be provided (as compensation). In this way, the crime is removed from their household* (Hoffner, 1997: 18; Imparati, 1992: 39; Karauguz, 2018: 70).

This provision reflects the hierarchical nature of the Hittite legal system, in which the prescribed penalties for homicide varied based on the social status of the victim. Compared to the punishment outlined in §3, which mandated a higher compensation for the death of a free person, this article dictates a reduced penalty when the victim was an enslaved individual. Such differentiation underscores the economic and legal distinctions between free citizens and enslaved persons in Hittite society, wherein justice was structured to reflect status-based reparation rather than a uniform punitive model.

The first four articles of Hittite law pertain to homicide, with penalties varying according to the circumstances under which the crime was committed. Articles §1 and §2 specifically address the accidental killing of a free person or an enslaved individual during a fight, outlining the corresponding legal consequences. Notably, in the Hittite legal corpus, premeditated murder receives only a brief mention in Article §5, with no additional provisions elaborating on its classification or prescribed punishment. The phrase "*She shall surrender*" (lit. "*let them hand over*") found in the first four articles is understood to refer to the surrender of the deceased's body to their family. This stipulation underscores the legislator's intent to facilitate the proper performance of burial rites by the victim's kin. Furthermore, Articles §3 and §4 indicate a reduction of the penalty for homicide by half, suggesting that these cases involved unintentional killing rather than premeditated murder. The provisions imply that the offense may have resulted from negligence or recklessness, distinguishing such acts from deliberate criminal intent.

As in all Hittite legal provisions, when the victim of violence or crime was an enslaved individual, the prescribed penalty was reduced by half. Articles §1 and §2 stipulate that four individuals must be provided as compensation for the death of a free person, whereas only two individuals were required in cases where the deceased was an enslaved individual. Similarly, Articles §3 and §4 mandate the provision of two individuals as compensation for the death of a free person, while only one individual was required for the death of an enslaved person (Riemschneider, 1977: 119–120). The precise rationale behind this system of compensation—where individuals were given to the victim's family or relatives—is not explicitly stated in the legal texts. However, prevailing scholarly interpretations suggest that these individuals were provided to serve as enslaved labourers, thereby compensating for the economic loss incurred by the victim's household.

Although the first four articles do not explicitly specify whether the individuals provided as compensation for deceased enslaved persons were free individuals or slaves, it is highly probable that they were also slaves. Given that the offender's property was confiscated to facilitate the enforcement of these legal provisions—yet subsequently restored upon the completion of their sentence—it can be inferred that the legal system allowed the offender to return home after fulfilling the prescribed obligations. In his interpretation of the first four articles, Imparati suggests that while penalties were imposed directly upon the offender, individualised legal

measures were applied to ensure that the assets of the offender's family remained unaffected (Doğan, 2012: 115–116; Imparati, 1992: 192).

§ 5 (10-13): *If a merchant is killed in Ḫatti, the offender must pay one hundred minas of silver and thus remove the guilt from their household. If this occurs in the land of Luwiya or Palā, the offender must pay one hundred minas of silver and compensate for the merchant's lost property. However, if this crime occurs in the land of Ḫatti, the offender must also be handed over* (Hoffner, 1997: 19-20; Karauğuz, 2018: 70; Imparati, 1992: 39).

Article §5, which addresses the killing of a Hittite merchant by robbers, stipulates that the penalty varies depending on the location of the crime, distinguishing between offenses committed within the borders of Ḫatti and those occurring in foreign territories such as Luwiya and Palā. The imposition of a substantial fine of 100 minas of silver suggests that the crime was classified as premeditated murder rather than an incidental act of violence.

In cases where the murder occurred in Luwiya or Palā, the law required not only the payment of 100 minas of silver but also compensation for the merchant's lost property. This additional requirement may reflect the legislator's intent to deter crimes against Hittite merchants operating in these foreign regions, thereby ensuring the protection of commercial activities beyond the core territories of the Hittite state. Notably, while the legal provision does not mention the return of the victim's body when the murder took place in Luwiya or Palā, it explicitly addresses this matter for crimes committed within Ḫatti. The absence of such a clause for foreign regions may suggest that repatriating the deceased's remains posed significant logistical challenges. Consequently, it is plausible that the law implicitly encouraged local burial within these foreign lands, rather than attempting to transport the remains back to Ḫatti.

§ 6 (I 14-15): *If a person, whether male or female, dies in a foreign city, the landowner within whose borders they died must cut one hundred gipeššar of land, and the heir shall take possession of it* (Hoffner, 1997: 20; Imparati, 1992: 39).

This legal provision, which addresses unsolved murders, stipulates that 100 gipeššar of land must be transferred as compensation to the deceased's relatives. However, the article makes no reference to the disposal or return of the victim's body, leaving the fate of the remains unaddressed within the legal framework.

One of the most striking aspects of this provision is its imposition of responsibility upon the nearest city, town, or village. By holding the local settlement accountable for an unidentified murder, Hittite lawmakers effectively introduced the principle of collective responsibility. This legal mechanism likely functioned as a deterrent, compelling each settlement to establish and enforce its own security measures, thereby contributing to crime prevention within the region.

§ 7 (I 16-18): *If someone blinds a free person or knocks out one of their teeth, the penalty was previously set at one mina of silver; now, the offender must pay twenty shekels of silver to remove the guilt from their household* (Hoffner, 1997: 21; Karauğuz, 2018: 70-71; Imparati, 1992: 41).

§ 8 (I 19-20): *If someone blinds a male or female slave or knocks out one of their teeth, they must pay ten shekels of silver to remove the guilt from their household* (Hoffner, 1997: 21-22; Imparati, 1992: 41).

These articles of the Hittite legal code establish provisions for bodily harm and outline the corresponding penalties. Notably, they stipulate that blinding a person and knocking out their teeth are considered equivalent offenses in terms of punishment. This classification raises questions regarding the legal rationale behind equating these two injuries, suggesting that the Hittite lawmakers may have prioritised standardised compensation over the severity of physical impairment in their legal assessments.

The revision in §7, which reduces the penalty from one mina of silver to twenty shekels, indicates that the legal system was subject to amendments over time, likely reflecting evolving socio-economic and judicial considerations. Furthermore, as consistently observed in Hittite law, these provisions adhere to the hierarchical legal principle that crimes against free individuals carried

significantly harsher penalties than those against enslaved persons. In accordance with this system, the compensation for harming an enslaved person was set at half the amount required for harming a free Hittite citizen, reinforcing the structured legal and social stratification present in Hittite society.

§ 9 (I 21-24): *If someone injures another person's head, the penalty was previously set at six shekels of silver: the injured party received three shekels, and the palace received three shekels. However, the king has now abolished the palace tax, and only the injured party shall receive three shekels of silver for themselves* (Imparati, 1992: 41; Karauğuz, 2018: 71; Hoffner, 1997: 22-23).

This legal provision specifically addresses injuries to the head and reflects a modification in the distribution of penalties. The initial requirement that a portion of the fine be paid to the palace suggests that such offenses were initially subject to state-imposed levies, potentially as a means of reinforcing royal authority over legal disputes. However, the subsequent abolition of the palace tax indicates a shift toward a more direct compensation model, wherein restitution was provided exclusively to the victim.

The relatively low compensation amount implies that head injuries covered under this provision were regarded as minor offenses rather than severe bodily harm. While §9 explicitly addresses injuries to the head, it is plausible that comparable minor injuries to other parts of the body were governed by similar legal stipulations, reinforcing the Hittite approach to graded punitive measures based on the severity of harm inflicted.

§ 10 (I 25-28): *If someone injures another person and renders them crippled, the offender must take responsibility for their care, provide a substitute to work in their place, and allow the injured person to continue working at home until they recover. Once they have recovered, the offender must pay them six shekels of silver and cover the physician's fee* (Hoffner, 1997: 22-23; Imparati, 1992: 41-43).

This legal provision addresses cases of severe injury or partial disability, emphasizing both economic restitution and social responsibility. The requirement that the offender provide a replacement worker suggests an intent to prevent financial hardship for the injured party and their household, ensuring that labor obligations continue to be met during the recovery period.

Additionally, the stipulation that the offender must cover medical expenses, including the physician's fee, reflects a structured legal framework in which accountability for bodily harm extended beyond immediate compensation to include the long-term well-being of the victim. The explicit requirement of a six-shekel compensation payment upon recovery further underscores the lawgiver's intent to provide additional reparative justice beyond temporary economic relief.

§ 11 (I 29-30): *If someone breaks the hand or foot of a free person, they must pay twenty shekels of silver to remove the guilt from their household* (Karauğuz, 2018: 71; Imparati, 1992: 43; Hoffner, 1997: 24-25).

§ 12 (I 31-32): *If someone breaks the hand or foot of a male or female slave, they must pay ten shekels of silver to remove the guilt from their household* (Imparati, 1992: 43; Hoffner, 1997: 25-26).

Articles §11 and §12 establish compensation for severe bodily injury, mandating twenty shekels of silver for a free individual and ten shekels of silver for an enslaved person. These provisions notably do not distinguish between intentional and accidental injuries, suggesting a standardized legal approach in such cases.

§ 13 (I 33-34): *If someone bites a free person's nose violently, they must pay one mina of silver to remove the guilt from their household* (Hoffner, 1997: 26-27; Karauğuz, 2018: 71; Imparati, 1992: 43).

§ 14 (I 35-36): *If someone bites a male or female slave's nose violently, they must pay three shekels of silver to remove the guilt from their household* (Karauğuz, 2018: 72; Imparati, 1992: 43; Hoffner, 1997: 27).

Hittite law prescribed monetary compensation for bodily assaults, including attacks targeting facial features such as the nose, teeth, and eyes. The significantly higher fine for free individuals (one mina of silver) compared to enslaved individuals (three shekels of silver) reflects the legal system's hierarchical structure. Furthermore, the emphasis on visible bodily injuries suggests that physical appearance held substantial social and cultural importance in Hittite society. The legal distinction between facial injuries and other forms of bodily harm implies that damage to the face was perceived as more socially and personally detrimental than injuries affecting other limbs, reinforcing the societal emphasis on honour, status, and personal integrity.

§ 15 (I 37-38): *If someone tears or damages the ear of a free person, they must pay twelve shekels of silver to remove the guilt from their household* (Hoffner, 1997: 27-28; Imparati, 1992: 45; Karauğuz, 2018: 72).

§ 16 (I 39): *If someone tears or damages the ear of a male or female slave, they must pay three shekels of silver as compensation* (Karauğuz, 2018: 72; Imparati, 1992: 45; Hoffner, 1997: 28).

Articles §15 and §16, which pertain to ear mutilation, prescribe compensation amounts of twelve shekels of silver for a free individual and three shekels of silver for an enslaved person. This follows the hierarchical structure of Hittite law, wherein the penalties for harming an enslaved person were significantly lower than those for harming a free individual. As previously observed in §13 and §14, which address facial injuries such as nose mutilation, Hittite legislators appear to have differentiated compensation values based on the perceived significance of specific body parts. The comparatively lower fines for ear injuries may suggest that the ear was not considered a major factor in facial aesthetics. This distinction further underscores the socio-cultural valuation of bodily integrity, where visible features such as the nose, eyes, and teeth carried greater symbolic and social importance than the ear.

§ 17 (I 40-42): *If someone causes a free woman to miscarry, and this occurs in the tenth month, they must pay ten shekels of silver. If it occurs in the fifth month, they must pay five shekels of silver to remove the guilt from their household* (Hoffner, 1997: 28-29; Imparati, 1992: 45; Karauğuz, 2018: 72).

§ 18 (I 43-44): *If someone causes a female slave to miscarry, and this occurs in the tenth month, they must pay five shekels of silver as compensation* (Karauğuz, 2018: 72; Hoffner, 1997: 29; Imparati, 1992: 45).

These articles address forced miscarriage, with penalties varying according to the stage of pregnancy and the social status of the woman. The prescribed compensation is higher for a free woman, while the penalty for harming an enslaved woman is reduced, reflecting the broader hierarchical structure of Hittite law, in which offenses against enslaved individuals incurred lesser fines than those against free persons.

The distinction between miscarriage occurring in the tenth month versus the fifth month implies that the later the pregnancy, the greater the perceived loss, influencing the severity of the punishment. This principle suggests that Hittite legislators considered fetal development and viability when determining legal penalties, thereby assigning greater compensation for more advanced pregnancies. Furthermore, §18 explicitly addresses miscarriage in the tenth month for an enslaved woman, requiring the offender to pay five shekels of silver. However, the absence of specific provisions for earlier stages of pregnancy suggests that such cases may have been subject to discretionary rulings or were not legally recognized as requiring formal compensation.

§ 37 (II 29-30): *If someone kidnaps a woman, but a rescue party pursues them, and two or three men die in the conflict, no compensation shall be paid: "You have become a wolf"* (Hoffner, 1997: 44; Karauğuz, 2018: 75; Imparati, 1992: 57).

This legal provision, which addresses the deprivation of personal freedom, pertains to instances where a woman is abducted, and her relatives or other rescuers engage in combat with the kidnappers. Notably, the text does not explicitly state that the abduction was carried out for

marriage purposes, leaving the motivation for the crime unspecified. A defining feature of this article is the classification of kidnappers as "wolves", a designation that metaphorically equates them with predatory animals. This label suggests that kidnappers were perceived as lawless aggressors, unprotected by legal recourse or compensation rights. Consequently, if the kidnappers perished during the rescue attempt, their families had no right to claim compensation for their deaths.

By legitimising the use of force in rescue operations, the law implicitly sanctioned self-defence, granting the woman's family and rescuers the legal right to retaliate against the abductors. Additionally, by denying legal protection to the kidnappers, the legislator aimed to deter such crimes, reinforcing the legal system's commitment to preventing abductions and ensuring the safety of vulnerable individuals.

§ 38 (II 31-33): *If some individuals have been arrested for a case, and a helper comes to assist them, but their opponents in the case attack and kill the helper, no compensation shall be paid* (Imparati, 1992: 57-59; Hoffner, 1997: 44-45; Karauğuz, 2018: 75).

This legal provision addresses conflicts arising from external intervention in legal disputes. It specifically pertains to situations in which supporters of an accused individual engage in violent altercations with the victim's relatives or other opposing parties. If the accused party's allies are killed in the ensuing conflict, their families are not entitled to compensation. By explicitly denying legal recourse to the offender's supporters, the law seeks to deter interference in judicial and law enforcement processes. This provision reinforces the principle that those who attempt to obstruct legal proceedings assume the risk of retaliation, thereby discouraging unlawful resistance and external involvement in cases already under judicial authority. This article reflects the Hittite legal system's emphasis on preserving order by preventing violent disruptions to legal enforcement and ensuring that the victim's side retained legal advantage in disputes involving criminal accusations.

§ 44A (II 54): *If someone pushes a man into fire and he dies, the offender must provide a male child as compensation* (Karauğuz, 2018: 76; Imparati, 1992: 63; Hoffner, 1997: 52).

Article §44A of the Hittite legal code addresses homicide, though it does not explicitly indicate whether the act was intentional or accidental. Unlike other provisions prescribing monetary compensation or personal surrender, this law mandates that the offender compensate the victim's family by providing a male child. However, the text does not clarify whether the child in question must be the offender's biological son or an enslaved individual from their household. The requirement of human restitution rather than financial compensation suggests that the loss of life was to be balanced by the transfer of another life, reflecting a legal and social framework in which labor, familial continuity, or servitude played a role in compensatory justice. The ambiguity surrounding the identity of the child raises further questions regarding whether this provision was intended as a form of enslavement, adoption, or forced integration into the victim's family.

§ 166 (I 34-40): *If someone sows another type of seed over existing crops, their neck shall be placed on a plough beam, [(two)] yoked oxen shall be tied—one facing one direction and the other facing the opposite direction—so that the man and the oxen die. The person who had originally sown the field shall then reclaim it for themselves. This is how it was done in the past* (Neufeld, 1951: 107-108; Hoffner, 1997: 133; Karauğuz, 2018: 95; Imparati, 1992: 157).

This provision imposes an exceptionally severe punishment for sowing over another's cultivated land, a crime regarded as a grave violation of agricultural rights and land ownership. The prescribed public execution, in which the offender was tied to a plough beam and torn apart by yoked oxen, underscores the Hittite lawmakers' emphasis on protecting agricultural stability. The law explicitly reaffirms that the original cultivator retained their right to the land, ensuring the preservation of rightful ownership.

The phrase "This is how it was done in the past" suggests that this extreme form of capital punishment may have become obsolete by the time the legal code was compiled. It is likely that a less severe penalty was introduced in later periods, reflecting evolving judicial and punitive practices. Article §166, which addresses boundary violations in cultivated fields, prescribes one

of the most severe death penalties in the Hittite legal code. This extreme measure demonstrates the critical role of agriculture in the Hittite economy and legal framework. By imposing such a harsh and symbolic punishment, the law aimed to deter land disputes and reinforce the sanctity of agricultural ownership.

Additionally, the provision mandated the execution of the oxen used in the punishment, further emphasizing the sacrosanct nature of agricultural integrity. However, in later periods, this gruesome execution was replaced by a less severe penalty: instead of capital punishment, the offender was required to provide a sheep as compensation, while the oxen were substituted with two sheep, thirty loaves of bread, and three vessels of high-quality beer. This transition reflects a gradual shift toward more symbolic and reparative forms of legal redress rather than purely retributive justice.

§ 197 (6-13): *If a man seizes a woman in the mountains, the crime is the man's, and he shall die. However, if he takes her in a house, the crime is the woman's, and she shall die. If the woman's husband catches them and kills them, his act is not punishable* (Tsevat, 1975: 235; Imparati, 1992: 181; Peled, 2015: 287; Hoffner, 1997: 155-156).

Article §197 addresses sexual crimes, including rape and adultery, distinguishing between offenses committed in an open field and those occurring in a private dwelling. The Hittite legislator imposed differentiated punishments based on the circumstances of the act, assigning full culpability to the perpetrator in cases of rape occurring outdoors, while presuming the possibility of consent in incidents taking place within a house. If a married woman was assaulted in an open area, such as a field, garden, or mountainous region, the man was sentenced to death, reflecting the legal principle that rape in an isolated location left the woman with no means of resistance or escape. However, if the act occurred inside a house, the woman was held responsible and sentenced to death, indicating a presumption of complicity or mutual consent in cases where coercion could not be independently verified.

Furthermore, the law explicitly granted the husband the right to enact lethal retribution if he caught his wife committing adultery in flagrante delicto. In such cases, the husband's act of killing both parties was deemed justifiable, and he was legally exempt from punishment. This provision reflects a broader patriarchal legal framework, wherein sexual transgressions were met with severe consequences, particularly for women, and where male familial authority played a crucial role in regulating sexual and marital conduct.

2.2. Violence Against Animals and Legal Sanctions

This section explores acts of violence against animals as codified in the Hittite legal system, along with the corresponding penalties imposed to regulate such offenses. Hittite law contained explicit provisions addressing crimes involving harm to livestock, domestic animals, and working animals, underscoring the economic and social significance of animals within Hittite society. The inclusion of such legal measures highlights the central role of animal husbandry and agricultural labor in the Hittite economy, as well as the necessity of legal protections to prevent disruptions to these essential resources.

§ 77A (III 78-80): *If someone strikes a pregnant cow and causes it to miscarry, they must pay two shekels of silver. If someone strikes a pregnant mare and causes it to miscarry, they must pay two shekels of silver as compensation* (Karağuz, 2018: 82; Hoffner, 1997: 83; Imparati, 1992: 87).

Article §77A addresses offenses against female livestock, particularly those leading to pregnancy loss. The legal provision mandates monetary compensation for causing miscarriage in a cow or a mare, emphasizing the economic repercussions of such an act. The legislator appears to have calibrated the fine based on the economic value of livestock at the time, ensuring that the punishment corresponded to the financial loss incurred by the owner.

§ 77B (IV. 1-2): *If someone blinds one eye of an ox or a horse, they must pay six shekels of silver to remove the guilt from their household* (Imparati, 1992: 87; Karağuz, 2018: 82; Hoffner, 1997: 83).

This provision concerns acts of violence against animals that result in permanent disability, particularly the blinding of an ox or a horse. The prescribed penalty for rendering an animal partially blind was set at six shekels of silver, reflecting the significant economic and functional value of these animals in agriculture, transportation, and warfare. The estimated market value of an ox during the Hittite period was approximately 12 shekels of silver (\approx 150 grams of silver), while a horse was valued at 14 shekels of silver (\approx 175 grams of silver) (Doğan, 2012: 147). The fine stipulated in this legal provision suggests that injuring an animal in a way that reduced its ability to work was regarded as a serious offense, though not as grave as killing the animal outright. The imposition of a financial penalty rather than capital punishment indicates that the law prioritized economic restitution over punitive measures, ensuring that livestock owners were compensated for their losses while also discouraging cruelty toward valuable working animals.

§ 87 (IV 22-23): *If someone kills a shepherd's dog, they must pay twenty shekels of silver to remove the guilt from their household* (Hoffner, 1997: 88-89; Karauğuz, 2018: 83; Imparati, 1992: 91).

§ 88 (IV 24-25): *If someone kills a hunter's dog, they must pay twelve shekels of silver to remove the guilt from their household* (Imparati, 1992: 91; Karauğuz, 2018: 83; Hoffner, 1997: 88).

§ 89 (IV 26): *If someone kills a yard dog, they must pay one shekel of silver as compensation* (Hoffner, 1997: 89-90; Karauğuz, 2018: 83; Imparati, 1992: 93).

These provisions regulate the killing of domesticated dogs, imposing differentiated penalties based on the dog's function and economic significance. The fines reflect the hierarchical valuation of dogs in Hittite society, where animals were not merely personal property but essential contributors to economic and agricultural life. The highest penalty is prescribed for shepherd dogs (§87), valued at twenty shekels of silver, underscoring their crucial role in herding and protecting livestock—an activity fundamental to the Hittite economy. The penalty for hunting dogs (§88) is set at twelve shekels of silver, indicating that while these animals were still highly valued, they were deemed less essential than shepherd dogs in economic terms.

Conversely, yard dogs (§89), which lacked specialized economic functions, were assigned a significantly lower compensation value of one shekel of silver. This suggests that legal compensation was determined primarily by utility rather than sentimental or intrinsic value. These laws demonstrate that Hittite legislators regarded animals not only as property but as integral components of economic and social life. The tiered penalty structure highlights the pragmatic approach of Hittite legal thought, wherein economic function dictated the severity of legal consequences for acts of harm against animals.

2.3. Legal Sanctions Related to Theft

This section explores the penalties for theft as codified in Hittite law, with particular emphasis on the factors influencing the severity of punishment, including the nature of the stolen item, the status of the victim, and the circumstances surrounding the crime. The Hittite legal system sought to uphold justice and economic stability by prescribing fines, restitution, or severe punitive measures for theft-related offenses. These provisions reflect a structured approach to property rights and legal accountability, ensuring that economic disruptions caused by theft were mitigated through compensatory and deterrent mechanisms.

§ 126 (11-14): *If someone steals an unknown object from the palace gate, they must pay six shekels of silver. If someone steals a bronze spear from the palace gate, they shall be put to death. If someone steals a copper clasp, they must pay half a PA of wheat* (Imparati, 1992: 135; Hoffner, 1997: 114-116; Karauğuz, 2018: 91).

This legal provision delineates three distinct penalties for theft committed at the entrance of the Hittite palace, demonstrating how the severity of punishment varied depending on the nature and symbolic value of the stolen object. The theft of an unidentified item warranted a fine of six shekels of silver, while the theft of a copper clasp incurred a significantly lower penalty, requiring

the perpetrator to pay half a PA of wheat—equivalent to 0.165 shekels (approximately 2.065 grams) of silver (Eğilmez, 2005: 12–13).

However, stealing a bronze spear from the palace gate was punishable by death, indicating that this act was perceived as a grave offense, far more severe than other cases of theft. Notably, unlike many Hittite legal provisions, which over time abolished or replaced the death penalty with alternative punishments, this article retained capital punishment for the theft of the bronze spear, suggesting its enduring significance in Hittite society. The symbolism of the bronze spear has been a subject of scholarly debate, with multiple interpretations regarding its religious, political, and ceremonial importance: Hrozný and Goetze interpreted the spear as an official emblem or standard, possibly associated with royal or military authority. Neufeld proposed that it functioned as a practical tool or ornamental object. Friedrich argued that it held sacred significance, potentially serving as an offering to the gods or playing a role in libation rituals (Imparati, 1992: 135).

Given the harsh penalty for its theft, it is likely that the bronze spear was imbued with profound religious or royal symbolism, reinforcing Hittite legal principles that safeguarded objects of sacred or political importance. The severity of the punishment underscores the intersection of law, power, and ritual in Hittite society, where the protection of symbolic artifacts was considered essential to maintaining divine and sovereign authority.

Conclusion

The concept of violence, which entered the Turkish language from Arabic, denotes harsh behavior and brute force, encompassing both intentional and unintentional physical harm. The Hittite legal system offers valuable insights into the governance of violence and criminal acts during this period, reflecting the pervasive role of violence in both political and social spheres. In Hittite texts, violence was not merely a mechanism for maintaining political and social order but also a fundamental instrument in the formation of the state. The legal provisions within the Hittite corpus illustrate a nuanced approach to violence, wherein punishments and sanctions were carefully structured according to the nature of the crime, the social status of the victim, and the intent of the offender. This systematic differentiation highlights the Hittite legal framework's emphasis on maintaining hierarchical structures, ensuring that legal responses to acts of violence aligned with broader socio-political imperatives. The Hittite legal system was highly structured, with specific terms associated with violence, such as death penalties, physical assault, and destruction. The law provided clear penalties for various types of violence, ranging from monetary compensation to the death penalty. These provisions included punishments for intentional crimes, such as murder, and unintentional acts like accidental harm, with differing fines or compensations based on whether the victim was a free person or a slave.

For instance, in Articles §1 and §2, if a free person was killed during a fight, the prescribed penalty required the surrender of the perpetrator along with four additional individuals as compensation. In contrast, if the victim was an enslaved person, only two individuals were provided as compensation. This distinction underscores the social hierarchy embedded within Hittite law, where crimes committed against free citizens were punished more severely than those against enslaved individuals. These legal provisions reflect the Hittite legal framework's prioritization of maintaining social order, wherein the value assigned to free citizens was legally reinforced through differentiated punishments.

Similarly, homicide and bodily harm in Hittite law were punished differently depending on the victim's social status. For example, Article §5 specifies that if a merchant was killed within the land of Ḫatti, the perpetrator was required to pay a substantial fine of 100 minas of silver and surrender the victim's body. However, if the crime occurred in the foreign territories of Luwiya or Palā, the law not only mandated the payment of 100 minas of silver but also required compensation for the merchant's lost property. This additional stipulation underscores the economic significance of merchants and trade within the Hittite state. The imposition of

compensation beyond the fine reflects the Hittites' recognition of the critical role that merchants played in sustaining economic stability and fostering trade relations with external regions.

One of the most distinctive aspects of the Hittite legal system is the principle of collective responsibility, exemplified in Article §6. This provision mandates that in cases of unsolved murder, the nearest settlement must assume responsibility for the crime. By instituting this system of shared accountability, the law encouraged local communities to implement security measures, thereby reducing crime. The enforcement of communal liability promoted the protection of individuals and discouraged lawlessness, fostering a sense of civic duty among residents. This legal principle can be regarded as an early manifestation of community policing, wherein local responsibility played a crucial role in maintaining social stability and public order.

The Hittite approach to violence against animals further illuminates the values and economic priorities of their society. As in many ancient civilizations, animals were not merely personal property but served critical economic and social functions. For instance, Article §77A stipulates that if an individual struck a pregnant cow or mare, causing miscarriage, they were required to pay two shekels of silver in compensation. This regulation reflects the economic significance of livestock in agriculture and food production, as well as the legal emphasis on protecting animals that contributed to the economic infrastructure.

Similarly, Article §77B prescribes a fine of six shekels of silver if an individual blinded one eye of an ox or horse. Given the indispensable role of oxen and horses in agriculture, transportation, and labor, the relatively severe penalties for harming these animals underscore the Hittite recognition of their economic and infrastructural importance. These laws indicate a pragmatic approach to legal regulation, wherein penalties were designed not only as punitive measures but also as economic safeguards to protect essential resources within the Hittite state.

The Hittite legal framework concerning violence against animals extended its provisions to dogs, imposing differentiated fines based on the animal's function. Articles §87, §88, and §89 classify shepherd dogs, hunting dogs, and yard dogs, prescribing varying levels of compensation according to their economic and social utility. If a shepherd dog was killed, the fine was set at twenty shekels of silver, whereas for a hunting dog, the penalty was twelve shekels, and for a yard dog, only one shekel. This structured distinction highlights the hierarchical valuation of animals in Hittite society, wherein working dogs were legally recognized as more valuable than companion animals, reflecting their significant economic function in agriculture, herding, and hunting.

When examining theft in Hittite society, it becomes evident that penalties varied in severity depending on the nature of the stolen object and the status of the victim. Article §126, for instance, prescribes a fine of six shekels of silver for stealing an unidentified object from the palace gate, while the theft of a bronze spear warranted capital punishment, and the theft of a copper clasp resulted in a minor penalty. The stark contrast in penalties suggests that royal and religious artifacts, such as the bronze spear, were regarded as sacred and politically significant, thereby warranting the severest form of punishment—death. The imposition of capital punishment for the theft of the spear underscores its symbolic association with royal authority and divine protection. Within Hittite legal thought, objects linked to state power and religious rituals were safeguarded through stringent legal measures, reinforcing the sacrosanct nature of the monarchy and its divine legitimacy.

One of the most striking examples of political violence within the Hittite royal family is documented in the decree of King Telipinu, which recounts the dynastic struggles and throne wars among the royal elite. In this instance, King Telipinu sought to neutralize rebellious relatives by stripping them of their military roles and forcibly relegating them to agricultural labor. This act symbolized their complete fall from political power, serving as a form of ritualized humiliation that ensured their subjugation and the eradication of their influence. By replacing their weapons with ploughs, King Telipinu imposed a highly symbolic and degrading punishment, reinforcing his absolute authority while preventing future insurrections within the royal family. This measure

exemplifies how political violence was institutionalized as a means of consolidating power, ensuring that those who challenged the throne were not only removed from governance but also visibly relegated to the lowest tiers of societal hierarchy.

The Hittite legal system offers a comprehensive and multifaceted perspective on the regulation of violence in ancient Anatolia. The laws reveal a sophisticated interplay between punishment, compensation, and social hierarchy, wherein social status and economic function played a determining role in the severity of penalties. Whether addressing violence against humans or animals, crimes of theft, or acts of political rebellion, the Hittite legal code reflects a society deeply committed to maintaining social order, safeguarding economic interests, and reinforcing political power. Moreover, as the Hittite civilization evolved, so too did its legal framework, adapting to shifting social structures, political imperatives, and economic transformations. This legal adaptability ensured the continued relevance and authority of Hittite law across centuries, solidifying its place as a cornerstone of governance in the ancient Near East.

Bibliography

- Akurgal, E. (2003). *Anadolu kültür tarihi*. TÜBİTAK Yayınları.
- Alp, S. (1947). Hitit kanunları hakkında. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(5), 465–482.
- Alp, S. (2011). *Hitit çağında Anadolu çivi yazılı ve hiyeroglif yazılı kaynaklar*. TÜBİTAK Yayınları.
- Aslaner, O. D. (2014). Yukarı Dicle Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem fırlatma uçlarının deneysel çalışması. *MASROP E-Dergi*, 8(10), 1–45.
- Çilingiroğlu, Ç., & Ünlüsoy, S. (2017). Negotiating peace, enduring conflict: A diachronic view on prehistoric warfare in the Eastern Aegean. In E. Kozal, M. Akar, Y. Heffron, Ç. Çilingiroğlu, T. E. Şerifoğlu, C. Çakırlar, & E. Jean (Eds.), *Questions, approaches, and dialogues in Eastern Mediterranean archaeology: Studies in honor of Marie-Henriette* (pp. 97–124). Ugarit Verlag.
- Diñçol, A. M. (1990). Hitit yasalarının ana çizgileri ve Eski Önasya hukuku ile etkileşimi. *Anatolian Research*, 12, 83–100.
- Doğan, E. (2012). *Hitit hukuku: Belleklerdeki kayıp* (1. baskı). Fam Yayınları.
- Eğilmez, M. (2005). *Hitit ekonomisi* (1. baskı). Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Genceolu, D. (2016). Kutsallaştırılmış şiddet. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, Mayıs-Haziran 2016(51), 18–20.
- Gökçek, L. G. (2015). *Asurlular* (1. baskı). Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Güterbock, H. G. (1938). Die historische Tradition und ihre literarische Gestaltung bei Babyloniern und Hethitern bis 1200, zweiter Teil: Hethiter. *Zeitschrift für Assyriologie*, 44, 45–149.
- Hoffner, H. A. (1981). The Old Hittite version of laws 164–166. *Journal of Cuneiform Studies*, 33(3/4), 206–209.
- Hoffner, H. A. (1997). *The laws of the Hittites*. Brill.
- Imparati, F. *Hitit yasaları* (1. baskı). İtalyan Kültür Heyeti Yayınları.
- Karauğuz, G. (2018). *Hitit yasaları* (1. baskı). Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kenyon, K. M. (1960). *Archaeology in the Holy Land* (4. baskı). W. W. Norton & Co.
- Kınal, F. (1983). *Eski Mezopotamya tarihi* (1. baskı). Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- Masalıcı Şahin, G. (2017). Hitit yasalarında kadının yeri. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 134–143. <https://doi.org/10.30804/cesmicihan.359630>
- Melchert, H. C. (1979). On sections 56, 162, and 171 of the Hittite laws. *Journal of Cuneiform Studies*, 31(1), 57–64.
- Mellaart, J. *Excavation Hacilar* (Vol. 1). (1. baskı). British Institute at Ankara, Edinburgh University Press.
- Mieroop, M. Van De (2013). Democracy and the rule of law, the assembly, and the first code. In H. Crawford (Ed.), *The Sumerian world* (pp. 277–289). Routledge.
- Neufeld, E. (1951). *The Hittite laws*. Luzac Press.
- Peled, I. (2015). Crime and sexual offense in Hatti. *Near Eastern Archaeology*, 78(4), 286–293.

- Reyhan, E. (2021). Savaş ve iktidar: Anitta döneminde kent devletinden merkezi devlete. In G. Masalcı Şahin & A. Doğan (Eds.), *Eskiçağda savaş ve diplomasi: War and diplomacy in ancient times* (pp. 47–66). Ege Yayınları.
- Riemschneider, K. K. (1977). Prison and punishment in early Anatolia. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 20(1), 114–126.
- Roper, M. K. (1975). Evidence of warfare in the Near East from 10,000–4,300 B.C. In M. Nettlehip, A. Nettlehip, & D. Givens (Eds.), *War, its causes and correlates* (pp. 299–344). De Gruyter Mouton.
- Selover, L. S. (2015). *Excavating war: The archaeology of conflict in early Chalcolithic to Early Bronze III Central and Southeastern Anatolia*. The University of Chicago Press.
- Soysal, O. (2020). Boğazköy kaynakları ışığında Akkad kralları ile ilgili edebî-tarihî metinler hakkında görüşler. *Colloquium Anatolicum*, 19, 101–125.
- Tsevat, M. (1975). The husband veils a wife (Hittite Laws, Sections 197–98). *Journal of Cuneiform Studies*, 27(4), 235–240.
- Ünal, A. (2016). *Hititçe-Türkçe, Türkçe-Hititçe büyük sözlük: Hattiçe, Hurrice, Hiyeroglif Luvicesi, Çivi Yazısı Luvicesi ve Palaca sözlük listeleriyle birlikte* (1. baskı). Bilgin Kültür Sanat.
- Ünsal, A. (2009). Genişletilmiş bir şiddet tipolojisi. *COGİTO*, 6–7(Kış-Bahar), 29–36.
- Westenholz, J. G. (1997). *Legends of the kings of Akkade*. Eisenbrauns.

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author
Naime Filiz KARADAŞ*

Makale Adı/Article Name

Ağrı İlinde Organik Ürünlerin Kullanımı Konusunda Tüketici Tercihlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma**

A Study on Determining Consumer Preferences Regarding The Use of Organic Products in Ağrı Province

ÖZ

Tarım, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için temel bir ekonomik faaliyettir. Modern tarım uygulamaları çevresel sorunlara yol açarken, organik tarım çevre dostu yaklaşımıyla sürdürülebilir kalkınmaya katkı sunmaktadır. Kimyasal girdilerin azaltılması, doğal döngülerin korunması ve gıda kalitesinin artırılması gibi avantajları nedeniyle organik tarıma olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Günümüzde birçok tüketici sağlıklı ve güvenilir gıdaya ulaşmak amacıyla organik ürünleri tercih ederken, üreticiler de çevreye duyarlı ve ekonomik olarak sürdürülebilir yöntemlere yönelmektedir. Yeni teknolojilerin entegrasyonu ile organik tarımın verimliliği ve uygulanabilirliği artmakta, bu da geleceğin tarımı için umut vermektedir. Bu çalışma, Ağrı il merkezinde yürütülen bir anket araştırmasına dayanarak bireylerin organik ürün satın alma eğilimlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Anket formu, literatüre dayalı olarak hazırlanmış, uzman görüşleri doğrultusunda revize edilmiş ve ön test süreciyle son haline getirilmiştir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden "Basit Tesadüfi Örneklem Yığın Oran Tahmini" modeli kullanılmış olup, %95 güven düzeyi ve %5 hata payı dikkate alınarak örneklem büyüklüğü 384 kişi olarak belirlenmiştir. Veri analizinde karar ağacı algoritmalarından C&RT (Classification and Regression Trees) yöntemi tercih edilmiş ve bu yöntem aracılığıyla yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, meslek ve hanehalkı geliri gibi bağımsız değişkenlerle organik ürün satın alma eğilimi arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. C&RT algoritması, sınıflandırma doğruluğu ve modelin yorumlanabilirliği açısından en iyi sonuçları vermiştir. Analiz sonuçları, organik ürün tercihinin etkileyen temel demografik ve sosyo ekonomik faktörleri ortaya koyarak karar vericilere ve politika yapıcılara önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Organik tarım, tüketici tercihi, Ağrı, gıda ürünü.

ABSTRACT

Agriculture is a fundamental economic activity for both developed and developing countries. While modern agricultural practices lead to environmental problems, organic farming contributes to sustainable development with its eco-friendly approach. Interest in organic farming is increasing day by day due to its advantages such as reducing chemical inputs, preserving natural cycles, and improving food quality. Today, many consumers prefer organic products to access healthy and reliable food, while producers are turning to environmentally friendly and economically sustainable methods. With the integration of new technologies, the efficiency and applicability of organic farming are increasing, offering hope for the future of agriculture. This study aims to determine individuals' tendencies to purchase organic products based on a survey conducted in the city center of Ağrı. The survey form was prepared based on the literature, revised in line with expert opinions, and finalized through a pre-testing process. The research employed the "Simple Random Sampling Proportion Estimation" model, one of the quantitative research methods. Considering a 95% confidence level and a 5% margin of error, the sample size was determined as 384 individuals. In data analysis, the C&RT (Classification and Regression Trees) method, one of the decision tree algorithms, was preferred. Through this method, the relationships between independent variables such as age, gender, education level, marital status, occupation, and household income, and the tendency to purchase organic products were evaluated. The C&RT algorithm yielded the best results in terms of classification accuracy and model interpretability. The analysis results provide valuable insights into the key demographic and socio-economic factors affecting organic product preferences, offering guidance to decision-makers and policymakers.

Keywords: Organic farming, consumer preference, Ağrı, food product

* Dr., Atatürk Üniversitesi, filizkaradas66@gmail.com

** Bu çalışmanın yapılabilmesi için Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu Başkanlığı'nın 23.07.2025 tarih ve 2025/33 sayılı oturumunda alınan karar uyarınca etik kurul onayı alınmıştır.

Extended Abstract

Agriculture constitutes a fundamental component of economic activity in both developed and developing countries, playing a vital role in ensuring food security, employment, and rural development. However, the widespread adoption of modern agricultural practices characterized by intensive mechanization, monoculture systems, and heavy reliance on synthetic chemicals has brought about a series of environmental and socio economic challenges. These include soil degradation, water resource depletion, loss of biodiversity, greenhouse gas emissions, and the contamination of food chains through pesticide residues. Such consequences have prompted a growing global discourse on sustainable agricultural alternatives that not only meet food demand but also preserve environmental integrity and human health. In contrast to conventional methods, organic agriculture offers an ecologically sound and socially responsible approach that aligns with the principles of sustainable development. By minimizing the use of synthetic inputs such as chemical fertilizers and pesticides, emphasizing crop rotation and biological pest control, and fostering soil health and ecological balance, organic farming contributes to long term agricultural sustainability. Moreover, organic products are perceived as healthier and safer by consumers, given their natural cultivation processes and the absence of chemical residues. Consequently, interest in organic food production and consumption has witnessed a marked increase across the globe. The growing awareness of environmental issues, food safety, and personal wellbeing has led to a notable shift in consumer preferences toward organically produced goods. Consumers are increasingly prioritizing quality, traceability, and ecological responsibility in their purchasing decisions. Simultaneously, producers and agricultural entrepreneurs are gradually adopting organic methods, encouraged by market incentives, environmental concerns, and changing regulatory landscapes. In this context, the integration of emerging technologies such as precision farming, digital monitoring systems, and data analytics into organic agriculture has enhanced both efficiency and feasibility, reinforcing its potential as a transformative paradigm for the future of food systems. The present study aims to examine the organic food purchasing tendencies of individuals residing in the city center of Ağrı, Türkiye, a region characterized by distinct socio-economic and cultural dynamics. The research seeks to explore how demographic and economic factors shape consumer behavior toward organic products, thereby providing a regional perspective on sustainable consumption patterns. To this end, quantitative research design was employed. The empirical basis of the study derives from a structured questionnaire, meticulously developed through a comprehensive literature review and consultation with academic and field experts. A pilot study was conducted prior to the main survey to ensure the reliability, validity, and clarity of the instrument. Using the Simple Random Sampling Population Proportion Estimation method, a statistically representative sample size of 384 participants was determined, based on a 95% confidence interval and a 5% margin of error. For the analysis of the collected data, the study utilized the Classification and Regression Trees (C&RT) algorithm, a widely recognized data mining technique that enables the identification of meaningful patterns within complex datasets. This method was particularly effective in examining the relationships between organic product purchasing behavior and several independent variables, including age, gender, education level, marital status, occupation, and household income. The decision tree model offered a high degree of classification accuracy and interpretability, allowing for the clear identification of key demographic and socio economic determinants influencing consumer preferences. Findings of the study provide valuable insights into organic food consumer behavior, especially within a regional Turkish context. The results reveal distinct behavioral patterns and highlight the most influential variables in organic purchasing decisions. These insights are crucial for both public and private stakeholders, aiming to design targeted marketing strategies, awareness campaigns, and policy interventions that promote the adoption of sustainable food practices. The study underlines the importance of demographic profiling and consumer segmentation in increasing the accessibility, affordability, and desirability of organic products, particularly in emerging regional markets like Ağrı. Ultimately, this research contributes to the broader academic discourse on sustainable consumption by offering an evidence based understanding of regional consumer trends, while emphasizing the transformative potential of organic agriculture as a solution to contemporary environmental and health related challenges.

Giriş

Bitkisel üretim ve hayvanların evcilleştirilmesini içeren faaliyetler, insanlık tarihinin en köklü uğraşları arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda, tarım alanları da yeryüzündeki kaynaklar arasında en temel ve yaşamsal olanlardan biridir; zira insanlık, beslenme ve barınma ihtiyaçlarını büyük ölçüde bu topraklar sayesinde karşılamaktadır. Tarımın ne zaman başladığına dair net bilgiler bulunmasa da, insan nüfusu arttıkça, besin arayışını desteklemek amacıyla avcılık ve balıkçılık önemli birer faaliyet olarak öne çıkmıştır. Bu süreçte, insanların güvenli ve sürdürülebilir bir yaşam sürdürebilmesi için düzenli gıda üretiminin elzem olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle tarım, sadece bir üretim şekli değil, aynı zamanda insan yaşamının devamlılığı açısından vazgeçilmez bir unsur hâline gelmiştir. Tarım sektörü, küresel ölçekte birçok ailenin ekonomik temelini oluşturmaktadır. Bireyler, hem geçimlerini sağlamak hem de ailelerini doyurmak amacıyla, hatta bazen küçük ölçekli girişimlerde bulunmak için bile tarıma yönelmektedir (Dorosh and Thurlow, 2016; Abhilash vd., 2021).

Tarımsal faaliyetler de organik üretim yöntemleri benimsenmeden önce, uzun yıllar boyunca konvansiyonel (geleneksel) tarım uygulamaları hâkim olmuştur. Günümüzde de yaygın olarak sürdürülen bu yöntem, topraktan maksimum verimi elde etmeye odaklanmakta ve bu amaçla yoğun şekilde kimyasal gübreler, pestisitler ve tarımsal ilaçlar kullanılmaktadır. Konvansiyonel tarım, genetik olarak modifiye edilmiş (GDO'lu) yüksek verimli bitki türleri ve hayvan ırklarının, tek tip (monokültür) üretim sistemleri içinde yetiştirilmesiyle karakterize edilmektedir (Demirbaş ve Yılmaz 2021). Buna karşılık organik tarım; üretimin her aşamasının belirli standartlar çerçevesinde kontrol edildiği, kimyasal girdilerin kullanılmadığı ve hem insan sağlığını hem de çevresel dengeyi gözeterek alternatif bir tarım sistemi olarak gelişmiştir. Bu üretim biçimi, doğal kaynakların korunmasını, biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliğini ve sağlıklı gıdaya erişimi hedeflemektedir. Organik tarım uygulamaları sayesinde, hava, su ve toprak gibi yaşamsal çevresel kaynaklar korunmakta, aynı zamanda tüketicilere güvenilir ve kalıntısız ürünler sunulmaktadır. Türkiye'de organik tarım, literatürde zaman zaman "ekolojik tarım" veya "biyolojik tarım" terimleriyle de anılmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020).

Gelişmiş ülkelerde tarım gelir kaynağı olarak daha az ön planda olsa da, tarım doğrudan ya da dolaylı yollardan tüm dünyadaki insanlara fayda sağlamaktadır. Küresel çapta tarımsal ürünlere olan talebin artmasıyla birlikte, çeşitli iş imkanları da ortaya çıkmıştır (Mathlouthi vd., 2022). Tarım, birçok kişinin geçim kaynağının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Tarım sektörü, hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde; inşaat projeleri, drenaj sistemleri, tedarikçiler ve benzeri alanlarda çalışan pek çok kişi için gelir sağlamaktadır (Bennett vd., 2013). Tarım, birçok açıdan büyük faydalar sunmuş ve önemi mutlaka dikkate alınması gereken bir konu olmuştur. Temel gereksinimleri karşılamasının yanı sıra ekonomik ve kalkınma süreçlerine de önemli katkılar sağlamıştır. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde yaşam biçimini şekillendiren temel bir unsur olarak her ülkenin gelişimine farklı yollarla destek olmaktadır (Christiaensen vd., 2011; Dubey vd., 2022).

Modern tarım, yüksek verim sağlayan tohum çeşitleri, kimyasal gübreler, sulama teknikleri ve pestisitlerin kullanımına dayanan sürekli gelişen yenilikçi tarım yöntemleridir (Gamage vd., 2023). Gıda güvenliğinin sağlanması sürecinde, insanlar hem doğal hem de insan kaynaklı çeşitli risklerle karşılaşmaktadır. Gıda talebindeki artış yalnızca gıda güvenliğini sağlamak için değil, aynı zamanda döviz geliri elde etmek amacıyla da önem taşımaktadır. Gıda üretim zinciri, ekim aşamasından tüketiciye ulaşana kadar değerlendirilmiştir. Ancak, geleneksel yöntemlerle bu hızlı talep artışı karşılanamayınca, insanlar doğal süreçlerin dışında yeni yöntemler geliştirmiştir. Fakat bu gelişmeler, sürdürülebilir uygulamalar göz ardı edildiği için çevrenin sınırlarını zorlamış ve birçok olumsuz çevresel etkiye sebep olmuştur. Çevre kalitesinin korunması maliyetli hale gelmiş ve ekosistemdeki zararlar gelecekte sürdürülebilirliği tehdit etmektedir. Kaynaklar sınırlı olmasına rağmen, insan ihtiyaçları ve istekleri sonsuzdur; ayrıca doğanın kendini yenilemesi binlerce hatta milyonlarca yıl sürebilmektedir. Bu nedenlerle, toprak, su ve hava kirliliği, yoksulluk ve yaşam kalitesiyle ilgili endişeler, gelecek kuşakların doğal kaynaklara adil erişimi konusundaki duyarlılığı artırmıştır. En kaliteli tarım arazileri büyük ölçüde kullanıldığı ve güvenli

sınırları aştığı için, tarım alanlarının genişletilmesine yönelik doğal kaynaklar neredeyse tükenmiştir. Bu durum, ekosistemle uyumlu çalışabilen ve verimliliği sürdürüp artırabilen alternatif tarım yöntemlerine olan ihtiyacı artırmıştır. Organik tarım, en yaygın bilinen alternatif olarak öne çıkmaktadır. Çiftçilerin ürünlerini yüksek fiyatla satabilmeleri durumunda ekonomik açıdan uygulanabilirliği artmaktadır. Organik tarım yapan üreticiler, genellikle düşük verim, toprak verimliliğini koruma güçlüğü, sertifikasyon süreci ve pazara erişim gibi çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Organik tarım ile modern teknolojilerin bir araya getirilmesi, bu kısıtlamaların ve sorunların aşılmasında kritik bir rol oynamaktadır (Gamage vd., 2023).

Organik tarım, günümüz tarım ve gıda üretiminde yaşanan birçok soruna etkili çözümler sunmaktadır. Sağlık, ekoloji, adalet ve özen gibi temel prensipler, organik tarımın temel dayanaklarını oluşturmakta ve bu alanın gelişmesini desteklemektedir. Organik ürünler, besin değerleri açısından daha zengin olmakla birlikte, pestisit kalıntıları ve yapay katkı maddelerinden büyük ölçüde arındırılmıştır (Hammed vd., 2019). Organik üreticiler, tarımda sıkça kullanılan kimyasal ilaçlar ve gübrelerden uzak durmanın sağlık açısından önemini bilmektedirler (Pandiselvi vd., 2017). Organik hayvancılık yöntemleri, antibiyotik ve diğer ilaçlar kullanılmadan hayvansal ürünlerin elde edilmesini sağlamaktadır. Bu uygulama, antibiyotiğe dirençli bakterilerin yayılması nedeniyle artan sağlık sorunlarının yavaşlatılmasına yardımcı olmaktadır. Organik tarım, günümüzde tarım sektöründe en hızlı gelişen alanlardan biri olup, küresel tarım arazilerinin yaklaşık %1'ini kapsamaktadır. Bu sistem; kompost, yeşil gübre ve kemik unu gibi doğal kaynaklı gübrelerin kullanımına dayanmakta ve ürün rotasyonu ile birlikte yetiştirme (kompaniyon ekimi) gibi çevre dostu yöntemleri ön planda tutmaktadır (Seufert vd., 2017). Organik tarım, birçok Asya ülkesinde yeni bir kavram olarak görülmektedir, özellikle Sri Lanka, geçmişte organik yöntemlerle ürettiği pirinci yurt dışına ihraç etmiştir. Bu tarım yaklaşımı, 20. yüzyılın başlarında tarımda yaşanan hızlı dönüşümlere karşı bir tepki olarak gelişmiştir (Kulasooriya vd., 1994).

Organik tarım, tarımsal üretim sistemlerinin sürdürülebilirliğinde kilit bir rol üstlenmektedir. Sürdürülebilir tarım, toplumun, çevrenin ve ekonominin dengesini gözeterek gıda üretimini sağlayan yöntemleri kapsayan geniş bir tanımdır. Bu anlayışla çalışan çiftçiler, doğayla uyumlu üretim yaparken toplumsal sağlığı desteklemeyi amaçlar; aynı zamanda bu faaliyetler ticari kazanç sağlayan işletmeler olabileceği gibi, sosyal sorumluluk ya da hobi amaçlı projeler şeklinde de yürütülebilir. Geleneksel tarımın günümüzde karşılaştığı çevresel ve toplumsal sorunlara çözüm sunduğu için sürdürülebilir tarım büyük önem taşır. Yenilenemez bir kaynak olan toprağın korunması, bu yaklaşımın öncelikli hedeflerinden biridir. Ayrıca, toplumda eşitsizliklerin giderilmesi, özellikle de dezavantajlı grupların sağlık sorunlarının azaltılması ve insan ile hayvan sağlığına zarar verebilecek antibiyotik kullanımının sınırlandırılması gibi endüstriyel uygulamaların iyileştirilmesi yönünde önemli katkılar sağlar (Ebitu vd., 2021).

1. Materyal ve Metot

1.1. Materyal

Bu araştırmanın veri seti, Ağrı il merkezinde gerçekleştirilen anket çalışmasıyla elde edilmiştir. Anket soruları, literatürde yer alan bilgiler doğrultusunda, anlaşılması kolay, yönlendirme içermeyen ve konuya odaklı şekilde tasarlanmıştır. Soruların hazırlanması aşamasında, Ziraat ve Türk Dili Eğitimi alanlarında uzman dört akademisyenin görüşleri alınmış ve elde edilen geri bildirimler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Anket formu, ön test amacıyla 15 katılımcıya uygulanmış ve uygulama sonrası tespit edilen eksiklikler giderilerek form üzerinde revizyonlar gerçekleştirilmiştir. Nihai değerlendirmeler sonucunda, uzmanların katkılarıyla anket formu son şekline kavuşturulmuştur.

1.2. Metot

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan “Basit Tesadüfi Örneklem Yığın Oran Tahmini” modeli kullanılmıştır. Basit tesadüfi örneklem (BTÖ) yöntemi, evrende yer alan her birimin örneklem içinde yer alma olasılığının eşit olduğu bir örneklem tekniğidir. Bu yöntemle yığın parametrelerinin tahmininde, her gözlem birimine aynı ağırlık verildiğinden, ayrıca bir

ağırlıklandırma işlemine gerek duyulmamaktadır. Dolayısıyla, elde edilen istatistiksel analizler ağırlıksız olarak gerçekleştirildiğinden hesaplama süreçleri daha pratik ve hızlı bir şekilde yürütülebilmektedir (Alkaya, 2009). Araştırmanın yürütüldüğü Ağrı ilinin toplam nüfusu 495.914 olarak belirtilmiş olup (Anonim, 2025), %95 güven düzeyi ve %5 hata payı dikkate alınarak, ana kitleyi temsil edecek yeterli örneklem büyüklüğü 384 olarak belirlenmiştir (Yamane, 2010).

$$n = \frac{495914 \times 1.96^2 \times 0.5 \times 0.5}{(495914 - 1) \times 0.05^2 + 1.96^2 \times 0.5 \times 0.5} = 384$$

n= Örneğe alınacak birey sayısı

N= Küme büyüklüğü (495914)

D= Kabul edilen veya arzu edilen örnekleme hatası (%5)

t= t kritik değeri (1.96)

q= 1-p (0.5)

p= Hesaplanması istenen oran (0.5)

Verilerin analizi yapılırken veri madenciliği tekniklerinden karar ağacı algoritması tercih edilmiştir. Karar ağaçları, veri madenciliği alanında yaygın olarak kullanılan ve sınıflandırma ile tahmin problemlerinde etkin sonuçlar sağlayan bir yöntemdir. Bu algoritmanın en önemli avantajlarından biri, elde edilen sonuçların kolayca yorumlanabilir ve anlaşılabilir olmasıdır. Karar ağaçları, veri setini belirli kurallara göre alt gruplara ayırarak işlem yapar; bu kurallar veri içindeki örüntüleri ve ilişkileri net bir biçimde ortaya koyar. Böylece karar alıcılar, veri temelindeki mantığı daha rahat kavrayabilmekte ve bu doğrultuda daha bilinçli kararlar verebilmektedir (Aksoy vd., 2021; Çalış vd., 2014; Kadirhanoğulları vd., 2022; Kadirhanoğulları vd., 2025; Karadaş ve Kadirhanoğulları, 2017).

Karar ağacı analizinin ardından elde edilen sınıflandırma sonuçlarının genel doğruluk ve özgünlük değerlerinin hesaplanmasında, Tablo 1'de sunulan ölçütler kullanılmıştır (Kadirhanoğulları 2024; Çamlıca ve Dişçi, 2008; Sackett, 1973).

Çizelge 1. Testlerinin Değerlendirilmesinde Genellikle Kullanılan Ölçütler

Test Sonucu	(+)	(-)	Toplam
Test (+)	a(GP)	b(YP)	a+b
Test (-)	c(YN)	d(GN)	c+d
Toplam	a+c	b+d	a+b+c+d

GP: Gerçek pozitif; YP: Yalancı pozitif; YN: Yalancı negatif; GN: Gerçek negatif.

Duyarlılık (Sensitivite) = $(GP / (GP+YN)) * 100 = \%$ olarak ifade edilir.

Özgüllük (Spesifite) = $(DN / (YP+DN)) * 100 = \%$ olarak ifade edilir.

Test Geçerliliği = $((DP+DN) / (DP+DN+YP+YN)) * 100 = \%$ olarak ifade edilir.

En yüksek tahmin doğruluğunu elde etmek amacıyla, ebeveyn-yavru düğüm oranı 2:1 olarak belirlenmiş ve çapraz doğrulama yöntemi %15 oranında uygulanmıştır. Farklı karar ağacı algoritmaları olan EXHAUSTIVE CHAID, C&RT ve CHAID modellerinin karşılaştırılması sonucunda, C&RT algoritmasının diğerlerine kıyasla üstün performans gösterdiği tespit edilmiş ve analizlerde bu yöntem tercih edilmiştir. Organik ürün satın alma eğilimi bağımlı değişken olarak kullanılırken, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, medeni durum, meslek ve aylık hanehalkı geliri

bağımsız değişkenleri veri madenciliği kapsamında karar ağacı yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu süreçte, Sınıflandırma ve Regresyon Ağaçları tespitine dayanan C&RT algoritması uygulanmış ve elde edilen bulgular kapsamlı şekilde değerlendirilmiştir.

2. Bulgular ve Tartışma

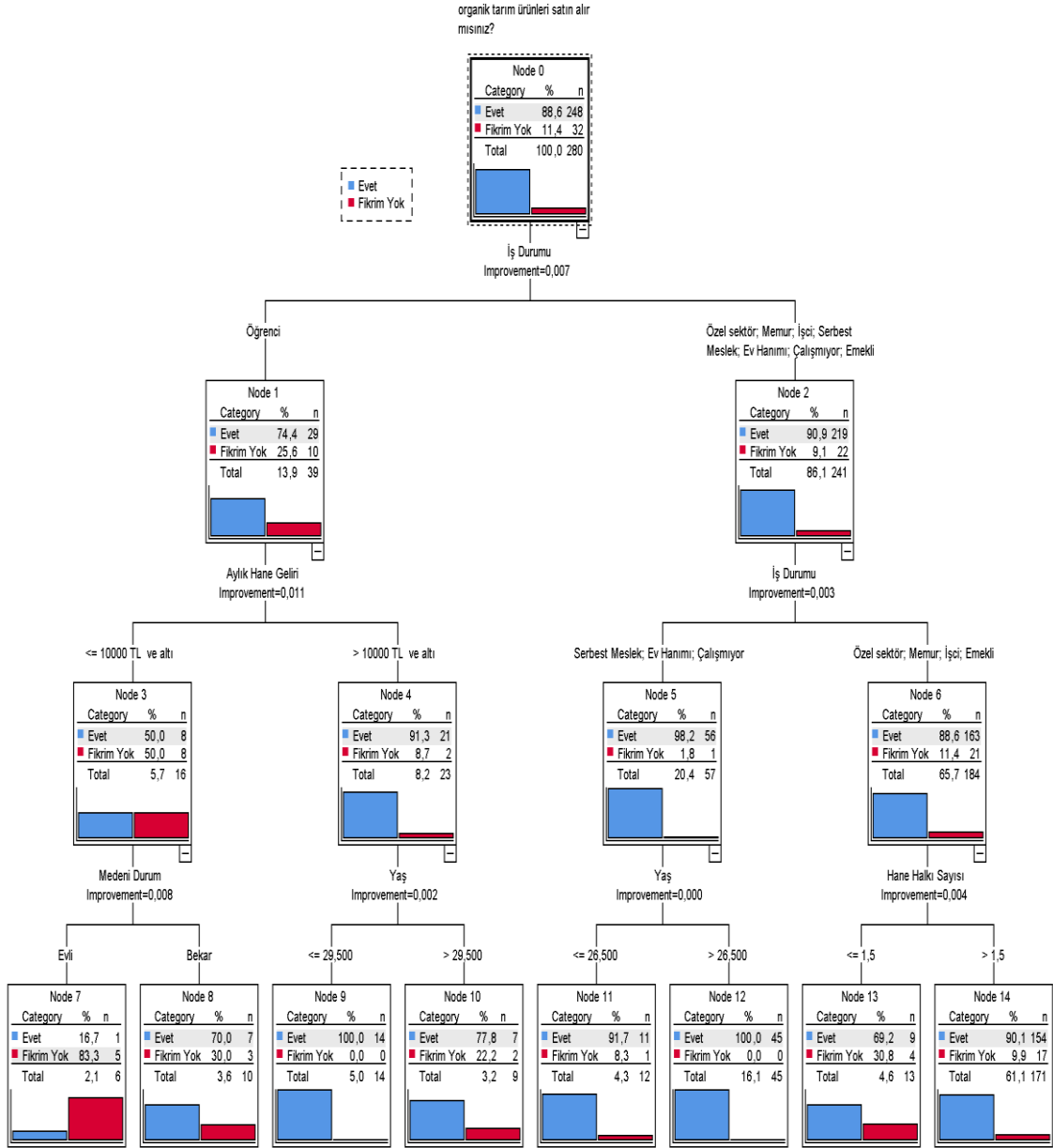
Araştırmanın ilk aşamasında, katılımcıların demografik özelliklerine odaklanılmıştır (Çizelge 2). Bu kapsamda; cinsiyet, yaş grubu, medeni durum, eğitim seviyesi, çalışma durumu, aylık hane geliri ve hane halkı sayısı gibi temel sosyo-demografik faktörler değerlendirilmiştir. Söz konusu değişkenler, bireylerin organik tarım ürünlerine yönelik tutumlarını ve satın alma eğilimlerini anlamlandırmak açısından önemli bir zemin oluşturmaktadır. Katılımcıların sosyal ve ekonomik profillerine dair elde edilen veriler, organik ürün tüketimiyle ilişkili eğilimlerin hangi gruplarda daha belirgin olduğunu ortaya koymak amacıyla analiz edilmiştir.

Çizelge 2. Organik ürün satın almada demografik veriler

		Organik tarım ürünleri satın alırsınız mı?			Toplam
		Evet	Hayır	Fikrim Yok	
Cinsiyet	Erkek	138	50	22	210
	Kadın	110	54	10	174
Yaş	16-35	172	72	25	269
	36-50	64	24	4	92
	51-65	12	8	3	23
Medeni Durum	Evli	139	50	16	205
	Bekâr	94	42	14	150
	Boşanmış	15	12	2	29
Eğitim Seviyesi	Okuryazar değil	7	5	1	13
	Okuryazar	16	11	3	30
	İlkokul	27	8	2	37
	Ortaokul	40	20	2	62
	Lise	73	28	11	112
	Önlisans	42	19	7	68
	Lisans	32	9	5	46
	Lisansüstü	11	4	1	16
İş Durumu	Çalışmıyor	18	11	0	29
	Öğrenci	29	11	10	50
	Memur	52	20	8	80
	Özel sektör	78	30	8	116
	Ev Hanımı	14	5	0	19
	Serbest Meslek	24	14	1	39
	İşçi	25	9	4	38
	Emekli	8	4	1	13

	10000 TL ve altı	20	13	8	41
	10001 TL-20000 TL	25	23	4	52
	20001 TL-30000 TL	62	21	8	91
Aylık Hane Geliri	30001 TL- 40000 TL	53	21	5	79
	40001 TL- 50000 TL	59	15	7	81
	50001 TL -75000 TL	18	7	0	25
	75001 TL VE ÜZERİ	11	4	0	15
Hane Halkı Sayısı	1-4	160	78	25	263
	5-9	88	26	7	121

Çizelge 2'ye göre araştırmaya katılan toplam 384 kişinin %64.6'sı (248 kişi) organik tarım ürünleri satın aldığını belirtirken, %27.1'i (104 kişi) satın almadığını, %8.3'ü (32 kişi) ise kararsız olduğunu ifade etmiştir. Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, erkeklerin %65.7'si, kadınların ise %63.2'si organik ürün alımı yaptığını belirtmiştir; bu da erkeklerin organik ürünlere biraz daha eğilimli olduğunu gösterebilir. Yaş gruplarına göre, 16-35 yaş arası katılımcıların %63.9'u organik ürün alırken, bu oran 36-50 yaş arasında %69.6'ya çıkmakta, 51-65 yaş grubunda ise %52.2'ye düşmektedir. Bu durum, orta yaş grubunun organik ürünlere en çok ilgi gösterdiğini ortaya koyabilir. Medeni duruma göre incelendiğinde, evli bireylerin %67.8'i, bekârların %62.7'si, boşanmışların ise %51.7'si organik ürün satın aldığını belirtmiştir. Eğitim seviyesi yükseldikçe organik ürün alım oranı da artmaktadır; lisans mezunlarının %69.6'sı, lisansüstü eğitim alanların ise %68.7'si bu ürünleri tercih ettiğini ifade etmiştir. İş durumuna göre en yüksek alım oranı %65 ile memurlarda görülürken, bunu özel sektör çalışanları (%67.2) ve serbest meslek sahipleri (%61.5) takip etmektedir. Öğrencilerin %58'i organik ürün alırken, kararsızlık oranı bu grupta %20 ile en yüksek düzeydedir. Gelir düzeyi ile organik ürün alımı arasında da dikkat çekici bir ilişki vardır. Geliri 10.000 TL ve altında olanların sadece %48.8'i organik ürün alırken, bu oran 40.001 TL – 50.000 TL gelir aralığında %72.8'e, 75.000 TL ve üzerindeki grupta ise %73.3'e çıkmaktadır. Son olarak, hane halkı sayısı azaldıkça organik ürün tercih oranı artmaktadır; 1-4 kişilik hanelerin %60.8'i bu ürünleri tercih ederken, 5-9 kişilik hanelerde bu oran %72.7'ye ulaşmaktadır. Bu bulgular, organik ürün tercihinde yaş, gelir, eğitim ve medeni durum gibi birçok sosyo-demografik faktörün etkili olduğunu göstermektedir.

Şekil 1. Organik gıda ürünleri satın alma tercihleri karar ağacı.

Araştırmaya katılan 384 tüketiciden organik ürün satın almayan tüketiciler (n=104) analiz dışında tutulmuş ve 280 katılımcının verileri kullanılmıştır. Bu karar ağacı analizi, bireylerin organik tarım ürünleri satın alma eğilimlerini belirleyen faktörleri ortaya koymaktadır. Analiz sonucuna göre katılımcıların büyük çoğunluğu (%88,6) organik ürün satın aldığını belirtmiştir. Katılımcılar öncelikle iş durumlarına göre iki gruba ayrılmıştır. Öğrencilerden oluşan grupta organik ürün satın alma oranı %74,4 ile genel ortalamasının altında kalırken, diğer meslek gruplarından oluşan grupta bu oran %90,9'a yükselmektedir. Öğrenciler arasında aylık hane gelirine göre yapılan ayırmda, geliri 10.000 TL ve altında olanlarda satın alma oranı düşerken, daha yüksek gelire sahip öğrencilerde bu oran %91,3'e kadar çıkmaktadır. Özellikle bekar öğrencilerde organik ürün satın alma eğilimi daha yüksektir. Öğrenci grubu içinde yaş arttıkça "fikrim yok" diyenlerin oranında da artış görülmektedir. Diğer meslek gruplarında ise serbest meslek çalışanları, ev hanımları ve

çalışmayan bireylerin organik ürünleri satın alma oranı %98,2 ile en yüksek seviyededir. Bu grupta yaş ilerledikçe satın alma oranı daha da artmaktadır. Özel sektör çalışanları, memurlar, işçiler ve emeklilerden oluşan grupta ise hane halkı sayısı azaldıkça organik ürün satın alma eğilimi artmaktadır. Genel olarak bakıldığında, gelir düzeyi, medeni durum, yaş ve hane halkı büyüklüğü gibi sosyo-demografik değişkenler, bireylerin organik ürün satın alma davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Özellikle gelir seviyesi yüksek, hane halkı sayısı düşük ve yaşça daha büyük bireylerin organik ürünlere yönelimi daha fazladır. Bu bulgular, organik ürünlerin daha çok belirli sosyo-ekonomik gruplar tarafından tercih edildiğini ve tüketim davranışlarının sosyal yapıyla yakından ilişkili olduğunu gösterebilir.

Çizelge 3. Karar ağacı analizi sınıflandırma sonuçları

Gözlemlenen	Tahmin edilen		
	Evet	Fikrim Yok	Doğruluk Yüzdesi
Evet	247	1	99,6%
Fikrim Yok	27	5	15,6%
Genel Yüzde Oranı	97,9%	2,1%	90,0%

Yukarıdaki sonuçlara göre; Duyarlılık %90.1 Özgüllük %83.3 Test geçerliliği % 90 olarak tespit edilmiştir.

2001-2011 yılları arasında organik tarım ve gıda ürünlerine yönelik tüketici davranışlarını inceleyen araştırmalarda genellikle nicel yöntemlerden olan anket tekniği ön plana çıkmıştır. Ancak Torjusen ve arkadaşları (2001), çalışmalarında anketin yanı sıra gözlemsel veriler ve kişisel deneyimlerden de faydalanarak daha kapsamlı bir yaklaşım benimsemişlerdir. Bu döneme ait araştırmalar incelendiğinde, tüketicilerin organik ürünlere yönelik tutum ve davranışlarının analizinde çok değişkenli istatistiksel yöntemlerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Araştırmalarda genel eğilim, tüketici davranışlarının neden-sonuç ilişkisi bağlamında detaylı şekilde incelenmesine yöneliktir. Bununla birlikte, yalnızca tüketiciye odaklanan çalışmaların yanı sıra, Torjusen ve ark. (2001) araştırmalarına üretici boyutunu da dâhil etmiş ve çiftçilere yönelik seminerlerden veri toplamışlardır. Sanjuán ve arkadaşları (2003) ise, perakende sektörünü de araştırmalarına entegre ederek, perakendecilerle anket uygulamaları gerçekleştirmişlerdir.

Organik tarım, üretimin tüm süreçlerinin belirli kurallar çerçevesinde denetlendiği ve elde edilen ürünlerin yetkili kuruluşlar tarafından belgelendirildiği bir tarımsal üretim sistemidir. Ancak birçok tüketici, bu üretim modeline dair yeterli bilgiye sahip değildir ve sıklıkla organik ürünleri, doğal ya da köy ürünü gibi kavramlarla karıştırmaktadır. Karabaş ve Gürler (2012) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, katılımcıların %39,3'ünün organik ürünleri doğal ürünlerle eşdeğer gördükleri belirlenmiştir. Bu durum, organik ürün algısında bilgi eksikliğinin ve kavramsal karışıklığın hâlâ yaygın olduğunu göstermektedir.

Organik ürün tüketimine yönelik yapılan çeşitli akademik araştırmalarda, bireylerin bu ürünleri tercih etme nedenlerinin başında sağlık kaygıları, çevresel duyarlılık, besin değeri ve tat-kalite beklentileri yer almaktadır (Davies *vd.*, 1995; McEachern & McClean, 2002; Roitner-Schobesberger *vd.*, 2008) Ayrıca organik ürünlerin pestisit, hormon ve katkı maddeleri içermemesi de tüketiciler açısından önemli bir tercih sebebi olarak değerlendirilmektedir (Sarıkaya, 2007; Karabaş & Gürler, 2012). Radman (2005) tarafından yürütülen bir araştırmada, katılımcıların organik ürünleri hem sağlıklı hem de yüksek kaliteli buldukları, ancak bu ürünlerin fiyatlarını oldukça yüksek olarak değerlendirdikleri saptanmıştır. Bununla birlikte, organik ürünleri gelecekte satın almayı düşünen bireylerin, genel tüketici kitlesine kıyasla ürünlerin sağlık, lezzet ve kalite boyutlarına ilişkin daha olumlu yargılara sahip oldukları ortaya konmuştur. Öte yandan, Tarkiainen ve Sundqvist'in (2005) çalışmasında, organik gıda tercihlerinde sağlık

genellikle ön planda yer alsa da, sağlık bilinci ile organik gıda satın alma davranışı arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı belirtilmiştir.

Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde organik tarım ve gıda ürünlerine yönelik tüketici davranışlarını şekillendiren en önemli unsurlardan biri eğitim düzeyidir. Yapılan çalışmalar, daha yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerin organik ürün tüketimine daha fazla yöneldiğini ortaya koymaktadır (Hassan vd., 2009). Bunun yanı sıra, özellikle küçük çocuğu olan ailelerin organik gıda satın alma eğilimlerinin daha belirgin olduğu belirtilmektedir (Midmore, 2005). Tüketici davranışlarında etkili olan bir diğer değişken ise cinsiyettir. Urena ve arkadaşları (2008), kadınların organik ürünleri satın alma eğilimlerinin erkeklere kıyasla daha yüksek olduğunu, ancak bu ürünler için ödeme yapma konusundaki isteklerinin görece daha düşük kaldığını ifade etmektedir. Türkiye’de gerçekleştirilen araştırmalarda ise organik ürün satın alma davranışlarının; bireylerin cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi ve sahip olunan çocuk sayısı gibi demografik değişkenlere göre çeşitlilik gösterdiği görülmektedir (Akgüngör vd., 1999; Armağan & Özdoğan, 2005; Akın vd., 2010; Stange, 2010). Türkiye özelinde gelir düzeyi, organik ürün tercihini belirleyen başlıca faktörlerden biri olarak öne çıkarken (Akgüngör vd., 1999; Armağan & Özdoğan, 2005; Akın vd., 2010; Gündüz & Bayramoğlu, 2011), AB ülkelerinde yapılan araştırmalar gelir düzeyinin organik ürün tüketimi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymaktadır (Hassan vd., 2009).

Sonuç

Araştırmadaki bulgular doğrultusunda, organik tarım ürünlerine yönelik satın alma davranışının; bireylerin gelir düzeyi, yaş, eğitim seviyesi, medeni durumu, hane halkı büyüklüğü ve iş durumu gibi sosyo-demografik özellikleriyle yakından ilişkili olduğu sonucuna ulaşılabılır. Özellikle yüksek gelirli, eğitilmiş, yaşça büyük ve küçük hanelerde yaşayan bireylerin organik ürünlere daha fazla yöneldiği görülmektedir. Bu durum, organik ürün tüketiminin sadece bireysel tercihlere değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, tüketicilerin organik tarım ve organik gıda ürünlerine yönelik tutum ve davranışlarını değerlendirmek amacıyla yürütülmüştür. Elde edilen bulgular, organik ürün tercihinin büyük ölçüde sağlık kaygıları, çevresel duyarlılık ve güven unsurlarına dayandığını göstermektedir. Özellikle kimyasal madde içermemesi, organik ürünleri konvansiyonel ürünlerden ayıran temel faktörlerden biri olarak öne çıkmıştır. Araştırma sonuçlarına göre tüketicilerin organik ürünleri tercih etme eğilimleri; eğitim düzeyi, gelir durumu, çocuk sahibi olma, yaş ve cinsiyet gibi sosyo-demografik değişkenlere göre farklılık göstermektedir. Kadınların organik ürünlere karşı daha ilgili olduğu, ancak bu ürünlere ödeme istekliliklerinin görece daha düşük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca tüketicilerin genel olarak organik ürünleri doğal ürünlerle karıştırdığı ve kavramsal olarak yeterli bilgiye sahip olmadığı da dikkat çeken bir bulgudur. Organik tarım sisteminin yalnızca “gübresiz ve ilaçsız üretim” değil, tüm üretim süreci boyunca sürdürülebilir, denetimli ve sertifikalı bir yöntem olduğunu vurgulamak önemlidir. Bu nedenle tüketicilerin doğru bilgilendirilmesi, kamuoyunun bilinçlendirilmesi ve pazarlama stratejilerinin bu farkındalığı artıracak şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Sonuç olarak, organik ürünlerin tercih edilmesinde en etkili etkenlerin sağlık, çevre ve güven olduğu; ekonomik koşulların ise bu tercihleri şekillendiren önemli bir unsur olduğu ortaya konmuştur. Gelecekte organik tarıma olan talebin artması, hem bireysel sağlık hem de çevresel sürdürülebilirlik açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, organik tarıma ilişkin kamu politikalarının geliştirilmesi, üretici ve tüketiciye yönelik teşviklerin artırılması ve farkındalık çalışmalarının yaygınlaştırılması önerilmektedir. Gelecek çalışmalarda, organik ürün tüketimini etkileyen psikolojik ve kültürel faktörlerin nitel yöntemlerle incelenmesi, farklı bölgelerde karşılaştırmalı araştırmalar yapılması ve zaman içindeki tutum değişimlerinin izlenmesi önemlidir. Ayrıca, pazarlama stratejileri, fiyat duyarlılığı, erişilebilirlik ile çevre ve sağlık bilincinin etkisi daha ayrıntılı araştırılmalıdır. Genç tüketicilerdeki kararsızlık dikkate alınarak, bu gruba yönelik eğitim ve farkındalık programlarının geliştirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Abhilash, P.C., Bastianoni, S., Chen, W., DeFries, R., Fraceto, L.F., Fuckar, N., Hashimoto, S., Hunter, D., Keesstra, S., Merah, O., O'Farrell, P., Singh, S., Smith, P., Stringer, L.C., Turner II, B.L. (2021). In: Introducing 'Anthropocene Science': A New International Journal for Addressing Human Impact on the Resilience of Planet Earth. <https://doi.org/10.1007/s44177-021-00001-1>. Editorial, Anthropocene.
- Akgüngör, S., Miran, B., Akbay, C., Olhan E., Nergis, N. K. (1999). İstanbul, Ankara ve İzmir İllerinde Tüketicilerin Çevre Dostu Tarım Ürünlerine Yönelik Potansiyel Talebinin Tahminlenmesi, TEAE Raporu: 1999-3, No:15, Ankara.
- Akın, M., Çiçek, R., İnal, M. E., Toksarı, M. (2010). Niğde İlindeki tüketicilerin sosyo-demografik özellikleri ile organik gıdalara ilişkin tutum ve bireysel değerleri arasındaki farklılığın incelenmesine yönelik bir araştırma. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(1): 29-56.
- Alkaya, A. (2009). Örnekleme Kuramında Ağırlıklandırma. (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Anonim 2025. <https://www.nufusu.com/il/agri-nufusu>
- Armağan, G., Özdoğan, M. (2005). Ekolojik yumurta ve tavuk etinin tüketim eğilimleri ve tüketici özelliklerinin belirlenmesi. Hayvansal Üretimi, 46 (2): 14-21.
- Bennett, A.B., Chi-ham, C., Barrows, G., Sexton, S. (2013). Agricultural Biotechnology : Economics , Environment , Ethics , and the Future, pp. 249–281. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-050912-124612>.
- Christiaensen, L., Demery, L., Kuhl, J. (2011). The (evolving) role of agriculture in poverty reduction-An empirical perspective. J. Dev. Econ. 96 (2), 239–254. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2010.10.006>.
- Çamlıca, H., Dişçi, R. (2008). Tanı testlerinde sınır değerlerin belirlenmesi. Türk Onkoloji Dergisi 23(1), 26-33. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuonkder/issue/1068/12111>
- Davies, A., Titterington, A., Cochrane, C. (1995). Who Buys Organic Food? A Profile of The Purchasers of Organic Food in Northern Ireland. British Food Journal, 97 (10): 17-23
- Demirbaş, E., & Yılmaz, Ö. T. (2021). Türkiye’de organik tarım ve üniversite gençliğinin organik gıda tüketim alışkanlığı üzerine bir araştırma. *Lectio Socialis*, 5(2), 99-118.
- Dorosh, P., Thurlow, J. (2016). Beyond agriculture versus non-agriculture : decomposing sectoral growth – poverty linkages in five african countries. World Dev. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.08.014>.
- Dubey, P.K., Singh, A., Merah, O., Abhilash, P.C. (2022). Managing agroecosystems for food and nutrition security. Editorial. Curr. Res. Environ. Sustain. 4, 100127. <https://doi.org/10.1016/j.crsust.2022.100127>.
- Ebitu, L., Avery, H., Mourad, K.A., Enyetu, J. (2021). Citizen science for sustainable agriculture –A systematic literature review. Land Use Pol. 103, 105326. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105326>.
- Gamage, A., Gangahagedara, R., Gamage, J., Jayasinghe, N., Kodikara, N., Suraweera, P., & Merah, O. (2023). Role of organic farming for achieving sustainability in agriculture. *Farming System*, 1(1), 100005.
- Hassan, D, Monier-Dilhan, S, Nichèle, V, Simioni, M. (2009). Organic Food Consumption Patterns in France. PreConference Workshop, Diet and Obesity: Role of Prices and Policies August 16
- Hammed, T., Oloruntoba, E., Ana, G. (2019). Enhancing growth and yield of crops with nutrient enriched organic fertilizer at wet and dry seasons in ensuring climate smart agriculture. Int. J. Recycl. Org. Waste Agric. 8, 81–92.
- Kadirhanoğulları, M. K., Kadirhanoğulları, İ. H., ve Karadaş, K. (2022). Tüketicilerin organik gıda ürün reklamından etkilenme faktörleri: Iğdır ili örneği. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 59(1), 161-170. <https://doi.org/10.18016/ksutarimdog.vi.890284>
- Kadirhanoğulları, İ. H. (2024). Meyve Tüketiminde Demografik Faktörlerin Önemi: Iğdır İli Örneği. *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 14(2), 411-423.

- Kadirhanoğulları, İ. H., & Biçim, H. (2025). Kırmızı Et Tüketimine İlişkin Görüşler, Göstergeler ve Tartışmalar: İğdır İli Örneği. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 807-822.
- Karadas, K., Kadirhanogullari, I. H. (2017). Predicting honey production using data mining and artificial neural network algorithms in apiculture. *Pakistan Journal of zoology*, 49(5), 1611-1619. <https://doi.org/10.17582/journal.pjz/2017.49.5.1611.1619>
- Karabaş, S., Gürler, A.Z. (2012). Organik Ürün Tercihinde Tüketici Davranışları Üzerine Etkili Faktörlerin Logit Regresyon Analizi ile Tahminlenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10) : 129-156.
- Kulasooriya, S., Seneviratne, G., Rosswall, T. (1994). Sustainment of soil fertility in the traditional rice farming, dry zone, Sri Lanka. *Soil Biol. Biochem.* 26 (6), 681–688.
- Mathlouthi, F., Ruggeri, R., Rossini, F. (2022). Alternative solution to synthetic fertilizers for the starter fertilization of bread wheat under mediterranean climatic conditions. *Agronomy* 12 (2). <https://doi.org/10.3390/agronomy12020511>.
- McEachern, M.G., McClean, P. (2002). Organic Purchasing Motivations and Attitudes: Are They Ethical?, *International Journal of Consumer Studies*, 26 (2): 85–92
- Midmore, P., Naspetti, S., Sherwood, A., M, Vairo., D, Wier., M, Zanoli., R. (2005). Consumer Attitudess to Quality and Safety of Organic and Low Input Foods: A Review. *Quality Low Input Foods*, 63 s.
- Pandiselvi, T., Jeyajothian, R., Kandeshwari, M. (2017). Organic nutrient management a way to improve soil fertility and Sustainable AgricultureA review. *Int. J. Adv. Life Sci.* 10 (2), 175–181.
- Radman, M. (2005). Consumer Consumption and Perception of Organic Products in Croatia. *British Food Journal*, 107 (4): 263-273.
- Roitner-Schobesberger, B., Darnhofer, I., Somsok, S., Vogl, C.R. (2008). Consumer Perceptions of Organic Foods in Bangkok, Thailand. *Food Policy*, 33: 112– 121.
- Sackett, D. L. (1973). The usefulness of laboratory tests in health-screening programs. *Clin Chem*, 19(4), 366-372. <https://doi.org/10.1093/clinchem/19.4.366>
- Sanjuán, A. I., Sánchez, M, Gil, J. M, Gracia, A, Soler, F. (2003). Brakes to organic market enlargement in Spain: Consumers' and retailers' Attitudes and Willingness to Pay. *International Journal of Consumer Studies*, 27: 134-144
- Sarıkaya, N. (2007). Organik Ürün Tüketimini Etkileyen Faktörler ve Tutumlar Üzerine Bir Saha Çalışması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2) : 110-125.
- Seufert, V., Ramankutty, N., Mayerhofer, T. (2017). What is this thing called organic? – How organic farming is codified in regulations. *Food Pol.* 68, 10–20. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2016.12.009>.
- Stange, J. (2010). Promoting Organic Food for Sustainable Consumption, The Food Retail Sector in Istanbul. *MSc Thesis International Development Studies*, 123s.
- Tarkiainen, A., Sundqvist, S. (2005). Subjective Norms, Attitudes and Intentions of Finnish Consumers in Buying Organic Food. *British Food Journal*, 107 (11), 808-822.
- Torjusen, H., Lieblein, G., Wandel, M., Francis, C. A. (2001). Food System Orientation and Quality Perception Among Consumers and Producers of Organic Food in Hedmark County, Norway. *Food Quality and Preference* 12: 207-216.
- Urena, F., Bernabeu, R., Olmeda, M. (2008). Women, Men and Organic Food: Differences in Their Attitudes and Willingness to Pay. A Spanish Case Study. *International Journal of Consumer Studies*, 32(1): 18-26.
- Yamane, T. (2010). *Temel Örnekleme Yöntemleri*. Literatür Yayıncılık. ISBN:978-975-8431-34-2. İstanbul.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Nilgün TUZCU*

Makale Adı/Article Name

An Examination of Impulsive Buying, Utilitarian Consumption, Hedonic Consumption, and Conspicuous Consumption Habits in Consumers' Mobile Shopping Behavior: The Case of Temu**

Tüketicilerin Mobil Alışveriş Davranışlarında Plansız Satın Alma, Faydacı Tüketim, Hedonik Tüketim ve Gösterişçi Tüketim Alışkanlıklarının İncelenmesi: Temu Örneği

ABSTRACT

This research explores how mobile shopping platforms affect consumer behavior by focusing on the example of Temu. The main goal is to understand the relationship between impulsive buying and three types of consumption: utilitarian, hedonic, and conspicuous. As mobile shopping becomes more common, people tend to make quicker and more emotional purchase decisions. This often causes them to move away from logical and planned shopping. A mixed-method approach was used in this study. Survey data were collected to gain numerical insights, while semi-structured interviews provided more detailed, personal views. The survey results were analyzed using SPSS software. The interview data were examined with descriptive content analysis. The results show that hedonic and conspicuous consumption have a strong effect on impulsive buying. In contrast, utilitarian consumption is more connected to purchases that are planned and based on actual needs. The interview findings also support these results by revealing the deeper reasons behind these shopping habits. This study helps us better understand consumer behavior in digital environments. It also gives useful information for researchers and businesses working in marketing and online shopping.

Keywords: Mobile shopping, impulsive buying, utilitarian consumption, hedonic consumption, conspicuous consumption

ÖZ

Bu araştırma, Temu örneğine odaklanarak mobil alışveriş platformlarının tüketici davranışlarını nasıl etkilediğini incelemektedir. Temel amaç, dürtüsel satın alma ile üç tüketim türü olan faydacı, hazcı ve gösterişçi arasındaki ilişkiyi anlamaktır. Mobil alışveriş yaygınlaştıkça, insanlar daha hızlı ve daha duygusal satın alma kararları verme eğilimindedir. Bu durum genellikle mantıklı ve planlı alışverişten uzaklaşmalarına neden olur. Bu çalışmada karma yöntem yaklaşımı kullanılmıştır. Sayısal içgörüler elde etmek için anket verileri toplanırken, yarı yapılandırılmış görüşmeler daha ayrıntılı, kişisel görüşler sağlamıştır. Anket sonuçları SPSS yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Görüşme verileri betimsel içerik analizi ile incelenmiştir. Sonuçlar, hedonik ve gösterişçi tüketimin dürtüsel satın alma üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, faydacı tüketim planlı ve gerçek ihtiyaçlara dayalı satın alımlarla daha bağlantılıdır. Görüşme bulguları da bu alışveriş alışkanlıklarının ardındaki daha derin nedenleri ortaya çıkararak bu sonuçları desteklemektedir. Bu çalışma, dijital ortamlarda tüketici davranışlarını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ayrıca pazarlama ve çevrimiçi alışveriş alanında çalışan araştırmacılar ve işletmeler için faydalı bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mobil alışveriş, plansız satın alma, faydacı tüketim, hedonik tüketim, gösterişçi tüketim

* Dr. Öğr. Üyesi, Antalya Belek Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, nilgun.tuzcu@belek.edu.tr

** Ethics Committee approval was obtained for this study in accordance with the decision numbered 22 and dated 21.05.2025 of the Scientific Research and Ethics Committee of Antalya Belek University.

Introduction

The fast growth of digital technologies and the widespread use of mobile devices have deeply changed how people shop. Mobile shopping apps, in particular, allow users to make purchases anytime and anywhere. This freedom can lead to more impulsive buying and increase pleasure-focused (hedonic) shopping behaviors (Kim et al., 2017: 60). In consumer behavior studies, shopping motivations are usually grouped into two main types: utilitarian and hedonic. Utilitarian consumption is based on practical and logical benefits. On the other hand, hedonic consumption is driven by enjoyment, emotional satisfaction, and fun during the shopping process (To, Liao & Lin, 2007: 776). Research shows that people with hedonic tendencies are more likely to make unplanned purchases (Hausman, 2000: 406). Conspicuous consumption, on the other hand, involves buying luxury or branded products to gain social recognition and status. This type of consumption has become more common, especially among younger people, partly due to social media influence (Ünal & Ceylan, 2008: 156). It is often linked to hedonic motives and can also lead to impulsive buying behavior (Akın, 2021: 221).

In recent years, China-based e-commerce platforms have experienced rapid global growth. Brands such as AliExpress, Temu, and Shein have gained strong competitive positions in international markets. Temu, operated by China-based PDD Holdings along with Pinduoduo, is one such platform. Launched in September 2022, Temu has quickly expanded globally and has become a market leader in regions such as the United States and South Korea (Lee et al., 2024: 701). Driven by technological advancements, the acceleration of cross-border e-commerce has provided consumers with wide access to global markets and has brought about structural changes in the retail sector (Tariq & Chen, 2024: 2). Temu has been selected as the focal point of this study due to its rapid rise, emphasis on extensive product variety, and competitive pricing strategy (Tan, 2024: 5; URL1, 2025).

The primary aim of this study is to examine consumers' mobile shopping behaviors through the case of Temu, with a focus on how impulsive buying tendencies are shaped and how utilitarian, hedonic, and conspicuous consumption patterns contribute to this process. The significance of this research lies in its ability to reassess how digitalization is transforming consumer behavior, and in its provision of both theoretical and practical insights for academic literature and digital marketing strategies. The study's originality stems from its multidimensional approach to consumer behavior within the context of mobile shopping, by simultaneously exploring the interrelationships between impulsive buying and different consumption orientations—namely, utilitarian, hedonic, and conspicuous consumption.

Due to the limited number of studies focusing on the Temu platform, this research offers a timely and detailed look at digital consumption habits by using both quantitative and qualitative methods. The mixed-methods approach allows for a broader understanding of consumer behavior supported by up-to-date data. In addition, there is a lack of comprehensive research examining how mobile shopping behavior connects with different consumption tendencies. This study addresses that gap by focusing on recent data collected in the Turkish context. In doing so, it adds to the current literature and offers valuable insights for future research.

In this mixed-methods study, quantitative data were collected through surveys, while qualitative data were obtained via semi-structured interviews, allowing for an in-depth analysis of consumer behavior. Following the introduction, the conceptual framework elaborates on the relevant theoretical foundations and key concepts. The subsequent sections detail the methodology, data collection tools, sampling, and analysis procedures. The findings section presents both quantitative and qualitative results, and the discussion and conclusion provide an overall interpretation and offer recommendations based on the results.

1. Conceptual Framework

Temu focuses on delivering localized products and services tailored to the expectations of consumers in different countries and regions. To enhance user experience, the platform develops locally adapted product selections and operational strategies. In addition, Temu has established

localized warehouses and logistics centers across various countries and regions to ensure fast and reliable product delivery (Tan, 2024: 11). Lee and Sung (2024), in their study analyzing the factors influencing relationship continuity among AliExpress and Temu users, found that low prices, product variety, and perceived value significantly enhance satisfaction and trust—where trust, in particular, emerged as a stronger predictor of platform loyalty (Lee & Sung, 2024: 111). Bury (2025) revealed a strong correlation between gamification and user engagement. Interactive reward mechanisms and time-limited discounts were found to increase both user interaction and spending. Moreover, personalization was identified as a key factor in enhancing the effectiveness of gamification; users who responded positively to Temu's AI-driven recommendations tended to engage more frequently and exhibited a higher propensity to make purchases. Despite these advancements, financial incentives remained the most dominant motivator, with discounts and coupons continuing to trigger repeat interactions and impulsive shopping behavior. Overall, the case study demonstrated that AI-powered gamification serves as a strategic tool for influencing consumer behavior, reinforcing brand loyalty, and enhancing profitability in e-commerce.

A review of the literature reveals diverse approaches to understanding consumer motivations in online shopping. Accordingly, the conceptual framework of this study is structured around the key variables investigated and includes brief definitions of the relevant concepts:

Impulsive Buying Behavior: Impulsive buying refers to consumers' spontaneous and unplanned purchase decisions, typically driven by emotional reactions and triggered by environmental stimuli in the shopping context (Rook, 1987: 191). Prior research indicates that hedonic consumption tendencies can intensify impulsive buying behavior (Akturan, 2010: 110).

Utilitarian Consumption: This type of consumption is driven by functionality, necessity, and rational decision-making. Utilitarian purchasing behavior emphasizes fulfilling basic needs and solving problems (To et al., 2007: 775). Consumers focused on product quality, price, usability, and cost–benefit considerations are typically engaging in utilitarian consumption (Batra & Ahtola, 1991: 161). Utilitarian consumption is often associated with planned purchasing behavior, as consumers intentionally seek to meet pre-defined needs. Thus, its relationship with impulsive buying behavior may be limited or even inversely correlated.

Hedonic Consumption: Hedonic consumption involves pleasure, enjoyment, excitement, and emotional satisfaction derived from the shopping experience. In this context, shopping is not merely a functional act but also a form of leisure and personal gratification (Holbrook & Hirschman, 1982: 134). Hedonic motives often give rise to impulsive and unplanned purchases (Hausman, 2000: 406). Individuals with stronger hedonic tendencies are more likely to engage in impulsive shopping, especially through mobile platforms, which offer speed and ease of access. Key motivators include brand prestige, product aesthetics, the enjoyment of shopping, and the desire for self-reward (Ünal & Ceylan, 2008: 154).

Conspicuous Consumption: This type of consumption describes the act of buying luxury or well-known branded products to gain social approval or show one's status. It is especially common among younger consumers and is often shaped by social media (Ünal & Ceylan, 2008: 156). This behavior is strongly connected to hedonic motivations and can also lead to impulsive shopping (Akin, 2021: 221).

Mobile Shopping Behavior: Mobile shopping includes online purchases made through smartphones or tablets. Karaoğlan and Durukan (2022) created a scale to examine what factors affect mobile shopping behavior. The ease of access and time-saving nature of mobile shopping can make people more likely to buy on impulse and follow more pleasure-driven consumption habits (Kim et al., 2017: 60).

2. Methodology

This section explains the study's purpose, research design, data collection tools, sample group, data analysis process, and ethical issues.

2.1. Purpose of the Study

The main goal of this study is to explore what influences consumers' impulsive buying in mobile shopping settings. It focuses on how utilitarian, hedonic, and conspicuous consumption habits relate to impulsive purchases. The research takes Temu, a fast-growing mobile shopping app, as a case to better understand consumer behavior in mobile commerce. The study aims to uncover how mobile platforms change the way people shop and how these changes affect decision-making. It especially looks at the connection between rational (utilitarian) and emotional (hedonic and conspicuous) drivers and how these relate to sudden buying decisions.

This research is important because it offers timely insights during a period when mobile commerce is shaping new digital marketing strategies. Learning how apps like Temu impact consumer behavior can help both researchers and marketers. By looking at the psychological and social sides of mobile shopping, the study also hopes to support better consumer-focused design, more personalized marketing, and ethical selling approaches.

While the literature on consumer behavior frequently addresses concepts such as impulse buying, utilitarian consumption, and hedonic consumption (Beatty & Ferrell, 1998; Babin, Darden, & Griffin, 1994), these consumption patterns are often examined in isolation and primarily within the framework of traditional e-commerce. Despite the rapid growth of mobile shopping applications in recent years and their substantial influence on consumer behavior, research on how these digital environments shape multi-faceted consumption motivations remains limited (Wang, Malthouse, & Krishnamurthi, 2020).

Conspicuous consumption has often been addressed through the lens of luxury goods (Veblen, 2007; Eastman, Goldsmith, & Flynn, 1999). However, the implications of this consumption style in affordable and easily accessible mobile shopping environments have been largely unexplored. This research attempts to fill the gap in the field by examining how impulsive buying behavior emerges in the increasingly popular Temu app. It also focuses on finding evidence regarding utilitarian, hedonic, and conspicuous consumption patterns.

2.2. Research Design

This study used a mixed methodology that included both quantitative and qualitative data. The mixed method is an important way to obtain in-depth information about the research topic (Creswell & Plano Clark, 2018). A questionnaire compiled from the literature was used in the quantitative part of the study. A semi-structured interview form was used in the qualitative part of the study.

2.3. Data Collection Instruments

This research was designed using a mixed method approach using quantitative and qualitative data. The data collection process was conducted sequentially, as required by the mixed method approach. Furthermore, due to the nature of mixed research, the research focused on gathering in-depth information. Therefore, all data obtained are complementary. The data collection tools used in the study are described below, in the order they were applied and in detail throughout the process.

Quantitative Data Collection Instruments: A two-part survey was used in the quantitative data collection phase. The first part collected basic information such as participants' age, gender, education level, and income. The second part evaluated the main topics of the research. Scales developed by Açıklık and Yaşar (2017) were used to measure impulsive buying and utilitarian, hedonic, and conspicuous consumption habits. These scales have been previously tested with Turkish consumers and are known to be reliable. The mobile behavior scale developed by Karaoğlan and Durukan (2022) was used to measure mobile shopping behavior.

Qualitative Data Collection Instrument: Semi-structured quantitative interview questions were created to further deepen the research results. Questions were designed to explore participants' views on mobile shopping, their decision-making processes, and their consumption motivations (utilitarian, hedonic, and conspicuous). Participants were selected through purposeful sampling.

All interviews were audio-recorded and transcribed for analysis. This qualitative approach made it possible to uncover themes and insights that could not be fully captured through quantitative methods alone, thus offering a more comprehensive understanding of the research questions.

2.4. Sample and Study Group

In line with the mixed methods research design, the sample for this study was determined in two distinct phases. Both the quantitative and qualitative parts of the research included participants living in Türkiye who had made at least one purchase through the Temu mobile shopping app.

Quantitative Phase: Participation in the quantitative study required having shopped on the Temu app at least once. Therefore, individuals with mobile shopping experience were deliberately selected. Participants shared their data through an online survey. A total of 488 people completed the survey. This number is sufficient for reliable statistical analyses. This method was chosen to ensure rapid and accurate data collection and to reach the right target audience.

Qualitative Phase: In the qualitative phase, semi-structured interviews were conducted with 50 people living in Antalya who actively use the Temu app. Participants were selected from diverse age, gender, education, and income groups. This selection was aimed at reflecting diverse perspectives. The interviews were conducted face-to-face, recorded with participant permission, and transcribed verbatim. Interviews continued until no new themes emerged. This ensured data saturation. The data were analyzed through content analysis, and key themes were identified. This method added depth to the quantitative findings and helped us better understand consumer behavior in Temu.

2.5. Data Analysis

Because the research was based on a mixed-methods design, quantitative and qualitative data were analyzed together. In this context, the dataset was created by collecting quantitative and qualitative data in a two-stage process. The resulting datasets were then analyzed. Appropriate statistical analyses were evaluated for each data type, and the most appropriate analysis techniques for the research objective were applied.

Quantitative Data Analysis: The quantitative data in the study were collected between May 22 and June 1, 2025, through an online survey developed by the researcher based on literature. Analyses were conducted using SPSS and AMOS statistical packages. The dataset was subjected to the following processes: initial data processing, checking for missing values, outlier detection, normality testing, and descriptive statistics evaluation.

To examine the relationships between the variables:

- Confirmatory factor analysis (CFA) and Cronbach's alpha coefficients were calculated to assess the validity and reliability of the measurement scales.
- The effects of hedonic, utilitarian, and conspicuous consumption tendencies on impulse buying behavior were tested using regression analysis and/or structural equation modeling (SEM).
- Correlation analysis was performed to evaluate the basic relationship levels among the variables.

All analyses were conducted with a 95% confidence level, and the threshold for statistical significance was set at $p < .05$.

Qualitative Data Analysis: The qualitative data of the study were collected between May 25 and June 6, 2025, through semi-structured interviews. Each interview was audio-recorded and subsequently transcribed verbatim. The textual data were analyzed using MAXQDA, a qualitative data analysis software.

A thematic analysis approach was employed, involving the following steps:

- Pre-coding, in which the data were reviewed line-by-line,
- Creation of codes under meaningful expressions,
- Grouping of codes into themes based on their similarities.

An inductive (data-driven) approach was adopted throughout the analysis process. Patterns and themes were developed directly from the participants' statements without the use of pre-determined categories. To ensure the trustworthiness of the findings, an inter-coder reliability check was conducted, and consistency in interpretations was achieved through collaborative comparison among researchers. This analytical process yielded qualitative insights that helped explain and support the quantitative results. The integration of both data types contributed to enhancing the validity, credibility, and depth of the overall study.

2.6. Ethical Considerations

This study was conducted in accordance with the principles of scientific research and publication ethics. Prior to the data collection phase, ethical approval was obtained from the Scientific Research and Ethics Committee of Antalya Belek University (Decision No: 65/22, dated May 21, 2025).

All participants were clearly informed about the purpose, duration, and voluntary nature of the study, and that their data would be used solely for scientific purposes. Informed consent was obtained from each participant.

The quantitative data were collected online. Before beginning the survey, participants were presented with an information sheet and provided their consent electronically. For the qualitative phase, participants were informed that the interviews would be audio-recorded, and both verbal and written consents were obtained.

Participants' identities were kept confidential, and all personal data were anonymized during the analysis process. The research was conducted in compliance with the Scientific Research and Publication Ethics Directive of the Council of Higher Education (YÖK) and the provisions of the Turkish Personal Data Protection Law (KVKK No. 6698).

3. Findings

The findings of the research are presented under two main categories: quantitative findings and qualitative findings.

3.1. Quantitative Research Findings

In the initial phase of the study, demographic evaluations were conducted to describe the demographic characteristics of the participants. The findings obtained from this analysis are presented in Table 1.

Table 1. Demographic Characteristics of the Participants

Age	Frequency (n)	Percentage (%)	Profession	Frequency (n)	Percentage (%)
20 and under	170	34,84	Student	62	12,70
21-30	190	38,93	Housewife	57	11,68
31-40	64	13,11	Private Sector Employee	218	44,67
41-50	48	9,84	Public Employee	151	30,94
51 and over	16	3,28	Working Time	(n)	(%)
Gender	(n)	(%)	Less than 5 years	199	40,78
Female	271	55,53	6-10 years	216	44,26
Male	217	44,47	More than 11 years	73	14,96
Total	488	100	Total	488	100

When examining the demographic characteristics of the 488 individuals who participated in the study, as presented in Table 1, it is evident that the age distribution is predominantly composed of young individuals. Specifically, 38.93% of the participants are between the ages of 21 and 30, while 34.84% are 20 years old or younger. This indicates that the sample primarily consists of younger individuals. In terms of gender, 55.53% of the participants identified as female, while 44.47% identified as male. Regarding occupational distribution, the highest proportion of participants were private sector employees at 44.67%, followed by public sector employees (30.94%), students (12.70%), and homemakers (11.68%). When evaluated by work experience,

40.78% of participants had less than 5 years of experience, 44.26% had between 6 and 10 years, and 14.96% had 11 years or more. These data suggest that the study sample predominantly comprises young individuals actively involved in professional life and in the early stages of their careers.

In line with the purpose of the research, participants were asked several basic questions to determine their shopping experience on the Temu platform. The findings obtained from these items are presented in Table 2.

Table 2. Findings Regarding Temu Shopping Experience

Shopping Experience Variables		Frequency (n)	Percentage (%)
Frequency of shopping from Temu in a month	1-2	204	41,80
	3-4	125	32,17
	5-6	94	19,26
	7 and more	33	6,76
Reasons for choosing to buy a product from Temu	Product price	355	72,75
	Coupon/code usage	198	40,57
	Campaigns/discounts/rewards	161	32,99
	Refund processes	146	29,92
	Brand/product variety	136	27,87
	Delivery time	130	26,64
	Ease of use of the site or application	116	23,77
	Shipping fee	90	18,44
	Service received from customer representatives	43	8,81
	Other	20	4,10
Reasons for not choosing to buy a product from Temu	According to Turkish Customs Legislation, products can only be purchased 5 times per calendar month	157	32,17
	Delivery time	130	26,64
	High tax	126	25,82
	Intense campaign and discount advertisements	126	25,82
	According to Turkish Customs Legislation, products can only be ordered for a maximum of 1260 TL at a time	125	25,61
	Incorrect, low quality or incomplete product shipment	125	25,61
	Lack of brand/product variety	94	19,26
	Product price	94	19,26
	Cargo personnel behavior/attitude	86	17,62
	Cargo fee	54	11,07
	Poor product quality	53	10,86
	Difficulty in using the site or application	50	10,25
	Service received from customer representatives	46	9,43
	Refund processes	35	7,17
	Use of coupons/codes	30	6,15
	Other	2	0,41
The most shopped mobile application other than Temu	Trendyol	340	69,67
	Hepsiburada	304	62,30
	n11	297	60,86
	Amazon TR	58	11,89
	I don't use any other site/mobile application other than Temu	54	11,07
	AliExpress	14	2,87
	Other	37	7,58
Where did he first encounter Temu?	Social media	216	44,26
	Friend/Friend recommendation	120	24,59
	Digital ads	92	18,85
	Through influencers	57	11,68
	Other	2	0,41

As shown in Table 2, the majority of participants (about 74%) reported making purchases from Temu between one and four times per month. This suggests that users interact with the platform regularly, though not excessively. The primary motivation for using Temu is its low prices, cited by 72.75% of respondents. Economic incentives such as coupons and promotional campaigns were also significant motivators. As can be seen from the table, in the face of these findings, factors such as user experience on the website, brand diversity and delivery services are found to be less effective in shaping purchasing decisions.

The biggest obstacle to shopping at Temu is Türkiye's customs regulations. These legal restrictions can make it difficult for Temu to establish long-term customer loyalty. Late deliveries, inadequate prices, and concerns about product quality are other negative factors. Furthermore, Turkish users were observed to prefer local websites more. The frequent use of Trendyol, Hepsiburada, and n11 suggests that Temu needs to better meet local expectations to remain competitive. Most participants said they had seen Temu on social media, demonstrating the effectiveness of the brand's digital marketing strategy. Furthermore, friend recommendations are a significant factor in establishing trust in users' preferences for Temu. Cronbach's Alpha values were calculated to test the reliability of the scales used in the study. All values were found to be above 0.70, demonstrating consistency (Nunnally, 1978). EFA and CFA analyses were conducted to assess construct validity. The KMO value exceeded 0.80, indicating that the data were suitable for analysis. The Bartlett test was significant ($p < 0.001$), indicating a relationship between the variables. The normality of the data distribution was checked with the Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests. Non-significant results ($p > 0.05$) indicated a normal distribution. Furthermore, the skewness and kurtosis values ranging from -1 to +1 supported this finding (George & Mallery, 2010). These statistical results demonstrate that the data are reliable and valid. Detailed findings regarding the EFA are presented in Table 3.

Table 3. Exploratory Factor Analysis Results

Scale/Dimension		Number of Statements (all statements were included in the relevant factor above 0.500)	KMO	Bartlett χ^2 testi	Cronbach Alfa	CR	Total Explained Variance
Impulsive Buying Scale		7 statement	0,962	$X^2=19775,114$; $P=0,000 < 0,05$	0,873	0,861	62,127
Utilitarian Consumption Scale		9 statement	0,971	$X^2=18119,714$; $P=0,000 < 0,05$	0,897	0,873	57,211
Hedonic Consumption Scale		9 statement	0,959	$X^2=17625,328$; $P=0,000 < 0,05$	0,901	0,897	59,800
Conspicuous Consumption Scale		4 statement	0,966	$X^2=19210,321$; $P=0,000 < 0,05$	0,892	0,884	60,297
Mobile Shopping Scale	Price	5 statement	0,921	$X^2=16394,007$; $P=0,000 < 0,05$	0,807	0,801	69,629
	Convenience	5 statement					
	Location	4 statement					
	Enjoyment	3 statement					
	Privacy	2 statement					

As seen in Table 3, the results of the exploratory factor analysis indicate that all scales used in the study are valid and reliable. The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) values obtained for each scale are above 0.90, indicating that the sample size is sufficient for factor analysis. Furthermore, the significant Bartlett's Sphericity Test ($p < 0.05$) indicates that the data are suitable for determining the factor structure. All scale items have factor loadings above 0.500, demonstrating strong

structural validity. Cronbach's Alpha and Composite Reliability (CR) values above 0.80 for all scales indicate high internal consistency. The total variance explained by the factors ranged from 57% to 69%, indicating that the scales have sufficient explanatory power. All these findings support the psychometric strength of the measurement instruments used in the study.

Table 4. Confirmatory Factor Analysis (CFA) Fit Indices of the Scales

Acceptable Fit Indices*	Impulse Buying	Utilitarian Consumption	Hedonic Consumption	Conspicuous Consumption	Mobile Shopping
$\chi^2/sd \leq 5$	3,631	4,017	4,134	3,921	3,610
$GFI \geq 0,85$	0,893	0,894	0,892	0,891	0,896
$CFI \geq 0,90$	0,957	0,961	0,933	0,976	0,952
$RMSEA \leq 0,08$	0,065	0,071	0,059	0,063	0,052

* Source: Karagöz, 2017:466.

Table 4 presents the results of the confirmatory factor analysis (CFA) for the five different scales utilized in the study. Each scale was evaluated based on several goodness-of-fit indices to determine the extent to which the proposed models aligned with the observed data. The primary fit indices employed in this context include the chi-square to degrees of freedom ratio (χ^2/df), Goodness of Fit Index (GFI), Comparative Fit Index (CFI), and Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA). The χ^2/df values for all scales remained below the threshold of 5 (ranging from 3.610 to 4.134), indicating an acceptable level of model-data fit. GFI values were above the benchmark of 0.85 across all scales (between 0.891 and 0.896), further confirming adequate overall model fit. CFI values exceeded the recommended cutoff of 0.90 for each scale, with the Conspicuous Consumption Scale yielding a particularly strong fit at 0.976—suggesting a high degree of comparative model adequacy. RMSEA values for all models remained below the acceptable upper limit of 0.08, with the lowest value observed for the Mobile Shopping Scale (0.052), indicating a low level of approximation error.

Taken together, these CFA results provide robust evidence for the structural validity of the measurement models, demonstrating that each scale exhibits a statistically sound and conceptually coherent fit with the empirical data.

Table 5. Correlation Findings Among the Variables

Scale/Dimension	Av.	1	2	3	4	5a	5b	5c	5d	5e
1. Impulsive Buying	3,54	1								
2. Utilitarian Consumption	3,18	,412*	1							
3. Hedonic Consumption	3,61	,378*	,324*	1						
4. Conspicuous Consumption	3,37	,501*	,452*	,441*	1					
5a. Mobile Shopping – Price Sensitivity	3,78	,406*	,327*	,395*	,408*	1				
5b. Mobile Shopping – Convenience	3,34	,399*	,443*	,369*	,376*	,462*	1			
5c. Mobile Shopping – Location	3,27	,404*	,428*	,395*	,339*	,297*	,391*	1		
5d. Mobile Shopping – Enjoyment	3,44	,432*	,385*	,356*	,372*	,377*	,394*	,247*	1	
5e. Mobile Shopping – Privacy	3,51	,412*	,347*	,334*	,348*	,394*	,340*	,366*	,349*	1

** Correlations are significant at the 0.01 level.

As presented in Table 5, the correlation findings indicate statistically significant and positive relationships among the variables examined in the study. All correlations were found to be significant at the 0.01 level, suggesting a consistent pattern of associations between the variables. Notably, the strongest correlation was observed between Impulsive Buying and Conspicuous Consumption ($r = .501$). In addition, the subdimensions of Mobile Shopping (price sensitivity, convenience, location independence, enjoyment, and privacy) demonstrated significant positive correlations not only with various consumption types but also among themselves. These results indicate that the variables are conceptually supportive of one another and provide a robust foundation for further advanced statistical analyses.

Table 6. Multiple Regression Analysis Results Regarding Impulsive Buying Behavior

Variables	<i>B</i>	<i>Standard Error B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	R^2	<i>Tol.</i>	<i>VIF</i>
(Constant)	1,561	,167	-	9,164	,000	-	-	-
Mobile Shopping – Price	,157	,057	,135	2,241	,000	,324	,211	3,428
Mobile Shopping – Convenience	,145	,064	,147	2,217	,091	,367	,237	3,172
Mobile Shopping – Location	,108	,068	,162	2,371	,011	,264	,218	3,264
Mobile Shopping – Enjoyment	,128	,037	,127	2,074	,000	,342	,229	2,917
Mobile Shopping – Privacy	,149	,049	,118	2,009	,000	,339	,275	3,077
Dependent Variable: Impulsive Buying Behavior R: 0,521 R ² : 0,345 F: 31,119 p: 0,000 Durbin-Watson: 2,141								

Table 6 presents the results of the multiple regression analysis examining the effects of mobile shopping dimensions on impulsive buying behavior. The model was found to be statistically significant ($F = 31.119$, $p < .001$), with an explained variance of 34.5% ($R^2 = .345$). This indicates that the dimensions related to mobile shopping account for approximately one-third of the variance in impulsive buying behavior. Among the independent variables, the dimensions of price ($\beta = .135$, $p < .001$), location ($\beta = .162$, $p = .011$), enjoyment ($\beta = .127$, $p < .001$), and privacy ($\beta = .118$, $p < .001$) were found to have statistically significant effects. However, the convenience dimension did not reach the level of statistical significance ($p = .091$). The Variance Inflation Factor (VIF) values being below 10 and the Durbin-Watson statistic being close to 2 indicate the absence of multicollinearity and autocorrelation problems in the model. These results suggest that certain aspects of mobile shopping significantly influence consumers' impulsive purchasing behavior.

Table 7. Multiple Regression Analysis Results for Utilitarian Consumption Behavior

Variables	<i>B</i>	<i>Standard Error B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	R^2	<i>Tol.</i>	<i>VIF</i>
(Constant)	1,251	,167	-	9,219	,000	-	-	-
Mobile Shopping – Price	,108	,047	,146	2,321	,000	,317	,224	3,637
Mobile Shopping – Convenience	,139	,024	,137	2,476	,000	,349	,218	3,264
Mobile Shopping – Location	,127	,039	,129	2,340	,000	,311	,239	3,333
Mobile Shopping – Enjoyment	,134	,061	,139	2,386	,127	,321	,247	2,278
Mobile Shopping – Privacy	,117	,050	,144	2,109	,068	,369	,261	2,117
Dependent Variable: Utilitarian Consumption R: 0,548 R ² : 0,368 F: 29,985 p: 0,000 Durbin-Watson: 2,091								

According to the multiple linear regression analysis conducted to predict utilitarian consumption behavior, the price ($\beta = .146$; $p < .001$), convenience ($\beta = .137$; $p < .001$), and location independence ($\beta = .129$; $p < .001$) dimensions of mobile shopping were found to have statistically significant and positive effects on utilitarian consumption. In contrast, the effects of enjoyment ($p = .127$) and privacy ($p = .068$) were not statistically significant. Overall, the model was found to be significant ($F(5, N-6) = 29.985$; $p < .001$), with the independent variables accounting for 36.8% of the total variance in utilitarian consumption behavior ($R^2 = .368$). Additionally, the Durbin-Watson statistic of 2.091 indicates that the assumption of independence of residuals was met. The tolerance and VIF values were within acceptable ranges (tolerance > 0.1 , VIF < 10), suggesting no evidence of multicollinearity within the model.

Table 8. Findings from the Multiple Regression Analysis on Hedonic Consumption Behavior

Variables	<i>B</i>	<i>Standard Error B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>R</i> ²	<i>Tol.</i>	<i>VIF</i>
(Constant)	1,417	,121	-	9,004	,000	-	-	-
Mobile Shopping – Price	,128	,062	,127	2,216	,000	,369	,203	3,324
Mobile Shopping – Convenience	,139	,029	,119	2,234	,000	,329	,267	3,627
Mobile Shopping – Location	,118	,054	,162	2,339	,000	,341	,224	3,178
Mobile Shopping – Enjoyment	,109	,043	,127	2,187	,032	,366	,236	3,211
Mobile Shopping – Privacy	,107	,050	,139	2,396	,020	,347	,229	3,537
Dependent Variable: Hedonic Consumption Behavior R: 0,548 R ² : 0,368 F: 29,985 p: 0,000 Durbin-Watson: 2,087								

he multiple regression analysis conducted revealed the effects of various dimensions of mobile shopping on hedonic consumption behavior. The results indicated that all dimensions—namely price, convenience, location independence, enjoyment, and privacy—exerted statistically significant and positive influences on hedonic consumption ($p < .05$). These findings suggest that mobile shopping experiences impact not only the functional aspects of consumer behavior but also its emotional and experiential facets. The model demonstrated a moderate level of explanatory power, accounting for 36.8% of the variance in hedonic consumption behavior ($R^2 = .368$). The overall regression model was statistically significant ($F = 29.985$; $p < .001$), and no autocorrelation issue was detected (Durbin-Watson = 2.087).

Table 9. Findings from the Multiple Regression Analysis on Conspicuous Consumption Behavior

Variables	<i>B</i>	<i>Standard Error B</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>	<i>R</i> ²	<i>Tol.</i>	<i>VIF</i>
(Constant)	1,927	,193	-	9,007	,000	-	-	-
Mobile Shopping – Price	,194	,034	,164	2,239	,157	,172	,201	3,008
Mobile Shopping – Convenience	,134	,042	,157	2,242	,271	,117	,204	3,109
Mobile Shopping – Location	,107	,039	,137	2,337	,000	,397	,269	3,632
Mobile Shopping – Enjoyment	,191	,048	,111	2,294	,000	,384	,281	3,338
Mobile Shopping – Privacy	,183	,037	,139	2,328	,331	,102	,212	3,003
Dependent Variable: Conspicuous Consumption Behavior R: 0,521 R ² : 0,401 F: 38,284 p: 0,000 Durbin-Watson: 2,006								

The multiple linear regression analysis conducted to predict conspicuous consumption behavior revealed that two dimensions of mobile shopping—location independence ($\beta = .137$; $p < .05$) and enjoyment ($\beta = .111$; $p < .05$)—significantly predicted conspicuous consumption. In contrast, the effects of price ($p = .157$), convenience ($p = .271$), and privacy ($p = .331$) were not statistically

significant. These findings suggest that conspicuous consumption tendencies are more strongly associated with perceptions related to emotional gratification and the freedom of mobility. The overall regression model was statistically significant ($F(5, N-6) = 38.284$; $p < .001$), with the independent variables explaining approximately 40.1% of the variance in the dependent variable ($R^2 = .401$). Furthermore, the Durbin-Watson statistic was calculated as 2.006, indicating no significant autocorrelation among residuals and satisfying the assumption of independence. Multicollinearity diagnostics were also within acceptable limits ($VIF < 10$; Tolerance > 0.1).

3.2. Qualitative Research Findings

In mixed-methods research, qualitative data collection that follows quantitative analysis is commonly guided by the explanatory sequential design strategy. Qualitative data interprets the quantitative results by providing insights from participants' thoughts and perspectives. Qualitative findings were used in the study to enrich the interpretation of the quantitative results. The qualitative data focused on four dimensions of consumer behavior related to mobile shopping, and explanations were provided based on these four dimensions. Within this framework, relevant themes and codes were identified and illustrated with tables.

Table 10. Themes Related to Impulse Buying Behavior

Theme	Sub-theme	Frequency	Code (Sample Participant Statements)
1. Purchases Triggered by Emotions	Boredom	7	"Whenever I get bored, I scroll through Temu. Sometimes I end up adding things to the cart without meaning to" (K41).
	Escaping negative emotions	6	"Shopping lifts my mood when I'm down; I feel better while buying" (K16).
	Instant gratification	4	"I just wanted it at that moment and bought it. It wasn't a need, but it made me happy" (K5).
2. App-Based Triggers	Notification effect	6	"When I get a notification, I check the app immediately-somehow I always end up buying something" (K12).
	Interface and design	4	"It's super easy to use, and the visuals are eye-catching. Once I'm in, shopping becomes inevitable" (K34).
	Effortless order process	4	"I just throw things in the cart and order right away-there's no time to think" (K29).
3. Social and External Influences	Social media influence	14	"I saw an influencer using it on Instagram. When I found it on Temu, I bought it immediately" (K19).
	Recommendations from others	10	"I saw it with a friend and liked it, so I ordered it right away" (K17).
	Following trends	6	"When I see everyone buying the same stuff, I don't want to be left out" (K50).
4. Price Perception and Attractive Offers	Perceived affordability	19	"The price was really low, so I thought-why not?."
	Pressure from discounts	12	"There was a flash sale, and I didn't want to miss it" (K7).
	Cart completion	9	"I added a few more items just to get free shipping" (K18).
5. Lack of Control and Regret	Non-essential purchases	10	"Looking back, I realize I didn't actually need most of the things I bought" (K22).
	Awareness and repetition	6	"Every time I say 'this is the last one,' but I end up doing it again" (K14).
	Regret	3	"Sometimes I wish I hadn't bought it, but I still don't return it" (K35).

The qualitative findings of the study indicate that consumers' impulse buying behavior on the Temu platform is influenced by a range of interconnected factors. The first identified theme, Emotion-Driven Purchases, reveals that emotional states (such as boredom, a desire to escape

negative feelings, or the need for instant gratification) often lead individuals to make spontaneous purchases. These mood-related factors appear to increase susceptibility to unplanned buying. The second theme, App-Based Stimuli, highlights the impact of the platform's design and functionality. Features such as an intuitive interface, frequent push notifications, and a smooth ordering experience make it easier for users to make quick decisions with minimal reflection. The third theme, Social and External Influences, emphasizes the role of social media, influencer marketing, peer suggestions, and trend-following behavior. These social dynamics encourage impulse purchases that are shaped more by external cues than by actual consumer needs. The fourth theme, Perceived Value and Promotional Pressure, points to the influence of low prices, limited-time discounts, and the psychological urge to complete orders to qualify for free shipping. These factors act as strong motivators for impulsive shopping behavior. The final theme, Loss of Control and Post-Purchase Regret, reflects participants' awareness that many of their purchases were unnecessary. Some reported feelings of guilt, self-questioning, and a pattern of repeated behavior despite recognizing its non-essential nature. Taken together, these themes suggest that impulse buying on digital platforms like Temu is shaped by more than just individual choices. It is a complex behavior influenced by emotional states, app design, social interactions, and marketing tactics.

Table 11. Themes Related to Utilitarian Consumption Behavior

Theme	Sub-theme	Frequency	Code (Sample Participant Statements)
1. Need-Based Purchasing	Daily necessities	9	"I completed my missing cleaning supplies through Temu" (K9).
	Functional products	8	"I bought an affordable bag that I can use for work" (K1).
	Repair/maintenance/home items	8	"I found a replacement for my broken kitchenware at a good price on Temu" (K33).
2. Price-Performance Balance	Compatibility of price and utility	17	"I saw the same product in a store for twice the price; I got it cheaper here" (19).
	Fulfilling needs through discounts	14	"I was already planning to buy it, and I did when I saw the promotion" (K38).
	Saving with alternative brands	12	"Instead of expensive brands, I go for similar products on Temu" (K44).
3. Planned Purchasing Behavior	Predefined shopping list	15	"There were a few things I had been meaning to buy, and I finally did" (K42).
	Review and comparison process	11	"I check the reviews and compare it with other sites before buying" (K17).
	Cart holding and delayed decisions	9	"I don't purchase immediately; I put it in the cart and think for a few days" (K6).
4. Focus on Functional and Practical Use	Multi-purpose items	9	"The foldable table is space-saving and very functional" (K15).
	Facilitating everyday life	6	"I bought a phone holder, and it has been really useful" (K31).
	Time-saving	5	"Instead of going to the market, I order from here and save time" (K46).
5. Economic and Rational Decision-Making	Budget-conscious shopping	14	"I can buy everything I need without exceeding my budget" (K24).
	Long-term utility consideration	9	"I thought I'd use it longer if the quality was good" (K22).
	Avoiding waste	7	"I don't buy unnecessary things. I try to be rational in my shopping" (K13).

The study's findings reveal that participants primarily engage in utilitarian consumption when shopping on the Temu platform. Many respondents stated that their purchases were motivated by practical needs, such as meeting daily requirements, acquiring functional goods, or buying products for repair and maintenance. This indicates that their shopping behavior is largely shaped by a necessity-oriented mindset. A key factor influencing their decisions was the price–

performance balance. Participants frequently mentioned that Temu allowed them to access cost-effective alternatives to more expensive products. Discount opportunities and the ability to save money by choosing lesser-known or alternative brands also emerged as important motivators. The data further suggest that participants adopt a deliberate and planned approach to shopping. They often conduct prior research, read product reviews, and evaluate user feedback. Many also postpone purchases by adding items to their carts for future consideration, reflecting a rational and evaluative process typical of utilitarian consumers. In addition, respondents emphasized the significance of functional benefits, such as multi-purpose use, ease of operation, and time-saving features. Budget sensitivity, a focus on long-term value, and a desire to avoid unnecessary spending were also central to their consumption choices. Overall, the findings indicate that Temu users demonstrating utilitarian consumption behavior make thoughtful, goal-oriented decisions aimed at maximizing utility while minimizing cost and waste.

Table 12. Themes Related to Hedonic Consumption Behavior

Theme	Sub-theme	Frequency	Code (Sample Participant Statements)
1. Enjoyment in Shopping	Deriving pleasure	19	"Even just browsing the app makes me happy; I enjoy looking at the products" (K16).
	Spending enjoyable time	15	"Sometimes surfing Temu feels like a game - I can browse for hours without getting bored" (K47).
	Aesthetic satisfaction	14	"The packaging and colors are beautiful. I'm drawn to visually appealing items" (K14).
2. Self-Rewarding / Uplifting Oneself	Small gestures to oneself	17	"It was a tough week, so I treated myself to a little gift" (K26).
	Brightening daily life	11	"To break out of the routine, I sometimes buy small but delightful things" (K37).
	Mood enhancement	8	"When I'm down, buying a few items really cheers me up" (K34).
3. Emotional Arousal and Pleasure Focus	Excitement and curiosity	14	"It's really exciting when the package arrives and I get to open it" (K18).
	Instant happiness	10	"Even just adding something to the cart gives me butterflies" (K28).
	Gamification effect	5	"Collecting coins and getting random surprise gifts keeps me engaged" (K17).
4. Aesthetic and Style Emphasis	Visual appreciation	18	"I love the cute, colorful, and minimalist designs." (K42).
	Interest in fashion/accessories	17	"Browsing through the jewelry and accessories section is so enjoyable" (K35).
	Expressing personal style	12	"When I see something that matches my style, I feel the urge to buy it right away" (K2).
5. Escape and Mental Relaxation	Stress relief	16	"I check the app when I'm bored - it helps me clear my mind" (K24).
	Breaking routine	7	"Shopping helps me escape from the monotony of everyday life" (K31).
	Digital window shopping	6	"Even if I don't plan to buy anything, just browsing feels therapeutic" (K14).

The research findings indicate that Temu users display considerable hedonic consumption tendencies during their mobile shopping experiences. Many participants did not approach shopping purely as a task to meet functional needs; rather, they described it as an enjoyable and entertaining activity that also satisfies aesthetic desires. For several users, simply browsing through the Temu app was perceived as a leisure pursuit in itself. Under the theme Self-Reward and Emotional Relief, participants often reported purchasing items as small rewards to themselves-particularly as a way to cope with daily stress and to improve their emotional well-

being. This suggests that shopping functions as a coping mechanism and a tool for mood regulation. The theme of “Emotional Stimulation and Pleasure Seeking” revealed that shopping is not just about purchasing products; emotions such as excitement, curiosity, and instant gratification are also part of the experience. Temu’s gamified features (e.g., earning virtual money and surprise gifts) stood out as elements that increase user engagement and make shopping more enjoyable. Another prominent theme, “Aesthetic Appreciation and Personal Style”, reflects participants’ interest in products that are visually appealing, fashionable, and align with their personal tastes. These preferences also point to the symbolic and self-expressive dimensions of shopping behavior. Finally, within the theme of “Escape and Mental Relaxation”, some participants stated that they use the app to escape daily responsibilities, reduce stress, and achieve a sense of relaxation. In this context, Temu is considered a digital space that provides temporary psychological relief. Overall, these findings suggest that pleasure-focused consumption in the mobile shopping environment is not solely based on product acquisition but rather on broader experiences such as emotional fulfillment, personal expression, and psychological escape.

Table 13. Themes Related to Conspicuous Consumption Behavior

Theme	Sub-theme	Frequency	Code (Sample Participant Statements)
1. Seeking Social Approval and Admiration	Desire to be liked	14	“My friends really liked the accessory I bought; some even asked for the link” (K5).
	Sharing on social media	8	“I created a look with the item I bought and shared it on Instagram” (K31).
	Attracting attention from others	6	“I bought a striking bag and everyone asked where it was from when I was out” (K14).
2. Projecting Status and Image	Expressing oneself	17	“I enjoy reflecting my style through the clothes I choose” (K27).
	Aspiration to appear high-end	12	“I prefer affordable things that look expensive” (K22).
	Perceived brand image	5	“Even if it’s not a brand name, if it looks elegant, it immediately catches my interest” (K17).
3. Outward-Oriented Consumption Motivation	Purchasing with others’ opinions in mind	18	“I want to be noticed in my friend group, so I choose my clothes accordingly” (K3).
	Tendency toward flashy items	10	“There was a simpler option, but I picked the shiny one—it’s more eye-catching” (K25).
	Following fashion trends	7	“I saw that recently trendy items were on Temu too, so I bought them” (K34).
4. Symbolic Consumption	Constructing identity through products	16	“Choosing items that reflect my style makes me feel special” (11).
	Feeling unique	7	“I like buying things that not everyone else has” (K20).
	Creating meaning through appearance	6	“I think what I wear gives a message about who I am” (K38).
5. Social Belonging Through Consumption	Conforming to group norms	12	“Everyone at the office was buying things from Temu, so I gave it a try too” (K10).
	Feeling of belonging	6	“I got caught up in it too—we shop together with my friends” (21).
	Shared cultural symbols	3	“Popular items on Temu have kind of become symbols of this time” (K16).

The study reveals that a segment of Temu users exhibits purchasing behavior driven by motives of conspicuous consumption. One of the most prominent themes identified is Seeking Social Recognition. Many participants reported valuing the attention and approval of others, often sharing their purchases on social media and expressing satisfaction when those items received positive reactions. This indicates that shopping has taken on a performative role, becoming a way for users to engage in social display rather than merely fulfilling personal needs. Within the

context of the theme “Status Display and Image Construction”, users stated that they often make their shopping choices to reflect their desired identity. Despite budget-friendly shopping, the desire to create a stylish, sophisticated, or high-status impression was notable. Many participants stated that they consciously sought to enhance their social status by choosing affordable options that resembled more expensive or designer goods. The theme “External Motivation” demonstrates that individuals’ perceptions of how others will view them influence their consumption decisions. The preference for eye-catching, fashionable, and attention-grabbing products underscores the importance placed on appearance and social impression. The theme “Symbolic Expression of Identity” reveals that material goods are used as tools to project individual identity. Participants stated that they shop to express themselves, emphasize their uniqueness, and convey meaning through appearance. In this context, consumption is viewed as a form of self-representation and symbolic communication. Finally, the theme “Social Belonging Through Consumption” emphasizes the role of group relationships in consumption behavior. Some users stated that their shopping choices were shaped by a desire to conform to group norms, integrate into the social environment, or participate in cultural trends. This suggests that conspicuous consumption is not merely an attempt to cultivate an individual image; it also seeks social acceptance and strengthens a sense of belonging. Overall, conspicuous consumption among Temu users is closely linked to social visibility, identity construction, and the desire to belong to a group.

4. Conclusion

This study examines mobile consumer behavior within the context of impulsive buying, utilitarian, hedonic, and conspicuous consumption patterns. This conceptual framework focuses on the Temu application, aiming to examine and identify relationships. In an economy where digital commerce is constantly evolving and new innovations emerge daily, consumer behavior must be examined multidimensionally. In this context, it should be remembered that consumer behavior is shaped not only by functional needs but also by emotional, aesthetic, and social motivations. Particularly in Türkiye, there has been a lack of comprehensive, multidimensional analyses of mobile shopping behavior-this research seeks to address that gap. By adopting a mixed-methods approach, the study combines quantitative findings with qualitative insights derived from real user experiences. This methodological design enables a more holistic understanding of consumer behavior, not only identifying statistical trends but also exploring the underlying motivations and psychological mechanisms that drive purchasing decisions. From a theoretical standpoint, the study expands beyond the conventional dichotomy of hedonic versus utilitarian consumption by integrating impulsive and conspicuous dimensions. This contributes to a more nuanced conceptualization of consumer behavior in mobile contexts. Practically, it provides valuable implications for digital marketing strategies, mobile application design, and consumer engagement practices on platforms like Temu.

Key Findings: The study found that mobile shopping behaviors are not solely driven by rational considerations; emotional and socio-cultural dynamics also play a substantial role:

- **Impulsive Consumption:** Emotional states such as boredom, stress, or the pursuit of instant gratification significantly influence unplanned purchases. Design elements such as push notifications and seamless user interfaces further amplify these tendencies. These results are consistent with Beatty & Ferrell (1998) and supported by recent mobile commerce studies (e.g., Soomro & Habeeb, 2025).
- **Utilitarian Consumption:** Many users adopt a need-based and deliberate approach to shopping. Functional expectations, price-performance balance, and budget awareness drive decision-making. According to the findings of Babin et al. (1994) and Chiu et al. (2014), price comparisons, postponement of purchases and reading user reviews are considered common behaviors of consumers.
- **Hedonic Consumption:** Shopping is often viewed as an enjoyable leisure activity. Users report engaging with the app not just for purchases but also for pleasure, self-reward, and emotional uplift. Features such as gamification and surprise elements increase

satisfaction and loyalty, echoing the views of Holbrook & Hirschman (1982) and Zhang & Kim (2020).

- **Conspicuous Consumption:** The results of the study suggest that consumers also exhibit consumption patterns aimed at social approval. Sharing purchases on online platforms, choosing products that appear luxurious, and following fashion trends are strategies individuals employ to strengthen their social image and social identity. These behavioral patterns align with Veblen's (2007) theory and the studies conducted by Eastman et al. (1999) and Dittmar (2005).

All these findings from the study demonstrate that mobile shopping is not an ordinary shopping behavior. In fact, it should be considered a psychosocial domain where emotions, identity, and social belonging interact with economic decisions.

Local Context and Strategic Implications: The results of this study reveal that the primary motivations for most participants to use the Temu app are low prices, discount offers, and promotional campaigns. Based on the results, it can be concluded that brand diversity and service quality have relatively less impact on purchasing decisions. Another finding from the study is that customs restrictions in Türkiye are considered a significant obstacle limiting Temu's growth in the local market. Furthermore, considering the advantages offered by local e-commerce platforms such as Trendyol, Hepsiburada, and n11, which are active in the Turkish market, it becomes clear that Temu needs to adapt to local consumer preferences.

Limitations: Several limitations must be acknowledged. First, the research was limited to Temu users in Türkiye, which may restrict the generalizability of the findings to other platforms or cultural contexts. Secondly, qualitative data were derived from self-reported experiences, which are inherently subjective and may involve bias or incomplete reflection. Lastly, regional regulations and market dynamics may produce differing results in other national settings.

Suggestions for Future Research: Future studies could explore comparative analyses across different mobile shopping platforms, examining whether user behaviors differ depending on interface design, product range, or marketing strategies. In addition, experimental or neuroscientific research could offer more insight into the subconscious processes influencing mobile consumer decisions. Further exploration of ethical design principles in app interfaces (especially regarding notifications and promotions) would also be valuable. From a policy and education standpoint, the findings support the need for digital literacy campaigns aimed at raising consumer awareness about conscious and sustainable shopping habits. Promoting responsible consumption and equipping users with the skills to manage their online behaviors more effectively would benefit both consumers and the digital marketplace.

References

- Açıkalin, C., & Yaşar, E. (2017). Sosyal medya temelli alışverişlerde tüketicilerin plansız satın alma eğilimlerinin belirlenmesi: Hedonik, faydacı ve gösterişçi tüketim alışkanlıklarının etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(3), 771–792.
- Akın, M. S. (2021). Benlik kurgusu ve materyalizmin gösterişçi tüketim eğilimine etkisi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22(1), 219-239.
- Babin, B. J., Darden, W. R., & Griffin, M. (1994). Work and/or fun: Measuring hedonic and utilitarian shopping value. *Journal of Consumer Research*, 20(4), 644–656. <https://doi.org/10.1086/209376>
- Batra, R., & Ahtola, O. T. (1991). Measuring the hedonic and utilitarian sources of consumer attitudes. *Marketing Letters*, 2(2), 159–170. <https://doi.org/10.1007/BF00436035>
- Beatty, S. E., & Ferrell, M. E. (1998). Impulse buying: Modeling its precursors. *Journal of Retailing*, 74(2), 169–191. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(99\)80092-X](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(99)80092-X)
- Childers, T. L., Carr, C. L., Peck, J., & Carson, S. (2001). Hedonic and utilitarian motivations for online retail shopping behavior. *Journal of Retailing*, 77(4), 511–535. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(01\)00056-2](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(01)00056-2)

- Chiu, C. M., Wang, E. T., Fang, Y. H., & Huang, H. Y. (2014). Understanding customers' repeat purchase intentions in B2C e-commerce: The roles of utilitarian value, hedonic value and perceived risk. *Information Systems Journal*, 24(1), 85–114. . <https://doi.org/10.1111/j.1365-2575.2012.00407.x>
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (4th ed.). SAGE Publications.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Dittmar, H. (2005). A new look at “compulsive buying”: Self-discrepancy theory and its role in compulsive buying behavior. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24(6), 832–859. <https://doi.org/10.1521/jscp.2005.24.6.832>
- Eastman, J. K., Goldsmith, R. E., & Flynn, L. R. (1999). Status consumption in consumer behavior: Scale development and validation. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 7(3), 41–52. <https://doi.org/10.1080/10696679.1999.11501839>
- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*. 17.0 Update (10a ed.) Boston: Pearson.
- Hausman, A. (2000). A multi-method investigation of consumer motivations in impulse buying behavior. *Journal of Consumer Marketing*, 17(5), 403-419. <https://doi.org/10.1108/07363760010341045>
- Holbrook, M. B., & Hirschman, E. C. (1982). The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feelings, and fun. *Journal of Consumer Research*, 9(2), 132–140. <https://doi.org/10.1086/208906>
- Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve AMOS Uygulamalı Nitel-Nicel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Karaoğlan, S., & Durukan, T. (2022). Antecedents of the mobile shopping: A scale development and validation. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 12(1), 483-504. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7087857>
- Kim, M., Kim, J., Choi, J., & Trivedi, M. (2017). Mobile shopping through applications: Understanding application possession and mobile purchase. *Journal of Interactive Marketing*, 39, 55-68. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2017.02.001>
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory* (2nd ed.). McGraw-Hill.
- Plano Clark, V. L., & Ivankova, N. V. (2016). *Mixed methods research: A guide to the field*. Sage Publications.
- Rook, D. W. (1987). The buying impulse. *Journal of Consumer Research*, 14(2), 189-199. <https://doi.org/10.1086/209105>
- Soomro, S. A., & Habeeb, Y. O. (2025). Impact of perceived ease of use on impulsive buying behaviour through mobile commerce with hedonic and utilitarian effects. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, 17(3), 796-813.
- Teddlie, C., & Tashakkori, A. (2009). *Foundations of mixed methods research: Integrating quantitative and qualitative approaches in the social and behavioral sciences*. Sage Publications.
- To, P. L., Liao, C., & Lin, T. H. (2007). Shopping motivations on Internet: A study based on utilitarian and hedonic value. *Technovation*, 27(12), 774-787. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2007.01.001>
- URL1 (2025). *Online Shopper Trends Report 2024*. DHL eCommerce. <https://www.marketingturkiye.com.tr/haberler/e-ticarette-shein-ve-temu-firtinasi/>
- Ünal, S., & Ceylan, A. (2008). Hedonik tüketim ve tüketicilerin hedonik alışverişe yönelme nedenleri üzerine bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37(2), 151-165.
- Veblen, T. (2007). *The theory of the leisure class* (Original work published 1899). Oxford University Press.
- Verhagen, T., & van Dolen, W. (2011). The influence of online store beliefs on consumer online impulse buying: A model and empirical application. *Information & Management*, 48(8), 320–327. <https://doi.org/10.1016/j.im.2011.08.001>
- Wang, Y., Malthouse, E. C., & Krishnamurthi, L. (2020). Mobile shopping design: Are tailored recommendations always effective? *Journal of Retailing*, 96(2), 233–248. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2019.12.002>

Zhang, Y., & Kim, H. Y. (2020). Mobile shopping frequency and perceived value: The moderating role of hedonism and impulsiveness. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 54, 102035. <https://doi.org/10.3390/ijerph192416637>

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author
Selim KARTAL*

Makale Adı/Article Name

Evaluation of the Architectural Features of Historical Erzurum Mosques

Tarihi Erzurum Camilerinin Mimari Özelliklerinin Değerlendirilmesi

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Erzurum şehir merkezinde yer alan 44 adet tarihi camiyi mimari açıdan değerlendirmek ve bu yapıların inşa dönemleri, yapım teknikleri ile dış ve iç mimari elemanlarına göre sınıflandırmasını yapmaktır. Çalışma hem nitel hemde nicel araştırma yöntemleri çerçevesinde ele alınmıştır. Araştırma kapsamında literatür taraması yapılmış, yerinde gözlemlerle camiler incelenmiş ve mimari özellikleri belgelenmiştir. Alan çalışmaları ile elde edilen nitel veriler, sayısal verilere dönüştürülerek network analiziyle incelenmiştir. Network Plot analizi ile yapılan değerlendirmeler, mimari benzerliklere dayalı olarak camilerin klasik Osmanlı Cami Mimarisini Yansıtan Anıtsal Yapılar, Yerel ve Sade Mimari Yaklaşımı Yansıtan Mahalle Camileri olarak iki gruba ayrıldığını nicel verilerle desteklemektedir. Bu sınıflama, Erzurum'daki cami mimarisinin hem Osmanlı merkezî üslubunu hem de taşraya özgü yerel mimari anlayışı barındırdığını göstermektedir. Bu çeşitlilik hem mimarlık tarihi çalışmaları hem de kültürel mirasın korunması açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Çalışma, Erzurum'un cami mimarisi üzerinden Osmanlı-Türk yapı kültürüne dair anlamlı bir tipolojik analiz sunmakta, bölgesel mimari eğilimlerin anlaşılmasına da katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi camiler, Osmanlı camileri, Cami Sınıflandırması, Network Plot analizi, Erzurum

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate 44 historical mosques located in the city center of Erzurum from an architectural perspective and to classify these structures according to their construction periods, building techniques, and external and internal architectural elements. The study was handled within the framework of both qualitative and quantitative research methods. A literature review was carried out, the mosques were examined through on-site observations, and their architectural features were documented. The qualitative data obtained from field studies were converted into numerical data and analyzed using Network Plot analysis. The evaluations made through network analysis support that the mosques are categorized into two groups based on architectural similarities: monumental and classical Ottoman mosque architecture and Local and neighborhood types mosque architecture. This classification demonstrates that the mosque architecture in Erzurum encompasses both the centralized Ottoman style and the unique local architectural understanding specific to rural areas. This diversity serves as an important resource for both architectural history studies and the preservation of cultural heritage. The study provides a meaningful typological analysis of Ottoman-Turkish architectural culture through the mosque architecture of Erzurum and contributes to the understanding of regional architectural trends.

Keywords: Historical mosques, Ottoman mosques, Mosque classification, Network Plot analysis, Erzurum

Introduction

A place of worship is a general term for locations where individuals perform their religious rituals and worship. The names of these places vary according to the religions and beliefs associated with them. In Islam, it is called a mosque; in Christianity, a church; in Judaism, a synagogue; and in Hinduism and Buddhism, a temple. Places of worship are not just locations for performing rituals; they are also important symbols that reflect a society's beliefs, culture, and civilization. Therefore, places of worship are among the most significant locations in cities.

Many nations quickly embraced Islam shortly after its emergence (Majidi, 2022). With the spread of Islam and the increase in the Muslim population, the need for mosques began to rise (Farrag, 2017). A mosque is a sacred place where Muslims gather for prayer or supplication and worship God (Ardhiati, 2013). In Arabic, "cemaat" means gathered people, "Cuma" refers to the day of gathering, "cami" signifies the place of gathering, and "mescit" is a space designated for prayer and prostration (Ergüvenç, 2018). Although the five daily prayers prescribed in Islam can be performed anywhere, all men must come together in the mosque for the Friday prayer (Al-Mansoor, 2018). The religious obligation imposed on every adult Muslim to worship in the congregation for Friday prayer created a need for a building designed on a much larger scale than a small mosque. It needed to accommodate thousands instead of just dozens or a few hundred (Hillenbrand, 1985). In response to this need, mosques gradually evolved into more extensive and magnificent structures, and thus, mosques emerged. Over time, the mosque became a symbol and center of the Islamic lifestyle, becoming an indispensable part of Muslim settlements.

The emergence of the first mosque occurred with the migration of the Prophet Muhammad to Medina. This first mosque was built in the village of Kuba, located along the migration route to Medina (Imriyanti, 2013). The Prophet's Mosque (Mescid-i Nebi) was constructed by the emigrants (Muhajirun) who left all their possessions in Mecca and the local Muslims (Ansar) of Medina, who dedicated all their economic and physical resources to its construction (Tekin, 2013). However, the characteristics of the original building have been preserved in countless narratives of the Prophet's life, and the details provided in these sources are consistent. It was a square structure, approximately measuring 56 x 53 meters, and its most striking feature was the large open courtyard, which covered more than 80% of its surface area. Thus, simplicity and expansive open space were incorporated into the mosque design from the beginning. On the southern side, there were double rows of eighteen columns, topped with a roof made of mud and palm leaves to provide shade; it was here that the first believers prayed. The broad courtyard was sufficient to declare the building's public nature (Hillenbrand, 1985). It is well known that various communities lived within the city-state established under the leadership of the Prophet in Medina. The Prophet's Mosque also took on the functions of this state's bureaucratic and administrative mechanisms. The mosque encompassed many aspects of official and civil life, including state affairs, an administrative center, bureaucratic mechanisms, a meeting place, a military base, and even venues for sports competitions. This situation underscores the mosque's central position in Muslim life. At that time, the mosque also functioned as a social control mechanism where Muslims interacted, consulted, and shared. All of these clearly illustrates the significance of the priority given to the mosque in Muslim life by the Prophet Muhammad (Tekin, 2013).

Islamic architecture, especially in its early centuries, acquired several distinctive features specific to mosque architecture. These features were initially seen as minor changes, but over time, they transformed the physical structure of the mosque. This transformation process was enriched by classical, Byzantine, and Persian influences and was completed with the addition of elements such as mihrab, minbar, maksurah, dome, and triangular-arch transept (Hillenbrand, 1985). The mihrab, which was added to the mosque to determine the qibla direction, originally functioned as the qibla wall in the first mosques, allowing them to fulfill their functions even without a mihrab. The mihrab was first added to the reconstructed Mosque of the Prophet in 705 AD, where the sermon, an important element of the Friday prayer, was read from the minbar. Initially, the minbar was a structure used only during Friday prayers, but it became a more commonly used architectural element over time. Furthermore, the minaret was a later addition to mosque

architecture, serving both functional and symbolic purposes. In the Islamic world, minarets were used to call to prayer (adhan) and as a visual symbol of the mosque. While minarets were initially located in the distant corners of the courtyard, they were later placed in various locations of the mosque and adorned with rich decorations. Minarets are regarded as an elegant and functional combination in Islamic architecture (Ürey, 2013). Ottoman mosque architecture is recognized for its large domes and slender minarets. While smaller mosques typically have a single minaret, more prominent city mosques have been constructed with multiple minarets. Domes have become a defining characteristic of Ottoman mosque architecture, evolving in interaction with Roman and Byzantine architectural traditions (Awwad, 2017). The original simple structure of the Peygamber Mosque reflected Islam's fundamental values. In later periods, various cultural, technical, and aesthetic influences were added while preserving Islam's essence and simplicity, enriching the mosques over time.

In terms of their architectural values, Mosques are among the most important works of Islamic architectural art that have survived to the present day. Although the architectural components that makeup mosques, which have become an inseparable part of Muslim settlements, have fundamentally never changed in terms of function or meaning, they can vary from region to region regarding different architectural forms, features, construction technology, and materials used. However, some characteristic features are standard to all mosques and form the essential elements of mosque architecture. These fundamental features are as follows:

- A niche (mihrab) in the qibla wall that indicates the direction of Mecca, designed for the imam to lead prayers.
- A pulpit (minbar) constructed for the imam to deliver sermons.
- A rectangular or square prayer area (Ardhiati, 2013, Hâkim, 2008). In addition to these fundamental elements, the most significant architectural features representing the identity of historic mosques are presented in Table 1.

Table 1. The Most Important Architectural Elements Representing the Identity of Historical Mosques.

Author	Architectural Elements
Sekhri et al. (2023)	Prayer hall, Courtyard, Mihrab, Minbar, Minaret, Dome
Al-Mansoor (2018)	Prayer hall, Ablution area
Hassan (2010)	Building orientation to qibla direction, Entrance gate, Ablution area, Veranda area, Prayer hall, Mihrab, Minbar, Main roof design, Minaret
Okuyucu (2016)	Mihrab, Nave, Prayer hall, Riwaq, Ablution place, Minbar, Muezzin's Mahfil, Women's Mahfil, Minaret
Ödekan (2000)	Minaret, Ablution place, Prayer hall, Mihrab, Minbar
Asfour (2009)	Prayer hall, Dome and Minaret, Courtyard
Ardhiati (2013)	Mihrab, Minbar, Minaret, Prayer hall, Roof, Dome, Women's prayer hall
Hakim (2008)	Qibla wall and Mihrab, Minbar, Minaret, Courtyard, Ablution fountain
Hillenbrand (1985)	Courtyard, Dome, Prayer hall, Mihrab, Minbar.

Table 1 summarizes the fundamental elements of mosque architecture based on various sources. These elements are the main components that form the architectural identity of mosques throughout historical processes. Studies in the literature have offered various approaches to determining mosque typology by addressing these components through different variables and classifications. The aims, methods, and variables addressed in research related to mosque architecture in the literature are detailed in Table 2.

Table 2. The most important issues related to mosque typology according to previous studies in the literature

Author	Studies objectives	Effective variables	Methods	Case study
Ehteshami and Soltaninejad (2019)	To analyze the most important architectural features of mosque.	Plan, mosque entrance, courtyard, naves and porches.	Observation	Nasir al-Mulk Mosque in Iran

Sekhri et al. (2023)	This research aims the contemporary identity of the architectural design in the Great Mosque of Algeria.	Location, form, prayer hall, mihrab, minbar, courtyard, minaret, dome	Field survey and comparative approach.	Great Mosque in Algeria
Sari et al. (2024)	The purpose of this study is to evaluate the design elements of the old traditional mosques in the Gayo highland of Indonesia.	Location of mosques, building floor plans and structures, building materials and the openings	Observation and a literature review	Asal Penampaan, Tue Kebayakan, and Al Jihad Mosques in Indonesia.
Farazmand and Sarbangholi (2014)	The purpose is to express the place of patterns of Islamic Architecture in the mosques of the third millennium.	Architectural elements: courtyard, entry, dome, minaret Architectural decorations: geometric decorations, plant decorations, Quranic Verses, brickwork Spiritual basics: superior space, simplicity, design based on the direction of Qibla, design without considering the direction of Qibla, color Materials: brick, glass, stone, wood	The method used is a descriptive-analytic approach.	The samples are 10 mosques from the third millennium.
Budi, and Wibowo (2018)	This study was to clarify the typology of the historical mosques in West Sumatra based on important architectural elements.	Floor level, main building material, roof type and minaret.	Field survey and interview	Historic mosques in Indonesia
Sutarjo et al. (2019)	This study aims to find details and patterns of changes in the form, space, and meaning of the Community Mosque architecture in Indonesia as input for further studies of the factors that influence these changes.	Mosque Architectural Element: minaret, bedug, ablution place, mihrab, minbar, prayer hall, serambi, roof, exterior façade, fence&gate, ornament	This study used the qualitative descriptive research with the interpretive approach.	Five community mosques in Surabaya, Indonesia.
Majidi (2022)	The purpose of this study is to examine the structure of traditional and contemporary mosques in Pakistan from a typological perspective.	Plan shapes, dome number, type, minaret number and shape, materials and colors, decorations, scale, functions	Literature review, analytical-descriptive analysis and comparative analysis.	Traditional and contemporary mosques in Pakistan
Yaman et al. (2023)	This paper aims to investigate and identify the significant architectural settings of the Tengkeran Mosque. This study aims to identify the significant exterior and interior components of the mosque, including the formative aesthetics, materials, and decorative features, to gain detailed information on the characteristics of the mosque.	*External Component - Roof form - Tower (Minaret) * Internal Component - Prayer Hall - Mihrab - Minbar Design	This study used the qualitative method, the literature review and the structured observation to investigate.	Traditional Mosque in Malaysia
Al-Bukhari et al. (2020)	This study focuses on analyzing the architectural features and communal role of mosques Classification and analysis framework for modern mosque design	Architectural components: Prayer hall, female prayer hall, ablution place Architectural features: Minaret, dome, gate, courtyard, minbar, mihrab, openings	Analytical approach, observation	Contemporary Mosques in Islamic Cities
Okuyucu (2016)	In the study; architectural fictions of the mosques from past to present were evaluated, thus the outdoor qualitative properties and indoor schemes of the mosques were analyzed.	*Plan Scheme *Material -Inner space (Mihrab, Minbar) -Outer space (Dome, Minaret) *Ornament *Basic design principles	Questionnaire survey	Traditional and Modern Mosques Samples in Turkey.
Astrini et al. (2020)	This study aims to find out the architectural characteristics of mosques in Malang city according to public preferences	*Dome style *Minaret shape and number *Arch shape *Types of Ornament	Quantitative analysis, Questionnaire survey	Mosques in the Malang city.

Kanesh et al. (2018)	Evaluating the architectural contextualism and social inclusivism in the mosque architecture.	Physical Contextualism: mass, scale, form, color, material, urban space Social Contextualism:	Observation and interviews	Abu Bakar Mosque in Bangsar, Kuala Lumpur
Awad (2021)	Identify the prevailing design trends in contemporary mosques in northern cities of the United Arab Emirates.	Major components and elements: prayer halls, mihrab, minaret, ablutions areas Minor elements: domes, riwaq Other elements: courtyard	Literature review and Questionnaire survey	Mosques in the northern cities of the United Arab Emirates
Asfour (2016)	Aim of this study, is to find out how to reconsider the constituent historical elements of mosque architecture.	*Mosque architectural elements; -Main elements(Main prayers hall, minaret) -Complementary elements(Courtyard, ablution, female zone) - Additional elements -Detailing (Niche, pulpit)	Descriptive approach and an inductive review	Traditional Mosques
Hassan (2010)	Study of traditional Malay mosques from an Islamic perspective	Architectural elements: roof form, post and beam construction, building foundation, building orientation, open veranda concept, large wall openings	Qualitative analysis, observation and interview	Tranquerah Mosque in Malaysia
Alnaim (2017)	Traditional mosque analysis	Architectural Elements	Ethnographic approach and literature search	Najd Mosques Architecture in Saudi Arabia
Shah et al. (2014)	To propose a holistic approach to understanding mosque architecture in Malaysia by analyzing its formal transformation from historical to contemporary types	Morphology: spatial organisation, roof form Technology: building materials, construction methods Design articulation: decorative language, visual order	Qualitative analysis of mosque architecture based on physical and textual evidence	Malaysia

The fundamental criteria to be used in the architectural evaluation of mosques have been determined based on the architectural elements found in the literature and the variables considered in previous studies. Table 1 summarizes the key architectural elements that constitute the identity of historic mosques, while Table 2 reveals how these elements have been addressed in different studies, the methods used for evaluation, and the variables that have been emphasized. In accordance with these two tables, the criteria used for a comparative analysis of mosque architecture have been systematically gathered under the main headings "Construction Period, Construction Technique, External Elements, Internal Elements" and visualized in Table 3.

Table 3. Criteria used to examine mosques

ARCHITECTURAL ELEMENTS	Main Category	Sub-category	Detail / Type
	Construction Period	Before Ottoman	
		Ottoman Period	
	Construction Technique	Masonry Structures	Cut Stone Structures/ Rubble Stone Structures/Cut + Rubble Stone Structures
	External Elements	Plan Form	Rectangular / Square
		Roof Types	Dome → Central Dome
			Pitched Roof → Gable / Hipped Roof
		Courtyard	With Courtyard → With / Without Fountain
			Without Courtyard
		Riwaq	Domed and Vaulted Ceiling / Wooden Flat Ceiling
	Minaret	One Balcony Masonry / Wooden Metal-Covered / Köşk Minaret	
	Internal Elements	Mihrab	Stone / Stone + Plaster
		Minbar	Wooden Minbar → Next to Mihrab / In SW Corner
Stone Minbar → Next to Mihrab / In SW Corner			
Types of Ornament		Geometric / Plant / Islamic Calligraphy	

1. Materials and Methods

1.1. Material

Erzurum, which carries significance due to its geographical location, has maintained its status as a settlement area since ancient times, leaving traces of all cultures that have passed through. According to archaeological excavations, the city's history dates back to around 4000 BC. Over the past 6000 years, Erzurum has been under the dominance of various civilizations, including the Hurrians, Urartians, Saka, Medes, Persians, Parthians and their successors, the Romans, Byzantines, Sasanians, Arabs, Umayyads, Abbasids, Seljuks, Mongols, Ilkhanids and their successors, Kara Koyunlu, Timurids, Ak Koyunlu, Safavids, and the Ottomans. Due to its significant population density in every era, Erzurum has been a historically rich settlement. The city features architectural works from the Saltuks, Seljuks, and Ottomans (Pars Tuğlacı, 1985). During the Ottoman period, architectural works such as forts, inns, baths, mosques, madrasas, and fountains were constructed. Erzurum Province is quite rich in terms of ancient artifacts, with mosques being prominent among them. There are more than forty mosques from the Ottoman period in Erzurum, both domed and without domes. The names of the mosques examined in this study are given in Table 4.

1.2. Methods

In this study, the architectural features of the historical mosques located in the city center of Erzurum are examined to reveal the general characteristic qualities of these structures. Only the mosques within the central boundaries of Erzurum have been evaluated in this research; structures located in other areas of the city have been excluded. The study was conducted within the framework of both qualitative and quantitative research methods. The theoretical foundation of the research has been established by reviewing the relevant literature, and previously conducted similar studies have been included in the evaluation process. A total of 44 mosques, dating back to the Ottoman period and earlier, were observed on-site during field studies. Throughout this process, the construction period, construction technique, external elements, and internal elements of the mosques were documented. Observations that made on-site were supported by archival documents, academic publications, and visual materials. The obtained data were analyzed using graphical methods. The analysis process evaluated the structural similarity degrees between samples based on the architectural characteristics of the mosques through Network Plot analysis, using the PAST Software version 4.11.

2. Findings

The historical mosques located in Erzurum provide important data regarding architectural elements, structural systems, and decorative details. The main architectural elements, structural systems, and decorative details identified as a result of on-site examinations conducted in these historical mosques are presented in Table 4.

Table 4. Main architectural elements and features observed in historical mosques in Erzurum

No	Name of the mosque	Construction period	General characteristics of mosque
M1	Ulu Mosque	1179 12th Century	-Single dome (Swallow Dome) -Courtyard -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangle plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -Minbar is the right side of the mihrab niche (wood) -The wooden pulpit is at the left of the mihrab. -Masonry structure: Cut stone structures -Material: Stone, Brick, Sheet metal (Dome)
M2	Lala Paşa Mosque	1562-63 16th Century	-Central dome -Courtyard/Foundation -Riwq: Domed and Vaulted Ceiling

			<ul style="list-style-type: none"> -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab ornamented (Stone) -Minbar is the right side of the mihrab niche (Stone) -The wooden pulpit is at the left of the mihrab (Wood) -Masonry structure: Cut stone structures -Material: Stone, Sheet metal (Dome, Roof) -Geometric Ornament -Plant Ornament -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M3	Bakırcı Mosque	1720 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Central dome -Courtyard -Riwaq: Domed and Vaulted Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -Minbar is the right side of the mihrab niche (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet metal (Dome, Roof) -Geometric Ornament -Plant Ornament -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M4	Boyahane Mosque	1720-21 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Central dome -Courtyard -The minaret is northeast of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab ornamented (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut stone structures -Material: Stone, Wood, Brick, Sheet metal (Dome, Roof) -Geometric Ornament -Plant Ornament -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M5	Caferiye Mosque	1645 17th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Central dome -Courtyard -Riwaq: Domed and Vaulted Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -Minbar is the right side of the mihrab niche -The wooden pulpit is at the left of the mihrab. -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet metal (Dome, Roof) -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M6	Cennetzade Mosque	1785-1786 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Central dome -Courtyard -Riwaq: Domed and Vaulted Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -Minbar is the right side of the mihrab niche (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab

			<ul style="list-style-type: none"> -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Brick, Sheet metal (Dome, Roof) -Geometric Ornament -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M7	Derviş Ağa Mosque	1717 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Central dome -Courtyard -Riwaq: Domed and Vaulted Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -Minbar is the right side of the mihrab niche (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet metal (Dome, Roof) -Geometric Ornament -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M8	Gürcü Kapı Mosque	1608 17th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Central dome -Courtyard -Riwaq: Domed and vaulted ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Brick, Sheet metal (Dome, Roof) -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M9	Gümrük Mosque	1717 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Central dome -Courtyard -Riwaq: Domed and Vaulted Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut stone structures -Material: Stone, Wood, Brick, Sheet metal (Dome, Roof) -Geometric Ornament -Plant Ornament -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M10	İbrahim Paşa Mosque	1748 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Central dome -Courtyard/Foundation -Riwaq: Domed and Vaulted Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -Minbar is the right side of the mihrab niche (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut stone structures -Material: Stone, Wood -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M11	Kurşunlu Mosque	1700 17th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Central dome -Courtyard/Foundation -Riwaq: Domed and Vaulted Ceiling -The minaret in the northwest of the mosque/minaret with a single balcony

			<ul style="list-style-type: none"> -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -Minbar is the right side of the mihrab niche (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet metal (Dome, Roof) -Geometric Ornament -Plant Ornament -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M12	Murat Paşa Mosque	1572 16th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Central dome -Courtyard/Foundation -Riwaq: Domed and Vaulted Ceiling -The minaret in the northeast of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left of the mihrab. -Masonry structure: Cut stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet metal (Dome) -Geometric Ornament -Plant Ornament -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M13	Narmanlı Mosque	1738 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Central dome -Courtyard -Riwaq: Domed and Vaulted Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -Minbar is the right side of the mihrab niche (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet metal (Dome, Roof) -Geometric Ornament -Plant Ornament -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M14	Pervizoğlu Mosque	1715 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Central dome -Courtyard -Riwaq: Domed and Vaulted Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left of the mihrab. However, it is also on the east wall. -Masonry structure: Cut stone structures -Material: Stone, Wood -Geometric Ornament -Plant Ornament -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M15	Şeyhler Mosque	1767 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Central dome -Courtyard/Foundation -Riwaq: Domed and Vaulted Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (stone) -Minbar is the right side of the mihrab niche (Wood)

			<ul style="list-style-type: none"> -The wooden pulpit is at the left of the mihrab. However, it is also on the east wall. -Masonry structure: Cut stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet metal (Dome, Roof) -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M16	Vani Efendi Mosque	17th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Central dome -Courtyard/Foundation -Riwaq: Domed and Vaulted Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut stone structures -Material: Stone, Wood, Brick, Sheet Metal (Dome, Roof) -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M17	Ayaz Paşa Mosque	1558-1560 16th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard/Foundation -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northeast of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Brick, Wood, Metal Sheet (Roof)
M18	Ali Paşa Mosque	1569- 1570 16th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard/ Fountain -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northeast of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangular plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Brick, Wood, Metal Sheet (Roof) -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M19	Kemhan Mosque	1605 17th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -The minaret is northeast of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangular plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Brick
M20	Hacı Cuma Mosque	1630 17th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northeast of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangular plan -Women's prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures

			-Material: Stone, Brick, Wood, Metal Sheet (Roof) -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M21	Gürcü Mehmet Paşa Mosque	1648 17th Century	-Hipped Roof -Courtyard -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northeast of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangular plan -Women's prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -Minbar is the right side of the mihrab niche (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Brick, Wood, Metal Sheet (Roof) -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M22	Yukarı Mumcu Mosque	1655 17th Century	-Hipped roof -Courtyard -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood
M23	Yeğen Ağa Mosque	1661 17th Century	-Hipped roof -Courtyard -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangle plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab (Wood) -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Brick, Sheet metal (Roof)
M24	Kasım Paşa Mosque	1667 17th Century	-Hipped roof -Courtyard -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangle plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab (Wood) -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Brick
M25	Cedit Mosque	1670 17th Century	-Gabled Roof -The minaret is northwest of the mosque -Rectangle plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (plaster) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left of the mihrab. -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet metal (Minaret) -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M26	Veyis Efendi Mosque	1701 18th Century	-Hipped Roof -Courtyard -The minaret is northeast of the mosque/Wooden+Sheet Metal -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone)

			<ul style="list-style-type: none"> -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet metal (Roof, Minaret) -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M27	Yukarı Habip Efendi Mosque	1702 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangle plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab (Wood) -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Brick, Sheet Metal (Roof)
M28	İhmal Topçuoğlu Mosque	1715 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northeast of the mosque/ minaret with a single balcony -Rectangle plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Brick, Sheet Metal (Roof)
M29	Tahta Mosque	Uncertain	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangular plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Brick
M30	Zeynel Mosque	1748 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangular plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -Minbar is the right side of the mihrab niche (Wood) -The wooden pulpit is at the left of the mihrab. However, it is also on the east wall. -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Brick, Sheet Metal (Roof)
M31	Kadana Mosque	1751 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangle plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab

			<ul style="list-style-type: none"> -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Brick, Sheet metal (Roof) -Geometric Ornament -Plant Ornament -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M32	Molla Kaya Mosque	1753 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -The minaret is northwest of the mosque/Wooden+Sheet Metal -Square plan -Mihrab with simple ornaments (Stone+Plaster+Ceramik) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Stone+Plaster+Ceramik) -The pulpit is at the left corner of the mihrab (Stone+Plaster+Ceramik) -Masonry structure: Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet Metal (Minaret, Roof)
M33	Köse Ömer Ağa Mosque	1771 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Brick
M34	Esat Paşa Mosque	1830-36 19th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard/Foundation -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Mihrab with simple ornaments (Stone) -Minbar is the right side of the mihrab niche (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet metal (Roof)
M35	Şafililer Mosque	First quarter of the 18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -On the eastern wall of the mosque (Köşk Mianre) -Rectangular plan -Mihrab with simple ornaments (Plaster) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet metal (Roof)
M36	Aşağı Habip Efendi v	18th Century Uncertain	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangular plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Brick (Minaret)
M37	Çırçır Mosque	18th Century Uncertain	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard/Foundation -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangle plan

			<ul style="list-style-type: none"> -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab. -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet metal (Roof) -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M38	Emir Şeyh Mosque	18th Century Uncertain	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab. -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood
M39	Kavak Mosque	18th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangular plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab. -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet metal (Roof) -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M40	Mehdi Efendi (Sivircık) Mosque	18th Century Uncertain	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangle plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left of the mihrab. However, it is also on the east wall. -Masonry structure: Rubble stone structures -Material: Stone, Wood
M41	Karaköse Mosque	Uncertain	<ul style="list-style-type: none"> -Hip Roof -Courtyard -The minaret is northwest of the mosque/Wooden+Sheet Metal -Rectangle plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left of the mihrab -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet Metal (Minaret, Roof)
M42	Taş Mosque	1905 20th Century	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangle plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab. -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Brick, Sheet Metal (Roof)

M43	Kırmacı Mosque	Uncertain	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -The minaret is northwest of the mosque (Wooden, Sheet metal) -Square plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab. -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Sheet metal (Minaret) -Islamic Calligraphy (Quranic verses)
M44	Mahmudiye Mosque	Uncertain	<ul style="list-style-type: none"> -Hipped Roof -Courtyard -Riwaq: Wooden Flat Ceiling -The minaret is northwest of the mosque/minaret with a single balcony -Rectangle plan -Women's Prayer Hall -Mihrab with simple ornaments (Stone) -The minbar is at the right corner of the mihrab (Wood) -The wooden pulpit is at the left corner of the mihrab. -Masonry structure: Cut+Rubble stone structures -Material: Stone, Wood, Brick

Table 4 presents architectural data regarding 44 historical mosques in Erzurum. The table includes essential architectural elements such as the construction period, construction technique, external elements, and internal elements of the mosques.

It is observed that the mosques are either square or rectangular in plan. From the 16th century onwards, mosques built on a square plan with central domes became widespread. By the 18th century, hipped-roof, simpler neighborhood mosques came to the forefront. This situation reflects a transition from classical Ottoman architecture to a local architectural understanding that developed in the countryside.

All structures are built using a masonry system, with a notable emphasis on the use of cut stone and rubble stone. Wood, brick, and sheet metal were preferred as auxiliary construction materials. It is particularly seen that sheet metal is commonly used for domes and roof coverings; this can be considered a structural measure against the harsh climate conditions of Erzurum.

The placements of the mihrab, minbar and pulpit generally show similarities in the mosques. Mihrabs are made of stone materials with simple decorations; minbars and lecterns are usually placed in the right and left corners of the mihrab, mostly made of wood. In some mosques, these elements are enriched with stone and plaster decorations.

The porticoes of the mosques have been implemented in two different forms. While domed and vaulted porticoes were used in early period mosques, it is observed that wooden flat-ceiling porticoes were adopted from the 18th century onwards.

The minarets are mostly positioned in the northwest corner and designed as single-balcony structures. In some mosques, minarets are also seen located in the northeast corner or on the eastern façade.

In terms of decorative elements, simplicity is predominant in many mosques. However, in some mosques, geometric motifs, botanical decorations, and examples of calligraphy adorned with verses from the Quran are present. Such decorations are more concentrated in larger mosques located in central positions, such as Lala Paşa, Bakırcı, and Kadana.

According to the criteria defined in Table 3, the architectural features of the mosques listed in Table 4 have been coded and converted into numerical data for analytical purposes. The coding process has been carried out by taking the initial letters of the set elements (e.g., Construction Period/Before Ottoman - **CBO**). The resulting numerical data have been organized to be used in clustering and comparative analyses, and the dataset created in this context is shown in Table 5.

Table5. Coding of mosque features

Mosque Code	CBO	COP	CMC	CMR	CMCR	EPR	EPS	ERDC	ERPG	ERPH	ECCF	ECCW	ECW	ERD	ERW	EMO	EMW	EMK	IMS	IMSP	IMWN	IMWI	IMSN	IMSI	ITG	ITP	ITS
M1	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
M2	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0	1	1	1
M3	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	1	1	1
M4	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	1	1
M5	0	1	0	0	1	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1
M6	0	1	0	0	1	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1
M7	0	1	0	0	1	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1
M8	0	1	0	0	1	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1
M9	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	1	1
M10	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1
M11	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	1	1	1
M12	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	1	1
M13	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1
M14	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	1	1
M15	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1
M16	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1
M17	0	1	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
M18	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1
M19	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
M20	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1
M21	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1
M22	0	1	0	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
M23	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
M24	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
M25	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1
M26	0	1	1	0	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1
M27	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
M28	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
M29	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
M30	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
M31	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	1	1	1
M32	0	1	0	1	0	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0
M33	0	1	0	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
M34	0	1	1	0	0	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
M35	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	0
M36	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
M37	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1
M38	0	1	0	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
M39	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1
M40	0	1	0	1	0	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0

M41	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0
M42	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0
M43	0	1	0	0	1	0	1	0	0	1	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1
M44	0	1	0	0	1	1	0	0	0	1	0	1	0	0	1	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0

The coding and digitization process mentioned above has made it possible to analyze data related to the architectural features of mosques. In light of this numerical data, network plot analysis has been applied to reveal structural similarities among the mosques and to determine groupings based on common architectural parameters, resulting in the identification of two main groups (Figure 1).

1. Group (Upper Left Subset)-Monumental and Classical Ottoman: Mosques In this group, there are mosques coded M3, M11, M12, M14, M9, M16, M2, M10, M15, M13, M8, M5, M6, M7, and M4. These mosques reflect the characteristics of 16th and 17th-century Ottoman architecture, featuring a central dome, square plan, and ornate decorations. These large-scale, monumental mosques stand out as examples of classical Ottoman architecture in Erzurum. Within this group, dense connections are observed between the mosques in the network structure. Due to similarities in plan types, material usage, and stylistic commonalities of the period, a strong similarity network has formed among these structures. It has also been noted that these mosques establish more limited and weaker connections with mosques in the other part of the network.

2. Group (Lower Right Subset)-Local and Neighborhood Type Mosques: This group includes mosques coded M19, M29, M36, M39, M24, M44, M23, M20, M22, M38, M25, M27, M28, M42, M41, M33, M18, M17, M21, M37, M30, M40, M31, M43, M35, M26, and M34. These structures were generally built starting from the 18th century and are mostly rectangular or square plan, simply decorated, and hipped roof buildings. These mosques are designed to be simpler and tailored to local needs, serving as neighborhood houses of worship. The nodes in the right subset exhibit a denser and more centralized structure. Notably, M19, M29, M36, and their surroundings interact intensely, forming a strong core structure. This situation indicates a high degree of structural and architectural similarity. Additionally, M34 is seen to have limited similarities with M17, M26 with M43, and M35 with M41 and M19. In the network analysis, the structures coded M1 (Grand Mosque) and M32 (Molla Kaya) are positioned on the periphery of the network, separated from other mosques. These structures show low similarities with others. The graphical results obtained support the typological studies on mosques conducted in different regions within the literature. For example, Farazmand & Sarbango (2014) and Budi & Wibowo (2018) state that mosque architecture generally evolves along two main axes: one representing symbolic, monumental structures, the other representing simpler designs shaped by local needs. Similarly, a clear distinction can be observed in the mosques in Erzurum between classical Ottoman central-plan mosques and neighborhood mosques that reflect local style. Additionally, studies by Asfour (2009) and Ardhiati (2013) emphasize that the trend of simplification in mosque architecture has become more widespread in rural areas, and that the choice of construction materials and decoration concepts has changed accordingly. The example of Erzurum corroborates this trend.

As a result, the Ottoman period mosques in Erzurum can be fundamentally divided into two architectural sub-groups:

1. Monumental and Classical Ottoman Mosque Architecture
2. Local and Neighborhood Type Mosques Architecture

The Network Plot analysis proves that this distinction is based not only on descriptive observations but also on statistically supported quantitative data. This reveals that both the central Ottoman architectural understanding and the local architectural approaches that developed in the provincial context coexist in Erzurum's architectural heritage.

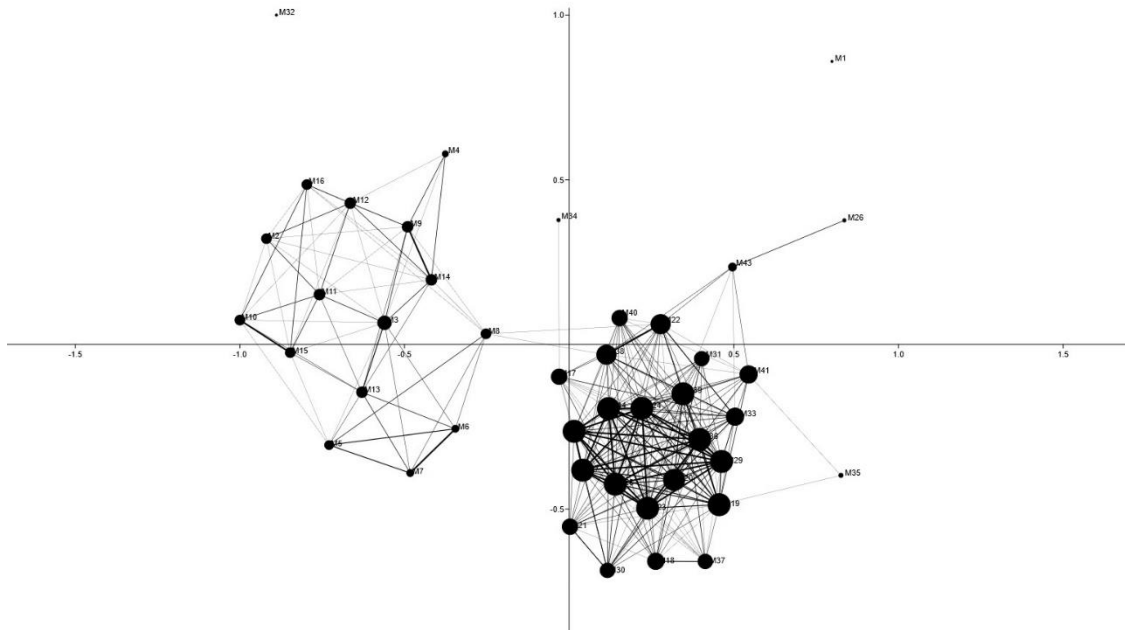

Figure1. Network Plot analysis of the mosques based on the parameters considered in the present study. For analysis, PAST Software 4.11 was used. The figure was constructed based on the paired group (UPGMA) algorithm and Euclidean similarity index.

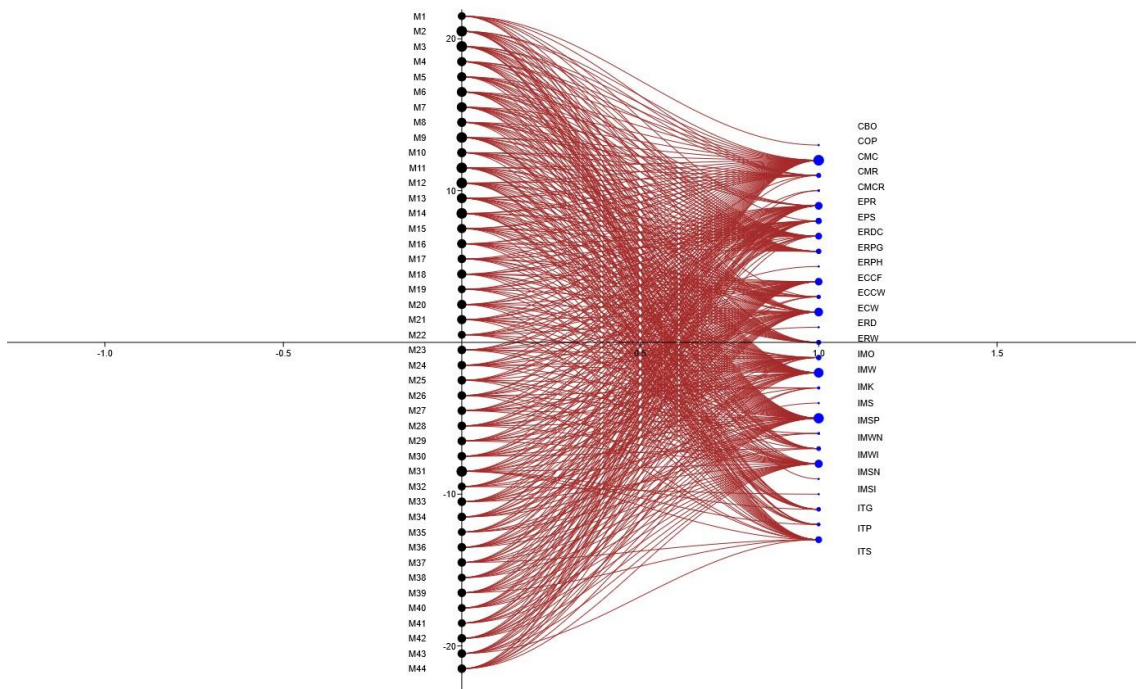

Figure2. Network Plot analysis of the mosques based on the parameters considered in the present study. For analysis, PAST Software 4.11 was used. The figure was constructed based on the paired group (Bipartite linear) algorithm and Euclidean similarity index.

In light of this information, the similarities and differences in the architectural features of the historical mosques in Erzurum are presented in Table 6. These criteria provide an opportunity for

comparative analysis from both historical and typological perspectives in defining the architectural identity of the mosques.

Table 6. Cluster analysis of historical mosques

Category	Sub Category	Sub-items/Descriptions	Mosque Code	Mosque Number
Construction Period		Before Ottoman	M1	1
		Ottoman Period	M2-M44	43
Construction Technique	Masonry Structures	Cut stone structures	M1-M4, M9-M16, M26, M34	14
		Rubble stone structures	M32, M40	2
		Cut + Rubbles tone structures	M5-M8, M17-M25, M27-M31, M33, M35-M39, M41-M44	28
External Elements	Plan Form	Rectangular	M1, M18-M21, M23, M24, M25, M27-M31, M35-M37, M39-M42, M44	23
		Square	M2-M17, M22, M26, M32, M33, M34, M38, M43	21
	Roof Types	Dome/ Central Dome	M1-M16,	16
		Pitched Roof/ Gable Roof	M25	1
		Pitched Roof/ Hipped Roof	M17-M24, M26-M44	27
	Courtyard	Courtyard/Fountain	M2, M10-M12, M15-M18, M34, M37	8
		Courtyard/Without Fountain	M1, M3-M9, M13, M14, M19-M24, M26-M33, M35, M36, M38-M44	33
		Without Courtyard	M25	1
	Riwaq	Domed and Vaulted Ceiling	M2, M3, M5-M16	14
		Wooden Flat Ceiling	M17, M18, M20, M21, M23, M24, M27-M31, M33, M34, M36, M42, M44	14
	Minaret	One Balcony Masonry	M1-M24, M27-M31, M33, M34, M36-M40, M42, M44	35
		Wooden Body, Metal Covered	M25, M26, M32, M41, M43	5
Köşk Minaret		M35	1	
Internal Elements	Mihrab	Stone	M1-M24, M26-M31, M33, M34, M36-M44	37
		Stone + Plaster	M25, M32, M35	3
	Minbar	Wooden Minbar/ Next to the mihrab	M1, M3, M5-M7, M10, M11, M13, M15, M21, M30, M34,	13
		Wooden Minbar/ In the southwest corner	M4, M8, M9, M12, M14, M16-M20, M22-M29, M31, M33, M35-M44	25
		Stone Minbar/ Next to the mihrab	M2,	1
		Stone Minbar/ In the southwest corner	M32	1
	Types of Ornament	Geometric Ornament	M2-M4, M6, M7, M9, M11-M14, M31,	11
		Plant Ornament	M2-M4, M9, M11, M12, M14, M31	9
		Islamic Calligraphy	M2-M16, M18, M20, M21, M25, M26, M31, M37, M39, M43	14

Conclusion

In this study, 44 historical mosques located in the city center of Erzurum have been evaluated architecturally, and an attempt has been made to classify the structures based on their construction period, building technique, and architectural elements both outside and inside. As a result of field studies and literature-supported analyses, it has been determined that the mosques can be grouped into two main categories based on their architectural features:

1. **Monumental and Classical Ottoman Mosque Architecture:** These are buildings dated to the 16th and 17th centuries, generally featuring a central dome, square plan, and constructed with stone and cut stone materials. They embody the characteristic elements of classical Ottoman architecture. These structures are larger in scale, rich in decorative elements, and hold high symbolic value.
2. **Local and Neighborhood Type Mosques Architecture:** These structures became widespread especially from the 18th century onward. Typically, they are rectangular or square in plan, have pitched roofs, are constructed from cut and rubble stone, and feature simple decorations that reflect a local architectural understanding. These mosques are smaller in scale and shaped by local building techniques, representing neighborhood-type mosques.

Basic architectural elements such as mihrab, minbar, pulpit, and minaret are generally arranged in a standard layout, but in some buildings, these elements stand out in terms of decoration.

The Network Plot analysis evaluations support this division of mosques into two groups based on architectural similarities with quantitative data. This situation indicates that both classical and local variants of Ottoman architecture coexist and complement each other in Erzurum. This diversity constitutes an important resource for both architectural history studies and the preservation of cultural heritage. The study presents a meaningful typological analysis of Ottoman-Turkish building culture through the mosque architecture of Erzurum and also contributes to the understanding of regional architectural trends.

This research is limited to only 44 historical mosques in Erzurum city center. Including mosques in rural areas in the analysis in future studies will enable center-rural comparisons. In addition, the Erzurum example can be compared typologically with Ottoman-era mosques in different regions of Anatolia, contributing to the determination of regional similarities and differences.

Kaynakça

- Aazam, Z. (2007). The social logic of the mosque: a study in building typology. In *6th International Space Syntax Symposium Proceedings Book*, ed (pp. 1-18).
- Al-Bukhari, I. N., Alsabban, R. F., & Shehata, A. M. (2020). Characterization framework of contemporary mosques in Islamic cities. *Umm Al-Qura University Journal of Engineering & Architecture (Association of Arab Universities)*, 11(1).
- Al-Mansoor, N. F. (2018). Universal mosque/masjid design. In *Transforming Our World through Design, Diversity and Education* (pp. 293-298). IOS Press. doi:10.3233/978-1-61499-923-2-293
- Almughrabi, N., Prijotomo, J., & Faqih, M. (2015). Suleymaniye mosque: space construction and technical challenges. *International Journal of Education and Research*, 3(6), 345-358.
- Alnaim, M. M. (2023). The architecture of mosque integration of decoration, functionality, and spirituality: an overview of najd region mosque architecture. *Journal of Engineering Research (2307-1877)*. doi: 10.36909/jer.ICMA.20217
- Ardhiati, Y. (2013). The new architecture of mosque design to express the modernity of moslems. *Global Advanced Research Journal of Arts and Humanities (GARJAH)*, 2(4), 75-78.
- Asfour, O. S. (2016). Bridging the gap between the past and the present: a reconsideration of mosque architectural elements. *Journal of Islamic Architecture*, 4(2).
- Asfour, O. S. (2009). Effect of mosque architectural style on its thermal performance. *The Islamic University Journal (Series of Natural Studies and Engineering)*, 17(2), 61-74.

- Astrini, W., Kurniawan, E. B., & Abdillah, M. (2020). The characteristics of mosque architecture based on public preferences in malang city. *Jurnal Tataloka*, 22(1).1
- Awad, J. (2021). The current trends in mosque architecture in the northern cities of the United Arab Emirates (UAE). *Archnet-IJAR: International Journal of Architectural Research*, 15(3), 854-871. Doi 10.1108/ARCH-04-2021-0094
- Awwad, B. A. (2017). The development of the Islamic Heritage in Southeast Asia tradition and future Case study-Mosque Architecture in Malaysia Classification of Styles and Possible Influences. *International Journal of Engineering Research and Development*, 13(8), 63-73.
- Budi, B. S., & Wibowo, A. S. (2018). A typological study of historical mosques in West Sumatra, Indonesia. *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, 17(1), 1-8. <https://doi.org/10.3130/jaabe.17.1>
- Ehteshami, A., & Soltaninejad, M. (2019). An Introduction to Architecture of Nasir Al-Mulk Mosque. *World Journal of Engineering and Technology*, 7(4), 652-675. <https://doi.org/10.4236/wjet.2019.74048>
- Farrag, E. (2017). Architecture of mosques and Islamic centers in Non-Muslim context. *Alexandria Engineering Journal*, 56(4), 613-620.
- Farazmand, P., & Satari Sarbangholi, H. (2014). Investigating the Patterns of Islamic architecture in architecture Design of third Millennium Mosques. *European Online Journal of Natural and Social Sciences: Proceedings*, 3(4 (s)), pp-501.
- Hakim, N. (2008). Mosque architecture past and present. In *Sacred Buildings* (pp. 46-53). Birkhäuser Basel.
- Hassan, A. S. (2010). Concept of prostration in traditional Malay Mosque design to the surrounding environment with case study of Tranquerah Mosque in Malacca, Malaysia. *Journal of Techno-Social*, 2(2).
- Helmy, M. (2022). Mosque architecture in contemporary popular cultures: A critical perspective.
- Hillenbrand, R. (1985). The mosque in the medieval Islamic world. *Architecture in Continuity*, 1(1), 33-51.
- Imriyanti, I. (2013). Mosque Architecture as A Sustainable Building in Urban (Case Study: Al Markas Al Islamic Mosque Makassar). *Journal of Islamic Architecture*, 2(4), 161-170.
- Islam, I., & Noble, A. (1998). Mosque architecture in Bangladesh: the archetype and its changing morphology. *Journal of Cultural Geography*, 17(2), 5-25. <https://doi.org/10.1080/08873639809478318>
- Kanesh, K., Rasdi, M. T. M., Jean, L. M., & al-Darahirst, H. (2018). Contextualism of mosque architecture in the city: Case study of the Abu Bakar Mosque in Bangsar. *Journal of Techno-Social*, 10(2).
- Majidi, M. (2022). Tradition Vs Modernity in the Mosques of Pakistan Revisited. *Journal of Art and Civilization of the Orient*, 10(36), 55-70.
- Mohamad Rasdi, M. T. (2007). Mosque architecture in Malaysia: Classification of styles and possible influence. *Jurnal Alam Bina*, 9(3), 1-37.
- Okuyucu, Ş. E. (2016). Evaluation of spatial fictions, design concepts, aesthetic quests of traditional, modern mosques from past to present and the analysis of mosque samples. *Civil Engineering and Architecture*, 4(2), 54-66.
- Omer, S. (2008). Towards understanding Islamic architecture. *Islamic Studies*, 483-510.
- Othman, R., & Zainal-Abidin, Z. J. (2011). The importance of Islamic art in mosque interior. *Procedia Engineering*, 20, 105-109.
- Othman, R., Inangda, N., & Ahmad, Y. (2008). A typological study of mosque internal spatial arrangement: A case study on Malaysian mosques (1700-2007). *Journal of Design and Built Environment*, 4(1).
- Ödekan, A. (2000). Article Mosque. *Eczacıbaşı Art Encyclopedia 1. Volume*, YEM Publications, İstanbul, p: 316-319.
- Saoud, R. (2004). Muslim architecture under Ottoman patronage (1326-1924). *FSTC Limited, Manchester*.
- Tekin, M. (2013). İslam şehrinin merkezi olarak cami. *Din ve Toplum*, 4(2), p:18-27.
- Tuğlacı, P. 1985. Osmanlı şehirleri. Milliyet Yayınları.

- Sari, L. H., Wulandari, E., & Idris, Y. (2024). An investigation of the sustainability of old traditional mosque architecture: case study of three mosques in Gayo Highland, Aceh, Indonesia. *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, 23(2), 528-541.
- Sekhri, A., Assassi, A., & Mebarki, A. (2023). The Contemporary Identity of the Architectural Design in the Great Mosque of Algeria. *Dirasat: Human and Social Sciences*, 50(2), 16-28.
- Shah, M. A., Arbi, E., & Inangda, N. (2014, March). Transformation of mosque architecture in Malaysia: Critical analysis of architectural history approaches. In *Proceeding of the International Conference on Arabic Studies and Islamic Civilization iCasic* (pp. 4-5).
- Sutarjo, B., Darjosanjoto, E. T. S., & Faqih, M. (2019). Changes in the Form, Space, and Meaning of Community Mosque Architecture in Surabaya, Indonesia. *Int. J. Eng. Sci.*, 8, 23-42.
- Utaberta, N., Sojak, S. D. M., Surat, M., Che-Ani, A. I., & Tahir, M. M. (2012). Typological study of traditional mosque ornamentation in Malaysia—prospect of traditional ornament in urban mosque. *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 67, 624-631.
- Urey, O. (2013). Transformation of minarets in contemporary Mosque architecture in Turkey. *International Journal of Sport Culture and Science*, 1(4), 95-107.
- Yaman, M., Rozali, N. F., & Abdullah, F. (2023). An investigation of significant architectural settings of a Malacca traditional mosque: a case study of Tengker mosque. *Built Environment Journals*, 20(2), 70-87.
- Yılmaz Ergüvenç, M. (2018). İslam mimarlık sanatı. *Puslu yayıncılık*, İstanbul.

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author

Taner EKEN*

Makale Adı/Article Name

Maliyet Planlamasında Optimizasyon Modelinin Geliştirilmesi: Otel İşletmeleri Elektrik Giderleri Üzerine Vaka Çalışması

Development of an Optimization Model in Cost Planning: A Case Study on Electricity Costs in Hotel Operations

ÖZ

Gelişen yönetim muhasebesi, sadece finansal verilerin kaydından ibaret olmayıp aynı zamanda işletmelere stratejik karar almada yol gösteren dinamik bir bilgi sisteminin önemli bir parçası durumundadır. Bu sistem yöneticilere faaliyetlerin analizinin gerçeğe yakın olarak tahmin edilmesi olanağı sunmaktadır. Böylece sistemin amaca uygun işleyişi, yöneticilerin doğru karar almalarına yardımcı olacaktır. Yönetim muhasebesinin gelişmesini sadece bu alanda kullanılan yöntemlerin değişimi olarak bakılmamalıdır. Bununla birlikte farklı disiplinlerle entegre edilerek de yönetim muhasebesi gelişebilmektedir. Özellikle mühendislik disiplini ile entegre edilmesi, yönetim muhasebesinin amacına daha çok ulaşmasını sağlayabilmektedir. Bu amaçla çalışmada Parçacık Sürü Optimizasyonunun (PSO) yönetim muhasebesine entegrasyonu analiz edilmiştir. PSO, gerçeğe en yakın tahmini sonuç vermesiyle bilinen ve yönetim muhasebesinin amacına uygun olan bir optimizasyondur. Çalışmanın amacını, parçacık sürü optimizasyon modelinin çoklu değişkenler kullanılarak elde edilen sonuçların karşılaştırılması oluşturmaktadır. Bu amaçla 2025 yılı Mayıs ayında yayımlanan bir çalışmada kullanılan optimizasyon modelinin geliştirilip yeni değişkenler eklenerek daha iyi sonuçlar elde edilip edilmediği araştırılmıştır. Buna göre optimizasyona, çalışmaya konu otel işletmesinin bulunduğu lokasyonun 2018-2022 yılları arasındaki Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarına ait ortalama dış sıcaklık değerleri dahil edilmiştir. Yapılan hesaplama göre daha önceki optimizasyonda kullanılan iki değişkenli hesaplamasında %14'lük bir hata payı bulunmuş, dış sıcaklık değişkeninin optimizasyona eklenmesiyle yani değişken sayısının üçe çıkmasıyla bu oran %13'lük hata payına düşmüştür. Böylece eklenen yeni değişkenin elektrik giderleri tahmininde daha iyi bir sonuç verdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim Muhasebesi, Maliyet Planlaması, Optimizasyon

ABSTRACT

Developing management accounting is not merely a matter of recording financial data but is also an important part of a dynamic information system that guides businesses in making strategic decisions. This system allows managers to accurately predict the analysis of activities. Thus, the proper functioning of the system will help managers make the right decisions. The development of management accounting should not be viewed solely as a change in the methods used in this field. Management accounting can also be developed through integration with different disciplines. In particular, integration with the engineering discipline can enable management accounting to better achieve its objectives. To this end, the study analyzed the integration of particle swarm optimization (PSO) into management accounting. PSO is an optimization technique known for providing the most accurate estimates and is well suited to the objectives of management accounting. The aim of the study is to compare the results obtained using the particle swarm optimization model with multiple variables. To this end, a study published in May 2025 investigated whether better results could be obtained by developing the optimization model used in that study and adding new variables. Accordingly, the average outdoor temperature values for June, July, and August between 2018 and 2022 for the location of the hotel business in question have been included in the optimization. According to the calculations, a margin of error of 14% was found in the two-variable calculation used in the previous optimization. With the addition of the external temperature variable to the optimization, i.e., increasing the number of variables to three, this margin of error was reduced to 13%. Thus, it was determined that the newly added variable provided a better result in estimating electricity costs.

Keywords: Management Accounting, Cost Planning, Optimization

Extended Abstract

Management accounting is a dynamic field that provides managers with information to support the planning, control, and decision-making processes of organizations. In today's increasingly complex business environment, there is a growing need for tools that perform powerful analytical calculations to help businesses achieve their strategic goals, optimize costs, and improve resource allocation. In this context, the integration of Particle Swarm Optimization (PSO), an optimization tool inspired by nature, into management accounting applications represents a significant innovation. This integration enhances the reliability of decision-making potential.

PSO is a meta-heuristic algorithm inspired by nature, developed specifically based on the collective movements of flocks of birds and schools of fish. At its core, this optimization combines swarm learning and individual learning. Thanks to this feature, PSO is an attractive solution method for highly complex problems involving uncertainty. In this context, incorporating PSO into management accounting applications is expected to yield significant benefits for management accounting, both theoretically and practically.

Management accounting provides information that can assist managers in making operational and strategic decisions. Management accounting is not limited to the past performance of the business but also includes the motivation to make accurate predictions about the future. The inclusion of optimizations such as PSO in management accounting creates the opportunity to go beyond traditional management accounting analysis methods. This enables a transformation to a more flexible, data-driven, and dynamic accounting approach.

Management accounting is deeply compatible with PSO. Management accounting deals with conflicting problems involving numerous variables such as cost, capacity, price, and time. PSO ensures that these complex problems are solved effectively and optimally, leading to more accurate results. Similarly, the uncertain and constantly changing nature of business environments leads to changes in costs, creates demand imbalances, and makes it difficult to access resources. Thanks to PSO's adaptability, it is easy to respond to changing conditions with these uncertainties. In addition, PSO is used in modeling and optimizing complex functions based on factors that increase profit, such as competitor prices, cost structures, and demand. In cases of uncertainty in strategic issues such as product diversification, investment, and capacity expansion, it determines strategic paths by modelling different scenarios. In other words, PSO is an optimization that can adapt to various situations immediately.

Changing conditions and technological developments have necessitated a change in the role of management accounting. In today's business world, intense and rapid competition and technological developments that transform business processes have transformed management accounting from a system that merely reports to a role that provides strategic guidance and consultancy. For this reason, the use of PSO has enabled management accounting to contribute strategically, making decision-making processes more rational, effective, and faster. Ultimately, management accounting aims to make the most effective decisions with the most realistic solutions. In this context, PSO is an important engineering technique that enables management accounting to achieve its objectives.

The current study involves accurately estimating the electricity consumption of a hotel business and calculating the amount of electricity that will be consumed in future periods. In practice, a realistic equation model has been proposed using PSO. This equation model is an improved version of the equation model used in an article published in May 2025. In other words, it has been created by adding new variables. Accordingly, the results obtained have been compared with the results of the previous equation. In a previously published article, a two-variable, five-parameter equation model was designed and applied using room price and number of guests variables. In this study, an outdoor temperature variable was added to the existing variables, and a three-variable, seven-parameter equation model was designed. The results obtained from this study were compared with those from the previous study.

The study first examines developments in management accounting and discusses the techniques used as a result of these developments. It then discusses the basic principles and operation of the PSO algorithm and

explains the importance of PSO in terms of management accounting. A literature review was conducted to compile new developments and approaches in management accounting. Finally, the methodology of the research is explained, and the application phase is initiated.

The application part of the study was prepared based on the electricity costs consumed by a hotel business in the Kemer district of Antalya province between 2018 and 2022. The data consists of the hotel's electricity bills, business information, and monthly average temperature values from meteorological records. The data used pertains to the electricity expenses incurred by the hotel during the busiest months of the year—June, July, and August. However, data from June, July, and August 2020 was not included in the calculations. This is because the data from this period, which was affected by the pandemic, could lead to errors in the estimated margin of error and mislead us.

As a result of the findings obtained, an error margin of 14.53% was calculated in the equation model proposed in the previous study with two variables and five parameters, and this margin decreased to 13.18% with the addition of the new external temperature value. This situation shows that the new equation model proposed with the added external temperature value is dependent on the electricity consumption values used. In other words, electricity consumption also varies according to average monthly temperature values. This study shows that as the equation model is developed by adding new variables and parameters, the error margins will decrease and the predictions made will be closer to reality.

Giriş

Oteller, ağırlamış oldukları misafirlerinin konforunu sağlamak için önemli miktarda elektrik tüketmektedirler. Bu tesisler ısıtma, aydınlatma ve konuk odalarına sıcak su sağlamak için sürekli enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Bunun yanında çoğu otelin bünyesinde yer alan sudan gelen sağlık merkezlerinin (Spa) ve havuzların, restoranlar ile diğer eklentilerin çalışması için de önemli miktarda enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla bu durum otel işletmesinin elektrik maliyetini artırmaktadır. Bu bakımdan oteller için en büyük sorunlardan biri, bir otelin ne kadar elektrik tükettiği ve gelecekte ne kadar tüketeceğinin doğru tahmin edilebilmesi olmaktadır. Bu durum, maliyet yönetimi ve planlamasının işletmeler açısından önemli olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda yönetim muhasebesi, maliyetlerin yönetilmesi ve planlamasında işletme yöneticilerine gerekli doğru bilgiyi istenilen zamanda sağlama noktasında yardımcı olmaktadır.

Günümüz iş ortamında kullanılan yönetim muhasebesi, sürdürülebilir bir rekabet avantajına yöneliktir. Çünkü işletmenin, öteki işletmelere nazaran rekabette önde olabilmesi için, etkin ve verimli kararlar alınması gerekmektedir. Fakat teknolojilerde kaydedilen ilerlemeler, yapay zekanın kullanımı gibi gelişmeler, yönetim muhasebesine dahil edilmediğinde karar almada yetersizlikler, eksiklikler oluşabilecektir. Bu da rekabeti olumsuz etkileyecektir. Bu bakımdan mühendislik alanlarında kullanılan analiz yöntemlerinin sosyal bilimlere dahil edilerek kullanılması, artık günümüz şartlarında elzem haline gelmiştir. Bu halde çalışmada mühendislik alanında kullanılan Parçacık Sürü Optimizasyon (PSO) algoritmasının yönetim muhasebesine dahil edilmesi üzerinde durulmuştur.

Daha önceki bir çalışmada bir konaklama tesisinde PSO algoritması uygulamasında, oda fiyatı ve konaklayan kişi sayısı değişkenleri olmak üzere iki değişken kullanılarak elektrik giderleri tahmin edilmiştir. Mevcut çalışmaya ise, önceki çalışmada kullanılan iki değişkene yeni değişken olan dış sıcaklık değeri eklenerek geliştirilmiş ve önceki sonuçlar ile karşılaştırılmıştır. Böylece mevcut çalışma, eklenen yeni değişkenin sonucu ne denli gerçeğe yaklaştırdığının görülebilmesi açısından önemli görülmüştür. Bu şekilde yönetim muhasebesine entegre edilen bir PSO uygulamasında değişkenlerin çoğaltıldığı çalışmaların, literatürü zenginleştirebileceği öngörülmüştür.

Optimizasyonda kullanılan belli başlı teknikler vardır. Bunlar; analitik yöntemler, sezgisel yöntemler ve meta-sezgisel yöntemlerdir. Bu yöntemlerde kullanılan değişkenlerin sayısı arttıkça ulaşılan sonuçların güvenilirliğinin de arttığı söylenebilir (Şahin, 2019: 912-913). Mevcut

çalışmada bu tekniklerden en güncel ve meta-sezgisel yöntemlerden olan PSO'ya yeni değişken eklenerek sonuçlar elde edilmiştir.

Çalışmada üç değişkenli ve yedi parametrelili denklem modeli önerilmiştir. Bu değişkenler; konaklayan sayısı, oda fiyatı ve söz konusu otelin bulunduğu lokasyonun dış sıcaklık değerleri olmuştur. Söz konusu otel işletmesi Antalya'nın Kemer ilçesinden seçilmiş ve yılın en yoğun olduğu aylar olan Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarına ait 2018-2022 yılları arası elektrik harcamalarından oluşmaktadır.

1. Literatür Taraması

Bu bölümde yönetim muhasebesi ile ilgili literatürde yer alan gelişmeler, yeni yaklaşımlar, yöntemler ele alınmıştır.

Aksu (2017), çalışmasında bilişim teknolojisi bakış açısıyla bulut muhasebesi konusunu ele almış, bulut muhasebesinin işletmeye veri kayıt, depolama ve bilginin rapora dönüştürülerek kullanıcılara sunma hızını, kalitesini artırdığını; aynı zamanda bunların gerçekleştirilmesinde katlanılan maliyetleri azaltmakta olduğunu belirtmiştir.

Altınbay ve Seylan (2019), yaptıkları çalışmada geleneksel yönetim muhasebesinin eksikliklerini ortaya koyarak modern yönetim muhasebesi tekniklerinden kaynak tüketim muhasebesi yöntemini ele almış ve bu modern yönetim muhasebesi yönteminin geleneksel sistemlerle karşılaştırıldığında birçok üstün yönlerinin olduğunu tespit etmiştir.

Coşkun Arslan ve Karkacier (2019) yaptıkları çalışmada geleneksel yönetim muhasebesi uygulamalarından ziyade proaktif yönetim muhasebesi uygulamalarının gelecekte karşılaşılabilecek zorlukların aşılması konusunda yöneticilere yol göstereceğini belirtmişlerdir.

Al-Khasawneh vd., (2020) yaptıkları çalışmada modern yönetim muhasebesi yöntemlerinin, yöneticilerin doğru karar almalarında oldukça olumlu bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Rashid vd., (2020) çalışmasında çeşitli stratejik yönetim muhasebesi tekniklerinin işletmeler tarafından yüksek veya orta derecede benimsendiğini ortaya koyarak bu tekniklerin işletmeye sağladıkları etkilerin olumlu yansımalarının olduğunu belirtmişlerdir.

Apak ve Duman (2020) çalışmalarında stratejik yönetim muhasebesi ve geleneksel yönetim muhasebesi araçları kullanımının işletmelerin finansal performansı, finansal olmayan performansı ve genel performansı üzerindeki farkı incelemiş, buna göre stratejik yönetim muhasebesi araçları kullanımının belirli bir düzeyde olduğu, daha çok geleneksel yönetim muhasebesi araçlarının kullanıldığını tespit etmişlerdir.

Özer ve Ercan (2021) yaptıkları çalışmada stratejik yönetim muhasebesi araçlarının hastane performansı üzerine etkisini ölçmüşler ve araştırma sonucunda bu araçların hastane performansı üzerinde pozitif yönde etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Akdeniz ve Kaya (2021) çalışmalarında stratejik maliyet yönetimi yaklaşımlarının rekabet avantajı sağlamada etkili olduğunu ve havayolu işletmelerinde de uygulanabileceğini, kısmen de uygulandığını tespit etmişlerdir.

Ever ve Demircioğlu (2023) çalışmalarında çağdaş yönetim muhasebesi yaklaşımı olarak kalite maliyetlerinin yapay zeka destekli uygulanmasıyla, kalite yönetim faaliyetleri iyileştirilerek hataların erken tespitini ve ortadan kaldırılacağını, böylelikle kalite maliyetlerinin azaltılacağını belirtmişlerdir.

2. Gelişen Yönetim Muhasebesi

Son yıllarda günümüz ekonomi çevresinde yaşanan hızlı gelişmeler, işletmeleri birçok açıdan etkilemiş ve bunun sonucunda da muhasebe sistemlerine ilişkin beklentiler farklılaşmıştır. Bu beklentiler, muhasebe sistemleri tarafından sağlanamamış ve dolayısıyla yöneticiler açısından yetersiz konuma düşmüşlerdir. Örneğin; yöneticiler, finansal sonuçların faaliyetleri doğru ve tam olarak yansıtmadığı görüşündedirler. Bu nedenle, kendi maliyet verilerini toplamaya ve kendi maliyet modellerini geliştirmeye başlamışlardır. Ayrıca yöneticiler, muhasebe bölümünden gelen bilgileri kullanmadan kendi raporlarını oluşturma yoluna gitmektedirler. Yönetim performans raporlarında yer alan faaliyet verileri, finansal bilgilerin kayıtlanmasında kullanılan faaliyet verileri ile uyumluluk göstermemekte ve bu da birtakım sorunlara yol açmaktadır (Hacırüstemoğlu ve Şakrak, 2002: 6-7). Söz konusu beklentilerin ve sorunların ortadan kaldırılması için yönetim muhasebecisinin çalışma ortamındaki değişikliklerle yakından iletişim halinde olması ve bu değişikliklerin yönünün verilmesinde yapıcı bir rol oynaması gerekmektedir. Bu da yönetim muhasebesi fonksiyonunun, kalite stratejisinin oluşturulmasında, yönetim kontrolü için düzensiz raporlamada ve gelişmiş kâr performansı sergileyen çeşitli kalite iyileştirme projelerinin belirlenmesinde, değerlendirilmesinde ve önceliklendirilmesinde önemli bir yol oynama potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Yöneticiler için finansal ve finansal olmayan bilgi sağlama süreci, yönetim muhasebesinin kapsamını oluşturmaktadır. Yöneticiler, kısa veya uzun vadeli kararları planlamak ve kontrol etmek için bilgiye ihtiyaç duyarlar. Üst düzey yöneticilerden atölye şeflerine kadar işletmenin tüm yönetim kademeleri, yönetim muhasebesi kapsamındadır. Bunun yanında yönetim muhasebesi, malların, hizmetlerin ve organizasyonel birimlerin maliyetlendirilmesi için yöneticilere bilgi sağlar. Yönetim muhasebesi sistemleri, özellikle bütçeleme, performans raporu ve ürün maliyetleri gibi düzenli olarak ihtiyaç duyulan bilgileri üretmek üzere tasarlanmıştır. Yönetim muhasebesini etkileyen başlıca faktörler; finans sektörünün serbestleşmesi, iş ortamındaki değişiklikler, yeni istihdam uygulamaları, ithalat tarifelerindeki azalma ve hizmet sektörünün artan önemi ve yeni uygulamaların hayata geçirilmesidir. Bilgi ve üretim teknolojilerindeki mevcut değişiklikler, yönetim muhasebesini daha gelişmiş hale getirmiştir. Muhasebe sistemi, bilgi teknolojisinin kullanımı için yöneticileri ve diğer çalışanları teşvik ve motive etmektedir. Daha fazla kâr ve müşteri kazanmak için müşteri memnuniyeti sağlayarak müşterilerin ihtiyaçlarına da odaklanmaktadır. Günümüzde değişen gereksinimleri karşılamak için yönetim muhasebesinin benimsenmesi ve gelişimi birçok kuruluş tarafından takdir edilmektedir (Talha vd., 2010: 83).

Günümüzdeki ekonomik, teknolojik gelişmeler ve örgütsel değişiklikler yönetim karar süreçlerinde kullanılan yönetim muhasebesinde değişim gereğini ortaya çıkarmıştır (Burns vd., 1999: 28). Özellikle küresel rekabet, teknolojik gelişmeler ve üretim ortamındaki gelişmeler yönetim muhasebesindeki değişimi ve gelişimi gerekli kılmaktadır (Köse, 2007: 217). Sayılan bu etkenler, yönetim muhasebesinde, yapısal değişikliklerin ele alınması ihtiyacını ortaya çıkarmış ve bunun sonucunda yeniden yapılandırılmış bir yönetim muhasebesi kavramı olarak karşımıza çıkmıştır.

2.1. Yeni Yönetim Muhasebesi Teknikleri

1990'ların başında başlayan geleneksel yönetim muhasebesi tekniklerine yönelik kapsamlı eleştiriler, geleneksel tekniklerin maliyetleri kaydetmek için doğru bir yöntem sağlamadığını ve yöneticilerin seçimlerini ve karar vermelerini sınırladığını ortaya koymuştur. Geleneksel yönetim muhasebesi tekniklerinin eksiklikleri ve küresel dinamik ve rekabetçi iş bağlamında yararlı olamamalarının bir sonucu olarak, yeni teknikler için çağrılar yapılmıştır. Bu durum yönetim muhasebesi devrimini teşvik etmiştir. Bu devrim ABD ve İngiltere'de gerçekleşmiş ve bir dizi yeni yönetim muhasebesi tekniklerinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır (Rashid vd., 2020: 109-110).

Günümüz iş dünyasında doğru bilgiye sahip olmak, pazarda liderlik pozisyonu elde etmek için önemli bir faktördür. Yeni yönetim muhasebesi teknikleri de rekabet avantajı elde etmek için

ihtiyaç duyulan en doğru bilgileri işletme yönetimine sunmaktadır (Al-Khasawneh vd., 2020: 280). Modern yönetim muhasebesi ve geleneksel yönetim muhasebesi aşağıdaki tabloda karşılaştırılmıştır.

Tablo 1. Geleneksel ve yeni yönetim muhasebesi karşılaştırması

Geleneksel Yönetim Muhasebesi	Yeni Yönetim Muhasebesi
Kısa vadeli kar güdüsü	Uzun vadeli kar güdüsü
İç odaklı	Dış odaklı
Finansal yönelim	Değer odaklılık
Maliyet kontrolüne odaklanma	Müşteri değerine odaklanma
Performans ölçümü	Finansal Benchmarking ve çok boyutlu performans ölçümü
Fiyatlandırma kısa vadeli maliyet odaklı	Fiyatlandırma piyasa odaklı ve stratejik
Muhasebe ve operasyonel bilgiler ayrı ERP ve muhasebe sistemleri entegrasyonu	Parçalanmış sistem entegre

Kaynak: Jones vd., 2012.

Yeminli Mali Müşavirler Enstitüsü'ne (Chartered Institute of Management Accountants-CIMA) (2023) göre yeni yönetim muhasebesi teknikleri; finansal ve finansal olmayan bilgilere, dahili olarak üretilen bilgilere ve bir işletmeyi etkileyebilecek dış faktörlere ilişkin bilgilere önem veren bir yönetim tekniği biçimidir. yeni yönetim muhasebesi teknikleri, bir işletmenin karar verme ihtiyaçlarının çeşitli yönlerine doğru ve zamanında bilgi sağlar. Buna stratejik maliyetlendirme, stratejik karar, planlama, hedef maliyetlendirme, kontrol ve performans yönetimi ve değerlendirme dahildir (Alsoboa vd., 2015: 457). Ayrıca yeni yönetim muhasebesi teknikleri, kuruluşların altyapılarını ve muhasebe süreçlerini desteklemek için kullandıkları yöntemlerdir. Al-Khasawneh ve diğerlerine (2020) göre, yönetim muhasebesi tekniklerinin gelişimi, kuruluşlarda yönetim muhasebesi ilkelerine katkıda bulunmuş ve yönetim muhasebesi uygulamalarında değer yaratmıştır.

Dinamik ve rekabetçi ortamda ihtiyaç duyulan hayati bilgileri sağlayabilen daha gelişmiş yönetim muhasebesi tekniklerinin kullanılmasına yol açan geleneksel tekniklere yönelik eleştiriler nedeniyle özellikle de imalat şirketleri, artık Hedef Maliyetleme, Değer Zinciri Maliyetleme, Yaşam Döngüsü Maliyetleme, Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (ABC), Tam Zamanında Sistem, Toplam Kalite Yönetimi ve Kaizen maliyetleme gibi yeni yönetim muhasebesi tekniklerini benimsemektedir (Tabitha ve Ogungbade 2016: 50; Ajibolade, 2013: 229). Al-Khasawneh ve diğerleri (2020) tarafından yeni yönetim muhasebesi teknikleri aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

Tablo 2. Bazı yeni yönetim muhasebesi tekniklerinin listesi

Hedef maliyetleme	Değer zinciri maliyetleme
Sürekli iyileştirme	Toplam kalite yönetimi
Faaliyet tabanlı maliyetleme	Yaşam döngüsü maliyetleme
Kıyaslama	Tam Zamanında Üretim

3. Parçacık Sürü Optimizasyonu (PSO)

Yönetim muhasebesinin en son üretim teknolojilerine ve yönetim felsefelerine ayak uydurabilmesi için yeni bir bakış gerekmektedir. Modern zamanın yönetim muhasebesi süreci,

özellikle en son bilgi teknolojilerinin kullanımı yoluyla otomatik hale getirilmiştir. Bu da bizi, hızla değişen teknolojiye rağmen yönetim muhasebesinin değişmekte çok yavaş kalıp kalmadığını sorgulamaya itmektedir. PSO'nun yönetim muhasebesi uygulamalarına dahil edilmesi gereken bir bilgi teknolojisi olduğu düşünülmektedir. Çünkü PSO, yönetim muhasebesinin amacına hizmet edebilecek uygun kullanım alanı olan bir mühendislik yöntemidir.

Optimizasyon, verilen amaç veya amaçlar için belirli kısıtlamaların sağlanarak en uygun çözümün elde edilme sürecidir. Bilim insanları yeni bir fikir ortaya koyar ve optimizasyon aracılığıyla bu fikir geliştirilir. Bir fikri etkileyen parametre veya bilgi elektronik formata dönüştürülebildiği sürece, bilgisayar mükemmel bir optimizasyon aracıdır. Optimizasyon terminolojisinde her zaman en iyiye ulaşma arzusu söz konusudur. En iyi tanımlaması probleme, çözüm metoduna ve izin verilen toleransa bağlıdır. Geçmişten günümüze, karşılaşılan problemlerin çözülmesi amacıyla birçok optimizasyon teknikleri geliştirilerek değişik alanlara uygulanmıştır (Özsağlam ve Çunkaş, 2008: 299).

Klasik yöntemler olarak adlandırılan matematiksel yöntemler, optimizasyon problemlerinin çözümünde önceleri çok yaygın olarak kullanılmaktaydı. Bu tür yöntemlerin esnek olmaması ve matematiksel fonksiyonlarla tanımlama gereksinimi gibi dezavantajları, son zamanlarda bilim insanlarının genel amaçlı ve performansı yüksek yöntemler geliştirme çabalarını artırdığı gibi ve doğadaki olaylardan esinlenmeye başlamalarına da yol açmıştır. Tabiatındaki olaylar temel alınarak geliştirilen optimizasyon algoritmaları, sezgisel yöntemler olarak adlandırılmaktadır (Karaboğa, 2004). Bunlardan Genetik Algoritmalar (GA), Diferansiyel evrim algoritması ve PSO algoritmaları, optimizasyon problemlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Rahimpour vd., 2007: 552).

Çalışmanın konusunu teşkil eden PSO; sürü halinde hareket eden balıklar, böcekler ve kuşlardan esinlenerek Kennedy ve Eberhart tarafından (1995) geliştirilmiş bir optimizasyon yöntemidir. Temel olarak sürü zekasına dayanan bu algoritma, kuş ve hayvan sürüleri gibi bazı canlıların sürü davranışlarını taklit eder. Bu davranışlar, dış tehlikelerden uzak durmak ve besin kaynağı bulmaktır. Bu, sürüdeki tüm canlılarla iletişim kurarak sağlanır. PSO, problemin çözümünde bireyler arasında bilgi paylaşımına dayanmaktadır. Her bireye parçacık denir ve parçacıklardan oluşan popülasyona da sürü denir. Arama sırasında her parçacık sürüdeki en iyi konum yönüne göre konumunu güncellerken, aynı zamanda önceki deneyimlerinden de yararlanır. PSO algoritması temel olarak sürüde bulunan parçacıkların konumunun, parçacığın kendi en iyi konumuna ve aynı zamanda algortmada o ana kadar elde edilen en iyi çözüme sahip olan parçacığın konumuna yaklaştırılması esasına dayanır. Bu yaklaşma hızı rasgele gelişen durumdur ve çoğu zaman sürü içinde bulunan bireyler yeni hareketlerinde bir önceki konumdan daha iyi konuma gelirler ve bu süreç hedefe ulaşmaya kadar devam eder (Çelikdemir ve Özdemir, 2022: 20862). PSO, hayali bir senaryoda daha iyi açıklanabilir. Örneğin; bir grup kuş yiyecek aramak için bir alanda uçmaktadır ve bu alanda yalnızca bir parça yiyecek bulunmaktadır. Gruptaki her kuş, yiyeceğin tam yerini bilmiyor, fakat yiyecek kendileri arasındaki mesafenin farkındalar. Ayrıca bu mesafe bilgisini de gruptaki diğer bireyler ile paylaşmaktalar. Bu sayede yiyeceği bulmanın en kolay yolu, yiyeceğe en yakın olan bireyi takip etmektir (Zhu vd., 2011: 10163).

4. Araştırma Metodolojisi

Elektrik giderlerinin tahmin edilmesinde kullanılan optimizasyon modelinin geliştirilerek maliyet planlamasındaki etkisi konusunda yapılan araştırmaya ilişkin bilgiler yer almıştır. Mevcut optimizasyon modelinin geliştirilerek, konaklama işletmesinde tüketilen elektrik giderlerinin gerçeğe yakın tahmin edilmesindeki etkisinin ölçülmesini sağlamak çalışmanın amacını

oluşturmaktadır. “Optimizasyon modelinin geliştirilmesinin, elektrik giderlerinin tahmininde önceki modellemeye göre farklılık var mı?” sorusu araştırmamızın temel problemini oluşturmaktadır. Örnek olay yöntemi kullanılan çalışmada, PSO uygulaması için MATLAB paket program kullanılmıştır. Veriler, konaklama tesisinin 2018-2022 yılları arasında tükettiği elektrik faturaları ve işletmeden elde edilen bilgilerden oluşmaktadır. Bununla birlikte yeni değişken olan dış sıcaklık değerine ait veriler meteorolojik aylık ortalama sıcaklık değerlerinden elde edilmiştir (GSA, 2025). PSO algoritmasına dış sıcaklık değişkeni eklenerek yeni değerler oluşturulmuştur. Kullanılan veriler, bir konaklama işletmesinin 2018-2022 yılları arasında tükettiği elektrik faturalarından oluşmaktadır.

5. Uygulama

Mevcut konaklama işletmesi, Antalya ilinin Kemer ilçesinde faaliyet gösteren beş yıldızlı bir konaklama tesisidir. Daha önce aynı işletmede oda fiyatı ve konaklayan kişi sayısı değişkenleri kullanılarak PSO algoritması uygulanmış ve elektrik fatura giderleri tahmin edilmiştir (Eken ve Aksu, 2025: 124-126). Bu çalışmada ise yeni bir değişken olan dış sıcaklık değeri, önceki değerlere eklenerek, önceki çalışmada elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır. 2020 yılı Haziran, Temmuz Ağustos aylarına ait veriler hesaplamaya dahil edilmemiştir. Çünkü pandemiye içeren bu dönemdeki veriler, hesaplanacak tahmini hata payında yanılmalara sebep olacaktır.

2018-2022 Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarına ait toplam tüketim miktarları ve tutarları ile oda fiyatı, konaklayan sayısı ve ortalama dış sıcaklık değerleri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Yıllar itibariyle elektrik tüketim değerleri ve genel bilgiler

Yıllar	Aylar	Toplam tüketim miktarı (Kwh)	Toplam tutar (TL)	Oda fiyatı (kişi başı)	Toplam konaklayan sayısı	Ortalama dış sıcaklık değeri (°c)
2018	Haziran	808.920	356.978	1.466	45.118	21,5
	Temmuz	1.002.960	442.460	1.557	51.199	25,5
	Ağustos	1.038.240	498.409	1.557	51.691	26
2019	Haziran	834.120	579.405	1.745	46.091	23
	Temmuz	982.800	670.039	1.853	51.764	26
	Ağustos	1.027.368	666.983	1.853	52.787	26
2021	Haziran	589.419	546.992	2.333	27.627	21
	Temmuz	990.046	1.032.635	2.479	40.721	26,5
	Ağustos	1.026.017	1.100.499	2.479	37.383	26
2022	Haziran	773.931	2.538.169	2.880	39.081	28
	Temmuz	948.447	3.164.664	3.060	44.228	30,5
	Ağustos	998.604	4.267.029	3.060	45.604	31,5

Tablo 3’te, yıllar itibariyle tüketim değerleri ve tesis bilgileri verilmiş olup, bu bilgiler 2018 ve 2022 yılları arasında Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarını içeren elektrik faturalarından, tesis yetkilisinden alınan bilgilerden ve meteorolojik aylık ortalama sıcaklık değerlerinden elde edilerek tabloya eklenmiştir. Pandemi yılı olan 2020 yılı verileri tabloya eklenmemiştir. Çünkü pandemi yılında tüketim değerlerinde ve konaklayan sayılarında ciddi düşüşler yaşanmıştır. Bu düşüşleri uygulamaya yansıtacak, uygulamanın doğruluğunu etkileyeceğinden bizleri yanıltabilecektir. Bu bakımdan PSO uygulamasında 2020 yılına ait veriler kullanılmamıştır.

Tablo 3'teki verilere göre oda fiyatı ve konaklayan toplam kişi sayısı ve dış sıcaklık değerleri kullanılarak a, b, c, d, e, f ve g katsayıları hesaplanmıştır. Bununla ilgili tablolar aşağıdaki gibidir. Önerilen denklem modeli aşağıda verilmiştir.

$$\text{maliyet} = a \cdot (\text{oda fiyatı})^b + c \cdot (\text{kişi sayısı})^d + e \cdot (\text{dış sıcaklık değeri})^f + g$$

Tablo 4. Katsayı parametreleri

a	b	c	d	e	f	g
0,137495	0,059847	0,104615	0,125973	0,047684	0,283628	0,220764665

PSO kullanılarak hazırlanan Tablo 4'e göre katsayılar belirlenmiş olup, elde edilen bu verilere göre farklı olasılıklar kullanılarak elektrik tüketim değerleri hesaplanmıştır. Tablo 4'e göre a ve b katsayıları oda fiyatı sabit katsayılarını, c ve d toplam konaklayan kişi sayısı sabit katsayılarını ve e ve f ortalama dış sıcaklık değerini ve g ise sabit katsayılarını ifade eder. Tablo 4'teki veriler kullanılarak 2018-2021 tarihlerine ait ortalama ve toplam hata oranları belirlenmiştir. Belirlenen bu oranlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Ortalama ve tahmini hata oranları

Yıllar	Aylar	Toplam tüketim miktarı (Kwh)	Hesaplanan değer (Kwh)	Hata (%)
2018	Haziran	808.920	0,950874	17,54853
	Temmuz	1.002.960	0,963766	3,907869
	Ağustos	1.038.240	0,96492	7,061969
2019	Haziran	834.120	0,956388	14,65827
	Temmuz	982.800	0,967228	1,584458
	Ağustos	1.027.368	0,968241	5,755145
2021	Haziran	589.419	0,931933	58,1104
	Temmuz	990.046	0,959443	3,09108
	Ağustos	1.026.017	0,954523	6,968134
			Ortalama	13,18732
			Toplam	118,6858

Tablo 5'e göre, hesaplanan ortalama hata %13,18 olarak hesaplanmıştır. Tablo 5'e göre 2018, 2019 ve 2021 yılları için minimum hata, Temmuz 2019 için hesaplanmış olup %1,58 olarak bulunmuştur. Fakat en büyük hata ise Haziran 2021 için hesaplanmış olup %58,11 olarak bulunmuştur. Bu durumun pandemi sonrasına ait ilk tatil ayı olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bu aşamadan sonra 2022 yılı tüketim değerleri ve hata oranı hesaplanıp öteki yıllarla karşılaştırılacaktır. Bu bakımdan Tablo 4'teki katsayı parametreleri kullanılarak 2022 yılına ait hesaplamalar yapılmıştır. Buna ait sonuçlar ise Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. 2022 Yılı ortalama ve tahmini hata oranları

Yıllar	Aylar	Toplam tüketim miktarı (Kwh)	Hesaplanan değer (Kwh)	Hata (%)
2022	Haziran	773.931	0,961265	24,20549
	Temmuz	948.447	0,971308	2,410343
	Ağustos	998.604	0,97402	2,461835
			Ortalama	9,692557
			Toplam	29,07767

Tablo 6'ya göre, hesaplanan ortalama hata oranı %9,69 olarak hesaplanmıştır. Tablo 6'ya göre minimum hata Temmuz 2022 yılına ait olarak %2,41 olarak hesaplanmıştır. Benzer şekilde maksimum hata ise Haziran 2022 yılına ait olarak %24,20 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlara göre, daha önce tahmin edilen ortalama hata değerinden daha düşük bir hata oranı ile tüketim değerlerinin tahmin edildiği görülmüştür. Bunun neticesinde de önerilen denklem modeli ve parametrelerin gerçekçi olduğu söylenebilir.

Sonuç

Modern çağda yaşanan teknolojik gelişmeler tüm alanları etkisi altına aldığı gibi yönetim muhasebesi alanını da etkisi altına alarak gelişmesini sağlamıştır. Bu anlamda stratejik yönetim muhasebesi metotları ortaya çıkarak modern bir yönetim muhasebesi anlayışı oluşmuştur. Bu gelişmeler ile birlikte yönetim muhasebesi amacına ulaşmış, yöneticilerin ihtiyacı olan bilgileri istenilen zamanda sağlayarak doğru ve etkili karar almaları sağlanmıştır.

İşletme yöneticilerinin etkili karar alabilmeleri için doğru ve güvenilir bilgilere gereksinimleri vardır. Gerçeğe yakın bilgilerin de elde edilmesi, ancak çok hassas bir ölçüm yapılması ile mümkün olacaktır. Günümüzde hayatımızın adeta bir parçası haline gelen, yapay sinir ağı, yapay zeka, bulut teknolojisi, derin öğrenme, makine öğrenme gibi teknolojik gelişmeler, her konuda hassas ve ayrıntılı bilgiyi bizlere sunabilmektedir. Daha çok fen bilimleri alanı uygulamalarında rastladığımız bu teknolojiler, artık günümüzde sosyal bilimler alanlarında da kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada da fen bilimleri alanı uygulamalarında karşımıza çıkan PSO algoritmasının, yönetim muhasebesine entegre edilerek uygulaması yapılmıştır. İlk başta bu algoritmanın yönetim muhasebesinde kullanılabilir olup olmadığı sınanmış ve tam bir uyum içinde çalıştığı görülmüştür. İlerleyen süreçte gelecek yıllardaki en doğru tahminler yapılarak yönetim muhasebesini esas gayesine ulaştıracak bilgilerin elde edilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada PSO algoritması kullanılarak işletmenin elektrik tüketim değerleri incelenmiştir. Bu çalışmada oluşturulan denklem modeline, daha önceki bir çalışmada önerilen denklem modelindeki oda fiyatı ve konaklayan sayısı değişkenlerinin yanında dış sıcaklık değerleri değişkeni de eklenerek üç değişkenli ve yedi parametrelili bir denklem modeli önerilmiş ve iki değişkenli ve beş parametrelili olan diğer çalışmayla karşılaştırılmıştır. Veriler 2018-2022 yılları arasındaki Haziran-Temmuz-Ağustos aylarına ait elektrik faturalarından, işletme bilgilerinden ve meteorolojik aylık ortalama sıcaklık değerlerinden oluşmaktadır.

İki değişken beş parametrelili olarak önerilen denklem modelinde elde edilen bulgularla %14,53'lük bir hata payı hesaplanmış, yeni eklenen dış sıcaklık değeri ile birlikte bu pay %13,18'lik bir hata payına düşmüştür. Bu durum eklenen dış sıcaklık değeri ile birlikte önerilen yeni denklem modelinin kullanılan elektrik tüketim değerlerine bağımlı olduğunu göstermiştir. Yani elektrik tüketimi ortalama aylık sıcaklık değerlerine göre de değişmektedir. Bu çalışma, yeni değişkenler ve parametreler eklenerek denklem modeli geliştirildikçe hata paylarında düşüşler olacağını ve yapılacak öngörülerin gerçeğe daha yakın bulunacağını göstermiştir.

Bundan sonraki çalışmalarda, yönetim muhasebesine entegre edilerek uygulanan PSO algoritması için çoklu değişkenlerin kullanılması önerilebilir.

Kaynakça

- Ajibolade, S. O. (2013). Management accounting systems design and company performance in Nigerian manufacturing companies: A contingency theory perspective. *British Journal of Arts and Social Sciences*, 14, 228-244.
- Akdeniz, N.E., ve Kaya, E. (2021). Stratejik yönetim aracı olarak hedef maliyetleme yönteminin havayolu işletmelerinde uygulanabilirliği. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 14(3), 1079-1107. <https://doi.org/10.29067/muvu.896988>

- Aksu, İ. (2017). Bilişim teknolojilerinden muhasebeye açılan pencere: Bulut muhasebesi. *Birey ve Toplum Dergisi*, 7(13), 79-102.
- Al-Khasawneh, S. M., Endut, W. A., & Rashid, M. N. (2020). Relationship between modern management accounting techniques and organizational performance of industrial sector listed in Amman stock exchange. *International Journal of Management, Accounting and Economics*, 7(5), 278-300.
- Alsoboa, S., Khattab, A., & Al-Rawad, M. (2015). The extent to which the Jordanian private industrial companies Use SMA techniques. *European Journal of Business and Management*, 7(7), 456-465.
- Altınbay, A., ve Seylan, B. (2019). Modern maliyet muhasebesinin son safhası: Kaynak tüketim muhasebesi modeli. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 3(3), 295-320. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.597446>
- Apak, İ., ve Duman, H. (2020). The use of management accounting / strategic management accounting tools and effect on performance: A research in Turkey. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 22(4), 580-610. <https://doi.org/10.31460/mbdd.634289>
- Burns, J., Ezzamel, M., & Scapens, R. (1999). Management accounting change in the UK. *Management Accounting*, 77(3).
- Coşkun Arslan, M., ve Karkacıoğlu, A. (2019). Dijital dönüşüm sürecinde yönetim muhasebesinin geleceğini etkileyen faktörlere kavramsal bir bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 430-442.
- CIMA (2023). <https://myfuture.cimaglobal.com/starting-a-career-in-management-accounting/> (Erişim Tarihi: 25 Mart 2024)
- Çelikdemir, S., ve Özdemir, M. T. (2022). A new approach in the cost estimation of a hydroelectric power plants in Türkiye based on geographical features. *International Journal of Energy Research*, 46(14), 20858-20872. <https://doi.org/10.1002/er.8384>
- Eken, T., ve Aksu, İ. (2025). Konaklama işletmelerinde enerji maliyet planlamasının optimizasyonu: Elektrik giderleri üzerine bir araştırma. *Journal of Yasar University*, 20(77), 112-132. <https://doi.org/10.19168/jyasar.1525613>
- Ever, D., ve Demircioğlu, E. N. (2023). Yönetim muhasebesi açısından toplam kalite yönetimi 4.0 ve yalnız altı sigma yaklaşımları. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 14(2), 782-805. <https://doi.org/10.54688/ayd.1364747>
- GSA, (2025). GSA (Global Solar Atlas), <https://globalsolaratlas.info/map>. Erişim Tarihi: 08.04.2025.
- Hacırüstemoğlu, R., ve Şakrak, M. (2002). Maliyet Muhasebesinde Güncel Yaklaşımlar. İstanbul. Türkmen Kitabevi.
- Jones, T., Atkinson, H., Lorenz, A., & Harris, P. (2012). *Strategic Managerial Accounting: Hospitality, Tourism & Events Applications 6th edn*. Goodfellow Publisher.
- Karaboğa, D. (2004). Yapay Zeka Optimizasyon Algoritmaları. Atlas Yayınları.
- Kennedy, J., & Eberhart, R. (1995). Particle swarm optimization. *In Proceedings of ICNN'95-international conference on neural networks*, 4, s. 1942-1948. IEEE.
- Köse, T. (2007). Yönetim muhasebesinde değişim ve yönetim muhasebesi eğitiminin incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 215-234.
- Özer, Ö., ve Ercan, C. (2021). Stratejik yönetim muhasebesi araçlarının hastane performansına etkisinin tespitine yönelik bir araştırma. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 8(19), 179-194.
- Özsağlam, M. Y., ve Çunkaş, M. (2008). Optimizasyon problemlerinin çözümü için parçaçık sürü optimizasyon algoritması. *Politeknik Dergisi*, 11(4), 299-305.
- Rahimpour, E., Rashtchi, V., & Pesaran, M. (2007). Parameter identification of deep-bar induction motors using genetic algorithm. *Electrical Engineering*, 89(7), 547-558.
- Rashid, M. M., Ali, M. M., & Hossain, D. M. (2020). Strategic management accounting. *Asian Journal of Accounting Research*, 6(1), 109-132.
- Şahin, Y. (2019). Sezgisel ve metasezgisel yöntemlerin gezgin satıcı problemi çözüm performanslarının kıyaslanması. *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(4), 911-932. <https://doi.org/10.11616/basbed.v19i51339.558208>

- Tabitha, N., & Ogungbade, O. I. (2016). Cost accounting techniques adopted by manufacturing and service industry within the last decade. *International Journal of Advances in Management and Economics*, 5(1), 48-61.
- Talha, M., Raja, J. B., Seetharam, A., & Jain, S. P. (2010). A new look at management accounting. *Journal of Applied Business Research*, 26(4), 83-96.
- Zhu, H., Wang, K., & Chen, Y. (2011). Particle Swarm Optimization (PSO) for the constrained portfolio optimization problem. *Expert Systems with Applications*, 38(8), 10161-10169. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2011.02.075>

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Görkem ÇERİKCİOĞLU ÇELİK*

Makale Adı/Article Name

Mali Tablolar Analizi: Bir Deri İşletmesi Üzerine İnceleme

Financial Statements Analysis: A study of a Leather Enterprise

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye'de faaliyet gösteren bir deri işletmesinin mali durumu, mali tablo analiz yöntemleri aracılığıyla detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Araştırmada, işletmenin 2021 ve 2022 yıllarına ait bilanço ve gelir tabloları, karşılaştırmalı tablolar analizi, dikey yüzde analizi ve oran analizi yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular, işletmenin kısa vadeli mali durumunu sektördeki diğer işletmelerle karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın verilerinden yararlanılarak gerçekleştirilen analizler, işletmenin likidite ve kârlılık göstergelerinin sektör ortalamalarının üzerinde olduğunu, ancak etkinlik oranlarında iyileştirmeye ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur. Çalışma, işletmenin belirli bir döneme ait kısa vadeli mali durumunu ve performansını ayrıntılı bir şekilde analiz etmeyi ve dönemsel değişiklikleri vurgulamayı amaçlamaktadır. Araştırmada, "Örnek Olay Çalışması" (Event Study) yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntemin kullanıldığı durumlarda, mali analiz tekniklerinden Karşılaştırmalı Tablolar Analizi (Yatay Analiz), Dikey Analiz (Dikey Yüzde Analizi) ve Oran (Rasyo) Analizi yöntemlerinden faydalanılmaktadır. Araştırmada kullanılan mali tablolar Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan temin edilmiş ve veriler Microsoft Office Excel programı kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Mali tablolar, Mali tablolar analizi.

ABSTRACT

In this study, the financial position of a leather enterprise in Turkey is analysed in detail using financial statement analysis methods. In the study, balance sheets and income statements for the years 2021 and 2022 were analysed using comparative table analysis, vertical percentage analysis and ratio analysis techniques. The findings obtained revealed the short-term financial position of the enterprise in comparison with other enterprises in the sector. Analyses using data from the Central Bank of the Republic of Turkey show that the liquidity and profitability indicators of the enterprise are above the sector averages, but efficiency ratios need improvement. The focus of this study is to examine in detail the short-term financial position and performance of the enterprise for a certain period and to highlight the changes between periods. In the study, the 'Event Study' method was used. In the case studies where this method is applied, Comparative Tables Analysis (Horizontal Analysis), Vertical Analysis (Vertical Percentage Analysis) and Ratio Analysis are used as financial analysis techniques. However, trend analysis, which is a technique for evaluating long-term trends, is not included in the scope of this study. The financial statements required for the research were obtained from the Public Disclosure Platform and the data obtained were analysed and interpreted in Microsoft Office Excel programme.

Keywords: Accounting, Financial Statements, Financial Statement Analysis.

Extended Abstract

The aim of this study is to evaluate the financial position of a leather enterprise selected among the enterprises in the manufacturing sector traded in Borsa Istanbul in line with the data obtained from the balance sheet and income statement, which are the basic financial statements. The analysed enterprise is a leather enterprise under the manufacturing sector and has an important place in its own activity group. It is thought that the study will make a significant contribution to the literature since it deals with the methods used in financial statement analysis in detail and focuses on the practical applications of these methods. The focus of this study is to examine in detail the short-term financial position and performance of the enterprise for a certain period and to highlight the changes between periods. In this direction, the study uses Comparative Tables Analysis (Horizontal Analysis), Vertical Analysis (Vertical Percentage Analysis) and Ratio Analysis methods. However, trend analysis is excluded from the scope of this study since it is intended for the evaluation of long-term trends. At the beginning of the study, a literature review was carried out and the data obtained from the financial statements of the enterprise were presented in table format. Based on these tables, the results of the analyses are evaluated and interpreted. During the interpretation of the analyses, the ratio analysis results for the year 2022, which are included in the sector reports published by the Central Bank every three years, and the data on the asset and resource structure of the sector, and the ratio analysis results for the year 2022, which are included in the sector reports published by the Central Bank every three years, are used. The results of the financial analysis techniques applied for the purpose of the study are summarised below:

According to the results of the comparative tables analysis, it is seen that Enterprise A significantly improved its financial performance in 2022. It increased its total assets by 101.91% to approximately TL 1.3 billion and doubled its assets. This growth is mainly due to the increase in current assets and shareholders' equity. In addition, the reduction in long-term debt is considered as a positive development in terms of the sustainability of the financial structure of the Company. However, the increase in short-term liabilities reveals that the Company needs to pay more attention to liquidity management. The Company continued to support sustainable growth strategies by maintaining a balance between debt management, profitability targets and investment strategies. In 2022, the significant increase in sales revenues and profitability indicates a strong improvement in the overall financial performance of the business. However, the rapid increase in costs and fluctuations observed in the income statement point to the need for more effective cost management in the future. According to the results of the vertical percentage analysis, it is seen that Enterprise A has a stronger financial structure compared to the sector averages. While the high equity ratio increases the financial resilience of the company, the low short-term borrowing ratio is considered as a positive indicator in terms of risk management. However, the low current asset ratio indicates that a more careful and proactive approach should be adopted in liquidity management. The high level of the Company's fixed assets indicates that the Company pursues a strategic investment policy towards long-term growth targets. Considering the sectoral dynamics, ensuring a strategic balance in the resource structure and strengthening liquidity management are critical for sustainable growth targets. The performance of Enterprise A in 2022 is noteworthy with its strong gross profit margin, effective operational management and high net profitability ratios. This clearly demonstrates the company's operational efficiency and success in achieving its profitability targets. On the other hand, the high ratio of marketing expenses indicates that the effectiveness of these expenditures should be analysed in more detail. The ratio analysis of Enterprise A for 2022 reveals that its financial structure is in a strong position compared to the sector averages. The Company's performance in basic liquidity indicators such as current ratio, liquidity ratio and cash ratio is above the sector averages, indicating that its capacity to meet its short-term liabilities is high and liquidity risk is at low levels. Healthy cash flow and effective liquidity management are among the key factors supporting the Company's financial stability. However, although the company has achieved or exceeded the sector averages in areas such as inventory management, receivable collection and working capital utilisation, there is a need for improvement in the effective utilisation of tangible fixed assets, asset turnover and debt repayment processes. When analysed in terms of borrowing ratios, it is seen that Enterprise A follows an equity-weighted financing strategy that minimises the borrowing risk. The fact that

the debt ratio is well below the sector averages and the ratio of equity to total assets is at high levels is considered as an important advantage that increases the financial resilience of the enterprise. In addition, the Company's profitability performance is well above the sector averages. High sales profitability largely compensated for some weaknesses observed in cost management. However, the fact that operating expenses and interest expenses are high compared to the sector reveals the need for improvement in the cost control and financial management processes of the enterprise. In general, the superior performance of Enterprise A in liquidity and profitability ratios clearly demonstrates the soundness of its financial structure and its competitive advantage in the sector. However, improvements in the efficiency of operational processes and cost management will further improve the financial strength and sustainable growth capacity of the enterprise.

Giriş

Muhasebe, bir işletmenin mali nitelikli işlemlerinin kaydedilmesi, sınıflandırılması, özetlenmesi, analiz edilmesi, yorumlanması ve raporlanması süreçlerini kapsayan bir disiplindir. Bu işlemler arasında, kaydetme, sınıflandırma ve özetleme, muhasebenin birincil işlevleri olarak tanımlanırken; analiz etme, yorumlama ve raporlama ise ikincil işlevlerdir. Muhasebe, bilgi üretimi ve iletişimi sağlayan bir sistem olarak bu görevleri yerine getirir. Mali nitelikteki işlemler, belgeler aracılığıyla muhasebe sistemine aktarılır. Sürecin ilk adımı, bu işlemlerin yevmiye defterine kaydedilmesidir. Ardından, işlemler büyük defterde sınıflandırılır, kesin mizan ve kâr-zarar hesabında özetlenir. Nihai olarak, bilanço ve gelir tablosu gibi muhasebe raporları oluşturularak bilgi kullanıcılarına (yöneticiler, ortaklar, devlet, kredi kurumları...) sunulur. Muhasebenin ikincil işlevlerini yerine getirme sorumluluğu, işletme muhasebecileri, bilgi kullanıcıları ve mali analistlere aittir. Bu süreçte, mali analiz teknikleri kullanılarak mali tablolara analizler uygulanır ve bu analizlerden elde edilen sonuçlar yorumlanır (Çömlekçi vd., 2006: 1).

Mali analiz teknikleri Karşılaştırmalı Tablolar Analizi (Yatay Analiz), Dikey Analiz (Dikey Yüzde Analizi), Oran Analizi ve Trend Analizi olmak üzere temelde dört grupta toplanabilir. Mali analizler, bir işletmenin mali durumunu ve faaliyet sonuçlarını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen çalışmalardır. Bu analizler, işletmenin temel ve ikincil hedeflerine ulaşım ulaşılamadığını belirlemek, eğer bu hedeflere ulaşamamışsa nedenlerini tespit etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca, işletmenin faaliyetlerinde başarı ve etkinlik düzeyini ölçme, üretim ve fiyat politikalarını değerlendirme, işletme faaliyetlerini izleme ve kontrol etme gibi alanlarda da önemli katkılar sunar. Bunun yanı sıra, mali analizler planlama süreçlerini destekler ve olası başarısızlık durumlarına karşı önleyici tedbirlerin alınmasına yardımcı olur. Bu nedenle mali analizler, işletme yönetiminde stratejik bir araç olarak kritik bir rol oynar (Aydın vd., 2010: 93).

Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul'da (BIST) işlem gören imalat sektöründeki işletmeler arasından seçilen bir deri işletmesinin temel mali tabloları olan bilanço ve gelir tablosundan elde edilen veriler ışığında mali durumunu değerlendirmektir. Çalışmanın, mali tablo analizinde kullanılan yöntemleri ayrıntılı bir şekilde ele alması ve bu yöntemlerin pratik uygulamalarına odaklanması nedeniyle literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın odak noktası, işletmenin belirli bir döneme ait kısa vadeli mali durumunu ve performansını ayrıntılı bir şekilde incelemek ve dönemler arasındaki değişiklikleri öne çıkarmaktır. Çalışmada, "Örnek Olay Çalışması" (Event Study) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin uygulandığı örnek olaylarda, mali analiz tekniklerinden Karşılaştırmalı Tablolar Analizi (Yatay Analiz), Dikey Analiz (Dikey Yüzde Analizi) ve Oran (Rasyo) Analizi kullanılmaktadır. Ancak, uzun vadeli eğilimlerin değerlendirilmesine yönelik bir teknik olan trend analizi, bu çalışmanın kapsamına dahil edilmemiştir. Araştırma için gerekli mali tablolar, Kamuyu Aydınlatma Platformu'ndan elde edilmiş ve elde edilen veriler Microsoft Office Excel programında analiz edilerek yorumlanmıştır. Çalışmanın başlangıç aşamasında literatür taraması gerçekleştirilmiş ve işletmenin mali tablolarından elde edilen veriler tablo formatında sunulmuştur. Bu tablolardan hareketle analiz sonuçları değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Analizlerin yorumlanması sırasında Merkez

Bankası'nın her üç yılda bir yayımladığı sektör raporlarında yer alan 2022 yılına ait oran analizi sonuçları ile sektörün varlık ve kaynak yapısına ilişkin veriler de analize katılmıştır.

1. Literatür Özeti

Akaytay vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada, farklı faaliyet alanlarında yer alan işletmelerin finansal oranlarının anlamlı derecede farklılaşıp farklılaşmadığını incelenmiştir. Çalışmada, TCMB'nin 2012 yılına ait 58 alt sektör tablosundan elde edilen 47 finansal oran, ANOVA analizi ile değerlendirilmiştir. Çalışma bulguları, bazı finansal oranların faaliyet alanlarına göre anlamlı farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu farklılıkların, mallar ve hizmetler arasındaki yapısal farklılardan, müşteri profillerinden ve duran varlık yatırımlarından kaynaklandığı belirlenmiştir.

İskenderoğlu vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye enerji sektörü ile Avrupa enerji sektörünün finansal performansını karşılaştırılması amaçlanmıştır. Araştırmada, 2009-2012 yıllarına ait TCMB verileri ile Avrupa'da faaliyet gösteren 79 enerji işletmesinin finansal tablolarından elde edilen veriler oran analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma, likidite, mali yapı, verimlilik ve kârlılık oranları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular, Avrupa enerji sektörünün, Türkiye enerji sektörüne kıyasla daha güçlü bir finansal performansa sahip olduğunu göstermektedir. Avrupa enerji sektöründe kısa vadeli borçların daha düşük, likidite oranlarının ise daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Kahveci ve Turna (2016) tarafından yapılan çalışmada, BİST'te işlem gören 11 turizm işletmesinin finansal performansını değerlendirilmiştir. Çalışmada, işletmelerin finansal oranları hesaplanmış ve bu oranlar TOPSIS yöntemi kullanılarak performans puanlarına dönüştürülmüştür. Çalışma sonuçları, performans puanlarının belirlenmesinde etkili olan öncelikli finansal oranların tespit edildiğini göstermektedir.

Gümüş vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada, BİST'te Metal Eşya ve Makine sektöründe faaliyet gösteren 27 firmanın finansal performansını TOPSIS yöntemiyle analiz etmiştir. Araştırmada, 2014-2015 yıllarına ait bilanço ve gelir tablosu verileri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, en yüksek ve en düşük performansa sahip firmaların sıralamalarında büyük ölçüde tutarlılık olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bazı firmaların sıralamalarında önemli değişiklikler gözlemlenmiştir.

Sanalan Bilici ve Aydın (2018) tarafından yapılan çalışmada, konaklama işletmeciliği faaliyetlerini de içeren bir işletmenin mali tabloları finansal analiz yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Araştırmada, 2011-2016 yıllarına ait mali tablolar kullanılarak trend analizi, karşılaştırmalı tablolar analizi, dikey analiz ve oran analizi yöntemleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, şirketin dönen varlık oranının duran varlık oranına kıyasla daha yüksek olduğunu, öz kaynaklarında büyüme kaydedildiğini, satış gelirleri ile maliyetlerin paralel bir seyir izlediğini, dönen varlıklar içerisinde nakit ve nakit benzerlerinin en büyük paya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, cari oranın normal seviyenin biraz altında olduğu, asit-test oranının uygun bir seviyede bulunduğu ve nakit oranının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Yılmaz ve Aslan (2018) tarafından yapılan çalışmada, konaklama ve yiyecek hizmetleri alt sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarını oran analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışmada, 2013-2015 yıllarına ait sektörel bilançolardan elde edilen veriler kullanılmıştır. Çalışmada, işletme ölçekleri ile finansal performans göstergeleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, küçük ölçekli işletmelerin likidite oranlarının zayıf olduğu, buna karşılık büyük ölçekli işletmelerin finansal yapılarının daha güçlü olduğu belirlenmiştir.

Ülker ve Aslan (2020) tarafından yapılan çalışmada, BİST Perakende Ticaret Sektöründe faaliyet gösteren BİM, Migros ve CarrefourSA'nın finansal performanslarını oran analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmada, 2015-2018 yıllarına ait bağımsız denetimden geçmiş finansal tablolar değerlendirilmiş ve likidite, faaliyet, mali yapı ile kârlılık oranları kullanılmıştır. Çalışma bulguları, likidite oranları açısından Migros'un en iyi, CarrefourSA'nın ise en zayıf durumda olduğunu göstermektedir. BİM'in stok ve aktif devir hızları ile faaliyet kârlılığı bakımından diğer

işletmelere kıyasla daha iyi bir performans sergilediği belirlenmiştir. Ancak hem CarrefourSA'nın hem de Migros'un net kâr oranlarının düşük olduğu tespit edilmiştir.

Mazman İtik (2021) tarafından yapılan çalışmada, BIST'te faaliyet gösteren bir gıda işletmesinin mali tabloları analiz edilerek işletmenin finansal durumu değerlendirilmiştir. Çalışmada, 2015-2019 yıllarına ait bilanço ve gelir tabloları kullanılmış; Karşılaştırmalı Analiz, Dikey Analiz, Trend Analizi ve Oran Analizi teknikleri uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, işletmenin 2019 yılında net çalışma sermayesinin azaldığını ancak borç ödeme gücünün korunduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, finansal giderlerdeki artış nedeniyle kâr seviyesinin düştüğü tespit edilmiştir.

Güngör (2022) tarafından yapılan çalışmada, çalışma sermayesi yönetiminin havacılık sektöründe faaliyet gösteren firmaların finansal performansına etkileri incelenmiştir. Bu kapsamda, Amerika merkezli on havayolu firmasına ait veriler panel veri analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İlk aşamada modelin birim ve zaman etkilerinin geçerliliği test edilmiş, ardından sabit ve rassal etki modelleri oluşturulmuş, uygun modelin seçimi için Hausman testi uygulanmış ve temel varsayım testleri yapılmıştır. Elde edilen bulgular, çalışmaya en uygun modelin Driscoll-Kraay tahmincisi olduğunu göstermiştir. Analiz sonuçları, net çalışma sermayesinin firma performansı üzerinde güçlü ve pozitif etkisinin bulunduğunu ortaya koyarken, firmaların hem 2008 küresel finansal krizden hem de COVID-19 salgınından ciddi ölçüde olumsuz etkilendiğini de göstermiştir.

Kılıç Karamahmutoğlu (2022) tarafından yapılan çalışmada, Covid-19 pandemisinin, BIST'te Ulaştırma ve Turizm Endekslerinde yer alan işletmelerin finansal performansı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu amaçla oran analizi yöntemi kullanılarak 16 işletmenin finansal oranları incelenmiş ve Covid-19 öncesi ile sonrası dönemlerdeki değişimler parametrik olmayan testlerle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, pandeminin likidite oranları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını, ancak mali yapı, faaliyet ve kârlılık oranlarında değişimlere yol açtığını göstermektedir. Ulaştırma sektöründe borçlanma oranlarının arttığı, buna karşın turizm sektöründe azaldığı belirlenmiştir. Her iki sektörde de kârlılık oranlarının olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir.

Güngör (2023) tarafından yapılan çalışmada, COVID-19 salgınının Filipinler'deki firmalar üzerindeki etkileri, sermaye yapısı oranları aracılığıyla değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, analizde kriter olarak firmaların sermaye yapısı oranları kullanılmış ve analiz sürecinde çok kriterli karar verme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Kriterlerin ağırlıklandırılmasında CRITIC yöntemi, alternatiflerin değerlendirilmesi için ise EDAS yöntemi tercih edilmiştir. Elde edilen bulgular, firmaların sermaye yapısı açısından performanslarının COVID-19'dan birbirine benzer düzeylerde etkilendiğini ya da sermaye yapısının görece katı yapısı nedeniyle salgının etkisinin sınırlı kaldığını göstermiştir.

Onocak (2023) tarafından yapılan çalışmada, BIST'te işlem gören konaklama işletmelerinin finansal performansını analiz ederek karar alma süreçlerinde kullanılabilecek finansal göstergelerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, 2017-2021 yıllarını kapsayan beş yıllık dönemde, işletmelerin finansal performansları CRITIC yöntemi ile ağırlıklandırılmış ve TOPSIS yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada, bilanço ve gelir tablolarından elde edilen 11 finansal oran performans kriteri olarak kullanılmış ve bu oranların ağırlıkları CRITIC yöntemi ile belirlenmiştir. TOPSIS yöntemi ile işletmelerin performans sıralaması yapılmış ve MAALT kodlu işletmenin en yüksek performansı gösterdiği belirlenmiştir. Performans kriterleri ile hisse senedi getirileri arasında güçlü bir pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Güngör (2024) tarafından yapılan çalışmada, BIST'te işlem gören dört spor kulübünün finansal performansı incelenmiştir. Bu bağlamda, CRITIC metodu ile çalışmada kullanılan kriterler ağırlıklandırılmış, SAW metodu ile alternatiflerin performansları değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, finansal performans ile sportif başarı arasında bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur.

Yılmaz (2024) tarafından yapılan çalışmada, BIST'te Taş ve Toprak Sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin kârlılık oranlarını etkileyen finansal değişkenleri incelenmiştir. Araştırmada, 2009-2022 dönemine ait 12 şirketin verileri panel veri analizi ve logaritmik normalizasyon

yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, kısa vadeli yabancı kaynakların dönen varlıklar ile brüt kâr/zararın, duran varlık kârlılık oranları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir. Özellikle, kısa vadeli borçların etkin yönetiminin duran varlık ve devamlı sermaye kârlılık oranlarını artırdığı belirlenmiştir. Brüt kâr/zararın ise net kârlılık oranı üzerinde belirleyici bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Tüm bu çalışmalar birlikte ele alındığında, mali analize yönelik literatürün zaman içerisinde hem sektörel çeşitlilik kazandığı hem de kullanılan yöntemler bakımından daha kapsamlı bir hâle geldiği anlaşılmaktadır. İşletmelerin faaliyet gösterdiği sektörler göre finansal oranlarla anlamlı farklılıkların gözlemlenmesi, sektör temelli analizlerin gerekliliğini ortaya koyarken; oran analizi, CRITIC, TOPSIS, SAW, EDAS gibi çok kriterli karar verme yöntemleri ile panel veri analizi gibi tekniklerin uygulanması, analizlere analitik derinlik kazandırmaktadır. Buna ek olarak; COVID-19 gibi kriz dönemlerinin finansal oranlar üzerindeki etkisinin incelenmesi, finansal performansın çevresel faktörlere karşı duyarlılığını ortaya koymaktadır. Genel olarak literatür, işletmelerin finansal yapılarını; sektörün özellikleri, firma büyüklüğü, ekonomik dalgalanmalar ve kriz koşulları gibi çok boyutlu etkenlerin şekillendirdiğini ortaya koymakta; bu çerçevede gerçekleştirilecek analizlerin hem yatay hem de dikey karşılaştırmalarla desteklenmesinin önemini vurgulamaktadır.

2. Uygulama

2.1. Karşılaştırmalı Tablolar Analizi (Yatay Analiz)

Bir işletmenin mali durumunu kendi içinde değerlendirmeyi hedefleyen karşılaştırmalı tablolar analizi, işletmenin ardışık en az iki ya da daha fazla faaliyet dönemine ait mali tablolarındaki kalemlerde zaman içinde gerçekleşen değişimleri belirlemeyi ve bu değişimlerin nedenleri ile sonuçlarını değerlendirmeyi içerir. Bu analiz yöntemi, birden fazla yıla ait mali tabloların karşılaştırılmasına dayandığından, dinamik bir analiz türü olarak nitelendirilmektedir (Toroslu, M. V. ve Durmuş, C. N. 2017: 113).

Çalışmada, karşılaştırmalı tablolar analizi kapsamında 2022 ve 2021 yıllarına ait veriler kullanılarak bilanço ve gelir tablosu kalemleri değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. A işletmesinin 2021 ve 2022 yıllarını kapsayan bilanço verilerinden elde edilen karşılaştırmalı tablolar analizi Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. A İşletmesinin 2021-2022 Yılları Karşılaştırmalı Bilanço Analizi

	2021	2022	Mutlak Değişim	% Değişim
VARLIKLAR				
Dönen Varlıklar	421 521 242	886 234 885	464 713 643	110,25
Nakit ve Nakit Benzerleri	147 111 619	205 354 810	58 243 191	39,59
Finansal Yatırımlar	0	265 882 311	265 882 311	-
Kullanımı Kısıtlı Banka Kredileri	0	188 457	188 457	-
Vadeye Kadar Elde Tutulacak Finansal Yatırımlar	0	265 693 854	265 693 854	-
Ticari Alacaklar	89 273 510	189 621 987	100 348 477	112,41
İlişkili Taraflardan Ticari Alacaklar	77 822 303	166 442 252	88 619 949	113,87
İlişkili Olmayan Taraflardan Ticari Alacaklar	11 451 207	23 179 735	11 728 528	102,42
Diğer Alacaklar	7 261 477	8 740 585	1 479 108	20,37

İlişkili Taraflardan Diğer Alacaklar	6 709 879	8 454 640	1 744 761	26,00
İlişkili Olmayan Taraflardan Diğer Alacaklar	551 598	285 945	-265 653	-48,16
Stoklar	154 909 802	163 022 348	8 112 546	5,24
Peşin Ödenmiş Giderler	13 994 229	18 594 040	4 599 811	32,87
İlişkili Taraflara Peşin Ödenmiş Giderler	10 095	10 095	0	0
İlişkili Olmayan Taraflara Peşin Ödenmiş Giderler	13 984 134	18 583 945	4 599 811	32,89
Cari Dönem Vergisiyle İlgili Varlıklar	2 375 472	34 698 795	32 323 323	1360,71
Diğer Dönen Varlıklar	385 133	320 009	-65 124	-16,91
İlişkili Olmayan Taraflardan Diğer Dönen Varlıklar	385 133	320 009	-65 124	-16,91
ARA TOPLAM	415 311 242	886 234 885	470 923 643	113,39
Satış Amaçlı Sınıflandırılan Duran Varlıklar	6 210 000	0	-6 210 000	-100
DURAN VARLIKLAR	213 913 804	396 785 060	182 871 256	85,49
Finansal Yatırımlar	7 724 212	7 906 388	182 176	2,36
İtfa Edilmiş Maliyetiyle Ölçülen Finansal Varlıklar	7 724 212	7 906 388	182 176	2,36
Diğer Alacaklar	336 337	15 328 445	14 992 108	4457,47
İlişkili Taraflardan Diğer Alacaklar	0	14 853 098	14 853 098	
İlişkili Olmayan Taraflardan Diğer Alacaklar	336 337	475 347	139 010	41,33
Öz kaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımlar	18 574 853	51 908 021	33 333 168	179,45
Yatırım Amaçlı Gayrimenkuller	0	13 740 000	13 740 000	
Maddi Duran Varlıklar	125 194 654	236 845 206	111 650 552	89,18
Kullanım Hakkı Varlıkları	49 125 659	48 040 603	-1 085 056	-2,21
Maddi Olmayan Duran Varlıklar	569 770	519 895	-49 875	-8,75
Ertelemiş Vergi Varlığı	12 388 319	22 496 502	10 108 183	81,59
TOPLAM VARLIKLAR	635 435 046	1 283 019 945	647 584 899	101,91
KAYNAKLAR				
KISA VADELİ YÜKÜMLÜLÜKLER	260 967 538	560 954 660	299 987 122	114,95

Kısa Vadeli Borçlanmalar	29 800 860	28 671 428	-1 129 432	-3,79
İlişkili Olmayan Taraflardan Kısa Vadeli Borçlanmalar	29 800 860	28 671 428	-1 129 432	-3,79
Banka Kredileri	3 787 394	5 802 017	2 014 623	53,19
Kiralama İşlemlerinden Borçlar	25 977 243	22 632 734	-3 344 509	-12,87
Diğer Kısa Vadeli Borçlanmalar	36 223	236 677	200 454	553,39
Uzun Vadeli Borçlanmaların Kısa Vadeli Kısımları	42 853 115	57 913 139	15 060 024	35,14
İlişkili Olmayan Taraflardan Uzun Vadeli Borçlanmaların Kısa Vadeli Kısımları	42 853 115	57 913 139	15 060 024	35,14
Banka Kredileri	42 853 115	57 913 139	15 060 024	35,14
Ticari Borçlar	153 491 310	334 737 758	181 246 448	118,08
İlişkili Taraflara Ticari Borçlar	27 004 683	96 093 671	69 088 988	255,84
İlişkili Olmayan Taraflara Ticari Borçlar	126 486 627	238 644 087	112 157 460	88,67
Çalışanlara Sağlanan Faydalar Kapsamında Borçlar	7 493 781	14 420 410	6 926 629	92,43
Diğer Borçlar	7 525 921	23 046 188	15 520 267	206,22
İlişkili Olmayan Taraflara Diğer Borçlar	7 525 921	23 046 188	15 520 267	206,22
Ertelemiş Gelirler (Müşteri Sözleşmelerinden Doğan Yükümlülüklerin Dışında Kalanlar)	7 641 714	25 363 326	17 721 612	231,91
İlişkili Taraflardan Ertelemiş Gelirler (Müşteri Sözleşmelerinden Doğan Yükümlülüklerin Dışında Kalanlar)	3 676 788	20 013 734	16 336 946	444,33
İlişkili Olmayan Taraflardan Ertelemiş Gelirler (Müşteri Sözleşmelerinden Doğan Yükümlülüklerin Dışında Kalanlar)	3 964 926	5 349 592	1 384 666	34,92
Dönem Karı Vergi Yükümlülüğü	6 561 288	65 999 499	59 438 211	905,89
Kısa Vadeli Karşılıklar	5 599 549	10 802 912	5 203 363	92,92

Çalışanlara Sağlanan Faydalara İlişkin Kısa Vadeli Karşılıklar	3 766 744	7 553 657	3 786 913	100,54
Diğer Kısa Vadeli Karşılıklar	1 832 805	3 249 255	1 416 450	77,28
ARA TOPLAM	260 967 538	560 954 660	299 987 122	114,95
UZUN VADELİ YÜKÜMLÜLÜKLER	166 516 809	148.000.778	-18 516 031	-11,12
Uzun Vadeli Borçlanmalar	138 428 458	94 192 257	-44 236 201	-31,96
İlişkili Olmayan Taraflardan Uzun Vadeli Borçlanmalar	138 428 458	94 192 257	-44 236 201	-31,96
Banka Kredileri	117 197 828	71 113 602	-46 084 226	-39,32
Kiralama İşlemlerinden Borçlar	21 230 630	23 078 655	1 848 025	8,70
Diğer Borçlar	133 731	0	-133 731	-100
İlişkili Olmayan Taraflara Diğer Borçlar	133 731	0	-133 731	-100
Uzun Vadeli Karşılıklar	5 322 268	7 764 031	2 441 763	45,88
Çalışanlara Sağlanan Faydalara İlişkin Uzun Vadeli Karşılıklar	5 322 268	7 764 031	2 441 763	45,88
Ertelenmiş Vergi Yükümlülüğü	22 632 352	46 044 490	23 412 138	103,45
TOPLAM YÜKÜMLÜLÜKLER	427 484 347	708 955 438	281 471 091	65,84
ÖZ KAYNAKLAR	207 950 699	574 064 507	366 113 808	176,06
Ana Ortaklığa Ait Öz kaynaklar	207 950 699	574 064 507	366 113 808	176,06
Ödenmiş Sermaye	49 221 970	49 221 970	0	0
Sermaye Düzeltme Farkları	5 500 255	5 500 255	0	0
Kar veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Birikmiş Diğer Kapsamlı Gelirler (Giderler)	91 249 084	170 150 739	78 901 655	86,47
Yeniden Değerleme ve Ölçüm Kazançları (Kayıpları)	91 249 084	170 150 739	78 901 655	86,47
Maddi Duran Varlık Yeniden Değerleme Artışları (Azalışları)	94 384 117	176 576 661	82 192 544	87,08
Tanımlanmış Fayda Planları Yeniden Ölçüm Kazançları (Kayıpları)	-3 135 033	-6 425 922	3 290 889	-51,21
Kardan Ayrılan Kısıtlanmış Yedekler	1 207 513	3 124 610	1 917 097	158,76
Geçmiş Yıllar Karları veya Zararları	14 420 002	58 672 812	-44 252 810	-75,42

Net Dönem Karı veya Zararı	46 351 875	287 394 121	241 042 246	520,03
TOPLAM	635 435 046	1 283 019 945	647 584 899	101,91
KAYNAKLAR				

Kaynak: Kamuyu Aydınlatma Platformu, 2024

A İşletmesi'nin 2021-2022 yıllarına ait karşılaştırmalı bilanço analizi, şirketin finansal yapısında önemli değişimlere işaret etmektedir. Varlıklar tarafında, dönen varlıklar %110,25 oranında artış göstererek 886 milyon TL'ye ulaşmıştır. Bu artış, özellikle ticari alacaklardaki %112,41'lik büyüme ve finansal yatırımlara yapılan 265 milyon TL'lik eklemeye açıklanmaktadır. Nakit ve nakit benzerlerindeki %39,59 oranındaki artış ise işletmenin likidite pozisyonunun güçlendiğini ortaya koymaktadır. Cari dönem vergisiyle ilgili varlıklarda %1360,71 gibi olağanüstü bir artış gözlemlenmesi, işletmenin vergi varlık ve yükümlülük yönetiminde önemli bir değişim yaşadığını göstermektedir. Duran varlıklar %85,49 artışla 396 milyon TL seviyesine yükselmiş olup, bu büyümede maddi duran varlıklar (%89,18) ve öz kaynak yöntemiyle değerlendirilen yatırımlar (%179,45) belirleyici olmuştur. Bunun yanı sıra, yatırım amaçlı gayrimenkuller kaleminde gerçekleşen 13,74 milyon TL'lik yeni varlık, şirketin uzun vadeli stratejik yatırımlara yöneldiğini göstermektedir.

Kaynaklar açısından değerlendirildiğinde, kısa vadeli yükümlülükler %114,95 oranında artarak 561 milyon TL'ye ulaşmıştır. Bu artış, özellikle ticari borçlardaki %118,08 ve çalışanlara sağlanan faydalara ilişkin borçlardaki %92,43'lük artış ile açıklanabilir. Ayrıca, dönem kârı vergi yükümlülüğünde %905,89 oranında bir artış kaydedilmesi, şirketin kârlılığındaki önemli yükselişi yansıtmaktadır. Öte yandan, uzun vadeli yükümlülükler %11,12 oranında azalma göstermiş, bu düşüşte özellikle uzun vadeli borçlanmalardaki %31,96 oranındaki azalma dikkat çekmiştir. Bu durum, şirketin borç yönetiminde daha temkinli ve sürdürülebilir bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır.

İşletmenin öz kaynakları %176,06 oranında artış göstererek 574 milyon TL seviyesine ulaşmıştır. Bu artışta, net dönem kârının %520,03 oranında büyüyerek 287 milyon TL'ye ulaşması belirleyici olmuştur. Ayrıca, yeniden değerlendirme ve ölçüm kazançlarındaki %86,47 oranındaki artış, öz kaynakların güçlenmesine katkı sağlamıştır. Ancak, geçmiş yıllar kârlarının %75,42 oranında azalması, önceki dönemlerden devreden kârların büyük ölçüde dağıtıldığını veya kullanıldığını işaret etmektedir.

A İşletmesinin 2021 ve 2022 yıllarını kapsayan gelir tablosundan elde edilen karşılaştırmalı tablolar analizi Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. A İşletmesinin 2021-2022 Yılları Karşılaştırmalı Gelir Tablosu Analizi

KÂR VEYA ZARAR KISMI	2021	2022	Mutlak Değişim	% Değişim
Hasılat	432 405 300	1 358 955 850	926 550 550	214,28
Satışların Maliyeti	-240 677 306	-793 746 820	-553 069 514	229,80
TİCARİ	191 727 994	565 209 030	373 481 036	194,80
FAALİYETLERDEN BRÜT KAR (ZARAR)	191 727 994	565 209 030	373 481 036	194,80
Genel Yönetim	-15 894 109	-31 500 857	-15 606 748	98,19
Giderleri				
Pazarlama Giderleri	-103 027 063	-253 249 896	-150 222 833	145,81
Araştırma ve Geliştirme Giderleri	-2 086 778	-4 267 317	-2 180 539	104,49
Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler	52 170 803	97 298 485	45 127 682	86,50
Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler	-55 620 650	-59 572 851	-3 952 201	7,11
ESAS FAALİYET KARI (ZARARI)	67 270 197	313 916 594	246 646 397	366,65

Yatırım	6 237 622	7 622 786	1 385 164	22,21
Faaliyetlerinden Gelirler				
Öz kaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımların Karlarından (Zararlarından) Paylar				
FİNANSMAN GELİRİ (GİDERİ) ÖNCESİ FAALİYET KARI (ZARARI)	82 319 272	354 872 548	272 553 276	331,09
Finansman Gelirleri	57 039 986	83 577 610	26 537 624	46,52
Finansman Giderleri	-85 979 022	-81 449 977	4 529 045	-5,27
SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER VERGİ ÖNCESİ KARI (ZARARI)	53 380 236	357 000 181	303 619 945	568,79
Sürdürülen Faaliyetler Vergi (Gideri) Geliri	-7 028 361	-69 606 060	-62 577 699	890,36
Dönem Vergi (Gideri) Geliri	-6 561 288	-65 999 499	-59 438 211	905,89
Ertelenmiş Vergi (Gideri) Geliri	-467 073	-3 606 561	-3 139 488	672,16
SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER DÖNEM KARI (ZARARI)	46 351 875	287 394 121	241 042 246	520,03
Dönem Kârının (Zararının) Dağılımı				
Ana Ortaklık Payları	46 351 875	287 394 121	241 042 246	520,03
Sürdürülen Faaliyetlerden Başına Kazanç	0,0094	0,0584	0,049	521,28
DİĞER KAPSAMLI GELİR KISMI				
Kar veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Maddi Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları (Azalışları)				
Tanımlanmış Fayda Planları Yeniden Ölçüm Kazançları (Kayıpları)	-765 597	-4 273 882	-3 508 285	458,24
Kar veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Diğer Kapsamlı Gelire İlişkin Vergiler				
Maddi Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları (Azalışları), Vergi Etkisi	-9 455 849	-9 697 394	-241 545	2,55
	-9 647 248	-10 680 387	-1 033 139	10,71

Tanımlanmış Fayda Planları Ölçüm (Kayıpları), Etkisi	Yeniden Kazançları Vergi	191 399	982 993	791 594	413,58
DİĞER KAPSAMLI GELİR (GİDER)		66 956 539	78 901 655	11 945 116	17,84
TOPLAM KAPSAMLI GELİR (GİDER)		113 308 414	366 295 776	252 987 362	223,27
Toplam Kapsamlı Gelirin Dağılımı					
Ana Ortaklık Payları		113 308 414	366 295 776	252 987 362	223,27

Kaynak: Kamuyu Aydınlatma Platformu, 2024

A İşletmesi'nin 2021 ve 2022 yıllarını kapsayan gelir tablosu, firmanın faaliyet performansı ve kârlılık seviyesindeki önemli değişimlere ışık tutmaktadır. Bu dönemde, işletmenin hasılatı %214,28 oranında artarak 1,35 milyar TL'ye ulaşmıştır; bu durum, şirketin satış hacminde önemli bir genişlemeyi işaret etmektedir. Öte yandan, satışların maliyeti %229,80 oranında bir artışla 793 milyon TL'ye yükselmiştir. Satış gelirlerindeki artışın maliyetlerdeki yükseliş hızının gerisinde kalması, brüt kâr marjı üzerinde olumsuz bir etkiye bulunma potansiyeline sahiptir. Buna rağmen, ticari faaliyetlerden elde edilen brüt kâr, %194,80 oranında artışla 565 milyon TL'ye ulaşmış ve şirketin ana faaliyetlerini yüksek kârlılık düzeyiyle sürdürmeye devam ettiğini ortaya koymuştur.

Şirketin genel yönetim giderleri %98,19, pazarlama giderleri %145,81 ve Ar-Ge giderleri %104,49 oranında artış göstermiştir. Bu artışlar, büyüyen operasyonların ve artan faaliyet hacminin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, giderlerin hasılat artış oranının gerisinde kalması, şirketin operasyonel verimliliğini artırdığını göstermektedir. Ayrıca, esas faaliyetlerden elde edilen diğer gelirler %86,50 oranında artarken, esas faaliyetlerden kaynaklanan diğer giderlerde yalnızca %7,10 oranında sınırlı bir artış kaydedilmiştir. Bu faktörler, esas faaliyet kârının %366,65 oranında artışla 313 milyon TL'ye ulaşmasını sağlamıştır.

Şirketin finansman gelirleri %46,52 artışla 83 milyon TL'ye yükselirken, finansman giderleri %5,27 azalarak 81 milyon TL'ye gerilemiştir. Bu durum, şirketin finansman faaliyetlerinde iyileşme sağladığını ve net finansman maliyetlerini azalttığını göstermektedir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, sürdürülen faaliyetlerden elde edilen vergi öncesi kâr, %568,79 gibi dikkate değer bir artışla 357 milyon TL seviyesine ulaşmıştır. Vergi yükümlülükleri %890,36 gibi yüksek bir oranla artarak 69 milyon TL'ye çıkmıştır. Ancak, bu artışa rağmen, dönem kârı %520,03 oranında yükselerek 287 milyon TL'ye ulaşmıştır. Ayrıca, şirketin pay başına kazancında %521,28'lik bir artış gerçekleşmiş ve bu durum, hissedarların elde ettiği getirinin önemli ölçüde arttığını ortaya koymuştur. Diğer kapsamlı gelir kalemleri incelendiğinde, maddi duran varlıkların yeniden değerlendirme artışları %20,34 oranında artış gösterirken, tanımlanmış fayda planlarının yeniden ölçüm kayıplarında %458,24 oranında belirgin bir artış yaşanmıştır. Bu gelişmeler, gelir tablosunda bazı dalgalanmalara yol açmış olmakla birlikte, toplam kapsamlı gelir %223,27'lik bir artışla 366 milyon TL seviyesine ulaşmıştır.

2.2. Dikey Yüzde Analizi

Bu çalışmanın temel amacı, mali tablolarda yer alan her bir kalemin, dahil olduğu toplam içerisindeki yüzdelik paylarının yeterli düzeyde olup olmadığını belirlemektir. Mutlak değerlerin okunması ve karşılaştırılması sırasında ortaya çıkan zorluklara rağmen, bu yöntemin uygulanması, tabloların daha kolay anlaşılmasını ve ifade edilmesini sağlamaktadır. Dikey yüzde analizi tekniği, birden fazla döneme ait finansal tabloların yüzde yöntemiyle hazırlanarak karşılaştırılmasında veya aynı sektörde faaliyet gösteren diğer işletmelerle kıyaslanmasında kullanılabileceği gibi, tek bir döneme ait bilanço ile gelir tablosuna da uygulanabilir. Eğer bu teknik birden fazla döneme ait finansal tabloların ya da aynı sektördeki diğer işletmelerle karşılaştırılması için kullanılırsa, dinamik analiz gerçekleştirilmiş olur. Diğer yandan, tek bir

döneme ait bilanço ve gelir tablosuna uygulanması durumunda ise, statik analiz yapılmış olur (Toroslu, M. V. ve Durmuş, C. N. 2017: 119).

Bilançonun yüzdesel olarak ifade edilmesinde aşağıdaki formüller kullanılmaktadır:

Genel Toplama Göre= (Kalem x 100) / Aktif veya Pasif Toplamı (1)

Grup Toplamına Göre= (Kalem x 100) / Grup Toplamı (2)

Gelir tablosunun yüzdesel olarak ifade edilmesinde ise aşağıdaki formül uygulanmaktadır:

(Gelir Tablosu Kalemi x 100) / Net Satışlar (3)

Tablo 3'te, A İşletmesi'nin bilanço verilerinin dikey yüzde yöntemine göre düzenlenmiş hali sunulmaktadır. Dikey yüzde yöntemiyle yapılan analizlerde, iki aşamalı bir yorumlama süreci takip edilebilir. İlk aşamada, her bir kalemin genel toplam içindeki oranı incelenirken, ikinci aşamada bu kalemin bağlı olduğu grup toplamı içindeki oranı analiz edilmektedir.

Tablo 3. A İşletmesinin 2022 Yılı Dikey Yüzdeler Yöntemine Göre Bilanço Analizi

	2022	Grup Toplamına Göre %	Genel Toplama Göre %
VARLIKLAR			
Dönen Varlıklar	886 234 885	100	69,07
Nakit ve Nakit Benzerleri	205 354 810	23,17	16,00
Finansal Yatırımlar	265 882 311	30,00	20,72
Kullanımı Kısıtlı Banka Kredileri	188 457	0,02	0,01
Vadeye Kadar Elde Tutulacak Finansal Yatırımlar	265 693 854	21,40	20,71
Ticari Alacaklar	189 621 987	21,40	14,78
İlişkili Taraflardan Ticari Alacaklar	166 442 252	18,78	12,97
İlişkili Olmayan Taraflardan Ticari Alacaklar	23 179 735	2,62	1,81
Diğer Alacaklar	8 740 585	0,99	0,68
İlişkili Taraflardan Diğer Alacaklar	8 454 640	0,95	0,66
İlişkili Olmayan Taraflardan Diğer Alacaklar	285 945	0,03	0,02
Stoklar	163 022 348	18,39	12,71
Peşin Ödenmiş Giderler	18 594 040	2,10	1,45
İlişkili Taraflara Peşin Ödenmiş Giderler	10 095	0,00	0,00
İlişkili Olmayan Taraflara Peşin Ödenmiş Giderler	18 583 945	2,10	1,45
Cari Dönem Vergisiyle İlgili Varlıklar	34 698 795	3,92	2,70
Diğer Dönen Varlıklar	320 009	0,04	0,02
İlişkili Olmayan Taraflardan Diğer Dönen Varlıklar	320 009	0,04	0,02
ARA TOPLAM	886 234 885	100	69,07
DURAN VARLIKLAR	396 785 060	100	30,93

Finansal Yatırımlar	7 906 388	1,99	0,62
İtfa Edilmiş Maliyetiyle	7 906 388	1,99	0,62
Ölçülen Finansal Varlıklar			
Diğer Alacaklar	15 328 445	3,86	1,19
İlişkili Taraflardan Diğer	14 853 098	3,74	1,16
Alacaklar			
İlişkili Olmayan	475 347	0,12	0,04
Taraflardan Diğer			
Alacaklar			
Öz kaynak Yöntemiyle	51 908 021	13,08	4,05
Değerlenen Yatırımlar			
Yatırım Amaçlı	13 740 000	3,46	1,07
Gayrimenkuller			
Maddi Duran Varlıklar	236 845 206	59,69	18,46
Kullanım Hakkı Varlıkları	48 040 603	12,11	3,74
Maddi Olmayan Duran	519 895	0,13	0,04
Varlıklar			
Ertelenmiş Vergi Varlığı	22 496 502	5,67	1,75
TOPLAM VARLIKLAR	1 283 019 945		100
KAYNAKLAR			
KISA VADELİ	560 954 660	100	43,72
YÜKÜMLÜLÜKLER			
Kısa Vadeli Borçlanmalar	28 671 428	5,11	2,23
İlişkili Olmayan	28 671 428	5,11	2,23
Taraflardan Kısa Vadeli			
Borçlanmalar			
Banka Kredileri	5 802 017	1,03	0,45
Kiralama	22 632 734	4,03	1,76
İşlemlerinden Borçlar			
Diğer Kısa Vadeli	236 677	0,04	0,02
Borçlanmalar			
Uzun Vadeli	57 913 139	10,32	4,51
Borçlanmaların Kısa			
Vadeli Kısımları			
İlişkili Olmayan	57 913 139	10,32	4,51
Taraflardan Uzun Vadeli			
Borçlanmaların Kısa			
Vadeli Kısımları			
Banka Kredileri	57 913 139	10,32	4,51
Ticari Borçlar	334 737 758	59,67	26,09
İlişkili Taraflara Ticari	96 093 671	17,13	7,49
Borçlar			
İlişkili Olmayan	238 644 087	42,54	18,60
Taraflara Ticari Borçlar			

Çalışanlara Sağlanan Faydalar	Sağlanan Kapsamında	14 420 410	2,57	1,12
Borçlar				
Diğer Borçlar		23 046 188	4,11	1,80
İlişkili Taraplara Diğer Borçlar	Olmayan	23 046 188	4,11	1,80
Ertelenmiş (Müşteri Sözleşmelerinden Doğan Yükümlülüklerin Dışında Kalanlar)	Gelirler	25 363 326	4,52	1,98
İlişkili Taraplardan Ertelenmiş (Müşteri Sözleşmelerinden Doğan Yükümlülüklerin Dışında Kalanlar)		20 013 734	3,57	1,56
İlişkili Taraplardan Ertelenmiş Gelirler (Müşteri Sözleşmelerinden Doğan Yükümlülüklerin Dışında Kalanlar)	Olmayan	5 349 592	0,95	0,42
Dönem Karı	Vergi	65 999 499	11,77	5,14
Yükümlülüğü				
Kısa Vadeli Karşılıklar		10 802 912	1,93	0,84
Çalışanlara Sağlanan Faydalara İlişkin Kısa Vadeli Karşılıklar		7 553 657	1,35	0,59
Diğer Kısa Vadeli Karşılıklar		3 249 255	0,58	0,25
ARA TOPLAM		560 954 660	100	43,72
UZUN VADELİ YÜKÜMLÜLÜKLER		148 000 778	100	11,54
Uzun Vadeli Borçlanmalar		94 192 257	63,64	7,34
İlişkili Taraplardan Uzun Vadeli Borçlanmalar	Olmayan	94 192 257	63,64	7,34
Banka Kredileri		71 113 602	48,05	5,54
Kiralama İşlemlerinden Borçlar		23 078 655	15,59	1,80
Uzun Vadeli Karşılıklar		7 764 031	5,25	0,61
Çalışanlara Sağlanan Faydalara İlişkin Uzun Vadeli Karşılıklar		7 764 031	5,25	0,61
Ertelenmiş (Müşteri Sözleşmelerinden Doğan Yükümlülüklerin Dışında Kalanlar)	Vergi	46 044 490	31,11	3,59
TOPLAM YÜKÜMLÜLÜKLER		708 955 438		55,26
ÖZ KAYNAKLAR		574 064 507	100	44,74

Ana Ortaklığa Ait Öz kaynaklar	574 064 507	100	44,74
Ödenmiş Sermaye	49 221 970	8,57	3,84
Sermaye Düzeltme Farkları	5 500 255	0,96	0,43
Kar veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Birikmiş Diğer Kapsamlı Gelirler (Giderler)	170 150 739	29,64	13,26
Yeniden Değerleme ve Ölçüm Kazançları (Kayıpları)	170 150 739	29,64	13,26
Maddi Duran Varlık Yeniden Değerleme Artışları (Azalışları)	176 576 661	30,76	13,76
Tanımlanmış Fayda Planları Yeniden Ölçüm Kazançları (Kayıpları)	-6 425 922	-0,55	-0,24
Kardan Ayrılan Kısıtlanmış Yedekler	3 124 610	0,54	0,24
Geçmiş Yıllar Karları veya Zararları	58 672 812	2,51	1,12
Net Dönem Karı veya Zararı	287 394 121	50,06	22,40
TOPLAM KAYNAKLAR	1 283 019 945		100

Kaynak: Kamuyu Aydınlatma Platformu, 2024

A İşletmesinin 2022 yılı bilançosu, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) verilerine göre deri ürünleri imalat sektörünün ortalamalarıyla kıyaslandığında, varlık ve kaynak yapısı açısından belirgin farklılıklar içermektedir. Sektör genelinde dönen varlıklar toplam varlıkların %82,67'sini, duran varlıklar ise %17,33'ünü oluştururken, A İşletmesinde dönen varlıklar %69,07, duran varlıklar ise %30,93 oranında gerçekleşmiştir. Bu durum, işletmenin sektöre kıyasla daha düşük bir likidite esnekliğine sahip olduğunu ancak uzun vadeli sabit yatırımlara ağırlık verdiğini ortaya koymaktadır. Dönen varlıklar içinde finansal yatırımların %20,72 gibi yüksek bir orana sahip olması, işletmenin kısa vadeli nakit yönetiminde stratejik bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Kaynak yapısı açısından incelendiğinde, sektörde kısa vadeli yabancı kaynakların oranı %60,84, uzun vadeli yabancı kaynakların oranı %9,07, öz kaynakların oranı ise %30,09 olarak belirlenmiştir. Buna karşın, A İşletmesinde bu oranlar sırasıyla %43,72, %11,54 ve %44,74 düzeyinde gerçekleşmiştir. A İşletmesinin kısa vadeli yabancı kaynak oranının sektör ortalamasının altında, uzun vadeli yabancı kaynak oranının ise üzerinde olması, borçlanma stratejisinde daha uzun vadeye odaklandığını işaret etmektedir. Ticari borçların toplam içindeki %26,09'luk payı ise, işletmenin operasyonel faaliyetlerinden kaynaklanan borçlarının sektör ortalamasına kıyasla daha yönetilebilir seviyede olduğunu göstermektedir.

A İşletmesinin %44,74 olarak gerçekleşen öz kaynak oranı, sektör ortalaması olan %30,09'un oldukça üzerindedir. Bu durum, işletmenin sağlam bir sermaye yapısına sahip olduğunu ve dış finansman gereksinimini büyük ölçüde sınırladığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, net dönem kârının öz kaynaklar içindeki %22,40'lık oranı, işletmenin kârlılığının sermaye birikimine önemli bir katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 4. A İşletmesinin 2022 Yılı Dikey Yüzdeler Yöntemine Göre Gelir Tablosu Analizi

KÂR VEYA ZARAR KISMI	2022	%
Hasılat	1 358 955 850	100
Satışların Maliyeti	-793 746 820	-58,41
TİCARİ FAALİYETLERDEN BRÜT KAR (ZARAR)	565 209 030	41,59
BRÜT KAR (ZARAR)	565 209 030	41,59
Genel Yönetim Giderleri	-31 500 857	-2,32
Pazarlama Giderleri	-253 249 896	-18,64
Araştırma ve Geliştirme Giderleri	-4 267 317	-0,31
Esas Faaliyetlerden Diğer Gelirler	97 298 485	7,16
Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler	-59 572 851	-4,38
ESAS FAALİYET KARI (ZARARI)	313 916 594	23,10
Yatırım Faaliyetlerinden Gelirler	7 622 786	0,56
Öz kaynak Yöntemiyle Değerlenen Yatırımların Karlarından (Zararlarından) Paylar	33 333 168	2,45
FİNANSMAN GELİRİ (GİDERİ) ÖNCESİ FAALİYET KARI (ZARARI)	354 872 548	26,11
Finansman Gelirleri	83 577 610	6,15
Finansman Giderleri	-81 449 977	-5,99
SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER VERGİ ÖNCESİ KARI (ZARARI)	357 000 181	26,27
Sürdürülen Faaliyetler Vergi (Gideri) Geliri	-69 606 060	-5,12
Dönem Vergi (Gideri) Geliri	-65 999 499	-4,86
Ertelenmiş Vergi (Gideri) Geliri	-3 606 561	-0,27
SÜRDÜRÜLEN FAALİYETLER DÖNEM KARI (ZARARI)	287 394 121	21,15
DÖNEM KARI (ZARARI)	287 394 121	21,15
Dönem Kârının (Zararının) Dağılımı		
Ana Ortaklık Payları	287 394 121	21,15
Sürdürülen Faaliyetlerden Pay Başına Kazanç	0,0584	4,30
DİĞER KAPSAMLI GELİR KISMI		
Kar veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacaklar	78 901 655	5,81
Maddi Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları (Azalışları)	92 872 931	6,83
Tanımlanmış Fayda Planları Yeniden Ölçüm Kazançları (Kayıpları)	-4 273 882	-0,31
Kar veya Zararda Yeniden Sınıflandırılmayacak Diğer Kapsamlı Gelire İlişkin Vergiler	-9 697 394	-0,71
Maddi Duran Varlıklar Yeniden Değerleme Artışları (Azalışları), Vergi Etkisi	-10 680 387	-0,79
Tanımlanmış Fayda Planları Yeniden Ölçüm Kazançları (Kayıpları), Vergi Etkisi	982 993	0,07
DİĞER KAPSAMLI GELİR (GİDER)	78 901 655	5,81
TOPLAM KAPSAMLI GELİR (GİDER)	366 295 776	26,95
Toplam Kapsamlı Gelirin Dağılımı		
Ana Ortaklık Payları	366 295 776	26,95

Kaynak: Kamuyu Aydınlatma Platformu, 2024

A İşletmesinin 2022 yılına ait gelir tablosunun dikey yüzdeler yöntemiyle yapılan analizi, işletmenin finansal performansının güçlü ve sürdürülebilir bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Toplam hasılat 1.358.955.850 TL olarak gerçekleşmiş, satışların maliyeti ise bu tutarın %58,41'ini oluşturmuştur. Buna bağlı olarak, brüt kâr marjı %41,59 gibi dikkate değer bir seviyeye ulaşmıştır. Bu durum, işletmenin üretim maliyetlerini etkili bir şekilde yönetebildiğini ve satışlardan tatmin edici bir kâr elde ettiğini ortaya koymaktadır.

Faaliyet giderleri analiz edildiğinde, genel yönetim giderlerinin %2,32, pazarlama giderlerinin ise %18,64 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Pazarlama giderlerinin yüksekliği, A İşletmesinin pazar payını genişletme ve marka bilinirliğini artırma yönünde stratejik adımlar attığını düşündürmektedir. Diğer yandan, Ar-Ge giderlerinin %0,31 seviyesinde kalması, bu alanda yapılan yatırımların sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Esas faaliyetlerden elde edilen diğer gelirler %7,16 oranında pozitif bir katkı sağlarken, diğer giderler %4,38 seviyesinde kalmıştır. Bu durum, esas faaliyet kârlılığının güçlü bir şekilde korunmasına olanak tanımaktadır.

Esas faaliyet kârı, toplam hasılatın %23,10'u düzeyinde gerçekleşmiş olup, bu oran işletmenin ana faaliyetlerinden elde ettiği gelirin güçlü ve sürdürülebilir bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Finansman gelirlerinin %6,15, finansman giderlerinin ise %5,99 oranında gerçekleşmesi, finansal risklerin kontrol altında tutulduğunu ortaya koymaktadır. Sürdürülen faaliyetler vergi öncesi kârı %26,27 gibi oldukça yüksek bir seviyeye ulaşırken, dönem sonunda net kârlılık oranı %21,15 olarak kaydedilmiştir. Bu durum, A İşletmesinin operasyonel verimliliğini ve kârlılığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Diğer kapsamlı gelir kalemleri incelendiğinde, toplam kapsamlı gelirin %26,95 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle maddi duran varlıkların yeniden değerlemesinden kaynaklanan artışlar, kapsamlı gelire önemli bir katkı sağlamıştır.

2.3. Oran Analizi

Tablo 5. A İşletmesinin 2022 Yılı Likidite Oranları ve Merkez Bankası Ortalamaları

Likidite Oranları	2022 Yılı Şirket Ortalaması	2022 Yılı Merkez Bankası Ortalamaları (deri ile ilgili ürünlerin imalatı sektörü)
Cari Oran ²	1,58	1,44
Likidite (Asit-Test) Oranı ³	1,29	0,82
Nakit Oran ⁴	0,84	0,27

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2022

Cari oran için genel kabul gören kural, bu oranın 2 seviyesinde olmasıdır. Bu durumda, her 1 liralık kısa vadeli yabancı kaynağa karşılık 2 liralık dönen varlığın bulunması uygun görülmektedir. Cari oran, dönen varlıkların herhangi bir değer kaybı yaşamadan kısa vadeli yükümlülükleri ne ölçüde karşılayabileceğini gösterir. Bir başka deyişle cari oran, kreditorler için bir güven marjı ölçütüdür. Özetle, cari oran bir işletmenin kısa vadeli borç ödeme kapasitesini ifade eder. Gelişmekte olan ülkelerde ise cari oranın 1,5 seviyelerinde olması yeterli kabul edilmektedir. Yapılan analizde A İşletmesinin cari oranı 1,58 olarak hesaplanmış ve bu değer sektör ortalaması olan 1,44'ün üzerinde yer almaktadır. Bu sonuç, şirketin kısa vadeli yükümlülüklerini dönen varlıkları ile güvenli bir şekilde karşılayabildiğini ve likidite yönetiminde başarılı olduğunu göstermektedir.

Likidite (Asit-Test) oranı için genel kabul gören değer 1 seviyesidir. Bu oran, her 1 liralık kısa vadeli yabancı kaynağa karşılık, bu borcun ödenmesinde kullanılabilecek 1 liralık dönen varlık bulunduğunu ifade eder. Likidite oranı açısından değerlendirildiğinde, A İşletmesi'nin oranı 1,29 olup, sektör ortalaması olan 0,82'nin oldukça üzerinde bir seviyededir. Stokların dönen varlıklardan çıkarılmasıyla yapılan daha muhafazakâr bir analizde dahi, şirketin kısa vadeli yükümlülüklerini stoklara bağımlı kalmadan karşılayabilme kapasitesinin güçlü olduğu görülmektedir. Bu durum, şirketin nakit ve nakit benzeri varlıklardaki yeterliliğini ve likidite sağlamlığını teyit etmektedir.

² Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar

³ Dönen Varlıklar-Stoklar/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar

⁴ Hazır Değerler/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar

Nakit oranının 1'den büyük olmaması ve 0,20'nin altına düşmemesi genel olarak istenen bir durumdur. Bu oran, her 1 liralık kısa vadeli yabancı kaynağa karşılık dönen varlıklar içinde 1 liralık hazır değer bulunduğunu ifade eder. Elde edilen nakit oranı verileri, şirketin likidite yönetimindeki etkinliğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. A İşletmesi'nin nakit oranı 0,84 olarak hesaplanmış olup, bu oran sektör ortalaması olan 0,27 seviyesinin oldukça üzerindedir. Bu durum, şirketin nakit ve nakit benzeri varlıklarının güçlü olduğunu ve ani nakit ihtiyaçlarını karşılayabilme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. A İşletmesinin 2022 Yılı Etkinlik Oranları ve Merkez Bankası Ortalamaları

Etkinlik Oranları	2022 Yılı Şirket Ortalaması	2022 Yılı Merkez Bankası Ortalamaları (deri ile ilgili ürünlerin imalatı sektörü)
Aktif Devir Hızı ⁵	1,06	1,20
Çalışma Sermayesi Devir Hızı ⁶	1,53	1,50
Net Çalışma Sermayesi Devir Hızı ⁷	4,18	5,00
Maddi Duran Varlıklar Devir Hızı ⁸	5,74	21,90
Alacak Devir Hızı ⁹	7,17	7,10
Alacakların Tahsil Süresi ¹⁰	50,21	-
Stok Devir Hızı ¹¹	5,00	4,6
Stok Devir Süresi ¹²	73	-
Borç Devir Hızı ¹³	2,40	7,50

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2022

A İşletmesinin 2022 yılı etkinlik oranlarının, Merkez Bankası tarafından yayımlanan deri ürünleri imalat sektörü ortalamaları ile karşılaştırıldığında, şirketin bazı alanlarda sektör ortalamalarını yakaladığını, bazı alanlarda ise iyileştirme ihtiyacı duyduğunu göstermektedir. Aktif devir hızı, işletmenin tüm varlıklarını ne kadar verimli kullandığını ölçen bir göstergedir ve her bir liralık varlığın oluşturduğu satış ifade eder. Genel kabul gören aralık 2 ile 4 arasında olup, A İşletmesinin 1,06 olan aktif devir hızı, sektör ortalaması olan 1,20'nin altında kalmıştır. Bu durum, işletmenin varlıklarını gelir yaratma sürecinde tam anlamıyla etkin kullanmadığını ortaya koymaktadır.

Net çalışma sermayesi devir hızı ise işletmenin net çalışma sermayesini (dönen varlıklar ile kısa vadeli borçlar arasındaki fark) satışa dönüştürme hızını gösterir. Bu oranın yüksek olması, işletmenin net çalışma sermayesinin etkin kullanımıyla daha fazla satış üretildiğini; düşük olması ise sermaye kullanım etkinliğinde zayıflık yaşanabileceğini ifade eder. A İşletmesinin net çalışma sermayesi devir hızı 4,18 olarak gerçekleşmiş ve sektör ortalaması olan 5,00'in gerisinde kalmıştır. Bu durum, işletmenin çalışma sermayesi verimliliğinde iyileştirme yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Çalışma sermayesi devir hızı, işletmenin çalışma sermayesini ne kadar verimli kullandığını gösteren bir finansal orandır. Oranın yüksek olması, işletmenin dönen varlıklarını verimli kullanarak satışlarını artırdığına işaret ederken; düşük bir oran, sermayenin verimli kullanılmadığını ve olası likidite sorunlarına işaret eder. A İşletmesinin çalışma sermayesi devir hızı 1,53 olarak gerçekleşmiş ve sektör ortalaması olan 1,50 seviyesine yakın bir performans

⁵ Net Satışlar / Aktif Toplamı

⁶ Net Satışlar / Dönen Varlıklar

⁷ Net Satışlar / Dönen Varlıklar - KVK

⁸ Net Satışlar / Maddi Duran Varlıklar

⁹ Net Satışlar / Ticari Alacaklar

¹⁰ 360 / Alacak Devir Hızı

¹¹ Satışların Maliyeti / Ortalama Stok

¹² 365 / Stok Devir Hızı

¹³ [Satışların Maliyeti+(Stokları-Stokları-1)] / Ticari Borçlar

göstermektedir. Bu durum, şirketin kısa vadeli faaliyetlerin finansmanında çalışma sermayesini etkin bir şekilde kullandığını ortaya koymaktadır.

Alacak devir hızı, bir işletmenin alacaklarını hangi sıklıkta tahsil ettiğini ve alacak tahsilatındaki etkinliğini değerlendiren bir finansal performans göstergesidir. Oranın yüksek olması, işletmenin likiditesinin arttığını ve etkin bir tahsilat politikası uygulandığını gösterirken; düşük bir oran, tahsilat süreçlerinde aksaklıklar yaşandığına işaret eder. Alacak devir hızı ile alacakların tahsil süresi arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Alacakların tahsil süresi, işletmenin alacaklarını kaç günde bir tahsil ettiğini belirtir ve bu sürenin düşük olması tercih edilen bir durumdur. A İşletmesinin alacak devir hızı 7,17 olarak gerçekleşmiş ve sektör ortalaması olan 7,10 ile paralel bir seyir izlemektedir. Buna bağlı olarak, alacakların tahsil süresi 50,21 gün olarak hesaplanmıştır. Bu durum, işletmenin alacaklarını makul bir süre içerisinde tahsil ettiğini ve alacak yönetiminde etkin bir performans sergilediğini göstermektedir.

Stok devir hızı, işletmenin stoklarını ne derecede etkin yönettiğini gösteren önemli bir finansal göstergedir. Oranın yüksek olması, kâr marjının sabit kalması koşuluyla, stokların hızlı bir şekilde satıldığını ve bu durumun istenen bir sonuç olduğunu ifade eder. Ancak, oran yüksek olsa da stokların düşük fiyatlarla elden çıkarılması, etkin bir stok politikası olmadığını gösterebilir. Bu nedenle, stok devir hızı stok devir süresi ile birlikte değerlendirilmelidir. A İşletmesinin stok devir hızı 5,00 olarak gerçekleşmiş ve sektör ortalaması olan 4,6'nın üzerinde yer almıştır. Bu durum, stokların daha hızlı bir şekilde satıldığını ve işletmenin stok yönetiminde etkin bir performans sergilediğini göstermektedir. Stok devir süresi ise 73 gün olarak hesaplanmış olup, bu sonuç işletmenin stok yönetimi açısından olumlu bir gösterge sunmaktadır.

Maddi duran varlık devir hızı, işletmenin maddi duran varlıklarını ne kadar verimli kullandığını ölçen bir göstergedir. Bu oran, maddi duran varlıkların kaç katı kadar satış gerçekleştirildiğini göstermektedir. A İşletmesinin maddi duran varlık devir hızı 5,74 olarak gerçekleşmiş ve sektör ortalaması olan 21,90'nın oldukça altında kalmıştır. Bu durum, sabit varlıkların kullanımında verimlilik sorunu yaşandığını ve kapasite kullanım oranlarının iyileştirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Borç devir hızı, işletmenin ticari borçlarını ne derece etkin yönettiğini gösteren bir finansal göstergedir. Oranın yüksek olması, işletmenin borçlarını hızlı bir şekilde ödediğini ve bu durumun finansal istikrarı sağladığını gösterir. A İşletmesinin borç devir hızı 2,40 olarak gerçekleşmiş ve sektör ortalaması olan 7,50'nin oldukça gerisinde kalmıştır. Bu durum, ticari borçların ödeme sürecinde bir yavaşlık olduğunu ve tedarikçilere yönelik borç ödeme yönetiminin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 7. A İşletmesinin 2022 Yılı Borç Oranları ve Merkez Bankası Ortalamaları

Borç (Kaldıraç) Oranları	2022 Yılı Şirket Ortalaması (%)	2022 Yılı Merkez Bankası Ortalamaları (deri ile ilgili ürünlerin imalatı sektörü) (%)
Borç Oranı ¹⁴	55,26	69,40
Öz kaynaklar / Aktif Toplamı Oranı ¹⁵	44,74	30,60
Öz kaynaklar / Yabancı Kaynak Toplamı Oranı ¹⁶	80,97	48,50
KVYK / Kaynak (Pasif) Toplamı Oranı ¹⁷	43,72	60,70
UVYK / Kaynak (Pasif) Toplamı Oranı ¹⁸	11,54	15,40

¹⁴ Yabancı Kaynak Toplamı / Aktif Toplamı

¹⁵ Öz kaynaklar / Varlık (Aktif) Toplamı

¹⁶ Öz kaynaklar / KVYK + UVYK

¹⁷ KVYK / Kaynak (Pasif) Toplamı

¹⁸ UVYK / Kaynak (Pasif) Toplamı

Maddi Duran Varlıklar / UVYK Oranı ¹⁹	160,03	190,60
Duran Varlıklar / Yabancı Kaynaklar Toplamı Oranı ²⁰	55,97	26,40
Duran Varlıklar / Öz kaynaklar Oranı ²¹	69,12	62,10
Dönen Varlıklar / Aktif (Varlık) Toplamı Oranı ²²	69,07	83,30
Maddi Duran Varlıklar (Net) / Varlık (Aktif) Toplamı Oranı ²³	18,46	13,40

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2022

A İşletmesi'nin 2022 yılı borç oranları, TCMB'nin deri ürünleri imalat sektörü için belirlediği ortalamalarla karşılaştırıldığında, işletmenin daha sağlam bir finansal yapıya sahip olduğu görülmektedir. Borç oranı, işletmenin varlıklarının ne kadarının borçla finanse edildiğini gösteren önemli bir göstergedir. A İşletmesinin borç oranı %55,26 olarak gerçekleşmiş ve sektör ortalaması olan %69,40'ın oldukça altında seyretmiştir. Bu durum, işletmenin finansmanında daha düşük bir borç yükü taşıdığını ve öz kaynaklara daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Öte yandan, toplam varlıkların ne kadarının öz kaynaklarla finanse edildiğini gösteren Öz kaynaklar/Aktif Toplamı oranı %44,74 olup, sektör ortalaması olan %30,60'ın oldukça üzerindedir. Bu durum, A İşletmesi'nin faaliyetlerini öz kaynak ağırlıklı bir finansman politikası ile yürüttüğünü ve finansal riskinin daha düşük seviyede olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

İşletmenin finansman yapısındaki öz kaynak ve borç dengesini analiz etmek için kullanılan önemli bir finansal gösterge olan Öz kaynaklar/Yabancı Kaynaklar Toplamı oranı, A İşletmesi'nde %80,97 olarak gerçekleşmiş ve sektör ortalaması olan %48,50'nin oldukça üzerinde seyretmiştir. Bu oran, A İşletmesi'nin borçlanmaya kıyasla öz kaynak kullanımına ağırlık vererek, sektör genelinden daha avantajlı bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu durum, işletmenin finansal istikrarını artırarak borç riskini minimize ettiğini ve sağlam bir finansman yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca, bir işletmenin toplam kaynaklarının ne kadarının kısa vadeli borçlardan oluştuğunu gösteren kısa vadeli yabancı kaynakların toplam pasiflere oranı, A İşletmesi'nde %43,72 olarak gerçekleşmiş ve sektör ortalaması olan %60,70'in altında kalmıştır. Benzer şekilde, bir işletmenin toplam kaynaklarının ne kadarının uzun vadeli borçlardan oluştuğunu gösteren uzun vadeli yabancı kaynakların pasiflere oranı da %11,54 olup, sektör ortalaması olan %15,40'ın altında seyretmektedir. Bu durum, A İşletmesi'nin borç yükünün hem kısa hem de uzun vadede sektör ortalamasına kıyasla daha düşük olduğunu ve işletmenin finansal yapısının daha sağlam bir görünüme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, bir işletmenin toplam varlıklarının ne kadarının maddi duran varlıklardan oluştuğunu gösteren maddi duran varlıkların toplam varlıklara oranı, A İşletmesi'nde %18,46 olarak gerçekleşmiş, sektör ortalaması olan %13,40'ın üzerinde seyretmiştir. Bu durum, A İşletmesi'nin sektöre kıyasla daha fazla sabit yatırıma sahip olduğunu ve faaliyetlerini sermaye yoğun bir yapıyla sürdürdüğünü göstermektedir.

¹⁹ Maddi Duran Varlıklar (Net) / UVYK

²⁰ Duran Varlıklar / KVVYK + UVYK

²¹ Duran Varlıklar / Öz kaynaklar

²² Dönen Varlıklar / Varlık (Aktif) Toplamı

²³ Maddi Duran Varlıklar (Net) / Varlık (Aktif) Toplamı

Ancak, bir işletmenin toplam varlıklarının ne kadarının dönen varlıklardan oluştuğunu gösteren dönen varlıkların aktiflere oranı, A İşletmesi'nde %69,07 olarak gerçekleşmiş ve sektör ortalaması olan %83,30'un altında kalmıştır. Bu durum, kısa vadeli likidite yönetimi açısından işletmenin sektöre kıyasla daha sınırlı bir esnekliğe sahip olabileceğini düşündürmektedir. Buna karşın, A İşletmesi'nin güçlü öz kaynak yapısı ve düşük borçlanma oranları, genel anlamda finansal sağlığını ve dayanıklılığını artıran önemli göstergeler olarak öne çıkmaktadır. İşletmenin finansman politikalarının borçlanma riskini minimize etmeye odaklandığı ve bu doğrultuda sürdürülebilirlik açısından olumlu bir strateji izlediği değerlendirilmektedir.

Tablo 8. A İşletmesinin 2022 Yılı Kârlılık Oranları ve Merkez Bankası Ortalamaları

Kârlılık Oranları	2022 Yılı Şirket Ortalaması (%)	2022 Yılı Merkez Bankası Ortalamaları (deri ile ilgili ürünlerin imalatı sektörü) (%)
1-Kâr ile Sermaye Arasındaki İlişkileri Gösteren Oranlar		
Faiz ve Vergi Öncesi Kar (Zarar) / Pasif Toplamı Oranı (Ekonomik Rantabilite) ²⁴	38,87	10,50
Net Kâr / Varlık (Aktif) Toplamı Oranı ²⁵	22,40	4,10
2-Kâr ile Satışlar Arasındaki İlişkileri Gösteren Oranlar		
Faaliyet Kârı / Net Satışlar Oranı ²⁶	23,10	6,30
Brüt Satış Kârı / Net Satışlar Oranı ²⁷	51,59	15,20
Net Kâr / Net Satışlar Oranı ²⁸	21,15	3,60
Faaliyet Giderleri / Net Satış Oranı ²⁹	21,27	8,00
Faiz Giderleri / Net Satışlar Oranı ³⁰	5,99	1,80
3-Kâr ile Finansal Yükümlülükler Arasındaki İlişkileri Gösteren Oranlar		
Faiz ve Vergi Öncesi Kâr / Faiz Giderleri Oranı ³¹	538,31	798,30
Net Kâr + Faiz Giderleri / Faiz Giderleri Oranı ³²	452,85	633,40

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2022

A İşletmesi'nin 2022 yılı kârlılık oranları, Merkez Bankası'nın deri ürünleri imalat sektörü için belirlediği ortalamalarla karşılaştırıldığında, işletmenin sektör ortalamasının üzerinde bir performans sergilediği görülmektedir. Bir işletmenin tüm kaynaklarını kullanarak ne kadar kâr elde ettiğini gösteren faiz ve vergi öncesi kârın pasif toplamına oranı (ekonomik rantabilite), A İşletmesi'nde %38,87 olarak gerçekleşmiş ve sektör ortalaması olan %10,50'nin oldukça üzerinde

²⁴ Vergiden Önceki Kâr + Finansman Giderleri / KVYK + UVYK

²⁵ Net Kâr (Vergi Sonrası Kâr) / Varlık (Aktif) Toplamı

²⁶ Faaliyet Kârı / Net Satış Tutarı

²⁷ Brüt Satış Kârı / Net Satışlar

²⁸ Net Kâr / Net Satışlar

²⁹ Faaliyet Giderleri / Net Satışlar

³⁰ Faiz Giderleri / Net Satışlar

³¹ Vergiden Önceki Kâr + Finansman Giderleri / Faiz Giderleri

³² Net Kâr + Finansman Giderleri / Finansman Giderleri

yer almıştır. Benzer şekilde, bir işletmenin toplam varlıklarını kullanarak elde ettiği net kârı gösteren net kârın varlık toplamına oranı %22,40 ile sektör ortalaması olan %4,10'un belirgin şekilde üzerindedir. Bu oranlar, A İşletmesi'nin varlık ve sermaye kullanımında yüksek bir etkinlik sergilediğini ve ekonomik anlamda başarılı bir performans gösterdiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Kâr ile satışlar arasındaki ilişki incelendiğinde, A İşletmesi'nin performansı dikkat çekicidir. Bir işletmenin ana faaliyetlerinden elde ettiği kârın net satışlara oranını gösteren faaliyet kârı/net satışlar oranı %23,10; net satışlardan elde edilen brüt kârı ifade eden brüt satış kârı/net satışlar oranı %51,59; ve net satışlardan elde edilen net kârı gösteren net kâr/net satışlar oranı %21,15 olarak belirlenmiştir. Bu oranlar, sektör ortalamaları olan %6,30, %15,20 ve %3,60 ile karşılaştırıldığında, A İşletmesi'nin satış kârlılığı açısından sektörü açık bir şekilde geride bıraktığını ortaya koymaktadır. Ancak, bir işletmenin net satışlarına kıyasla faaliyet giderlerinin büyüklüğünü gösteren faaliyet giderlerinin net satışlara oranı %21,27 ile sektör ortalaması olan %8,00'in oldukça üzerinde yer almaktadır. Bu durum, işletmenin operasyonel maliyetlerinin sektöre kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, yüksek satış kârlılığı, bu maliyetlerin etkisini dengeleyerek işletmenin kârlılık performansını desteklemektedir. Öte yandan, bir işletmenin net satışlarına oranla faiz giderlerinin büyüklüğünü gösteren faiz giderlerinin net satışlara oranı %5,99 olarak gerçekleşmiş ve sektör ortalaması olan %1,80'in üzerinde seyretmiştir. Bu durum, A İşletmesi'nin borçlanma maliyetlerinin satışlara kıyasla daha yüksek olduğunu göstermekte ve finansal maliyetlerin dikkatle yönetilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Kâr ile finansal yükümlülükler arasındaki ilişkilere bakıldığında, A İşletmesi'nin faiz giderlerini karşılama kapasitesini gösteren faiz ve vergi öncesi kârın faiz giderlerine oranı %538,31 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca, işletmenin faiz giderlerini karşılayabilme kapasitesini ölçen net kâr ve faiz giderlerinin toplamının faiz giderlerine oranı %452,85 olarak belirlenmiştir. Bu oranlar, sektör ortalamaları olan %798,30 ve %633,40 ile karşılaştırıldığında, A İşletmesi'nin faiz giderlerini karşılama gücünün sektöre kıyasla daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, işletmenin finansal yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesinde sektöre kıyasla bir zayıflık olduğunu ve borçlanma maliyetlerinin dikkatli bir şekilde yönetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Çalışmanın amacı, BIST bünyesinde işlem gören imalat sektöründeki işletmeler arasından seçilen bir deri işletmesinin temel mali tabloları olan bilanço ve gelir tablosundan elde edilen veriler doğrultusunda mali durumunu değerlendirmektir. İncelenen işletme, imalat sektörü altında yer alan bir deri işletmesi olup, kendi faaliyet grubunda önemli bir yere sahiptir. Çalışmanın amacı çerçevesinde uygulanan mali analiz tekniklerinin sonuçları aşağıda özetlenmiştir:

Karşılaştırmalı tablolar analizi sonuçlarına göre, A İşletmesi'nin 2022 yılında finansal performansını önemli ölçüde iyileştirdiği görülmektedir. Toplam varlıklarını %101,91 oranında artırarak yaklaşık 1,3 milyar TL seviyesine ulaşmış ve aktiflerini iki katına çıkarmıştır. Bu büyüme, ağırlıklı olarak dönen varlıklar ile öz kaynaklardaki artıştan kaynaklanmaktadır. Ayrıca, uzun vadeli borçların azaltılması, işletmenin finansal yapısının sürdürülebilirliği açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, kısa vadeli yükümlülüklerdeki artış, işletmenin likidite yönetimine daha fazla özen göstermesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İşletme, borç yönetimi, kârlılık hedefleri ve yatırım stratejileri arasında dengeyi koruyarak sürdürülebilir büyüme stratejilerini desteklemeye devam etmiştir. 2022 yılında satış gelirleri ve kârlılığında sağlanan kayda değer artış, işletmenin genel finansal performansında güçlü bir iyileşme olduğunu göstermektedir. Ancak, maliyetlerdeki hızlı artış ve gelir tablosunda gözlemlenen dalgalanmalar, gelecekte daha etkin bir maliyet yönetimi ihtiyacına işaret etmektedir.

Dikey yüzde analizi sonuçlarına göre, A İşletmesi'nin sektör ortalamalarıyla karşılaştırıldığında daha güçlü bir finansal yapıya sahip olduğu görülmektedir. Öz kaynak oranının yüksek olması, şirketin finansal dayanıklılığını artırırken, düşük kısa vadeli borçlanma oranı ise risk yönetimi açısından olumlu bir gösterge olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, dönen varlık oranının düşük olması, likidite yönetiminde daha dikkatli ve proaktif bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini göstermektedir. Şirketin duran varlıklarının yüksek seviyelerde bulunması, uzun vadeli büyüme hedeflerine yönelik stratejik bir yatırım politikası izlediğine işaret etmektedir. Sektörel dinamikler göz önüne alındığında, kaynak yapısında stratejik bir dengenin sağlanması ve likidite yönetiminin güçlendirilmesi, sürdürülebilir büyüme hedefleri açısından kritik bir öneme sahiptir. A İşletmesi'nin 2022 yılı performansı, güçlü brüt kâr marjı, etkin faaliyet yönetimi ve yüksek net kârlılık oranları ile dikkat çekmektedir. Bu durum, şirketin operasyonel verimliliğini ve kârlılık hedeflerine ulaşmadaki başarısını açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, pazarlama giderlerinin yüksek oranı, bu harcamaların etkinliğinin daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerektiğini göstermektedir.

A İşletmesi'nin 2022 yılı oran analizi, finansal yapısının sektör ortalamalarına kıyasla güçlü bir konumda olduğunu ortaya koymaktadır. Cari oran, likidite oranı ve nakit oranı gibi temel likidite göstergelerinde sektör ortalamalarının üzerinde bir performans sergileyen işletme, kısa vadeli yükümlülüklerini karşılama kapasitesinin yüksek olduğunu ve likidite riskinin düşük seviyelerde seyrettiğini göstermektedir. Sağlıklı nakit akışı ve etkin likidite yönetimi, şirketin finansal istikrarını destekleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, stok yönetimi, alacak tahsilatı ve çalışma sermayesi kullanımı gibi alanlarda sektör ortalamalarını yakalamış veya aşmış olmasına rağmen, maddi duran varlıkların etkin kullanımı, aktif devir hızı ve borç ödeme süreçlerinde iyileştirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Borçlanma oranları açısından incelendiğinde, A İşletmesi'nin borçlanma riskini minimize eden ve öz kaynak ağırlıklı bir finansman stratejisi izlediği görülmektedir. Borç oranının sektör ortalamalarının oldukça altında olması ve öz kaynakların toplam aktiflere oranının yüksek seviyelerde seyretmesi, işletmenin finansal dayanıklılığını artıran önemli bir avantaj olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, şirketin kârlılık performansı sektör ortalamalarının oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Yüksek satış kârlılığı, maliyet yönetiminde gözlemlenen bazı zayıflıkları büyük ölçüde telafi etmiştir. Ancak, faaliyet giderleri ve faiz giderlerinin sektöre kıyasla yüksek olması, işletmenin maliyet kontrolü ve finansal yönetim süreçlerinde iyileştirme yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Genel olarak, A İşletmesi'nin likidite ve kârlılık oranlarında sergilediği üstün performans, işletmenin finansal yapısının sağlamlığını ve sektördeki rekabet avantajını açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, operasyonel süreçlerin verimliliği ve maliyet yönetimi alanlarında yapılacak iyileştirmeler, işletmenin finansal gücünü ve sürdürülebilir büyüme kapasitesini daha da ileriye taşıyacaktır.

Bu çalışmanın, mali analiz literatüründe son yıllarda öne çıkan yöntemsel çeşitlilik ve sektörel temelli yaklaşımlar ile uyumlu bir biçimde konumlandığı düşünülmektedir. Özellikle sektör farklılıklarının finansal oranlar üzerindeki etkisini ele alan araştırmalarla paralellik gösteren bu çalışmada, BIST'te işlem gören imalat sektörüne ait bir işletme örnek alınarak mali analiz gerçekleştirilmiştir. Karşılaştırmalı tablolar analizi, dikey analiz ve oran analizi gibi temel tekniklerin uygulamalı olarak kullanılması, çalışmanın yöntemsel açıdan literatüre katkı sunabileceği şeklinde değerlendirilmektedir. Ayrıca, örnek olay çalışması ile işletmenin kısa vadeli mali durumu ayrıntılı biçimde analiz edilmiş; analiz sürecinde sektör ortalamalarıyla karşılaştırmalar yapılarak çalışmaya derinlik sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu konuya ilişkin olarak gelecekte gerçekleştirilecek çalışmalarda, benzer mali analizlerin imalat sektörünün farklı alt sektörlerine yaygınlaştırılması önerilmektedir. Bu sayede, sektörel farklılıkların finansal oranlar üzerindeki etkileri daha kapsamlı ve karşılaştırmalı biçimde değerlendirilebilecektir. Ayrıca, analiz kapsamının zaman bakımından genişletilmesi ve farklı analiz tekniklerinin kullanılması, işletmelerin finansal tablolarında zaman içinde meydana gelen değişimlerin daha ayrıntılı bir biçimde analiz edilmesini mümkün kılacaktır.

Kaynakça

- Akaytay, A., Çatı, K. ve Yücel, S., (2015). Finansal Oranların Faaliyet Alanlarına Göre Değişiminin Merkez Bankası Sektör Raporları Yardımıyla İncelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 45-57.
- Aydın, N., Başar, M., ve Coşkun, M. (2010). *Finansal Yönetim* (1. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Çömlekçi, F., Sözlübilir, H., ve Bektöre, S. (2006). *Mali Tablolar Analizi*. Eskişehir: Gülen Ofset. ISBN 975-8309-06-04.
- Gümüş, Y., Özdağoğlu, A., Kurt Gümüş, G. ve Özdağoğlu, G. (2017). Bilanço ve Gelir Tablolarının TOPSIS Yöntemiyle Analizi: Borsa İstanbul Uygulaması. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 16 (50), 79-96.
- Güngör, H. Y. (2024). Analysis of Financial Performance of Public Sports Clubs in Türkiye via CRITIC-Based SAW Method. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 499–509.
- Güngör, H. Y. (2023). COVID-19'un Filipin Konaklama Firmaları Üzerindeki Etkisinin Mali Yapı Oranları Kullanılarak Analizi. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 7(1), 235–255.
- Güngör, H. Y. (2022). Çalışma Sermayesi Yönetiminin Firma Finansal Performansına Etkisi: Havacılık Sektörüne Yönelik Bir Çalışma. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(4), 866–878.
- İskenderoğlu, Ö., Karadeniz, E. ve Ayyıldız, N. (2015). Enerji Sektörünün Finansal Analizi: Türkiye ve Avrupa Enerji Sektörü Karşılaştırması. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3 (3), 86-97.
- Kahveci, M., Turna, İ., (2016). BİST'te İşlem Gören Turizm İşletmelerinin TOPSIS Tekniği ile Finansal Performanslarının Analizi ve Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (48), 99-114.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu. Erişim adresi: <https://www.kap.org.tr/tr/> (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2024).
- Kılıç Karamahmutoğlu, M., (2022). COVID-19'un Ulaştırma ve Turizm İşletmelerinin Finansal Performansına Etkisi: Borsa İstanbul (BİST)'da Bir Uygulama. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (65), 65-88.
- Mazman İtik, Ü. (2021). Mali Tablolar Analizi: Borsa İstanbul (BİST)'da Faaliyet Gösteren Bir Gıda İşletmesinde Uygulama. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (80), 1641-1661.
- Onocak, D. (2023). BİST'te İşlem Gören Konaklama İşletmelerinin Finansal Performanslarının CRITIC Ağırlıklandırılmış TOPSIS Yöntemine Göre Değerlendirilmesi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (97), 79-98.
- Sanalan Bilici, N., Aydın, N., (2018). Konaklama İşletmelerinde Finansal Analizlere İlişkin Bir Örnek Olay İncelemesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (4), 2333-2355.
- Toroslu, M. V., ve Durmuş, C. N. (2017). *Finansal tablolar analizi: Kavramlar-analiz teknikleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. Erişim adresi: <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, (Erişim Tarihi: 10 Aralık 2024)
- Ülker, Y., Arslan, Ö. (2020). Türkiye'de Gıda Perakendeciliği Sektöründe Finansal Analiz ve Bir Uygulama. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (4), 2531-2546.
- Yılmaz, E., Aslan, T. (2018). Oran Analizi Yöntemi ile Konaklama ve Yiyecek Hizmetleri Alt Sınıfındaki Küçük, Orta ve Büyük Ölçekli İşletmelerin Finansal Performanslarının Karşılaştırmalı Analizi. *İda Academia Muhasebe ve Maliye Dergisi*, 1 (2), 36-52.
- Yılmaz, İ., (2024). Şirketlerin Performans Analizinde Finansal Tabloların Kullanılması: Borsa İstanbul Taş ve Toprak Sektöründe Bir Araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (71), 275-294.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluşun destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Emre ÇOLAKOĞLU*

Makale Adı/Article Name

The Mediating Role of Brand Satisfaction in The Effect of Shopping Mall Brand Personality on Brand Loyalty: A Study in Turkey**

Alışveriş Merkezi Marka Kişiliğinin Marka Sadakatine Etkisinde Marka Memnuniyetinin Aracılık Rolü: Türkiye'de Bir Araştırma

ABSTRACT

Despite the growing prominence of online shopping—accelerated further by the COVID-19 pandemic—shopping malls remain a vital component of the retail landscape. However, the increasing competition among various retail formats has introduced a complex and critical challenge for shopping malls. In this context, the strategic development of brand personality in shopping malls can play a crucial role in fostering sustainable success by enhancing consumer attitudes, such as satisfaction and loyalty. While the concept of brand personality has been widely examined across diverse sectors and retail settings, its specific impact within shopping malls and its influence on consumer behavior remain underexplored, pointing to a notable research gap. Therefore, this study aims to investigate the effect of shopping center brand personality on brand satisfaction and brand loyalty, as well as the mediating role of brand satisfaction. The research was conducted through face-to-face surveys with 407 participants across three shopping malls in Gaziantep, Turkey. Findings from statistical analyses demonstrate that the shopping mall brand personality has a significant and positive effect on both brand satisfaction and loyalty. Moreover, brand satisfaction was shown to have a direct and positive impact on brand loyalty and to partially mediate the relationship between brand personality and loyalty. These results are believed to offer a valuable and original contribution by re-emphasizing the importance of shopping mall branding, particularly in Turkey, where both online shopping and mall-based retailing continue to thrive.

Keywords: Shopping Mall Brand Personality, Brand Satisfaction, Brand Loyalty

ÖZ

COVID-19 pandemisiyle daha da hızlanan online alışverişin artan önemine rağmen, alışveriş merkezleri perakende dünyasının hayati bir bileşeni olmaya devam ediyor. Bununla birlikte, çeşitli perakende formatları arasında artan rekabet, alışveriş merkezleri için karmaşık ve kritik bir zorluk ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, alışveriş merkezlerinde marka kişiliğinin stratejik olarak geliştirilmesi, memnuniyet ve sadakat gibi tüketici tutumlarını güçlendirerek sürdürülebilir başarının teşvik edilmesinde kilit bir rol oynayabilir. Marka kişiliği kavramı farklı sektörlerde ve perakende ortamlarında geniş çapta incelenmiş olsa da, alışveriş merkezlerindeki spesifik etkisi ve tüketici davranışları üzerindeki etkisi yeterince araştırılmamıştır ve bu da önemli bir araştırma boşluğuna işaret etmektedir. Bu nedenle bu çalışma, alışveriş merkezi marka kişiliğinin marka memnuniyeti ve marka sadakati üzerindeki etkisini ile marka memnuniyetinin aracı rolünü araştırmayı amaçlamaktadır. Araştırma, Gaziantep'teki üç alışveriş merkezinde 407 katılımcıyla yüz yüze anket yoluyla gerçekleştirilmiştir. İstatistiksel analizlerden elde edilen bulgular, alışveriş merkezi marka kişiliğinin hem marka memnuniyetini hem de sadakatini anlamlı ve olumlu bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, marka memnuniyetinin marka sadakati üzerinde doğrudan ve olumlu bir etkiye sahip olduğu ve marka kişiliği ile sadakat arasındaki ilişkiye kısmen aracılık ettiği gösterilmiştir. Bu sonuçların, özellikle hem online alışverişin hem de alışveriş merkezi tabanlı perakendeciliğin gelişmeye devam ettiği Türkiye'de alışveriş merkezi markalaşmasının önemini yeniden vurgulayarak değerli ve özgün bir katkı sunacağına inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: AVM Marka kişiliği, Marka Memnuniyeti, Marka Sadakati

* Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İİBF, emre.colakoglu@kilis.edu.tr

** Ethics Committee approval was obtained for this study in accordance with the decision numbered 22 and dated 28.01.2025 of the Ethics Committee of Kilis 7 Aralık University.

Introduction

Although retail environments and consumer experiences have changed over the past three decades due to consumer demands and the impact of Internet-based technologies (Helm et al., 2020), physical stores remain important shopping venues (Babin et al., 2021). Described by many sociologists as “magical places” or “cathedrals of consumption” (Aytaç & Öztürk, 2018) because they create feelings of vanity, enthusiasm, excitement, and immersion in customers through the aestheticization of consumption, shopping malls are places and retail environments that occupy an important place in the daily lives of urban individuals and are preferred for shopping (Elmashhara & Soares, 2020). Shopping malls, which enable consumption-oriented symbolic relations through individual or collective experiences such as entertainment, roaming, eating, and drinking beyond shopping (Aytaç & Öztürk, 2018), have become an indispensable means of socialization in modern urban life (Çetin, 2018).

Defined as complexes between 5,000 and 300,000 m² in size (Bakan et al., 2016), where more than one department store and small and large retailers coexist in a large and specific architectural area, and where food and beverage, hospitality, and entertainment opportunities are offered together, shopping malls serve as a premium living space for consumers (Krey et al., 2022). Seven days a week not only provides many benefits to consumers, such as meeting many needs under one roof thanks to the variety of products and the opportunity to socialize (El-Adly & Eid, 2016; Köksal & Aydın, 2015), but it also provides significant benefits to the businesses and brands it contains (Du & Lin, 2022). Shopping malls are an ecosystem consisting of retail stores such as clothing, cosmetics, electronics, eyeglasses, watches, and jewelers, as well as many other businesses and brands such as restaurants, cafes, entertainment facilities, cinemas, banks, pharmacies, and travel and tourism agencies (Bakan et al., 2016; El-Adly & Eid, 2016; Köksal & Aydın, 2015). Brands that are part of the right shopping mall ecosystem become more advantageous than independent stores due to location, accessibility, parking, and visitor density. The cluster formed by shopping mall ecosystems also allows brands to build relationships with each other. Synergies created through supply and marketing collaborations can help reduce costs and improve performance (Du & Lin, 2022). One of the most important contributions to brands is the image transfer of shopping malls. Shopping malls transfer their main image to brands or businesses that are sub-units, which is significantly reflected in brand sales (Chebat et al., 2006).

The first modern examples of shopping malls appeared in the USA in the 1920s (Başol & Saruhan, 2018; Köksal & Aydın, 2015). They have gained popularity in developed countries such as North America and Europe since the mid-1950s as consumers' motivation to visit shifted from simply shopping to seeking additional experiences (Krey et al., 2022). In Turkey, the first shopping mall was opened in Istanbul in 1988, and the number of shopping malls increased rapidly in the 2000s, spreading across the country. By 2024, their number had reached 445 (Kent Gündemine Bakış, 2024). Shopping malls, which have reached an investment volume of USD 50 billion in Turkey, support social contribution and economic size by providing direct employment opportunities for 600 thousand people and indirect employment opportunities for 2.1 million people (Gündem Koridoru, 2024).

Although retail is a fast-growing and dynamic sector, ever-changing retail formats and platforms are changing shopping preferences, leading to significant uncertainty about the future of retail (Ali et al., 2021; Dhruv et al., 2017). For shopping malls, which continue to be an important in-store shopping format in the retail sector, the competition between different formats and online shopping has increased even more, especially with the impact of the COVID-19 pandemic (Pantano et al., 2020), creating a complex and critical situation (Elmashhara & Soares, 2022). Shopping malls can overcome the challenges posed by online shopping (Calvo-Porrall & Lévy-Mangin, 2019), which is in line with the lifestyle of modern consumers seeking functional solutions such as 24-hour accessibility, fast delivery, unlimited products, and brand variety, by using symbolic meanings of their brands (Kuo et al., 2022). Brand personality, defined as the human characteristics and traits attributed to a brand, is an important brand association as a symbolic tool that represents more than functional benefits (Willems, 2022; Zentes et al., 2008).

Strategic positioning of brand personality for shopping malls can support sustainable success by increasing positive brand attitudes, such as satisfaction and loyalty, and differentiating from competitors by supporting brand image (Möller & Herm, 2013; Willems, 2022).

Although brand personality has been extensively studied in different countries and many fields, including stores, the fact that there are very few studies investigating the impact of shopping malls on brand personality and consumer behavior (Ali et al., 2021; Rahman et al., 2016) indicates a research gap in the literature. Therefore, the purpose of this study is to contribute to addressing this research gap by examining the effect of shopping mall brand personality on brand satisfaction and loyalty, as well as the mediating role of brand satisfaction, which has not been examined in the shopping mall context. In today's world, where online shopping environments have become widespread and consumer preferences have changed accordingly, it is believed that the results of this research will make an original contribution by bringing shopping mall brands back on the agenda as an important area of research and applying it in Turkey, a country where both online shopping environments and shopping malls are popular.

1. Conceptual Background and Hypothesis

1.1. Shopping Mall Brand Personality

The concept of brand personality is predicated on an anthropomorphic metaphor. According to the anthropomorphic approach, people tend to attribute human characteristics to non-human entities, such as brands (Aggarwal & McGill, 2012; Letheren et al., 2017). For example, consumers tend to describe brands such as Coca-Cola or Nike with words that contain human characteristics such as "cool" or "young" (Usakli & Baloglu, 2011). Consumers prefer brands not only because they fit their needs but also because they are compatible with their actual or ideal personality traits (Bekk et al., 2015). Therefore, a well-established brand personality is an important brand component that contributes to brand preference and attachment by influencing consumers' attitudes and future behaviors (Dickinger & Lalicic, 2016).

Although personality research on products and brands for consumer goods dates back to the early 1960s, it was Aaker's (1997) seminal work that conceptualized brand personality as a measurable concept in marketing (Artuğer & Çetinsöz, 2013; Baloglu et al., 2014). Aaker (1997) identified 114 personality traits associated with brands by employing the Big Five model, a widely utilized personality theory in the field of psychology. After an analysis of 37 brands and 631 participants, a reliable and valid scale was obtained by grouping 42 statements applicable to brands under five personality traits: sincerity, excitement, competence, intellectuality, and robustness. Aaker's conceptualization of brand personality as a measurable concept has encouraged intensive research in numerous fields, such as restaurants (Siguaw et al., 1999), hotels (Sop & Kozak, 2019), destinations (Ekinçi & Hosany, 2006), sports clubs (Schade et al., 2014), universities (Rauschnabel et al., 2016), non-profit organizations (Voeth & Herbst, 2008), and business-to-business (Aagerup et al., 2022), in addition to consumer products. One such field is that of retail stores and shopping malls. Due to concerns about the appropriateness of Aaker's (1997) scale in different cultures and fields, some researchers have developed their own scales based on Aaker's concept (Rahman et al., 2016). D'Astous & Lévesque (2003), one of the pioneering studies that argued that store personality is different from general brand personality, developed a brand personality scale specific to retail stores. This scale defines retail brand personality along five dimensions: sophistication (e.g., stylish, elegant, etc.), robustness (e.g., durable, leader, respected), sincerity (e.g., conscientious, sincere, honest, etc.), enthusiasm (e.g., bold, dynamic, vibrant), and unpleasantness (e.g., annoying, conservative, irritating, loud).

Matineau (1958) first introduced the idea that retail stores have a personality, defining store personality as an aura of partly functional and partly psychological characteristics and the way it makes sense in the mind of the shopper (D'Astous & Lévesque, 2003). Plummer (2000) posited that retailer personality traits are shaped by the consumer's direct or indirect interaction with the retailer. These personality traits can also be associated with the retailer by those who are directly associated with the retailer, such as stakeholders, employees, and consumers (Aaker, 1997;

Lombart & Louis, 2012; Wentzel, 2009). Furthermore, retailer personality traits can also be communicated to consumers through indirect elements such as the retailer's name, logo, symbol, website, marketing messages, and advertisements (Aaker, 1997; Lombart & Louis, 2012; Zentes et al., 2008). Das et al. (2012) define mall personality as consumers' judgments of human personality features attributed to the mall. Environment, architecture, layout, advertising, color, symbolism, brand name, service excellence, staff, and salesperson all influence the personality of a shopping mall (Ali et al., 2021; El-Adly & Eid, 2016; Elmashhara & Soares, 2020). The literature on retail brand personality is rather small compared to the large body of studies on general brand personality. Yet, it is widely agreed that consumers assign human-like attributes to retail brands. The symbolic significance of retail brands is a useful tool for differentiating and positioning retailers, and, like product brands, a well-established, strong, and positive retail brand personality can lead to a variety of positive outcomes (Kuo et al., 2022). The two most significant of these outcomes are satisfaction and loyalty.

1.2. Brand Personality and Brand Satisfaction

Satisfaction is often defined as a post-choice evaluation judgment (Westbrook & Oliver, 1991). This evaluation changes along a continuum from dissatisfied to satisfied (Lombart & Louis, 2012). Shopping satisfaction is an emotional condition defined based on the disapproval paradigm theory (Oliver, 1980). According to this theory, customers are content when perceived performance exceeds or matches service expectations and are dissatisfied when it falls short. The concept of anticipation and disconfirmation involves consumers forming expectations regarding product and service attributes through a cognitive practice involving semantics or symbolism before the consumption of an experience (Amin et al., 2021). Therefore, shopping mall brand satisfaction can be defined as an emotional response to the overall evaluations that emerge as a result of a personal evaluation process regarding the sum of the experiences that individuals have in shopping malls (Anselmsson, 2006; Chebat et al., 2014). Given that brand personality promotes positive evaluations (Su & Tong, 2016), it is expected that mall brand personality will generate or enhance customer or shopper satisfaction with the mall brand. As previous studies (Kim et al., 2015; Lombart & Louis, 2012) have suggested that shopping mall brand personality is an important determinant of satisfaction, the first hypothesis of the study is as follows:

H₁: Shopping center brand personality directly and positively affects brand satisfaction.

1.3. Brand Personality and Brand Loyalty

Oliver (1999) defined brand loyalty as an individual's deep commitment to consistently repurchase or prefer the same product or service in the future. According to this definition, although external factors and marketing strategies have the potential to change consumers' brand preferences, there is a commitment that ensures continued preference for the same brand or group of brands. This definition draws attention to two distinct dimensions of brand loyalty, behavioral and attitudinal (Chaudhuri & Holbrook, 2001). While behavioral loyalty refers to the continuous repurchase of a brand, attitudinal loyalty involves the consumer's psychological commitment to the brand beyond the actual purchase, for example, attitudes such as purchase intention and willingness to recommend the brand (Su & Tong, 2016). Loyalty creates many benefits and is therefore useful in the development and implementation of various marketing strategies. Loyal customers participate in repeat purchases, engage in positive word-of-mouth marketing, and are willing to pay higher prices. In this way, companies create a stable pool of customers for their products and services (Das, 2014).

Mall loyalty can be defined as an attitudinal predisposition consisting of the intention to consistently patronize the mall in terms of repeat purchases and willingness to recommend (Chebat et al., 2009). The concept of shopping mall loyalty is considered by many researchers to have the same characteristics as store loyalty and brand loyalty (Javed et al., 2024). Symbolic brand benefits, such as brand personality, play a significant role in influencing consumer behavior in a variety of aspects, including loyalty (Das, 2014). Therefore, brand personality can be an effective way to create customer loyalty by connecting with the consumer (Zentes et al., 2008).

Many studies conducted in the retail sector (Das, 2014; Das et al., 2012; Eryigit & Eren, 2020; Lombart & Louis, 2012; Zentes et al., 2008) support this view by revealing the positive effect of brand personality on loyalty. Accordingly, the second hypothesis of the research is as follows:

H₂: Shopping mall brand personality has a direct and positive effect on brand loyalty.

1.4. Brand Satisfaction and Brand Loyalty

Satisfaction is a prerequisite for retail store and shopping mall loyalty, as is the case in many other fields (Kim et al., 2015). Therefore, retailers endeavor to satisfy their customers. Satisfied customers are more likely to stay longer, revisit more often, and give positive recommendations about shopping malls to others (El-Adly & Eid, 2016). While the effect of brand satisfaction on brand loyalty has long been researched and well understood, there are also studies on retailers and shopping malls (Amin et al., 2021; Doğrul & Aksay, 2020; El-Adly & Eid, 2016; Kim et al., 2015; Lombart & Louis, 2012). The third hypothesis of the study is therefore as follows:

H₃: Shopping mall brand satisfaction has a direct and positive effect on brand loyalty.

1.5. The Mediating Role of Brand Satisfaction

Although brand personality is an effective symbolic brand association that positively influences consumer behavior, in some cases, it may not be possible to directly elicit or increase deeper loyalties, especially loyalty. For instance, Kim et al. (2015) concluded that shopping mall brand personality exerts no influence on brand loyalty. Given that the basic condition for the formation of brand loyalty is to satisfy customers, it can be considered that the effect of brand personality on brand loyalty is fully or partially mediated by satisfaction. In consideration of the extant studies that have been published in support of this viewpoint (Jamshidi & Roustia, 2021; Kim et al., 2016; Lombart & Louis, 2012; Mabkhot et al., 2016; Ong et al., 2017), the fourth hypothesis of the study is as follows:

H₄: Brand satisfaction mediates the effect of shopping mall brand personality on brand loyalty.

2. Methods and Materials

2.1. Research Method

In this study, a cross-sectional quantitative method was employed. A model was developed to test the hypotheses suggesting that there are direct and indirect relationships between shopping mall brand personality, brand satisfaction, and brand loyalty. In the model, enthusiasm, unpleasantness, genuineness, sophistication, and solidity are sub-dimensions of brand personality. In the research model, brand personality is a second-order variable, while brand satisfaction and brand loyalty are first-order variables. The model was analyzed using structural equation modeling with a covariance-based approach (CB-SEM). The analyses were conducted in two stages: measurement model evaluation and path analysis. In evaluating the measurement model, factor loadings and goodness-of-fit values were first calculated using confirmatory factor analysis (CFA). Subsequently, Cronbach's alpha (CA) and composite reliability (CR) values for reliability and average variance extracted (AVE) values for convergent validity were calculated manually. The Fornell-Larcker method was employed to assess discriminant validity. After ascertaining that the measurement model satisfied the requisite criteria, path analysis was executed to evaluate the hypotheses proposing direct and indirect effects through the utilization of maximum likelihood and bootstrap methods. The research model and hypotheses are illustrated in Figure 1.

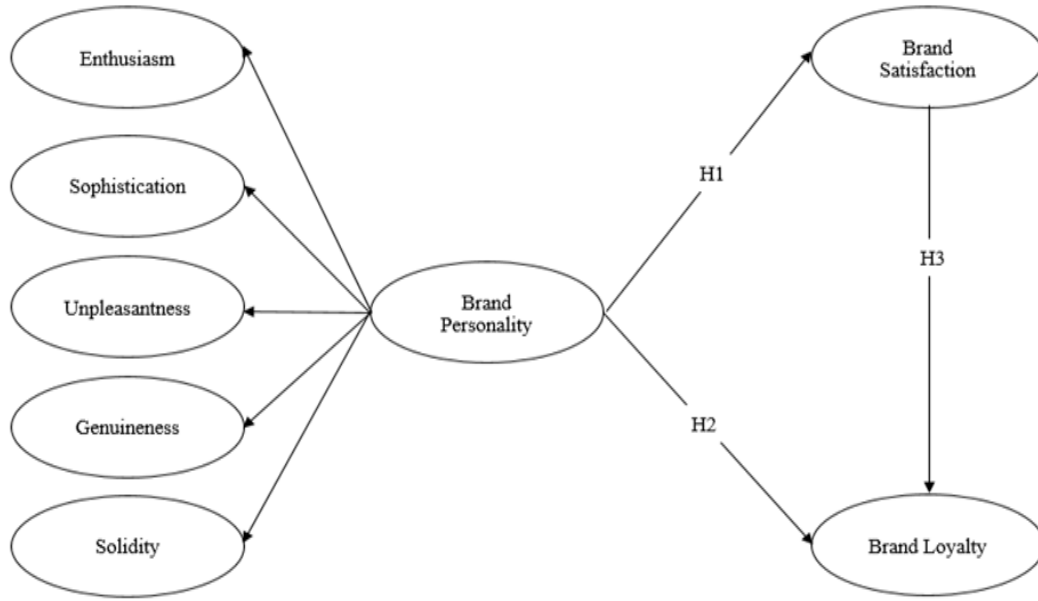

Figure 1. Research Model

2.2. Data Collection and Sample

The population of the study consists of shopping mall customers over the age of 18 in Turkey. The research sample consists of 407 participants who were reached by the convenience sampling method among the customers of three shopping malls in Gaziantep. As the minimum sample size is 280 (28 x 10), according to the rule of 10 times the number of items (Hair et al., 2019), the sample of the study is sufficiently large for statistical analyses. The profile of the participants who are included in the sample is shown in Table 1.

Table 1. Participant Profile

	f	%
Gender		
Male	170	41.8
Female	237	58.2
Marital Status		
Married	177	43.5
single	230	56.5
Age		
18-25	168	41.3
26-35	127	31.2
36-45	78	19.2
46 or more	34	8.3
Education Status		
Primary school	10	2.4
Secondary school	28	6.9
High school	150	36.9
Bachelor	191	46.9
Postgraduate	28	6.9
Income levels		
Low income	153	37.6
Low-to-middle income	125	30.7
Middle income	60	14.7
Middle- to high-income	43	10.6
High income	26	6.4

The questionnaire used as a data collection tool consists of two sections. The first section contains questions about the demographic characteristics of the respondents. In the second section, there are 5-point Likert-type questions with options ranging from strongly disagree to strongly agree that measure latent variables. The prepared questionnaire form was administered in a face-to-face format to participants in three shopping malls in Gaziantep. Before data collection, approval was obtained from Kilis 7 Aralık University Ethics Committee on 28.01.2025.

2.3. Measures

The present study employed a scale consisting of five dimensions (enthusiasm, unpleasantness, genuineness, sophistication, and solidity) and 20 items developed by D'Astous & Lévesque (2003) to measure shopping mall brand personality. Brand satisfaction was measured using a single dimension and four items from Amin et al. (2021). Brand loyalty was measured with a single dimension and four items taken from the Chebat et al. (2009) study.

2.4. Common Method Bias

As self-administered questionnaires were used in the research, an examination was conducted to determine if there was a common method bias. When both dependent and independent variables are measured in the same survey using the same response technique, common method bias can occur. This can affect the reliability and validity of empirical findings (Kock et al., 2021). The most widely used technique for detecting common method bias is Harman's single-factor test (Jakobsen & Jensen, 2015; Kock et al., 2021). In this test, all items are subjected to factor analysis without rotation. As a result of factor analysis, the fact that the majority (>50%) of the variance is explained by a single factor indicates the presence of common method bias (Podsakoff et al., 2003). In the current study, six factors with eigenvalues greater than 1 were obtained from the factor analysis. The factors explain 39.95%, 9.03%, 8.46%, 6.92%, 4.68%, and 4.28% of the variance, respectively. As no single factor explained the majority of the variance, there was no common method bias.

3. Data Analysis and Findings

3.1. Measurement Model

The mean, standard deviation, skewness, and kurtosis values associated with the items that constitute the variables in the research model are presented in Table 2. Since the skewness and kurtosis values of the items are between -2 and +2, it is seen that the assumption of normal distribution (George & Mallery, 2021), which is a prerequisite for CB-SEM analysis, is met.

Table 2. Descriptive Statistics of the Items.

Items	N	Min.	Max.	Mean	Std. Deviation	Skewness	Kurtosis
S1	407	1	5	3.75	.994	-.414	-.845
S2	407	1	5	3.77	1.013	-.612	-.182
S3	407	1	5	3.84	.982	-.863	.481
S4	407	1	5	3.74	.965	-.284	-.885
L1	407	1	5	3.98	.927	-.945	.951
L2	407	1	5	3.93	.875	-.703	.495
L3	407	1	5	3.93	.888	-.705	.704
L4	407	1	5	4.05	.919	-1.035	1.120
BP1	407	1	5	3.96	.880	-.965	1.196
BP2	407	1	5	3.90	.935	-.733	.250
BP3	407	1	5	3.90	.963	-.876	.466
BP4	407	1	5	3.97	.866	-.807	.549
BP5	407	1	5	4.03	.826	-1.001	1.565
BP6	407	1	5	3.84	.978	-.698	-.049
BP7	407	1	5	3.77	.997	-.772	.260
BP8	407	1	5	3.66	.999	-.635	.109
BP9	407	1	5	3.64	1.145	-.706	-.261
BP10	407	1	5	3.86	1.037	-.927	.402
BP11	407	1	5	3.94	.983	-.865	.270
BP12	407	1	5	3.76	1.082	-.727	-.092

BP13	407	1	5	3.52	1.029	-.759	.311
BP14	407	1	5	3.68	1.018	-.814	.305
BP15	407	1	5	3.75	.938	-1.002	1.217
BP16	407	1	5	3.71	.968	-.779	.442
BP17	407	1	5	3.67	.952	-.274	-.828
BP18	407	1	5	2.83	1.276	.051	-1.095
BP19	407	1	5	3.91	.834	-.668	.370
BP20	407	1	5	4.10	.731	-.158	-1.114

Initially, CFA was conducted to evaluate the measurement model. Items (BP5, BP17, BP18, BP19, and BP20) with factor loadings below 0.5 or highly correlated with other factor items, thereby decreasing the goodness of fit values, were removed from the model. Given the deletion of all items belonging to the Solidity variable (BP17, BP18, BP19, BP20), brand personality was included in the model as a four-dimensional construct. To attain the requisite goodness-of-fit values, the error terms of select items within the same factors that exhibited strong intercorrelations were amalgamated with covariance (BP1-BP2, BP11-BP12, and BP13-BP14). The model provided acceptable goodness-of-fit values after these procedures. Acceptable goodness-of-fit thresholds (Schermelleh-Engel et al., 2003) and the model goodness-of-fit values are shown in Table 3.

Table 3. Goodness of Fit

Indexes	Acceptable fit thresholds	Model fit values
χ^2/df	$2 < \chi^2/df \leq 3$	2.765 ($p < 0.01$)
Comparative Fit Index	$.95 \leq CFI < .97$.956
Goodness-of-Fit Index	$.90 \leq GFI < .95$.901
Normed Fit Index	$.90 \leq NFI < .95$.923
Root Mean Square Error of Approximation	$.05 < RMSEA \leq .08$.066
Standardized Root Mean Square Residual	$.05 < SRMR \leq .10$.047

Since all factor loadings in the model are above 0.50 and both CA and CR values are above 0.70, the reliability criteria are met. Convergence validity is met as the AVE values are above 0.50 (Hair et al., 2019). Detailed information about these values is shown in Table 4.

Table 4. Reliability and Convergent Validity

Variables	Items	Loads	CA	CR	AVE
Satisfaction			.812	.819	.535
S1	This mall is a good place to shop.	.820			
S2	I am satisfied with this mall.	.822			
S3	I am delighted with the service I receive from the mall.	.656			
S4	I have really enjoyed myself in this shopping mall.	.600			
Loyalty			.863	.865	.617
L4	I consider myself loyal to this shopping mall.	.795			
L3	Say positive things about this shopping mall.	.794			
L2	I will recommend this mall to my friends.	.832			
L1	I'm very likely to purchase from this mall in the future.	.716			
Brand personality					
Enthusiasm			.904	.896	.685
BP4	Dynamic	.850			
BP3	Lively	.907			
BP2	Enthusiastic	.843			
BP1	Welcoming	.697			
Unpleasantness			.872	.875	.642
BP12	Superficial	.644			
BP11	Loud	.855			
BP10	Irritating	.960			
BP9	Annoying	.708			
Genuineness			.881	.875	.639

BP16	True	.825						
BP15	Reliable	.899						
BP14	Sincere	.784						
BP13	Honest	.672						
Sophistication			.829	.839	.639			
BP8	Stylish	.638						
BP7	Elegant	.912						
BP6	High-class	.823						

The Fornell-Larcker method was employed to evaluate discriminant validity. In this method, it is required that the square root of the AVE value of each variable be greater than the correlation coefficient between the other variables (Fornell & Larcker, 1981). Furthermore, AVE values that are greater than maximum shared variance (MSV) values are another indicator of discriminant validity (Ghaleb & Yaşlıoğlu, 2024). When examining Table 5, it is seen that the AVE values of all variables are greater than the MSV values, and the square roots of the AVE values are greater than the correlation coefficients, thus ensuring the discriminant validity of the model.

Table 5. Discriminant Validity

	AVE	MSV	1	2	3	4	5	6
1- Satisfaction	.535	.415	.731					
2- Enthusiasm	.685	.350	.490	.828				
3- Sophistication	.639	.350	.508	.592	.799			
4- Unpleasantness	.642	.180	.424	.366	.411	.801		
5- Genuineness	.639	.364	.603	.432	.424	.416	.799	
6- Loyalty	.617	.415	.644	.426	.380	.408	.436	.785

Note: The values written in bold are the square root of the AVE value.

3.2. Structural Model and Path Analyses

Following the evaluation of the measurement model, the path analysis section of the research was initiated. The model resulting from the path analysis is illustrated in Figure 2.

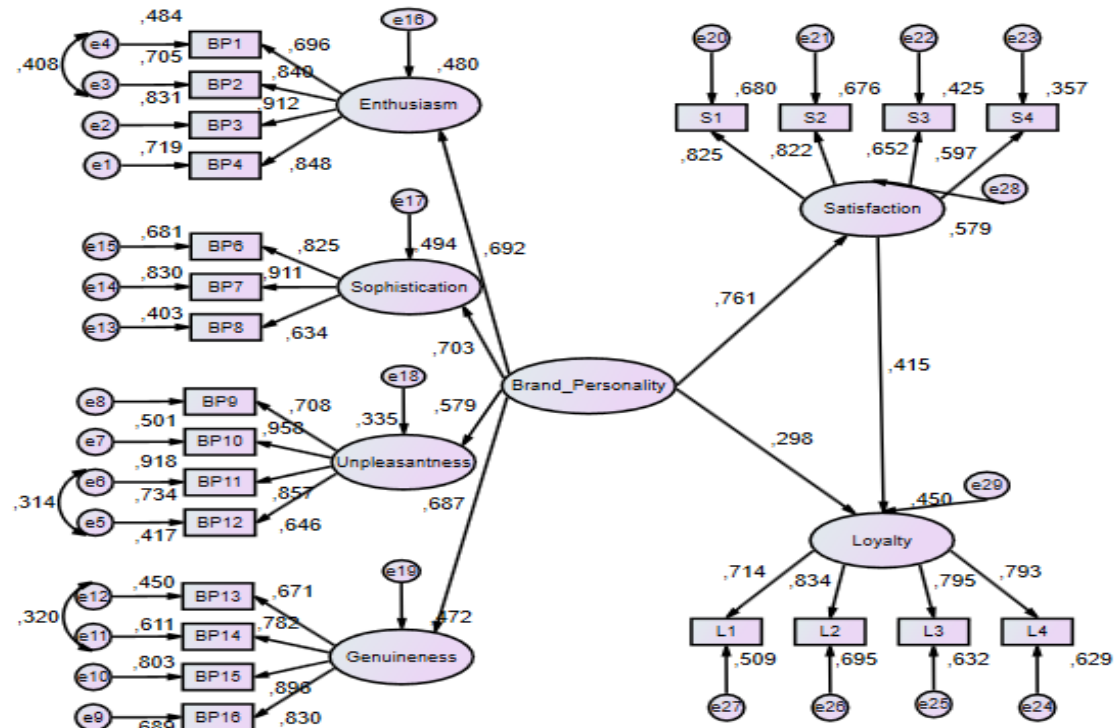

Figure 2. Path Analysis

Before conducting path analyses to test the hypotheses, it examined whether the second-order structure represented the first-order sub-dimensions. As illustrated in Table 6, the standardized path coefficients (β), statistical significance (t, p), variance explained (R^2), and goodness of fit values are reported between the second-order variable brand personality and its sub-dimensions: enthusiasm, sophistication, unpleasantness, and genuineness. Given that all path coefficients were greater than 0.50 and statistically significant, and the second-order structure had acceptable goodness-of-fit values, it was decided that the second-order variable represented the sub-dimensions of brand personality. Detailed information about the values is shown in Table 6.

Table 6. Second-Order Structure Evaluation

Path	β	t	p	R^2
Brand Personality → Enthusiasm	.692	12.126	.000	.480
Brand Personality → Sophistication	.703	10.077	.000	.494
Brand Personality → Unpleasantness	.579	8.937	.000	.335
Brand Personality → Genuineness	.687	11.763	.000	.472

Note: $\chi^2/df = 2.556$; CFI = .96767; GFI = .937; NFI = .947; RMSA .062; SRMR = .044

After ascertaining the ability of second-order variables to represent first-order variables, the research hypotheses were evaluated. As illustrated in Table 7, the standardized path coefficients (β), significance levels (p), 95% confidence intervals (95% CI), and explained variance (R^2) are presented. An R^2 value of 0.75 indicates a high variance, 0.50 indicates a medium variance, and below 0.25 indicates a low variance. The brand personality variable explains 57.9% of the variance in the satisfaction variable ($R^2 = 0.579$), and the brand personality and satisfaction variables together explain 45% of the variance in the loyalty variable ($R^2 = 0.450$). These values indicate a medium level of explained variance. The findings indicate that the direct effect of brand personality on satisfaction ($\beta = 0.761$; $p < 0.01$) and loyalty ($\beta = 0.298$; $p < 0.01$) is statistically significant, thereby supporting hypotheses H₁ and H₂. As the direct effect of the Satisfaction variable on the Loyalty variable is statistically significant ($\beta = 0.415$; $p < 0.01$), the H₃ hypothesis is also supported. The findings are shown in detail in Table 7.

To test hypothesis H₄, which postulates mediating effects, indirect effects between variables are examined. For a mediation effect to exist, the indirect effect must be statistically significant. If the indirect effect is statistically significant but the direct effect is statistically insignificant, there is full mediation; if the direct effect is also significant, there is partial mediation (Zhao et al., 2010). The indirect effects and their bias-corrected confidence intervals were calculated using the bootstrap method, with 5,000 bootstrap samples through the AMOS program. As a result of the analysis, the indirect effect of the brand personality variable on the loyalty variable through the satisfaction variable is statistically significant ($\beta = 0.316$; CI = 0.123/0.517); concurrently, given the statistical significance of the direct effect of the brand personality variable on the loyalty variable ($\beta = 0.298$; CI = 0.081/0.585), hypothesis H₄ is supported. This finding indicates that the Satisfaction variable partially mediates the effect of the Brand Personality variable on the Loyalty variable. The findings are shown in detail in Table 7.

Table 7. Path Analysis

Hypothesis	Path	β	p	95% CI		R^2	
				LLCI	ULCI		
Direct Effect							
H ₁	Brand personality → Satisfaction	.761	.000	.679	.836	.579	Supported
H ₂	Brand personality → Loyalty	.298	.000	.081	.585	.450	Supported
H ₃	Satisfaction → Loyalty	.415	.000	.121	.646		Supported
Indirect Effect							
H ₄	Brand personality → Satisfaction → Loyalty	.316	.041	.123	.517	-	Supported

Discussion

The primary objective of this study was to examine the effect of shopping mall brand personality on satisfaction and loyalty towards the shopping mall brand. In this context, 407 participants were surveyed face-to-face in three shopping malls in Gaziantep, one of Turkey's largest cities. Although there have been previous studies investigating the effect of brand personality on consumers' positive attitudes and behaviors towards retail, there are very few studies focusing on shopping mall brand personality. In fact, as a result of the comprehensive literature review, it can be asserted that this study is the first to examine the effect of shopping mall brand personality on brand satisfaction and loyalty and the mediating role of brand satisfaction. In today's world, where online shopping opportunities have changed consumer preferences, it is believed that this research provides both original theoretical contributions and managerial implications, as it brings shopping mall brands back on the agenda as an important area of research, thanks to its application in Turkey, a country where both online shopping environments and shopping malls are popular.

Theoretical Contributions

The first theoretical contribution of the research is related to the measurement of brand personality. In this study, the five-dimensional (enthusiasm, unpleasantness, genuineness, sophistication, and solidity) scale developed by D'Astous & Lévesque (2003) for stores was used to measure shopping mall brand personality. However, in contrast to the original scale, the solidity dimension did not emerge from these dimensions as a result of confirmatory factor analysis. In a similar vein, the solidity dimension did not emerge in the study conducted by Eryiğit & Eren (2020) in Turkey, which examined store personality. It can be said that this result theoretically supports the view that brand personality may differ across cultures, so there cannot be a single brand personality scale that is valid and reliable for all countries (Kuo et al., 2022).

The second theoretical contribution of the research is to support hypotheses H₁ and H₂ by revealing that the brand personality of shopping malls has a direct and positive effect on brand satisfaction and brand loyalty. This result is supported by some previous studies for both satisfaction (Kim et al., 2015; Lombart & Louis, 2012) and loyalty (Das, 2014; Das et al., 2012; Eryiğit & Eren, 2020; Lombart & Louis, 2012; Zentes et al., 2008) and contributes to the view that brand personality for shopping malls is an important symbolic brand association that affects consumers' positive attitudes and behaviors.

The third theoretical contribution of the research is to support hypothesis H₃ by revealing that brand satisfaction exerts a direct and positive effect on brand loyalty. Supporting previous studies (Amin et al., 2021; Doğrul & Aksay, 2020; El-Adly & Eid, 2016; Kim et al., 2015; Lombart & Louis, 2012) that examine this long-studied and well-known effect of shopping malls, it develops the theoretical view that satisfaction is the first and fundamental step in loyalty formation.

The fourth and likely most original theoretical contribution of the research is the support of hypothesis H₄ by determining the partial mediating role of brand satisfaction in the effect of shopping mall brand personality on brand loyalty. Although it is well known from studies in a variety of fields that satisfaction mediates the effect of many different variables on loyalty, this result is important because it provides theoretical evidence that this is also true for shopping malls.

Managerial Implications

For shopping malls, brand personality is a strategic marketing instrument that affects the brand satisfaction and loyalty of consumers, thus differentiating them from their online or physical competitors and providing them with a distinctive position in the minds of their consumers. The achievement of the main objective of shopping mall management, which is to reach a more consistent number of footfalls and more sales, depends on the extent to which the shopper or consumer is satisfied and the extent to which this satisfaction translates into loyalty. Therefore, in addition to other practices that affect satisfaction and loyalty, shopping mall managers should also focus on creating and maintaining a distinct and distinctive brand personality. In this direction, tangible components such as the shopping mall's name, logo, advertising and promotional messages, and the design of shopping and entertainment areas can be designed to

emphasize the targeted brand personality. Employees, who play a pivotal role in shaping the interaction between the consumer and the brand, can be encouraged to exhibit behaviors that align with the brand's personality. As shopping malls transfer their images to the sub-brands in their ecosystems, their images can also be effective in shaping the general image of shopping malls (Chebat et al., 2006). For this reason, shopping mall management can ensure the formation and sustainability of the shopping mall brand personality by incorporating sub-brands and stores consistent with their brand personality or contributing to their efforts to make their brand personalities consistent with the shopping mall brand personality.

Limitations and Future Research

Despite the theoretical and practical contributions of this study, some limitations must be acknowledged. The first limitation is that brand personality is measured using a scale developed for stores, as there is no scale developed for shopping malls that has been tested for validity and reliability. It would be useful for future research to focus on the development of a brand personality scale that is specific to shopping malls and takes into account cultural differences. A further limitation is that, in order to reduce the complexity of the results, the five sub-dimensional brand personality scale were analyzed as a higher-order structural model, with the effects of the sub-dimensions not examined. In future studies, the effects of these sub-dimensions on satisfaction and loyalty variables can be analyzed separately, thus contributing to the development of the results of this study. A further limitation of the study is that it is confined to shopping malls in a single city in Turkey. Further research covering many cities in Turkey or a comparative analysis between Turkey and other countries will help to generalize the findings of this study. Another limitation is that this study was conducted using a cross-sectional research method and a non-random sampling method due to the ease of time and cost. Subsequent longitudinal and randomized research will make more robust and general contributions to the literature focusing on the concept of mall brand personality and its effects.

References

- Aagerup, U., Andersson, S., & Awuah, G. B. (2022). Building a warm and competent B2B brand personality. *European Journal of Marketing*, 56(13), 167–193. <https://doi.org/10.1108/EJM-06-2019-0528>
- Aaker, J. L. (1997). Dimensions of brand personality. *Journal of Marketing Research*, 34(3), 347–356. <https://doi.org/10.1177/002224379703400304>
- Aggarwal, P., & McGill, A. L. (2012). When brands seem human, do humans act like brands? Automatic behavioral priming effects of brand anthropomorphism. *Journal of Consumer Research*, 39(2), 307–323. <https://doi.org/10.1086/662614>
- Ali, S., Mishra, M., & Javed, H. M. U. (2021). The impact of mall personality and shopping value on shoppers' well-being: moderating role of compulsive shopping. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 49(8), 1178–1197. <https://doi.org/10.1108/IJRDM-07-2020-0272>
- Amin, M., Ryu, K., Cobanoglu, C., Rezaei, S., & Wulan, M. M. (2021). Examining the effect of shopping mall attributes in predicting tourist shopping satisfaction and behavioral intentions: variation across generation X and Y. *Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism*, 22(3), 367–394. <https://doi.org/10.1080/1528008X.2020.1818667>
- Anselmsson, J. (2006). Sources of customer satisfaction with shopping malls: A comparative study of different customer segments. *International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 16(1), 115–138. <https://doi.org/10.1080/09593960500453641>
- Artuğer, S., & Çetinsöz, B. C. (2013). Destinasyon imajı ile destinasyon kişiliği arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 366–384.
- Babin, B. J., Feng, C., & Borges, A. (2021). As the wheel turns toward the future of retailing. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 29(1), 78–91. <https://doi.org/10.1080/10696679.2020.1860688>
- Bakan, İ., Eyitmiş, A. M., & Fettahloğlu, H. S. (2016). Kahramanmaraş'ta alışveriş merkezleri kalite algısı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 195–208. <https://dergipark.org.tr/pub/ksuibf/issue/10266/125925>

- Baloglu, S., Henthorne, T. L., Sahin, S., & Henthorne, T. L. (2014). Destination image and brand personality of jamaica : a model of tourist behavior. *Journal OfTravel & Tourism Marketing*, 31, 1057–1070. <https://doi.org/10.1080/10548408.2014.892468>
- Başol, O., & Saruhan, O. (2018). Alışveriş merkezi çalışanlarının çalışma koşullarının insan onuruna yakışır iş bağlamında değerlendirilmesi: Nitel bir inceleme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 127–147.
- Bekk, M., Spörrle, M., & Kruse, J. (2015). The benefits of similarity between tourist and destination personality. *Journal of Travel Research*, 55(8), 1008–1021. <https://doi.org/10.1177/0047287515606813>
- Calvo-Porrall, C., & Lévy-Mangin, J.-P. (2019). Profiling shopping mall customers during hard times. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 48, 238–246. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.02.023>
- Çetin, B. A. (2018). Alışveriş merkezleri: Yeni birer kent merkezi olabilir mi? *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 1–17.
- Chaudhuri, A., & Holbrook, M. B. (2001). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: The role of brand loyalty. *Journal of Marketing*, 65(2), 81–93. <https://doi.org/10.1509/jmkg.65.2.81.18255>
- Chebat, J. C., El Hedhli, K., & Sirgy, M. J. (2009). How does shopper-based mall equity generate mall loyalty? A conceptual model and empirical evidence. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 16(1), 50–60. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2008.08.003>
- Chebat, J. C., Michon, R., Haj-Salem, N., & Oliveira, S. (2014). The effects of mall renovation on shopping values, satisfaction and spending behaviour. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21(4), 610–618. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2014.04.010>
- Chebat, J. C., Sirgy, M. J., & St-James, V. (2006). Upscale image transfer from malls to stores: A self-image congruence explanation. *Journal of Business Research*, 59(12), 1288–1296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2006.09.007>
- D'Astous, A., & Lévesque, M. (2003). A Scale for measuring store personality. *Psychology and Marketing*, 20(5), 455–469. <https://doi.org/10.1002/mar.10081>
- Das, G. (2014). Impacts of retail brand personality and self-congruity on store loyalty: The moderating role of gender. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21(2), 130–138. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2013.07.011>
- Das, G., Datta, B., & Guin, K. K. (2012). Impact of retailer personality on consumer-based retailer equity: An empirical study of retail brands. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 24(4), 619–639. <https://doi.org/10.1108/13555851211259052>
- Dhruv, G., Roggeveen, A. L., & Nordfält, J. (2017). The future of retailing. *Journal of Retailing. Journal of Retailing*, 93(1), 1–6.
- Dickinger, A., & Lalicic, L. (2016). An analysis of destination brand personality and emotions : a comparison study. *Information Technology & Tourism*, 15(4), 317–340. <https://doi.org/10.1007/s40558-015-0044-x>
- Doğrul, Ü., & Aksay, N. (2020). Alışveriş merkezi meçiminde hedonik ve faydacı değerler. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(4), 579–606. <https://doi.org/10.15295/bmij.v8i4.1573>
- Du, G., & Lin, Y. (2022). Brand connection and entry in the shopping mall ecological chain: Evidence from consumer behavior big data analysis based on two-sided markets. *Journal of Cleaner Production*, 364(May), 132663. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.132663>
- Ekinci, Y., & Hosany, S. (2006). Destination personality: An application of brand personality to tourism destinations. *Journal of Travel Research*, 45(2), 127–139. <https://doi.org/10.1177/0047287506291603>
- El-Adly, M. I., & Eid, R. (2016). An empirical study of the relationship between shopping environment, customer perceived value, satisfaction, and loyalty in the UAE malls context. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 31, 217–227. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.04.002>

- Elmashhara, M. G., & Soares, A. M. (2020). Entertain me, I'll stay longer! The influence of types of entertainment on mall shoppers' emotions and behavior. *Journal of Consumer Marketing*, 37(1), 87–98. <https://doi.org/10.1108/JCM-03-2019-3129>
- Elmashhara, M. G., & Soares, A. M. (2022). Linking atmospherics to shopping outcomes: The role of the desire to stay. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64(August 2021), 102744. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102744>
- Eryiğit, C., & Eren, Z. (2020). Mağaza kişiliği ve öz benlik uyumunun mağaza sadakati üzerindeki etkileri. *Beykoz Akademi Dergisi*, 8(1), 36–52. <https://doi.org/10.14514/byk.m.26515393.2020.8/1.36-52>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- George, D., & Mallery, P. (2021). *IBM SPSS statistics 27 step by step* (Seventeenth). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003205333>
- Ghaleb, M., & Yaşlıoğlu, M. M. (2024). Structural equation modeling (SEM) for social and behavioral sciences studies: Steps sequence and explanation. *Journal of Organizational Behavior Review*, 6(1), 69–108.
- Gündem Koridoru. (2024). *AVM'ler 2,1 milyon kişiye istihdam sağlıyor*. Türkiye'de İş Dünyası. <https://turkiyedeisdunyasi.com/avmler-21-milyon-kisiye-istihdam-sagliyor-20695/#>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Cengage.
- Helm, S., Kim, S. H., & Van Riper, S. (2020). Navigating the 'retail apocalypse': A framework of consumer evaluations of the new retail landscape. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 54, 101683. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2018.09.015>
- Jakobsen, M., & Jensen, R. (2015). Common method bias in public management studies. *International Public Management Journal*, 18(1), 3–30. <https://doi.org/10.1080/10967494.2014.997906>
- Jamshidi, D., & Roustia, A. (2021). Brand commitment role in the relationship between brand loyalty and brand satisfaction: phone industry in Malaysia. *Journal of Promotion Management*, 27(1), 151–176. <https://doi.org/10.1080/10496491.2020.1809596>
- Javed, H. M. U., Yaqub, R. M. S., Ali, S., & Sulaiman, M. A. B. A. (2024). Mall relevance, shoppers' well-being and mall loyalty: moderating role of social media celebrity. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 52(2), 168–182. <https://doi.org/10.1108/IJRDM-04-2023-0211>
- Kent Gündemine Bakış. (2024). Kamusal olanın dönüşümü: alışveriş merkezlerinin kentsel etkileri üzerine değerlendirme. <https://ipa.istanbul/yayinlarimiz/genel/kamusal-olanin-donusumu-alisveris-merkezlerinin-kentsel-etkileri-uzerine-degerlendirme/>
- Kim, J. W., Lee, F., & Suh, Y. G. (2015). Satisfaction and loyalty from shopping mall experience and brand personality. *Services Marketing Quarterly*, 36(1), 62–76. <https://doi.org/10.1080/15332969.2015.976523>
- Kim, S. H., Kim, M. S., & Lee, D. H. (2016). The effects of personality traits and congruity on customer satisfaction and brand loyalty: Evidence from coffee shop customers. *Advances in Hospitality and Leisure*, 12, 3–33. <https://doi.org/10.1108/S1745-354220160000012001>
- Kock, F., Berbekova, A., & Assaf, A. G. (2021). Understanding and managing the threat of common method bias: Detection, prevention and control. *Tourism Management*, 86, 104330. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.tourman.2021.104330>
- Köksal, Y., & Aydın, E. E. (2015). Tüketicilerin alışveriş merkezleri algısı üzerine karşılaştırmalı bir inceleme: Göller bölgesi örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(24), 245–245. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2015.11.24.728>
- Krey, N., Picot-Coupey, K., & Cliquet, G. (2022). Shopping mall retailing: A bibliometric analysis and systematic assessment of Chebat's contributions. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64(September 2021). <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102702>
- Kuo, Y. H., Wu, P. C., & Ahn, S. Y. (2022). A synthesized retail brand personality framework: a cross-cultural study of Taiwan and the United States. *Cross Cultural and Strategic Management*, 29(4), 919–937. <https://doi.org/10.1108/CCSM-01-2022-0005>

- Letheren, K., Martin, B. A. S., & Jin, H. S. (2017). Effects of personification and anthropomorphic tendency on destination attitude and travel intentions. *Tourism Management*, 62, 65–75. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.03.020>
- Lombart, C., & Louis, D. (2012). Consumer satisfaction and loyalty: Two main consequences of retailer personality. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 19(6), 644–652. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2012.08.007>
- Mabkhot, H. A., Salleh, S. M., & Shaari, H. (2016). The mediating effect of brand satisfaction on the relationship between brand personality and brand loyalty: Evidence from Malaysia. *Management Science Letters*, 6, 87–98. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2015.11.004>
- Matineau, P. (1958). The personality of the retail store. *Harvard Business Review*, 36(1), 47–55.
- Möller, J., & Herm, S. (2013). Shaping retail brand personality perceptions by bodily experiences. *Journal of Retailing*, 89(4), 438–446. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2013.05.004>
- Oliver, L. R. (1980). A cognitive model of the antecedents and consequences of satisfaction decisions. *Journal of Marketing Research*, 17(November), 460–469.
- Oliver, L. R. (1999). Whence consumer loyalty? *Journal of Marketing*, 63(Special Issue 1999), 33–44.
- Ong, K. S., Nguyen, B., & Syed Alwi, S. F. (2017). Consumer-based virtual brand personality (CBVBP), customer satisfaction and brand loyalty in the online banking industry. *International Journal of Bank Marketing*, 35(3), 370–390. <https://doi.org/10.1108/IJBM-04-2016-0054>
- Aytaç, Ö., & Öztürk, M., (2018). Çoklu deneyimin sembolik mekânları: Alışveriş merkezleri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 2033-2066. <https://doi.org/10.26466/opus.471825>
- Pantano, E., Pizzi, G., Scarpi, D., & Dennis, C. (2020). Competing during a pandemic? Retailers' ups and downs during the COVID-19 outbreak. *Journal of Business Research*, 116, 209–213. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.036>
- Plummer, J. T. (2000). How personality makes a difference. *Journal of Advertising Research*, 40(6), 79–83. <https://doi.org/doi:10.2501/JAR-40-6-79-83>
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879–903. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.5.879>
- Rahman, O., Kwong-Kay Wong, K., & Yu, H. (2016). The effects of mall personality and fashion orientation on shopping value and mall patronage intension. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 28, 155–164. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2015.09.008>
- Rauschnabel, P. A., Krey, N., Babin, B. J., & Ivens, B. S. (2016). Brand management in higher education: The university brand personality scale. *Journal of Business Research*, 69(8), 3077–3086. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.01.023>
- Schade, M., Piehler, R., & Burmann, C. (2014). Sport club brand personality scale (SCBPS): A new brand personality scale for sport clubs. *Journal of Brand Management*, 21(7), 650–663. <https://doi.org/10.1057/bm.2014.36>
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *MPR-Online*, 8(2), 23–74.
- Siguaw, J. A., Mattila, A., & Austin, J. R. (1999). The brand-personality scale: an application for restaurants. *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*, 40(3), 48–55. <https://doi.org/10.1177/001088049904000319>
- Sop, S. A., & Kozak, N. (2019). Effects of brand personality, self-congruity and functional congruity on hotel brand loyalty. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 28(8), 926–956. <https://doi.org/10.1080/19368623.2019.1577202>
- Su, J., & Tong, X. (2016). Brand Personality, Consumer satisfaction, and loyalty: a perspective from denim jeans brands. *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 44(4), 427–446. <https://doi.org/10.1111/fcsr.12171>
- Usakli, A., & Baloglu, S. (2011). Brand personality of tourist destinations: An application of self-congruity theory. *Tourism Management*, 32(1), 114–127. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.06.006>

- Voeth, M., & Herbst, U. (2008). The concept of brand personality as an instrument for advanced non-profit branding—an empirical analysis. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 19(1), 71–97. https://doi.org/10.1300/J054v19n01_04
- Wentzel, D. (2009). The effect of employee behavior on brand personality impressions and brand attitudes. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 37(3), 359–374. <https://doi.org/10.1007/s11747-009-0140-6>
- Westbrook, R. A., & Oliver, R. L. (1991). The dimensionality of consumption emotion patterns and consumer satisfaction. *Journal of Consumer Research*, 18(1), 84–91. <https://doi.org/10.1086/209243>
- Willems, K. (2022). Brand personality appeal in retailing: Comparing fashion- and grocery retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64(October 2021), 102833. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102833>
- Zentes, J., Morschett, D., & Schramm-Klein, H. (2008). Brand personality of retailers – An analysis of its applicability and its effect on store loyalty. *International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 18(2), 167–184. <https://doi.org/10.1080/09593960701868282>
- Zhao, X., Lynch, J. G. J., & Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197–206. <https://doi.org/10.1086/651257>

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author
H. Yusuf GÜNGÖR*

Makale Adı/Article Name

Analysis of the Financial Performance of Logistics Companies in ASEAN Countries Based on Revenue Ratios

ASEAN Ülkelerindeki Lojistik Firmalarının Finansal Performanslarının Gelir Oranları Üzerinden İncelenmesi

ABSTRACT

This study analyzes the financial performance of logistics companies operating in the ASEAN region between 2017 and 2022 based on revenue ratios. Revenue management is a critical strategy for firms to enhance their operational efficiency and gain a competitive advantage. The COVID-19 pandemic caused the most significant fluctuations during the examined period. In this study, CRITIC and COPRAS methods were applied to conduct a multi-criteria decision analysis, determine criterion weights, and rank company performances. The results indicate that the ASEAN logistics sector is highly volatile and significantly affected by global crises, supply chain disruptions, and regional trade policies. In conclusion, logistics companies need to focus on technological investments, supply chain management, and crisis management strategies. The moderate performance of firms such as MISC and SAMU suggests the absence of a dominant market leader, highlighting the need for firms to develop more effective strategies to sustain their competitive advantage. Success in the logistics sector is directly linked to operational efficiency, technological adaptation, and the ability to respond swiftly to crises.

Keywords: revenue management, financial performance, ASEAN, COPRAS, CRITIC, MCDM.

ÖZ

Bu çalışmada, ASEAN bölgesinde faaliyet gösteren lojistik şirketlerinin 2017-2022 yılları arasındaki finansal performansını gelir oranlarına göre analiz edilmiştir. Gelir yönetimi, firmaların operasyonel verimliliklerini artırmaları ve rekabet avantajı elde etmeleri açısından kritik bir stratejidir. İncelenen dönemler boyunca en büyük dalgalanmalara COVID-19 salgını neden olmuştur. Bu çalışmada, çok kriterli bir karar analizi gerçekleştirmek, kriter ağırlıklarını belirlemek ve şirket performanslarını değerlendirmek amacıyla CRITIC ve COPRAS yöntemleri uygulanmıştır. Sonuçlar, ASEAN lojistik sektörünün oldukça değişken olduğunu ve küresel krizlerden, tedarik zinciri aksaklıklarından ve bölgesel ticaret politikalarından önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Sonuç olarak, lojistik şirketlerinin teknolojik yatırımlara, tedarik zinciri yönetimine ve kriz yönetimi stratejilerine odaklanmaları gerekmektedir. MISC ve SAMU gibi firmaların ılımlı performansı, baskın bir pazar liderinin olmadığını göstermekte ve firmaların rekabet avantajlarını sürdürmek için daha etkili stratejiler geliştirmeleri gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Lojistik sektöründeki başarı, operasyonel verimlilik, teknolojik adaptasyon ve krizlere hızlı yanıt verebilme becerisiyle doğrudan bağlantılıdır.

Anahtar Kelimeler: gelir yönetimi, finansal performans, ASEAN, COPRAS, CRITIC, ÇKKV.

Introduction

Revenue Management (RM) is an important tool for balancing supply and demand by segmenting customer groups based on their purchasing intentions and allocating capacity to these segments in a way that maximizes a firm's revenues. Kimes (1989) and Kimes & Wirtz (2003) define revenue management as the application of information systems and pricing strategies to allocate the right capacity to the right customer at the right price and time. This positions revenue management within marketing management, where it plays a key role in demand generation (Cross, Higbie, & Cross, 2009) and consumer behavior management (Anderson & Xie, 2010). RM theory benefits significantly from marketing management research, as well as operations (Talluri & van Ryzin, 2005) and pricing research (Shy, 2008) (Ivanov & Zhechev, 2012).

On August 8, 1967, Adam Malik (Foreign Affairs Minister of Indonesia), Tun Abdul Razak (Deputy Prime Minister of Malaysia), Narciso Ramos (Foreign Secretary of the Republic of the Philippines), S. Rajaratnam (Foreign Minister of Singapore), and Thanat Khoman (Foreign Minister of Thailand) signed a declaration in Bangkok, Thailand, forming a new regional organization. This declaration, known as the ASEAN Declaration or the "Bangkok Declaration," established agreements in areas such as economic growth, social progress, global development, regional peace and stability, cooperation in economic, social, cultural, technical, scientific, and administrative fields, mutual assistance in education and research, collaboration in agriculture and trade, cooperation in transportation and communication, and improving living standards. It also aimed to promote studies on Southeast Asia and enhance regional and international cooperation (Severino, 2006, s. 2) (Temiz, ASEAN'ın Bölgesel Sorunların Çözümüne Yönelik Sistematiği ve Bu Bağlamda ASEAN – Çin İlişkileri, 2019b, s. 1320).

ASEAN has played a strategic role in ensuring the security and prosperity of the region's nations and people by preventing regional conflicts through its developed platforms. However, ASEAN's central role and status in Southeast Asia have also been tested by external powers and regional actors. Since its establishment, ASEAN's policies have helped prevent the outbreak of war among its member states (Temiz, 2021).

1. Revenue Management

Companies are established with the goal of generating profit, which can only be achieved by increasing revenues and reducing costs. Therefore, a company must analyze the characteristics of its industry and economy to develop an effective financial strategy. However, developing these policies can be challenging due to factors such as production processes, aligning products with human needs and fashion trends, and agency problems. Reducing costs in the service sector is difficult because certain goods and services have fixed prices. Moreover, the service and logistics sectors require large working capital, and both fixed and variable costs are high. In logistics, costs incurred for service production cannot be reduced significantly due to the standard pricing of essential inputs like fuel. Therefore, companies in this sector need to find alternative ways to increase revenues beyond cost reduction. Improving service quality, accurately identifying customer needs, and ensuring efficient service delivery can contribute to higher revenues.

To enhance revenue management, companies should ensure that their management teams:

- Understand the importance of revenue management,
- Comprehend the strategic and tactical complexities involved,
- Possess superior decision-making capabilities compared to competitors,
- Work in coordination with other departments to rapidly address industry needs.

2. Logistics Sector

The term "logistics" was first used in the early 1900s to describe a military function. Etymologically, it derives from the words "logic" (meaning rational thinking) and "statistics" (related to state matters). In modern usage, logistics is understood as ensuring that goods arrive at the right place at the right time.

The core components of logistics—transportation, inventory, and warehousing—have been fundamental to industrial and economic life for centuries. However, logistics has only been recognized as a crucial function in its own right over the past two decades. This shift is due to logistics being a function composed of many sub-functions and subsystems, each of which has traditionally been managed independently. Now, both academia and the business world acknowledge the need for a more holistic approach to logistics management (Rushton, Croucher, & Baker, 2014).

3. Literature Review

A review of the literature indicates that revenue management in the logistics sector focuses on four main areas (Ammirato, Felicetti, Linzalone, Volpentesta, & Schiuma, 2020): industrial data, demand modeling and forecasting, inventory management, pricing models, and distribution and sales. Schönberger & Kepfer (2012) examined revenue management in freight transport, highlighting the limitations of traditional capacity control methods and the need for new approaches. Meng, Zhao & Wang (2019) identified pricing as the biggest challenge in logistics revenue management. Crevier, Cordeau & Savard (2012) studied revenue management in rail transportation and found that pricing difficulties arose due to the complexity of the sector. An, Mikhaylov, and Jung (2021), in their study on the relationship between fare classes and revenue management issues in the airline industry, argued that demand uncertainty leads to weak forecasting and suggested that models such as minimax regret could serve as a solution for conducting revenue management more effectively.

Matsuoka, (2022) in a study examining the impact of revenue management on perceived value, customer satisfaction, and customer loyalty, emphasized that revenue management should not be considered solely a financial phenomenon. The author highlighted the necessity of implementing revenue management in a transparent manner, stressing that pricing strategies should be conducted transparently and fairly.

Zaki (2022), in examining dynamic revenue management in hotels during the COVID-19 period, recommended that firms focus on profit rather than revenue, and that, during crisis periods, measures should be implemented to enhance efficiency and accelerate recovery.

Du, He, and Lin (2025), in their study on air cargo revenue management from a pricing perspective, asserted that revenue growth depends on operational information, particularly capacity and capacity utilization.

Pugliese, Guerriero, and Miglionico (2025), in their research on improving tourism logistics through a revenue management approach, demonstrated that revenue management strategies can enhance efficiency and enable more profitable decision-making in demand selection.

Bujalance-Lopez et al. (2025), in their systematic literature review on restaurant revenue management, found that, whereas in previous periods revenue management in restaurants was primarily considered from a capacity perspective, in recent times—particularly under the influence of COVID-19—it has shifted towards a data-driven approach focused on the insights derived from processed data. They concluded that revenue growth is increasingly linked to advancements such as information systems, online reservations, and home delivery services.

4. Methodology

As part of the study, logistics companies operating in ASEAN countries were examined. A limitation of the research is that firms in some ASEAN member countries, where publicly available data was not accessible, were not included in the study. Table 1 presents the companies analyzed within the scope of the research.

Table 1. Companies Examined Within the Scope of the Study

Firm	Country
Pt endo	Indonesia
Ayala corp	Philippines

Misc barhad	Malaysia
Sembcorp marine ltd	Singapore
Precious shipping pcl	Thailand
Alpha vietnam investment jsc	Vietnam

The study analyzed logistics companies in ASEAN, excluding those without publicly available financial data (Brunei, Cambodia, Laos, Myanmar).

Table 2. Criteria

Criteria		Reference
Revenue Growth	$[(\text{Current Year revenue} - \text{previous year revenue}) / \text{Previous year revenue}] * 100$	(Hocky & Wijaya, 2024)
Gross Profit Margin	$(\text{Gross profit} / \text{Revenue}) * 100$	(Lento & Sayed, 2015)
Operating Margin	$(\text{Operating Income} / \text{Revenue}) * 100$	(Filer & Golbe, 2003)
Margin	$(\text{Net income} / \text{Revenue}) * 100$	(Evmenchik, Niyazbekova, Seidakhmetova, & Mezentceva, 2021)
EPS	Earning Per Share	(Consler, Lepak, & Havranek, 2011)
TL to REV	Total liabilities to Revenue	(Wada, Takayasu, & Takayasu, 2023)
AS to Rev	Assets to Revenue	(Gu, 2002)

The data will be analyzed using multi-criteria decision-making methods. These methods are generally applied in two stages. In the first stage, the weights of the criteria are determined. Criteria weighting methods can be categorized as subjective methods, which rely on expert opinions, and objective methods, which determine weights through mathematical processing of numerical values representing the criteria. Examples of objective methods include CRITIC and Entropy, while subjective methods include SWARA and AHP. To evaluate the performance of alternatives, methods such as TOPSIS, VIKOR, ARAS, EDAS, and COPRAS can be used. These methods assess alternatives from different perspectives and rank them accordingly. In this study, the CRITIC method will be used for criteria weighting, and the COPRAS method will be applied for evaluating the alternatives. The CRITIC method was chosen for criterion weighting because it eliminates subjective bias by relying on statistical properties such as standard deviation and correlation. The COPRAS method was selected for ranking companies as it allows for the simultaneous evaluation of benefit and cost criteria, making it well-suited for financial performance analysis.

4.1. CRITIC Method

To eliminate the decision-maker's subjective perspective, some methods based on objective weighting have been developed. One of the most commonly used methods is the CRITIC method. The objective calculation of weights is carried out in the following five steps (Diakoulaki, Mavrotas, & Papayannis, 1995). The CRITIC method evaluates criteria in a completely objective manner, ensuring a more impartial assessment during calculations. However, since this method focuses on the standard deviation of criteria across alternatives, it may result in higher weights being assigned to more volatile criteria. Volatile criteria do not always contain the most valuable information for evaluation. Therefore, this should be taken into account during calculations, and other methods may also be considered for a more balanced assessment. The CRITIC method is implemented in 5 steps.

Step One: Formation of the Decision Matrix

The matrix represents the performance of alternatives based on different criteria.

$$X = [x_{ij}] = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Step Two: The decision matrix is normalized using equation (2). The data used in the study may exhibit different characteristics. Normalization is performed to enable the analysis of numerical values with different characteristics together, as some criteria values may be expressed as ratios, some as currency, and some as natural numbers.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{\min}}{x_j^{\max} - x_j^{\min}} \quad (2)$$

In this equation, x_j^{\min} represents the minimum value of the j criterion, while x_j^{\max} represents the maximum value according to the j criterion.

Step Three: Weights for each criterion are calculated by including the standard deviation of the criterion and the correlation between the criteria.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (3)$$

In Equation (3), the Pearson correlation coefficient is used. In cases where the number of alternatives is low, the non-parametric Spearman correlation coefficient can also be used.

Step 4: Calculation of Information Quantity (c_j)

This method encompasses the intensity of contrast and conflict within decision-making methods. For this purpose, the standard deviations of the column values of the normalized decision matrix are used.

$$c_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad (4)$$

In the CRITIC method, it can be said that a criterion with a lower correlation with other criteria and a higher standard deviation gains more weight. In other words, a higher c value indicates that more information is obtained from the given criterion, thereby showing that the criterion has a relatively higher importance in the decision-making problem.

Step 5: Determination of Criterion Weights

In the final step, criterion weights are obtained using Equation (5).

$$w_j = \frac{c_j}{\sum_{k=1}^n c_k} \quad (5)$$

4.2. COPRAS Method

The COPRAS (Complex Proportional Assessment) method is a multi-criteria decision-making method developed by Zavadskas and Kazlauskas in 1996. This method evaluates complex assessments to determine the importance and benefit levels of alternatives (Antucheviciene, Zakarevicius, & Zavadskas, 2011). The primary objective of COPRAS is to maximize benefit criteria while minimizing cost criteria (Podvezko, 2011). The COPRAS method can be easily

applied to both maximization and minimization decision problems. During the solution process, both criteria are considered separately. To handle negative values, transformation may be required in the COPRAS method, which can take up the decision-maker's time (Ertuğrul & Öztaş, 2016). The COPRAS method is applied in seven steps.

In the first step, the decision matrix is constructed.

$i; 1,2,3, \dots, m$ represent the alternatives and $j=1,2,3 \dots, n$ represent the evaluation criteria, where x_{ij} denotes the value of alternative i with respect to criterion j .

First, the decision matrix consisting of x_{ij} values is constructed. Given that m represents the number of alternatives and n represents the number of criteria, the decision matrix X is expressed by Equation (6).

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & \dots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (6)$$

In the second step of the method, the decision matrix is normalized to correct anomalies in the data. As a result of the normalization process, the data take values between 0 and 1. The normalization process is performed as shown in Equation (7).

$$X_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^n x_{ij}} \quad i = \overline{1, m}, \quad j = \overline{1, n} \quad (7)$$

In the third step of the method, the weight values for each criterion are applied to the normalized decision matrix as shown in Equation (8). In this step, the criterion weights calculated using the CRITIC method are used.

$$D = \begin{bmatrix} d_{11} & \dots & d_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ d_{m1} & \dots & d_{mn} \end{bmatrix} \quad d_{ij} = X_{ij}^* \cdot W_j \quad (8)$$

In the fourth step of the method, the calculation of the weighted normalized indices is performed. The indexing process is shown in Equation (9) for positive-oriented criteria and in Equation (10) for negative-oriented criteria.

$$S_{+1} = \sum_{i=1}^m d_{-ij} \quad (9)$$

$$S_{-1} = \sum_{i=1}^m d_{-ij} \quad (10)$$

In the fifth step, the relative importance levels of the decision alternatives are calculated. This calculation is performed as shown in Equation (11).

$$Q_i = S_{+i} \frac{S_{-\min} \sum_{i=1}^m S_{-i}}{S_{-i} \sum_{i=1}^m \frac{S_{-\min}}{S_{-i}}} \quad (11)$$

In the last two steps, the performance indices are calculated as shown in Equation (12). After this step, the calculated performance indices are ranked as shown in Equation (13), determining the rankings of the alternatives.

$$P_i = Q_i / Q_{\max.100} \quad (12)$$

$$\text{Rank}(P_i) \quad (13)$$

5. Findings

In this section of the study, the findings regarding the evaluation of alternatives using the COPRAS method with the criterion weights obtained from the CRITIC method are presented and interpreted.

5.1. CRITIC Findings

The decision matrix is prepared using the values represented by the criteria related to the alternatives. These values must be mathematically operable. The decision matrix can be expressed as integers, ratios, percentages, or fractions. After preparing the decision matrix consisting of these numerical data, the normalization process is carried out. The decision matrix is presented in Table 3.

Table 3. Decision Matrix (2017)

Criteria	RG	GPR	OPREV	MARG	EPS	TL/ RV
Alternatives	+	+	+	+	+	-
Pt	-0,16	-0,02	-0,35	-0,36	-0,01	0,42
Ayal	-0,41	0,52	-0,01	0,03	0,00	1,57
Misc	0,05	0,33	0,21	0,20	0,14	1,45
Samu	0,48	0,06	0,03	0,03	0,02	0,55
Prec	0,17	0,54	0,19	-0,03	0,00	2,06
Alpha	8,68	0,10	0,07	0,06	0,03	0,21

When the decision matrix is prepared, although all the data are numerical, they may have different characteristics, such as integers, fractions, ratios, percentages, etc. To process these numerical data with different characteristics together, normalization is performed. In the normalization process, the numerical values of all criteria are adjusted to a range between 0 and 1. This eliminates anomalies among the data, making them suitable for joint processing. The normalized decision matrix is presented in Table 4.

Table 4. Normalized Decision Matrix (2017)

Criteria	RG	GPR	OPREV	MARG	EPS	TL/REV
Alternatives	+	+	+	+	+	-
Pt	0,028	0,000	0,000	0,000	0,000	0,885
Ayal	0,000	0,959	0,596	0,700	0,057	0,261
Misc	0,051	0,621	1,000	1,000	1,000	0,330
Samu	0,098	0,137	0,677	0,695	0,175	0,814
Prec	0,064	1,000	0,952	0,593	0,035	0,000
Alpha	1,000	0,207	0,752	0,750	0,294	1,000

In this stage of the CRITIC method, the correlations among the criteria are calculated. This way, the relationships between the criteria are examined. The CRITIC method utilizes the relationships among the data when performing the weighting. The correlations between the criteria are presented in Table 5.

Table 5. Inter-Criteria Correlation (2017)

Alt/Cri	RG	GPR	OPREV	MARG	EPS	TLtoREV
RG	1,000	-0,341	0,153	0,206	0,056	0,559
GPR	-0,341	1,000	0,582	0,433	0,042	-0,945
OPREV	0,153	0,582	1,000	0,894	0,546	-0,538
MARG	0,206	0,433	0,894	1,000	0,681	-0,326
EPS	0,056	0,042	0,546	0,681	1,000	-0,097
TLtoREV	0,559	-0,945	-0,538	-0,326	-0,097	1,000

In the next stage of the CRITIC method, the correlation values among the criteria are subtracted from 1 to calculate $1 - \rho_{jk}$. This value is necessary for the calculation of c_j . These values are presented in Table 6.

Table 6. 1-PJK (2017)

Alt/Cri	RG	GPR	OPREV	MARG	EPS	TLtoREV
RG	0,000	1,341	0,847	0,794	0,944	0,441
GPR	1,341	0,000	0,418	0,567	0,958	1,945
OPREV	0,847	0,418	0,000	0,106	0,454	1,538
MARG	0,794	0,567	0,106	0,000	0,319	1,326
EPS	0,944	0,958	0,454	0,319	0,000	1,097
TLtoREV	0,441	1,945	1,538	1,326	1,097	0,000

In the next step, the O_j value is calculated, which represents the standard deviation for each criterion. The CRITIC method uses the variation of the same criterion for each alternative when calculating the criterion weights.

The C_j value is obtained by dividing the standard deviation O_j by the sum of the $1 - \rho_{jk}$ values and the standard deviations for each criterion across all alternatives. In the final step, the criterion weights w_j are determined by dividing each C_j value by the sum of all C_j values. Table 7 presents the O_j , C_j , and criterion weights w_j values for the year 2017.

Table 7. O_j , C_j , and Weights (2017)

Criteria/terms	RG	GPR	OPREV	MARG	EPS	TL/REV
O_j	0,390	0,434	0,360	0,334	0,378	0,405
C_j	1,704	2,270	1,212	1,041	1,427	2,568
w_j	0,167	0,222	0,119	0,102	0,140	0,251

The analysis of the criteria weights for the 2017 period indicates that the criterion with the highest weight is the TL/REV ratio, which represents the ratio of total liabilities to revenue; however, there appears to be no substantial difference between this and the other criteria. The difference between the criterion with the lowest weight and the one with the highest weight is approximately 15%. Given that the method obtains information from the standard deviation of the criteria as applied to the alternatives, it can be inferred that the criteria do not exhibit high volatility across firms. This low volatility has contributed to a balanced distribution of criteria weights.

Table 8. Weights

Criteria/terms	RG	GPR	OPREV	MARG	EPS	TL/REV
2017	0,167	0,222	0,119	0,102	0,140	0,251
2018	0,188	0,152	0,110	0,110	0,139	0,302
2019	0,180	0,173	0,129	0,147	0,127	0,244
2020	0,118	0,174	0,126	0,148	0,132	0,302
2021	0,131	0,122	0,124	0,169	0,174	0,280
2022	0,180	0,141	0,131	0,126	0,168	0,254

When the criterion weights are examined, it can be seen that the weights range from 10% to 24% when expressed as percentages. In 2017, it was found that the ratio of total liabilities divided by revenue had the highest weight. The criterion with the lowest weight is operational income, which constitutes a significant portion across almost all periods. Considering that the CRITIC method utilizes weight information derived from standard deviation, it can be inferred that operational incomes have values that are closer to each other among firms, while the ratio

of foreign resources to income exhibits higher volatility across firms. Analyzing the decision matrix in Table 3, it is observed that, although operational incomes are similar, the ratio of foreign resources to income varies significantly among firms.

5.2. COPRAS Findings

This section presents the results and comments related to the COPRAS method. In the first stage of the COPRAS method, a decision matrix is created. Since the decision matrix is the same as that of the CRITIC method, it is not provided here separately. To enable the processing of different characteristics of the data together, normalization must be performed first. In the normalization process, the data related to the criteria are assigned values between 0 and 1. Table 9 presents the normalized decision matrix related to the COPRAS method.

After the normalization process, the weights are included in the matrix. The weighting process is obtained by multiplying the weight for each criterion by the normalized value resulting from the normalization process for that criterion. The weighted normalized decision matrix for the year 2017 is presented in Table 9.

Table 9. Weighted Normalized Decision Matrix (2017)

Alt/Criteria	RG	GPR	OPREV	MARG	EPS	TL/REV
PT	0,0095	0,0290	0,0126	0,0110	0,0225	0,0291
AYAL	0,0066	0,0448	0,0191	0,0177	0,0227	0,0527
MISC	0,0118	0,0392	0,0235	0,0206	0,0258	0,0501
SAMU	0,0167	0,0312	0,0200	0,0177	0,0231	0,0318
PREC	0,0132	0,0454	0,0230	0,0167	0,0226	0,0625
ALPHA	0,1092	0,0324	0,0208	0,0182	0,0234	0,0248

After weighting the normalized decision matrix, the relative importance values are calculated based on whether each criterion is positive or negative. The performance contribution of each criterion is determined by its proximity to or distance from the relative importance value, depending on whether the criterion is positive or negative. Table 10 presents the relative importance values for the year 2017.

Table 10. SI+ AND SI- Values (2017)

Alternatives	Si+	Si-
PT	0,084497241	0,029141672
AYAL	0,110928995	0,052673025
MISC	0,120960834	0,050072713
SAMU	0,108618403	0,031800112
PREC	0,120974178	0,062527332
ALPHA	0,204020349	0,024785146

In the final stage of the method, the relative importance values for the criteria associated with the alternatives are calculated, and based on these, the performance index is determined. The performance indices are ranked from highest to lowest, thereby ordering the alternatives according to their performance. Table 11 presents the relative importance values, performance indices, and rankings of the alternatives for the year 2017.

Table 11. Performance of Alternatives

Alternatives	Relative Importance Values (QI)	Performance Index (PI)	Rank
PT	0,137975692	51,69588417	6
AYAL	0,140516273	52,64777363	5
MISC	0,152084601	56,98212357	3
SAMU	0,157626138	59,05839262	2
PREC	0,145898502	54,66435418	4
ALPHA	0,266898794	100	1

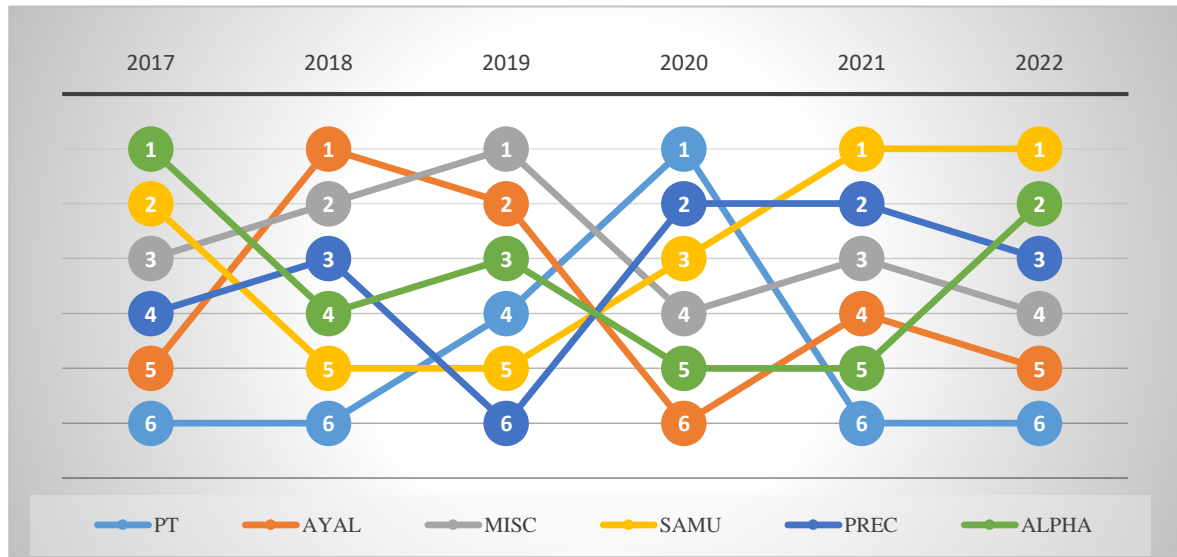

Fig. 1. Performance of the Alternatives

The results of analysis have been shown in Fig. 1. In the analysis of the performance rankings observed between 2017 and 2022 reveals that each firm exhibited highly variable performance. PT was the lowest performer for the first two years, then reached the middle of the pack in 2019, and became the highest performer during the COVID-19 period. However, it became the lowest-performing firm again in 2021 and 2022, indicating that PT is a firm affected by cyclicity. AYAL, on the other hand, had the second-lowest performance in the first period in 2017, improved its performance in the following years, ranked the lowest during the COVID-19 period, and continued to underperform in the subsequent years.

ALPHA showed the highest performance in 2017, followed an average performance trend, and dropped to second-to-last place in 2020 and 2021 due to the impact of COVID-19. However, in 2022, it improved its performance compared to other companies and moved back towards the top. MISC generally had an average performance but peaked in 2019, showing the highest performance that year. MISC's high performance in 2019 may not have been sustained due to the effects of COVID-19. SAMU started in second place in 2017, then experienced a decline in performance but performed well during COVID-19, becoming the highest performer in the sector in the last two years. PREC, on the other hand, had its lowest performance in 2019 and showed average performance in the other years.

As a result, these data reveal how much the performance of firms in the logistics sector is affected by both economic conditions and global crises (such as COVID-19) and how each firm responds differently to sectoral fluctuations.

In this study, the performance of various firms operating in the logistics sector between 2017 and 2022 is evaluated. According to the findings, PT exhibited the lowest performance in the first two periods, rose to the middle level in 2019, and reached the highest performance level during the period when COVID-19 was effective; however, it declined to the lowest level again in the last two periods. AYAL, on the other hand, displayed the second-lowest performance in the first period, increased its performance in the following periods, showed the lowest performance during the COVID-19 period, and continued to remain at a low level in the following periods. Although ALPHA performed the best in the first period, it maintained an average level in the following periods, fell to second-to-last place during and immediately after the outbreak of COVID-19, but improved its performance in 2022 and reached a better position compared to other firms.

When the performance of companies is evaluated in general between 2017 and 2022, it is evident that the biggest fluctuations across all companies occurred in 2020. This fluctuation is thought to have been influenced by the COVID-19 pandemic, with some companies reacting positively and others negatively. During this period, the performance of SAMU showed a sharp increase, while AYAL showed a sharp decline. Factors such as macroeconomic indicators and the situation of the sector in the country may have played a role in these changes.

Conclusion

From a broader perspective, the sharp fluctuations observed in 2020 suggest that macroeconomic indicators and sector-specific conditions play a critical role in shaping company performance. While some companies quickly adapted to disruptions by capitalizing on emerging market opportunities or reorganizing their operational processes, others struggled to maintain momentum. These findings underscore the importance of flexible strategic planning, continuous risk assessment, and robust crisis management mechanisms. By identifying the specific operational or managerial factors that enabled certain firms to thrive despite adverse conditions, future research could provide valuable insights for policymakers, industry practitioners, and academics aiming to improve resilience in the logistics sector.

To enhance long-term competitiveness, logistics firms should invest in automation, digitalization, and artificial intelligence-driven supply chain management. These technological advancements can enhance operational efficiency and strengthen resilience in times of crisis.

The findings of this study indicate that revenue management-oriented strategies highlighted in the literature can play a critical role in managing fluctuations in the logistics sector. The declines experienced by firms such as PT, AYAL, and ALPHA during the COVID-19 period can be explained by weaknesses in demand forecasting, pricing challenges, and capacity control deficiencies emphasized in previous studies. Conversely, the rise of SAMU supports the argument put forward by Zaki (2022) and Pugliese et al. (2025) that profitability-oriented and flexible management strategies are more likely to succeed during times of crisis.

The study utilized data derived from the financial statements of firms operating in ASEAN countries. Neither a wide range of sector- and firm-specific variables nor macroeconomic factors were included in the analysis. Future research on this topic would benefit from incorporating macroeconomic indicators or adjusting the data to account for the positive or negative effects of such indicators, thereby enabling a more accurate assessment of firms' performance.

References

- Ammirato, S., Felicetti, M. A., Linzalone, R., Volpentesta, A. P., & Schiuma, G. (2020). A systematic literature review of revenue management in passenger transportation. *Measuring Business Excellence*, 24(2), 223-242.
- An, J., Mikhaylov, A., & Jung, S. (2021). A Linear Programming approach for robust network revenue management in the airline industry. *Journal of Air Transport Management*(91), 1-7.
- Anderson, C. K., & Xie, X. (2010). Improving hospitality industry sales: Twenty-five years of revenue management. *Cornell Hospitality Quarterly*, 51(1), 53-67.
- Antucheviciene, J., Zakarevicius, A., & Zavadskas, E. K. (2011). Measuring congruence of ranking results applying particular MCDM methods. *Informatica*, 22(3), 319-338.
- Bujalance-Lopez, L., Gonzalez-Serrano, L., Sancho, M. L., & Talon-Ballesteros, P. (2025). Restaurant revenue management: a systematic literature review and future challenges. *British Food Journal*, 2169-2196.
- Consler, J., Lepak, G. M., & Havranek, S. F. (2011). Earnings per share versus cash flow per share as predictor of dividends per share. *Managerial Finance*, 37(5), 482-488.
- Crevier, B., Cordeau, J.-F., & Savard, G. (2012). Integrated Operations Planning and Revenue Management for Rail Freight Transportation. *Transportation Research Part B*(46), 100-119.

- Cross, R., Higbie, J., & Cross, D. (2009). Revenue management's renaissance: a rebirth of the art and science of profit table revenue generation. *Cornell Hospitality Quarterly*, 50(1), 56-81.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Du, C., He, F., & Lin, X. (2025). Dynamic pricing for air cargo revenue management. *Transportation Research Part E*(197), 1-26.
- Ertuğrul, İ., & Öztaş, T. (2016). Bireysel Emeklilik Planı Seçiminde Karar Verme Yöntemlerinin Uygulanması: COPRAS ve TOPSIS Örneği. *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 165-186.
- Evmenchik, O. S., Niyazbekova, S. U., Seidakhmetova, F. S., & Mezentceva, T. M. (2021). The Role of Gross Profit and Margin Contribution in Decision Making. E. G. Popkaya, V. N. Ostrovskaya, & A. V. Bogoviz içinde, *Socio-economic Systems: Paradigms for the Future. Studies in Systems, Decision and Control* (s. 1393-1404). Berlin: Springer Cham.
- Filer, R. K., & Golbe, D. L. (2003). Debt, Operating Margin, and Investment In Workplace Safety. *The Journal of Industrial Economics*, 51(3), 359-381.
- Gu, Z. (2002). Analyzing bankruptcy in the restaurant industry: A multiple discriminant model. *Hospitality Management*(21), 25-42.
- Hocky, A., & Wijaya, E. (2024). The Effect Of Leverage, Revenue Growth, and Total Asset Turnover on Profitability of Listed Companies in the Basic Materials Sector in Indonesian Stock Exchange Period 2017-2022. *Procuratio: Jurnal Ilmiah Manajemen*, 12(1), 62-67.
- Ivanov, S., & Zhechev, V. (2012). Hotel revenue management a critical literature review. *Tourism Review*, 60(2), 175-197.
- Kimes, S. E. (1989). Yield management: a tool for capacity-constrained service firms. *Journal of Operations Management*, 8(4), 348-363.
- Kimes, S. E., & Wirtz, J. (2003). Has revenue management become acceptable? Findings from an international study on the perceived fairness of rate fences. *Journal of Service Research*, 6(2), 125-135.
- Lento, C., & Sayed, N. (2015). Do changes in gross margin percentage provide complementary information to revenue and earnings surprises? *Review of Accounting and Finance*, 14(3), 239-261.
- Matsuoka, K. (2022). Effects of revenue management on perceived value, customer satisfaction, and customer loyalty. *Journal of Business Research*(148), 131-148.
- Meng, Q., Zhao, H., & Wang, Y. (2019). Revenue Management for Container Liner Shipping Services: Critical Review and Future Research Directions. *Transportation Research Part E*(128), 280-292.
- Podvezko, V. (2011). The comparative analysis of MCDA methods SAW and COPRAS. *Engineering Economics*, 22(2), 134-146.
- Pugliese, L. P., Guerriero, F., & Miglionico, G. (2025). A revenue management approach for tourism logistics optimization. *International Transactions in Operational Research*(32), 353-383.
- Rushton, A., Croucher, P., & Baker, P. (2014). *The handbook of logistics and distribution management : understanding the supply chain (5th Edition)*. London: Kogan Page Limited.
- Schönberger, J., & Kopfer, H. (2012). Revenue Management in Road-Based Freight Transportation Impacts of Uncertainty of Capacity Consumption. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 42(4), 388-403.
- Severino, R. C. (2006). *Southeast Asia in Search of an ASEAN Community*. Singapur: ISEAS.
- Shy, O. (2008). *How to price. A guide to pricing techniques and yield management*. . Cambridge: Cambridge University Press.
- Talluri, K. T., & van Ryzin, G. (2005). *The theory and practice of revenue management*. Springer Science+Business Media: New York.
- Temiz, S. (2019b). ASEAN'ın Bölgesel Sorunların Çözümüne Yönelik Sistematiği ve Bu Bağlamda ASEAN – Çin İlişkileri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(4), 1319-1343.

- Temiz, S. (2021). *ASEAN Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği Siyasi Yapısı ve Gelişimi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Wada, T., Takayasu, H., & Takayasu, M. (2023). Extraction of Important Factors in a High-Dimensional Data Space: An Application for High-Growth Firms. *Entropy*, 25(3), 1-23.
- Zaki, K. (2022). Implementing dynamic revenue management in hotels during Covid-19: value stream and wavelet coherence perspectives. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 34(5), 1768-1795.

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author

Kübra Nur SEVİM*

Makale Adı/Article Name

Nostaljiden Kültür Turizmine: Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi Ziyaretçilerinin Çevrimiçi Yorumlarının Değerlendirilmesi

From Nostalgia To Cultural Tourism: Evaluation Of Online Comments By Visitors To The Malatya Photographic Camera Museum

ÖZ

Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi, fotoğrafçılığın kültürel ve sanatsal değerini yansıtan önemli bir kültür ve eğitim merkezi olarak bilinmektedir. Söz konusu müzeye yönelik çalışmalara literatürde nadiren rastlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, kültür turizmi çerçevesinde Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi'ni ziyaret eden turistlerin Google Haritalar platformunda paylaştıkları çevrimiçi yorumları değerlendirmektir. Bu doğrultuda, Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi ile ilgili 2018- Mayıs 2025 tarihleri arasında paylaşılan 162 çevrimiçi yorumun tamamı incelenmiş ve elde edilen veriler MAXQDA24 programı aracılığıyla çözümlenmiş, içerik analizine tabi tutulmuştur. Analiz edilen yorumlar olumlu, olumsuz, şikayet, öneri ve bilgilendirme şeklinde temalara ayrılmıştır. Araştırma bulgularında Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi'ni ziyaret eden bireylerin büyük bir çoğunluğunun memnuniyet düzeylerinin oldukça yüksek olduğu, olumlu görüşler arasında genellikle ilginç özellikleri olan makinelere hayranlık olumsuz görüşlerde ise en çok ilgi alanı dışında kalma ve mekan kalabalığına vurgu yaptıkları tespit edilmiştir. Müzenin sahip olduğu nostaljik değer ile ön plana çıkarılarak ulusal ve uluslararası alanda reklam ve tanıtım faaliyetlerinin artırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: kültür turizmi, müze, çevrimiçi yorum, Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi.

ABSTRACT

Malatya Camera Museum is known as an important cultural and educational center that reflects the cultural and artistic value of photography. Studies on this museum are rarely found in the literature. In this context, the aim of this study is to evaluate the online reviews shared by tourists visiting the Malatya Camera Museum on the Google Maps platform Machine Museum within the framework of cultural tourism. In this context, all 162 online reviews shared between May 2018 and May 2025 regarding the Malatya Camera Museum were examined, and the data obtained analyzed using the MAXQDA24 program and subjected to content analysis. The analyzed reviews were categorized into themes such as positive, negative, complaints, suggestions, and information. The research findings revealed that the majority of individuals visiting the Malatya Camera Museum were found to be quite high, with positive opinions generally expressing admiration for the interesting features of the cameras, while negative opinions mostly emphasized being outside their area of interest and the crowdedness of the venue. It was concluded that It was concluded that the museum's nostalgic value should be highlighted, and advertising and promotional activities should be increased at the national and international levels.

Keywords: cultural tourism, museum, online review, Malatya Camera Museum.

Extended Abstract

Today, cultural tourism has become an important type of tourism that is rapidly developing and diversifying in economic, social, and cultural terms. Museums are among the fundamental components of cultural tourism in terms of preserving, sustaining, and displaying historical, artistic, and cultural heritage to visitors. The Malatya Camera Museum is one of the most important museums in Turkey, boasting one of the largest and most detailed collections in Europe and Asia. However, systematic research on visitor experiences and attitudes toward the museum has been limited in the literature. In this context, the study analyzed 162 online reviews shared by visitors to the Malatya Camera Museum on the Google platform between 2018 and 2025. Camera Museum between 2018 and 2025, with the aim of detailed evaluation of visitor satisfaction, expectations, and perceptions of the museum. Qualitative methods were preferred in the research, and a case study design was adopted. Difficult-to-read or meaningless comments were excluded from the analysis, and English comments were translated into Turkish.

Qualitative methods were preferred in the research, and a case study design was adopted. Among the data obtained, comments that were difficult to read or meaningless were excluded from the analysis, and English comments were translated into Turkish. The data were subjected to content analysis using the MAXQDA 2024 qualitative data analysis program. Subsequently, main themes and sub-themes were created. The comments were analyzed in their raw form without any intervention by the researcher; the consistency and reliability of the data were prioritized. The study assumed that the visitors' statements were sincere and accurate.

In the content analysis, the comments were classified under five main themes: positive comments, negative comments, information, complaints, and suggestions. Positive comments highlighted the richness and diversity of the collection, the spatial layout and presentation, nostalgic emotional connections, staff interest and guidance, free admission and accessibility, the museum's uniqueness and value, the visitor experience, and educational contributions. Visitors noted that the museum has , that the collection exceeded their expectations, and that the spatial layout and thematic exhibition strengthened the integrity of the exhibition. Additionally, nostalgic elements were effective in establishing an emotional connection, while the sincere and attentive attitude of the staff increased satisfaction. The free admission policy and easy accessibility enabled the museum to reach a wide audience, and the fact that visitors spent a long time in the museum indicated the effectiveness of educational and cultural contributions.

Negative comments highlighted that the museum was not in line with visitors' interests, mismatched expectations, insufficient promotion, and visitor density. Some visitors did not find the museum suitable for their interests, and it was noted that the museum's promotion on digital platforms was insufficient, leading to low awareness. Complaints about the inability to move around comfortably due to the crowd highlight the need for improvement in spatial planning and visitor management processes.

Within the framework of the information theme, information was provided about the museum's location, its physical environment in Malatya Art Street with its traditional architecture and visiting conditions. Information such as visiting days and hours, and the operational status of machines highlighted the museum's accessibility and aspects that support experiential learning. Additionally, exhibition methods and categorization practices, as well as museum management and guiding practices, contributed to visitors' knowledge acquisition.

Complaints highlighted issues such as staff communication and behavior, inappropriate visiting hours, lack of physical comfort, inadequate exhibition, and information errors. Communication issues with staff, in particular, negatively impacted the quality of museum services, while some visitors experienced difficulties accessing the museum on closed days, which reduced. Demands for improvements in the physical environment's comfort and exhibition formats were also raised. Spelling errors in the institutional identity have the potential to damage the museum's image.

Visitor suggestions focused on expanding museum content, improving the visitor experience, increasing education and activities, and using technological tools. Visitors requested sections dedicated to famous

Turkish photographers, specific collections such as cinema machines, souvenir photo applications, gift shops, and souvenir corners. In addition, it has been suggested that educational activities such as guided tours for children and photography courses be made more widespread, and that access to information be increased through technological applications such as QR codes. Expanding the physical space is also important in terms of increasing the museum's capacity.

This study has revealed that the Malatya Camera Museum has significant potential in terms of cultural tourism and that visitor experiences are generally positive. However, promotional shortcomings and service quality have caused dissatisfaction among some visitors. Therefore, it is necessary to increase the museum's promotional and marketing activities at the national and international levels and to activate the use of social media and local media. Adjusting the museum's working hours to visitor needs, enriching the museum's content, diversifying educational programs, and spreading digital technologies will increase visitor satisfaction. On the other hand, it is anticipated that the museum's cultural heritage will be preserved and its attractiveness increased through the cooperation of local administrations, the private sector, and non-governmental organizations. It is believed that such data obtained from digital platforms will contribute to the creation of visitor-targeted management strategies in the field of cultural tourism.

Giriş

Günümüzde turizm sektörü, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla hızla gelişmekte, çeşitlenmektedir. Özellikle kültür turizmi, insanların hem kendi tarihî ve kültürel geçmişlerini daha iyi tanımalarına hem de diğer kültürleri keşfetmelerine imkân sağlayan önemli bir turizm çeşidi olarak öne çıkmaktadır. Kültür turizmi yalnızca turistik bir aktivite olmaktan öte, tarih, sanat, mimari, geleneksel yaşam tarzları ve yerel değerlerin korunması ve yaşatılması açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu tür turizm faaliyetleri, bireylere derinlemesine bir tecrübe sunmakla beraber yerel ekonomiye katkılar sağlamaktadır. Kültür ve turizm her zaman ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olmuştur. Turizm ve kültür arasındaki etkileşim, zamanla turistlerin seyahat motivasyonlarını şekillendirmiş ve bu etkileşim kültür turizmi kavramının ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Kültürel amaçlarla yapılan bu tür seyahatler yalnızca tarihî yapıları ziyaret etmekle sınırlı kalmayıp; aynı zamanda müzeler, sanat galerileri ve benzeri kültürel mekânlara yönelen bir ilgiyi de içermektedir (Güneş vd.,2019). Geçmişteki tecrübeleri yeniden tekrarlama isteği nostalji olarak adlandırılmakta, bireylerin çeşitli nostaljik deneyimler kazanma arzuları nostalji ve turizm kavramını ilişkilendirmiştir (Güney ve Kızıllırmak, 2021).

Müzeler, insan bilgisinin, yaratıcılığın ve kültürel mirasın korunmasına, yaygınlaşmasına ve takdir edilmesine katkı sağlayan, eğiten, ilham veren, çok yönlülüğü ve anlayışı teşvik eden değerli kültürel kurumlar olarak tanımlanmaktadır (Singh, 2023). Müze ziyaretleri, kültür turizminin temel bileşenlerinden biri olarak kabul görmektedir. Müzeler; kültürel, sanatsal, doğal, bilimsel ve teknolojik öğelerin sergilendiği, öyküleriyle beraber sunulduğu önemli kurumlardır. Müzeler, başlangıçta yalnızca ziyaret edilmesi gereken ve bireylerin ziyaretlerini bekleyen resmî kurumlar olarak bilinirken, günümüzde ziyaretçilerinin gereksinimlerini benimsemiş ve görüşlerini paylaşabilen kurumlar olarak gelişim göstermiştir (Onur, 2014). Müzelerin, toplumun bilgilendirilmesi, eğitim-kültür hayatına fayda sağlaması ve müze/toplum ilişkisinin güçlendirilmesi gibi uzun vadeli hedefleri bulunmaktadır (Mercin, 2006). Bu tür mekânlar ziyaretçilere bilgi sunmakla beraber kalıcı öğrenme, etkileşim ve farkındalık da kazandırmaktadır (Buyurgan, 2017). Özellikle turistik çekiciliği sınırlı olan destinasyonlarda müzeler, ziyaretçilerin konaklama süresini uzatma potansiyeline sahiptir. Bu çerçevede müzelere yönelik artan ilgi, destinasyona gelen ziyaretçi sayısının artmasına katkı sağlamakta ve yerel ekonomiye de olumlu yansımaları olmaktadır (Jolliffe ve Smith, 2001).

Müzeler, geçmişin izlerini muhafaza eden, sunan ve yorumlayan kurumlar olarak hem eğitici hem de turistik işlevler görmektedir. Teknolojinin hızlı gelişimi ve dijitalleşme ile beraber ziyaretçi deneyimleri yalnızca mekân içinde yaşananlarla sınırlı kalmayıp çok yönlü çevrimiçi platformlarda da paylaşılmaktadır. Bu durum, turizm destinasyonlarının algılanması, tanıtım ve pazarlanmasında dijital dünyanın giderek artış gösteren bir rol üstlenmesine sebep olmaktadır. Bilhassa Google Haritalar gibi hacimli kullanıcı kitlesine sahip platformlarda paylaşılan yorumlar, potansiyel ziyaretçilerin tercih ve tutumlarını etkilemekte, destinasyon yöneticilerine ziyaretçi memnuniyetini artırmak hususunda stratejik geri bildirimler sağlamaktadır.

Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi, sahip olduğu nadir ve zengin koleksiyonları ile yöresel kültür turizmi açısından dikkat çeken önemli bir destinasyon olarak bilinmektedir. Bu çalışmada, Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi'ni ziyaret eden turistlerin 2018 ile 2025 yılları arasında Google Haritalar platformunda paylaşılan 162 çevrimiçi yorum MAXQDA 2024 programı kullanılarak içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Ziyaretçi deneyimleri, memnuniyet düzeyleri, fırsatlar ve beklentiler detaylı bir biçimde incelenmiştir. Literatürde Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi bağlamında çevrimiçi ziyaretçi yorumlarının sistematik biçimde analiz edildiği bir araştırmaya rastlanılmaması, bu çalışmanın özgünlüğünü ve kültür turizmi alanına olan katkısını artırmaktadır. Bu sebeple çalışmanın dijital veri analizlerinin kültür turizmi araştırmalarında kullanımına ışık tutması ve müze yönetimine ziyaretçi odaklı stratejik öneriler sunması amaçlanmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kültür Turizmi

Kültür ile turizmin kesişimi, kültürel öğelerin turizmin kapsamına dâhil edilmesi ve bu iki alanın doğrudan etkileşim içinde olmasıyla ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda turizm, kültürel değerlerin daha geniş kitlelere ulaştırılmasında ve bireylerin kendi kimliklerini, kökenlerini ve toplumsal yapılarını keşfetmelerinde etkili bir araç olarak görev görmektedir. Dünya Turizm Örgütü verilerine bakıldığında kültür turizmi en fazla talep gören turizm çeşidi olarak kabul görmüştür. Dünya Turizm Örgütü (WTO) kültür turizmini “insanların temel olarak iş gezileri, gösteri sanatları ve kültürel turlar, festivallere ve diğer etkinliklere seyahat, sit alanları ve sağlığa faydalı yerleri ziyaret, doğa, folklor veya sanat ve hac ziyaretleri olarak tanımlamaktadır (WTO, 2025).

Kültür turizmi, kültürel tüketimi genel turizm ekonomisiyle ilişkilendiren temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, turistlerin özgün ve otantik kültürel deneyim arayışları ön plana çıkarken, söz konusu deneyimlerin hem boş zaman değerlendirme biçimleri hem de bireylerin sosyo-kültürel perspektifleri üzerindeki etkileri dikkat çekmektedir (Richards, 2013). Kültür turizmi, turizm politikası ve planları içerisinde bir pazarlama ve kalkınma aracı olarak tercih edilen bir turizm çeşididir (Liu ve Lin, 2011). Son dönemlerde niş turizm pazarı olarak ilgi gören kültür turizminin bir destinasyonun imajını ve rekabetini artırma gibi üstünlükleri mevcuttur.

1.2. Turizm Alanında Çevrimiçi Yorumlar İle İlgili Yapılmış Çalışmalar

Yabancı literatür incelendiğinde çevrimiçi yorumları analiz eden araştırmalara örnek vermek gerekirse; Ferguson vd. (2015), Kanada'daki 7 cezaevi müzesine ilişkin çevrimiçi yorumları incelemiş, Carter (2016), Amerika'daki plantasyon müzelerine yönelik 200 çevrimiçi yorumu incelemiş, Souto (2018) Berlin'deki 2 müzeye yönelik çevrimiçi yorumları incelemiş ve analiz etmişlerdir. Yerli literatüre bakıldığında Şahin ve Şad (2018) Türkiye'de en ço ziyaret edilen müzelerin çevrimiçi yorumlarını incelemiş, Bu çalışmalar Tripadvisor, Google Maps gibi platformların veri kaynağı olarak sıklıkla kullanıldığını göstermektedir.

Alexander, Blank ve Hale (2018) tarafından gerçekleştirilen araştırmada, çevrimiçi kullanıcı yorumlarının müze deneyiminin analizinde nasıl kullanılabileceği araştırılmıştır. Bu kapsamında, 2014 yılında TripAdvisor platformunda Londra'daki 88 akredite edilmiş müzeye yönelik 22.940 ziyaretçi yorumu analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, ziyaretçilerin müze deneyimlerini değerlendirirken kültürel içerikten ziyade, giriş ücreti, fiziksel erişilebilirlik,

bekleme süresi, yeme-içme alanları ve çocuklara yönelik etkinlikler gibi yan hizmetlere odaklandıklarını göstermektedir. Bununla beraber, kültürel içeriğe ilişkin yorumlar sınırlı sayıda olmasına rağmen, müze deneyiminin genel olarak olumlu değerlendirilmesiyle anlamlı bir korelasyon tespit edilmiştir.

Nurhablisyah, Pratama ve Nurfarkhana (2019), dijital kullanıcı yorumlarının kültürel miras alanları üzerinde yönetim ve tanıtım üzerindeki etkisini inceleyerek Google Maps'in bu doğrultuda stratejik bir araç olarak kullanılabilmesi sonucunu ortaya koymuştur. Wayang ve Kakayon müzeleri örneğinde yapılan karşılaştırmalı analizde, ziyaretçi yorumlarının sadece memnuniyete dair değil, aynı zamanda müze yönetimi, erişilebilirlik ve koleksiyon sunumu gibi öğelere ilişkin önemli veriler sağladığı görülmüştür. Araştırma, kullanıcı yorumlarının miras yönetimi süreçlerinde büyük bir potansiyel taşıdığını göstermektedir.

Ulusal literatürle ilgili çalışmalar şu şekildedir:

Yazıcıoğlu, Alphan ve Onur (2020), Salda Gölü'ne yönelik Tripadvisor platformunda paylaşılan 59 çevrimiçi yorumu içerik analizi yöntemiyle değerlendirmişlerdir. Aşırı turizmin etkilerini değerlendirmişlerdir. Araştırma bulgularında yorumların büyük bir kısmının olumsuz olduğu ve şikâyetlerin çoğunlukla "ulaşım zorlukları, kalabalık yoğunluğu, çevre kirliliği ve hizmet eksiklikleri" temalarında yoğunlaştığı görülmüştür. Bilhassa, ziyaretçilerin ulaşımın zorluğundan ve göl etrafındaki kalabalıktan şikâyet ettikleri, çevre kirliliği ve hizmet eksikliklerinin de olumsuz yorumlarda sıkça dile getirildiği tespit edilmiştir. Bununla beraber, bazı kullanıcılar manzarayı olumlu şekilde değerlendirmiştir. Çalışma, çevrim içi yorumların destinasyon yönetimi açısından kritik bir geri dönüş aracı olduğunu ortaya koymuştur.

Tür (2023), Kaz Dağları'nı ziyaret eden bireylerin TripAdvisor platformunda paylaştığı 251 çevrimiçi yorumu içerik analizi tekniğiyle incelemiştir. Araştırmada yorumların çoğunluğunun olumlu olduğu, ziyaretçilerin genellikle bölgenin doğal ortamını, genel memnuniyet düzeyini, fırsatları, yöre halkını ve ücretleri olumlu olarak değerlendirmiştir. Olumsuz yorumlar ise çevre kirliliği, erişim zorlukları ve fiyatlandırma gibi konularda yoğunlaşmıştır. Ziyaretçiler, potansiyel turistlere yönelik tavsiyelerde bulunmuş, seyahat tecrübeleri hakkında bilgilendirici açıklamalar sunmuş ve destinasyonun sahip olduğu doğal güzelliklerin himayesine yönelik dileklerde bulunmuşlardır.

Kara ve Çeken (2025), Ulugöl Tabiat Parkı'nın doğa turizmi perspektifinden değerlendirildiği çalışmalarında TripAdvisor'da yer alan 43 çevrimiçi yorumu incelemiştir. İçerik analizi yapılan yorumların çoğunun "mükemmel" olarak sınıflandırıldığı görülmüş, genel memnuniyet düzeyine ulaşan tabiat parkı hakkında olumlu ifadelerde özellikle "doğa harikası/manzara", "temiz hava" ve "rekreatif olanaklar" öne çıkmaktadır. Öte yandan, yorumlarda geleceğe yönelik endişelere de rastlanmıştır; parkın doğal yapısının tahrip olmaması için temizliğe dikkat edilmesi gerektiği ve olası hasarın önlenmesi adına yetkililere önerilerde bulunulmuştur. Çevrimiçi yorumların yalnızca destinasyon imajını değil, sürdürülebilirlik ve yönetim stratejileri için de önemli geri bildirim sağladığı öne çıkarılmıştır.

2. Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi

Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi, Türkiye'nin en büyük fotoğraf teknolojisi müzesi olarak, fotoğrafçılığın tarihsel aşamalarını sunan önemli bir kültürel miras alanıdır. Malatya ili merkezinde bulunan müze, Sanat Sokağı olarak adlandırılan kısımda yer almaktadır (Sevim, 2023). 2017 yılında kurulan müze, 1876'dan günümüze kadar üretilen 2.023 fotoğraf makinesi ve 3.000'den fazla aksesuar ile Türkiye'nin en büyük, Avrupa ve Asya'nın ise en detaylı fotoğraf makineleri koleksiyonuna ev sahipliği yapmaktadır (Malatya Valiliği, 2025). Müze, Asya ve Avrupa'nın üçüncü en büyük fotoğraf makinesi müzeleri arasında ve Türkiye'de ise ilk sırada yer almaktadır (Değişgel, 2020). Müze, yeni kurulmuş olmasına karşın Tarihi Kentler müzesi ve Baksi müzesi ödülleri kazanmıştır. Diğer taraftan Avrupa Akademi yarışmasında 485 müzeden ilk 19'a kalmayı başarmış bir müzedir (Engin, 2023).

(Kaynak: Malatya Valiliği, 2025).

Müze, 44 farklı kategoride sınıflandırılmış koleksiyonuyla, ziyaretçilere fotoğraf makinelerinin teknolojik evrimini sunmaktadır. İlaveten, sinema ve projeksiyon odası, karanlık oda ve hatıra çekim köşeleri gibi interaktif alanlarla ziyaretçilere fotoğrafçılıkla ilgili deneysel öğrenme imkânı sunulmaktadır (Malatya Valiliği, 2025). Müze, yılda ortalama 120.000 misafir ağırlayarak, hem ulusal hem de uluslararası kademede fotoğrafçılığa olan ilgiyi artırmayı amaçlamaktadır (Anadolu Ajansı, 2020). Bu doğrultuda, Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi, fotoğrafçılığın kültürel ve sanatsal kıymetini yansıtan önemli bir kültür ve eğitim merkezi olarak tanınmaktadır.

3. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, kültür turizmi kapsamında Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesini ziyaret etmiş bireylerin Google Haritalar platformunda paylaştıkları çevrimiçi yorumları inceleyerek müzeye yönelik görüşlerini tespit etmektir. Ayrıca, müzeye yönelik farkındalık oluşturarak bu nostaljik mekanın ön plana çıkmasına katkıda bulunmak çalışmanın diğer amaçlarından. Diğer yandan, Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi hakkında literatürde nispeten kısıtlı sayıda araştırmanın yer alması, bu çalışmanın bilimsel literatüre katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Nitekim Fotoğraf Makinesi Müzesine yönelik yapılan bu çalışmanın literatürde önemli bir boşluğu doldurabileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda iki adet araştırma sorusu hazırlanmış, veriler bu çerçevede analiz edilmiştir:

- Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi’ni ziyaret eden kullanıcıların çevrimiçi yorumları kültür turizmi bağlamında nasıl bir ziyaretçi deneyimi sunmaktadır?
- Ziyaretçi yorumlarında en sık karşılaşılan olumlu ve olumsuz temalar nelerdir ve bu temalar müzenin kültürel değer sunumunu nasıl etkilemektedir?

Bu çalışmada, nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel çalışmalar genelleme yapma durumundan uzak, mevcut olan veya veri toplama araçlarıyla bir araya getirilen olguların derinlemesine analizine dayanan bir tekniktir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırma deseni olarak netnografi yaklaşımı benimsenmiştir. Netnografik analiz, metinsel verilerin irdelenmesi ve çevrimiçi öğelerin incelenmesi süreçlerini kapsamaktadır (Costello vd., 2017). Çevrimiçi erişilebilen verilerin sistematik bir biçimde sınıflandırılması ve analizine dayanan bir tekniktir (Mkono ve Markwell, 2014). Bu yaklaşım sayesinde birbirinden farklı konumlarda bulunan bireylerin, ortak platformda yaptıkları yorumlar sayesinde geniş çaplı bir veri ağı da oluşturulmaktadır (Altunel ve Çifçi, 2021). Netnografik araştırma tekniğinde güvenilirlik sağlanabilmesi için aynı bakış açısında olan kullanıcılara, çokça yorum ve paylaşım yer verilen bir veri setine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesine yönelik yorumlar diğer çevrimiçi platformlarda yetersiz olduğundan Google Haritalar platformundaki yorumlar değerlendirilmiştir. Çalışmanın evrenini Türkiye’deki fotoğraf ve nostaljik ürünlerin bulunduğu müzeler oluşturmaktadır. Örneklemini ise Malatya ilinde bulunan Fotoğraf Makinesi Müzesi

oluşturmaktadır. Örneklem olarak bu müzenin seçilmesindeki temel motivasyon, müzenin henüz yeterince tanınıyor olmaması ve buraya yönelik bilimsel çalışmanın sınırlı olmasıdır.

Google Haritalar seyahat değerlendirme sayfasından müzeye ilişkin toplam 205 çevrimiçi yorum tespit edilmiştir. Yorumlarda okunması güç ve anlamsız olanlar sürece dahil edilmemiştir. Anlamlı ve anlaşılır 162 yorum analize tabi tutulmuştur. Bu yorumların 159'u Türkçe ve 3'ü İngilizce dillerinde yazılmıştır. Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesine yönelik ilk yorumun 2018'de, en son yorumun ise Mayıs 2025 tarihinde yapıldığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu veriler sınıflandırılmış ve tüm yorumlar araştırma ve analize dahil edilmiştir. Ulaşılan verilerin tümü ilk olarak bir Word dosyasına kaydedilmiş, sözcüklerdeki mevcut yazım hataları düzeltilmiştir. İngilizce yapılan yorumlar Türkçe'ye çevrilmiştir. Veriler içerik analizine tabi tutulmuş, ardından tema ve kodlara ayrılmıştır. Araştırmanın geçerliliğini sağlamaya ilişkin veri toplama işleminin ardından elde edilen çevrimiçi yorumlar araştırmacı tarafından yorumlanmadan direkt olarak aktarılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamaya yönelik ise araştırma kapsamında elde edilen ham veriler ve sonuçların kendi içlerinde uyumluluğu sağlanmaya çalışılmıştır. Son olarak elde edilen verilerdeki ziyaretçi yorumlarının samimi ve doğru yanıtlar olduğu varsayılmıştır.

4. Bulgular

Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi'ni ziyaret eden turistlerin 2018 ile 2025 yılları arasında Google Haritalar platformunda paylaştıkları 162 çevrimiçi yorum, MAXQDA 2024 programı kullanılarak içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Tablo 1'de Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi ile ilgili çevrimiçi paylaşılan yorumların içerik analizi sonucunda ortaya çıkan ana ve alt temalara yer verilmiştir.

Tablo 1. Müzeye İlişkin Çevrimiçi Yorumların Ana ve Alt Temaları

Ana Tema	Alt Tema
• Olumlu Yorumlar(108)	✓ Koleksiyonun Zenginliği ve Çeşitliliği(26) ✓ Mekânsal Düzen ve Sunum(14) ✓ Nostalji ve Duygusal Bağ(13) ✓ Personel İlgisi ve Rehberlik(12) ✓ Erişilebilirlik ve Ücretsiz Giriş(19) ✓ Özgünlük ve Değer(8) ✓ Ziyaretçi Deneyimi ve Zaman Algısı(6) ✓ Eğitimsel ve Kültürel Katkı(10)
• Olumsuz Yorumlar(4)	✓ İlgili Alanı Dışı Olması/ Beklenti Uyumsuzluğu (2) ✓ Tanıtım Eksikliği(1) ✓ Kalabalık ve Ziyaretçi Yoğunluğu(1)
• Bilgilendirme(30)	✓ Müze Konumu ve Fiziksel Özellikleri(8) ✓ Koleksiyon ve Sergi Detayları(10) ✓ Giriş ve Ziyaretçi Hizmetleri(12)
• Şikâyet(10)	✓ Personel Davranışı ve İletişim Sorunları (2) ✓ Ziyaret Saatleri ve Ulaşılabilirlik(3) ✓ Sergileme Yetersizlikleri (3) ✓ Fiziksel Ortam ve Konfor Eksikliği (1) ✓ Bilgilendirme Hataları/Teknik Detaylar (1)
• Tavsiye(10)	✓ Müze İçeriği ve Bölümlerine Yönelik Öneriler(4) ✓ Ziyaretçi Deneyimi ve Hizmetler(2) ✓ Eğitim ve Etkinlik Önerileri(2) ✓ Fiziksel Alan ve Teknoloji Kullanımı(2)

Tablo 1 incelendiğinde, çevrimiçi yorumların 5 ana tema ve 23 alt tema çerçevesinde toplandığı görülmektedir. Oluşturulan ana temalar; olumlu yorumlar, olumsuz yorumlar, bilgilendirme, şikâyet ve öneriler şeklindedir. Olumlu yorumlara yönelik 8 alt tema, olumsuz yorumlara ilişkin

3 alt tema, bilgilendirme ana temasına ilişkin 3 alt tema, şikayet ana teması doğrultusunda 5 alt tema ve son olarak öneri ana teması altında 4 alt tema oluşturulmuştur.

Alt temalara örnek teşkil edecek yorumlara doğrudan alıntı yapılarak yer verilmiştir. Olumlu yorumlar ana temasına ilişkin alt temalar ve bu alt temaları destekleyen ziyaretçi yorumlarına aşağıda yer verilmiştir.

Ana Tema: Olumlu Yorumlar

Alt Tema 1: Koleksiyonun Zenginliği ve Çeşitliliği(26)

“... Bu kadar fazla çeşit olacağını ben de tahmin etmiyordum.”

“...Her türlü fotoğraf makinesi mevcut.”

Alt Tema 2: Mekânsal Düzen ve Sunum(14)

“...Çok güzel hazırlanmış, teknolojinin tarihini çok iyi yansıtıyor.”

“...Fotoğraflar ve ekipmanlar tematik olarak sergileniyor.”

Alt Tema 3: Nostalji ve Duygusal Bağ(13)

“...Bilhassa nostaljik fotoları beğendim.”

“...Kendimi çok şanslı ve mutlu hissediyorum.”

Alt Tema 4: Personel İlgisi ve Rehberlik

“.....Bey sağ olsun ilgilendi rehberlik etti.”

“...Çok samimi ve bilgilendirici personel...”

Alt Tema 5: Erişilebilirlik ve Ücretsiz Giriş

“...Giriş ücretsiz.”

“...Müze kartı ile ücretsiz giriş sağlanıyor.”

Alt Tema 6: Özgünlük ve Değer

“...Dünya standartlarında bir müze.”

“...Avrupa ve Asya'nın en büyük fotoğraf makinesi müzesi.”

Alt Tema 7: Ziyaretçi Deneyimi ve Zaman Algısı

“...Gezmekle bitmez, 1-2 saatten fazlası gerekli.”

“...Mükemmel, mutlaka görün ama vakit ayırın.”

Alt Tema 8: Eğitimsel ve Kültürel Katkı

“...Öğretici ve keyifli bir müze gezisi yaptık.”

“...Fotoğrafçılığa ilginiz varsa sizi tatmin edecektir.”

Olumlu yorumlara ilişkin alt temalar ve örnek ifadeler incelendiğinde bulgular, müzenin ziyaretçi algısında olumlu bir etki yarattığını göstermektedir. Koleksiyonun zenginliği ve çeşitliliği, ziyaretçilerin beklentilerinin ötesinde bir deneyim sunduğunu ortaya koymakta; mekânsal düzen ve tematik sunum ise sergi bütünlüğünün ve anlaşılabilirliğinin artırılmasında etkili olmaktadır. Nostaljik öğelerin ziyaretçilerde duygusal bağ oluşturduğu ve müze personelinin ilgili ve bilgilendirici tutumunun ziyaretçi memnuniyetini desteklediği tespit edilmiştir. İlâveten, ücretsiz giriş uygulaması ve erişilebilirlik olanakları, müzenin geniş kitlelere ulaşmasını kolaylaştırmakta ve ziyaretçi sayısını pozitif yönde etkilemektedir. Müzenin özgün yapısı ve uluslararası standartlara uygunluğu, yerel kültür turizmi çerçevesinde önemini artırmaktadır. Ziyaretçilerin müzede uzun süre vakit geçirmesi, eğitimsel ve kültürel katkıların etkin bir biçimde sunulduğunun göstergesi olarak nitelendirilebilir. Sonuç olarak, müze hem kültürel mirasın korunması hem de turistik çekiciliğin artırılması açısından önemli bir potansiyel taşıdığı düşünülmektedir.

Ana Tema: Olumsuz Yorumlar

Alt Tema 1: İlgi Alanı Dışı Olması / Beklenti Uyumsuzluğu

“...İlgi alanıma girmediği için fazla dolaşmadım.”

“...Geçiyorsanız uğrayın ancak özellikle müze için gitmenizi önermem.”

Alt Tema 2: Tanıtım Eksikliği

“...Müzenin tanıtımı yetersiz, sosyal medyada hiç görmedim.”

Alt Tema 3: Kalabalık ve Ziyaretçi Yoğunluğu

“...Çok kalabalıktı, rahat gezemedik.”

Olumsuz yorumlara ilişkin örnek ifadeler incelendiğinde, müze deneyiminin bireysel ilgi ve beklentilerle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Ziyaretçilerin bir kısmı müzeyi ilgi alanlarına uzak bulmuştur. Tanıtım konusundaki eleştiriler, dijital platformlarda yürütülen iletişim faaliyetlerinin yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. potansiyel ziyaretçilerin bilgilendirilmesini ve etkileşimi geliştirilmelidir. Kalabalık ve ziyaretçi yoğunluğuna dair şikâyetler ise mekânsal planlama ve ziyaretçi yönetimi süreçlerinde iyileştirme ihtiyacını göstermektedir.

Ana Tema: Bilgilendirme

Alt Tema 1: Müze Lokasyonu ve Fiziksel Yapı

“...Müze Malatya Sanat Sokağı’nda, geleneksel mimariye sahip bir konakta yer alıyor.”

Alt Tema 2: Sergi İçeriği ve Koleksiyon Özellikleri

“...Müzedede 2023 adet makine, 3000’den fazla aksesuar sergileniyor.”

“...Makineler körüklü, dijital, casus kameralar vs.”

Alt Tema 3: Ziyaret Koşulları

“...Müze pazartesi günleri kapalı.”

Alt Tema 4: Sergileme Yöntemleri ve Kategorilendirme

“...Fotoğraflar ve ekipmanlar tematik olarak sergileniyor.”

“...44 segmentte makineler ayrılmış.”

Alt Tema 5: Yönetim ve Rehberlik

“...Müze müdürü ücretsiz rehberlik yapıyor.”

Bilgilendirme teması kapsamında elde edilen bulgular, müzenin ziyaretçilere yönelik bilgi sunumu ve yönlendirme pratiklerinin işlevselliğini ortaya koymaktadır. Müzenin geleneksel mimariye sahip bir konakta, Malatya Sanat Sokağı’nda konumlanması, fiziksel çevre ile kültürel miras arasındaki bağı güçlendirmektedir. Ziyaret koşullarıyla ilgili bilgilendirme unsurları – örneğin haftalık açık/kapalı günler ya da makinelerin çalışır durumda olması– müzenin erişilebilirliği ve deneyimleyerek öğrenmeyi destekleyici yönleri açısından dikkate değerdir. Tüm bu unsurlar, müzenin yalnızca bir sergileme alanı değil, aynı zamanda öğrenme, kültürel aktarım ve kamusal bilgilendirme fonksiyonlarını bütüncül bir yaklaşımla yerine getirdiğini sonucunu ortaya koymaktadır.

Ana Tema: Şikâyet

Alt Tema 1: Personel Davranışı ve İletişim Sorunları

“...İletişimi olmayan, kendini beğenmiş...”

“...Müze görevlisi iletişim kurmasını öğrenmeli...”

Alt Tema 2: Ziyaret Saatleri ve Ulaşılabilirlik

“...Gittiğimde kapalıydı... Tatil günü kapalı olması saçma.”

“...Hafta içi geç saatte gitmek isteyenler için saatler yetersiz.”

Alt Tema 3: Fiziksel Ortam ve Konfor Eksikliği

“...Kışın içeri çok soğuk oluyor.”

Alt Tema 4: Sergileme Yetersizlikleri

“...Binlerce kıymetli parçanın istiflenmiş şekilde teşhir edilmesi hoş olmamış.”

“...Bazı makineler hakkında bilgi eksikti.”

“...Ziyaret günlerinde rehber bulunmaması eksiklik.”

Alt Tema 5: Bilgilendirme Hataları / Teknik Detaylar

“...İsmi yanlış yazılan müze!”

Şikâyetlere ilişkin bulgular, ziyaretçi deneyimini olumsuz etkileyen yapısal ve işlevsel sorunlara işaret etmektedir. Özellikle personel davranışları ve iletişim eksiklikleri, müze hizmet kalitesi açısından zayıf noktaları ortaya koymaktadır. Ayrıca, kurum kimliğine dair yapılan yazım hataları gibi temel bilgilendirme problemleri, müzenin kurumsal imajına zarar verme potansiyeline sahiptir. Tüm bu bulgular, ziyaretçi memnuniyetinin artırılması, tekrar ziyaret etme niyeti ve müze yönetiminin bütüncül bir kalite anlayışıyla yeniden yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ana Tema: Öneri

Alt Tema 1: Müze İçeriği ve Bölümlerine Yönelik Öneriler

“...Ünlü Türk fotoğrafçılara dair bir bölüm eklense daha güzel olurdu.”

“...Sinema makineleri için ayrı bölüm öneriyorum.”

Alt Tema 2: Ziyaretçi Deneyimi ve Hizmetler

“...Fotoğraf makinası müzesinde hatıra amaçlı polaroidle fotoğraf verilebilir.”

“...Hediyelik eşya dükkanı da olsa iyi olurdu.”

“...Girişte hatıra köşesi geliştirilebilir.”

Alt Tema 3: Eğitim ve Etkinlik Önerileri

“...Fotoğrafçılık kursu yaygınlaştırılmalı.”

“...Çocuklara özel rehberli anlatım yapılabilir.”

“...Farklı aktiviteler eklenerek gençlere daha da yararlı olacaktır.”

Alt Tema 4: Fiziksel Alan ve Teknoloji Kullanımı

“...Daha geniş bir alana ihtiyaç var.”

“...Makinaların tarihçesi QR kodla verilebilir.”

Ziyaretçi önerilerine ilişkin elde edilen bulgular, müzenin mevcut yapısının geliştirilmesi doğrultusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Müzenin zenginleştirilmesi bağlamında, bilhassa ünlü Türk fotoğrafçılara ait bölümlerin ve sinema makineleri gibi spesifik koleksiyonların ayrıntılı şekilde sergilenmesi talepleri, koleksiyon içeriğinin genişletilmesine duyulan ihtiyacı göstermektedir. Ziyaretçi deneyimi ve hizmetler alanında ise, hatıra fotoğrafı uygulamaları, hediyelik eşya mağazası ve girişte oluşturulabilecek hatıra köşesi gibi öneriler, müze ile ziyaretçiler arasındaki etkileşimin artırılması ve ziyaretçi memnuniyetinin yükseltilmesi açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Eğitim ve etkinliklere yönelik öneriler, müzenin eğitsel rolünün güçlendirilmesi amacıyla fotoğrafçılık kursları, çocuklara yönelik rehberli anlatımlar vb. gerekliliğine işaret etmektedir. Ayrıca, fiziksel mekânın genişletilmesi talebi ile teknolojik araçlar kullanılarak (örneğin QR kod uygulamaları) makinaların tarihçesine yönelik bilgi aktarımının iyileştirilmesi, müzenin modernleşmesi ve erişilebilirlik düzeyinin artırılması açısından stratejik önem taşıdığı düşünülmektedir.

Ziyaretçilerin, Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi ile ilgili paylaştıkları çevrimiçi yorumlardan Maxqda 24 programı aracılığıyla elde edilen kelime bulutu Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Ziyaretçi Deneyimlerine Yönelik Yorumlardan Elde Edilen Kelime Bulutu

Kelime bulutuna bakıldığında en çok kullanılan kelimelerin “müze,fotoğraf,harika” gibi sözcüklerden oluştuğu görülmektedir. Şekil oluşturulurken birtakım filtrelemeler yapılmış, bulut 91 kelime ile sınırlandırılmıştır. Anlamsız sözcükler analize dahil edilmemiştir. Şekildeki yazı puntolarının farklılığı tekrar etme süreci ile doğru orantılıdır. Ayrıca kelime bulutunda yer alan “mukteşem, harika, şahane, mkemmел” gibi sözcükler incelendiğinde Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi’nin olumlu izler bıraktığı düşünülmektedir.

Sonuç

Turizm destinasyonlarının en popüler çekicilikleri düşünüldüğünde ilk sıralarda yer alan müzeler şehir turizmi açısından oldukça önemli birer çekim merkezi olarak bilinmektedirler (McKercher, 2004). Falk ve Dierking (2016), müze deneyiminin ziyaretten çok zaman önce başladığını ve ziyaret sonrasında da devam ettiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi için de ziyaretçi yorumları tekrar ziyaret etme ve tavsiye niyeti üzerinde oldukça önemlidir. Literatür incelendiğinde çeşitli müzelere ait ziyaretçi yorumlarının (Aylan ve Kaya, 2020; Luli ve Kawano, 2020 ; Gök ve Şalvarcı, 2021; Çuhadar, 2024 ; Sürme vd. 2025) analiz ediliği görülmektedir.

Uzun giriş kuyrukları, sunulan eserlerin rahat bir biçimde incelenememesi ve çevrede dinlenme alanlarının yer almaması gibi müze ziyaretlerini olumsuz etkileyen fiziksel çevreye yönelik sorunların ziyaretçi memnuniyetini olumsuz yönde etkilediği (Brida vd., 2013) literatürde yer alan bir sonuçtur. Alanyazın incelendiğinde olumlu geçen bir müze deneyimi, ziyaretçi memnuniyeti, müzeyi tekrar ziyaret etme, ağızdan ağıza pazarlama ve tavsiye etme niyeti hususunda pozitif etkiler sağlamaktadır (Özer vd., 2014 ; Radder ve Han, 2015). Bu doğrultuda müze yönetimlerinin ziyaretçilerde olumsuz bir izlenim bırakmaması için bu deneyimi olumsuz etkileyen unsurların neler olduğu ve bu cazibe merkezlerindeki sorun ya da strateji hatalarının gidermeleri bireylere pozitif bir seyahat deneyimi sağlayabilmesi açısından önem arz etmektedir.

Baleiro (2023), online platformlardaki ziyaretçi yorumları düzenli analiz edilmeli ve eleştiriler ışığında hizmet iyileştirmeleri yapılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bununla beraber, Malatya

Fotoğraf Makinesi Müzesi için de yorumlar dikkate alınmalı ve sıklıkla analiz edilmelidir. Beruni vd. (2025), gerçekleştirdikleri çalışmada, Google Maps ve yorumların dünya çapında milyonlarca turistin başarılı turlar yapmasına yardımcı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışma sonuçları Beruni vd. (2025) ile benzerlik göstermektedir. Olumsuz yorumlar, şikayetler ve öneriler temaları incelendiğinde fiziki alanın yetersizliği, lokasyona ulaşım hususunda iyileştirilmeler yapılması gerektiği tespit edilmiştir. Bu yönüyle çalışma Sürme vd. (2025) 'nin çalışmaları ile örtüşmektedir.

Elde edilen bulgulara göre müzeye girişlerin ücretsiz olması müze deneyimini olumlu yönde etkilemekte ve ziyaretçileri motive etmektedir. Çalışmanın bu sonucundan hareketle Çuhadar (2024)'ün çalışması ile bir paralellik söz konusu olduğu söylenebilir.

Bu çalışmanın bulgularından hareketle başta Kültür ve Turizm Bakanlığı, İl Kültür Turizm Müdürlüğü ve müzenin bağlı olduğu Malatya Büyükşehir Belediyesi olmak üzere Malatya'daki tüm turizm paydaşlarına birtakım öneriler sunulmuştur. Bu öneriler şöyledir:

- Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi sahip olduğu nostaljik değer ile ön plana çıkarılarak ulusal ve uluslararası alanda tanıtım faaliyetleri artırılmalıdır.
- İl içerisindeki yerel medya ve sosyal medya kanallarının daha etkin kullanılması gerekmektedir.
- Ziyaretçiler müzenin açılış kapanış saati ve hafta sonu çalışma durumu ile ilgili birtakım önerilerde bulunmuşlardır, ilgili yönetim kurulunun buna dikkat etmesi önerilmektedir.
- Müze konum itibarıyla şehir merkezine çok yakın olmak ile beraber yalnızca müzeye yakın bir konuma özel bir durak yapılmalıdır.

Kaynakça

- Al Beruni, M., Kobra, M., Rolle, J. A., Rahman, S., & Khalil, M. I. (2025). Exploring the Impact of Google Maps on Tourism Flourishment. *Journal of Purchasing, Logistics and Supply Chain Management System*, 6, 8-21. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5156251>
- Alexander, V. D., Blank, G., & Hale, S. A. (2018). TripAdvisor reviews of London museums: A new approach to understanding visitors. *Museum International*, 70(1-2), 154-165. <https://doi.org/10.1111/muse.12200>
- Anadolu Ajansı. (2020). *Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi Ziyaretçilerin İlgisini Çekiyor*. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/malatya-fotograf-makinesi-muzesi-ziyaretcilerin-ilgisini-cekiyor/1735578> (Erişim Tarihi: 10.06.2025).
- Annals of Tourism research*, 48, 289–291. <http://dx.doi.org/10.1016/j.annals.2014.07.005>
- Aylan, S. ve Kaya, İ. (2020). Bir hüzün turizmi destinasyonu olarak Ulucanlar Cezaevi Müzesi ziyaretçilerinin elektronik yorumlarının içerik analizi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 488-504. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2020.325>
- Baleiro, R. (2023). Understanding visitors' experiences at Portuguese literary museums: An analysis of TripAdvisor reviews. *European Journal of Tourism Research*, 33, 3305. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v33i.2839>
- Brida, J.G., Disegna, M. and Vachkova, T.(2013). Visitor Satisfaction at the Museum: Italian versus Foreign Visitors, *BEMPS –Bozen Economics & Management Paper Series*, 2: 1-25.
- Buyurgan, S. (2017). Verimli Bir Müze Ziyaretini Nasıl Gerçekleştirebiliriz?. *Milli Eğitim Dergisi*, 46(214), 317-343.
- Carter, Perry L. 2016. 'Where Are the Enslaved? TripAdvisor and the Narrative Landscapes of Southern Plantation Museums,' *Journal of Heritage Tourism*, Vol. 11, No. 3, pp. 235–249.
- Costello, L., McDermott, M.L. and Wallace, R. (2017), "Netnography: Range of Practices, Misperceptions, and Missed Opportunities", *International Journal of Qualitative Methods*, Vol. 16 No. 1, ss. 1-12.
- Çuhadar, Y. (2024). Eskişehir Lületaş Müzesi ziyaretçilerinin deneyimlerinin incelenmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 154-175. <https://doi.org/10.32572/guntad.1337344>

- Değişgel, S. (2020). Turist Rehberliğine Yönelik 7 Bölge Müzeler. Hande Akyurt Kurnaz(Ed.). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Dünya Turizm Örgütü (WTO) <https://www.unwto.org/search?keys=Cultural+tourism> (Erişim Tarihi: 14.06.2025).
- Falk, John H. and Dierking, Lynne D. 2016. The Museum Experience Revisited. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315417851>
- Ferguson, Matthew, Piché, Justin and Walby, Kevin. 2015. 'Bridging or Fostering Social Distance? An Analysis of Penal Spectator Comments on Canadian Penal History Museums,' Crime, Media, Culture, Vol. 11, No. 3, pp. 357-374. <https://doi.org/10.1177/1741659015596111>
- Gök, H. S. ve Şalvarcı, S. (2021). Türkiye'deki gastronomi temalı müzelere yönelik çevrimiçi ziyaretçi deneyimlerinin incelenmesi. Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 18(1), 120-140. <https://doi.org/10.24010/soid.810798>
- Güneş, E., Pekerşen, Y., Alagöz, G. ve Sivrikaya, K. K. (2019). Müze Ziyaretçilerinin Hizmet Kalitesine Yönelik Algılamaları: Mevlana Müzesi Örneği. Akademik Araştırmalar Ve Çalışmalar Dergisi, 11(21), 591-612. <https://doi.org/10.20990/Kilisiibfakademik.534457>
- Güney, T., & Kızılırmak, İ. (2021). Nostaljik Turizm: Doğu Ekspresi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 11(4), 1702-1716. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.885481>
- Hatice, Engin. (2023). Doğu Anadolu Bölgesi'nde Önemli Bir Müze Örneği: Malatya Fotoğraf Makinası Müzesi. International University Museums Association Platform Journal Of Cultural Heritage Unimuseum, 6 (1) İstanbul, Türkiye, 1-11.
- Jolliffe, L. Ve Smith, R. (2001). Heritage, Tourism And Museums: The Case Of The North Atlantic Islands Of Skye, Scotland And Prince Edward Island, Canada. International Journal Of Heritage Studies, 7(2), 149-172. <https://doi.org/10.1080/13527250119047>
- Kandemir Altunel, G., & Çifçi, İ. (2021). Fine-dining Restoranlarda Müşteri Memnuniyetini Etkileyen Unsurların Belirlenmesi: Netnografik Bir Araştırma. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(4), 1523-1537. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.858409>
- Kara, E., & Çeken, H. (2025). Doğa Turizmi Kapsamında Ulugöl Tabiat Parkı'nı Ziyaret Eden Turistlerin Çevrimiçi Yorumlarının İncelenmesi: Tripadvisor Örneği. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sbe Dergisi, 15(1), 572-593. <https://doi.org/10.30783/Nevsosbilen.1523391>
- Liu, Y. D., & Lin, C. F. (2011). The Development Of Cultural Tourism: A Review Of Uk Experience. Tourismos, 6(2), 363-376.
- Luli V. D. D. ve Kawano, N. (2020). Online Tourist Reviews and Accidental Conveyors of Memories of the Atomic Bomb. Journal of Tourism and Cultural Change, 18(5), 514-531. <https://doi.org/10.1080/14766825.2019.1702048>
- Malatya Valiliği. *Malatya Fotoğraf Makinesi Müzesi* <http://www.Malatya.Gov.Tr/Fotograf-Makinesi-Muzesi> (Erişim Tarihi: 10.06.2025).
- Mckercher, B. (2004). A Comparative Study Of International Cultural Tourists, Journal Of Hospitality And Tourism Management, 11(2): 95-107.
- Mercin, L. (2006a). Müzeler Ve Toplum. 03/04/2017 Tarihinde <http://www.Ayk.Gov.Tr/Wp-Content/Uploads/2015/01/Yrd.-Do%C3%A7.-Dr.-Levent-Merc%C4%B0n-M%C3%9czeler-Ve-Toplum.Pdf> Kaynağından Erişilmiştir.
- Mkono, M., Ve Markwell, K. (2014). The Application Of Netnography İn Tourism Studies.
- Nurhablisyah, N., Pratama, D., & Nurfarkhana, A. (2019). Google Maps as media to promote heritage management: A comparative study between Wayang Museum and Kakayon Museum. Proceedings of 1st Workshop on Environmental Science, Society, and Technology (WESTECH 2018), December 8, 2018, Medan, Indonesia. <https://doi.org/10.4108/eai.8-12-2018.2283851>
- Onur, B. (2014). Yeni Müzebilim, Demokratik Toplumunu Yaratmak. Ankara: İmge Yayınevi.
- Özer, Ö., Avcı, U. ve Sop, S. A.(2014). İnanç Turizmi Ziyaretçilerinin Müze Memnuniyetlerine İlişkin Değerlendirme, (Editör) Bilim Y. ve Özer, Ö.:İnanç Turizmi Seçme Konular içinde (ss.133-156), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Radder, L. and Han, X. (2015). An Examination of the Museum Experience Based on Pine and Gilmore's Experience Economy Realms, Journal of Applied Business Research, 31(2): 455-470.

- Richards, G. (2013). Cultural Tourism. In *Routledge Handbook Of Leisure Studies* (Pp. 483-492). Routledge.
- Sevim, Kübra Nur (2023). Malatya Kültür Turizmi Potansiyeli ve Arslantepe Höyüğü'nün Kamu Turizm Kurumları Tarafından Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi.
- Singh, B. (2023). International Museum Day 2023: Date, Theme, History, Significance, Celebration, Quotes And More, <https://www.Indiatimes.Com/Trending/Social-Relevance/International-Museum-Day-2023-Date-Theme-History-Importance-Significance-Celebration-Quotes-602805.Html>, Erişim Tarihi: 15.06.2025.
- Souto, Ana. 2018. 'Experiencing Memory Museums in Berlin. The Otto Weidt Workshop for the Blind Museum and the Jewish Museum Berlin,' *Museum & Society*, Vol. 16, No. 1, pp. 1-27. <https://doi.org/10.29311/mas.v16i1.2598>
- Sürme, M., Atılğan, G., Atılğan, E., Akmaz, A. (2025). Gaziantep oyun ve oyuncak müzesine ilişkin Tripadvisor üzerinde yer alan ziyaretçi yorumlarının içerik analizi ile değerlendirilmesi. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 17-31.
- Tür, E. (2023). Doğa Turizmi Kapsamında Kaz Dağlarını Ziyaret Eden Turistlerin Yaptıkları Çevrimiçi Yorumların İncelenmesi: Tripadvisor Örneği. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 1-27.
- Yazıcıoğlu, İrfan, Alphan, E. ve Onur, M. (2023). Aşırı Turizm Kapsamında Tripadvisor Yorumları Üzerine Nitel Bir İnceleme: Salda Gölü Örneği (Aşırı Turizm Kapsamında Tripadvisor Yorumları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Salda Gölü Örneği). *Turizm Ve Gastronomi Çalışmaları Dergisi*, 8 (Özel Sayı 4), 505-522. <https://doi.org/10.21325/Jotags.2020.701>
- Yıldırım, A. Ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Kübra Bozma*

Makale Adı/Article Name

Destek, Bağlılık ve Çalışma Koşulları: İş ve Meslek Danışmanlarının Deneyimlerinden Nitel Kanıtlar**

Support, Commitment, and Working Conditions: Qualitative Evidence from the Experiences of Job and Career Counselors

ÖZ

Mesleki bağlılık ve algılanan örgütsel destek, çalışanların motivasyonu ve hizmet kalitesi açısından kritik kavramlar olmasına rağmen, Türkiye’de iş ve meslek danışmanları (İMD) bağlamında bu iki kavramın nasıl şekillendiği ve hangi kurumsal, psikososyal ve bölgesel koşullardan etkilendiği yeterince açıklığa kavuşmamıştır. Bu çalışmanın araştırma problemi, İMD’lerin mesleki bağlılıklarının ve örgütsel destek algılarının hangi faktörler tarafından belirlendiği ve bu deneyimlerin mesleki kimliklerini nasıl etkilediğidir. Çalışma, 2025 yılında Erzurum’da İŞKUR bünyesinde görev yapan 16 katılımcı (11 İMD, 4 memur, 1 yönetici) ile gerçekleştirilen 90 dakikalık tek oturumluk bir odak grup görüşmesine dayanmaktadır. Katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiş; çeşitlilik (yaş, cinsiyet, deneyim yılı) gözetilmiştir. Görüşmeler ses kaydı alınarak yürütülmüş, sözel ifadeler araştırmacı tarafından yazıya dökülmüş ve alan notları ile desteklenmiştir. Veriler, Braun ve Clarke’ın (2006) tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiş; kodlama süreci yinelenerek güvenilirlik %85’in üzerinde sağlanmıştır. Bulgular, katılımcı teyidi ile desteklenmiş ve COREQ raporlama standartlarına uygun biçimde sunulmuştur. Analiz sonucunda beş ana tema belirlenmiştir: (1) Mesleki kimliğin anlam dünyası ve duygusal yük, (2) örgütsel yapı ve destek algısı, (3) rol belirsizliği, (4) çalışma koşulları ve psikososyal iklim, (5) bölgesel ve yapısal faktörlerin etkisi. Bulgular, İMD’lerin mesleklerini vicdani sorumluluk ve duygusal emekle özdeşleştirdiklerini, ancak kurumsal tanınırlık eksikliği, rol belirsizliği, performans baskısı, psikolojik destek yetersizliği ve yerel işgücü piyasası koşullarının bağlılığı zayıflattığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Mesleki Bağlılık, Örgütsel Destek, İş ve Meslek Danışmanları, Odak Grup.

ABSTRACT

Although professional commitment and perceived organizational support are critical concepts for employee motivation and service quality, their formation and the institutional, psychosocial, and regional conditions influencing them remain underexplored in the context of employment counselors (IMDs) in Türkiye. The research problem of this study is to identify the factors that determine IMDs’ professional commitment and perceptions of organizational support, and to examine how these experiences shape their professional identities. The study is based on a single 90-minute focus group conducted in Erzurum in 2025 with 16 participants employed at İŞKUR (11 counselors, 4 clerks, and 1 manager). Participants were selected through purposive sampling, ensuring diversity in age, gender, and years of experience. The session was audio-recorded, transcribed verbatim by the researcher, and supplemented with field notes. Data were analyzed using Braun and Clarke’s (2006) thematic analysis approach, with iterative coding ensuring reliability above 85%. Findings were validated through participant confirmation and reported in line with COREQ standards. Five main themes emerged: (1) the meaning world of professional identity and emotional burden, (2) organizational structure and perceived support, (3) role ambiguity and task uncertainty, (4) working conditions and psychosocial climate, and (5) the influence of regional and structural factors. Results indicate that IMDs associate their profession with conscientious responsibility and emotional labor, but their commitment is weakened by limited institutional recognition, role ambiguity, performance pressure, insufficient psychological support, and local labor market conditions.

Keywords: Professional Commitment, Organizational Support, Employment Counselors, Focus Group.

* Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, kubra.akdas@atauni.edu.tr

** Bu çalışmanın yapılabilmesi için Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı’nın 17.09.2025 tarih ve 15 sayılı oturumunda alınan 344 sayılı karar uyarınca etik kurul onayı alınmıştır.

Extended Abstract

Background and Rationale

Unemployment is both an economic and a psychosocial issue, affecting individuals through exclusion, poverty, and diminished well-being. Many countries have introduced employment counseling to address these challenges, and in Türkiye such services were institutionalized in 2010 within İŞKUR through the “Employment and Career Counselor” (İMD) cadre. İMDs provide labor market information, guidance, and employability support, yet face heavy workloads, vague job roles, weak recognition, and limited psychosocial resources. These factors undermine their commitment and service quality. While global research highlights the role of emotional labor, organizational support, and work–life balance, studies on İMDs in Türkiye remain scarce, focusing on policy rather than counselors’ lived experiences. The impact of regional labor market structures on their profession is also largely unexplored.

Research Problem and Objectives

This study addresses the question of how İMDs’ professional commitment and perceptions of organizational support are shaped by institutional, psychosocial, and regional factors. Specifically, it seeks to answer:

- How do İMDs define their professional identity and commitment?
- Through which experiences and practices are organizational support perceptions constructed?
- How do performance systems, role ambiguity, and working conditions influence motivation and commitment?
- In what ways do regional labor market structures shape counselors’ professional experiences?

By exploring these questions, the study contributes qualitative evidence to the literature on professional commitment and organizational support, highlighting the Turkish employment counseling context.

Methodology

This study employed a qualitative design with a 90-minute focus group of 16 İŞKUR staff in Erzurum (11 counselors, 4 clerks, 1 manager), selected through purposive sampling for diversity. Data, recorded and transcribed with field notes, were analyzed using Braun and Clarke’s (2006) thematic analysis. Reliability exceeded 85% through repeated coding, findings were validated by participants, and reporting adhered to COREQ standards.

Findings

Five interrelated themes were identified, each reflecting how professional commitment and organizational support are shaped in practice.

Theme 1 Professional Identity and Emotional Burden

Participants described their profession less in technical terms and more as a vocation rooted in empathy, conscience, and emotional labor. They saw counseling not only as facilitating employment but also as offering hope and psychological support to job seekers. Metaphors such as “being like Güzin Abla” (a trusted advice-giver) and “acting like a psychological counselor” highlighted the emotional intensity of their role. While such commitment fostered strong identification with the profession, it also carried risks of burnout when not supported institutionally.

Theme 2 Organizational Recognition and Role Ambiguity

İMDs reported ambiguity in their institutional positioning. Senior clerks often questioned their legitimacy, with remarks such as “yesterday’s kids earn more than us.” Organizational culture sometimes marginalized İMDs despite their high entrance exam scores. Job definitions were vague, leading to their being used as “joker employees” to fill gaps in various roles. This undermined their professional identity and created tension between their intended counseling role and the ad hoc tasks assigned to them. Moreover, citizens often viewed them merely as job brokers, ignoring their counseling functions, which widened the gap between professional intent and social recognition.

Theme 3 Performance Evaluation and Trust Deficit

Participants acknowledged the necessity of performance measurement but criticized its implementation. Centrally set targets (e.g., “300 placements per counselor”) were seen as detached from local realities. Moreover, immediate verification calls to employers after visits created a perception of mistrust. Counselors argued that quality indicators—such as whether meaningful guidance was provided—were ignored in favor of numerical metrics. This led to shorter counseling sessions (3–5 minutes instead of the 20 minutes recommended during training), reducing service quality. While some recognized the potential

of performance systems to improve planning, most felt that quantitative pressure overshadowed professional values and induced stress.

Theme 4 Lack of Psychosocial Support and Emotional Strain

Counselors frequently encountered hostility from citizens who equated them with “the state” and directed frustrations at them. Without institutional psychological support mechanisms, this exposure heightened emotional exhaustion. Additionally, lack of institutional phone lines forced counselors to use personal numbers, blurring work–life boundaries and leading to intrusions during evenings and weekends. These conditions deepened burnout risks and weakened professional commitment.

Theme 5 Regional and Structural Constraints

Erzurum’s regional labor market was characterized by limited employer demand, widespread informal employment, and employers’ reluctance to cooperate with İŞKUR. Participants described the frustration of being unable to offer concrete job opportunities to job seekers and criticized unrealistic central targets (e.g., “7000 placements for Erzurum”). Structural issues, such as failed attempts to integrate İŞKUR databases with other institutions due to legal or technical barriers, further constrained effectiveness. Despite these challenges, many counselors expressed continued commitment, highlighting their belief in the social value of their profession and the opportunities for personal growth it offered.

Discussion

The findings show a tension between counselors’ strong intrinsic motivation, rooted in empathy and conscience, and the institutional structures that often undermine this motivation. This aligns with theories of perceived organizational support (Eisenberger et al., 1986), which posit that when employees feel undervalued or mistrusted, their commitment declines. The study also reflects broader debates on performance management in public services, where numerical targets often clash with qualitative dimensions of care (Pollitt & Bouckaert, 2011). Regional labor market constraints exacerbate these dynamics, highlighting the need for context-sensitive policies.

Conclusion and Implications

The study concludes that İMDs’ professional commitment is sustained primarily by intrinsic and moral motivations rather than institutional support. However, reliance on such motivations without adequate structural backing risks long-term burnout and professional disengagement. Strengthening professional commitment and service quality requires:

- Clarifying job roles to prevent “joker employee” use and protect professional identity.
- Localizing performance targets to reflect regional labor market conditions and incorporating qualitative indicators.
- Enhancing organizational recognition of İMDs through awareness programs and equitable practices.
- Establishing psychological support and supervision mechanisms to mitigate emotional strain.
- Providing institutional communication tools to preserve work–life balance.
- Improving physical infrastructure and ensuring fair workload distribution.
- Reinforcing cooperation with other agencies to address structural labor market challenges.
- By implementing these measures, İŞKUR can foster sustainable professional commitment among counselors, enhance service quality, and ultimately strengthen active labor market policies in Türkiye.

Giriş

İşsizlik, bireyin gelir elde etmek amacıyla çalışma arzusuna sahip olmasına rağmen uygun bir iş bulamaması durumu olarak tanımlanır. Ancak bu durum yalnızca ekonomik bir eksiklik olarak değerlendirilmemelidir; işsizlik, bireyin toplumsal rollerini yerine getirmesini engelleyen, yaşam doyumunu düşüren ve psikolojik sağlığı olumsuz etkileyen çok boyutlu bir olgudur (McKee-Ryan vd., 2005; Paul ve Moser, 2009). Uzun süreli işsizlik, bireyde yalnızlık, değersizlik hissi ve toplumsal dışlanmışlık gibi sorunlara yol açarak sosyal bağları zayıflatabilir. Bu nedenle, işsizlikle mücadele politikalarının yalnızca istihdam yaratmakla sınırlı kalmaması; iş arayan bireylerin yönlendirilmesi, motivasyonu ve psikososyal olarak desteklenmesini de içermesi gerekmektedir. Bu bağlamda, son yıllarda birçok ülkede iş ve meslek danışmanlığı (employment

counseling / career guidance) hizmetleri, aktif işgücü politikalarının temel bileşenlerinden biri haline gelmiştir (Hooley vd., 2018).

İş ve meslek danışmanlığı, modern istihdam politikalarının ayrılmaz bir bileşeni olarak hem ulusal hem de uluslararası düzeyde aktif istihdam politikaları kapsamında uygulanmaktadır. Uluslararası düzeyde, OECD, ILO ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar, 1990'lı yıllardan itibaren aktif istihdam politikalarını işsizlikle mücadelede stratejik bir araç olarak teşvik etmiş, bu bağlamda danışmanlık hizmetlerinin önemine dikkat çekmiştir (Dertli, 2007). Bu politikalar, sadece işgücünü hareketlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda sosyoekonomik uyum ve toplumsal bütünleşmeye katkı sağlamaktadır.

Türkiye’de bu hizmet, İŞKUR öncülüğünde işgücü piyasasında arz-talep uyumunu sağlamaya ve bireylerin istihdam edilebilirliğini artırmaya yönelik olarak mesleki eğitim kurslarıyla desteklenmektedir (Çoban, 2018). Mesleki ve teknik eğitim politikalarının Avrupa Birliği programlarıyla uyumlu hale getirilmesi, iş ve meslek danışmanlığı faaliyetlerinin Avrupa’daki standartlarla paralellik göstermesine olanak tanımaktadır (Tosun, 2010). 2010 yılından itibaren İŞKUR bünyesinde kurumsallaştırılmış ve “İş ve Meslek Danışmanı” (İMD) kadrosu ihdas edilmiştir (İŞKUR, 2012). İş ve meslek danışmanları (İMD’ler), iş arayan bireylerle bireysel görüşmeler yapmakta, işgücü piyasasına dair bilgi sunmakta, mesleki yönlendirme hizmeti sağlamakta ve bireylerin istihdam edilebilirliklerini artırmaya yönelik çeşitli destekleyici faaliyetler yürütmektedir. Bu uygulamalar, danışanların iş arama becerilerini geliştirmekten motivasyonlarını artırmaya kadar uzanan çok boyutlu bir hizmet alanını kapsamaktadır. Ancak bu kapsamlı hizmetlere rağmen, uygulama sürecinde sahada çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır. Yüksek iş yükü, performans baskısı, rol belirsizliği, kurumsal tanınırlık eksikliği ve psikososyal destek mekanizmalarının yetersizliği gibi faktörler, danışmanların mesleki bağlılıklarını ve sundukları hizmetin kalitesini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Uluslararası literatür, danışmanlık hizmetlerinde duygusal emek (Hochschild, 2022; Grandey, 2000), örgütsel destek algısı (Eisenberger vd., 1986) ve iş-yaşam dengesinin (Greenhaus ve Beutell, 1985) çalışanların tükenmişlik ve bağlılık düzeyleri üzerinde kritik rol oynadığını göstermektedir. Kamu hizmetlerinde performans yönetimine ilişkin araştırmalar da, niceliksel hedeflerin hizmetin niteliğini gölgeleyebileceğine işaret etmektedir (Pollitt ve Bouckaert, 2011; Van Dooren vd., 2015). Ancak Türkiye’de İMD’lerin bu bağlamda yaşadıkları deneyimleri sistematik biçimde ele alan nitel çalışmalar sınırlıdır. Mevcut literatür çoğunlukla makro istihdam politikalarına odaklanmakta (Tansel, 2020; Taymaz, 2019), sahadaki danışmanların kurumsal deneyimlerine daha az ışık tutmaktadır. Ayrıca, bölgesel işgücü piyasasının yapısal özelliklerinin danışmanlık mesleğine etkilerini ele alan çalışmalar literatürde bulunmamaktadır.

Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamakta ve aşağıdaki sorulara yanıt aramaktadır:

1. İş ve meslek danışmanları mesleki kimliklerini ve bağlılıklarını nasıl tanımlamaktadır?
2. Örgütsel destek algıları hangi deneyimler ve uygulamalar üzerinden şekillenmektedir?
3. Performans sistemleri, rol belirsizlikleri ve çalışma koşulları danışmanların motivasyonunu ve bağlılığını nasıl etkilemektedir?
4. Bölgesel işgücü piyasası ve yapısal koşullar, danışmanların mesleki deneyimlerine nasıl yansımaktadır?

1. Literatür

Kavramsal olarak, mesleki bağlılık ve algılanan örgütsel destek kavramları, bireylerin mesleklerine ve çalıştıkları kuruma yönelik tutumlarını anlamada önemli iki kavramsal yapı sunmaktadır. Mesleki bağlılık, bireyin mesleğiyle özdeşleşmesi, mesleğini sürdürme arzusu ve bu mesleğe karşı geliştirdiği duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık boyutlarıyla açıklanmaktadır (Meyer, Allen ve Smith, 1993). Mesleki bağlılık, bireyin mesleğine duyduğu özdeşlik ve mesleğini sürdürme isteğiyle ilgilidir (Meyer, Allen ve Smith, 1993). Bu bağlılık, duygusal yönüyle mesleğe gönülden adanmayı, devam yönüyle meslekten ayrılmanın maliyetleri

nedeniyle kalmayı ve normatif yönüyle mesleğe karşı duyulan ahlaki sorumluluğu kapsamaktadır. Araştırmalar, yüksek mesleki bağlılığın iş doyumunu, performans ve örgütsel vatandaşlık davranışını artırdığını; düşük bağlılığın ise tükenmişlik, stres ve işten ayrılma niyetini yükselttiğini ortaya koymuştur (Blau, 2003; Lee vd., 2000). Bu nedenle mesleki bağlılık, özellikle profesyonel hizmet mesleklerinde işgörenlerin motivasyonunu ve hizmet kalitesini açıklayan temel değişkenlerden biri olarak görülmektedir.

Öte yandan, algılanan örgütsel destek; çalışanın, örgütün kendi katkılarını değerli bulduğuna ve refahını önemseydiğine dair geliştirdiği bilişsel ve duygusal algıyı ifade eder (Eisenberger vd., 1986). Bu kavramlar, özellikle insan ilişkilerine dayalı kamu hizmetlerinde, çalışanların motivasyonları, bağlılık düzeyleri ve hizmet kaliteleri üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Sosyal değişim teorisi (Blau, 1964) bu ilişkinin kuramsal temelini oluşturarak, örgütten alınan desteğin bireyde karşılıklılık esasına dayalı pozitif tutumlara yol açtığını ileri sürmektedir. Yüksek örgütsel destek, iş doyumunu, mesleki tatmin ve örgütsel vatandaşlık davranışlarını artırırken; düşük destek, tükenmişlik ve işten ayrılma niyetine yol açmaktadır (Rhoades ve Eisenberger, 2002; Kurtessis vd., 2017). Kamu sektöründe örgütsel desteğin yalnızca kaynak ve imkân sağlamakla sınırlı olmadığı; aynı zamanda adil değerlendirme, açık iletişim ve psikososyal destek mekanizmalarıyla da ilgili olduğu vurgulanmaktadır.

Bu doğrultuda, mesleki bağlılık ve örgütsel destek arasındaki etkileşim, çalışan tutumlarını ve davranışlarını açıklamada literatürde kapsamlı bir araştırma alanı haline gelmiştir. Eisenberger ve arkadaşlarının (1990) araştırması, destek algısının örgüte karşı pozitif tutumları ve mesleki bağlılığı artırdığını göstermiştir. Rhoades ve Eisenberger (2002) tarafından yapılan meta-analiz, örgütsel desteğin bağlılık, iş doyumunu ve performans üzerindeki güçlü etkisini teyit etmiştir. Meyer ve Herscovitch (2001) ise bağlılığın yalnızca örgüte değil mesleğe yönelik de geliştirilebileceğini, her iki bağlılık türünün de örgütsel destekle beslenebileceğini ileri sürmüştür.

Daha güncel çalışmalara bakıldığında, örgütsel desteğin çalışan çıktıları üzerindeki etkisinin çok boyutlu ve tutarlı olduğu görülmektedir. Kurtessis vd. (2017) 'nin meta-analizinde, örgütsel desteğin iş tatmini, örgütsel bağlılık ve performans üzerindeki olumlu etkileri ile birlikte tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti üzerindeki olumsuz etkileri sistematik biçimde ortaya koyulmuştur. Caesens, Stinglhamber ve Ohana (2016) ise örgütsel desteğin çalışanların duygusal bağlılığını artırdığını ve aynı zamanda iş performansını güçlendirdiğini göstermiştir. Ng ve Sorensen'in (2008) çalışmasıysa, örgütsel destek ile iş doyumunu arasındaki ilişkinin adalet algısı aracılığıyla şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Bu alandaki küresel bulgular, Türkiye bağlamında gerçekleştirilen çalışmalarla da desteklenmektedir. Algılanan örgütsel desteğin hem içsel hem de dışsal iş tatmini üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri olduğunu ortaya koyan araştırmalar mevcuttur (Çınar ve Koçak, 2019; Gültekin vd., 2023). Benzer şekilde, özel bir hastanede yürütülen bir çalışma, algılanan örgütsel desteğin iş tatmini üzerinde doğrudan etkili olduğunu; ayrıca iş tatmininin, örgütsel destek ile mesleki bağlılık arasındaki ilişkide aracılık rolü üstlendiğini göstermiştir (Diken vd., 2019). Bu iki kavramın ele alındığı literatürde genellikle tükenmişlik, duygusal emek, iş tatmini, adalet algısı, psikolojik sözleşme ve işten ayrılma niyeti gibi değişkenlerle olan ilişkiler araştırılmaktadır. Örneğin, Schaufeli ve Bakker (2004), örgütsel desteğin tükenmişliği azalttığını ve mesleki bağlılığı güçlendirdiğini belirtmiştir. Grandey (2000) ile Brotheridge ve Lee (2002), duygusal emek üzerine yaptıkları çalışmalarda, örgütsel desteğin yüzeysel rol yapmanın (surface acting) olumsuz sonuçlarını hafiflettiğini ve derinlemesine rol yapma (deep acting) davranışını teşvik ederek mesleki bağlılığı artırdığını ortaya koymuştur. Allen, Shore ve Griffeth (2003) ise örgütsel destek algısının işten ayrılma niyetini azalttığını ve mesleki bağlılığı artırdığını saptamıştır. Son yıllarda, kamu sektörü ve hizmet mesleklerine odaklanan araştırmalar bu ilişkinin daha karmaşık bir yapı kazandığını ortaya koymaktadır. Örneğin, Brunetto vd. (2021), kamu çalışanlarında örgütsel desteğin güven, iş doyumunu ve mesleki bağlılık arasındaki kritik bağlantıyı oluşturduğunu belirtmiştir. Caesens ve Stinglhamber (2014) ise örgütsel desteğin, duygusal bağlılığı ve iş performansını artırarak çalışanların mesleklerini sürdürme isteğini pekiştirdiğini göstermiştir.

Mesleki bağlılık ve algılanan örgütsel destek kavramları literatürde ayrı ayrı incelenmiş olsa da, aralarındaki karşılıklı ilişkiyi ve bu ilişkiyi şekillendiren faktörleri anlamak kritik öneme sahiptir. Duygusal emek, adalet algısı, iş-yaşam dengesi ve performans baskısı gibi değişkenler, bu iki kavram arasındaki ilişkinin niteliğini dönüştürmekte ve özellikle kamu hizmeti bağlamında daha da belirginleşmektedir. Ayrıca, Türkiye’de örgütsel destek ve bağlılık literatürü büyük ölçüde nicel yöntemlerle yürütülmüş olup, anket temelli ölçümler öne çıkmaktadır.

Uluslararası literatürde örgütsel destek ve bağlılık konularını nitel yöntemlerle inceleyen çalışmalar, genellikle sınırlı sayıda ve dar bağlamlıdır (Balyer, 2015; Cole, 2021). Bu çalışmalarda, bireylerin örgütsel destek algıları ve bağlılıklarına dair zengin içsel veriler elde edilmişse de genellenebilirlik ve yöntemsel şeffaflık arasında boşluklar kalmaktadır. Örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki, çalışanların örgüte yönelik tutumlarını anlamada önemli bir kuramsal temel sunar. Bu ilişki çoğunlukla nicel araştırmalarla incelenmiş olsa da, son yıllarda bireysel deneyimlere ve bağlamsal farklara odaklanan nitel çalışmalar da dikkat çekmektedir. Ancak mevcut nitel araştırmaların sayısı sınırlı, bağlamları ise genellikle dar ölçeklidir.

Wahab, Quaddus ve Nowak (2009), Malezya’daki orta ölçekli işletmelerde çalışan personel ve insan kaynakları profesyonelleriyle gerçekleştirdikleri nitel saha araştırmasında, örgütsel desteğin çalışan bağlılığı üzerindeki etkilerini kültürel değerler bağlamında ele almıştır. Benzer şekilde, Cole (2021) çalışmasında Afro-Amerikan kadın çalışanların örgütsel destek deneyimlerini odak grup görüşmeleriyle inceleyerek, ırk, toplumsal cinsiyet ve bağlamsal ayrımların etkisini ortaya koymuştur. Balyer (2015) ise Türkiye’deki öğretmenlerin bağlılık algılarını nitel verilerle inceleyerek, eğitim sektörüne özgü anlam örüntülerini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmalar, örgütsel destek ve bağlılığın sadece nicel ölçümlerle değil, bireysel ve kültürel bağlamlarda anlamlandırılarak ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Bu yönüyle, İMD’lerin deneyimlerine odaklanan bu çalışma da literatüre bağlamsal ve nitel bir katkı sunmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırma Tasarımı

Bu araştırma, Türkiye’de kamu istihdam hizmetlerinde görev yapan iş ve meslek danışmanlarının (İMD) örgütsel destek algıları ve mesleki bağlılık deneyimlerini derinlemesine incelemek amacıyla nitel araştırma paradigması çerçevesinde desenlenmiştir. Araştırma, bireylerin yaşantılarına ve bu yaşantılara atfettikleri anlamlara odaklandığı için fenomenolojik yaklaşım temel alınmıştır. Yöntemsel olarak tek oturumluk bir odak grup görüşmesi kullanılmış ve bulgular tematik analiz yaklaşımıyla değerlendirilmiştir. Tüm raporlama süreci, COREQ (Consolidated Criteria for Reporting Qualitative Research) kılavuzu temel alınarak gerçekleştirilmiştir (Ek1).

2.2. Katılımcılar

Katılımcılar, kamu istihdam kurumlarında çalışan, farklı deneyim düzeylerine sahip, gönüllülük esasına göre belirlenmiş 11 iş ve meslek danışmanı (İMD), 4 memur, 1 yöneticiden oluşmaktadır. Katılımcılardan herhangi bir kişisel bilgi talep edilmemiş, görüşmelerde anonimlik ilkesi titizlikle uygulanmıştır. Çalışma için gerekli etik kurul onayı alınmıştır.

2.3. Veri Toplama Süreci

Odak grup görüşmesi, kurum toplantı salonunda, tarafsız ve rahat bir fiziksel ortamda, ses kaydı alınarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma, gönüllülük esasına dayalı olarak yürütülmüş; katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmış ve tüm kimlik bilgileri gizli tutulmuştur. Görüşme yaklaşık 90 dakika sürmüştür. Katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Bu yöntem, nitel araştırma literatüründe esneklik ve derinlik sağlaması açısından önerilmektedir (Kvale, 1996). Görüşmeler sırasında araştırmacı, sözel ifadelerin yanı sıra grup dinamiklerini de yansıtabilecek şekilde alan notları almıştır (Emerson vd., 1995). Görüşmeye başlamadan önce katılımcılara, sürecin yarı yapılandırılmış bir soru formu çerçevesinde yürütüleceği, yönlendirici müdahalelerin en aza indirgeneceği ve görüşlerini serbestçe ifade edebilecekleri bilgisi verilmiştir. Görüşme sonrasında, ses kayıtları araştırmacı tarafından birebir yazıya dökülmüş, ek olarak gözlem notlarıyla desteklenmiştir.

2.4. Veri Analizi

Veriler, Braun ve Clarke (2006) tarafından geliştirilen tematik analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. İlk aşamada veriler açık kodlamayla parçalanmış, benzer örüntüler gruplanarak kategorilere ayrılmış ve temalar yapılandırılmıştır. Kodlama işlemi ve analiz manuel olarak gerçekleştirilmiştir. Temalar oluşturulurken, sadece tekrar eden görüşlere değil, karşıt seslere de yer verilmiştir. Alıntılar temsili düzeyde seçilmiş ve katılımcı kimliklerini açığa çıkarmayacak şekilde raporlanmıştır. Katılımcı alıntılarına ek olarak, araştırmacı gözlem notları da bulgulara dâhil edilmiştir. Bu yaklaşım, sözel ifadelerin ötesinde görüşme atmosferini ve grup içi dinamikleri yansıtmayı amaçlamaktadır (Emerson vd., 1995).

2.5. Güvenirlik ve Geçerlik

Bulguların raporlanmasında COREQ (Consolidated Criteria for Reporting Qualitative Research) kontrol listesi esas alınmıştır (Tong, Sainsbury, ve Craig, 2007). Görüşmelerden elde edilen temalar, analiz sürecinin ardından iki katılımcı ile paylaşılmış ve temaların görüşlerini temsil ettiği yönünde teyit alınmıştır. Kodlama süreci aynı araştırmacı tarafından iki farklı zamanda yinelenmiş ve elde edilen kodlar karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda %85'in üzerinde uyum sağlanmıştır.

3. Bulgular

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya 11 iş ve meslek danışmanı, 4 memur ve 1 yönetici olmak üzere toplam 16 kişi katılmıştır. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri Tablo 1'de özetlenmektedir. Katılımcıların %65'ini erkekler oluştururken, %81'i evli bireylerden meydana gelmektedir. Yaş dağılımı incelendiğinde, katılımcıların önemli bir bölümünün 31–35 yaş aralığında yoğunlaştığı (%59) görülmektedir. Eğitim durumuna ilişkin bulgular, katılımcıların çoğunluğunun lisans mezunu olduğunu (%69), buna ek olarak lisansüstü eğitim düzeyine sahip bireylerin de örneklem içinde yer aldığını (%31) ortaya koymaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

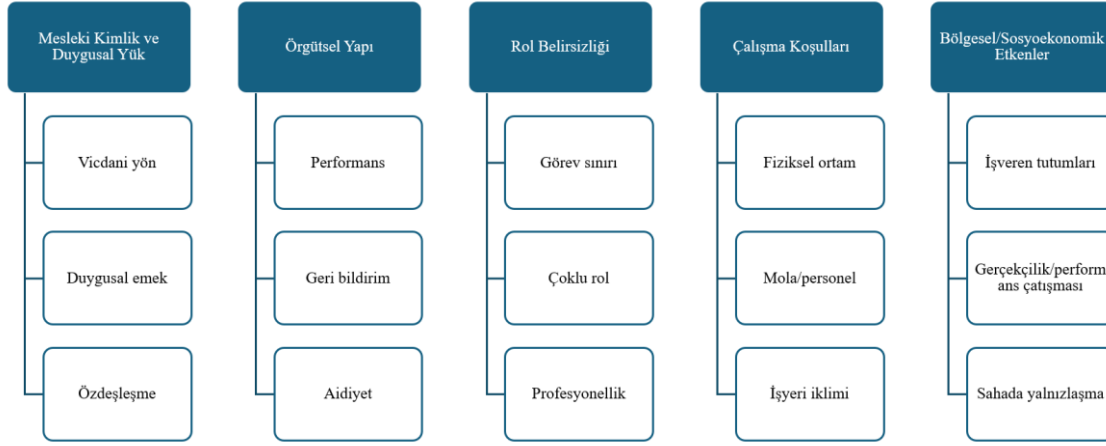
Değişken	Kategori	f	%
Cinsiyet	Erkek	10	65,0
	Kadın	6	35,0
Medeni Durum	Evli	13	81,0
	Bekâr	3	19,0
Yaş Aralığı	25–30	3	18,0
	31–35	9	59,0
	36 ve üzeri	3	18,0
Eğitim Durumu	Lisans	11	69,0
	Lisansüstü	5	31,0
Toplam		16	100

Bu dağılım, katılımcı grubunun görece genç, eğitilmiş ve aile sorumlulukları olan bireylerden oluştuğunu göstermektedir. Bu özellikler, görüşmelerde ifade edilen mesleki bağlılık ve iş-yaşam dengesine yönelik vurguları anlamada önemlidir.

3.2. Nitel Bulgular

3.2.1. Tematik Çerçeve

Odak grup görüşmesinden elde edilen veriler, tematik analiz çerçevesinde sistematik olarak kodlanmış ve beş ana tema altında gruplandırılmıştır. Her tema altında, katılımcıların söylemlerinden türetilmiş anlamlı örüntüler ve karşıt sesler ayrıntılı biçimde sunulmuştur. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş ve doğrudan alıntılarla temsiliyet güçlendirilmiştir.

Şekil 1: Tematik Çerçeve

Tablo 2, odak grup verilerinden elde edilen beş ana temayı ve her temanın temsil ettiği öz anlatıyı özetlemektedir. Mesleki kimlik, kurumsal tanınırlık, performans baskısı, psikolojik destek ihtiyacı ve bölgesel koşullar; İMD'lerin örgütsel destek ve mesleki bağlılık deneyimlerinin temel boyutlarını yansıtmaktadır.

Tablo 2. Tematik Yapı Özeti

Tema	Ana İfade
Mesleki Kimlik	Vicdani, empatik ve duygusal emek yoğun meslek
Kurumsal Tanınırlık	Görev belirsizliği, memur-İMD ayrımı
Performans Sistemi	Sayısal hedefler, güvensizlik duygusu
Psikolojik Destek	Tükenmişlik riski, duygusal yük, yapısal yalnızlık
Bölgesel Koşullar	Kayıt dışı istihdam, yerel yapılar, kurumsal direnç

Tablo 3, odak grup görüşmesinden elde edilen verilerin tematik analizi sonucunda ulaşılan ana ve alt temaları, bunları destekleyen doğrudan katılımcı alıntılarını ve görüşme sırasında kaydedilen ek gözlemleri göstermektedir. Analiz sürecinde beş ana tema belirlenmiş; her bir tema kendi içinde anlamlı alt temalara ayrıştırılmıştır. Katılımcı alıntıları, temaların yalnızca araştırmacı yorumuna dayanmadığını, sahadan elde edilen özgün verilerle temellendirildiğini ortaya koymaktadır.

Temalar arasında dikkat çeken nokta, mesleki kimlik ile örgütsel yapı arasındaki karşılıklı etkileşimdir. Vicdani yön ve özdeşlik (Tema 1), kurumsal tanınırlık ve destek eksikliğiyle (Tema 2–4) sürekli gerilim halindedir. Bu gerilim, performans sisteminin bağlama duyarsızlığı (Tema 3) ve rol belirsizliği (Tema 2–3) ile birleşerek mesleki bağlılığı tehdit etmektedir. Fiziksel yetersizlikler ve psikososyal destek eksikliği (Tema 4), bu baskıyı daha görünür hale getirmekte; bölgesel yapısal koşullar (Tema 5) ise danışmanların yalnızlaşma hissini pekiştirmektedir.

Tablo 3. Temaların ve Alt Temaların Kanıt Dayanakları

Ana Tema	Alt Tema	Kanıt Alıntıları (Katılımcılar)	Ek Gözlemler
1. Mesleki Kimlik	1.1 Vicdani yön	K1, K2, K3	–
	1.2 Duygusal emek	K2, K3, K11 (“tüm öfke bize kusuluyor”)	–
	1.3 Özdeşlik	K4, K5	–
2. Örgütsel Yapı ve Tanınırlık	2.1 Performans sistemi	K8 (“işveren aranıyor”), K9 (“özel sektör pazarlamacısı gibi”), K10 (“görüşmeler 3–5 dakikaya iniyor”)	–
	2.2 Geri bildirim eksikliği	K8 (“güvenilmiyoruz hissi”)	–

	2.3	Bağlılık ve görünmezlik	ve	K6 (“dünkü çocuk” söylemi), K8; Memur gözlemi (30 yıllık memur maaş kıyası)	Memurun grup tartışmasına katılımı
3. Rol Belirsizliği	3.1	Görev sınırlarının olmaması	net	K7 (“joker gibi her yerde kullanılıyor”)	–
	3.2	Çoklu beklentisi	rol	K7, K12 (kurum hattı yok, kişisel hayatla iç içe çalışma)	–
	3.3	Profesyonellikten uzaklaşma		K6, K7	–
4. Çalışma Koşulları ve Psikososyal İklim	4.1	Fiziksel ortam ve iş yükü	ve	K12 (“kurum hattı yok, gece arıyoruz”), önceki verilerden: K13 (masasız çalışma, ısıtıcı üstünde oturma)	–
	4.2	Mola ve personel eksikliği		(Ham veriden: çağrı merkezi benzeri mola ihtiyacı, Kat.Mola-1/2)	Moderatör gözlemi: katılımcılar mola eksikliğini tartışırken gerginleşti
	4.3	Kurumsal iletişim ve iklim		K11 (“devlet gibi görülüyor, tüm öfke bize kusuluyor”)	–
5. Bölgesel Faktörler	5.1	İşveren tutumları		K13 (“kayıt dışı en büyük sıkıntı”), K7	–
	5.2	Hedef-uyumsuzluk		K14 (“sayı mı tamamlandı?”), K15 (“Erzurum için 7000 istihdam abartılı”)	–
	5.3	Sahada yalnızlaşma		K11 (“öfke bize kusuluyor”), K12 (“gece arıyoruz”)	–

Tabloda ayrıca araştırmacı ve moderatörün gözlem notları da yer almaktadır. Bu notlar, grup dinamikleri, kıdemli memurların tartışmalara katılımı veya mola tartışmaları sırasında gözlemlenen atmosfer gibi, katılımcı söylemlerinin ötesinde bağlamsal ipuçları sunmaktadır. Böylece tablo, bulgular bölümünde ayrıntılı olarak aktarılmış olan temaları, destekleyici kanıtlarla sistematik bir şekilde özetleyen bir “kanıt matrisi” işlevi görmektedir. Bu yapı hem bulguların şeffaflığını hem de analitik tutarlılığını güçlendirmektedir. Her bir temanın hangi alıntılara ve gözlemlere dayandığını doğrudan görebilmektedir. İzleyen alt bölümlerde, her bir ana tema başlıklar hâlinde ele alınmış; temaları destekleyen katılımcı ifadeleri, sahaya ilişkin gözlemler ve araştırmacı notlarıyla birlikte bütüncül bir analiz sunulmuştur.

3.2.2. Tema 1: Mesleki Kimlik ve Duygusal Yük

Katılımcıların mesleklerini tanımlarken, teknik bir tanım yapmaktan ziyade iş ve meslek danışmanlığının manevi/vicdani yönüne ağırlık verdikleri görülmüştür. Bu tanımlar, iş ve meslek danışmanlığının teknik bir iş olmanın ötesinde, duygusal emek gerektiren bir meslek olarak konumlandığını göstermektedir.

“Bu meslek, vicdani bir meslek, gönülden yapılması gerektiğini düşünüyorum. İnsani yönü ağır bir meslek.” (K2, Kadın, 25–30, Lisans, Bekâr)

“Kimi zaman kendimizi ‘Güzin Abla’ gibi hissediyoruz, sadece iş değil dert dinliyoruz.” (K3, Kadın, 31–35, Lisans, Evli)

Danışmanlık süreci, resmi görev tanımının çok ötesinde duygusal emeğe dayalı yürütülmektedir. Katılımcıların ifadelerinde “Güzin Abla gibi hissetmek”, “psikolojik danışman gibi davranmak” ve “vicdani meslek” gibi benzetmeler öne çıkmıştır. Katılımcıların genel görüşü, iş ve meslek danışmanlığı mesleğini icra etmek isteyen kişilerin insan psikolojisi ile ilgili eğitim almış olmalarına yöneliktir.

Katılımcılar için iş ve meslek danışmanlığı (İMD), yalnızca teknik bir istihdam hizmeti değil, aynı zamanda vicdani sorumluluk ve duygusal dayanıklılık gerektiren bir “insan işi”dir. Mesleğin anlamı bireysel özveri, empati ve duygusal emek üzerinden inşa edilmektedir.

“Bir işsizle görüştüğümüzde, o anda ona bir iş bulabilmemiz gibi bir durum söz konusu değil. Ama o anda o insan öyle bir psikolojiyle geliyor ki, sanki o masaya oturduğunda anında bir işe yerleşti. Bir mutluluk ve umutla ona cevap verebilmek çok önemli. Bu yüzden bazen bir psikolojik danışman gibi hissediyoruz. (K1, Erkek, 31–35, Lisans, Evli)

Bu özverili yaklaşım mesleğe güçlü bir bağlılık yaratmakla birlikte, kurumsal destekle birleşmediğinde zamanla tükenmişliğe evrilebilmektedir. Katılımcılar, mesleklerini kişilikleriyle özdeşleştirdiklerini vurgularken; mesleğin kendilerine inanç duygusu verdiğini, fakat inanmadıkları görevlerin dayatılmasının tatminsizlik doğurduğunu belirtmiştir.

“Bu iş zor olsa da kişiliğime uygun buluyorum, o yüzden mutluyum.” (K4, Kadın, 30–35, Lisansüstü, Evli)

“İnanmış olduğun şeyleri yapmazsanız tatmin olmazsınız. Ben, inandığım şeyleri yaptığımda tatmin oluyorum ama inanmadığım şeyler bana yaptırıldığında ondan tatmin olmuyorum.” (K5, Kadın, 31–35, Lisansüstü, Bekâr)

Mesleki kimlik anlatıları, İMD’lerin mesleklerini toplumsal sorumlulukla özdeşleştirdiğini, bunun da kurumsal bağlılık ve motivasyonu artırdığını göstermektedir. Ancak bu duygusal bağlılık, kurumsal destek mekanizmalarıyla güçlendirilmediğinde, meslek bir “tükenmişlik” alanına dönüşmektedir.

3.2.3. Tema 2: Kurumsal Tanınırlık Sorunu ve Görev Belirsizliği

Bu temada, iş ve meslek danışmanlarının (İMD) kurumsal yapıyla ilişkilenme biçimleri, görev tanımlarının belirsizliği ve mesleki kimliklerinin kurumsal bağlamda görünürlük kazanamaması üzerine odaklanılmıştır. Katılımcıların anlatımları, İMD’lerin kuruma entegrasyon sürecinde yalnızca fiziksel değil, sembolik ve işlevsel görünürlük açısından da çeşitli güçlükler yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Özellikle kıdemli memurlar ile yaşanan statü gerilimleri, görev alanlarının belirsizliği ve kurumsal rollerin netleştirilmemesi, danışmanlık mesleğinin hem kurum içinde hem de hizmet alan bireyler nezdinde yeterince tanınamamasına neden olmaktadır. Bu durum, mesleki bağlılığı zayıflatmakta ve danışmanlık hizmetinin niteliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

“Kurum içindeki eski kültür, İMD’leri tanımıyor. “Dünkü çocuk benden fazla maaş alıyor” söylemini çok duyduk. Oysa insanla uğraşmak kolay değil.” (K6, Erkek, 36+, Lisans, Evli)

Görüşme sırasında 30 yıllık bir memur tartışmaya katılarak “5 yıllık İMD’lerle aynı maaşı alıyorlar, bu bir çelişki. Kıskanılır tabii” sözleriyle kurumsal kıdem-gerilim ilişkisini açıkça göz önüne sermiştir.

Katılımcılar, İMD’lerin yüksek KPSS puanlarıyla seçilmelerine rağmen kuruma girişte yeterli altyapının sağlanmaması ve çalışma koşullarının tanımsız bırakılması nedeniyle kurumsal bağlılığın zedelendiğini dile getirmiştir:

“Buraya ilk atandığımızda 8 ay bir çalışma masamız olmadı. Aralara sıkışarak çalışmaya çalışıyorduk.” (K4, Kadın, 30–35, Lisansüstü, Evli)

“Eğitimde anlatılanlarla karşılaştığımız iş ortamı, tamamen birbirinden farklıydı.” (K1, Erkek, 31–35, Lisans, Evli)

Katılımcıların ortaklaştığı bir diğer nokta ise, görev tanımlarının belirsizliği nedeniyle İMD’lerin birçok farklı pozisyonda görevlendirilmesidir. Bu durum, “joker eleman” olarak konumlandırıldıklarını düşündürmekte ve mesleki rollerin bulanıklaşmasına neden olmaktadır. Bazı katılımcılar, bu çoklu görev beklentisinin mesleki bağlılığı zedelediğini ifade etmiştir.

“İMD’ler joker gibi her yerde kullanılıyor ama başka memurları bizim işlerimize vermiyorlar.” (K7, Kadın, 25–30, Lisans, Bekâr)

Bazı danışmanlar, sadece istihdam danışmanlığı değil, sosyal hizmet uzmanı, psikolojik danışman ya da rehabilitasyon görevlisi gibi çok yönlü roller üstlendiklerini ifade etmiştir:

“Kadına şiddetten tutun, uyuşturucu bağımlısı gençlerin iyileştirilmesi, denetimli serbestlikteki cezaevinden çıkan insanların topluma kazandırılması... her şey bize geliyor.” (K4, Kadın, 30–35, Lisansüstü, Evli)

Bu ifade, görev tanımının belirsizliği nedeniyle İMD’lerin sorumluluk alanlarının sürekli genişlediğini ortaya koymaktadır. Vatandaşın çok çeşitli sosyal ve psikolojik sorunlarını çözmeye çalışmak, danışmanların asıl görev alanı dışında ek bir yük doğurmaktadır. Bu durum, rol çatışması ve mesleki tükenmişlik riskini artırmaktadır.

Katılımcılar, iş ve meslek danışmanlarının görev ve sorumluluklarının hem kurum içinde hem de hizmet alan bireyler tarafından yeterince tanınmadığını vurgulamıştır. Bu durum, danışmanlık sürecinin etkinliğini azaltmakta ve danışman ile vatandaş arasındaki ilişkide güven sorunlarına yol açmaktadır. Bir katılımcı bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Bazen vatandaş içeri girip, aceleyle işim var deyip bizi aceleye getiriyor. Hâlbuki vatandaş ‘iş olmadığı için orada’, ben de O’nun için ordayım.” (K4, Kadın, 30–35, Lisansüstü, Evli)

Katılımcı anlatımları, İMD’lerin yalnızca mesleki bir görev değil, aynı zamanda çok yönlü bir sosyal sorumluluk rolü üstlendiğini göstermektedir. Ancak bu rolün kurumsal düzeyde tanımlanmamış olması, danışmanların sıklıkla “joker” pozisyonunda konumlandırılmasına ve mesleki sınırlarının bulanıklaşmasına yol açmaktadır. Bu durum, hem kurum içinde profesyonel kimliğin inşasını güçleştirmekte hem de danışmanlarla kurulan ilişkilerde anlam boşlukları yaratmaktadır. Vatandaşın danışmanı yalnızca “iş bulmakla görevli memur” olarak algılaması, danışmanların kendi mesleki misyonlarıyla örtüşmemekte; bu da kurumsal tanınırlık eksikliği ile mesleki bağlılık arasında doğrudan bir gerilim yaratmaktadır. Bu bağlamda, İMD rolünün hem iş paydaşlar hem de hizmet alanlar tarafından daha net tanımlanması ve görünür kılınması, danışmanlık hizmetlerinin etkinliği açısından kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

3.2.4. Tema 3: Performansa Dayalı Değerlendirme ve Güvensizlik Algısı

Bu temada, İMD’lerin kurumsal performans değerlendirme sistemine ilişkin deneyimleri ve algıları ele alınmaktadır. Katılımcılar, performansa dayalı sistemleri ilkesel olarak işin planlanabilirliğini artıran bir araç olarak görseler de, sistemin uygulama biçiminin bağlamsal gerçekliklerden kopuk ve güvensizlik üreten bir yapıya dönüştüğünü vurgulamıştır. Özellikle sayısal hedeflere odaklanan ve hizmetin niteliğini göz ardı eden performans ölçütleri, danışmanlık sürecinin içeriğini gölgelemekte; bu durum, kamu hizmetinin etik niteliğiyle de çelişen bir değerlendirme pratiği yaratmaktadır. Katılımcılar, bu sistemin bireysel çabayı ve danışanla kurulan anlamlı etkileşimi göz ardı ettiğini ve mesleki motivasyon üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ifade etmektedir.

“En az kişi başı 300 kişi işe yerleştirilmeli, en az 2000 kişiye danışmanlık yapılmalı gibi hedefler var.” (K1, Erkek, 31–35, Lisans, Evli)

Katılımcı, işveren ziyaretlerini yerine getirmesine rağmen hemen ardından yapılan telefon kontrollerinin, kurumsal performans değerlendirme mekanizmasının çalışanlara duyulan güveni zedelediğini ifade etmektedir:

“Ziyaretimizi yapıp çıktuktan 10 dakika sonra ya da sisteme işledikten hemen sonra işverenler aranılıyor. ‘Geldiler mi?’ diye bir kontrol mekanizması işletiliyor. Tam olarak nasıl değerlendiriliyoruz bilmiyoruz.” (K8, Erkek, 31–35, Lisans, Evli)

Bu ifade iki önemli boyutu açığa çıkarmaktadır. Birincisi, performans sisteminin yalnızca sayısal raporlama ve dış denetimlere dayalı olmasıdır; danışmanın çabasını, niteliğini ya da vatandaşla kurduğu ilişkiyi ölçmekten çok, mekanik bir doğrulama sürecine indirgenmektedir. İkincisi, bu denetim biçimi çalışanlarda “kurum bana güvenmiyor” algısını pekiştirmekte, motivasyon ve bağlılık duygusunu zayıflatmaktadır.

“Aslında olması da lazım, performansa yönelik çalışmanın kötü bir şey olmadığını düşünüyorum. Daha net görebiliyorsun, yapacağın işleri o doğrultuda planlı programlı daha güzel yapabiliyorsun.” (K10, Erkek, 33, Lisansüstü, Evli)

Kurumsal anlamda İŞKUR genelinde uygulanan performans değerlendirme sisteminde genel olarak memnun oldukları gözlenmiştir. Görüşme yapılan İMD’lerin ortak görüşü performans değerlendirme sistemlerinin olması gerektiğine yöneliktir. Katılımcılar, performans sisteminin yalnızca sayıya odaklanmasının niteliği gölgede bıraktığını belirtmiştir:

“Bu kişiye gerçekten yardımcı oldu mu, işgücü piyasası hakkında bilgi verildi mi? Asıl ölçüt bu olmalı.” (K1, Erkek, 31–35, Lisans, Evli)

Bazı katılımcılar performans süreçlerini özel sektör benzeri yapılarla özdeşleştirmiştir. Bu durum, kamu hizmetinin doğasıyla bağdaşmadığı düşüncesiyle eleştirilmiştir.

“Çalışma sistemimiz özel sektördeki performans değerlendirmesine dayanıyor ve sürekli değerlendirme aşamasındayız. Değerlendirme, iki şekilde yapılıyor: İşveren anketi ve sayısal ölçüt olarak değerlendirme.” (K9, Kadın, 31–35, Lisansüstü, Bekâr)

Niceliksel baskının danışma süresini kısalttığı da sıklıkla dile getirilmiştir. Katılımcılar görüşme sürelerinin kısalığının danışmanlık niteliğini düşürdüğünü belirtmiştir:

“Görüşmeler 3–5 dakikaya iniyor, oysa eğitimde 20 dakika denilmişti. Nicelik baskısı niteliği eziyor.” (K10, Erkek, 33, Lisansüstü, Evli)

“Bize göre performans: bu kişiye gerçekten yardım edildi mi? Yoksa sadece sayı mı tamamlandı?” (K14, Kadın, 31–35, Lisansüstü, Bekâr)

Katılımcıların ifadeleri, performansa dayalı sistemlerin varlığından çok, bu sistemlerin sayısal odaklı, denetleyici ve güvensizlik temelli uygulanış biçimlerine yönelik eleştirileri içermektedir. Değerlendirme ölçütlerinin, danışmanlık sürecinin nitel boyutlarını göz ardı etmesi ve kamu hizmeti mantığını özel sektör mantığıyla özdeşleştirmesi, mesleki bağlılık, iş doyumu ve hizmet kalitesi üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Bu durum, performans sisteminin hem bireysel motivasyonu zedelediğini hem de kurumsal bağlılığı zayıflattığını göstermektedir. Etkili bir performans değerlendirme sistemi, yalnızca çıktılara değil, sürece ve bağlama duyarlı nitel ölçütlere dayalı olarak tasarlanmalıdır. Aksi halde, kamu hizmetinde sürdürülebilir kalite ve çalışan refahı sağlanamayacaktır.

3.2.5. Tema 4: Kurumsal Destek Eksikliği ve Psikolojik Yıpranma

İş ve meslek danışmanlarının mesleki deneyimlerinde öne çıkan bir diğer önemli tema, kurumsal psikososyal destek mekanizmalarının eksikliğidir. Özellikle işsiz bireylerle yürütülen yoğun duygusal temas, danışmanların mesleklerini yalnızca teknik bir hizmet değil, aynı zamanda yüksek düzeyde duygusal emek gerektiren bir alan olarak deneyimlemelerine neden olmaktadır. Bu bağlamda, danışmanlar bir yandan vatandaşların duygusal yükünü taşımaya çalışırken, diğer yandan kurumsal beklentiler ve yapısal yetersizliklerle başa çıkmak zorunda kalmaktadır. Kurumsal düzeyde psikolojik destek sistemlerinin bulunmaması, bu yükü daha da artırmakta ve tükenmişlik riski ile mesleki bağlılık arasında olumsuz bir etkileşim yaratmaktadır. İMD’ler hem işsizlerin sorunlarını dinlerken hem de kurum içi baskılarla baş ederken duygusal yük yaşadıklarını belirtmiştir:

“Vatandaş iş başvurusu kaydı yaptırırken bizi o an devlet olarak görüyor. Tüm öfkelerini bize kusuyorlar. Ama bizim de dayanma sınırimız var.” (K11, Erkek, 36+, Lisans, Evli)

Ayrıca iş ve özel hayat arasındaki sınırların bulanıklaştığı da dile getirilmiştir. Özellikle kurum hattının olmaması, kişisel telefonların kullanılmasına ve mesai dışı aranmalara yol açmaktadır.

“Kurum hattımız yok, işverenler gece bile arıyor. Hafta sonu mesaj atan bile oluyor.” (K12, Erkek, 31–35, Lisans, Evli)

“Bize bir cep telefonu verilmediği için işverenler gece yarısı da arıyor. Bu durum özel hayatımızı da etkiliyor” (K1, Erkek, 31–35, Lisans, Evli)

Katılımcı ifadeleri, kamu hizmeti sunumunda çalışanların yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda duygusal dayanıklılığa da ihtiyaç duyduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Kurumsal destek mekanizmalarının yetersizliği ve iş-özel yaşam sınırlarının silikleşmesi, danışmanların duygusal emeklerini kurumsal olarak karşılıksız bırakmakta; bu da iş doyumu, mesleki tatmin ve bağlılık üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Dolayısıyla, İMD'lerin sürdürülebilir motivasyonunun sağlanabilmesi için yalnızca performans hedeflerine değil, psikososyal ihtiyaçlara da duyarlı bir kurumsal yapılanmaya ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

3.2.6. Tema 5: Bölgesel Koşullar, Yapısal Sorunlar ve Dirençli Pratikler

Bu temada, iş ve meslek danışmanlarının görev yaptıkları bölgesel bağlamın mesleki deneyimlerine etkileri ele alınmaktadır. Katılımcıların anlatımları, yalnızca bireysel zorluklara değil, aynı zamanda yerel işgücü piyasasının yapısal sınırlılıklarına ve sosyoekonomik gerçekliğine ışık tutmaktadır. Özellikle Erzurum gibi ekonomik faaliyetlerin sınırlı olduğu bölgelerde danışmanlar, düşük işveren talebi, kayıt dışı istihdam, kurumsal işbirliği eksiklikleri ve gerçek dışı performans hedefleri gibi çok katmanlı sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu koşullar, yalnızca hizmet sunumunu zorlaştırmakla kalmamakta; aynı zamanda danışmanların mesleki yeterlilik algılarını, motivasyonlarını ve etik sorumluluklarını da doğrudan etkilemektedir.

Katılımcılar, özellikle Erzurum gibi bölgelerde işveren talebinin sınırlı olmasının danışmanlık sürecini zorlaştırdığını ifade etmektedir:

“Gelen, işgörene iş yok dediğimiz zaman içimiz cız ediyor. İş yok diye zaten diyemiyoruz, ona umut olabilecek her ilanı değerlendiriyoruz.” (K4, Kadın, 30–35, Lisansüstü, Evli)

Bu ifade, bireysel bir deneyim üzerinden makro düzeydeki ekonomik yapısal sorunları görünür kılmaktadır. Danışmanın “iş yok diye zaten diyemiyoruz” ifadesi, işgücü arzı ile talebi arasındaki dengesizliğin sistematik bir problem olduğunu, yani konjonktürel değil, yapısal bir ekonomik sorun niteliği taşıdığını göstermektedir. Ayrıca bu ifade İMD'lerin, bölgedeki istihdam yetersizliği karşısında yaşadığı etik ve duygusal ikilemi de ortaya koymaktadır. İş ve meslek danışmanları, ekonomik sistemin sunduğu sınırlı olanaklar içinde umut üretme baskısı yaşamakta; bu da hem mesleki rollerini hem de psikolojik dayanıklılıklarını zorlamaktadır.

Erzurum bağlamına özgü sorunlar da güçlü biçimde vurgulanmıştır. Özellikle kayıt dışı istihdam, sigortasız çalışma ve işverenlerin mesafeli tutumu öne çıkmıştır.

“Erzurum’da en büyük sıkıntımız: Kayıt dışı. İşverenler el altından sigortasız çalıştırmaya yelteniyor. Teşviki alsa da sigorta yapmıyor. Bize karşı da soğuklar.” (K13, Erkek, 36+, Lisans, Evli)

Kayıt dışı istihdam, Türkiye genelinde yapısal bir sorun teşkil etmekle birlikte, Erzurum örneğinde olduğu gibi yerel işveren tutumları, denetim eksiklikleri ve sınırlı iş olanakları gibi nedenlerle bölgesel bağlamda daha görünür ve yoğun biçimde yaşanmaktadır. Kayıt dışı istihdam, hem iş ve meslek danışmanlarının etkinliğini sınırlamakta hem de kamu istihdam hizmetlerinin güvenilirliğini zedelemektedir. Danışmanların yerleştirme işlemlerini sistem üzerinden gerçekleştirememesi, kurumun temel işlevlerinden birinin sekteye uğradığını göstermektedir.

“İşverenler, maliyeden gelen karşısında titrerken bizi itip kakıyorlar.” (K9, Kadın, 31–35, Lisansüstü, Bekâr)

Erzurum’a özgü koşullar, İMD'lerin görevlerini zorlaştırmaktadır. Yerel koşulların göz ardı edilmesi, hedeflerin gerçek dışı algılanmasına neden olmaktadır.

“Erzurum için 7000 istihdam hedefi abartılı. Yerel koşullar göz önüne alınmalı.” (K15, Erkek, 31–35, Lisans, Evli)

Yerel işgücü piyasasının yapısal sorunları, merkezi düzeyde belirlenen hedeflerle çatışmakta; buna rağmen danışmanlar mesleki direnç ve çözüm üretme eğilimlerini devam ettiklerini belirtmiştir.

Kurumsal işbirliği girişimleri, özellikle SGK ve Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü ile yürütülen protokoller, sahada yeterince işlevsel olamamıştır:

“SOYBİS ile İŞKUR’un entegrasyonu düşünülmüştü... fakat kişisel verilerin korunmasına yönelik olarak bu entegrasyon sonradan çok desteklenmedi.” (K8, Erkek, 31–35, Lisans, Evli)

Bu durum, iyi niyetli kurumsal projelerin teknik altyapı eksiklikleri ve bürokratik sınırlılıklar nedeniyle sürdürülebilir hale gelemediğini, yani yapısal sorunların sahada işlevsellik kazanmadığını göstermektedir.

Tüm bu kısıtlara rağmen katılımcılar, mesleklerini sevmeye ve mesleki gelişimlerine yatırım yapmaya devam ettiklerini belirtmektedir:

“Devam etmek evet istiyoruz ki işimizi, mesleğimizi seviyoruz.” (K12, Erkek, 31–35, Lisans, Evli)

“Bu meslek sürekli kendinizi geliştirebileceğiniz bilgi birikiminizi artırabileceğiniz bir meslek.” (K9, Kadın, 31–35, Lisansüstü, Bekâr)

Bölgesel bağlamdan kaynaklanan bu çok boyutlu sorunlara rağmen katılımcılar, mesleklerine yönelik bağlılık ve gelişim odaklı yaklaşımlarını sürdürmektedir. Yerel koşullarla merkezi hedefler arasındaki uyumsuzluk, danışmanlık hizmetlerinin sahadaki işlevselliğini zaman zaman zorlasa da, danışmanlar çözüm üretmeye yönelik bireysel stratejiler geliştirmekte ve mesleki dirençlerini korumaya çalışmaktadır. Bu durum, danışmanların yalnızca görev icra eden kamu personeli değil, aynı zamanda sosyal dönüşümün sahadaki aktörleri olarak konumlandığını göstermektedir. Dolayısıyla, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve danışmanların bu bağlamdaki deneyimlerinin daha fazla görünür kılınması, kamu istihdam politikalarının etkililiği açısından kritik önem taşımaktadır.

3.3. Tartışma

Bu araştırmanın bulguları, iş ve meslek danışmanlarının (İMD) mesleki kimliklerini vicdani sorumluluk, duygusal emek ve özveri temelli inşa ettiklerini göstermektedir. Bu bağlamda İMD’ler, yalnızca teknik bir istihdam aracı değil, bireyler için “umut verici” bir sosyal aktör rolü üstlenmektedir. Bu bulgu, Hochschild’in (1983) duygusal emek kavramıyla uyumlu olup, kamu çalışanlarının resmi görev tanımlarını aşan insani beklentilerle karşılaştığını ortaya koyan literatürle paralellik göstermektedir (Brotheridge & Grandey, 2002; Morris & Feldman, 1996). Ancak söz konusu çalışmalar çoğunlukla nicel anket verilerine dayanırken, bu araştırma nitel paradigma çerçevesinde yürütülmüş ve katılımcıların öznel deneyimlerini doğrudan açığa çıkarmıştır. Bu yöntemsel farklılık, duygusal emeğin yalnızca ölçülebilir boyutlarını değil, aynı zamanda danışmanların işlerini “insan işi” olarak tanımlamalarındaki duygusal ve vicdani derinliği de görünür kılmıştır.

Bulgular, mesleğin vicdani yönü ile kurumsal yapı arasındaki gerilimin belirgin olduğunu da ortaya koymaktadır. Katılımcılar, mesleki kimliği güçlü bir bağlılıkla tanımlasalar da, kurumsal tanınırlık eksikliği ve rol belirsizliği bağlılık duygusunu aşındırmaktadır. Bu durum, Eisenberger ve arkadaşlarının (1986) algılanan örgütsel destek kuramı ile uyumludur: çalışanlar kurumları tarafından değerli görülmediklerinde örgütsel bağlılıkları zayıflar. Nicel yöntemlerle yürütülen benzer araştırmalar (örneğin Rhoades & Eisenberger, 2002) örgütsel destek ile bağlılık arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koyarken, bu çalışma bağlama özgü nitel verilerle, “joker eleman” olarak kullanılma pratiklerinin danışmanların profesyonel kimliğini nasıl aşındırdığını somut örneklerle göstermiştir. Böylece, örgütsel destek kuramı Türkiye kamu sektörü özelinde zenginleştirilmiştir.

Performans sistemine ilişkin bulgular, literatürde sıkça tartışılan nicelik–nitelik gerilimini doğrulamaktadır (Pollitt & Bouckaert, 2011; Van Dooren vd., 2015). Katılımcılar performans ölçümünü kategorik olarak reddetmemekte; ancak bağlama duyarsız, aşırı niceliksel hedeflerin ve güven zedeleyici denetim mekanizmalarının olumsuz etkilerine dikkat çekmektedir. Bu bulgu, Batı’da çoğunlukla istatistiksel performans verilerine dayalı olarak tartışılan kamu sektörü reformlarının, Türkiye’de çalışan deneyimleri üzerinden nasıl algılandığını göstermektedir. Yöntemsel olarak bakıldığında, Avrupa’da yapılan çalışmalar büyük ölçüde makro veriler ve performans raporları üzerinden yürütülürken (Christensen & Yoshimi, 2003), bu araştırma odak grup yöntemiyle mikro düzeyde çalışan algılarını yakalamıştır. Bu nedenle, katkı yalnızca

performans sisteminin sorunlarını ortaya koymak değil, aynı zamanda çalışanların performans yönetimini ilkesel olarak benimsedikleri fakat adil ve bağlamsallaştırılmış bir sisteme ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

Kurumsal destek eksikliğinin en somut yansıması, psikolojik yıpranma ve tükenmişlik riskidir. Katılımcıların vatandaşların öfkesine doğrudan maruz kalmaları ve kurum içi destek mekanizmalarının yetersizliği, Maslach ve Leiter'in (1997) tükenmişlik modelindeki duygusal yıpranma boyutunu doğrulamaktadır. Ancak Batı literatüründe çoğunlukla anketlerle ölçülen tükenmişlik sendromu (örn. Schaufeli vd., 2009), bu çalışmada katılımcıların öznel ifadeleriyle bağlamsal olarak anlaşılmıştır. Ayrıca, mesai dışı aranmalar ve iş-özel yaşam sınırlarının bulanıklaşması, Greenhaus ve Beutell'in (1985) iş-yaşam dengesi modelinde tanımlanan çatışmanın Türkiye bağlamında da yoğun yaşandığını göstermektedir. Bu durum, yöntemsel olarak nitel yaklaşımın, iş-yaşam sınır ihlallerinin çalışanların mesleki bağlılığına etkisini daha derinlikli biçimde ortaya koyabileceğini göstermektedir.

Araştırmanın bir diğer özgün katkısı, bölgesel bağlamın bulgulara güçlü biçimde yansımasıdır. Erzurum özelinde kayıt dışı istihdam, sigortasız çalışma ve işverenlerin mesafeli tutumları, danışmanların işlevselliğini sınırlamakta ve merkezi düzeyde belirlenen istihdam hedeflerinin gerçek dışı algılanmasına yol açmaktadır. Bu bulgu, Martin ve Sunley'nin (2011) istihdam politikalarının yerel işgücü piyasalarının yapısal özelliklerini dikkate almadan tasarlandığında etkinliğini kaybettiği yönündeki tespitini doğrulamaktadır. Literatürde bölgesel işgücü piyasaları üzerine yapılan araştırmalar çoğunlukla nicel veri setlerine dayalıdır (örn. bölgesel işsizlik oranları, istihdam göstergeleri). Buna karşın, bu çalışmanın nitel verilerle sunduğu katkı, bölgesel farklılıkların yalnızca sayısal göstergelerle değil, çalışan deneyimleri üzerinden de anlaşılabilirliğini göstermektedir. Katılımcıların, tüm bu zorluklara rağmen mesleklerine olan inançlarını korumaları ve çözüm üretme gayretleri ise, literatürde "çalışan direnci" ve "dayanıklılık" (resilience) kavramlarıyla ilişkilendirilebilir (Luthans vd., 2007).

Sonuç

Bu çalışma, iş ve meslek danışmanlarının mesleki bağlılıklarını büyük ölçüde vicdani sorumluluk, duygusal emek ve bireysel özveri üzerinden tanımladıklarını ortaya koymuştur. İMD'ler mesleklerini yalnızca teknik bir istihdam hizmeti değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk gerektiren bir "insan işi" olarak görmektedir. Bununla birlikte, kurumsal tanınırlık eksikliği, görev belirsizliği, bağlama duyarsız performans hedefleri, yetersiz fiziksel ve psikososyal destek mekanizmaları ile bölgesel işgücü piyasasının yapısal sorunları, mesleki bağlılığı ve örgütsel destek algısını zedeleyen başlıca faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Algılanan örgütsel destek açısından ise bulgular, danışmanların kurumları tarafından yeterince değerli ve desteklenmiş hissetmediklerini göstermektedir. Özellikle bağlama duyarsız performans hedefleri, güvensizlik üreten denetim biçimleri, fiziki yetersizlikler ve psikososyal destek mekanizmalarının olmayışı, örgütsel destek algısını zayıflatmaktadır. Erzurum bağlamında öne çıkan kayıt dışı istihdam ve düşük işveren talebi gibi bölgesel yapısal sorunlar, hem örgütsel desteğin etkisini sınırlamakta hem de mesleki bağlılığı sürdürmeyi güçleştirmektedir.

Bu çalışma, İMD'lerin mesleki kimliklerini yoğun duygusal emek ve vicdani sorumluluk temelinde kurduklarını göstermiştir. Ancak kurumsal tanınırlık eksikliği, görev belirsizliği ve bağlama duyarsız performans hedefleri, mesleki bağlılığı kırılgan hale getirmekte; örgütsel destek mekanizmalarının yetersizliği ise tükenmişlik riskini artırmaktadır. Buna karşın, katılımcıların özverili yaklaşımları ve dirençli pratikleri mesleğin insani boyutunu ön plana çıkarmaktadır. Sonuç olarak, İMD mesleğinin sürdürülebilirliği, bireysel özveriden çok kurumsal destek, net görev tanımları ve bağlama duyarlı politikalara bağlıdır. Bulgular bütüncül olarak değerlendirildiğinde, mesleki bağlılık ve örgütsel destek kavramlarının birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği ortaya çıkmaktadır. İMD'lerin mesleklerine duydukları özverili bağlılık, kurumsal düzeyde yeterli destekle beslenmediğinde sürdürülebilir olamamaktadır. Bu nedenle, mesleki bağlılığın uzun vadede korunması örgütsel desteğin güçlendirilmesine doğrudan bağlıdır.

Araştırmanın sonuçları, mesleki bağlılığın sürdürülebilirliğinin bireysel özveriden ziyade kurumsal destek ve yapısal düzenlemelerle mümkün olabileceğini göstermektedir. Odak grup verileri, İMD'lerin mesleki bağlılıklarını sürdürmek için kurum içi desteğe ve net görev çerçevesine ihtiyaç duyduklarını göstermiştir. İŞKUR'un danışman başına düşen iş yükünü dengelemesi, bölgesel personel dağılımı ve performans geribildirim mekanizmalarını iyileştirmesi önerilmektedir. Bu açıdan, politika yapıcılar ve uygulayıcılar için aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

1. Görev Tanımlarının Netleştirilmesi
 - İMD'lerin "joker eleman" gibi farklı birimlerde görevlendirilmesi mesleki profesyonelliği aşındırmaktadır. Görev sınırları yeniden tanımlanmalı ve danışmanlık rolü önceliklendirilmelidir.
2. Performans Sisteminin Yerelleştirilmesi
 - Performans hedefleri, merkezi düzeyde standart sayılar üzerinden değil, bölgesel işgücü piyasasının koşulları dikkate alınarak belirlenmelidir. Nicelik kadar nitelik (rehberlik, takip, eylem planı oluşturma) ölçütleri de değerlendirme sistemine dâhil edilmelidir.
3. Kurumsal Tanınırlığın Güçlendirilmesi
 - İMD kimliği, kurum içi eğitim ve bilgilendirme programlarıyla diğer çalışanlara tanıtılmalı; kurumsal bağlılık ve mesleki görünürlük artırılmalıdır.
4. Psikolojik Destek Mekanizmalarının Kurulması
 - Hem danışmanlar hem de başvuranlar için kurum içinde psikolojik danışmanlık veya süpervizyon hizmetleri sağlanmalıdır. Bu, duygusal emeğin yarattığı yıpranmayı azaltarak tükenmişlik riskini düşürecektir.
5. İş-Özel Yaşam Dengesi İçin Düzenlemeler
 - İMD'lere kurum hattı ve kurumsal telefon sağlanmalı; mesai saatleri dışında kişisel telefon üzerinden erişimin sınırlandırılması yönünde düzenlemeler yapılmalıdır.
6. Fiziksel Altyapının İyileştirilmesi
 - Çalışma ortamlarında masa, bilgisayar ve görüşme odası gibi temel fiziki koşullar güçlendirilmeli; yoğun dönemlerde görüşme sürelerini kısaltmaya zorlayan altyapı sorunları giderilmelidir.
7. Mola ve Çalışma Planlaması
 - Danışmanlara düzenli ve planlı molalar tanımlanmalı; bu durum sistemsel olarak (örneğin numaratorün pasifleşmesi) güvence altına alınmalıdır.
8. Bölgesel İstihdam Politikalarının Güçlendirilmesi
 - Özellikle Erzurum gibi kayıt dışılığın yaygın olduğu bölgelerde SGK ve İŞKUR iş birliği artırılmalı; teşviklerin işveren davranışları üzerindeki etkisi izlenmeli ve istismar girişimlerine karşı düzenlemeler yapılmalıdır.
9. Uluslararası İyi Uygulamalardan Yararlanma
 - Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, İMD'ler için düzenli aralıklarla uluslararası eğitim ve deneyim paylaşım programları organize edilerek hem mesleki gelişim hem de motivasyon artırılabilir.

Araştırma, Erzurum ilinde sınırlı sayıda katılımcıyla gerçekleştirilmiş olup bulguların genellenebilirliği sınırlıdır. Bununla birlikte, elde edilen nitel veriler, mesleki bağlılık ve örgütsel destek ilişkisini bağlamsal koşullar içinde derinlemesine anlamaya olanak sağlamaktadır.

Kaynakça

- Allen, D. G., Shore, L. M., ve Griffeth, R. W. (2003). The role of perceived organizational support and supportive human resource practices in the turnover process. *Journal of Management*, 29(1), 99–118. <https://doi.org/10.1177/014920630302900107>
- Balyer, A. (2015). Organizational Commitment: Teachers' Perceptions in Turkey Örgütsel Adanmışlık: Türkiye'deki Öğretmenlerin Algıları. *Hacettepe Eğitim Dergisi*, 30(2), 1-14.
- Blau, G. J. (2003). Testing for a four-dimensional structure of occupational commitment. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76(4), 469–488. <https://doi.org/10.1348/096317903322591596>
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: Wiley.
- Braun, V., ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brotheridge, C. M., & Grandey, A. A. (2002). Emotional labor and burnout: Comparing two perspectives of “people work”. *Journal of vocational behavior*, 60(1), 17-39.
- Brotheridge, C. M., ve Lee, R. T. (2002). Testing a conservation of resources model of the dynamics of emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 7(1), 57–67. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.7.1.57>
- Brunetto, Y., Shacklock, K., Teo, S. T. T., ve Farr-Wharton, R. (2014). The impact of management on the engagement and well-being of high emotional labour employees. *The International Journal of Human Resource Management*, 25(17), 2345–2363. <https://doi.org/10.1080/09585192.2013.877056>
- Caesens, G., Stinglhamber, F., ve Ohana, M. (2016). Perceived organizational support and well-being: A weekly study. *Journal of Managerial Psychology*, 31(7), 1214–1230. <https://doi.org/10.1108/JMP-01-2016-0010>
- Caesens, G., ve Stinglhamber, F. (2014). The relationship between perceived organizational support and work engagement: The role of self-efficacy and its outcomes. *European Review of Applied Psychology*, 64(5), 259–267. <https://doi.org/10.1016/j.erap.2014.08.002>
- Christensen, M., & Yoshimi, H. (2003). Public sector performance reporting: new public management and contingency theory insights. *Government Auditing Review*, 10(3), 71-83.
- Cole, R. L. (2021). African-American women's perceptions of organizational support in the workplace [Doctoral dissertation, Capella University]. ProQuest Dissertations Publishing.
- Çınar, O., ve Koçak, D. (2019). Leader-Member Exchange As The Mediator of The Relationship Between Perceived Organizational Support And Job Satisfaction. *Journal of Global Strategic Management*, 13(1), 27-36.
- Çoban, M. (2018). Türkiye’de Aktif İstihdam Politikaları Kapsamında Mesleki Eğitim Kurslarının İstihdama Katılım Sonuçlarının Değerlendirilmesi: Tekirdağ Örneği. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi.
- Dertli, N. (2007). Aktif istihdam politikaları–Eleştirel bir yaklaşım (Master's thesis, Ankara Üniversitesi (Turkey)).
- Eisenberger, R., Fasolo, P., ve Davis-LaMastro, V. (1990). Perceived organizational support and employee diligence, commitment, and innovation. *Journal of Applied Psychology*, 75(1), 51–59. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.75.1.51>
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., ve Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500–507. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.3.500>
- Elçiçeği, B., & Yılmaz, A. (2020). Tanzimat’tan günümüze öğretmen yetiştirme politikaları ve değer yargılarında yaşanan dönüşümler. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 168-187.
- Emerson, R. M., Fretz, R. I., ve Shaw, L. L. (1995). *Writing ethnographic fieldnotes*. Chicago: University of Chicago Press.
- Grandey, A. A. (2000). Emotion regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 95–110. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.5.1.95>
- Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of management review*, 10(1), 76-88.

- Greenhaus, J. H., ve Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76–88. <https://doi.org/10.5465/amr.1985.4277352>
- Hochschild, A. R. (1983). *The managed heart: Commercialization of human feeling*. Berkeley: University of California Press.
- Hochschild, A. R. (2022). *The managed heart*. In *Working in America* (pp. 40-48). Routledge.
- Hooley, T., Sultana, R. G., ve Thomsen, R. (2018). *Career guidance for social justice: Contesting neoliberalism*. London: Routledge.
- İŞKUR. (2012). *İş ve meslek danışmanlığı uygulama rehberi*. Ankara: Türkiye İş Kurumu.
- Kurtessis, J. N., Eisenberger, R., Ford, M. T., Buffardi, L. C., Stewart, K. A., ve Adis, C. S. (2017). Perceived organizational support: A meta-analytic evaluation of organizational support theory. *Journal of Management*, 43(6), 1854–1884. <https://doi.org/10.1177/0149206315575554>
- Kvale, S. (1996). *InterViews: An introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lee, K., Carswell, J. J., ve Allen, N. J. (2000). A meta-analytic review of occupational commitment: Relations with person- and work-related variables. *Journal of Applied Psychology*, 85(5), 799–811. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.85.5.799>
- Luthans, F., Vogelgesang, G. R., ve Lester, P. B. (2007). Developing the psychological capital of resiliency. *Human Resource Development Review*, 6(1), 25–44. <https://doi.org/10.1177/1534484306294543>
- Martin, R., & Sunley, P. (2011). Regional competitiveness: clusters or dynamic comparative advantage?. *Competition, competitive advantage and clusters: The ideas of Michael Porter*, 211-238.
- Martin, R., ve Sunley, P. (2011). Regional economic resilience: Policy lessons from the UK. *Regional Studies*, 45(7), 895–912. <https://doi.org/10.1080/00343401003614207>
- Maslach, C., & Leiter, M. P. (2000). *The truth about burnout: How organizations cause personal stress and what to do about it*. John Wiley & Sons.
- Maslach, C., ve Leiter, M. P. (1997). *The truth about burnout: How organizations cause personal stress and what to do about it*. San Francisco: Jossey-Bass.
- McKee-Ryan, F. M., Song, Z., Wanberg, C. R., ve Kinicki, A. J. (2005). Psychological and physical well-being during unemployment: A meta-analytic study. *Journal of Applied Psychology*, 90(1), 53–76. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.90.1.53>
- Meyer, J. P., Allen, N. J., ve Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 538–551. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.4.538>
- Meyer, J. P., ve Herscovitch, L. (2001). Commitment in the workplace: Toward a general model. *Human Resource Management Review*, 11(3), 299–326. [https://doi.org/10.1016/S1053-4822\(00\)00053-X](https://doi.org/10.1016/S1053-4822(00)00053-X)
- Morris, J. A., & Feldman, D. C. (1996). The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor. *Academy of management review*, 21(4), 986-1010.
- Morris, J. A., ve Feldman, D. C. (1996). The dimensions, antecedents, and consequences of emotional labor. *Academy of Management Review*, 21(4), 986–1010. <https://doi.org/10.5465/amr.1996.9704071861>
- Ng, T. W. H., ve Sorensen, K. L. (2008). Toward a further understanding of the relationships between perceptions of support and work attitudes: A meta-analysis. *Group ve Organization Management*, 33(3), 243–268. <https://doi.org/10.1177/1059601107313307>
- Paul, K. I., ve Moser, K. (2009). Unemployment impairs mental health: Meta-analyses. *Journal of Vocational Behavior*, 74(3), 264–282. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.01.001>
- Pollitt, C., & Bouckaert, G. (2017). *Public management reform: A comparative analysis-into the age of austerity*. Oxford university press.
- Pollitt, C., ve Bouckaert, G. (2011). *Public management reform: A comparative analysis—New public management, governance, and the neo-Weberian state* (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Rhoades, L., & Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: a review of the literature. *Journal of applied psychology*, 87(4), 698.
- Rhoades, L., ve Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: A review of the literature. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 698–714. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.4.698>

- Schaufeli, W. B., Leiter, M. P., Maslach, C., & Jackson, S. E. (2009). Maslach Burnout Inventory—General Survey. In C. Maslach, S. E. Jackson, & M. P. Leiter (Eds.), *Maslach Burnout Inventory Manual* (3rd ed.). Consulting Psychologists Press.
- Schaufeli, W. B., ve Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), 293–315. <https://doi.org/10.1002/job.248>
- Tansel, A. (2020). Labour market institutions and employment outcomes in Turkey. *IZA World of Labor*. <https://doi.org/10.15185/izawol.481>
- Taymaz, E. (2019). Labour market policies and employment in Turkey. *IZA World of Labor*. <https://doi.org/10.15185/izawol.480>
- Tong, A., Sainsbury, P., ve Craig, J. (2007). Consolidated criteria for reporting qualitative research (COREQ): A 32-item checklist for interviews and focus groups. *International Journal for Quality in Health Care*, 19(6), 349–357. <https://doi.org/10.1093/intqhc/mzm042>
- Van Dooren, W., Bouckaert, G., & Halligan, J. (2015). *Performance management in the public sector* (2nd ed.). Routledge.
- Van Dooren, W., Bouckaert, G., ve Halligan, J. (2015). *Performance management in the public sector* (2nd ed.). London: Routledge.
- Wahab, M. E., Quaddus, M., & Nowak, M. (2009, May). Perceived organisational support and organisational commitment: A study of medium enterprises in Malaysia. In *International Conference on Human Capital Development (ICONHCD 2009)* (Vol. 25, p. 27).

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Okan ÖZBAKIR *

Makale Adı/Article Name

Determinants of Self-Efficacy Perception in the Field of Occupational Health and Safety: An Assessment on Public Employees**

İş Sağlığı ve Güvenliği Alanında Öz Yeterlik Algısının Belirleyicileri: Kamu Çalışanları Üzerine Bir Değerlendirme

ABSTRACT

The effectiveness of occupational health and safety (OHS) practices depends on more than just the standards set by legislation; it also depends on employees' level of knowledge and self-efficacy perceptions. This study aims to evaluate the occupational health and safety (OHS) self-efficacy perceptions of 159 public sector employees in Iğdir Province and reveal the demographic and organizational variables affecting these perceptions. The study examined employees' knowledge and awareness of OHS in relation to their length of service, education level, work style, previous OHS training, and relationship with the organization's safety culture. Data were collected via a questionnaire, and descriptive statistical methods were employed for the analysis. The results revealed that individuals who received OHS training had higher self-efficacy perceptions and adopted the safety culture more effectively in the workplace. A significant proportion of the participants were university graduates who were employed on a permanent basis with an average length of service. Notably, employees who received search and rescue and firefighting training were found to make faster and more effective decisions in crisis situations. However, 35% of participants did not receive search and rescue training, and 42% did not receive firefighting training. This indicates that a lack of training is an important limiting factor in occupational health and safety (OHS) practices. These findings are expected to contribute to policy development processes that promote safety culture in public institutions and prevent occupational accidents.

Keywords: Occupational health and safety, self-efficacy, public employees, safety culture

ÖZ

İş sağlığı ve güvenliği uygulamalarının etkinliği, yalnızca mevzuatla belirlenen standartlara değil, aynı zamanda çalışanların konuya ilişkin bilgi düzeyleri ve öz yeterlik algılarına da doğrudan bağlıdır. Bu çalışmada Iğdır iline kamu sektöründe görev yapan 159 çalışanın iş sağlığı ve güvenliği (İSG) öz yeterlik algılarını değerlendirmeyi ve bu algıyı etkileyen demografik ve kurumsal değişkenleri ortaya koymayı amaçlanmaktadır. Araştırmada, çalışanların İSG konusundaki bilgi ve farkındalık düzeyleri; hizmet süresi, eğitim düzeyi, çalışma biçimi, daha önce alınan İSG eğitimleri ve kurum içi güvenlik kültürüyle olan ilişkileri kapsamında incelenmiştir. Veriler anket yoluyla toplanmış analizlerde betimsel istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. İSG eğitimi almış bireylerin öz yeterlik algılarının daha yüksek olduğu ve bu bireylerin iş yerinde güvenlik kültürünü daha etkin bir biçimde benimsediği görülmüştür. Katılımcıların önemli bir kısmı üniversite mezunu olup, çoğunluğunun kadrolu statüde çalıştığı ve orta düzeyde hizmet süresine sahip olduğu belirlenmiştir. Özellikle arama-kurtarma ve yangınla mücadele eğitimi alan çalışanların kriz durumlarında daha hızlı ve etkili karar alabildikleri ortaya konmuştur. Bununla birlikte katılımcıların yaklaşık %35'inin arama-kurtarma, %42'sinin ise yangınla mücadele eğitimi almadığı saptanmıştır; bu durum, eğitim eksikliklerinin İSG uygulamalarında önemli bir sınırlayıcı etken olduğunu göstermiştir. Elde edilen bulguların, kamu kurumlarında güvenlik kültürünün yaygınlaştırılmasına ve iş kazalarının önlenmesine yönelik politika geliştirme süreçlerine katkı sunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş sağlığı ve güvenliği, öz yeterlilik, kamu çalışanları, güvenlik kültürü

*Assist. Prof., Iğdır University, VSHETS, Mine Technology, okan.ozbakir@igdir.edu.tr,

** Ethics Committee approval was obtained for this study in accordance with the decision numbered 2025/30 and dated 25.06.2025 of the Scientific Research and Ethics Committee of Iğdır University.

Introduction

In the context of occupational health and safety, employees' self-efficacy perceptions have been identified as a critical factor in ensuring workplace safety, enhancing employee performance, and improving job satisfaction in public institutions (Kocaay & Biçer, 2022, Zammitti, et al., 2020, Pérez-Fuentes et al., 2018, Schwarzer & Fuchs, 1996). Self-efficacy is defined as an individual's belief in their ability to successfully perform a certain task or situation. Research indicates that individuals with a high level of self-efficacy adapt more effectively to occupational health and safety practices, manage risky situations more efficiently, and exhibit preventive behaviors more proactively (Eytmiş et al., 2020). In this direction, the systematic measurement of public employees' knowledge levels and self-efficacy perceptions on occupational health and safety contributes to the development of individual safety culture and enables the creation of a safer working environment in the corporate sense. In addition, the identification of gaps in workers' knowledge and skills facilitates the planning and implementation of targeted training and development programs (Slazyk-Sobol, et al., 2021). Interventions of this nature have been demonstrated to play a pivotal role in the prevention of both occupational accidents and occupational diseases. Furthermore, they have been shown to contribute to a substantial enhancement in the efficiency and productivity of public services (Bağcı, et al., 2024). Therefore, the relationship between self-efficacy perception and occupational health and safety is considered as a strategic research area for public administration and human resource management disciplines.

Various academic studies conducted in the field of occupational health and safety (OHS) in Turkey reveal important findings to assess employees' knowledge levels, risk perceptions, awareness levels and self-efficacy beliefs (Özdemir & Eren, 2025, Mert & Kök, 2023, Eryılmaz et al, 2019, Yiğit, et al. 2023). These studies show that employees' perceptions of competence regarding OHS practices directly affect their compliance behaviors with these rules and play a critical role in the formation of workplace safety culture (Richard,et al., 2011). In particular, quantitative and qualitative studies conducted on public and private sector employees shed light on areas such as lack of knowledge on occupational health and safety, difficulties encountered in practice and the need for training. In this context, a high level of self-efficacy encourages the active participation of individuals in OHS processes and leads to positive results in terms of preventing occupational accidents and creating safe working environments (Mert & Kök, 2023). Such studies conducted in Turkey constitute an important scientific basis for both analyzing the current situation and developing policy and training strategies. Consequently, research focusing on the assessment of OHS self-efficacy perceptions serves as a foundation for the formulation of structural recommendations that aim to enhance occupational health and safety systems. As a matter of fact, Dizdar and Önder analyzed the relationship between OHS knowledge levels and self-efficacy perceptions in a study conducted for health sector employees and concluded that variables such as gender, age, educational status, and occupational seniority were effective on this perception. The findings show that individual and occupational differences can significantly affect the level of awareness and self-efficacy perception on occupational health and safety issues. This situation indicates that demographic differences should be taken into consideration in the process of training and raising awareness of the personnel working in the health sector. In addition, such studies provide important contributions to the development of target-oriented policies and the structuring of protective measures at the institutional level in order to ensure that healthcare workers have access to a safe and healthy working environment. In a study conducted among teachers, Taşdemir and Gür, 2021 show that OHS training both increases the knowledge level of teachers and strengthens their self-efficacy perceptions in this field. While employees who received OSH training reported higher self-efficacy scores, those with longer service tenure tended to exhibit stronger OSH awareness, and significant gaps in practical knowledge were also found, particularly among newly hired staff and staff in support positions. It reveals that occupational health and safety training is not only informative but also functions as a subjective motivator for individuals to develop safe behaviors. Moreover, increasing teachers' competencies in OHS has an indirect effect on ensuring the safety of both students and other staff in the school

environment. Such studies provide important inputs for the dissemination of OHS awareness in the education sector and the creation of a sustainable safety culture (Breitkreuz & Williamson, 2012).

The construction industry, which is among the high-risk sectors in terms of occupational health and safety, is the subject of intensive scientific investigations due to the frequency of occupational accidents and the severe consequences of these accidents. The studies conducted in this context analyze the quantitative distribution of occupational accidents in the construction industry, their root causes and the effectiveness of practices to prevent these accidents. Studies in the literature reveal that factors such as inadequate identification of sector-specific hazards, inadequate protective measures and lack of knowledge of employees about OHS rules are among the main causes of accidents (Kim & Kim, 2017). In this context, research on training interventions to increase occupational health and safety awareness in the construction industry shows that such trainings significantly increase employees' knowledge levels and their capacity to develop safe behaviors (Gözüak and Ceylan, 2021). It is emphasized that factors such as the content, frequency and appropriateness of training programs for the target group strengthen this positive effect. Therefore, the success of OHS practices in the construction industry is not only limited to compliance with legal regulations, but also directly related to employees' subjective awareness levels and self-efficacy perceptions. This situation is of great importance in terms of developing sector-specific occupational health and safety strategies and building a sustainable safety culture. This study aims to determine the self-efficacy perceptions of employees working in a public institution operating in the province of Iğdir in the field of occupational health and safety (OHS) and to provide suggestions for improvement by identifying their knowledge deficiencies in this field. The main objective of the study is to reveal the current status of employees' OHS knowledge and self-efficacy perceptions and to examine whether these perceptions show significant differences according to various demographic and occupational variables. In this context, the following research questions and hypotheses were addressed in the study: What is the level of occupational health and safety knowledge of employees? Whether the OHS self-efficacy perceptions of the employees show significant differences according to the length of service variable, Whether the OHS self-efficacy perceptions of the employees show a significant difference according to their working status, The existence of the effect of the OHS trainings that the employees have received before on their self-efficacy perceptions. It is thought that the findings to be obtained in line with these hypotheses will contribute to more effective planning and implementation of training and development programs in the field of OHS. In addition, the results of the study will provide important data for the development of strategies to strengthen the occupational health and safety culture in public organizations.

1. Methodology and Data Collection

This research is structured within the framework of the quantitative research method and is based on the survey (descriptive) and comparative analysis models. The quantitative approach systematically examines the research problem through measurable, numerical data. In this context, statistical analysis of the obtained data yields meaningful results. Structured questionnaires and standardized scales were used to collect quantitative data on the participants' knowledge of occupational health and safety and their perceptions of self-efficacy. The survey model aims to describe the current situation in the study population as it is, without any external intervention or direction. This model reveals the general view of the research subject by describing the attitudes, perceptions and behaviors of individuals or groups at a certain time. This method, which is frequently used in the literature, is accepted as an effective tool especially in analyzing socio-psychological structures.

On the other hand, the comparison model aims to reveal whether there are significant differences or relationships between the variables in the research. This model allows to analyze how variables are distributed among different groups and how they differ depending on certain factors. However, this approach does not claim that the observed relationships are causal; it only provides

a statistical examination of possible relationships. Therefore, through this method, the effects of demographic or occupational variables such as length of service, level of education or occupational health and safety training on self-efficacy perception were analyzed comparatively. The collection of data for the study was facilitated by a standardized scale developed by Celal Taşdemir, which comprises two sections. The initial segment of the scale is meticulously engineered to procure demographic data from the participants. This segment comprises a series of nine inquiries, encompassing variables such as age, gender, educational attainment, duration of service, nature of work, and prior exposure to occupational health and safety training. This section facilitates the identification of participant profiles and comparative analyses between groups.

The second part consists of a total of 32 items designed to measure the participants' perceptions of occupational health and safety self-efficacy. The statements in this section are intended to assess individuals' subjective efficacy beliefs about understanding and applying OHS rules and managing risky situations. The scale is structured according to a five-point Likert-type rating system and the participants were asked to rate each item between “Strongly Disagree” (1) and “Strongly Agree” (5). Through this structure, individuals' self-efficacy perceptions were quantitatively measured and analyzed.

The data obtained through this scale were systematically coded to be used in statistical analyses and its validity was tested through reliability analysis. The fact that the scale has been used in previous studies and has met the validity and reliability criteria strengthens the scientific basis of the data collection tool of the study.

2. Findings

Table 1 shows the demographic details and educational background of the 159 people who took part in the survey. It includes basic statistics like the number of valid observations (N), the minimum and maximum values, the mean and the standard error for each variable.

Table 1. Distribution of demographic data

	N	Range	Min.	Max.	Mean Stat.	Std. Error
Gender	159	1	0	1	0.42	0.039
Age	159	4	0	4	2.40	0.089
Graduation Status	159	3	1	4	2.96	0.041
Service Period	157	4	0	4	2.09	0.108
Employment status	159	2	0	2	0.30	0.050
Have you attended Occupational Health and Safety training before?	158	1	0	1	0.44	0.040
Have you ever received training on firefighting?	159	1	0	1	0.43	0.039
Have you ever received training in search and rescue?	159	1	0	1	0.65	0.038
Have you received first aid training before?	159	1	0	1	0.28	0.036
Valid N (listwise)	156					

The gender variable shows that most of the participants are women, as the average value is 0.42. This shows that more women were interested in the research. The average age is 2.40. Assuming that the age groups are coded as ordinal, it is understood that most of the participants are in the middle age group (i.e. between 26 and 45 years of age).

The average graduation level of 2.96 shows that most of the participants have completed high school and have some undergraduate education. This suggests that the people in the study are quite similar and mostly have a high level of education. The average length of service of 2.09 years shows that most of the respondents are employees with an average level of seniority. The average score for the employment status variable is 0.30, which shows that most of the participants have not yet been actively involved in working life or have only worked for a short time.

Findings on Training Participation: The average of the answers to the question “Have you ever participated in Occupational Health and Safety training?” is 0.44, indicating that approximately 44% of the participants have received this training. Similarly, the mean of the question “Have you received training on fire fighting?” is 0.43. This shows that OHS and fire training participation levels are close to each other. The highest level of participation is for search and rescue training, with a mean of 0.65. The fact that 65% of the participants participated in this type of training shows that this training is considered a higher priority for both organizations and individuals. First aid training has the lowest mean of 0.28, suggesting that awareness or accessibility is relatively weak.

The following measures of dispersion are presented: standard deviation, variance, skewness, and kurtosis. The standard deviation for age is 1.126, and for length of service, it is 1.356. This configuration indicates that the participants are dispersed across multiple groups based on these variables, exhibiting significant disparities from a homogeneous structure. The variables associated with gender (0.495), graduation status (0.520), and education (between 0.449 and 0.498) exhibited relatively homogeneous distributions, characterized by lower standard deviation values. The calculated variance was 1.267 for age and 1.838 for length of service. These values indicate that the participants differ significantly in terms of age and years of service. The lower values of the other variables' variance indicate a higher degree of similarity between the variables. When skewness values are analyzed: Graduation status (-0.609) and search and rescue training (-0.625) show negative skewness (Demir, 2022). This situation reveals that most of the participants have a high level of graduation and search and rescue training. Employment status (1.953) and first aid training (1.008) show positive skewness. This indicates that the distribution of these variables is concentrated at the lower end, i.e. most participants either do not have a certain employment status or have not received this training. When kurtosis values are analyzed: Graduation status (2.719) and employment status (2.371) exhibit positive kurtosis, indicating a high density in the central values of these variables and low outliers. In contrast, variables such as gender (-1.921) and first aid training (-1.997) exhibit negative kurtosis. This indicates that the distribution is flatter and the presence of outliers is increasing.

The difference in the number of men and women who graduated was calculated as 1.240 for female participants and 0.829 for male participants. These findings show that more women than men have graduated, and that more of them have different levels of education. The total variation is 1.065, which shows that the graduation status varies quite a lot overall. The kurtosis is -0.247 for women, -0.209 for men and -0.064 in total. These values show that the distributions have a flatter top compared to a normal distribution, and there is a high chance of extreme values. This is similar for men and women, and there is no big difference. The kurtosis values are within the standard error limits of the female (0.498) and male (0.578) groups. This means there is no statistically significant deviation.

The skewness value is -0.827 for the female group and -0.366 for the male group. Both values indicate negative skewness, meaning that it is more concentrated in individuals with higher levels of education (e.g. bachelor's degree and above); the number of individuals with lower levels of education is relatively small. This negative skewness is more pronounced in the female group, indicating that female respondents are mostly concentrated in higher education levels. When evaluated together with the standard error values (female: 0.251; male: 0.293), it can be

interpreted that the skewness in the female group exceeds this error limit and this may be more statistically significant.

The distribution of length of service across different age demographics reveals a notable finding. The lowest observed variance, 0.250, is seen in the 18-24 age group, suggesting that the length of service for individuals in this age group is highly comparable, indicating a predominance of recent employees. The highest observed variance was recorded in the 39-45 age group (1.228), indicating that the duration of service in this group is more variable, with some individuals serving for extended periods and others for shorter periods. The overall variance value is 1,065, indicating a moderate level of diversity in terms of length of service. As demonstrated in Figure 1, negative kurtosis values (e.g. 18-24 years: -1.714 and 46 and over: -0.793) indicate that the length of service exhibits a flat distribution and is prone to outliers. Positive kurtosis was exclusively observed in the 25-31 age group (1.545). This finding suggests that the length of service of the participants in this age group is concentrated around a mean value, with few outliers. In comparison with the standard error values, it is evident that the kurtosis value in the 18-24 age group is the only one that can be considered to be statistically significant, given that it exceeds the error limit.

Negative skewness (e.g. 25-31 years: -1.196) is observed in all age groups (Table 2). This indicates that length of service is mostly concentrated in short terms and there are fewer individuals with longer length of service. The most pronounced negative skewness is in the 25-31 age group (-1.196), indicating that the majority of this age group is short-term, with few long-term employees. The group with the lowest skewness, i.e. the distribution is closest to a normal distribution, is 46 years and over (-0.517). The total skewness value is -0.732, indicating that, in general, the tendency for short tenure is more dominant in all age groups.

Table 2. Evaluation of age groups

Age group		Observed Situation	
18-24	Low variance	High negative kurtosis	Homogeneous group of new employees
25-31	High variance	High negative skewness	A group with a high number of short-term workers but with increased variance due to some long-term workers
32-38	Mean variance	Moderate negative skewness	Relatively balanced service time distribution
39-45	Highest variance		Highly heterogeneous structure in terms of service duration
46 and over	Low distortion	Moderate variance	A group closer to a normal distribution

The median for the "Employment Status" variable is 3.00, and the variance is 0.000, suggesting that all participants in this group have the same "Employment Status" value. Assuming that the figure 3.00 is representative of the term 'full-time employed', it can be deduced that all secondary school graduates are likely to be categorised within this grouping. However, this may be due to the relatively small number of secondary school graduates in the sample or the coding of the data in this way.

A close examination of the median values for Education Level and Employment Status Tendency reveals a downward trend in the median of "Employment Status" as the education level rises (Secondary and High School: 3.00, University: 2.45, Master's Degree: 2.30). This finding suggests that individuals with higher levels of education may be less inclined to hold a certain position on the "Employment Status" scale. However, it is challenging to provide a definitive interpretation in the absence of a precise definition of the variable "Working Status". For instance, if a low value represents a status such as "not working" or "retired," this may indicate a higher proportion of respondents with a higher level of education in these categories.

The variance values show that the "Employment Status" variable has a wider spread in the University and Master's degree groups. This may imply that respondents in these groups are more diverse in terms of their employment status.

The distributions of University and Master's degree graduates are slightly to moderately skewed to the left (Skewness 0.000). This may indicate that the "Employment Status" values of respondents in these groups are more clustered at the high end of the scale, but fewer respondents are at the low end. However, the direction of the "Employment Status" scale and what it means is important. Kurtosis (-0.732) values show that the distribution of the High School group is slightly pointed, while the distributions of the University and Master's degree groups are slightly to moderately flat.

The result of the statistical analysis indicates a statistically significant difference in responses to the statement 'I have knowledge about emergency plans' ($p = 0.041$). This value is less than 0.05 ($0.041 < 0.05$), suggesting that graduation status is a relevant factor in this context. In summary, a disparity in the participants' knowledge levels and perceptions regarding emergency plans is evident according to their graduation status. The findings of the study indicate the presence of a statistically significant linear relationship between "Graduation Status" and the responses to the statement "I have knowledge about emergency plans" (Linearity Sig. = 0.016; this value is less than 0.05 ($0.016 < 0.05$)). This phenomenon could be indicative of a steady increase or decrease in the level of knowledge concerning emergency plans, concomitant with fluctuations in the educational attainment of the population. For instance, as the level of graduation rises, so too does the level of emergency knowledge.

It can be concluded that the non-linear component of the relationship between "Graduation Status" and the responses to the statement "I have knowledge about emergency plans" is not statistically significant (Deviation from Linearity Sig. = 0.289; this value is greater than 0.05 ($0.289 > 0.05$)). In summary, given the significance of the linear relationship and the insignificance of the deviation from linearity, it can be concluded that the relationship between these two variables is predominantly linear. The relationship can be adequately explained by a linear model and does not contain a significant non-linear component. A negative and weak linear relationship is demonstrated between "Graduation Status" and "I have knowledge about emergency plans" ($R = -0.191$). The negative correlation between the level of education and the perception of knowledge regarding emergency plans suggests that as the level of education increases, from secondary school to a master's degree, there is a tendency for individuals to feel less knowledgeable about emergency plans. However, the strength of this relationship (0.191 in absolute value) is low.

It indicates that graduation status explains only 3.6% of the variance in the perception of "I have knowledge about emergency plans" ($0.036 \times 100 = 3.6\%$, $R = 0.036$). This means that the linear model explains only a very small portion of the variation in the dependent variable.

It can be said that there is a weak to moderate relationship between "Graduation Status" and "I have knowledge about emergency plans" (Eta (η) = 0.227). While the correlation coefficient (R) measures only linear relationships, Eta captures both linear and non-linear relationships. The fact that Eta is higher than R ($0.227 > 0.191$) may suggest that there is a non-linear component in this relationship or that Eta is a better indicator of the relationship between categorical variables.

This value indicates that "Graduation Status" explains 5.2% of the total variance in the perception of "I have knowledge about emergency plans" ($0.052 \times 100 = 5.2\%$, Eta Squared (η^2) = 0.052).

There are statistically highly significant differences between those who have previously received occupational health and safety (OHS) training and those who have not, in terms of having knowledge about emergency plans. There is a 49.3% correlation ($R^2 = 0.243$) between having received OHS training and the responses to the statement "I have knowledge about emergency plans." Previous OHS training explains approximately 40% of the responses given to this question.

Having previously received Occupational Health and Safety (OHS) training has a statistically significant and strong effect on participants' perception/level of knowledge about emergency plans. The fact that the F value is quite high (50.178) and the p-value is less than 0.001 strongly indicates that the likelihood of this difference occurring by chance is very low. Logically,

individuals who have received OHS training are expected to have more knowledge about emergency plans or to feel more knowledgeable. This result supports that expectation.

3. Discussion

When the study's findings are evaluated in relation to the participants' sociodemographic characteristics and training, it is evident that the sample largely consists of middle-aged individuals who are predominantly female and have education levels that are mostly at the high school or undergraduate level. The average value for the education level being around 3 indicates that a significant portion of the participants have at least a bachelor's degree. Additionally, the average value of the gender variable being 0.42 suggests that the gender distribution in the sample is not homogeneous, indicating that either men or women are significantly overrepresented in the sample (Pettinger, 2000).

The participation rates of the participants in occupational health and safety (OHS), fire safety, and search and rescue trainings generally range between 40% and 65%, with search and rescue training standing out as the type with the highest participation. In contrast, the participation rate in first aid training remains relatively low at 28%, indicating a need to raise awareness in this area (Jafari, et al., 2024). Graduation status appears to have a significant impact on information-sharing behaviors in the context of OHS training ($p < 0.05$). Notably, high school graduates exhibit the highest level of information sharing, while middle school graduates show the lowest levels, with substantial differences observed in this group. University and postgraduate graduates display a moderate level of information sharing, with distributions that are negatively skewed and flat. These findings are important for understanding the influence of different education levels on the flow of information and communication in the workplace (Grau, et al., 2002).

The presence of a significant relationship between education level and participation in OHS training, as well as the strong associations between training participation and variables such as age and length of service, can be considered as indicators that in-house training policies make a substantial contribution to the organization. There is a statistically significant difference in participants' level of knowledge or perception regarding emergency plans based on their graduation status ($p < 0.05$). A significant portion of this difference stems from a linear relationship between graduation status and knowledge about emergency plans ($p < 0.05$). In other words, as the education level increases or decreases, a predictable pattern is observed in the level of knowledge about emergency plans. The non-linear component of this relationship is not statistically significant, which supports the interpretation that the relationship is essentially linear.

A subsequent investigation into the graduation status of the subjects according to gender reveals that female subjects exhibit higher variance and more pronounced negative skewness compared to their male counterparts. This finding suggests that the educational attainment of female participants is distributed over a wider range and that they tend to be more inclined toward higher levels of education. Male participants, on the other hand, show lower variance and skewness values, indicating a more homogeneous educational background. In both gender groups, the distribution of graduation levels exhibits a flatter peak compared to a normal distribution (negative kurtosis), suggesting that extreme values are not dominant in the distribution, but there is a moderate degree of variability.

When the distribution of length of service is examined across age groups, statistically significant differences are observed. Participants in the 18–24 age range display low variance and high negative skewness in terms of service duration. This finding suggests that individuals in this age group largely consist of newly employed staff. In the 25–31 age group, both high negative skewness and positive kurtosis values are observed, indicating that service duration in this group is concentrated within shorter periods, yet with a noticeable central clustering (Liang, et al., 2022). The 39–45 age group shows the highest variance, reflecting the presence of both short- and long-term service histories within this group and suggesting a heterogeneous structure. The presence of negative skewness across all age groups indicates that the majority of employees have

relatively short service durations, which may imply that the institution has a generally young or recently hired workforce profile.

When the distribution of responses to the statement "I have knowledge about emergency plans" is examined by gender, it is evident that female participants' responses demonstrate a more pronounced negative skewness in comparison to their male counterparts. This finding suggests that women may have a higher level of knowledge about emergency plans. However, this difference was not found to be statistically significant.

Overall, these findings indicate that demographic variables such as gender, age, and length of service may influence education levels and participation in training within the sample group. Accordingly, it can be concluded that demographic factors should be taken into account when developing institutional training strategies and enhancing employee awareness.

4. Conclusion

The present study analyzes the occupational health and safety (OHS) self-efficacy perceptions and knowledge levels of employees working at a public institution in Iğdır province within the framework of various demographic and occupational variables. The findings reveal the current state of employees' knowledge and self-efficacy perceptions related to OHS, while also detailing the effects of demographic characteristics on these perceptions.

The research results indicate that the sample group is predominantly composed of middle-aged individuals, with a preponderance of female participants. The majority of the participants have attained education levels equivalent to high school and undergraduate studies. The negative skewness observed across all age groups suggests that the institution may have a relatively youthful or recently employed workforce profile. Participation rates in OHS training programs among the study's participants are moderate overall, ranging from 40% to 65%. Notably, search and rescue training has been identified as the training modality with the highest participation rates. Conversely, the conspicuously low rate of participation in first aid training (28%) underscores a critical necessity to enhance awareness and augment training initiatives in this domain.

A comprehensive analysis revealed that demographic variables, including gender, age, graduation status, and length of service, exhibited significant influences on OHS self-efficacy perceptions and knowledge levels. The findings indicate that demographic characteristics should be taken into account when developing strategies to strengthen the culture of occupational health and safety and enhance employee awareness in public institutions. Consequently, the strategic formulation of targeted training and development programs is instrumental in fostering a safer and more efficient working environment at the institutional level.

References

- Bağcı, A., Azimli, P., Uluçay, H., & Keskin, A. (2024). Eğitim Öğretim Kurumlarında İş Sağlığı ve Güvenliği Bilincinin İncelenmesi. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 11(104), 545-555. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10738106>
- Breitkreuz, R. S., & Williamson, D. L. (2012). The self-sufficiency trap: A critical examination of welfare-to-work. *Social Service Review*, 86(4), 660-689. <https://doi.org/10.1086/668815>
- Dizdar, E. N., & Önder, H. (2023). Sağlık Çalışanlarının İş Sağlığı ve Güvenliği Algılarının Araştırılması: Çankırı İli Örneği. *International Journal of Engineering Research and Development*, 15(2), 497-516. <https://doi.org/10.29137/umagd.1221976>
- Demir, S. (2022). Comparison of normality tests in terms of sample sizes under different skewness and Kurtosis coefficients. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 9(2), 397-409. <https://doi.org/10.21449/ijate.1101295>
- Eryılmaz, İ., Dirik, D., & Odabaşoğlu, Ş. (2019). Güvenlik iklimi algısı ve iş performansı ilişkisinde genel öz yeterliliğin düzenleyici rolü: Helikopter teknisyenleri üzerine bir araştırma. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 1854-1870. <https://doi.org/10.33206/mjss.517936>

- Eyitmiş, A. M., Yıldız, C., & Durmuş, A. (2020). Öz Yeterlilik Ve Çalışma Yaşam Kalitesinin Motivasyon Üzerine Etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 103-114. <https://doi.org/10.47147/ksuiibf.796584>
- Grau, R., Martínez, I. M., Agut, S., & Salanova, M. (2002). Safety attitudes and their relationship to safety training and generalised self-efficacy. *International journal of occupational safety and ergonomics*, 8(1), 23-35. <https://doi.org/10.1080/10803548.2002.11076512>
- Gözüak, M. H., & Ceylan, H. (2021). Türkiye’de inşaat sektöründe meydana gelen iş kazalarının iş sağlığı ve güvenliği bağlamında analizi: Güncel eğilimlere genel bir bakış. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 8(2), 133-143.
- Jafari Nodoushan, M., Jafari Nodoushan, R., Halvani, G., Sefidkar, R., & Mokarami, H. (2024). Association between Safety Self-Efficacy, Safety Perceived Control, and Safety Behavior in Employees of a Selected Steel Industry, Iran (2023). *Journal of Occupational Health and Epidemiology*, 13(1), 61-68. <https://doi.org/10.61186/johe.13.1.61>
- Kim, B. H., & Kim, H. J. (2017). A study on knowledge, perception, self-efficacy, and performance on radiation protection among perioperative workers in terms of radiation protection. *Journal of the Korea Academia-Industrial cooperation Society*, 18(5), 343-354. <https://doi.org/10.5762/KAIS.2017.18.5.343>
- Kocaay, F., & Biçer, B. K. (2022). Sağlık çalışanlarında iş sağlığı ve güvenliği yeterlilik algısının değerlendirilmesi. *Sağlık Bilimlerinde Değer*, 12(2), 274-279. <https://doi.org/10.33631/sabd.1054756>
- Liang, S., Rui, J. R., & Xu, P. (2022). Risk or Efficacy? How risk perception and efficacy beliefs predicted using hearing protection devices among different groups of Chinese workers. *Safety Science*, 154, 105858. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2022.105858>
- Mert, E., & Kök, B. S. (2023). İş güvenesizliği algısı ve öz yeterlilik düzeyinin politik davranış üzerindeki etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.1218884>
- Özdemir, N., & Eren, S. Y. (2025). Hemşirelik Öğrencilerinin Duygusal Zekâ Düzeyi ile Klinik Performanslarındaki Öz Yeterlilik Algıları ve Riskli Sağlık Davranışları Arasındaki İlişki: Tanımlayıcı ve İlişki Arayıcı Araştırma. *Türkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*, 17(2), 599-607. <https://doi.org/10.5336/nurses.2024-105515>
- Perez-Fuentes, M. D. C., Molero Jurado, M. D. M., Barragán Martín, A. B., Simón Márquez, M. D. M., Martos Martínez, Á., & Gázquez Linares, J. J. (2018). The mediating role of perceived stress in the relationship of self-efficacy and work engagement in nurses. *Journal of clinical medicine*, 8(1), 10. <https://doi.org/10.3390/jcm8010010>
- Pettinger, C. B. (2000). Improving Occupational Safety & Health Interventions: Acomparison of Safety Self-Efficacy & Safety Stages of Change. Unpublished PhD dissertation, Virginia Polytechnic Institute and State University, Virginia.
- Richard, S., Dionne, C. E., & Nouwen, A. (2011). Self-efficacy and health locus of control: relationship to occupational disability among workers with back pain. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 21, 421-430. <https://doi.org/10.1007/s10926-011-9285-5>
- Schwarzer, R., & Fuchs, R. (1996). Self-efficacy and health behaviours. Predicting health behavior: Research and practice with social cognition models, 163(196), 9781315800820-10.
- Slazyk-Sobol, M., Dobrowolska, M., Zomerfeld, J., & Pieloch, A. (2021). Stress and self-efficacy as specific predictors of safety at work in the aviation sector. *Medycyna Pracy. Workers' Health and Safety*, 72(5), 479-487. <https://doi.org/10.13075/mp.5893.01104>
- Taşdemir, C., & Gür, B. (2021). Sınıf öğretmenlerinin iş sağlığı ve güvenliği öz yeterliği (İğdır ili örneği). *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 33(3), 467-477. <https://doi.org/10.7240/jeps.888007>
- Yiğit, D., Şayık, D., Açıkgoz, A., & Mumcu, Ö. (2023). Pandemi annelerin ev kazalarına yönelik güvenlik önlemlerini tanımlama ve ilk yardım öz-yeterlik durumlarının belirlenmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 31(6), 451-460. <https://doi.org/10.17942/sted.1079094>
- Zammiti, A., Magnano, P., & Santisi, G. (2020). “Work and Surroundings”: A training to enhance career curiosity, self-efficacy, and the perception of work and decent work in adolescents. *Sustainability*, 12(16), 6473. <https://doi.org/10.3390/su12166473>

Financial disclosures

The authors declared that this study did not receive any financial support.

Conflict of Interest

The authors declare that they have no competing interest.

Acknowledgements

The authors have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.

Yazar/Author
Sait ÇİL*

Makale Adı/Article Name

Caesar Şifrelemesinin Tarihsel ve Kriptografik Analizi

Historical and Cryptographic Analysis of the Caesar Cipher

ÖZ

Antik çağlarda iletişim güvenliği için güvenli yollar, ulaklar için dinlenme noktaları ve posta teşkilatı gibi unsurlar gerekli olmuştur. Ancak tüm bu unsurların varlığı dahi çoğu zaman iletişim güvenliğini sağlamaya yetmemiştir. Dolayısıyla, iletişim güvenliği sorununu çözmek amacıyla antik çağlardan itibaren kriptografi kullanılan başlıca yöntemlerden biri olmuştur. Özellikle devletlerarası ilişkiler, askeri stratejiler ve diplomatik yazışmalar gibi kritik alanlarda bilgi güvenliğinin sağlanması hayati bir önem taşımıştır. Bu durum ise dönemin siyasi ve askeri liderlerini daha sofistike yöntemler geliştirmeye yöneltmiştir. Kriptografinin erken dönem örneklerinden biri sayılan ve Caesar'ın adıyla özdeşleşen ikame (yerine koyma) şifresi, literatürde Caesar şifrelemesi olarak bilinmektedir. Bu yöntemde, orijinal metin yerine şifreli bir metin konulmuş ve böylece asıl içerik gizli tutulmuştur. Caesar şifrelemesi, modern güvenli iletişim yöntemlerinin evriminde önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilmekte ve aynı zamanda kriptografi literatüründe tarihsel bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Bu çalışmada, antik edebi kaynaklar ve araştırma eserleri ışığında Caesar şifrelemesinin tarihsel gerçekliği incelenmiş, ayrıca bu yöntemin gelişimi ve modern kriptografi üzerindeki etkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kriptografi, Caesar şifrelemesi, Antik Roma, İletişim güvenliği.

ABSTRACT

In ancient times, secure roads, resting points for messengers and postal organisations were necessary to ensure the security of communication. However, the existence of all these elements alone has often been insufficient to ensure communication security. Therefore, cryptography has been one of the primary methods used since ancient times to solve the problem of communication security. Ensuring information security has been of vital importance, particularly in critical areas such as international relations, military strategies, and diplomatic correspondence. This situation has led the political and military leaders of the period to develop more sophisticated methods. The substitution cipher, regarded as one of the earliest examples of cryptography and associated with Caesar's name, is known in the literature as the Caesar cipher. In this method, an encrypted text is placed in place of the original text, thus keeping the actual content hidden. The Caesar cipher is regarded as an important milestone in the evolution of modern secure communication methods and also represents a historical turning point in cryptography literature. In this study, the historical authenticity of Caesar ciphering has been examined in light of ancient literary sources and research works, and moreover, the development of this method and its effects on modern cryptography have also been discussed.

Keywords: Cryptography, Caesar cipher, Ancient Rome, Communication security.

Extended Abstract

The Caesar cipher is a simple substitution cipher based on the principle of shifting the letters of the alphabet by a fixed number of positions. In its most common form, the letters are shifted three positions to the right. For example, the letter A is replaced with D, and B is replaced with E (See Table 3). This method allows the encrypted text to be deciphered by shifting the letters the same number of positions in the opposite direction. Due to its ease of implementation and practicality under the communication conditions of the time, the Caesar cipher became widely used. This study aims to discuss the historical authenticity of Caesar cipher on the one hand, and on the other hand, examine the impact of this method on the discipline of cryptography and its reflections in subsequent periods.

During the historical analysis, the authenticity of the Caesar cipher was questioned in light of ancient sources, and whether this method was truly used by Gaius Julius Caesar was critically discussed. A qualitative research method was adopted; primarily, Caesar's works *Bellum Gallicum* and *Bellum Civile* were examined to identify direct evidence of the use of encryption. In addition, the writings of ancient authors such as Suetonius, Cassius Dio, and Aulus Gellius, along with modern research literature, were analyzed. Various narratives in the sources suggest that Caesar wrote secret messages and used encryption when necessary. Particularly, examples of encryption used to prevent messages from falling into enemy hands during the Gallic Wars indicate that this method might have been applied in practice. Furthermore, the fact that later Roman leaders, such as Augustus, adopted similar encryption techniques shows that the Caesar cipher became a lasting element of communication security culture in Rome.

One of the main reasons for the lasting influence of the Caesar cipher is its simplicity and practical applicability compared to other ancient cryptographic techniques. Unlike more complex and error-prone methods such as Polybius' square or the use of fire signals requiring precise coordination, the Caesar cipher offered a straightforward and efficient approach to secure communication. Its ease of use, especially in military contexts where rapid and reliable message transmission was crucial, contributed to its widespread adoption. This operational advantage may explain why the Caesar cipher, despite its simplicity, has endured through centuries and inspired various modern encryption models. The ability to adapt its fundamental logic into new forms has ensured its continued relevance not only in historical studies but also in the conceptual foundations of contemporary cryptography. This foundational simplicity not only ensured its effectiveness in antiquity but also laid the groundwork for its influence on encryption practices in subsequent historical periods. The historical continuity of the Caesar cipher is not limited to antiquity; it also influenced encryption techniques developed in Europe from the Middle Ages onward. Innovative methods such as the Vigenère cipher and the cipher disk developed by Leon Battista Alberti have been regarded as advanced versions of substitution cipher systems like the Caesar cipher. During the world wars, the growing need for secure communication led to the resurgence of classical methods, including variations of the Caesar cipher. This historical trajectory demonstrates that the Caesar cipher has had a long-term impact in both theoretical and practical domains.

In the second stage of the study, during the cryptographic analysis, evaluations were made based on the works of modern cryptographers. Within this scope, cryptographic methods developed after the Caesar cipher were examined, and it was emphasized how this ancient technique inspired more complex cryptographic systems in the following centuries. Indeed, methods such as ROT13, FCC, and FP-cipher are derived from the fundamental structure of the Caesar cipher, and the development of these techniques demonstrates how the flexible nature of the Caesar cipher contributed to the evolution of modern security systems. Therefore, the Caesar cipher is not only a historical phenomenon but also regarded as a conceptual foundation in the field of cryptography. Today, it is frequently used as an introductory tool for those seeking to understand the basic principles of encryption. However, despite its historical importance, the Caesar cipher is considered highly vulnerable by modern standards, offering only a limited number of key variations and being easily deciphered through brute-force techniques.

Although doubts had persisted about the historical authenticity of the Caesar cipher in previous scholarship, the evidence presented here suggests that the technique was in all likelihood historically real. In our opinion, accounts of the capture of messengers, Caesar's own references to secret letters and reports in his works, and the fact that his adopted son, Augustus, adopted a similar encryption method, can be considered strong evidence that he used this technique and may even have invented it. In this context, the validity of the method in question has been debated within the study, and based on data obtained from ancient sources and research works, a strong conclusion has been reached that the Caesar cipher was indeed applied in its historical context. Thus, in line with the study's objective, the controversial issue of historical reality has been clarified with concrete evidence, and it has been concluded that the uncertainties regarding Caesar's cipher have been significantly resolved. The Caesar cipher, which largely clarifies uncertainties regarding

historical accuracy, is significant not only as an early example of cryptography but also as a concrete reflection of the need for secure communication in the ancient world.

Giriş

İletişim güvenliği modern döneme özgü bir çalışma alanı olmayıp, antik çağlardan itibaren birçok uygarlık gizli mesajları şifrelemek için çeşitli yöntemlere başvurmuştur (Diepenbroek, 2021a). Kriptografi, mesajların amaçlanan alıcı dışında herkes tarafından anlaşılabilir hâle getirilmesi için gizli kodlarla şifrelenmesi ve çözümlenmesi uygulamasıdır. Şifreleme pratiği, mesajların yetkisiz kişilere karşı korunmasını sağlamak üzere içeriklerinin dönüştürülmesine dayanan temel bir teknik olup (Singh, 2003: 2), en erken örnekleri antik döneme kadar dayanmaktadır. Antik çağlarda bir uygarlık belli bir gelişim gösterdikten sonra okuryazarlık oranının artmasıyla birlikte kriptografi örnekleri belirleme başlamıştır. Sosyal yaşamın içerisinde mahremiyetin talep edilmesi her zaman insani ihtiyaçlardan biri olmuştur. Bu ihtiyaç kaçınılmaz olarak kriptografinin kullanımına yol açmıştır (Kahn, 1996: 73). Tarih, kriptografi kullanımına dair oldukça zengin örnekler sunmaktadır. En çarpıcı örneklerden biri, ulakların tıraş edilmiş kafalarına mesajın dövmeye olarak işlenmiş ve ardından saçların uzamasının beklenmiş olmasıdır (Andress, 2014: 70-71).

Eski Yunan şifreleme yöntemlerine dair kaynaklarımızdan birisi MÖ 2. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Polybios'tur. Polybios'un aktardığı üzere, Yunan yazar Aineias Taktikos MÖ 4. Yüzyılda geliştirdiği haberleşme sistemiyle ateş sinyalleri kullanarak önceden belirlenmiş mesajları iletmeye çalışmıştır (Polyb. X.43-44) Bu yöntem, su saatleri ve meşaleler kullanarak ateşle işaretlemeye yönelik zahmetli bir uğraş gerektirmiştir. Dolayısıyla hem zahmeti hem de hata payı yüksek olduğu için kullanım alanı sınırlı kalmıştır (Diepenbroek, 2019: 64). Polybios'un tanıttığı şifreleme yöntemlerinden bir diğeri, modern kriptograflar tarafından "Polybios Karesi" olarak bilinmektedir (Bkz. Tablo 1 ve 2). Polybios bu şifrelemeyi kendisinin mükemmelleştirdiğini söylemiştir. Bu yöntemde alfabe her biri beş harften oluşan beş bölüme ayrılmıştır (Polyb. X.45). Alfabenin beş satır ve beş sütuna ayrılması sonucunda 25 harfin sadece beş sayıya karşılık geldiği bir şifreleme yöntemi ortaya çıkmıştır. (Reinke, 1962: 115; Kahn, 1996: 76-77; 82-83; Diepenbroek, 2019: 68-69). Bir harfin sayı karşılığını belirlemek için, satırdaki rakam birinci, sütundaki rakam ise ikinci sayıyı oluşturmaktadır (Macit vd., 2019: 236). Polybios karesi kullanarak şifrelenen örnek bir cümle:

"DESTEK BİRLİK YOLDA" = 14 15 43 44 25 – 12 24 42 31 24 25 – 54 34 31 14 11

Tablo 1: Yunan harflerinden oluşan bir Polybios karesi.

	1	2	3	4	5
1	A	B	Γ	Δ	E
2	Z	H	Θ	I	K
3	Λ	M	N	Ξ	O
4	Π	P	Σ	T	Υ
5	Φ	X	Ψ	Ω	

Tablo 2: Modern Latin harflerinden oluşan bir Polybios karesi.

	1	2	3	4	5
1	A	B	C	D	E
2	F	G	H	I/J	K
3	L	M	N	O	P
4	Q	R	S	T	U
5	V	W	X	Y	Z

Eski Yunanlar tarafından kullanılan diğer bir şifreleme yöntemi, *skytale* yani sarmal şifreleme olmuştur. Bu yöntemde, ahşap ya da metal bir çubuk etrafına şerit halinde sarılan deri veya parşömen üzerine yazılmış mesajlar, yalnızca aynı çapta bir çubuğa sarıldığında okunabilmiştir. Bu sistem, askerî ve diplomatik haberleşmede gizliliği sağlamak amacıyla kullanılmıştır (Bruen ve Forcinito, 2011: 20; Diepenbroke, 2021b: 45-46). Antikçağda uygulanan şifreleme yöntemleri, bunlarla sınırlı kalmamış hem işlev hem de kullanım bağlamı bakımından çeşitlilik göstermiştir. Örneğin, Yunanca belgelerde görülen izopsefik sisteme dayalı yöntem, bir harfin kendisinden daha yüksek basamaktaki izopsefik farkı temsil eden başka bir harfle değiştirilmesine dayanmakta ve çoğu zaman gizlilikten ziyade okuyucunun dikkatini çekmek amacıyla kullanılmaktaydı. Buna karşın, Londra ve Leiden’de korunan bir büyü papirüsünde tespit edilen özel sembollerle oluşturulmuş kod, ilaç yapımında kullanılan maddelerin adlarını gizlemek üzere geliştirilmiş gerçek bir şifreleme sistemi olarak kullanılmıştır. Son olarak, Medinet Madi’de ele geçen ve MS 2. yüzyıla tarihlenen ostrakonlarda, Yunanca kelimeler ile özel isimlerin sayılar aracılığıyla yazıldığı bir başka sistem saptanmıştır. Bu sistem, kimi zaman astrolojik bağlarla ilişkilendirilmiş, kimi zamansa katiplerin özel bilgileri gizleme arzusu veya basit yazınsal alıştırmalarla bağlantılı olduğu ileri sürülmüştür (Menchetti, 2005: 237-240).

Eski Yunanlar ve diğer uygarlıkların geliştirmiş olduğu şifreleme teknikleri, Romalıların da ilgisini çekmiştir. Yunan etkisiyle geliştirilmiş bu tekniklere özellikle askerî ve diplomatik iletişim açısından önem atfetmiş olmalarının en iyi örneğini, bu makalenin konusunu oluşturan Caesar şifrelemesi teşkil etmiştir. Caesar şifrelemesinin incelenmesi bu bakımdan önem arz etmiştir. Antik Roma’da güvenli haberleşme pratiklerinin anlaşılması ve kriptografi tarihindeki yerinin belirlenmesi açısından iyi bir örnek teşkil eden Caesar şifrelemesi, modern kriptografi çalışmalarını da etkilemiştir. Nitekim antik dünyada iletişim güvenliğinin sağlanması, devletler için olduğu kadar ordular ve diplomatik temsilciler için de kritik bir mesele olmuştur. Güvenli yollar, ulaklar için dinlenme noktaları ve posta teşkilatı gibi unsurlar iletişim ağını desteklemiş olsa da bilgi güvenliği esasen içeriğin korunmasına bağlı kalmıştır. Bu bağlamda Caesar şifrelemesi tarihsel olarak öne çıkan erken örneklerden biri olmakla birlikte, söz konusu şifrelemenin gerçekliği ve uygulanma biçimleri belirsizliğini korumuştur. Fikrimizce bu belirsizliğin günümüzde yeniden incelenmesi, hem tarihsel bir sorunsalın açıklığa kavuşturulması hem de kriptografi alanındaki evrimsel sürecin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu çalışma, bir yandan Caesar şifrelemesinin tarihsel gerçekliğini tartışmaya açmış, diğer yandan bu yöntemin kriptografi disiplinine olan etkilerini ve sonraki dönemlere yansımalarını ele almayı amaçlamıştır.

1. Gaius Iulius Caesar ve Şifrelemesi

Bu makalenin konusunu oluşturan şifrelemenin isim babası olan Gaius Iulius Caesar (MÖ 100-44), Roma Cumhuriyeti’nin en önemli siyasi ve askeri liderlerinden biridir. Genç yaşta siyasete atılan Caesar, MÖ 60’ta Pompeius ve Crassus ile Birinci Triumvirliği kurarak Roma siyasetinde güç kazanmıştır. MÖ 58-50 arasında yaptığı Galya Savaşları’nı yürüterek Roma topraklarını genişletmiş ve büyük bir askeri deha olarak ün elde etmiştir. Caesar, “*De Bello Gallico*” (Galya Savaşları) başlığıyla kitaplaştırmış olduğu bu savaşları MÖ 49’da sonlandırmış ve aynı yıl Rubicon Nehri’ni geçerek bir iç savaş başlatmış, kısa sürede Roma’nın mutlak hâkimi olmuştur. Ayrıca, başlatmış olduğu iç savaşı anlatan “*Bellum Civile*” başlıklı bir eser daha kaleme almıştır (OCD, 1999: 780-782). MÖ 44’te senatörler tarafından öldürülene kadar diktatör olarak Roma’yı yönetmiştir (Plut. *Caes.* 57). Marcus Lepidus’un evinde nasıl bir ölüm istediklerine dair yaptıkları konuşmada ani ve beklenmedik bir ölüm arzuladığını söyleyen Caesar’ın ölümü istediği gibi olmuştur (Suet. *Iul.* 77). Nitekim, senatörler tarafından beklemediği bir anda birçok yerinden bıçaklanarak öldürülmüştür (Suet. *Iul.* 72; Plut. *Caes.* 66). Caesar hırslı birisi olduğu kadar aynı zamanda cömert ve halkın sevgisini kazanmaya odaklı bir lider olmuştur. Düzenlediği oyunlar ve yaptığı yardımlar bu yanını kanıtlamaktadır (Suet. *Iul.* 38-39). Karizmatik bir lider olarak halkın sevdiği bir figür olan Caesar, herkesi mutlu etmeye çalışmıştır (Plut. *Caes.* 58). Ölümü sonrasında halk onun katillerine büyük öfke beslemiştir (Plut. *Caes.* 68). Öte yandan, Caesar’ın MÖ 49 yılındaki askerî darbesiyle başlamış olan İç Savaş ve sonrasındaki siyasi eylemleri, cumhuriyet

rejimini zayıflatmıştır. Daha sonra Caesar'ın uğramış olduğu suikast, Roma'yı derinden etkilemiş ve cumhuriyetin sonu ile imparatorluk döneminin başlangıç sürecini tetiklemiştir (Kaya, 2017: 822).

Eskiçağın klasik kriptografi örneklerinden biri olan Caesar şifrelemesi, Iulius Caesar tarafından kullanılmış veya geliştirilmiş olduğu iddia edilmiştir. Reinke'ye göre Caesar, bu yöntemi gerçekten kendisi geliştirmiş olsa bile, bunu Yunanlılardan bağımsız olarak yapmıştır (Reinke, 1962: 115). Bu yöntemde alfabe harflerinin belirli sayıda kaydırılması sonucunda şifreli bir metin ortaya çıkmaktadır. Şifreli metnin şifresi, aynı sayıda harfin ters yöne kaydırılması sonucunda çözülebilmektedir (Andress, 2014: 71). Bu tür şifreleme yöntemi ikame şifresi veya yerine koyma şifrelemesi olarak bilinmektedir. Caesar şifrelemesinde alfabenin ilk harfi olan A, üç sıra kaydırılarak D harfiyle eşleştirilmiş ve aynı düzen tüm harfler için uygulanmaya devam etmiştir (Bkz. Tablo 3). Suetonius'un aktardığına göre Caesar bu yöntemi kullanmış ve şifreleme yöntemini bilmeyenler için anlamsız yazılar ortaya çıkarmıştır (Suet. *Iul.* 56). Bu yöntemin basitliği ve uygulama kolaylığı sebebiyle farklı versiyonlar zamanla ortaya çıkmıştır. Buna rağmen bu tür ikame şifrelerin hepsi Caesar şifrelemesi olarak adlandırılmaktadır (Singh, 2003; 2). Bu yüzden Iulius Caesar, kriptolojiye adını kalıcı olarak yazdırmıştır (Kahn, 1996; 73). Caesar şifrelemesi, teknik açıdan basitliği nedeniyle kriptografi tarihinde yüksek bir matematiksel derinlik sunmamış olsa da antik dünyada şifreli iletişime dair en görünür ve etkili örneklerden biri olmuştur. Bu durum, yöntemin kendisinden ziyade tarihsel bağlamının ve onunla özdeşleşmiş lider figürünün, kriptoloji literatüründe kalıcı bir simge hâline gelmesine imkân tanımıştır. Polybios karesindeki örnek cümlelerin Caesar şifrelemesine göre şifrelenmiş hali:

“DESTEK BİRLİK YOLDA” = GHVWHN ELUOLN BROGD

Tablo 3: Caesar şifrelemesinin Latin alfabesindeki karşılığı.

Alfabe	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	V	X	Y	Z
Şifre	D	E	F	G	H	I	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	V	X	Y	Z	A	B	C

2. Caesar Şifrelemesinin Tarihsel Gerçekliği

Modern kriptoloji literatüründe Caesar şifrelemesinin mucidi olarak Iulius Caesar kabul edilmiş olsa da, ona atfedilen gizli mesajların hiçbiri günümüze ulaşmamış ve Caesar'ın kaleme aldığı *Bellum Gallicum* ile *Bellum Civile* adlı eserlerinde de bu şifrelemeden açıkça söz edilmemiştir. Bu nedenle, bu yöntemin Caesar tarafından kullanılmış olduğuna dair iddialar Aulus Gellius, Cassius Dio ve Suetonius gibi antik yazarlar tarafından aktarılmıştır. Cassius Dio, Caesar'ın birine gizli bir mesaj göndereceği zaman bu şifreleme yöntemini kullandığından bahsetmiştir (Dio Cass. 40.9). Suetonius, Caesar'ın generali Quintus Cicero'ya¹ ve yakınlarına özel konular hakkında yazdığı mektupları söyledi ve önemli meselelerden bahsedecekse şifreleme kullandığını aktarmıştır (Suet. *Iul.* 56). Nitekim Caesar, Galya Savaşı eserinde Quintus Cicero'nun Galyalılar tarafından kuşatıldığında ona yardım göndereceğini bildirmek için bir mektup yazdığından bahsetmiştir. Caesar, eserinde mektubun kuşatma altındaki Quintus Cicero'ya ulaşamaması halinde Galyalıların anlamaması için Yunanca harflerle yazıldığını belirtmiş (Caes. *BG* 5.48), Cassius Dio ise bu mektubun Yunanca kaleme alındığını ve şifreleme yönteminin kullanıldığını aktarmıştır (Dio. Cass. 40.9). Harris'e (1991: 182, dn. 39) göre Caesar'ın bu hareketinin sebebi, Galyalıların Yunanca bilmediğini varsaymasıdır. Fikrimizde, Caesar'ın mesajını şifrelemek için sadece Yunanca yazılmış bir mektupla yetinecek olması, yetersiz bir yorumu gibi görünmektedir. Çünkü Caesar Galyalılarından bazılarının Yunan dilini ve yazısını bildiğinden haberdardı (Caes. *BG* 6.14). Nitekim, bu görüşü destekleyen bir anlatım Diepenbroke tarafından kaleme alınmıştır. Diepenbroke, Caesar'ın, Galya Savaşı eserinde bahsettiği gibi aslen Latince yazılmış bir mesajı Yunan karakterlerine ya da harflerine çevirdiğini varsaymıştır. Dolayısıyla, Caesar'ın Cicero'ya yazdığı gizli mektup büyük olasılıkla Yunanca

¹ Quintus Cicero, Roma'nın ünlü hatip ve siyasetçisi olan Marcus Tullius Cicero'nun küçük kardeşidir (OCD, 1999: 1564).

yazılmış ve daha sonra Yunanca bir ikame şifresiyle şifrelenmiş bir mektuptu. Diepenbroke, bu anlatıyı Caesar'ın kendi şifresinin sahada kullanıldığına dair üstü kapalı bir açıklama olarak kabul edebileceğini savunmuştur (Diepenbroke, 2021a). Diepenbroek'in tezini destekleyen bazı örnekler antik kaynaklarda da görülmektedir. Caesar, Galya Savaşı'nda Galyalıların zaman zaman ulaklarını yakaladığını (Caes. *BG* 5.45) ve Quintus Cicero'nun kendisine gönderdiği en az bir mektubun ele geçirildiğini aktarmıştır (Caes. *BG* 5.39). Dolayısıyla bu anlatımlar Caesar şifrelemesinin kullanılmış olabileceği gerçeğini güçlendirmektedir.

Aulus Gellius, Caesar'ın yokluğunda işlerini yürüten Gaius Oppius ve Cornelius Balbus'a hitaben yazdığı şifrelenmiş mektuplardan bahsetmiştir (Gell. 17.9). Suetonius, şifrelemenin Caesar'dan sonra kullanıldığına dair bilgiler vermiş ve Caesar'ın soyundan gelen ve Roma'nın ilk imparatoru olan Augustus'un bu şifreleme yöntemini kullandığını söylemiştir. Fakat Augustus bu yöntemi kendine göre değiştirerek farklı bir ikame şifreleme tekniğini benimsemiştir. Yazmak istediği harf yerine kendisinden sonra gelen harfi kullanmıştır. Örneğin, A yerine B, B yerine C harfini yazılmış, Z harfi ise AA ile şifrelenmiştir (Suet. *Aug.* 88.). Tüm bu örnekler, Caesar'ın bir şifreleme yöntemi kullanmış olduğuna dair görüşü güçlendirmektedir. Bu anlatılar, Caesar'ın yalnızca haberleşme pratiklerinde gizlilik arayışına işaret etmekle kalmayıp, aynı zamanda antikçağda kriptografinin pratik bir ihtiyaç olarak benimsendiğini göstermesi bakımından da önem taşımaktadır.

Reinke, Caesar'ın üç harf kaydırmaya dayalı ikame şifrelemesinin yanı sıra başka yöntemler de kullanmış olabileceğini iddia etmiştir (Reinke, 1962: 114). Caesar'ın kendi şifreleme yöntemini gerçekten kullanıp kullanmadığı gibi, başka yöntemler veya farklı ikame şifrelemelerden yararlanıp yararlanmadığı da kesin değildir. Buna rağmen Caesar şifrelemesi, basitliği ve farklı versiyonlarının bulunması sayesinde varlığını günümüze kadar koruyabilmiştir. Bu yöntem, kriptografi alanındaki çalışmaları etkilemekle kalmamış, aynı zamanda kriptografların öğrendikleri ilk tekniklerden biri hâline gelmiştir. Günümüzde ise basit bir aramayla Caesar şifrelemesini uygulamaya imkân veren çok sayıda internet sitesine ulaşılabilir.

Sonuç olarak Caesar'ın bu şifreleme yöntemini gerçekten kullanıp kullanmadığını, kaç adet gizli mektup bulunduğunu ve bunların kimlere gönderildiğini ortaya koyabilecek şifreli mesaj örnekleri günümüze ulaşmamış olmakla birlikte, onun kendi eserlerinde çok sayıda gizli mesaj ve raporun varlığına dair dolaylı kanıtlar bulunabilmektedir. Suetonius, Cassius Dio ve Aulus Gellius gibi yazarların da şifreleme ve gizli mesajlara dair yaptıkları atıflar, Caesar'ın gerekli durumlarda şifreli mesajlar yazmış olabileceği yönündeki argümanı güçlendirmektedir. Bununla birlikte, Caesar'ın kendi eserlerinde ulakların ve mesajların düşmanlar tarafından ele geçirilmiş olduğundan söz etmesi ve Augustus'un benzer bir şifreleme yöntemini kullanmış olması gibi kanıtlar göz önünde bulundurulduğunda, onun bu tekniği hem bulmuş hem de uygulamış olabileceği güçlü bir olasılık olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla ulaşılan bulgular neticesinde, Caesar şifrelemesinin tarihsel gerçekliği etrafında süregelen tartışmaların belirli kanıtlarla desteklenebileceği gösterilmiş ve yöntemin antikçağda gerçekten kullanılmış olabileceğine dair kayda değer bir çıkarım ortaya konulmuştur.

3. Caesar Şifrelemesinin Modern Kriptografiye Etkisi

Kriptografiye dair çalışmalar günümüze kadar hız kesmeden sürdürülmüştür. 1464 yılında Leon Battista Alberti tarafından icat edilen şifreleme diski (Kelly, 2025), Caesar şifrelemesi örneğinde görülen antik dönem kriptografi çalışmalarının sürdürülmüş olduğunun bir kanıtıdır. Alberti'nin iç içe geçmiş iki diskten oluşan tasarımı, tek alfabeli şifreleme yöntemlerinden çok alfabeli şifrelemelere geçişin ilk örneğini teşkil etmiştir (Babaoğlu, 2009: 26). Bir diğer erken dönem örneği Vigenère şifrelemesidir. 1553 yılında İtalyan kriptograf Giovan Battista Bellaso tarafından ortaya konan bu yöntem, çok alfabeli bir ikame şifrelemesidir. Bu yöntemde Caesar şifrelemesinin basit yapısından farklı olarak, her harf için farklı bir kaydırma değeri kullanılmaktadır. Bu özellik, şifreli metnin analizini ve çözümünü güçleştirmiştir. Bir anahtar kelime aracılığıyla harfleri farklı karşılıklarla değiştiren bu sistem, 1586 yılında benzer bir yöntem geliştiren Fransız kriptograf Blaise de Vigenère'e atfedilmiş ve yüzyıllar boyunca onun adıyla

anılmıştır (Bruen ve Forcinito, 2011: 21; Simmons, 2025). Vigenère'in ardından, telgrafın icadına kadar kriptoloji alanında önemli bir ilerleme yaşanmamıştır. Telgrafın kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, gizli mesajların posta görevlileri tarafından açılıp okunması veya telgraf hatlarının dinlenmesi gibi riskler ortaya çıkmıştır. Bu durum hem yeni şifreleme sistemlerinin geliştirilmesini hem de bu sistemlerin kriptanalizine yönelik çalışmaların yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir (Babaoğlu, 2009: 26-27).

İletişim güvenliğinin sağlanması için devam eden güncel çalışmalar, eski şifreleme tekniklerden esinlenilerek güncellenmiş ve 20. yüzyılda da sürdürülmüştür. Bu yüzyılda hem insan hem de makinelerin kullanıldığı bu çalışmalarda, esin kaynağı olarak başvrulan eskiçağ şifreleme tekniklerinden biri Polybios Karesi olmuştur. Nitekim I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusu tarafından kullanılan ADFGX ve ADFGVX şifreleme sistemlerinin temelini bu teknik oluşturmuştur (Diepenbroek, 2019: 69-71). Sonraki Dünya Savaşı'nın (II. Dünya Savaşı) yaşandığı dönem iletişim güvenliğinin belki de en çok arandığı dönem olmuştur. Bu süreçte savaşı tüm taraflar, farklı şifreleme teknikleri geliştirmeye yönelmişlerdir. Taraflardan biri olan Sovyetler, basit bir Caesar şifrelemesi kullanmışlardır (Kahn, 1996: 350). Almanlar ise bu ihtiyaçlarını karşılamak için bir adım öteye geçerek özel bir şifreleme makinesi geliştirmiştir (Bruen ve Forcinito, 2011: 22). Arthur Scherbius tarafından icat edilen Enigma adlı bu makine ordu birimleri, hava ve deniz kuvvetleri ve tren istasyonları gibi kurumlarda gizli mesajlaşma için kullanılmıştır (Singh, 2003: 4). Yaklaşık 10 kg ağırlığında olan ve görünüm olarak daktiloya benzeyen Enigma, rotorlu ve elektromekanik bir şifreleme cihazıydı (Kara, 2009: 29). Bu cihazın şifresinin çözülmesi ise savaşın seyrini belirleyici şekilde değiştirmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın ardından kriptografi, bir bilim dalı olarak sistematik bir gelişim sürecine girmiştir. Claude Shannon'ın 1949 tarihli "Gizli Sistemlerin Haberleşme Teorisi" makalesi, modern simetrik şifreleme sistemlerinin temelini atmıştır. 1970'lerde IBM mühendisleri tarafından geliştirilen LUCIFER algoritması, bu ilkeler doğrultusunda tasarlanmış ve yapılan değişikliklerin ardından DES (Data Encryption Standard) adıyla 1976'da ABD'nin resmi şifreleme standardı haline gelmiştir. 1976'da Diffie ve Hellman, açık anahtarlı kriptografi kavramını tanıtarak kriptoloji tarihinde bir dönüm noktası yaratmıştır. Bu gelişmeleri takiben RSA algoritması geliştirilmiş ve güvenliği büyük sayıların çarpanlara ayrılması problemine dayandırmıştır. 1980'lerin sonlarında ise eliptik eğri kriptografisi gündeme gelmiş, başlangıçta şüpheyle karşılanırsa da zamanla güvenilirliği kanıtlanmıştır. 1990'larda DES'in güvenliği zayıflmış, özellikle diferansiyel kriptanaliz (Biham ve Shamir) ve doğrusal kriptanaliz (Matsui) saldırıları sonucunda ciddi güvenlik açıkları ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerinden ardından AES (Advanced Encryption Standard), 2001 yılında yeni şifreleme standardı olarak kabul edilmiş ve günümüzde en yaygın kullanılan algoritmalarından biri haline gelmiştir (Kara, 2009: 33).

Daha yakın bir tarihte Caesar şifrelemesinin farklı bir versiyonunun kullanıldığına dair dikkat çekici bir haber yayımlanmıştır. 2006 yılında yürütülen bir soruşturmada, emniyet gücü tarafından aranan Bernardo Provenzano isimli bir kişi, Caesar şifrelemesinin bir versiyonunu kullanmıştır. Provenzano'nun mesajlarını şifrelemek için ikame şifreleme yöntemini kullandığı ortaya çıkmıştır. Provenzano, harfler yerine sayılar kullanmış, A için 4, B için 5 olmak üzere alfabenin geri kalanını da aynı sistemle sayısal karşılıklarıyla kodlamıştır. Günümüzde basit görülebilecek bu yöntem sebebiyle gizli mesajlarının şifresi çözülmüş ve sonucunda mafya lideri Provenzano yakalanmıştır (Leyden, 2006). Caesar şifrelemesinin, günümüzde dahi kullanılıyor olması, bu yöntemin kalıcı etkisinin açık bir kanıtıdır.

Yukarıdaki haberin de gösterdiği üzere günümüzde, dijitalleşmenin ve yapay zekâ teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte, bireyler ve kurumlar iletişim güvenliği konusunda daha karmaşık ve sofistike çözümlere ihtiyaç duymaktadır. Bu güvenlik ihtiyacı, özellikle veri gizliliğinin korunması, kimlik doğrulamanın sağlanması ve bilgi bütünlüğünün güvence altına alınması gibi temel unsurlara dayanmaktadır. Bu doğrultuda, sanal güvenliği sağlamak amacıyla yazılım uzmanları çeşitli kriptografi teknikleri geliştirmekte ve yeni güvenlik önlemleri uygulamaya devam etmektedir. Kriptografi ve bilgisayar alanındaki gelişmeler Caesar şifrelemesini de etkilemiştir. Bu yöntemle gizlenmiş mesajlar, hackerlar tarafından kullanılan

“kaba kuvvet saldırısı” (Brute-force attack) yani bir şifre veya kombinasyonu tahmin etme yöntemiyle çözülebilmektedir (Aydoğan vd., 2016a: 46). Nitekim, Caesar şifrelemesi düz bir metinde kullanıldığında sadece 25 farklı şifrelemeye izin vermektedir. Bu nedenle mesajı deşifre etmek için kaba kuvvet yöntemi kullanılabilen ve 25 olası kaydırmanın tümü denendikten sonra anlamlı olan metin seçilebilmektedir (Raikar, 2025). Bu bağlamda Caesar şifrelemesinin daha yeni bir versiyonu olan ROT13 geliştirilmiştir. Bu yöntemde, temel Latin alfabesi 26 harften oluştuğu için bu sayının yarısı denk gelen 13 harfin kaydırılmasıyla basit bir şifreleme sağlanmaktadır (Bruce, 1996: 11). ROT13 zayıf bir şifreleme olarak kabul edildiği için günümüzde tercih edilmemektedir (Swenson, 2008: 5). Ancak ROT13’ün kullanımına yönelik yardımcı programlar, Linux ve UNIX gibi işletim sistemlerinin temel araç setinde yer almaktadır (Andress, 2014: 71).

2016 yılında, klasik Caesar şifrelemesinin temel mantığına dayanan ve daha karmaşık bir yapı sunan Fragmented Caesar Cipher (FCC; Parçalı Caesar Şifrelemesi) isimli yeni bir şifreleme yönteminin tanıtan bir çalışma yayımlanmıştır. Söz konusu çalışmada, şifrelemede parçalanmış alfabe kullanılması sayesinde klasik Caesar şifreleme yöntemine kıyasla daha fazla olasılık elde edilmiştir. Çalışmanın içeriğinde yeni yöntemin matematiksel modeliyle birlikte bilgisayar uygulamalarıyla desteklenen bir şifreleme algoritması sunulmuştur. FCC yönteminde, alfabe rastgele parçalara ayrılmakta ve her parçadaki harfler belirli sayıda kaydırılarak şifrelenmektedir. Bu yöntem, klasik Caesar şifrelemesine kıyasla daha yüksek güvenlik sağlamaktadır. Zira farklı fragmanlar için ayrı kaydırma anahtarları kullanılmaktadır. Yapılan çalışmada, FCC yönteminin matematiksel modeli oluşturulmuş, algoritması geliştirilmiş ve bilgisayar programlarıyla desteklenmiştir. Ayrıca yöntemin işleyişini göstermek için örnekler sunulmuştur. FCC yöntemi, klasik şifrelemenin basitliğini korurken, parçalara ayrılması ve her parçanın farklı bir sayıda harfin kaydırılması sayesinde kaba kuvvet saldırılarına karşı daha dirençli bir yapı sunmaktadır. Çalışmada ayrıca FCC yönteminin şifreleme ve çözme süreçlerine ilişkin detaylı algoritmalar ve C# programlama dili ile geliştirilmiş kod örnekleri paylaşılmıştır. Bu yöntem, modern kriptografi uygulamalarında klasik yöntemlerin nasıl geliştirilebileceğine dair yeni bir perspektif ortaya koymaktadır (Aydoğan vd., 2016a: 46-57). Bu yapı, klasik Caesar şifrelemesine göre daha fazla olasılık sunmakta ve çözülmesi daha zor bir şifreleme yöntemi meydana getirmektedir. Aynı araştırma ekibi tarafından yürütülen diğer bir çalışmada, Vigenère şifresinin bir genellemesi olan Fragmented Polyalphabetic Cipher (FP-şifreleme; Parçalı Polialfabetik şifreleme) yöntemi yayımlanmıştır. FP şifrelemesi, yukarıda değinilen FCC yöntemine dayanmaktadır. Bu yöntemde düz metin, FCC kullanılarak elde edilen çoklu şifreleme alfabeleri aracılığıyla şifrelenmektedir. Çalışmada ayrıca matematiksel bir modelleme geliştirilmiş ve yöntemin uygulandığı bir bilgisayar programı hazırlanmıştır (Aydoğan vd., 2016b: 58-72). Bu yöntemlerin geliştirilmesi, klasik şifreleme tekniklerinin modern güvenlik gereksinimlerine nasıl uyarlanabileceğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. FCC ve FP şifrelemeleri, geleneksel algoritmaların zayıflıklarını gidererek daha karmaşık ve güvenilir sistemlere doğru bir evrim mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Güncel çalışmaların da gösterdiği üzere Caesar şifrelemesi, modern kriptografi üzerinde etkisini sürdürmeye devam etmektedir.

Sonuç

Antik çağlarda şifreleme ihtiyacı, artan okuryazarlık, askerî gereklilikler ve diplomatik ilişkilerin güvence altına alınması gibi nedenlerle ortaya çıkmış ve farklı uygarlıklarca çeşitli yöntemlerle karşılanmıştır. Ateş sinyalleri ve skytale gibi erken teknikler zahmetli ve sınırlı kullanımlarıyla dikkat çekerken, Polybios Karesi daha sistematik bir yaklaşım sunmuş, izopsefik yöntemler ve büyü papirüslerindeki özel semboller ise gizlilik veya simgesel işlevler üstlenmiştir. Mısır’daki Medinet Madi ostrakonlarında görülen sayısal kodlamalar da bu çeşitliliğin bir başka örneğini teşkil etmiştir. Şifreleme alanında yaşanan bu gelişmeler, Romalılar tarafından da benimsenmiş ve özellikle askeri ve diplomatik bağlamda önem kazanmıştır. Bu çerçevede Caesar şifrelemesi, hem antik dünyanın güvenli haberleşme arayışlarını yansıtan hem de kriptografi tarihine yön veren sembolik bir örnek olarak öne çıkmıştır.

Antik çağın diğer uygarlıklarında olduğu gibi Roma’da da iletişim güvenliği, özellikle askeri ve diplomatik alanlarda temel bir gereklilik haline gelmiştir. Bu bağlamda, Suetonius, Cassius Dio ve Aulus Gellius gibi antik yazarların aktardığı bilgilerden haberdar olduğumuz Iulius Caesar’ın şifreleme tekniği, muhtemelen bu ihtiyaca cevap vermek üzere geliştirilmiştir. Bu çalışmaya kadar Caesar şifrelemesinin tarihsel gerçekliği konusunda şüpheler bulunsa da, burada ortaya konan gerekçeler göz önünde bulundurulduğunda bu tekniğin tarihsel gerçekliği kuvvetle muhtemeldir. Burada sunulan kanıtlar, Caesar şifrelemesinin uygulanmış olmasının tarihsel açıdan güçlü bir olasılık olduğunu göstermiştir. Fikrimizce, ulakların yakalanmasına dair anlatımlar, Caesar’ın kendi eserlerinde bahsettiği gizli mektuplar ve raporlar ile evlatlığı Augustus’un benzer bir şifreleme yöntemini benimsemiş olması, onun bu tekniği kullanmış ve hatta icat etmiş olabileceği hususunda elle tutulur güçlü kanıtlar olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, çalışma içerisinde söz konusu yöntemin gerçekliği tartışmaya açılmış ve antik kaynaklar ile araştırma eserlerden elde edilen veriler ışığında Caesar şifrelemesinin tarihsel bağlamda uygulanmış olduğuna dair güçlü bir kanaate ulaşılmıştır. Böylece çalışmanın amacı doğrultusunda, tartışmalı olan tarihsel gerçeklik meselesi somut kanıtlarla açıklığa kavuşturulmuş ve Caesar şifrelemesine ilişkin belirsizliklerin önemli ölçüde giderildiği sonucuna varılmıştır. Tarihsel gerçekliği konusundaki belirsizliklerin büyük ölçüde aydınlatıldığı Caesar şifrelemesi, yalnızca kriptografinin erken bir örneği olarak değil, aynı zamanda antik dünyada iletişim güvenliğine yönelik ihtiyaçların somut bir yansıması olarak da önem taşımaktadır.

Caesar şifrelemesinin basit yapısı, dönemin iletişim ihtiyaçlarına pratik çözümler sunmuş ve güvenli haberleşmenin erken dönem örneklerinden birini oluşturmuştur. Bu teknik, Caesar’ın stratejik yazışmalarda bilgi gizliliğini nasıl temin ettiğini ve düşmanların mesajları çözmesini hangi yöntemlerle zorlaştırdığını ortaya koyan dikkate değer bir uygulamadır. Şifre, yalnızca belirli kişilerin anlayabileceği şekilde düzenlenerek yazılı iletişimde gizlilik sağlamıştır. Ancak basit yapısı nedeniyle Caesar şifrelemesi zamanla güvenilirliğini yitirmiş ve modern kriptografi yöntemleri karşısında etkisiz bir hâle gelmiştir. Buna rağmen bu basit yöntem, kriptografinin temellerini atmış ve sonraki şifreleme tekniklerine ilham kaynağı olmuştur. Nitekim Vigenère şifresi, ROT13 ve Fragmented Caesar Cipher (FCC) gibi daha gelişmiş sistemlerin geliştirilmesine zemin hazırlamış olması, bu etkinin açık bir göstergesidir.

Modern kriptografi alanında Caesar şifrelemesi, temel bir referans noktası olarak kabul edilmektedir. Basit bir ikame şifresi olmasına rağmen, ROT13 gibi varyasyonları sayesinde dijital çağda da varlığını sürdürmektedir. Ayrıca, Fragmented Caesar Cipher (FCC) ve Fragmented Polyalphabetic Cipher (FP-cipher) gibi daha karmaşık yapılar bu teknik temel alınarak geliştirilmiştir. Bu yeni yöntemler, önceki versiyonlara kıyasla şifrelemenin kırılmasına karşın daha dirençli hale getirilmiştir. Caesar şifrelemesine dayalı yeni yöntemlerin geliştirilmesi, klasik şifreleme tekniklerinin modern güvenlik gereksinimlerine nasıl uyarlanabileceğini ortaya koymasından önem taşımaktadır. Bu durum, Caesar şifrelemesinin yalnızca tarihsel unsur olmadığını, aynı zamanda modern şifreleme tekniklerinin kavramsal temelini oluşturan bir yapı taşı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, kriptografi alanındaki gelişmeler sürerken Caesar şifrelemesi gibi tarihsel yöntemlerin yeniden değerlendirilmesi, çalışmada örnekleri verilen yeni yöntemlerin de ortaya koyduğu üzere, modern araştırmalara yeni fikirler kazandırabilmektedir. Sonuç olarak, Caesar şifrelemesi gibi erken dönem yöntemler, güvenli haberleşmenin tarihsel gelişim sürecini anlamak açısından kritik bir rol oynamaktadır. Nitekim Caesar şifrelemesi, yalnızca Antik Roma’da güvenli iletişimin sağlanmasında değil, aynı zamanda kriptografinin tarihsel gelişiminde de önemli bir yer edinmiştir. Bu şifreleme tekniği, kriptografinin evriminde ilk adımların atılmasını sağlamış ve daha karmaşık sistemlerin temellerine zemin hazırlamıştır. Basitliğine rağmen, kriptografinin temel ilkelerini öğrenmek isteyenler için bir model sunmakta ve kriptografi tarihinde zamanlar ötesi bir köprü işlevi görmektedir. Bu bağlamda, Caesar şifrelemesi sadece tarihsel bir olgu değil, aynı zamanda modern şifreleme sistemlerinin gelişimini anlamak için önemli bir referans noktasıdır.

Bu çalışma, Caesar şifrelemesinin tarihsel gerçekliğine ilişkin belirsizlikleri tartışmaya açarak, hem antik kaynaklardan hem de modern araştırmalardan elde edilen veriler ışığında söz konusu

yöntemin kriptografi tarihinde taşıdığı yeri ortaya koymuştur. Böylece, çalışmanın başında belirtilen amaç yerine getirilmiş ve Caesar şifrelemesinin yalnızca Antik Roma bağlamında değil, modern kriptografinin kavramsal temelleri açısından da anlamlı bir örnek sunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelecek araştırmalarda, benzer erken dönem şifreleme pratiklerinin karşılaştırmalı analizlerle incelenmesi ve özellikle farklı uygarlıkların geliştirdiği tekniklerin birbirleriyle etkileşimlerinin araştırılması, kriptografi tarihine dair daha bütüncül bir perspektif geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Antik Edebi Kaynaklar

- Cassius Dio, *Historiae Romanae* = Dio Cassius (1914). *Roman History, Volume III: Books 36-40*, (Translated by Earnest Cary, Herbert B. Foster), Loeb, Cambridge: Harvard University Press.
- Aulus Gellius, *Noctes Atticae* = Gellius (1927). *Attic Nights, Volume III: Books 14-20*, (Translated by J. C. Rolfe), Loeb, Cambridge: Harvard University Press.
- Caesar, *Bellum Civile = Commentarii - De Bello Civili* = Caesar (2016). *Civil War*, (Edited and translated by Cynthia Damon), Loeb, Cambridge: Harvard University Press. = Caesar (2018). *Notlar - İç Savaşı Üzerine*, (Çev.: S. Özgüler), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Caesar, *Bellum Gallicum = Commentarii de Bello Gallico* = Caesar (1917). *The Gallic War*, (Translated by H. J. Edwards), Loeb, Cambridge: Harvard University Press. = Caesar (2019). *Notlar - Galya Savaşı Üzerine*, (Çev.: S. Özgüler), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Plutarkhos, *Bioi Paralleloi* = Plutarch (1919). *Lives, Volume VII: Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*, (Translated by Bernadotte Perrin), Loeb, Cambridge: Harvard University Press. = Plutarkhos (2018). *Paralel Hayatlar - İskender-Sezar*, (Çev.: İ. Çokona), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Polybios, *Historiai* = Polybius (2011). *The Histories, Volume IV: Books 9-15*, (Translated by W. R. Paton), Loeb, Cambridge: Harvard University Press.
- Suetonius, *De Vitis Duodecim Caesarum* = Suetonius (1914). *Lives of the Caesars, Volume I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius Caligula*, (Translated by J. C. Rolfe), Loeb, Cambridge: Harvard University Press. = Suetonius (2019). *On İki Caesar'ın Yaşamı*, (Çev.: Gül Özaktürk, Ü. Fafotlar), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Modern Kaynaklar

- Andress, J. (2014). "Cryptography", *The Basics of Information Security (Second Edition)*, Editor Jason Andress, s. 69-88.
- Aydoğan, Y., Çağman, N. ve Şimşek, İ. (2016)a. "Fragmented Caesar Cipher", *Journal of New Theory*, 14, s. 46-57.
- Aydoğan, Y., Çağman, N. ve Şimşek, İ. (2016)b. "Fragmented Polyalphabetic Cipher", *Journal of New Theory*, 14, s. 58-72.
- Babaoğlu, A. (2009). "Kriptolojinin Geçmişi. Bir Şifreleme Algoritması Kullanmadan Önce Son Kullanma Tarihine Bakın!", *Bilim ve Teknik*, 500, s. 24-27.
- Bruce, S. (1996). *Applied Cryptography*, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Bruen, A., A. ve Forcinito, M., A. (2011). *Cryptography, Information Theory, and Error-Correction: A Handbook for the 21st Century*, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Diepenbroek, M. (2019). "From Fire Signals to ADFGX: A Case Study in the Adaptation of Ancient Methods of Secret Communication", *KLEOS – The Amsterdam Bulletin of Ancient Studies and Archaeology*, 2, s. 63-76.
- Diepenbroek, M. (2021)a. "Ancient Cybersecurity II: Cracking the Caesar Cipher" *Antigone*. <https://antigonejournal.com/2021/09/cracking-caesar-cipher/> adresinden 05.02.2025 tarihinde alınmıştır.
- Diepenbroek, M. (2021)b. "The Spartan scytale", *Ancient Warfare*, 14(3), s. 45-47.
- Harris, W., V. (1991). *Ancient Literacy*, Cambridge, London: Harvard University Press.

- Menchetti, A. (2005). Words In Cipher In The Ostraka From Medinet Madi. *Egitto e Vicino Oriente*, 28, s. 237-243.
- Kahn, D. (1996). *The CodeBreakers. The Story of Secret Writing*, New York: The Macmillan Co.
- Kara, O. (2009). "II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Kriptoloji: Enigma'dan AES'E Şifreleme", *Bilim ve Teknik*, 500, s. 28-33.
- Kaya, M., A. (2017). "Roma Cumhuriyeti'nin İÖ 80'li Yılları: Siyaset, Darbeler ve İç Savaş", *Uluslararası Darbe Sempozyumu*, cilt 2, 26-28 Mayıs 2017, Aydın, Türkiye, s. 807-828.
- Kelly-Gadol, J. (2025). "Leon Battista Alberti". *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Leon-Battista-Alberti> adresinden 10.02.2025 tarihinde alınmıştır.
- Leyden, J. (2006). "Mafia Boss Undone By Clumsy Crypto", *The Register*, 16 Nisan 2006.
- Macit, H., B., Koyun, A. ve Yüksel, M., E. (2019). "Embedding Data Crypted With Extended Shifting Polybius Square Supporting Turkish Character Set", *BEÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 8(1), s. 234-242.
- Raikar, S., P. (2025). "Caesar cipher." *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Caesar-cipher> adresinden 03.02.2025 tarihinde alınmıştır.
- Reinke, E., C. (1962). "Classical Cryptography." *The Classical Journal*, 58(3), s. 113–21.
- Simmons, G., J. (2025). "Vigenère cipher", *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Vigenere-cipher> adresinden 08.02.2025 tarihinde alınmıştır.
- Singh, S. (2003). "The History of Cryptography: How the History of Codebreaking Can Be Used in the Mathematics Classroom with Resources on a New CD-ROM", *Mathematics in School*, 32(1), s. 2-6.
- Swenson, C. (2008). *Modern Cryptanalysis: Techniques for Advanced Code Breaking*, New Jersey: John Wiley & Sons.
- The Oxford Classical Dictionary, *OCD* (1999). S. Hornblower ve A. Spawforth (ed.). Oxford: Oxford University Press.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author

Çetin İZGİ*, Vildan YAVUZ AKINCI**,
Uğur PARLAK***

Makale Adı/Article Name

Turizm, Ekonomik Büyüme ve Sürdürülebilir Kalkınma Arasındaki Dengenin Karbon Emisyonları Bağlamında İncelenmesi: Türkiye'de ARDL Uygulaması

An Examination of the Balance Between Tourism, Economic Growth, and Sustainable Development in the Context of Carbon Emissions: An ARDL Application in Turkey

ÖZ

Turizm sektörünün plansız biçimde büyümesi, doğal çevre üzerinde ciddi ve geri dönüşü zor olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Turizmin doğal kaynaklara olan bağımlılığı ile çevresel etkileri dikkate alındığında, bu sektörün çevreye duyarlı stratejilerle yönlendirilmesi büyük bir gereklilik arz etmektedir. Sürdürülebilir turizm yaklaşımı; çevresel, kültürel ve toplumsal değerlere duyarlılığı esas alarak ekonomik kalkınmaya katkıda bulunurken, aynı zamanda doğal ve kültürel varlıkların korunmasını da ön planda tutmaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınma ile sürdürülebilir turizm anlayışı, çevresel kaynakların korunması ile ekonomik gelişmişlik arasında denge kurarak uzun vadeli büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmayı hedeflemektedir. Bu çalışmada, Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma, turizm ve ekonomik büyüme arasındaki denge kapsamında, karbon emisyonları üzerine Autoregressive Distributed Lag (ARDL) yöntemiyle yapılan analizler aracılığıyla, sürdürülebilir kalkınma ile sürdürülebilir turizm arasındaki ilişki incelenmiştir. Sürdürülebilirlik kavramı, doğal kaynakların verimli şekilde kullanılması, karbon salınımının azaltılması, biyolojik çeşitliliğin korunması ve toplumsal refah düzeyinin yükseltilmesi gibi unsurları kapsayan ekonomik ve çevresel temelli bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Karbondioksit emisyonlarındaki artışın temel nedenleri arasında turizm faaliyetlerinin yarattığı çevresel etkiler de önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede, turizm yatırımları, ekonomik büyüme (GSYİH) ve karbondioksit emisyonları (CO₂) arasındaki ilişkiler ekonometrik analiz yöntemleri aracılığıyla araştırılmıştır. Autoregressive Distributed Lag (ARDL) sınır testi kullanılarak yürütülen analizler sonucunda, CO₂ salımı ile ekonomik büyüme arasında hem kısa hem de uzun vadede istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Elde edilen bu bulgu, ekonomik büyüme hızlandıkça karbon emisyonlarının da arttığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir turizm, Sürdürülebilir kalkınma, Karbondioksit emisyonları, Ekonomik büyüme, Turizm yatırımları, ARDL sınır testi.

ABSTRACT

The unplanned expansion of the tourism sector has led to significant and often irreversible adverse effects on the natural environment. Considering the tourism sector's dependence on natural resources and its environmental impacts, the adoption of environmentally sensitive strategies is deemed essential. The concept of sustainable tourism, which emphasizes respect for environmental, cultural, and social values, not only contributes to economic development but also prioritizes the preservation of natural and cultural heritage. In this context, the understanding of sustainable development and sustainable tourism aims to establish a balance between the protection of environmental resources and economic prosperity, thereby pursuing long-term growth and development goals. In this study, the relationship between sustainable development and sustainable tourism is examined through the lens of carbon emissions, within the framework of the balance among sustainable development, tourism, and economic growth in Turkey. The analysis is conducted using the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) method. The concept of sustainability is addressed as an economic and environmental approach that encompasses the efficient use of natural resources, reduction of carbon emissions, protection of biodiversity, and enhancement of social welfare. Among the primary drivers of increasing carbon dioxide emissions, environmental impacts stemming from tourism activities hold a significant place. In this regard, the relationships among tourism investments, economic growth (GDP), and carbon dioxide (CO₂) emissions are investigated through econometric analysis techniques. Based on the findings obtained from the ARDL bounds testing approach, a statistically significant and positive relationship is identified between CO₂ emissions and economic growth in both the short and long run. This result indicates that as economic growth accelerates, carbon emissions tend to rise correspondingly.

Keywords: Sustainable tourism, Sustainable development, Carbon dioxide emissions, Economic growth, Tourism investments, ARDL bounds test.

* Öğr. Gör., Iğdır Üniversitesi, Iğdır Meslek Yüksekokulu, cetin.izgi@igdir.edu.tr

** Dr. Öğrt. Üyesi., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, vildan.yavuz@erdogan.edu.tr

*** Öğr. Gör., Iğdır Üniversitesi, Iğdır Meslek Yüksekokulu, ugur.parlak@igdir.edu.tr

Extended Abstract

This study aims to evaluate the effects of the interaction between sustainable development, tourism, and economic growth on carbon emissions. This study, conducted in the context of Turkey, utilizes data from 1995 to 2020 and applies the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds testing approach for econometric analysis. The primary objective of this study is to investigate how economic growth and tourism investments contribute to or adversely affect environmental sustainability, with a particular emphasis on carbon emissions, all within the framework of a sustainable development approach.

Sustainable development is a multidimensional conceptual framework in which environmental, economic, and social dimensions are considered not as independent, but as complementary components. This perspective underscores that development processes cannot be confined solely to economic growth; rather, they must be assessed in an integrated manner that includes the protection of environmental resources and the enhancement of societal well-being. The sustainable development approach is based on the efficient, effective, and long-term use of natural resources, while also recognizing the necessity of meeting the needs of future generations. Therefore, it requires the adoption of policies and practices that not only address today's development objectives but also safeguard the planet's environmental carrying capacity to ensure that the needs of tomorrow to ensure that future needs are also sustainably met.

In this context, the environmental dimension of sustainable development encompasses key principles such as the protection of ecosystems, the sustainability of biodiversity, the reduction of carbon emissions, and the minimization of pressure on the natural environment. The economic dimension includes enhancing the level of welfare, the rational allocation of resources, the achievement of long-term growth objectives, and the promotion of green economy practices. Meanwhile, the social dimension is associated with social equity, the preservation of cultural values, the enhancement of quality of life, and the strengthening of participatory development processes.

One of the most critical areas within this multidimensional structure is the tourism sector. Tourism stands out as a strategic economic activity for many countries due to its role in generating foreign exchange earnings, creating employment, promoting regional development, and expanding the service sector. However, the direct interaction of tourism with the natural environment, its intensive use of environmental resources, and the pressure it exerts on sensitive ecosystems—such as coastal areas, historical sites, and natural parks—necessitate its careful management in line with sustainability principles.

The concept of sustainable tourism emerges from this necessity, focusing not only on the economic benefits of tourism activities but also on limiting their negative environmental impacts. In this regard, sustainable tourism can be defined as a holistic development approach that protects the natural environment, enhances local quality of life of local communities, preserves cultural heritage, and enriches the experience of tourists. In other words, sustainable tourism entails a structure requiring environmental impact assessments at all stages—planning through implementation—while promoting resource efficiency, carbon footprint reduction, and stakeholder participation.

The study discusses the direct dependence of tourism on natural resources and the impact of this dependence on carbon emissions. Carbon emissions are one of the main drivers of global warming and are closely linked to energy consumption and economic growth processes. As economic growth accelerates, energy demand rises, and fossil fuel dependency causes carbon emissions to increase.

The dataset used in the analysis covers the period from 1995 to 2020 and consists of five main variables: carbon dioxide emissions, tourism investments, economic growth, tourism revenues, and energy consumption. To identify the time-series properties of these variables, the Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests were initially conducted. Following the stationarity tests, the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds testing approach was employed to determine long-term relationships among the variables. The ARDL model is widely used in the literature as it allows for cointegration analysis even when the variables are integrated at different levels (i.e., I(0) and I(1)).

According to the results of the analysis, a statistically significant and positive relationship was found between economic growth and carbon emissions. This finding indicates that an increase in economic growth leads to higher energy consumption, which, in turn, contributes to increased carbon emissions. The intensified use of fossil fuels during periods of industrial expansion is considered one of the main factors explaining this relationship. On the other hand, no significant relationship was found between tourism investments and carbon emissions. This result may be attributed to the fact that tourism investments result in lower energy consumption compared to industrial production.

In the short-term analysis, economic growth and energy consumption were observed to increase carbon emissions. Conversely, tourism revenues and investments appeared to have a mitigating effect on carbon emissions in the short run. However, long-term analysis revealed that this effect may not be sustained in the long term, as tourism revenues and investments can eventually contribute to increased carbon emissions. These results demonstrate that environmental sustainability is not solely influenced by economic growth, but is also closely associated with sectoral strategies and energy policies.

The findings of the study indicate that sustainable tourism policies in Turkey must prioritize the reduction of carbon emissions. Within this framework, the following policy recommendations are proposed:

- Enhancing the use of renewable energy: Investments in clean sources such as solar, wind, and geothermal power should be increased to reduce reliance on fossil fuels.
- Encouragement of environmentally friendly tourism practices: Tourism types with low environmental impact—such as eco-tourism, rural tourism, and nature-based tourism—should be prioritized and promoted.
- Implementation of green certification systems: Environmentally sensitive certification processes should be widely adopted for hotels, accommodation facilities, and tourism enterprises.
- Community-based awareness programs: Environmental education and awareness-raising campaigns aimed at reducing the carbon footprint should be organized for local communities and tourism businesses.
- Carbon tax and incentive policies: Tax regulations should be imposed on sectors with high carbon emissions, while businesses employing low-emission technologies should be supported through incentives.

In conclusion, this study examines the effects of economic growth and tourism activities on carbon emissions in the context of Turkey and proposes policy recommendations from the perspective of environmental sustainability. The findings clearly demonstrate that economic growth entails environmental costs, underscoring the necessity for development policies to incorporate environmental considerations. While the tourism sector contributes significantly to the Turkish economy, ensuring that this contribution is sustainable in the long term requires the integration of environmental impacts into policy design, a re-evaluation of energy policies, and the incorporation of ecological sensitivity into institutional frameworks. This study also aims to provide a foundation for future research that evaluates the role of the tourism sector in achieving sustainable development goals.

Giriş

Günümüzde giderek artan çevresel, ekonomik ve toplumsal sorunlar, kalkınma yaklaşımlarının yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Geleneksel kalkınma modelleri, çoğunlukla doğal kaynakların sınırsız olduğu varsayımına dayanmakla birlikte, bu kaynakların aşırı kullanımı ve tükenme riski, gezegenin geleceğini tehdit etmektedir (United Nations Environment Programme (UNEP), 2021). Sürdürülebilir kalkınma anlayışının temel bileşenlerinden biri olan sürdürülebilir turizm, hem yerel toplulukların yaşam kalitesini iyileştirmeyi hem de doğal ve kültürel varlıkların korunmasını hedefleyen bir uygulama alanıdır. Turizm sektörü, ekonomik büyümeye katkı sağlaması ve istihdam yaratma kapasitesiyle önemli bir rol üstlenirken, aynı zamanda çevresel ve kültürel değerler üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle eleştirilmekte dolayısıyla dönüşüm ihtiyacıyla karşı karşıya

kalmaktadır (Gössling vd., 2019). Bu bağlamda, turizm faaliyetlerinin sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda yeniden yapılandırılması, ulusal ve uluslararası düzeyde öncelikli bir konu haline gelmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma, hem günümüz hem de gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılayacak şekilde doğal kaynakların verimli kullanımını ve ekonomik büyümeyi dengeleyen bir süreçtir. Türkiye, özellikle 2015 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda, sürdürülebilir kalkınma ile turizm sektörünü bütünleştiren stratejiler geliştirmektedir. Sürdürülebilir turizm, turizm faaliyetlerinin çevresel, toplumsal ve ekonomik etkilerini gözetilen bir yaklaşım olup, hem doğal ve kültürel varlıkların korunmasını hem de yerel halkın yaşam standardının yükseltilmesini hedeflemektedir (Higgins-Desbiolles, 2020). Ayrıca, turizm sektöründen elde edilen ekonomik kazanımların adil bir şekilde paylaşılmasını sağlamaya yönelik politikalar içermektedir. Türkiye, sahip olduğu doğal ve kültürel mirasıyla sürdürülebilir turizm açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Özellikle Antalya, Kapadokya ve Karadeniz bölgesi gibi turistik destinasyonlar, sürdürülebilir turizm uygulamalarının geliştirilmesi bakımından öne çıkan bölgeler arasında yer almaktadır.

Türkiye'nin turizm sektörü, kitlesel turizmin çevresel olumsuzlukları nedeniyle zaman zaman eleştirilmekte olup, özellikle kıyı bölgelerinde yoğunlaşan turistik tesislerin ve aşırı turist akışının doğal ekosistemler üzerinde tahribat yarattığı belirtilmektedir (Hall & Gössling, 2016). Bu durum, biyolojik çeşitliliğin azalmasına, habitat kayıplarına ve ekosistem dengesinin bozulmasına yol açabilmektedir (Xing, 2024). Sürdürülebilir turizm bağlamında bu sorunların giderilmesi amacıyla Türkiye, çeşitli önlemler almaktadır. Örneğin, Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB) ve Kültür ve Turizm Bakanlığı, turizm işletmelerini sürdürülebilirlik ilkelerine teşvik etmek amacıyla çeşitli sertifikasyon programları uygulamaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022). Bunun yanı sıra, yerel yönetimler tarafından doğal alanların korunmasına yönelik projeler desteklenmekte ve yenilenebilir enerji kullanımının yaygınlaştırılmasına yönelik adımlar atılmaktadır.

Türkiye, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik eden çeşitli politikalara sahip olmasına rağmen, bu süreçte birtakım yapısal zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle hızlı nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşme gibi faktörler, çevresel sürdürülebilirliği tehdit eden temel unsurlar arasında yer almaktadır (Citaristi, 2022). Bununla birlikte, Türkiye'nin yenilenebilir enerji sektörüne yaptığı yatırımlar, sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesine önemli katkılar sunmaktadır. Örneğin, güneş ve rüzgar enerjisi santralleri ile atık yönetimi projeleri, hem Türkiye'nin karbon ayak izinin azaltılmasına hem de yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılmasına olanak tanımaktadır (IEA, 2022).

Türkiye, sürdürülebilir kalkınma sürecinde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ile iş birliği yaparak sürdürülebilir şehirleşme, tarım ve turizm gibi alanlarda çeşitli projeler yürütmektedir (UNDP, 2021). Özellikle, Sıfır Atık Projesi gibi atık yönetimi ve kaynak verimliliği odaklı girişimler, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda atılan önemli adımlar arasında yer almaktadır. Sürdürülebilir turizm ve sürdürülebilir kalkınma, Türkiye'nin çevresel ve ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi açısından stratejik bir öneme sahiptir. Türkiye'nin sahip olduğu doğal ve kültürel miras, sürdürülebilir turizm açısından önemli bir potansiyel sunarken, bu potansiyelin uzun vadede korunabilmesi için çevresel sürdürülebilirlik ilkesinin gözetilmesi gerekmektedir (UNWTO, 2018).

Sürdürülebilir turizm politikalarının, sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir şekilde uygulanması, yalnızca ekonomik büyümeyi teşvik etmekle kalmayacak, aynı zamanda doğal kaynakların korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına da katkıda bulunacaktır (Sharpley, 2009). Türkiye'nin bu alandaki potansiyelini tam anlamıyla değerlendirebilmesi için yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliği içinde hareket etmesi gerekmektedir. Bu tür bir bütünleşik yaklaşım, sürdürülebilir turizm faaliyetlerinin çevresel etkilerini en aza indirirken, aynı zamanda yerel toplulukların ekonomik ve sosyal refahına katkı sağlayacaktır (Gössling vd., 2019).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de sürdürülebilir kalkınma, turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz ederek, bu değişkenlerin karbon emisyonları üzerindeki etkilerini ekonometrik yöntemlerle incelemektir. Bu doğrultuda, 1995-2020 dönemi yıllık verileri kullanılarak, karbondioksit emisyonları, turizm yatırımları, ekonomik büyüme, turizm gelirleri ve enerji tüketimi olmak üzere beş temel değişken çerçevesinde bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu çalışmada yer verilen beş temel değişkenin seçimi, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve çevresel politika yapımı bağlamında oldukça anlamlıdır. Karbon emisyonları (CO₂), çevresel bozulmanın temel göstergesi olup çalışmanın bağımlı değişkeni olarak konumlandırılmıştır. Ekonomik büyüme (GDP), enerji tüketimi (EN), turizm yatırımları (TI) ve turizm gelirleri (TY) ise sürdürülebilir kalkınma dinamiklerini temsil eden ve karbon salınımını etkileyebilecek potansiyele sahip başlıca değişkenlerdir. Ekonomik büyümenin artması enerji talebini ve dolayısıyla emisyon düzeylerini yükseltebilecekken, turizm yatırımları çevre dostu uygulamalarla emisyonları azaltıcı yönde etkide bulunabilir. Aynı şekilde, turizm gelirlerinin niteliği ve dağılım biçimi, doğal kaynak kullanımını şekillendirebilir.

Çalışmada, uzun ve kısa vadeli ilişkilerin tespit edilmesi amacıyla ARDL sınır testi yaklaşımı benimsenerek, turizm ve ekonomik büyümenin çevresel etkileri üzerine ampirik bulgular elde edilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda, analiz sonucunda ortaya çıkacak ilişkilerin politika yapıcılar açısından karbon salınımını kontrol altına alma ve sektörel strateji üretme yönünde önemli ipuçları sunacağı öngörülmektedir.

Enerji tüketimi değişkeni, çalışmada hem doğrudan hem de dolaylı karbon emisyonlarının belirleyicisi olarak ele alınmaktadır. Özellikle turizm sektörünün barınma, ulaşım ve eğlence gibi bileşenleri yoğun enerji kullanımına neden olmakta; bu da çevresel etkileri doğrudan artırmaktadır. Turistik destinasyonlarda yaz aylarında artan nüfus hareketliliği, ulaşım araçlarının yoğunlaşması, iklimlendirme sistemlerinin aşırı kullanımı ve geçici konutların enerji ihtiyacı gibi faktörler enerji tüketimini tetiklemektedir. Bu nedenle enerji tüketimi sadece sanayi ve üretim süreçlerine bağlı olarak değil, turizm faaliyetleriyle bütünleşik bir çevresel baskı unsuru olarak değerlendirilmiştir. Literatürde de bu yönde yapılan çalışmalarda enerji tüketiminin hem ekonomik büyüme hem de turizmle birlikte karbon salınımı üzerinde anlamlı etkiler yarattığı ortaya konmuştur (Becken et al., 2002; Gössling et al., 2002).

Bu çalışmada, sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir turizm kavramlarını detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. İkinci bölümde sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir turizm kapsamlı olarak incelenmiş, üçüncü bölümde ise sürdürülebilir turizmin ekonomik etkilerini analiz etmek amacıyla ekonometrik yöntemler kullanılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu araştırma kapsamında sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir turizm, ekonomik büyüme ve karbon emisyonu kavramları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu dört temel kavram, yalnızca ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik açısından değil, aynı zamanda toplumsal kalkınma ve sosyal refah unsurları bağlamında da birbiriyle doğrudan ilişkilidir.

Bu bölümde, söz konusu kavramların teorik temelleri incelenerek, literatürdeki farklı yaklaşımlar çerçevesinde tanımları sunulacaktır. Ayrıca, bu kavramların birbirleriyle olan etkileşimleri değerlendirilerek, sürdürülebilir kalkınma perspektifinden ekonomik büyüme ve turizm ilişkisi ele alınacaktır. Böylece, çalışma kapsamında geliştirilecek analizlere teorik bir çerçeve oluşturulması amaçlanmaktadır.

1.1. Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, ilk olarak Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında yayımlanan *Ortak Geleceğimiz (Our Common Future)* raporunda tanımlanmıştır. Raporda sürdürülebilir kalkınma, "*gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama olanaklarından ödün vermeksizin, bugünün ihtiyaçlarını karşılayabilecek kalkınma modeli*" olarak ifade edilmiştir (WCED, 1987). Ancak, sürdürülebilir kalkınmanın yalnızca çevresel ve

ekonomik boyutlarla açıklanmasının yetersiz olduğu, sosyal ve enerji boyutlarının da sürece dahil edilmesi gerektiği çeşitli çalışmalarda vurgulanmaktadır (Dinçer & Aslan, 2008).

Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik ve toplumsal gelişmenin, çevresel sürdürülebilirliği tehdit etmeyecek şekilde ilerlemesini amaçlamaktadır. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), sürdürülebilir kalkınmayı uzun vadeli bir süreç olarak tanımlamakta ve sürdürülebilirliği sağlamak için bir araç olarak görmektedir (Mika, 2017). Türkiye'nin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde makroekonomik denge hayati önem sahiptir (Abdulkarim, 2023). Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkeler sürdürülebilir kalkınmayı makroekonomik dengeyi geri plana atmadan eğitim kalitesinin artırılması, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi sosyal gelişme unsurlarıyla ilişkilendirirken, gelişmiş ülkeler ise çevresel sürdürülebilirliği koruyarak ekonomik refahın sürekliliğini sağlamaya odaklanmaktadır (Citaristi, 2022). Ancak, sürdürülebilir kalkınmanın tanımı konusunda küresel ölçekte tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Farklı ülkeler, sosyo-ekonomik ve çevresel koşullarına bağlı olarak sürdürülebilir kalkınmayı farklı perspektiflerden ele almaktadır. Bununla birlikte, çevresel bozulmalar ve doğal kaynakların tükenme riski göz önüne alındığında, sürdürülebilir kalkınma kavramının uzun vadeli çevresel koruma, ekonomik kalkınma ve toplumsal refah dengesi içinde değerlendirilmesi gerekliliği giderek daha fazla önem kazanmaktadır (United Nations, 2015).

Sürdürülebilir kalkınma, çevresel, ekonomik ve sosyal dengeleri gözeterek büyümeyi hedeflerken, bu yaklaşımın turizm sektörüne uyarlanması sürdürülebilir turizm kavramını ortaya çıkarmaktadır.

1.2. Sürdürülebilir Turizm

Sürdürülebilir turizm kavramı, doğal ve kültürel çevreye duyarlı bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir turizm, turizm faaliyetlerinin çevresel, sosyal ve kültürel etkilerini dengeleyerek, olumsuz etkileri en aza indirirken, olumlu katkılarını artırmayı amaçlayan bir anlayışı ifade etmektedir (UNWTO, 2018). Turizmin hızla büyümesi, ekonomik kalkınmaya katkı sağlarken, kontrolsüz gelişmesi durumunda çevresel tahribat, kültürel deformasyon ve sosyal eşitsizlik gibi olumsuzluklara yol açabilmektedir (Gössling & Hall, 2019).

Sürdürülebilir turizm, biyolojik çeşitliliğin korunmasını ve gelecek nesillere yaşanabilir bir çevre bırakmayı hedeflerken, aynı zamanda yerel toplulukların ekonomik ve sosyal refahını destekleyen uzun vadeli bir turizm modelini teşvik etmektedir (Bramwell vd., 2017). Turizmin sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi, ekolojik sistemlerin korunmasını, yerel halkın sosyal ve ekonomik kalkınmasını ve kültürel mirasın yaşatılmasını sağlayarak uzun vadeli fayda yaratmaktadır (Sharpley, 2009).

Günümüzde küresel ölçekte turizm faaliyetlerinin hızla artması, hem ekonomik büyüme açısından fırsatlar sunmakta hem de çevresel ve sosyo-ekonomik açıdan birtakım tehditler oluşturmaktadır (Mika, 2017). Bu nedenle, turizm sektörünün sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulması, olası olumsuz etkilerin önüne geçmek adına büyük önem taşımaktadır. Sürdürülebilirliği sağlamak için doğa, kültür, çevre tarihi değerler gibi kritik unsurların korunması ve bu unsurların geliştirilerek gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir (Kurak Açııcı vd., 2017). Sürdürülebilir turizm politikaları sayesinde, turizm faaliyetlerinin hem yerel halk hem de gelecekteki kuşaklar için sürdürülebilir bir kalkınma modeli oluşturmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, iyi planlama ve etkin yönetim mekanizmaları ile turizm, çevrenin korunmasını ve sürdürülebilir bir şekilde geliştirilmesini destekleyen bir araç olarak kullanılabilir (Dağlı, 2018).

Sürdürülebilir turizm, doğal çevrenin, tarihi dokunun ve kültürel bütünlüğün korunmasını sağlayarak, turizmin sosyal ve ekonomik faydalarını bugüne ve geleceğe taşıyan bir yaklaşımdır. Alternatif turizm yöntemleri geliştirilerek ekonomik kalkınmayı desteklemeyi ve çevresel sürdürülebilirliği sağlamayı hedefler (UNWTO, 2018).

UNEP ve UNWTO' ya göre sürdürülebilir turizmin temel amaçları şunlardır (Yayla, 2021):

1. **İstihdam Kalitesi:** Eşitlik ilkesine uygun, mesleki uzmanlaşmayı teşvik eden ve yerel istihdamı artıran politikalar geliştirmek.
2. **Ekonomik Sürdürülebilirlik:** İşletmelerin uzun vadeli ekonomik, çevresel ve sosyal başarısını destekleyen rekabetçi politikalar uygulamak.
3. **Yerel Kalkınma:** Turizm gelirlerinin yerel ekonomiye katkısını artıracak stratejiler geliştirmek.
4. **Sosyal Katılım:** Turizmden elde edilen gelirin adil dağılımını sağlamak.
5. **Yerelden Kontrol:** Yerel yönetimler, işletmeler ve toplum arasında iş birliği sağlayarak turizmi sürdürülebilir kılmak.
6. **Kültürel Zenginlik:** Bölge halkının değerlerine, tarihi ve kültürel mirasa zarar vermeden turizmi teşvik etmek.
7. **Toplumsal Refah:** Yerel halkın yaşam kalitesini artıracak sosyal ve ekonomik politikalar geliştirmek.
8. **Fiziki Bütünlük:** Çevresel tahribatı önleyerek şehir merkezleri ve kırsal alanların korunmasını sağlamak.
9. **Ziyaretçi Memnuniyeti:** Turizm faaliyetlerinde adalet, güven ve sürdürülebilirlik ilkelerini benimsemek.
10. **Biyojik Çeşitlilik:** Doğal yaşamı korumak ve çevresel farkındalığı artırmak.
11. **Çevresel Etki:** Hava, su ve toprak kirliliğini önleyecek politikalar uygulamak.
12. **Kaynakların Verimliliği:** Yenilenemeyen enerji kullanımını en aza indirmek.

Sürdürülebilir turizm, doğal ve kültürel kaynakları koruyarak uzun vadeli fayda sağlamayı hedeflerken, bu yaklaşımın ekonomik büyüme ile dengeli bir şekilde ilerlemesi, hem yerel kalkınmayı hem de küresel refahı destekleyen önemli bir unsur haline gelmektedir. Bu bağlamda, ekonomik büyüme kavramının detaylı bir şekilde incelenmesi büyük bir önem taşımaktadır.

1.3. Ekonomik Büyüme

Ekonomik büyüme, genel olarak bir ekonominin üretim kapasitesinin zaman içinde artması olarak tanımlanır. Bu artış, Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH), Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) veya kişi başına düşen GSMH ve GSYİH'deki yükseliş ile ifade edilmektedir (Apak ve Uçak, 2007). Ekonomik büyüme, mal ve hizmet üretiminde meydana gelen artışın sürdürülebilir bir şekilde devam etmesiyle gerçekleşir ve ekonomik refahın belirleyici göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Ekonomik büyüme, refah artışının temelidir. Yeni sermayeye (hem beşeri hem de fiziksel) yapılan yatırımlar, yeni üretim tekniklerinin uygulanması ve yeni ürünlerin piyasaya sürülmesi, büyüme sürecinin temel unsurlarıdır. Vergilendirme, yatırım getirisi veya araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin beklenen kârlılığı üzerindeki etkisi yoluyla alınan kararları ve nihayetinde büyüme oranını etkileyebilir. Çoğu gelişmiş ülkede, vergi seviyeleri geçen yüzyıl boyunca istikrarlı bir şekilde artmıştır. Yüzyılın başında GSYİH'nin yaklaşık %5-10'u seviyesinde olan vergiler, günümüzde %20-30 seviyelerine ulaşmıştır. Vergi oranlarındaki bu önemli artışlar, ekonomik büyüme üzerindeki etkileri konusunda ciddi tartışmalara yol açmaktadır (Myles, 2000).

Ekonomik büyüme, zaman zaman çevresel kirliliğin artmasına yol açabilir veya bireylerin beklentilerini yükselterek mevcut tüketim seviyelerinin onları eskisi kadar tatmin etmemesine neden olabilir. Ancak, nihayetinde gelişmiş ve zengin ülkeler ile daha az gelişmiş ülkeler karşılaştırıldığında, yaşam kalitesi, refah düzeyi ve sağlık koşulları açısından belirgin farklılıklar ortaya çıkmaktadır (Acemoğlu, 2008).

Ekonomik büyümenin yol açabileceği çevresel kirliliğin önüne geçebilmek adına, karbon emisyonlarının azaltılması kritik bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, karbon emisyonlarının azaltılması sürecinin kapsamlı bir şekilde ele alınması, çevresel ve ekonomik

etkilerinin doğru analiz edilmesi ve sürdürülebilir çözüm stratejilerinin geliştirilmesi, ekolojik dengeyi koruma ve uzun vadeli kalkınma hedeflerine ulaşma açısından büyük önem taşımaktadır.

1.4. Turizm ile Sürdürülebilir Kalkınma ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Sürdürülebilir kalkınma, çevresel, ekonomik ve sosyal boyutları bütüncül bir yaklaşımla ele alarak, mevcut nesillerin ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin yaşam olanaklarını tehlikeye atmadan uzun vadeli refahı sağlamayı amaçlayan bir kalkınma modelidir (WCED, 1987). Sürdürülebilir kalkınma, birçok sektörde temel bir ilke haline gelmiş olup, bu ilkenin en belirgin etkilerinin gözlemlendiği sektörlerden biri turizm sektörüdür. Turizm sektörü, çevresel kaynakları koruma bilinciyle sürdürülebilir bir kalkınma modelini benimseyerek, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmeyi ve böylece uzun vadeli gelişimini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınma, turizm ve ekonomik büyüme kavramları arasında yakın bir ilişki söz konusudur.

Sürdürülebilir kalkınmanın turizm ile olan ilişkisi incelendiğinde, turizm ile doğal ve kültürel çevre arasında güçlü bağlantıların olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, çevresel faktörlerin turizmin gelişimini şekillendirdiği ve aynı zamanda turizmin çevre üzerinde kayda değer etkiler oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çift yönlü etkileşimler, turizm ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişkinin temel dinamiklerini oluşturmaktadır (Kahraman, 1994). Ayrıca turizm sektörü hem akademik çalışmalarda hem de politika yapımcılar arasında, yoğun kaynak kullanımını nedeniyle sürdürülebilir kalkınma perspektifiyle yakından ilişkilendirilmektedir (Sharpley, 2020). Bu durum, turizmin çevresel ve ekonomik boyutlarının dengeli bir şekilde yönetilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Turizm, hem doğrudan hem de dolaylı etkileriyle ülkelerin gelir elde etmesini sağlayan temel sektörlerden biridir. Bu nedenle turizm açısından avantajlı konumda olan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, özellikle uluslararası turistleri çekmeye yönelik çalışmalara ağırlık vermektedir. Bu sayede ekonomik büyümeyi hızlandırmak ve elde edilen kazançları daha geniş kitlelere ulaştırarak toplum genelinde yaşam standartlarını iyileştirmek hedeflenmektedir (Çetintaş ve Bektaş, 2008).

Latin Amerika ülkeleri üzerine yapılan bir çalışmada, 1985-1998 dönemi için turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Arellano-Bond dinamik panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Sonuçlar turizmin düşük ve orta gelirli ülkelerde ekonomik büyümeye olumlu katkı sağladığını, ancak gelişmiş ülkeler için aynı etkinin gözlenmediğini ortaya koymaktadır. Ayrıca turizm talebini belirleyen faktörler arasında altyapı, eğitim düzeyi ve sosyal gelişmişlik öne çıkarken; döviz kuru ve satın alma gücü paritesinin turizm büyümesi üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır (Eugenio-Martin vd., 2004).

Türkiye’de yapılan bir çalışmada, 1963–2004 dönemine ait turizm gelirleri ve GSMH verileri VAR modeliyle analiz edilmiştir. Ampirik bulgular turizmin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğunu ve bu iki değişken arasında uzun dönemli karşılıklı bir ilişkinin mevcut olduğunu ortaya koymuştur. Turizmin, Heckscher-Ohlin teorisi doğrultusunda 1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinde önemli bir rol üstlendiği vurgulanmaktadır (Bahar, 2006).

1.5. Karbon Emisyonu

Karbon emisyonu, atmosferdeki karbon salınımını ifade eden bir kavramdır. Temelde, sera gazı emisyonlarını tanımlayan bir terim olarak kullanılan karbon salımı, genellikle karbondioksit eşdeğerleri üzerinden hesaplanmaktadır. Bu nedenle, küresel ısınma ya da sera gazı etkisine ilişkin konular ele alındığında, "karbon emisyonu" veya "karbon salınımı" terimleri yaygın şekilde kullanılmaktadır (Kahraman, 2019).

Son yıllarda, fosil temelli ve yenilenemeyen enerji kaynaklarının giderek azalması ve artan enerji talebini karşılamada yetersiz kalması, alternatif çözümler arayışını zorunlu hale getirmektedir. Bu bağlamda, enerji ihtiyacının fosil yakıtlar yerine çevre dostu ve sürdürülebilir yenilenebilir kaynaklardan karşılanması daha akılcı bir seçenek olarak öne çıkmaktadır. Ancak,

mevcut enerji sistemleri büyük ölçüde fosil yakıtlara bağımlı olup, yenilenebilir enerji kullanımına kıyasla daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu durum, yüksek düzeyde karbon emisyonuna ve çevresel kirliliğin artmasına neden olmaktadır (Batmaz vd., 2019).

Günümüzde birçok ülke, sanayi sektöründe temel enerji kaynağı olarak petrol, kömür ve doğal gaz gibi fosil yakıtları yaygın şekilde kullanmaktadır. Ancak, bu fosil yakıtların aşırı tüketimi, çevresel sorunları derinleştirerek atmosferdeki karbon emisyonlarının artmasına neden olmaktadır. Enerji tüketimi sonucunda ortaya çıkan karbon salınımı, ekosistem üzerinde tahribata yol açarken insan sağlığı açısından da ciddi riskler barındırmaktadır. Bu olumsuz etkiler arasında küresel ısınma en belirgin sorunlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Birincil enerji tüketimi kaynaklı karbon salınımı, toplam sera gazı emisyonlarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle, son yıllarda birçok ülke, sera gazı emisyonlarını azaltmak amacıyla çeşitli uluslararası iklim anlaşmalarına katılım sağlayarak küresel ısınma ile mücadelede sorumluluk almıştır (Başar ve Akyol, 2018).

Turizm sektörü bir yandan iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine açık bir alan olurken, diğer yandan küresel sera gazı emisyonlarına önemli düzeyde katkı sağlamaktadır. Küresel ölçekte toplam emisyonların %5’inden fazlası turizm faaliyetlerinden kaynaklanmakta olup, 2035 yılına kadar bu oranın %130 artacağı tahmin edilmektedir. Turistik bölgelerin gelişimi için gerekli olan ulaşım altyapısı ve destekleyici hizmetler, çevresel dengenin bozulmasına; örneğin hava ve su kirliliği ile ormansızlaşmaya neden olmaktadır. Bu nedenle turizm sektörü, ekonomik kalkınmanın itici gücü olmasının ötesinde, iklim değişikliğiyle mücadelede yerel ve küresel düzeyde sorumluluk üstlenmesi gereken temel alanlardan biridir (Solarin, 2014).

Son yıllarda turizm sektörü ile karbon salınımı arasındaki ilişkiye dair akademik ilgi önemli ölçüde artmış ve bu doğrultuda çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Sarıtaş ve Akar, 2022). Avrupa Birliği ülkeleri örneğinde gerçekleştirilen bir çalışmada, 1988–2009 dönemine ait panel verilerle turizm, ekonomik büyüme, CO₂ emisyonları ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki uzun dönemli ilişkiler incelenmiştir. Panel eşbütünleşme ve sabit etkiler modelleriyle yapılan analizler, bu değişkenler arasında uzun vadeli bir denge ilişkisi bulunduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bulgulara göre, turizm, CO₂ emisyonları ve DYY ekonomik büyümeyi anlamlı şekilde olumlu yönde etkilerken; ekonomik büyümenin CO₂ salınımını artırdığı, buna karşın turizm ve DYY'nin emisyonlar üzerinde azaltıcı etkiler yarattığı belirlenmiştir (Lee ve Brahmasrene, 2013).

Amerika Birleşik Devletleri örneğinde yapılan bir çalışmada, turizm gelişiminin karbon emisyonları üzerindeki etkisi 1996–2015 dönemine ait aylık verilerle incelenmiştir. Granger nedensellik analizleri aracılığıyla yapılan inceleme, turizmin çevresel bozulma üzerinde kısa, orta ve uzun vadede pozitif etkide bulunduğunu göstermiştir. Ayrıca, turizm gelişiminden karbon emisyonlarına doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir (Raza vd., 2017).

Türkiye örneğinde gerçekleştirilen bir çalışma turizm, enerji tüketimi ve çevresel bozulma (karbon dioksit – CO₂ emisyonlarıyla temsil edilen) arasındaki uzun dönemli denge ilişkisini incelemektedir. Bulgular, CO₂ emisyonlarının turizm, enerji kullanımı ve toplam gelir kanalıyla denge düzeyine yılda %91 oranında uyum sağladığını ortaya koymuştur. Etki-tepki analizleri ve varyans ayrıştırması sonuçları, turizm gelişiminin enerji tüketimini ve dolayısıyla karbon salınımını zamanla daha da artırdığını göstermektedir (Katircioğlu, 2014).

Turizm sektörü, hem iklim değişikliğinin etkilerine açık yapısı hem de sera gazı emisyonlarına olan katkısıyla çevresel sürdürülebilirlik açısından kritik bir konumda yer almaktadır. Farklı ülke örneklerinden elde edilen bulgular, turizmin ekonomik büyümeyi desteklerken aynı zamanda enerji tüketimi ve karbon salınımını artırarak çevresel bozulmayı tetiklediğini göstermektedir.

2. Literatür Taraması

Turizm ve sürdürülebilirliğin birbirleri üzerindeki etkileri, özellikle 1990’lı yıllardan itibaren belirginleşmeye başlamış ve iktisat disiplini içerisinde birçok ampirik araştırmanın konusu

olmuştur. Sürdürülebilir turizm olgusu yalnızca iktisat literatüründe değil, aynı zamanda farklı disiplinlerde yürütülen çok sayıda bilimsel çalışmada da ele alınmıştır.

Hughes (1995), sürdürülebilir turizmin yalnızca çevresel ve teknik boyutlarıyla ele alınmasının yetersiz kaldığını belirtmekte ve bu yaklaşımdaki eksikliklere dikkat çekmektedir. Araştırmasında, turizmin etik yönünün göz ardı edilmemesi gerektiğini savunarak, turizmi yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak değerlendirmenin, hem turistlerin bireysel gelişimleri hem de yerel halkın refahı üzerindeki potansiyel olumlu etkileri sınırladığına vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda, etik duyarlılıkların daha belirgin bir şekilde yer aldığı ve insan merkezli politikaların geliştirildiği bir yaklaşımın benimsenmesinin zorunlu olduğu ifade edilmektedir. İskoçya örneği üzerinden hareketle, sürdürülebilir turizme yönelik mevcut hâkim yaklaşımın teknik, rasyonel ve bilimsel temellere dayandığını ortaya koymakta; buna karşılık, sürdürülebilir turizmin daha kapsayıcı ve bütüncül bir perspektifle değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Hughes, 1995).

Horobin ve Long (1996), çalışmalarında sürdürülebilir kalkınma sorunları ile küçük ölçekli turizm işletmelerinin faaliyetleri arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, Yorkshire Dales Ulusal Parkı'nda faaliyet gösteren küçük turizm işletmelerinin sahipleri ve yöneticileriyle gerçekleştirilen kapsamlı anketler aracılığıyla, katılımcıların sürdürülebilirlik konusundaki bilgi düzeyleri, bu konudaki tutumları ve çevresel koruma adına benimsedikleri uygulamaların belirlenmesi hedeflenmiştir. Elde edilen bulgular, işletme sahiplerinin sürdürülebilirlik ilkelerine genel anlamda olumlu yaklaştıklarını; ancak "sürdürülebilirlik" ve "çevresel kaygı" kavramlarına dair algılarında belirgin bir kavramsal belirsizlik bulunduğunu ortaya koymaktadır (Horobin & Long, 1996).

Clarke (1997), çalışmasında sürdürülebilir turizme ilişkin yaklaşımların genel bir kuramsal çerçevesini sunmaktadır. Bu çerçeve, sürdürülebilir turizmin mülkiyet ya da hedef temelli yaklaşımlar doğrultusunda ele alındığı baskın paradigmayı temel alarak, dört temel konum üzerinde şekillenmektedir. Söz konusu konumlar; karşıt kutuplar, süreklilik, hareketlilik ve yakınsama şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bu yaklaşım, sürdürülebilir turizm kavramının zaman içerisindeki dönüşümünü anlamaya yönelik bir perspektif sunarken, aynı zamanda literatürde yer alan farklı yazarların bu kavrama ilişkin yaklaşımlarının analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Clarke, sürdürülebilir turizmin durağan ve nihai bir hedef olmaktan ziyade, sürekli dönüşen ve gelişen bir süreç olduğunu vurgulayarak, bu alandaki düşünsel çeşitliliğe dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda geliştirilen çerçeve, kavramın farklı boyutlarının nasıl algılandığını ve zaman içerisinde nasıl evrildiğini anlamada önemli bir kuramsal katkı sunmakta; sürdürülebilir turizm literatürüne daha kapsamlı ve derinlikli bir bakış açısı kazandırmaktadır (Clarke, 1997).

Hardy ve arkadaşları (2002), sürdürülebilir turizm kavramının evrimini analiz ederek, bu yaklaşımın son dönemde nasıl biçimlendiğini incelemektedir. Çalışma, sürdürülebilir turizmin gelişimini Avustralya örneği üzerinden değerlendirirken, bu anlayışın turizm sektörüne etkin bir biçimde entegre edilebilmesi için bir model önerisinde bulunmaktadır. Araştırmada, sürdürülebilir turizmin geleneksel yaklaşımlar çerçevesinde genellikle çevresel ve ekonomik kalkınma boyutlarına odaklandığı; ancak toplumsal katılım unsurunun yeterince dikkate alınmadığı vurgulanmaktadır. Bu nedenle, sürdürülebilir turizmin gelecekte daha kapsayıcı bir perspektifle, özellikle yerel halkın katılımını önceleyen bir yapıya kavuşturulması gerektiği ileri sürülmektedir (Hardy vd., 2002).

Liu (2003), sürdürülebilir turizm literatüründe yer alan tartışmaların çoğunlukla düzensiz, parçalı ve hatalı varsayımlara dayandığını ileri sürmektedir. Mevcut literatürdeki belirgin yapısal zayıflıkları eleştiren çalışmada, genellikle ihmal edilen altı temel meseleye dikkat çekilmektedir: turizm talebinin belirleyici rolü, turizm kaynaklarının özgün niteliği, kuşaklar arası adaletin sağlanmasının gerekliliği, turizmin sosyokültürel gelişime katkısı, sürdürülebilirliğin turizm bağlamında ölçülmesi ve sürdürülebilir kalkınma biçimlerinin tanımlanması. Bu başlıkların derinlemesine analiz edilmesi gerektiğini vurgulayan Liu,

sürdürülebilir turizm araştırmalarının daha sistematik, tutarlı ve bilimsel temellere oturtulabilmesi için disiplinler arası yaklaşım ve sistem bakış açısının benimsenmesini önermektedir. Ayrıca, yalnızca çevresel etkilerin değil; ekonomik, sosyokültürel ve etik boyutların da dikkate alınmasının gerekliliğine işaret edilmektedir. Özellikle turizm talebinin sürdürülebilirlik politikalarını nasıl şekillendirebileceği ve turizm faaliyetlerinden elde edilen ekonomik faydaların toplumun daha geniş kesimlerine nasıl dağıtılabileceği önemli tartışma başlıkları arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, turizmin sosyokültürel kalkınmaya olan katkısının, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde yeniden değerlendirilmesinin gerekliliği de güçlü biçimde vurgulanmaktadır (Liu, 2003).

Byrd (2007), sürdürülebilir turizm gelişiminin etkili ve kalıcı bir biçimde sağlanabilmesi için tüm paydaşların sürece aktif biçimde katılımının zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Çalışmada, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir turizm kavramları bağlamında dört temel paydaş grubu tanımlanmaktadır: mevcut ziyaretçiler, gelecekteki ziyaretçiler, mevcut ev sahibi topluluk ve gelecekteki ev sahibi topluluk. Bu dört grup, sürdürülebilir turizm politikalarının şekillendirilmesinde farklı bakış açıları ve katkı potansiyelleriyle önemli aktörler olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu paydaşların tamamının sürece dâhil edilmesi, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada dengeli, kapsayıcı ve etkili bir stratejinin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca, her bir paydaş grubunun özgül ihtiyaç ve beklentilerinin dikkate alınmasının, yalnızca çevresel sürdürülebilirliğe değil, aynı zamanda sosyal sürdürülebilirliğe de katkı sunduğu vurgulanmaktadır (Byrd, 2007).

Briassoulis (2002), turizm amaçlı geliştirilen kaynakların zamanla yerel halk tarafından da kullanılmaya başlandığını ve bu durumun söz konusu kaynakların, yerel toplumun günlük yaşamıyla doğrudan kesiştiğini ortaya koyduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, “ortak havuz kaynakları” (common pool resources) olarak adlandırılan bu tür doğal ve kültürel varlıklar, çoğunlukla yoğun ve denetimsiz kullanıma maruz kalmakta, bu da söz konusu kaynakların tükenmesine ya da niteliklerinin bozulmasına neden olmaktadır. Bu durum, sürdürülebilir kalkınma sürecini ciddi biçimde tehdit etmekte; ekonomik refahın azalmasına, çevresel koşulların bozulmasına, toplumsal eşitsizliklerin artmasına ve dolayısıyla turist memnuniyetinin düşmesine yol açmaktadır. Briassoulis, bu çalışmada doğal ve kültürel kaynakların sürdürülebilir turizm gelişimi açısından taşıdığı merkezi rolü analiz etmekte ve bu kaynakların etkin yönetimi için gerekli olan politika tasarımına yönelik temel ilkelere dikkat çekmektedir (Briassoulis, 2002).

Najdeska ve Rakicevik (2012), turistlerin genellikle estetik açıdan çekici, temiz ve kaliteli hizmet sunan destinasyonlara yöneldiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte, çevresel nitelik açısından yetersiz kalan destinasyonların yalnızca turistler için cazibesini yitirmekle kalmadığı, aynı zamanda yerel halkın da bu ortamlarda kendini huzursuz ve rahatsız hissetmesine neden olduğu vurgulanmaktadır. Yazarlar, sürdürülebilir turizm gelişiminin planlama sürecinin çevresel koruma ilkeleriyle doğrudan ilişkili olduğunu belirtmekte ve bu sürecin, gelişimin yönünü belirlemeden önce ayrıntılı araştırma ve analiz çalışmalarını gerektirdiğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda yürütülen tüm planlama faaliyetlerinin temel amacı; doğal ve kültürel kaynakların korunmasına öncelik verilmesi, belirli alanlarda ise kaynakların aşırı kullanımının engellenmesi yoluyla sürdürülebilirliğin güvence altına alınmasıdır (Najdeska & Rakicevik, 2012).

Özcan ve arkadaşları (2016), çalışmalarında turizm ile çevre arasındaki etkileşimi panel veri analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Turizm açısından yüksek ziyaretçi çeken on ülkenin verilerine dayalı olarak gerçekleştirilen analizde, Panel Eşbütünleşme testi sonuçları uzun vadede turizm ve çevre arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Panel DOLS ve FMOLS analizlerinden elde edilen bulgular ise çevre-turizm ilişkisini kuramsal düzeyde destekleyici niteliktedir. Araştırma kapsamında, turizm sektöründen elde edilen gelir artışlarının çevresel sürdürülebilirliğe olumlu yönde katkı sunduğu ifade edilirken; yalnızca turist sayısındaki artışın, turizm gelirlerinde kayda değer bir artışa yol açmaksızın çevresel baskıları artırabileceği vurgulanmaktadır. Bu sonuçlar, turizmin çevresel etkilerinin sadece ziyaretçi

sayısıyla değil, aynı zamanda elde edilen ekonomik kazanımlarla da doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, turizm gelirlerindeki artışın çevresel kaliteye olumlu katkı sağlayabileceği, bu bağlamda yüksek gelirli turizm faaliyetlerinin çevresel sürdürülebilirlik açısından daha avantajlı bir yapı sunduğu ifade edilmektedir. Öte yandan, yalnızca ziyaretçi sayısındaki artışın doğal kaynakların daha fazla tüketilmesine ve çevre üzerinde artan baskılara neden olabileceği belirtilmektedir (Özcan vd., 2016).

Danish ve Wang (2018) yaptıkları çalışmada, küreselleşmenin ve turizme yatırımın rolünü 1995-2014 yılları arasında BRICS ekonomileri bağlamında ele alarak turizmin ekonomik büyüme ve CO2 emisyonları üzerindeki etkisini, kesitsel bağımlılığa ve heterojenliğe dayanıklı Panel tahmin yöntemini uygulayarak analiz etmiştir. Turizm gelirleri ile CO2 emisyonları arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Turizm ve ekonomik büyüme değişkenleri, Granger anlamında birbirlerinin nedeni konumundadır. Küreselleşme ile turizm arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

Işık (2019), çalışmasında sürdürülebilir kalkınma ile turizm arasındaki ilişkiyi ampirik yöntemlerle analiz etmektedir. Ayrıca, karşılaştırmalı bir değerlendirme yapabilmek amacıyla turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki de incelenmiştir. Araştırmada, 2000–2015 dönemine ait veriler kullanılarak panel eşbütünlük testleri uygulanmış ve analiz Avrupa ülkeleri örnekleminde gerçekleştirilmiştir. Uzun dönemli ilişkilere dair katsayı tahminleri ise Panel Dinamik OLS (PDOLS) yöntemi aracılığıyla elde edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, oluşturulan modeller karşılaştırıldığında, turist sayısındaki artışın ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin bulunduğu; ancak aynı artışın sürdürülebilir kalkınma üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği ifade edilmektedir (Işık, 2019).

Dereli (2019), panel veri analiz yöntemi kullanarak gerçekleştirdiği çalışmasında, 21 ülke ekonomisini kapsayan bir inceleme yapmıştır. 1996–2016 dönemine ait veriler doğrultusunda, küresel iklim değişikliği ile turizm sektörü arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, söz konusu ülkelerde turizm faaliyetlerinin Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYH) içerisinde önemli bir paya sahip olduğu ortaya konmuştur. Elde edilen sonuçlar, turizmin birçok ülkede ekonomik büyümenin temel bileşenlerinden biri hâline geldiğini göstermektedir (Dereli, 2019).

Tellioğlu (2019), çalışmasında sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi adına yeşil ekonominin gerekliliğine dikkat çekmektedir. Yeşil ekonomi yaklaşımı çerçevesinde, doğal kaynakların etkin biçimde kullanılması ve ortaya çıkan atıkların yeniden değerlendirilmesi konularına vurgu yapmaktadır. Turizmin hem çevresel hem de ekonomik etkileri açısından taşıdığı önemi ele alan çalışmada, dünya genelindeki sürdürülebilir turizm uygulamalarına ilişkin örnekler yer verilmiştir. Ayrıca, çevre sorunlarının destinasyonların cazibesini yitirmesine neden olabileceği ve bu durumun turizm faaliyetleri üzerindeki olumsuz etkileri üzerinde durulmaktadır (Tellioğlu, 2019).

Santos-Roldan ve arkadaşları (2020), turist farkındalığını sürdürülebilir turizmin temel belirleyicilerinden biri olarak ele aldıkları araştırmalarında, mevcut literatürü inceleyerek sürdürülebilir turizmle ilişkili değişkenler arasındaki etkileşimleri ortaya koyan bir model geliştirmiştir. Modelin geçerliliğini test etmek amacıyla, 308 turistten oluşan bir örneklem üzerinde Kısmi En Küçük Kareler (PLS) yöntemi ile Yapısal Eşitlik Modellemesi (SEM) uygulanmıştır. Elde edilen bulgular, turistlerin sürdürülebilir turizm uygulamalarını destekleme yönünde güçlü bir tutum sergilediklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca, turistlerin sorumlu turizm tercihlerine yönelik memnuniyet algısının, sürdürülebilir turizmin geliştirilmesinde önemli bir motivasyon unsuru olarak öne çıktığı belirtilmektedir (Roldan vd., 2020).

Yayla (2021), çalışmasında Türkiye’de turizm sektörünün alternatif bir sürdürülebilir kalkınma aracı olarak benimsenmesini amaçlayan “Gelecek Turizmde” projelerinin bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırma, Isparta iline bağlı Kuyucak Köyü’nde yürütülmüş ve “Lavanta Kokulu Köy” projesi kapsamında yerel halktan elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, lavanta bitkisinin özellikle mor renginin

turistik bir çekicilik unsuru oluşturduğunu ve lavanta tarlalarının bu bağlamda turistik bir ürün olarak değerlendirildiğini ortaya koymuştur. Bu gelişme, yalnızca tarımsal üretimi desteklemekle kalmamış, aynı zamanda yerel halk için ek bir gelir kaynağı yaratmıştır. Sonuç olarak, araştırma sahası olan Kuyucak Köyü’nde çevresel kalkınmanın turizm faaliyetleri aracılığıyla ivme kazandığı sonucuna ulaşılmıştır (Yayla, 2021).

Azadalyev ve Akova (2024), çalışmalarında yeşil ekonomi ile sürdürülebilir turizm stratejilerinin geliştirilmesine yönelik çeşitli öneriler sunmaktadır. Sürdürülebilir turizm uygulamaları aracılığıyla, ülkede hem ekonomik büyümenin teşvik edilmesi hem de çevresel korumanın sağlanması hedeflenmektedir. Çalışmada uygulanan SWOT analizi doğrultusunda, Azerbaycan’ın zengin doğal kaynaklara ve yüksek turizm potansiyeline sahip olduğu tespit edilmiştir. Ancak, yeşil ekonomi ve sürdürülebilir turizm alanlarında altyapının yetersizliği, tanıtım eksiklikleri, çevre bilincinin düşüklüğü ve yatırım yetersizlikleri gibi çeşitli zayıf yönlerin bulunduğu da ortaya konmuştur (Azadalyev & Akova, 2024).

Karbon emisyonlarının ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ile ilişkisini inceleyen çok sayıda ampirik çalışmada ARDL modeli tercih edilmiştir. Bu model, özellikle serilerin farklı bütünleşme derecelerinde olması durumunda esnekliği ve küçük örneklerde yüksek tahmin gücü sağlaması nedeniyle tercih edilmektedir (Pesaran, Shin, & Smith, 2001). Örneğin, Pata (2018), Türkiye örneği üzerinden yürüttüğü çalışmada yenilenebilir enerji kullanımının karbon emisyonlarını azalttığını ve bu ilişkinin uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ARDL yöntemiyle ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Danish ve Wang (2018) yaptıkları çalışmada, Çin ekonomisinde turizm gelirleri ile karbon emisyonları arasında hem kısa hem de uzun dönemde anlamlı bir ilişki bulunduğunu göstermiştir.

3. Ekonometrik Yöntem

Bu bölümde, gerçekleştirilen ekonometrik analizler doğrultusunda uygulanan testler sistematik bir yaklaşımla sunulmaktadır. Araştırmada sürdürülebilir kalkınma ile turizm sektörü arasındaki ilişki Türkiye örneği temel alınarak ampirik verilerle incelenmiştir. Analiz aşamasında turizm-kalkınma etkileşimi beş temel değişken üzerinden değerlendirilmiştir. Bunlar: karbondioksit emisyonu, turizm yatırımları, ekonomik büyüme, turizm gelirleri ve enerji tüketimi. Ayrıca kullanılan ekonometrik testlerin metodolojik altyapısı ilgili alt başlıklarda ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur. Bu bölümün sonunda ise analizlerden elde edilen bulgulara yer verilmiş ve bu bulgular doğrultusunda yapılan yorumlar kapsamlı biçimde sunulmuştur.

3.1. Veri Seti, Model ve Yöntem

Ekonometrik analizde kullanılan yıllık veriler 1995-2020 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Analiz edilen bu zaman aralığı veri kaynaklarının (World Bank, US EIA) istikrarlı ve karşılaştırılabilir veri sunduğu ilk ve son yılı temsil etmektedir. 2020 sonrası dönemin COVID-19 pandemisi nedeniyle aşırı oynaklık ve yapısal kırılmalar içerdiğinden ötürü söz konusu dönem analiz dışı bırakılmıştır. Bu çalışmada beş temel değişken; karbondioksit emisyonları, turizm yatırımları, ekonomik büyüme, turizm gelirleri ve enerji tüketimi yer almaktadır. Söz konusu değişkenler, ilgili literatürdeki kuramsal ve ampirik bulgular doğrultusunda belirlenmiştir. Kurulan model, sürdürülebilir kalkınmayı temsil eden bağımlı değişken ile turizme ilişkin ekonomik göstergeler ve çevresel faktörler arasında bir ilişki olup olmadığını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda önerilen temel model (1) aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir. Bu bağlamda oluşturulan ekonometrik model aşağıda tanımlanmıştır;

$$\ln CO_{2t} = \beta_0 + \beta_1 \ln TI_t + \beta_2 \ln GDP_t + \beta_3 \ln TYP_t + \beta_4 \ln EN_t + u_t \quad (1)$$

1 numaralı denklem bağlamında aşağıdaki ARDL modeli (2) kurulmuştur:

$$\begin{aligned} \Delta CO_{2t} = & \psi + \eta_0 CO_{2t-1} + \eta_1 \Delta INTI_{t-1} + \eta_2 \Delta GDP_{t-1} + \eta_3 \Delta INTY_{t-1} + \eta_4 \Delta EN_{t-1} \\ & + \sum_{j=1}^p \beta_{1j} \Delta CO_{2t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_{2j} \Delta INTI_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_{3j} \Delta GDP_{t-j} + \sum_{j=0}^q \beta_{4j} \Delta INTY_{t-j} + \\ & \sum_{j=0}^q \beta_{5j} \Delta EN_{t-j} \end{aligned} \quad (2)$$

Modelde (2) kullanılan değişkenler sürdürülebilir kalkınma bağlamında çevresel, ekonomik ve sektörel göstergeleri yansıtmaktadır. Bu çerçevede karbondioksit emisyonunu (CO₂), kişi başına düşen reel Gayrisafi Yurt İçi Hasılayı (2015 yılı sabit ABD doları cinsinden) (GDP), turizm yatırımlarını (TI), turizm gelirlerini (TY) ve enerji tüketimini (EN) temsil etmektedir. Söz konusu değişkenlere ilişkin tanımlar ve birimsel özellikler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Veri Kaynakları

Kullanılan Değişkenler	Değişkenlerin Birimi	Veri Kaynağı
Karbon Emisyonu	Kişi başına düşen LULUCF hariç karbondioksit (CO ₂) emisyonları (t CO ₂ e / kişi)	World Bank
Turizm Yatırımları	Seyahat ve turizmde sermaye yatırımı (% GSYİH)	World Bank
GSYİH	Kişi başına düşen GSYİH (sabit 2015 ABD\$)	World Bank
Turizm Geliri	Uluslararası turizm gelirleri (cari ABD)	World Bank
Enerji Tüketimi	Toplam enerji	US EIA

3.2. Birim Kök Testi

Zaman serisi analizlerinde serinin birim kök içerip içermediğinin belirlenmesi, ampirik çözümlerinin güvenilirliği açısından temel bir öneme sahiptir. Bu bağlamda birim kök testleri, serinin durağanlık özelliklerinin sınanmasında en sık başvurulan yöntemler arasında yer almaktadır. Zira regresyon analizinin temel varsayımlarından biri, analiz konusu zaman serisinin durağan bir yapıya sahip olmasıdır.

Durağanlık, genel anlamda bir zaman serisinin ortalaması ve varyansının zaman içerisinde sabit kalması ve herhangi iki dönem arasındaki kovaryansın yalnızca dönemler arası mesafeye bağlı olması durumunda geçerlidir. Bu özellikleri taşıyan seriler, literatürde “zayıf durağan” olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan, bir zaman serisinin yalnızca birinci ve ikinci momentleri değil, tüm istatistiksel momentleri zaman içerisinde sabit kalıyorsa, bu tür seriler “kesin (güçlü) durağan” nitelikte kabul edilmektedir.

$$YY_{tt} = \rho YY_{tt-1} + ee$$

Bu çalışmada hata terimi (et), ortalaması sıfır olan, varyansı σ^2 ile ifade edilen bağımsız ve normal dağılım gösteren rassal bir değişkenler dizisi olarak tanımlanmaktadır. Zaman serisi Yt'nin durağan olup olmadığını belirlemek amacıyla gerçekleştirilecek birim kök testine ilişkin hipotezler aşağıdaki biçimde ifade edilmiştir:

$$HH_0: |\rho| \geq 1 \quad HH_0: |\rho| < 1$$

Eğer $|\rho| < 1$ ise, Yt zaman serisi, $t \rightarrow \infty$ olduğunda durağan bir zaman serisine yakınsar. Ancak $|\rho| = 1$ durumunda, zaman serisi durağan değildir. Dickey ve Fuller (1979, 1981) bir serinin durağan olmama durumunu formüle etme konusunda bir yöntem geliştirmişlerdir. Bu yöntem, bir serinin durağanlık özelliği gösterip göstermediğini değerlendirmek üzere tasarlanmış olup, temelde seride birim kök olup olmadığını sınamaya dayanmaktadır..

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testinin uygulanmasında karşılaşılan temel sorunlardan biri, modelde yer alacak gecikme uzunluğunun doğru şekilde belirlenmesidir. Testin istatistiksel duyarlılığı ve sonuçların güvenilirliği, seçilen gecikme sayısına oldukça hassastır. Bu bağlamda, ADF testinin temel amacı, modeldeki hata terimleri arasındaki otokorelasyonu ortadan kaldıracak uygun gecikme sayısını belirleyerek, serinin durağanlığını doğru biçimde sınamaktır. Ayrıca ADF birim kök testinin yanın sıra Phillips-Perron (PP, 1988) birim kök testi de değişkenlerin seviyesini analiz etmede kullanılan diğer bir testtir. Phillips-Perron testinde temel hipotez birim kök varlığı üzerine kuruludur. Test istatistiğinin asimtotik dağılımı ADF testi ile aynıdır (Phillips-Perron, 1988). Geleneksel birim kök testlerinin yapısal kırılmayla aslında trend durağan olan seriler için birim kök hipotezini reddetmede başarısız olduğunu bulmuştur (Sevüktekin ve Çınar, 2017). Daha güçlü bulgular için geleneksel testlerin yanında yapısal kırılmalı testlerin yapılması önemli görülmektedir (Naimoğlu vd., 2022). Tahmin periyodu boyunca olası herhangi bir yapısal kaymanın etkisini yakalamak için Zivot ve Andrews (1992) birim kök testi (ZA testi) kullanılır. Test, araştırılan serideki herhangi bir yapısal kırılmanın

varlığını içsel olarak ele alır. Üç farklı model üzerinde inceleme yapan bu testte sabitte bir kırılma Model A ile, trendde bir kırılma Model B ile sabitte ve trendde bir kırılma ise Model ile belirtilmektedir. Söz konusu birim kök testinde sıfır hipotez birim kökün varlığını göstermektedir. Alternatif hipotez ise durağanlığı belirtmektedir.

Otoregresif süreçlerde optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesinde çeşitli bilgi kriterlerinden yararlanılmaktadır. Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Hannan-Quinn (HQ) kriteri ile bu kriterlerin düzeltilmiş versiyonları, gecikme sayısının seçilmesinde sıklıkla kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır. Gecikme sayısının seçiminde bu kriterlerin en düşük değeri verdiği nokta dikkate alınır. Ancak gereğinden fazla gecikme terimi modele dahil edilirse bu durum modelin tahmin performansını olumsuz etkileyerek, sonuçların önyargılı olmasına neden olabilir. Dolayısıyla gecikme uzunluğunun dikkatli ve doğru şekilde belirlenmesi, zaman serisi analizlerinin geçerliliği açısından kritik bir öneme sahiptir (Akyüz, 2018).

3.3. Analiz

Çalışmada ilk aşamada, modelde yer alan değişkenlerin durağanlık düzeyleri Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri aracılığıyla değerlendirilmiştir. Test uygulamasında, tüm değişkenler için sabit terim içeren regresyon modeli esas alınmış; maksimum gecikme uzunluğu “3” olarak belirlenmiştir. Nihai gecikme uzunluğu Sims (1980) tarafından geliştirilen VAR (Vector Autoregression) yöntemi ile Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Hannan-Quinn (HQ) temel alınarak tespit edilmiştir. Bulgular Eklerde gösterilmiştir (Akaike, 1974; Sims, 1980).

Elde edilen analiz bulgularına göre "değişken birim kök içerir" şeklindeki sıfır hipotezi yalnızca turizm yatırımları (TI) değişkeni için reddedilmiş; diğer tüm değişkenler için ise söz konusu hipotez kabul edilmiştir. Ancak, birinci dereceden farkları alındığında, bu değişkenlerin durağan özellik gösterdiği belirlenmiştir. Bu durum, değişkenlerin I(1) düzeyinde entegre olduğunu ortaya koymaktadır. ADF ve PP testine ilişkin elde edilen sonuçlar Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. ADF ve PP birim kök testlerinin sonuçları

Testler	ADF birim kök testi		PP birim kök testi		
	t-istatistiği	Olasılık	t-istatistiği	Olasılık	
Değişkenler	Düzye Değerleri				
	t-istatistiği	Olasılık	t-istatistiği	Olasılık	
	lnCO	-2.737	0.231	-2.822	0.202
	lnTI	-5.641	0.000***	-5.340	0.000***
	lnGDP	-2.107	0.517	-2.221	0.458
lnTY	-1.684	0.728	-1.759	0.693	
lnEN	-2.363	0.387	-2.472	0.337	
Değişkenler	Birinci Fark Değerleri				
	t-istatistiği	Olasılık	t-istatistiği	Olasılık	
	ΔlnCO	-5.327	0.001***	-5.717	0.000***
	ΔlnTI	-6.110	0.000***	-6.110	0.000***
	ΔlnGDP	-4.324	0.011**	-4.324	0.011**
	ΔlnTY	-4.786	0.004***	-4.786	0.004***
ΔlnEN	-5.169	0.001***	-5.169	0.001***	

Not: Birim kök testlerine ait düzey değerde kritik değerler sırasıyla -4.374307; -3.603202 ve -3.238054 iken birinci farkında -4.394309; -3.612199 ve -3.243079’tür. *** %1 ve ** %5 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Gerçekleştirilen birim kök testlerinin sonuçları, serilerin bir kısmının (lnCO, lnGDP, lnTY, lnEN) birinci farkları alındığında durağanlaştığını (I(1)), lnTI değişkeninin ise düzeyde durağan (I(0)) olduğunu göstermiştir. Bu durum, modele dâhil edilen değişkenlerin karma bir bütünleşme mertebesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Serilerin I(0) ve I(1) olarak farklı durağanlık seviyelerinde olması, geleneksel eşbütünleşme testlerinin varsayımlarını karşılamadığından, bu tür karma serilerle çalışmaya olanak tanıyan ARDL sınır testi yaklaşımının modelimiz için en uygun yöntem olduğunu teyit etmektedir. İncelenen dönemde Türkiye ekonomisinde yapısal kırılmaların olabileceği varsayımına hareketle birim kök incelemesinde geleneksel testlerin yanında Zivot ve Andrews (1992) testi ile de inceleme yapılmıştır.

Tablo 3. Zivot ve Andrews birim kök testi sonuçları

Değişkenler	Model A		Model C	
	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi
lnCO	-3.118 (0)	2016	-3.287 (0)	2015
lnTI	-4.984** (1)	2010	-4.852* (0)	2011
lnGDP	-3.719 (0)	2009	-3.640 (0)	2009
lnTY	-4.872* (0)	2008	-4.826* (0)	2010
lnEN	-3.751 (0)	2009	-3.489 (0)	2009
Δ lnCO	-6.128*** (0)	2014	-6.724*** (0)	2012
Δ lnTI	-8.115*** (2)	2011	-8.562*** (2)	2011
Δ lnGDP	-6.742*** (0)	2009	-7.280*** (0)	2010
Δ lnTY	-5.971*** (0)	2009	-6.883*** (0)	2008
Δ lnEN	-5.904*** (1)	2009	-6.329*** (1)	2009

Not: Model A için elde edilen kritik değerler %1=-5.34, %5=-4.93, %10=-4.58; Model C için %1=-5.57, %5=-5.08, %10=-4.82'dir.

Tablo 3'te yer alan kırılmalı birim kök test bulgularına göre bağımlı değişkenin düzeyde durağan olduğu, diğer değişkenlerin ise I(1)/I(0) olduğu elde edilmiştir. Söz konusu durumlar hem sabitte kırılma (Model A) hem de sabitte ve trendde kırılma (Model C) geçerlidir. Yapısal kırılma tarihleri göz önüne alındığında 2008 küresel krizinin yansıması olarak kabul edilebilecek olan 2009 yılının kırılma tarihi olarak öne çıktığı görülmüştür. Geleneksel ve kırılma test sonuçları uzun dönemli ilişkilerin analiz edilmesini ve durağanlık seviyeleri farklı olan seriler için uygun yöntemlerin tercih edilmesini zorunlu kılmaktadır (Özbek, 2023). Bu bağlamda, Autoregressive Distributed Lag (ARDL) testi söz konusu koşulları karşılayabilecek nitelikte bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Pesaran ve Shin (1998) ile Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı, geleneksel eşbütünleşme testlerinden farklı olarak serilerin aynı düzeyde entegre olmasını gerektirmemektedir. Bu yöntemin temel avantajlarından biri hem kısa dönemli dinamik ilişkilerin hem de uzun dönemli eşbütünleşik yapıların aynı model çerçevesinde analiz edilebilmesine olanak tanınmasıdır. Bu yönüyle ARDL yaklaşımı, analiz sürecinde daha esnek bir yapı sunmakta ve farklı durağanlık seviyelerine sahip serilerle çalışılmasına olanak sağlamaktadır. Çalışma kapsamında yürütülen ARDL sınır testi sonuçları incelendiğinde, model için hesaplanan f istatistiğinin %5 anlamlılık düzeyinde I(1) düzeyine karşılık gelen alt ve üst sınır değerini aştığı gözlemlenmiştir. Bu bulgu, modelde yer alan

değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir eşbütünlük ilişkisinin mevcut olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Sınır Testi Analizi Sonuçları

Model	Optimum gecikme uzunluğu	f-istatistiği	
$\ln CO = f(\ln TI, \ln GDP, \ln TY, \ln EN, D2009)$	ARDL (3, 3, 3, 3, 3, 1)	9.082***	
Kritik değerler			
	%1	%5	%10
I(0)	3.06	2.39	2.08
I(1)	4.15	3.38	3.00

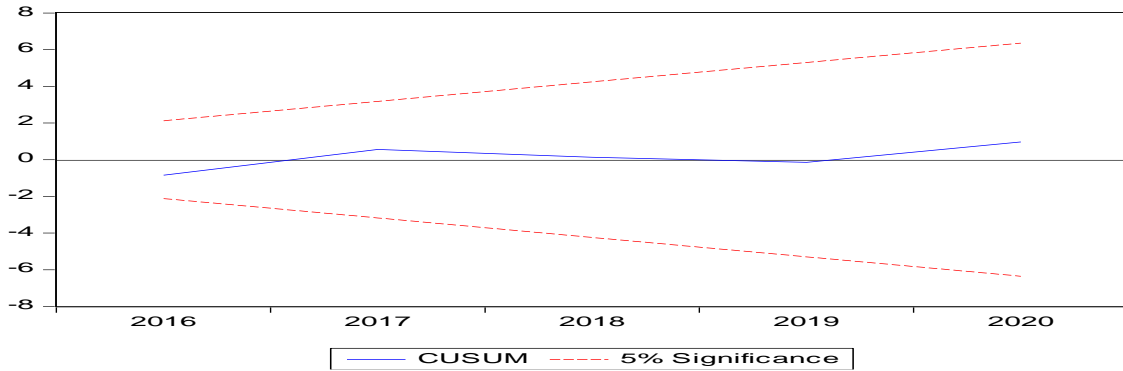
Analiz kapsamında gecikme uzunluğunun belirlenmesinde maksimum gecikme süresi 3 olarak belirlenmiştir. Uygulanan ARDL sınır testi sonuçlarına göre elde edilen f istatistiği değeri alt ve üst anlamlılık düzeylerine karşılık gelen kritik değerlerin üzerinde gerçekleşmiştir. Bu bulgu doğrultusunda, “değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmamaktadır” yönündeki sıfır hipotezi istatistiksel olarak reddedilmiş ve modelde yer alan değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

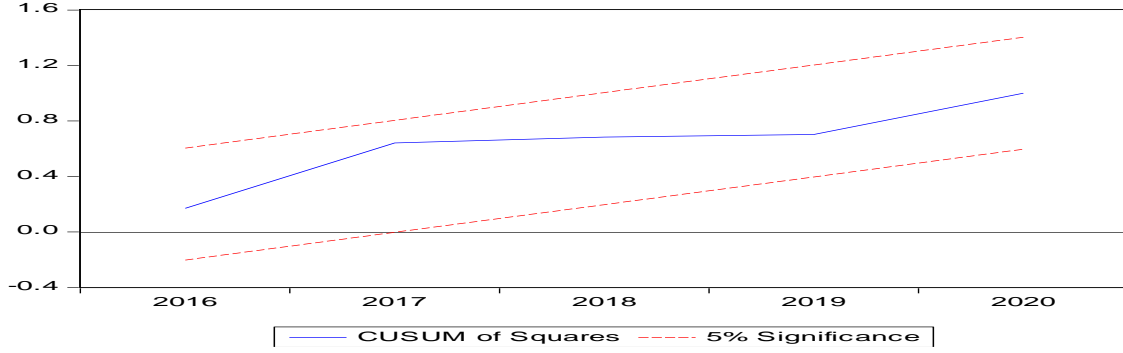
ARDL kısa ve uzun dönem katsayılarının yorumlanabilmesi için öncelikle modelde yer alan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerine ilişkin katsayıların istatistiksel açıdan anlamlı ve güvenilir olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla, modelin temel varsayımlarını karşılayıp karşılamadığını değerlendiren teşhis testleri gerçekleştirilmiş ve modelin ampirik sağlamlığı doğrulanmıştır. Bu doğrulamanın ardından, ARDL modeli kapsamında elde edilen kısa ve uzun dönem analiz bulguları ayrıntılı biçimde incelenmiştir. ARDL modeline ait katsayıların güvenilirliğini test eden teşhis analizlerinin sonuçları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Teşhis Testleri

Serial correlation LM Test	3.662	0.178
Normality	0.124	0.820
Ramsey Reset Test	1.296	0.408
Heteroskedasticity ARCH	0.332	0.680
Cusum	İstikrarlı	
CusumQ	İstikrarlı	
R²	0.961515	

Grafik 1. CUSUM ve CUSUM Square testleri

Tablo 5'te gerçekleştirilen teşhis testleri, modelin temel varsayımlar açısından geçerliliğini doğrulamaktadır. Elde edilen bulgular, modelde yer alan hata terimlerinin normal dağılım gösterdiğini, sabit varyans varsayımını (homoskedastisite) sağladığını, kullanılan fonksiyonel formun yapısal olarak doğru belirlendiğini ve otokorelasyon sorununun bulunmadığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, ARDL modeline ilişkin kısa ve uzun dönem katsayılarının güvenilirliğini desteklemekte ve yapılan ekonometrik tahminlerin istatistiksel açıdan geçerli olduğunu göstermektedir. R^2 istatistiğinin 1'e yakın değer alması ARDL modelinin güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

Grafik 1'de yer alan CUSUM ve CUSUM Square testleri, modelin yapısal istikrarını değerlendirmek amacıyla kullanılan istatistiksel araçlardır. Bu grafiksel testler, tahmin edilen modelin zaman içerisindeki parametre kararlılığını inceleyerek, modelin güvenilirliğine ilişkin bilgi sunmaktadır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda, tahmin edilen modelin yapısal açıdan istikrarlı bir seyir izlediği belirlenmiştir. Grafikler incelendiğinde, test istatistiklerinin %5 anlamlılık düzeyine karşılık gelen kritik sınırların dışına taşmadığı görülmüştür.

Elde edilen bulgular, incelenen dönem boyunca Türkiye'deki ilgili makroekonomik değişkenlerin istikrarlı bir şekilde davranış sergilediğine işaret etmektedir. Dolayısıyla modelin tahmin gücünün yüksek olduğu ve yapılan analizlerin güvenilir sonuçlar ürettiği ifade edilebilir. Elde edilen bu sonuçlar çerçevesinde, analiz edilen değişkenler arasındaki hem kısa dönemli hem de uzun dönemli ilişkileri gösteren katsayı tahminlerine Tablo 6'da ayrıntılı biçimde yer verilmiştir.

Tablo 6. Katsayı tahminleri

Değişkenler	Katsayı	Olasılık değeri
Kısa dönem		
$\Delta \ln TI$	-0.013***	0.012
$\Delta \ln GDP$	0.061***	0.009
$\Delta \ln TY$	-0.017*	0.081
$\Delta \ln EN$	1.140*	0.058
D2009	-0.031*	0.051
ECT(-1)	-1.192***	0.001
Uzun dönem		
$\ln TI$	0.021**	0.048
$\ln GDP$	0.198*	0.071
$\ln TY$	0.026**	0.032
$\ln EN$	0.530*	0.049
D2009	-0.043*	0.063

Not: *** %1, ** %5 ve * %10 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

Tablo 6'da sunulan ARDL kısa ve uzun dönem katsayıları incelenmiştir. Kısa dönem analiz sonuçları, ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin karbon emisyonlarını anlamlı düzeyde artırdığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık, turizm yatırımları ile turizm gelirlerinin kısa

vadede karbon emisyonları üzerinde azaltıcı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca kısa dönem meydana gelen sapmaların uzun dönemde dengeye geleceğine ilişkin katsayının ise -1.192 olduğu tespit edilmiştir. İlgili katsayı istatistiksel olarak %1 seviyesinde anlamlıdır. Bu katsayı kısa dönemde meydana gelen sapmaların yaklaşık 0.84 dönem son ereceğini belirtmektedir. Verilerin yıllık olduğu gözönüne alındığında yaklaşık 9 aylık bir süreçte dengenin gerçekleşeceği anlaşılmaktadır.

Uzun dönem analiz bulguları genel olarak kısa dönemle tutarlılık göstermekle birlikte; ekonomik büyüme, enerji tüketimi, turizm gelirleri ve turizm yatırımlarının uzun vadede karbon emisyonları üzerinde artırıcı bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durum, kısa dönemde çevresel etkilerin henüz tam olarak hissedilmemesi veya yatırımların verimlilik artışı sağlaması nedeniyle bazı değişkenlerin karbon emisyonlarını geçici olarak azaltıcı yönde etkileyebilmesine karşın; uzun vadede artan ekonomik ve turistik faaliyetlerin enerji tüketimini tetiklemesi ve sürdürülebilir olmayan uygulamaların yaygınlaşması sonucunda emisyonların yükselmesine neden olmasıyla açıklanabilir. Dolayısıyla, kısa ve uzun dönem arasındaki yön farklılıkları, çevresel dışsallıkların zamanla birikmesi ve yapısal dönüşümlerin etkilerinin gecikmeli olarak ortaya çıkmasıyla ilişkilendirilebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, 1995-2020 yılları arasını kapsayan dönemde yıllık verilerle karbondioksit emisyonu, ekonomik büyüme, turizm geliri, turizm yatırımı ve enerji tüketimi değişkenleri kullanılarak, söz konusu değişkenlerin karbondioksit emisyonu üzerindeki etkileri incelenmiştir. Öncelikle serilerin durağanlık düzeylerini belirlemek amacıyla ADF birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda, yalnızca turizm yatırımları değişkeni için “birim kök vardır” yönündeki sıfır hipotezi reddedilmiş, diğer değişkenlerin ise durağan olmadıkları ancak birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Serilerin farklı düzeylerde durağanlık göstermesi nedeniyle analiz sürecinde ARDL sınır testi tercih edilmiştir. ARDL sınır testi, modelde yer alan serilerin düzey farklılıkları göstermesi durumunda hem eşbütünleşme ilişkisini hem de kısa ve uzun dönemli etkileri ortaya koyabilme yetisine sahiptir. Analiz sonuçları, turizm gelirleri ve turizm yatırımlarının uzun vadede sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda yapılandırılmadığını göstermektedir.

Bu çalışmada karbon emisyonları ile turizm yatırımları, GSYİH, turizm geliri, ve enerji tüketimi ilişkisi derinlemesine incelenmiştir. Bu kapsamda geleneksel birim kök testleri ve yapısal kırılmalı testlerden yararlanılmıştır. Kırılma tarihi olarak 2009 yılının belirlenmesiyle ARDL sınır testi gerçekleştirilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı doğrultusunda gerçekleştirilen analizler, kısa dönemde turizm yatırımlarındaki ve turizm gelirlerindeki artışların karbon emisyonunu azalttığını; buna karşılık, GSYİH ve enerji tüketimindeki artışların ise karbon emisyonunu artırdığını ortaya koymaktadır. Uzun dönemde ise kısmen değişimler meydana gelmiş ve bu durumda turizm yatırımları, GSYİH, turizm geliri, ve enerji tüketiminde meydana gelen artışlar karbon emisyonunu artırdığı görülmüştür.

Turizm sektörü, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel boyutlarıyla stratejik bir rol üstlenmektedir. Ekonomik açıdan döviz girdisi sağlayarak ödemeler dengesini iyileştirmekte, istihdamı artırmakta ve birçok yan sektöre katkıda bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, özellikle Türkiye örneğinde, turizm gelirleri ekonomik büyümenin temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Sosyo-kültürel açıdan ise kültürel mirasın korunması ve tanıtımı ile toplumsal etkileşimi güçlendirmekte; yerel halkın yaşam kalitesini artırarak sosyal kalkınmayı desteklemektedir. Turizmin sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda yönetilmesi, çevresel ve kültürel değerlerin korunması açısından önem taşımaktadır. Enerji verimli tesisler ve etkili atık yönetimi gibi uygulamalar, çevresel etkilerin azaltılmasına ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımına katkı sunmaktadır. Dolayısıyla turizm, yalnızca ekonomik fayda sağlayan bir sektör değil, aynı zamanda çevresel sürdürülebilirliği ve toplumsal refahı destekleyen çok boyutlu bir kalkınma aracıdır.

Türkiye'de çevreye duyarlı ve sıfır enerjili turizm tesislerinin yaygınlaştırılması gerekliliği ön plana çıkmakta olup, bu doğrultuda düşük faizli kredi ve hibe desteklerinin sağlanması önem arz etmektedir. Enerji tüketimi ile ekonomik büyümenin kısa ve uzun vadede karbon emisyonlarını artırması, sürdürülebilirlik ilkelerinin yeterince benimsenmediğini göstermektedir. Bu nedenle tüm sektörlerin ve hane halkının sürdürülebilirlik ilkelerine uygun hareket etmesi büyük önem taşımaktadır. Artan çevre bilinciyle birlikte, turizmin olumsuz çevresel etkilerini azaltmayı amaçlayan alternatif turizm türleri giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda, doğayı korumayı esas alan turizm yaklaşımlarının yaygınlaştırılması için sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve turizm operatörlerinin iş birliği içinde çalışmaları gerekmektedir.

Bu bağlamda, çevre dostu altyapı yatırımlarının artırılması, yerel halkın eğitimi ve ekolojik farkındalığın güçlendirilmesi, alternatif turizmin sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu hale gelmesini mümkün kılmaktadır. Alternatif turizmin gelişimi, büyük şehirlerdeki yoğun yapılaşmadan uzaklaşılarak, doğal dokusunu koruyan bölgelere yönelimi beraberinde getirmektedir. Bu dönüşüm sürecinde turizm sektörü, çevreye zarar vermeyen, yenilenebilir enerji kaynaklarını teşvik eden ve yerel halkın ekonomik kalkınmasını destekleyen sürdürülebilir bir yapıya evrilmeyi amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, karbondioksit emisyonu, ekonomik büyüme ve turizm yatırımları arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışma, turizm faaliyetlerinden maksimum fayda sağlanabilmesi için karbondioksit salınımının azaltılmasını, ekonomik büyümenin sürdürülebilir kalkınma ilkeleri çerçevesinde yönlendirilmesini ve sürdürülebilir turizm hareketlerinin teşvik edilmesini önermektedir. Bu çalışmanın sürdürülebilir turizm ve sürdürülebilir kalkınma literatürüne katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Bununla birlikte, çalışmanın belirli kısıtları bulunmaktadır. Elde edilen bulgular yalnızca Türkiye ekonomisi için geçerlidir ve farklı ülkeler ya da bölgeler için genelleme yapılmamalıdır. Ayrıca, çalışmada kullanılan veriler 1995-2020 dönemiyle sınırlıdır, dolayısıyla daha uzun dönemli analizler veya farklı metodolojilerle desteklenen araştırmalar, konunun daha derinlemesine incelenmesine katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Abdulkarim, M. (2023). Reviewing the Interactions Dynamics of Human Development, Democracy and Political Rights in the Light of Economic Development. *Journal of Academic Analysis*, 1(1), 1-16.
- Acemoglu, D. (2008). *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton University Press.
- Akaike, H. (1974). A new look at the statistical model identification. *IEEE Transactions on Automatic Control*, 19(6), 716-723.
- Akyüz, H. E. (2018). Vektör otoregresyon (VAR) modeli ile iklimsel değişkenlerin istatistiksel analizi. *International Journal of Engineering Research and Development*, 10(2), 183-192.
- Altan, R. (2021). Transformation from the Millennium Development Goals to the Sustainable Development Goals in Turkey and the World. *International Journal of Economics Administrative and Social Sciences*, 4(1), 1-19.
- Angelevska-Najdeska, K., & Rakicevik, G. (2012). Planning of Sustainable Tourism Development. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 44, 210-220.
- Apak, S. ve Uçak, A. (2007). Ekonomik Büyümenin Anlamlılığı ve Gelişmişlik: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(34), 57-65.
- Azadalyev, S., & Akova, O. (2024). Azerbaycan'ın turizm sektörünün yeşil ekonomi çerçevesinde incelenmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 155-180. <https://doi.org/10.59182/tudad.1449739>
- Bahar, O. (2006). Turizm sektörünün Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerindeki etkisi: VAR analizi yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(2), 137-150.

- Başar, S. ve Akyol, H. (2018). Enerji Tüketimi ve Karbon Emisyonu ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Tespit Edilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(23), 332-247.
- Batmaz, T., Bayraç, H. N. ve Güllü, M. (2019). Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Büyüme ve Karbon Emisyonu İlişkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 645-658.
- Becken, S., Simmons, D. G., & Frampton, C. (2003). Energy use associated with different travel choices. *Tourism Management*, 24(3), 267-277.
- Bramwell, B., Higham, J., Lane, B., & Miller, G. (2017). Twenty-five years of sustainable tourism and the Journal of Sustainable Tourism: Looking back and moving forward. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(1), 1-9.
- Briassoulis, H. (2002). Sustainable tourism and the question of the commons. *Annals of Tourism Research*, 29(4), 1065-1085.
- Byrd, E. T. (2007). Stakeholders in sustainable tourism development and their roles: Applying stakeholder theory to sustainable tourism development. *Tourism Review*, 62(2), 6-13.
- Citaristi, I. (2022). Organisation for Economic Co-Operation and Development—OECD. In *The Europa Directory of International Organizations 2022* (pp. 694-701). Routledge.
- Clarke, J. (1997). A framework of approaches to sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 5(3), 224-233.
- Çetintaş, H., & Bektaş, Ç. (2008). Türkiye’de turizm ve ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 37-44.
- Dağlı, Z. (2018). Sürdürülebilir turizmin gelişimine yönelik yerel halkın tutumlarını incelemeye ilişkin bir araştırma: Akçakoca destinasyonu. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(3), 603-619. <https://doi.org/10.24010/soid.490709>
- Danish, & Wang, Z. (2018). Dynamic relationship between tourism, economic growth, and environmental quality. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(11), 1928-1943.
- Dereli, M. (2019). Yeşil ekonomi yaklaşımı ile küresel iklim değişikliğinin turizm sektörüne etkileri (Yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Edirne.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431. Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057–1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Diñçer, M. Z., & Aslan, Ö. (2008). Sürdürülebilir kalkınma, yenilenebilir enerji kaynakları ve hidrojen enerjisi: Türkiye değerlendirmesi. İstanbul: İTO Yayını.
- Eugenio-Martin, J. L., Morales, N. M., & Scarpa, R. (2004). Tourism and economic growth in Latin American countries: A panel data approach (No. 26.2004). *Nota di lavoro*.
- Gössling, S., Hall, C. M., & Scott, D. (2019). Sustainable tourism: A global perspective. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(7), 1-19.
- Gössling, S., Hansson, C. B., Hörstmeier, O., & Saggel, S. (2002). Ecological footprint analysis as a tool to assess tourism sustainability. *Ecological economics*, 43(2-3), 199-211.
- Hall, C. M., & Gössling, S. (2016). From food tourism and regional development to food, tourism and regional development: Themes and issues in contemporary foodscapes. In *Food tourism and regional development* (pp. 2-58). Routledge.
- Hardy, A., Beeton, R. J., & Pearson, L. (2002). Sustainable tourism: An overview of the concept and its position in relation to conceptualisations of tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 10(6), 475-496.
- Higgins-Desbiolles, F. (2020). Socialising tourism for social and ecological justice after COVID-19. *Tourism Geographies*, 22 (3), 610-623.
- Horobin, H., & Long, J. (1996). Sustainable tourism: The role of the small firm. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 8(5), 15-19.
- Hughes, G. (1995). The cultural construction of sustainable tourism. *Tourism Management*, 16(1), 49-59.
- IEA, I. (2022). Renewable energy market update. *Renewable Energy Market Update*.

- Işık, N. (2019). Avrupa’da Sürdürülebilir Kalkınma, Büyüme ve Turizm: Panel Veri Analizi. *International Review Of Economics And Management*, 6(2), 1-20. <https://doi.org/10.18825/iremjournal.365077>
- Kahraman, G. (2019). Türkiye’de Kentleşmenin Enerji Tüketimi ve Karbon Salınımı Üzerine Etkisi. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 9(3), 1559-1566.
- Kahraman, N. (1994). Sürdürülebilir Kalkınma ve Turizm... *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 73-77.
- Katircioglu, S. T. (2014). International tourism, energy consumption, and environmental pollution: The case of Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 36, 180-187.
- Kurak Açıcı, F., Ertaş, Ş., & Sönmez, E. (2017). Sürdürülebilir Turizm: Kültür Turizmi ve Kültürel Miras. *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 52-66.
- Lee, J. W., & Brahmarsene, T. (2013). Investigating the influence of tourism on economic growth and carbon emissions: Evidence from panel analysis of the European Union. *Tourism management*, 38, 69-76.
- Liu, Z. (2003). Sustainable Tourism Development: A Critique. *Journal Of Sustainable Tourism*, 11(6), 459-475.
- Mika, J. (2017). Education in the Sustainability Development Goals (2016-2030), sustainability in the education. *Journal of Applied Technical and Educational Sciences*, 7(4), 43-61.
- Myles, G. D. (2000). Taxation and Economic Growth. *Fiscal Studies*, 21(1), 141-168.
- Naimoğlu, M., Sahabi, A. M., & Özbek, S. (2022). Macaristan Ekonomisinde Enerji Verimliliğini Etkileyen Faktörlerin FOURIER ADL Eşbütünlüğe Yaklaşımıyla Belirlenmesi. *Sosyoekonomi*, 30(53), 487-507.
- Nations, U. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, 1, 41.
- Özbek, S. (2023). Döviz kuru yansıma etkisinin ARDL, FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleriyle tahmini: Türkiye örneği (2006-2022). *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 517-536.
- Özcan, C. C., Gerçeker, M., & Özmen, İ. (2016). Turizm ve Çevre İlişkisinin Ekonometrik Bir Analizi. *ICPESS 2016 PROCEEDINGS BOOK*, 125.
- Pata, U. K. (2018). Renewable energy consumption, urbanization, financial development, income and CO2 emissions in Turkey: testing EKC hypothesis with structural breaks. *Journal of cleaner production*, 187, 770-779.
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1998). Generalized impulse response analysis in linear multivariate models. *Economics Letters*, 58(1), 17-29. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(97\)00214-0](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(97)00214-0)
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Phillips, P.C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <http://dx.doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Santos-Roldán, L., Castillo Canalejo, A. M., Berbel-Pineda, J. M., & Palacios-Florencio, B. (2020). Sustainable Tourism As A Source Of Healthy Tourism. *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, 17(15), 5353.
- Sarıtaş, T., & Akar, G. (2022). Turizmin CO2 emisyonuna etkisi: Panel veri analizi. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1), 104-117.
- Schwarz, G. (1978). Estimating the dimension of a model. *The annals of statistics*, 461-464.
- Sevüktekin, M. & Çınar, M. (2017). *Ekonometrik zaman serileri analizi e-views uygulamalı*. 5. Basım, Bursa: Dora Yayınları.
- Sharpley, R. (2009). *Tourism development and the environment: Beyond sustainability?*. Routledge.
- Sharpley, R. (2020) Tourism, sustainable development and the theoretical divide: 20 years on, *Journal of Sustainable Tourism*, 28(11), 1932-1946.
- Sims, Christopher A, 1980. Macroeconomics and reality. *Econometrica*, Econometric Society, 48(1), 1-48.
- Solarin, S. A. (2014). Tourist arrivals and macroeconomic determinants of CO2 emissions in Malaysia. *Anatolia*, 25(2), 228-241.

- Şahinoğlu Yayla, Ş. (2021). Sürdürülebilir turizm projelerinin bölgesel kalkınmadaki rolü (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). Sürdürülebilir Turizm Sertifikasyon Programı Raporu, <https://www.ktb.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 15.01.2025
- Tellioglu, S. (2019). Yeşil Ekonomi Kapsamında Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımı. Toplum Bilimleri Dergisi, 25(1), 9-26.
- United Nations Environment Programme (UNEP). (2021). Global Environmental Outlook 6, <https://www.unep.org/geo/geo-resources/geo-6>, Erişim Tarihi: 15.01.2025
- United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2018). Tourism for Sustainable Development in Developing Countries, <https://www.unwto.org/EU-guidebook-on-sustainable-tourism-for-development>, Erişim Tarihi: 15.01.2025
- World Commission on Environment and Development (WCED) (1987). Our Common Future, <https://digitallibrary.un.org/record/139811?v=pdf>, Erişim Tarihi: 15.01.2025.
- Xing, W. (2024). Sustainable tourism: Pathways to environmental preservation, economic growth, and social equity. Applied and Computational Engineering, 66, 166-171.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sunmuşlardır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Ekler

Ek 1: VAR Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	31.39457	NA	6.93e-08	-2.295180	-2.048334	-2.233099
1	111.1831	117.9483*	6.29e-10	-7.059402	-5.578323*	-6.686915
2	143.1794	33.38745	4.92e-10*	-7.667777	-4.952464	-6.984883
3	178.8334	21.70239	6.51e-10	-8.594206*	-4.644660	-7.600906*

Not: AIC (Akaike) ve HQ (Hannan Quinn) bilgi kriterleri 3 gecikmeyi işaret etmektedir. Yani VAR gecikme uzunluğu (3) olarak belirlenmiştir.

Modelin durağanlığına dair AR karakteristik polinomunun ters kökleri ve AR Grafiği incelenmiştir.

Ek 2: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Kök	Modulus
-1.254938	1.254938
0.918847	0.918847
0.842738 - 0.119597i	0.851182
0.842738 + 0.119597i	0.851182
-0.172947 - 0.625781i	0.649240
-0.172947 + 0.625781i	0.649240

0.326514 - 0.433080i	0.542374
0.326514 + 0.433080i	0.542374
-0.176910 - 0.336704i	0.380350
-0.176910 + 0.336704i	0.380350

Ek 2'ye göre modelin durağan olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle değerler %10'dan büyüktür.

İstikrarlı olup olmadığına dair Otokorelasyon LM ve White Değişen Varyans testleri yapılarak Ek 2 ve Ek 3'te verilmiştir.

Ek 3: Otokorelasyon LM Testi

Gecikme	LM _{istatistiği}	Olasılık Değeri
1	23.63367	0.6287
2	35.27865	0.1431
3	19.66711	0.8203

Ek 3'e göre modelde otokorelasyon sorunu yoktur. Bir diğer deyişle olasılık değerleri %10'dan büyüktür.

Ek 4: White Değişen Varyans Testi

Ki-Kare	df	Olasılık Değeri
311.9001	300	0.3062

Ek 4'te Ki-Kare değeri tahmin edilen modelde değişen varyans sorunu olmadığı başka bir ifadeyle hata teriminin varyansının tüm gözlemler için aynı olduğu görülmektedir. Tüm testler sonucunda VAR modelinin yapısal olarak tutarlı olduğu görülmektedir.

Yazar/Author

Ramazan Furkan ÖZKUL*, Nesrin KAPLAN**,
Muhammed Yusuf ERTEK***, Seyhan ÖZDEMİR****

Makale Adı/Article Name

İşyerinde Nöroçeşitlilik: Farklı Zihinlerin Gücü

Neurodiversity in The Workplace: The Power of Different Minds

ÖZ

İşyerleri, farklı düşünce yapıları, karakterler ve çalışma tarzlarına sahip bireylerin bir arada bulunduğu ortamlardır. Ancak bu farklılık/çeşitlilik, iş dünyasında bir sorun olarak değil, özgünlük ve zenginlik kaynağı olarak değerlendirilmelidir. Nitelikli nöroçeşitli bireyler de otizm, disleksi ve dikkat eksikliği gibi nörolojik farklılıklara sahip olmalarıyla öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bu farklılıklar, bir bozukluk olarak değil, insan doğasının zengin ve doğal parçası olarak değerlendirilmelidir. Doğru politikalar ve kapsayıcı bakış açılarıyla desteklendiklerinde ise nöroçeşitli bireyler iş dünyasında yenilikçilik ve rekabet avantajı sağlayabilecek önemli birer fırsat kaynağı olabilirler. Bu doğrultuda çalışma, Türkiye’de nöroçeşitlilik kavramına yönelik atılan ilk akademik adımlardan biri olarak, nöroçeşitli bireylerin iş gücüne katkılarını vurgulamayı amaçlamaktadır. Çalışmada nöroçeşitlilik kavramının tanımı, kapsamı, kuramsal temelleri, akademik literatürdeki yeri ve iş dünyasındaki rolü ayrıntılı olarak incelenmiş ve nöroçeşitli bireylerin insan kaynakları uygulamaları bağlamında nasıl değerlendirilebileceği ele alınmıştır. Nöroçeşitli bireylerin iş yerlerinde bir "maliyet" unsuru olarak değil, "zenginlik" ve "çeşitlilik" kaynağı olarak görülmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bunlarla birlikte nöroçeşitli bireylerin iş dünyasında daha görünür hale getirilmesi ve kapsayıcı politikaların hayata geçirilmesinin, bireysel ve örgütsel anlamda önemli kazanımlar sağlayacağı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nöroçeşitlilik, Nörodiverjan, İnsan Kaynakları Yönetimi, Çalışma Hayatı, Otizm

ABSTRACT

Workplaces are spaces where individuals with diverse thinking patterns, personalities, and working styles come together. This diversity should be viewed not as a challenge but as a valuable source of originality and enrichment in the business world. Neurodiverse individuals, characterized by neurological differences such as autism, dyslexia, and attention deficit disorders, contribute significantly to this diversity. These differences should not be perceived as disorders but rather as a natural and rich part of human variation. When supported with inclusive policies and strategies, neurodiverse individuals can offer substantial potential for driving innovation and competitive advantage in organizations. This study, one of the first academic steps in Turkey regarding neurodiversity, aims to highlight the contributions of neurodiverse individuals to the workforce. It examines the definition, scope, theoretical foundations, and presence of neurodiversity in academic literature, along with its implications for the business sector. Furthermore, the study explores how neurodiverse individuals can be evaluated within human resource practices, emphasizing their role as a source of enrichment and diversity rather than a cost factor. The study highlights the importance of enhancing the visibility of neurodiverse individuals in professional settings and implementing inclusive policies to achieve meaningful benefits for both individuals and organizations.

Keywords: Neurodiversity, Neurodivergence, Human Resources Management, Work Life, Autism

* Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, ramazanozkul@sdu.edu.tr

** Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, nesrinkaplan@sdu.edu.tr

*** Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, yusufertek@gmail.com

**** Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, seyhanozdemir@sdu.edu.tr

Extended Abstract

Human beings perceive, think about, and approach problems in diverse ways. This natural diversity is one of the elements that enrich humanity. However, this diversity has not been adequately recognized or leveraged within society. Individuals with neurological differences, such as autism, dyslexia, and attention deficit, often face societal barriers that prevent them from showcasing their talents. Yet, these individuals possess the potential to contribute significantly to society through innovative thinking, analytical problem-solving, and attention to unique details. In this context, the neurodiversity movement has emerged, emphasizing that neurological differences should not be viewed as deficiencies but rather as natural variations of human diversity. This movement calls for the transformation of social and environmental conditions to better accommodate these differences. The innovative perspective offered by the neurodiversity movement represents a pathway for gaining competitive advantages across various sectors. However, capitalizing on these opportunities depends on the development of awareness-raising policies and inclusive practices. The aim of this study is to explore the definition, scope, and relevance of neurodiversity within the workplace in detail. Additionally, the study seeks to propose recommendations for enhancing employers' and employees' awareness of neurodiversity and for promoting inclusive work environments.

The concept of neurodiversity, which transforms how differences among individuals are understood and accepted, was first established in 1993. However, the term was explicitly introduced in 1996 during a discussion focused on neurological diversity, emerging as a product of collective intellectual discourse. In 1997, journalist Harvey Blume referred to the term in an article, describing it as “neurological diversity” or “neurodiversity.” Neurodiversity represents the natural neurological and neurocognitive variations inherent in human beings. It is essential to create supportive environments and mechanisms that reduce the barriers neurodiverse individuals face, enhance their quality of life, and enable them to realize their full potential. Concrete actions taken in this direction can be seen as crucial for the benefit of all members of society. From this perspective, the use of the term “mental diversity” as an equivalent for neurodiversity in the Turkish literature is considered important. This choice aims not merely to translate the term but to convey its underlying message in a way that resonates with the Turkish language and culture. The term “neuro” is commonly understood to mean “nerve” or “nerve-related.” However, its literal translation carries a predominantly technical connotation. Thus, it is vital to adopt a term that aligns with the essence of the concept while being more effective in both academic and social contexts. The term “mental,” as a substitute for “neuro,” is deemed more appropriate and comprehensible because it encompasses the diversity in individuals' learning, thinking, and perception processes. Additionally, the term “diversity” better reflects the richness inherent in individuals. In this study, the term “mental diversity” is proposed and introduced into Turkish as part of an effort to develop a more inclusive and prejudice-free understanding. However, given the widespread use of the term “neurodiversity” in both the literature and everyday discourse, this study primarily employs the term “neurodiversity” throughout its content.

Neurodiversity is a relatively new area of interest in Turkey. The literature on neurodiversity remains limited, particularly within academic writing, where this limitation is more pronounced. Consequently, when one seeks to study neurodiversity, consulting international literature often becomes a necessity. To address this need, this section of the study presents a table of “key resources on neurodiversity” designed to guide other researchers in their initial readings or exploratory studies on the topic. A similar literature review on neurodiversity was previously conducted by Khan et al. (2023). Their study employed similar exclusion criteria over the past 20 years and conducted a broader review, identifying 197 sources. Compared to the present study, their review was more detailed. After applying specific filters, the number of works analyzed in their study was reduced to 33 articles. While there are overlaps in the search commands and keywords used, there are also notable differences. In this study, a literature review has been conducted. As a review article, it aims to raise awareness about neurodiversity and contribute to the integration of neurodiversity studies into the Turkish academic landscape. Future research could build on this study by exploring researchers who focus on neurodiversity or by repeating similar reviews using comparable methods to observe the progress of neurodiversity within the field of human resource management (HRM). It is important to note that the table/list presented in this section is not an attempt at a bibliometric analysis. Rather, it is intended to provide a framework for new researchers, particularly those in Turkey, by offering an overview of the current state of neurodiversity in HRM—a topic that is only beginning to gain attention.

Addressing neurodiversity in the workplace within both academic and applied literature in Turkey is crucial for fostering awareness at both individual and organizational levels. This study underscores that neurodiversity should not only be considered within the context of equal access to opportunities for individuals but also as a strategic asset contributing to critical organizational processes such as innovation

and problem-solving. In this regard, developing inclusive policies in the Turkish business environment and ensuring the active participation of neurodiverse individuals in the workforce will enrich individual experiences while enhancing organizational performance. Furthermore, the study offers a perspective unique to Turkey in the fields of human resource management and organizational behavior, emphasizing the value of neurodiversity for the business world. It is anticipated that the findings will contribute to future academic research, inform policy-making processes, and promote the establishment of inclusive workplace cultures in practice. Future research on neurodiversity should aim to fill the gaps at the national level and offer new perspectives in this field. Conducting both quantitative and qualitative studies to better understand the workplace experiences of neurodiverse individuals is essential for identifying the challenges they face and developing practical solutions. Legislative requirements mandating the employment of individuals with disabilities could be adapted to include neurodiverse individuals. Additionally, addressing neurodiversity not only from the perspective of employees but also from that of employers and human resource managers is critical for fostering the widespread adoption of inclusive workplace cultures.

Giriş

İnsanların dünyayı algılama, düşünme ve sorunlarla başa çıkma biçimleri birbirinden farklıdır. Bu doğal çeşitlilik ise insanlığın zenginliğini oluşturan unsurlardan biridir. Ancak bu çeşitlilik, toplum içerisinde yeterince değerlendirilmiş değildir. Özellikle otizm spektrum bozukluğu, disleksi ve dikkat eksikliği gibi nörolojik farklılıklarla öne çıkan bireyler, çoğu zaman toplumsal engeller nedeniyle yeteneklerini ortaya koyma fırsatı bulamamaktadır. Oysa bu bireyler, yenilikçi düşünme, analitik problem çözme ve farklı detaylara dikkat etme gibi özellikleriyle topluma değer katabilecek potansiyele sahiplerdir. Bu kapsamda ortaya çıkan nöroçeşitlilik hareketi de nörolojik farklılıkların bir eksiklik değil, insan çeşitliliğinin doğal bir parçası olarak görülmesi gerektiğini savunmakta ve sosyal ile çevresel koşulların yeniden düzenlenmesine dikkat çekmektedir.

Bu doğrultuda şekillenen ve insan popülasyonundaki nörolojik farklılıkların doğal bir çeşitlilik olduğunu vurgulayan nöroçeşitlilik (zihinsel çeşitlilik) kavramı, son yıllarda iş dünyasında giderek daha popüler bir hale gelmiştir (LeFevre-Levy vd., 2023). İş dünyasının yanı sıra akademik yazında da giderek daha fazla yer bulan nöroçeşitlilik kavramı; otizm spektrum bozukluğu (OSB), dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB), disleksi, disgrafi, dispraksi, diskalkuli ve Tourette sendromu (Hendrickx, 2010; Walters, 2024) gibi nörolojik veya gelişimsel farklılıklara sahip bireylerin topluma kazandırılması için bir bağlam ortaya koymaktadır. Çünkü bu bireyler, toplumda çoğunlukla “dezavantajlı/engelli” olarak etiketlenmiş/damgalanmıştır. Bu durum ise nöroçeşitli bireylerin sosyal hayatlarında ve iş yaşamlarında fırsat eşitsizliklerine, çeşitli önyargılara maruz kalmalarına ve dışlanmalarına yol açmıştır (LeFevre-Levy vd., 2023). Dolayısıyla nöroçeşitli bireylere yönelik farkındalığın artırılması ve sahip oldukları farklılıkların toplum tarafından kabul edilmesine yönelik bir anlayışın geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü böyle bir anlayış, onların potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için uygun bir ortam sunabilmesinin yanı sıra, bireysel çeşitliliğin sağladığı/sağlayacağı değeri, toplum ve iş dünyası açısından dikkate alınması gereken bir avantaja dönüştürebilir.

Nöroçeşitlilik hareketinin sağladığı bu yenilikçi bakış açısı, birçok sektörde rekabet avantajı elde etmenin bir yolu olsa da bu fırsatların değerlendirilmesi, farkındalık oluşturacak politikaların ve kapsayıcı uygulamaların geliştirilmesine bağlı olacaktır. Örneğin, CIPD (Chartered Institute of Personnel and Development) tarafından yapılan bir araştırma, insan kaynakları profesyonellerinin %72’sinin insan yönetimi uygulamalarında nöroçeşitliliği dikkate almadığını, %17’sinin ise bu konuda bilgi sahibi olmadığını ortaya koymaktadır. Toplumda nöroçeşitli bireylerin önemli bir oran oluşturduğu düşünüldüğünde, işletmelerin bu bireylerin güçlü yanlarını yeterince değerlendirmemesi, değerli bir yetenek havuzunun gözden kaçmasına yol açmaktadır (CIPD, 2018). Ayrıca dünya nüfusunun %15-20’sinin nöroçeşitli bireylerden oluştuğu tahmin edilmesine karşın, bu grubun iş gücüne katılım oranları hala oldukça düşüktür (Doyle, 2020; Wong ve Balsler, 2020). Bu durum, işyerinde nöroçeşitlilikle ilgili politikaların geliştirilmesinin önemini daha da artırmaktadır. Bazı şirketler, nöroçeşitli yeteneklere daha iyi erişim sağlamak amacıyla insan kaynakları süreçlerini yeniden düzenlemeye başlamıştır. Harvard Business Review’a göre,

nöroçeşitliliği benimseyen şirketler, özellikle problem çözme, yaratıcılık ve yenilikçilik gibi alanlarda önemli rekabet avantajları elde etmektedir (Austin ve Pisano, 2017).

Nöroçeşitliliği benimseyen örgütlerin elde ettiği rekabet avantajları dikkate alındığında, Türkiye’de nöroçeşitli bireylerin iş gücüne katılımını artırmak amacıyla kapsayıcı insan kaynakları politikalarının geliştirilmesi/değerlendirilmesi gereklidir. Çünkü geliştirilecek bu politikalar, söz konusu bireylerin yetenek ve potansiyellerinin etkin/etkili bir şekilde kullanılabilmesine katkı sağlayabilir. Aynı zamanda ülkenin ekonomik anlamda kalkınmasına katkı sağlayacak nitelikli iş gücünün desteklenmesine bir zemin hazırlayabilir. Ancak Türkiye’de otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin iş gücüne katılım oranı oldukça düşüktür. Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) verilerine göre, yalnızca 100 otizmlili birey kayıtlı olarak istihdam edilmektedir; bu oran toplam otizmlili bireylerin % 1’inin altında kalmaktadır. Buna karşılık, İngiltere’de otizmlili bireylerin istihdama katılım oranı %22’dir. Bu fark, Türkiye’de otizmlili bireylerin yeteneklerinin yeterince tanınmadığı/farkına varılmadığı ve istihdam süreçlerinin desteklenmediğini göstermektedir (Headline, 2024; İŞKUR, 2019). Her ne kadar veriler böyle bir durumu işaret etse de Türkiye’de iş gücü piyasasında örnek teşkil eden girişimler de mevcuttur. Nitekim Eker Süt Ürünleri’nin 2018 yılında iki otizmlili bireyi istihdam ederek başlattığı uygulama, 2025 itibariyle 13 çalışana ulaşmıştır. Çalışanların çoğu operasyonel görevlerde (paketleme, ambalaj ve ayıklama) yer alırken, bir birey veri girişi sorumlusu olarak çalışmaktadır. Bu model, otizmlili bireylerin iş hayatına entegrasyonu için etkili bir örnek teşkil etmekte ve kapsayıcı istihdam politikalarının önemini vurgulamaktadır (Otizmlili Bireyler İş Gücünde, 2025a, Otizmlili Bireyler İş Gücünde, 2025b). Bu örnek, Türkiye’de otizmlili bireylerin iş gücüne dâhil edilmesini artırmaya yönelik model uygulamalarının geliştirilmesi gerektiğini ve bu alandaki potansiyelin henüz tam anlamıyla değerlendirilemediğini göstermektedir.

İşgücüne dahil edilmesi gereken gruplar arasında yer alan, özellikle otizm spektrum bozukluğu ile dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğuna sahip nöroçeşitli bireylerin işgücüne katılımda çok sayıda engelle karşılaştığı bilinmektedir (Garrison vd., 2023). Bu zorluklar arasında ulaşım sorunları, iletişimdeki güçlükler, başkalarının deneyimleriyle ilişki kuramama ve iş yerinde sunulan görevlerdeki hızlı değişimlere uyum sağlayamama gibi konular öne çıkmaktadır (Garrison vd., 2023; Tomczak ve Kulikowski, 2023). Bu bireylerin işgücüne dâhil olmalarını engelleyen zorluklar ise toplumsal farkındalığın yeterli düzeyde olmaması, işe alım süreçlerindeki önyargılar, çalışma ortamlarının gerekli uyumlaştırmaları içermemesi ve istihdamda fırsat eşitliğini güvence altına alan politikaların etkili bir biçimde uygulanmamasından kaynaklanabilir. Bu bağlamda işyerinde dışlanmanın temel nedenlerinden biri, nöroçeşitliliğin hâlâ yeterince tanınmayan ve desteklenmeyen bir farklılık türü olarak görülmesidir (Krzeminska vd., 2019). Nöroçeşitliliğe sahip bireylerin iş hayatında yaşadığı dışlanma, yalnızca belirli duyuşal ihtiyaçlarının karşılanmamasıyla değil, aynı zamanda kapsayıcı düzenlemelerin eksikliğiyle de ilişkilendirilmektedir (Doyle ve McDowall, 2021). Nöroçeşitli bireylerin düşük istihdam oranlarının temel nedenleri, bilinçsiz önyargılar (Annabi ve Locke, 2019), işe alım süreçlerindeki sistemik önyargılar (Loiacono ve Ren, 2018) ve yüksek uyum maliyetine dair algılar (Annabi ve Locke, 2019) olarak sıralanmaktadır.

Yöneticilerin ve iş arkadaşlarının işyerindeki nöroçeşitlilik konusundaki farkındalık düzeyleri, nöroçeşitli bireyleri işe almanın fayda ve zorluklarına dair algıları, ayrıca nöroçeşitlilik uygulamalarını bilmenin avantaj ve dezavantajlarına ilişkin görüşleri nasıl etkilediği konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır (Bewley ve George, 2016; Krzeminska vd., 2019). Benzer şekilde ulusal literatürde nöroçeşitli bireylerin iş yaşamındaki deneyimlerine yönelik akademik çalışmaların yapılan literatür taraması neticesinde sınırlı olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda çalışmanın amacı; nöroçeşitlilik kavramının tanımı, kapsamı ve çalışma yaşamındaki yerinin ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmasıdır. Bunun yanı sıra işverenlerin ve çalışanların nöroçeşitliliğe ilişkin farkındalıklarının artırılmasına, kapsayıcı iş ortamlarının teşvik edilmesine yönelik öneriler geliştirilmelidir. Ayrıca çalışmanın, ulusal yazındaki literatürdeki boşluk doldurularak yol gösterici bir kaynak olması hedeflenmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Nöroçeşitlilik (Zihinsel Çeşitlilik) Kavramı

Bireyler arası farklılıkların anlaşılması ve kabul edilme biçimini dönüştüren nöroçeşitlilik (neurodiversity)¹ kavramının temelleri, 1993 yılında atılmıştır². Bununla birlikte, bu kavram ilk defa 1996 yılında nörolojik çeşitliliği konu alan bir tartışmada ifade edilmiş ve kolektif bir düşünce yapısının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. 1997 yılında ise gazeteci Harvey Blume, yayınladığı bir yazıda bu kavramdan “nörolojik çeşitlilik” (neurological diversity, neurodiversity) olarak bahsetmiştir. Blume, çalışmalarında bu terimi otizmli bireylerden oluşan bir topluluğa ve bir enstitüye atfederek kullanmıştır (Blume, 1997; Botha vd., 2024). Öte yandan nöroçeşitlilik kavramını sosyolojik bir bağlamda ele alan ilk çalışma, Singer (1999)’in yayınladığı eserle gerçekleştirilmiştir. Yayınladığı eser ve bu alana katkılarında dolayı Singer, “Nöroçeşitliliğin Annesi” olarak anılmaktadır (Harris, 2023).

Nöroçeşitlilik (neurodiversity), insanlarda doğal olarak bulunan nörolojik ve nörobilişsel farklılıktır (Legault vd., 2021: 12845). İnsanların zihinleri arasındaki doğal, sağlıklı ve değerli olarak değerlendirilmesi gereken çeşitlilik biçimidir (Walker, 2021). Biyolojik çeşitlilikle bağlantılı olan ve dünyaya/topluma karşı saygılı bir bakış açısının temsilidir (Baron-Cohen, 2019: 30). Otizm spektrum bozukluğu, dikkat eksikliği/hiperaktivite bozukluğu ve disleksi gibi gelişimsel durumların bilişsel ve duygusal farklılıklarını bir eksiklik olarak değil, insan çeşitliliğinin doğal bir yansıması olarak ele alan anlayıştır. Bunlarla birlikte bu kavramın ortaya konulması ya da benimsenmesi, nöroçeşitliliğe sahip bireylerin yaşadığı engeller, sıkıntılar ve zorlukların bir güzelleme olarak değerlendirilmemelidir (Armstrong, 2012: 10-11). Dolayısıyla herhangi bir toplumda “normal” olarak kabul edilen (nörotipik) bireylerin, nöroçeşitli (atipik) bireylerin (Kapp vd., 2013; Dobusch, 2019) farklılıklarını yalnızca kabul etmekle kalmamaları; aynı zamanda bu farklılıkları anlamaya, değer vermeye ve destekleyici bir yaklaşım benimsemeye yönelik çaba göstermelerinin önemli olduğu söylenebilir. Bunların yanı sıra; söz konusu bireylerin karşılaştıkları/karşılaşacakları engellerin azaltılması, yaşam kalitelerinin artırılması ve bireysel potansiyellerinin ortaya çıkarılmasına yönelik destekleyici ortamların/mekanizmaların oluşturulmasının gerekli olduğu ifade edilebilir. Bu noktada atılacak somut adımların da toplumdaki tüm bireyler için önem arz ettiği çıkarımında bulunulabilir.

Bu anlayıştan hareketle, söz konusu kavramın Türkçe literatürde “zihinsel çeşitlilik” olarak kullanılması ve kavramın Türkçe’ye bu şekilde kazandırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Kavramın Türkçeleştirilmesinde böyle bir tercih yapılması, salt bir çevirinin ötesinde kavramın barındırdığı mesajın Türkçe’ye uygun şekilde aktarılmasını sağlama amacını taşımaktadır. Bilindiği üzere “nöro” kelimesi sinir veya sinirle alakalı olan anlamına gelmektedir. Ancak kavramın birebir çeviriyle ifade ettiği anlamın daha çok teknik bir boyut taşıdığı belirtilmelidir. Dolayısıyla hem akademik hem de sosyal bağlamda daha etkili ve kavramın taşıdığı “öz” ile uyumlu bir ifadenin ortaya konulması önemlidir. Bu doğrultuda “nöro” kavramı yerine bireylerin öğrenme, düşünme ve algılama süreçlerindeki çeşitliliklerini de kapsamına almasından dolayı “zihinsel” kavramı daha uygun ve anlaşılabilir bir tercih olacaktır. “Çeşitlilik” kavramıyla ise bireylerin sahip oldukları “zenginliğin” daha iyi ifade edileceği düşünülmektedir. Bu çalışmada, toplumsal önyargılardan arındırılmış ve daha kapsayıcı bir anlayış geliştirilmesi amacıyla “zihinsel çeşitlilik” kavramı önerilmiş ve Türkçeye kazandırılmaya çalışılmıştır. Ancak literatürde ve günlük kullanımda “nöroçeşitlilik” kavramının hâlâ yaygın olarak tercih edilmesi sebebiyle, çalışma kapsamında “nöroçeşitlilik” kavramı kullanılmıştır.

¹ Bu çalışmada, insanın bilişsel işleyişindeki doğal çeşitliliğin vurgulanması ve söz konusu çeşitliliğin tüm insanlar için kapsayıcı bir çerçevede ele alınması amacıyla “*neurodivergence*” yerine “*neurodiversity*” terimi kullanılmıştır. Çünkü nörodiverjans (neurodivergence), belirli bireylerin toplumsal normlardan sapmasını ve bu sapmanın genellikle sosyopolitik mekanizmalar yoluyla inşa edilen bir gerçeklik olduğunu ifade etmektedir (bkz. Legault vd., 2021).

² Kavramın ortaya çıkışına yönelik literatürdeki tartışma için bkz.: Botha vd., 2024.

1.2. Nöroçeşitliliğe (Zihinsel Çeşitlilik) İlişkin Alan Yazın

Nöroçeşitlilik, Türkiye’de henüz yeni ilgi görmeye başlayan bir konudur. Nöroçeşitliliğe ilişkin literatür oldukça sınırlıdır. Söz konusu sınırlılık ise akademik yazında daha belirgin şekilde hissedilmektedir. Bu nedenle, nöroçeşitlilik üzerine çalışmak isteyen araştırmacılar için yabancı literatür taraması çoğu zaman bir zorunluluk haline gelmektedir. Bu doğrultuda, çalışmanın bu bölümünde nöroçeşitlilik konusuna ilişkin güncel kaynakları derleyen bir tablo hazırlanmış ve bu tablonun, konuyla ilgilenecek diğer araştırmacılar için başlangıç niteliğinde bir yol gösterici olması amaçlanmıştır.

Nöroçeşitliliğe ilişkin burada yapılabilecek bir literatür taraması daha önce Khan vd. (2023) tarafından yapılmıştır. Söz konusu çalışmada, son 20 yıl içinde benzer kapsam dışı bırakma istisnaları ile hareket edilerek 197 kaynağa daha kapsamlı bir tarama yapılmıştır. Bu çalışmada ise uygulanan filtreleme sonrası incelenen toplam çalışma sayısı 33 makaleden oluşmaktadır. Kullanılan tarama komutları ve anahtar kelimelerinde benzeşmeler olduğu gibi farklılaşmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmada, benzer yöntemler kullanılarak ancak Khan vd. (2023)’ün çalışmasına doğrudan bağlı olmayan, yol gösterici nitelikte bir tarama gerçekleştirilmiştir. Tarama ile hazırlanan tabloda, gerçekleştirilen taramaya bir ad, taramanın amacı ve kullanılan anahtar kelimeler ile çıkan sonuçlarda nelerin göz ardı edildiği veya göz önünde bulundurulduğu ifade edilmiştir).

Tablo 1. Nöroçeşitlilik Okuma Listesinde Kullanılan Tarama Yöntemi

Tarama Bilgisi ve Tekniği	Taranan Alan ve Kapsamı
<p>-Tarama A (Scopus)</p> <p>-Aramada kullanılan komut: hr or “human resources” or “diversity management” and “neurodiversity” or “neurodiverse” or “neurodivergent”</p>	<p>-Makale başlığı, özet ve anahtar kelimelerde taranmıştır.</p> <p>-Sıralama yeniden eskiye doğru yapılmıştır.</p> <p>-Ücretsiz erişilebilen kaynaklar listelenmiştir.</p> <p>-İKY-Nöroçeşitlilik bağı olmayan çalışmalar göz ardı edilmiştir.</p> <p>-Sosyal bilimler sahasında olmayan, sağlık bilimleri ve psikoloji odaklı çalışmalar göz ardı edilmiştir.</p> <p>-Listelenen 30 çalışma incelenmiştir. 30. Çalışma ile 2023 yayın yılına erişilmesi ve doyumluğa ulaşması neticesinde inceleme sonlandırılmıştır.</p>
<p>-Tarama B (Web of Science)</p> <p>-Dizinin arama motoru arayüzü nedeniyle, komut arayüz aracılığıyla girildi. Listelenen çalışmaların, “hr” veya “human resources” veya “diversity management” ve “neurodiversity” veya “neurodiverse” veya “neurodivergent”; anahtar kelimelerinin bulunduğu çalışmalar olması sağlandı.</p>	<p>-Makale başlığı, özet ve anahtar kelimelerde taranmıştır.</p> <p>-Sıralama en alakalı olandan daha az alakalı olana doğru yapılmıştır.</p> <p>-Ücretsiz erişilebilen kaynaklar listelenmiştir.</p> <p>-Yayın yılı 2024 olanlar ile kısıtlanmıştır.</p> <p>İKY-Nöroçeşitlilik bağı olmayan çalışmalar göz ardı edilmiştir.</p> <p>-Sosyal bilimler sahasında olmayan, sağlık bilimleri, psikoloji odaklı ve eğitim bilimleri çalışmaları göz ardı edilmiştir.</p> <p>-Listelenen 30 çalışma incelenmiştir. Listenin 11. Sıradaki çalışmasından sonraki 19 çalışmanın, İKY-Nöroçeşitlilik konusundan bağımsız olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda, doyumluk oluştuğunda inceleme sonlandırılmıştır.</p>

Yukarıda belirtilen tarama yöntemleri sonucunda, insan kaynakları yönetimi (İKY) ve nöroçeşitlilik alanlarına ilişkin öne çıkan ve erişilebilir kaynakların derlenerek yol gösterici bir liste oluşturulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, çalışma aynı zamanda alandaki araştırmacılar için bir okuma rehberi işlevi görmektedir.

Tablo 2. Nöroçeşitliliğe İlişkin Önemli Kaynaklar

Yazar / Kaynak	Çalışma Hakkında
Southey vd. (2024) ^{1, a}	Otizmlı bireylerin istihdamına ilişkin yapılan çalışmaların nitel analizidir. Dünyada yayınlanan 32 farklı nitel analiz çalışması incelenmiştir. Çalışmaların 16'sı ABD, 6'sı Birleşik Krallık ve 5'i Avustralya'da yapılmıştır. Çalışmaların çoğunluğu sağlık ve eğitim bilimlerinde. Çalışmalardan 7 tanesinde otizmlı yazar katılımı sağlanmıştır. Çalışmaların 20'si 2020 yılı ve sonrasında aittir.
Lup ve Canonico (2024) ^{2, a, b}	Çalışmada, işe alım süreçlerinde çalışanların diğer adaylara referans olmasının önemi ortaya koyulmaktadır. Akabinde, nöroçeşitlilik kapsamında değerlendirilen otizmlı bireylerin işe alımlarında, diğer çalışanların, otizmlı bireyleri tavsiye etme istekliliği üzerine yapılan karma yöntemli bir araştırmadır. Bu yönde bir araştırmadan önce yapılmadığı belirtilmektedir. Çalışma bu alandaki boşluğu doldurmak ve ilgililerine uygulanabilir tavsiyeler sunmaktadır.
Branicki vd. (2024) ^{3, a, b}	Çalışmada, nöroçeşitli bireylerin İKY alanında desteklenmesi ve bunun önemi belirtilmiştir. Ulusal bağlamda 25.000'den fazla kişiyi kapsayan işgücü anketleri kullanılmıştır. Nöroçeşitlilerin istihdam durumu, güvencesiz istihdam durumları, eksik istihdam, iş süresi ve saatlik ücretler incelenmiştir. Sonuçlara göre nöroçeşitliler, nörotipiklere göre iki kat fazla güvencesiz, on kat daha fazla geçici istihdam edilmektedir. Çalışmada esnek çalışma uygulamalarının nöroçeşitli bireylere olumlu etkisi ifade edilirken İKY'ye bu noktada düşen rolün önemi ifade edilmektedir.
Hennekam ve Folmer (2024) ^{4, a}	Çalışmada, nöroçeşitliliğe dair teorik bilgiyle-uygulama arası boşluğa dikkat çekilmektedir. Her ne kadar bilim insanları nöroçeşitlilik konusuna son dönemlerde işaret ediyor olsa da birçok kuruluştaki nöroçeşitlilik için uygulanan politika ve uygulamalar zaten mevcuttur. Bu çalışma ile, doyum noktasına erişinceye kadar internet sayfaları üzerinden Bank of America, Dell Technologies, Google, IBM, Microsoft ve SAP gibi şirketlerin nöroçeşitlilik programları incelenmiştir. Yapılan inceleme İKY açısından oryantasyon, entegrasyon ve elde tutma, işgücü tedarik, iş tasarımı ve esnek çalışma seçenekleri ile uzaktan çalışma başlıkları altında düzenlenmiştir.
Rollnik-Sadowska ve Grabińska, (2024) ^{5, a, b}	Çalışma, bibliyometrik analiz ve yapılandırılmış incelemeyi birleştiren hibrit bir araştırma yöntemine sahiptir. SCOPUS'ta yer alan sosyal bilimler alanındaki yayınlar incelenmiştir. İnceleme ile, nöroçeşitliliği insan sermayesi yönetimiyle ilişkilendiren araştırma eksikliği ortaya konmuştur. Araştırma sonuçlarına göre, nöroçeşitli bireylere uygun yönetim stratejileri ile katkıda bulunulabildiği görülmektedir.
Ezerins vd. (2024) ^{6, a}	Organizasyonların nöroçeşitli çalışanları işe alma konusundaki ilgilerinin ve buna paralel otizm ve istihdam üzerine araştırmaların artışına dikkat çeken çalışma; engellilik çalışmaları otizm, endüstriyel ilişkiler, yönetim ve rehabilitasyon alanlarında otizm ve istihdam üzerine yapılan araştırma ve teorileri hep birlikte eleştirmek, değerlendirmek ve bütünleştirmek hedefine sahiptir. Çalışmada aynı zamanda otizmlı bireylerin istihdam sürecinde karşılaştığı engeller ile kolaylaştırıcı uygulamalar ifade edilerek bu husustaki tavsiyelerini ilgililerine sunmaktadır.
Bölte vd. (2024) ^{7, a, b}	Çalışma, nöroçeşitli bireylere ilişkin kariyer planlama kapsamında değerlendirilebilecek bir kariyer rehberliği uygulamasının nispeten yeni bir alan olduğu görüşündedir. Bu kapsamda nöroçeşitli bireylerin istihdamını olumlu yönde etkilemek ve kariyer yollarını desteklemek için kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada 78 makale üzerinden paydaşlar, nöroçeşitli bireyler ve danışmanlar gibi aktörler hakkında bilgiler sağlanmıştır. Bu kapsamda 9 ana tema ortaya çıkarılmıştır. Bunlar, kariyer rehberliği uygulamaları, istihdam öngörücüleri, istihdam müdahaleleri, çeşitli istihdam biçimleri, iş engelleri ve kolaylaştırıcılar, güçlü yönler ve zorluklar, kişi-iş uyumu, meslek ve sektör uyumu ile istihdam sonuçlarıdır. Çalışmada, kendinden önceki bir çalışmanın teorik modelini kullanmış ve kendinden sonraki araştırmaların gündeminin haritalandırılması amaçlanmıştır. Bu çalışmayla araştırmacılar ve uygulayıcılar nöroçeşitli bireyler için sürdürülebilir, yüksek kaliteli ve tatmin edici kariyerleri teşvik etmeye çağrılmaktadır.
Kersten vd. (2024) ^{8, a, b}	Çalışmada, nöroçeşitli grupların güçlü yönlerinin tanımlanması, bunların kullanılması ve geliştirilmesine yönelik bir İKY yaklaşımının alanda ne kadar amaçlandığı, uygulandığı ve algılandığı araştırılmıştır. Araştırma için 15'i İK profesyoneli, 4'ü nöroçeşitli çalışan amiri, 11'i nöroçeşitli çalışan olan 30 katılımcı ile görüşülmüştür. Çalışmayla nöroçeşitli bireylerin güçlü yönlerine dayalı İKY yaklaşımının, örgütsel kültürün kapsayıcılığı açısından olumlu yönleri ve bu kurgunun ortaya çıkarabileceği zorluklar vurgulanmıştır.
Drader-Mazza vd. (2024) ^{9, a}	Çalışmada nöroçeşitli çalışanlar kapsamında değerlendirilebilecek olan otizmlı bireylerin (otizmlı yeteneklerin) şirketler tarafından işgücü tedariki kapsamında değerlendirilmesine yönelik yatırımlar yaptığı fakat bu çabaların henüz emekleme aşamasında sayılacağı belirtilerek, bu kapsamda, kişi-çevre uyumu teorisi ile çifte empati problemi temel alınmaktadır. Nöroçeşitlilik istihdam programlarının otizmlı çalışanlar ile işe alım yapan organizasyonlar arasında karşılıklı anlayış ve uyumu nasıl sağladıkları araştırılmıştır. Şirketlerin bu aşamada hizmet aldıkları üçüncü taraf olan nöroçeşitli yetenek danışmanlarının rolleri incelenmiştir.

	Nitel yöntemlerle gerçekleştirilen görüşmelerin ardından, üçüncü taraf olan nöroçeşitli yetenek danışmanlarının işe alım, seçme ve sosyalleşmeyle ilgili yapı ve süreçlerinin işverenler ve çalışanlar için faydalı olacağı belirtilmiştir.
Khan vd. (2023) 10, a	Çalışmada, nöroçeşitliliğin yönetim ve organizasyon çalışmaları literatüründe genellikle ihmal edildiği, göz ardı edildiği veya değersiz görüldüğü belirtilerek, son dönemlerde nöroçeşitlilik üzerine uygulamaların ve nöroçeşitliliğe dair faydalardan yararlanmaya yönelik çabalar ile işgücü tedarigi girişimlerinin tetiklendiği ifade edilmektedir. Fakat buradaki teorik çerçeve ve ampirik çalışmaların eksiliği uygulamaları zayıflatmaktadır. Çalışma ile bu boşluğun giderilmesi adına, işgücü tedarigi yapılandırarak nöroçeşitli bir işyeri yaratma, gelişim-katılım uygulamalarını dikkatli şekilde uygulayarak ters ayrımcılık algılarını yönetip kapsayıcı bir işyeri oluşturma ve adil bir denetim ile kapsayıcı bir işyerinin faydalarını kullanarak organizasyonel sonuçları iyileştirmeye dair teorik bir çerçeve sunulmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda daha öncesinde ele alınan nöroçeşitlilik çalışmalarına ilişkin bir tarama gerçekleştirilmiştir.
Ratten (2024) 11, b	Çalışma ile nöroçeşitliliğin tedavi edilmesi gereken bir hastalık gibi görülmesi değil, bir zenginlik olarak değerlendirilmesi gerektiği belirtilir. İşgücünün önemli bir kısmı nöroçeşitlilerden oluşmaktadır. Nasıl ki toplumda yaş, cinsiyet, sosyo-demografik birtakım kategorizasyonlar varsa aynı şekilde nöroçeşitliliğin de bir kategori olarak değerlendirilmesi ve yönetilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu noktada İK yöneticilerine “kapsayıcı liderlik” davranışı ile karar alma süreçlerinde de çeşitliliğin dâhil edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Nöroçeşitliliğin çalışma hayatına ve iş/yaşam dengesi konularında yönetimin kapsayıcı uygulamalarını kolaylaştırıcı yönü vurgulanmaktadır.
Johnson ve Ahluwalia (2024) 12, b	Çalışma bir vaka analizidir. Cerrahi eğitim pozisyonuna başvuran bir asistan doktorun yaşadığı sorunun, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu teşhisine kadar ona yaşattığı problemleri ele almaktadır. Akabinde, nöroçeşitli olarak tanımlanabilecek bu durumun, bir hastalık gibi değil bir farklılık gibi görülerek, ilgili nöroçeşitli bireyin toplum, çevre ve işine uyumunun sağlanması için yapılabilecekler ifade edilmektedir. Çalışma, nöroçeşitli bireylerin nörotipik dünyada uyum sağlama yolunda özellikle iş dünyasında, ki bu çalışmada sağlık çalışanları örneği araştırılmıştır, ilaç almalarına gerek kalmadan çalışabildikleri bir gelecek hayali umuduyla tamamlanmaktadır.
Anthun, Håland ve Lillefjell (2024) 13, b	Çalışmada Norveç’te belediyelerin sağlık hizmetlerini sunmada İK yönetimi ve dijital veri kullanımının önemi ortaya konmaktadır. Fakat çalışma ile, Norveç’teki belediyede İKY’nin veri odaklı karar almada geride kaldığı ve sağlık sektöründe de İK analizlerinin kullanımının sınırlı olduğu görülmektedir. Çalışma için İK departmanı ve belediye yönetimi ile sağlık hizmetinde çalışan 14 kişi ile görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, hizmetler ile İK arasındaki kopukluk, zayıf veri kültürü ve çeşitli paydaşları içeren İK ve karar alma süreçlerinin bahsedilen sorunlara yol açtığı görülmüştür.

*Üst simgede bulunan sayılar; sıra numarası için, harfler ise hangi taramada ilgili kaynağa ulaşıldığını göstermek içindir.

Tablo 2 incelendiğinde, nöroçeşitliliğe ilişkin çalışmaların gerek nicelik gerekse nitelik açısından gelişime açık olduğu görülmektedir. Tablo oluşturulurken birçok dizinden yararlanma imkânı bulunmasına karşın, sosyal bilimler alanında yaygın biçimde tercih edilen iki temel dizinde gerçekleştirilen tarama yeterli kabul edilmiştir. Bunun temel nedeni, yapılan taramalarda belirli bir noktadan sonra elde edilen sonuçların konu ile doğrudan ilişkili olmaktan uzaklaşması ve bu durumun literatürde doygunluğa ulaşıldığını göstermesidir. Nitekim daha önce yapılan taramada da konunun özellikle sağlık bilimleri ve eğitim bilimleri alanında çalışıldığı görülmüştür (Khan vd., 2023: 1344). Yukarıdaki tabloda hem a hem de b taraması ile erişilen 5 farklı araştırma bulunmaktadır. Khan vd. (2023)’ne göre çalışmaların sayısında yıllık ortalama bazda artış olduğu gözlenebilmektedir. Tıpkı Khan vd. (2023)’nin çalışmasında olduğu gibi bu çalışmada da “nöroçeşitlilik, çalışma yaşamı ve insan kaynakları yönetimi” alanlarında çalışmaların filtrelenmesi için özel çaba gösterilmesi gerekebilmektedir.

Bu çalışmadan sonra yapılacak araştırmalarda, nöroçeşitliliğe ilişkin araştırma yapanlar üzerinden başka bir inceleme yapılabileceği gibi, benzer taramalar benzer yöntemlerle yinelenerek, nöroçeşitliliğin İKY alanındaki ilerleyişi gözlemlenebilir. Çalışmanın bu kısmında oluşturulan tablo, bir bibliyometrik analiz olma çabası taşımamaktadır. Burada amaç, insan kaynakları yönetiminde nöroçeşitlilik konusunun henüz yeni yeni dikkat çekmeye başladığı göz önünde bulundurulurken, mevcut durumun araştırmacılara sunmaktır. Bu alanda ayrıca bibliyometrik bir çalışma yapılmış ve konuya ilişkin literatürün sistematik bir şekilde incelendiği görülmüştür (Ertek, Kaplan, Özkul ve Özdemir, 2025).

2. Kuramsal Çerçeve

Nöroçeşitli bireylerin normal/iş yaşamlarında çeşitli zorluklarla ya da ön yargılarla karşılaşması, potansiyellerini ortaya çıkarmalarını zorlaştırabilir. Bu bireylerin toplum bağlamında bir değer olarak kabul edilmesi ise onların mutluluklarına ve yaşam kalitelerine katkı sağlayabilir. Dolayısıyla söz konusu bireylerin anlaşılması ve desteklenmesi, sadece etik bir zorunluluk olarak düşünülmemelidir. Nitekim Nöroçeşitlilik Yaklaşımı'na göre de bireylerin sahip oldukları nörolojik farklılıklar; bir hastalık olarak değil, çeşitliliğin olağan parçası olarak değerlendirilmelidir (Singer, 1999; Walker, 2021). Bu bağlamda, toplum ve bireylerin çabalarının nöroçeşitli bireylerin normalleştirilmesine yönelmemesi gerektiği söylenebilir. Bunun yerine, bu çabaların onların güçlü yönlerini destekleyebilecek ve ihtiyaçlarına uygun ortamlar geliştirmeye odaklanabileceği ifade edilebilir. Çünkü bu bireyler, sahip oldukları farklılıklarıyla toplumsal zenginlik kaynağı olarak değerlendirilebilir. Nitekim farklı kuramlar, nöroçeşitliliği diğer yönleriyle ele alabildiğinden, bu olgunun daha anlamlı bir biçimde değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Ayrıca bu kuramlara yer verilmesi, nöroçeşitliliğe yönelik yapılacak akademik çalışmalar için bütüncül bir değerlendirme ve karşılaştırma olanağı sunmaktadır. Verilen örnekler de söz konusu kuramların eğitim, iş yaşamı ve sosyal ilişkiler gibi gündelik bağlamda nasıl uygulanabileceğini belirterek çalışmaya katkı sağlamaktadır. Bu doğrultuda literatürde nöroçeşitli bireyleri konu alan çalışmalarda kullanılan ve kullanılabilecek kuram ve yaklaşımlara aşağıda yer verilmiştir.

Damgalama Kuramı; Goffman (1963) tarafından ortaya atılmıştır. Bu kurama göre damgalanmış bireyler, sosyal destek ve damgalanmalarının bir sonucu olarak yaşadıkları stres ve sosyal dışlanma gibi olumsuz durumlarla başa çıkmak için kendilerine yakın bireylere yönelirler (Ragins vd., 2007: 1106). Dolayısıyla bu teori, çeşitlilik ve ayrımcılığın incelenmesinde önemlidir. Çünkü damgalanan ve damgalayanlar açısından bir bakış açısı sağlar. Damgalama ise bireysel özelliklerle/farklılıklarla ilişkilendirilen olumsuz bir durumdur. Bireylerin sosyal kimliğini olumsuz yönde etkiler, onları diğerleri nezdinde itibarsız duruma düşürür ve toplumda değersiz olarak görülmelerine neden olur (Ali vd., 2024: 245; Turnock vd., 2022: 77). Bununla birlikte damgalanan bireyler hakkındaki olumsuz durumlar, her ne kadar doğru olmasalar da damgalayan bireylerin genel inançlarına ya da kültürel stereotiplere göre oluşur (Jacobs ve Quinn, 2022: 7). Örneğin hiperaktif, otizmlili ya da dikkat eksikliği bulunan bir birey, sosyal ilişkilerinde zorluk yaşayabilir. Ancak bu durum o bireyin sahip olduğu zekâ düzeyini ve yeteneklerini yansıtmayabilir. Fakat bir toplum özelinde söz konusu bireylere yönelik negatif basmakalıp düşüncelerin bulunması söz konusu olduğunda olumsuz yönde nitelendirilmelerine neden olacak durumlar ortaya çıkabilir. Bu durum da onların çeşitli sorunlar (anksiyete, depresyon, arkadaş edineme vb.) yaşamalarına (bkz. Accardo vd., 2024; Gelbar vd., 2014) sebep olabilir.

Sosyal Kimlik Kuramı; Tajfel ve Turner (1979) tarafından yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konulmuştur. Bu kurama göre bireyler, kendilerini ve diğer insanları, farklı gruplar içerisinde (cinsiyet, yaş grubu vb.) sosyal kategorilere göre sınıflandırma eğilimindedirler (Ashforth ve Mael, 2004: 134-135). Dolayısıyla içerisinde buldukları sosyal grup (örn. otizmliler, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olanlar vb.) bağlamında tanımlanır ve bilinirler (Akgündüz, 2021: 159). Bireyler, bu sınıflandırmalar dikkate alındığında kendi çabalarıyla ya da içerisinde buldukları grubun stratejileriyle olumlu kimlik kazanma arayışındadırlar (Perry vd., 2021: 801). Fakat toplumsal anlamda olumsuz algıya sahip olan gruplardan da uzak durmak isteyebilirler (Baykal, 2018: 166). Bu doğrultuda nöroçeşitli bireylerin farklılıkları, onların toplum nezdinde dışlanmalarına veya "normal" bireylerden farklı değerlendirilmelerine neden olsa da sosyal kimlik teorisi, bu durumu dönüştürebilmelerine imkân sağlayabilir. Yani bu bireyler, sosyal olarak dışlanmak yerine birbirlerine grup içi destek verip; aidiyetlerini artırarak, toplumsal kimliklerini pekiştirebilirler. Dolayısıyla bireylerin sahip oldukları nörolojik farklılıklar, olumsuz bir durumdan ziyade anlamlı bir duruma dönüşebilir.

Gruplar Arası Temas Kuramı; Allport (1954) tarafından ortaya atılmıştır. Bu kuram, farklı gruplardan (çoğunluk ve azınlık gruplar) bireyler arasındaki etkileşimin önyargıyı azaltarak grup ilişkilerini iyileştirebileceğini ileri sürer. Bu bağlamdan hareketle oluşturulan temas hipotezi,

önyargı ve damgalamanın azaltılmasında temasın etkili olabileceği belirli koşulların sağlanması gerektiğini vurgular (Allport, 1954; Ali vd., 2024: 245). Nöroçeşitlilik bağlamında değerlendirildiğinde ise nöroçeşitli bireylerle temas kurulmasıyla birlikte diğer bireylerin onlara karşı daha olumlu tutumlar geliştirmesine imkan sağlanabilir (Schuck ve Fung, 2024). Söz konusu temas süreçleri ise geleneksel temas yaklaşımlarıyla birlikte çağdaş temas yaklaşımlarını (dolaylı, sanal ve hayali) da kapsar (Dovidio vd., 2017: 608). Örneğin eğitim alanında, nöroçeşitli öğrencilerin ortak etkinliklerde/faaliyetlerde bir araya getirilmesi, onların güçlü yönlerini tanımalarına ve bu sayede diğer bireylerin önyargılarının azalmasına imkan sağlayabilir. İş yerlerinde ise düzenlenebilecek farkındalık eğitimleriyle, nöroçeşitli çalışanlarla kurulan iş birlikleri, çalışanlarda empati ve ekip bağlarını geliştirebilir. Aynı zamanda sanal platformlarda (sosyal ağlar, sanal gerçeklik sistemleri vb.) oluşturulabilecek etkileşim ortamlarıyla, bu bireylerin deneyimlerinin anlaşılması kolaylaştırılabilir. Dolayısıyla toplumsal algının olumlu yönde dönüştürülmesine de katkı sağlayabilir.

Planlı Davranış Kuramı; Ajzen (1991) tarafından geliştirilmiştir. Bu kurama göre bireyin davranış değişikliği yapmasının temel nedenlerinden biri, var olan niyetidir. Bireyin sahip olduğu niyet, onun bir davranışı gerçekleştirmesine yönelik isteğini/arzusunu yansıtır (Ajzen, 1991). Örneğin bir çalışanın nöroçeşitli meslektaşısıyla yapacağı iş birliğinin çalışma ortamındaki verimliliği artırabileceğine yönelik olumlu tutumu, işyerinde kapsayıcı davranışlar sergileme niyetini etkileyebilir. Aynı zamanda “normal” bir bireyin nöroçeşitliliğe sahip bireylerle iletişim kurmasının onun sosyal çevresi tarafından onaylanacağına inanma derecesi, bireyin etkileşim kurma niyetini şekillendirebilir. Bunlarla birlikte “normal” bir öğrencinin nöroçeşitliliğe sahip bir arkadaşıyla birlikte aynı ödev grubuna dâhil olmasının kendi bireysel ve sosyal deneyimi açısından yararlı olacağına yönelik düşüncesi, katılımına yönelik tutumuna olumlu yönde katkı sağlayabilir.

Nöroçeşitliliğe sahip bireylerle ilgili yukarıda değinilen kuramların yanı sıra; Etiketleme Teorisi (Becker, 1963), Ekolojik Sistemler Teorisi (Bronfenbrenner, 1979), Kaynak Temelli Yaklaşım (Barney, 1991), Belirsizlik Yönetimi Teorisi (Lind ve Van den Bos, 2002), İnsan Hakları ve Sosyal Adalet Yaklaşımları (United Nations, 2006), Sosyal Bilişsel Kariyer Kuramı - Kariyer Öz Yönetimi (Lent ve Brown, 2013), Engelliliğin Sosyal Modeli (Oliver, 1990; Oliver, 2013) ve Çift Yönlü Empati Problemi (Milton, 2012) gibi kuram ve yaklaşımlar da kullanılabilir.

3. Çalışma Hayatında Nöroçeşitlilik

Nöroçeşitli bireyler, iş yerinde değerli olabilecek farklı beceri ve yeteneklere sahiptir. Ancak birçok örgüt/kurum, bu bireylerin sağlayabileceği potansiyel faydaları, henüz tam anlamıyla benimsememiştir. Küresel nüfusun yaklaşık %15 ila %20'sinin nöroçeşitli bireylerden oluştuğu tahmin edilmektedir. Bu oran, nöroçeşitli bireylerin azınlık olarak algılandığı anlamında değerlendirilebilir (Doyle, 2020: 112). Buna rağmen, bu bireylerin yalnızca onda biri iş gücüne katılabilmektedir (Szulc vd., 2021; Narenthiran vd., 2022). Nöroçeşitlilik genellikle duyuşal aşırı yüklenme (bir veya birden fazla duyunun aşırı uyarılması) ve benzersiz kişilerarası özellikler gibi durumlarla ilişkilendirilmektedir. Bunun gibi durumlar, çoğu zaman iş yerlerinde olumsuz tutumlara ve yanlış anlaşılmalara yol açmaktadır (Flower vd., 2019). Bu zorlukların temelinde, toplumsal normallik algısının oluşturduğu beklentiler ve nöroçeşitli bireylere yönelik yaygın yanlış stereotipler yatmaktadır. Bu bireyler, genellikle ayrımcılık ve önyargıya maruz kalmakta, bu da iş dünyasında karşılaştıkları engelleri daha da artırmaktadır (Howlin, 2013; de Beer vd., 2014; Khan vd., 2023). Bu durum ise iş yerlerinde kapsayıcılık politikalarının önemini ortaya koymakla birlikte, nöroçeşitli bireylerin potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri bir ortam oluşturulmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Nöroçeşitliliğin istihdam bağlamında ele alınması ise nispeten yeni bir araştırma alanıdır. Sürdürülebilir şekilde nöroçeşitli çalışanların istihdamı ve nasıl yönetileceği hakkında çok az şey bilinmektedir. Bu noktada yapılan araştırmalar ise temelde şunlara odaklanmıştır. Nöroçeşitli bireylerin karşılaştığı istihdam engelleri (Krzeminska vd., 2019), yöneticilerin nöroçeşitli çalışanları işe almaya yönelik tutumları (Remington ve Pellicano, 2019), nöroçeşitli bireylerin işe

alım deneyimleri (Davies vd., 2023), nöroçeşitli bireyler için kapsayıcı uygulamalar (Coplan vd., 2021; Khan vd., 2023) ve bunlara ek olarak, nöroçeşitli istihdamının üstün ve zayıf noktalarına değinmişlerdir (Krzeminska vd., 2019; Ali vd., 2023).

Nöroçeşitlilik, yalnızca bireylerin iş hayatındaki varlığını artırmakla kalmayıp, ekonomik ve toplumsal düzeyde de önemli katkılar sağlayabilecek potansiyele sahip bir yaklaşımdır. Azalan iş gücü kaynakları ve artan iş gücü talepleri göz önüne alındığında, nöroçeşitli bireylerin iş hayatına dâhil edilmesinin, toplum ve iş dünyası açısından stratejik bir gereklilik haline geldiği söylenebilir. Bu noktada özellikle Avrupa ülkeleri ve ABD için yaşanan nüfus ve daralan iş gücü bağlamında, mevcut iş gücü kaynaklarının etkili bir şekilde yönetilmesi kritik öneme sahiptir. Bununla birlikte nöroçeşitli bireylerin iş gücüne dâhil edilmesi yalnızca operasyonel etkinliği artırmasının yanı sıra kurumsal imajın olumlu yönde gelişmesine de katkı sağlar (Whelpley ve Perrault, 2021; Go Jefferies ve Ahmed, 2022). Bu konuda yapılan diğer araştırmalar da otizm içindeki alt grupların olağanüstü yüksek zekâ seviyeleri sergileyebileceğini gözlemlemiştir (Krumn vd., 2015). Birtakım örgütler/kurumlar da inovasyonun çoğunlukla çeşitli ve benzersiz özelliklere sahip bireylerden kaynaklandığını fark ederek, ekip çalışmasında yenilikçilik ve üretkenliği artırabilecek otizmlili bireylerin ekiplere dâhil edilmesini savunmaktadırlar (Vogus ve Taylor, 2018). Ayrıca örgütler, iş yerinde otizme yönelik güçlere dayalı bir yaklaşım benimsemeye karar verdiklerinde, onlara rekabet avantajı sağlayabilecek işlere benzersiz nitelikler getirebilirler (Whelpley vd., 2021). Ancak bununla birlikte, iş yerlerindeki anlayış ve destek eksikliği çoğunlukla nöroçeşitli bireylerin yetersiz istihdamıyla sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla bu kaynaklar, işe alım uygulamalarında nöroçeşitli eşitliğinin eksikliğiyle birlikte nöroçeşitli bireyler için “ofis”, “hibrit” ve uzaktan olmak üzere farklı çalışma modelleri ile devam eden desteğe katkıda bulunmaktadır (Yarde, 2024: 1). Waisman vd. (2019) de işveren tutumlarının potansiyel bir istihdam engeli oluşturduğunu vurgulamaktadır. İşverenler sadece dezavantajlı bireylerin özel ihtiyaçları olduğunu düşünerek işe almayı bir maliyet unsuru olarak görmektedirler. Ancak tüm çalışanların özel ihtiyaçları olduğunu ve dolayısıyla dış ortamda veya işin yürütülme tarzında çeşitli düzenlemeler yapılmasının; yalnızca dezavantajlı bireylere özgü olmadığını da dikkat çekmektedirler. Bu nedenle, otizmlili bireylerin işgücüne entegrasyonunu, özellikle işverenlerin bu tür yetenekleri etkili bir şekilde işe alma ve elde tutma konusunda karşı karşıya kaldığı artan zorluklar göz önünde bulundurulduğunda, örgütsel bir bakış açısından incelemek zorunludur (Vogus ve Taylor, 2018). Bu konuda literatürde sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır; özellikle nöroçeşitli bireylerin istihdamına odaklanan çalışmalar, elde edilen bulguların, istihdamın bu bireylerin sağlık ve refahı üzerinde önemli etkileri olduğunu ve birçok nöroçeşitli bireyin çalışma arzusuna sahip olduğunu ortaya koyduğunu göstermektedir (Hendricks, 2010). Örneğin otizmlili bireyler, sosyalleşme fırsatları, anlam kazanma ve finansal güvenlik gibi işin sağlayacağı faydalardan bahsetmektedirler (Black vd., 2019). Zihinsel engelli kişiler için de istihdamın olumlu sonuçlarına değinilmiştir (Randall vd., 2023).

Nöroçeşitlilik yaklaşımı, kurumlara birçok fayda sağlamakla birlikte, bazı risk ve dezavantajları da beraberinde getirebilmektedir. Örneğin; anlayış eksikliği, ayrımcılık ve kişi-iş veya kişi-çevre uyumunun zayıf olması gibi olumsuz durumlar, nöroçeşitli bireyler için önemli sorunlar oluşturabilir (Black vd., 2019; Black vd., 2020). Söz konusu çalışmalar da iş ortamında olumsuz olarak algılanabilecek bazı davranışların nörotipik çalışanlara kıyasla nöroçeşitli çalışanlarda daha sık görülebileceğini ortaya koymaktadır. Bu davranışlar arasında, ihtiyaçlarını iletmekte zorlanma, basmakalıp ifadelerin uygunsuz kullanımı, talimatları anlama ve görevleri tamamlama güçlüğü, saf veya olgunlaşmamış davranışlar, gizlilik ve mesafe konusunda farkındalık eksikliği, aşırı soru sorma, huzursuzluk veya dikkat dağınıklığı, erteleme ve yüksek sesle konuşma gibi durumlar yer almaktadır (Shifrin vd., 2010; Chen vd., 2015). Bunlarla birlikte dikkat çekilmesi gereken diğer bir husus ise uygulamaya ilişkin yapısal sınırlılıklardır. Örneğin fiziksel çalışma ortamlarının düzenlenmesi, gerektiği takdirde özel donanımların sağlanması, tam zamanlı uzman personel (kurum psikoloğu veya iş koçları gibi) istihdamı ve bireye özel destek uygulamalarının oluşturulması belirli bir maliyeti de beraberinde getirdiği söz konusu olabilmektedir. Aynı zamanda kuramsal çerçevede bahsedildiği üzere yöneticiler ile çalışanların farkındalık eksikliği,

önyargılar ve damgalanma korkusu da nöroçeşitli bireylerin iş yaşamında kabulünü zorlaştırabilir. Bunların yanı sıra, nöroçeşitli bireylerle ilgilenen yöneticilerin izlemesi gereken hususlara dair iş akış şemaları ve yönetici el kitapları gibi yönlendirici kılavuzların bulunmaması, bireylerin istihdamını ve sonraki yönetim süreçlerini zorlaştıran unsurlar arasında yer alabilir. Ancak tüm bu risk ve dezavantajlara rağmen, nöroçeşitli bireylerin iş gücüne kazandırılması, yalnızca şartların iyileştirilmesi ve daha doğru bir yapı oluşturulması ile mümkün olabilir. İş hayatında varlık göstermeleri, her ne kadar “zor” olarak değerlendirilebilse de iş yapabilme veya üretken bir şekilde çalışabilme yoluyla toplumun bir parçası olmaları son derece değerlidir.

4. İnsan Kaynakları Yönetiminde Nöroçeşitlilik

Hem ahlaki hem de ekonomik nedenlerle, nöroçeşitli bireylerin iş yerlerine dâhil edilmesi önemlidir. Uzun vadeli istihdam, nöroçeşitli bireyler için olumlu deneyim imkânları sunarak yaşamlarının anlam kazanmasını sağlayabilir. Bu nedenle, nöroçeşitli bireyler için istihdam fırsatlarını artırmak, yaşam kalitesinin artmasıyla da sonuçlanabilir. Bunlara ek olarak bu kişiler, kurumlara zengin, keşfedilmemiş bir yetenek havuzu sağlamaktadır (Szulc vd., 2021).

Araştırmacılar ve işverenler, nöroçeşitli çalışanların, kuruluşların yetenek havuzlarındaki boşlukları doldurmak için yararlanabilecekleri özgün yetenek ve bakış açısına sahip olduğunu giderek daha fazla kabul etmektedir. Nöroçeşitliliğin faydalarının kabul edilmesiyle birlikte birçok kurum nöroçeşitli bireyleri iş gücüne dâhil etmek istemektedir (Deloitte, 2022; Sutherland, 2016; Ovaska-Few, 2018). Kurumlar, nöroçeşitli bireyleri daha fazla dâhil etmeyi hedefledikçe, seçim kriterleri, işe alım süreçleri ve performans yönetimi gibi insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve politikaları yeniden değerlendirilmeli ve düzenlenmelidir. Ancak araştırmacılar ve uygulayıcılar, kuruluşların bunu nasıl yapması gerektiği ve mevcut en iyi uygulamaların ne olduğu konusunda içgörülerden yoksun bir yaklaşım sergilemektedirler (Hennekam ve Follmer, 2024: 1120).

Nöroçeşitli bireylerden bazıları öğrenme güçlüğü yaşayabilir. Ayrımcılıkla ilgili olarak, öğrenme güçlüğü çekenler, eğitim, kariyer geliştirme ve yedekleme faaliyetleri gibi yetenek yönetimi sorunlarının yanı sıra değerlendirme içeren işe alım ve yetenek faaliyetlerinde de adil olmayan davranışlarla karşılaşabilirler. İşin değişen doğası ile işler giderek daha fazla teknolojik ve bilgi odaklı hale gelmektedir (Levy ve Murnane, 2004). Bu durum, sorunları daha da karmaşık hale getirerek, öğrenme güçlüğü çeken çalışanların iş yerinde başarılı bir şekilde nasıl barındırılacağı konusunda ek zorluklar oluşturabilir.

Nöroçeşitli bireylerin bir kurumun iş gücüne dahil edilmesi, özellikle sosyal sorumluluk odaklı insan kaynakları yönetimi uygulamaları çerçevesinde sürdürülebilir yönetim ilkeleriyle uyumludur. (Campos-García vd., 2024). Bu bağlamda, sürdürülebilir İKY, çalışanların sosyal açıdan sorumlu ve ekonomik açıdan sürdürülebilir şekilde işe alınması, seçilmesi, geliştirilmesi, konumlandırılması gibi süreçleri uzun vadeli olarak tasarlayan faaliyetler olarak nitelendirilmektedir (Ehnert vd., 2014). Nöroçeşitli bireylerle ilgili öne çıkan insan kaynakları süreçlerine aşağıda yer verilmiştir.

İşe Alım Süreçleri: Konuyla ilgili yapılan araştırmalar, işe alım stratejilerinin ne kadar yetersiz olduğuna vurgu yapmaktadır (Woodhams ve Corby, 2007). İşe alım süreçlerinde, işin rolü ve gereksinimlerinin belirlenmesi önemli bir ilk adım olarak görülmektedir (Stone ve Williams, 1997; Härtel, vd., 2013). Bu bağlamda, Microsoft ve Deloitte gibi şirketler, nöroçeşitli çalışanları işe almayı ve daha fazla nöroçeşitlilik içeren çalışma ortamları oluşturmayı hedefleyen özel girişimlere sahiptir. Bu girişimlerin de örgütlere/kurumlara rekabet avantajı sağladığı öne sürülmektedir (Austin ve Pisano, 2017). Her ne kadar çeşitli kuruluşlar nöroçeşitli bireyleri aktif olarak işe alsın da (Austin ve Sonne, 2014; Sutherland, 2016; Ovaska-Few, 2018) çalışmalar, bu kişilerin sıklıkla ayrımcılığa uğradığını göstermektedir. Örneğin faaliyetlere katılma noktasında dışlandıklarını, ağlara, bilgilere, kaynaklara ve fırsatlara erişimlerinin engellendiği ifade edilmektedir (Morris vd., 2015). İşe alım süreçlerinde dezavantajlı başvuru sahipleri için hem sağlıklı hem de güvenli bir ortam oluşturmak önemlidir (Bengisu ve Balta, 2011). Bu nedenle, kuruluşların ve çalışanlarının sosyal sorumluluk politikaları, uygulamaları ve girişimleri

aracılığıyla hem açık hem de çeşitliliği destekleyici bir ortam sağlamaları gerekmektedir (Meacham vd., 2017: 1477).

İnsan kaynakları literatüründe işe alım süreçleri genellikle adayın bireysel performansı, özgeçmiş ve mülakat sırasındaki davranışları temelinde değerlendirilmektedir. Ancak nöroçeşitli bireyler, özellikle otizm spektrumundaki adaylar söz konusu olduğunda, geleneksel pratiklerden farklılaşan uygulamalar öne çıkmaktadır. Bu adayların mülakatlarında aile, psikolog ve insan kaynakları uzmanı gibi destekleyici aktörlerin sürece dâhil olması, klasik işe alım yöntemlerinden önemli bir ayrışmayı temsil etmektedir. Böylece, yalnızca bireysel performansa odaklanmak yerine, adayın potansiyelini ortaya koymasına imkân tanıyan daha kapsayıcı ve bütüncül bir yaklaşım benimsenmektedir.

Oryantasyon ve Eğitim Süreçleri: “İşyeri nöroçeşitliliği” terimi, işyerinde nörolojik farklılıkları olan kişilerin nasıl dâhil edileceğini ve yer alacağını açıklamaktadır. Nöroçeşitli bireylerin ayırt edici yeteneklerini ve bakış açılarını değerlendiren, kabul eden ve işyerinde başarılı bir şekilde tam katılımlarını kolaylaştırmak için yardım ve değişiklikler sunan bir ortam oluşturmayı gerektirir. Nöroçeşitli bireylerin gelişip özel becerilerini ve yeteneklerini ortaya koyabilmelerini sağlamak için, çalışma prosedürlerinde, iletişim tarzlarında ve örgüt politikalarında çeşitli düzenlemeler gerekebilir. İşyeri nöroçeşitliliğini kabul etmek ve değer vermek, bir şirkette genel olarak yeni düşünceleri, farklı çıktıları ve çeşitliliği artırabilir (Booth, 2021). Ancak otizmlili yetişkinler üzerine yapılan araştırmalar, işe yerleştirilmesinin genellikle olumsuz deneyimlerle sonuçlandığını göstermektedir (Baldwin vd., 2014). Chapman (2020)’a göre, otizmlili bireyler genellikle durumlarının getirdiği zorluklarla mücadele etmektedirler. Bunun yanı sıra, sosyal damgalanma ve ayrımcılık gibi başka zorluklarla da karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu tür deneyimler yalnızca birey üzerinde değil, çalışma arkadaşları ve şirket kültürü üzerinde de olumsuz bir etki bırakmaktadır (Brinzea, 2019). İş yerinde çalışan nöroçeşitli bireyler için etkili olabilecek eğitim ve öğretim faaliyetleri de bulunmaktadır (Kamalakkannan, 2023: 82).

Mentorluk ve Koçluk Programları: Nöroçeşitli bireyleri benzer deneyimlere veya geçmişlere sahip mentorlarla eşleştirmek, iş yerlerinde kendilerini daha rahat ve desteklenmiş hissetmelerine yardımcı olabilir. Koçluk programları ile de nöroçeşitli çalışanlara iş yerinde başarılı olmak için ihtiyaç duydukları destek ve rehberlik sağlanabilir.

İşe Özgü Eğitim: İşverenler, belirli yazılım programları, ekipman veya prosedürlerle etkili bir eğitim ve öğretim stratejileri kullanarak nöroçeşitli çalışanların iş yerinde başarılı olmalarına yardımcı olabilirler. Örneğin, otizm spektrumundaki bireylerin iş ortamında daha rahat yön bulabilmeleri için fiziksel mekân düzenlemelerinde çeşitli görsel ipuçları kullanılabilir. Zemin üzerinde ayak izi işaretleri, kapılar üzerinde el izi sembolleri ya da asansörlerde yukarı ve aşağı yönlerini gösteren renkli işaretler, bu bireylerin mekânsal uyumunu kolaylaştıran düzenlemeler arasında değerlendirilebilir.

İş Bölümü: Bir işi, güçlü ve zayıf yönlerine göre farklı çalışanlara atanabilecek daha küçük görevlere veya sorumluluklara bölmeyi içermektedir. Bu yenilikçi yöntemi kullanarak, işverenler nöroçeşitli olanlar da dâhil olmak üzere tüm çalışanların güçlü ve zayıf yönlerini destekleyen daha kapsayıcı bir iş yeri ortamı oluşturabilir.

Akran Destek Grupları: Nöroçeşitliliğe sahip bireylerin benzer deneyimler veya zorluklar yaşayan diğer kişilerle bağlantı kurması için güvenli ve destekleyici bir alan sağlanabilir. Bu gruplar çalışanlar tarafından yönetilebilir veya dış kuruluşlar tarafından alınan uzman desteği ile sağlanabilir.

Kariyer Yönetimi ve Elde Tutma: Nöroçeşitli bireyler, işverenler için faydalı becerilere ve yeteneklere sahip olsa da tam potansiyellerine ulaşmaları ve ruh sağlıklarını geliştirmeleri çevresel adaptasyonlar, yöneticiler ve meslektaşlardan anlayış ve kişiye özel çalışma ve kariyer rehberliği gerektirebilir (Bölte vd., 2021; Leifler vd., 2021; Fogler vd., 2022; Lord vd., 2022). Kariyer ilerlemeleri nöroçeşitli bireylere atfedilen olumsuz stereotipler tarafından engellenmektedir (Patton, 2019). Bu, çalışanlar arasında duygusal bağlılığı iyileştirmek için işverenlerin kuruluşlarında hangi iş ve iş yeri ayarlamalarının gerekli olduğunu veya proaktif

olarak uygulanabileceğini göz önünde bulundurabileceklerini göstermektedir (Waisman-Nitzan vd., 2019; Khan vd., 2022). Bunlara, duyuşal aşırı yüklenmeyi önlemek için çalışma programı esnekliği, iş istasyonu ayarlamaları, ek geri bildirim veya görev talimatları yoluyla yönetici veya iş arkadaşı desteği, yardımcı teknoloji ve araçların sağlanması gibi çalışma ortamı ayarlamaları ve esnekliği dâhil edilebilir (Doyle, 2020). Ancak ayarlamalara erişimin yalnızca bir bireyin durumunu açıklamasının ardından sunulabileceğini belirtmek de önemlidir. Yöneticiler öncelikle çalışan katılımını artıran ve kendilerini açıklayabilecekleri bir ortam sunmayı hedeflemelidirler (Hagner ve Cooney, 2005; Doyle, 2020).

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye’de işyerinde nöroçeşitliliğin akademik ve uygulamalı literatürde ele alınması, bireysel ve örgütsel düzeyde farkındalık oluşturmak açısından büyük bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, nöroçeşitliliğin yalnızca bireylerin eşit fırsatlara erişim hakkı bağlamında değil, aynı zamanda örgütlerin yenilikçilik ve problem çözme gibi kritik süreçlerine katkı sağlayan stratejik bir unsur olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de iş dünyasında kapsayıcılık politikalarının geliştirilmesi ve nöroçeşitli bireylerin iş hayatına etkin katılımının sağlanması, bireylerin deneyimlerini zenginleştirirken örgütsel performansı da artıracaktır. Aynı zamanda, insan kaynakları yönetimi ve örgütsel davranış alanlarında Türkiye’ye özgü bir bakış açısı sunarak, nöroçeşitliliğin iş dünyası için taşıdığı değeri vurgulamaktadır. Gelecekte yapılacak akademik araştırmalara ve politika geliştirme süreçlerine katkıda bulunması, ayrıca uygulamada kapsayıcı bir işyeri kültürünün teşvik edilmesine öncülük etmesi beklenmektedir.

Literatürde, işverenler, yöneticiler ve insan kaynakları profesyonellerinin nöroçeşitlilik kavramına dair farkındalık eksikliği nedeniyle, nöroçeşitli çalışanları anlama ve yönetme konusunda önemli zorluklarla karşılaştığı görülmektedir. Bu zorluklar genellikle önyargılardan, nöroçeşitlilik hakkındaki sınırlı bilgi birikiminden ve kapsayıcı işyeri uygulamalarının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada, işverenlerin ve yöneticilerin nöroçeşitli çalışanların farklı ihtiyaçlarını doğru bir şekilde anlaması ve bu ihtiyaçları karşılayacak uygun ortamlar oluşturması büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde, farklı zihin dünyasına sahip bireyler iş ortamını tercih etmeyebilir ve potansiyellerini tam anlamıyla ortaya koyamayabilirler.

Kurumlar ve örgütler için evrensel İKY uygulamalarının dahi örgüt kültürü ve temel stratejileri dikkate alınmadan uygulanmaya çalışılması pek çok eleştiriye yol açarken özellikle nöroçeşitli çalışanların işe alım, performans değerlendirme ve iletişim süreçlerindeki standart prosedürler yeniden gözden geçirilmeli ve bu bireylerin ihtiyaçlarına uygun hale getirilmelidir. Nöroçeşitliliğin örgütsel faydaları hakkında farkındalığın düşük olması, bu bireylerin yenilikçilik, yaratıcılık ve sorun çözme gibi alanlara sağlayabilecekleri katkıların göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Ancak teknoloji ve finans gibi sektörlerde uluslararası düzeyde başarıyla uygulanan örnekler, bu durumun değişebileceğini göstermektedir. Örneğin; SAP’nin Autism at Work Programı, Google’ın Autism Career Programı ve Microsoft’un Neurodiversity Hiring Programı gibi girişimler (SAP, 2024), nöroçeşitliliğin iş dünyasına sağlayacağı somut faydaları ortaya koymakla birlikte kapsayıcı işyeri kültürü oluşturmanın mümkün olduğunu da göstermektedir. Bu doğrultuda, işverenlerin, yöneticilerin ve insan kaynakları profesyonellerinin nöroçeşitliliği bir “farklılık” olarak değil, örgütsel başarının ve çeşitliliğin bir aracı olarak değerlendirmesi stratejik rekabette önemli avantajlar sağlayabilir. Bununla birlikte söz konusu duruma ilişkin farkındalık çalışmalarının artırılması, örgütteki bireylerin nöroçeşitlilik konusunda daha bilinçli olmasına imkân sağlayabilir ve bu durum, örgüt/kurum kültürünün kapsayıcı bir yapıya dönüşmesine katkıda bulunabilir.

Çalışmanın Sınırlılıkları ve Öneriler

Bu çalışma, nöroçeşitlilik kavramının yalnızca işyeri ve istihdam bağlamında ele alınmasıyla sınırlıdır. Dolayısıyla nöroçeşitlilik ile ilgili tıp, psikoloji gibi diğer disiplinlerdeki çalışmalar, kapsam dışında bırakılmıştır. Gelecekte nöroçeşitlilikle ilgili yapılacak araştırmaların, ulusal

düzeydeki boşlukları doldurması ve bu alanda yeni yaklaşımlar sunması önem taşımaktadır. Özellikle nöroçeşitli bireylerin işyerindeki deneyimlerini anlamaya yönelik çalışmaların yürütülmesi, bu bireylerin karşılaştıkları zorlukların tespit edilmesine ve çözüm önerileri geliştirilmesine yardımcı olabilir.

Kamu Politikalarına Yönelik Öneriler: Mevzuatta dezavantajlı bireyler için şart koşulan istihdam zorunluluğu, nöroçeşitli bireyleri kapsayacak doğrultuda düzenlenebilir. Bu kapsamda kamu kurumlarında ve özel sektörde nöroçeşitli bireylerin istihdamını kolaylaştıracak düzenlemeler yapılabilir. Bunlarla birlikte söz konusu bireylere yönelik farkındalık eğitimleri, diğer bireyler için zorunlu hale getirilebilir. Aynı zamanda Nöroçeşitlilik Yaklaşımı'nı esas alan işyeri sertifika programları için çeşitli adımlar atılabilir.

İşverenler ve İnsan Kaynakları Yöneticileri İçin Öneriler: İşverenler, nöroçeşitli bireylerin güçlü yönlerini ortaya koyabilmeleri için esnek çalışma düzenlemeleri oluşturabilir. Onların rahat edebilecekleri çalışma ortamları sağlayabilir. Ayrıca iş tanımlarının bireysel farklılıklar gözetilerek yapılması da bu sürece katkı sağlayabilir. İnsan kaynakları yöneticileri ise işe alım süreçlerinde standart yöntemlerin yanı sıra alternatif değerlendirme yöntemlerine yer vererek nöroçeşitli bireylerin kendilerini daha iyi ifade etmelerine imkan tanıyabilir. Bunun yanı sıra, işyerinde uygulanacak mentorluk programları ve destekleyici yapılar/düzenlemeler/uygulamalar (iş koçluğu, psikolojik danışmanlık, uygun çalışma araçları, yönetici el kitapları, akran desteği vb.) sayesinde sosyal ve mesleki uyum süreçleri desteklenebilir. Tüm çalışanlara yönelik farkındalık eğitimlerinin düzenlenmesi ve yöneticilerin iletişim becerilerinin geliştirilmesi de bu çabaları güçlendirebilir.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler: Türkiye bağlamında nöroçeşitli bireylerin işyerindeki deneyimlerini anlamaya yönelik nicel ve nitel çalışmaların yürütülmesi, bu bireylerin karşılaştıkları zorlukların tespit edilmesine ve çözüm önerileri geliştirilmesine yardımcı olabilir. Bununla birlikte söz konusu bireylerin yönetilmesi ve iş yaşamındaki konularının açıklanmasına ve anlaşılmasına yardımcı olacak kuramsal modeller geliştirilebilir. Uluslararası düzeyde iyi uygulama örneklerinin Türkiye koşullarına göre uyarlanabilirliği değerlendirilebilir. Disiplinler arası işbirlikleriyle konunun farklı yönlerinin ele alınması, Türkiye'deki literatürün gelişmesine ve uygulamada yararlanılabilecek yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına imkân tanıyabilir.

Kaynakça

- Accardo, A. L., Bomgardner, E. M., Rubinstein, M. B., & Woodruff, J. (2024). Valuing neurodiversity on campus: Perspectives and priorities of neurodivergent students, faculty, and professional staff. *Journal of Diversity in Higher Education*. <https://doi.org/10.1037/dhe0000571>
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Akgündüz, Y. (2016). *Örgütsel davranış teorileri*. Nobel Yayınları.
- Ali, M., Grabarski, M. K., & Baker, M. (2024). An exploratory study of benefits and challenges of neurodivergent employees: Roles of knowing neurodivergents and neurodiversity practices. *Equality, Diversity and Inclusion*, 43(2), 243-267. <https://doi.org/10.1108/EDI-03-2023-0092>
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Annabi, H., & Locke, J. (2019). A theoretical framework for investigating the context for creating employment success in information technology for individuals with autism. *Journal of Management & Organization*, 25(4), 499-515.
- Anthun, K. S., Håland, E., & Lillefjell, M. (2024). What influences the use of HR analytics in human resource management in Norwegian municipal healthcare services? *BMC Health Services Research*, 24(1), Article 1131. <https://doi.org/10.1186/s12913-024-11610-y>
- Armstrong, T. (2012). *Neurodiversity in the classroom: Strength-based strategies to help students with special needs succeed in school and life*. ASCD.

- Ashforth, B. E., & Mael, F. (2004). An integrative theory of intergroup conflict. In Hatch, M. J., & Schultz, M., (Eds.). *Organizational identity: A reader*. Oxford University Press.
- Austin R. D., & Sonne T. (2014). The dandelion principle: Redesigning work for the innovation economy. *MIT Sloan Management Review*, 55(4), 67-72.
- Austin, R. D., & Pisano, G. P. (2017). Neurodiversity as a competitive advantage. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2017/05/neurodiversity-as-a-competitive-advantage>
- Baldwin, S., Costley, D., & Warren, A. (2014). Employment activities and experiences of adults with high-functioning autism and Asperger's disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 44(10), 2440-2449.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120. <https://doi.org/10.1177/014920639101700108>
- Baron-Cohen, S. (2019). The concept of neurodiversity is dividing the autism community. *Scientific American Mind*, 30(4), 30-32.
- Baykal, E. (2018). Sosyal kimlik teorisi perspektifiyle kraliçe arı sendromu. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 159-176.
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the sociology of deviance*. Free Press.
- Bewley, H., & George, A. (2016). Neurodiversity at work. *National Institute of Social and Economic Research*, 1-68.
- Black, M. H., Mahdi, S., Milbourn, B., Scott, M., Gerber, A., Esposito, C., ... & Girdler, S. (2020). Multi-informant international perspectives on the facilitators and barriers to employment for autistic adults. *Autism Research*, 13(7), 1195-1214.
- Black, M. H., Mahdi, S., Milbourn, B., Thompson, C., D'Angelo, A., Ström, E., ... & Bölte, S. (2019). Perspectives of key stakeholders on employment of autistic adults across the United States, Australia, and Sweden. *Autism Research*, 12(11), 1648-1662.
- Blume H. (1997). Autism & the internet or it's the wiring, stupid. *Media in Transition*. https://web.mit.edu/m-i-t/articles/index_blume.html
- Booth, J. (2016). *Autism equality in the workplace: removing barriers and challenging discrimination*. Jessica Kingsley Publishers.
- Botha, M., Chapman, R., Giwa-Onaiwu, M., Kapp, S. K., Stannard-Ashley, A., & Walker, N. (2024). The neurodiversity concept was developed collectively: An overdue correction on the origins of neurodiversity theory. *Autism*, 28(6), 1591-1594. <https://doi.org/10.1177/13623613241237871>
- Bölte, S., Carpini, J. A., Black, M. H., Toomingas, A., Jansson, F., Marschik, P. B., Girdler, S., & Jonsson, M. (2024). Career guidance and employment issues for neurodivergent individuals: A scoping review and stakeholder consultation. *Human Resource Management*, 64, 201-227. <https://doi.org/10.1002/hrm.22259>
- Bölte, S., Leifler, E., Berggren, S., & Borg, A. (2021). Inclusive practice for students with neurodevelopmental disorders in Sweden. *Scandinavian Journal of Child and Adolescent Psychiatry and Psychology*, 9(1), 9-15.
- Branicki, L. J., Brammer, S., Brosnan, M., Lazaro, A. G., Lattanzio, S., & Newnes, L. (2024). Factors shaping the employment outcomes of neurodivergent and neurotypical people: Exploring the role of flexible and homeworking practices. *Human Resource Management*, 63(6), 1001-1023. <https://doi.org/10.1002/hrm.22243>
- Brinzea, V. M. (2019). Encouraging neurodiversity in the evolving workforce—the next frontier to a diverse workplace. *Scientific Bulletin-Economic Sciences*, 18(3), 13-25.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Campos-García, I., Alonso-Muñoz, S., González-Sánchez, R., & Medina-Salgado, M. S. (2024). Human resource management and sustainability: Bridging the 2030 agenda. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 31(3), 2033-2053.
- Chapman, R. (2020). The reality of autism: On the metaphysics of disorder and diversity. *Philosophical Psychology*, 33(6), 799-819.

- Chartered Institute of Personnel and Development (CIPD) (2018). *Neurodiversity at work: What it is and why it matters*. <https://www.cipd.org/uk/about/press-releases-archive/150218-neurodiversity/>
- Chen, J. L., Leader, G., Sung, C., & Leahy, M. (2015). Trends in employment for individuals with autism spectrum disorder: A review of the research literature. *Review Journal of Autism and Developmental Disorders*, 2, 115-127.
- Coplan, J., Crocker, L., Landin, J., & Stenn, T. (2021). Building supportive, inclusive workplaces where neurodivergent thinkers thrive: Approaches in managing diversity, inclusion, and building entrepreneurship in the workplace. *SAM Advanced Management Journal*, 86(1), 21-30.
- Davies, J., Heasman, B., Livesey, A., Walker, A., Pellicano, E., & Remington, A. (2023). Access to employment: A comparison of autistic, neurodivergent and neurotypical adults' experiences of hiring processes in the United Kingdom. *Autism*, 27(6), 1746-1763.
- De Beer, J., Engels, J., Heerkens, Y., & van der Klink, J. (2014). Factors influencing work participation of adults with developmental dyslexia: a systematic review. *BMC Public Health*, 14, 1-22.
- Deloitte (2022). *A rising tide lifts all boats: Creating a better work environment for all by embracing neurodiversity*. <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/topics/talent/neurodiversity-in-the-workplace.html>
- Dovidio, J. F., Love, A., Schellhaas, F. M. H., & Hewstone, M. (2017). Reducing intergroup bias through intergroup contact: Twenty years of progress and future directions. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(5), 606-620. <https://doi.org/10.1177/1368430217712052>
- Doyle N. (2020). Neurodiversity at work: A biopsychosocial model and the impact on working adults. *British Medical Bulletin*, 135(1), 108-125. <https://doi.org/10.1093/bmb/ldaa021>
- Doyle, N., & McDowall, A. (2021). Diamond in the rough? An “empty review” of research into “neurodiversity” and a road map for developing the inclusion agenda. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 41(3), 352-382.
- Drader-Mazza, N., Lopez-Kidwell, V., Kanwal, F., Reger, R. K., & Vogus, T. J. (2024). The double empathy problem and person-environment fit: Mutual understanding and bidirectional adjustment in autistic talent acquisition. *Human Resource Management*, 64(1), 181-199. <https://doi.org/10.1002/hrm.22258>
- Ehnert, I., Harry, W., & Zink, K. J. (2014). Sustainability and HRM. In Ehnert, I., Harry, W., Zink, K. (Eds) *Sustainability and human resource management*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-37524-8_1
- Ertek, M. Y., Kaplan, N., Özkul, R. F., & Özdemir, S. (2025). İş yaşamında nöroçeşitlilik araştırmalarının bibliyometrik bir incelemesi. *Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 99-117. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4757433>
- Ezerins, M. E., Simon, L. S., Vogus, T. J., Gabriel, A. S., Calderwood, C., & Rosen, C. C. (2024). Autism and employment: A review of the “new frontier” of diversity research. *Journal of Management*, 50(3), 1102-1144. <https://doi.org/10.1177/01492063231193362>
- Flower, R. L., Hedley, D., Spoor, J. R., & Dissanayake, C. (2019). An alternative pathway to employment for autistic job-seekers: A case study of a training and assessment program targeted to autistic job candidates. *Journal of Vocational Education & Training*, 71(3), 407-428.
- Fogler, J. M., Weaver, A. L., Katusic, S., Voigt, R. G., & Barbaresi, W. J. (2022). Recalled experiences of bullying and victimization in a longitudinal, population-based birth cohort: The influence of ADHD and co-occurring psychiatric disorder. *Journal of Attention Disorders*, 26(1), 15-24.
- Garrison, E., Singh, D., Hantula, D., Tincani, M., Nosek, J., Hong, S. R., ... & Vucetic, S. (2023). Understanding the experience of neurodivergent workers in image and text data annotation. *Computers in Human Behavior Reports*, 11, 100318.
- Gelbar, N. W., Smith, I. & Reichow, B. (2014). Systematic review of articles describing experience and supports of individuals with autism enrolled in college and university programs. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 44, 2593-2601. <https://doi.org/10.1007/s10803-014-2135-5>
- Go Jefferies, J. & Ahmed, W. (2022). Marketing neurodiversity for well-being. *Journal of Consumer Marketing*, 39(6), 632-648. <https://doi.org/10.1108/JCM-03-2021-4520>
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Penguin Books.

- Hagner, D., & Cooney, B. F. (2005). "I do that for everybody": Supervising employees with autism. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities*, 20(2), 91-97.
- Hameed Khan, M., Grabarski, M. K., & Buckmaster, S. (2022). Insights into creating and managing an inclusive neurodiverse workplace for positive outcomes: A multistaged theoretical framework. *Group & Organization Management*, 48(5), 1339-1386. <https://doi.org/10.1177/10596011221133583>
- Harris, J. (2023). *The mother of neurodiversity: How Judy Singer changed the world*. <https://www.theguardian.com/world/2023/jul/05/the-mother-of-neurodiversity-how-judy-singer-changed-the-world>
- Härtel, C. E., Härtel, G. F., & Trumble, R. B. (2013). IDADA: The individual difference approach to assessing and developing diversity awareness. *Journal of Management & Organization*, 19(1), 60-74.
- Headline (t.y.). *Otizm ve iş hayatındaki yerimiz*. <https://headline.com.tr/otizm>
- Hendricks, D. (2010). Employment and adults with autism spectrum disorders: Challenges and strategies for success. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 32(2), 125-134.
- Hendrickx, S. (2010). *The adolescent and adult neuro-diversity handbook: Asperger's Syndrome, ADHD, dyslexia, dyspraxia, and related conditions*. Jessica Kingsley Publishers.
- Hennekam, S., & Follmer, K. (2024). Neurodiversity and HRM: A practice-based review and research agenda. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 43(7), 1119-1129. <https://doi.org/10.1108/EDI-12-2023-0424>
- Howlin, P. (2013). Social disadvantage and exclusion: adults with autism lag far behind in employment prospects. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 52(9), 897-899.
- Johnson, J.-A., & Ahluwalia, S. (2024). Neurodiversity in the healthcare profession. *Postgraduate Medical Journal*, qgae108. <https://doi.org/10.1093/postmj/qgae108>
- Kamalakaran, A. (2023). A theoretical perspective on workplace neurodiversity; opportunities and challenges for HR management. *Bharatiya Shiksha Shodh Patrika*, 42(2), 79-84.
- Kersten, A., Scholz, F., van, M., Krabbenborg, M., & Smeets, L. (2024). A strengths-based human resource management approach to neurodiversity: A multi-actor qualitative study. *Human Resource Management*. <https://doi.org/10.1002/hrm.22261>
- Khan, M. H., Grabarski, M. K., Ali, M., & Buckmaster, S. (2023). Insights into creating and managing an inclusive neurodiverse workplace for positive outcomes: A multistaged theoretical framework. *Group and Organization Management*, 48(5), 1339-1386. <https://doi.org/10.1177/10596011221133583>
- Krumm, N., Turner, T. N., Baker, C., Vives, L., Mohajeri, K., Witherspoon, K., ... & Eichler, E. E. (2015). Excess of rare, inherited truncating mutations in autism. *Nature Genetics*, 47(6), 582-588.
- Krzeminska, A., Austin, R. D., Bruyère, S. M., & Hedley, D. (2019). The advantages and challenges of neurodiversity employment in organizations. *Journal of Management & Organization*, 25(4), 453-463.
- LeFevre-Levy, R., Melson-Silimon, A., Harmata, R., Hulett, A. L., & Carter, N. T. (2023). Neurodiversity in the workplace: Considering neuroatypicality as a form of diversity. *Industrial and Organizational Psychology*, 16(1), 1-19.
- Legault, M., Bourdon, J. N., & Poirier, P. (2021). From neurodiversity to neurodivergence: The role of epistemic and cognitive marginalization. *Synthese*, 199, 12843-12868. <https://doi.org/10.1007/s11229-021-03356-5>
- Leifler, E., Carpelan, G., Zakrevska, A., Bölte, S., & Jonsson, U. (2021). Does the learning environment 'make the grade'? A systematic review of accommodations for children on the autism spectrum in mainstream school. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 28(8), 582-597.
- Lent, R. W., & Brown, S. D. (2013). Social cognitive model of career self-management: Toward a unifying view of adaptive career behavior across the life span. *Journal of Counseling Psychology*, 60(4), 557-568. <https://doi.org/10.1037/a0033446>
- Levy, F., & Murnane, R. J. (2004). Education and the changing job market. *Educational Leadership*, 62(2), 80.

- Lind, E. A., & Van den Bos, K. (2002). When fairness works: Toward a general theory of uncertainty management. In B. M. Staw & R. M. Kramer (Eds.). *Research in organizational behavior* (pp. 181-223). JAI Press.
- Loiacono, E. T., & Ren, H. (2018). Building a neurodiverse high-tech workforce. *MIS Quarterly Executive*, 17(4).
- Lord, C., Charman, T., Havdahl, A., Carbone, P., Anagnostou, E., Boyd, B., ... & McCauley, J. B. (2022). The Lancet Commission on the future of care and clinical research in autism. *The Lancet*, 399(10321), 271-334.
- Lup, D., & Canonico, E. (2024). Bridges and gatekeepers: Employees' willingness to refer qualified candidates on the autism spectrum. *Human Resource Management*, 63(6), 1025-1043. <https://doi.org/10.1002/hrm.22247>
- Milton, D. E. M. (2012). On the ontological status of autism: The 'double empathy problem'. *Disability & Society*, 27(6), 883-887. <https://doi.org/10.1080/09687599.2012.710008>
- Morris, M. R., Begel, A., & Wiedermann, B. (2015). Understanding the challenges faced by neurodiverse software engineering employees: Towards a more inclusive and productive technical workforce. In *Proceedings of the 17th International ACM SIGACCESS Conference on Computers & Accessibility* (pp. 173-184).
- Narenthiran, O. P., Torero, J., & Woodrow, M. (2022). Inclusive design of workspaces: Mixed methods approach to understanding users. *Sustainability*, 14(6), 3337.
- Oliver, M. (1990). The politics of disablement-new social movements. In M. Oliver (Ed.), *The Politics of Disablement* (pp. 112-131). Macmillan Education UK. https://doi.org/10.1007/978-1-349-20895-1_8
- Oliver, M. (2013). The social model of disability: Thirty years on. *Disability & Society*, 28(7), 1024-1026. <https://doi.org/10.1080/09687599.2013.818773>
- Otizimli Bireyler İş Gücünde (2025a). *İş modelimiz*. <https://otizmlibireylerisgucunde.com/is-modelimiz>
- Otizimli Bireyler İş Gücünde (2025b). *Amaç ve hedeflerimiz*. <https://otizmlibireylerisgucunde.com/amac-ve-hedeflerimiz>
- Ovaska-Few, S. (2018). Promoting neurodiversity. *Journal of Accountancy*, 225(1), 46-49.
- Patton, E. (2019). Autism, attributions and accommodations: Overcoming barriers and integrating a neurodiverse workforce. *Personnel Review*, 48(4), 915-934.
- Perry, E., Mandy, W., Hull, L., & Cage, E. (2022). Understanding camouflaging as a response to autism-related stigma: A social identity theory approach. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 52(2), 800-810. <https://doi.org/10.1007/s10803-021-04987-w>
- Ragins, B. R., Singh, R., & Cornwell, J. M. (2007). Making the invisible visible: Fear and disclosure of sexual orientation at work. *Journal of Applied Psychology*, 92(4), 1103-1118. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.4.1103>
- Randall, K. N., Bernard, G., & Durah, L. (2023). Association between employment status and quality of life for individuals with intellectual or developmental disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 36(2), 270-280.
- Ratten, V. (2024). Neurodiversity and inclusive social value management practices. *Journal of Management & Organization*, 40(3), 1-9. <https://doi.org/10.1017/jmo.2024.76>
- Remington, A., & Pellicano, E. (2019). Sometimes you just need someone to take a chance on you: An internship programme for autistic graduates at Deutsche Bank, UK. *Journal of Management & Organization*, 25(4), 516-534.
- Rollnik-Sadowska, E., & Grabińska, V. (2024). Managing neurodiversity in workplaces: A review and future research agenda for sustainable human resource management. *Sustainability*, 16(15), 6594. <https://doi.org/10.3390/su16156594>
- Schuck, R. K., & Fung, L. K. (2024). A dual design thinking - universal design approach to catalyze neurodiversity advocacy through collaboration among high-schoolers. *Frontiers in Psychiatry*, 14, 250895 <https://doi.org/10.3389/fpsy.2023.1250895>
- Shifrin, J. G., Proctor, B. E., & Prevatt, F. F. (2010). Work performance differences between college students with and without ADHD. *Journal of Attention Disorders*, 13(5), 489-496.

- Singer, J. (1999). Why can't you be normal for once in your life? From a 'problem with no name' to the emergence of a new category of difference. In M. Corker & S. French (Eds.), *Disability Discourse* (pp. 59-67). Open University Press.
- Southey, S., Morris, R., Nicholas, D., & Pilatzke, M. (2024). Autistic perspectives on employment: A scoping review. *Journal of Occupational Rehabilitation*, 34(4), 756-769. <https://doi.org/10.1007/s10926-023-10163-x>
- Stone, D. L., & Williams, K. J. (1997). The impact of ADA on the selection process: Applicant and organizational issues. *Human Resource Management Review*, 7(2), 203-231.
- Sutherland, A. (2016). Time to celebrate neurodiversity in the workplace. *Occupational Health & Wellbeing*, 68(11), 11.
- Szulc, J. M., Davies, J., Tomczak, M. T., & McGregor, F. L. (2021). AMO perspectives on the well-being of neurodivergent human capital. *Employee Relations: The International Journal*, 43(4), 858-872.
- Tajfel, H., & Turner, J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In Austin, W. G., & Worchel, S. (Eds.). *The social psychology of intergroup relations* (pp. 56-65). Oxford University Press.
- Tomczak, M. T., & Kulikowski, K. (2024). Toward an understanding of occupational burnout among employees with autism-the Job Demands-Resources theory perspective. *Current Psychology*, 43(2), 1582-1594.
- Turnock, A., Langley, K., & Jones, C. R. G. (2022). Understanding stigma in autism: A narrative review and theoretical model. *Autism in Adulthood: Challenges and Management*, 4(1), 76-91. <https://doi.org/10.1089/aut.2021.0005>
- United Nations (2006). *Convention on the rights of persons with disabilities and optional protocol*, Geneva. <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>
- Vogus, T. J., & Taylor, J. L. (2018). Flipping the script: bringing an organizational perspective to the study of autism at work. *Autism*, 22(5), 514-516.
- Waisman-Nitzan, M., Gal, E., & Schreuer, N. (2019). Employers' perspectives regarding reasonable accommodations for employees with autism spectrum disorder. *Journal of Management & Organization*, 25(4), 481-498.
- Walker, N. (2021). *Neuroqueer heresies: Notes on the neurodiversity paradigm, autistic empowerment, and postnormal possibilities*. Autonomous.
- Walters, A. S. (2024). Neurodiversity in children: accommodate or celebrate?. *The Brown University Child and Adolescent Behavior Letter*, 41, 8-8. <https://doi.org/10.1002/cbl.30840>
- Whelpley, C. E., & Perrault, E. (2021). Autism at work: How internal and external factors influence employee outcomes and firm performance. *Journal of General Management*, 46(3), 210-219.
- Whelpley, C. E., Banks, G. C., Bochantin, J. E., & Sandoval, R. (2021). Tensions on the spectrum: An inductive investigation of employee and manager experiences of autism. *Journal of Business and Psychology*, 36, 283-297.
- Wong, J., & Balser, M. (2020). Do your D&I efforts include people with disabilities?. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2020/03/do-your-di-efforts-include-people-with-disabilities>
- Woodhams, C., & Corby, S. (2007). then and now: disability legislation and employers' practices in the UK. *British Journal of Industrial Relations*, 45(3), 556-580.
- Yarde, Z. (2024). *Workplace neurodiverse equity* [Doctoral dissertation]. University of Southern California.

Katkı Oran Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarları, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal kuruluş ile ilişkisinin bulunmadığını ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Yazar/Author
Gönül ÇİFÇİ *

Makale Adı/Article Name

Triangle of Cryptocurrency, Stock, and Gold Markets

Kripto Para, Pay ve Altın Piyasaları Üçgeni

ABSTRACT

This study aims to understand the relationship among cryptocurrency, stock, and gold markets. Cointegration, structured VAR, and causality tests were used with daily datasets from 11/09/2017 to 11/17/2023. A cryptocurrency basket is accepted as the cryptocurrency market for this study. The stock markets have a one-way relationship both with the gold and cryptocurrency markets in the short-run. All markets have effects on other markets' price variances, as well. The price shocks of the markets to each other are not so essential for the prices. However, their own price shocks impact their prices for a few days. The stock market has asymmetric relationships with the gold and cryptocurrency markets. A 1.00 % rise in stock price causes declines in the gold and cryptocurrency prices by 2.35% and 2.42%, respectively. If the gold market or stock market is ignored, a 1.00% rise in gold prices causes a 0.69% rise in cryptocurrency prices, or a 1.00% rise in stock prices raises the cryptocurrency prices by 4.03%.

Keywords: Cryptocurrency, Stock Market, Gold Market, Hedging, Portfolio Management

ÖZ

Bu çalışma, kripto para, hisse senedi ve altın piyasaları arasındaki ilişkiyi anlamayı amaçlamaktadır. 09/11/2017-17/11/2023 tarihleri arasındaki günlük veri seti ile eşbütünleşme, yapılandırılmış VAR ve nedensellik testleri kullanılmıştır. Bu çalışma için kripto para piyasası olarak bir kripto para sepeti kabul edilmiştir. Pay piyasalarının kısa vadede hem altın piyasası hem de kripto para piyasası ile tek yönlü ilişkisi vardır. Tüm piyasaların diğer piyasaların fiyat varyansları üzerinde de etkileri vardır. Piyasaların birbirlerine olan fiyat şokları fiyatlar için o kadar da önemli değildir. Ancak, kendi fiyat şokları ilgili değişkenin fiyatlarını birkaç gün etkiler. Borsa, altın piyasası ve kripto para piyasası ile asimetric bir ilişkiye sahiptir. Pay fiyatında %1.00' lik bir artış, altın ve kripto para fiyatlarında sırasıyla %2,35 ve %2,42 oranında düşüşe neden olur. Altın veya borsa göz ardı edilirse, altın fiyatlarındaki %1,00' lik artış, kripto para fiyatlarında %0.69'luk bir düşüşe neden olur veya hisse senedi fiyatlarındaki %1,00' lik artış, kripto para fiyatlarını %4, 03 oranında düşürür.

Anahtar Kelimeler: Kripto Para, Pay Piyasası, Altın Piyasası, Riskten Kaçınma, Portföy Yönetimi

* Dr. Arş. Gör., Adıyaman Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, cifcigonul@gmail.com

Introduction

Cryptocurrencies (CCs) have continued their popularity since their first appearance with Bitcoin. Besides being new kinds of currencies, CCs are new investment classes. They established a new kind of financial market (Corbet et al., 2018). Despite CCs having risky structures and being blamed for money laundering and speculations, they are popular investment tools, especially in frontier and emerging markets. Moreover, they are accepted as new gold. Structural or functional similarities should exist to speak about the likeness of two things. According to Klein et al. (2018), CCs and gold have different structures; therefore, CCs cannot be new gold. There is no common sense if CCs' functions are the same as gold's. Maybe, the most important functions of gold markets (GMs) for stock markets (SMs) are their hedging and risk diversifying abilities. The SM and GM have an asymmetric relation which impacts prices and volatility of SMs both in the short (Yamaka, 2024) and long-run (Özer et al., 2011). That is a good chance for portfolio management because asymmetric movements of financial instruments provide risk elimination and hedging opportunities. Those functions make GMs safe havens of financial markets. At the same time, Velip et al. (2023) concluded that GMs' hedging abilities are not stable. The GMs could hedge the SMs' risks during early periods of the Russia-Ukraine war and diversify the shocks in the long-run on the three European markets (French, German, and Italian markets). Also, domination of a sector may impact that relation according to Chen and Wang (2019). If a sector has high-yield volatility, the hedging possibility would decrease, whereas it increases in low-yield volatility sectors. Based on those results, the GM & SM nexus is not stable and an alternative financial instrument & market seem necessary to avoid market risks. CCs might be used for that purpose, but different voices arise about the functions of CCs.

Most previous studies, such as Stensås et al. (2019), Şenol et al. (2022), Öğüt (2023), and Ha (2023), have reported various interactions of SMs and CCs. Gambarelli et al. (2023) reasoned those conflicting conclusions with possible effects of using a single CC instead of a CC portfolio, besides micro-structures of financial markets and macroeconomic factors. A CC portfolio would be better for hedging and risk diversification compared to a single CC. All previous studies focused on a single CC. There is a gap in how a CC portfolio and SM are related to each other. Another gap is about the relationship of the GM and the CC portfolio. That possible relationship hasn't been investigated by existing studies. This study aims to fill those two gaps. Also, the SM and GM relationship is examined on the Borsa Istanbul (BIST). The reason behind focusing on Turkish markets is the high interest of the country in the CCs. According to Statista (2024) reports, Nigeria and Türkiye are at the top of countries where the CCs had been most traded (or owned) in Worldwide between years of 2019 and 2023. Investors' risk perceptions are able to impact the investments in the CCs in Türkiye (Çifçi, 2025). The main motivation of the investors of CCs is high future expectations to gain (Garda and Şahin, 2025). The Turkish investors are also likely to invest in gold markets and, as a macroeconomic factor, the gold price is an influential factor in Turkish markets (Gemici et al., 2023).

This study provides a comprehensive empirical analysis of the interactions of the markets. The assumptions of this study point to positive co-movement of the CCs & GM and asymmetric relationships of the SM with the GM and CCs. The empirical evidences showed there are some cointegration and causality relationships between the markets. An indirect effect exists between the CCs & GM prices and direct effects between the CCs & SM and the SM & GM prices. Each market causes volatility in the prices of the other two markets. However, those effects are limited

and disperse in a few days. The most important factor over a market price is its own shocks. Those shocks cause positive effects on the markets except the SM.

Based on the literature review, this study is the first article that investigates the market relations with a CC portfolio, clarifies the relationships of those three markets for the prices, and points to an alternative investment strategy. This study will be able to inspire future studies because it provides deep insights into the market relations. The results explain how price shocks can impact the other markets, how prices would change, and which market can be used for hedging and risk diversification. Portfolio managers can create optimum portfolios by following those results. Thus, the results of this study are important for the investors and portfolio managers, as well.

The following part of this study starts with 1.1 which is the literature review subsection. Section II is methodology. In that section, data, sample, and econometric model are explained. Section III is the analysis which stands for data analysis and the econometric tests' results. Section IV is the discussion section. The discussion section summarizes results and their contributions to previous studies. Section V is the conclusions.

1. Literature Review

The existing studies have concentrated hedging and diversifying abilities of CCs and have come to conditional results. The financial markets' micro-structures, macroeconomic factors, or time duration may impact the hedging and/or diversifying ability of CCs. Klein et al. (2018) and Gambarelli et al. (2023) concluded that Bitcoin and the markets have a negative relationship in the short-run. Therefore, Bitcoin is a safe haven for the markets, but that conclusion is not common for all CCs. Junior et al. (2020) found that most of the CCs can be used for hedging of price risk of gold, vice versa. However, Ethereum can't be used for hedging. Stensås et al. (2019) mentioned that Bitcoin is an effective risk diversifier in the developed markets, regional indexes and regional commodities, but those effects are less in most of the developing markets. Telek and Şit (2020) found that Bitcoin and gold prices positively cointegrate in Turkish markets. A 1% rise in gold price causes a 15% rise in Bitcoin price. However, that relation is not stable. The market conditions and shocks may affect CCs' connections with SMs and GMs.

SMs and CCs have a mutual relationship. Koy et al. (2021) explained how SMs cause volatility over CCs and Şenol et al. (2022) showed that the effect reached the top level during Covid-19 pandemic. The S&P 500, Ethereum, and Bitcoin spread volatility to Shanghai, BIST, DAX, Litecoin, and Ripple.

The market shocks of gold differentiate Bitcoin while they move together and asymmetrically react to market shocks in normal times (Klein et al., 2018). The relationship of CC markets, GMs, and SMs can be attractive for investors during uncertain periods due to the opportunity of portfolio diversification and hedging (Junior et al., 2020; Öget, 2023). González et al. (2021) found that CCs could be used to hedge GMs' risks because they have an asymmetric and intense relationship with gold returns both for the short and long-run during the Covid-19 pandemic. CCs have an asymmetric cointegration and causality relationship with gold returns during the pandemic. The causality test concluded no any causality from CC to GMs, from GMs to both CC and SMs, and from SM to CC markets. However, Caferra and Vidal-Tomás (2021) mentioned that Covid-19 caused panic in markets for a short-period. Meanwhile that market shock, the intensity of the cointegration relationship of CCs, SMs, and GMs helped the SMs for fast recovery. Almost all markets have different connections with the CCs; the SMs lead their relationship with CCs. According to Öget (2023), the US markets (such as the S&P 500 index) are the more powerful and positive markets for Bitcoin compared to the Eurozone and Asian markets. On the other hand,

Sami and Abdallah (2021) showed that SM-returns inversely move with CC-returns in MENA countries. Gökalp (2022) demonstrated a positive spillover effect of Bitcoin, Ethereum, and Ripple to BIST indexes (BIST 30, BIST 100, and XBANK). That difference may be explained by the highly volatile nature of Bitcoin and market liquidity (Stensås et al., 2019), negative and positive shocks (Koy et al., 2021; Wang et al., 2022), or uncertainty of the market. Öget (2023) showed how the relation changes with the pandemic. SPX and DAX indexes used to negatively affect the Bitcoin return volatility before the pandemic, but DAX's effect disappeared with the appearance of Covid-19 effects on the markets. Interestingly, CAC 40, FTSE MIB, NIKKEI 225, and TSX Composite indexes started to impact the return volatility of Bitcoin with the pandemic. The CCs can explain the volatility of the SMs with the impact of Covid-19 is the most severe at the beginning of 2020 (Ha, 2023). The cointegration of Bitcoin and Ethereum with market indexes (FTSE BIVA Real Time Index, IDX Composite, KOSPI, and BIST100) continued in the pandemic period. However, only the IDX and KOSPI indexes move positively together with Bitcoin and Ethereum, respectively. Also, Covid-19 causes positive bi-directional causalities between FTSE and two CCs and BIST and Ethereum. The one-way positive causalities are from Bitcoin to IDX and BIST 100 indexes and from Ethereum to the KOSPI index (Toprak and Kubar, 2023).

Besides those results, Klein et al. (2018) showed Bitcoin's positive correlation with downward markets for the short-run, but its relationship with gold shows variety. Bitcoin reacts asymmetrically to the market shocks, like gold in normal times of SM. Price increases lead to an increase in volatility. However, during turmoil times in the markets, Bitcoin behaves completely different from Gold. Bitcoin moves together with SMs. Gambarelli et al. (2023) deduced that a CC portfolio is better than a single CC for hedging and diversification on the European SM (Eurostoxx 50 index) and GM. Bitcoin and Tether have an inverse nexus with the SM in bearish markets. Tether can be used for hedging and portfolio diversification in European markets. Bitcoin and Ethereum's correlations are so high with the SM. However, they have a negative return relationship in the short-run. Differently, CC portfolios and the market don't have any kind of relationship. The CC portfolios showed the highest diversification benefit. All of those results are valid for SMs of Germany, France, the Netherlands, Spain, and Italy, as well. The findings indicate that adding a single CC to a stock portfolio does not provide effective hedging during market downturns and can increase the risk of short-term joint losses. However, adding a mix of CCs to a stock portfolio might lead to some diversification benefits. Creating a portfolio which includes CCs is a better strategy for hedging in bearish markets. In the context of the GM and SM relationship, in panic periods like as economic crises, GM becomes more crucial (Öncü et al., 2015) due to hedging needs.

2. Methodology

A CC basket was created for the proxy of the CC market. That basket is composed of five CCs which are Bitcoin, Ethereum, Tether, BNB, and XRP. The trade volume shows that demand of markets for a financial instrument. A markets demand and maybe desire can be estimated with the trade volumes. Therefore, it is the only criteria for the CC selection. Tether and BNB are the youngest and Bitcoin is the oldest CC. That basket is the weighted average price of those five CCs. The weight was calculated as the ratio of each CC's trade volume to the total trade volume of all five CCs.

The BIST All Shares index was used as the proxy for SM. Mostly, the most liquid stock indexes were preferred to reflect the markets' conditions in existing studies. However, the BIST All

Shares can be better than other indexes to understand how the whole market reacts to or is connected with the other financial markets. Table 1 defines the variables and their data sources.

Table 1. Variables and Sources

Variable	Definition	Data Frequency	Data Sources
CC Price	Weighted average prices of Bitcoin, Ethereum, Tether, BNB, and XRP	Daily	yahoofinance.com
BISTAS Price	BIST All Shares price	Daily	investing.com
Gold Price	Gold price	Daily	borsaistanbul.com

Notes: *CC price* denotes for cryptocurrency basket prices, *BISTAS price* denotes Borsa Istanbul All Shares index prices, *Gold Price* is gold market prices.

The time span is from 11/09/2017 to 11/17/2023. The date range starts in 2017, based on the first traded date of the youngest CC in the basket. The dataset is in daily frequency and the CCs are traded every day of a year, whereas gold and stocks are traded from Monday to Friday in Türkiye. To reach common dates for all three variables, some observations were deleted from the dataset. Three observations were missed for the GM and the SM. The previous five trade days' arithmetic average was accepted as the day data for the missing observations. Also, BIST was shut down after the earthquake disaster between 02/09/2023 and 02/14/2023 in Türkiye. That week's data was omitted from the data set. After those processes, 1513 observations were gathered for analysis. Table 2 shows the descriptive statistics for the variables.

Table 2. Descriptive Statistics for Prices

	Gold Prices	BISTAS Prices	CC Prices
Observations	1513	1513	1513
Mean	600591.00	2432.10	6875.20
Median	451600.70	1464.60	6194.70
Maximum	1829278.00	9853.60	31507.00
Minimum	153525.40	847.70	1469.80
Std. Dev.	445155.80	2184.20	4085.70
Skewness	1.10	1.80	0.90
Kurtosis	3.20	5.30	3.70
Jarque-Bera	305.60	1160.30	217.40
Probability	0.00	0.00	0.00

Notes: *CC price* denotes for cryptocurrency basket prices, *BISTAS price* denotes Borsa Istanbul All Shares index prices, *Gold Price* is gold market prices.

Jarque-Bera probabilities are 0.00 for all variables, while all those variables don't show normal distributions. Skewness and Kurtosis results also support that result. The gold prices have the highest average (mean) with 600591, and the lowest average is in the stock prices with 2432.10. Similarly, the gold prices have the highest max. and min. values. Table 3 gives details about the variables' correlations.

Table 3. Correlations of Variables

	BISTAS Prices	CC Prices	GM Prices
BISTAS Prices	1.00		
CC Prices	0.33	1.00	
GM Prices	0.94*	0.43	1.00

Notes: * shows high correlation under 95% significance level, *CC price* denotes for cryptocurrency basket prices, *BISTAS price* denotes Borsa Istanbul All Shares index prices, *Gold Price* is gold prices.

According to Table 3, the correlations of the BIST All Shares Index (SM) & CC are 0.33 and CC & GM is 0.43. The only high correlation is between SM and GM with 0.94. Though multicollinearity doesn't affect the analysis, it was tested with the Variance Inflation Factor (VIF), and Table 4 shows the VIF results.

Table 4. Variance Inflation Factor Results

Variable	Coefficient Variance	Uncentered VIF	Centered VIF
C	0.02	344.87	NA
Gold Price	0.00	518.53	1.56
CC Price	0.00	290.18	1.56

Notes: Stock market is dependent and gold market and cryptocurrency market is independent variables in the model. *CC price* denotes for cryptocurrency basket prices, *c* is constant, Gold price is gold market prices, and VIF is variance inflation factor.

According to Table 4, centered VIF values of the variables are 1.56 (less than 5). The variables don't have multicollinearity problems. The high correlations of the variables don't affect the analysis. The moves of the variables may give a foresight into the characteristics of the variables. Figure 1 shows the price and return changes of the variables during the time span.

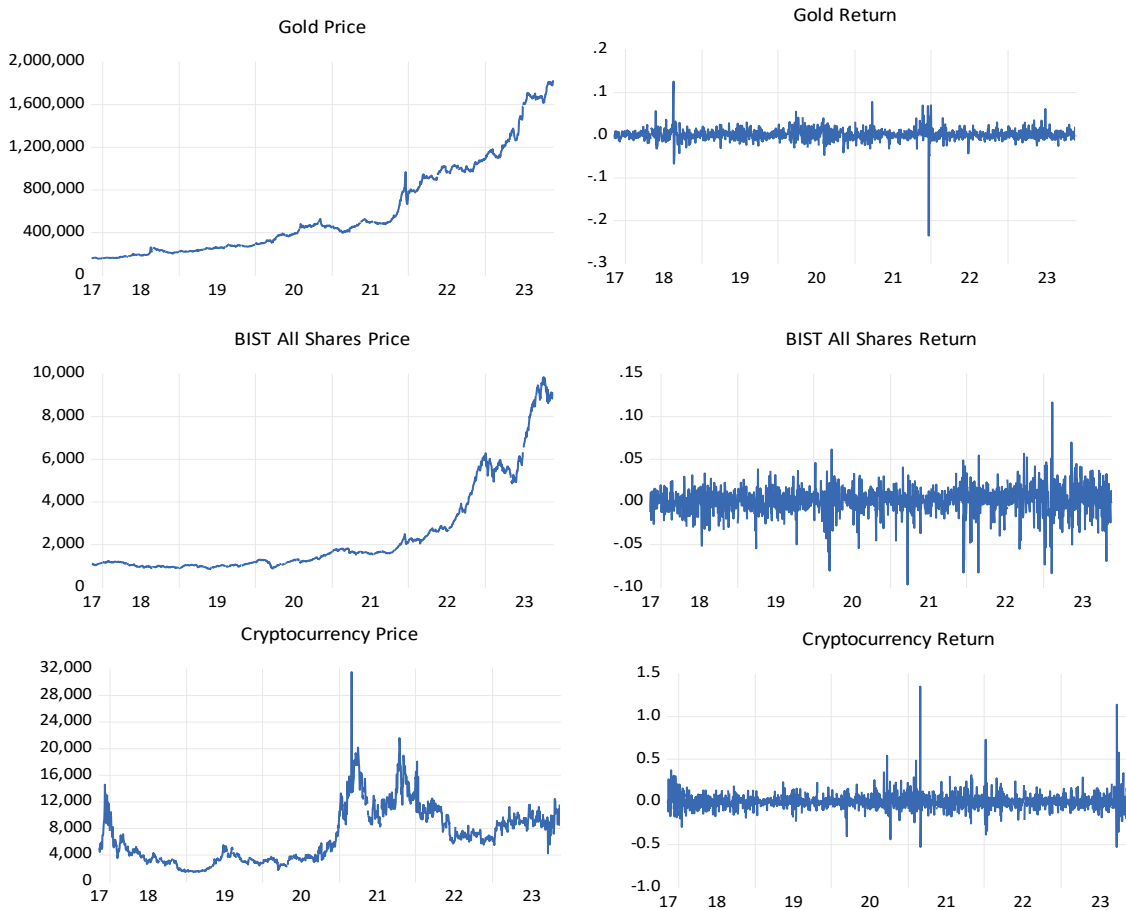

Figure 1. Price and Return Movements of the Variables

Source: The figures are generated by the author based on the dataset. The return calculated by $100 * (P_t - P_{t-1}) / P_{t-1}$, where P_t is price on the day t and P_{t-1} is price on the day $t-1$ of the financial instrument.

Gold and stock prices have a non-linear rise and their movements look similar, but gold prices had been more dedicated uprising character. BIST All Shares prices bounced after 05/03/2023.

Compared to other trends, CC prices can be considered stable. In spite of CC prices having increased between years of 2017 and 2023, it is not as much as gold and stock prices. The CC prices have four peaks in that time span. The first is on 12/07/2017, the second and the most important is on 02/26/2021, the third is on 10/19/2021, and the fourth is on 01/07/2022. The CC prices reached 31,507 USD on 02/26/2021. The pandemic of Covid-19 was a good motivation for increasing prices in the markets. The returns of CC, stock, and gold move around zero. There are two important dates for GM investors. The investors could have 13% return on 08/14/2018, whereas they lost 24% on their investments on 12/22/2021. The CC and SM have volatile structures, but the SM is the most volatile series compared to the others. The investors of CC had high returns on 09/24/2020, 02/26/2021, 02/08/2021, 01/07/2022, and 09/22/2023 by 54%, 135%, 48%, 73%, and 114%, respectively. Also, there are some bad times of CC. For instance, the investors lost 53% of their returns on 03/01/2021 and 09/21/2023. The SM is the most volatile and it has a tendency to decrease the return.

3. Analysis

Based on existing studies, gold is known as a safe haven, which means investors can transfer their funds to GM if SM has some problems, vice versa. Therefore, the first assumption of this study is that the GM and CC markets should have an asymmetric connection with the SM. Similarly, an asymmetric connection is expected between the SM and CC market as the second assumption. The third assumption is the co-movement of the CC market and GM. GMs and CC markets may be an alternative to SMs. Depending on these three assumptions, the SM price would increase while gold and CC prices are decreasing, vice versa.

The expected relations for prices of the markets are represented in Figure 1 and formulated at eq.(1), eq.(2), and eq.(3), where SM_{pt} is the stock market price, GM_{pt} is the gold price, and CC_{pt} is the CCs basket price. x_{gt} is the gold price coefficient, x_{ct} is the CC price coefficient, and x_{st} is the stock price coefficient at time t in the equations.

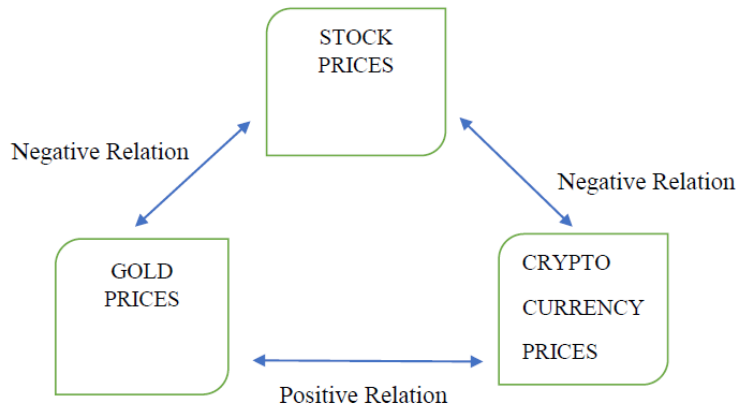

Figure 2. Relationships of the Markets

Notes: The figure was generated by the author.

$$SM_{pt} = -x_{gt}(GM_{pt}) \tag{eq. (1)}$$

$$GM_{pt} = x_{ct}(CC_{pt}) \tag{eq. (2)}$$

$$CC_{pt} = -x_{st}(SM_{pt}) \tag{eq. (3)}$$

The data was converted to natural log. before the tests. The effects of information in financial markets can impact the markets for the following few days. Therefore, the lags are generally between 2 to 5 days in finance and economic studies. However, to decide the optimum lag for this study was a VAR model was run. Table 5 represents the lag length selection results.

Table 5. Lag Length Selection

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2861.78	NA	0.00	3.79	3.80	3.80
1	9679.23	25015.59	0.00	-12.80	-12.76	-12.79
2	9749.45	139.78	0.00	-12.88	-12.81*	-12.86
3	9778.00	56.73*	0.00*	-12.91*	-12.81	-12.87*

Notes: * indicates lag order selected by the criterion. LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level). FPE is final prediction error, AIC is Akaike information criterion, SC is Schwarz information criterion, and HQ is Hannan-Quinn information criterion.

LR, FPE, AIC, and HQ selected lag as 3, and SC selected 2. Due to the domination of the lag selection, the lag length is accepted as 3 for this study. To understand the structure of the dataset and as the first part of the structural vector autoregression (SVAR), the series were examined for unit root with Augmented Dickey-Fuller (ADF, 1979) and Phillips-Perron (PP, 1988) unit root tests. The unit-root test results are in Table 6.

Table 6. Unit Root Tests

		ADF TEST		PP TEST				
		t-Stat.	Prob.*	1% level CV	5% level CV	10% level CV	t-Stat.	Prob.*
GOLD	<i>Level&Intercept</i>	0.31	0.98	-3.43	-2.86	-2.57	0.41	0.98
	<i>Level&Trend and Intercept</i>	-2.9	0.16	-3.96	-3.41	-3.13	-2.68	0.25
	<i>First Difference & Intercept</i>	-24.05	0.00*	-3.43	-2.86	-2.57	-33.14	0.00*
BISTAS	<i>Level&Intercept</i>	2.16	0.99	-3.43	-2.86	-2.57	2.07	0.99
	<i>Level&Trend and Intercept</i>	-1.2	0.91	-3.96	-3.41	-3.13	-1.22	0.9
	<i>First Difference&Intercept</i>	-38.42	0.00*	-3.43	-2.86	-2.57	-38.44	0.00*
CRYPTO CURRENCY	<i>Level&Intercept</i>	-1.79	0.39	-3.43	-2.86	-2.57	-2.1	0.24
	<i>Level&Trend and Intercept</i>	-2.6	0.28	-3.96	-3.41	-3.13	-2.99	0.14
	<i>First Difference&Intercept</i>	-36.41	0.00*	-3.43	-2.86	-2.57	-52.79	0.00*

Notes: * indicates the stationary. CV is critical value, ADF is Augmented Dickey-Fuller unit root test, PP is Phillips-Perron unit root test. Gold shows gold market prices, BISTAS shows stock market prices. It was estimated with Borsa Istanbul All Share Index value, Cryptocurrency is cryptocurrency basket price.

Three different versions of the series were tested for the stationary. All series are stationary on the first difference and intercept model. The first difference and intercept model of the series can be used for the SVAR test. All variables are stationary at the same model (at I(1)), which points to the possibility of cointegration relations (Çetin and Sezen, 2018: 145). The residuals were also tested for normality, autocorrelation, homoskedasticity, and stationary. The test results are in Table 7.

Table 7. Test Results for Residuals

Normality Test Results			
	Value	Adj. Value	Prob.
Lilliefors (D)	0.08	-	0.00*
Cramer-von Mises (W2)	3.43	3.43	0.00*
Watson (U2)	3.26	3.26	0.00*
Anderson-Darling (A2)	19.93	19.94	0.00*
Unit Root Test Results			
		t-Stat.	Prob.
Augmented Dickey-Fuller		-38.39	0.00*
Autocorrelation Test Results			
	Value	Adj. Value	Prob.
Breusch-Pagan-Godfrey LM Test	3	1.29	0.28
Homoskedasticity Test Results			
	df	F-stat.	Prob.
Breusch-Pagan-Godfrey Test	2	4.20	0.02*
White Test	5	5.38	0.00*

Notes: * denotes significance at 95% level. df is degree of freedom. The null hypothesis of Breusch-Pagan-Godfrey and White test is homoskedasticity.

The distribution of the residuals was tested with four different normality tests. According to those tests, the residuals show a normal distribution ($\text{prob} \leq 0.05$). The ADF (1979) unit root test revealed that the residuals are stationary at trend. There is no autocorrelation ($\text{prob} \geq 0.05$) depending on the Breusch-Pagan-Godfrey LM (1980) test. However, White and Breusch-Pagan-Godfrey (1979) homoskedasticity tests showed the residuals have a heteroskedasticity problem ($\text{prob} \leq 0.05$). The tests were run with White- adjusted (robust) standard errors to eliminate the bad effects of the heteroskedasticity problem.

SVAR has three sections; a cointegration test, impulse-response function analysis, and variance decomposition test. The first step is searching for cointegration of the variables. There is at least one cointegration relation should be between the markets based on the existing studies. Johansen-Juselius (1990) cointegration test reveals long-term relationships among the variables, which is more than two. The Johansen test uses max. likelihood strategy and that makes it possible to estimate all cointegrating vectors. It tested the m-1 cointegrating vectors for m variables in stationary series (Dwyer, 2015; Çetin and Sezen, 2018). Therefore, Johansen-Juselius (1990) cointegration test can define the long-term relationships of CC market, SM, and GM with two cointegrating vectors for this study. Table 8 shows the Johansen cointegration test results.

Table 8. Johansen Cointegration Test Results and Cointegrating Equatio

Numbers of Cointegration Equations	Eigenvalue	Max-Eigen Stat.	5% CV	Trace Stat.	5% CV
None	0.27	468.28	22.30	1109.52	35.19
At most 1	0.22	365.11	15.89	641.24	20.26
At most 2	0.17	276.13	9.17	276.13	9.17
Cointegrating Equations					
Equation 1					
BISTAS Prices	Gold Prices	CC Prices	Constant	Model	
1.00	-2.35** (0.46)	-2.42** (0.11)	0.00 (0.00)	SM = -2.35GM - 2.42CC	
Equation 2					
BISTAS Prices	Gold Prices	CC Prices	Constant	Model	
a. 1.00	0.00	-4.03**	0.00	SM = 4.03CC	

		(0.17)	(0.00)	
b. 0.00	1.00	-0.69**	0.00	GM = 0.69CC
		(0.03)	(0.00)	

Notes:* denotes cointegration relation at 5% level. CV is critical value. Equation 1 shows unnormalized coefficients and Equation 2 shows normalized coefficients for cointegration model. The parentheses show standart errors. ** denotes 20% significance level for t-stat. Gold shows gold market prices, BISTAS shows stock market prices. It was estimated with Borsa Istanbul All Share Index value, Cryptocurrency is cryptocurrency basket price.

Johansen cointegration test defines two different t-statistics as the trace test and the max. eigenvalue test for cointegration. The trace test is a joint test that testimony the null hypothesis of no cointegration. The max. eigenvalue tests the null hypothesis that the number of cointegrating vectors is equal to r against the alternative of $r + 1$ cointegrating vectors and the significantly non-zero eigenvalue means a significant cointegrating vector (Maggiore and Skerman, 2009). The results, which are shown in Table 8, indicate that there are two cointegrating vectors. The variables have cointegration relationships, while they move together in the long-run. The test also gives two cointegrated equations with normalized and unnormalized coefficients. Equation 1 shows unnormalized coefficients. According to Equation 1, the SM price has inverse relationships both with gold and CC prices. A 1% rise of SM prices causes changes in gold prices by -2.35% and in CC prices by -2.42%. GM and CC prices will increase while SM prices are declining. Equation 2 shows coefficients for two normalized models, which are a and b. The normalized coefficients show elasticities, as well (Sevüktekin and Çınar, 2017). In model a, the SM was normalized and the cointegration model was estimated with CC prices. If the gold price doesn't impact the stock price, only the SM and CC market has a cointegration and a 1% increase in stock prices raises the CC prices by 4.03%. If GM is normalized, which is represented at model b, only GM and CC prices show cointegration and 1% increase in GM prices causes a 0.69% rise in CC prices. Although these results indicate all variables have elasticities, compared to the effect of stock prices by 4.03%, gold prices' effects on CC prices are slightly lower with 0.69%.

3.1. Impulse-Response Function Analysis

Impulse-response function measures endogenous variables' reactions to a one-unit random shock in the error term. It shows how far and in which direction endogenous variables move because of shocks (Sevüktekin and Çınar, 2017). The possible nine different impulse-response models were computed with the Cholesky method for the markets. Figure 3 shows the markets' reactions to gold prices.

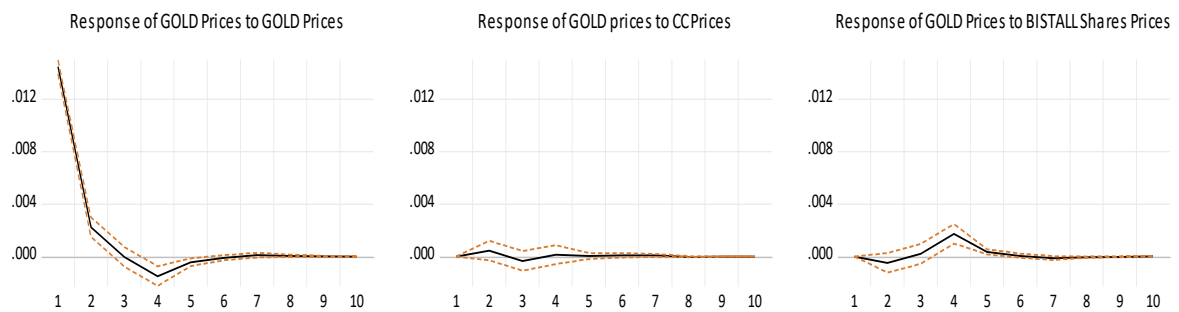

Figure 3- Impulse-Response Function Analysis- Gold Prices

Notes: CC is the cryptocurrency market, BIST All Shares is a stock market, and gold prices is gold market.

The responses of gold prices to CC and stock prices are around zero. All markets show different responses to gold prices. The most affected market from the gold price impulse is GM. However, the severity of the impulse declines roughly in one and a half days, and this decline continues until day 4. The GM negatively responds to the gold price shock between the 3th and 6th day. After the 4th day, the price effect increases again. It moved around zero at the 7th and disappeared after the 8th day. The CC markets' first reaction to the gold price shocks occurs on the 2th day, initially positive, and then becomes negative on the 3th day as the price declines. The effect of the gold price on the CC market disappears. Figure 4 shows the reactions to CC price shocks.

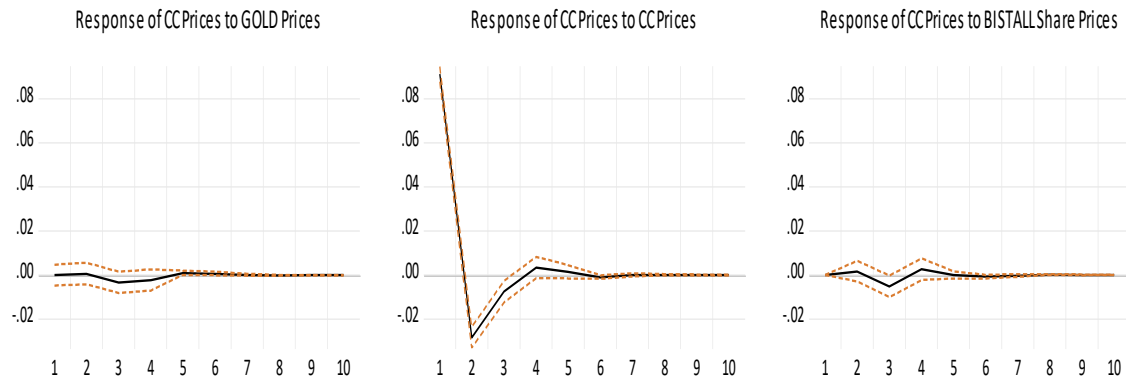

Figure 4- Impulse-Response Function Analysis- Cryptocurrency Prices

Notes: CC is the cryptocurrency market, BIST All Shares is a stock market, and gold prices is gold market.

The response of the GM to CC price shocks is almost zero. After the initial shock, the GM doesn't show any reactions until the third day. The reactions remain slightly below zero for two days and completely disappear by day 5th. Similar to the GM, the most severe impact of the CC price shocks is observed in the CC markets. The effect of the price shocks shows a downward trend from the beginning of the 2th day and drops below zero. The negative impact of the price shocks stays below zero for the second and third days. From the beginning of the 4th day to the 6th day, the markets show some reactions to the price shocks. Although it is not as effective as gold price shocks, the SM reactions to the CC price shocks show the same paths. The SM remains unreacted during the first two days. Its first reaction is negative until the fourth day. Those negative responses become positive for a short time, which passes between the 4th and 5th days.

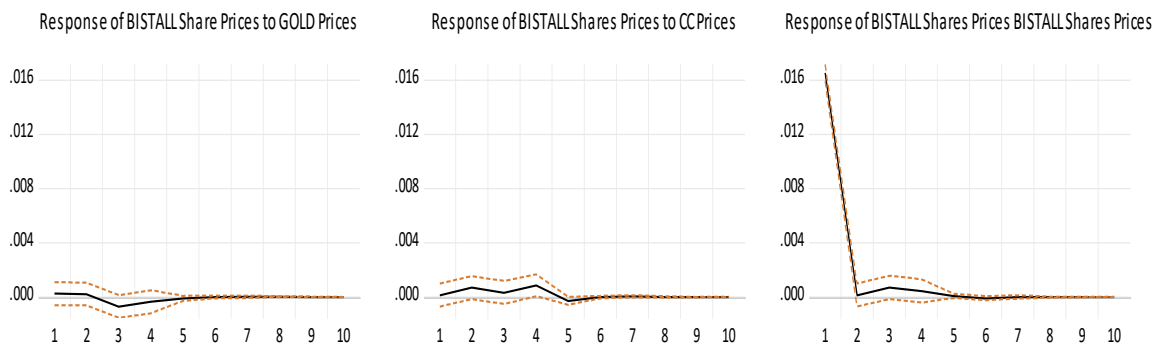

Figure 5- Impulse-Response Function Analysis- Cryptocurrency Prices

Notes: CC is the cryptocurrency market, BIST All Shares is a stock market, and gold prices is gold market.

Figure 5 shows markets' reactions to SM price shocks. The responses of the SM to GM shocks are slightly lower. The first real reaction of the SM is negative and observed at day 3th. However, it is around zero. Compared to the effect of GM on SM, the effect of SM on GM is strictly low. That implies a stronger effect of gold prices on stock prices. A shock of GM is more influential than a shock of SM for the markets' investors. The CC market responds to the impulses from SM with positive but unstable reactions during 5 days. The responses of SM by itself are strong from the beginning of the second day, similar to the other markets. The market's positive but less effects last until the 5th day when the effects vanish.

3.2. Variance Decomposition

Unlike the impulse-response factor, variance decomposition is the ratio of each variable's own shock's effect to other variables' shocks. It shows a share of the current period's error in the average error square in h periods later. The variance decomposition helps to discriminate endogenous and exogenous variables and to reveal the reasons for variance changes (Sevüktekin and Çınar, 2017:515). The variance decomposition results are represented in Table 9 for the variables.

Table 9. Variance Decomposition

Period	S.E.	GOLD PRICES			CC PRICES				BISTAS PRICES			
		Gold Price	CC Price	SM Price	S.E.	Gold Price	CC Price	SM Price	S.E.	Gold Price	CC Price	SM Price
1	0.015	100.00	0.000	0.000	0.091	0.000	99.999	0.000	0.017	0.022	0.006	99.972
2	0.015	99.791	0.095	0.114	0.095	0.005	99.963	0.032	0.017	0.037	0.181	99.782
3	0.015	99.715	0.152	0.133	0.096	0.127	99.551	0.321	0.017	0.223	0.218	99.560
4	0.015	98.354	0.156	1.490	0.096	0.182	99.421	0.397	0.017	0.268	0.483	99.248
5	0.015	98.299	0.156	1.545	0.096	0.193	99.410	0.397	0.017	0.273	0.515	99.212
6	0.015	98.295	0.159	1.546	0.096	0.197	99.401	0.403	0.017	0.273	0.515	99.212
7	0.015	98.285	0.162	1.553	0.096	0.197	99.400	0.403	0.017	0.273	0.516	99.211
8	0.015	98.284	0.162	1.554	0.096	0.197	99.399	0.404	0.017	0.273	0.516	99.211
9	0.015	98.283	0.163	1.554	0.096	0.197	99.399	0.404	0.017	0.273	0.516	99.211
10	0.015	98.283	0.163	1.554	0.096	0.197	99.399	0.404	0.017	0.273	0.516	99.211

Notes: In the calculation of the variance decomposition, Cholesky method was preferred. Cholesky Ordering is as like GOLD Price, CC Price, and SM Price. CC is basket price of cryptocurrencies, SM is Borsa Istanbul All Shares Index price, Gold price is gold market prices, and S.E. is standart error.

According to the test results, in period 1, 100% of changes in the standard deviation of gold prices come from itself. Similarly, 99.99% of changes in the standard deviation of CC prices stem from CC prices. However, that is slightly different in SMs. 99.972% of the standard deviation of SM prices can be explained by SM prices, 0.022% by gold prices, and 0.006% by CC prices.

The variables' effects on the other variables increase over the 10 period, though those effects seem small. The gold prices' effects on gold price variance change is 98.283%, on CC prices it is 0.197%, and it is 0.273% in SM prices at period 10. The SM prices are more effective for gold prices. 1.554% of the variance changes of gold prices is because of SM prices. The last test for the relationship of the variables is the Granger (1969) causality test. The causality test results are in Table 10.

Table 10. Granger Causality Test Results

Causality		χ^2	df	Prob.
From CC	→ to SM	7.80	3	*0.05
	→ to GM	2.89	3	0.41
From GM	→ to CC	3.66	3	0.30

		to SM	3.92	3	0.27
From SM	→	to CC	4.66	3	0.20
		to GM	23.54	3	*0.00

Notes: * denotes causality. *df.* is degree of freedom. *CC* is basket price of cryptocurrencies, *SM* is Borsa Istanbul All Shares Index price, Gold price is gold market prices,

There are two causalities were detected. The first causality is from CC prices to SM prices (prob. ≤ 0.05). The CCs prices cause changes in the SM prices. This is a one-way short-run relationship. It means the SM prices are not causality for the CC prices. The second causality is from the SM prices to the GM prices. The SM prices impact or change the GM prices. There are no more causality relations between the variables.

4. Discussion

This study aims to reveal the relationship between stock, gold, and CC markets because this relationship can illuminate the markets about the possibility of hedging and risk diversification. The results explain how portfolio management can use those markets. Daily price data were collected for a time span from 11/09/2017 to 11/17/2023 and have 1513 observations for the analysis. Instead of a single CC, a CC basket was created, which is composed of the most traded CCs by following Gambarelli et al. (2023). The CCs are Bitcoin, Ethereum, Tether, BNB, and XRP in the basket.

The CC market is more stable compared to the other markets. The prices of CCs have four peaks in that time span. The first is on 12/07/2017, the second and highest is on 02/26/2021 (its price was 31,507 USD), the third is on 10/19/2021, and the fourth is on 01/07/2022. The gold and stock prices seem similar with an upward line. The price of SM reached its highest value on the 5th of March in 2023. Whereas volatility was high in all markets (SM was the most volatile market), the market prices had increased during the Covid-19 pandemic. The CC investors gained 54%, 135%, 48%, 73%, 114% high returns, respectively on 09/24/2020, 02/26/2021, 02/08/2021, 01/07/2022, 09/22/2023. However, they lost 53% on their returns on 03/01/2021 and 09/21/2023.

The variables aren't normally distributed according to the Jarque-Bera & Skewness and Kurtosis tests. Various macroeconomic factors may cause that result. There is also a heteroskedasticity problem (prob ≤ 0.05) in the residuals, but all of the variables are stationary at trend and there is no autocorrelation (prob ≥ 0.05).

The nexus of the SM, CCs market, and GM was examined with causality, cointegration, and the SVAR tests. The SVAR has two steps, like variance decomposition and impulse-response function tests. The results of those tests will be discussed in the context of short-run and long-run relationships. The causality, variance decomposition, and impulse-response function tests show short-run relationships.

The causality test demonstrated there are two causality relationships. The first causality is one-way causality from the CC market to the SM (prob. ≤ 0.05). CC prices impact SM prices, but SM prices don't impact CC prices. Caferra and Vidal-Tomás (2021), Toprak and Kubar (2023), and Gambarelli et al. (2023) mentioned a causality between Bitcoin and SM. However, there is no causality between the CC market and GM. Those results can be explained by Klein et al. (2018) results which deduced that CC and SM have a direct relationship, while CC and GM have a conditional relationship. Bitcoin and GM move together, and Bitcoin acts like gold. However, they don't have any connections during panic periods of the SMs. The Covid-19 caused a panic in many financial markets around the World. Therefore, the relationship between CC and GM may be impacted during that chaotic period, while CC affects the SM. Yamaka (2024) and our

results support the relationship between the SM and GM. The second causality is one-way causality from SM to GM. The stock prices cause a change in gold prices.

The shocks of the markets to themselves are more effective than the other markets' shocks. The most effective impulses are from GM for the GM. However, the severity of the impulse declines roughly in one and a half days, and this decline continues until day 4. The GM negatively responds to the gold price shocks between the 3th and 6th day. After 4th day, the price effect increases again. It moved around zero at the 7th and disappeared after the 8th day. The responses of SM by itself are strong from the beginning of the second day, similar to the other markets. The market's positive but less effects last until the 5th day when the effects vanish. Similar to the GM, the most severe impact of the CC price shocks is observed in the CC markets. The effect of the price shocks shows a downward trend from the beginning of 2th day and drops below zero. The negative impact of the price shocks stays below zero for the second and third days. From the beginning of the 4th day to the 6th day, the markets show some reactions to the price shocks. The responses of gold prices to CC and stock prices are around zero. The CC markets' first reaction to the gold price shocks occurs on the 2th day, initially positive, and then becomes negative on the 3th day as the price declines. The effect of the gold price on the CC market disappears. The response of the GM to CC price shocks is almost zero. After the initial shock, the GM doesn't show any reactions until the third day. The reactions remain slightly below zero for two days and completely disappear by day 5th. Although it is not as effective as gold price shocks, the SM reactions to the CC price shocks show the same paths. The SM remains unreacted during the first two days. Its first reaction is negative until the fourth day. Those negative responses become positive for a short time, which passes between the 4th and 5th days. The responses of the SM to GM shocks are slightly lower. The first real reaction of the SM is negative and observed at day 3th. However, it is around zero. Compared to the effect of GM on SM, the effect of SM on GM is strictly low. That implies a stronger effect of gold prices on stock prices. A shock of GM is more influential than a shock of SM for the markets' investors. The CC market responds to the impulses from SM with positive but unstable reactions during 5 days.

The variance decompositions demonstrate how variables affect standard deviations. In period 1, 100% of changes in the standard deviation of gold prices come from itself. Similarly, 99.99% of changes in the standard deviation of CC prices come from CC prices. However, that is slightly different in the stock market. 99.972% of the standard deviation of SM prices can be explained by itself, 0.022% by gold prices, and 0.006% by CC prices. The variables' effects on the other variable increase over the 10 periods, though those effects are slight. The gold prices' effects on gold price variance change is 98.283%, it is 0.197% on CC prices, and it is 0.273% in SM prices in the 10th period. However, SM prices are more effective for gold prices. 1.554% of the variance changes of gold prices is because of SM prices.

The Johansen-Juselius (1990) cointegration test found that at least two cointegrations and the variables move together in the long-run. The unnormalized cointegration equation supports Özer et al. (2011) which deduced cointegration of SM and GM. According to that cointegration equation, SM prices have inverse relationships both with gold and CC prices. -2.35% gold prices and -2.42% CC prices change stock prices by 1%. A rise at 1% level on stock prices causes a 2.35% and 2.42% decline in gold and CC prices, respectively. The results align with the conclusions of Sami and Abdallah (2021) and Wang et al. (2022). Because of that inverse relationship, CCs and stocks can be used for portfolio diversification and for hedging as Koy et al. (2021) mentioned. Klein et al. (2018) and Wang et al. (2022) explained the asymmetric

relationship with market shocks, but Gambarelli et al.(2023) emphasized the effects of market conditions on that result. If the market is bearish, CCs can be a good opportunity to hedge stock market risks. The normalized coefficients concluded positive cointegration of the markets. When GM is normalized, only GM and CC prices show cointegration and 1% increase in GM prices causes a 0.69% rise in CC prices. Plus, when SM was normalized, the cointegration model was estimated with CC prices. If the gold price doesn't impact the stock price, only the SM and CC market has a cointegration and a 1% increase in stock prices raises the CC prices by 4.03%. Compared to the effect of stock prices by 4.03%, gold prices' effects on CC prices are slightly lower with 0.69%. Telek and Şit (2020) demonstrated similar results about the existence of a positive cointegration between CC and gold prices. On the other hand, our results argue with Junior et al. (2020) and González et al. (2021) which resulted in inverse relationships of the markets. Junior et al. (2020) mentioned that CCs can hedge risks of the gold market and vice versa. However, CCs cannot be used for hedging the GM risks, because they have a positive relationship and their movements are parallel to each other. Those differences in the articles' results may be associated with market structure or conditions. In this study, the relationships were tested in Turkish markets, while the other articles have focused on different markets. González et al. (2021) tested the relationships during the Covid-19 pandemic period. The pandemic had hazardous effects over many markets. Under those unusual conditions, markets may show different reactions than in normal conditions. The Granger causality test found causalities from CC prices to SM prices and from the SM prices to the GM prices. The CCs prices cause changes in the SM prices. This is a one-way short-run relationship. It means the SM prices are not causality for the CC prices. The second causality is from the SM prices to the GM prices. The SM prices impact or change the GM prices. Those relationships are not exactly in the same line with the short-run relationship mentioned by González et al. (2021). They concluded a one-way causality between CCs and gold prices during Covid-19 pandemic. According to our results, CC prices impact SM prices and SM prices impact GM prices in short-run. Therefore, the results imply an indirect effect of CC prices on GM prices.

Conclusions

Even though cryptocurrencies are accused of being speculative and having a risky structure and are banned in some countries, they are still accepted as an investment tool for tons of people. In common sense, the gold market is a safe haven to avoid stock market risks. This study aims to reveal whether cryptocurrencies are a safe haven for the stock and gold markets.

Three different tests were applied to 1513 daily price data. The time range of the data starts on 11/09/2017 and ends on 11/17/2023. The stock market is the BIST All Shares prices, the gold market is gold prices, and the cryptocurrencies are the price of the cryptocurrency basket in this study. The cryptocurrency basket is a weighted average of the five most traded cryptocurrencies. Although the cryptocurrency market is named as a volatile market, it is more stable than other markets during the time span of the research. The gold and stock prices seem similar, with an upward line. Whereas the volatilities were high in all markets (the stock market was the most volatile market), the market prices had increased during the Covid-19 pandemic.

The causality test found that a causality relationship from the cryptocurrency market to the stock market ($\text{prob.} \leq 0.05$) and from the stock market to the gold market. The cryptocurrency prices cause changes in the stock market prices. This is a one-way short-run relationship. It means the stock market prices are not causality for the cryptocurrency prices. The SM prices impact or

change the GM prices. Those results imply, an indirect effect of cryptocurrency markets on gold markets. The impulse-response function showed that price shocks from the other markets are not as effective as their own shocks. The other markets' responses to the other markets are around zero. Their own price shocks generally have negative effects on the markets. The negative effects of price shocks on gold markets disappear in five or six days. The gold prices may decrease in six days after the shocks. This is the longest reaction period compared to cryptocurrency and stock markets. The shocks positively impact the stock market for two days. Because of a price shock in the stock market, the stock prices will increase during two days. However, a price shock can decrease cryptocurrency prices in the first two days, and afterwards it moves towards zero until the 5th day of the post-shock period. In the first period, 100% of changes in the standard deviation of gold prices are explained by itself, 99.99% of changes in the standard deviation of cryptocurrency prices come from cryptocurrency prices, 99.972% of the standard deviation of stock market prices are explained by stock market prices, 0.022% by gold market prices, and 0.006% by cryptocurrency market prices. The variables' effects on the other variables increase over the 10 periods, though those effects are slight. The gold prices' effects on gold price variance change is 98.283%, it is 0.197% on cryptocurrency prices, and it is 0.273% in stock market prices in the 10th period. Whereas the stock market prices are more effective for the gold prices, 1.554% of the variance changes of gold prices are impacted by stock market prices. Those results show short-run relationships of stock, gold, and cryptocurrency markets. Though response-impulse functions and variance decompositions demonstrated that the markets have some kinds of relations, they are not strong enough to be causality for every market due to the causality test results.

In addition to the short-run tests, the markets were examined for the long-run relations. The first of two cointegrations showed that the stock market moves asymmetrically with gold and cryptocurrency markets. A 1% rise in the stock market will result in a 2.35% and 2.42% decline in gold and cryptocurrency prices, respectively. The normalized coefficients concluded positive cointegration of the markets. When gold market prices is normalized, only gold market and cryptocurrency market show cointegration and 1% increase in gold market prices causes a 0.69% rise in cryptocurrency prices. When stock market was normalized, the cointegration model was estimated with cryptocurrency prices. If the gold price doesn't impact the stock price, only the stock and cryptocurrency market has a cointegration and a 1% increase in stock prices raises the cryptocurrency prices by 4.03%. Compared to the effect of stock prices by 4.03%, gold prices' effects on cryptocurrency prices are slightly lower with 0.69%.

In our best knowledge, this study is the first study which shows how a cryptocurrency basket is associated with stock and gold markets. Further, it answers the questions of how the markets react the price shocks from itself and other markets, and variance decomposition ratios of the markets. Those results are important for investors, financial analysts, and financial markets. The results give detailed information for all three markets. The results can be used for hedging strategies and for portfolio management. Both gold and cryptocurrency markets can be used for hedging the risks of stock markets. Also, those results can be used to forecast future prices for stock, gold, and cryptocurrency markets. Policy makers can manage the markets and prices based on those results.

The tests concluded no causality from cryptocurrencies to the gold market, from the gold market to both the cryptocurrency and stock markets, and from the stock market to the cryptocurrency market. On the other hand, those markets have some kinds of cointegration relationships.

Moreover, the variables have heteroskedasticity, which supports the other variable effects over the relationship of markets. Also, the variables aren't normally distributed. Some macroeconomic factors or market structures, panics on the markets, and global markets' effects may cause a long-run relation, while they don't have any short-run relation. The differences in the results will be good research questions for the next studies. Examining the variables that cause long-run relationships for the markets can be an interesting and important research area.

Even though it has important results, this study has some limitations. The cryptocurrency basket structure can be changed. The five most traded cryptocurrencies were used for the basket, but it can be changed or extended. Also, the relationships were tested in Türkiye. As an emerging market, its market conditions are different from the developed and frontier markets. The relationships of the markets may be different in those countries because of market conditions, as previous studies mentioned.

References

- Breusch, T.S. and Pagan, A.R. (1979). A simple test for heteroscedasticity and random coefficient variation. *Econometrica*, 47(5).
- Breusch, T. and Pagan, A.R. (1980). The LM test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, 47. 239-254.
- Caferra, R. and Vidal-Tomás, D. (2021). Who raised from the abyss? A comparison between cryptocurrency and stock market dynamics during the COVID-19 pandemic. *Finance Research Letters*, 43, 101954. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.101954>
- Chen, K. and Wang, M. (2019). Is gold a hedge and safe haven for stock market? *Applied Economics Letters*, 26(13), 1080-1086. <https://doi.org/10.1080/13504851.2018.1537469>.
- Corbet, S., Meegan, A., Larkin, C., Lucey, B. and Yarovaya, L. (2018). Exploring the dynamic relationships between cryptocurrencies and other financial assets. *Economics Letters*, 165, 28-34. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2018.01.004>
- Çifçi, G. (2025). Kahverengi kripto ve yeşil kripto paraların yatırımcı risk toleransı ile ilişkisi: Yerli yatırımcılar bazında A-ARDL ve NARDL yöntemleri ile bir değerlendirme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 130-153. <https://doi.org/10.33707/akuiibfd.1551277>
- Çetin, M. and Sezen, S. (2018). Türkiye'de yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve karbondioksit salınımı arasındaki ilişki: Bir SVAR (yapısal var) analizi. *Journal of Management and Economics Research*, 16(1), 136-157. <https://doi.org/10.11611/yead.385401>
- Dickey, D. A., and Fuller, W. A. (1979) Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association* 74(366a): 427-431. <https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>.
- Dwyer, G. P. (2015). The Johansen tests for cointegration. *White Paper*, 516.
- Gambarelli, L., Marchi, G. and Muzzioli, S. (2023). Hedging effectiveness of cryptocurrencies in the European stock market. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 84, 101757. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2023.101757>
- Garda, N. and Şahin, İ. E.(2025). Kripto paraların psikolojik çekiciliği ve yatırımcı davranışları: Davranışsal finans perspektifinden bir inceleme. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, (19), 107-121.
- Gemici, E., Gök, R., and Bouri, E. (2023). Predictability of risk appetite in Turkey: Local versus global factors. *Emerging Markets Review*, 55, 101018. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2023.101018>

- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 424-438.
- González, M. D. L. O., Jareño, F. and Skinner, F. S. (2021). Asymmetric interdependencies between large capital cryptocurrency and Gold returns during the COVID-19 pandemic crisis. *International Review of Financial Analysis*, 76, 101773. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2021.101773>
- Gökalp, B. T. (2022). Kripto para piyasasının Borsa İstanbul endeksleri üzerindeki etkileri. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 481-499. <https://doi.org/10.30784/epfad.1081705>
- Ha, L.T. (2023), Interlinkages of cryptocurrency and stock markets during COVID-19 pandemic by applying a TVP-VAR extended joint connected approach, *Journal of Economic Studies*, 50(3), 407-428. <https://doi.org/10.1108/JES-01-2022-0055>
- Klein, T., Thu, H. P. and Walther, T. (2018). Bitcoin is not the new gold—a comparison of volatility, correlation, and portfolio performance. *International Review of Financial Analysis*, 59, 105-116. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2018.07.010>
- Koy, A. Yaman, M. and Mete, S. (2021). Kripto paraların volatilité modelinde ABD borsa endekslerinin yeri: Bitcoin üzerine bir uygulama. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 159-170. <https://doi.org/10.14784/marufacd.880672>
- Maggiara, D. D. and Skerman, R. (2009). Johansen cointegration analysis of American and European stock market indices: An empirical study. Master Thesis.
- Johansen, S. and Juselius, K. (1990) Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with applications to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169-210. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1990.mp52002003.x>
- Junior, P.O., Adam, A. M. and Tweneboah, G. (2020). Connectedness of cryptocurrencies and gold returns: Evidence from frequency-dependent quantile regressions. *Cogent Economics & Finance*, 8(1), 1804037. <https://doi.org/10.1080/23322039.2020.1804037>
- Öget, E. (2023). Bitcoin'in kriz dönemindeki çeşitlendirici etkisi: G7'den kanıtlar. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (100), 105-120. <https://doi.org/10.25095/mufad.1311409>
- Öncü, M. A., Çömlekçi, İ., Yazgan, H. İ. and Bar, M. (2015). Yatırım araçları arasındaki eşbütünlük (BIST 100, altın, reel döviz kuru). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15(1), 43-57. https://www.researchgate.net/profile/Halil_Yazgan/publication/386274021_.pdf
- Özer, A., Kaya, A. and Özer, N. (2011). Hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenlerin etkileşimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 163-182. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/210999>
- Phillips, P.C.B. & P. Perron (1988) Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika* 75, 335-346.
- Sami, M. and Abdallah, W. (2021), How does the cryptocurrency market affect the stock market performance in the MENA region?, *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 37(4),741-753. <https://doi.org/10.1108/JEAS-07-2019-0078>
- Sevüktekin, M. and Çınar, M. (2017). *Ekonometrik zaman serileri analizi: EViews uygulamalı*. Dora Yayınları. İstanbul
- Statista, (2024, February 10) *Share of respondents who indicated they either owned or used cryptocurrencies in 56 countries and territories worldwide from 2019 to 2023*. <https://www.statista.com/statistics/1202468/global-cryptocurrency-ownership/>
- Stensås, A., Nygaard, M. F., Kyaw, K. and Treepongkaruna, S. (2019). Can Bitcoin be a diversifier, hedge or safe haven tool?. *Cogent Economics & Finance*, 7(1), 1593072. <https://doi.org/10.1080/23322039.2019.1593072>

- Şenol, Z., Gülcemal, T. and Çakan, O. (2022). Kripto paralarla borsalar arasındaki volatilité yayılımı. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 925-943. <https://doi.org/10.30784/epfad.1200423>
- Telek, C. and Şit, A. (2020). Kripto paraların altın ve dövizle ilişkisi: Bitcoin örneği. *Turkish Studies-Economy*, 15(2), 913-924. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies>
- Toprak, Y.D. and Kubar, Y. (2023). Seçilmiş borsa endeksleri ile kripto para birimleri arasındaki ilişki üzerine ekonometrik bir analiz. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 21-45. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2607128>
- Velip, S., Jambotkar, M. and Velip, S. (2023). A wavelet-based time-frequency dependency and safe haven attributes of gold: evidence from the Russia–Ukraine war. *Applied Economics Letters*, 1-6. <https://doi.org/10.1080/13504851.2023.2275644>
- Wang, H., Wang, X., Yin, S. and Ji, H. (2022). The asymmetric contagion effect between stock market and cryptocurrency market. *Finance Research Letters*, 46, 102345. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.102345>
- Yamaka, W. (2024). Understanding the Nexus Between Emerging Stock Market Volatility and Gold Price Shocks. In: Ngoc Thach, N., Kreinovich, V., Ha, D.T., Trung, N.D. (eds) *Optimal Transport Statistics for Economics and Related Topics*. Studies in Systems, Decision and Control, vol 483. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-35763-3_48

Financial disclosures

The author declared that this study did not receive any financial support.

Acknowledgements

The author have nothing to acknowledge of any persons, grants, funds, institutions.